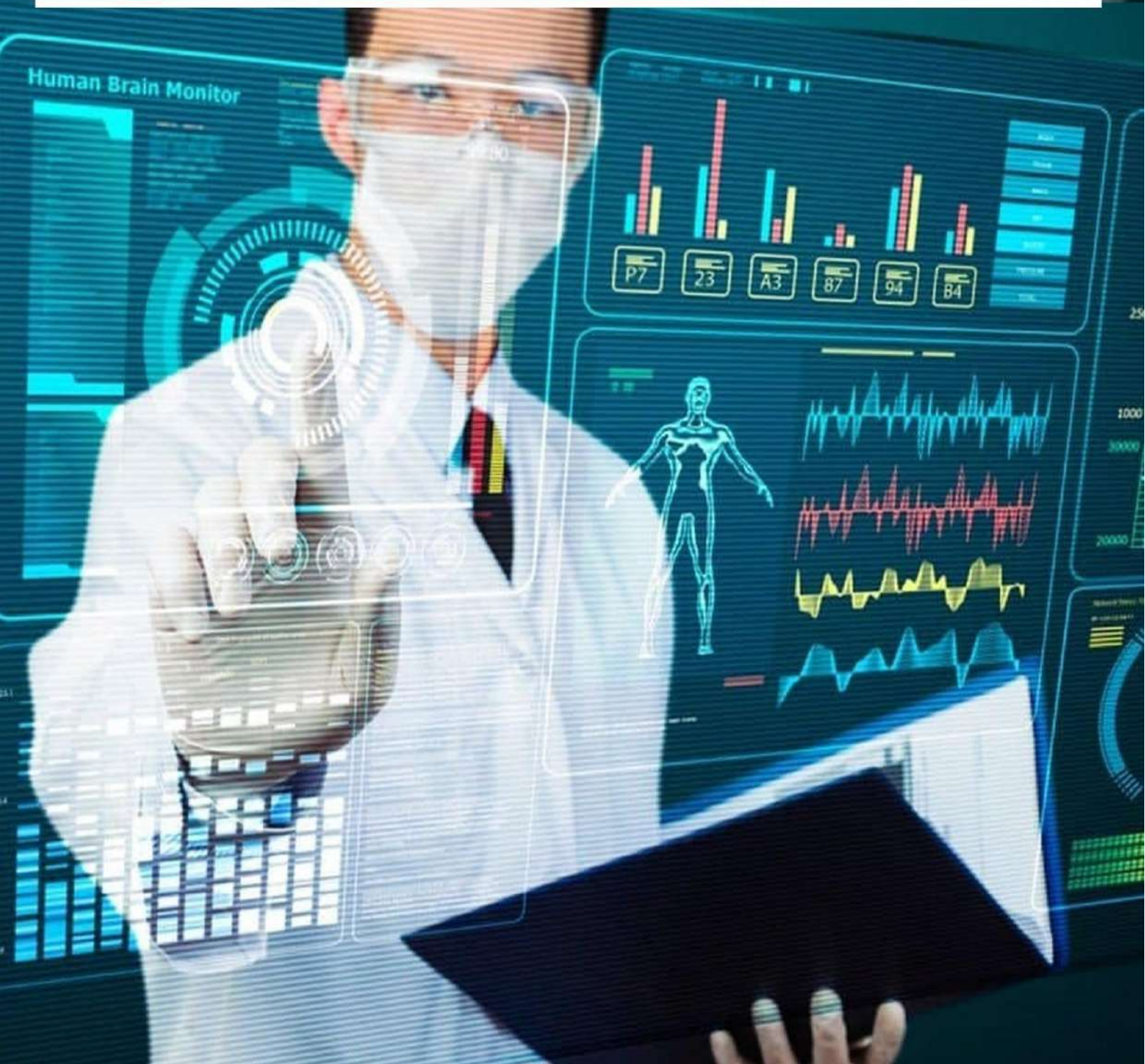
Innovative Academy
Research Support Center

Volume 1 №1 ISSN: 2181-2020

YEVROSIYO ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЖУРНАЛ АКАДЕМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Innovative Academy
Research Support Center

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

Volume 1, Issue 1

April 2021

Journal has been listed in different indexings

The official website of the journal

www.innacademy.uz

Tashkent

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TAHRIRIYAT

Tahririyat 1415-sonli guvohnoma asosida faoliyat yuritadi.

(Tekshirish uchun skanerlang. Maxsus kod: 4750)

Bosh muharrir
Mamatqulov Zuhridin Urmonovich
Toshkent farmatsevtika instituti Sanoat farmatsiyasi fakulteti decani, PhD
Mas'ul kotib
Umarova Firuza Alisherovna
Toshkent farmatsevtika instituti Magistratura bo'limi boshlig'i, farmatsevtika fanlari nomzodi, dotsent
Nashrga tayyorlovchi
Akbarov Nurislom Axtamjon o'g'li
Toshkent farmatsevtika instituti
Akbarova Dilafruz Axtamjon qizi
O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti

Eurasian Journal of Academic Research
ISSN: 2181-2020

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Kariyeva Yoqut Saidkarimovna
Toshkent farmatsevtika instituti dori turlari texnologiyasi kafedrasi mudiri, farmatsevtika fanlari doktori, professor.

Mullajonova Manzura Toxirovna
Toshkent farmatsevtika instituti Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar va ilmiy pedagog kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i, , farmatsevtika fanlari nomzodi, dotsent.

Maksudova Firuza Xurshidovna
Toshkent farmatsevtika institutining «Dori turlari texnologiyasi» kafedrasi dotsenti, farmatsevtika fanlari doktori.

Nuridullayeva Kamola Negmatilloyevna
Toshkent farmatsevtika instituti farmakognoziya va dori vositalarini standartlash kafedrasi dotsenti. PhD

Xakimov Abdumuxtor Abduxalimovich
Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti «O'zbekiston tarixi» kafedrasi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Qodirov Raximjon Boltaboyevich
Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti geografiya kafedrasi mudiri, geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Ko'charova Inobat Sharofovna
Toshkent Farmatsevtika instituti Organik va biologik kimyo kafedrasi katta o'qituvchisi, biolgiya fanlari nomzodi.

Turdiyeva Zilola Vaxabdjanovna
Toshkent farmatsevtika instuti «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasi v.v.n dotsenti, PhD

Shermatova Iroda Baxtiyorovna
Toshkent farmatsevtika instituti tayanch doktoranti

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	Jumaboev Nabi Pardaboevich, Akhmedova Zarifa Ravshan Kizi AESTHETIC VIEWS AND IDEAS OF AN IDEAL PERSON IN THE WORKS OF NAVOI	1
2.	Yusupova Shohista Alimjanovna, Yodgorova Anora Abduvali kizi FACTORS OF INCREASING THE AESTHETIC OPINION OF STUDENTS USING THE LANDSCAPE GENRE	6
3.	Raupova Muhayyo Nasirovna ENRICHMENT OF THE LEXICAL STOCK OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN THROUGH THE USE OF LINGUISTIC DICTIONARIES	10
4.	Matkarimova Feruzabonu Alijon qizi INCREASING THE INTEREST OF THE YOUNG PEOPLE IN FINE LITERATURE AND INVITING THEM TO STUDY THE WORKS OF OUR JADIDI ANCESTORS	13
5.	Berdiyev Azamat Abdiyevich HISTORICAL GEOGRAPHY OF RURAL AREAS OF THE NORTHERN KARATAG RIDGE OF NURATA	15
6.	Nosirov Nurzod Ikhtiyorovich, Qosimova Mavluda Navruzovna STUDYING THE EXTRACTION OF VALUABLE COMPONENTS FROM MAN-MADE WASTE OF METALLURGICAL PLANTS	19
7.	Cho'lpon Zabihullah Muhammad navob o'g'li THE IMPORTANCE OF SYNONYMS IN THE LANGUAGE OF THE UZBEK PEOPLE ON THE TERRITORY OF UZBEKISTAN AND THE UZBEK LANGUAGE OF NORTHERN AFGHANISTAN	25
8.	Aymuratov D.A., Dosjanov K.J., Daniyarova S.K. SCIENTIFIC BASIS OF THE CONTENT AND DISTRIBUTION OF MICROELEMENTS IN THE SOIL PROFILE OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN	32
9.	Esanaliyeva Nilufar Rahmonjon qizi HOT WATER STORAGE HEAT PROTECTOR	36
10.	Shodiyeva Shakhnoza Suleymanovna LEARNING ENGLISH THROUGH FILMS	43
11.	Akramov Khusnitdin Mukhitdinovich , Umarov Komiljon Mirzabdullaevich DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE THINKING SKILLS	48
12.	Akramov Khusnitdin Mukhitdinovich , SayfitdinovAnvar Sadritdinovich THE FORMATION OF A CULTURE OF SAFE LIFE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS	52
13.	Primov Sardor Islom o'g'li THE ROLE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF OUR SPIRITUALITY	59
14.	Shoirov Nurziyodbek Zoirjon o'g'li TOURISM IN SOUTH KOREA AND CHINA	67
15.	Bazarbayeva Aynura Bakhtiyarovna THE NEED TO STUDY PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: IN SEARCH OF MEANING	69
16.	Chinniqulova Dildora Jumaqul qizi, Riskulova Kamola Djummaevna THE EFFECTIVENESS OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY FOR PRIMARY SCHOOL LEARNERS	74
17.	Murodov Humoyun G'ayratovich CONFLICT OF INTEREST AND CORRUPTION: GENERALTHEORETICAL ASPECTS (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN AND GEORGIA)	78
18.	Shoirov Nurziyodbek Zoirjon o'g'li THE MINORITY AND MERIT IN TOURISM OF UZBEKISTAN	86

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

19.	Shodiyeva Surayyo Salohiddin qizi POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF "KASHKA" OAS IN THE XVIII-XIX CENTURIES	88
20.	Avezov MirzoUlug'bek Komiljon o'gli, Avezov MirzoUlug'bek Komiljon o'gli NURTURING YOUNG PEOPLE WITH HIGH ARTISTIC AND INTELLECTUAL POTENTIAL. ISSUES OF DRAMATURGY IN PUPPET THEATER	95
21.	Gulisora To'ychiyeva THE MAIN FEATURES OF WRITING FOR SOCIAL ACTION	99
22.	Yakubova Nafisa Odiljanovna GEOMETRIC ANALYSIS OF CENTRAL ASIAN ARCHITECTURAL MONUMENTS	103
23.	Usmanov Botir Allaberdiyevich INNOVATIONS AND "CASE STUDY" TECHNOLOGY IN TEACHING "DRAWING"	108
24.	Mamatxonova Shaxrizod Bahodir qizi THE VIEW OF OUR NATIONAL SPIRITUALITY IN ANIMATED FANTASY FILMS. EDUCATIONAL IMPORTANCE OF ANIMATED FANTASY	112
25.	Baymukhamedova Lola Aliyena EDUCATION AND CULTURE - REGULATORS OF PUBLIC LIFE	117
26.	Karimjonova Yoqutxon CORRECTION OF COGNITIVE PROCESSES IN CHILDREN WITH HIV INFECTION	121
27.	Djalolova Moxinur, Alijonov Nurbek LEADERSHIP ACTIVITY AND ITS SPECIFIC RESPONSIBILITIES, CONFLICT RESOLUTION SKILLS	124
28.	Dehqonov Abdulatif Anvarjon o'g'li UZBEK MUSICAL INSTRUMENTS ARE NEIGHBORS AND THE BASICS OF PLAYING THEM	127
29.	Sanobar Asilova Xatamboyevna WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF STUDENT ACTIVITIES IN THE INDEPENDENT LEARNING PROCESS	131
30.	Dilfuza Turgunova, Nafisa Ikromova INCLUSIVE EDUCATION AND ITS POSITIVE IMPACT ON THE LIVES OF HEALTHY CHILDREN	135
31.	Yoqutxon Qoraboyeva, Rayhona Komilova HARMONY OF PRINCIPLES OF EDUCATION AND UPBRINGING	138
32.	Kamalova Azima Odiljon qizi THE ROLE OF GAME TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF ORGANIZATIONAL QUALITIES IN GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS	141
33.	Yo'ldosheva Mohidil Sobirjon qizi USE OF ABDULLAH AVLONI'S WORKS IN EDUCATIONAL LESSONS	144
34.	Jurayeva Mushtariy Muxaydinovna METHODS OF TEACHING THE MODULE "SPEECH TECHNIQUES AND ITS OWN PROPERTIES" ON THE BASIS OF INNOVATIVE APPROACH	147
35.	Vafokhojaeva Dilafruz Marufovna PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF AN INNOVATIVE AND DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN	152
36.	Sojida Nasridinovna Najiyeva FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ACTIVITY ON THE BASIS OF CREDIT MODULE TECHNOLOGY	158
37.	Sattiev Y HOW TO MAKE TOPOGRAPHIC SURVEY ON ELECTRONIC AND TRADITIONAL TACHOMETER	162
38.	Kosimbaev Sardor Karimjan o'g'li, Alyavi Anis Lutfullaevich, Tursunova Laylo Dilshatovna, Jumanazarov Sultanboy Bahodirovich BLOOD AGGREGATION AND COAGULATION HEMOSTASIS IN PATIENTS WITH CORONARY HEART DISEASE WHO HAVE UNDERGONE COVID-19	165

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

39.	Eshmetova Saboxat Ilkhomovna, Kenjaev Majid Latipovich, Maksudova Malika Hamdamjonovna Jumanazarov Sultanboy Baxodirovich OCCURRENCE OF VENTRICULAR ARRHYTHMIAS IN PATIENTS WITH POSTINFARCTION CARDIOSCLEROSIS AND METHODS OF THEIR TREATMENT	172
40.	Abdulkhaev Zokhidjon Erkinjonovich, Madraximov Mamadali Mamadaliyevich, Shoev Mardonbek Axmadjon o'g'li, Toshpulatov Nosirbek Egamberdiyevich PROBLEMS AND SOLUTIONS OF GROUNDWATER RISE IN FERGANA	182
41.	Zoirova Sojida Umbarovna ISSUES OF EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF IDEOLOGICAL PATRIOTISM IN INDEPENDENTUZBEKISTAN	187
42.	Narzullayev Rustam Ziyodullo o'g'li METHODS OF EXPRESSION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	191
43.	Kuchkarov Shokhrukh Farrukh ugli LIFE AND WORK OF MUHAMMAD AMINKHOJA MUQIMI	196
44.	Omidullah Bayani STUDY OF UZBEK LANGUAGE'S PART OF SPEECH IN AFGHANISTAN	200
45.	Orif Shokirovich Musinov, Zilola Shukhratovna Ruzimurodova PECULIARITIES OF THE EFFECT OF TRAUMEL C ON THE CLINICAL COURSE OF PURULENT INFLAMMATORY DISEASES OF THE MAXILLOFACIAL REGION	206
46.	Diyora Abdujabborova Djalaliddin kizi EPITHETS AS A POETIC IDENTIFIER (IN THE EXAMPLE OF THE "SUTRA OF GOLDEN LIGHT")	210
47.	Masharipov Masudjon Numonzhonovich, Allamuratova Munira Saidmurot qizi THE NEED TO USE INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN UZBEKISTAN	213
48.	Mirzayeva Shokhista Davron qizi FEATURES OF LEGAL REGULATION AND MECHANISMS FOR RESOLVING INVESTMENT DISPUTES	219
49.	Bazarbayeva Aynura Bakhtiyarovna SOCIAL PEDAGOGY AS A PRACTICAL ACTIVITY, SCIENTIFIC DISCIPLINE AND EDUCATIONAL COMPLEX	226
50.	Usmonova Guzal Tulkunovna SPEAKING IS COMMUNICATION SKILLS IN ACADEMIC SETTINGS	231
51.	Mamajonov Farohiddin Obitdjon o'g'li DETECTION OF CASES OF INTERNATIONAL OFFENSES AND CRIME IN INTERNATIONAL LAW AND TO ELIMINATE THEM	235
52.	Boriqulov Avazbek To'lqun o'g'li CIVIL LEGAL TREATMENTS OF OBLIGATIONS ARISING FROM UNJUSTLY INCREASED WEALTH	239
53.	Begimqulov Kamoliddin Ergashevich FINANCIAL RELATIONS IN THE TIME OF AMIR TEMUR AND TEMURIDS	242
54.	Primov Sardor Islom o'g'li THE ROLE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF OUR SPIRITUALITY	246
55.	Djalilov Ma'rufjon Mirtimurovich THE COMMUNICATION ISSUES IN THE PROCEDURE OF TRANSLATION	254
56.	Rakhmatullaeva Nafisa Abdimalikovna PRAGMEMA AND INFORMEMA AS CONSTITUENT UNITS OF LINGUOPRAGMATICS	257
57.	Omadbek Xursanov Ulug'bek o'g'li ISSUES OF DEVELOPING STUDENT CREATIVITY IN SCHOOL CONDITIONS	262
58.	Obidjonova Gulchiroy Abdullahay qizi APPLICATION OF PHYTONSTIDES AND IMPROVEMENT OF TECHNOLOGY IN STORAGE OF FRUIT AND VEGETABLES	265

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

59.	Narzullayev Rustam Ziyodullo o'g'li "THE CLASSIFICATION OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS"	267
60.	Irgash Jumabayev CHANGE IN THE SOCIAL IMAGE OF UZBEK KISHLAK IN THE 20s OF THE XX CENTURY	270
61.	Mahmudov Otabek Zokirjon o'g'li , Ilhom Maribovich Kasimov ANALYSIS OF QUALIFIED PERSONNEL ISSUES IN CONSTRUCTION	275
62.	Erniyazova Salamatovna Shakhnoza, Khamdamov Shavkat Kamilovich THE PROTRACTED ECONOMIC CRISIS IN THE GLOBAL ECONOMY AND WHAT LESSONS IT TAUGHT	279
63.	Nazirov Nozimjon Nodirjon o'g'li, Tashmurodov Umidjon Baydulla o'g'li DYNAMIC LOADING OF THE RAILWAY TANK CONTAINER ON A FLAT WAGON CONSIDERING FITTINGS DISPLACEMENT RELATING TO THE STOPS	283
64.	Nuriddinov Rasuljon Samitjon o'g'li USE OF MOBILE AND COMPUTER GAMES AS A PSYCHOLOGICAL TOOL TO SHAPE THE COGNITIVE PROCESSES OF YOUNG SCHOOL-AGE STUDENTS	287
65.	Sherali Omonov THE IMPORTANCE OF COGNITIVE PROCESSES IN THE PERCEPTION OF MODERN ADVERTISING	291
66.	Shaxlo Mirzaeva THE PRACTICAL IMPORTANCE OF THE METHOD OF DEVELOPING MATHEMATICAL IMAGES	295
67.	Axror Eshtemirov THE EFFECTIVENESS OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF PHYSICS	298
68.	Qandaxorov Iftixor REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE	301
69.	Mardiyev Q.E. FROM THE HISTORY OF THE NEW STAGE OF POLITICAL REFORMS IN INDEPENDENT UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF SAMARKAND REGION)	306
70.	Qurbonova Maryam THE ISSUE OF GEOGRAPHICAL STRUCTURE AND SEPARATION FROM EARLY MEDIEVAL NAKSHAB	310
71.	Xoliqulov Rustam Sharipovich, Turakulov Mexroj Turakulovich DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND TURKEY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE	317
72.	Икромова Мовлуда Муродовна, Адилов Зариф Химматович HYDRO-TECHNICAL FACILITIES PROPOSAL PROJECT FOR GREENING OF ENVIRONMENTAL AREAS	324
73.	Saidnazarov Toir Rahmon o'gli, Mamatkulova Yulduz Nazarovna SYNTHESIS OF SOME SULFUR-CONTAINING SORBENTS AND THEIR COORDINATION COMPOUNDS WITH D-METALS	330
74.	Xolliyev Javohir Farxodovich, Amrullayev Bekzod Bobur o'g'li, Suyunov Zafar Alisher o'g'li Yusupov To'lqin Maxsudovich METHODS OF SAVING ELECTRICITY BASED ON ASSYCHRONIC MOTORS OPERATING IN MINIMUM POWER REMOVAL REGIME	336
75.	Jumayev Axrom Asror ug'li, Nurov Xomid Ibroximovich, Ruziboyev Muminjon Muzaffar ugli, Xolbutayev Axror Valijon ugli METHODS FOR CREATING A SOLAR CHARGER BATTERY CHARGING CONTROL UNIT WHEN CREATING AN ALTERNATIVE AND RENEWABLE UNINTERRUPTIBLE POWER SUPPLY	340

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

76.	Nurov Homid Ibrokhimovich, Jumayev Axrom Asror qizi, Sirojev Jovid Jahonovich Amrullaev Behzod Boburovich DEVELOPMENT OF ENERGY SAVING METHODS WITH CONTROLLED ENERGY SAVING ELECTRIC POWER	344
77.	Nurov Homid Ibrokhimovich, Jumayev Axrom Asror qizi, Amrullaev Behzod Boburovich STUDY OF THE SET OF DATA REQUIRED FOR RATIONAL AND ECONOMICAL MANAGEMENT OF ENERGY ACTIVITIES IN AGRICULTURE	348
78.	Nurov Homid Ibrokhimovich, Jumayev Axrom Asror qizi, Xusanov Xusan Xursand o'g'li Sirojev Jovid Jahonovich ANALYTICAL-INFORMATION SYSTEMS IN IMPROVING ENERGY EFFICIENCY IN AGRICULTURE	351
79.	Kodirov Rakhmatjon Nomonovich, Shermatov Rakhmatillo Yuldashevich Mamatulov Olimjon Turunbaevich, Sattiev Yunusbek Shokhobiddinovich INFLUENCE OF FERTILIZER RATES ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF WINTER WHEAT VARIETIES	355
80.	Kenjaeva Khurshida Pulatovna CHARACTERISTIC OF THE ACADEMIC MOBILITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS (on the example of medical institutes)	359
81.	Kodirov Rakhmatjon Nomonovich, Shermatov Rakhmatillo Yuldashevich, Mamatulov Olimjon Turunbaevich, Khusanov Dilmurod Dekhonovich EFFECTS OF AUTUMN WHEAT VARIETIES ON IRRIGATION PROCEDURE TO YIELD	365
82.	Saidova Mariya Aleksandrovna CULTURAL ASPECT OF NON-VERBAL MEANS OF COMMUNICATION	370
83.	Mengleyev Shaydulla Abdusalomovich, Mengbutaev Rustam Shamsiddinovich STUDY OF THE DEPENDENCE OF THE RESOLUTION COEFFICIENCY ON RAYNOLDS NUMBER IN NON-COMPRESSIVE VICTIMS	374
84.	Yodgorova Khilola Isroilovna INNOVATIVE CLOTHING MODELING METHODS	380
85.	Yuldosheva Feruza Mamasaxatovna THE ROLE OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF CHILDREN	383
86.	Jumanov Abbos Nabijonovich, Ergashev Javoxir Shavkat o'g'li, Xiloliddinov Diyor Najmiddinovich, Abdujalilov Shoxrux Shokirjon o'g'li IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF CALCULATION OF ELECTRICITY 0.38 KV IN THE ELECTRICITY SUPPLY SYSTEM	389
87.	Jumanov Abbos Nabijonovich, Rizayuva Maxzuna Amir qizi, Shodiyeva Nozina Shuxrat qizi, Abdujalilov Shoxrux Shokirjon o'g'li CLASSIFICATION OF ELECTRIC NETWORKS OF AIR POWER TRANSMISSION LINES	396
88.	Nazarov Furqat Daminovich, Shodiyeva Nozina Shuxrat qizi, Jumanov Abbos Nabijonovich, Ergashev Javoxir Shavkat o'g'li METHODS TO REDUCE POWER WASTE IN THE POWER SUPPLY	402
89.	Arabov Jasur Olimboyevich, Hakimova Sabina Shamsiddin qizi, To'xtayeva Iqbola Shukurillo qizi OPTIMIZING THE DISTANCE BETWEEN AN EVAPORATING SURFACE AND A CONDENSING SURFACE IN LOW-TEMPERATURE SOLAR SALVES WITH INCLINED WET SURFACE	407
90.	Bekmurodova Manzura Bakhodirovna EXPLANATION OF THE CONCEPTS OF THE STRUCTURE OF SUBSTANCES USING INTERACTIVE METHODS TAKING INTO ACCOUNT FOR AGE FEATURES	415
91.	Fayzieva Kholida Asadovna, Khakimova Sabina Shamsiddinovna FEATURES OF THE OPTICAL, MAGNETO-OPTICAL AND MAGNETIC PROPERTIES OF THE EARTH'S RARE ELEMENTS Er 3+ And Ho 3+	421

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

92.	Nazarov Erkin Sadikovich, Sobirov Shohjahon Ochil o'g'li, Pirimov Is'xoq Ismoilovich ENERGY-SAVING AND ENVIRONMENTALLY FRIENDLY TECHNOLOGIES FOR VOLCANIZATION OF ELASTOMERIC COMPOSITIONS	427
93.	Kodirov Zhobir Ruzimamatovich, Khakimova Sabina Shamsiddinovna, Barilloyev Mironshox Amrulloyevich METHOD FOR DESIGNING AN ADVANCED SOLAR DESALINATION WATER PUMP DEVICE	435
94.	Razhabov Bobokhon Khasanovich TEMPERATURE MODE IN GREENHOUSE SOLAR DESALINATORS	444
95.	Ravshanov Mustakim Tavakalovich FRESH WATER PRODUCTION OF SOLAR WATER HEATERS DEPENDS ON THE DESIGN OF THE DEVICE	451
96.	Ibragimov Salim Safarovich ANALYSIS OF THE TEST RESULTS OF AN ADVANCED GREENHOUSE-TYPE SOLAR DRYER	458
97.	Saidov Kurbon Sayfulloevich, Umedov Shokir Kamolovich, Saidlonova Madina Shukhratovna MAGNETIC PROPERTIES OF RARE EARTH PARAMAGNETIC GARNETS	465
98.	Janibekova Yulduz Mamarajab qizi BUKHARA FOLK ART AND ITS FEATURES	473
99.	Toxirov A'zamjon Ibrohim o'g'li METHODOLOGY OF TEACHING THREE-DIMEN MODELING USING THE PROGRAM "KOMPAS-3D"	481
100.	Botirova Gulsanam, Xudoyorova Farangiz METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO PRESCHOOL CHILDREN	485
101.	Abdukarimov Bekzod Abobakirovich, Xoliqov Abdumalig Abduvahob ugli DEVELOPMENT OF A NEW TYPE OF TRIANGULAR AIR DUCT SOLAR AIR HEATER	489
102.	Mo'minov O.A, O'tbosarov Sh.R THEORETICAL ANALYSIS OF THE VENTILATION EMITTERS USED IN LOW-TEMPERATURE HEAT SUPPLY SYSTEMS, AND HEAT PRODUCTION OF THESE EMITTERS	495
103.	Tursunov Ikrom Numon ugli, Yoqubov Talabboy Abror ugli, Ubaydullayev Sarvarjon Otabek ugli SCIENTIFICATION OF THE EFFECTS OF GROUNDWATER ON PLANT GROWTH	498
104.	Yangiev Kairat Avezkhonovich INTERNAL BELIEF – IMPORTANT CRITERION OF THE INSTITUTE FOR EVALUATING EVIDENCE	503
105.	Dilmurod Rakhmatov, Abduganiyev Akhror METHODS AND OPPORTUNITIES FOR THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION	507
106.	Ibragimova Mahliyo Abdulaziz qizi THE IMPORTANCE OF REVIEWING COURT JUDGMENTS	512
107.	Burhon Ahmedov PREPARATION OF TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL CREATIVITY OF STUDENTS IN TEACHING PHYSICS IN VOCATIONAL COLLEGES	515
108.	Igamberdiev Kholmurot Khaydarovich, Turdaliev Zafarjon Saddin ugli AIR-LOCK COTTON HARVESTING EQUIPMENT	521
109.	Omonova Nargiza Mahmudjonovna DISTRIBUTION OF TOMATO PHYTOPHTHORA DISEASE IN NATURALLY AFFECTED AREAS	528
110.	Daminova Yulduz Abdikodir qizi, Ochilov Eldor Utkir ogli Scientific Researcher: Abdurahmonova Gulnora Abdurahmonovna SPECIAL EXPERIMENTAL COTTON FIELDS AND PYTONEMATODOES OF ITS ECO-SYSTEMS	532

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

111.	Khabibullayev Ibrahimjon Muhammadjon ogli FACTORS DETERMINING THE STRUCTURE OF EXPENDITURES FINANCED FROM THE BUDGET	537
112.	Kuchkarova Hafiza Sherbabaevna, Furkat Soatov Rahimnazarovich ANALYSIS OF HOLER STORIES DETAILS	540
113.	Teshaboev Jamshidbek Qudratillaevich EFFICIENCY OF THE COLLECTED PENSION SYSTEM	542
114.	Abduvaliyev Nodirbek Abduxoshim ugli, Raimjonov Rustamjon Ravshanbekovich STUDY OF THE DYNAMICS OF THE ORIGIN OF ALVEOLITES AFTER SURGERY OF TEETH REMOVAL IN CHRONIC PERIODONTITIS	545
115.	Ikramova Firangiz Suleymanovna, Alimova Shakhnoza Azamatovna FUNCTIONAL FEATURES OF THE NASAL AND NASAL CAVITIES WITH CONGENITAL MALFORMATIONS	548
116.	Almosova Nargiza, Sadullayev Oybek IMPROVING THE MANAGEMENT OF EVALUATION SYSTEM OF THE MAIN ACTIVITIES OF ENTERPRISES	556
117.	Rajabov Umidjon Yarashevich, Jo'rayev Azamat Jalil o'g'li, Farmonov Nozimjon Qosimovich RESULTS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE IMPACT OF IRRIGATION REGIMES AND FERTILIZER RATES ON WINTER WHEAT YIELDS AND THEIR ANALYSIS	559
118.	Raxmatullayeva O'g'iloy Qadamovna, Karimov Akram Abbasovich TRANSFORMATION OF FINANCIAL STATEMENTS ACCORDING TO IFRS	563
119.	Yakubova Zarnigor THE ELEMENTS OF LANGUAGE GAME IN UZBEK POLITICAL TEXT	569
120.	Iskandarov Zuxriddin Inomiddin o'g'li THE ROLE OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS AN INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR PEACE AND SECURITY IN AFGHANISTAN	573
121.	Avganova Ozoda Olmos qizi THE POET OF HARMONY AND SEPARATION – FURKAT	576
122.	Gulmirzayeva Gulnoz To'liboy qizi, Karamatdinova Gulzoda Shariboy qizi, Ametov Atabek Maxmudovich CAN CYBER CRIME BE PREVENTED?	579
123.	Narimanov. B.A. TO THE SYSTEM OF ELECTRICITY SUPPLY OF MODERN ENTERPRISES REQUIREMENTS	582
124.	Tukhtaeva Mashkhura Mukhiddinovna CLINICAL AND LABORATORY DYNAMICS OF HYPOXIC-ISCHEMIC ENCEPHALOPATHY IN THE ACUTE PERIOD IN NEWBORNS	587
125.	Ashurova Ulguzi kizi ZARABOG STONE PICTURES AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIAN PRIMARY ART	595
126.	Madaminov Zafarjon Khudoyberdievich TERRITORIAL STRUCTURE AND DEVELOPMENT CHARACTERISTICS OF FOOD PRODUCTION	599
127.	Almatova Nazokat Abdulhamidovna TEACHING READING AS AN INDEPENDENT TYPE OF SPEECH ACTIVITY	603
128.	Egamberdiyeva Dildora Usubjonovna TO THE QUESTION OF COMPETENCE APPROACH IN TEACHING BUSINESS ENGLISH	606
129.	Nosirova Mukhayo Kimsanovna PROSPECTS OF INTERNET IN LEARNING AND FOREIGN LANGUAGES	609
130.	Qodirova Gulbahor Turdiyevna IMPROVEMENT OF LANGUAGE COMPETENCIES THROUGH TEACHING TECHNOLOGIES	611

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

131.	Matkarimova Gulshanoy THE EFFECTIVENESS OF CHECKING WRITTEN HOMEWORK IN FOREIGN LANGUAGE AT HIGHER EDUCATION	613
132.	N.N.Khurramov, T.A.Abdurakhmonov CHANGES IN THE PROPERTIES OF IRRIGATED SOILS ALONG THE ISLAND UNDER THE INFLUENCE OF DESERTIFICATION AND SALINIZATION PROCESSES	616
133.	Solidjonov Dilyorjon Zoirjon ogli Scientific adviser: Mulaydinov Farhod Murotovich APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND ONLINE PLATFORMS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM	623
134.	Barakayeva Dilbar Hafizovna, Subhonova Hushnuda Subkhonzoda EMPLOYMENT IN AGRICULTURE	627
135.	Mamadjanova Tuygunoy Ahmadjanovna, Mahfooz Arian PROMOTING AND ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT	631
136.	Khakimova Kamola SPECIFICS OF LEGAL ASSISTANCE UNDER AN AGREEMENT OF LEGAL AID CONCLUDED BY AN ATTORNEY	640
137.	N.Jumanovich Toshmanov, I.Jumanovich Toshmanov SYSTEMATICS OF THE POTENTIAL OF TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS	643
138.	Mustafakulov Asror Akhmedovich, Arzikulov Fazliddin Fakhriddin ugli Kulanov Botir Yakhshibaevich, Saodullaev Abror Saypullaevich PROPERTIES OF QUARTZ CRYSTALS GREATED ON NEUTRON-IRRADIATED SEEDS	649
139.	Boboxonov Muzaffar Ziyodullayevich "TYPES AND BIOECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SITTING BIRDS IN THE TERMIZ CITY"	655
140.	Dolimov Valijon Muhammadyoqubjonovich PROBLEMS OF TEACHING APPLIED ART LESSONS IN SPECIALIZED ART SCHOOLS	658
141.	Narzullaev Mukhiddin Nasullaevich, Narzullaeva Zarnigor Mukhiddinovna RESEARCH OF THERMOPHYSICAL PROCESSES IN MEDAL OF A PASSIVE SOLAR HOUSE	661
142.	Ikramova Firangiz Suleymanovna, Erkinov Navfalbek Nosirovich EVALUATION OF THE EFFECT OF HYGIENIC ISOTONIC NOSE IN PREGNANT WOMEN ON EARLY ACTIVE RHINOMETRY INDICATORS	668
143.	Avezova Nafosat Omonovna CHEMISTRY, ITS FUNCTIONS AND SIGNIFICANCE. STRUCTURE OF PROTEINS	673
144.	Sarvarbek Isamov Mamurjonovich, Sharipov Islomiddin Fazliddin ugli REASONABLE USE OF NATURAL ENVIRONMENT AND NATURAL RESOURCES	681
145.	Ismoilov Ortik Ismoilovich, Murodkosimov Saidolim Murodosimovich Kamalova Malika Ilkhomovna, Khafiza Kipchakova Makhamadaxilovna THE MAIN CAUSES AND FACTORS OF INFLUENCE OF PROTEIN METABOLISM IN PATIENTS WITH DIABETS MELLITUS	687
146.	Aminova Nargiza Istamovna THE IMPORTANT ROLE AND CHARACTERISTICS OF SOCIOLINGUISTICS IN LINGUISTICS	693
147.	Daniyarova Gulnaza Mauletbayevna, Xalikov Sodikjon Salixdjanovich THE IMPORTANCE AND ADVANTAGES OF ESTABLISHING RADIO NETWORK RADIO NETWORKS ON RAILWAY TRANSPORT BASED ON WIRELESS TECHNOLOGIES	697
148.	Normurodov Samandar Qulto'ra o'g'li FUNDAMENTALS OF CREATION OF DRAFT NORMATIVE LEGAL DOCUMENTS BY PROSECUTOR'S OFFICE	701

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

149.	Khudoyberdieva Mahliyo Orif qizi LAWYERS IN FORMING PROFESSIONAL ETHICS USE OF THE EASTERN CODE OF ETHICS	706
150.	Ablakulova Orzigul Ulugbek qizi CLASSIFICATION OF STABLE WORD COMBINATIONS IN THE CONTEMPORARY ENGLISH LANGUAGE	709
151.	Shigabutdinova Dina Yasavievna, Hasanova Halida Fattoevna THE ENGLISH CONCEPT IN PHILOSOPHY	714
152.	Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich, Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich Shodiyev Sherzod Shomiljonovich, Boysunov Nurzod Bekmurodovich, Kayumov Norboy Shakirjanovich EVALUATION OF WINTER BREAD WHEAT VARIETIES AND LINES ON COMPLEX VALUABLE TRAITS	718
153.	Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich, Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich Shodiyev Sherzod Shomiljonovich, Boysunov Nurzod Bekmurodovich, Kayumov Norboy Shakirjanovich SELECTION OF EARLY MATURING AND HIGH YIELDING LINES OF DURUM WHEAT FOR IRRIGATED AREAS	723
154.	Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich, Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich Shodiyev Sherzod Shomiljonovich, Boysunov Nurzod Bekmurodovich, Kayumov Norboy Shakirjanovich SELECTION OF HIGH GRAIN QUALITY LINES OF DURUM WHEAT FOR IRRIGATED AREAS	728
155.	Jabborov Ilyor Yo‘ldoshevich SEPARATE SCHEMES FOR SPECIFIC PRODUCTIVE DIFFERENTIAL EQUATIONS	733
156.	Umarov Qahramon Shokirovich HISTORY AND METHODS OF PERFORMANCE	739
157.	Djumayev Xudoyberdi Kurbandurdiyevich, Aslanova Xolida Gafurovna INTRDUCTORY BIOECOLOGY OF ORIGANUM TYTTHANTHUM GONTSCH	743
158.	Malikova Dildorakhon Kobilovna IDEOLOGY IN THE MODERN WORLD: A CHOICE BETWEEN THE GAP AND THE FUTURE	752
159.	Ikramova Firangiz Suleymanovna, Radjabov Rahim Ramazonovich IMPROVING TACTICS OF TREATMENT OF ALLERGIC RHINITIS WITH CHRONIC DIFFUS DISEASES	760
160.	Khusan Tilovov Shomurodovich, E.R.Boymurodov, Lola Anvarovna Ismailova, Kadirov Hasan Irgashevich STUDY OF POLYFUNCTIONAL CATALYSTS OF SYNTHESIS OF PYRIDINE BASES	767
161.	Abdukhalilov Kh.D ORGANIZATION OF OFFENSE PREVENTION WITH MUNICIPAL BODIES OF STATE AUTHORITY	776
162.	Toshov Ikromjon Murodilloevich LEGALITY OF GOVERNOR'S DECISIONS IS UNDER CONTROL. JUDICIAL CONTROL, TODAY’S AND FUTURE HISTORY ISSUES	780
163.	Kusherbaev Rasul Khidiralievich THEORETICAL DESCRIPTION OF CORRUPTION RISKS IN HIGHER EDUCATION	789
164.	Ergashev Isomiddin Shaxobidinovich Supervisor - Ph.D., S. Gulyamov, Professor of International Private Law ANALYSIS OF OUR NATIONAL LEGISLATION ON THE ENFORCEMENT AND RECOGNITION OF DECISIONS OF THE INTERNATIONAL COURT OF RBITRATION	799
165.	Davronov Doniyorbek Abdullo o`g`li TYPES OF COERCIVE MEASURES IN THE CIVIL PROCEEDINGS: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE	806
166.	Gaybullaeva Zilola Gaybullo qizi LEGAL ISSUES OF PARTY IDENTIFICATION IN ELECTRONIC CONTRACTS	810

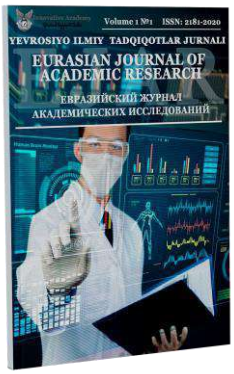
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

167.	Ortikov Doniyor Husen ugli , Supervisor: Rashidov Komil Kayumovich - Professor of the Department of International Private Law of Tashkent State Law University PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF INVESTMENT ACTIVITIES IN FREE ECONOMIC ZONES	815
168.	Botirova Gulsanam MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF ENGLISH WORDS. MORPHEMES. FREE AND BOUND FORMS, MORPHOLOGICAL CLASSIFICATION OF WORDS, WORD-FAMILIES	818
169.	Xatamjonova Gulsanam Yasharjon qizi ROLE OF PARTIES' AUTONOMY IN THE MAKING OF INTERNATIONAL ARBITRATION AGREEMENTS	823
170.	Shomurotov Ma'ruf Abdusamat o'g'li IN NEW UZBEKISTAN - IMPROVING THE ROLE OF LOCAL COUNCILS OF PEOPLE'S DEPUTIES IN HEARING THE REPORTS OF TERRITORIAL PROSECUTOR'S OFFICES	829
171.	Aminjon Kalandarov IMPACT OF CORPORATE BANKRUPTCY LAWS ON ENTREPRENEURSHIP	834
172.	Tukhtaev Uktamjon Zarifjon ugli ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY ON THE LEGAL REGULATION OF BLOCKCHAIN, BITCOIN AND OTHER CRYPTOCURRENCIES	839
173.	Eshquvatov Bobomurod CORRUPTION — THE DESTRUCTION OF REFORM AND SOCIAL DEVELOPMENT	847
174.	Pulatov Shokhrux Bakhram ugli STRENGTHENING THE ROLE OF PROSECUTOR'S OFFICES IN ENSURING COMPLIANCE WITH THE LAW IN MILITARY STRUCTURES	851
175.	Salayev Alisher ISSUES OF DETERMINATION AND EXECUTION OF PUNISHMENT OF COMPULSORY PUBLIC AFFAIRS	856
176.	Sharipov Ahror CRIMINAL RESPONSIBILITY ISSUES	859
177.	Saydullo Ne'matillayevich Azimov SPECIAL ORDER IN CRIMINAL PROCEDURE: PLEA AGREEMENT	863
178.	Boboyorov Sardor Uchqun ugli, Berdiyev Ergash Abdullayevich NEUROSIS	870
179.	Fazliddin Rahimov Ruziyevich MATHEMATICS IS THE BASIS OF LOGICAL OBSERVATION TEACHER'S METHOD IS IMPORTANT!	874
180.	Shaxodat Kurbanova THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN PRESCHOOL EDUCATION	878
181.	Surayyo Arziqulova CHILD'S HEART FLOWER	882
182.	Zufarov Zair Makhmudovich TOPOLOGY OF COMPUTER NETWORKS	886
183.	Vahobov Shohjahon Umidjon ugli SPORTS MEDIATION	892
184.	Qurbonov Dilmurod Almiratovich RESPONSIBILITY FOR DAMAGE DAMAGED AS A RESULT OF ILLEGAL ACTIONS BY PROSECUTOR'S OFFICE AND COURT	898
185.	Klichbayev Muhammad Xamroyevich HIGH LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE GUARANTEE OF INTERPRETATION OF LAW NORMS	902

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

186.	Tursunov Mumin Marufovich THE CONCEPT OF THE INSTITUTION OF KHOKIMIYAT IN THE SYSTEM OF PUBLIC AUTHORITIES AND ITS DEVELOPMENT	908
187.	Erkaboev Anvarjon Askaralievich THEORETICAL LEGAL BASIS FOR REGULATING THE FIELD OF MIGRATION	912
188.	Imomniyozov Doniyorbek Bakhtiyor ugli FUNDAMENTALS OF CONTRACTUAL RESPONSIBILITY OF THE DOCTRINE OF CIVIL LAW CHARACTERISTICS OF THE CONTINENTAL LEGAL SYSTEM OF GERMANY AND FRANCE	921
189.	Imomniyozov Doniyorbek Bakhtiyor ugli RIGHT TO COMPETITION: THE CONCEPT OF POSITION AND THE IMPORTANCE OF ITS REGULATION	929
190.	Sayyora Makhmudova VIRTUAL ARBITRAL HEARINGS IN UZBEK AND INTERNATIONAL LEGISLATION	936
191.	Mamadiev Abror Abdurakhmon ugli ISSUES OF REGISTRATION OF POWERS OF A REPRESENTATIVE IN THE CIVIL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	940
192.	Hosilova Shahnoza Abdumomin qizi THE IMPORTANCE OF ESTABLISHING PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT BODIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	943
193.	Abdumajitova Sayokhat Abduqosimovna, Kholikova Zilola Sadullo qizi, Ismoilova Shokhnoza Abdurashidovna STEAM EDUCATION TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF EARLY DEVELOPMENT	949
194.	Irkabaev Alisher Adkhamovich Legal advisor: (PhD), assistant professorBabadjanov Atabek Davronbekovich HISTORY OF OCCURRENCE, STAGES OF DEVELOPMENT AND SPECIFIC FEATURES OF THE INSTITUTE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	953
195.	Sotvoldiev Akbarjon Tokhirjon ugli COOPERATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS	958
196.	Ashurov Nuriddin Nuralizoda Scientific adviser (consultant): Professor of the Department of Civil Law, Tashkent State University, Ph.D. M.Kh. Baratov ELECTRONIC GOVERNMENT SERVICES: FORM AND CONTENT	965
197.	Daujanov Ainazar Shinnazarovich,Turganbaeva Aysanem Kuanishbaevna Raximboyev Muxtorbek , Xiyasova Aynura LINEAR CHANGE OF VARIABLES AND ON SIMPLIFICATION OF EXPRESSIONS IN THE SPACE OF GENERALIZED FUNCTIONS	971
198.	Murzajanova Dilnoza Shavkatbek kizi PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT OF TEMPORALITY IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES	977
199.	Boysunov Botir Pulat ugli, Korotkova Larisa Alexandrovna STUDY OF U-SHAPED DIELECTRIC RESONATOR ANTENNA	980
200.	Niyazov Zafar Muqimovich, Ph.D., Primqulova Gulbaxor Nazirjonovna,Valieva Zulfiya Sayfitdinovna CHARACTERISTICS OF THE FUNCTIONAL STATUS OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM OF ATHLETES	987
201.	Kucharova Inobat Sharofovna, Akbarov Nurislom Akhtamjon ugli HOMOCYSTEINE: EFFECT ON BIOCHEMICAL PROCESSES IN THE HUMAN BODY	992

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

AESTHETIC VIEWS AND IDEAS OF AN IDEAL PERSON IN THE WORKS OF NAVOI

Jumaboev Nabi Pardaboevich[1], Akhmedova Zarifa Ravshan Kizi[2]
[1] Doctoral student at Gulistan State University, **nabijumaboyev@gmail.com**,
[2] Student of Gulistan State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4683885

ARTICLE INFO

Received: 8th April 2021
Accepted: 11th April 2021
Online: 13th April 2021

KEY WORDS

Decency, morality, good manners, honesty, humanity, virtue, humility, aesthetic culture, fine arts, beauty, perfect man.

ABSTRACT

Navoi's works reflect aesthetic ideas and the idea of an ideal man. They say that his works are based on good. Thxus, we see the unique role of Navoi's works in the education of young people. In his works there are many ideas about a person, signs of humanity, "human being", that is, an ideal person. Navoi glorifies a person. He repeatedly emphasizes that his heart is sacred. At the same time, he stresses the importance of leaving a good name and brightening your life with good deeds. Perhaps for this reason, it is noted that over the years and centuries, interest in the work of our ancestors has grown.

NAVOIY ASARLARIDAGI ESTETIK QARASHLARI VA KOMIL INSON G'OYASI

Jumaboyev Nabi Pardaboyevich[1], Axmedova Zarifa Ravshan qizi[2]
[1] Guliston davlat universiteti doktoranti, **nabijumaboyev@gmail.com**
[2]Guliston davlat universiteti talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 8-aprel 2021
Ma'qullandi: 11-aprel 2021
Chop etildi: 13-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

odob, axloq, go'zal xulq, haqsevarlik,insonparvarlik, ezgu hislatlar, kamtarlik, estetik madaniyat, nafis san'at, go'zallik, komil inson.

ANNOTATSIYA

Navoiy asarlaridagi estetik qarashlari va komil inson g'oyasi to'g'risida fikr yuritilgan. Uning asarlari faqatgina ezgulikka asoslanganligi ta'kidlangan. Bu orqali Navoiy asarlarining yoshlar tarbyasidagi o'rni beqiyosligini kuzatishimiz mumkin. Asarlarida inson, insoniylik belgilari, "odamiylar odamiysi", ya'ni bugunning tili bilan aytganda, komil shaxs haqida ko'pgina fikrlar uchraydi. Navoiy insonni ulug'laydi. Uning ko'ngli muqaddas ekanligini takror-takror ta'kidlaydi. Ayni paytda har bir kishi ezgu nom qoldirishi, umrini yaxshiliklar qilish bilan bezashi muhimligini uqtiradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yillar, asrlar o'tsa-da, bobokalonimizning ijodiga bo'lgan qiziqish tobora kuchayib borayotganligi ta'kidlab o'tilgan.

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ИДЕИ ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА В РАБОТАХ НАВОИ

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Жумабоев Наби Пардабоевич[1], Ахмедова Зарифа Равшан кизи[2]
[1]Докторант Гулистанского государственного университета,
[2]Студент Гулистанского государственного университета

ИСТОРИЯ СТАТЬИ
Принято: 8 апреля 2021 г.
Утверждено: 11 апреля 2021 г.
Опубликовано: 13 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
Порядочность, хорошие манеры, честность, человечность, добродетели, смирение, эстетическая культура, изобразительное искусство, красота, совершенный мужчина.

АННОТАЦИЯ

Работы Навои отражают эстетические идеи и идею идеального мужчины. Говорят, что его работы основаны на добре. Таким образом, мы видим уникальную роль произведений Навои в воспитании молодежи. В его произведениях много представлений о человеке, признаках человечности, «человеке человеческом», то есть идеальном человеке. Навои прославляет человека. Он неоднократно подчеркивает, что его сердце свято. В то же время он подчеркивает важность оставить доброе имя и украсить свою жизнь добрыми делами. Наверное, по этой причине отмечается, что с годами и веками интерес к творчеству наших предков рос.

Tilimizga muhabbat, uning beqiyos boyligi hamda buyuk ekanligini anglash kabi muqaddas tuyg'u bizning ongimizga va yuragimizga Navoiy asarlari bilan kirib kelgandir. Alisher Navoiy inson tafakkurini, aqlini va ilmiy bilimlarini yuksak qadrlab kelgan. U bilim va donishmandlik insonning bezagidir deb yozadi. Yaxshi hulqning asosi deb odobni aytadi hamda uning talqinida barcha insoniy hislatlarning bosh bo'g'ini deya tan oladi [1:302]. XV asr estetik tafakkuri taraqqiyoti Alisher Navoiy nomi bilan chambarchas bog'liqdir. Bir so'z bilan aytganda g'azal mulkining sultoni o'zbek adabiyotini jahon miqyosiga ko'targan va insoniyat madaniyati, estetikasi xazinasiga o'zining beqiyos hissasini qo'sha olgan buyuk davlat arbobidir.

Alisher Navoiy ijodini tubsiz ummonga o'xshatish mumkin. U zotning boy ma'naviy merosi shu qadar keng va salmoqliki, unda qayd etilgan mavzularda hayot hodisotlari, inson turmushi, ichki kechinmalari bilan bog'liq barcha jihatlar qalamga olingan. Shoir o'quvchi e'tiborini eng muhim tushunchalarga qaratadi. Ularning har biriga alohida urg'u beradi: ko'ngil, iymon, saxovat, adab, qanoat, vafo, ishq, rostlik, ilm kabilar teran sharhlanadi. Asarlarida inson, insoniylik belgilari, "odamiylar odamiysi", ya'ni bugunning tili bilan aytganda, komil shaxs haqida ko'pgina fikrlar uchraydi. Navoiy insonni ulug'laydi. Uning ko'ngli muqaddas ekanligini takror-takror ta'kidlaydi. Ayni paytda har bir kishi ezgu nom qoldirishi, umrini yaxshiliklar qilish bilan bezashi muhimligini uqtiradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yillar, asrlar o'tsa-da, bobokalonimizning ijodiga bo'lgan qiziqish tobora kuchayib bormoqda. Buyuk shoir, olim va davlat arbobi Alisher Navoiy bizga ulkan abadiy-badiy xazina, go'zallik bilan boy meros qoldirdiki, bu meros hali to'la o'rganilgan emas.

Alisher Navoiy falsafiy hamda estetik qarashlari markazida komil inson tarbiyasi, insonning olam go'zalliklari orasidagi hayot kechirishi qanday bo'lmog'i kerak degan masalani ko'targan. Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon", "Majolis un-nafois" hamda "Mufrado" asarlarida estetik qarashlari yanada yorqin ifodasini topgan. "Majolis un-nafois" asarida Alisher Navoiy 450 dan ortiq shoirlarning hayoti va ijodi haqida yozib, asarlari haqida hamda shu shoirlarning yutuq hamda kamchiliklari

haqida ham yozganlar [2:87]. Alisher Navoiy badiiy so'z san'atining, estetik hamda hissiy-ruhiy quvvat bera olishini alohida takidlaganlar. Alisher Navoiy kamtarlik, himmatlilik, xushmomilalilik, saxiylik hamda har bir san'atkor va shoirlarning estetik madaniyatiga alohida o'rin ajratadi va shu sifatlarni ulug'laydi. U yashagan Hirotda hunarmandchilik, savdo-sotiq, ilm-fan, san'at, me'morchilik kabi hunarlar keng rivoj topgan. Bu davrda Navoiy yoshlarni har tomondan qo'llab quvvatlab kelgan. Odobli insonni barcha insonlardan yaxshi deya takidlaydi. Eng asosiysi odobli insonni mansabdor kishilardan go'zalroq va badavlat odamlardan hurmatliroqdir deydi. Alisher Navoiyning fikricha: go'zallik ko'ngilni ochadi, hunuklik hayotni o'ksitadi, yaxshi xulqli go'zal hamda jannat huridir, yomon tabiatli esa hunuk va do'zaxbon deydilar. Uning aytishicha rostgo'ylik nutqning eng yaxshi bezagi hisoblanadi. Alisher Navoiy asarlarida bilim va donishmandlik insonning bezagidir deb yozadi. Bundan tashqari Alisher Navoiy ilm o'rganishga bo'lgan intilishni inson kamolotini boyitish uchun xizmat qiluvchi omil sifatida tariflaydi. Alisher Navoiyning asarlari mazmunida ilgari surilgan g'oyalar yordamida odamlarni bilimli hamda ma'rifatli bo'lishga chorlaydi. Mutafakkir ilm o'rganishni har bir odamning insoniy burchidir deydi. U bilimli dono kishilar hamisha o'z xalqiga marifaati hamda mamlakat ravnaqi yo'lida faoliyat olib borishlariga chin ko'ngildan ishongan. U ilmni insonni hamda xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqaruvchi hamda shu yo'ldan olib chiquvchi umid sifatida ta'riflaydi.

Alisher Navoiy asarlarining har bir satrlarida so'z shunday go'zallik bilan dur-javohirga aylantirilganki uni o'qigan inson undan ma'naviy ozuqa oladi. U estetikani nafis san'at darajasida qadrlagan va inson ma'naviy olami hamda kamoli uchun kalit vazifasini o'tashini takidlagan. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois" hamda "Mezon ul-avzon" asarlari XV-XVI asrlarda keltirilgan ma'lumotlar va musiqa nazariyasi haqidagi risolalar o'zbek estetikasi rivojiga katta ta'sir ko'rsata oldi. Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida so'zga oro berib insonga rohat bag'ishlaydi [3:542-543]. U so'z gavhari oldida chin gavhar bir tomchi suv bo'lib qoladi deydi va odamlarni har doim rost gapirishga chorlaydi. Alisher Navoiy asarlari mazmunida har bir fikr amaliy jihatga ega bo'lib, mutafakkir ularni o'zining ulkan hayotiy tajribasiga tayangan holda keltirilgan. Alisher Navoiyning deyarli barcha asarlarida uning qanday inson bo'lganligi, qanday ijod qilganligi, uning qarashlari haqida ma'lumot beriladi. Bu jihatdan ayniqsa, uning "Xazoyin ul-maoniy", "Xamsa", "Muhokamat ul-lug'atayn", "Vaqfiya", "Xamsat ul muttahayyirin", "Naoyim ul-muhabbat", "Munojot", "Arba'in hadis", "Siroj ul-muslimin" kabi asarlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur asarlarda Alisher Navoiyning hayoti, ijodi, u yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, madaniy- ma'rifiy muhit, bazi asarlarining yozilishi haqida, obodonchiligi haqida, uning qilgan ishlari haqida, Xuroson davlatining muhrdori, vaziri a'zami sifatida qilgan savobli ishlari, aholining kamoloti haqida, ustoz shogirtlar bilan munosabati singari muhim masalalar xususida bahs yuritiladi. Alisher Navoiy yozgan asarlarida kishi ongiga haqiqat sirlari bilan oshno bo'lishi kerak, insonning maqsadi dunyoni ochiq va teran tafakkur bilan tanishidir, degan ezgu g'oyalarni ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari shoirning ongida ham shu fikr singib qolgandi. Alisher Navoiyni bu yo'ldagi qiyinchiliklar hech ham to'xtatmas edi. Uning bu kabi maqsadlari Samarqandda yashaganida u yerdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy muhit tufayli yuzaga kelgan va uning

ma’naviy kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Navoiyning hikmatga boy she’riy merosi keng ko’lamliligi bilan ham ahamiyatlidir. Uning she’riyati haqsevarlik va insonparvarlik ta’limotida yuritilgan. Bundan tashqari mana shunday qarashlarni ilgari surgan va o’zining san’ati bilan jilo bergan va sayqallagandir. Shoir yozgan har bir baytlarida inson uchun tarbiya vositasini o’tovchi omillar mavjuddir. Uning oshiqona g’azallari tarkibida ham tarbiya yotadi. Alisher Navoiy bir so’z bilan aytganda o’z asarlarida ichki va tashqi go’zallik g’oyalarini ilgari surgan shoirdir [4:254]. Navoiyning “Xamsa” sidagi bosh qahramonlar ana shunday ham tashqi ham ichki yani, komil go’zallik egalaridir. Alloma ham boshqa bir mutafakkirlar kabi insoniy go’zallik tushunchasini ichki go’zallikda, xulqiy go’zallikda ko’radi. Allomamiz o’z asarlarida so’zga alohida e’tibor beradi, uni ko’ngil qutisi ichidagi gavharga qiyoslaydi, hatto falak jismining joni ham deydi.

“Mezon ul-avzon” va “Majolis un-nafois” asarlarida alloma ana shu mohiyati jihatidan qudratli va muqaddas bo’lgan so’zdan foydalanish san’ati haqida yozadi va fikr yuritadi. “Mezon ul-avzon” asari aruz nazariyasi sifatida diqqatga sazovardir bo’lgandir. “Majolis un-nafois” asari esa tengi kam tazkira hisoblanib estetikaga oiddir. Alloma bu asarda shoirlar ijodiga to’xtalib o’tadi hamda ularning ijodi uchun harakterga ega bo’lgan misollar keltirib o’tadi. Bu xislat allomaning eng yaxshi sifatlaridan biri edi. Alloma estetik idrok egasi bo’lishni, to’g’ri kelgan gapni vaznga solib, she’r deya atab, taqdim etuvchi ba’zi nazmbozlardan yuqori deb hisoblagan. Alisher Navoiyning fikricha, badiiy asar faqat go’zallikni tasvirlashi bilangina cheklanib qolishi kerak emas, balki, o’zi ham shaklan go’zal bo’lishi lozim deydilar. Alloma so’z shakliga ikkinchi darajada qarashni qoralaydi. Hatto Otoiydek buyuk shoirning qofiyaga biroz e’tiborsizlik bilan yondashishini va e’tiborsiz munosabatda bo’lganini ham nazardan qochirmaydi, ochiq-oydinlik bilan ammo ehtirom ila tanqid qilib o’tadi.

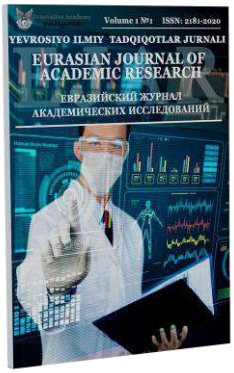
Navoiy ilm o’rganishga intilishni inson kamolotini ta’minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb biladi. Ilmli insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta’riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g’oyalar yordamida kishilarni ilmli va ma’rifatli bo’lishga undaydi. Mutafakkir ilm o’rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e’tirof etadi [5:292].

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, Navoiy ijodini o’rganish kelajak avlod tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatib, ma’naviy olamini boyitibgina qolmasdan, komil inson tarbiyasida muxim rol o’ynaydi. Zero ma’naviy yuksak, zamonaviy ilm-fanni egallagan, ajdodlarimizning boy ma’naviy merosiga sohib chiqqan avlodni hech qanday tashqi kuch, g’oya yoki mafkura aslo o’z ta’siriga tushira olmaydi. Bunday avlodni voyaga etkazgan xalqning istiqboli porloq, kelajagi buyuk bo’lishi shubxasizdir. Tarbiya o’z navbatida oiladan boshlanar ekan, biz o’z farzandlarimizni baxti-saodatini, kamolini, iqbolini, buyuk inson bo’lib etishganligini va hayot abadiyligi avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviy qo’rg’oni bo’lmish o’z oilamizning mustahkamligini ko’rishni istar ekanmiz, demak oilada tarbiyalanuvchilarimizni har tomonlama sog’lom va barkamol etib tarbiyalashda tarbiyaning barcha turlariga e’tiborni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.Uvatov. Buyuk yurt allomalari. Uchinchi nashri. T.: “O’zbekiston”, 2020 y.
2. A.Sher. Estetika. T.: “O’zbekiston”, 2015 y.
3. A.Navoiy. Mukammal asarlar to’plami, 20-tomlik, 3-t, T.: “Fan”, 1998 y.
4. R.Vohidov, H.Eshonqulov. O’zbek mumtoz adabiyoti tarixi. T.: 2006 y.
5. N.Jumaboyev. Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya masalalaridagi axloqiy, estetik va ekologik qarashlari. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. 5-son. N.: 2019 y.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FACTORS OF INCREASING THE AESTHETIC OPINION OF STUDENTS USING THE LANDSCAPE GENRE

Yusupova Shohista Alimjanovna [1], Yodgorova Anora Abduvali kizi [2]
[1] Gulistan State University, teacher of fine arts,
[2] Student of Gulistan State University
https://doi.org/ 10.5281/zenodo.4686882

ARTICLE INFO

Received: 8th April 2021
Accepted: 11th April 2021
Online: 13th April 2021

KEY WORDS

Aesthetics, beauty, labor, art, nature, psychology, man, work, imagination, idea, artist, emotion, education.

ABSTRACT

The essence of aesthetic taste in the article. The importance of developing the aesthetic tastes of young people through the landscape genre in fine arts lessons. Information about the influence of the landscape genre on human life is given.

МАНЗАРА ЖАНРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ЭСТЕТИК ДИДЛАРИНИ ЮКСАЛТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Юсупова Шохиста Алимжановна[1], Ёдгорова Анора Абдували кизи[2]
[1] Гулистон давлат университети, тасвирий санъат ўқитувчиси
[2] Гулистон давлат университети талабаси
MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 8-aprel 2021
Ma'qullandi: 11-aprel 2021
Chop etildi: 13-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Эстетика, гўзаллик, меҳнат, санъат, табиат, психология, инсон, асар, тасаввур, ғоя, рассом, хиссиёт, тарбия.

ANNOTATSIYA

Мақолада эстетик диднинг мазмун моҳияти. Тасвирий санъат дарсларида манзара жанри орқали ёшларнинг эстетик дидларини ривожлантиришнинг муҳим аҳамиятлари. Манзара жанрининг инсон ҳаётига таъсири хақида маълумотлар берилган.

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МНЕНИЯ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ЖАНРА ПЕЙЗАЖ

Юсупова Шохиста Алимжановна[1], Ёдгорова Анора Абдували кизи[2]
[1] Гулистанский Государственный Университет, преподаватель изобразительного искусства,
[2]Студент Гулистанского государственного университета

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 8 апреля 2021 г.
Утверждено: 11 апреля 2021 г.
Опубликовано: 13 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Эстетика, красота, труд, искусство, природа, психология, человек, работа, воображение, идея, художник, эмоция, воспитание.

АННОТАЦИЯ

Суть эстетического вкуса в статье. Важность развития эстетических вкусов молодежи через жанр пейзажа на уроках изобразительного искусства. Дается информация о влиянии пейзажного жанра на жизнь человека.

Эстетик дид инсон эстетик онгнинг муҳим таркибий қисмлардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу ҳис-туйғу ва тафаккур бирлиги, инсон ўзлигини ифодаловчи бахосидир. Эстетик дидга эга бўлган инсонлар атроф-муҳитни улуғворлик ва тубанлик, гўзаллик ва хунуклик, фожиавийлик ва кўлгилилик каби тушунчалари орқали кўздан кечиради. Юқори эстетик дидга эга бўлиши ўзинигина эмас балким, атрофдагиларга ижобий таъсир кўрсатади. Бу қобилият билан туғилган бўлсада, аммо инсон ўзини асосан тарбия, ижтимоий муносабатлар орқали яратади. Албатта, эстетик дид ақлий (фахм), аҳлоқий (фаросат) ва хиссий тарбия уйғунлашган умумийликдан иборатдир. Дид эстетик англашнинг энг муҳим унсури ҳисобланади. Шу сабабли эстетик дид тарбияси инсон камолотида муҳим ўрин тутади.

Қадимги замонлардан пайдо бўлган, меҳнат жараёнларининг тараққиёти натижасида, санъатда инсон тафаккури камол топди, гўзаллик хисси ортди, воқеаликдаги гўзаллик ва фойдалилик тушунчалари кенгая бошлади. Жамият вужудга келиши билан ижтимоий тараққиётда катта ўзгариш яъни, ақлий меҳнат жисмоний меҳнатдан ажралиб чиқа бошлади. Профессионал рассомлар шу даврда пайдо бўла бошлади. Рассомлар халқлар орасида содир бўладиган турли хил ўзига хос бўлган тушунча ва воқеаликларни акс эттириб, асарлар яратилишга халқнинг бунда одоб-аҳлоқлари, юриш-туриши, турмуш-тарзи, хислатлари ва фазилатларини акс эттиришга харакат қилганлар. Тасвирий санъат жанрлари орасида манзара жанри жуда ҳам кенг тарқалган ва ривожланиб келаятган жанрлардан бири ҳисобланади. Табиат, шаҳар, индустриал, интерйер кўринишларининг тасвири манзара жанрга мансубдир. Манзара жанридаги асарларнинг айримлари табиат манзарасини хақиқий кўринишини акс эттирилса, бошқалари эса ижодий тарзда хаёлан чизилган бўлади. Рассомлар ўз яратаётган асарларида хаётни қандай тасаввур қилсалар шандай эмас, балки ундаги характерли кўринишларни танлаб оладилар, кераксиз иккинчи даражали кўринишларни тушуриб қолдирадилар ва муҳимларини бўрттириб тасвирлашадилар. Танишиш ва бўрттириш орқали рассомлар нарса ва ходисаларни инсонларнинг тафаккури ва хиссиётларига самарали таъсир кўрсатиб, эстетик дидларини оширишга эришадилар. Рассомлар борликни шунчаки биладиган шахс эмас, балки у бой тасаввур ва тафаккур килиш қобилиятига эга бўлган кишилар бўлиб ҳисобланадилар. Ўз ижодида борликни

шунчаки акс эттирибгина қолмай, балки унга асосланган холда нималарнидир хис қилиб ўйлаб топади ва тасаввур этади. Энг муҳими санъат асарлари ўз мазмунида борлиқни акс эттирибгина қолмасдан, рассомнинг ғояларини ифодалайди, уни бойитади, шу билан бирга бундай асарлар томошабинга эмотсионал таъсир кўрсатиш кучига эга бўлади.

Манзара жанридаги асарларда дунё воқеаликлари табиат эмас балки, мусаввир-мўқалам сохибининг ўй-хаёллари, ички кечинмаларини, кайфияти хам ўз аксини топмай қолмайди. Барча мусаввирлар турли хил манзараларни чизиб тасвирлашади. Масалан, водийлар, тоғлар, ўрмонлар, гулар ва боғлар, дарёлар, шулар жумласидандир. Қадимги Хитой санъатида рассомлар табиатини ҳам маҳорат билан акс эттирганлар. Европада манзара XV-XVII асрларда тараққий этди. XIX асрнинг иккинчи ярмидаги рус релистик санъатида манзара жанри беқиёс ўсди. Бу жанрнинг новаторларидан бири А.К.Саврасовдир. Тоғ, ўрмон, шаҳар ва қишлоқ манзараларининг тасвирланиши манзара жанрига тегишлидир. Манзаранинг моҳир усталари Клод Лорен, И.Шишкин, Л.Левитан, Ўрол Тансиқбоев, Н.Карахан, Ғофир Абдурахмонов ва бошқа машхур рассомлар ижодини бу борада мисол келтириш мумкин. [1-80 бет].

Манзара жанрида ўқувчилар табиат кўриниши орқали жамиятимиз хаётига мансуб бўлган, муҳим бўлган воқеа-ходисаларни акс эттириб, илгари сурмоқчи бўлган ғояларни аниқ тасаввур қилишни ўрганади. Тасвирланаётган манзарада нарсалар орасидаги масофа, ўлчов нисбатлари ва рангларнинг бир-бирига бўлган муносабатлари акс эттирилади. Ушбу жанр бирмунча мураккаб бўлганлиги сабабли табиатдаги нарсаларнинг ўзига қараб тасвирлаш ниҳоятда муҳимдир. Манзара ишлашда яқин, ўрта ва олисдаги яъни уч кўринишга эга. Бунда албатта яқин кўринишдаги нарсалар аниқ ва олисдаги нарсалар эса очроқ тасвирланади. Бу кўринишни тўғри тасвирлаш учун аввало табиатни синчиклаб кузатиб уни ҳис қилиш лозим. Манзара жанри ташқи дунёнинг гўзаллигини намаён эттириш билан бирга инсонга ижобий таъсир этувчи кучга эгадир. Шунинг учун рассом табиат оламининг энг нозик, ранг гармонияларини англаб, типик холатларини кўрсатиб ва табиатга нисбатан бўлган эстетик муносабатни билдиради. Табиатни тасаввур этганда биринчи навбатда гўзалликни кўз олдимизга келтирамиз. Шу боис манзара жанрни ўқувчиларнинг гўзаллик бўйича тасаввурларини ошириб, эстетик дидларини ривожлантиради. Эстетиканинг ўзи нима? деган савол туғилади. Эстетика (юнонча- ҳис қилувчи, хиссий тарбияга доир)- ҳиссиёт, сезиш, ҳаяжон, қўзғалиш маъноларига эга бўлган сўздан олинган. Эстетика фани бир қатор ижтимоий фанлар билан узвий алоқада бўлгани каби, эстетика- санъатда ҳам ўз ўрнини топган. Ёшларнинг эстетик дидини юксалтириш бўйича тасвирий санъат билан боғлаб ўргансак ҳам бўлади. “Эстетика” сўзини биринчи бор фанга атама сифатида олмон маърифатчиси, файласуфи Александр Баумгартен (1714-1782) ўзининг “Поэти касрнинг баъзи бир масалалари тўғрисидаги фалсафий мулоҳазалари” асарида киритган.

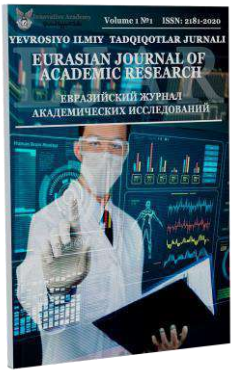
Шу тариқа эстетика барчамизнинг турмуш тарзимизга кириб келган десак адашмаган бўламиз. Албатта биз бир неча кўринишларда бунга рўпаро бўламиз. Эстетика - ишлаб чиқариш эстетикаси, техника эстетикаси, дизайн ва спорт

эстетикаси, табиат эстетикаси, турмуш эстетикаси, меҳнат ва нафосат эстетикаси ва бошқалар жумласидандир. Гўзаллик, оғир вазминлик, одоб-аҳлоқ муҳим категориялардан ҳисобланади. Эзгулик ва гўзалликка интилиш –эстетик эхтиёждир. Илк гўзалликни биз табиатда кўрамиз. Фасллар ўзининг такрорланмас қирраларига эгадир. Ушбу қирраларни хис қилиб, уни гўзаллигини намойиш этиш рассомлар маҳоратига боғлиқ. Манзара жанрида инсонни ўзига нафислиги ва гўзаллик жиҳатлари борлиги билан жалб этади. Бунда эстетиканинг ўрни беқиёсдир. Гўзаллик ва эстетика бир-бирига хамоханг боғлиқ тушунчадир. Ўқувчиларда бу тушунчани янада юксалтириб боришни илгари суриш лозим, уларга бу соха бўйича янада кўпрок билим бермоқ муҳим албатта. Ёшларга эстетикани шундай тушунтириш керакки улар манзара жанрида, нафақат манзара жанри балким бошқа бир юқорида санаб ўтган соҳаларимиз бўйича ҳам ўзгача завқ – шавқ билан иш кўрсалар бу бизнинг энг катта ютуғимиздир. Ёшлар шу тариқа ўз асарларида, ижодий ўзгача бир хис туйғу, гўзаллик, ўзига хос кўриниш билан юқори чўққига эришишлари мумкин. Бунда ўкитувчи манзара жанрида ижод қилган рассомларнинг ишларини кўргазмалар сифатида фойдаланиб уни дарс жараёнларида тахлил қилинади. Ёшлар мустақил фикрларини табиатни қандай кўз билан қарашлари ҳақида ўз муносабатларини бирма-бир гапириб беришади. Албатта, бу жараёнда ёшлар асарга разм солганда ўзини ўша оламга тушиб қолганини ҳис этади. Бунда инсон хаётининг хар бир лаҳзаси гўзал онларга бой эканлиги ва буни биз уни хис қила олишимиз муҳим аҳамиятга эгадир. Ёшлар табиат гўзаллигидан баҳраманд бўлиб, ўзлари учун эстетик озуқа олишади. Бу олинган озуқа натижасида ўз хаёти қандай кўринишда тасвирлаши уларнинг олган тасаввурларига боғлиқ. Яна шуни таъкидлаш жойизки, ёшларда эстетик дидни ривожлантириш билан катта натижаларга эришиш мумкун. Ёшлар бу мавзуда олган маълумотлари бўйича, дунёқаршининг янада кенгайишига, тарбиянинг ижобий тарафга ўзгаришига, эркин фикрлашга ва ўз фикрларини эркин баён этиб мулоқотда бўлишларга ўргатади. Бу эса ўқитувчининг энг катта ютиқларидан биридир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. С. Абдурасулов. Тасвирий санът ўқитиш методикаси. Т.: 2012 й.
2. Е.Умаров, Р. Каримов, М. Мирсаидова, Г.Айходжаева. Эстеттика асослари. Т.: 2004 й.
3. Б.Н.Орипов. Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси. “ИЛМ ЗИЁ” Т.: 2016 й.
4. Р.Хасанов. Тасвирий санъат асослари. Т.: 2008 й.
5. Ў.Йўлдошев. Умумий педагогика (Ўқув қўлланма). Т.: 2017 й.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ENRICHMENT OF THE LEXICAL STOCK OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN THROUGH THE USE OF LINGUISTIC DICTIONARIES

Raupova Muhayyo Nasirovna
EFL teacher of Uzbek State World Languages University
https://doi.org/ 10.5281/zenodo.4686919

ARTICLE INFO

Received: 8th April 2021
Accepted: 11th April 2021
Online: 13th April 2021

KEY WORDS

Schoolchildren, vocabulary, provisions of philosophy, dictionaries, lexical stock, working hypothesis.

ABSTRACT

The article explores the educational process associated with the enrichment of the lexical stock of primary schoolchildren based on the use of linguistic dictionaries in the lessons of the English language.

Younger school age is a sensitive period for the child to assimilate certain cultural values. The enrichment of the child's lexical stock as one of the indicators of the overall development of his personality, along with the development of moral, spiritual, intellectual, is a way of introducing into culture, a condition for self-development, the ability to communicate, learn new things, and absorb cultural values. In addition, speech ability is fundamental to any human activity.

The work to enrich the vocabulary of primary schoolchildren is carried out in all lessons in elementary school, but the lessons of the English language play a leading role, so the teacher needs to make these lessons interesting and accessible to children.

The problem of the formation of the speech activity of primary school students has always been given special attention. At present, general trends in enriching the vocabulary of primary schoolchildren have been established, problems of speech development have been identified, possible ways of forming the language competence of schoolchildren have been identified, an analysis of the monological and dialogical forms of speech utilization has been carried out, psychological features of the formation of oral and written speech of younger schoolchildren have been identified.

The English language program for elementary schools defines the range of speech abilities and skills of primary school students, which should be formed over four years of study in the study of phonetics, grammar, spelling and the development of speech. Entering school, children speak conversational and everyday speech, but their vocabulary is often poor, insufficient to express all the ideas and concepts that they receive in the process of schooling. The assimilation of a huge vocabulary cannot occur spontaneously.

One of the most important tasks in the development of speech at school is to

organize vocabulary work, highlight its main directions and justify them, and manage the process of enriching the vocabulary of students. It is also necessary to consider that the child can understand words and expressions, but not use them in his speech.

Great importance in the enrichment system of the lexical stock of younger schoolchildren in the English language lessons is the work on the word: its meaning, use, ability to enter into synonymous and antonymic relationships, combined with other words. Of particular interest, from this point of view, is the work with linguistic dictionaries.

Meanwhile, work with dictionaries at school is carried out, as a rule, sporadically, from case to case. Even when referring to dictionaries, students do not always take due account of all the information about a word that can be found in a dictionary entry. Usually they are only interested in meaning, but it is also necessary to know the semantic and stylistic characteristics of the word. Without knowing the meaning, function of a word in speech, the student will not be able to accurately use it in his speech, even with a good knowledge of grammar. Recognizing the importance of linguistic dictionaries for enriching the vocabulary of primary school students, we should strive to make dictionaries constant companions of the student in his work in the English language and reading lessons, to ensure that the use of the dictionary becomes a need for the student.

So, one of the main indicators of the student's mental and speech development is the wealth of his vocabulary, the ability to correctly, coherently and emotionally express his thoughts. The richer the student's active vocabulary, the more meaningful and colorful his oral and written speech. To achieve fluency in the language, it is necessary to enrich the vocabulary during training, including through the effective use of linguistic dictionaries in the lessons of the English language.

From the above it follows that the work on enriching the vocabulary of primary schoolchildren based on the use of linguistic dictionaries is an urgent problem.

In the process of teaching the English language in primary school, a contradiction arises between the need to enrich the students' vocabulary with the help of linguistic dictionaries and the inadequate methodological base for their application to the initial stage of education. Based on the revealed and formulated contradiction, the research problem is determined: identifying the methodological foundations of the vocabulary replenishment system for primary schoolchildren using linguistic dictionaries, which contributes to the comprehensive development and enrichment of speech in primary school students.

The working hypothesis of the study is that the work to enrich the vocabulary of primary school students through the use of linguistic dictionaries will be more effective under the following conditions:

- the creation of a methodological system that takes into account the psychological patterns of enriching the lexical stock of primary schoolchildren using linguistic dictionaries;

- the use of a special system of exercises and methodological techniques that can effectively solve the problems of enriching the vocabulary, raising attention to the word, the diversity of its meanings and functions;

- compliance with the phased system of exercises, taking into account the continuity between elementary school and middle management.

To achieve the goal and implement the working hypothesis, the following tasks were set:

1) to characterize the variety of linguistic dictionaries of the Russian language, features and methods of working with them in elementary school;

2) to study the learning process of primary school students in the aspect of the problem being studied and to determine the level of their lexical stock based on the use of linguistic dictionaries;

3) to develop a methodology that enriches the vocabulary of primary schoolchildren based on the use of linguistic dictionaries of the Russian language, and experimentally verify its effectiveness.

To implement the tasks used the following research methods:

1) theoretical - analysis, synthesis, induction, deduction, modeling;

2) empirical - observation, comparison, fixation, conversation, pedagogical experiment (ascertaining, formative, control);

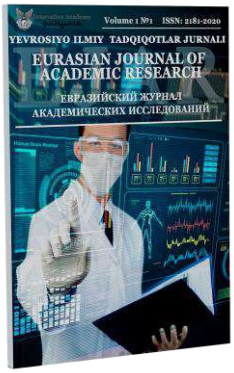
3) mathematical methods of information processing - quantitative and qualitative analysis of experimental data.

The methodological basis of the study was the provisions of philosophy on the dialectical connection of language and thinking, on language as a means of communication and expression of thought, the unity of theory and practice, the fundamental principles of linguistics, pedagogy and psychology.

References:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // ЛЭС.- М., 1990.- С.136–137.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. М. : Прогресс, 1989. 308 с., 312 с.
3. Красных В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. М., 1975.
4. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – С 432
5. https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-obucheniya-mladshih-shkolnikov-kompozitsii-kak-obschemu-sposobu-sozdaniya-hudozhestvennoy-formy

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INCREASING THE INTEREST OF THE YOUNG PEOPLE IN FINE LITERATURE AND INVITING THEM TO STUDY THE WORKS OF OUR JADIDI ANCESTORS

Matkarimova Feruzabonu Alijon qizi
OSHMU student
https://doi.org/10.5281/zenodo.4686932

ARTICLE INFO

Received: 8th April 2021
Accepted: 11th April 2021
Online: 13th April 2021

KEY WORDS

Literature, writer, literary studies, fiction book, positive thinking, reading, art, emotions, Jadid.

ABSTRACT

This article is aimed at the widespread dissemination of literary criticism among young people, to arouse their interest in reading. The article seeks to awaken love for literature and the motherland by teaching the works of Jadids.

Since the beginning of the last century, many works of art, science and drama have been created. ,Khojanazar Huvaydo, Uvaysi wrote a series of ghazals. Not a day goes by that we don't read and discuss a work of art. At a time when times are changing rapidly, some technical means are doing what people want to do. In ancient times, a letter was sent by pigeon or courier, in which the wait is a little longer, which can be done quickly with the help of modern devices. But these techniques cannot replace fiction. When we turn to the literature of the last century, we look at the lives of great writers Odil Yakubov, Utkir Hoshimov, Olmas Umarbekov, Abdulla Aripov, Muhammad Yusuf, Oybek, Hamid Olimjon, Said Ahmad, Abdulla Qahhor, Pirimkul Kadyrov, Uncle Murod. when we put it down, are not the great literary legacies they have created and written off dust on the shelf?

Perhaps that was their age-old dream; The "aching teeth" are crying from us, and "Ayajonlarim" is crying, and when people are "sick", they want to eat "Ice Cream". "The stars will burn forever" when "You are great, my homeland" agrees with us, "Nido" said "Life in a dream", "Between two doors" so that the days we dreamed of will not remain. "Mirzo Ulugbek" Our grandfather also dreamed about these days sitting under the "Plane Tree". If someone catches the "History of the Four Nations" and sends it to "Steel wants to plant a hundred saplings", "Muqaddas" will be upset. lmasmikin? Abdullah Qahhor said, "Whoever has heard of the cemetery has heard it. Unsin has heard that the cemetery is as horrible in his mind on a windy night as it is in his mind, but it is still alive." The horror of the graveyard of the dead was invisible to him in the face of the horror of this place, ”said teacher Said Ahmad.“ How is our dog, believe it or not, I picked nine tons of cotton on the first day, I know this dog, ”his satires full of laughter.

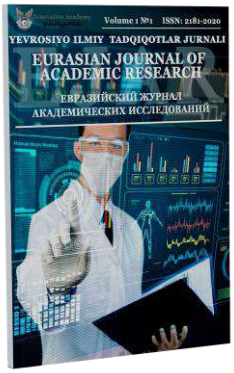
When we turn to modern Uzbek literature, Ulugbek Hamdam, keeping the "Balance", listened to IqbolMirzo's "Bonu" and lamented about the young people who are indifferent to reading some books today, JavlonJovliyev said: Fear not, ”said the dear reader,“ A thousand rays of the sun ”will give us golden rays. Compiling modern and national classics of Uzbek literature into English, Russian, and Korean (poetry, qatra, badia…) today, it will be available to readers in a holistic format. During the recent meetings of the two leaders with Kyrgyzstan and our President, various agreements, resolutions and agreements were signed between the two countries. During the visit of the President of Kyrgyzstan Sadir Japarov to Tashkent; "I was very ashamed when I went to Uzbekistan, 40-50 years ago." So, since the introduction of the five initiatives, there have been many milestones in the development, support of young people in all directions, further development of our country, the greatness left by our ancestors, gathered in the neighborhood, district and regional administrations where each of us lives. If theatrical troupes are organized throughout the republic on the basis of theatrical centuries, what is the wonder of the worldview of young people, the younger generation, great confidence in the future, the foundation of the future that our ancestors expect from us?

Mahmudhoja Behbudi, who was famous at that time, spoke about "Padarkush" or the situation of an uneducated child. Our Jadid grandfather made it clear that an uneducated child would become a murderer of his father and that society would be wrapped in its own shell. Hamza Hakimzoda Nizami's "Poisonous Life or Victims of Love" youth's love, ignorance, ignorance, parents' misunderstanding of their children, Abdullah Avloni's "Literature or National Poems" series also helped the nation to rest, emigration, life The motto of the words that we, the nation, are tired of the spirit-useless body. AvazOtar or 50 lashes will be beaten according to the khan's order for these views. , how true he was. Even Muhammad Sharif Sufizadeh's call to "debons who do not appreciate you, nightingales and quails with a pot, read well, you read too, mothers" appeals to mothers who are raising the next generation. Abdurauf Fitrat 1909 He went to Istanbul to study with several of his compatriots. Due to this, Fitrat followed the path of his contemporaries, such as Ismail Gasprinsky, Mahmudhoja Behbudi, Ishakhon Ibrat, Abdullah Avloni. But at that time, the tsarist government did not like the newspapers, textbooks and plays founded by all our modern ancestors. They dreamed of them in the present age in which we live. We have high hopes in our hearts to be worthy of our ancestors. In short, we are at the beginning of the path we want to take.

References:

1. Nematov H., Bozorov O. Language and speech. - T .: Teacher, 1989.
2. Mengliyev B. Modern Uzbek literary language. - Karshi: Nasaf, 2005.
3. Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume I, - T .: National of Uzbekistan encyclopedia; 2006.
4. Hojiev A. Explanatory dictionary of terms of Uzbek linguistics. –T .: Teacher, 2001
5. www.natlib.uz internet resource.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HISTORICAL GEOGRAPHY OF RURAL AREAS OF THE NORTHERN KARATAG RIDGE OF NURATA

Berdiyev Azamat Abdiyevich
Samarkand State University, Faculty of History, assistant of the department of archeology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4686971

ARTICLE INFO

Received: 8th April 2021
Accepted: 11th April 2021
Online: 13th April 2021

KEY WORDS

Nurata Mountains, ridge, meridian, Northern Nurata Mountains, Paleozoic, limestone, sandstone, shale, metamorphic, Karatag ridge.

ABSTRACT

This article deals with the geographical location of the Republic and its convenience, deserts and mountains through this location. He also spoke about the diverse nature, atmosphere, mountain features of the Nurata Range, as well as the uniqueness of the Karatag Range.

The Nurata Mountains are the north-western branch of the Turkestan ridge. In Navoi, Samarkand and Jizzakh regions. In the southeast, the Ilonotti mountain range on the Sangzor River separates the Nurata Mountains from the Molguzar Range. It is bordered on the south by the Zarafshan basin and on the north by the Kyzylkum desert. The Nurata Mountains consist of two parallel ridges.

The northern ridge is called the Nurata Mountains, more precisely the Nurata Mountains, and the south is called the Southern Nurata Mountains. The north-eastern part of the Nurata Mountains is occupied by the Koytash Mountains. The Koytash Mountains run from the Sovurbel Pass in the northwest to the Sangzor River in the southeast. Uz. 70 km, average height 1260 m. The central part of the North Nurata Range is relatively high, averaging 1,750 m. The highest point (Zar-gartog) is 2169 m. In this part there are such peaks as Big Fo-zilmon (2134 m), Qarchigay (2105 m). The north-western part of the Nurata Mountains is not very high, with an average altitude of 900–1100 m. The Southern Nurata Mountains are bordered by several meridian valleys; It consists of Gubdintog, Qaraqchitog, and Aktag, which extend from south-east to north-west. Karatag, northwest of Aktag, is also part of the southern Nurata Mountains. These mountains are separated by Koshrabat, Koytash and Nurata. The Nurata Mountains stretch 180 km to the northwest. The average height is 1000– 1500 m. It consists of Paleozoic limestone, sandstone and shale, metamorphic rocks. There are a lot of horses among them. Neogene and Quaternary deposits are also common in the lower parts of the southern ridges and in the Bots. Tectonically, the ridges have a meganticline structure, formed by Hercynian deformation and rising to their current height as a result of new tectonic movements.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

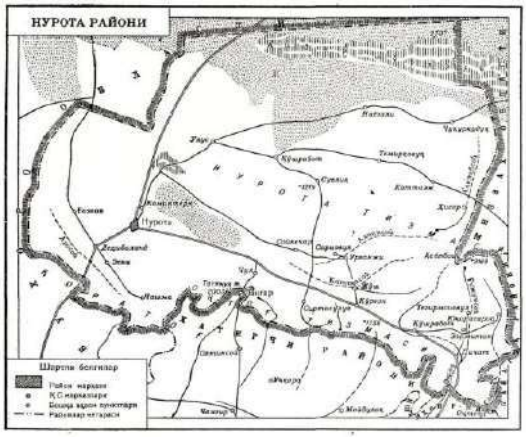

Figure 1. Location of Nurata region

In the lower reaches of the Nurata Mountains, summers are dry and hot, and winters are not so cold. The climate is cool on the slopes and in the upper parts, with more precipitation. The average annual temperature is 13.4-14.4 °, -0.6 ° -2.3 ° in January, and 15 ° -25.4 ° in July. The highest temperature is 46 ° -47 ° in the foothills, the lowest is -29 °, -30 °. Annual precipitation is 251-452 mm, snow cover is 15-30 cm. The average wind speed is 2.0-3.2 m per second, sometimes up to 28 m.

Many rivers and streams (Osmonsay, Kulbasay, Uchmasay, Majrumsay, Ukhumsay, Sentabsay, Tusunsay, Oqtepasay, Koksaroysay, Oqchopsoy, etc.) start from the Nurata Mountains. Due to their low water consumption, when they reach the plains, they dry up or are used for irrigation. In spring, they also experience floods.

In the Nurata Mountains, mainly gray soils and brown-gray soils are found at altitudes of 1600–1700 m. Ephemeral and ephemeroids grow in the foothills and up to 1600 m. Shrubs and trees include almonds, walnuts, namatak, uchkat, hawthorn, and others. In the upper part there are spruce groves. Among the animals live wolves, foxes, hawks, rabbits, mountain goats, badgers, snakes, sparrows, hawks and others. Established in 1975, the Nurata Mountain-Walnut State Nature Reserve protects the mountain landscape and its flora (walnut, apple, cherry, mulberry), and animals (mouflon, wild boar, fox, jay, sparrow, eagle, snake). The Nurata Mountains are used as pastures. Horticulture is practiced in the river valleys. Wheat, barley and other crops are grown on the slopes.

Uzbekistan is not only a land of ancient cities, glorious madrassas, mosques and minarets. Uzbekistan is a different climatic zone: arid deserts of Kyzylkum and Karakum, snowy Tien Shan mountain range, rivers and lakes, dark mountain forests, steppes covered with flowers in spring, environmentally harmful, but the majestic Aral Desert (in place of the dried Aral Sea) and other lands. One such landmark is the Nurata Mountains, located between the Kyzylkum Desert in the west and the Hunger Desert in the east.

This mountain range includes three ridges - Karatau, Aktau and Nuratau. However, the ridge is indistinguishable in height, and the highest point is Mount Hayotbakhshi, at an altitude of 2169 meters. However, despite the lack of interest from climbers, the Nurata Mountains attract many tourists due to their rich history, unique monuments, mild climate and healing springs.

One of the most famous monuments is "Temurid Gates". It is a small gorge on the Sanzor River that flows through the eastern part of the Nurata Mountains near Jizzakh. The gorge, 120-130 meters wide, is covered on one side with two large rocks and forms a 40-meter-long passage named after our great commander Amir Temur. On the right rock of the gates are Persian inscriptions written by the rulers who passed by: Ulugbek Guguran and Abdullakhan.

On the western slope of the Nurata Mountains is the Sarmishsay Gorge, another interesting monument. It is famous for its many petroglyphs and was found along the river of the same name. In addition, the area is

an unnatural zone, although scientists attribute this to the presence of unique chemical elements, unique climate and complex landscape. This mysterious and little-studied country attracts not only scientists and ufologists, but also many tourists.

The Nurata Mountains are a collection of monuments, history and impressions that will be engraved in your memory for a lifetime!

Nurata consists of two low ridges. To the north of this is the Nurata Range, which rises to 2,169 meters ("Peak of Life"). The southern ridge of Mount Nurata consists of several heights: Gubduntog, Karakchitog, Oktog and Karatag. They range in height from 1,150 to 2,500 meters, and are separated by river valleys that begin on the southern slopes of the northern Nurata Mountains. The western branches of the Zarafshan ridge in the south of the Turkestan ridge are located in Uzbekistan. These are known as Chaqilqalan and Qoratepa and extend from east to west. The highest peak of Mount Chakilkalon is 2388 meters. Mount Qoratepa is separated from Mount Chakilqalon by the Takhtakaracha Pass. The height of the pass is 1679 m. The highest peak of Mount Qoratepa, west of the Takhtakaracha Pass, is Qamquton, at an altitude of 2,188 m. To the north-west of the Qoratepa Mountains is the Ziyovuddin-Zirabulak Mountains, a continuation of the Zarafshan Range. These mountains are not very high, that is, they do not exceed 1112 meters. In southern Uzbekistan, the southwestern part of the Gissar mountain range and several of its branches are located. Upon entering the territory of Uzbekistan, the mountain changes its direction to the south-west and is divided into several mountain ranges. In the Gissar Mountains is the highest peak of Uzbekistan - "Hazrati Sultan", which is 4688 m above sea level. Each branch of Gissar Mountain has its own name. The headwaters of Kashkadarya are called Sumsar and Shertog. Their highest peak is 2,692 meters, and the western side descends. To the north-west of the Gava Pass, Hazrat Sultan Mountain, a part of the Gissar Mountains, stretches to a height of more than 4,000 meters. Several branches of the Gissar Mountains extend to the south-west. In general, they look like Mount Gissar. That's why we mention only the largest of them. These are: Bosmontash (the highest peak is 3953 m), Beshnov (3448 m), Eshan Square (2919 m), Khantakhta (2936 m), Bobo Burkhan (2476 m), Boysuntog (4424 m) and others. The south-western part of the Gissar Mountains is called Kokhitang Mountain, and its height is 3137 meters (Maychali). To the east is the Babatag Range, with a peak called Zarkosa at 2,286 meters. In the mountainous part of Uzbekistan, intermountain depressions have a special place. The formation of depressions is associated with the rise of

mountain ranges. as the ridges rose, the depressions between them began to sink, resulting in the erosion of ancient hard rock in the mountains and the accumulation of sediments in the depressions. In addition, most of the basins are surrounded by various cracks in the ground, through which the ridges rise vertically, and the basins sink. In addition, young mountains were formed in the basins themselves, which led to the formation of small anticlines and synclines. As a result, low hills and depressions appeared in the basins. The surface of all intermountain depressions is almost flat, and they slop as they approach mountain ranges. One of the largest mountain ranges in Uzbekistan is Tashkent-Mirzachol. It is bounded on the north-east and east by the Western Tianshan Mountains, on the south and south-west by the Turkestan, Molruzor and Nurata Mountains, and on the north-west by the Kyzylkum Desert..

Taking into account the diversity of lithological structure and relief, Nurata district is divided into 5 geomorphological zones:

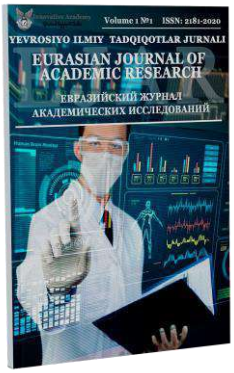
1. White Mountains;
2. Karatag and Aktag low mountains;
3. The foothills of the Karatag Mountains;
4. Aktag, Pashat low mountains and foothill plains;
5. A wide undulating plain at the foot of a mountain.

The first geomorphological zone is the Aktag Mountains, with the Oltinsoy farm at the far end of its southeastern part, the highest peak of Aktag with a 1580-meter ridge. The Aktag Mountains stretch from southeast to northeast. The surface elevations of this area decrease to 935 m. The Bakhiltag Mountains are characterized by bare rocks and no topsoil. The slopes are steep, with peaks in some places ranging from 150 m to 450 m. Since the base of the Aktag and Bakhiltag ridges is composed of rocky rocks, vegetation is very rare here, it is found only in the lower part of the slopes and cliffs, and here it is mainly composed of wormwood, sagebrush and other ephemeral plants. The slopes range from 30% to 50% of the vegetation cover. Accordingly, it is the starting point for the development of soil cover in mountainous conditions. The soils are rocky, rough-skeletal, and under the influence of flood waters, the gravels are washed into the lowlands. In the upper layers of these deposits, the process of mechanical, chemical radiation dominates. Some of the slopes are covered with rock. The rocks are covered with sandstone and shale. The middle part of the White Mountain is made of limestone and marble. The fine soils that cover the main rocks are formed on the surface of the slopes, and at the bottom of the slope its thickness is 0.5-0.7 m.

References:

1. Baratov P. Natural geography of Uzbekistan. –T., Teacher, 1996.
2. Hasanov I., Gulomov P.N. Natural Geography of Uzbekistan (Part 1). Textbook.-T .: Teacher, 2007.
3. Hasanov I., Gulomov PN, Kayumov A. Natural geography of Uzbekistan (part 2). Textbook.-T .: University, 2010
4. https://uz.denemetr.com/
5. http://www.advantour.com/

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDYING THE EXTRACTION OF VALUABLE COMPONENTS FROM MAN-MADE WASTE OF METALLURGICAL PLANTS

Nosirov Nurzod Ikhtiyorovich[1], Qosimova Mavluda Navruzovna[2],
[1,2] Lecture of Almalyk branch of the Tashkent State Technical University; Almalyk, Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4687081

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 14th April 2021

KEY WORDS

Solution, gold, silver, flotation, carried, gravity, reagent, hydrocyclone, concentrate, product, component, toxin extraction, solution, tail, regeneration, precious metals analysis, silver, gold, useful components, departure.

ABSTRACT

This article presents the methods of flotation of slag from the concentrator of the Almalyk Mining Metallurgical Combine to extract useful components. First of all, the sample was isolated by the traditional method, analyzed in the laboratory, and the analysis concluded that the flotation method should be used.

To conduct laboratory experiments, samples were taken of the tailings of the concentration plants of AMMC, which were subjected to analysis of variance. This presents the methods of flotation of slag from the concentrator of the Almalyk Mining Metallurgical Combine to extract useful components.

The grinding of tailings was carried out in a laboratory ball mill brand 40 ML at T: W: W = 1: 0.75: 8. For the gravitational enrichment of the original tailings, the cheapest methods and equipment for concentrating gold were used - screw separators and gateways (in laboratory form), ZOKS concentration table, felt-coated gateway, laboratory GL hydro cyclone. Studies on the theory of the enrichment process and the processing of various wastes and mineral resources using pyrometallurgical and hydrometallurgical methods were carried out by A.P. Vinogradov, I.V. Petryanov, B.N. Laskorin, N.N. Semenov, E.V. Adamov, I.F. Baryshnikov, A.V. Vanyukov, Yu.P. Kupryakov, I.F. Khudyakov and etc. Scientific research regarding the study of object was carried out in various regions of the world in the field of rational use of mineral resources and improving the technological process of their processing by scientists such as Hector Jordan, Angel Saqhueza, Veronica Ganter, Bevilaqua D., Acciari HA, Benedetti A.V, Fugivara CS, Garciae Jr., O. Fremiliosi Filho G, Jacques V., Wiertz, Magda Mateo, Berg H. and others. The scientific research A. P.Vinogradov, B.N. Laskorin, I.V. Petryanov, K. Sanakulov, NN Semenov, A. S. Khasanov, A. A. Yusuphodzhaev, M. M. Yakubov, and others devoted their problems to the processing of waste from mining and metallurgical enterprises. The research of A. A. Andreev,

A. N. Dyachenko, A.A. Chizhik, I.P. Markevich, M. Ernazarov, is devoted to the study of halogenammonium technology for processing raw materials and waste and others. In world practice, the improvement of existing technological processes for the processing of mineral raw materials to produce additional metals with the aim of comprehensively extracting valuable components from the waste of mining and metallurgical enterprises is currently becoming very important when creating new highly cost-effective technologies for processing technogenic raw materials[1-5].

The weight of the sample is standard (1 kg). The distribution of useful components by size classes was studied. The results of the analysis of variance are shown in table 1.

Table 1.The results of the analysis of variance flotation tailings.

Size class, mkm	Exit, %		Content, %		Extraction	
	г	%	Cu, %	Fe, %	Cu, %	Fe, %
-70 +60	78,1	37,1	0,10	5,1	44.33	45.11
-60 +50	10,1	5,1	0,61	3,74	31,22	4,5
-50 +40	11,0	5,3	0,06	3,4	2.5	4,2
-40 +30	15,0	7,3	0,05	3,6	2,8	5,8
-30 +20	8,4	5,1	0,048	2.9	1,80	2,67
-20 +10	13,8	6,7	0,06	4,7	3,5	7.3
-10 +0	61,4	30,2	0,061	5.0	17.2	33.34
Ref. tails	200	100	0,11	4.6	100	100

From the results of table 1 it follows that the main part of the useful components is contained in the particle size class -70 +60 microns.

The first series of experiments was conducted with reagents BKS, T-92. The subsequent series of experiments were carried out with polyfunctional reagents and reagent T-92.

The technological regime of flotation is as follows. The regrinding of the initial tailings before flotation was carried out for 30 minutes to 98% of the particle size class 0.074 mm[6-9]. Work was carried out to determine the optimal consumption of a multifunctional reagent according to the flotation scheme shown in Fig.1.

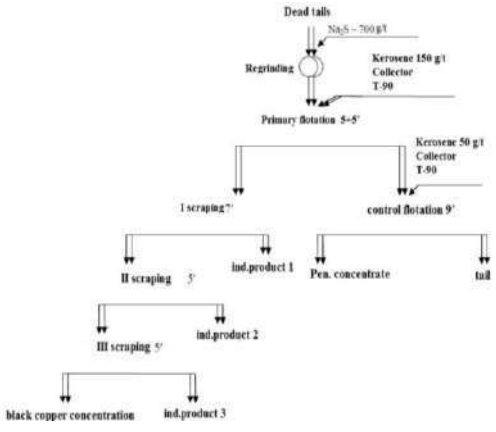

Fig. 1. Technological scheme of flotation tailings enrichment.

The consumption of a multifunctional reagent ranged from 50 to 100 g / t. Table 2 shows the results of flotation of stale tails at different rates of polyfunctional reagent. It is shown that the optimal consumption of a multifunctional reagent is a flow rate of 75 g / t.

Enrichment products	Exit, %	Content		Extraction		Note
		Cu, %	Fe, %	Cu, %	Fe, %	
black konstr.	0,9	7,9	10,1	68,7	2,31	BKs-175 g/t T-92-60 g/t Regrinding 30 min
ind. pr 1	15,0	0,03	4,01	3,7	15,26	
ind. pr 2	3,4	0,07	5,41	2,24	5.01	
ind. pr 3	0,98	0,7	7,4	7,1	1,9	
pen. conc.	8.5	0,04	5.01	3,2	11,01	
tail	72,0	0,022	3,4	15,3	65.1	
dead tail	100	0,01	3,8	100	100	
black konstr.	0,4	13.2	9.6	54,01	1,1	Multifunctional reagent -50 g/t T-92-60 g/t
ind. pr 1	13	0,03	4,6	3,92	16,94	
ind. pr 2	2.6	0,7	6,8	18,28	5.01	
ind. pr 3	0,65	1	7,9	6,53	1,45	
pen. conc.	7.5	0,03	5,2	2,26	11,05	
tail	75,85	0,021	3	16.00	64,46	
dead tail	100	0.100	3.530	100	100	
black konstr.	0,48	13,9	7,5	69,16	1,00	Multifunctional reagent -75 g/t T-92-40 g/t
ind. pr 1	12,6	0,03	3,2	3.92	11,16	
ind. pr 2	2,9	0,08	4,8	2,40	3,85	
ind. pr 3	0,8	0,8	5,9	6,63	1,31	
pen. conc.	6,1	0,03	4,7	1,90	7,94	
tail	77.12	0,02	3.5	15,99	74,74	
dead tail	100	0,096	3,612	100	100	
black konstr.	0,8	9,1	9.6	70,21	2,13	Multifunctional reagent -100 g/t T-92-60 g/t
ind. pr 1	15.4	0,02	3,8	2,97	16,20	
ind. pr 2	4,9	0,06	6,4	2,84	8,68	
ind. pr 3	1,2	0,72	6,9	8,33	2,29	
pen. conc.	6.9	0,03	5,2	2,00	9,93	
tail	70.8	0,02	3,1	13,66	60,76	
dead tail	100	0,104	3,612	100	100	

As follows from the results of atomic absorption analysis, maximum content of gold and silver are set in a heavy non-magnetic fraction (table.1.7) due to the presence in it of high amounts of sulfide minerals remaining after pre-analysis selection of gold particles[10-16]. Study of sulfides in the polished briquettes under the microscope suggests that gold and silver are in fine form, called "invisible", i.e. it is difficult to extract a "hard" gold. In addition, when viewing the material isolated fractions, the polished briquettes was established the presence of "apparent" gold with a size of 0.001 mm. zolotim more "Visible" gold is approximately 70% of the total amount of gold in the samples. Order 45-40% of the gold is free from intergrowths with other minerals. The size of his zolotim ranges from 0.01 to 0.002 mm. Dominated by gold particles size from 0,004 to 0,006 mm. they Often smolder cheshuichatoe, plate, provolochnoe form[17-23].

The remaining 35-30% of the gold contained in the intergrowth of goethite, goethite-simontoye beans. The gold forms a

single thin inclusions or adheres to their boundary areas, settling in the cracks and pores. The size of these zolotim varies from 0.04 to 0.02 mm. they are characterized amoeboid lumpy shape. Color zolotim in this Association yellow full-bodied.

A method of refining gold ores, tailings comprising opening at 170-190°C to form ammonium fluoride complexes ftoroammonium silicon and impurity metals separation GFSA sublimation at 350-390 ° C, the adsorption of ammonia from the gas phase by cooling GFSA desublimation process gas , dissolution and processing it with ammonia water to obtain a silicon dioxide filtration silica slurry, drying it and calcination to obtain the finished product in the form of powder, uparku ammoniacal mother liquor, crystallization of ammonium fluoride, which is then recycled to the fluorination step.

Extraction of gold and silver from the residues was performed by cyanidation. The method is characterized in that the ammonium fluoride treatment is carried out in a stoichiometric ratio with respect to silicon oxide and conduct charge separation of silicon oxide in a single step at a relatively low temperature, and translation into a solution of gold by cyanidation is carried out[24-30].

A method for producing metallic iron by purifying it from the other components by calcining and melting. Extraction was carried out iron from slag by calcining ammonium fluoride with the addition of salt. Ammonium fluoride, interacting with silicon formed volatile compounds that sublime at temperatures 320-340ºC. The amount of ammonium fluoride was selected stoichiometrically so that there is only sufficient for decomposition of silicon oxide. Equipment for the firing slag was completely sealed.

References:

[1]. Самадов, А., & Носиров, Н. (2021). СПОСОБ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ЦЕННЫХ КОМПОНЕНТОВ (ЗОЛОТО, СЕРЕБРО) ИЗ ХВОСТОВ ЗИФ. *InterConf*.

[2]. Самадов, А., Носиров, Н., & Жалолов, Б. (2021). Изучение минералогический состав хвостов Чадакской зиф. *InterConf*.

[3]. Samadov, A., Nosirov, N., Qosimova, M., Muzafarova, N., & Almalyk, B. (2021). PROCESSING OF LAYOUT TAILS OF GOLD-EXTRACTING FACTORIES. *Збірник наукових праць SCIENTIA*.

[4]. Носиров, Н. И. (2021). РЕКОМЕНДУЕМАЯ СХЕМА ПЕРЕРАБОТКИ ХВОСТОВ ЧАДАКСКОЙ ЗОЛОТОИЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ ФАБРИК. *Scientific progress*, *1*(6).

[5]. Носиров, Н. И. (2021). АНАЛИЗ ВЫПОЛНЕНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПОСОБОВ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ЗОЛОТА И СЕРЕБРА ИЗ ХВОСТОВ ЗОЛОТОИЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ ФАБРИК. *Scientific progress*, *1*(6).

[6]. Umirzoqov, A. A. (2020). Karamanov A.. N., Radjabov Sh. K. Study of the feasibility of using intermediate buffer temporary warehouses inside the working area of the Muruntau quarry. *International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS)*, *4*(8).

[7]. Umirzoqov, A. A., & Jurayev, S. J. (2020). KaramanovA. N. Economic and mathematical modeling of rational development of small-scale and man-made gold deposits. *International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)*, *4*(4), 75-77.

[8]. Nasirov, U. F. Ochilov Sh. A., Umirzoqov AA Theoretical Calculation of the Optimal Distance between Parallel-close Charges in the Explosion of High Ledges. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems–JARDCS*, *12*, 2251-2257.

[9]. Nasirov, U. F. Ochilov Sh. A., UmirzoqovA. A. Analysis of Development of Low-Power and Man-Made Gold Deposits. *International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN*, 2643-9603.

[10]. Sultonovich, M. M., Ogli, I. J. R., Abdurashidovich, U. A., & Sirozhevich, A. T. (2020). Technology Of Modified Sodium-Aluminum Catalysts For Nitrogen Gas Purification Systems. *The American Journal of Applied sciences*, *2*(09), 154-163.

[11]. G'OFUROVICH, H. O., ABDURASHIDOVICH, U. A., O'G'LI, I. J. R., & RAVSHANOVICH, S. F. (2020). Prospects for the industrial use of coal in the world and its process of reproducing. *PROSPECTS*, *6*(5).

[12]. Kazakov, A. N., Umirzoqov, A. A., Radjabov Sh, K., & Miltiqov, Z. D. (2020). Assessment of the Stress-Strain State of a Mountain Range. *International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)*, *4*(6), 17-21.

[13]. G'afurovich, K. O., Abdurashidovich, U. A., & Ogli, B. A. O. (2020). Small Torch Progress In Prospects Gold Mining In Improving Countries. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, *2*(09), 65-72.

[14]. G'ofurovich, K. O., Abdurashidovich, U. A., Ugli, M. U. F., & Ugli, A. A. X. (2020). Justification Of The Need For Selective Development Of The Phosphorite Reservoir By Horizontal Milling Combines. *The American Journal of Engineering and Technology*, *2*(11), 159-165.

[15]. G'ofurovich, K. O., & Abdurashidovich, U. A. (2020). Justification of rational parameters of transshipment points from automobile conveyor to railway transport. *World Economics and Finance Bulletin*, *1*(1), 20-25.

[16]. Бабаев, З. Н., Умирзоков, А. А., & Петросов, Ю. Э. (2020). Технико-экономическое обоснование кондиций для подсчета запасов горючих сланцев месторождения сангрунтау. *Студенческий вестник,(10-2)*, 18-20.

[17]. Abdurashidovich, U. A. (2020). The Condition Of General Development Of The Mineral Resource Base In Uzbekistan. *The American Journal of Applied Sciences*, *2*(12), 1-6.

[18]. Эшонкулов, У. Х. У., Олимов, Ф. М. У., Саидахмедов, А. А., Туробов, Ш. Н., Шодиев, А. Н. У., & Сирожов, Т. Т. (2018). Обоснование параметров контурного взрывания при сооружении горных выработок большого сечения в крепких породах. *Достижения науки и образования*, (19 (41)).

[19]. Kholiqulov, D., Samadov, A., Boltaev, O., & Akhtamov, F. (2018). THE RESULTS OF LABORATORY RESEARCH PROCESSING OF ZINC CAKE ZINC PLANT JSC" ALMALYK MMC". *European Science Review*, *1*(11-12), 96-99.

[20]. Djurayevich, K. K., Kxudoynazar O'g'li, E. U., Sirozhevich, A. T., & Abdurashidovich, U. A. (2020). Complex Processing Of Lead-Containing Technogenic Waste From Mining And Metallurgical Industries In The Urals. *The American Journal of Engineering and Technology*, *2*(09), 102-108.

[21]. Fatidinovich, N. U., Atoevich, O. S., & Abdurashidovich, U. A. (2020). The Analysis Of Influence Of Productions Of Open Mountain Works On Environment At Formation Of Various Zones On Deep Open-Cast Mines. *The American Journal of Applied sciences*, *2*(12), 177-185.

[22]. Shukurovna, N. R., Yunusovna, N. X., Jumaboyevich, J. S., & Abdurashidovich, U. A. (2021). Perspective Of Using Muruntau Career's Overburden As Back Up Sources Of Raw Materials. *The American Journal of Applied sciences*, *3*(01), 170-175.

[23]. Usmonovich, S. A., Baxtiyorovich, X. D., & Turdalievich, M. S. (2018). Extraction iron and its compounds from slags by using Gravitation methods. *European science review*, (9-10-1).

[24]. Abdurashidovich, U. A. (2020). Prospects for the Development of Small-Scale Gold Mining in Developing Countries. *Prospects*, *4*(6), 38-42.

[25]. Самадов, А. У., Холикулов, Д. Б., Абдуллаев, Ф. Р., & Ахмаджонов, У. М. (2018). ХИМИЗМ ОБЖИГА ЦИНКОВОГО КОНЦЕНТРАТА В ПРИСУТСТВИИ ВОДЯНОГО ПАРА. In *EUROPEAN RESEARCH* (pp. 165-167).

[26]. Шодиев, А. Н. У., Туробов, Ш. Н., Саидахмедов, А. А., Хакимов, К. Ж., & Эшонкулов, У. Х. У. (2020). Исследование технологии извлечения редких и благородных металлов из сбросных растворов шламового поля. Universum: технические науки, (5-1 (74)).

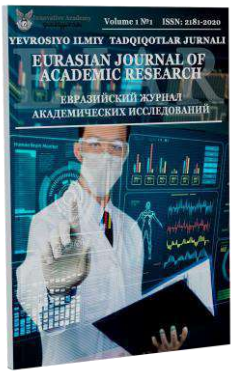
[27]. Abdurashidovich, U. A. Special Issue On Environmental Management In The Small-Scale Mining Industry.

[28]. Abdurashidovich, U. A. How to Develop Economic and Mathematical Modeling of Rational Progress of Small and Artificial Gold Deposits.

[29]. Abdurashidovich, U. A. Analysis of Pressure on the Stressful Situation between the Mountains.

[30]. Abdiev, O. K., & Abdusamatova, N. S. (2021). THE RESEARCH OF FREIGHT FLOW NON-UNIFORMITY ON THE BELT CONVEYOR

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE OF SYNONYMS IN THE LANGUAGE OF THE UZBEK PEOPLE ON THE TERRITORY OF UZBEKISTAN AND THE UZBEK LANGUAGE OF NORTHERN AFGHANISTAN

Cho'lpon Zabihullah Muhammad navob o'g'li[1]
[1] Master of Philology, SamSU, zabihullahcholpan2019@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.4692493

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Decency, morality, good manners, honesty, humanity, virtue, humility, aesthetic culture, fine arts, beauty, perfect man.

ABSTRACT

Navoi's works reflect aesthetic ideas and the idea of an ideal man. They say that his works are based on good. Thxus, we see the unique role of Navoi's works in the education of young people. In his works there are many ideas about a person, signs of humanity, "human being", that is, an ideal person. Navoi glorifies a person. He repeatedly emphasizes that his heart is sacred. At the same time, he stresses the importance of leaving a good name and brightening your life with good deeds. Perhaps for this reason, it is noted that over the years and centuries, interest in the work of our ancestors has grown.

O'ZBEKISTON HUDUDIDAGI O'ZBEK XALQI VA SHIMOLIY AFG'ONISTON O'ZBEKLARI TILIDA SINONIMLARNING AHAMIYATI VA ULARNING BO'YOQDORLIGI

Cho'lpon Zabihullah Muhammad navob o'g'li[1]
[1] SamDU filologiya fakulteti magistranti zabihullahcholpan2019@gmail.com
MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 9-aprel 2021
Ma'qullandi: 12-aprel 2021
Chop etildi: 15-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Shimoliy Afg'oniston, sinonimlar, ijobiy va salbiylik xususiyatlari, leksik, so'z, ma'nodoshlik, sinonimlar lug'ati, izohli lug'at, o'zbek kabi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston xalqi tilida leksik sinonimlarining va Shimoliy Afg'oniston hududidagi o'zbeklar tilidagi leksik sinonimlarning ahamiyati va xususiyatlari yoritilib beriladi.

ЗНАЧЕНИЕ СИНОНИМОВ В ЯЗЫКЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА НА ТЕРРИТОРИИ УЗБЕКИСТАНА И УЗБЕКОВ СЕВЕРНОГО АФГАНИСТАНА

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 9 апреля 2021 г.
Утверждено: 12 апреля 2021 г.
Опубликовано: 15 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Северный Афганистан, синонимы, положительные и отрицательные черты, лексика, слово, семантика, словарь синонимов, аннотированный словарь, узбекский язык

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются значение и особенности лексических синонимов в языке народа Узбекистана и лексических синонимов в узбекском языке в северном Афганистане.

Kirish. Turlicha tovushlardan tuzilgan, ammo ma’nolari umumiy yoki bir-biriga yaqin so’zlar sinonimlar yoki ma’nodoshlar deb ataladi. Masalan, sabr, toqat, chidam, to’zim so’zlarining umumiy ma’nosi „sabr qilish” , „chidash” dir. Ular shu ma’nolari bilan bir-biriga yaqin. Shuningdek, tur, nav, xil, jins so’zlari; Gulshan, chamanzor, gulzor so’zlari; qayg’u alam, dard, kulfat,tashvish, zaxmat so’zlari ham ba’zi ma’no ottenkalari bo’lishidan qat’i nazar, umumiy bir ma’noga egadir. Shuning uchun ular sinonimlarning belgili turi (gruppasi)ni tashkil etadi.(1.128-b)

Ma’nodosh so’zlar Leksikologiya bo’limining asosi tarkibiy qismlaridan biri bo’lib, u o’zbek tilida juda keng tarqalgan hisoblanadi.

Sinonimlarning quyidagi ko’rinishlarini uchratishimiz mumkin:

1.Leksik sinonimiya: do’st, o’rtoq, jo’ra, hamdam, rafiq…

2. Frazeologik sinonimiya: Og’zi qulog’ida—do’ppisini osmonga otdi…

3. Affiksal sinonimiya: ba-, -mand, -chi, -shunos…

4.Sintaksis sinonimiya: U telefonda gaplashadi—U telefon orqali gaplashadi…

Yuqorida keltirgan misollarni ko’plab davom ettirishimiz mumkin. Biz kundalik hayotimizda ko’plab ma’nodosh so’zlardan foydalanamiz, ammo e’tibor qilmasligimiz mumkin. Hazrat Mir Alisher Navoiy o’zbek tili va tojik tilini bir-biriga qiyoslaganda aynan o’zbek tilining ma’nodoshlarga boyligini va tojik tilidan ustunliklarini aytib o’tadi.

Asosiy qism

Ma’nodosh so’zlar ikki so’zdan tortib, yeti-sakkiz hatto undan ham ko’p so’zlar doirasida kuzatilishi bizga ma’lum. Quyidagi jadvalda ularga to’liqroq izoh berishga harakat qilamiz.

Ikki so’zdan iborat ma’nodoshlik

I-Bosh sinonim	Izohi	Afg’oniston o’zbeklari tiliga doir misollar

Adolat	Qonun-qoida va umum ishidagi xatti-harakatga nisbatan qo'llanadi.	"Oga" bo'lgan ham haqiqat, ham ***adolat*** kuychisi, Qo'rqmadi xavf u xatardan borur o'tkazdi yosh.[1.191-b] U o'zini "kambag'al xalqni boyitgan ", "oz sonli xalqni kupaytirgan" , "***adolat***liy hukimron" sifatida tasvirlaydi.[2.32-b]
II-sinonim		
Odillik	Oddiy munosabatlardagi xolis va odilona xatti-harakat	Ambudismaning tarixi ildizlaridan biri Qur'oni karim va islom mafkurasining bir qismi sifatida odillik tamoyilidan kelib chiqadi.[9.1-b]

Uch so'zdan iborat ma'nodoshlik

I-bosh sinonim	Izohi	
Musobaqa	Bosh so'z, adabiy uslubga tegishli	Yugondo krekit jamoasi so'ngi ***musobaqa***larida orjantoyn krekit jamoasini mag'lubiyatga uchratib.[5.1-b]
II-sinonim		
Bellashuv	Ko'proq oddiy so'zlashuvga xos	Afg'oniston milliy krekit jamoasi Orjantoynda bo'lib o'tgan jahon krekit birinchiligi saralashuv ***bellashuv***larning uchinchi davr.[5.1-b]
III-sinonim		
Kurash	Ma'lum so'zlar bilan birga qo'llangandagina shu ma'noni aniq ifodalaydi.	Yovlaring ona Vatan ko'rkamligini istamas, Arslon yanglig' ***kurash***, dushmanlaring noshod qil.[4.44-b]

To'rt so'zdan iborat ma'nodoshlik

I bosh sinonim	Izohi	
Nur	Yorug'lik manbaidan chiquvchi yorug' chiziq. Shu'la so'ziga nisbatan kengroq	Hali to'xta, ***nur***li quyosh osmonga sori ko'tarsin, O'z porloq bayrog'ini.[3.71-b]
II sinonim		
Shu'la	Badiiy uslubga xos	Muhabbat ***shu'la***sidan bo'lmog'on yuz dog' dunyo ting, Qani bir sham mazorind, qani bir lola bu menda?[6.1-b]
III Sinonim		

Yog'du	Badiiy uslubga xos	Oy jamoling ***yog'du***sidan ko'zda nurim qolmadi, Bir quchog' ochib azizim, bag'rimga bosilmading.[4.7-b]
IV Sinonim		
Ziyo	Eskirgan, kitobiy	***Ziyo***li kishilarga kerakli masala shudir kim qara xalq ichida o'z yorug' uylovlari bilan ochiqlama tashlasalar.[3.3-b]

Besh so'zdan iborat ma'nodoshlik

I bosh sinonim	Izohi	
Osmon	Bosh so'z bo'lib keng qo'llanadi.	Hali to'xta, nurli quyosh ***osmon***ga sori ko'tarsin, O'z porloq bayrog'ini.[3.71-b]
II sinonim		
Ko'k	So'zlashuv tilida juda kam qo'llanadi	***Ko'k*** yuzini bosmoq uchun og'ir qaro bulutlar, Guldirashib hayqirishib chopadi.[3.71-b]
III sinonim		
Samo	Kitobiy, poetik uslubga xos	O'zgalarga ilm orqali serli ***samo***ga ochdi yo'l, Bizga ham azm-u shitob aylash kerak bo'ldi bugun.[3.70-b]
IV sinonim		
Falak	So'zlashuv tilida juda kam qo'llanadi	Ey ***falak*** zulming qo'lidan doimo qon yig'ladim, Sen butunni aylading jabring bilan sarson, ket![4.5-b]
V sinonim		
Gardun	Eskirgan, kitobiy	Charx ***gardun*** sulfa parvar, ko'p yomon-u fitnagar, Chun saodat bodasidan bermading bir jom, ket![4.5-b]

Olti so'zdan iborat ma'nodoshlik

I bosh sinonim	Izohi	
Og'ir	Katta og'irlikka ega, yengilning aksi	Ko'k yuzini bosmoq uchun ***og'ir*** qaro bulutlar, Guldirashib hayqirishib chopadi.[3.71-b]
II sinonim		
Vazmin	Og'ir so'ziga nisbatan kam qo'llanadi	Adab belgilaridan biri vazminlik der. (Sheva)
III sinonim		
Zildek	Belgi darajasi kuchli	Zildek yo'l yer ustiga yopirilib olgan.[7.361-b]
IV sinonim		

Zil	Belgi darajasi kuchli	Qishning uzun kechlari boshga tushgan og'ir zil yukday go'yo.[7. 1-b]
V sinonim		
Zil-zambil	Belgi darajasi juda kuchli	Bunga o'zingiz biron narsa yozing.
VI		
Zalvorli	Asosan asbob, qurolga nisbatan qo'llanadi	Shunchalar og'irki, uning zalvorli kishi o'y-xayolni bukib tashlaydi.[7.1-b]

Yetti so'zdan iborat ma'nodoshlik

I bosh sinonim	Izohi	
Fahm	Kishining to'g'ri mulohaza yuritishi, tushuna olish qobiliyati, aql so'ziga yaqinroq	Hayotni birgina oq-u qora bo'yoqlarda ko'rayotganlar, o'ta tuban o'ylayotganlar edi Navoiy ko'zda tutgan o'sha " bu yot el"! bu yerda " aql- fahm-u donishdan" demoqda Navoiy.[8.1-b]
II sinonim		
Farosat	So'zlashuv uslubida ham erkin qo'llaniladi	Hayot yo'li shunday qiyin sinovli yo'l derkim unda har qadamda bir to'siq bor va bu to'siqlardan o'tish uchun o'ta ko'p ***farosat,*** tadbir hamda toqat kerak bo'ladi.[3.23-b]
III sinonim		
Did	Biror narsadagi go'zallikni, nafislikni, uning yaxshi-yomon tomonini ajrata olish qobiliyati	Bilim va ma'rifat inson didini yuksaltiradi.
IV sinonim		
Tamiz	Hozirgi adabiy tilda juda siyrak qo'llanadi, asosan salbiy tushuncha anglatishda ishlatiladi	Mayiz bilan ***tamiz*** birdur o'lkada, Ish bilmaslar necha kun davron surur.[4.12-b]
V sinonim		
Uquv	Bu so'z asosan qobiliyat va anglab olish ma'nolarida ishlatiladi	Uquvi bo'lmagan odam har doim gap eshitar. (Sheva)
VI sinonim		
Zehn	Bevosita aqliy jarayon bilan bog'liq tushuncha	Zahir bog'cha bolalari ichida zehni o'tkir boladir. (Sheva)
VII sinonim		

Idrok	Kitobiy uslubga xos	Sog'ligi bor odamda aql va ***idrok*** ham bor bo'lib barcha sohalarda o'z ishlariga yutuq va omad qozonib[3.13-b]

Biz bunday turli so'zlarda kuzatiladigan misollarni hali juda ko'p davom ettirishimiz mumkin.

Sinonim so'zlar bir umumiy ma'no asosida ma'nodoshlik qatorini hosil qiladilar, biroq ular bir-biridan turli ma'no nozikliklari—bo'yoqlari bilan farqlanib turadilar. Bunday xususiyatga ega bo'lmagan so'z esa neytral so'z—dominanta hisoblanadi vas hu qatorning asoschisi sifatida qator boshida turadi. (2.50-b)

Ma'no nozikliklariga ko'ra sinonimlar ikki xil bo'yoqli hisoblanadi va ular ijobiy yoki salbiy xususiyatlariga ko'ra farqlanadi.

Ijobiy	Dominant	Salbiy
Chehra, oraz, ruxsor, jamol	Yuz	Bet, aft, bashara, turq, nusxa
So'zladi, nutq irod etdi	Gapirdi	Ming'irladi, g'o'ng'illadi, to'ng'illadi
Tabassum qildi, jilmaydi,	Kuldi	Irshaydi, tirjaydi, xoxoladi

Yuqoridagi jadvaldagi ijobiy va salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan ma'nodosh so'zlarimiz quyidagi gap shaklidagi misollarda yaqqol o'z ifodasini topadi.

Bu so'zlarni eshitib Mehribonning **yuz**i yorishdi. Uning **chehra**sidan nur tomar edi. **Oraz**in yopqach ko'zumdin sochilur har lahza yosh, O'ylakim paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'ach quyosh. (A,Navoiy) Ochma **ruxsor**ingni, jono, muncha zebolanmasun, To maningdek qasdig'a, yorab, ul o'q yoylanmasun. (Vola)

Jamoling vasfini qildim chamanda, Qizordi gul uyottin anjumanda. (Atoyi)

Uning **bet**ida qotib qolgan ter tomchilari edi. Olamonning sovuq **basharas**i ularni hayiqtirdi. Men avval bunday **nusxa**ni ko'rmagan edim.

Shimoliy Afg'onistondan misollar:

Yuzing chuchuk, iching achchiq emas, ***Yuz***ing achchiq, iching chuchuk der [10.3-b].

Oraz u xolingni birdam ko'rmasam, ay dilrabo, Uyladur men kim, ko'runmas ko'zuma oq u qaro.[11.1-b] Janonum hardam afzun bo'lsa, ay hush ahli tong yo'q kim, Ko'zumga jelva aylar ul pari ***ruxsor*** har soat. [11.16-b]

Rangsiz xoling ***jamol***ing xonida, ay simbar, Yo adas dur, yo yopushmish bir adas chog'lig' shaker.[11.32-b]

Solmoq o't barlos u tarxon ***orazi*** ne sud kim, Bizni kuygan ***chehra*** birla bir yasoqi kuydurur.[11.39-b] ***So'zladi***m birlik surudini butun, Ayriliqdan ko'zlarim geryon bolur.[4. 25-b]***Tabassum*** aylasang jahon kular, Tabassuming quyosh ziyosimu?[12. 18-b]. Qishning qarongu tunlarida bulutlarni ortidan oy ***jilmaydi***.[sheva]

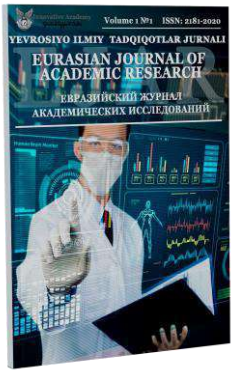
Botur o'z sevgan qizidan, meni sevasanmi deb suradi, qizgina faqat ko'zlariga qarab ***tirjaydi*** u xalos.[sheva] Ikkala mamlakatning vakillarinig qarshisida ***nutq irod*** etgan Pokiston jamhur raisi.[13.1-b] Abdulloh hamma ishlarni qilib yana ham erta bulayotgan ishlar haqida ***gapirdi***.[sheva]

Tobistinda quyoshga qarshi ***betim***ga davo surtmasam ***bashara***m buzilib qoladi.[sheva] Yomon odamlarni yomonligi uchun umuman ***turq***iga qaraging kelmaydi.[sheva] U kishi yo'lda, hamisha qilolmagan ishlarini ***ming'irlab*** eslab yuradi.[sheva] Sulton aka yana qaytib kelib ***to'ng'illadi*** va joyga ultirdi.[sheva]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. „Hozirgi o'zbek adabiy tili'' O'zbekiston , „Fan" nashriyoti 1966-yil 128-bet
2 . „Hozirgi o'zbek adabiy tili'' X.Nuhiddinova, D. Xudoyberganova… O'qituvchi. 2006, 50-bet.
3. Yorqin SH. Yulduzlar izidan. – Kobul, talimi nashriyot 2014, 191-bet.
4.Vatandoron, 13 son, 2017, 32 bet).
5.Vatandoron, oyligi 31 son, 2018.
6. Butun Haydariy H. Tuganmas qayg'u.- Maymana: Turkiston, 2012.
7. https://www.bbc.com/uzbek/news/story/2009/.
8. https://www.bbc.com/uzbek/news/.
9. http://salariyan.blogfa.com.
10. http://www.baborshah.com/.
11. Yorqin H. So'kish ham pul bo'lar ekan. – Kobul, xuroson 2010.
12. Kuhkan M. O. Olam ahlin sog'inurmen. Kobul, Ozodlik.- 2016.
13. Javzujoniy SH. Yurak sirlari. – Kobul: Afg'on, 2009.
14. https://www.bbc.com/uzbek/news/story/2007.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SCIENTIFIC BASIS OF THE CONTENT AND DISTRIBUTION OF MICROELEMENTS IN THE SOIL PROFILE OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN

[1]Aymuratov D.A., [1]Dosjanov K.J., [2]Daniyarova S.K.
[1]Nukus branch of Tashkent State Agrarian University, master
[2]Karakalpak Research Institute of Natural Sciences, Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Republic of Uzbekistan, Nukus

https://doi.org/10.5281/zenodo.4693019

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

soil, plants, micronutrient fertilizers, vegetable, cobalt, fields, Karakalpakstan.

ABSTRACT

The article presents the results of the study of the content of gross and available for plants forms B, Mn, Co, Cu, Zn, Mo in the soils of the Karakalpakstan deposits. The results of the diagrams analyzes in the soil trace elements are presented. The possibility of obtaining patterns of distribution along the profile, the effect of microfertilizers on the germination of vegetables, the establishment of the role of cobalt in metabolism and the development of technology for its application are shown.

According to long-term indicators, the air temperature in the Republic of Karakalpakstan is 43,7-38,7 °C in summer and 28,4-22,3 °C in winter, the average duration of the hot period is 167-174 days.

The territory of the Republic of Karakalpakstan is 166,600 km^2 and occupies about 40% of the Republic of Uzbekistan. in the northern part, 600-720 km from east to west, the boundary is 43°10′ in the east and 58°45′ in the west, at this distance it gradually decreases and widens in the west, south-west, the natural-geographical conditions and agrochemical conditions of each oasis The description is different.

Field work was carried out on the basis of an expedition route along the base areas, which describes the type of irrigated soil. In this case, soil samples were taken by drive, subsoil and parent rock (Fig. 1-6). For agrochemical characterization of soils humus, pH, mobile phosphorus, exchangeable potassium, trace elements B, Mn, So, Cu, Zn, Mo were determined [1-3].

Water-soluble boron in the topsoil contains 0,32-2,83 mg / kg, which belongs to the group of low and very low-income (Fig. 1). The dependence of water-soluble boron on soil properties obeys the equation y = a+bx, and on exchangeable potassium y = a-bx. According to our data, as the fine fractions increase and the alkalinity increases, the content of boron available to plants increases.

The manganese available for plants in the soil contains 70,40-200,13 mg / kg, which belongs to the group of soils with a high content (Fig. 2). The dependence of the content of available manganese on soil properties obeys the equation y = a+bx, a noticeable dependence (r>0,7) is noted on the particle size

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

distribution and pH. The relationship between the content of available manganese and the content of mobile phosphorus manifested itself in the form of a hyperbola ($y=a+bxcx^2$), while, with a low content of P_2O_5, the dependence is positive, and with an increase in P_2O_5, it changes in the opposite direction [4].

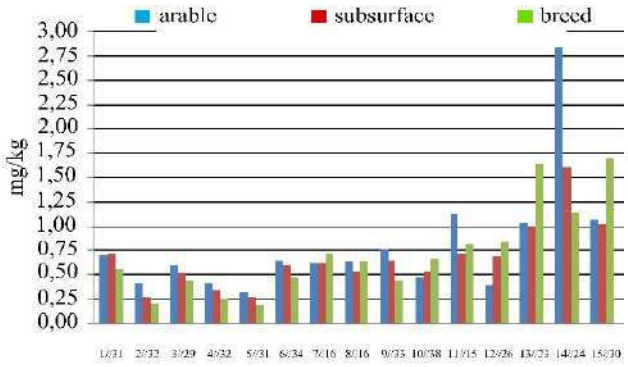

Fig. 1. The amount of watersoluble boron in the soil of the Republic of Karakalpakstan.

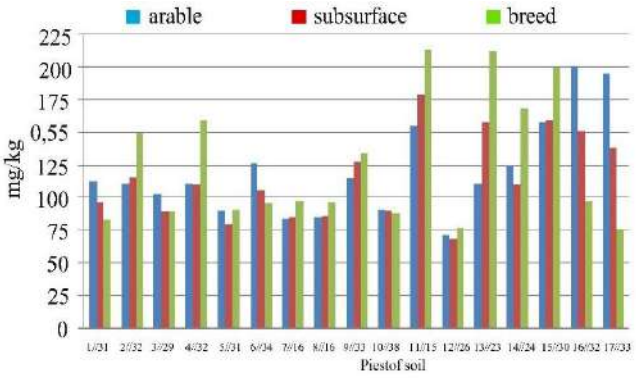

Fig. 2. The amount of manganese in the form of assimilation in the soil of the Respublic of Karakalpakstan.

The content of cobalt available for plants in the arable layer is 0,13-0,52 mg/kg. These soils belong to the group of very poorly provided (Fig. 3). The dependence of its content on the source rock and particle size distribution (r>0,7), that is, as the bulk forms in the source rock and the clay fraction of the available cobalt increase.

Copper assimilated by plants in the arable soil layer was 0,24-1,89 mg/kg and belongs to the group of very low and low-income (Fig. 4), while as the silt fraction and humus increase, the available copper becomes less, which is due to - apparently, with the formation of inaccessible compounds with the anions of the soil solution.

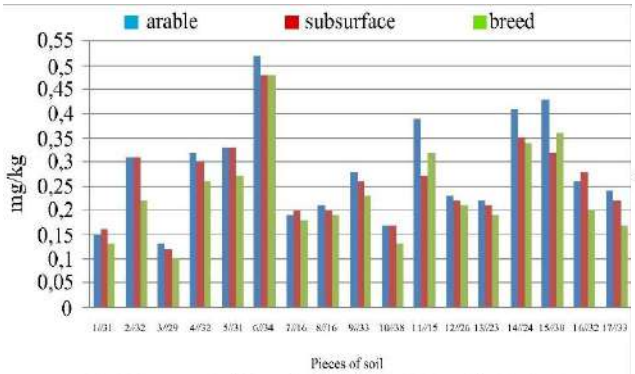

Fig. 3. The amount of cobalt in mobile form in the soil of the Respublic of Karakalpakstan.

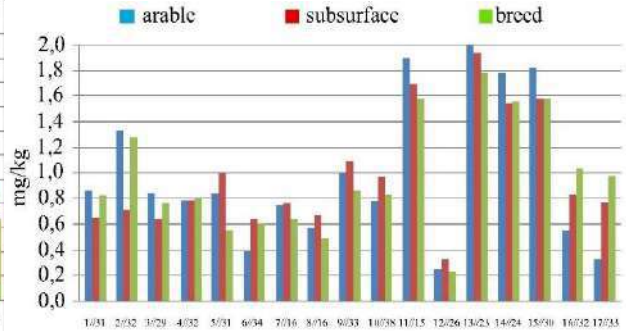

Fig.4. The amount of copper in the assimilated form in the soil of the Respublic of Karakalpakstan.

The content of zinc available for plants in the arable soil layer is 0,71-2,99 mg/kg, which belongs to the group of low-supply soils (Fig. 5), while the dependence on the parent rock and particle size distribution (r>0,7), and the humus state (r>0,3), that is, with a large number of gross forms in the parent rock, an increase in clay fractions of the soil, the availability of zinc increases markedly, and with an increase in the humus content, the increase in the content of available zinc is insignificant.

It should be noted that the dependence of the available zinc in the soil on the amount of mobile P_2O_5 obeys the equation $y=a+bx-cx^2$ and takes the form of a hyperbole, that is, with a low content of mobile phosphorus, the availability of zinc slightly increases, and with a high content, it decreases, which, apparently, associated with the formation of poorly soluble zinc phosphates.

The content of molybdenum available for plants in the arable soil layer is 0,11-0,41 mg/kg, which refers to the moderately provided (Fig. 6), while the dependence on the particle size distribution is noticeable (r>0,7), pH and the amount of Mo in the parent rock it is less noticeable (r=0,3-0,7), and with an increase in the content of mobile phosphorus and exchangeable potassium in the soil, the availability of molybdenum decreases (y = a-bx).

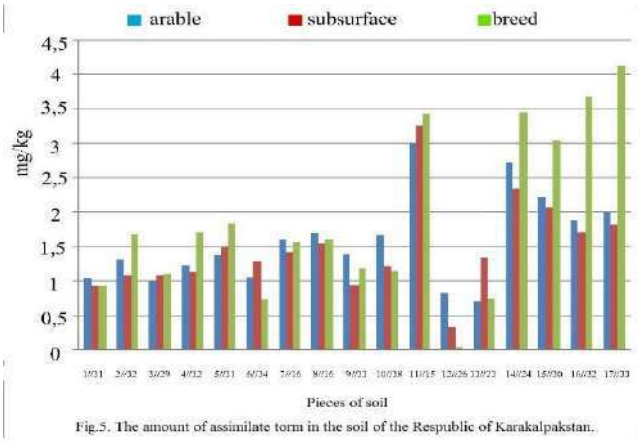

Fig.5. The amount of assimilate torm in the soil of the Respublic of Karakalpakstan.

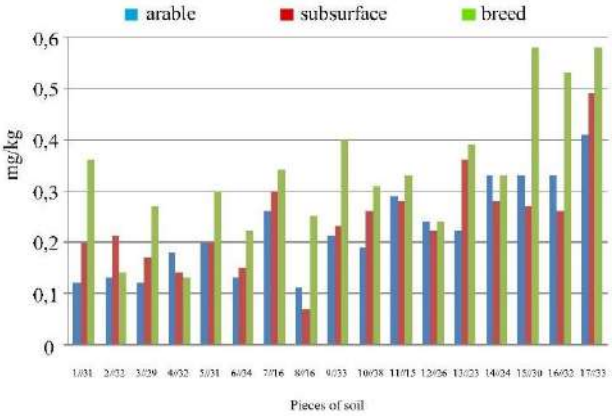
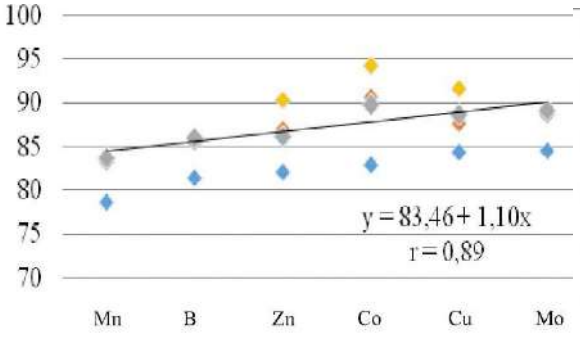

Fig.6. The amoun of molybdenum in the assimilated form in the soil of Respublic of Karakalpakstan.

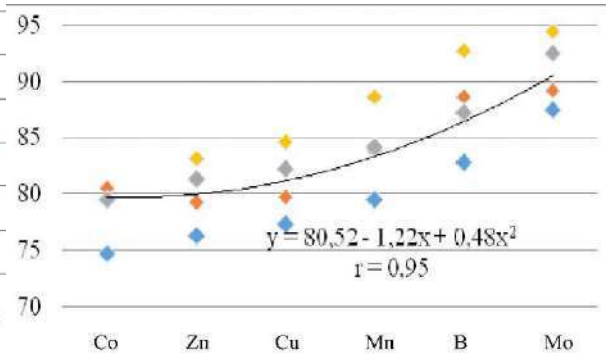
that the seed lock in 0,01 % solutions of cobalt, copper and zinc salts, 0,05 % solutions of molybdenum and boron salts, as well as 0,1 % manganese salt solution had a slight positive effect on seed germination. An increase in the concentration of trace elements did not have a significant effect, and higher concentrations (0,5 %) had a negative effect.

A linear relationship was established between the seed lock in a 0,01 % solution of microelements and their germination (y=83,46+1,10x; r=0,89). At the same time, the most significant effect was exerted by the salts of cobalt, copper and zinc (Fig. 7).

When soaked in 0,05 % solution, the dependence between germination on the concentration of trace elements manifested itself in the form of a parabola (y = 80,52-1,22x + 0,48x2; r = 0,95). At the same time, there is a high efficiency of the concentration of solutions of molybdenum and boron salts – 0,05% (Fig. 8).

Pic. 7. Influence of 0.01% solution of trace elements on seed germination,%

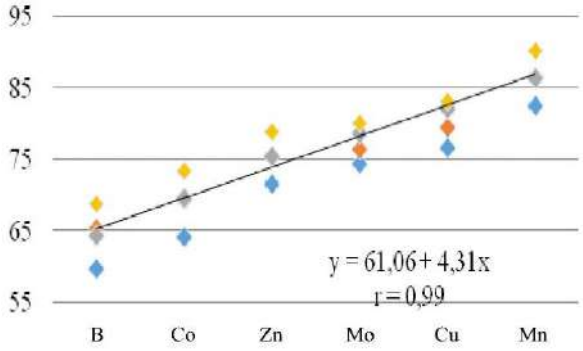

Pic. 8. Influence of 0.05% solution of microelements on seed germination,%

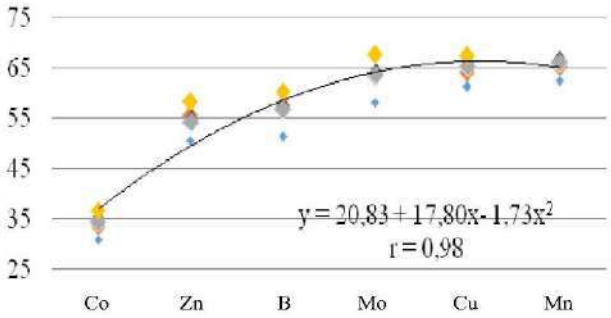
Seed lock in 0,1 % manganese sulfate solution turned out to be the most effective, it manifests itself in a linear correlation (y=61,06+4,31x; r=0,99) (Fig. 9).

Higher concentrations, especially 0,5 % solutions of microelement salts, had a negative effect on seed germination, and its dependence manifested itself in the form of hyperbole (y =

20,83 + 17,80x-1,73x^2; r = 0,98). Based on the results of statistical analysis, it can be concluded that the use of 0,5 % solutions of trace elements is impractical (Fig. 10).

Pic. 9. Influence of 0.1% solution of microelements on seed germination,%

Pic. 10. Influence of 0.5% solution of microelements on seed germination,%

The study of the effect of microelements on seed germination, in an artificially created environment saline with sulfates and chlorides, showed that when the seeds were soaked in a 0,01 % solution of copper, zinc and cobalt sulfates, in a 0,05 % solution of ammonium molybdic acid and boric acid, as well as in a 0,1% manganese sulfate solution, the germination capacity increased by 1,5-6,5 and 2,8-9,1 %, respectively, compared to the control.

At the same time, in a more saline environment, the effect of trace elements decreases, and at a high concentration, the germination of seeds is significantly reduced.

References:

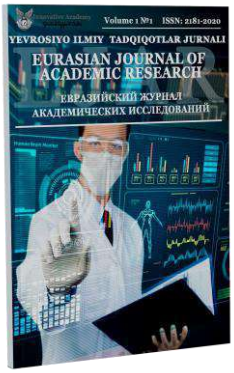
1. V.N. Dyshko, V.V. Dyshko, P.V. Romanenko, N.V. Sluchenkova. Metodiki agroximicheskix issledovaniy pochv i rasteniy // Smolensk, 2014., - P. 102.

2. Microelement soil [Electronic resource] - Access mode: htpp: //biofile/ru/geo/3363.html, free (contact data: 19.12.2020).

3. Chemical composition of soil [Electronic resource]. - Available mode: http://www.bygeo.ru/pervji_kurs/pochvovedi-zem-res-u-chtenie/1767-imicheskiy-sostav-pochvmakroelementy-v-pochvah.html, svobodnyy (data obrashcheniya: 10.01.2021)

4. Aymuratov D.A., Dosjanov K.J., Daniyarova S.K. Micronutrient composition of soils of the republic of Karakalpakstan, scientific bases of micronutrient distribution / 2021 International scientific-online conference on innovation in the modern education system Part-3. Washington 2021. – P. 246-249.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HOT WATER STORAGE HEAT PROTECTOR

Esanaliyeva Nilufar Rahmonjon qizi[1]
[1] Kokand branch of Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

https://doi.org/10.5281/zenodo.4693169

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Solar water heater device, solar water collector, types of water heater, solar shower devices.

ABSTRACT

This article provides a brief overview of the use of renewable energy sources and discusses ways to achieve energy efficiency by obtaining natural, harmless, environmentally friendly hot water from the sun.

ISSIQ SUVNI SAQLOVCHI ISSIQLIK QO'RIQCHISI

Esanaliyeva Nilufar Rahmonjon qizi[1]
[1] Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universititeti Qo'qon filiali

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 9-aprel 2021
Ma'qullandi: 12-aprel 2021
Chop etildi: 15-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Quyosh suv isitgichi qurilmasi, quyosh suv kollektori, suv isitgich turlari, quyosh dush qurilmalari.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish uchun qisqacha ma'lumot bo'lib, undan quyoshning tabiiy, zararsiz, ekologik toza bo'lgan issiq suv olish orqali energiya samaradorligiga erishish yo'llari haqida so'z yuritilgan.

Asosiy qism

Keyingi yillarda dunyoning ko'plab mamlakatlarida sanoat, kommunal va qishloq xo'jaligida, shuningdek, kundalik hayotda quyosh energiyasidan foydalanish ko'lami kengaymoqda. Quyosh energiyasi bir yoki bir nechta sanoat, kommunal, qishloq xo'jaligi yoki uy-joy ob'ektlarining energiya ehtiyojlarini to'liq ta'minlay olmaydi, ammo an'anaviy energiya resurslarining katta qismini tejash mumkin. Shuning uchun quyosh energiyasi qo'shimcha energiya manbai hisoblanada.

Quyosh uy suv isitgichlari Kanada, AQSh, Germaniya, Xitoy, Hindiston kabi dunyoning turli mamlakatlarida keng

tarqalgan. Ular MDH da, xususan, Rossiya va Ukrainada, Markaziy Osiyo respublikalarida: O'zbekiston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Qozog'istonda katta qiziqish uyg'otmoqda. Uy quyosh suv isitgichlari bahor – yoz davrida quyosh nurlarining energiyasini an'anaviy manbalardan – elektr, qattiq yoqilg'i yoki suyuq yoqilg'idan foydalanmasdan issiqlik energiyasiga aylantirish orqali issiq suv olish uchun mo'ljallangan. Ularning ommaviy foydalanish yoqilg'i-energetika resurslarini sezilarli darajada tejash imkonini beradi. Loyihada belgilangan vazifalar mualliflar tomonidan bajarilgan ishlarning davomi hisoblanadi. G. Krzijanovskiy" yakka tartibdagi iste'molchilar uchun maishiy quyosh suv isitgichlarining oddiy va arzon dizaynini ishlab chiqish, tadqiq qilish va ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish". Mazkur dasturni amalga oshirish natijalariga ko'ra, quyosh maishiy suv isitgichlarining turli xil tajribali namunalari ishlab chiqildi va yaratildi.

Mualliflar tomonidan quyosh uy suv isitgichlarining turli xil variantlarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishda to'plangan tajriba ushbu loyihaning vazifasini bajarishda, ya'ni uy-ro'zg'or quyosh suv isitgichining konusli turdagi oddiy va arzon dizaynini individual iste'molchilar uchun maqbul narxlarda sanoat ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishda ishlatilgan.

Bugungi kunda eng ko'p o'rganilgan va keng qo'llaniladigan amaliy dasturlar uchun tayyorlangan-yakka tartibdagi iste'molchilar uchun mo'ljallangan quyosh uy-joy qurilmalari. Quyosh uy suv isitgichlari quyosh nurlarini singdirish, uni issiqlik, yig'ish va iste'molchiga o'tkazish orqali issiq suv ishlab chiqarish uchun zamonaviy va samarali tizimdir. Quyosh energiyali suv isitgichlari uylar, kvartiralar, hovuzlar, mehmonxonalar, shifoxonalar, kir yuvish xonalari va turli ishlab chiqarish tarmoqlari uchun ideal echim bo'lib, u erda umumiy yonilg'i iqtisodi bilan tez va samarali suv isitish talab etiladi.

Tarix. Birinchi quyosh suv isitgichi 1767-yilda shveytsariyalik botanik Oras Benedict De Sossur tomonidan yaratilgan va uning kuchi bilan sho'rva tayyorlashga imkon berdi.

Suv isitgichlarining zamonaviy turi 1953-yilda Isroilda muhandis Levi Issar tomonidan yaratilgan va 1955-yilda doktor Tsvi Tavor tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u uchun 3 yil o'tib, mamlakat bosh vaziri Devid Ben-Guriondan 1000 Isroil lirasida mukofot olgan. **Quyosh suv isitgichining qurilmasi**. Zamonaviy quyosh suv isitgichlarining o'ziga xosligi shundaki, ularning quyosh tutuvchi elementlari quyosh nurlarining issiqlik spektriga yuqori sezuvchanlik tufayli issiqlik idrokini maksimal darajada ta'minlaydigan maxsus materiallardan tayyorlanadi.Umuman olganda, quyosh isitgichlari dizayni juda oddiy, ular uchta asosiy qismdan iborat:

- Quyosh energiyasi singishi uchun mas'ul bo'lgan quyosh yassi yoki vakuum kollektor, suv uchun uning uzatishni ta'minlash;

issiqlik saqlash suyuqlik tank (eşanjör tank);

- aloqa quvurlari;
- aloqa quvurlari
- Vakuumli quyosh suv isitgichining tuzilishi to'rt elementdan iborat:
- issiq suvni saqlash uchun issiqlik qo'riqchisi
- zanglamas po'latdan yasalgan korpus
- quyosh nurlaridan ikki marta foydalanish uchun reflektorlar
- borosilikat shisha vakuumli naychalar, quyosh nurlarini emiradi va issiqlikni suvga o'tkazadi.

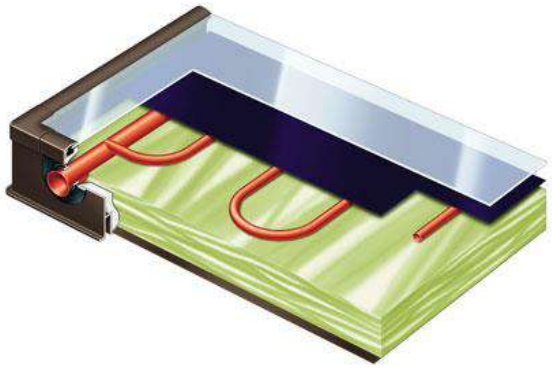
Isitgichda haddan tashqari qattiq suv ishlatilganda mineral tuzlarni korroziya va to'plashdan himoya qilish uchun magniy anod paneli mavjud. Ushbu usul kaltsiy, magniy,

lityum, sink va boshqalar kabi suv elementlarida ortiqcha kontsentratsiyani kamaytirishga imkon beradi.Shisha vakuum naychalari maxsus himoya qatlami bilan jihozlangan va yuqori ta'sirga chidamli xususiyatlarga ega bo'lib, ularning zaxirasi hatto 2 santimetrli do'llarga ham bardosh bera oladi.

Tizimlar uyning tomiga o'rnatiladi va quyosh tomon to'g'ri yo'naltiriladi, ya'ni quyoshga nisbatan eng qulay pozitsiyaga muvofiq, ufqqa burchak ostida, Janubiy tomonga yo'naltirilgan. Suv termosifon deb ataladigan ta'sir tufayli tizim orqali aylanadi, bu esa kerakli harorat farqi bilan ta'minlanadi.

Yassi quyosh kollektori. Yassi kollektor-maishiy suv isitish va isitish tizimlarida ishlatiladigan quyosh kollektorlarining eng keng tarqalgan turi. Ushbu kollektor absorber plastinka joylashtirilgan issiqlik izolyatsiyalangan shisha paneldir. Absorber plitasi yaxshi o'tkazuvchan metalldan (ko'pincha mis yoki alyuminiy) ishlab chiqariladi. Ko'pincha mis ishlatiladi, chunki u issiqlikni yaxshiroq ushlab turadi va alyuminiyga qaraganda kamroq korroziyaga uchraydi. Absorber plitasi maxsus yuqori selektiv qoplama bilan ishlov beradi, bu esa so'rilgan quyosh nurini yaxshiroq ushlab turadi. Ushbu qoplama metall taglikka qo'llaniladigan amorf yarim o'tkazgichning juda kuchli ingichka qatlamidan iborat bo'lib, spektrning ko'rinadigan hududida va uzoq to'lqinli infraqizil sohada past emissiya omilida yuqori assimilyatsiya qobiliyatiga ega. Shisha tufayli (tekis kollektorlarda, odatda, mot, faqat yorug'lik, past temirli shisha ishlatiladi) issiqlik yo'qotilishi kamayadi. Kollektorning pastki va yon devorlari issiqlik izolyatsiyalash materiallari bilan qoplangan, bu esa issiqlik yo'qotishlarini kamaytiradi.

Yassi kollektorning ishlash prinsipi. Quyosh nurlari shisha orqali o'tadi va quyosh radiatsiyasini issiqlik energiyasiga aylantiradigan changni yutish plastinkasiga kiradi. Bu issiqlik sovutgichga-suv yoki antifrizga quyosh kollektori orqali aylanadi. Issiqlik tashuvchisi isitiladi va keyin issiqlik energiyasini suv isitgichidagi issiqlik almashtirgich orqali beradi. Unda issiq suv ishlatilgan paytgacha. Bundan tashqari, kapasitiv suv isitgichida siz o'rnatilgan haroratdan pastroq bo'lgan taqdirda (masalan, uzoq bulutli ob-havo tufayli) suvni oldindan belgilangan haroratgacha qizdirishi uchun elektr qo'shimchasini o'rnatishingiz mumkin.

Shakl 1. Vakuum yassi kollektor.

Vakuum tekis kollektor. Vakuum suv isitgichi-kollektorida quyosh nurlarini emiruvchi qorong'i sirt mavjud bo'lgan hajm atrof-muhitdan vakuumli bo'shliq bilan ajralib turadi, bu issiqlik o'tkazuvchanligi va konvektsiya tufayli atrof-muhitga issiqlik yo'qotishlarini deyarli butunlay yo'q qilishga imkon beradi. Radiatsiya yo'qotilishi selektiv qoplamani qo'llash orqali katta darajada bostiriladi. Vakuum kollektoridagi yo'qotishning to'liq koeffitsienti kichik bo'lgani uchun undagi sovutgich 120 - 160°C haroratgacha qizdirilishi mumkin .Quyosh vakuumli kollektor tashqi haroratdan qat'i nazar, har qanday ob-havo sharoitida quyosh nurlanishini ta'minlaydi. 10-5 va 10-6 vakuum darajasida bunday kollektorlarning energiya assimilyatsiya koeffitsienti 98%. Vakuum

shaklida izolyatsiya issiqlik yo'qotilishiga yo'l qo'ymaydi.

Shisha vakuumli naychali vakuumli quyosh kollektorlari. Ular termal quvurlardan iborat bo'lib, ular tarkibida termosga o'xshash, ammo trubaning shaffof tashqi qismi bilan. Quvurning ichki qismi quyosh nurini yutadigan maxsus moddalar bilan qoplangan. Bundan tashqari, quvurlar issiqlik o'tkazuvchisi sifatida xizmat qilishi mumkin. Pastki qismdagi bunday quvurlar suvni isitadi va bug'ga aylanadi. Vakuum kollektorlari suvni 250-300 darajaga (cheklangan issiqlik tanlovi bilan) va salbiy atrof-muhit haroratida qaynash nuqtasiga qadar qizdirishi mumkin.

Shakl 2. Vakuum quvurlari.

Vakuum kollektorlari qurilishida issiqlik quvurlaridan foydalanish tufayli past harorat va past nur sharoitida ishlashda ko'proq samaradorlikka erishiladi. Shu bilan birga, qo'shimcha issiqlik devoridan foydalanish atrof-muhit o'rtasida issiqlik uzatish bilan bog'liq muqarrar yo'qotishlarga olib keladi, shuning uchun +15 darajadan yuqori haroratlarda vakuum kollektorlarining samaradorligi deyarli bir xil va ba'zan tekis kollektorlarga qaraganda past bo'ladi. Yuqori sifatli ko'p qatlamli yuqori selektiv qoplamalar va vakuumlash tufayli zamonaviy quyosh kollektori quyosh energiyasini juda keng spektrda(ko'rinadigan spektrdan ancha kengroq) ushlab turishga qodir.Vakuum quyosh kollektorlarining bir necha asosiy turlari mavjud:

1. Shisha ichidagi shisha.
2. Issiqlik trubkasi bilan shishada shisha.
3. Vakuumlangan shisha.

Shisha ichidagi shisha. Birinchi turdagi kollektorlarda sovutish suvi isitish shisha shishaning tanlangan qoplamasi bilan aloqa qilganda sodir bo'ladi. Suv va antifriz (yoki suv aralashmasi) sovutgich sifatida harakat qilishi mumkin. Bunday tizimlar sovutish suvi tomonidan ortiqcha bosim bo'lmasa ishlaydi, chunki ular samarali suv o'tkazmaydigan bo'lishi mumkin emas. Ko'pincha, bu sovutish suvi passiv aylanishi bo'lgan tizimlardir.

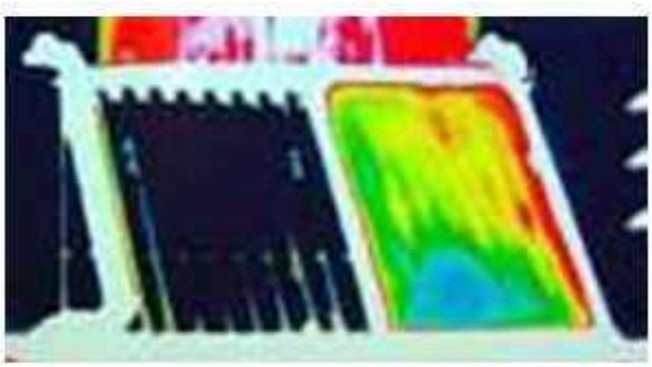
Issiqlik trubkasi bilan shishada shisha. Ikkinchi turdagi idishlarni ishlatadigan kollektorlarda mis issiqlik quvurlari ishlatiladi. Absorberdan quvurga issiqlik uzatish qovurg'alar yordamida amalga oshiriladi. Issiqlik trubkasi issiqlikni issiqlik trubkasi kondansatgichiga o'tkazadi, bu esa sovutgichning aylanishi sodir bo'lgan kollektorga biriktiriladi.

Vakuumlangan shisha. Uchinchi turdagi idishlarning asosiy farqi mis issiqlik trubasining vakuum izolyatsiyasi hisoblanadi. Birinchi va ikkinchi turdagi idishlarda vakuum qatlami shisha idishlar devorlari orasida bo'lsa, vakuumli idishlarda va changni yutish va issiqlik trubkasida havo bosimi past bo'ladi. Bundan tashqari, ikkita o'rniga faqat bitta shisha qatlami mavjudligi o'rnatish samaradorligini oshiradi.

Vakuum quyosh kollektorlaridan foydalanishning afzalliklari va sohalari. Yuqori issiqlik izolyatsiyasi tufayli vakuumli quyosh kollektorlari past muhit haroratida juda samarali ishlaydi. Vakuum kollektorlarining afzalligi -15 darajadan past havo haroratida namoyon bo'ladi. Salbiy havo haroratida vakuum kollektorlari uchun alternativa yo'q. Termal tomoshabin yordamida olingan

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

fotosuratda vakuum (chapda) va tekis (o'ngda) kollektorlarning issiqlik yo'qotishlaridagi farqni ko'rishingiz mumkin.

Shakl 3. Vakuum (chapda) va tekis (o'ngda) kollektorlarning issiqlik yo'qotishdagi farq.

Vakuumli kollektorlarga asoslangan quyosh issiqlik qurilmalari issiq suv ta'minoti va uyni isitish uchun ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, yozda quyosh isitgichidan issiq suv olishingiz mumkin. Yilning qolgan qismida quyosh energiyasidan kelib chiqqan holda siz 60% issiq suvga ega bo'lishingiz mumkin.

Quyosh vakuumli kollektor har qanday ob-havo sharoitida quyosh nurlanishini ta'minlaydi, tashqi haroratga bog'liqlikni kamaytiradi. Kollektorlarning energiya assimilyatsiya koeffitsienti 98 % ga etadi, lekin shisha naychalari va ularning to'liq bo'lmagan yorug'lik o'tkazuvchanligi bilan yorug'likni aks ettirish bilan bog'liq yo'qotishlar tufayli past bo'ladi. Birinchi yondashuvdagi quyosh kollektorlarining samaradorligi quyidagi formula bo'yicha hisoblanishi mumkin:

$$\eta = \eta_0 - \frac{k \cdot \Delta T}{E}$$ кк

Bu yerda - ɳ samaradorligini hisoblash qiymati, — normal sharoitlarda o'rnatish nominal (optik) samaradorligi, *k*— kollektor turi va issiqlik izolyatsiya qarab koeffitsienti, ΔT - sovutish suyuqligi harorat farqi va atrof-muhit havo (C. C), e-insolyatsiya (V/kv.m.).

Quyosh suv isitgichlarining turlari. Quyosh suv isitgichlari faol yoki passiv bo'lishi mumkin. Faol tizim manifold orqali suyuqlik aylanishi uchun elektr nasosdan foydalanadi; passiv tizimda nasos yo'q va faqat tabiiy aylanishga tayanadi. Sovutgichning quyilishi quyoshdan energiya oladigan Stirling pompasi tomonidan amalga oshiriladigan eksperimental namunalar mavjud.

Shakl 4. Passiv suv isitgichi.

Passiv tizimlar. Passiv (termosifon) tizimlar tayyor suvni yoki sovutgichni isitish va sovutilgan sovutish suvi zichligidagi farqdan kelib chiqadigan tabiiy tortishish tufayli tizim orqali harakatga keltiradi. Passiv konveksiya tizimlari faol tizimlarga qaraganda arzonroq, lekin tizimda sekin aylanish tufayli ham samarasiz. Issiqlik quvurlari tizimlari konvektivdan ko'ra qimmatroq, ammo kamroq operatsion xarajatlarga ega. Bundan tashqari, issiqlik quvurlari bilan ishlaydigan tizimlar issiqlikni pastga tushirishga imkon beradi, ya'ni konveksiya kuchlariga qarshi.Xususiyatlar quvurlarning o'ziga xos turiga juda bog'liq.

Faol tizimlar. Faol tizimlar kollektor orqali sovutgichni aylantirish uchun elektr nasoslar, Vanalar va tekshirgichlardan foydalanadi. Ular odatda passiv tizimlarga qaraganda qimmatroq, lekin ular ham samaraliroq.

Quyosh dush qurilmalari. Quyosh kollektorlari uy sharoitida issiq suv ta'minoti qurilmalarida foydalanish uchun tavsiya etiladi: bog ' uylari va dush zavodlarida, Manor tipidagi yakka tartibdagi uylarda. Bog ' uyining dush kabinasida bitta quyosh kollektoridan

foydalanish mavsum uchun 1 m3 dan ortiq yog'ochni tejash imkonini beradi va bir xonadonli uch xonali uyda uy sharoitida issiq suv ta'minoti uchun quyosh kollektorlaridan foydalanish mavsumda 5 m3 o'tin yoki undan ortiq 1 tonna ko'mirni tejash imkonini beradi. Bu bushlarni o'rnatish va ishlatishni sezilarli darajada osonlashtiradi, chunki endi mahsulotni ishlatish uchun maxsus elektr energiyasini etkazib berish shart emas. Kromoterapiya prinsipi ham takomillashtirildi – endi diodlarning nurlari suv haroratiga qarab o'zgaradi. Issiq suv qizil nurga, sovuq esa ko'k rangga mos keladi. Endi suvning harorati diodlarning rangi bilan aniqlash mumkin bo'lganda, siz dush yoqilganda, albatta, yoqilmaydi.

Bundan tashqari, keraksiz elektr ta'minoti elementlarini loyihalashdan tashqari, sifatning o'zgarmasligi va qulaylik darajasini oshirishda dush panellarining narxini sezilarli darajada kamaytirish mumkin edi.

Yozgi kottejlar uchun mo'ljallangan elektr suv isitgichlari eng oddiy ekologik toza va xavfsiz jihozlar bo'lib, ular oddiy dizaynda amalga oshiriladi. Bunga qo'shimcha ravishda, ulardan foydalanish juda qulay. Ularni o'rnatish uchun siz monitoring xizmatlarining maxsus ruxsatiga ega bo'lishingiz shart emas. Yozda suvni isitish uchun qo'shimcha qurilma sifatida siz quyosh nurlaridan foydalanishingiz mumkin. Hozirgi vaqtda iste'molchilarga tomga o'rnatilgan tizimlar taklif qilinmoqda va shu bilan bepul suv isitgichini olish mumkin. Eng oson variant - dush xonasining tomiga suv idishini o'rnatish. Albatta, siz faqat quyoshli ob-havoda iliq suvga ishonishingiz mumkin, ammo har qanday holatda ham bu suv ta'minotidan ko'ra issiqroq bo'ladi.Suv isitish moslamalarining hozirgi bozori iste'molchilarga ham ichki, ham import qilinadigan asboblarning keng tanlovini taklif etadi. Shu bilan birga, tabiiy gazni yoqilg'i sifatida ishlatadiganlar va eng arzon elektr isitgichlari mamlakatda eng arzon hisoblanadi. Qattiq yonilg'i va dizel narxlar shkalasining markazida.

Uzoq kutilgan yoz kirib kelganida, mamlakat uylarining barcha egalari shahar kvartiralarini tark etishga va shahardan tashqariga, o'zlarining uylariga borishga shoshilishadi, bu erda siz shahar shovqini, gaz ifloslanishidan dam olishingiz va tabiat va toza havodan zavqlanishingiz mumkin.

Bunday bayramning yagona kamchiliklari bu shahar aholisiga odatlangan qulay sharoitlarning etishmasligi. Agar elektr hali ham deyarli hamma joyda bo'lsa, unda har bir yozgi uy suv ta'minoti bilan ta'minlanmaydi. Shuning uchun siz asosiy gigiena protseduralari imkoniyatlarini ta'minlash uchun boshqa usullarni o'ylab topishingiz kerak.

Yaxshiyamki, bizning vaqtimizda, siz miyalaringizni etarlicha uzoq vaqt davomida to'ldirishingiz shart emas **yozgi yashash uchun katta hajmli suv isitgichini o’rnating** va issiq suv bilan bog'liq muammolar hal qilinadi.

Bunday foydali qurilma murakkab o'rnatish yoki ulanishni talab qilmaydi. Buni to’rt temir ustunga qurish kifoya va qulay yuvish, yuvinish joyi tayyor. Tankga suv chelak yoki shlang bilan quyiladi. To'kimli suv isitgichining maksimal hajmi 40 l. U foydalanuvchilar soniga, shuningdek, operatsiya maqsadlariga muvofiq tanlanadi. Agar juda ko'p foydalanuvchilar bo'lmasa, unda 15-20 litr hajmdagi suv idishi mukammal tanlov bo'ladi. Bu suv miqdori gigienik muolajalar va idishlarni yuvish uchun etarli.Yozgi yashash joyi uchun suv isitgichining ishlash printsipi uning nomi bilan belgilanadi, ya'ni suvni qulay haroratga tez isitadigan suv isitgichi o'rnatilgan TEN.

Suv idishining o'zi plastik yoki zanglamaydigan po'latdan tayyorlanishi mumkin. Har bir material o'zining

afzalliklariga ega. Plastik suv idishi engil vaznga ega va rangi tufayli unda suv darajasi ko'rinib turadi.Zanglamaydigan po'latdan yasalgan idish juda bardoshli va korroziyaga duchor bo'lmaydi. Suv isitgichini bog'da ochiq joyda o'rnating suv allaqachon quyosh nuri bilan isitiladi.Yozda dushda yuvish uchun idishda etarli miqdorda suv isitiladi, lekin siz hali ham uyni tozalashingiz va idishlarni yuvishingiz kerak. Siz uni o'zingiz o'rnatishingiz va ulashingiz mumkin.Isitgichga ehtiyoj tananing gigienik ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Axir, issiq havoda har bir ish turidan keyin barcha kirlarni yuvish uchun o'zingizni yuvishingiz kerak. Iliq suv qo'llarni yuvish uchun ham, maishiy ehtiyojlarni qondirish uchun ham kerak. Dushga isitgichni o'rnatishingiz mumkin, ba'zi yoz aholisi uni garajga o'rnatishni maqsadga muvofiq deb bilishadi. Qurilmaning joylashuvi uning maqsadi va xususiyatlarini hisobga olgan holda aniqlanadi. Yozgi yashash joyi uchun suv isitgichini qanday tanlashni va sotib olishdan keyin uni qanday o'rnatishni bilib, keraksiz muammolardan qochishingiz mumkinHozirgi vaqtda yozgi isitish isitgichi turli xil variantlarda taklif qilinishi mumkin: dush idishni, kichik imkoniyatlarga ega oshxona va ayniqsa dush uchun. Mamlakatda har qanday dush isitgichini o'rnatish unchalik murakkab emas. O'rnatishdan oldin muhim nuqta - taxminiy yukni hisoblash va mahkamlagichlarni tanlash.Mumkin bo'lgan yukni hisoblash uchun isitgichning og'irligi va ichidagi suyuqlikning maksimal hajmining taxminiy og'irligi qo'shiladi.Ushbu hisob-kitoblar asosida ushbu massani ushlab turadigan tayanch tanlangan. Buning asosi sifatida panel devor yoki g'ishtni tanlash yaxshidir. Bunday yukni bardoshli langar yanada ishonchli mahkamlash moslamasi bo'ladi.

Kundalik shunga o'xshash vaziyatlar juda ko'p. Yoqadimi yoki yo'qmi, faqat bitta xulosa bor: agar siz qishloq uyini ish uchun ham, butun oila bilan dam olish uchun qulay qilishni xohlasangiz, suv isitgichiga boradigan vaqt keldi.

Uzoq vaqtdan beri bunday texnologiya mo"jizasidan foydalangan yozgi aholi tejashni o'rganishdi. Issiq quyoshli ob-havoda, agar siz jihozni dush yoki tomning yonidagi ko'chada o'rnatsangiz, suv o'z-o'zidan isitiladi.

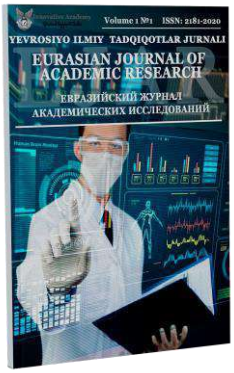
Quyosh suv isitgichlari. Nomidan ko'rinib turibdiki, qurilma suvga uzatiladigan issiqlikka aylanadi. Bu maxsus naychalar tufayli sodir bo'ladi. Ularning har biri silindrga o'xshaydi va ikki tomonlama devorlari bo'lgan oynadan yasalgan, ularning orasida bo'sh joy mavjud. Quvurning ichki qismi quyosh energiyasini issiqlikka aylantirish uchun mas'ul bo'lgan birikma bilan qoplangan.

Qiziqarli narsa shundaki, suv tashqarida qancha daraja bo'lishidan qat'iy nazar qiziydi. Va qishda va bulutli havoda u isinadi. Kamroq samaraliroq bo'lsin, lekin bo'ladi. yozda suv maksimal 70 ° C ga qadar qiziydi, qishda u 100 °C ga etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1) Володин. В. И. "Энергосберение" БГТУ 2001.
2) Кундас, С. П. Возобновляемые источники энергии: монография / С. П. Кундас, С. С. Позняк, Л. В. Шенец. – Минск: МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2009.
3) С.Ф.Эргашев, А.Таджибаев, У.Рустамов «Результаты натурных испытаний солнечного бытового водонагревателя конического типа ВСБ-КТ. ОТ-ИД/11-4-55» ФарПИ илмий-техник журнали 2012
4) M.Azizov. Quyosh energiyasi fizikasi. Toshkent. O’qituvchi. 1974-y.
5) https://www.ucsusa.org internet sahifasi.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LEARNING ENGLISH THROUGH FILMS

Shodiyeva Shakhnoza Suleymanovna [1]
[1] Tashkent State Transport University, Department of Foreign Languages, teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4693429

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Pronunciation, accent, dialect, jargon, film, modern English, American English, British English

ABSTRACT

The article discusses an unconventional way of learning English, that is, learning from films. Why this method can be effective is explained with examples and explanations.

INGLIZ TILINI FILMLAR ORQALI O'RGANISH

Shodiyeva Shaxnoza Suleymanovna[1]
[1] Toshkent Davlat Transport Universiteti, Xorijiy tillar kafedrasi, o'qituvchi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 9-aprel 2021
Ma'qullandi: 12-aprel 2021
Chop etildi: 15-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Talaffuz, aksent, sheva, jargon, film, zamonaviy ingliz tili, Amerika ingliz tilisi, Britaniya ingliz tilisi

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz tilini no'ananaviy o'rganish turi ya'ni filmlar orqali qanday o'rganish mumkinligi haqida fikrlar yuritilgan. Nima uchun bu usul samara berishi mumkinligi misol va izohlar bilan tushuntirilgan. Bir nechta tavsiya qilish mumkin bo'lgan filmalar haqida fikr bayon etilgan va ularni tomosha qilish uchun maslahatlar berilgan.

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО С ПОМОЩЬЮ ФИЛЬМОВ

Шодиева Шахноза Сулеймановна [1]
[1] Ташкентский государственный университет путей сообщения, кафедра иностранных языков, преподаватель

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 9 апреля 2021 г.
Утверждено: 12 апреля 2021 г.
Опубликовано: 15 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Произношение, акцент, диалект, сленг, кино, современный английский, американский английский, британский английский

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается нетрадиционный способ изучения английского языка, то есть обучение по фильмам. Почему этот метод может быть эффективным, объясняется с примерами и пояснениями.

Filmlarni tomosha qilish darslik bilan o'qishdan ko'ra ko'proq yoqimli! Bundan tashqari, u xuddi shunday foydali bo'lishi ham mumkin. Ingliz tilidagi filmlarni tomosha qilish sizningning nutqingiz ravoniligini yaxshilaydi:

AKTIV NUTQ - O'quv qo'llanmalari lug'at yoki grammatikani o'rganish uchun juda yaxshi, ammo haqiqiy ingliz tilini tinglashdan yaxshiroq narsa yo'q. Britaniyalik va amerika filmlarini tomosha qilib, tabiiy ravishda ingliz aktyorlarini tinglashingiz mumkin. Bu sizga zamonaviy ingliz tilini o'rganishga yordam beradi va so'z boyligi va uslubi jihatidan ko'proq ona tilida gaplashadigan odamga o'xshaydi.

TO'G'RI TALAFFUZ - Ba'zan inglizcha so'z qanday talaffuz qilinishini bilish qiyin bo'lishi mumkin. Filmlarda ona tilida so'zlashuvchilarni eshitish sizni so'zlarni to'g'ri aytishga o'rgatadi. Filmlardagi dialoglar, shuningdek, so'zlardagi tovushlarning bog'langan iboralari nutqda qanday o'zgarishini yaxshi misollar bilan ta'minlaydi.

JONLI MATN - So'zni o'rganayotganda uning ma'nosi yoki undan qanday foydalanishni eslash qiyin bo'lishi mumkin. Filmlarda so'zlar hikoyaning bir qismi sifatida ishlatiladi va bu kontekst ularni o'rganish va eslab qolishingizga yordam beradi.

TABIY AKSENTLAR - Buyuk Britaniya va Amerika bo'ylab ingliz tilida gaplashadigan turli xil shevalar mavjud. Filmlarni tomosha qilishda siz ko'plab mintaqaviy aksentlardan foydalanilishini eshitasiz va bu ularni yaxshiroq tushunishingizga yordam beradi. Darsliklarda kamdan-kam hollarda inglizcha sheva yoki aksent haqida ma'lumot beriladi.

MADANIYATNI KASHF eting - Siz ingliz tilidagi filmlarni tomosha qilayotganda til madaniyati haqida bilib olishingiz mumkin. Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Filmlarni tomosha qilib, ikkalasini ham bir vaqtning o'zida o'rganish mumkin.

Ingliz tilini filmlar orqali o'rganish uchun 5 ta maslahat

1. **Faqat qiziqarli filmlarni tanlang!**

Bundan aniq ko'rinib turibdiki, ingliz tilini o'rganish uchun filmlardan foydalanishda eng muhimi, sizga yoqadigan filmlarni tomosha qilishdir. Agar siz zerikarli filmni tanlasangiz, unda siz qiziqishni yo'qotishingiz va u foydalanadigan tilga kamroq e'tibor berishingiz mumkin! Janr, sarlavha, aktyor / aktrisa yoki chiqish sanasi bo'yicha qiziqarli filmlarni topish uchun IMDB-ga tashrif buyurishingiz mumkin.

2. **Juda qiyin bo'lgan filmlardan voz kecheng**

Ingliz tilidagi filmni tomosha qilayotganingizda, voqea chizig'ini kuzatib borish uchun yetarli darajada tushunishingiz muhimdir. Sizning hozirgi ingliz tilingizga mos keladigan filmni tanlashga harakat qiling. Agar siz boshlang'ich bo'lsangiz, o'yinchoqlar hikoyasi kabi oddiy multfilmlar yoki bolalar filmlaridan boshlashingiz mumkin. Boshqa tomondan, agar siz filmdagi personajlar o'rtasidagi muloqotning 99 foizini tushunsangiz, bu sizga juda oson bo'lishi mumkin.

3. **70% va undan ko'proq narsani tushunishga intiling**

Ingliz tilini filmlar bilan o'rganayotganda siz har bir so'zni emas, balki umumiy ma'noni tushunishga intilishingiz kerak. Agar ba'zi bir so'zlarni yoki iboralarni sog'inib qolsangiz yoki filmdagi bir belgi aksentini tushunmasangiz, tashvishlanmang. Siz ba'zan filmni to'xtatib qo'yishingiz yoki orqaga qaytarishingiz va yangi so'z boyliklarini yozishingiz mumkin, lekin buni tez-tez bajarishdan o'zingizni to'xtating. Filmlarni tomosha qilish qiziqarli bo'lishi kerakligini unutmang!

4. **O'zingiz yoqtirgan satrlarni takrorlang!**

Agar sizga juda yoqadigan satrni eshitsangiz, yozib qo'ying va takrorlang! Agar siz uni baland ovoz bilan aytsangiz, uni eslab qolish ehtimoli katta. Ba'zan, siz Buyuk Britaniyada yoki Amerikada har kuni ingliz tilida ishlatiladigan va ajoyib tovushlarni eshitasiz. Odatda darsliklarda ushbu norasmiy iboralar o'rgatilmaydi, ammo kinoda bunarsa keng tarqalgan!

5**. Subtitrlardan to'g'ri usulda foydalaning**

Ingliz tilidagi filmni tomosha qilayotganingizda, subtitrni yoqsangiz yaxshi bo'ladi. Ko'pgina video pleyerlarda siz buni sozlamalar yorlig'i orqali qilishingiz mumkin. YouTube'da pastki o'ng burchakdagi "CC" tugmachasini bosing va keyin "Inglizcha subtitrlar" ni tanlang. Agar sizga film juda yoqsa, uni subtitr bilan bir marta, keyin esa yana ammo bu gal subtitrsiz tomosha qiling. O'z tilingizda subtitrlardan foydalanishga o’rganib qolmang.

Ingliz tilini o'rganish uchun eng yaxshi 10 ta film

Filmlar tanlovi juda ko'p bo'lganligi sababli, ingliz tilini o'rganishda qaysi filmlardan foydalanishni bilish qiyin bo'lishi mumkin! Turli xil janrdagi filmlarni o'z ichiga olgan klassiklarning eng yaxshi 3 ta ro'yxati bilan tanishing. Har bir film uchun syujet (hikoya) tavsifi, foydalanilgan tilni tushuntirish bilan filmdan olingan parcha va filmning qisqa klipi ko'rsatilgan treyler mavjud. Keling, ko'rib chiqaylik!

1. O'yinchoqlar tarixi (1995)

O'yinchoqlar hikoyasi kabi animatsion filmlar ingliz tilini yaxshilashning ajoyib usuli. Ular odatda bolalarga qaratilgan, ya'ni so'z boyligi oddiy. Biroq, Toy Story bu kattalar uchun ham qiziqarli bo'lishi uchun yozilgan.

O'yinchoqlar hikoyasi Tom Xenks asosiy qahramon Vudi ovozi sifatida rol o'ynagan barcha davrlarning eng muvaffaqiyatli filmlaridan biridir. Uchta Toy Story filmi bor, ularning barchasi turli qiziqarli voqealarga boy, atrofda hech kim bo'lmaganida jonlanadigan o'yinchoqlarning "yashirin hayoti" haqidagi rang-barang durdonalari tasvirlangan filmdir. Birinchi filmda Vudi yangi o'yinchoq Buzz bilan tanishadi. Barcha filmlar do'stlari Vudi va Buzzga qaratilgan bo'lib, ular birgalikda turli xil sarguzashtlarni boshdan kechirishadi.

O'yinchoqlar hikoyasi ingliz tilini o'rganishda sizga yordam beradigan juda yaxshi film bo'lishining sabablaridan biri shundaki, u juda qiziqarli va sarguzashtlarga boy.

Toy Story-da ko'plab amerikalik jargonlardan foydalaniladi.

***Woody**: Hey! Who moved my doodle pad way over here?*

***Rex**: ROAR!*

***Woody**: Hey, how ya doin’, Rex?*

***Rex**: Were you scared? Tell me honestly.*

***Woody**: I was close to being scared that time.*

***Rex**: I’m going for fearsome here, but I just don’t feel it! I think I’m just coming off as annoying.*

Ko'chirmadan siz Toy Story juda sodda tildan qanday foydalanayotganini ko'rishingiz mumkin; ingliz tilini filmlar bilan yaxshilashga harakat qilsangiz, uni mukammal o’rganish imkoni ortib boraveradi.

2. Qirol nutqi (2010)

2010 yilda "Qirolning nutqi" chiqqanida, u darhol Kolin Firtni qirol Jorj VI rolida o'ynagan yilning eng katta filmlaridan biriga aylandi.

Bu ingliz tilidagi talaffuzingizni yaxshilash uchun juda yaxshi film, chunki

butun film ingliz tilida qanday qilib to'g'ri gaplashishga qaratilgan.

King George VI: *Listen to me. Listen to me!*

Lionel Logue*: Listen to you? By what right?*

King George VI*: By divine right, if you must. I am your King.*

Lionel Logue*: No you're not. You told me so yourself. You said you didn't want it. Why should I waste my time listening?*

King George VI*: Because I have a right to be heard! I have a voice!*

Lionel Logue: *Yes, you do. You have such perseverance, Bertie. You're the bravest man I know. You'll make a bloody good King.*

Ushbu ko'chirmada qirol Jorj o'zining nutq terapevti Lionel bilan suhbatlashmoqda..

Qirolning nutqidagi til O'yinchoqlar hikoyasiga qaraganda murakkabroq. Masalan, siz "ilohiy huquq" iborasini ko'rishingiz mumkin. "Ilohiy" yoki muqaddas degan ma'noni anglatadi va shuning uchun "ilohiy huquq" Xudo qirolga Angliyani boshqarish vazifasini berganligini anglatadi.

Bu kattalar uchun film bo'lgani bois, ba'zi bir murakkab iboralar ham mavjud (qasamyod qilish). Ushbu ko'chirmada Lionel "qonli" so'zini ishlatadi, qasamki, yoki ont ichamanki deb ta'kidlaganda ishlatiladi. Bugungi kunda "qonli" iborasi tez-tez ishlatib turiladi, ammo film suratga olingunga qadar juda qo'pol ibora deb hisoblananardi, film tufayli keng tarqaldi va oddiy kundalik nutqlarda ham ishlatila boshlandi.

3. **Garri Potter (2001-2011)**

Garri Potter - Angliyaning eng buyuk milliy boyliklaridan biri. Barchaning sevimli filmi!

Film sehrgar Garri Potter va uning barcha sehrli sarguzashtlari haqida. Garri Potterning sehrgarlar dunyosi o'ziga xos hayvonlar va tarixga ega bo'lib, unda kundalik oddiy nutqidan tortib sehrli so'zlarga qadar bo'lgan til ishlatiladi. Masalan, "sehrgarlik" qila olmaydigan kishi degan ma'noni anglatuvchi haqorat bo'lgan "muggle" so'zi.

Garri Potterning sakkizta filmi bor, ular J.K.ning yetti kitobiga asoslangan. (Garri Potter va Sehrgarning toshi).

Harry Potter: *Excuse me, who are you?*

Hagrid: *Rubeus Hagrid, keeper of keys and grounds at Hogwarts. Of course, you'll know all about Hogwarts.*

Harry Potter: *Sorry, no.*

Hagrid: *No? Blimey, Harry. Didn't you ever wonder where your mum and dad learned it all?*

Harry Potter: *Learnt what?*

Hagrid: *You're a wizard, Harry!*

Ushbu mashhur sahna birinchi filmda va Garri o'zining sehrgar ekanligini bilgan payt. Ehtimol siz ushbu ekstraktda Xagrid "o'rgangan" deganini, Garri esa "o'rgangan" so'zini ishlatayotganini payqadingiz. Ham "learned" ham, "learnt" ham bu erda bir narsani anglatadi. Ularning ikkalasi ham "o'rganish" so'zining o'tgan zamonidir va ikkalasini ham ishlatilishi to'g'ri. "learnt" Britaniya ingliz tilisining asl shakli, ammo "learned" Amerika ingliz tilisida ishlatiladi.

Xagrid "blimey" so'zini ishlatadi, bu ajablanishni ifodalash uchun ishlatiladigan ingliz tilidagi jargon so'z. Ushbu sahnada u Garri Hogvarts haqida hech qachon hech narsa eshitmaganidan hayratda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Ingliz tilini filmlar orqali o'rganish - bu sizning til malakangizni oshirish uchun yoqimli va samarali strategiya. O'zingizni juda ko'p urintirmasdan qo'yilgan maqsadga erishishning osonroq yo'lidir! Faqat filmlarni tomosha qilishdan zavqlaning, qayta ko'ring, tinglang va sevimli filmlaringiz va sahnalaringizdagi nutqni takrorlang. Subtitrlar va transkriptlar ham katta yordam beradi. Shunday qilib, vaqt o'tishi bilan siz

o'zingizning so’z boyligingiz tez va oson oshganiga o’zingiz guvoh bo’lasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alcón, E. (2002). *Bases lingüísticas y metodológicas para la enseñanza de la lengua inglesa*. Castellón: Servicio de Publicaciones de la Universidad Jaume I.
2. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Longman: New York.
3. Cook, V. (2008). *Second Language Learning and Teaching*. (4th ed.). London: Hodder Education.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE THINKING SKILLS

Akramov Khusnitdin Mukhitdinovich [1] , Umarov Komiljon Mirzabdullaevich[2]
[1] NamSU, associate professor
[2] NamSU, Senior Lecturer
https://doi.org/10.5281/zenodo.4693684

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Creative thinking skills, competence, technical creativity, methodological foundations.

ABSTRACT

The article examines the development of creative thinking skills in school-age children, the possibilities of students, the process of their development. In the educational process, the focus is on the choice of ways to improve the development model of students 'creative thinking skills and content, forms, tools, methods and techniques for developing students' thinking skills.

РАЗВИТИЕ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ

Акрамов Хуснитдин Мухитдинович[1], Умаров Комилжон Мирзабдуллаевич[2]
[1] НамГУ, доцент
[2] НамГУ, старший преподаватель
ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 9 апреля 2021 г.
Утверждено: 12 апреля 2021 г.
Опубликовано: 15 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Навыки креативного мышления, компетенция, техническое творчество, методологические основы, модель развития.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается развитие навыков креативного мышления у детей школьного возраста, возможности учащихся, процесс их развития. В учебном процессе основное внимание уделяется выбору способов совершенствования модели развития у учащихся навыков креативного мышления и содержанию, формам, инструментам, методам и приемам развития у учащихся мыслительных навыков.

В развитых странах мира образование признано ключевым фактором обеспечения устойчивого развития, а концепция международного образования до 2030 года определяет «качественное образование и активную социализацию молодежи» как неотложную задачу. Это, в свою очередь, приводит к необходимости ознакомления учащихся с видами работ, способствующих быстрому социально-экономическому развитию общества, совершенствованию педагогических механизмов обучения инновационным технологиям на рынке труда, развитию передового зарубежного опыта и

педагогических возможностей для развивать навыки креативного мышления.

Анализ исследований развития навыков креативного мышления у учащихся в развитых странах показывает, что процесс формирования креативного мышления у учащихся не происходит спонтанно, а развивается в результате систематической целенаправленной педагогической деятельности. Также, разрыв между современными требованиями к процессу ориентации школьников на технологическое образование через их творческие способности и их знания, умения, способности и компетенции, существующая дидактическая система не отвечает потребностям общества. Это, в свою очередь, важно для развития навыков креативного мышления.

В результате последовательных реформ в нашей стране необходимо углубить методологические основы развития креативного мышления школьников, воспитывать инициативную, смелую молодежь, способную брать на себя ответственность за жизнь страны. будущее. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан определяет такие области, как «интеллектуально развитое, независимое мышление, твердый взгляд на жизнь», что, в свою очередь, подчеркивает необходимость рассматривать этот процесс как дидактическую систему.

Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева от 7 февраля 2017 года № ПФ-4947 «О стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан», 25 января 2018 года «О мерах по кардинальному совершенствованию системы государственного управления». общее среднее, среднее специальное и профессиональное образование» Постановление № ПФ-5313 от 29 апреля 2019 г., Постановление № ПФ-5712« О Концепции развития системы народного образования до 2030 г. »,

Данное исследование в определенной степени послужит реализации задач, поставленных Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 апреля 2017 года № 187 «Об утверждении государственных образовательных стандартов для общего среднего и среднего специального, профессионального образования» и другие соответствующие нормативные акты.

Ряд ученых-педагогов в Узбекистане изучили методологические основы развития у учащихся навыков креативного мышления, технического творчества молодежи, развития навыков креативного мышления у учащихся средних школ, исследовательские проблемы учащихся, психологические проблемы ориентации молодежи. к исследовательской деятельности. Одновременно изучаются исследования в области проблем теории развивающего обучения и разработаны научно-методические основы.

Некоторые из педагогов-психологов изучали проблемы развития технического творчества, развития мыслительных способностей учащихся общеобразовательных школ.

Хотя методологические основы развития у учащихся навыков креативного мышления изучаются учеными в различных областях для изучения их творческих способностей, в педагогике существуют проблемы, которые не нашли своего логического решения в этом отношении.

В частности, отсутствие методической базы развития навыков

креативного мышления учащихся свидетельствует о необходимости углубленных научных подходов, новых знаний.

Совершенствование модели развития креативного мышления учащихся в процессе обучения:

- выбор содержания, форм, средств, методов и приемов процесса развития креативного мышления учащихся общеобразовательных школ на основе передового зарубежного опыта;

-разработка научно-методических рекомендаций, направленных на развитие у учащихся навыков креативного мышления посредством педагогических процессов, осуществляемых в учебно-производственных комплексах.

Модель развития навыков креативного мышления у учащихся должна быть усовершенствована на основе внедрения технологий в содержание науки, интеграции передового зарубежного опыта и ориентации на учет требований содержания обучения.

Содержание развития навыков креативного мышления у учащихся следует подбирать на основе методик активации с учетом индивидуальных особенностей учащихся (игры с творческим мышлением; творческие игры; головоломки; упражнения - мозговые штурмы; игры - мозговые штурмы; активирующие анкеты).

Факторы развития у учащихся навыков креативного мышления при обучении естественным и техническим наукам (научно-технический процесс развития, проблемы производственных процессов в окружающей среде, социально-демографические отношения, творческая грамотность членов семьи, творческие способности личности, психологическое консультирование, руководящая функция классного руководителя (необходимость определения показателей формирования креативного мышления на основе положительного воздействия естественных, технических наук).

Разработаны научно-методические рекомендации по организации педагогических процессов, направленных на развитие мыслительных способностей учащихся при обучении естественным и технологическим наукам на основе креативного, эвристического, активного подхода. Выбор методов осуществляется следующим образом:

- совершенствование модели развития мышления учащихся на основе развития преподавания естественных и технических наук;

- обогащение содержания развития навыков мышления у учащихся за счет выбора и применения методов, ориентированных на творческое мышление;

- совершенствование педагогического процесса на основе создания благоприятных условий для выражения студентами креативного отношения к выбранной ими деятельности.

- выявление факторов развития навыков мышления у учащихся, показателей формирования навыков мышления и разработка научно-методических рекомендаций для эффективной организации педагогического процесса в данной сфере.

Развитие у учащихся навыков креативного мышления при обучении естественным и техническим наукам, использование учащихся в процессе профориентации; Использование мнений родителей и учителей в качестве методических рекомендаций в своей деятельности, направленной на формирование независимого мышления о выборе профессии в соответствии с их

интересами и способностями, служит повышению научно-педагогической эффективности процесса их профессиональной ориентации.

В связи с этим формирование творческой и социальной активности при обучении технологии основывается на положительном влиянии факторов (экологические отношения, социально-демографические отношения, профессиональная грамотность членов семьи, творческие способности, психологическое консультирование, роль классного руководителя. , школьные предметы). Мы видим, что фундамент профессионального труда сформирован, и этот фундамент способствовал развитию творческих способностей у учащихся.

Кроме того, увеличены возможности для учащихся использовать факторы формирования творческой и социальной активности при обучении технологиям.

Поэтому необходима разработка научно-методических рекомендаций по организации педагогических процессов в учебно-производственных комплексах на основе креативного, эвристического, практического подхода, направленных на формирование у учащихся творческой и социальной активности. В результате будут усовершенствованы механизмы формирования творческой и социальной активности учащихся при обучении технологиям.

Литературы:

1. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Узбекистана на 2017-2021 годы. 7 января 2017 года.

2. Указ Президента Республики Узбекистан. О мерах по коренному совершенствованию системы общего среднего, среднего специального и профессионального образования Ташкент, 25 января 2018 г.

3. Указ Президента Республики Узбекистан. Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. Национальная база данных законодательства от 29.04.2019 № 19.06 / 5712/3034.

4. Шарипов Ш., Муслимов Н. «Техническое творчество и дизайн» .- Т .: 2011.

5. Джураев Х.О., Кулиева Ш.Х., Турабеков Ф.С., Каримова М.Н. «Техническое творчество и дизайн». - Т. „Turon zamin ziyo ” 2015.

6. Долгунин В.Н., Иванов П.А., Пронин В.А. «Методы научно-технического творчества» ФГБОУВПО «ТГТУ» 2014.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE FORMATION OF A CULTURE OF SAFE LIFE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Akramov Khusnitdin Mukhitdinovich [1] , SayfitdinovAnvar Sadritdinovich [2]
[1] NamSU, associate professor
[2] NamSU, Senior Lecturer
https://doi.org/10.5281/zenodo.4693829

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Culture of safe life, pedagogical process, personality development theory, occupational health and safety, human activity, general culture.

ABSTRACT

This article reveals the rationale for the study of the special course "Culture of safe life" in professional institutions. The conditions for the implementation of the course and the impact of this course on the professional training of students in professional institutions are considered.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Акрамов Хуснитдин Мухитдинович[1], Сайфитдинов Анвар Садритдинович [2]
[1] НамГУ, доцент
[2] НамГУ, старший преподаватель
ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 9 апреля 2021 г.
Утверждено: 12 апреля 2021 г.
Опубликовано: 15 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Культура безопасной жизнедеятельности, педагогический процесс, теории развития личности

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыто обоснование изучение спецкурса «Культура безопасной жизнедеятельности» в образовательных учреждениях. Рассмотрены условия реализации курса и влияние данного курса на профессиональную подготовку учащихся в образовательных учреждениях.

Человечество на протяжении веков постоянно подвергается воздействию катастроф, которые уносят миллионы человеческих жизней и причиняют огромный экономический ущерб. К сожалению, человек практически не замечает опасности, которые сопровождают его на протяжении жизни, не реагирует на них, сам их порождает.

Научно- технический прогресс оказывает сильное давление и влияние на Природу. Это приводит к опасным последствиям для существования человечества. Экономические

преобразования в обществе вызвали у значительной части населения утрату нравственных, социальных ценностей и ориентиров, отрицание моральных критериев поведения. Идеи безопасности не воспринимаются населением как социально- экономические, жизненно важные категории. С момента создания Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Узбекистан одним из приоритетных направлений деятельности Министерства является обучение населения в области гражданской защиты и чрезвычайных ситуаций. Принятоепостановление от 2 июня 2017 года № ПП-3030 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы подготовки специалистов в области защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций», дал большой импульс для среднего специального, профессионального образования которое направлено на профессиональную ориентацию подрастающего поколения, их реагирование на чрезвычайные ситуации, а также на приобретение навыков по защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций.

Втоже время низок образовательный уровень в области безопасности жизнедеятельности от детей до лиц преклонного возраста на всех направлениях государственной, общественной и частной деятельности.

В соответствии с этим современная школа ориентирована на создание новой модели воспитания, в которой ведущими идеями являются гуманизм и индивидуальный подход к обучению и воспитанию, т.е. образованию подрастающего поколения. Только с позиции педагогической деятельности можно осуществить процесс формирования личности как единого целого. При таком подходе к образованию личности учитываются две стороны: индивидуальное развитие человека как личности и социально-историческое развитие человека как личности. В соответствии с индивидуальным подходом непрерывное образование призвано развить в человеке ту систему ценностей, которая может стать основой для формирования основных компонентов культуры безопасной жизнедеятельности, заложить в нем механизмы реализации духовных, нравственных, физических качеств, важнейших элементов индивидуальной культуры человека, определяющих его отношение к окружающему миру.

Анализируя возможности реализуемого в настоящее время образования в области культуры безопасной жизнедеятельности и сопоставляя их с реальной организацией педагогического процесса в профессиональных школах, можно сделать вывод, что научные исследования в области культуры безопасной жизнедеятельности не находят должной реализации в практической деятельности в профессиональных школах.

Выявленные противоречия, заключающиеся между:

—требованиями к профессиональным школам по обучению и воспитанию личности учащегося в области безопасности жизнедеятельности и работой по формированию у обучающихся основ культуры безопасной жизнедеятельности;

-уровнем преподавания курса безопасной жизнедеятельности, как дисциплины и недостаточным профессиональным уровнем подготовки преподавателей –курса «Культура безопасной жизнедеятельности» в учреждениях профессионального образования;

-уровнем знаний обучающихся по культуре безопасной жизнедеятельности в выбранной профессии и возросшими требованиями техники безопасности современного производства к подготовке рабочего.

Выявленные противоречия показывают недостаточность подготовки выпускников образовательных учреждений профессионального образования в области культуры безопасной жизнедеятельности и возросшими требованиями безопасности к организации работ в условиях современного производства.

Перед собой мы поставили следующую цель; проанализировать состояние проблемы формирования культуры безопасной жизнедеятельности в педагогической и специальной литературе; обосновать понятие культуры безопасной жизнедеятельности.

Изучить особенности педагогического процесса в учреждениях профессионального образования. Реализация педагогических условий, способствующих формированию у обучающихся культуры безопасной жизнедеятельности.

Обогатить образовательный процесс дидактическими материалами по формированию культуры безопасной жизнедеятельности в образовательных учреждениях профессионального образования.

Разработать систему контроля и оценки культуры безопасной жизнедеятельности у учащихся в учреждениях профессионального образования.

современные психолого-педагогические теории развития личности; положение о взаимосвязи происходящих социально-экономических изменений и обновление содержания образования; положения о биосоциальной сущности человека; концепция поэтапного формирования культуры безопасности личности на основе личностно подхода являются теоретико-методологической основой исследования.

В своём исследовании мы предоставляем:

1. конкретизацию понятия культуры безопасной жизнедеятельности с выделением основных ее компонентов, обеспечивающих индивиду выживание в современной среде обитания. Которые необходимо формировать в процессе подготовки специалистов профессионального образования (заключающиеся в знании об опасностях при осуществлении профессиональной и бытовой деятельности, умения адекватно реагировать на возникающие опасные и иные ситуации; коммуникативные качества, позволяющие минимизировать негативное воздействие опасностей и др.);

2. определение педагогических условий формирования у обучающихся культуры безопасной жизнедеятельности, позволяющих реализовать целостные педагогические системы в области безопасной жизнедеятельности в учреждениях профессионального образования;

3. определить системы критериев диагностики культуры безопасной жизнедеятельности субъектов образовательного процесса в учреждениях профессионального образования;

4. научное обоснование и экспериментальная проверка модели процесса обучения и формирования качеств личности, обладающей компонентами культуры безопасной жизнедеятельности, обеспечивающие минимизацию негативного воздействия опасностей, возникающих в процессе

деятельности выпускников учреждений профессионального образования.

С теоретической точки зрения наше исследование предполагает:

Определить и научно обосновать компоненты культуры безопасной жизнедеятельности выпускников учреждений профессионального образования, а также педагогические условия их формирования.

Разработать методическую систему изучения предмета «Основы безопасной жизнедеятельности», представляющую комплекс дидактических материалов, позволяющие сформировать у выпускников профессионального образования компонентов культуры безопасной жизнедеятельности и обеспечить минимизацию негативного воздействия среды на деятельность будущих работников.

С практической точки зрения мы планируем разработать и создать учебно-методический комплекс включающего: курсы «Основы безопасности жизнедеятельности» и «Охрана труда и безопасность жизнедеятельности». Предложить методические рекомендации для преподавателей основ безопасности жизнедеятельности учреждений профессионального образования, а также критерии оценки работы образовательных учреждений по безопасной организации образовательного процесса.

Основные компоненты культуры безопасности жизнедеятельности человека и необходимость их формирования на современном этапе развития общества предложил в своей работе В.Ю.Микрюков, он утверждает, что «Жизнь отдельного человека и человечества в целом осуществляется через жизнедеятельность. Жизнедеятельность человечества - это процесс, при котором оно (человечество) создаёт и использует разнообразные условия для своего существования, развития и взаимосвязи со средой своею обитания, как созданной самим человеком, так и природной окружающей средой».

Действительно современный этап развития общества характеризуется кризисными тенденциями глобального масштаба. По мнению специалистов в области безопасности человека и общества, если человечество не изменит характера своей жизнедеятельности, то необратимые последствия изменений окружающей среды уже при жизни нынешнего поколения приведут к социальной и эколо-гической катастрофе. В соответствии с потребностями общества в подготовке человека к культуре безопасной жизнедеятельности, в педагогической теории и практике многих учёных ведется поиск путей и средств воспитания культуры безопасности современного человека.

Учреждения профессионального образования готовят специалистов рабочих специальностей, которые, выполняя свои функциональные обязанности в производстве, будут сталкиваться с природными, техногенными, вредными и опасными факторами, а зачастую их продуцировать. Как показывает практика, болезнь, травма или даже гибель человека наступает не от недостатка средств и способов защиты и обеспечения безопасности на производстве, а из-за халатности, несоблюдения элементарных правил культуры безопасной жизнедеятельности и норм техники безопасности на производстве.

Анализ работы А.Нигматова который подтверждает, что только образование может спасти культуру, которое возьмет на себя функцию воспитания у человека функций

сохранения, возрождения и развитие культуры как среды, растящей и питающей личность. С другой стороны образование - часть культуры, которая питается ею и влияет на сохранение и развитие ее через человека. Восхождению человека к ценностям безопасности способствуют культурные функции образования ориентированные на безопасную жизнедеятельность.

Социальная роль культуры состоит в том, что она является системой, включающей в себя практический опыт человечества и сферу его духовной жизни. Индикатором, показывающим качественный уровень его развития, отраженный в науке, технике и технологиях, образовании и воспитании, в знаниях, умениях, навыках, уровне интеллекта, нравственном и эстетическом развитии, мировоззрении, способах и формах общения.

Рис. Схема взаимосвязи общей культуры с культурой безопасной жизнедеятельности

Это подход в науке, заключающийся в определении культуры и поиске их специфических характеристик. Безусловно, такой подход продолжает сохранять свое теоретическое и практическое значение: в основе выделения любого аспекта культуры — специфические ценности (правила поведения, критерии красоты, нормы физического состояния, владение управляемыми процедурами и т. д.). Специфика культуры безопасности жизнедеятельности — в ценностях этического стиля взаимодействия человека и окружающей действительности

Понятия «безопасность жизнедеятельности» и «безопасная жизнедеятельность» отражают взаимосвязанные явления и процессы. Безопасность жизнедеятельности как социальное явление воплощена в науке (включает научные знания о безопасности человека и общества), искусстве, мифологии, идеологии, религии, спорте. Безопасность жизнедеятельности как научная дисциплина систематизирует и обобщает данные разных наук, в понятийной форме отражает законы безопасности человека и общества.

Культура безопасности жизнедеятельности - это жизнедеятельность по законам безопасности (профилактика, минимизация, преодоление, устранение последствий вредных и опасных факторов).

Культура безопасной жизнедеятельности личности как минимум включает в себя целый ряд дополнительных компонентов — это не только безопасная жизнедеятельность, но и мотивация, опыт самосовершенствования готовности к безопасной жизнедеятельности и так далее. Отсюда следует, что понятие «культура безопасной жизнедеятельности» шире понятия

«культура безопасности жизнедеятельности».

Для более полного раскрытия ее содержание проанализируем различные подходы к раскрытию сущности культуры безопасной жизнедеятельности в ее отношении к общей культуре человека.

Создание среды (социальной, экономической, экологической и т.д.) безопасной для жизни людей, вместе с тем еще не гарантирует того, что общество будет избавлено от трагедий на производстве и в быту, в результате несчастных случаев. Очевидно, что безопасная жизнедеятельность не замыкается только на организационных мероприятиях, регулирующих поведение отдельных людей и социальных обязанностей. Безопасная жизнедеятельность реализуется только посредством встречного движения: создания безопасной для человека среды обитания.

Культура безопасной жизнедеятельности, основываясь на ценностях безопасности, относится к области духовной культуры. Именно культура безопасной жизнедеятельности, отражающая ценности безопасности, признающая этику безопасности жизнедеятельности, становится определяющей в структуре и духовной и общей культуры (см. рис). На рисунке показан состав общей культуры, взаимосвязь двух её видов: материальной и духовной. Культура безопасной жизнедеятельности является составной частью общей культуры и находится во взаимодействии, как с духовной, так и с материальной культурой.

Культура безопасной жизнедеятельности универсальна:

1. Является единством процесса создания ценностей и процесса освоения этих ценностей (выполняет аксиологическую функцию);

2. Представляет собой систему качеств, являющихся регулятором эффективности применения знаний, умений и навыков безопасного поведения как в обычных так и в экстремальных условиях (выполняет регулятивную функцию);

3. Выполняет нормативную функцию. Как и в общей культуре, в культуре безопасной жизнедеятельности существуют простейшие представления о том, как необходимо поступать, зафиксированные в нормах. Нормы закреплены в сознании человека и подлежат неукоснительному исполнению.

Итогом наших исследований мы предлагаем разработку и создании учебно-методического комплекса включающего:

учебную программу изучения профильного курса «Культура безопасной жизнедеятельности, включающую в себе курсы «Охрана труда и безопасность жизнедеятельности» и «Основы безопасности жизнедеятельности»;

учебное пособие для обучающихся в учреждениях профессионального образования и методические рекомендации для преподавателей курса «Культура безопасной жизнедеятельности» учреждений профессионального образования.

Литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 2 июня 2017 года № ПП-3030 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы подготовки специалистов в области защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций».

2. Об утверждении приоритетов научных исследований в области защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций, гражданской обороны и мобилизационной подготовки.

3. Микрюков В.Ю. Обеспечение безопасности жизнедеятельности. В 2 кн. Кн. 1. Личная безопасность: Учеб.пособие. — М.: Высш. шк., 2004. 479 с.

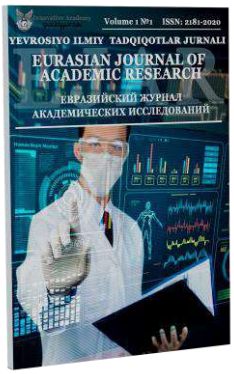
4. Юлдошев Ў., Рахимов О.Д.Ҳаётфаолиятхавфсизлигиданамалиймашғулотлар. – Тошкент, ТДТУ, 2010й.

5. Нигматов А., Мухамедов Ш., Хасанова Н. Ҳаётфаолиятихавфсизлигива экология менежменти (чизмалар, тушунчалар, фактларварақамларда): дарслик /– Т.: Наврўз. 2014. – 199 б.

6. Петров С.В., Макашев В.А. Опасные ситуации техногенного характера и защита от них. Учебное пособие. – М.: 2008г

7. Современный комплекс проблем безопасности. Под ред. В.В.Сапронова. – Москва-2009г.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ROLE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF OUR SPIRITUALITY

Primov Sardor Islom o'g'li[1]
[1] 4th year student of the Uzbek State Conservatory
E-mail: Sardorprimov777@mail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.4694173

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Spirituality, Orchestra, innovative, homophonic music, humanity, melody, muical instruments, singing.

ABSTRACT

Music is one of the elements that convesy the speritualtity of humanity, the inner experiences of life, not only to humanity but also to all living beings.The heritage of our ancestors the performance of Uzbek fols instruments is one of the innovative ways of shaping our spirituality. This article discusses the development of orchestral performance.

MA'NAVIYATIMIZ SHAKLLANISHIDA O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI IJROCHILIGI O'RNI

Primov Sardor Islom o'g'li[1]
[1] O'zbekiston davlat konservatoriyasi «Xalq cholg'ularida ijrochilik» ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi
E-mail: Sardorprimov777@mail.com

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 9-aprel 2021
Ma'qullandi: 12-aprel 2021
Chop etildi: 15-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ma'naviyat, orkestr, innovatsion, gomofonik musiqa, insoniyat, ohang, musiqa cholg'ular, qo'shiqchilik.

ANNOTATSIYA

Musiqa insoniyat ma'naviyatini, turmush tarzini, ichki kechinmalarini ohanglar orqali nafaqat insoniyatga balki jamiiyki tirik jon va mavjudodlarga yetkazib beruvchi unsurlaridan biri hisoblanadi. Ajdodlarimiz merosi O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi – ma'naviyatimiz shakllashining innovatsion yo'llaridan biri xisoblanadi. Ushbu maqolada orkestr ijrochiligini rivojlantirish haqida fikr yurtilgan.

Orkestr ijrochiligini rivojlantirishning inovatsion yo'llari.

Musiqa insoniyat ma'naviyatini, turmush tarzini, ichki kechinmalarini ohanglar orqali nafaqat insoniyatga balki jamiiyki tirik jon va mavjudodlarga yetkazib beruvchi unsurlaridan biri hisoblanadi. Hatto o'simliklar musiqa ta'sirida yuksak rivojlanishini biolog olimlar ta'kidlashmoqda. Bu mo'jizaviy va ifodaviy ohanglar cholg'ular orqali azal-azaldan omma orasida shakllanib,

mohir cholg‘u ustalari tomonidan yasalib, tobora mukammallashmoqda. Xar bir xalqning cholg‘ularida o‘sha xalqning milliy g‘ururi, urf-odatlari an‘anasi, qadriyatlari o‘z ifodasini topgan va ulardan taralayotgan ohanglarda buni his yetish mumkin. Qadimdan musiqa cholg‘ulariga bo‘lgan etibor kuchli bo‘lishi bilan bir qatorda uning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e’tibor berilgan. Zero, har bir komil inson tarbiyasida musiqiy ijro eng muhim o‘rin tutadi, ya’ni insonlarni ruhiy hamda ma’naviy tarbiyasiga asos bo‘la oladigan omil sifatida qaraladi.

Qadimdan inson sivilizatsiyasi shakllanib kelayotgan paytdan musiqa san’ati rivojlanib kelgan. Asrlar davomida O‘rta Osiyoda yashagan xalqlar juda rivojlangan va xilma – xil milliy musiqa madaniyatini yaratdilar. Ming yillar davomida musiqa inson hayoti bilan birga bo‘lib, uning ish faoliyati va hayoti, hissiyotlari va tajribalari, fikrlari va intilishlari, yaxshi kelajak uchun kurashni aks ettiradi. Kishilik jamiyatining umumiy taraqqiyoti va u yoki bu millatning hayotining o‘ziga hos tarihiy shartlariga muvofiq ravishda uning musiqiy san’ati ham rivojlandi. Ba’zi xalqlar monofonik musiqa, yakka tarzda, xor bo‘lib, qo‘shiq kuylash va musiqa cholg‘ularini ijro etishda unison ya’ni bir ovozli qilib ijro etishgan bo‘lsa, boshqa xalqlar esa, polifonik yoki gomofonik musiqa va ansambl bo‘lib ijro etish talabiga javob beradigan cholg‘ularni ijro etishgan va shu cholg‘ular targ‘ibotchisi bo‘lishgan.

Har bir xalqda musiqiy asarlar mazmun jihatidan, janrlarning turliligi va badiiy obrazlari bilan ajralib turgan. Xar bir xalq o‘zining musiqasini intonatsion xusisiyatlarini, usulini, tuzilishini rivojlantirgan va shu bilan birga o‘ziga xos musiqa cholg‘ularini yaratgan.

Asrlar davomida xalq qo‘shiqchilari va musiqa cholg‘uchilari, qo‘shiqchilik, cholg‘u ijrochilik san‘atini shu bilan birga musiqiy cholg‘ularni rivojlantirib kelishdi. Qadimgi xalqlar musiqa cholg‘ulari rang-barangdir. Ular tosh, qayin daraxti, suyak kabi homashyolardan yasalib, sodda ko‘rinishda bo‘lgani bilan, yasalishi murakkab hamda ijro jihatidan mukammal bo‘lgan damli va torli cholg‘ular bo‘lgan. Xalq musiqiy madaniyati asta sekinlik bilan boyitildi va musiqa cholg‘ular ham ko’paya boshladi: ayrim cholg‘ular hozirga qadar birinchi ko‘rinishidan o‘zgarmagan holda yetib kelgan. Boshqa cholg‘ular esa zamon talabiga javob bera olmaganligi uchun ayrimlari yo‘q bo‘lib ketti va boshqalari esa takomillishtirildi. Rivojlanmagani va insonlar o‘rtasida yaxshi qabul qilinmaganligi tufayli yo‘q bo‘lib ketgan cholg‘ular o‘rniga yangi cholg‘ular paydo bo‘ldi va cholg‘ular soni va turlari ko‘paydi.

Mustaqilligimizning ilk yillaridanoq xalqimiz madaniyatiga juda katta etibor qaratildi. Ma’naviyat nima uchun kerak va uning maqsad va vazifalari qanday? U nechog‘lik tushuncha yoki mavjudlikki, bugun jamiyatning unga zarurati qolmabdi? Ayniqsa ijtimoiy tarmoq obunachilarining shu qadar me’dasiga tegib ketibdiki, bu so‘zni kim va qaerda aytmasin, darhol aks ta‘sirlarga, turli istehzoga qorishgan tanqidlarga uchramoqda, uzundan-uzoq bahsu munozaralarga sabab bo‘lmoqda.

Aslida, barchamizga ma’lumki, “ma’naviyat” so‘zi arab tiliga mansub bo‘lib, “ma’no” so‘zining jam’ini, ya’ni “moddiy bo‘lmagan narsalar” ma’nosida insonning ruhiyati, imon-e’tiqodi, tafakkuri, ongi, aqlu zakovati, ilmu farosati, kiyinish, so‘zlashish, muomala madaniyati, milliy hamiyati, milliy qadriyati, tarbiyasi kabi tushunchalarni mujassamlashtirgan yaxlit tushuncha. Shu jihatdan ma’naviyat har qanday davr va

zamonda ham, har qanday jamiyatda ham insoniyatning birlamchi va asosiy ehtiyoji,bo‘lib keladi, unga hamisha zarurat seziladi. Ma’naviy ehtiyojni qaysi o‘ringa qo‘yishi va namoyish qilishi bilan shaxsning individual xususiyati ham, e’tiqodiy maqomi ham, ma’rifiy martabasiyu ijtimoiy ong darajasi ham aniq belgilanadi.

Insonni ichki dunyosini, ruhiyatini ochib beradigan mayin va shirali milliy musiqiy ohanglar, san’at ustalari, yosh adabiyotxonlar tomonidan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira, Cho‘lpon, Usmon Nosir, Oybek, Zulfiya, Saida Zunnunova kabi bir qancha adiblarning badiiyat manzumalari(Manzuma – voqeaband she’riy asar yoki she’riy maktubni iqodalovchi termin) yoinki, diniy-tarbiyaviy manbalar bozorlardagi yoki mahalla guzaridagi radiouzellar orqali, avtobus, metro va korxonalarda jarangdor ovozda yangrab tursa eshituvchilarga albatta hush yoqadi. Bunday manbalar insoniyat qalbini poklikka undaydi. Lekin bunday ifoda kimni befarq qoldiradi? Kimning g‘ashini keltiradi? Faqatgina qalbi qotgan, hislari so‘ngan, moddiylikka talpingan, bugungi kuni bilan yashaydiganlarningda, albatta.

Ushbu jihatlarni e‘tiborga olsak, ma’naviy ozuqa ehtiyoji birlamchi zaruratligi yanada oydinlashadi. Bu muammo hamisha dolzarb, hamisha bahsli, hamisha bardavom. Unga yondashuvni o‘zgartirib, ta’sirning beozor usullarini tanlay bilish lozim. Tanlanayotgan material va manbalarning milliyligi, ma’rifiyligi, betakrorligi, ta’sirchanligiga jiddiy e’tibor qaratish lozim. Mutolaa madaniyati, kitobxonlikni targ‘ib etishning o‘ziga xos usullari orqali insonlarning o‘z o‘zini anglashi, o‘z o‘zini rivojlantirishiga erishish kabi faoliyatlar bu borada nisbatan samarali. Bir so‘z bilan aytganda, “Ma’naviyat eng qudratli va ta’sirchan qurolimiz”, suv va havo yanglig‘ ehtiyojimiz, ikki dunyo saodati kaliti ekanligini dildan his qilish va hamisha unga talpinib, undan bahra olib yashash lozim.

Turli ziddiyatlar kuchayib borayotgan bugungi dunyo manzaralarida yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish har qachongidan ham dolzarbroq ekanini zamonning o‘zi ko‘rsatib turibdi.

Ma’lumki, davlat rahbari ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi.

O‘zbekiston Respublikasining 2017 yil 8 avgustdagi PQ-3178-sonli “O‘zbekiston davlat konservatoriyasi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risidagi”, 2018 yil 28 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PQ-4038 - sonli qaroriga asosan, shu bilan birga, 2019 yilning 19 mart kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida o‘tkazilgan yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida belgilab berilgan 5 tashabbusning birinchisi, ya’ni yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Aholining madaniy va estetik ehtiyojlarini yanada to‘la qondirishga, teatr, musiqa, tasviriy san’at hamda boshqa san’at turlarini rivojlantirishga, xalqimiz tarixi va

bugungi hayotining yeng yorqin sahifalarini, mamlakatimizning yerkin demokratik taraqqiyotini aks yettiruvchi asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga har tomonlama yordam ko‘rsatishga alohida ye’tibor qaratildi.

Quyidagilar O’zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatining asosiy vazifa va yo‘nalishlari yetib belgilansin: madaniyat sohasida yagona davlat siyosatini yuritish, milliy madaniy va ma’naviy merosni asrab-avaylash va ko‘’paytirish, san’at va badiiy ijodni har tomonlama rivojlantirish, xalqimizning ma’naviy-axloqiy va madaniy darajasini yanada yuksaltirishni rag‘batlantirish, uni milliy va jahon madaniyatining yeng yaxshi namunalaridan bahramand yetish borasida tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish; aholi keng qatlamlari, ayniqsa, yoshlar qalbi va ongiga mustaqillik, yuksak ma’naviyat, insonparvarlik an’analariga sadoqat, milliy o‘zlikni anglash g‘oyalarini yanada chuqur singdirish, radikalizm va ekstremizmdek yot g‘oyalarga qarshi immunitetni mustahkamlash, jamiyatning muttasil ortib borayotgan intellektual, yestetik va madaniy yehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan ommaviy-madaniy tadbirlarni o‘tkazishga qaratilgan ma’rifiy ishlarni amalga oshirish;

Shu farmoyishlar qatorida madaniyat va manaviyatimizni yuksaltirish uchun bir necha farmoyishlar chiqardilar.

Madaniyat vazirligi va Xalq ta’limi vazirligiga hokimliklar bilan birgalikda tuman va shaharlarda madaniyat markazlari va umumta’lim maktablarida yoshlarning qiziqishidan kelib chiqib, qo‘shimcha 1,5 mingta to‘garak tashkil etish vazifasi qo‘yilib hozirda to‘garaklaklar o‘tqazilib kelinmoqda.

Tashabbuskor iste’dodli yoshlar va mahalliy homiylarni jalb etgan holda, madaniyat markazlarida badiiy-havaskorlik jamoalari, yoshlar teatr-studiyalari va “Yoshlar klublari” tashkil qilish zarurligi ta’kidlandi.

Taniqli san’atkor va iste’dodli ijodkorlarni tumanlardagi madaniy ishlarga ko‘makchi sifatida biriktirish yaxshi natija berayotganini inobatga olib, bu tajribani butun mamlakatga yoyish bo‘yicha ko‘rsatmalar berildi. Unga muvofiq, taniqli artistlar tuman va shaharlarga ijodiy maslahatchi sifatida biriktirilib, o‘sha joylarda madaniyat va san’atni rivojlantirishga mas’ul bo‘ladi, tuman va shaharlar hokimlari esa ushbu ishlarga moddiy va tashkiliy jihatdan yordam beradi.

Musiqa va san’at sohasida oliy ma’lumotli kadrlarni ko‘paytirish masalasiga ham e’tibor qaratildi.

Biz bilamizki har qanday yo‘nalishda faoliyat olib borayotgan hodim o’z ishiga professional yondoshganda yashxi natijalarga erishadi. Buning uchun avvalombor o‘z yo‘nalishini yetuk mutaxasisi bo‘lishi, manaviy komil inson bo‘lishi va a‘lo darajadagi muhnat quroli bilan taminlangan bo‘lishi kerak. Afsuski ajdodlarimizdan qolgan meros musiqa cholg‘ularimiz unchalik rivojlanmayapti. Nafaqat viloyatlarda balki Toshkent shaxridagi maktablarda milliy cholg‘ularimizga bo‘lgan qiziqish so‘ngan. Ayrim maktablarda o‘quvchilar milliy musiqa cholg‘ularini nomlarini ham to‘liq bilmaydi. Ajdodlarimizdan meros bo‘lgan bir-biridan rang barang ohanglarga ega nay, qo‘shnay, rubob, tanbur, dutor va yana bir qancha musiqa cholg‘ularimizni, nafaqat yosh avlod, qolaversa butun xalqimizga, butun dunyoga cholg‘ularimizdan taralayotgan milliy kuylarimizni ijro etish va targ‘ib qilish masalalari oldimizda turipti. Avvalombor yetuk sozandalarni tayyorlashda cholg‘u sifati muhim o‘rin tutadi. Prezidentimiz 2020 da o‘tqazilgan yig‘ilishda takidlab o‘ttilarki “Har bir maktab o‘quvchisi bittadan musiqa

cholg‘usini o‘rganishi shart” deb takidladilar. Agarda, qanday yo‘nalish bo‘lishidan qat’iy na zar har bir maktab o‘quvchisi bittadan cholg‘u o‘rgansa va milliy musiqa san’ati haqida umumiy tushunchaga ega bo‘lsa, yaqin yillar ichida xalqning umumiy musiqa savodi, tushunchasi, manaviyat va madaniyati shiddatli darajada o‘zgaradi. Biz bilamizki musiqa cholg‘ulari yasalish jarayoni qo‘l mexnati yordamida bajariladi. Bundan kelib chiqadiki ko‘p kuch, vaqt va mexnat talab qiladi. Bundan tashqari, sozlarni mukammal darajada yasaydigan cholg‘u ustalari juda qam. Har bir o‘quvchiga sifatli milliy musiqa cholg‘usini yetqazib berish uchun musiqa cholg‘u asboblarini ishlab chiqarishga mo‘ljallangan fabriqa barpo qilish kerak. Fabrikaga yetuk mutaxasislarni jalb qilgan holda har bir milliy cholg‘uyimizni mukammal o‘lchovini aniqlagan holda, sifatli homashyodan yasash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Agarda hozirda Respublika bo‘yicha 9942 ta sal kam o‘n mingta maktab mavjudligini hisobga olsak, xar bir o‘quvchiga milliy musiqa cholgusini yetqazib berish uchun qanday katta miqdorda milliy musiqa cholg‘ularga extiyojimiz kattaligi ko‘rishimiz mumkin. Undan tashqari yana 300 dan ortiq musiqaga ixtisoslashtirilgan maktablarning xar birida 500 tadan 1200 tagacha o‘quvchilar tahsil olishini hisobga olsak hozirgi kunda Andijonda faoliyat ko‘rsatayotgan kichik fabrika, Respublikamizni milliy musiqa cholg‘ulariga bo‘lgan extiyojini sifat va son jihatidan qondirishga qiynaladi. Fabrika ochish bizga nima beradi? Avvalombor O‘zbekiston Respublikasini asosiy muammosi bo‘lib turgan va prezidentimiz har yig‘ilishlarida takidlab o‘tayotgan ishsizlik masalasi yengillashadi. Faqat fabrika ishchilari emas balki xar bir musiqa maktablarida ish o‘rinlari paydo bo‘lib, ishsiz yurgan kadrlar ish bilan ta’minlanadi. Bolalar va yoshlar musiqa san’ti bo‘yicha O‘zbekiston dunyoda revolyutsiya qilish darajasigacha yetadi. Xalq milliy san’ati yetuk cho‘qqilarga yerishadi va tabiiyki dunyoda o‘zbek xalq musiqa san’ati har jabhalarda dovrug‘ soladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ajdodlarimizning san’atga bo‘lgan qiziqishi sababli ko‘plab musiqa cholg‘ular bizgacha yetib kelgan va bizga xizmat qilib kelyabti. Cholg‘ular nafaqat ichrochilikda balkim musiqa savodini oshirishga professionalizmni shakllantirishga, dunyo sivilizatsiyasiga o‘zini hissasini kiritishga yordam berayotgan san’atlardan biridir.

O‘tgan asrning 30-40 yillaridan cholg‘uda nota yozuvi orqali ichro, professionalizm darajasini o‘stirish maqsadlari oldinga surilgan bo‘lsa, hozirgi kunda butun mamlakat miqyosida, har bir viloyatlarda musiqa madaniyatini va milliy cholg’ularimizni targ‘ib qilish katta ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari, shu jumladan O‘zbekiston musiqa san’atining yangi shakli bo‘lmish, ko‘p ovozli xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari cholg‘u madaniyati qadimiy an’analarining mantiqiy davomi hisoblanadi. Ushbu jamoalar o‘tgan asrning 30 –yillarida yuzaga kelib, faoliyatlarining ko‘p vaqt o‘tmasligiga qaramay, xalqimizning musiqiy savodini oshirishida, madaniyatini o‘sishida, badiiy didini rivojlanishida xozirgi kunda muhim kasb ahamiyat etadi.

Hozirda o‘zbek xalq cholg‘ularini targ‘iboti va rivojlanishiga juda katta hissa qoshayotgan, o‘zbek xalq cholg‘ularini va musiqasini dunyo miqyosiga yuqori darajaga olib chiqayotgan “Navro’z sadolari” Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivali mana ko‘p yillar davomida juda ko‘p xalqaro va o‘zbek xalq cholg‘ulari

ansambl orkestr jamoalarini o‘ziga jalb qilib kelmoqda.

1996 yildan O‘zR Madaniyat va sport ishlari vazirligi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi va «Evrobazis» kompaniyasi yordamida "So‘g’diyona" xalq cholg‘ulari kamer orkestri "Navro‘z sadolari" Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivalini muntazam ravishda o‘tkaza boshladi. Ushbu tadbir faoliyatiga 2008 yildan "Sog‘lom avlod" Xalqaro nodavlat jamg’armasi, “Tasviriy oyina” ijodiy uyushmasi,2012 yildan esa O‘zbekistonda Shveytsariya elchixonasining Shveytsariya hamkorlik byurosi, 2015 – Birlashgan Millatlar Tashkilotining Informatsion Markazi qo‘shildi. Aynan shu yili “Navro‘z sadolari” festivali Xalqaro tadbirga aylandi va unda Rossiya, Mongoliya, Ozarbayjon, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va Tojikiston musiqiy jamoalari ishtirok etib kelishmoqda. 2017 yilda “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati ushbu tadbirni o‘tkazilishiga yordam berdi.

Ushbu festival yoshlarning musiqiy tarbiyasiga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu soha bo‘yicha Davlat dasturini bajarish, shuningdek respublikamiz kelajak madaniyatini rivoji uchun milliy cholg‘ularimiz ijrochiligida yetuk kadrlar tayyorlashga, o‘zbek musiqa madaniyatida ko‘p ovozli ijro shaklini rivojlantirish va yanada ommalashtirishga yo‘naltirilgandir.

Festivalda maktabgacha ta’lim muassasalari, bolalar musiqa va san’at maktablari, litsey va kollej o‘quvchilari, hamda musiqa oliy o‘quv yurtlarining talabalari o‘z mahoratini namoyon etishadi. Festivalda katta orkestr jamoalari bilan bir qatorda, kichik ansambl guruhlarining ishtirok etishi, respublikamizning uzoq nuqtalarida ham musiqa olamida ijod qilib kelayotgan turli yoshdagi ijodkorlarni kengroq qamrab olishni ta’minlab kelmoqda.

Yildan-yilga ushbu musiqa bayramiga bo‘lgan qiziqish ortib borayotgani juda quvonarli xol. Qiyoslash uchun – 2010 yilda 33 ta jamoa va 332-ta musiqachi sozandalar(bunda bolalar musiqa va san’at maktablari, litsey, kollej va oliy o‘quv yurtilarining jamoalari qatnashgan), 2015 yilda esa - 142 jamoa va 2107 ta ishtirokchilar sonini yaqqol ko‘rsatish mumkin(bunda faqat maktabgacha ta’lim muassasalari, bolalar musiqa va san’at maktablarining jamoalari). Shu bilan birga festival ishtirokchi guruhlarning ko‘p ovozli ansambl va orkestrlar tarkibi rang-barangligi va kontsert dasturlarining ancha qiziqarliroq ekanligini ko‘rsatdi. Oxirgi ma’lumotlarni hisobga olgan holda, shuni ta’kidlash joizki, bolalarni ma’naviy tarbiyasida xalq cholg‘ularida musiqiy ijrochiligi mamlakatimiz madaniy rivojlanishida muhim va jiddiy ahamiyatga ega.

Festival doirasida ishtirokchilar uchun "cholg‘u ijrochiligi", "dirijyorlik" va "orkestr bilan ishlash", “ansambl ijrochiligi” fanlari bo‘yicha ishtirokchilar va uning o‘qituvchilariga kengaytirilgan holatda maxorat darslari o‘tkazilib kelinmoqda. Shu bilan birga, har yili Respublika yoki Xalqaro ilmiy – amaliy anjumanlar bo‘lib o‘tadi. Ushbu tadbirlarda boshlang‘ich va o‘rta maxsus musiqa ta’limi uchun ijrochilik repertuarni shakllantirish, ushbu davrda dars berish uslubiyati, tajriba almashish, bolalar va o‘smirlar uchun musiqa cholg‘ularni yaratish masalalari, jamoa ijrochiligiga oid masalalar muhokama qilinadi. Respublikamizda “Navro‘z sadolari” xalqaro ko‘p ovozli xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivalini o‘tkazilishi jamiyatimiz ma’naviy saviyasini, yoshlarning musiqa savodi, xalqimizning

umumiy madaniyatini yuksaltirishda mazkur forum katta ahamiyat kasb etadi.

2020 yil dekabr oyida, pandemiya sharoitida birinchi marta O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, O‘zbekiston davlat filarmoniyasi, “Sog‘lom avlod uchun” xalqaro xayriya fondi, Shveytsariyaning O‘zbekistondagi elchixonasi ko‘magida xalq cholg‘ulari ko‘p ovozli ansambl va orkestrlarining “Navro‘z sadolari” nomli masofaviy VI Xalqaro web musiqa ko‘rik festivalini o‘tkazildi.

Ushbu Xalqaro musiqa ko‘rik festivali, yosh ijrochilarning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ijrochilik ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga, musiqiy ijro jarayonida yangi ijodiy uslublarni egallashga, jahon mumtoz kompozitorlarining asarlari, o‘zbek va boshqa xalqlar bastakorlari kuylaridan bahramand bo‘lish, shuningdek, o‘zbek musiqa madaniyatini yuksak darajaga ko‘tarishga hamda milliy musiqiy ijrochilik san’atini dunyo sahnalariga olib chiqish va targ‘ibot etishda yordam beradi.

Mazkur ko‘rik festival, qobiliyatli yoshlarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish, ularni yaratuvchanlik faoliyatiga keng jalb etish, yosh sozanda ijrochilarni o‘z mutaxassisligi bo‘yicha yuqori natijalarga erishishga, milliy cholg‘ularda jamoaviy ijrochilikni rivojlantirishga, musiqiy ijrochilik jarayonida yangi ijodiy uslublar yaratishga, jahon kompozitorlarining asarlarini targ‘ib etish orqali milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Festival maqsadi Markaziy Osiyo davlatlarining viloyat, shahar va tumanlarida, O‘zbekiston Respublikasining viloyat, shahar va tumanlarida milliy cholg‘ularida ko‘p ovozli ijrochilikni rivojlantirishga yordam berish, milliy ijrochilik an’analarini saqlash va rivojlantirish, yoshlarning ma’naviyat va madaniyatini o‘stirish, Ona - vatan uchun faxr tuyg‘usini tarbiyalash, vatanparvarlik mavzuidagi to‘laqonli badiiy asarlarni yaratish, ijrochilik mahoratini oshirish va milliy cholg‘ular ansambli va orkestrlarining ijodiy faoliyatini jadallashtirish, xalqaro ijodiy aloqalarni mustahkamlash, ijrochilik repertuarlarini boyitish va zamonaviy musiqa bilan tanishtirishdir.

Guvohi bo’lganimizdek "Navro‘z sadolari" Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivali xalq cholg‘u musiqa ijrochiligini rivojlantirish yo‘lida jadal inovatsion harakatlanmoqda. Festival orqali viloyatlarda yangidan yangi ansambl va orkestr jamoalari paydo bo‘ldi. Bularga Qashqadaryo, Buxoro, Xorazm orkestr jamoalari va Andijonda “Tarona” orkestri kabi yana bir qancha jamoalar tuzilib, faoliyat olib bormoqda. Nafaqat yoshlar, bolalar hatto maktabgacha ta’lim yo‘nalishidagi kichkintoy bolajonlar xam kichik ansambllar bilan qatnashib, bolalikdan musiqaga nisbatan mehr, ma’naviy tushuncha bilan boyib kelmoqdalar. Festival tasirida nafaqat Respublikamizda, balki boshka xalqlar musiqa madaniyatiga ham tasir ko‘rsatmoqda. Misol tariqasida 2004 – yildan boshlab o‘zbek madaniyatini tanitish maqsadida majburiy ijro dasturiga o‘zbek xalq kompozitorlarini asarlari kiritilgan. Yildan yilga festivalga bo‘lgan qiziqish ortgani va qatnashchilarni soni ko‘paygani sababli festival bo‘lingan. Bir yil 3 yoshdan boshlab bolalar bog‘chasi, musiqa va san’at maktab o‘quvchilari uchun bo‘lsa, ikkinchi yil professionalizm jihatidan o‘sgan, milliy cholg‘ularimiz bo‘yicha yaxshi ko‘nikmalarga ega 16-19 yoshli yosh sozandalar uchun o‘tqazilgan va majburiy asarlar ijrochilar yoshini, ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olingan holda tavsiya qilingan. Bu narsa o‘zbek madaniyatini boshqa davlatlarga targ’ibot qilish uchun katta yordam beryapti.

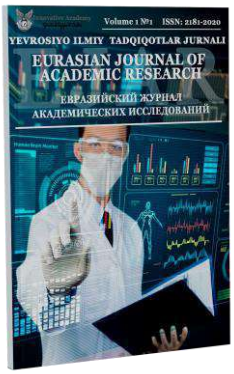
Ijro qilish majburiy hisoblangan asarlarni yuqorida takidlab o'tilgan davlatlardan Rossiya, Mongoliya, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Qozog'iston va Tojikiston musiqiy jamoalari o'zbek jamoalari bilan ijro qilib o'zbek musiqa madaniyati bilan tanishib ketishmoqda. Festivalga bo'lgan qiziqishga misol tariqasida Tojikiston respublikasi festivalga birinchi bor qatnashgan yili(2004) musiqa san'at kollej jamoalarini olib kelgan bo'lsa, ularning qiziqishi ortib 1 yildan so'ng maktab va bolalar bog'chalarini jalb qilib ishtirok etishti. Hozirgi kunda Tojikistonning Xojand shaxrida yildan yilga 3 yoshidan boshlab musiqa cholg'ularini ijro qiluvchi bolalar ko'payib bormoqda. Bularning xammasi "Navro'z sadolari" festivali ta'siri hisoblanadi.

Musiqiy til iborasi – biz bilamizki insoniyat turli xil tillarda so'zlashadi va musiqada ham huddi shunday musiqiy til mavjud. Hozirgi paytda zamon bilan ham nafas bo'lish muhim ahamiyatga ega va musiqiy tillardan biri bo'lmish zamonaniy musiqa tobora rivojlanmoqda. Cholg'ularda nafaqat xalq kuylari balki jahon musiqa durdonalarini ijro qilish, bitta ijrochi o'z yo'nalishi va yevropa cholg'ularidan bir necha cholg'ularda ijro qilishni "So'g'diyona" xalq cholg'ulari kamer orkestri ijrochilari ijro dasturlarida ko'p kuzatish mumkin va shu yo'nalishlarni O'zbekiston va qolaversa butun jahon bo'yicha targ'ib qilib kelishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Matyakubov "An'anaviy cholg'u ijrochiligi" 2017 yil.
2. O.Ibrohimov "Qo'shnay sadolari" 2003 yil.
3. K. Vertkov, G. Blagodatov, E. Yazovitskaya "ATLAS" 1975 yil.
4. Ziyonet.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TOURISM IN SOUTH KOREA AND CHINA

Shoirov Nurziyodbek Zoirjon o'g'li[1]
[1] 1st year student of Tashkent State University of Oriental Studies
E-mail: **Shoirovnurziyodbek0407@gmail.com**
https://doi.org/10.5281/zenodo.4694296

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Tourism,economy,income, ,progress,tradition,culture,historical monument

ABSTRACT

In this article, I would like to focus on the role of tourism in Asian countries and developing countries.Tourism is developing year by year, so I would like to highlight the Asian countries that are at the peak of their development today, mainly China and South Korea.Tourism is beneficial to humanity in all respects, both health and science.

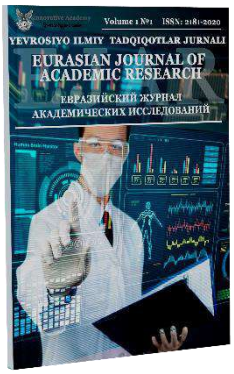
In today's world , tourism is progressing year by year in developed countries of Asia. Asian countries can be specialized in tourism like UAE,Malaysia,China, Thailand,Japan because lots of incomes are coming from this industry.Besidess that,the majority of people are working in hotels,restaurants,tourism agency,historical museum and other places. South Korea is one of the most scientifically and technologically advanced countries. As you know,the Korean government has made almost all parts of the tourism industry technically feasible. Mankind is now living in the age of technology. Everything we do today is done through technology. For tourists, first of all, peace conditions and then the nature is important.South Korea possesses all opportunities in every section and tourists wish to see the discoveries of technologies.In a result, All of above things bring benefits to the government.In addition to this, The majority of the South Korean tourist industry is supported by domestic tourism. Thanks to the country's extensive network of trains and buses, most of the country lies within a day's round trip of any major city. International tourists come primarily from nearby countries in Asia. Japan,China,Hong kong and Taiwan together account for roughly 75% of the total number of international tourists.The Korean wave has brought increasing numbers of tourists from Southeast Asia and India. The Korea Tourism Organization (KTO) is targeting 100,000 arrivals from India in 2013.Travel and Tourism based on international expenditure directly contributed KRW 16.7 trillion to the South Korean GDP and directly supported 1.4 million jobs, this represented 5.3% of the total employment in the country (OECD). According to the scientists,leisure spending is 64% higher than business spending while domestic spending is only 10% higher than international spending.Korea is full of touristic places such as Seorak scenic tour,Seoraksan national park and others, are cool and historical.Seorak scenic tour located in east of Seoul,Gangwon-do is a charming region,filled with the beauty of nature.Popular destinations

include Sokcho,where you can enjoy delicious foods one after another and Gangneung , full of various experiences and fantasticsights to see.Gangwon-do has also received much attention due to the 2018 Olympic Winter Games that were held in Pyeongchang and other regions of Gangwon-do.There are a lot of amanytes in this place and enjoy both the mountains and the sea,experience a new and unique landscape with the changing of the seasons.From my point of view,as Gangwon-do is a destination with so many sights to see and things to try.That's why I suggest abroad people to come to this touristic place.If I talk about tourism in China, China is on top of the list in tourism industry.China is both historic and modern country in the world.Tourism industry plays an important role in China owing to the fact that China has reformed every field such as hotels,restaurants,historic places and others.In a result,tourists never stop coming to China and the economy is increasing step by step. Since 2012, tourists from China have been the world's top spender in international tourism, leading global outbound travel. In 2016, the country accounted for 21% of the world's international tourism spending, or $261 billion.One of the famous places is The Great Wall of China. For all sections of the Great Wall near Beijing, the spring months (April to June) offer temperate weather and are great for climbing. In April to May, many trees begin to blossom, making this a particularly beautiful period to visit the Wall. Fall is also a nice time to visit, as temperatures are usually comfortable. October to early November are particularly picturesque, as the tree leaves on the mountains begin to change color. The winter months from December to February are cold and can be windy, but there are usually far fewer tourists on the Wall during these months. July and August are hot and humid, and thus not the best for long hikes. In addition, it's best to avoid hiking on the Wall after rain or snowfall because some parts can get very slippery.Apart from this touristic place, there are The Forbidden city,The Terracotta Army,The Summer Palace in Beijing in China.Besidess that,the majority of tourists visit China in order to see giant Panda in Beijing.From my point of view, both China and South Korea have always held high positions in the world in terms of tourism industry. but they are also high in the field of science, but at the same time they preserve their culture, history, customs and traditions. We can see all this in their holidays, in their national costumes.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tourism in China
2. Tourism in South Korea
3. Ziyonet.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE MINORITY AND MERIT IN TOURISM OF UZBEKISTAN

Shoirov Nurziyodbek Zoirjon o'g'li[1]
[1] 1st year student of Tashkent State University of Oriental Studies
E-mail: **Shoirovnurziyodbek0407@gmail.com**
https://doi.org/10.5281/zenodo.4694382

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Samarkand, Bukhara, Khiva, history, reforms, shortcomings, investment, developments, shopping malls, statues, transportation

ABSTRACT

In this article, I would like to make suggestions on what reforms are taking place in Uzbekistan in the field of tourism, its shortcomings, advantages and development of the tourism industry. Uzbekistan is one of the oldest countries in the world and has its own ancient history. That is why our government attaches great importance to the development of this industry in modern times. Because this industry brings a lot of money to the economy.

Uzbekistan is a country with an ancient history. Many people remember the great scholars who came from this country, such as A. Timur, Imam Al-Bukhari, Al-Fergani, who contributed to the development of science and saved Europe.In addition to that Uzbekistan attracts tourists with its historical, archeological, architectural and natural treasures. After independence, Uzbekistan has carried out reforms in this industry. It is known from history that Uzbekistan was located on the Great Silk Road and had a place in trade.So The World Tourism Organization's Silk Road Office was opened in 2004 in Samarkand. This office was commissioned to coordinate the efforts of international organisations and national tourism offices of countries located on the Silk Road. Uzbekistan is also a member of The Region Initiative (TRI), a tri-regional umbrella of tourism related organisations. TRI functions as a link between three regions-South Asia, Central Asia, Caucasus and Eastern Europe which is also by Armenia, Bangladesh, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, India, Pakistan, Nepal, Tajikistan, Russia, Sri Lanka, Turkey and Ukraine. If I talk about the minority of tourism in Uzbekistan, The government must adjust transport, all historical monuments in cities, the price of products.First of all, the government needs to make major reforms in the road and automobile sector, as both locals and tourists face long-distance road and transportation problems across the country.In addition to that, not only to pay attention to the cultural and historical monuments of places such as Samarkand, Bukhara, Khiva, but also to reconstruct historical monuments in other regions.

The reason for this is that they are historically inextricably linked. If the government also pays attention to the monuments in this region, it can bring huge benefits to the economy of our country. For example, a tourist visiting Samarkand, Bukhara, Khiva for 10 days will be interested in the history, climate and culture of the rest of the region. It is obvious that they will extend

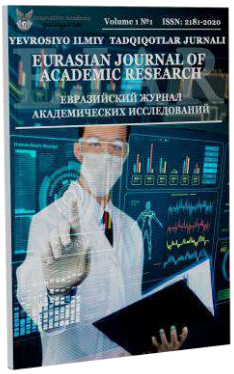
the travel duration.Besidess that, shopping malls and street markets need to make the price range the same for both locals and tourists. Sometimes we can see that they sell cheaper to locals compared to tourists. We also need to expand the capabilities of our travel agencies. As a simple example, insurance is not yet available in all agencies. I think this is also a problem for us. But the advantages of my country are too great for the tourism industry.The majority of tourists start from Samarkand, former home to some of the finest architects credited with creating the masterpieces of Registan Square and Gur-Emir Mausoleum. Bukhara is more intimate, with holy sites and historical landmarks around every corner. Khiva is an open-air museum that captures the exotic atmosphere of the Silk Road with its winding alleys and bustling bazaars. But don't miss out on less famous yet equally impressive destinations like Termez, a Buddhist centre on the southern border, or Shahrisabz, birthplace of the great warrior Tamerlane. In addition to historical monuments, tourists are also interested in the crafts, national costumes, culture and customs of the country. We know from history that we have preserved our handicrafts until the present day. There are many places in my country that specialize in handicrafts.For example, The Fergana Valley is famous for its artisans – potters at the Rishtan ceramics school and silk weavers in Margilan, among countless others. Samarkand has its own ceramics school, carpet weaving center and the famous Meros Paper Mill, which makes paper from mulberry bark using techniques passed down through the centuries. Bukhara is perhaps the best place to buy souvenirs, with a wide variety of top-quality crafts and gifts, while nimble woodcarvers can be seen hard at work in Tashkent and Khiva. Uzbekistan will always preserve its cultural, handicraft and historical heritage, and this country is rich in any heritage. Therefore, scientists consider Uzbekistan is the land of milk and honey and I believe that this country is distinguished not only in Asia but also in the world by its history and will always remain at a high level.

In my conclusion, I would like to make my own proposals to make this country rank higher.First of all, We need to create conditions for foreign investors and expand the branches of foreign travel companies in our country. As a result, competition will begin in the country and growth in tourism will begin in our country. Only competition will play an important role in the development of the country and the monopoly will disappear. As a result of competition, prices will fall. In order to develop tourism in our country, the Ministry of Tourism and Sports was established in 2021. I think we will soon rise to the top in terms of tourism.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tourism in China
2. Tourism in South Korea
3. Ziyonet.uz
4. Tourism in Uzbekistan 2018

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE NEED TO STUDY PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: IN SEARCH OF MEANING

Bazarbayeva Aynura Bakhtiyarovna [1]
[1] Student of the Nukus State Pedagogical Institute
E-mail: aynurabazarbaeva001@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.4694462

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Knowledge, sensations, perception, emotions, ideas, persuasion method - example, Homunculus test.

ABSTRACT

The article discusses in detail the diversity of forms of human knowledge, as well as the relationship between knowledge and faith. In addition to this, there is an important aspect for the formation of conditions for the professional and personal growth of a specialist. In this article I want to share with you my experience with the little-known test «Homunculus». It seems that everyone has heard of him, but few have seen, and even more so worked with him.

In the beginning, it must be said that pedagogy and psychology are studied together with philosophy, to a large extent systematizing the basic human, psychological and pedagogical knowledge of students on the problems of philosophy, general psychology and pedagogy. Worldview pictures of the world. Components of the worldview and various forms of worldviews. Types and socio-historical types of worldviews. Different pictures of the world. The ratio of knowledge and faith, rational and irrational in human life. Different types of faith. The problem of the relationship between faith and knowledge in various philosophical concepts. The levels of scientific knowledge of objective and subjective reality. Levels of scientific knowledge. Psychological improvement is a condition for the professional and personal growth of a specialist. The study of psychology and pedagogy as a factor in the development of the professionalism of the subject of labor. Acmeological approach to the problems of human professional development. The qualities of the subject of labor as a specialist. Sources of psychological knowledge. The value of the data of zoo- and comparative psychology for the development of knowledge about the human psyche. The role of the analysis of mental abnormalities for the study of the human mental sphere. Everyday psychological knowledge about oneself and other people. The need for everyday psychological knowledge for the development of psychology. The difference between everyday psychological knowledge and scientific knowledge. The position of a scientific psychologist in relation to everyday psychology. The problem of the reliability of the received psychological information. Dependence of the reliability of the obtained psychological data on the reliability and validity of the methods used. Knowledge is the result of what we have learned, which we can reasonably or factually justify. Knowledge is necessary for a person to orientate himself in

the world around him, to explain and foresee events, to plan and implement activities and to develop others. Knowledge as the main element of the content of general education: knowledge as the main element of the content of general education is the result of knowing the reality of the laws of development of nature, society and thinking. They express the generalized experience of people on, accumulated in the process of social historical practice. Rational and sensory cognition of reality is especially important for psychologists and teachers: that is, through sensations it moves to perception, and through perception into representations through emotions, and again this one rotates in a circle. From the point of view of psychology, sensation is the simplest mental process, consisting in the reflection of individual properties of objects and phenomena of the material world, as well as internal states of the body under the direct influence of stimuli on the corresponding receptors.

Perception is the reflection in the mind of a person of objects or phenomena as a whole, in the aggregate of its properties under the direct influence of objects or phenomena on the sense organs. Representations are images of objects, scenes and events that arise on the basis of their recollection or productive imagination and have a generalized character. Emotions are a mental reflection in the form of a direct biased experience of the vital meaning of phenomena and situations, conditioned by the relation of their objective properties to the needs of a person. Some philosophers and scientists do not include this element as an element of sensory knowledge for reasons that will be discussed later in the section on the relationship between rational and irrational knowledge in human life. The term «knowledge» is usually used in three main meanings.

- Firstly, knowledge means abilities, skills, and abilities that are based on a person's awareness of how to do something, to carry it out. However, from the point of view of psychology, knowing how to do something and being able (to have the skill, ability) to do something are two different things.
- In the second meaning, knowledge is understood as any cognitively significant information, first of all – adequate, correct information. Knowledge is always information, but not all information is knowledge. In the process of processing by a person, information must acquire a symbolic form or be expressed in it with the help of other knowledge stored in memory, it must acquire meaning and meaning. Thus, a number of laws governing the activity of the brain and various mental processes, as well as various rules that include knowledge in the system of social relations, in the cultural context of a certain era, are involved in the transformation of information into knowledge. Thanks to this, knowledge becomes the property of society, and not just of individual individuals. True knowledge, knowledge built on the basis of correct, adequate information, will be called such knowledge that corresponds to its subject, coincides with it.
- Thirdly, knowledge is understood as a special cognitive unit, a special form of a person's relationship to reality, existing alongside and in interconnection with a practical relationship to the world. In the structure of the cognitive process, the result of which is the accumulation and enrichment of knowledge, two types of activity are distinguished: firstly, practical activity in the broadest sense of the word, and secondly, activity specifically aimed at creating knowledge, at producing concepts, that is, theoretical activity as a special type of mental labor. The ratio of knowledge and faith: In a broad sense, faith is knowledge that is accepted

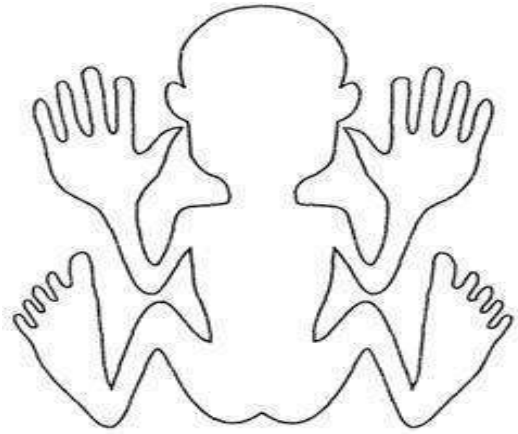
without empirical, rational justification. Faith can be divided into two types: religious and pragmatic. Religious faith is most fully used by theology, in religious philosophical treatises. It is contrasted with empirical and intellectual knowledge and is considered the highest form of human knowledge obtained through divine revelation. Pragmatic faith is a definite scientific hypothesis for which there is no coherent logical and empirical evidence. A specialist who has reached the stage of his maturity and a certain level of development as an individual, personality and subject of social labor, develops on the basis of the harmonious integration of such leading aspects as professional activity, personal development, everyday relations in which the subject of labor productively uses his creative potential and constantly is improving.

For the formation of views, concepts, beliefs, methods are used that have received the general name of methods for the formation of personality consciousness. The methods of this group are also very important for the successful passage of the next important stage of the educational process – the formation of feelings, emotional experience, required behavior. If students are indifferent to pedagogical influence, then, as you know, the process develops slowly and rarely reaches the intended goal. Deep feelings are born when an idea realized by schoolchildren is clothed in bright, exciting images. In the textbooks of previous years, the methods of this group were called shorter and more expressively – methods of persuasion, since their main purpose is to form stable beliefs. It is not knowledge, but beliefs that stimulate the actions of schoolchildren, therefore, not so much concepts and judgments as moral confidence in the social necessity and personal usefulness of a certain type of behavior should be formed at the stage of development of consciousness. The methods reach the goal when the pupils have developed a willingness to actively participate in the activities provided for by the content of education. The powerful persuasion method is an example.

«There was such a case, we all had teachers, of course, there was one teacher and his student. The student was glorified every day, suddenly the teacher wanted to know who is stronger, and he asked the student by phone:» What do you think, who is stronger than me or you ? «. In response, the student replied:» I. «And then several times he called and got the same answer again. And he did the following, he met him at the beginning of the street, as they lived on the same street. Then the student to this question answered: «You are stronger than me! «, but he did not understand why this is so.» Why do you say that I am stronger, before you said that you are?

«It's simple – he replied – because when you are next to me, then you have no equal, if you are far away, then I have no equal.» Here is the best example for you, in my opinion, after that everyone will treat the teachers more respectfully, since they are also like our second mothers, and they also worry about us, try their best to keep us up to date. Also, for the diagnosis of somatic disorders, a Homunculus test is performed. Before starting the test, a preliminary conversation with the parents is required, a study of the child's medical record. A sheet with a drawing is placed in front of the child and it is proposed to paint it.

To do this, each participant is given the following drawing for painting:

And here it is designed for children of preschool and younger school age. I gave it to them and watched how they paint, how they press the pencil or not …. After all, we all know that everyone is individual in the world, there are no direct 100% of similar people, well, at least they can find the same solution. Each painted in its own way, there is no uniformity of patterns. Someone pressed, but some did not, someone painted their head red, someone drew eyes after that, we will ask who did you draw? The name of? How many years? What is he doing now, what is he doing at all? Favorite and least favorite pastime? Is he afraid of anything? Where does he live? Who does he live with? Who does he love most of all? With whom is he friends (playing, walking)? What is his mood? His most cherished desire? If he had a choice, how would he defend himself from enemies? What is his health? What and how often does he hurt? What is good, bad about him? Who does he remind you of? Interpretation by A.V. Semenovich of some elements of the «Homunculus» test: • Buttons, dividing the body in half – gastrointestinal diseases. Curved line of buttons – spinal scoliosis; Buttons to the end – constipation, enuresis, encopresis. • Colored hands – fine motor skills of hands are not developed.

• Red ears – underdevelopment of phonemic hearing, auditory hallucinations.

• Red hair, finished cap – vegetative-vascular dystonia, hydrocephalus.

• Red mouth – asthma, cough.

• Red wavy lines – vascular disorders.

• Bandage on the throat, beads, collar – inflamed tonsils, situational memories, cord entanglement during pregnancy, thyroid dysfunction, tachycardia.

• Blush on the cheeks – thyroid dysfunction.

• Small mouth, its absence – speech therapy problems.

• Unpainted figure – asomatognosis (non-perception of one's own body).

• The lower part of the body is not painted – enuresis, encopresis.

• Nose – phallus (in combination with red lips and an undeveloped lower part may indicate sexual problems or masturbation). Situationally – watching a porn film the day before.

• Strong pressure on the picture – a sore spot is indicated.

• Spot on the body – hypertonicity of the indicated part of the body.

• The darkened left side – functional disorders of cardiac activity.

• Marked joints – subluxation at birth, joint pain.

• Large strokes of coloring – organic disorders, episyndrome. At the same time, the test determines the presence or absence of such phenomena in the child as hypo / hypertonicity of muscles, rigid bodily attitudes; fluctuations in attention and emotional background when completing the task as a whole and when moving from one painting area to another;

failures of the respiratory rhythm, etc. In diagnostic practice, the test «Homunculus» showed high efficiency (subject to objective interpretation).

Conclusion

However, it should be noted that the performance of this test carries a certain psychoemotional load for the subject. Therefore, it is recommended to choose for a specific study only the necessary thematic questions, selected from the basic questionnaire, or proposed independently. You can return to this image later, having received the necessary additional information. When performing this test, a psychologist should also record both resistance reactions and emotionally colored statements, which can carry the necessary additional information.

Thus, the Homunculus projective test, modified by us, makes it possible to carry out a voluminous and comprehensive study of the personality, because the questionnaire can include questions of various orientations concerning various spheres of human activity. Moreover, the test can be used for corrective purposes in psychological counseling with clients who have a high level of reflection, as well as in repeated diagnostics in order to analyze the effectiveness of psychological correction, counseling and psychotherapeutic work.

References:

1. Introduction to philosophy. Textbook for universities. In 2 vols. - M., 1990.
2. Zinchenko V.P., Morgunov E.B. Developing person. Essays on Russian Psychology. - M., 1994.
3. Psychology and pedagogy. Textbook / Ed. Abulkhanova K.A. - M., 1998.
4. Psychology and pedagogy. Textbook for universities. / Ed. Radugina A.A., Korotkova E.A. - M., 1996.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE EFFECTIVENESS OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY FOR PRIMARY SCHOOL LEARNERS

Chinniqulova Dildora Jumaqul qizi[1], Riskulova Kamola Djummaevna[2]
[1] UzSWLU, Masters' department,
[2] Uzbekistan State World Languages University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4694586

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Vocabulary instruction, cognitive, metacognitive memory, vocabulary strategies, optimal organization, mnemonics

ABSTRACT

The article depicts the modern pedagogical technologies in teaching vocabulary for primary school learners, in this article the author has given the main characteristics of using pedagogical technologies in teaching vocabulary classes.

Nowadays, vocabulary is seen as a meaningful tool to be instructed and learnt in meaningful contexts (Scrivener, 1994). Despite the neglected aspect of vocabulary instruction in the past, its instruction and learning have been given much attention in the classroom in the last two decades (Douglas, 2000). Still, according to Douglas (2000), instead of giving students long list of words without any context as teachers used to do in the past, some teachers are more and more concerned about effective ways to transmit knowledge of vocabulary to students.

In addition, Carter & McCarthy (1988) state that teachers are becoming conscious of the relevance and importance of vocabulary instruction and they are conscious of their role as facilitators and guides, so teachers have given important steps to call students' attention to the importance of focus on lexical form and teachers have paid attention to successful strategies to teach vocabulary as well. Thus, the instruction of vocabulary has come a long way in recent years and it is becoming more prevalent. Issues in vocabulary learning cannot be divorced from vocabulary instruction. So, the next step is intended to show how vocabulary acquisition is developed by learners.1

Learning vocabulary can sound as the easiest part of the process of learning a second language. Learners just have to know new words and appropriate them as part of the language. Well that is not as easy as it may seem. How students increase their semantic knowledge can be reflected when teachers measure learner´s proficiency.

A review of some findings related to my research made me analyze different authors who consider a number of vocabulary learning strategies used by second language learners. Gu and Johnson (1996), as cited by Ghazal

[1] Foundations for a unified approach to spelling and vocabulary development in the intermediate grades and beyond. Reading Psychology, 10, 233-253.

(n.d.) classify the vocabulary learning strategies as a) metacognitive: those where a process of selective attention and self-initiation strategies are developed; b) cognitive: includes guessing, skillful use of dictionaries and note-taking strategies; c) memory: rehearsal and encoding categories are part of this group and d) activation strategies through which new words are used in different contexts. In my opinion this classification is important to consider but teachers need to have examples of how to implement or develop these in everyday classes. For the purpose of this research some of the cognitive strategies will be considered since the students who will be part of this research are in the first year of High School and their proficiency level in English language is basic. Another author, Schmitt (1997), as cited by Ghazal (n.d.) divides the strategies into two groups: "the ones to determine the meaning of new words when encountered for the first time (determination and social strategies) and the ones to consolidate meaning when encountered again (cognitive, metacognitive, memory and social strategies)" (p. 86). One aspect that I consider as important to remark into Schmitt's distinction is that social strategies are involved in the two groups, which make me think that interaction; group work and context are aspects to be considered in this classification. Mnemonics is an example of this strategy and it involves "relating the word with some previously learned knowledge by using some form of imagery or grouping" Schmitt (1997), as cited by Ghazal (n.d., p.86). In relation to my first research question it seems to me that Mnemonics is a strategy that can be developed for beginner students since it involves word association, classification and basic learning strategies can be developed along.

The use of modern pedagogical technologies in the educational process of the university creates completely new opportunities for implementing the didactic principles of individualization and differentiation of teaching [5], positively influences the development of students' cognitive activity [7], their creative activity, consciousness, and realizes the conditions for the transition from learning to self-studying. It is an intensification of the learning process [12]. A number of authors, analyzing modern pedagogical technologies, came to the conclusion that modern pedagogical technologies are oriented to individualization [4], distance [2] and variability of the educational process [1, 3, 6], academic mobility of students, regardless of age and level of education [10]. There are many definitions of pedagogical technologies - a term that has become quite popular in the last decade, for example: - Pedagogical technology is a systematic method of creating, applying and defining the whole process of teaching and learning, taking into account technical and human resources and their interaction, which aims to optimize the forms of education.(UNESCO).- Pedagogical technology is a system set and order of functioning all personal, instrumental and methodological means used to achieve pedagogical goals.

- Pedagogical technology is a meaningful generalization using the definitions of all previous authors [9]. Analyzing the definitions, it is possible to allocate the criteria which are the essence of pedagogical technology: - unambiguous and clear definition of training objectives (why and for what?);

- choice and structure of content (what?);

- optimal organization of the teaching process (how?);

- methods and means of teaching (with what?);

- taking into account the necessary real level of teacher's skills (who?);

- objective methods for evaluating the results of teaching (is it so?).

Essential characteristics of pedagogical technologies are:

- diagnostic goal set and effectiveness imply guaranteed achievement of the

goals and effectiveness of the learning process;

- economy expresses the quality of pedagogical technology, providing a reserve of study time, optimizing the work of the teacher and achieving planned learning results at short intervals;

- algorithmizability, projectability, integrity and controllability reflect various

aspects of pedagogical technologies;

- correctness implies the possibility of constant operational feedback, oriented to clearly defined goals;

- visualization touches upon the application of various audiovisual and

electronic computing equipment, as well as the design and application of a variety of didactic materials and visual aids [9].

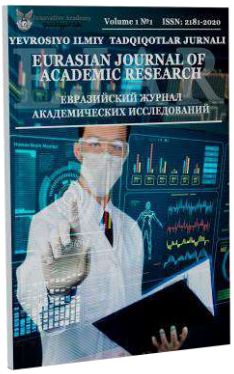
Traditional technologies are built on an explicitly illustrative method of teaching, with their use the teacher focuses on the presentation of the prepared educational material. In this case, information is almost always presented in the form of a monologue. That's why the main problems are the low level of communication skills, the inability to obtain a detailed answer from the student with his own assessment of the considered issue, the insufficient inclusion of students listening to the general discussion. Traditional pedagogical technologies have their positive aspects: a clear organization of the learning process, systematic approach to teaching, widely used visual aids, tables, technical training aids. New living conditions put forward their demands for educating young people: they must be not only skillful, but also thinking, initiative, independent. The use of modern educational technologies in teaching practice is a necessary requirement for the intellectual, creative development of students [8, 11]. The classification of modern educational technologies is presented below: Pedagogical technologies Achieved results Problematic teaching Creation of problem situations in educational activity and organization of active independent activity of students to solve them, as a result we have creative mastering of knowledge, skills; the thinking abilities are developed Multi-level teaching The teacher has the opportunity to help bad students; the students have to move faster and deeper in education. Bright students assert themselves in their abilities, the bad ones get the opportunity to experience academic success, the level of motivation for learning increases Project methods of teaching Work on these methods makes it possible to develop the individual creative abilities of students, more consciously approach to professional and social self-determination Research methods in teaching It allows students to independently replenish their knowledge, to deeply study the problem and to suggest ways of solving it, which is important in the formation of a worldview. This is important for determining the individual way of each student's development Lecture Seminar Test System Allows you to concentrate the material in blocks and present it as a whole, and control is done by preliminary training of students Technology of use in teaching play methods: role, business and other types of educational plays expansion of the horizon, the development of cognitive activity, the

formation of certain skills and skills required in practical activities, the development of general educational skills. Training in cooperation (team work, group work) Cooperation is interpreted as an idea of joint developing activities of adults and children. The essence of the individual approach is to go not from the academic discipline, but also from the student to the discipline, to go from the opportunities that the student has, to use psycho-pedagogical diagnostics of the personality Information and communication technologies. Change and unlimited enrichment of the content of education, use of integrated courses, Internet access, whatever pedagogical technology we apply in the educational process, it is realized through the system of classes, so the teacher's task is to ensure the inclusion of each student in different activities. Educational technologies give wide opportunities for differentiation and individualization of educational activity and are aimed at the final result of the educational process - the training of highly qualified specialists.

References:

1. Carter & McCarthy (1988). Vocabulary and language teaching. Longman 1988,242 pages
2. Gu and Johnson (1996), Vocabulary learning strategies and language learning. Open journal of sciences,Vol4,No 3.March 17,2016
3. Schmitt, N. (1999). The relation between TOEFL vocabulary items and meaning, association, 325 collocation, and word-class knowledge. Language Testing 16, 189-216
4. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CONFLICT OF INTEREST AND CORRUPTION: GENERAL-THEORETICAL ASPECTS (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN AND GEORGIA)

Murodov Humoyun G'ayratovich [1]

[1] Academy of Public Administration, Under the President of the Republic of Uzbekistan Specialty "Public Administration" master's degree student

Email: h_murodov@ipotekabank.uz

https://doi.org/10.5281/zenodo.4694683

ARTICLE INFO

Received: 9th April 2021
Accepted: 12th April 2021
Online: 15th April 2021

KEY WORDS

Conflict of interests, corruption, state governing bodies, legal measures.

ABSTRACT

This article provides general and special characteristics of important aspects of corruption and conflict of interests that negatively affect the development of society and the state, and also analyzes them through the prism of the views of scientists. The conflict of interests and harmful consequences of corruption brought to society are listed. The reasons for corruption and conflict of interest are listed. Along with the measures taken by the countries of the world, the activities of international organizations were also carried out. On the basis of the legislation of the state of Georgia and the conclusions of international organizations, the work carried out in the field of combating corruption and conflict of interests has been analyzed.

МАНФААТЛАР ТЎҚНАШУВИ ВА КОРРУПЦИЯ: УМУМИЙ-НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАР (ЎЗБЕКИСТОН ВА ГРУЗИЯ МИСОЛИДА)

Муродов Ҳумоюн Ғайратович[1]

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси, "Давлат бошқаруви" мутахассислиги магистратура босқичи тингловчиси

Email: h_murodov@ipotekabank.uz

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 9-aprel 2021
Ma'qullandi: 12-aprel 2021
Chop etildi: 15-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Манфаатлар тўқнашуви, коррупция, давлат бошқарув органлари, ҳуқуқий чора-тадбирлар.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада жамият ҳамда давлат ривожига салбий таъсир кўрсатувчи коррупция ҳамда манфаатлар тўқнашувининг муҳим жиҳатлари, шу жумладан умумий ва махсус тавсифи берилган ва таҳлиллар олимларнинг қарашлари воситасида баён қилинган. Манфаатлар тўқнашуви ҳамда коррупциянинг жамиятга келтирилаётган зарарли оқибатлари санаб ўтилган. Коррупция ва манфаатлар тўқнашувининг юзага келиш сабаблари келтирилган. Шунингдек, жаҳон давлатлари томонидан амалга оширлаётган чоралар билан бирга халқаро миқёсдаги ташкилотларнинг сай-ҳаракатлари келтириб ўтилган.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ И КОРРУПЦИЯ: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА И ГРУЗИИ)

Муродов Ҳумоюн Ғайратович[1]

[1] Магистрант Академии государственного управленияпри Президенте Республики Узбекистан, Специальность «Государственное управление»

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 9 апреля 2021 г.
Утверждено: 12 апреля 2021 г.
Опубликовано: 15 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Конфликт интересов, коррупция, органы государственного управления, правовые меры.

АННОТАЦИЯ

В данной статье даётся общая и специальная характеристика важных аспектов коррупции и конфликта интересов, негативно влияющих на развитие общества и государства, а также анализируется через призму взглядов ученых. Перечисляются конфликт интересов и вредные последствия коррупции, приносимые обществу. Перечислены причины возникновения коррупции и конфликта интересов. Наряду с мерами, принимаемыми странами мира, осуществлялась и деятельность международных организаций. На основе законодательства государства Грузии и заключений международных организаций проанализирована осуществляемая работа в сфере противодействия коррупции и конфликту интересов.

Кириш

Коррупция ҳамда манфаатлар тўқнашуви давлат ва жамият манфаатларига зиддир, унинг натижаси эса иқтисодиёт, сиёсий ҳаёт ҳамда ижтимоий, мухтасар айтганда, барча соҳанинг инқирозига олиб келади. Аксарият ҳолларда кераксиз ва фойдасиз бўлган лойиҳаларнинг қўллаб-қувватланиши, амалга оширилиши ёки кўпчилик учун фойдали бўлганларининг қонунга зид тарзда кечиктирилишига олиб келади. Қонуний фуқаролик лойиҳалари амалга оширилса ҳам, коррупцион "солиқ"ни қоплаш харажатлари иш сифатига путур етказади. Манфаатлар тўқнашуви оқибатида инвестиция муҳитининг бузилиши ҳам юзага келиши мумкин. Хусусан, турли бюрократик тўсиқлар сунъий равишда яратилиши орқали соғлом инвестиция ва рақобат муносабатлари заволга юз тутади. Шундай қилиб, коррупция бутун мамлакатнинг иқтисодий самарадорлигини пасайтиради. Ушбу иқтисодий оқибатларга қўшимча равишда, коррупция миллатнинг ижтимоий тенгсизлик даражасини ошириши, бунинг натижасида эса жиноятчилик ва зўравонлик муаммоларини янада кучайтиришини алоҳида назарда тутиш керак. У ҳукумат фаолиятига путур етказади, фуқаролик жамиятини йўқ қилади ва аҳоли орасида сиёсий беқарорликни ва ишончсизлик даражасини оширади. Охир-оқибат, давлат органига бўлган ишончнинг йўқотилиши каби салбий оқибатлар юзага келишига сабаб бўлади. Фуқароларнинг ҳокимиятга бўлган
ишончи – бу ҳукуматнинг эга бўлиши мумкин бўлган энг катта ютуғи, ва

мустаҳкам асоси бўлса, коррупция эса уни энг қуйи ҳолатга тушириши мумкин бўлган салбий факторладан бири ҳисобланади.

Асосий қисм

Алоҳида эътибор бериш керакки, коррупция катта ва кичик доирада юз беришидан, унинг қарамоғига тушганлар бадавлат ва камбағал бўлишидан қатъи назар, барча мамлакатларда учрайди. Ушбу зарарли иллатни бартараф этиш бўйича жаҳон ҳамжамияти томонидан бир қатор самарали ишлар амалга оширилаётган бўлса-да, уни тўлалигича бартараф этишнинг имкони бўлмаяпти.

Ўтказилган Ўтказилган тадқиқотларга қараганда Осиё ва Тинч океани давлатларининг **60 тасидан жами 150 дан ортиқ** юқори бошқарув органи вакиллари респондент сифатида олинганида оммавий ва давлат хизматларида коррупция – бу қонунийликни таъминлашдаги энг асосий тўсиқ эканлиги таъкидланган. Шунингдек, ушбу давлатлар вакиллари томонидан алоҳида келтирилган маълумотларга қараганда, коррупция давлатнинг иқтисодиёти, сиёсий ўсиши ва ижтимоий ривожланиш соҳаларидаги жиддий тўсиқ бўлувчи ғов сифатида баҳоланган [1].

“Коррупция” термини лотинча “corruptio” сўзидан келиб чиққан бўлиб, унинг этимологик маъноси “бузиш, сотиб олиш” – деган маънони билдиради, яъни *коррупция – сиёсат ва давлат бошқаруви соҳасидаги ижтимоий хавфли ҳодиса, давлат функцияларини бажариш ваколатига эга бўлган ёки уларга тенглаштирилган шахсларнинг ноқонуний тарзда моддий ва бошқа бойликларга эга бўлиши, турли имтиёзларни олишда ўз мақоми ва у билан боғлиқ имкониятлардан фойдаланиши, шунингдек, бу бойлик ва имтиёзларни жисмоний ёки юридик шахслар қонунга хилоф равишда эгаллашига имкон беришидир* [2]. Кўп ҳолларда “коррупция” атамаси сиёсий элитадаги бюрократик аппаратга қарата ишлатилади. Коррупция кўплаб давлатларнинг жиноят ва маъмурий қонунчилиги билан ҳуқуққа қарши ҳаракат сифатида таъқиб қилинади. Кўриниб турганидек, коррупция нафақат бир соҳага, бир шахсга таъсир этади, балки бутун жамият ва тизимнинг заволга юз тутишига сабаб бўлади.

Барча даврларга қараганда XVIII асрнинг иккинчи ярмига келиб жамият муҳим бўғин сифатида давлат бошқарув аппаратининг ишида тобора кўпроқ таъсир кўрсата бошлаган. Бу ўша даврда қабул қилинган бир қатор қонун ҳужжатларида ўз аксини топган. Жумладан, 1787 йилда қабул қилинган АҚШ Конституциясида пора олиш мамлакат президентига нисбатан **“импичмент”** эълон қилиниши мумкин бўлган икки жиноятнинг бири сифатида кўрсатиб ўтилган. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши ва уларнинг мамлакат ҳаётидаги ўрнининг ошиб бориши XIX-XX асрларда ривожланган давлатларда коррупцияни дунёнинг бошқа мамлакатларига нисбатан анча камайишига олиб келди.

Коррупция ҳамда манфаатлар тўқнашувини юзага келишига қуйидаги омиллар сабаб бўлади:

- Ҳуқуқ нормаларининг турлича шарҳланиши мумкинлиги;
- Аҳоли ҳуқуқий саводхонлигининг пастлиги;
- Мамлакатдаги сиёсий вазиятнинг нотинчлиги;
- Ижро ҳокимиятининг бирлиги тамойилининиинг бузилиши;
- Аҳолининг давлатни назорат қилишдаги суст иштироки;
- Давлат секторидаги хизмат қилаётган хизматчилар даромадларининг

хусусий сектордa топиш мумкин бўлган даромадлардан камлиги;

- Инфляциянинг юқори даражаси;
- Мамлакат юқори бошқарув органларининг аҳолидан узилиб қолганлиги.

Ўзбекистон Республикасида халқаро индексларга кўра, коррупция ҳолатларининг жорий кўрсаткичлари қуйидагича баҳоланган:

- 2020-йилда 26 балл тўплаб, 146-ўрин;
- 2019-йилда 198 та давлат ичида 100 баллик тизимда 25 балл эгаллаб, 153-ўрин;
- 2018-йилда 158-ўрин [3].

Юртбошимиз Ш. Мирзиёевнинг ташаббуслари билан 2017 йил 3 январда Ўзбекистон Республикасининг **“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”**ги қонуни [4] қабул қилинди. Мазкур қонуннинг қабул қилиниши – давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг коррупцияга қарши курашишда куч ва имкониятларини бирлаштириб, яхлит бир тизим яратиш ҳамда соҳага оид миллий қонунчиликни такомиллаштириш имконини берди. Ўтган давр мобайнида коррупцияга қарши курашиш давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, унга қарши курашиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, соҳани тартибга солувчи ҳуқуқий механизм ва институционал тизимлар яратиш ишлари изчиллик билан давом эттирилди.

Ушбу бошланган ишларнинг мантиқий давоми сифатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги **“Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”**ги Фармони билан жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишга қаратилган давлат сиёсатини шакллантириш, уни муваффақиятли амалга ошириш ҳамда самарадорлигини такомиллаштириш мақадида махсус ваколатли давлат органи – Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди.

Ўзбекистонда янги Агентлик ташкил этилганини бир қатор халқаро ташкилотлар, жумладан, Жаҳон банки, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХҲТ), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Наркотиклар ва жиноятчиликка қарши курашиш бошқармаси, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотлари юксак мамнуният билан кутиб олиб, агентлик фаолиятини йўлга қўйиш ва агентлик зиммасидаги вазифаларни амалга оширишда амалий кўмак кўрсатишга ҳамда бу йўналишда яқиндан ҳамкорлик қилишга тайёр эканликлигини маълум қилди.

Манфаатлар тўқнашуви.

Манфаатлар тўқнашуви коррупцияни ҳаракатга келтирувчи ички таркибий қисми саналади. Коррупция каби мазкур иллатнинг энг ёмон жиҳати шундан иборатки, ҳам марказий давлат бошқарув органлари, ҳам маҳаллий давлат ҳокимият органлари ходимлари ва мансабдор шахслари манфаатлар тўқнашуви ҳолатларини фош етмасликдан манфаатдор саналадилар. Чунки агар бундай ҳолат очиқланадиган бўлса, нафақат уларнинг шахсий манфаатлари, балки давлат ҳокимияти (маҳаллий ҳокимият) органининг имиджи ва обрў-эътибори, нуфузи учун ҳам салбий оқибатларга олиб келиши мумкин бўлади. Айнан мана шу жиҳатдан келиб чиқиб ҳам манфаатлар тўқнашуви субъектлари бир-бирларининг қилмишларини имкон қадар

очиқламасликка ҳаракат қиладилар, шахсий манфаат ва фойда илинжида давлат, жамият манфаатларини оёқости қиладилар.

“Манфаатлар тўқнашуви” тушунчаси бир қарашда аниқ кўринади, чунки “манфаат” ва “зиддият”, “тўқнашув” сўзлари ҳамма учун тушунарлидек туюлади. Кенг доирада олиб қараганда, “манфаатлар тўқнашуви” давлат бошқарув органлари, маҳаллий ҳокимият органлари, идоралар фаолиятини, уларда фаолият юритувчи хизматчиларнинг ҳатти-ҳаракатларида ўз аксини топади. Шунингдек, давлат хизмати фаолиятини тартибга” солишга қаратилган халқаро, хорижий ва ички қонунчиликда, коррупцияга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида, шу билан бирга, давлат бошқаруви ва корпоратив фаолиятнинг турли соҳаларига тааллуқли бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда келтириб ўтиладиган ҳамда акс эттириладиган энг мураккаб ва энг аҳамиятли тушунчалардан бири сифатида белгиланган.

Хорижий ҳуқуқшунослардан Астанин, А.Д.Иляков, О.В.Казаченкова, С.Е.Чаннов, А.Дементев, С.Качушкин, А.В.Куракин, А.М.Куренной, Е.В.Талапина, С.Н.Юзҳаковлар томонидан манфаатлар тўқнашувиининг мазмун моҳияти очиб берилаганлигини кўришимиз мумкин. А.Д.Иляковнинг фикрига кўра: “Ҳар қандай коррупцион ҳуқуқбузарлик негизида манфаатлар тўқнашуви ётади. Давлат бошқаруви тизимида фаолият олиб борувчи ваколатли субъектда давлатнинг муайян ваколати мавжудлиги ва ушбу ваколатдан шахсий манфаатлар, шу жумладан мулкий манфаатларни амалга оширишда фойдаланиш мумкинлигини англатади [6]”. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, коррупциянинг вужудга келиши учун, албатта, манфаат бўлиши талаб этилади. Мазкур манфаат эса муайян ваколатнинг суиистеъмол қилиниши орқали таъминланади. Бир гуруҳ олимларнинг фикрича, манфаатлар тўқнашувига давлат иродасини қўллаш орқали тўсиқларни олиб ташлаб, ўз шахсий эҳтиёжини қондириш учун ҳаракат қилиши (Н.Обозов, Х.Ҳекҳаусен, У.Юри ва бошқалар) дея изоҳ берадилар [7].

Манфатлар тўқнашувининг қонунчилигимизда акс этганлик ҳолати ҳақида сўз юритадиган бўлсак, аввало, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” ги Қонунунига юзланишимиз керак бўлади. Қонунга кўра: “**манфаатлар тўқнашуви** – шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият [8]” - дея таъриф берилган. Шуни назарда тутиш керакки, бир томондан давлат манфаати майдонга чиқса, иккинчи томондан шахсий манфаат юзага келади, икки манфаат эса бир нуқтада тўқнаш келади. Мазкур вазиятда эса албатта қонунни четлаб ўтиш, уни менсимаслик, жамият ва давлатда ўрнатилган ҳуқуқий тузумга итоатсизлик қилинади.

Манфаатлар тўқнашувининг асосий натижаси шундан иборатки, давлат бошқарувии органларининг функцияларни бажариш сифатини пасайтириш, давлат ва жамият турли соҳаларининг аҳамиятини пасайтириш, жамоатчилик манфаатларини эътиборсиз қолиши каби салбий оқибатлар

келтириб чиқаради. Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш давлат ваколатларини сифатли амалга оширишга ёрдам беришини алоҳида таъкидлаш жоиз. Манфаатлар тўқнашуви давлат ва маҳаллий бошқарув институтининг қадриятларини хавф остига қўйиб, давлатнинг ташкилий, ҳуқуқий ва ахлоқий асосларини барбод этиши эса энг оғир оқибатлардан бири саналади.

Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасига биноан “манфаатлар тўқнашуви – шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият” эканлиги кўрсатилган. Мазкур норманинг киритилиши ҳам халқаро миқёсдаги ҳуқуқий ўзгаришлар билан бевосита боғлиқ саналади, хусусан, “манфаатлар тўқнашуви” концепциясининг киритилиши БМТнинг “Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси”дан келиб чиққан бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятлари билан боғлиқ [19]. Бироқ БМТнинг мазкур Конвенциясида “манфаатлар тўқнашуви” атамаси ишлатилмайди, лекин унинг моҳияти “манфаатлар низоси”, “манфаатлар келишмовчилиги” ва бошқа тушунчалар билан изоҳланади ҳамда ўзаро жуда яқин саналади. БМТ Конвенциясининг 7-моддаси 4-бандида “ҳар бир иштирокчи давлат ички қонунчилигининг асосий тамойилларига мувофиқ шаффофликка кўмаклашадиган ва манфаатлар тўқнашувининг олдини оладиган бундай тизимларни яратиш, қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлашга интилади” - деб белгиланганлигини кўриш мумкин.

Грузия.

Грузиянинг давлат аппарати фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий базаси ўз мустақиллигини, шаффофлигини, ҳисобдорлигини ва ҳалоллигини таъминлаш учун мўлжалланган муҳим қоидаларни ўз ичига олади. Бироқ, давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга қаратилган қонунчилик қоидаларини амалга ошириш заифлигича қолмоқда. Ижобий ислоҳотларга қарамай, давлат харидлари тизимида манфаатлар тўқнашуви ҳамда коррупция хавфи сақланиб қолмоқда.

Конституция ва бошқа қонунлар манфаатлар тўқнашуви каби масалаларни тартибга солади хусусан, турли кўринишдаги манфаатларнинг ифодаланиши, совғалар олиш, активларни декларация қилиш ва бошқалар ҳаракатлар давлат томонидан назоратда тутиб борилади. Грузиянинг "Давлат хизматида манфаатлар тўқнашуви ва коррупциянинг мос келмаслиги тўғрисида"ги қонуни давлат муассасаларида манфаатлар ва коррупциянинг мос келмаслигини олдини олиш, аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган, мансабдор шахсларнинг мулкий ҳолати тўғрисидаги декларацияларни тақдим этиш механизмини тартибга солади, тақдим этилган декларацияларни мониторинг қилади. 2-моддага мувофиқ: Грузия Президентидан бошлаб "расмий" атамаси назарда тутилган давлат органи субъектлари кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, қонун депутатларнинг ҳалоллигини таъминлайдиган кўплаб қоидаларни ўз ичига олади.[10]

Қонунда кенг доирадаги чеклов чоралари ҳам мавжуд. Қонун, шунингдек, совғалар ва тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлган чекловлар қўяди. "Давлат хизмати тўғрисида" ги қонун[11] манфаатлар тўқнашувини, давлат амалдорларининг бизнесдаги иштирокини, совғаларга чекловларни, давлат амалдорларининг ўз активларини ошкор қилиш ва ахборот берувчиларни ҳимоя қилиш мажбуриятини тартибга солади. Қонун шунингдек, давлат ва хусусий сектор ўртасида ишчиларнинг ўтишига оид қоидаларни ҳам ўз ичига олади.

Грузияда давлат хизматчиларининг яхлитлиги тўғрисида бир неча Қонунчилик қоидалари мавжуд. Улар “Давлат хизматида манфаатлар ва коррупциянинг мос келмаслиги тўғрисида”ги қонун ва ҳукуматнинг “Давлат муассасаларида ахлоқий ва хулқ-атворнинг умумий қоидаларини белгилаш тўғрисида”ги қарорида[12] баён этилган. Ушбу қонунларга кўра, давлат хизматчилари манфаатлар тўқнашувининг ҳар қандай ҳолатларини олдини олишлари ва юзага келган ҳолатларда бундай ҳолатларни билдиришлари шарт.

Грузияда давлат харидлари асосан электрон тизим орқали амалга оширилади. Сўнгги йилларда рақобатбардош бўлмаган харидлар миқдори камайган бўлиб, ҳарид қилиш билан боғлиқ низоларни ҳал қилиш учун самарали механизм мавжуд, аммо манфаатлар тўқнашуви қоидалари тўлиқ ҳал етилган эмас. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Грузия ҳукумати давлат секторида манфаатлар тўқнашувини ва коррупцияни олдини олишга қаратилган қонунчилик нормаларига риоя қилишни таъминлаш муаммоларини бартараф этиш масаласини ҳал қилишга кераклиги назарда тутилади. Грузиянинг ижро этувчи ҳокимият кучи амалда унинг фаолиятига норасмий ташқи таъсир туфайли мустақил эмаслигини кўриш мумкин. Ҳукумат мустақил давлат хизматини яратиш ва давлат бошқарувида коррупцияга қарши курашиш учун етарлича ҳаракат қила олмаяпти. Сўнгги йилларда ижро этувчи ҳокимиятда манфаатлар тўқнашуви ва коррупция билан боғлиқ кўплаб ҳолатлари бўлган, аммо бу ҳолатлар одатда соҳа мутахассислари томонидан ўрганиб чиқилмаганлиги, айбдорларга нисбатан таъсир чоралари кўрилмаганлиги халқаро ташкилотлар томоидан эътироф этилмоқда[13].

Коррупцияга қарши кураш бўйича халқаро ташкилотнинг кўрсатмаларига кўра Грузияда коррупцияга қарши сиёсатни мувофиқлаштириш вазифаси юклатилган коррупцияга қарши кураш бўйича Идоралараро кенгаш (Коррупцияга қарши кенгаш) манфаатлар тўқнашувини содир этиш ва уларга жавоб бериш учун самарали тизимни яратиш кераклигини, ушбу кенгаш давлат бошқарув органлари вакиллари билан бир қаторда фуқаролик жамияти вакиллари билан ҳам фаол иш олиб бориши кераклиги алоҳида таъкидланган [14].

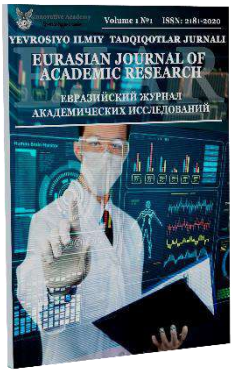
Хулоса қилиб айтганда, коррупция ва манфаатлар тўқнашувга қарши курашиш бу биргина давлатнинг бошқарув органлари томонидан амалга ошириладиган фаолият эмаслигини барчамиз англашимиз даркор. Зеро ҳар қандай оқибат юзага келиши учун муайян сабаб бўлмоғи даркор. Шундай экан, давлат бошқаруви органлари фаолиятида манфаатлар тўқнашуви ҳолатларини юзага келишини олдини олиш, мавжуд ҳолатларни бартараф этиш ҳамда келгусида бундай салбий вазиятларнинг ривожланишини кескин камайтириш мақсадида ҳар бир орган фаолиятида жамоатчилик назоратини ташкил етиш, маълумотлар очиқланишини таъминлаш ва шу билан бирга, жазо

чораларини кескинлаштириш талаб этилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. CORRUPTION: CAUSES, CONSEQUENCES AND CURES. U Myin. Asia-Pacific Development Journal. Vol. 7, No. 2, December 2000. Pn:33
2. http://sampayarik.uz/uz/node/515
3. https://www.transparency.org/en/cpi#
4. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 2-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.01.2019 й., 03/19/516/2484-сон; 24.05.2019 й., 03/19/542/3177-сон, 2019 й., 2-сон, 47-модда
5. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 06/20/6013/1002-сон
6. Конфликт службе государственной на интересов. Монография. А.Д.Иляков. Россия. 2017. (Conflict of interest between the state and the state. Monograph. A.D.Ilyakov. Russia. 2017.)
7. Кабашов С.Ю. Урегулирование конфликта интересов и противодействие коррупции на гражданской и муниципальной службе: теория и практика. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 192 с
8. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017-й., 1-сон, 2-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.01.2019-й., 03/19/516/2484-сон; 24.05.2019-й., 03/19/542/3177-сон, 2019-й., 2-сон, 47-модда.(Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 1, Article 2; national database of legislation data, 16.01.2019-y., 03/19/516/2484-SEC; 24.05.2019-y., 03/19/542/3177-San, 2019-y. Article 47.)
9. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-36.65/
10. https://matsne.gov.ge/ru/document/download/33550/55/ru/pdf
11. https://matsne.gov.ge/en/document/download/3031098/1/ru/pdf
12. https://tbilisi.media/main/63250-pravitelstvo-gruzii-prinyalo-postanovlenie-ob-obshhih-pravilah-etiki-i-povedeniya-v-gosudarstvennyh-uchrezhdeniyah
13. https://transparency.ge/en/post/georgia-national-integrity-system-assessment-2020
14. Разработка системных мер по предотвращению конфликта интересов. разработка системных мер по предотвращению конфликта интересов – Под научным руководством Ж.К.Рысбековой, Казахстан, Нур-султан, 2020 г. 99 с.
15. https://www.gov.uk/government/publications/ministerial-code
16. http://europam.org/?module=legislation&country=France
17. Zoilboyev J.K. (2020). Administrative Reforms In The Republic Of Uzbekistan: Some Problems And Prospects. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, *2*(12), 1-4.
18. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенсияси (Ню-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) 140 та давлат томонидан имзоланган. Ўзбекистон Республикаси 2008-йил 7-июлдаги ЎРҚ-158 сон Қонуни билан қўшилган.(The United Nations Convention Against Corruption (New York, 31 October 2003) was signed by 140 countries. The Republic of Uzbekistan was annexed by the law of 7 July 2008 number of-158.)
19. United Nations Convention against Corruption, Article 7. https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF "KASHKA" OAS IN THE XVIII-XIX CENTURIES

Shodiyeva Surayyo Salohiddin qizi [1]

[1] Teacher of the Department of Literary Studies, Karshi State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4698456

ARTICLE INFO

Received: 11th April 2021
Accepted: 15th April 2021
Online: 17th April 2021

KEY WORDS

Bukhara Emirate, Khiva and Kokand khanates, political turmoil, Qashqa oasis, political, social, literary environment

ABSTRACT

This article deals with the environment of the khanates in Turkestan, in particular, the political, social and cultural life of the Kashkadarya oasis, a branch of the Bukhara Emirate.

QASHQA VOHASINING XVIII–XIX ASRLARIDAGI SIYOSIY-IJTIMOIY VA MADANIY HAYOTI

Shodiyeva Surayyo Salohiddin qizi [1]

[1] Qarshi davlat universiteti Adabiyotshunoslik kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 11-aprel 2021
Ma'qullandi: 15-aprel 2021
Chop etildi: 17-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonligi, siyosiy parokandalik, Qashqa vohasi, siyosiy, ijtimoiy, adabiy muhit

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkiston o'lkasidagi xonliklar muhiti, xususan, Buxoro amirligining bir tarmog'i hisoblangan Qashqadaryo vohasining siyosiy-ijtimoiy va madaniy hayoti xususida so'z boradi.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ КАШКИНСКОЙ ОАЗ В XVIII-XIX ВЕКАХ

Шодиева Сурайё Салохиддин кизи[1]

[1] Преподаватель кафедры литературоведения Каршинского государственного университета.

https://doi.org/10.5281/zenodo.4698456

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 11 апреля 2021 г.
Утверждено: 15 апреля 2021 г.
Опубликовано: 17 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Бухарский эмират, Хивинское и Кокандское ханства, политические беспорядки, Кашкайский оазис, политическая, социальная, литературная среда

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается среда ханств в Туркестане, в частности политическая, социальная и культурная жизнь Кашкадарьинского оазиса, ответвления Бухарского эмирата.

O‘rta Osiyoda XVIII asr davomida yuz bergan siyosiy parokandalik natijasida mazkur hudud uch xonlikka: Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklariga bo‘linib ketdi. Har bir xonlik tepasida turgan hukmdor o‘z davlatining sarhadlarini mustahkamlashga harakat qildi. XVIII asr o‘rtalarida, ya’ni so‘ngi Ashtarxoniy hukmdor Abulfayzxon davrida (1711-1747) Buxoro xonligi bir necha mustaqil hokimliklarga bo‘linib ketdi. Mustaqillik da’vo qilgan bekliklarda qavm boshliqlari boshqaruvni o‘z qo‘llariga oldi. Abulfayzxon davrida Qashqadaryoda ikki katta urug‘: Mang‘itlar va Kenagas boshliqlari xon huzurida o‘z mavqelarini oshirish uchun kelisha olmas edi. Shu bois, Mang‘itlar vohaning quyi qismida, Qarshi va uning tevarak-atrofida, Kenagaslar esa Shahrisabz, Kitob tumanlarida joylashdi. Ikki o‘rtadagi o‘zaro nizolar xalqni tobora bezor qilishi natijada ular o‘zlari yashab turgan hududlardan ketib qolishga majbur bo‘lgan. XVIII asrning 20-yillarida Qashqadaryo butunlay huvillab, shahar xaroba holatiga kelib qoladi[1]. Bunday holat vohaning Qarshi va Shahrisabz singari shaharlarida kuchayganligini ko‘rish mumkin.

Xonlik urug‘ boshliqlari o‘rtasidagi adovatni bosti-bosti qilish o‘rniga, bir tomonga yon bosgan holda qarama-qarshilikni yanada kuchaytirib yuborardi. Jumladan, Shahrisabz begi, Kenagaslar boshlig‘i Ibrohimbiy Otaliq Mang‘itlarga qarshi kurashda omadi chopmaganiga Abulfayzxonni sababchi qilib, oshkora holda dushmanlik yo‘liga o‘tadi. U Samarqandga borib, kuyovi Rajabxonni xon deb e’lon qiladi. Bu vaqtda Buxoroda bo‘lgan Pyotr Ining elchisi Benevenining aytishicha: “…g‘alayon ko‘targanlar gohida poytaxtni besh oylab qamalda tutib turganlar”. Garchand Rajabxon tez orada vafot etgan bo‘lsa-da, Buxoroning yon atrofidagi qishloqlarni talash qariyb yetti yil davom etgan.

XVIII asr o‘rtalarida xonlikda mang‘itlarning mavqeyi o‘sib borgan va juda yuqori darajada bo‘lgan. Ayniqsa, bu borada Qarshida otaliq vazifasini bajargan Muhammad Hakimbiyning o‘g‘li Muhammad Rahim ham o‘z maqsadiga erishish yo‘lida eronliklar bilan qo‘shilib, faol harakat qilgan. Nodirshoh qo‘lida xizmat qilgan Muhammad Rahim biroz xizmatdan so‘ng, Buxoroga kelib, “amir ul-umaro” mansabini egallaydi.

1747-yildan boshlab amalda hokimiyat mang‘itlar sulolasining asoschisi Muhammad Rahim qo‘liga o‘tadi. Muhammad Rahim o‘z hokimiyatini mustahkamlash va markazlashtirish maqsadida ko‘pgina istilochilik yurishlarini amalga oshiradi.

[1] Равшанов П. Қарши тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 516.

Natijada 1756-yilning kuzida din peshvolari tashabbusi bilan unga rasmiy xon unvonini berish masalasi qo‘yiladi.

Ko‘pgina manbalarda Buxoro amirligi 27 beklikdan iborat ekanligi aytib o‘tilgan. Tarixchi va sayyoh Boljuvoniy esa bu bekliklarni quyidagi tartibda sanab o‘tadi: “Chorjo‘y, Karki, Kalif, Qarshi, Karmina, Nurota, Ziyovuddin, Xatirchi, G‘uzor, Shahrisabz, Kitob, Yakkabog‘, Chiroqchi, Jomchi va Sherobod, Boysun, Dehnav, Sariosiyo, ya’ni Sarijo‘y, Hisor, Qorategin, Darvoz, Boljuvon, Ko‘lob, ya’ni Xatlon, Qo‘rg‘ontepa, Kubodiyondir” [2].

Qashqadaryo hududi Buxoro amirligida o‘ziga xos o‘rin egallagan. Jumladan, amirlik ixtiyorida bo‘lgan Qarshi bekligi “valiahd bekligi” sifatida talqin etilgan. Masalan, rus olimasi O.Suxareva “Buxoro xonligidagi shaharlar tarixiga doir” (1958) asarida quyidagilarni bayon qiladi: “Qarshi Buxoro xonligining ikkinchi siyosiy markazi bo‘lgan. Bu yerda Buxoro taxti vorisi qarorgohi bo‘lgan, u soliq yig‘ish ishlarini nazorat qilgan bek bilan boshqaruvga qo‘yilgan”. Qarshida XIX asrda ko‘plab chorbog‘lar yaratilgan. Hattoki 1863-yilda Qarshida bo‘lgan venger (mojor) sayyohi G.Vamberi ham o‘z asarida to‘xtalib: “Qarshida omma uchun mo‘ljallangan bog‘larni ko‘rib tamomila hayratda qoldim,” − deb ta’kidlab o‘tgan.

Qashqadaryo vohasi kishilari chorvachilik, dehqonchilik, kulolchilik, zargarlik qilib kun kechirishgan. Bu davrda voha kulolchiligida o‘ziga xos badiiy uslub vujudga kelgan. Kulolchilikning asosiy markazlari Qarshi, Shahrisabz va Kitob shaharlari edi. Vohada zargarlik ham taraqqiy etgan XVIII-XIX asrlarda Qarshi, Shahrisabz ham Buxoro, Xiva, Samarqand, Toshkent va Qo‘qon shaharlari kabi O‘rta Osiyoning yetakchi zargarlik markazlaridan biri bo‘lgan. Qarshi bekligi tarkibiga kirgan ayrim qishloq yoki mahalla nomlari, o‘sha qishloq aholisining qaysi hunar bilan shug‘ullanganligidan dalolat bergan. Masalan, Qarshida Degrez, Misgarlik, Charmgar, Sandiqchi, Dukchi, Kosagir, Duradgor kabi ko‘plab mahallalar mavjud bo‘lgan.

Qarshi bekligida ijtimoiy va madaniy sohada o‘zgarishlar xalq orasida “amir ma’sum” (begunoh amir) nomi bilan shuhrat qozongan, mang‘itlar sulolasining vakili amir Shohmurod davrida (1785-1800) ko‘zga tashlanadi. Amir Shohmurod ko‘plab ijobiy jihatlari bilan boshqa mang‘it hukmdorlaridan farq qilgan.

Amir Shohmurod o‘z mamlakatini XIX asr boshlarida bir qadar yuksaltirishga erishgan. Shohmurod davrida aholidan olinadigan soliqlar obodonchilik ishlariga, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish kabi muhim ishlarga sarf qilinganligi ham uning naqadar ezgu ishlarning homiysi ekanligini ko‘rsatadi. Amir Shohmurodni sug‘orish tarmoqlariga alohida e’tibor berganligini rus sharqshunosi V.Bartold ham “…uning podshohligi davrida Zarafshon, Amudaryo va Qashqadaryodagi sug‘orish tarmoqlari tiklangan edi,”[3] − deb e’tirof etib o‘tadi.

Qarshi shahrini tiklash ishlariga faqatgina amir Shohmurod davrida kirishildi. Qarshi shahri mang‘itlar sulolasining o‘ziga tayanch hududlaridan hisoblanar edi. Amir Shohmurod o‘limidan biroz oldinroq o‘g‘li va valiahdi Haydarni Qarshi bekligiga hokim qilib jo‘natadi. Amir Haydar davrida Qarshi shahrining qo‘rg‘oni, masjid va madrasalari,

[2] Муҳаммад Али Болжувоний. Тарихи Нофеий. – Т.: Академия, 2001. – Б. 27.

[3] Ko’charov Jamshid. Qarshi shahrining XVIII asr ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi tarixidan (magistrlik dissertatsiyasi). – Samarqand: 2008, – B. 19.

karvon saroylari, namozgoh masjidi ta’mirlandi, shahar obodonlashtirildi.

Buxoro amirligida XIX asr birinchi yarmida, amir Nasrullo (1826-1860) hukmronligi davrida ajnabiylar (ruslar, inglizlar)ning tashriflari tez-tez takrorlanadigan bo‘lib qoladi. Bunday kuzatuvchilarning birdan bir maqsadi Turkiston o‘lkasini o‘z mustamlakalariga aylantirish ekanligi keyinchalik aniq namoyon bo‘ldi.

Buxorodagi rus elchixonasi xodimi Meyendorf 1820-yilda Qarshini Buxoro amirligining yirik aholi maskani va xalqaro savdo yo‘lidagi shahar sifatida ta’riflagan[4]. Hirot va Kelifdan kelayotgan karvonlar, eng avvalo, Qarshi shahrida to‘xtashib, bozorda turli qorako‘l terilari, quruq mevalar, paxta xomashyosi va tolalari mahsulotini sotib olishgan.

Venger sharqshunosi o‘z ma’lumotlarida Qarshi aholisining etnik tarkibi to‘g‘risida ham to‘xtalib, aholining aksariyat qismini o‘zbeklar tashkil etishi bilan birga shaharda tojiklar, afg‘onlar, hindular, yahudiylar ham istiqomat qilishi haqida xabar qoldiradi.

Tarixchilarning ko‘rsatishicha, “Buxoro xonligi siyosiy nuqtayi nazardan katta shaharlar soniga qarab bo‘linadi. 1) Qorako‘l, 2) Buxoro, 3) Qarshi, 4) Samarqand, 5) Karki, 6) Xizor (Xuzor), 7) Miyonqol yoki Karmana, 8) Kattaqo‘rg‘on, 9) Chorshuy (Chorjo‘y), 10) Jizzax, 11) O‘ratuba, 12) Shari Sabe (Shahrisabz). Bu so‘nggi beklik kattaligi jihatidan Samarqandga tenglashadi, biroq amir bilan muntazam olib borilgan urushlar oqibatida uning faqat bir qismini xonlikka tobe deyish mumkin”[5].

Buxoroni G‘uzor, Yakkabog‘ kabi bekliklar bilan qiladigan savdosi Qarshi shahri orqali o‘tgan. Shuningdek, Buxoro shahri Toshkent, Samarqand vohalari, Farg‘ona vodiysi hamda Afg‘oniston va Hindiston, Xitoy bilan ham Qarshi vositasida bog‘langan. Natijada XVIII asrning boshlariga kelib Qarshi savdo-sotiq bo‘yicha Buxoro shahridan keyingi ikkinchi o‘rinda turadi.

Manbalarda bayon etilishicha, Qarshida 1840-yilda uchta, 1863-yilda esa o‘nta karvonsaroy mavjud bo‘lgan. Buxoro xonligida Qarshi shahri nufuzining oshishi XVI asrning ikkinchi yarmidan ko‘zga tashlanadi. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, XVIII asr o‘rtalarida Qarshi yirik savdo shahri bo‘lib, qo‘rg‘onning barcha bosh ko‘chalarida savdo do‘konlari faoliyat ko‘rsatgan, lekin ularning asosiy qismi shaharning shimoliy qismida joylashgan. XVIII asrning oxirlarida, Haydar To‘ra Qarshiga hokimligi vaqtida, qo‘rg‘ondan tashqarida savdo do‘konlari qurishni taqiqlovchi farmon chiqaradi. XIX asrning boshlariga kelib, Qarshining shahar aholisi ko‘payib, hududi kengayganligi bois bu farmon o‘z-o‘zidan bekor qilinadi. Asta-sekin qo‘rg‘on atrofida o‘z bozorlariga, savdo do‘konlariga ega bo‘lgan yangi shahar paydo bo‘ladi, qo‘rg‘on esa Eski shahar nomini oladi. Eski shahardan janubiy-sharqiy tomonda aholi ancha zich yashagan. XX asrning boshidagi hunarmandchilik va savdo markazi aholi zich joylashgan hududi shu yerda shakllangan. Asosiy katta bozor Yuqori bozor deb atalardi[6]. Qarshi shahridagi tarixiy, me’moriy yodgorliklar o‘zbek me’morchiligining noyob namunalaridan bo‘lib, ularning har biri alohida bir tarixga egadir. Bu noyob obidalar O‘zbekistondagi ko‘plab tarixiy madaniy yodgorliklar kabi yuksalish-u ulug‘vorlik

[4] Исмоилов Н., Бўриев О. Қарши -Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. – Қарши: Насаф, 2006. – Б. 46.
[5] Равшанов П. Қарши тарихи. —Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 526.
[6] O‘sha asar, 83-bet.

davriga ham, tahqir-u tazyiqlarga ham, vayrongarchiliklarga ham duchor bo‘lgan.

Arxeolog olim M.Masson XIX-XX asrlar chegarasida Qarshida yigirmata madrasa mavjud bo‘lganligini aytib o‘tadi. Ammo hozirgacha ulardan Sharofboy, Xo‘ja Abdulaziz, Qilichboy va Bekmirqozoq madrasalarigina saqlanib qolgan, xolos.

XVII–XVIII asrlarda Turkiston xalqlari madaniyati, san’ati, ma’naviy hayoti asosan, mustaqil uch xonlik hududida rivojlandi. Bu xonliklarda ko‘plab iste’dodli tarixchilar, tazkiranavislar, xattotlar, musiqashunoslar, shoir va adiblar yashab, barkamol asarlar yaratdilar. Qarshi shahrida o‘tmishda o‘ziga xos xattotlik maktabi shakllangan edi. Mavlono Soyiliy, Saidnazar Nasafiy, Arab Nasafiylar shu maktabning yetakchi namoyondalaridan bo‘lgan.

Xattotlikda Arab Nasafiy nomini alohida qayd etish lozim. Arab Nasafiy ko‘chirgan “Farhangi Zafango‘ya va Jahonpo‘ya” (Jahonni kezuvchi va o‘rnatuvchi) deb ataluvchi yetti qismdan iborat lug‘atda 5170 so‘zning ma’nosi izohlab berilgan. Qo‘lyozmaning so‘nggi yettinchi qismida 500dan ortiq o‘zbekcha so‘zning lug‘ati keltirilgan.

Nasaflik xattot mulla Muhammad Amin ibn Mulla Muhammad ham yetuk xattotlardan bo‘lgan. U 1882-yilda ko‘chirgan “Riyozan nasixin” hozirgi kunga qadar yaxshi saqlanib qolgan.

Madaniy−adabiy hayot uch xonlik doirasida ijtimoiy-tarixiy sharoitga qarab, goh siljishda, goh turg‘unlikda, goh tanazzulda bo‘lib turdi. Ammo bu fikrlardan butun jamiyat inqirozga yuz tutgan, madaniyat va adabiyot tanazzulga uchragan degan xulosaga kelish kerak emas. Chunki har qanday mushkul vaziyatlarda ham inson hamisha ezgulikka, taraqqiyotga intiladi. Eng g‘amgin, qorong‘u kunlaridan ham umid izlaydi. Shuning uchun ham bizga bu davrlarda yaratilgan ulug‘ meros yetib kelgan. Ko‘p podshohlar hukmdor sifatida murosasiz bo‘lsalar-da, ijodkor qalbi bilan iztirobga tushishgan, dard bilan yashashgan. Mamlakatning mustaqilligini mustahkamlash, uning ravnaqi yo‘lida imkoniyatlar izlagan. Jumladan, Qo‘qon xoni Amir Umarxon (Amiriy) saroyiga uzoq-yaqindan barcha ijodkorlarni yig‘ib, ularga rahnamolik qilgan. Rafiqasi Nodira ham uning ishini davom ettirgan. Ko‘plab ijod chashmalari ko‘z ochishiga da’vatkor va homiy bo‘lishgan. Yoki Xorazm xonlari, jumladan, Muhammad Rahim I, Muhammad Rahim II lar zamonida adabiyot va san’atning nodir namunalari yaratilishi bevosita ularning faoliyati bilan bog‘liqdir. Biroq Xiva va Qo‘qon xonligidan farqli o‘laroq, Buxoro amirligida adabiy jarayon ancha qiyin kechdi. Bu holat bir tomondan o‘sha davrda Buxoro adabiy muhitiga homiylik qiluvchi va adabiyotni qadrlovchi hukmdorlarning yo‘qligi bilan izohlanadi. Jumladan, hokimiyat Subhonqulixon qo‘liga o‘tgandan so‘ng, u otasi va akasi tarafdorlari bo‘lgan iste’dod egalarini, xususan, ko‘plab ilm ahlini ta’qib ostiga oladi. Bu esa ularning erkin ijod qilishiga to‘sqinlik qiladi. Bunga birgina misol tariqasida Turdi Farog‘iyning hayotini keltirish mumkin. Subhonqulixon hamda Nasrulloxon hukmdorligi paytida avom xalq bilan birgalikda juda ko‘plab ilm ahlini turli qiynoqlarga soladi.

Buxoro amirligiga kiruvchi hududlarda o‘ziga xos adabiy muhitlar shakllandi. Shulardan biri Qashqadaryo adabiy muhiti edi. Bu orqali xalq manfaatlarini himoya qiladigan, mehnatkashlarning jabr-zulmga qarshi noroziligi, ularning erkin hayot to‘g‘risidagi qarashlari ifodalangan demokratik ruhdagi adabiyot shakllana boshladi. Bu, albatta, bevosita ijtimoiy-siyosiy jarayon bilan bog‘liq. Buxoro ijtimoiy hayotida islom dini g‘oyalari, qoidalari yetakchi mavqeda turgan. Islom dini O‘rta

Osiyoga kirib kelgach, Nasafdan juda ko‘plab din peshvolari, hadisshunoslar, fiqhshunos, alloma-yu ulamolar voyaga yetishib chiqqanligi tarixdan ma’lum. Bu allomalar ichida tariximizning boy merosiga “Nasafiy” taxallusi ostida qalam tebratib katta hissasini qo‘shgan, o‘zining sara asarlari bilan dong taratgan ilm homiylari bisyordir. Ularning har biri o‘z davrining yetuk olimlari bo‘lgan. Zero, zamondosh shoirimiz Barot Boyqobilov ta’kidlab o‘tganidek:

Nodir zotlar yurti ekan, bilsam Nasaf,
Ne asrdir boshi uzra toj-u sharaf.
Kishilikning ummonida g‘avvos kabi,
Durlar sochib hamon shahri sadaf.

Qashqadaryo adabiy muhitida XVIII–XIX asrlar tarixini, ya’ni xalqning o‘sha davrdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotini eks ettirgan, xalq manfaatlarini himoya qiladigan badiiy va ilmiy adabiyotlar yuzaga keldi. XVIII-XIX asr Buxoro adabiy muhitining tarkibiy qismi bo‘lgan Qashqadaryo adabiy muhitidagi xususiyatlar deyarli bir xil bo‘lgan. Lekin ular boshqa adabiy muhitlar (Qo‘qon Xiva)dan ayrim xususiyatlari bilan ajralib turgan. Qashqadaryo adabiy muhiti aholi etnik qatlamidan kelib chiqib, ayrim o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Birinchidan, bu yerda zullisonaynlik (ikki tillilik) an’anasining uzoq tarixi bor. Ijod sohiblari, asosan, ikki − o‘zbek va fors−tojik tilida ijod qilishgan. Ikkala tilda ham ibratli asarlar yaratilgan. Xususan, Lomeiy Nasafiy, Sayidxo‘ja Nasafiy, Salohiddin Salohiy, Hoziq, Xiromiy, Tohira Nasafiy kabi ko‘plab ijodkorlar yaratgan adabiy merosni e’tirof etish mumkin.

Ikkinchidan, boshqa xonliklardan farqli o‘laroq bu yerda markazlashgan adabiy muhitning yo‘qligi hamda ijodiy jarayonning tarqoq holda mavjud ekanligi bilan izohlanadi. Ammo bu adabiyot ravnaqiga salbiy ta’sir etmagan. Adabiy muhitda yaratilgan asarlarni kuzatar ekanmiz, ularda diniy tushunchalarning faolligini hamda dunyoviylik esa ular zamirida yuzaga chiqqanligini ko‘ramiz.

Uchinchidan, bu adabiy muhitda Jomiy, Navoiy, Fuzuliy, Bedil, Hofiz kabi donishmand shoirlarimiz an’analari davom ettirildi. Jumladan, Salohiddin Salohiyning “Yusuf va Zulayho”, Xiromiyning “To‘tinima”, “Yusuf va Zulayho” hamda Xayoliyning “Layli va Majnun” kabi dostonlari yaratildi.

To‘rtinchidan, mavzu, g‘oya va janrlar takomillashtirildi. G‘azal, muxammas, ta’rix, qit’a, masnaviy kabi an’anaviy janrlarning yangi qirralari kashf etildi. Yangi zamonaviy fikrlar bilan boyitildi.

O‘sha davrda yaratilgan adabiyotlar ikki yo‘nalishda rivojlandi:

1. Shohlik va saroy muhitini kuylovchi adabiyot.
2. Zo‘rovonlikka qarshi norozilikni va qoloqlikni tugatishga qaratilgan demokratik adabiyot.

Birinchi yo‘nalish ijodkorlari, asosan, Qo‘qon (Amiriy saroyida Fazliy boshchiligidagi ijodiy guruh) va Xiva (Feruz saroyida Munis, Ogahiylar ijodi) adabiy muhitida uchraydi, ammo Buxoro, xususan, Qashqadaryo adabiy muhitida bunday holni kuzatish qiyin.

Ikkinchi yo‘nalish tarafdorlari esa har bir hududda uchraydi. Chunki haqiqiy adabiyotning birinchi navbatdagi vazifasi yurt dardini kuylashdir. Mazkur yo‘nalishda ijod qilganlar Qashqadaryo adabiy muhitida nisbatan ko‘proq ekanligini kuzatishimiz mumkin. Xususan, bunday ijodkorlar qatoriga Hoziq, Xiromiy, Xayoliy, Mushtoq Shahrizabziylarni sanab o‘tish o‘rinlidir.

Xullas, Qashqadaryo tarixida ko‘pgina o‘zgarishlar (hukmdorlar almashinuvi, siyosiy tazyiqlar) bo‘lishiga qaramasdan, Qashqa vohasining markazi bo‘lmish Nasaf (Qarshi)

yirik ilm-fan markazi sifatida Markaziy Osiyodagina emas, balki sharq olamida ham o‘z salohiyatiga ega ekanligi bilan alohida ajralib turgan.

Biz ko‘rib o‘tayotgan davrda, ya’ni XVIII asr boshlari hamda XIX asrning birinchi yarmida faoliyat yuritgan ayrim “Nasafiy”lar va boshqa ijodkorlar madaniyatning bir qirrasi hisoblangan badiiy ijod namunalari bilan Qashqa vohasining yuksalishiga o‘z hissalarini qo‘shishdi.

Agar qadimda Kesh shahri “Ilm val adab qubbasi” deb nom qozongan bo‘lsa, Nasaf shahri hadis va fiqh sohasida nafaqat Movarounnahrda, hatto uzoq olis yurtlardan olimlar ham kelib fikrlashadigan, bahs-munozara yuritadigan “majlis-tadris” (dars yig‘ini), xalqaro ilmiy kongresslar o‘tkaziladigan shahar hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanov A. XVI-XIX asrlarda shaharsozlik va me’morchilik (Qashqadaryo vohasi misolida): Nomzodlik dissertatsiyasi. – T.: 2008. 200-b.
2. Исмоилов Н., Бўриев О. Қарши − Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. –Қарши: Насаф, 2006. 154-б.
3. Ko‘charov J. Qarshi shahrining XVIII asr ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi tarixidan. – Samarqand: 2008. 71-b.
4. Муҳаммад Али Болжувоний. Тарихи Нофеий. – Т.: Академия, 2001. 284-б.
5. Ravshanov P. Naxshab va Kesh tarixi manbalari. – Qarshi: Nasaf, 2005. 120-б.
6. Равшанов П. Қарши тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. 647-б.
7. Равшанов П. Қашқадарё тарихи. – Тошкент: Фан, 1995. 784-б.
8. Равшанов П. Шаҳрисабз тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. 548-б.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

NURTURING YOUNG PEOPLE WITH HIGH ARTISTIC AND INTELLECTUAL POTENTIAL. ISSUES OF DRAMATURGY IN PUPPET THEATER

Avezov MirzoUlug'bek Komiljon o'gli [1], Abduxalilov Azamjon Abdullaxanovich [2]
[1] 2nd year student of "Puppet Theater Acting"
[2] Supervisor: Associate Professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.4700348

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Puppet theater, fairy tale, child, upbringing, personality.

ABSTRACT

This article discusses the types, history and drama of the Uzbek National Puppet Theater. The author also tries to assess the role of the industry in the field of educational work, educational issues, as well as problems of drama.

ЮКСАК БАДИИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТГА ЭГА БЎЛГАН ЁШЛАР ТАРБИЯСИ. ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИДА ДРАМАТУРГИЯ МАСАЛАЛАРИ

Avezov MirzoUlug'bek Komiljon o'gli [1], Abduxalilov Azamjon Abdullaxanovich [2]
[1] 2-курс “Қўғирчоқ театри актёрлиги санъати” таълим йўналиши талабаси
[2] Илмий рахбар: доцент
MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma’qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Қўғирчоқ театр, эртак, бола, тарбия, персонаж.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада ўзбек миллий қўғирчоқ театри турлари, тарихи ва драматургияси хусусида сўз боради. Шунингдек, муаллиф соҳани хизмат фаолияти, тарбия масалаларида аҳамияти, қолаверса драматургия масалалари холатини баҳолашга интилади.

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ С ВЫСОКИМ ХУДОЖЕСТВЕННЫМ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ. ВОПРОСЫ ДРАМАТУРГИИ В КУКОЛЬНОМ ТЕАТРЕ

Авезов МирзоУлуғбек Комилжон ўгли[1], Абдухалилов Азамжон Абдуллаханович[2]
[1] Студент 2 курса факультета «Актерское мастерство театра кукол».
[2] Научный руководитель: доцент
ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 13 апреля 2021 г.
Утверждено: 17 апреля 2021 г.
Опубликовано: 19 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Театр кукол, сказка, ребенок, воспитание, личность.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются виды, история и драма узбекского национального театра кукол. Автор также пытается оценить роль отрасли в области воспитательной работы, образовательных вопросов, а также проблем драматургии.

Ўзбек миллий қўғирчоқ театр санъати жуда чуқур тарихга эга бўлиб, унда ,,Чодир жамол", ,,Чодир ҳаёл" ва ,,Фонус ҳаёл" турлари фаолият олиб боргани манбалардан маълум. Шулардан; ,,Чодир жамол" тури томошалари мамлакатимизда ўз даврида кенг тарқалган. Унда айлана ёки тўрт бурчак шаклда актёр белига махкамланувчи чодир шаклидаги бир актёр ижросига мосланган ва корфармон жўрлигида томоша кўрсатиладиган туридир. Аксар бундай томошаларда бир ёки икки персонаж иштирок этиб, қўғирчоқларнинг қўлқопли тури ишлатилган. Бугунги кунда ҳам Мустақиллик куни, Наврўз, Бойсун бахори, Миллий бахшичилик, Хосил байрами, Гул байрами каби халқ сайиллари ва давлат тадбирларида бу тур томошаларидан кенг фойдаланиб келинмоқда. Аксарият бу каби томошаларда махсус пьесалар ёзилмай, одатда байрам мавзусидан келиб чиқиб, миллий қахрамонларимиз Качал полвон ва Бичихоннинг турмуши намунасида замон камчиликларни енгил юмор асосида импровизацияга қурилади.

,,Чодир ҳаёл" эса қўғирчоқларнинг ипли тури-марионеткалардан кенг фойдаланилган. Томошалар махсус пьесалар асосида тайёрланган. Одатда бу тур томошалари учун махсус қурилган катта хонани эслатувчи жойларда фаолият кўрсатган. Актёрлар қўғирчоқларни юқоридан, махсус мосламалар орқали бошқарганлар.

Бизнинг давримизгача маълумотлари етиб келган яна бир қўғирчоқ театри санъатининг тури ,,Фонус ҳаёл"дир. Номланишидан ҳам илғаш мумкинки унда томошалар аксарият қоронғуликда чироқ, шағам ёки фонуслар ёрдамида кўрсатилган бўлиб, бугунги соялар театрини эслатади.

Ўзбек халқи қўғирчоқбозлари санъати илк бор Ўрта Осиё халқлари тарихи ва этнографияси билан қизғин шуғулланган рус олимлари Н.П.Остроумов Н.С. Лукошинларнинг дикатини ўзига тортган ва улар ўз асарларида бу санат хусусида қизиқарли саҳифалар битиб қолдирганлар.

Қўғирчоқ театри томошалари ҳам санатнинг бошқа турлари қаторида ўз даври меҳнаткашларнинг оғир турмуши, ундаги адолатсизликларни сатирик жанрда саҳнада акс эттирган. Шу билан бирга албатта болалар ва ўсмирларга ахлоқий аҳамиятга эга пьесаларни кўрсатганлар. Ўз ўрнида бу уларни юксак манавятли қилиб тарбиялашда мухим қурол бўлиб хизмат қилди.

Ҳозир кунда қўғирчоқ театри санъатида турфа хилдаги замонавий, миллий рухдаги, ёрқин рангларда ифода этилган қўғирчоқларни учратиш мумкин. Мисол ўрнида; симли, қўлқопли, планшет, марионетка, соя қўғирчоқлар турлари ва театр ниқобларни санаб ўтиш мумкин.

Қўғирчоқ театри ўзига ҳос бетакрор санъатдир. Ёш томошабиннинг санъатга ошнолиги илк бор қўғорчоқ театридан остонасидан бошланади. Театр саҳнасида жонланиб, тилга кирган қўғирчоқ персонажлари болаларга беқиёс завқ- шавқ, манавий озуқа бахш этади. Болаларни хаёт жумбоқлари устида бош қотиришга ундайди. Гўзаллик, дўстлик, адолат, ҳалолик, поклик, меҳнатсеварлик, туйғуларини уларнинг қалбига жо этади. Бир сўз билан айтганда ёш авлодни ҳар томонлама етук инсон бўлиб тарбиялашда ўрни сезиларли. Шу сабабли қўғирчоқ театр соҳасида жанр жихатдан ранг-баранг, замон талабига жавоб бера оладиган, бой мазмунга эга, ғоявий етук ва миллийликни тарғиб этувчи асарлар бўлиши шарт.

Бугунги кунда Республикамизда 10та профессионал давлат қўғирчоқ

театрлари ёш томошабинларга хизмат қилиб келмоқда ва уларнинг репертуарларидан миллий ва хорижий муаллифлар томонидан ёзилган асарлар жой олган. Биргина пойтахтдаги “Ўзбекистон давлат қўғирчоқ театри” мисолида ўнлаб шунга ўхшаш спектаклларни санаб ўтиш мумкин. Жумладан; “Қарсилдоқ” Гофман асари, ,,Гугурт кўтарган қиз” Ганс Християн Андерсон, ,,Қуёш нурчаси” Александр Попеску, ,,Уч чўчқача” Сергей Михалков, ,,Оппоғой ва етти гном” Ака-ука Гримм эртаклари асосида в.х.к. Бу асарлар жахон саҳналарининг ўлмас дурдоналардир. Шунингдек, “Яна Андресен” Д. Йўлдашева, реж; Динара Йўлдашева, рассом Сергей Сидухин, “Сирли ўғирлик” Д. Йўлдашева, “Миёвлаган ким бўлди?” Д.Йўлдашева, реж; Д. Йўлдашева, рассом Нодира Йўлдошева, “Юлдузли бола” Д. Йўлдашева, реж; Динара Йўлдашева, “Қувноқ арава” Исоқтой Жуманов, реж; Ф.Хўжаев, “Фотиманинг саргузаштлари” Н.Хабибуллаев асари реж; Михаел Бобожонов, “Карвонсарой” Лукиянова асари, реж; Исо Ёкубов ва бошқалар.

Кўринадики, ёш авлод яъни бизнинг келажагимиз бўлган болалар дунё қараши тўғри шакилланиши, манавий юксалтириб, миллий қадриятларни улар онгига сингдиришда ва тўғри шакллантиришда қўғирчоқ театри драматургларининг хиссаси каттадир. Шу маънода “Қўғирчоқ театри санъати” кафедраси профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси Марям Ашурова шундай ёзади; “– Қўғирчоқ театри драматурги болалар психологиясини, улар хулқ-атворини, руҳиятини, хаётда тутган ўрнини, қизиқишлари-ю, интилишларини, атрофини ўраб турган борликдаги хал қилолмаган жумбоқлари ечимини билиб, уларни оқил йўлбошчисига айланиши керак”[1] дейди.

Қўғирчоқ театри драматургларининг елкасида жуда улкан масулят бўлиб, улар ёзаётган пьесаларда болаларга хос беғуборлик, доим янгиликка интилиш, мехр, гўзаллик, садоқат каби туйғуларни саҳна воқеалари орқали шакллантирмоғи лозим. Чунки болалар билан ишлаш, уларнинг рухиятини тушиниш, яхши-ёмони ажратишни ўргатишда минг бора айтгандан бир бора кўрган яхши қабилида иш тутмоқ натижалироқдир. Бунда қўғирчоқлар ёрдамида уларнинг рухиятига миллийликни, ананаларимизни сингдириш ўзига хос услубларни асарлари орқали кўлловчи бу драматурглардир. Ана шундай ўзбек ижодкор-драматурглардан М.Қодиров, Х.Расул, Т.Йўлдошев, Т.Қозоқбоев, Н.Қобилов, М.Ашуроваларни айтиш мумкин.

Бугунги кунда қўғирчоқ театри учун янги асарларни ёзаётган драматурглар камайиб кетмоқда. Шундан бўлса керак республика қўғирчоқ театрлари чет эл ёзувчилари асарларига кўпроқ мурожаат этилмоқда ва ёш томошабинлар эътиборига ҳавола қилинмоқда. Аммо бугуннинг талаби миллий профессионал, юксак бадиийликни акс эттирган спектаклларга эхтиёж баланд. Ахир қўғирчоқ театри санатида орзулар рўёби, ақил бовар қилмас мўъжизалар рўй берар манзил экан, нега энди миллий тарихимизни ёритувчи ва буюк боболаримиз Жаллолиддин Мангуберди, Амир Темур, Бобур Мирзо в.х.к. авлодларга ўрнак бўладиган

[1] М.Ашурова. Меҳрдан яралган олам. Т,: “Zamon poligraf” ОК, 2019 й.4-б..

ватанпарвар, марифатпарвар сиймоларимиз театр репертуарларини безамаслиги керак? Томошабин доимо хайратланиши, янгилик кутиши бу сир эмас. Айниқса жажи томошабинлар. Балки шулар сабаб, энди ота-оналар фарзандлари билан қўғирчоқ театрларига боришдан кўра уларни уйда кампьютер олдида қолдиришни авзал кўрадилар.

Ахир келажак авлодни миллийлик рухида тарбиялаш, замон билан хамнафас қилиб тарбиялашда қўғирчоқ театри катта аҳамият касб этади. Профессианализм борасида аввало кемтиклар репертуар танлашда кўриняпти. Буни тўлдириш учун театрда қўғирчоқ театрида саҳнанинг ўзига хос имкониятларидан хабардор, уни инобатга олувчи драматург-инсценировкачи муҳим ўрин тутади. Афсуски бундай мутахассислар камайиб кетмоқда.Эртак, қисса ва ҳикояда адабий баёнчилик мавжуд ва сўз кўп. 2018 йил анъанавий Республика профессионал давлат қўғирчоқ театрлари кўрик-фестивалида санъатшунослик фанлари доктори, профессор Сарвиноз Қодирова шундай дейди; “–Қўғирчоқ театри саҳнаси ҳар қандай жанрий кўринишдаги пьесаларни ҳазм қила олмайди. Бу театр турининг ўзига хос репертуари бўлади. Мазкур театр саҳнасида мусиқа, рақс, юмор, сатирик кўринишлар, эртак мўжизалари жиддият билан қоришиб кетади.”[2]

Бадиий адабиётда тасвирланган воқеликни қўғирчоқ театрининг ўзига хос мезонлари нуқтаи назаридан қайта тузиш мураккаб жараён. Шунинг учун эса маҳоратли драматургларни театрга жалб қилиш, саҳналаштирувчи режиссёр билан ҳамкорликда иш олиб бориш зарур. Театр саҳнаси имкониятлари, актёрлар ва қўғирчоқ турларини пухта билиш керак. Ишни бизнингча таълим жараёнидан, бу таълим йўналиши тайёрланаётган босқичларни ўрганишдан бошлаш керакдек.

Умуман, олганда ҳар бир ишнинг ёмон ва яхши томони бўлганидек. 2018 йил июнь ойида Тошкентда ўтказилган XI-Республика профессионал давлат қўғирчоқ театрлари фестивалида юқоридаги истаклар рўёбига гувоҳ бўлдик. “Широқ”, “Тўмарис” каби элпарвар миллий қахрамонларимизга аталган спектакллар сўзимиз исботи.

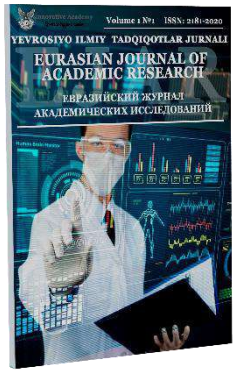
Шу камчилик ва ютиқларни инобатга олган ҳолда айтиш керакки, республика қўғирчоқ театр жамоалари доимий изланишдалар. Болалар драматургиясини шакилланишида, талқин ва ижрода профессионал, бадиий уммумлашмаларга бой саҳна асарлари яратишга ҳаракат қилишмоқда.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. М.Ашурова. Меҳрдан яралган олам. Т,: “Zamon poligraf” ОК, 2019 й.
2. Республика давлат қўғирчоқ театрларининг профессионал фаолиятини такомиллаштиришнинг илмий-амалий ечимлари. Республика илмий-амалий семанари. Тошкент. 2018й.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият., 2008
4. Қодиров М. Ўзбек халқ томоша санъати. Т.: Ўқитувчи.,1981.
5. Қодиров М. Қодирова С. Қўғирчоқ театри тарихи. Т.: Талқин, 2006.

[2] Республика давлат қўғирчоқ театрларининг профессионал фаолиятини такомиллаштиришнинг илмий-амалий ечимлари. Республика илмий-амалий семанари. Тошкент. 2018й.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE MAIN FEATURES OF WRITING FOR SOCIAL ACTION

Gulisora To'ychiyeva
[1] UzSWLU, Masters' department

https://doi.org/10.5281/zenodo.4700383

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Social action, sociological creature, sociology, types of social action, sociological viewpoint.

ABSTRACT

The article deals with the main features of writing for social action. Actions are affected by the behavior of other sociological creature and according to them decided their activity.

In this article we are going to find out the main characteristics of writing for social action and in order to recapitulate the main factors of writing in social action and the role of writing in teaching foreign languages.

Facione divided teaching writing into five skills: interpretation, analysis, evaluation, inference, and explanation. Later he added the sixth skill self-regulation as the ability to evaluate one's own process of reasoning, utilizing analysis skills, and through questioning, correcting and validating one's results (Facione,1998). Pupils were engaged in lessons and writing tasks that enhanced their ability to apply these skills. The scores were valued on a scale from 1 (poor) to 4 (very good) based on Facione and Facione (1994) scoring rubric. Ennis found six elements which constitute teaching writing (1996), known as FRISCO: Focus, Reasons, Inference, Situation, Clarity and Overview. In approaching any situation, pupils have to be focused by identifying the main arguments or problem as guidance for pupils not to get distracted during the thinking process. After bearing in mind the main idea, they can proceed to see the reasons behind the main idea and decide its acceptability (Ennis, 1996). Carter, Bishop, and Kravits (2007) described teaching writing as the process of collecting information, analysing it in different ways, and evaluating the objective of gaining understanding, solving a problem, or making a decision. Rankin (1999) confirmed this, saying that good searchers show the ability to evaluate critically the information they are looking for and apply their judgment to the search process. However, Wade (1995) identifies eight characteristics of teaching writing. From his viewpoint, teaching writing involves asking questions, defining a problem, examining evidence, analysing assumptions and biases, avoiding emotional reasoning, avoiding oversimplification, considering other interpretations, and tolerating ambiguity.

Glock (1986) suggests ways that teachers can reinforce verbal teaching writing skills by focusing greater attention on pupils' "why" questions than their "who," "where" and "how" questions. Teachers should also review their own methods of asking questions, questioning answers, and questioning questions, by performing some of the following techniques:

- When a student asks a “why” question, have the rest of the class discuss the kinds of questions that are most powerful and the sources of their power. Explain the structure of analytical questions. Use such questions especially those generated by pupils in quizzes.
- After pupils are accustomed to answering analytical questions using in-class materials, ask similar questions that they must answer via their own work experience or out-of-class inquiries.
- Have pupils analyse the information presented in the textbook to discern which forms of inquiry were used to generate it.
- Have pupils read critical analyses of their text, and encourage pupils to develop their own criticisms based on their personal experiences.
- Compare opposing positions on a topic, and help pupils identify the sources of the differences of opinion. Avoid emotion-laden topics until pupils begin to perceive the "universality of reinterpretation and redefinition."

In another example, Tripp’s (1990) second-year oral communications course pupils’ (1) select, define, and establish the parameters of a school-related problem; (2) analyse the problem to identify underlying causes, its scope and seriousness, and potential impact; (3) conduct a brainstorming session to generate creative solutions; (4) assess the proposed solutions in terms of viability and potential effectiveness; (5) reach consensus on the solutions; and (6) implement the decision. This process helps to develop pupils’ group research projects, including producing a technical report based on these efforts, where all student, group members participate in the talking, listening, gathering data, writing and editing portions of these reports. Pupils need to acquire critical evaluation skills which enable them to identify information that meets their needs. To achieve this, pupils were encouraged to compare and contrast different information using criteria including questioning the accuracy "Is this information accurate?", authority "Who is the author?", objectivity "Is the information biased?", authenticity "Is the information authentic?", timeliness "Is the information current?", relevance "Is the information helpful?", and efficiency "Is this information worth the effort?" (Kuhlthau, 2004). The key point is to start developing ideas about what makes up a ‘good’ or ‘sound’ argument in a piece of reading, or our own writing, and what criteria we need to apply to test this. Teaching writing requires detective-like skills of persistence to examine and re-examine an argument, in order to take in all the angles and weigh up evidence on every side. To think critically is never to take something on ‘face value’ but to question and think independently about an issue, however ‘authoritative’ a writer or thinker may be. Critical analysis is a key activity in evaluation. Evaluation is about weighing up the strengths and weaknesses of an argument in order to decide how much it contributes to a particular body of knowledge in your subject.

Accordingly, the researcher used David R. Heise and Max Weber’s assumption and analyses. According to Max Weber, human are performing any time any action in reference of their need. Max Weber considered an important unit of actors in editing of social actions. When an actor performs any type of work then it is action. For this, it is necessary

that it have vested the personal interest of actors at the time of actions. By which many persons are affected or get some sense. [2.4]

If we deliberated the above definition of sociology by Max Weber then these can be describe different type of specialties.

a. Social Action
b. Interpretation of Social Action
c. Causal relationship of course and results of Social Action

To clear the above interpretation Weber writes that action can be say social action in which actor changed their action to think about the others action. In brief, it called social action.

Characteristics of Social Action: Max Weber tells those specialties of social action which can briefly divided in following parts: [3.7]

1. Only action cannot say sociological action. According to Weber an activity can only be called as social activity in which the action is affected by others people of society. That affect can be three types-

a. Social action are affected by the action of past. In other words the seed of today's action is hidden in past.

b. Social action could also being the result of today's behavior.

c. Social action has future based result so people perform any action today their affect can find in the future life.

2. As written above that the action of single person cannot say sociological action. The only activity can be called social activities, which are affected from others. So in brief, other person is necessary for sociological action. In the reference of other people, social action is transacting.

3. The third specialty of social action is that it is perform affected with others. When person performs action affected the behaviors of other.

4. Sociological activities are inter-related. Weber says social action only those action in which actions are affecting to other person

Types of Social Action: Social action is more important in sociological viewpoint of Weber. Social action is the subject matter of sociology. Max Weber describes the level of sociological action. These different level and type describe the sociological behavior of human of sociological action. Max Weber divided in following four parts the main type of sociological action: [2.4]

Accordingly, teachers can help writers develop teaching writing by providing opportunities and guidance for pupils in social action:

- read texts from multiple points of view (e.g., sympathetic to a writer's position and critical of it) and in ways that are appropriate to the academic discipline or other contexts where the texts are being used;
- write about texts for multiple purposes including (but not limited to) interpretation, synthesis, response, summary, critique, and analysis;
- craft written responses to texts that put the writer's ideas in conversation with those in a text in ways that are appropriate to the academic discipline or context;
- create multiple kinds of texts to extend and synthesize their thinking (e.g., analytic essays, scripts, brochures, short stories, graphic narratives);
- evaluate sources for credibility, bias, quality of evidence, and quality of reasoning;
- conduct primary and secondary research using a variety of print and non-print sources;
- write texts for various audiences and purposes that are informed by research (e.g., to support ideas or positions, to illustrate alternative perspectives, to provide additional contexts); and

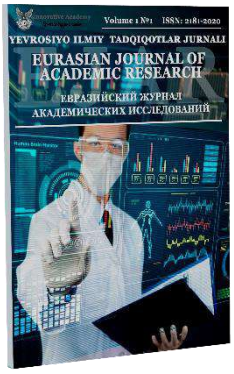
- generate questions to guide research

According to the Foundation for Teaching writing by John Chaffee, by enhancing critical reading and teaching writing skills, we enhance our writing skills.

References:

1. MacKinnon, Neil J. and David R. Heise. Self, Identity, and Social Institutions (Palgrave, 2010), Chapter 4
2. Weber, Max. (1978) [1968]. Economy and society: An outline of interpretive sociology. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. p. 4.
3. Weber, Max. The Nature of Social Action in Runciman, W.G. 'Weber: Selections in Translation' Cambridge University Press, 1991. p. 7.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

GEOMETRIC ANALYSIS OF CENTRAL ASIAN ARCHITECTURAL MONUMENTS

Yakubova Nafisa Odiljanovna[1]

[1] Lecturer at Gulistan State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4700502

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Drawing, abilities, imagination, the formation of spatial imagination, perception, modeling, activity.

ABSTRACT

Plays an important role in the formation of geometric representations, the expansion of their spatial imagination, the development of constructive and inventive skills, the development of geometric laws in accordance with the rules, the development of qualities necessary for professionals

MARKAZIY OSIYO ME'MORIY YODGORLIKLARINING GEOMETRIK TAHLILI

Yakubova Nafisa Odiljanovna[1]

[1] Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Chizma, qobiliyat, tasavvur qilish, fazoviy tasavvurlarini shakillantrish, idrok, modellashtrish, fa`oliyat.

ANNOTATSIYA

Geometrik tasavvurlarini shakllantirish, ularning fazoviy tasavvurini kengaytirish, konstruktiv va ixtirochilik qobiliyatlarini oshirish, geometrik qonun qoidalar asosida rivojlantirish bilan kasbiy ixtisoslikdagi xodimlarga zarur bo'lgan sifatlarini paydo qilishda katta rol o`ynaydi.

ГЕОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Якубова Нафиса Одилжановна[1]

[1] Преподаватель Гулистанского государственного университета

https://doi.org/10.5281/zenodo.4700502

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 13 апреля 2021 г.
Утверждено: 17 апреля 2021 г.
Опубликовано: 19 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Рисунок, способности, воображение, формирование пространственного воображения, восприятие, моделирование, деятельность.

АННОТАЦИЯ

Играет важную роль в формировании геометрических представлений, расширении их пространственного воображения, развитии конструктивных и изобретательских навыков, разработке геометрических законов в соответствии с правилами, развитии качеств, необходимых для профессионалов

O`zbekiston me`morchiligining tarixiy ildizlari uzoq asrlar qa`ridan suv ichadi. U davrning vakili bo`lishi, jamiyaatning foydalilik, chidamlilik va go`zallik xaqidagi ko`tarinki g`oyalarni o`zida saqlaydi.

Rivojlanayotgan ijtimoiy va ilmiy-texnika taraqqiyoti o'zgarishlarni taqozo etmoqda oily o'quv yurtlarida talabalarni tayyorlashning barcha sohalarida ruscha ta'limning tarkibi va mazmuni. Buning davomida yangi davlat ta'lim standartlari, talablari joriy etilmoqda kelajak xohlaydi mutaxassis nafaqat talabalarga bilim olish imkoniyatini berishga tayyor mutaxassis uchun o'sib bormoqda. Shuning uchun zamonaviy jamiyat kelajakni ko'rishni balki, o`sib kelayotgan avlodga kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirib borish zarurdir. [4]

Qurilish chizmachiligi fanining oliy ta’lim muasasalari “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” yo‘nalishida o‘qitilish jarayonida Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi me’morchilik va shaharsozlik sohasidagi tarixiy materiallaridan foydalanib, o‘qitishni chizma-geometriya fani bilan bog‘lab olib borish alohida ahamiyatga ega.

Geometriya fanining metod va xulosalari inson faoliyatining turli sohalarida, jumladan, me’morchilik, loyihalash ishlarida va tasviriy san’atda ham qo‘llaniladi.

Geometriya fani insonga geometrik figuralar chiziqlari gruppasining tashqi go‘zalligidan zavq olishigagina emas, balki go‘zallik asosida yotuvchi mutonosiblik va simmetriyaning geometrik asosini tushinishga imkon beradi.

Markaziy Osiyoning qadimgi me’morchilik va shaharsozlik san’atini o‘rganish, me’moriy obidalarning qurilishini geometrik tahlil etishdan maqsad asrlar davomida tuzilgan va geometrik asoslangan loyihalar asosida ajdodlarimiz yaratgan me’morchilikka oid bilim, madaniyat, san’atni tahlil qilish orqali chuqurroq o‘rganish va kelajak avlodga o‘rgatishdan iborat.

Bizning zamonamiz tadqiqotchilari, bo‘lgan L.I.Rempel, G.A.Pugachenkova, M.S.Bulatov, P.Sh.Zohidov kabi olimlar Markaziy Osiyo me’morchilik obidalarning qurilishlarini tahlil qilganlar.

Markaziy Osiyoning qadimiy me’morchilik yodgorliklarida aniq geometrik shaklga ega bo‘lgan ravoq va gumbazlar qurilishi alohida o‘rinni egallaydi. Me’morchilikda ravoqlarni turli klassik namunalari yaratilgan. Ravoq - tokcha va tokning mehrob shakldagi birlashgan yuqori qismi bo‘lib, tuzilishi jihatdan bir necha turga bo‘linadi. Xalq me’morlari uch va to‘rt markaz orqali ravoq yasash usullaridan keng foydalanganlar.

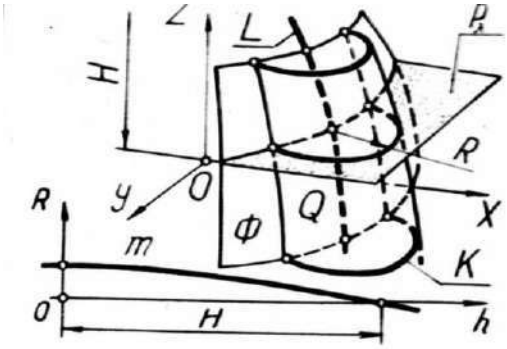
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

XIV-XVII asrlarda Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari me’morchilik yodgorliklaridagi ravoqlar o‘zining konstruktsiyasi bilan boshqalaridan farqlanadi. Bu davr me’morchilik binolarida uch, to‘rt, besh markazli nayzali ravoqlar ko‘p qo‘llanilgan. Mirzo Ulug‘bek qurdirgan Buxoro, Samarqand va G‘ijdivondagi Ulug‘bek madrasalari ravoqlari uch markazli nayzali ravoqlar bo‘lib, binolarda ravoqning kvadratidan balandroq ko‘tarilish shakli qo‘llanilgan. Ravoq yasalish markazlarini soni asosiy ahamiyatga ega emas, ammo egrlilikning yasalish ahamiyati katta bo‘lib, ular past, o‘rta, baland holatdagi qurilishdan tsilindrik, shargumbaz shakllarda yasalgan.

Ravoqlar va gumbazlar bir-biriga yasash usullari jihatidan bog‘liqdir. Asosan yog‘och, hom g‘isht, pishiq g‘ishtdan qurilgan gumbazlarning balxi, charxi, chortak, chorkunjak, mirzoiy, kulohiy, sholg‘omiy turlari mavjud.

Qadimiy me’morchilik yodgorliklari bino va inshootlarining tom yopmalarida gumbaz va boshqa egri sirtlar mavjud bo‘lib, binokorlik tarixida ko‘p uchraydigan murakkab qurilmalarni bunyod qilish matematik hisoblarni hamda geometrik sirtlarni tasvirlashni talab etadi. Gumbaz qubba shakldagi yarimsharsimon tom yopmasi bo‘lib, asosi (tarxi) kvadrat, to‘g‘ri to‘rtburchak, ko‘pburchak, tsilindr shakldagi binolarning ustida barpo etilgan.

Buxorodagi IX asr oxiri X asr boshlarida barpo etilgan Ismoil Somoniy maqbarasi 10,8 x 10,8 m kvadrat tarxli bino bo‘lib, tomi yarim shar shakldagi gumbaz bilan yopilgan. Bu ulkan gumbaz o‘zgaruvchan uch o‘lchamdagi 90,76,57 sm qalinlikda barpo etilgan bo‘lib, gumbazning hosil qilinishida o‘ch o‘lchamdagi 90,76,57 sm qalinlikda barpo etilgan bo‘lib, gumbazning hosil qilinishida me’morlar 31x31x5, 27x27x4, 23x23x3 sm o‘lchamdagi pishiq g‘isht turlaridan foydalanganlar. Har xil o‘lchamdagi g‘ishtni yarim shar shaklidagi gumbaz holatiga keltirib terish o‘sha davr me’morlaridan aniq matemetik va geometrik nazariy, amaliy bilimlarga ega bo‘lishni talab etgan. XI asrda sodda «Balxi» gumbaz turi keng tarqalgan bo‘lib, bu gumbaz kvadrat tarxli bino ustida to‘rt burchagidan parabola shaklidagi ravoqqa o‘xshatib, g‘isht bilan qiya terilib tom yopmasi hosil qilingan.

Samarqanddagi Shohi Zinda ziyoratgohi turli obidalar majmuasidan iborat bo‘lib, u deyarli to‘qqiz asr XI-XIX asrlar davomida shakllangan. Bu obidalarni maxaliy me’morlar va Eron, Hindiston, Shomdan kelgan ustalar hamkorlikda barpo etishgan. Bu tarixiy majmuadagi Shodi ulk maqbarasi (1372-yil) ustiga qirrali qatlam shaklli gumbaz barpo etilgan. Ushbu maqbara yonida esa Amirzoda maqbarasi (1386-yil) qurilgan. Maqbara kvadrat tarxli, poygumbazi sakkiz irrali tsilindrik bo‘lib, gumbazi qovurg‘a yuzli shaklda qurilgan. Uning arxitekturasi o‘ziga xos jiddiy va ko‘rkamdir. O‘sha davrda

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

me’morlarning ijodiy izlanishlari tufayliy maqbara konstruktsiyasi ancha takomillashtirilgan. Sherdor madrasasi va Go‘ri Amir maqbarasi gumbazlari yopilmalari keltirilgan. Bu gumbazlarning gorizontal kesimlari turlicha bo‘lib, ular tsikloidalardan iborat.

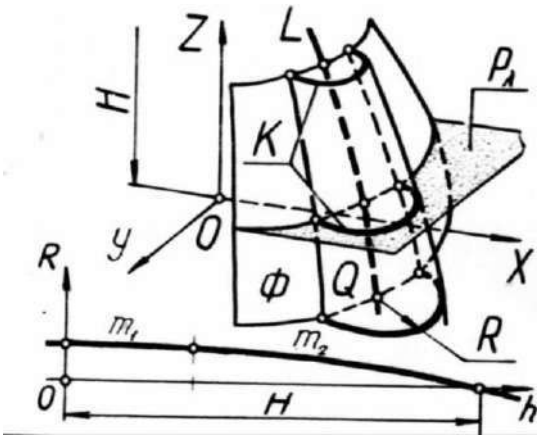
Bu gumbazlarni tahlil qilganimizda gumbazlarning o‘q kesimlari kon gurent egri chiziqlardan iborat. Gumbazlar esa aylanma, parabaloid, elipsoid yoki shar sirtining bir bo‘lagi bo‘lishi mumkin.

Gumbazlarda yopishtirilgan qo‘shimcha bo‘rtib chiqgan sirtlar tsiklik sirtlardir. Bu sirtlarni geometrik tahlil qilganda uning aylanalari markazlarining geometrik o‘rni L chiziq bo‘lib, yasovchi aylanalar esa K bo‘ladi. Osiyo me’morlarining tarixiy obidalar va me’moriy shakllar barpo etishlari ularning yuqori darajali bilimdon va zukko kishilar bo‘lganidan dalolat beradi. Geometrik tahlil va nazariy bilimlar asosida binolarni qurish qadimiy Markaziy Osiyo me’morchilik san’ati usullari asosini tashkil qilgan. Me’morchilikka oid tarixiy manbalarni ham ilmiy, ham amaliy tahlillar asosida ta’lim jarayoniga tadbiq etish yoshlarimizning bilim saviyasini yanada ortishishiga amaliy yordam beradi hamda qadimiy binolarni ta’mirlashga nazariy asos bo‘ladi.

Shuning uchun qurilish inshootlarini loyihalashda turli shakldagi egri chiziqlar va sirtlarni geometrik nazariyasi va ularni amaliy qo‘llanilishini chuqurroq o‘rganishga to‘g‘ri keladi.

Egri chiziqlar mavzularini chizmachilik va chizma geometriya fanlaridan dars o‘tish jarayonida ularni tarixan yaratilishi va mamlakatimizning qaysi inshootlarida qo‘llanishi haqida ma’lumotlar berish o‘quvchini tushinish darajasini rivojlantiradi va ularni egri chiziqlar to‘g‘risidagi tasavvurini kengaytiradi.

Mamlakatimizning Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent va boshqa shaharlarida uchraydigan tarixiy obidalar gumbazlarini geometrik tahlil qilganda ular ikkinchi tartibli sirtlarning biror bo‘lagidan qurilgan deb qarash mumkin.

Masalan, elipsning to‘rtdan bir bo‘lagini aylanishidan aylanma elipsoidning bir bo‘lagi yoki sektori, parabolaning bir bo‘lagini aylanishidan hosil bo‘lgan aylanma paraboloid sirti.

Giperbolaning bir bo‘lagini aylantirishdan aylanma giperboloid sirti; giperbolik paraboloid sirtining biror bo‘lagi.

Shar sirtining yarmi yoki uning sektori sirtlari bo‘lishi mumkin.

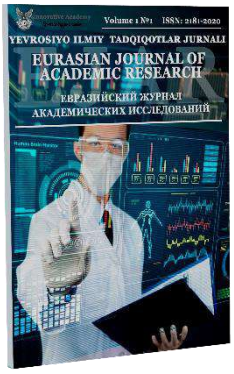
Masalan, Go‘ri Amir maqbarasi va Toshkentdagi Amir Temur muzeyi ustidagi aylanma yopilmaga (qobiq. gumbaz) yopishtirilgan egri chiziqli sirtlar tsiklik sirtlar turkumiga kiradi. Shuningdek, mamlakatimiz

shaharlaridagi barcha obidalarga o‘rnatilgan yopilmalarni guruhlarga bo‘lib, ularni geometrik tahlil qilish zarur. Bu yopilmalar qanday geometrik sirtlardagi yoki ularni bo‘laklardan tuzilganligini tahlil qilib, ta’mirlash ishlari, nazariy va amaliy tavsiyalar ishlash va o‘quv jarayonida qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.K.Murodov va boshqalar Chizma geometriya “Iqtisod-moliya”, 2006 yil.
2. J.Yo.Yodgorov Mashinasozlik chizmachiligi O‘zbekiston 2009 yil.
3. I.Rahmonov, A.Valiyev. Chizmachilik, “Voris-nashriyot” T.:,2011
4. A.A.Berikbaev Annals of the Romanian Society for Cell Biology 3 (21), c.8965-8989

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INNOVATIONS AND "CASE STUDY" TECHNOLOGY IN TEACHING "DRAWING"

Usmanov Botir Allaberdiyevich[1]

[1] Teacher of Gulistan State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4700803

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Innovation, case studies, design, technology, practice, pedagogy, method.

ABSTRACT

This article is devoted to the effectiveness of an innovative approach in the changing field of innovative technologies, technology of case studies, the development of these innovations by the pedagogical community and their effective use in practice on a scientific basis.

"CHIZMATASVIR" FANINI O'QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA "KEYS-STADI" TEXNOLOGIYASI

Usmanov Botir Allaberdiyevich[1]

[1] Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Innovatsiya, keys-stadi, chizmatasvir, texnologiya, amaliyot, pedagogika, metod.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola, innovatsion texnologiya, "keys-stadi" texnologiyasi, bu yangiliklarning pedagogik hamjamiyat tomonidan o'zlashtirilishi va ulardan ilmiy asosda amaliyotda samarali foydalanishning o'zgarib boruvchi sohada innovatsion yondashuvning samarasi haqidadir.

Keng ko'lamli islohotlarning muhim bo'g'ini – innovatsiyalar ham bugun har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham o'zining afzalliklarini namoyish qilmoqda. Hozirgi vaqtda «innovatsiya» tushunchasi juda keng qo'llanilmoqda. Innovatsiya so'zi inglizcha so'z bo'lib, yangilik, yangilik kiritish degan ma'noni bildiradi, ya'ni tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, deb ta'riflanadi. Innovatsiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir.

Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar

va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi. Shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya – ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni echish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir.

Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

– faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi);

– kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli);

- kelib chiqish manbaiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan).

Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya xususida fikr yuritayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning printsipial o'zgarishiga olib kelsa innovatsiya degan tushuncha shakllanadi.

Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: innovatsiya mavjud nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxshi va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot sub'ektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yo'nalishlari ochiladi, zamonaviy texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat samaralariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb – innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Innovatsion jarayon – bu pedagogik yangiliklar, bu yangiliklarning pedagogik hamjamiyat tomonidan o'zlashtirilishi va ulardan ilmiy asosda amaliyotda samarali foydalanishning o'zgarib boruvchi yaxlitligidir.

Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, tizimga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi ham atroflicha o'rganilgan. Innovatsion faoliyat – bu uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga qaratiladi. Innovatsiyalar doimiy ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklar olib kirish orqali ta'lim rivojiga hissa qo'shadi, pedagogik faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda davlatimiz ta'lim sohasiga katta e'tibor bermoqda. Kelajagi buyuk davlat uchun komil insonlar kerakligi va zarurati bir necha bor ta'kidlanmokda. Yosh avlodni komil inson qilib voyaga etkazish, ko'p jihatdan o'qituvchi shaxsi, uning salohiyatiga bog'liq kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi ham har tomonlama etuk, yuksak malakali kadrlar,

jumladan pedagog qadrlar tayyorlashga erishishdir.

O‘qitishga texnologik yondashish, ya’ni o’quv jarayonini ishlab chiqarish jarayoni kabi takrorlanuvchan tavsifga ega bo’lishini ta’minlashga oid dastlabki izlanishlar asrimizning 50-yillarida amerikalik pedagog olimlar tomonidan olib borilgan. Xususan, “o’qitish texnologiyasi” iborasi ham, birinchi marta amerikalik olim B. Skinner tomonidan ishlatilgan. U o’qitish texnologiyasi – psixologiya fani yutuqlarini amaliyotda qo’llashdan iborat deb ta’riflagan. Pedagogik aloqalar va texnologiyalar assotsiatsiyasi matnlar qo’mitasi professori Golbrayt esa, pedagogik texnologiya tushunchasiga quyidagicha ta’rif beradi: “O’qitish texnologiyasi – ilmiy va boshqa bilimlarni amaliy masalalarni hal etishda sistemali ravishda qo’llashdan iborat”. Albatta, bu ta’rifni ham mutlaqo to’g’ri deb bo’lmaydi, chunki jahon pedagogikasida pedagogik texnologiya tushunchasining ko’plab ta’rifi mavjudligi ham ma’lum. Bular orasida YUNESKO tomonidan berilgan quyidagi ta’rif pedagogik texnologiyaning tub mohiyati va uning barcha jixatlarini ochib beradi:

“Pedagogik texnologiya- ta’lim shakllarini maqbullashtirish uchun inson va texnika resurslarini hamda ularni o’zaro ta’sirini e’tiborga olgan holda o’qitish va bilimlarni o’zlashtirish jarayonini yaratish, qo’llash va aniqlashning sistemali metodidir.

“**Keys-stadi**” (ingliz tilida “**case**” – chemodan, metod, “**studi**” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) texnologiyasi o‘quvchi(talaba)larda aniq, real yoki sun’iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. U o‘quvchi (talaba)larni har qanday mazmunga ega vaziyatni o’rganish va tahlil qilishga o’rgatadi.

Texnologiyaning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi. Bular quyidagilardir: ta’lim shakllari, ta’lim metodlari, ta’lim vositalari, ta’lim jarayonini boshqarish usul va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to‘plash, ularni o‘rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o‘qituvchi va o‘quvchi (talaba) o‘rtasidagi ta’limiy aloqaning usul va vositalari, o‘quv natijalari.

“Keys-stadi” metodi dastlab AQShning Garvard biznes maktabida, 1924 yilda qo‘llanilgan. Hozirda ushbu metod xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot va biznes yo’nalishlarida keng qo’llaniladi. Rossiyada esa u o’tgan asrning 80-yillarida dastlab MDUda, keyinchalik esa boshqa ta’lim muassasalarida ham faol qo’llanila boshlandi. O’zbekistonda “Keys-stadi” metodi ta’lim jarayoniga mustaqillik yillaridagina tatbiq etildi.

Metod talabalarda predmetni o’zlashtirishga bo’lgan qiziqishni, amaliy ko’nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to’g’ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi, turli muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish asosida ular tomonidan bilimlarning faol o’zlashtirilishi uchun imkoniyat yaratadi.

“Keys-stadi” yordamida talabalar quyidagi ko’nikma, malakalarga ega bo’ladi:

1. Tahliliy ko’nikmalar (ma’lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtirish, ma’lumotlarni zarur va nozarurga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak).

2. Amaliy ko’nikmalar (muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo’llay bilish).

3. Ijodiy ko’nikmalar (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni echish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha echimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi).

4. Muloqot ko’nikmalari (unga ko’ra talaba bahs-munozara olib borish, o’z nuqtai nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishontirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko’nikmalarini o’zlashtira bilishi zarur).

5. Ijtimoiy ko’nikmalar (qarorni muhokama qilish jarayonida talabalar boshqalarning xatti-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o’zgalarning fikrlarini qo’llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildira olish va o’zini boshqara olishi lozim).

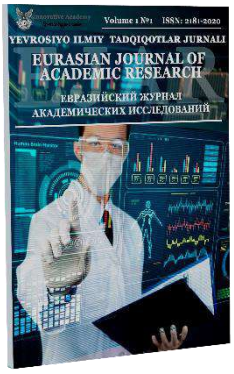
6. O‘z-o‘zini tahlil qilish (bahs-munozara jarayonida o‘zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo‘lishi muhim).

Chizmatasvir fanini o‘qitishda ham yuqoridagi texnologiyalardan samarali foydalanib, talabalarda ijodiy ko‘nikmalarga erishish mumkin. Masalan: mahobatli kompozitsiyalarni katta formatdagi yuzaga tushirishda proektordan foydalanish qulaylik yaratadi. Tanlangan rasm kerakli yuzaga yo‘naltiriladi va qalam, ko’mir hamda boshqa yumshoq ashyolardan foydalanib, tasvir tushiriladi. Bu usulning qulayligi shundaki, ko’p vaqt talab qiladigan masshtab masalasi qisqa vaqt ichida hal qilishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudayberganov R.A. Rangshunoslik asoslari. – T.: G’.G’ulom nashriyoti. 2006.
2. Bulatov S. Tasviriy va amaliy san’at asarlarini falsafiy-psixologik tahlili.-T., 2010
3. Taviriy san’at amaliyotida pedagoglarni tayyorlash-T, 2006

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE VIEW OF OUR NATIONAL SPIRITUALITY IN ANIMATED FANTASY FILMS. EDUCATIONAL IMPORTANCE OF ANIMATED FANTASY

Mamatxonova Shaxrizod Bahodir qizi[1]

[1] Gulistan State University, teacher of fine arts

https://doi.org/10.5281/zenodo.4700929

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Animation, fantasy, nature, emotions, education, man, artist, psychology, work, future.

ABSTRACT

The article tells about the Uzbek cartoon "Heavenly Guest", its achievements and shortcomings. In subsequent similar films, we have outlined what we should focus on.

АНИМАЦИОН ФАНТАСТИК ФИЛЬМЛАРДА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТИМИЗНИНГ КЎРИНИШИ. АНИМАЦИОН ФАНТАСТИК ФИЛЬМНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМЯТИ

Маматхонова Шахризод Баҳодир қизи[1]

[1]Гулистон давлат университети, тасвирий санъат ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma’qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Анимация, фантастика, табиат, ҳиссиёт, тарбия, инсон, рассом, психология, асар, келажак.

ANNOTATSIYA

Мақолада ўзбек анимацион фильмларидан “Самовий меҳмон” фантастик фильми, унинг ютуқлари ва камчиликлари ҳақида келтирилган. Кейинги шу каби фильмларда нималарга эътибор беришимиз кераклиги ҳақида келтирилган.

Анимацион фантастик фильм келажакни давомий чизмаларда акс эттириб, ёшларни ўзгача йўсинда тарбиялаб, эртанги кун ҳақида маълум бир даражада тасаввур уйғотиб, янги ғоялар устида ишлашда ўзларига ишонч уйғотишни мақсад қилади.

Фикрлари, қарашлари, мақсадлари турлича бўлган инсорларни эзгу мақсад йўлида бирлаштиришни ёшларнинг онгига сингдириш доимий мақсадимиз. Шу сабабли асосий вақтини телевизор кўриш билан ўтказадиган уй бекаларию, кичкинтой болажонларимизни севиб томоша қиладиган чет элнинг турли

ғояларини ўз ичига олган “Яхши бўлиш осонми-3” “Антиқа оила1-” каби фантастик мультфильмларидаги ота-оналар билан бемалол баҳслашиш, ўзини дунёга келтириб тарбиялаганларга норозилик билдириш, ўз мақсади йўлида туғишган укасидан алдов йўлида фойдаланиш, ёшлар ўз ҳисларини катталар олдида ошкора кўрсатишдан уялмаслиги, оилада эркаклар уйда ўтириб аёллар ишлаши ва янаям дахшатлиси эр-хотин ажралишига табиий ҳолдек қараши каби ғоялардан узоқ бўлган халқимизга, ўзлигимизни англатадиган қатор мультфильмларимизни экранга намоиш қилиб келинмоқда. Хусусан “Самовий меҳмон” (Сценарий муаллифи: У. Қочқоров режиссор: М. Махмудов, рассомлар: Д. Жалилов, С. Жумаев, Ш. Рахматуллаев, С. Каримов, бош аниматор: Ж. БўтаеВ) мультфильми миллатларимизга ҳос минталитетни ўзига хос йўсинда ёритиб берган. Ушбу анимацион фильм ўзбек шоири А. Ориповнинг “Самовий меҳмон, беш донишманд ва фаррош кампир” шеъри мотивлари асосида илк маротаба янги (3D) технологиясида яратилган. Фильм халқимизга ҳос инсонийлик, ўзга олам мавжудоти бўлсада меҳр бера олишдек фазилатларни мадҳ этади. Бу биз учун ўзлигимизга сингиб кетган, миллий удумларимиз, урф-одатлар, одамийлик, халқимизга хос инсонпарварлик, бағрикенглик мадҳи тасвирий образларда талқин этилади. [1]

Мультфильм давомида самодан тушган номаълум жисмни ниҳоятда ривожланган техник апаратларга бой илмий тадқиқот маркази олимлари томонидан ўрганишга ҳаракат қилишади, ҳаттоки улар обйектни жарроҳлик йўли билан текширмоқчи бўлишади. Аммо соддагина фаррош аёлнинг оналарга ҳос ўзбекона меҳри бизга мутлақо бегона бўлган ўзга сайёраликнинг ҳам юрагини тўлқинлантириб юборади ва у ҳам жавобан дўстлик қўлини чўзади.

Асар қахрамонлари образлари ўзбек актёрлари қиёфаларида гавдалантиришга ҳаракат қилинган. Жумладан олимлар ролида Маҳмуд Исмоилов, Абдураим Абдуваҳобов, фаррош аёл ролида Тўти Юсупова, ёш олимлар ролида Собиржон Рахимжонов, Қахрамон Ҳайдаров, Санжар Сатторов, бобо образида Йоқут Йўлдошев, қизиқувчанг болалар Анвар Худойберганов, Жамолиддин Нуриддинов ташқи кўринишларидан фойдаланилган. Шунингдек ушбу образларга юқорида саналган актёрларни ўзи овоз берган. Аммо образларни таъсири имкон қадар.

Фаррош ҳола- содда, меҳрибон аёл. Лекин, бош қахрамон бўлишига қарамасдан образни ёритишга етарли эътибор берилмаганг. Мультфильмда фаррош ҳола қария кўринишида гавдалантирилган. Лекин елкалари кенг ҳудди эркак кишиникидек. Қария бўлса ҳам битта ажин йўқ, қошлари ҳам тиниқ қора. Ҳаракатланётган вақтда кўйлаги букилмаган ҳам, ҳатто кўйлак жуда тор ва кампирнинг гавдаси ҳам шунақа бесўнақай қопол. Юз ифодалари ва қўл ҳаракатлари устида бироз ишланса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Мультфильмда ёркин ва тоза ранглардан унумли фойдаланилган. Табиатни табиий ҳолатича кўрсатилган. Тоғ йон-бағирлари, далалар орқали юртимизни қанчалар гўзаллиги кўрсатилган бўлса, оддий фаррош аёл орқали халқимизни қанчалик самимий ва меҳмондўстлигини ифода этган. Ҳар

[1] Ўзбекистон анимацион фильмлари 86-б. Тошкент “ TURON IQBOL” 2019.

қандай тирик жон мехрга муҳтожлигини болаларга етказиб берган.

Мультфильм 3 ўлчамли тасвирда олинган илк фильм. Бироқ камчиликларсиз дея олмаймиз. Образлар ҳиссий жиҳатдан бойитилмаган. Инсонларни туйғулари асосан унинг кўзлари орқали ошкор қилинади, ғам, кулгу, қайғу кабилар. Аммо мультфильмда айнан шу жихатлар умуман эътиборсиз қолдирилган. Кўзлар шунчаки юмилиб-очилган холос. Бошқа ҳечқандай маъно англатмаган. Кўз қорачиқлари жойидан жилмаган. Атрофга қараш учун кўзлардан эмас аксинча бошдан фойдаланган. Болалар ўзга сайёраликларни кемасини илк бор кўриши бўлсада, аммо юзида ҳечқандай ҳайрат ифодаси сезилмаган. Ҳудди уларда бу табиий ҳолдек. Осмондан кемани кўриб, унинг ёнига узоқ масофадан, далалардан, катта-кичик чуқурлардан ошиб, қуйош тик турган вақтда югуриб келишган, лекин, чарчаб, ҳансираб қолганини уларга берилган овоз орқалигина тушунса бўлади. Юзларидан бир томчи тер оқмаган.

Бу вақтда Илмий тадқиқот марказида номаълум жисм ерга тушганлиги ҳақида маълумот берилиб, унинг хавфли бўлиши мумкинлиги ҳақида қайта-қайта айтилйотган бир вақтда бизнинг соддагина фаррош ҳоламиз, “эсон-омон қўниб олсинда” деб дуо қилиш билан банд. Бу билан бизни гапга тушунмайдиган оми деб кўрсатмоқчими, ёки ўта даражада содда. Ёки бу ерда ишлайдиган одамлар шунчалар ёвузки, уларга эмас мутлоқо нотаниш бўлган бегоналарни омади келишини хоҳлаябди. Агар учала фикр ҳам бўлмаса фаррош ҳоламизнинг қулоғлари оғирроқ, яхши эшитмагани туфайли нотўғри тушунган бўлябди. Агар бош ролдаги фаррош холани гапларига ва атрофдаги содир бўлаётган воқеага қарайдиган бўлсак, демак давлатимизда меҳмонларни қурол-аслаҳалар орқали ўз меҳмондўстлигимизни кўрсатамиз. Бундан ташқари тезкор гурух билан олимлар битта жойда ишлашадими-? Нега улар битта жойдан чиқиб келшябди, бу билан бизда ишлашга ҳамма техника бор-у аммо еримиз тор демоқчими-? Ёки ҳар бир қисм ердан унумли фойдаланамиз деган фикр илгари сурилябдими-? Болалар ўта кузатувчанг бўлишади, биз учун оддий кўринган майда деталлар ҳам уларда ўзига хос фикр уйғотиши мумкин. Воқеа бошланишада қилинган шунча эътиборсизлик кичкинтойларимизнинг келажак ҳақидаги тасавурига салбий таъсир ўтказмайди деб ким айта олади.

Ўзга сайёраликларни кемаси ерга тушгани ярим тунда содир бўлишига қарамасдан, тезкор гуруҳга кун ярмида хабар берилди. Мантиқий олганда технология ривожланган вақтда ахборот етказиш тезлиги тўғри келмаябди. Тезкор гурух учун дақиқалар ҳам ҳисобли бўлган вақтда куннинг ярмига қадар улар ҳечнарсадан беҳабар бўлишган.

Тезкор гурух етиб келиб, номаълум жисмни биринчи бўлиб кўрган болаларни воқеа жойида учратиб, улардан ўзлари билган маълумотни сўраб, сўнг бошқа ҳечкимга айтмаслиги ҳақида огоҳлантирилади, лекин самовий кемани безарар эканлигига ишонч ҳосил қилгандан сўнг уни ошкора, ҳеч жойини беркитмасдан, маҳкамламасдан олиб кетишди. Болаларга ҳечкимга айтмайлар деган гап шунчаки гап йўғида гап бўлябдими -?

Ўзга сайёраликни кемасини келтириб, уни маҳсус роботлар орқали очиб, ичидан ўзга сайёраликни бехуш ҳолда олиб, тадқиқот хонасига ҳечқандай эҳтиёт чораларисиз олиб киришди ва замонавий ускуналар ёрдамида уни мураккаб текширувдан ўтказишди.

Эътибор тортадиган томони олим, докторларимизнинг ўзлари оддий кунлик иш кийимида текширувдан ўтказмоқда. Уларга маҳсус либос берилмаганми ёки ўзларига ҳаддан ташқари ишонадими. Чунки бу номаълум жисмлигини билиб туришибди, балки унда фанга маълум бўлмаган қандайдир вирус ташувчидир, ёки ташланиб тишлаб олар. Юмшоқ қилиб айтганда ниҳоятда ақлли олимларимиз ишга шўнғиб кетгандан маҳсус либосни кийишни унутган, илк бор кўриб турган ўзга сайёраликка ишонадиган даражада содда олимларимиз уни ҳатто қўлини ҳам бойламаган деймизми-? Шу билан меҳмондўстликни кўрсатмоқчими-? Агар шундай бўладиган бўлса биз аввалига меҳмонларни ўқ отар қуроллар билан кутиб олиб, мутлоқо нотаниш бўлса ҳам ишонаверадиган даражада содда бўлябмизми-?

Олимлар бир тўхтамга келгунга қадар фаррош ҳола хонани тозалайдиган вақт бўлди. Олимлар бу вақтдан фойдаланиб бироз тоза ҳавода дам олгани чиқиб кетишди. Ўзга сайёралик меҳмонимизни эса шундайича кампирга, кампирни эса Худога омонат қилиб. Ҳушига келаётганини билса ҳам ҳечқандай йомон ҳаёлга боришмади. Фаррош ҳола ҳам ўзини уйида юргандек ҳечқандай руҳсатсиз ичкарига кириб, олимлардан фақатгина хона тозалашга руҳсат сўради. Бу ҳам камдек ўзга сайёралик меҳмонни келишини эшитиб кийимини ҳам алмаштириб чиққан, бу билан нимани исботламоқчи, бизда тартиб йўқлигинимми?

Яна бу содда ҳоламиз техникани ҳам тушунади, ҳечкимни рухсатисиз уларни бошқаради, ҳали аниқланмаган мавжудотга бемалол сув ичириб, бошидан силайди, унга ҳали сув мумкинми йўқми ҳолани иши йўқ, режиссор, рассом, сценаристларни ҳаёли унга бераётган мехрида, қолгани аҳамятсиздек гўё, ёки меҳрни ифодалашни бошқа йўлини тополмаган...

Бунданам қизиғи шундаки олимларимиз қўлларини теккизганда уларни қўлини тўк уради, ҳола эса силаб сув ичириб қўйса ҳам ҳечнарса қилмайди, демак ҳолада тўк ўтмайдиган қобилят бор, у тўк ҳолага тегмасдан сув орқали ўзига урилиб ўзга сайёралик ойоққа турган бўлябди. Ҳола билан муроса қилишдан бошқа йўли қолмасдан ўзга сайёралик меҳмонимиз унга бўйсиниб, бошлаган томонига юриб, тилини ҳам тушунворибдида... Бундан яна қандай хулоса чиқариш мумкин.

Фаррош кампир билан ҳолани кўрган олимларимиз бунга билдирган муносабати бунданам ажойиб чиққан, Олимлардан бири тўғри фикр билдираётган вақтда бошқаси фаррош кампирда сеҳр борлигига ишонябди. Бундай фикрлайдиган олим бўлмаса керак.

Воқеа сўнгида аввал бошида давлатга қарашли шундай ҳурматли касб эгалари ер танқислигидан қийналиб, мутлоқо бир-биридан фарқ қиладиган ишда ишлайдиган кишилар битта жойда ишлаётган вақтда, чиройли кенг уйда йолғиз бобо ва икта набира овқатланишябди. Қиссадан-хиссани ҳам агар бобо гапириб бермаганда қизиқ болажонлар қандай хулоса чиқарган бўларди, умуман фильм мазмунини тушуна олармиди.

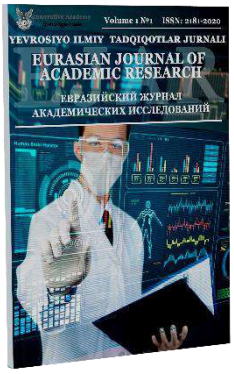
Мультфильм асоси тўғри танланган. Лекин унга кетган меҳнат, вақт, пул ўзини оқламаган. Замонавий жиҳозлар, кенг далалар бир сўз билан айтганда орқа пландагина ҳато йўқ холос. Бееътиборлик билан қилинган ушбу анимацион фильмни ўз болаларимиз учун лойиқ эмас. Уларга миллийликни кўрсатишдан олдин аввал уни нималигини тушуниш керак. Ахир ўз болаларимизни тарбиялаябмиз. Келажакни

шундай нуқсонларга бой кўринишда кўрсатмаган мақул. Фантастик фильмни яратаётганда унинг фақат бир жиҳатигагина эътибор берибгина қолмай, мазмунан ҳам бойитишни билиш керак.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон анимацион фильмлари 86-б. Тошкент “ TURON IQBOL” 2019
2. И.Жуманов. “Санъат – менинг ҳаётим” яна ҳаётимизда. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти хабарлари. илмий-назарий, амалий-услубий, маънавий-маърифий журнали. Т. 2020 йил 2-сон.
3. З.Бозорова. Илм-фан ривожи ва мамлакат тараққиётида Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий фаоллиги. «Актуальные проблемы науки, просвещения и цифровых технологий в профессиональном становлении личности XXI века». Т. 2020 г. 3-том.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EDUCATION AND CULTURE - REGULATORS OF PUBLIC LIFE

Baymukhamedova Lola Aliyena [1]

[1] Teacher of the Department of Uzbek language and literature, Tashkent Institute of Chemical Technology,

https://doi.org/10.5281/zenodo.4701473

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Regulator Of Social, Development, Goal Of Education, Management, Potential

ABSTRACT

In this article education, culture and moral as a factor of a sustainable development of society and as the mighty regulator of public life is considered.

ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛЬТУРА – РЕГУЛЯТОРЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Баймухамедова Лола Алиевна [1]

[1] Ташкентский химико-технологический институт, Кафедра Узбекского языка и литературы

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 13 апреля 2021 г.
Утверждено: 17 апреля 2021 г.
Опубликовано: 19 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Регулятор Общественной, Развития, Цель Образования, Управлении, Потенциал.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается образование, культура и нравственность как фактор устойчивого развития общества и как могучий регулятор общественной жизни.

В нынешнее тысячелетие мир еще не обрел стабильности, духовного подъема, процветания культур и равномерного экономического развития. Пугающим фактором стала угроза и практика терроризма в мировом масштабе. Возросли противоречия во многих областях жизнедеятельности человека. Растет стена непонимания между людьми: сытые не понимают голодных, богатые - бедных, верующие - неверующих. Кажется, в таких ситуациях только образованные и нравственные люди могут спасти мир от

всепоглощающей ненависти, беспомощности и уязвимости большинства, призвать к общечеловеческим ценностям, терпимости и любви к ближним, а значит уважению как самого Я, так и Другого.

Степень развития общественных отношений зависит от действенности таких регуляторов, как культура, традиции, нормы морали, идеология, зрелость сознания, научность, образованность и нравственность. Образование является уникальным общественным явлением. Уникальность его представления в том, что оно служит социальному, культурному, научному прогрессу всего человечества. В центре феноменов **«образование», «культура», «нравственность»** находится сам человек. Высокая степень социально-экономических изменений, возросший темп жизни, фактор быстротечности времени, возросший поток нелегко разрешимых противоречий предъявляют к современному человеку особые требования.

Человек должен и может следовать законам среды его обитания, не нарушая их. Понятие «образование» буквально означает формирование образа, образца, связанное с усвоением ценностей науки, культуры, нравственности. Образованием человек изменяет мир, творя его по человеческим меркам, так же изменяет собственную жизнь. Условием осуществления образования служит реализации человеком своего выбора.

Широкий контекст понимания образования неоднозначен, его составляющие

проявляются в культурном целом, и включает онтологию образования, аксиологию и этику образования. В процессе образования совершается культурное «воспроизводство человека и воспроизводство культуры человека в обществе». Образование дает возможность развивать социальную практику человеческому индивиду, изменить формы его объективации. Формирование человека, его образование идет по пути создания знающего человека, культурного, нравственного и деятельного субъекта. Осваивая мир и себя самого в этом мире, индивиды в процессе образования получают возможность найти свое место в системе социальных отношений, активно реализовываться как самостоятельные агенты пространства отношений, соотнести свою самость.

Образованный человек – это человек, не только имеющий знания о предельно многих объектах, предметах, процессах действительности, но и тот, который всегда поступает нравственно. Необходимо понять, что нам не обойтись без духовности и морали, без учета их норм и требований. В обществе нельзя ставить цели, достигаемые любыми средствами. Если цели безнравственны, несут людям зло, разрушают основную ценность – человеческую жизнь, игнорируют или не учитывают смысл человеческого общежития –гуманизм, подавляют жизненные силы общества и личности, тогда целеполагание как основной инструмент управленческого воздействия бессмысленно, ущербно и антигуманно. Горький опыт всей истории свидетельствует о тех неизмеримых бедствиях, которые пережило человечество из-за расхождения этих начал.

Нравственность – могучий регулятор общественной жизни. Кризис духовно-нравственных ценностей проявляется в нарастании настроений мещанства, ухода в мир частных интересов, неадекватного поведения и т.п. Восстановление

нравственных ценностей всегда связано с возрождением общественных интересов.

Объединяющим стержнем в духовно-нравственном воздействии и регулировании, в эффективном управлении является наличие сильных плодотворных идей. Идеи в системе духовных ценностей объединяют, обеспечивают целостный взгляд на мир. Как только в обществе возникает дефицит современных идей, так ослабляются сознание и воля людей, разрушается государственная идеология, которая всегда остается духовным стержнем сильной государственности. Поэтому образование наряду с нравственностью является неотъемлемой частью духовной жизни общества, частью его теоретического сознания, мощным регулятором общественной жизни. Но если духовную категорию «нравственность» завуалировать под мораль как одну из форм общественного (массового) сознания, тогда получаем абстракцию, отвлеченное представление, не раскрывающее ее истинного значения. Ведь мораль, олицетворяемая в форме общественного сознания (или мнения), не может отождествляться с личностной нравственностью.

Поэтому, нравственность – категория не социальная, не порождаемая

обществом, а антропологическая, в смысле она изначально присуща человеку, его личности. И нравственность, можно сказать, обобщенный термин, как, к примеру, красота. Им охвачены такие духовные категории, как любовь, совесть, стыд, вера в Бога, сострадание, благородство, достоинство. Нравственность, как и красота внешнего мира, открывает красоту внутреннего мира личности человека, и она научит его добру, солидарности, помогает постигать законы, объединяющие людей с природой. Все знают высказывание Ф.М. Достоевского «красота спасет мир», но не все до конца понимают его

смысл, что оно имеет религиозное, нравственное наполнение. Потому что человека характеризуют его поступки, чем больше будут у него нравственных поступков и духовной красоты то и мир станет спокойней и красивей. Создавая красивое, поступая нравственно, человек совершает бескорыстную жертву, которая и приобщает его к высшему бытию.

Нравственное воспитание является делом общенациональной важности, и

ответственность за осуществление процесса воспитания ложится, прежде всего, на семью и образовательные учреждения. Воспитанию предшествует образование.

Воспитание – это прочный фундамент, на котором созидаются все последующие способности человека, и строится вся его жизнь.

Образование и нравственное отношение человека формируется в процессе

взаимодействия личности с культурой. Понятие культуры несет в себе множество оттенков смысла. Как говорил Бердяев Н.А., всякая культура, даже материальная есть культура духа, всякая культура имеет духовную основу – она есть продукт творческой работы духа над природными стихиями В обыденной жизни культура ассоциируется с суммой ценностей, с определенными эстетико-этическими, гуманистическими позициями. *Э.Орлова* считает культурой «все то, что создано людьми», представляющее ценностное образование, совокупность норм, как символический аспект

современной жизни и деятельности людей, технологии адаптации человека как окружению, способы трансляции

социально значимой информации, коммуникативные системы в обществе.

Культуру нельзя рассматривать как культуру «вообще». Речь идет о конкретной проявленный культуры, ее компонентах, артефактах, ценностях. В культуре выделяются не только духовные и материальные компоненты, но и внешние и внутренние стороны, их сложные взаимосвязи. Культура проявляется глубинно, не транслируется, не передается механический от преподавателя к обучающемуся, а осваивается и присваивается.

Наши действия в сфере культуры и образования должны опираться на историческое сознание, на исторические корни и иметь своей целью синтез традиционных достижений и современных возможностей.

Целью современного образования не может быть накачивание учащегося знаниями, так как это бессмысленно при современном потоке информации, темпах ее изменения и устранения.

Цель образования – сформировать осознанного, ответственного, духовно продвинутого, зрелого человека. Человеческая личность должна быть многогранной, но эти грани определяются единой, единственной его сутью, сердцевиной его духовного

«Я». Нравственный человек – это духовно продвинутый человек с чистым сердцем, способный реализовать свой духовный потенциал в любой власти.

Сохранение духовно-нравственного потенциала человечества через возрождение национальных традиций, преемственность поколений, духовное и патриотическое воспитание и образование подрастающего поколения должны стать главным приоритетами для современного общественного развития и государственного строительства.

Литературы:

1. Бердяев Н. А. Смысл истории. -М., 1990.
2. Духовно-нравственные факторы как регуляторы общественной жизни//base.mobi_phone.info/stat/2847stat.html.
3. Орлова Э.Л. Динамика культуры и целеполагающая активность человека//Мифология культуры. Структура и динамика. -М., 1994.
4. Розов Н.С. Методические принципы ценностного прогнозирования //Социально-философские проблемы образования. -М., 1992.
5. Савелева С.Б. Образование // Новейший философский словарь. -Мн., 1998.__

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CORRECTION OF COGNITIVE PROCESSES IN CHILDREN WITH HIV INFECTION

Karimjonova Yoqutxon[1]

[1]Teacher of the Department of Psychology, FarSU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4704906

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

HIV infection, immune system, cognitive development, antitroviral therapy, antitretrovirus drugs, CD4 cells.

ABSTRACT

This article discusses the cognitive development of children and adolescents living with HIV. The opinions and experiences of a number of researchers on this issue are described.

OIV INFEKSIYASI BOR BOLALARNING KOGNITIV JARAYONLARI KORREKSIYASI

Karimjonova Yoqutxon[1]

[1]FarDU psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

OIV infeksiyasi, immun tizimi, kognitiv rivojlanish, antitetrovirusterapiya, antitetretrovirus preparatlar, CD4 hujayralar

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada OIV virusi bilan kasallangan bolalar va o'smirlarning kognitiv rivojlanishi haqida so'z boradi. Bu masala yuzasidan bir qator tadqiqodchilarning fikrlari, tajribalari bayon qilinadi.

OIV (VICh) – Odam organizmidagi Immunitet Tanqisligini keltirib chiqaruvchi Virus. Asosan odamning immunitet (himoya) tizimiga ta'sir qiladi.

OIV-infeksiyasida odam organizmiga tushgan virus ta'siriga immunitet tizimi ma'lum darajada javob qaytaradi. Kasallik alomatlari deyarli bo'lmaydi. Uni faqat laboratoriya tekshirishlari ko'rsatadi. ART qabul qilmagan holatlarda organizmda kasallikning avj olish davri tezlashadi. Virus miqdori oshib, immun tizimi sustlashib ikkilamchi kasalliklar rivojlanishi mumkin.

Shu vaqtdan OITS davri boshlangan hisoblanadi. Bu davr uchun xos bo'lgan alomatlar yo'q. Zeroki, bu davrda

organizmda duch kelgan mikrob kasallik qo‘zg‘atishi mumkin. Shuning uchun bu davr tuzalishi qiyin bo‘lgan turli-tuman kasallik alomatlari bilan namoyon bo‘ladi.

Infeksiya yuqqan dastlabki davrlarda odam o‘zini sog‘lom his etishi mumkin. Bunday holat hech qanday alomatlarsiz 8-10 yilgacha cho‘zilishi mumkin. Bu davrda odam sog‘lomdek ko‘rinsa ham, o‘zi bilmagan holda, kasallik virusini boshqalarga yuqtirish xavfi yuqori.

Immunitet tanqisligi sindromi asab tizimi va bolaning bilish funksiyalari holatiga o’zining salbiy ta’sirini o’tkazadi. OIV bilan kasallangan bolalarning qobiliyatlari, ulardagi kognitiv rivojlanish ko’rsatkichlarini o’rganishga bag’ishlangan tadqiqodlar natijasiga ko’ra, OIV bilan kasallangan bolalarning rivojlanishi tengdoshlariga qaraganda belgilangan yosh normalariga nisbatan past.

Yuqori darajada faol antitetrovirusterapiyasi (keyingi o’rinlarda ART deb yuritiladi) OIV bilan kasallangan bolalar va o’smirlardagi omon qolish darajasini yaxshilashi, kasallik rivojlanishini sekinlashtirishi isbotlagan.

Antitetroviruslarning paydo bo'lishi bilan terapiya paytida bolalarda kognitiv jarayonlarni o’rganish masalasi ko’tarildi. OIV bilan kasallangan bolalar va o’smirlarda kognitiv jarayonlarni o’rganish bo’yicha tadqiqotlarga ko’ra antitetrovirus preparatlarini qabul qilganda qarama-qarshi natijani ko’rsatmoqda. Shunday qilib, bir guruh tadqiqotchilar fikriga ko'ra(T. Puthanakit), OIV infeksiyasi bilan kasallangan maktab yoshidagi bolalar va o’smirlarda uch yil davomida antitretrovirus preparatlarining qabul qilinishi natijasida, ularda kognitiv rivojlanish darajasifunksiyalar ko'paymaydi. Bundan tashqari virusli bo’lmagan bolalarning CD4 (viruslar va bakteriyalarni “tanib olish” uchun javob beradigan immunitet tizimining hujayralari) darajasi bilan mos tushadi.

D. Koplan boshchiligidagi tadqiqotchilarART chaqaloqlarida nutq elementkarining buzilishi, nevrologik test va tomografiyadan chetga og’ishlarni aniqlanmaganligi tashxisini qo’yishdi.

R. D. Jeremi olib borgan tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, OIV virusiga chalingan bolalar va o’spirinlarda bir yillik antitetrovirus terapiyasidan so’ng yuqori virusli o’lchov ko’rsatkichlari faqat bittasida biroz yaxshilangan.

Mazkur mavzuda K. Le. Doar va boshqa tadqiqotchilarning fikriga ko’ra 12 hafta antitetrovirus terapiyasini olgan chaqaloqlarda motorika va kognitiv ko’rsatgichlar o’rtacha o’sishni davom ettirishini ko’rsatmoqda. Shuningdek dori-darmonlarni qabul qilgan katta yoshdagi o’smirlarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishida o’rtacha ko’rsatgichlarni ko’rsatdilar.

K. C. Krouell bilan boshqa bir guruh olimlar antitetrovirus yordamida OIV bilan kasallangan bolalarda neyrokognitiv ko’rsatgichlarni erta bostirish, ularning intelektual rivojlanish koeffitsientni rivojlantirish nazorat guruhi ko’magida o’rganildi.

E. D. Gluxova va boshqalar tomonidan olib borilgan taqdiqotlarga ko’ra antitetrovirus preparatlarini qabul qiladigan bolalar mazkur terapiyani olmaydigan bolalardan ko’proq samaradorlik va diqqatning susayishi bilan farq qilishini ko’rsatdi.

S. Koekkok va yana bir guruh izlanuvchilar CD4 hujayralarining soni

yuqori ekanligiga qaratishdi va antiretrovirusdan uzoq muddatli foydalanish maktab o'quvchilarida xotira va diqqatning yaxshilanishiga sabab bo'lishini aniqlashdi.

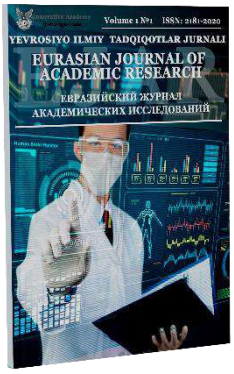
E. B. Yastrebova va boshqalarning fikriga ko'ra ART bolalarning diqqatini yaxshilaydi, konsentratsiya qobiliyatini oshiradi, ammo yuqori virusli yuklama mantiqiy materiallarni yodlashni qiyinlashtiradi. OIV bilan kasallangan bolalarni davolashda qaysi terapiyadan foydalanmasin, u virusli yuklamani kamaytirishga, avvalo, bolalaning psixologik funksiyalarini tiklashga qaratilgan bo'ladi.

ARTning mavjudligi, olib borilayotgan tadqiqotlar OIV bilan kasallangan bolalarda kognitiv qobiliyatni rivojlantirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акопова М. М. Программа психолого-педагогического сопровождения познавательного развития ВИЧ-инфицированных младших школьников в период пребывания в стационаре // Актуальные проблемы психологического знания. – 2014.
2. Глухова Е. Д., Гайсина А. В., Кольцова О. В. Ястребова Е. Б. Когнитивные функции у детей, инфицированных ВИЧ, воспитывающихся в домашних условиях // ВИЧ-инфекция и иммуносупрессии. – 2013.
3. С. Зайхнера и Дж. Рид. – Режим доступа: https://arvt.ru/sites/default/files/Pediatric_HIV_Care_2006_ZeichnerRead_RUS.pdf (дата обращения: 15.01.2018).
4. Coplan J., Contello K. A., Cunningham C. K. [et al.]. Early language development in children exposed to or infected with Human Immunodeficiency Virus [Electronic resource] // Pediatrics. – 1998.
5. Crowell C. S., Huo Y., Tassiopoulos K., Malee K. M. [et al.]. Early viral suppression improves neurocognitive outcomes in HIV-infected children [Electronic resource] // AIDS. – 2015.
6. Jeremy R. J., Kim S., Nozice M. [et al.]. Neuropsychological functioning and viral load in stable antiretroviral therapyexperienced HIVinfected children [Electronic resource] // Pediatrics. – 2005.
7. Koekkoek S., de Sonneville L. M., Wolfs T. F. [et al.]. Neurocognitive function profile in HIVinfected schoolage children [Electronic resource] // Eur. J. Paediatr. Neurol. – 2008.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LEADERSHIP ACTIVITY AND ITS SPECIFIC RESPONSIBILITIES, CONFLICT RESOLUTION SKILLS

Djalolova Moxinur[1], Alijonov Nurbek[2]

[1] Teacher of the Department of Psychology, FarSU

[2] 2nd year master's degree in psychology, FarSU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4704946

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Leader, person, management, liberal, authoritarian, democratic, destructive, responsible.

ABSTRACT

The article describes the management staff and the requirements for them, responsibility, and conflict resolution in the team and its prevention in a destructive way, management methods, and the essence.

RAXBARLIK FAOLIYATI VA UNING O'ZIGA XOS MA'SULIYATI , NIZOLARNI BARTARAF ETISH MAHORATI

Djalolova Moxinur[1], Alijonov Nurbek[2]

[1] FarDU psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

[2] FarDU psixologiya yo'nalishi 2 kurs magstri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Raxbar , shaxs, boshqaruv, liberal, avtoritar, demokratik, distruktiv, ma'suliyat.

ANNOTATSIYA

Maqolada raxbar kadrlar va ularga qo'yilgan talab , ma'suliyat jamoada yuz beradigan nizo va uni oldini olish distruktiv usulda bartaraf etish , boshqaruv uslubiyati , mohiyati yoritib berilgan.

Mamlakatimiz o'z oldiga qo'ygan huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati barpo etish, jamiyatimiz hayotining barcha jabhalarini yanada erkinlashtirish vazifalari rahbar kadrlarning kasbiy mahorati, ma'naviy qiyofasidagi axloqiy jihatlari masalalarining mavqeini yanada oshiradi. Davlatimiz rahbari kadrlar tarbiyasiga, ma'naviyatiga, salohiyatiga muhim ahamiyat berayotganligi, rahbar kadrlar faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga da'vat etayotganligi boisida ham ana shu ehtiyoj yotadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning chuqur tahlil va tanqidiy yondashuvga asoslangan

“Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik — har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak” nomli kitobida ta’kidlaganidek, “bugungi kundagi eng muhim vazifamiz — mamlakatimizda tinchlik va farovonlikni mustahkamlash, xalqimizni hayotdan rozi qilishdan iborat. Buning uchun el-yurtimiz, avvalo, rahbarlarning faoliyatidan mamnun bo’lishi kerak”. Bu haqda so’z borganda, necha ming yillik tarixga ega xalqimiz uchun jamoa bo’lib yashash tuyg’usi g’oyat muhim ahamiyat kasb etishini, o’z navbatida, munosib obro’-e’tibor, hayotiy tajriba, yuksak odob-axloq fazilatlarini o’zida mujassam etgan ana shu jamoa raisi yoki oqsoqoli, ya’ni rahbar shaxsning yetakchilik faoliyati hamisha odamlarni bir-biriga yaqinlashtirishga, bir-birini qo’llab-quvvatlab, tinch va farovon hayot kechirishiga zamin yaratib kelganini ta’kidlash lozim.

Milliy an’analarimizga ko’ra, xalqimiz hamisha rahbarga tayanadi. Bu o’z navbatida, rahbar shaxslar zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklaydi. Davlatimiz rahbari 2017- yil va undan keyingi davrga belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchta eng muhim talabga bog’liq ekanini alohida ta’kidladi: “birinchi — davlat rahbari — Prezidentdan boshlab barcha bo’g’indagi rahbarlarning yakuniy natijalar uchun shaxsiy javobgarligi. Ikkinchi — hamma sohada aniq tartib va qattiq intizomni ta’minlashimiz darkor.Uchinchi talab — qatorlarimiz va kadrlarimizning sofligini ta’minlash, ishdagi har qanday salbiy holatlarning oldini olish va bunday illatlarning ildizini quritish”

Mazkur vazifalarni ado etish ham oson ish hisoblanmaydi. Ushbu talablarni bajarish vaqtida rahbar shaxsining o’zida ham turli qiyinchiliklar, to’siqlar va muammoli vaziyatlar yuzaga kelishi tabiiy holdir. Bunday holatlarda nizo va to’siqlarni bartaraf etish, nizoli vaziyatlarni oldini ola bilish hamda stress va shaxs kayfiyatidagi noqulay holatlarni yenga olish ham rahbar kompetentligining asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Aniqlanishicha, mehnat jamoalarida nizodan so’nggi kayfiyatning buzilishi va tinchlanguncha o’tadigan vaqt shu nizoga tayyorlanish davriga nisbatan uch baravar ko’proq muddatni egallar ekan. Chunki, nizo natijasidagi salbiy holatlar jamoa xodi[1]mining hissiyoti, xatti-harakatlari, tafakkur va hatto xarakterida ma’lum o’zgarishlar sodir etadi. Bu o’zgarishlar xodimning xulq-atvorida namoyon bo’lib, mazkur subyekt qatnashayotgan boshqa vaziyatlarga ham tarqaladi va o’zaro munosabatlarning keng sohalarini egallay boshlaydi. Shu nuqtayi nazardan barcha hollarda nizoning sabablari hamda uni vujudga keltirgan holatlar rahbar tomonidan diqqat bilan tahlil qilinishi lozim.Jamoa a’zolari orasidagi nizolarning ko’pchiligi ishlab chiqarishning qoniqarsiz tashkil qilinganligi, rahbarlarning ish jarayonida o’ziga bo’ysunuvchi jamoa a’zolarining ruhiy holatlarini hisobga olmaganligi, zarur ish sharoitining yaratilmaganligi va boshqa sabablar natijasida vujudga keladi. Nizolar qanchalik ko’p bo’lsa, mehnat jamoalarida ijtimoiy-ruhiy iqlim shunchalik yomonlashadi. Mehnat jamoalarida ayrim nizo chiqarishga moyil shaxslar bo’lishi tabiiy. Bunday shaxslar ish vaqtida foydali mehnat bilan shug’ullanish o’rniga o’zlarining nizolarida ko’rsatilgan masalalar rahbar xodimlar tomonidan qanday qabul qilinayotgani to’g’risida fikr yuritib, o’zlari va boshqalarni ishdan chalg’itib, ishga xalaqit beradilar. Bunday nosog’lom vaziyat jamoat a’zolari asabiga tegadi, ayrim ishchi-xodimlar bundan vaqtincha manfaatdor bo’lib, ular g’iybatlar uyushtirib, vaziyatni keskinlashtirishga harakat qiladilar. Jamoadagi

ijtimoiy-ruhiy holat yomonlashadi, bu esa o'z-o'zidan ishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Amaliy nizo – odatda qat'iy prinsipal tortishuvlarda mavjud bo'ladi. Amaliy nizo odamlarni ahillashtiradi, muhim muammolarni yechishga yordam beradi va har yerda sog'lom ruhiy muhit yaratadi. U foydali raqobatchilikni rivojlantiradi va ochiqdan ochiq, prinsipial tanqidlarga va o'zini-o'zi tanqid qilishga asoslanadi. Bu ko'pincha demokratik boshqarish usulida va ishlab chiqarishga oid bo'lgan tortishuvlarda uchraydi.Ta'lim va tarbiya ishlarini tashkil etish bilan bog'liq kamchiliklar: mehnat qilish uchun sharoitning yomonligi, xodimlar orasida majburiyat va vazifalarning noto'g'ri taqsimlanishi, mehnatni tashkil qilishdagi kamchiliklar, mehnat resurslarining chegaralanganligi, xodimlarning tashkilot kelajagi haqidagi tasavvurlarining noaniqligi.Xodimlarni ularning malakasi va ruhiy xususiyatlariga muvofiq joy-joyiga qo'ya olmaslik, ma'muriyatchilik orqasida vujudga kelgan boshqaruv sohasidagi kamchiliklar. Ya'ni boshqaruv tizimidagi nomutanosibliklar, qo'yilgan vazifalarga mos professionallikni xodimlarda kuzatilmasligi; ishchi o'rinlarining yetishmasligi tufayli ishlarni taqsimlashdagi adolatsizlik; mehnatga haq to'lashda adolatsizlik va uning takomillashtirilmaganligi; zahiralarni taqsimlashdagi adolatsizlik; erkinlik, mustaqillik va o'z qadrini bilishdagi har xillilik; manmanlik, qaysarlik; rahbarlikning qoniqarsiz sabablar bo'lishi mumkin.

Nizoning yuzaga kelishi bir necha bosqichlarda bo'lib o'tadi. Nizoning birinchi bosqichi – bu bajarilmagan talab, boshqarilmagan mayl, istak, xohishdir. Shaxs o'z ruhiyatidagi biron-bir istakni qondirmas ekan, u o'z atrofidan mana shu istakni, maylni qondirishga yo'l qidira boshlaydi.

Raxbar shaxs mumkin qadar o'z ichki holatining yaxshi his qilib borishi lozim va o'zichki holatining stressga kirib qolmasligini nazoratdan chiqarib yubormasligi katta rol o'ynaydi. Psixologik jihatdan olganda, bu holatlarning barchasida shaxs ruhida asabiylashuv kuchayib boradi. Shaxslararo nizolarda shaxslarning o'zaro bir-birlarini bilmasligi, ularning bir-biridan hadiksirashi, atrof-muhitning ham salbiy ta'siri, kishilarning shaxsiy xususiyatlari katta ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshqaruv psihologiya maruza matni Toshkent 2019 y
2. Marketing va menejment psihologiyasi maruza matni Toshkent 2017 y
3. 3.Umumiy psihologiya E.G'oziyev 2014 y Toshkent.
4. Internet ma'lumotlari

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

UZBEK MUSICAL INSTRUMENTS ARE NEIGHBORS AND THE BASICS OF PLAYING THEM

Dehqonov Abdulatif Anvarjon o'g'li [1]

[1] Senior teacher of Fergana specialized art school

https://doi.org/10.5281/zenodo.4704973

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Instrument, flute, dutar, neighbor, diameter, inheritance, method, music.

ABSTRACT

The article describes the Uzbek musical instruments and its history, the specific types of each musical instrument, the appearance of the playing methods and how they are made.

O'ZBEK CHOLG'U ASBOBLARI QO'SHNAY VA UNI CHALISH ASOSLARI

Dehqonov Abdulatif Anvarjon o'g'li [1]

[1] Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabi katta o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Cholg'u, nay, dutor, qo'shnay, diametr, meros,usul, musiqa

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek cholg'u asboblari va uning tarixi har bir musiqiy asbobning o'ziga xos turlari ,chalish usullari ko'rinishi va qanday tayyorlanganligi yoritib o'tilgan.

Yurtimizda har bir soxaning o'ziga xos o'rni , ahamiyati , kelib chiqish tarixi bir so'z bilan aytganda o'tmishi mavjud. Bu azaliy haqiqat bo'lib o'zbek sa'natida ham huddi shunday . Shu o'rinda biz cholg'u asboblari va qo'shnayning kelib chiqish tarixiga to'xtalib o'tmoqchimiz .

Chertma cholg‘u asboblari Dutor — noksimon korpusli, dastasi uzun ikki torli choIg‘u asbobi. Dutorning um um iy uzunligi 1150 mm dan 1200 mm gacha b o ‘ladi. Kosaxonasi alohida egma taxtacha (qovurg‘a) yopishtirib ishlanadi, qopqog‘i yupqa, tekis, ba’zida unda rezonator teshikchalar bo'ladi. Dastasining niqa tomoni lo‘la qilib ishlanadi, yuqorisi ingichka, bo‘g‘izga qarab kengayib horadi. Dastaga 13—14 parda bog‘lanadi. Uchiga ikkita — vertikal va Horizontal quloq

o ‘matiladi. Asbobning barcha qismlari tut yog'ochidan iiiyyorlanadi va ko'pincha suyak hamda sadaf bilan bezatiladi. Tori ipak ipclan eshilgan va bir uchi kosaxona ostidagi ilgakka (bo‘rtiqqa), ikkinchi iichi esa quloqlarga bog‘lanadi. Qopqoqda torlar kichkina yog‘och xarak iislidan o ‘tadi. Torlari ko'pincha kvarta (Tanovar sozi)ga, ba’zan unison (Qo'shtor sozi) va kvanta (Munojot sozi)ga sozlanadi. Tovushqator past piirdada xromatik baland pardada esa diatonik bo‘ladi. Cholg‘u (liapazoni bir yarim oktavaga teng. Dutorning uncha baland bo‘lmagan lovushiga o ‘ng qo‘l timoqlari qopqoqqa tegishidan hosil bo‘lgan tovush (sliovqin) qo‘shilib eshitiladi. Dutor — o ‘zbek xalqining eng keng tarqalgan torli cholg'ularidan biri. Dutor — yakkanavoz, qo‘shiqchilarga jo ‘r bo‘luvchi va ansambl cholg'u iisbobi sifatida qo^llaniladi. Unda turli janrga oid qo‘shiqlar, raqs kuylari hamda cholg'u (instrumental) pyesalar, shu jumladan maqomlaming ayrim t)()‘limlari ijro etiladi. U haqda m a’lumotlar adabiy va ikonografik manbalarda ko‘p uchraydij Arxeologik qazishmalarda topilgan terrakota haykalchalarda tasvirlangar sozandalar qo‘lida ham uni uchratish mumkin. Ud chalish juda ko‘p vaqtdar buyon taom ildan chiqib ketgan. Hozirgi paytda uni tiklashga hamde yakkanavoz va ansamblda ishlatishga urinilmoqda. Takomillashtirilgan udni sozlash va uning diapazoni JX. 32 G‘ijjak — sharsimon kosali va yuqorisi yo‘g‘onroq bo'lgan, pastga qarab ingichkalashib boruvchi yumaloq kalta dastali uch va to'rt torfi soz. Kosa ichidan o ‘tkazilgan metall sterjenning bir uchi dasta tubiga qoqilib, uni kosa bilan bog‘laydi. Boshqa uchi tashqariga 150—200 mm chiqqan bo‘lib, sozni yerga yoki sozanda tizzasiga tirab turadigan oyoqcha sifatida xizmat qiladi. Kosa og'ziga teri tortiladi. Dasta o ‘ymakor shakldagi bosh qismi bilan tugaydi. Torlar tub tarafda steq'enga o‘matilgan metall ilgaklarga ilinadi, yuqori larafda esa yog'och quloqlarga tortiladi. Dasta yaqinidagi teri parda ustida lorlar yotadigan yoysimon xarak bor. Uning o ‘ng (birinchi tor o ‘tadigan) oyoqchasi kosa devoriga yaqin joylashadi, chap oyog'i esa teri parda markaziga tomon og‘ib turadi. Xarakni bunday og‘ma joylashtirish natijasida ham baland, ham past pardada tovush ancha kuchli va to‘liq chiqadi. Sozning barcha yog‘och qismlari ko'pincha tut va yong‘oq yog'ochidan yasaladi. Kosa va dasta olchamlari juda xilma-xil bo'ladi; g'ijjakning o'rtacha umilmiy iizunligi (oyoqchasi bilan) 550—900 sm va undan ortiq bo'lishi mumkin. 0 ‘rta Osiyo g‘ijjagi o'ziga o'xshash, biroq ma’lum darajada standartlashtirilgan kavkaz kamonchasidan shu bilan farqlanadi. Ilgari g‘ijjak kosasi qazma, ipak ipdan eshilgan 3 torii va kvartaga sozlanadigan bo‘lgan. So‘ng kosasi alohida taxtacha (qovurg'a)lardan yopishtirib yasaladigan, ipakdan eshilgan toriar o‘miga ichak hamda metall toriar tortiladigan bo'ldi. So'nggi yillarda kvintaga sozlanadigan 4 torli g‘ijjaklar ko‘proq tarqalmoqda. G'ijjak 0 ‘zbekistonning hamma joyida yoyilgan. Unda qo‘shiqlar, raqslar, cholg‘u asariari (shu jumladan maqomlar) ijro etiladi, qo‘shiqchilarga jo ‘r bo'linadi, ko‘pincha dutor hamda doira yoki dutor, tanbur, nay va doira qatnashadigan ansambllarda chalinadi. G ‘ijjak haqida ko‘plab afsonalar mavjud bo‘lib, ularda g'ijjakning yaratilishi turli buyuk olimlarga, shu jumladan al-Forobiyga nisbat beriladi. G'ijjak to‘g‘risida tasnif etilgan vaqti ko‘rsatilgan qo‘lyozmalar Temuriylar davridan (XIV asr oxiri — XVI asr boshi) buyon saqlanib qolgan. Uning yakkanavoz va jo'rnavoz (ansambl) soz sifatidagi tasviri ko‘proq XVI— XVIII asrlarga oid kitoblardagi miniatyuralarda uchraydi, bunda sozanda sifatida ko‘pincha ayollar tasvirlanadi. 1920- va 1930-yillarda sadosini kuchaytirish va past registrdagi soz yaratish maqsadida g‘ijjak bir necha bor takomillashtirildi. Doira 0

‘zbekistonda eng ko‘p tarqalgan cholg'u asbobi bo‘lib, unda ko'pincha raqs, ashula kuylari chalinadi. Bironta ham cholg'u ansambli yoki orkestri doirasiz bo‘lmaydi. Barcha rang-barang g'aroyib ritmlarni faqat doirada chiqarish mumkin, shu bois doirakashlar ijro mahorati bilan ajralib turadi. Doira — ko'hna cholg'u asbobi, u haqda m a’lumotlarni hamda uning tavsifi va tasvirini X asrdan boshlab ko'plab adabiy manbalarda va rasmlarda uchratish mumkin. Rasmlardagi tasviriarga ko‘ra, ilk doira shaklan tog‘ tojiklari chirmandasi — gardishidagi teshiklarda jaranglaydigan «likopchalar» bo'lgan dafga ancha yaqin bo'lgan. Biroq ko‘hna cholg‘u asboblari hozirgilardan hajman birmuncha kichik bo‘lgan. Nog‘ora — hajmi har xil bo‘lgan ikki tuvaksimon litavra (qo‘sh nog‘ora). Tuyakning ochiq tomoniga teri qoplanadi. Tuvak gildan yasalib, pishiriladi, teri hayvon (odatda, echki) terisidan tayyorianadi. Teri bir-birini kesib 0‘tadigan tasmalar bilan tortiladi. Tuvak tubida dumaloq teshik qilinadi. Teriga yo'nilgan ikki tayoqcha bilan uriladi. Tuvaklar hajmi har xil bo‘lgani 36 Iicluin ular chiqaradigan tovush ham har xil: biri — past, boshqasi — lialandroq bo‘ladi, biroq ular aniq sozlanmaydi. Chalishdan oldin nog‘ora ici isi quyosh yoki olov tañida qizdiriladi. Xalq musiqa amaliyotida hajmi uncha katta bo‘lmagan nog‘oralar r.lilatiladi. Ikkala tuvakning balandligi taxminan 200—250 mm. Nog'ora kiichli tovushga ega bo‘lgan surnay va karnay singari cholg'u asboblari liilan jo'rlikda, ayniqsa, yaxshi jaranglaydi. Torli cholg'u ansamblida unda, liucldi doiradagi kabi, usul beriladi. Surnay, karnay, nog'oradan tuzilgan ansambl ochiq joyda o'tkaziladigan turli ommaviy bayram lar hamda ilorbozlar, qo'g'irchoqbozlar va h. k. ko'rsatadigan tomoshalarda albatta I'.lilirok etadi. Nog'orada professional sozandalar kuy ijro etishadi. O'tmishda nog'oradan harbiy musiqa cholg'usi va saroy qo'riqchilarining lai-solish vositasi sifatida foydalanügan, uning yordamida farmoni oliy hamda aniirlar va xonlaming tantanali yurishlari to'g'risida xabar berilgan. Yurishlar iK'.hun katta nog'oralar tayyorlangan va ular ko's nog'ora deb atalgan. Bunday iiog'oralarni ba’zan ikkita nog'orachi chalgan va uning tovushi uzoq- (i/,oqlarga yetib borgan. Ozarbayjonlarning g'o'sha nog'ora, armanlarning migara, gruzinlaming diplipito va dog'istonliklaming tiplipitomlari nog'oraga it'xshashdir. O'zbek xalq cholg'u orkestrlarida xalqona namunadagi nog'ora ishlatiladi.

Puflama sozlar U — r ko'ndalang tutiladigan fleyta. Tayyorianadigan materialdan kelib chiqib har xil: yog‘ochdan tayyorlangani og‘ochnay, bam bukdan tayyorlangam — garovnay, oq tunukadan tayyoriangani — misnay, jezdan tayyorlangani - birinchnay (birinjnay, birichnay) yoki ko‘pincha u ham misnay deb ataladi. Nay - uzunligi 400-600 mm bo'lgan silindr shaklidagi trubka. Yuqori yopiq uchi (boshchasi)da havo puflash uchun teshikcha, quyi qismida 6 asosiy teshikcha ochiladi. Og'ochnay va garovnayda yana bittadan qo‘shimcha teshikcha bo‘ladi. U puflanadigan teshik bilan birinchi (yuqoridagi) asosiy teshik oralig'ida bo‘ladi va unga qog'oz yopishtirib qo'yiladi; uning vazifasiz tovushga alohida ohang baxsh etishdan iborat. C halayotpnda nay boshchasi chap tomonga qaratilib, ko‘ndalang tutiladi, tasmasimon havo oqimi puflanadigan teshikcha chetiga yuboriladi natijada qattiq bo‘lmagan xushtaksimon kuchli tovush chiqadi. Sozning tovushqatori diatonik, séptima hajmida, qattiq puflaganda ikki yarim oktavagacha kengayadi. Ijrochilar oraliq applikaturani, shuningdek teshiklami barmoqiar büan qisman yopish usulini qo'llashadi, natijada xromatik tovushqatornmg istagan tovushini chiqarish mumkin bo‘ladi. Nay texnik jihatdan harakatchan bo‘lib, unda

turii melizmlar (qaltiroq tovush, forshlaglar 38 va h. k.), keng oraliq sakrashlar, passajlar oson ijro etiladi, shtrixlar (|oilaniladi. Nay 0 ‘rta Osiyoning ko‘hna fleyta sozlari jumlasiga kiradi. Uning tuzilishini va chalinishini al-Forobiy (870—950) va Ibn Sino (980—1037) o‘z Msarlarida tavsiflashgan. Nay XVI—XVII asrlarga oid miniatyuralarda uchraydi, bu hoi ushbu soz o‘sha olis davrlarda ham ommalashganligidan (larak beradi. Nay 0 ‘zbekistonda eng ko‘p tarqalgan puflama sozlardan 1)0‘lib, yakkanavoz tarzda ham, torli xalq cholg‘u ansambllari tarkibida ham ishlatiladi. Xalq orasida taomilda bo'lgan nay xalq cholg'u orkestri tarkibiga kiradi. Shuningdek kichik nay (pikkolo fleyta tipidagi) ham yaratilgan. Uning konstruksiyasi oddiy nayniki bilan bir xil, biroq bir kvarta yuqori sozlangan. Nay tovushqatori If: z t m Nay pikkalo tovush qatori* —1———lJ „- *•a—1f — i V 0—p h -4 0“- f t Z E. .J • ^----- \--- Qa: yta p u flasnaa Qo‘shnay — bir xil uzunlikdagi, bir-biriga o ‘zaro bog'langan, katta bo‘lmagan (250 mm ga yaqin) ikkita qamish naydan iborat. Ularning puflanadigan uchi tomoni berk, ikkinchi uchi ochiq. Nayning yuqori qismida bir qayat tilchalar bor. Tilchalarini qisqartirish yoki uzaytirish uchun suriladigan ip halqa bo‘ladi. Nayda bir-biridan barobar masofada bir oktava atrofida 7 ta (ba’zan 8 ta) teshikcha bo'ladi. Tilchalarning tebranadigan qismini lablar bilan qisqartirish va ularga bosish bilan kuy ijro etiladi . Bi yuqorida to'xtalib o'tgan musiqa cholg'u asboblari bu keng tarqalgan va xalq orasida ko'p mutojat qilinganlari holos , musiqiy cholg'u asboblari va ularning turlari shu qadar ko'pki har biri o'ziga xos ahamiyatga egaligi va ohangi bilan bor biridan keskin farq qiladi .Insonlar o'zlariningichki dunyosiga harakter va temperamentlariga qarab turli hil ohanglarni hush ko'radilar, kimdir sokin yana boshqa kimdir shovqinli musiqiy cholg'u asboblarini yoqtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.S. Begmatov , M. Matyoqubov " O'zbek ananaviy cholg'ulari " Toshkent

2. S.Azizboev " Ananaviy gijjak ijrochiligi " Bilim 2005 y

3 Akmaljonova .M " Dutor arkestri " Toshkent 2004 y

4 Matyoqubov. M " Surnay " Toshkent 2003 y

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF STUDENT ACTIVITIES IN THE INDEPENDENT LEARNING PROCESS

Sanobar Asilova Xatamboyevna[1]

[1] Namangan State University Theory and history of pedagogy

1st year master's degree,

https://doi.org/10.5281/zenodo.4706566

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

education, family, independent study, process, ability, capability, talent, thinking, knowledge efficiency, incentives, motivation.

ABSTRACT

This article discusses ways to improve the effectiveness of student learning in independent learning.

MUSTAQIL BILIM OLISH JARAYONLARIDA O'QUVCHI FAOLIYATINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.

Sanobar Asilova Xatamboyevna[1]

[1] Namangan State University Theory and history of pedagogy

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ta'lim-tarbiya, oila, mustaqil ta'lim, jarayon, tafakkur, qobiliyat, iqtodor, fikrlash, bilim samaradorligi, rag'bat, motivatsiya.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mustaqil bilim olish jarayonlarida o'quvchi faoliyatining samaradorligini oshirish yo'llari haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida "Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetkunlaricha boqish va tarbiyalashga majburdirlar" deb ko'rsatib o'tilgan. Farzand dunyoga kelganidan so'ng, uni voyaga yetkazish, moddiy ta'minlash, o'qitish va tarbiya berish ota-ona zimmasidagi ulkan mas'ulyatdir. Har bir ota-ona farzandini kelajagiga befarq bo'lmasligi, bolaga g'amxo'rlik, oiladagi

huquqini ta’minlash haqida muqaddas kitobimiz Quroni Karimda va Hadislarda ham juda ko’p pand-nasihatlar keltirilgan. Muqaddas Quroni Karim kitobida keltirishicha bola Olloh tomonidan ota-onaga omonat topshirilgan. Anashu omonatni voyaga yetkazish, ilimli, oqila va tarbiyali qilib ulg’aytirish ota-onaning vazifasi sanaladi. Hadislarimizda esa ”Beshikdan to qabirgacha ilm izla.”- degan hikmatli so’zlarni o’qishimiz mumkin. Bola maktabga kelgunga qadar va maktab davrlarida ham ko’p vaqtlarini oila davrasida o’tkazadi. Bolani mustaqil faoliyatga yo’naltirishning ilk ko’rinishlari aniqroq qilib aytganda oilada shakillanadi.

Mustaqil ishlashga o’rgatish ko’nikmasi shakillangan bolalarda maktab davrida bu o’zini ijobiy samarasini beradi. Ta’lim jatrayonlarida har bir o’quvchining ta’lim-tarbiya jarayonidagi faoliyati o’ziga xos va bir-birini takrorlamaydi. O’quvchilarning salohiyati, iqtidori va mustaqil bilim olish jarayonlaridagi faoliyati ham bir xil emas. Shularni hisobga olgan holda aytib o’tish kerakki, o’quvchilar mustaqil bilim olish jarayonlarida fikr yuritishlari,salohiyati bir-birlaridan katta farq qiladi. Pedagogik jarayonda o’quvchilarni mustaqil bilim olishlarini faollashtirish va faoliyatlari samaradorligini oshirish uchun bir qator samarali ishlar olib borilmoqda. O’quvchilarda mustaqil bilim olishni shakillantirishda, unga tayyorlashda o’qituvchidan katta mas’ulyat va materiallarni muammoli tarzda bayon etish kabi yo’llar bilan ta’limni tashkil etish talab etadi. Pedagogik jarayonlarda o’qituvchi bolalarni boshlang’ich sinflardan boshlab mustaqil bilim olishga o’rgatib borishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mustaqil bilim olish jarayonlari o’quvchilarda avvalo ziyraklikni, hozirjavoblikni, mantiqiy fikrlashni boyitib boradi. Shu sababdan mustaqil bilim olishni kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda uyg’un holda olib borilsa, rivojlanishda ijobiy natijalar yuzaga keladi. Masalan: boshlang’ich sinf o’quvchisidga mustaqil o’qish uchun uyga vazifa qilib ertak berildi. Bola ertakni o’qish uchun o’zi mustaqil harakat qilib bilimini boyitadi. Shu ertakni o’qish jarayonida fikrlaydi. Dunyoqarashi kengayadi. So’z boyligi ortadi. Savollarga javob topishda hozirjavoblik o’rganadi. Bolada shu kabi ijobiy sifatlar shakillanar ekan, buning uchun o’quvchilarni mustaqil bilim olishga ruhan tayyorlash, ularda bajamoqchi bo’lgan ishlarini sifatli qilib bajarishga o’rgatish va eng muhimi o’ziga bo’lgan ishonchni hosil qilish lozim. Boshlang’ich sinflarda mustaqil bilim olishga bolalarni o’rgatish,o’quvchidagi mustaqil bilim olish ko’nikmasini shakillanishiga sabab bo’ladi desak mubolag’a bo’lmaydi. O’quvchi mustaqil bo’lmagan faoliyatida o’qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi, tengdoshlaridan yordam oladi. Mustaqil bilim olish jarayonida esa o’qitvchi bilan kam faoliyatga kirishadi. Mustaqil hech kimni yordamisiz ishlaydi. Bunday vaziyatda o’qituvchi tomonidan o’quvchiga qanday yordam berilishi kerak? Avvalo, ish turlari o’qituvchi tomonidan puxta o’ylangan, ta’lim maqsadiga asoslangan bo’lishi kerak. O’qituvchi bu jarayonda har bir o’quvchining imkoniyatini hisobga olishi, ularni yosh xususiyatlarini, nimalarga qiziqishini ham e’tiborga olishi kerak.

O’quvchilarni mustaqil bilim olish jarayonlarida faoliyatini samaradorligini oshirishda pedagoglar nimalarga amal qilishi kerak?

-o’quvchida mustaqil bilim olishga qiziqish uyg’otish

-o’quvchini mustaqil ishlashga o’rgatish

-mustaqil bilim olish jarayonida o’quvchi faoliyatini faollashtiruvchi topshiriqlarni berib borishi

-topshiriqlarni osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo'naltirilganligiga e'tibor berishi

-topshiriqlarni o'quvchiga tushunarli bo'lishi va ma'lumotlarni darsliklardan topish imkoniyati borligi

-berilayotgan topshiriqlar o'quvchining yoshiga mos kelishi

- o'quvchilarni faolligini oshiruvchi metodlar bilan ish olib borish

- o'quvchilarni doimo qo'llab-quvvatlash va ularni rag'batlantirib borish

Yuqorida biz pedagoglar uchun tavsiyalarni ko'rib chiqdik. Bu tavsiyalar amalda qo'llanilishi orqali biz o'quvchilarni faollshtirib bilimlarini boyitib boramiz. Bu tavsiyalar natijasi qandy bo'ladi degan savolga esa albatta ijobiy fikrlarni ham topishimiz mumkin. Mustaqil bilim olayotgan o'quvchida mustaqil izlanishi uchun imkoniyat keng bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchida oldiga qo'ygan muammoni aniq va tez hal qila olish, tafakkur yuritish qobilyati faollashadi. Hatto bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarda ham mustaqil bilim olish jarayonida o'zlashtirishning ijobiy tomonlari ko'rinadi. Bunday o'quvchilar mustaqil izlanishlari natijasida o'z imkoniyatlarini ko'rsata oladilar. Yashirin qirralarini namoyon qiladilar. Sababi mustaqil bilim olishga qaror qilgan o'quvchi doimo faol bo'ladi va o'z xatti-harakatlarini idora qila oladi. Kimgadir tobe bo'lishdan yiroq bo'lib mustaqil izlanadi. Mustaqil izlanish jarayonlarida o'quvchi o'zining imkoniyatlarini sinab ko'radi. O'ziga-o'zi baho berishni boshlaydi. O'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni a'lo darajada bajarishi uchun harakat qiladi. Chunki o'quvchida erkinlik bor, u mustaqil ishlayapti, o'quvchida izlanuvchanlik qobiliyati shakillanib boryapti. Mustaqil bilim olish jarayonida o'quvchida yangi innovatsion g'oyalar paydo bo'lyapti. Bu innovatsiyani o'qituvchi o'z vaqtida anglab qo'llab-quvvatlashi juda muhimdir.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, yurtimizda ta'lim sohasida o'quvchilarning iqtidori va salohiyatini yuzaga chiqarish, ularga ilm olishlari uchun keng yo'l ochib berishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Bugungi kunda mustaqil bilim olayotgan o'quvchilarning faoliyatini samarali tashkillash va ularni faolligini oshirish uchun o'quvchidagi mustaqil bilim olishga bo'lgan anglangan ehtiyojni shakillantirish, ularni qo'llab-quvvatlash, faollikka undovchi vazifalarni bajarishlari uchun to'g'ri yo'l ko'rsatib borish pedagoglar zimmasiga yuklatilgan vazifalardan biridir. Ta'limda kutilgan asosiy natijaga erishish, chuqur va puxta bilim berish, yuqori sifatdagi o'zlashtirishga erishish o'quvchining bevosita nazariy va amaliy bilimlarni boyitib borishga xizmat qiluvchi usullar orqali o'quvchilarni mustaqil bilim olishga o'rgatish zarur. Bilim olish jarayonida o'quvchida o'zligini anglash, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, bilim doirasi naqadar kengligi va tafakkur dunyosini boyligiga bo'lgan ishonchni ortib borishi juda ahamiyatlidir. O'quvchi o'zining imkoniyatini to'g'ri anglab yetsagina uning faolligi oshib boradi. Pedagoglardan o'quvchilarni faoliyatini samaradorligini oshirish uchun e'tibor va maqsadli harakatlar kutib qolinadi. Shu o'rinda rag'bat ham juda katta samara berishini aytib o'tishimiz kerak. Rag'bat orqali o'quvchining maqsadga bo'lgan intilishi jadallashadi, bajarayotgan ishidan ilhomlanib yangi bilimlar olishga ishtiyoq kuchayadi. O'z-o'zini rivojlantirish uchun o'quvchida motivatsiya paydo bo'ladi. Mustaqil bilim olish jarayonlarida o'quvchiga berilgan har bir topshiriqni pedagog albatta tekshirishi shart. Tajribalar shuni ko'rsatadiki , o'quvchi o'qituvchi rahbarligida ishlaganda tez fikr yuritadi. Qaror qabul qilishda ham

o’quvchida xozirjavoblik, va aniq xulosaga tez kela olishishini kuzatishimiz mumkin. Bu hollga o’rganib qolmasligi uchun o’quvchilarga ko’proq mustaqil o’qib o’rganishga yo’naltirilgan topshiriqlarni berib borish maqsadga muvofiq bo’ladi. Bu usul mustaqil bilim olish jarayonlarida o’quvchi faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mustaqil bilim olish bugungi kunda ta’lim sohasining talabiga aylanib borayapti. Shu sababdan o’quvchi yoshlarimizni ilk maktab davrlaridan boshlab bu jarayonga tayyorlab borishimiz, kelajakda ta’lim sohasida biz kutayotgan ijobiy natijalarga erishishimiz uchun keng yo’l ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T. 1992 yil 8.12
2. “Tarbiyaning umumiy metodlari” –T. 2017 yil 13.04
3. “Rag’batlantirish metodlari” –T. 2020 yil 16.01
4. “Tarbiyaning umumiy metodlari, mazmuni va mohiyati” -Nukus. 2014 yil

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INCLUSIVE EDUCATION AND ITS POSITIVE IMPACT ON THE LIVES OF HEALTHY CHILDREN.

Dilfuza Turgunova[1], Nafisa Ikromova[2]

[1,2] Namangan State University Theory and history of pedagogy direction I-year masters,

https://doi.org/10.5281/zenodo.4706590

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

education, equality in education, inclusive education, adaptation, support, disability, psychological support, inclusive education participants.

ABSTRACT

The article provides ideas and feedback on the psychological support of students studying at home.

INKLYUZIV TA'LIM VA UNI NOSOG'LOM BOLALAR HAYOTIGA IJOBIY TA'SIRI.

Dilfuza Turgunova[1], Nafisa Ikromova[2]

[1,2] Namangan State University Theory and history of pedagogy direction I-year masters,

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ta'lim, ta'limda tenglik, inklyuziv ta'lim, uyg'unlashuv, qo'llab

ANNOTATSIYA

Maqolada uy sharoitida ta'lim olayotgan o'quvchilarning psixologik qo'llab-quvvatlash to'g'risida fikir va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Mamalakatimizda mustaqillikka erishilgan kundan boshlab, ta'lim sohasiga jahon standartlari talablarini joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari orasida bir xil sharoitda ta'lim olishning ta'minlash tendensiyasi ham shular jumlasidandir. Ta'limda tenglik bo'lishi, barcha bolalar birgalikda ta'lim olishi **Inklyuziv ta'lim** deb nomlanadi va bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Inklyuziv –

(inklyuziya-inglizcha uyg'unlashish) hamkorlikdagi ta'lim, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim –imkoniyati cheklangan va sog'lom bolalar o'rtasida to'siqlarni bartaraf etish, ta'limda maxsus yondashuvga muhtoj bolalarni, barcha tengdoshlari bilan uyg'unlashgan holda ta'lim olishni ta'minklaydigan tizimdir. Nogironligi bor o'quvchilarning o'qitish, va rivojlanishiga yondashuvlarni o'zgartirish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ijtimoiy moslashuvchan xulq-atvor ko'rinishga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashga va ijtimoiylashuviga ko'malklashish bugunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu muammoning hal qilish usullaridan biri "Inklyuziv" ta'lim bo'lib u, teng huquqlar, erkinlik, jismoniy yoki boshqa qobilyatlaridan qat'iy nazar har qanday bola uchun mos ta'lim yo'nalishini tanlash imkonini beradi. 2020 yil 13.10 da qabul qilingan" Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari"to'g'risidagi Prezident Qarorida ham inklyuziv ta'limga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish bo'yicha aniq ko'rsatmalar berilgan. Mazkur qarorni ijrosi mamlakatimizda izchillik bilan amalga oshirilib kelinmoqda. Hozirgi kunda asosiy vazifa nogiron bolalarni o'qitish, o'qitish sohasidagi mavjud tajribaga asoslanib har xil turdagi va turli xil muassasalarda inklyuziv ta'limni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashni maqbul va samarali tizimini yaratishdir. Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amlaga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashishini amalga oshirish, o'quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini ta'minlash. Psixologlar maktabda imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ularni jamiyatga qo'shish va tengdoshlari bilan do'stona mehr-muhabbatli munosabatda bolishlari uchun korreksion va rivojlantiruvchi ishlarni amlaga oshirishi lozim. Imkoniyati cheklangan o'quvchining avvalo ruhiyatida ko'tarinkilikni barqarorlashtirishga qaratilgan alohida dastur yoki rejalar asosida ishlansa imkoniyati cheklangan bolalarni normal bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amlaga oshira olmasalarda , ammo imkoniyat darajasida amalga oshirishlari uchun ularda motivatsiya paydo qilinsa bu psixologning eng katta yutuqlaridan biri hisoblanadi. Psixolog ish jarayonida inklyuziv ta'lim ishtirokchilari bilan ham ish olib borishlari kerak. Inklyuziv ta'lim ishtirokchilari kimlar? Oila, mahalla, maktab jamoasi, sinfdoshlar, Xalq ta'limi, Sog'liqni saqlash tizimi. Inklyuziv ta'lim ishtirokchilari birgalikda faoliyat olib borsa maqsad va natija ham samarali bo'ladi.

Inkyuziv ta'lim bolalar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

- Ozlariga o'xshamagan tengdoshlarini ehtiyojlarini his qiladilar
- Qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish-insonparvarlik hissi tarbiyalanadi
- Yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar
- Tengdoshlariga g'amxo'rlik hissi uyg'onadi
- Insonlarga imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o'zaro hurmat tarbiyalanadi.

Maktabda inklyuziv ta'lim o'qituvchisiga quyidagi tavsiyalar beriladi:

- O'quv materiallarini imkoniyati cheklangan o'quvchining qabul qilish darajasida ekanligiga e'tibor berishi

- O’quvchining barcha analizatoriga ta’sir qiladigan ish olib borishi
- O’quv jarayonini samarali tashkil etishda interfaol usullarni qo’lash
- Kasbga yo’naltirish-va kasbga tayyorlik olib borishda maktab psixologi bilan hamkorlikda ish olib borishi
- O’zlashtirishni baholashda rag’batlantiruvchi usullarni qo’llashi
- O’zaro hamkorlikda ishlash orqali do’stona munosabat muhitini yaratishi

Xulosa o’rnida shuni aytib o’tishimiz mumkinki inklyuziv ta’lim nafaqat ta’lim borasida balki bolalarni ma’naviyva jismoniy o’sishlari, shuningdek vositalarni iqtisod qilish borasida ham samaralidir. O’zbekistonda inklyuziv-korreksion ta’lim va bolalar ta’lim muassasalarini asosiy tayanch punkitlarini tuzish Xalq ta’limi vazirligi va YuNESKO ning asosiy loyhasi hisoblanadi. Bu dasturning maqsadi yordamga muhtoj bolalarni o’qitish, rivojlantirish, ularni realibitatsiyasi bilan shug’ullanishga qaratilgan. Inklyuziv ta’limni davlat tashkilotlari va jamoatchilik bilan bo’lgan munosabatlar orqali rivojlantiradi. Bugun biz inkluyiz ta’lim natijasida nogironligi bor bolalarni ham eshitishni o’rganyapmiz. Kuzatuvlar shuni ko’rsatyaptiki inklyuziv ta’lim natijasida nogironligi bor bolalar ham haqiqiy hayotni bilish uchun insonni do’sti bo’lishi kerakligini tushundi. Chunki haqiqiy hayot bu atrofdagi insonlar bilan doimiy bog’lanish va muloqotda bo’lish degan fikrlar bolalar ongida shakillandi va shakillantirilib borilyapti. Bolalr o’zlarini hayotda o’rinlarini topishi uchun bilim va mehnatning ahamiyatini tushunib yetyaptilar. Nogironligi bo’lsada sog’lom tengdoshlariga nisbatan yutuqlari ko’p bo’lgan o’quvchilarni soni kundan-kunga ko’payib borayotgani quvonarli hol. Demak, inklyuziv ta’lim jarayonlari o’z natijalarini ko’rsatmoqda. Bolalarni hayotga qaytarish, ulardagi iste’dod va qobiliyatlarni yuzaga chiqarish yo’lidagi harakatlar besamar ketmayapti. Maktablarda pedagoglar va psixologlar belgilangan vazifalar va tavsiyalar asosida ish tashkillasalar yutuqlar yanada ko’payadi. Sog’lom tengdoshlari qatorida maktabda ta’lim olishlari uchun nogironligi bor bolalar uchun ham ma’naviy- ahloqiy tarbiya, kamolot uchun imkoniyati, ularni barkamolligi yo’lidagi harakatlar bundan buyon ham izchillik bilan davom ettiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to’g’risidagi Prezident Qarori –T.2020y. 13.10.
2. “Inkyuziv ta’lim” muvaqqat nizomi -T 2005 yil .
3. “Maktablar hamma uchun”, “Bolalarni qutqaring jamg’armasi” –T 2020yil.
4. “Xalqaro forum” materiallari – T. 2005 yil.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HARMONY OF PRINCIPLES OF EDUCATION AND UPBRINGING

Yoqutxon Qoraboyeva[1], Rayhona Komilova[2]

[1,2] Theory and history of pedagogy of Namangan State University direction I-year masters,

https://doi.org/10.5281/zenodo.4706895

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

education, pedagogy, personal education, development, norms, social society, activity, educational content.

ABSTRACT

The article provides ideas and comments on the compatibility of the principles of education and upbringing.

TA'LIM VA TARBIYA TAMOYILLARINING O'ZARO UYG'UNLIGI

Yoqutxon Qoraboyeva[1], Rayhona Komilova[2]

[1,2] Namangan Davlat Unversiteti pedagogika nazariyasi va tarixi yonalishi I-kurs magistrantlari

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

tarbiya, pedagogika, shaxs tarbiyasi, rivojlanish, me'yor, ijtimoiy jamiyat, faoliyat, tarbiya mazmuni

ANNOTATSIYA

Maqolada ta'lim va tarbiya tamoyillarining o'zaro uyg'unligi haqida fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqati nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq jarayonni ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Tarbiya nazariyasi Sharq mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabi fanlarning ma'lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim

nazariyasi hamda xalq ta'limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog'liq.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga etkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir.

Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi.

Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: **«Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat – yo falokat masalasidur»**. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi hissiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borilmoqda. Islohotlarning asosiy g'oyasi respublikaning riojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'qrisida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» hamda I.A.Karimovning qator asar va nutqlari, chunonchi, «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli asarlarida mustaqil respublikada ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi.

Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri bolaning ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi.

Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga

ta’sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e’tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o‘qituvchi rahbarlik qiladi. U o‘quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi.

Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o‘quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat o‘quvchilar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda bolaning tengdoshlari va o‘zini o‘zi anglash jarayoni yuzaga keladi. Bola o‘z xulqi, xatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo‘lib qoladi.

Tarbiyani samarali yo‘lga qo‘yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchi, tarbiya jarayonining manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat.

Tarbiyada o‘quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo‘ladi. Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi.

Faoliyat jarayonida hosil bo‘lgan malaka va odatlar axloq me’yorlariga rioya qilishni engillashtiradi.

Demak, tarbiyachi bola shaxsining tez rivojlanadigan davri – o‘quvchilik yillarida uning ongiga turli faoliyat (o‘qish, mehnat, ijtimoiy ishlar, o‘yin, sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta’sir etish muhimdir. Aks holda xulq me’yorlari, axloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida shaxs ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy ta’sirga beriluvchan bo‘lib qolishi mumkin.

Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon bo‘ladi.

Umumiy pedagogika jarayonida tarbiya muhim o‘rin tutadi. SHaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo‘lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldinda belgilangan va puxta o‘ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o‘zini-o‘zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o‘rin tutadi.

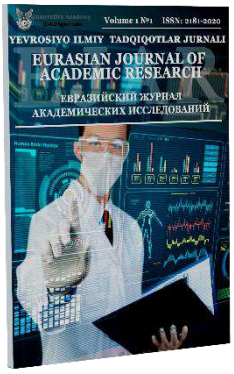
Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun ma’lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiya maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

Tarbiya mazmunida oldinga qo‘yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo‘lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g‘oyalari asosda belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida» gi Qonuni.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.
3. I.A.Karimov. “ Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori”. T. «Sharq», 1997 yil.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ROLE OF GAME TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF ORGANIZATIONAL QUALITIES IN GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Kamalova Azima Odiljon qizi [1]

[1] Namangan State University master of History of Pedagogical Theory

https://doi.org/10.5281/zenodo.4706984

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Education, Capability , pedagogic technology , game technology, Private idea, motivation

ABSTRACT

Today, we turn to modern pedagogical technologies to solve educational problems. In the process of education, we can use the technology of "Game", as well as its implementation, the formation of moral norms in students, as well as the achievement of aesthetic and labor education tasks.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA TASHKILOTCHILIK SIFATLARINI SHAKLANTIRISHDA O'YIN TEXNOLOGIYASINING O'RNI

Kamalova Azima Odiljon qizi [1]

[1] Namangan davlat Unversiteti pedagogika nazariyasi tarixi magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Tarbiya, qobilyat, pedagogik texnologiyalar, "Oyin" texnalogiyasi, mustaqil fikr, motivatsiya .

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda ta'lim masalalarni yechish uchun biz zamonaviy pedagogik tehnalogiyalarga murojat etamiz. Ta'lim tarbiya jarayonida " Oyin " texnalogiyasidan foydalanish ,uni amalga oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarda axloq normalarining tarkib topishi , shuningdek estetik va mehnat tarbiyasi vazifalarining xam bajarilishiga erishish imkoniyatiga ega bo'lishimiz mumkin .

Jamiyat taraqqiyoti ko'p jihatdan fuqorolarning intelektual saloxiyati, shijoati, yosh avlodnong kamoloti xamda ularning ma'naviy-axloqiy sifatlariga egaliklari bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasida komil inson malakali mutaxsisni tarbiyalsh yo'lida amalga oshirilayotgan ijtimoiy xarakat yosh avlodda ijtimoiy faollikni shaklantirish, ta'lim, mehnat va ishlab chiqarish jarayonlarini shaxsiy qobilyatlarini to'laqonli namoyish etish, shuningdek , o'zlari mansub bo'lgan jamoallarning imkoniyatlarini muyyan maqsad atrofida birlashtirish

borasidagi layoqatni tarbiyaalshda muhum axamiyat kasb etadi

Ma’lumki mamlakatimizning barcha jabhalarida bo’lgani kabi Ta’lim soxasida xam keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda .Shu asnoda o’quv muassasalari moddiy tehnika bazasini mustahkamlash va o’sib kelayotgan yosh avlodning zamon talablari darajasida bilim olish, kasb egallashga yordamlashish maqsadida, ta’lim muassasalarida bu yaratilayotgan imkoniyatlardan foydalangan holda tarbiyalanuvchi o’quvchi yoshlar qobiliyati va istedodini rivojlantirishni, aniq maqsadlarini ko’zlagan holda ular bilan ishlash tizimini takomillashtirish , ushbu yo’nalishda oila ,mahalla va maktab hamkorligini kuchaytirish, jamoatchilik etiborini o’quv tarbiya va o’quvchi yoshlar shaxsini qobiliyatlarini rivojlantirishga jalb etish chora tadbirlari ishlab chiqildi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonlariga berilayotgan imkoniyatlardan foydalangan holda zamonaviy pedagogik tehnalogiyalarni to’g’ri o’rganib o’quvchi yoshlarga tadbiq etib keng fikrli barkamol xar soxada xabardor intelektual salohiyatli kadrlarni tayyorlash bugungi kun pedagoglarining oldiga qo’ygan eng dolzarb masalalaridan biri.

Bugungi kunda bu kabi masalalarni yechish uchun biz zamonaviy pedagogik tehnalogiyalarga murojat etamiz. Zamonaviy pedagogik tehnalogiyalardan biri “Oyin “ texnalogiyasidir. Ta’lim tarbiya jarayonida “ Oyin “ texnalogiyasisida foydalanish ,uni amalga oshirish bilan bir qatorda o’quvchilarda axloq normalarining tarkib topishi , shuningdek estetik va mehnat tarbiyasi vazifalarining xam bajarilishiga erishish imkoniyatiga ega bo’lish mumkin .

Pedagogik ta’lim tarbiya berish jarayonida o’z oldiga aniq maqsad qo’yishi va shu maqsadni amalga oshirish yo’llarini belgilab olishi lozm. Bu yo’nalishlarni belgilashda o’quvchi yoshlarni individual psixologik va jismoniy xususiyatlari va o’quv faoliyati predmetlarini inobatga olgan xolda tanlab belgilab olishlari , yangi o’quv predmetlarini o’zlashtirishda amaliy samaradorlik darajasini oshiradi. “Oyin “ tehnalogiyalaridan foydalanish o’quvchi faoliyatining psixologik tomonlarini ochib berish bilan birga o’rganilayotgan mavzuga o’quvchining mustaqil fikrlarini namoyon qilish imkoniyatini beradi, bu esa faoliyat jarayonida o’z o’zini topish imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga imkon beradi.

“Oyin “ tehnologiyasi orqali o’quvchilarning o’z qobiliyatlari va imkoniyatlarini ijod maydonida erkin ijod qilishga ega , xamda aniq maqsadni ko’zlagan xolda o’z iqtidorini namoyon etadishlari mumkin.

Bu kabi imkoniyatlar fanlar - aro bog’lanishlardan unumli foydalanishlari uchun kichik amaliyot vazifasini o’taydi, bu amaliyot jarayonida pedagog o’quvchilarning uyushqoqlik , ta’sirchanlik raxbarlik , liderlik, sofdillik , mardlik va o’zaro o’rtoqlik munosabatlarida o’zlarini qanday tutishlari , xamda jamoa oldida o’z burchlarini qanday xis etib bajarishlarini o’rganib nazorat qilish imkonini baeradi. “Oyin “ o’zaro kurash musobaqalashish raqobat va imkoniyatlarni to’g’ri tanlash tashabbuskorlik tarzda kechganligi, bu faoliyatda o’quvchi mustaqqil fikrlar , o’zini tashabbuskorlik qobiliyatini namoyon eta oladi. “Oyin “ faoliyatida o’quvchini o’z fikrlarini mustaqqil belgilab xarakatlar mavzuni boshqa fanlar va faoliyat turlari bilan bog’laydi. O’quvchini o’z rejasini bildira olishi uni amalga oshirish , unga eltuvchi metod usullar va vositalarni ishlab chiqishi o’z faoliyatini baholab tahlil etish imkonini yaratadi. Bu orqali esa tarbiyalanuvchi o’zidagi ijobiy sifatlarni baxolab tahlil etadi. Tadqiqot davrida maktab

o’quvchilarida tashkilotchilik sifatlarini shaklantirishga xizmat qiluvchi o’yinlarning ayrimlarini sinf raxbari , fan o’qituvchilari shu jumladan metodistlarga ham tavsiya etish mumkin “O’rin almashtirish ”

“Quyonlar va fillar”

“Lider bo’ling”

“Taqiqlangan xarakatlar ”

Tavsiya etilayotgan “O’yin” texnologiyalardan foydalangan holda o’quvchilarda tashkilotchilik sifatlarini shaklantirib, ko’zlagan maqsadga erishishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Safo Ochil. “ Mustaqillik ma’naviyatida va tarbiya asoslari” , “ O’qituvchi “ nashriyoti - T . : 1995.

2.Z. Mirtursunov .” Xalq pedagogikasi” – T : 1994.

3.A.Q.Munavvarov . “ Pedagogika “ ,”O’qituvchi” nashriyoti.1996.

4.Tolipov . O’. Q. Usbonboyeva M. “ Pedagogik tehnologiyalarning tadbiqiy asoslari “ – Toshkent : “Fan “ 2006.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

USE OF ABDULLAH AVLONI'S WORKS IN EDUCATIONAL LESSONS

Yo'ldosheva Mohidil Sobirjon qizi [1]

[1] Namangan State University, Faculty of Pedagogy and Psychology

Master of Theory and History of Pedagogy 1st stage

https://doi.org/10.5281/zenodo.4707111

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

education, upbringing, ethics, behavior, enlightenment, pedagogy, thought education, moral education, pedagogical skills.

ABSTRACT

This article discusses the use of the ideas of education in the works of Abdullah Avloni in the newly introduced "Education" lessons and its application in practice. Abdullah Avloni's writings focus on education and morality.

TARBIYA DARSLARIDA ABDULLA AVLONIY ASARLARIDAN FOYDALANISH

Yo'ldosheva Mohidil Sobirjon qizi [1]

[1] Namangan davlat universiteti Pedagogika- Psixologiya fakulteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-bosqich magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ta'lim, tarbiya, axloq, xulq-atvor, ma'rifat, pedagogika, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi, pedagogik mahorat

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yangi joriy etilgan "Tarbiya" darslarida Abdulla Avloniy asarlaridagi tarbiyaga oid fikrlardan foydalanish va uni amaliyotga tadbiq qilish to'g'risida fikr mulohazalar yoritilgan. Abdulla Avloniy yozgan asarlarida tarbiya va odob- axloq masalasini alohida e'tibor berilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni xamda Kadrlar Tayyorlash milliy dasturi asosida ta'lim soxasida tubdan islohotlar amalga oshirildi. Ta'lim mazmuni yangilandi, yangi ishlab chiqilgan davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlari asosida esa zamonaviy pedagogik va axborot tehnologiyalariga asoslangan darsliklar yaratildi. Vazirlar Mahkamasi 2020-yil 6-iyuldagi "O'rta umumta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-son qarorni qabul qilingani

esa ta’lim sohasidagi eng katta islohotlardan biri bo’ldi.

Mazkur darslik maktablarda avval o’qitilgan “Milliy g’oya”, “Odobnoma”, “Dinlar tarixi”, “Vatan Tuyg’usi”kabi fanlar asosida yagona fan sifatida yaratildi. 2020-2021 o’quv yilida 1-9- sinflarda o’qitish yo’lga qo’yildi. 10-11-sinflarda esa mazkur fan 2021-2022 o’quv yilidan boshlab joriy etilishi aytildi.

Mazkur darslikda yoshlarni fikrlashga o’rgatadigan, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, ma’suliyatlilik, bag’rikenlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlashga o’rgatish, mehnatsevarlik kabi ko’nikmalar shakllantirish asosiy maqsad qilib olingan. Milliy an’analarimiz, ulug’ allomalarimiz ijodidan na’munalar keltirilgan.

Tarbiya darslarining muqovasiga Abdulla Avloniyning tarbiya haqidagi fikri keltirilgani ham bejiz emas. Tarbiya biz uchun qay darajada kerakli ekani to’liq yoritib berilgan.

“ Tarbiya biz uchun yo hayot- yo mamot, yo najot- yo halohat, yo saodat-yo falokat masalasidir “

Taniqli ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shgan, o‘z asarlarida o‘zbek xalqining eng yaxshi an'analarini, ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalani aks ettirgan pedagog, olimdir.

«Turkiy guliston yoxud axloq» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi» bir ilm- axloq haqida fikr yuritiladi.

Abdulla Avloniy farzand tarbiyasi haqida fikr yuritib «Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo‘l uzatmak kabidur», - deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g‘oyat katta ahamiyatga ega.

O‘zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga «Pedagogika», ya'ni bola tarbiyasining fanidir», deb ta'rif berdi. Tabiiy bunday ta'rif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to‘rt bo‘limga ajratadi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4.«Axloq tarbiyasi» haqida hamda uning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritadi. «Tarbiyaning zamoni» bo‘limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi.

Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liq, deb hisoblaydi adib Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog‘cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo‘ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog‘ligi haqida g‘amxo‘rlik qilishi lozimligini uqtiradi.

Avloniyning fikricha, sog‘lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo‘lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo‘lmog‘i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o‘qumoq, o‘qutmoq, o‘rganmoq va o‘rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir».

Abdulla Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog‘lom qilib o‘stirishda ota- onalarga murojaat qilsa, bolani fikr

tomondan tarbiyalashda o‘qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi.

«Turkiy guliston yoxud axloq» kitobi ma'rifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qiladi. Abdulla Avloniy kitobda ilm to‘g‘risida bunday deydi: «Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidur. Ilm inson uchun g‘oyat oliy, muqaddat bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o‘z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko‘rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o‘tkur qilmoq, ... Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur...». Avloniy ilmni umuman emas, balki uning amaliy va hayotiy foydalarini aytib, «Bizlarni jaholat, qorong‘ulikdan qutqarur. Madaniyat insoniyatni ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzug‘ ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va odob sohibi qilur... Alhosil butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g‘ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilma bog‘lidur».

U ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u, yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmas xalq farovonligi yo‘lida qo‘llanmasa, u o‘likdir. A.Avloniy o‘z ilmini amalda qo‘llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar, deb ataydi.

Abdulla Avloniy o‘tmish mutafakkirlari kabi yoshlarni foydali kasb-hunar egallashga chaqiradi. Adib boylik ketidan quvuvchilarni, ularning odamgarchilikka to‘g‘ri kelmaydigan ishlar bilan shug‘ullanayotganini ko‘rib, ulardan nafratlanadi. Avloniy yoshlarni boylikka ruju qo’ymaslikka undaydi. Boylikni o’tkinchi bulutga o’xshatadi.

Abdulla Avloniy o’z asarida sabr , toqat, sabot va matonat masalalariga to’xtalib, “ Har bir ishda sabr ila harakat qilmoq lozimdur. Sabr insonlar uchun buyuk bir fazilatdir, maqsadga yetish yo’lidir. Nafsni sabr ila rom qilgan kishi xar ishda oshiqmay, oxista harakat qilur. Nafsini halokatdan, g’ururdan saqlar. Sabr shunday bir kuchli narsadurki, tavoz’uga, yomonlikni yaxshilikka aylandurmoqg’a quvvati yetar… Sabr shodlig’ning kalitidur…”.

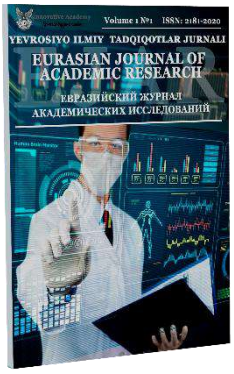
“ Turkiy guliston yoxud axloq”ning birinchi sahifasidan to so’ngi sahifasigacha Avloniyning insonparvarlik g’oyalari ifodalangan. U hammadan burun xalq manfaatini ko’zlaydi, xalqqa bajonu dil hizmat qilishni o’zining muqaddas burchi deb biladi. Uning nazarida kishilar g’amini yemagan, xalqdan uzoq turgan ig’vogar , g’iybatchi inson emas.

Abdulla Avloniyning ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o’zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog’langan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo’lib hizmat qiladi. Shu ma’noda Avloniyning siymosi, faoliyati biz uchun qadrlidi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqar Zunnunov. “ Pedagogika nazariyasi”. Toshkent “Aloqachi”-2006.
2. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. “Sano –standart” nashriyoti Toshkent -2007.
3. Vazirlar Mahkamasi 06.07.2020 yildagi «Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida «Tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 422-son qarori.
4. Abdulla Avloniy. ,, Tanlangan asarlar” 1- jild Toshkent “Manaviyat” 2006.
5. Abdulla Avloniy. ,, Tanlangan asarlar” 2- jild Toshkent “Manaviyat” 2009.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS OF TEACHING THE MODULE "SPEECH TECHNIQUES AND ITS OWN PROPERTIES" ON THE BASIS OF INNOVATIVE APPROACH

Jurayeva Mushtariy Muxaydinovna[1]

[1] Namangan State University

1st year master's degree at the Faculty of Theory and History of Pedagogy

https://doi.org/10.5281/zenodo.4707205

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Speech, speaker, innovative, speech technique, high breath, sound, thinking, high breath, chest breathing.

ABSTRACT

It is gratifying that words and phrases such as innovation, pedagogical technology, interactive methods, communication have penetrated into almost all areas of education. The aim is to keep pace with the times and to solve the problem of effective, fast and easy delivery of scientific and theoretical information. The effectiveness of education is determined not only by the demands of development, but also by the increase in the level of knowledge, intellectual capacity, mastery. This article discusses the specifics of the art of speech and public speaking, the role of innovative technologies in the formation of speech skills.

INNAVATSION YONDASHUV ASOSIDA "NUTQ TEXNIKASI VA UNI ÒZIGA HOSLIKLARI " MODULINI ÒQITISH METODLARI

Jurayeva Mushtariy Muxaydinovna[1]

[1] Namangan Davlat Universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi fakulteti 1-kurs magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Nutq, notiq,innovatsion, nutq texnikasi, yuqori nafas, tovush, fikr yuritish, yuqori nafas,ko'krak nafas.

ANNOTATSIYA

Innovatsiya, pedagogik texnologiya, interaktiv metodlar, kommunikatsiya kabi so'z va so'z birikmalari ta'limning deyarlik barcha yo'nalishlariga kirib borganligi quvonarlidir. Bulardan ko'zlangan maqsad zamon bilan hamqadamlik va yangiliklarni, ilmiy-nazariy ma'lumotlarni ta'sirchan, tez va oson etkazish muammolarini hal etishdir. Ta'lim-tarbiya ta'sirchanligi taraqqiyotning talabigina bo'lib qolmay, balki bilim olish, intellektual salohiyatni oshirish, o'zlashtirish darajasining yuksalishi bilan ham belgilanadi. Ushbu maqolada nutq va notiqlik san'atining o'ziga xosligi, nutq mahoratini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni masalasiga munosabat bildiriladi.

Taraqqiyotning talabi zamonaviylik va yangilikka intilish bilan ekani ma’lum. Barcha jabhalarda bo‘lgani singari madaniyat va san’atning ravnaqi ham ana shu mezonlarga tayanadi. Hozirgi kunda innovatsiya, pedagogik texnologiya, interaktiv metodlar, kommunikatsiya kabi so‘z va so‘z birikmalari ta’limning deyarlik barcha yo‘nalishlariga to‘la kirib borganligi quvonarli holdir. Bulardan ko‘zlangan maqsad zamon bilan hamqadamlik va yangiliklarni, ilmiy-nazariy ma’lumotlarni ta’sirchan, tez va oson etkazish muammolarini hal etishdir. Ta’lim-tarbiya ta’sirchanligi taraqqiyotning talabigina bo‘lib qolmay, balki bilim olish, intellektual salohiyatni oshirish, o‘zlashtirish darajasining yuksalishi bilan ham belgilanadi. Prezidentimiz I. A. Karimov ta’kidlaganlaridek, “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim shartidir.”

Shubhasizki, barqaror taraqqiyot va modernizatsiyaning tub mohiyati ham ta’lim-tarbiya ta’sirchanligiga borib bog‘lanadi. Bu esa novatorlikni ya’ni, yangilikka intilishni, interfaol usul va uslublarni istifoda etishni, turli innovatsion va axborot kompyuter texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim ta’sirchanligi, samaradorligi va sifatini oshirishga erishishni taqozo etadi.

Nutqning aniqligiga, talaffuzning tiniqligiga erishish, yutuq va kamchiliklarni anglash, ularni tuzatish uchun tinimsiz mashqiy jarayonni amalga oshirish kerak. Dastavval, har bitta talabaga berilgan matnni qanday o‘qishi tekshiriladi. Nazmiy yoki nasriy matnni o‘qishida uning o‘z tushunchasi aks etadi. Ya’niki, kimning qanday o‘qishi uning shunday tushunishidir. Navbatma-navbat boshqa talabalarga o‘tishdan oldin matnni ifodali o‘qib, uning mazmunini so‘zlab bergan talabaga xos bo‘lgan nutqiy yutuq va nutqiy nuqsonlarni aniqlash jarayonini amalga oshirish talab etiladi. Har biri o‘z nuqtai nazarini kuzatuvlari asosida bayon etishadi. Shu yo‘sinda kamchiliklar aniqlanadi. CHunki, aksariyat talabalar turli viloyatlardan bo‘lib ular nutqida mahalliy sheva unsurlari sezilib turadi. Adabiy til me’yorlariga rioya etishlari uchun mashaqqatli mashqiy jarayondan o‘tishlari kerak. Bu esa uzluksiz va muntazam ravishdagi izlanish va takroriy mashqlar bilan hal etiladi. Talabalarning nuqsonlari bilan o‘qilgan ovozli matnlari saqlab qo‘yilishi, imkoni bo‘lsa, o‘zlariga ko‘chirib berilgani ma’qul. Toki, ular o‘z kamchiliklarini bilib, tugatsinlari uchun. So‘ng taqdim etilgan she’riy yoki nasriy matnning taniqli va tajribali suxandon yoki aktyorlar ijrosida o‘qilgan ovozli variantini ularga qo‘yib berish ham bu borada ancha samara berishi haq. To‘g‘ri, did bilan dillashish mushkul. Hammaning o‘z qarashi, didi va baholash mezoni bor. Lekin shuni yodda tutish zarurki, matn mazmuni, so‘z ma’nosi qanday o‘qishni ko‘rsatuvchi yo‘llanmadir.

Notiqlikda so‘z qo‘llash mahorati borasida so‘z ketganda, notiq nutqida uch bosqich amalga oshiriladi. Bu topish, tanlash, va qo‘llashdir. Topish notiqning so‘z boyligiga daxldor bo‘lsa, tanlash didi, saviyasiga, qo‘llash esa uning mahoratiga tegishlidir. Topish til boyliklaridan, sinonimlardan qanday foydalana olishingizga mezon bo‘lsa, tanlash psixologik, etik va estetik normalarga amal qilish zaruratini bildiradi. Qo‘llash esa og‘zaki yoki yozma ravishda bo‘ladi. Siz tinglovchi yoki tomoshabin bilan yuzma-yuz bo‘lasiz. Aytilgan so‘z otilgan o‘qdek keta boshlaydi. Zal yoxud auditoriyada o‘zingizni, so‘zingizni, yuzu ko‘zingizni jamoaga roslaysiz, xoslaysiz, moslaysiz. Aks holda, fikr ommaga etib bormaydi, maqsad to‘g‘ri

yo‘naltirilmagan bo‘ladi. Jamoaga etkazmoqchi bo‘lgan fikringiz, oliy maqsadingiz strategiya bo‘lsa, uni amalga oshirish bilan bog‘liq usul va yo‘llar esa taktikadir. Har qanday taktik harakat strategik maqsad bilan ekanini yodda tutish mohiyatlidir. Vaziyatga, omma kayfiyatiga qarab taktikani almashinib turishini e’tibordan soqit qilish yaramaydi. Nutqning jonli, ta’sirchan va aniq ifodalashga intilish, ya’ni, ijro mahoratiga erishish ahamiyatli.

Notiqning nutqiy jarayoni uch bosqichli bo‘lsa, sahna nutqida esa ikkita bosqich amalga oshiriladi. Bu yodlash va aytish. Matn turg‘unligi aktyorning erkin harakat qilishiga imkon bermaydi. U ta’bir joiz bo‘sa, jilovlangan ot kabidir. To‘g‘ri, aktyor matn mazmuni va ruhidan kelib chiqqan holda, ba’zan improvizatsiyaga yo‘l qo‘yishi mumkin. Lekin, me’yordan oshib ketishi ma’qul ko‘rilmaydi. Aktyor quvvai hofizasi va so‘zlarni aniq, jozibador, ta’sirli ayta olishi bilan notiqlarga ibrat bo‘ladi deyish mumkin. CHunki, ularda ovoz, nafas mashqlari, til, tish, burun, lab, jag‘ kabi nutq a’zolarining maromli, me’yoriy harakatlari qayta-qayta ishlanib takomillashgan bo‘ladi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri o‘qituvchining nutq malakalarini, ya’ni savodli gapirish, o‘z nutqini chiroyli va tushunarli, ta’sirchan qilib bayon etish, o‘z fikr va his-tuyg`ularini so‘zda aniq ifodalash malakalarini egallashdan iborat.

O‘qituvchining nutq madaniyatiga ega bo‘lishi, to‘g`ri nafas olishni ishlab chiqishi eng katta – eng asosiy qiymatdir. Og`zaki nutq mahoratini yuksaltirish, nafaqat hikoya va tushuntirish, balki urg`u berilgan so‘z ham pedagogik ta’sir usullaridan yaxshiroq foydalanishga imkon yaratadi.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo‘yicha bir necha mashq komplekslari ishlab chiqilgan. Ular, asosan teatr pedagogikasi tajribasiga asoslangan bo‘lib, so‘zlashish paytida nafas olish, tovush hosil qilish va uni ma’noli ifodalash malakalarini takomillashtiradi, bu esa o‘qituvchiga o‘z so‘zi mazmunini o‘quvchilarga yanadi to‘laqonli qilib yetkazishga imkon beradi.

Nafas olish organizmga hayot bag`ishlovchi fiziologik funktsiyani bajaradi. Shu bilan birga u nutq energiya bazasi bo‘lib ham hisoblanadi. Nutq so‘zlayotganda nafas olish – fonatsion nafas olish deyiladi (rengo-tovush). Kundalik hayotdagi nutq asosan dialog shaklida bo‘ladi. SHuning uchun ham nafas olish ortiqcha qiyinchilik tug`dirmaydi. Dars davomida o‘qituvchi juda ko‘p gapiradi, yangi mavzuni tushuntiradi, ma’ruza o‘qiydi. Nutq so‘zlashda qaysi mushaklarning ishtirok etishiga qarab nafas olish 4 turga bo‘linadi.

Yuqori nafas – yelkalarning ko‘tarilib tushishi va ko‘krak qafasining yuqori qismi ishtirokida hosil qilinadi. Bu bo‘sh yuzaki nafas bo‘lib, unda o‘pkaning faqat yuqori qismi ishtirok etadi.

Ko‘krak nafas - qovurg`alar o‘rtasidagi mushaklar yordamida hosil bo‘ladi. Bunda ko‘proq nafasning ko‘ndalang hajmi o‘zgaradi. Diafragma ishtirokidagi nafas - ko‘krak nafasning bo‘ylama hajmini oshishi hisobiga vujudga keladi. Diafragma - qovurg`ali nafas, diafragmaning qisqarishi qovurg`alar oralig`idagi nafas mushaklari ishtirokida vujudga keladi.

Tovush – chiqarilayotgan havo hiqqildoqdan o‘tishi paytida ovoz pardalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Tovush o‘zining qo‘yidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

Tovush kuchi - tovush apparati organlarining faol ishlashiga bog`liq. Chiqarilayotgan havo oqimining tovush tarqalishiga bo‘lgan bosimi qancha katta bo‘lsa, tovush ham shuncha kuchli bo‘ladi.

O‘qituvchilar asabiylashmasligi, ayniqsa, ovqat yeyish kun tartibiga rioya

qilishlari kerak. Masalan: achchiq, issiq, sovuq, spirtli ichimliklar ichish, chekish ovoz paydo bo‘lish a’zolarining qizarishiga, yallig`lanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tomoqni qurib qolishidan saqlash uchun mutaxassislar soda va yod eritmasi bilan halqumni chayqab turishni tavsiya etadilar. Quyidagi maslahatlar ham o‘qituvchilarga foydali:

1) bir xil tonda gapirish ovoz muskullarini charchatib qo‘yadi. Agar har xil, ifodali belgilar bilan gapirilsa, ovoz apparatlari sog`lom bo‘ladi;
2) bo‘r-melning mayda changlari ovoz paylari uchun juda ham zararli, doimo doskani ho‘l latta bilan artish kerak;
3) dars bergandan so‘ng, agar havo sovuq bo‘lsa, tez yurmaslik kerak. Chunki, sovuq havo xalqumni yallig`lantiradi.

O‘quvchilarning o‘qituvchi nutqini yaxshi idrok etishlari uchun o‘qituvchi tovush, so‘zlarni aniq va ifodali talaffuz qilishi kerak. Tovush, bo‘g`in va so‘zlarni to‘g`ri talaffuz qilishda ovoz apparati: lablar, til, tish, jag`lar, tanglay, kichik til, halqum, ovoz paylari qatnashadi. Nutqdagi organik kamchiliklarni jarrohlik va logopedik uslublar bilan bartaraf etish mumkin.

Noorganik kamchiliklar esa: to‘ng`illab gapirish, soqovlanish, duduqlanish, ba’zi bir tovushlarni talaffuz eta olmaslik, burunda gapirish, tez gapirish, chala gapirish.

Bularni bartaraf etish uchun nutq organlari harakatini artikulyatsiya gimnastikasi orqali mashq qildirish tavsiya etiladi. Bu ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: a) nutq apparatlarini mashq qildirish, b) har bir unli va undosh tovushlarning to‘g`ri artikulyatsiyasini mashq qilish.

Nutqning tezligi, alohida bo‘g`inlarning va so‘zlarning jaranglashi, shuningdek, nutq ritmidagi pauzalarga rioya qilish nutqning ritmini tashkil etadi. K.S.Stanislavskiyning ta’kidlashicha, intonatsiya va pauzaning o‘zi, so‘zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy ta’sir etar ekan. Nutq tezligi o‘qituvchining individual xususiyatlariga, nutq mazmuniga va muloqot vaziyatiga qarab o‘zgaradi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo‘llari: o‘qituvchi rahbarligidagi mashg`ulotlar (pedagogik texnikani o‘rganish) va mustaqil ishlash (kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash)dir.

Nutq qobiliyatini o’stirish vositalari. Matn o’qish. Matnni baland ovozda o’qish. Bunda vaqti-vaqti bilan faraz qilinayotgan auditoriyaga nigoh tashlab turing. Bunda faraziy ko’z qarashlar orqali erkin nutq hissiga erishishga harakat qiling. SHu bilan birgalikda matnning keyingi so’zlarini bir zumda oldindan o’qib xotirangizda saqlash va keyin talaffuz qilishga o’rganing. SHunda nutqingizda uzilish bo’lmaydi.

Matn ma’nosini etkazib berish. Matnning ikkitadan beshta gapgacha bo’lgan qismini o’qib uni gapirib bering. Bunda so’zma-so’z gapirishga yoki o’z so’zlaringiz bilan ifodalashga harakat qiling.

Fikr yuritish. Erkin nutqqa ko’p marotaba o’qish yoki yodlash olib kelmaydi. Aksincha bu maqsadga erishishga konspekt va tayanch iboralar asosida nutq tuzish va fikr yuritish zamin yaratadi.

“Fikr yuritish” iborasidan tafakkur va nutq o’rtasidagi mustahkam bog’lanishni belgilash uchun foydalanamiz. Bu degani, fikrning asosi kalit so’zlar qatori orqali ifodalangan. Bitta fikrni kalit so’zlarga tayangan holda turlicha shakllantirish mumkin.

Hikoya. O’zingiz yoki boshqa kimdir bilan sodir bo’lgan voqealarni gapirib berishda mashq qiling.

Ish yuzasidan axborot berish. Gazeta maqolasidan kalit so'zlar majmuasini tayyorlang va "o'zingizning so'zlaringiz"ga o'girgan holda uning mazmunini yoriting. Shundan so'ng maqolani birgina gapgacha qisqartiring, keyin esa o'z fikrlaringizni qo'shish orqali uni kengaytiring.

Rasmlarni sharhlash, ekspromt tarzda nutq so'zlash ham katta samara beradi.

Notiq nuqtai nazarini ifodalovchi nutq. Aniq mavzuga (xobbi, kasbiy maqsad va hokazo) bag'ishlangan 3 minutdan 5 minutgacha bo'lgan axborot tayyorlang. Uning boshki qismida kalit so'zlardan foydalaning, oxirgi qismini esa erkin tarzda shakllantiring (nutqni ham ovoz chiqarib, ham ovozsiz takrorlab ko'ring). Maqolada berilgan ma'lumotga o'z munosabatingizni aniqlang: shu fikrga qo'shilasizmi yo'qmi? Fikringizni tasdiqlovchi qo'shimcha ma'lumotlar keltiring.

Notiqlar nutqini o'rganish. Notiqlar chiqishlarini kuzatganda ularni ikki nuqtai nazardan tahlil qiling:

1) nima deyildi?

2) qanday aytildi? (ovoz kuchi, balandligi, urg'u, temp, talaffuzi, imo-ishora).

Nutq tahlili. Chop etilgan nutq "jonli" nutqni aynan ifodalay olmaydi, lekin ko'p narsaga o'rgatishi mumkin: tuzilishi, kompozitsiyasi, uslub va boshqaga.

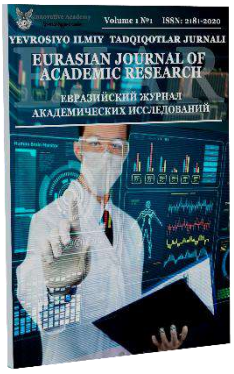
Munozaralar. Nazariy tayyorgarlik, mashqlarni mustaqil bajarganingizdan so'ng oldin kichik, keyin esa kattaroq auditoriyalar oldida nutq so'zlashda mashq qilishingiz kerak.

Nutq. Endi dokladga o'tsa ham bo'ladi. Buning uchun oldin o'zingiz puxta bilgan bilimlar sohasini tanlang va barcha ko'rsatmalarni yodda tutgan holda nutq so'zlashga harakat qiling.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat engilmas kuch-T Ma'naviyat, 2008
2. Ishmuhammedov R., AbduqodirovA., Pardaev A.Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2008.
3. A.Nosirova. "Sahna nutqi" "Tafakkur bo'stoni", T – 2013.
4. Xodjimatova M. "Sahna nutqi" XrestomatiY. T. 2011.
5. Jumanov I. Sahna nutqi. –T., 2007.
6. Stanislavkiy K.S. Rabota aktyora nad soboy chast-2.-M.: Isskustvo.
7. Inomxo'jev S.Badiiy o'qish asoslari. –T.: O'qituvchi, 1973.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF AN INNOVATIVE AND DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN

Vafokhojaeva Dilafruz Marufovna [1]

[1] Assistant, SBTSUE

https://doi.org/10.5281/zenodo.4707304

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

innovative technologies, innovative development strategy, accounting, crypto-assets, "blockchain", cloud technologies, Internet service

ABSTRACT

The article reveals the content of the concept of the process of transition of a market economy to a digital one, and also considers the most important tasks for the further development of the digital economy of the Republic of Uzbekistan. The role and importance of accounting in the digital economy and the phased implementation of this process are highlighted and described. Particular attention is paid to economic reforms for the development of the national economy and the accelerated introduction of modern innovative technologies of the Republic of Uzbekistan.

In Uzbekistan, the socio-economic reform aimed at the interests of the population is being consistently carried out. In order to ensure the dynamic development of the national economy and the accelerated introduction of modern innovative technologies, the "Strategy of actions in five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021" and "Strategy of innovative development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021" were adopted. These documents stipulate priority tasks for the further development of sectors of the national economy.[1]

The state takes large-scale measures to develop the digital sector of the economy. Electronic document management systems are being introduced, electronic payments are developing and the regulatory and legal framework in the field of e-commerce is being improved.

Digital economy. Functioning on information and technological platforms is developing with intensive speed, which causes the need to create new models of such platforms.

“Blockchain” technology (distributed data registry technology), "artificial intelligence", the use of supercomputer capabilities, as well as cript-assets activities are one of the directions of development of a digital economy in many countries of the world. Technologies "Blokchain" are gradually being introduced not only in many sectors of the economy, but also to the system of public administration and other public relations.

Accounting plays an important role in the functioning of the economy. The right organization of accounting is important and to improve production efficiency. Therefore, national accounting standards are developed and introduced, which are based on

international standards, and take into account the characteristics of the accounting system of our republic. Today it is impossible not to notice the trend towards automation and modernization of systems. It also affected accounting - almost all organizations need to automate this process. Huge volumes of ledger and endless accounts and overheads, which were constantly lost, now went into the past.

In addition, on July 3, 2018, the President of the Republic of Uzbekistan signed a decree "On measures to develop the digital economy in the Republic of Uzbekistan", which outlined such important tasks for the further development of the digital economy in the republic as:

- taking measures to develop the turnover of crypto assets;

- taking measures to develop blockchain technology;

- implementation and development of smart contracts;

- improving the training of personnel for the development and implementation of platforms;

- taking measures to develop cooperation with international and foreign organizations in the development and implementation of platforms, as well as for the joint implementation of projects.[2]

The resolution of these tasks determines the further improvement of the management system, accounting and control of the activities of economic entities. According to statistical data, there are currently more than 314 thousand economic entities in Uzbekistan in five forms of ownership. A lot of material, financial and labor resources have been formulated at these enterprises. The rational use of these resources is an important condition for the growth of the national economy.

In the age of information and technology, it is imperative to observe technological conditions of life and work of people. Separate and hold accounting education from such events is impossible. “E-learning environments ”, which is one of the main training tools and communication today, presents many new opportunities for practitioners and learners in all areas of accounting education.

The objectives of the development of technology for processing and transmitting information primarily contribute to improving the quality of life of individuals, enterprises, institutions and, therefore, society. Information technologies today significantly affect the business world and our social life. As for accounting, accounting software is effectively used in our country. There are many accounting packages in the market written for a single accounting system. Along with the unified accounting, computerized accounting applications increased rapidly, and almost all companies in Uzbekistan began to conduct their reporting with such applications. Consequently, the recording and control of transactions has become easier. The use of computers in accounting, respectively, increased the development of information technologies and at the same time it became more complex. While simple operations, such as receivables, the salary calculation is performed in accounting using a computer, after that, such as invoice invoice, warehouse records, customer entry, began to be performed simultaneously.

Recently, foreign economic activity has been improving in Uzbekistan, many enterprises with foreign capital are being

created, the volume of exports and imports of products is increasing, the requirements for the competitiveness and financial stability of the activities of economic entities are increasing. In resolving new tasks due to market transformations of the economy, much depends on correct and reliable accounting, transparent audits, and objectivity of audit reports based on the results of audits of enterprises.

Nowadays, the issue of using advanced information technologies in various fields of activity, in particular, in accounting, which is the central component of the management system of any object. The development of the digital economy requires the improvement of modern information and telecommunication technologies, which provides new opportunities for accounting. The use of information technology helps to increase the competitiveness of organizations by reducing costs, reducing the influence of the human factor and accelerating work.

Digital technologies are the most important components of the process of using information resources in accounting and reporting.

“Cloud” technology is a service for renting space on the Internet for storing and processing information. Cloud technology has enough advantages to be used for accounting purposes, but it also has disadvantages, the main one being uninterrupted Internet connection.

The advantages of using the "cloud" in accounting are as follows:

- cost reduction;

- the possibility of remote access;

- reliability (risks of technical failures are minimized);

- the ability to work in the system at any time.

However, the disadvantages of using cloud technologies should be highlighted:

- the need to provide information of internal use to third parties, therefore, data leakage is possible;

- most electronic accounting departments offer users a standard set of settings;

- the risk of lack of Internet connection, which may interfere with the work in the service.

The digital economy expands the capabilities of a modern accountant, improves the quality and efficiency of accounting, forms modern innovative approaches to integrating various types of accounting. Replacement paper work with automated accounting using personal computers and special accounting programs has freed the accountant from routine work and improved the results of their work.

Currently, special Internet services have appeared in the accounting department, which allow performing all accounting operations online, banks and information technology portfolios that are introduced into the daily work of an accountant.

Does an online store need an accountant.Many entrepreneurs want to save money by abandoning the work of a professional specialist who is able to register business transactions and draw up tax reports. This solution is advisable for start-up stores with low turnover. If the owner knows the basics of accounting, then he can take on these responsibilities for some time.

A separate employee is required to organize the work of a large online store with a general taxation scheme. Accounting

formation will require significant expenses, including:

• remuneration of a specialist;

• creation of a workplace;

• purchase of licensed programs.

It is possible to save and simplify this part of the organization of work by turning to outsourcing services or hiring an employee who works remotely. The maintenance of the warehouse register can be delegated to managers who, through cloud services, can receive primary documents, synchronize balances.

Phased organization of online store accounting.Stores operating in the network must choose a taxation system adequate to the circumstances, peculiarities of their activities, prepare the correct policy for conducting warehouse, accounting, tax accounting. Each of these stages requires a separate detailed consideration.

Organization of accounting, tax accounting. After the choice of the taxation system has been made, it is necessary to determine how to structure the accounting procedure, what tools and software will be required. To answer all these questions, you need to understand the list of procedures performed in the course of the online store, the list of documents for their implementation, registration.

For the most part, the sale of goods, products via the Internet implies the following costs:

• technical support of the web resource;

• purchase of goods;

• storage;

• delivery services;

• return of goods in case of their unsuitability.

To provide all these expenses with a sufficient documentary base, fixing the income received, it is necessary to carry out many operations. Accounting for an online store requires the following procedures:

1. Drawing up, conclusion of contracts, agreements.

2. Preparation of consignment notes.

3. Making payments through the cashier of an economic entity.

4. Transfer of compulsory payments, including tax payments.

5. Drawing up, sending reports to supervisory and regulatory authorities.

6. Payroll.

Each of these procedures must be documented. The necessary papers must be issued in printed and electronic form at the same time. The confirmation of the legitimacy of the documents is the presence of the signature of the responsible persons. Each online store is an economic entity (legal entity or entrepreneur) and therefore is obliged to keep accounting. This process is impossible without the organization of a competent warehouse register. In carrying out such operations, paying taxes, interacting with controlling structures, one cannot do without special knowledge and skills. For the first time, you should refuse to hire an accountant or delegate his authority to an employee working remotely. As the turnover grows, you will have to think about organizing a full-fledged accounting department. The key difficulty in organizing accounting for an online store is choosing the most suitable systems, developing a strategy for its maintenance. Otherwise, accounting, taxation, tracking the movement of goods and materials does not present serious difficulties, if at the

initial stage the process was properly structured and organized. I would like to note that there are many materials that, to one degree or another, reveal the essence of e-commerce. However, most foreign authors in their works rely on the practical side of this problem and, as a rule, pay less attention to theory. One of the first authors to consider the theoretical aspects of this phenomenon, and gave a characterization of e-commerce, is the American economist David Kozier. He is one of the researchers considering e-commerce as e-commerce. Kozier considers the structure of traditional trade to be the basis of e-commerce, specifying that the use of electronic networks gives it flexibility. Today, e-commerce has found its niche everywhere, replacing the traditional international marketplace in almost every country, especially in the retail sector.

Speaking about e-commerce in Uzbekistan, we can assume that this sphere of the economy is just beginning to show its potential, and if we speak in the language of numbers, then only in the first three months of 2018. the amount of e-commerce transactions in the country amounted to 663.5 billion soums ($ 82.697 million), an increase of 49.3% compared to the same period last year - 444.4 billion soums ($ 55.376 million). Of course, one of the main levers in the development of this area is provided by state reforms, for example, on February 12, 2018. The Association of Electronic Commerce of Uzbekistan was created, the main tasks of which are - establishing ties, as well as partnerships with local authorities and management, conducting and organizing trainings, targeted seminars, presentations and conferences, organizing arbitration courts to resolve disputes arising from civil legal relationships and many others.

Despite the ongoing developments in this area, the e-commerce market in Uzbekistan is still in the process of growth, so it is very early to say what exactly stimulates our consumers to make electronic purchases. There is a set of things that will determine how e-commerce will evolve.

Firstly, this is the veiled market, that is, it can be legislative problems (lack and inferiority in the laws of our country on e-commerce), regulatory aspects and the level of access of the population to the Internet in general. Today, the percentage of users is increasing, and the consumption of entertainment content is at a steadily growing level.

In parallel with entertainment content, the digital economy is also developing, because it is with the development of domestic content that trust also develops, and when there is trust, there is also the opportunity to sell / buy something, to carry out mutually beneficial deals and auctions, because they are all ultimately based on trust. Problems with the legal framework have hampered the development of e-commerce until today, however, on May 14, 2018. The President of the Republic of Uzbekistan, Sh.Mirziyoyev approved the program for the cardinal development of e-commerce for 2018-2021 by decree "On measures to accelerate the development of e-commerce."The National Register, on a free and voluntary basis, includes individual entrepreneurs and legal entities that provide services for the delivery, storage of electronic documents and messages, as well as providing electronic trading platforms, whose e-commerce revenues account for at least 80% of the total.It all comes down to how quickly the legal framework and taxation will be modernized. There is a fairly large number of players both inside the country and abroad

who would build their business after the rational settlement of existing difficulties, but already now many players are moving forward on the enthusiasm and belief that everything will change very soon and the leadership of our country will arrange everything. back to square one.

Thus, over the past few years, the profession of an accountant has remained one of the most demanded in the labor market. Recently, the number of accountants who want to improve their professional level has been steadily growing. Actually, this is the future of the profession - the transition of accountants from low qualification levels to higher ones, which is a positive trend in the development of the profession. In the context of the "digital economy", "knowledge economy", the capabilities of an accountant and an auditor are expanding, while the range of competencies necessary for these specialists is growing. The needs of employers make it necessary to strengthen the orientation of the training of accountants to solve urgent problems of accounting, analysis and audit. This requires not only the harmonization of educational programs of universities and professional standards, but also the use in the educational process of the latest achievements of economic science, systematic advanced training, as well as impeccable adherence to the norms of professional ethics.

The study of accounting integration processes have shown that changes in technology led to a change in the accounting paradigm, which requires scientists and practices to further collaborate on the formation of a model of basic concepts, the development of legislation, regulatory documents, instructions and standards for accounting in the new digital economy.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Strategy for innovative development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021", September 21, 2018.
2. Makarova L. M., Korobkova O. V. Evolution of applied information technologies in accounting // Young scientist. - 2014. - No. 1. - S. 380-383.
3. Perekrestova LV Disclosure of information about the organization's innovative activities in accordance with international financial reporting standards // Terra Economicus. - 2012. - T. 10. - No. 1-2.
4. https://lex.uz/docs/3806048
5. https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ACTIVITY ON THE BASIS OF CREDIT MODULE TECHNOLOGY

Sojida Nasridinovna Najiyeva[1]

[1] Teacher of the Department of Pedagogy and Psychology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4707329

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Community, Teacher, Coach, Education, Pupils, Students, Young People, High School, Teachers, Tasks, Skills

ABSTRACT

This article argues that the growth and development of a society depends on the abundance and potential of educated people. It is the duty of teachers and educators to educate the next generation. The carelessness and frustration of the tutor in teaching does not cause the student to become illiterate without knowledge. That the intellectual and spiritual potential of the younger generation is an important factor in the strength of our country. Students studying in high school should become professionals who have thoroughly mastered the theoretical and practical knowledge of their profession. It also talks about the role of the teacher, the role of the student and the credit-module system.

The responsibility of governing a society has largely rested with knowledgeable, enlightened people. So it is no secret to any of us that the growth and development of a society depends on the abundance and potential of educated people. Given these considerations, it is no secret to any of us that it is the task of educators to educate the next generation in an educated, knowledgeable way. The carelessness and frustration of the tutor in teaching should not lead to the ignorance of the students. The intellectual and spiritual potential of the younger generation is an important factor in the strength of our country.

Students studying in high school should become professionals who have thoroughly mastered the theoretical and practical knowledge of their profession. The task of the teacher is to equip the student with knowledge, skills and competencies. The task of the student is to thoroughly acquire knowledge, skills and competencies. It is not necessary to invent a quality and attach it to a person - it is necessary to identify and cultivate the qualities that are present in a person. Chapters V-VI of the work of the Czech pedagogue J. Comenius "The Great Didactics" describe the essence and qualities of human nature, his ability to know the world around him. It emphasizes that a person's ability to aspire to know is innate and infinite. "The human mind embraces not only what it sees, but also past and distant norms and events, ascends to heights, and even tries to learn incredible things. Even if a person lived on earth for a thousand years, he would be constantly learning something new, learning something, and then he would be able to perceive other things." (P. 14).

The ECTS (European Credit Transfer System) system is an important part of the

education system abroad. Our higher education institutions have also moved to a credit-module system. How does this happen in a credit-module system? First of all, let's talk about the credit-module system. The credit-module system is a process of organizing education, an assessment model based on a set of modular technologies of teaching and credit measurement. Currently, professors and teachers are giving students an idea about the credit-module system. There are also problems with how to teach students in the credit-module system. Carrying it as a whole is a multifaceted and complex systemic process. The credit-module principle focuses on two main issues: ensuring the independent work of students; assessment of students' knowledge on the basis of ratings. The main tasks of the credit-module system are:

- organization of educational processes on a modular basis;
- determining the value of one subject, course (credit);
- assessment of students' knowledge on the basis of rating points;
- to allow students to create their own curricula individually;
- increase the share of independent learning in the educational process;
- Convenience of educational programs and the possibility of change based on the demand for specialists in the labor market. The above is not only to teach on the basis of innovative educational technologies, but also to teach students to study independently, to take a new approach to education, to acquire the necessary and in-depth theoretical knowledge, to form practical skills based on the demands of the labor market. This means that students need to study and research independently in order to enrich their knowledge independently. In short, this system is focused on the professional development and maturity of the student. It is aimed at ensuring the lifelong learning of the owner of knowledge and the formation of human capital that can meet the labor market and modern requirements. Let us now briefly consider the essence of the concepts of module and credit. A module is a part of a curriculum that covers several subjects and courses. It is a set of several disciplines (courses) aimed at developing students' knowledge and skills, the ability to think analytically and logically. In this case, the teacher organizes the learning process, reads live, video and audio lectures, coordinates and monitors the activities of the student. The student learns the topic independently, and realizes that he / she needs to work harder on himself / herself. According to foreign experience, the educational process in the credit-module system consists of 2-4 modules per semester. The disciplines summarized in the module are easily formed from complex to theoretical, from methodological to practical disciplines, and on the basis of the principle of logical complementarity. In order to become a specialist, a student must have the skills not only to process information, but also to process it and put it into practice.

Credit is a unit of study load (time) spent on the study and mastering of disciplines in a particular field of study or program (course). Credit is a minimum amount of time set by a normative document for a student to study in the classroom and independently, usually for a week. Credit is given to a student after completing the assignments in a particular subject and successfully passing the final exam. Each student must accumulate credits in order to receive a diploma in their chosen field and specialty in the future. Accumulated credit will continue to serve the student throughout his life to improve his skills or get additional higher education. In economic terms, the accumulated credit becomes a student's

academic "asset". Credit technology gives learners the right to choose the elective subjects included in the working curriculum, thereby directly participating in the formation of an individual curriculum. They are given the freedom to choose not only subjects but also professors. Giving students the opportunity to choose subjects is a positive thing. It is also an indicator of the specific value of evaluating learning processes. The introduction of the credit accumulation scale not only gave the student greater freedom, but also provided an opportunity to independently plan the academic process so that he or she could become a competitive professional in his or her chosen field in the future. At the same time, it has led to improvements in the assessment system and educational technologies. As stated in the Bologna Declaration, the credit-module system focuses on independent learning and serves two main functions: first, the mobility of students and teachers, the free transfer from one higher education institution to another (transfer of study or work). provides; second, the academic load - credit for all educational and research activities of the student in the chosen field of study or specialty is clearly calculated. The sum of the credits shows how much the student has mastered according to the chosen program. In doing so, the student realizes and acts on the need to work independently to score points.

It is known that we had limited access to information sources and various international databases. As a result, the main focus of professors in higher education was to search for information, assimilate it and pass the acquired information to students. That is, teachers were simply the subject of receiving and transmitting information. In this case, the student acts as a receiver of information as an object of the educational process, spending most of his time listening to lectures in the classroom. Today, due to the acceleration of access to information, the expansion of access to international scientific and technical databases, the acceleration of globalization, the issue of developing independent education of students has been on the agenda and has become a requirement of today.

So, in the traditional system, no materials were provided on what knowledge the student will acquire in the future, what kind of professors and teachers will teach, the profile of the direction, the summary of subjects. However, all information about the direction and specialties of education in all universities of developed countries, in particular, a brief syllabus of subjects reflected in the curriculum (subject identification, information about the professor, lesson description, purpose of science, learning outcomes, teaching methods, science plans, literature , assessment methodology), professors and teachers who teach in the disciplines and their achievements, brief requirements for specialists in the labor market, ie what theoretical, practical knowledge, skills and professional qualifications are available on the official website of the university will be published. At the moment, unfortunately, applicants find it difficult to find this information on the websites of our universities. In this regard, the time has come to form a culture.

As noted above, the first steps are being taken to overcome the negative aspects of the traditional education system and to organize work within the requirements of international standards. Currently, all higher education institutions of the country are actively working on the transition to a credit-module system. All forces are being mobilized to create this system. An example of this is the fact that the El-Yurt Umidi Foundation regularly organizes seminars in foreign higher

education institutions by citizens who are engaged in research and teaching activities, and are familiar with the credit-module system.

In order to fully implement these processes, the relevant departments are being established in the higher education institution. In particular, the Tashkent State University of Economics has a department of education credit system management. This department has begun work on the full transformation of all areas of education and specialties taught at the university from the 2020/2021 academic year to the ECTS credit-module system. This does not mean that this system is fully consistent with our worldview, conditions, our values aimed at the development of a harmoniously developed person. Therefore, we need to change the views of professors and students, who are the active elements of the educational process, to absorb the requirements of this system, to form a unique culture. After all, if we do not train personnel in accordance with the requirements of the labor market, we must feel that we will inevitably lose our place in the competition. But we have no better way or choice. After all, higher education institutions in all developed countries are following this path and achieving high results. The introduction of this system is an important factor in the collaboration of teacher and student. In modular education, the teacher organizes, directs, advises, checks the process of mastering the listener. The student, on the other hand, moves independently toward the oriented object.

Most importantly, a wide range of opportunities for students to study independently will be created. The transition to a credit-modular education system will increase the commitment and demand for university professors. With a modular learning system, the teacher performs not only informational and supervisory functions, but also advisory and coordinating functions. The leading role of the teacher in the pedagogical process is preserved. To do this, professors must increase their responsibility in the educational process, work hard on themselves, introduce a system of "teacher-student" with the broad involvement of talented students in innovative ideas created by them. The teacher should encourage each prospective professional to develop their universal competencies while being interested in their future. At the same time, students' love and confidence in their chosen profession, modern knowledge and professional competencies serve as a basis for achieving the goals set for the development of mature personnel in our country.

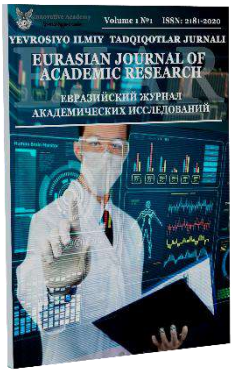
References:

1. Voxid Urinov PhD, Associate Professor, University of New Branswick, Faculty of Law, Canada vokhid.urinov@unb.ca Member of the International Council of Experts under the El-Yurt Umidi Foundation August 10, 2020.

2.Ya.A. Komensky Great Didactic Teacher Publishing House-2000.

3. Sultonova G.A. Pedagogical skills. - T .: TDPU named after Nizami, 2005.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HOW TO MAKE TOPOGRAPHIC SURVEY ON ELECTRONIC AND TRADITIONAL TACHOMETER

Sattiev Y [1]

[1] Assistant, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology. Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4708607

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Electronic tachometer, topographic survey, theodolite, plan, horizontal, vertical, angle.

ABSTRACT

The method of tachometric shooting is widely used in order to make and renew the plan of topography of territories where constructions are fulfiller. In this research the methods of making bases of tachometric shooting and the matter of using an electronic shootings while doing a large-scale topographic shooting are studied widely.

Introduction. The tachometric survey method is widely used to create and update topographic plans of construction sites. Tachometry is the fastest, most efficient, and most promising method of large-scale surveying in urban areas. At present, all enterprises conducting surveys in the cities of the country have switched to the use of electronic tachometers.

With the advent of electronic tachometers, it has become possible to fully automate the tachometric survey.

In this case, the electronic tachometer is installed at the base point of the survey, the reflector is placed on the location details and relief points (picket points), horizontal and vertical angles and distances are determined automatically.

The mini-computer of the tachometer processes the measurement results and calculates the coordinate increments ($\Delta x, \Delta y$) and relative heights (h) and the coordinates (X, Y) and heights (H) of the picket points.

The use of electronic tachometers in topographic surveillance has limited the intermediate operations in the survey process, is the recording of horizontal and vertical angles and distances measured with a simple tachometer and their distances in logs, their development, manual drawing of a topographic plan.

Methods. In this work, the issues of establishing the basis of surveying for large-scale topographic surveys and the use of electronic tachometry in surveying were considered.

In the implementation of the technology of electronic-block tachometry of topographic surveys, the entire area of the survey object is divided into blocks as a separate plot. A survey base is not built on the boundary of a single block, this work is formed during the survey process.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Electronic tachometry can be performed in several ways:

- through serial stations (serial tachometry);

- through free stations (block block tachometry);

- from a combination of the above two methods (combined tachometry).

In all cases, the connection between the blocks is provided by means of connecting (point where the tool is located) points.

Free point tachometry is based on determining the position of a station using spatial angle-line and combined hinges. It is sufficient to use less dense geodetic base points to implement such surveying technology.

The minimum number of free stops is connected to the base points and its coordinates are determined by inverted line-angle brackets. With electronic tachometers, the height of the points of the station (the point where the instrument is located) is determined by trigonometric leveling, for which the height of the stations must be measured by the angle of inclination and distance to a particular point.

In this case, the points A, B and D (Figure 1) do not have to be visible from each other, the position of stations C1, C2, C3 is not determined on the spot during the survey.

Detailed sampling in free station tachometry is shown in Figure 1. According to him, the sequence of points K1, K2, K3 is determined twice for control during the shooting process from stations C1, C2, C3 taken in different blocks.

In the block-block tachometry method, beacon pickets can be used as base geodetic base points to determine the coordinates and heights of stations.

This can be done by objects (teleminators, chimneys, buildings, etc.) in a certain place with coordinates and heights.

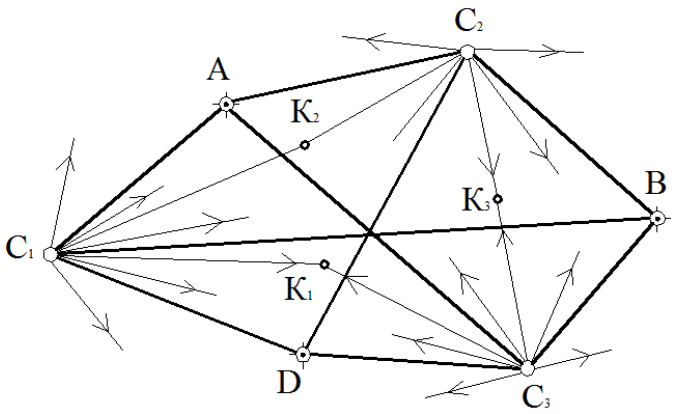

Figure 1. Schematic of free station tachometry

The following services can be used when surveying picket points in electronic-block tachometry (Figure 2).

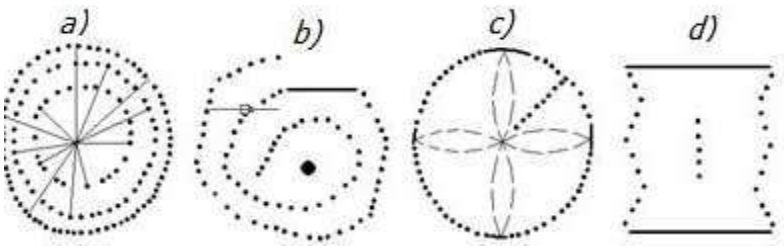

Figure 2. Drawings of the picket points

along the a-radius; along the b-spiral; c-bright; d-zigzag (broken line)

The drawings shown in the figure are selected depending on the conditions of the place to be photographed, the complexity of the relief, the openness of the place and the scale of the survey.

Results and Discussion. During the filming, a detailed outline is kept. Abris can also be done on plain paper or in a field graphics editor that performs this function today. This may include additional information that cannot be encoded with a

taximeter. Directly in the field itself, it is possible to know how to create a JRM, that is, how to combine linear symbols, add information about building material and other parameters, and so on.

In summary, when large-scale (1: 500) topographic surveys are performed using the traditional trigonometric survey method, the theodolite path is first formed, the heights of which are determined by the geometric leveling method. This in turn requires extra work. The method of performing topographic surveys using an electronic.

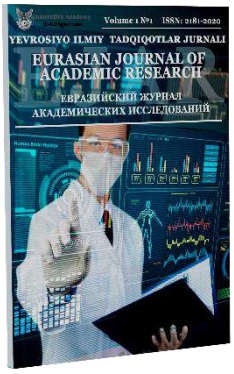
References:

1. Boyko A.V. Methods and means of automation of topographic systems.M., Nedra, 1980.

2. Kotchetov F.G. Automated systems for geodetic surveys. M., Nedra, 1991.

3. Instructions on topographic survey on a scale of 1: 5000, 1: 2000, 1: 1000 and 1: 500. M., Nedra, 1985.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

BLOOD AGGREGATION AND COAGULATION HEMOSTASIS IN PATIENTS WITH CORONARY HEART DISEASE WHO HAVE UNDERGONE COVID-19

Kosimbaev Sardor Karimjan o'g'li[1], Alyavi Anis Lutfullaevich [2], Tursunova Laylo Dilshatovna[3], Jumanazarov Sultanboy Bahodirovich[4]

[1,2,3,4] Tashkent Medical Academy

https://doi.org/10.5281/zenodo.4709252

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

ischemic heart disease, hemostasis, aggregation, Covid-19

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic that has swept the planet has posed many questions for doctors around the world, including the tactics of managing patients with cardiovascular disease, both infected and in self-isolation. According to the data on the mortality rate from cardiovascular diseases (CVD), Uzbekistan belongs to the countries with very high rates, comparable only to the data for Ukraine and Belarus, in contrast to the Czech Republic, USA, Germany, France, Austria, South Korea, which have the best indicators for mortality and morbidity.

АГРЕГАТНОЕ СОСТОЯНИЕ КРОВИ И КОАГУЛЯЦИОННЫЙ ГЕМОСТАЗ У БОЛЬНЫХ С ИШЕМИЧЕСКИЙ БОЛЕЗНЬЮ СЕРДЦА ПЕРЕНЕСШИХ COVID-19

Косимбаев Сардор Каримджан ўғли[1], Аляви Анис Лутфуллаевич[2], Турсунова Лайло Дилшатовна[3], Жуманазаров Султанбой Баходирович [4]

[1,2,3,4] Ташкентская медицинская академия

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 13 апреля 2021 г.
Утверждено: 17 апреля 2021 г.
Опубликовано: 19 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

ИБС, гемостаз, агрегация, Covid 19

АННОТАЦИЯ

Пандемия COVID-19, охватившая планету, поставила перед медиками всего мира множество вопросов, среди которых и тактика ведения пациентов с сердечно-сосудистой патологией, как инфицированных, так и находящихся в условиях самоизоляции. Согласно данным об уровне смертности от сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ), Узбекистан относится к странам с очень высокими показателями, сравнимыми лишь с данными по Украине и Белоруссии, в отличие от Чехии, США, Германии, Франции, Австрии, Южной Кореи, имеющих лучшие показатели по смертности и заболеваемости.

Согласно данным об уровне смертности от сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ), Узбекистан относится к странам с очень высокими показателями, сравнимыми лишь с данными по Украине и Белоруссии, в отличие от Чехии, США,

Германии, Франции, Австрии, Южной Кореи, имеющих лучшие показатели по смертности и заболеваемости. При анализе показателей смертности от ССЗ в структуре смертности болезней системы кровообращения за 2015 и 2016 г. обращают на себя внимание следующие цифры: 53,2 и 53,1% соответственно обусловлены ишемической болезнью сердца, из которых 12,9 и 13,0% – смертность от инфаркта миокарда (ИМ). Артериальная гипертензия (АГ) как причина смертности, а не как фактор риска, занимает скромных 2 и 2,1%. Представленные цифры за 2015 и 2016 г. наглядно демонстрируют, что ситуация с распределением заболеваний, ассоциирующихся со смертностью от болезней системы кровообращения, не меняется. Уникальная ситуация тяжелой пандемии COVID-19 показывает, что ССЗ не только являются причиной высокой сердечно-сосудистой смертности, но и определяют более высокую смертность у больных с COVID-19. По данным китайских ученых, проанализировавших 44 672 случая COVID-19, умершие от инфекции в 10,5% случаев имели ССЗ, занимая первое место. Вторая позиция принадлежала пациентам с сахарным диабетом (7,3%), третье место – хронической обструктивной болезни легких (6,3%), замыкала четверку АГ (6,0%). Пациенты с онкологической патологией реже умирали от коронавирусной инфекции (5,6%). Лица без каких-либо сопутствующих заболеваний составляли 1% от умерших. Чем же можно объяснить повышенную смертность от COVID-19 у больных с ССЗ? Ответ, вероятно, заключается в особенностях проникновения вируса в клетку человека, которое опосредуется ангиотензинпревращающим ферментом-2 – частью многогранной сложной ренин-ангиотензин-альдостероновой системы. Механизм развития заболевания и связь с сердечно-сосудистым событием четко описаны в новых Европейских рекомендациях по ССЗ и COVID-19, вышедших в начале апреля. Механизм развития заболевания и связи с сердечно-сосудистой системой:

ССЗ, связанные с COVID-19, вероятно, включают в себя нарушения регуляции ренин-ангиотензин-альдостероновой системы ангиотензинпревращающего фермента-2, вызванные инфекцией SARS-CoV-2, а также связанные с сопутствующими заболеваниями, такими как АГ;

ССЗ могут быть первичным проявлением COVID-19, но могут быть и вторичными по отношению к острому повреждению легких, что приводит к увеличению нагрузки на сердце и потенциально опасно для пациентов с уже известной хронической сердечной недостаточностью; • «цитокиновый шторм», возникающий из-за дисбаланса активации Т-клеток с нарушением регуляции высвобождения интерлейкина-6, -17 и других цитокинов, может способствовать развитию и прогрессированию ССЗ на фоне COVID-19; • активация иммунной системы наряду с изменениями метаболизма может привести к нестабильности атеросклеротических бляшек, способствуя развитию острых коронарных событий (ESC Guidance, 2020). Какие особенности течения ССЗ можно выделить у пациентов с COVID-19? Это более высокий риск тяжелого течения и неблагоприятных исходов, декомпенсация хронических заболеваний из-за несоответствия возросших метаболических потребностей и сниженного сердечного резерва, риск

тромботических осложнений (например, тромбоза стентов) вследствие прокоагулянтного эффекта воспаления (ESC Guidance, 2020).

Ишемическая болезнь сердца (ИБС) - актуальная социально-медицинская проблема и ведущая причина смертности населения многих экономически развитых стран. Этот прогрессирующий процесс включает атеросклеротическое поражение коронарного сосудистого русла и нарушения в системе гемостаза (Falk, 1985; M. Davies, 1995). Хроническая коронарная недостаточность имеет периоды обострения - так называемые эпизоды нестабильности. В зависимости от выраженности процесса внутрисосудистого тромбообразования и реактивности сердечно-сосудистой системы клинически регистрируют такие нозологические единицы, как нестабильная стенокардия и острый инфаркт миокарда. С учётом патогенетической основы дифференцируют острый коронарный синдром с подъёмом сегмента ST (окклюзия просвета венечной артерии сердца) и без его подъёма (сохранение антеградного кровотока). Ключевые события в патогенезе острого коронарного синдрома представлены атеросклеротическим поражением венечных (коронарных) артерий, вазоконстрикцией и внутрикоронарным тромбозом, включающим активацию сосудисто-тромбоцитарного гемостаза, плазменных прокоагулянтов, системы фибринолиза и физиологических антикоагулянтов. В этом отношении острый коронарный синдром можно рассматривать как часть динамического спектра тромботических осложнений патологии венечных артерий, требующую специфической коррекции параметров системы гемостаза антитромботическими препаратами. Противосвёртывающие механизмы играют ведущую роль в поддержании жидкого состояния крови и ограничении процессов тромбообразования. Важнейшими физиологическими антикоагулянтами, блокирующими основные пути тромбообразования, служат антитромбин III (АТ III), протеины С и S. Однако значение физиологических антикоагулянтов крови в развитии острого коронарного синдрома и их взаимосвязь с факторами, вызывающими тромбообразование, остаются недостаточно изученными. Динамический контроль состояния системы гемостаза [1, 10] необходим для оценки эффективности антитромботической терапии при лечении заболеваний, в патогенезе которых присутствуют факторы тромбогенного риска (атеросклероз, гиперлипидемия, гиперфибриногенемия и др.).

Исследованиями отечественных и зарубежных авторов доказано, что в развитии и прогрессировании ишемической болезни сердца (ИБС), наряду с наличием атеросклеротического процесса, нарушением коронарной вазомоторики, важное место занимают изменения в системе гемостаза.

Система общего гемостаза состоит из следующих компонентов:

1) сосудистого;

2) клеточного (тромбоцитарного);

3) плазменного, включающего в себя:

а) свертывающую систему (коагуляционную),

б) противосвертывающую систему (антикоагулянтную),

в) фибринолитическую (плазминовую),

г) каллекреин - кининовую систему.

Сосудисто - тромбоцитарный гемостаз представлен эндотелием, гладкой мускулатурой и тромбоцитами. Балуда В.П. и соавт.(1995) отмечают основную роль эндотелия в поддержании гомеостатического баланса «кровь - ткани»:

1) активный транспорт продуктов метаболизма между кровью и тканями;

2) синтез медиаторов, регулирующих реакцию между стенкой сосуда и кровью и обеспечивающих гемостаз;

3) фагоцитарная функция - удаление из крови биологически активных веществ, активированных факторов свертывания крови, системы комплемента и другие;

4) регуляция тонуса сосудов;

5) участие в иммунных реакциях и т.д.

Эндотелиальные клетки кровеносных сосудов продуцируют молекулы, которые способны ингибировать функциональную активность тромбоцитов и плазменных факторов гемостаза, модулировать фибринолиз и стимулировать тромборезистентность.

Антитромбогенная активность эндотелия заключается в образовании и выделении в кровь мощного ингибитора агрегации тромбоцитов- простациклина; в создании антикоагулянтного потенциала, фиксируя на себе комплекс гепарин-антитромбин III; препятствует активизации фибринолиза, комплемента и лейкоцитов. Нарушение целостности эндотелиального слоя приводит к снижению тромборезистентности, активации процессов свертывания крови и микротромбообразованию. Развитие атеросклеротического процесса- одна из причин повреждения эндотелия, являющаяся пусковым механизмом тромбогенеза. Многими авторами отмечается важное значение тромбоцитарно -сосудистого звена гемостаза в становлениии и прогрессировании ИБС.

Известно, что причиной обострения ИБС является изъязвление атеросклеротической бляшки с обнажением волокон коллагена и последующей адгезией и агрегацией на них тромбоцитов. Это приводит к образованию тромбов в артериях сердца и высвобождению в кровеносное русло из тромбоцитов тромбоксана А2 (ТхА2), вызывающего спазм коронарных артерий и снижение или прекращение кровотока в них. В свою очередь прогрессировать ИБС влияет на функциональное состояние тромбоцитов. Thaulow E. и соавт. (1991) показано, что из 33 обследованных больных со стабильной стенокардией у 52% агрегация тромбоцитов была повышена, у 33% -снижена, у 15 % находилась в пределах нормы. По данным Соколова Е.И. и соавт. (1996), у больных ИБС индуцированная АДФ-агрегация тромбоцитов была на 29% выше, чем у здоровых лиц. По наблюдениям других авторов у больных с ИБС может иметь место и снижение агрегационной способности тромбоцитов, а также однофазность агрегации тромбоцитов. Выявлено нарушение процессов реакции высвобождения биологически активных веществ тромбоцитов. Отмечается наличие спонтанной агрегации тромбоцитов у 70% больных, но наиболее часто (в 89,4% случаев) это наблюдается у лиц со стабильной стенокардией III функционального класса. Многие исследователи отмечают повышение агрегационной активности тромбоцитов по мере увеличения давности ИБС.

В эндотелии синтезируется белок, стимулирующий начало тромбообразования, связывая тромбоциты с поврежденным участком сосудистой

стенки - фактор Виллебранда. Повышение его уровня в плазме крови больных ИБС с высокими функциональными классами стенокардии, инфарктом миокарда в молодом возрасте, устойчивостью к лекарственной терапии, отмечается многими авторами. Увеличение содержания фактора Виллебранда свидетельствует о значительном повреждении эндотелия атеросклеротическим процессом.

При повреждении эндотелия одновременно с тромбоцитарным активируется и плазменный гемостаз. У больных ИБС найдены существенные нарушения в системе плазменного гемостаза, которые усугубляются по мере прогрессирования заболевания. Отмечаются признаки гиперкоагуляции крови: укорочение активированного частичного тромбопластинового времени, увеличение содержания фибриногена, факторов VII, VIII, XIII, появление в кровотоке фибрин -мономерных комплексов и продуктов деградации фибриногена/фибрина, снижение антикоагулянтной активности (уровень АТ III и протеина С ниже нормальных значений), угнетение фибринолиза .

Атеросклеротические изменения эндотелия способствуют повышению активности фактора Хагемана, что происходит, в основном, за счет контакта крови с субэндотелием и другими компонентами сосудистой ткани. При атеросклерозе происходит активация всех звеньев системы гемостаза, что приводит к повышению в кровотоке свободного тромбина (тромбинемия). В экспериментах показано, что у здоровых людей трансформация фибриногена в фибрин осуществляется при очень низких концентрациях тромбина. У больных ИБС наблюдается снижение чувствительности к тромбину, нарушение процессов полимеризации фибрин-мономеров и превращения нормального фибриногена в фибрин. Наличие фибрин - мономерных комплексов выявлено у 53% больных ИБС.

Высокое содержание фибриногена в плазме пациентов с коронарной патологией отмечается в работах многих авторов. По данным Качалкова Д. А. и Грацианского Н. А. (1993) у больных с впервые возникшей стенокардией содержание фибриногена в плазме было выше нормальных значений. Авторы также отмечают связь уровня фибриногена с развитием клинической ремиссии ИБС, исходный уровень фибриногена был более низким у лиц с клиническими ремиссиями по сравнению с больными с сохраняющейся стенокардией. Имеются данные о постепенном повышении количества фибриногена при нестабильной стенокардии непосредственно перед развитием ангинозного приступа.

Антикоагулянтная система крови контролирует и регулирует процесс свертывания крови, способствуя профилактике и тромбообразования. Оценивая антикоагулянтные факторы особое внимание следует обратить на антитромбин III (АТIII). Антитромбин III впервые описан в 1965 г. Egeberg, на его долю приходится до 80 % всей антикоагуляционной активности плазмы. АТ III блокирует оба механизма плазменного гемостаза, нарушает процесс фибринообразования и свертывания крови в целом. Снижение функциональной активности антикоагулянта до 70 - 75% увеличивает риск повышенного тромбообразования, при этом снижение концентрации АТ III до 30% и ниже является опасным в плане развития венозных и артериальных тромбозов.

У больных ИБС наблюдается значительное снижение активности АТ III и установлена корреляция между значительным снижением концентрации АТ III в плазме и изменениями на коронарных ангиограммах. Исследование функциональной способности АТ III имеет большое диагностическое и прогностическое значение. По данным Harker L. et. al. (1997), снижение АТIII в послеинфарктном периоде может свидетельствовать о развитии предтромботического состояния.

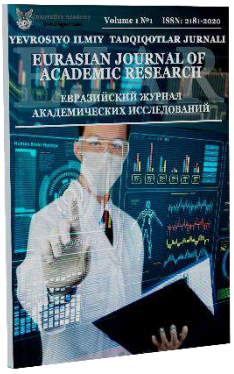
Другим важным антикоагулянтом является протеин С (Mammen и соавт., 1960). В систему протеина С входят кофактор протеина С - белок S и содержащийся в мембране эндотелиальных клеток гликопротеин - тромбомодулин. Антикоагулянтная активность протеина С направлена против факторов Va и Villa. В работе Баркагана З. С., Белых С. И., Карпенко А. А. (1993) показано, что при дефиците протеина С наблюдаются тромбозы различной локализации, и в частности - тромбозы коронарных артерий с развитием инфаркта миокарда. В литературе встречаются разные данные о содержании и активности протеина С в плазме больных ИБС. Esmon C. T. et. al. (1995) отмечают, что уровень протеина С и его активность у больных с различными формами ИБС повышены или соответствуют норме, а понижение концентрации протеина С до нормальных цифр происходит при развитии острого инфаркта миокарда. По данным Merlini P. A. et. al. (1994) уровень протеина С резко повышается при развитии инфаркта миокарда, а его резкое падение на фоне развившегося ИМ указывает на неблагоприятный прогноз .

Литературы:

1. Балуда М.В., Лопухина М.В., Фомина В.М., Лопухин В.О. Особенности лабораторного контроля за терапией варфарином у больных с ОКС // Тер. арх. - 2005. - №10. - С. 68-71.
2. Барбараш О.Л., Карташян Э.С., Кашталап В.В. и др. Распространённость и клинико-прогностическая значимость «непоражённых» коронарных артерий у больных с острым коронарным синдромом // Тер. арх. - 2011. - №1. - С. 47-53.
3. Грацианский Н.А. К публикации обновлённого руководства Европейского общества кардиологов по лечению ОКС без подъёма сегмента ST // Кардиология. - 2007. - №9. - С. 24-33.
4. Грацианский Н.А. Антитромбоцитарная терапия при коронарной болезни сердца. Некоторые проблемы и достижения // Кардиология. - 2010. - №6. - С. 4-21.
5. Загидуллин Н.Ш., Валеева К.Ф., Гассанов Н., Загидуллин Ш.З. Значение дисфункции эндотелия при сердечно-сосудистых заболеваниях и методы её медикаментозной коррекции // Кардиология. - 2010. - №5. - С. 54-60.
6. Комаров А.Л., Сироткина О.В., Деев А.Д., и др. Факторы риска тромботических осложнений и прогноз у больных с хронической формой ишемической болезни сердца // Кардиология. - 2009. - №11. - С. 4-10.
7. Мазаев А.А., Наймушин Я.А., Хаспекова С.Г. и др. Фактор Виллебранда и растворимый Р-селектин у больных с острым коронарным синдромом без подъёма сегмента ST при лечении антагонистом гликопротеинов IIb/IIIa эптифибатидом // Кардиология. - 2007. - №6. - С. 4-9.

8. Панченко Е.П. по поручению участников регистра REACH в РФ. Результаты трёхлетнего наблюдения за амбулаторными больными с клиническими проявлениями атеротромбоза (анализ российской популяции регистра REACH) // Кардиология. - 2009. - №10. - С. 9-15.
9. Рекомендации Американской коллегии кардиологов/Американской ассоциации сердца 2007 г. по ведению пациентов с нестабильной стенокардией/инфарктом миокарда без подъёма сегмента ST // Кардиология. - 2008. - №4. - С. 77-95.
10. Рагино Ю.И., Баум В.А., Полонская Я.В. и др. Окисленный фибриноген и его связь с нарушениями гемостаза и функции эндотелия при ишемической болезни сердца и инфаркте миокарда // Кардиология. - 2009. - №9. - С. 7-8.
11. Явелов И.С. Антитромботическая терапия после обострения коронарной болезни сердца у больных, нуждающихся в длительном использовании антикоагулянтов // Сердце. - 2010. - №2 - С. 47-53.
12. Bassand J.P., Hamm C.W., Ardissino D. et al. Guidelines for the diagnosis and treatment of non-ST-segment elevation acute coronary syndromes // Transfus. Med. Rev. - 2007. - Vol. 21. - P. 101-117.
13. Choi B.G., Vilahur G., Ibanez B. et al. Measures of thrombosis and fibrinolysis // Clin. Lab. Med. - 2006. - Vol. 26. - P. 655-678.
14. Fuchigami S., Kaikita K., Soejima K. et al. Changes in plasma von Willebrand factor-cleaving protease (ADAMTS13) levels in patients with unstable angina // Thromb. Res. - 2008. - Vol. 122. - P. 618-623.
15. Kaczmarzyk-Radka A., Lenartowska L., Lewczuk J. Dysfunction of coagulation processes in patients after acute coronary syndrome - therapeutic implications // Pol. Merkur. Lekarski. - 2010. - Vol. 28. - P. 293-296.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

OCCURRENCE OF VENTRICULAR ARRHYTHMIAS IN PATIENTS WITH POSTINFARCTION CARDIOSCLEROSIS AND METHODS OF THEIR TREATMENT

Eshmetova Saboxat Ilkhomovna[1], Kenjaev Majid Latipovich[2], Maksudova Malika Hamdamjonovna[3], Jumanazarov Sultanboy Baxodirovich[4]

[1 3 4] Tashkent Medical Academy, Tashkent, Uzbekistan

[2] Tashkent Regional Specialized Somatic Hospital

https://doi.org/10.5281/zenodo.4709712

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

ventricular arrhythmia, antiarrhythmic drugs, beta

ABSTRACT

Topical issues of primary prevention of death in patients with postinfarction cardiosclerosis with ventricular arrhythmias (VA) are considered. An overview of all the main clinical studies devoted to the study of the possibilities of various antiarrhythmic drugs in the prevention of death in patients with VA is presented. It is emphasized that in patients with organic heart diseases and VA, only beta-blockers and amiodarone can lead to a decrease in mortality, while the use of other drugs either does not affect mortality, or even increases mortality, mainly due to the arrhythmogenic effect. The data of recent clinical studies on the effectiveness of the use of cardioverter-defibrillators in this category of patients are presented. It has been shown that the use of cardioverter-defibrillators in comparison with drug therapy is more effective in preventing deaths.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЖЭЛУДОЧКОВАЯ АРИТМИЙ СЕРДЦА У БОЛЬНЫХ ПОСТИНФАРКТНЫМ КАРДИОСКЛЕРОЗОМ И МЕТОДЫ ИХ ЛЕЧЕНИЯ

Эшметова Сабохат Илхомовна[1], Кенжаев Мажид Латипович[2], Максудова Малика Хамдамжоновна[3], Жуманазаров Султанбой Баходирович[4]

[1 3 4] Ташкентская медицинская академия, г. Ташкент, Узбекистан

[2] Ташкентская областная специализированная соматическая больница

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 13 апреля 2021 г.
Утверждено: 17 апреля 2021 г.
Опубликовано: 19 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

АННОТАЦИЯ

Рассматриваются актуальные вопросы первичной профилактики смерти у больных постинфарктным кардиосклероз с желудочковыми аритмиями (ЖА). Приведён

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

желудочковая аритмия, антиаритмические препараты,бета-блокатор, амиодарон.

обзор всех основных клинических исследований, посвящённых изучению возможностей различных антиаритмических препаратов в профилактике смерти у больных с ЖА. Подчёркивается, что у больных с органическими заболеваниями сердца и ЖА только бета-блокаторы и амиодарон могут привести к снижению смертности, тогда как применение других препаратов либо не влияет на смертность, либо даже увеличивает летальность в основном за счёт аритмогенного эффекта. Представлены данные последних клинических исследований, посвящённых эффективности применения кардиовертеров-дефибрилляторов у рассматриваемой категории больных. Показано, что применение кардиовертеров-дефибрилляторов в сравнении с медикаментозной терапией имеет большую эффективность в профилактике смертельных исходов.

Первичная профилактика смерти при желудочковых аритмиях (ЖА) — это профилактика смерти у больных, не имевших в анамнезе устойчивой желудочковой тахикардии (ЖТ) или фибрилляции желудочков (ФЖ), нос высоким риском их развития. В первую очередь к ним относятся больные с потенциально злокачественными ЖА (желудочковая экстрасистолия, неустойчивая ЖТ) и/или с выраженной систолической дисфункцией левого желудочка (фракция выброса левого желудочка [ФВЛЖ] <40%). По мнению экспертов ACC/AHA/ESC [1], при анализе исследований, посвященных данной проблеме (особенно у больных, перенесших инфаркт миокарда (ИМ) или с хронической сердечной недостаточностью (ХСН)), кроме внезапной сердечной смерти (ВСС) надежной конечной точкой является общая смертность. Обусловлено это различной интерпретацией разных вариантов смерти, в том числе и ВСС, а также в ряде случаев — значительной долей неаритмической смерти в общей структуре смертности.

Антиаритмики для первичной профилактики смерти

Попытка использовать любые антиаритмики для первичной профилактики смерти (подавление желудочковой эктопической активности) может в ряде случаев привести к ухудшению прогноза. Для иллюстрации данного положения можно сослаться на уже ставшие классикой многоцентровые рандомизированные плацебо-контролируемые исследования CAST-I и CAST-II (Cardiac Arrhythmia Suppression Trial) [2,3]. В последних изучалось влияние антиаритмической терапии препаратами IC класса (флекаинид, энкаинид, морицизин) на выживаемость больных с желудочковой экстрасистолией (6 и более в час), перенесших ИМ (ФВЛЖ ≤ 40%). Оба исследования были досрочно прекращены из-за значительного и достоверного увеличения смертности у больных, принимавших антиаритмики, по сравнению с группой плацебо. Так, аритмическая (внезапная) смерть у 730 пациентов, получавших энкаинид и флекаинид, составила 4,5% по сравнению с

1,2% в группе плацебо (725 больных) (относительный риск (ОР)=3,6; 95% доверительный интервал (ДИ) 1,7-8,5), а общая смертность была, соответственно, 7,7% и 3,0% (ОР=2,5; 95% ДИ 1,6-4,5; p<0,01). Исследование CAST-II было преждевременно остановлено в июле 1991 года, потому что смертность на фоне приема морицизина оказалась достоверно выше, чем в группе плацебо (p<0,02). После опубликования результатов исследования CAST появился ряд сообщений, основанных на его ретроспективном анализе. В них указывалось положительное влияние на смертность "легкого" подавления ЖЭ препаратами IC класса или целесообразность сочетания этой группы антиаритмиков с бета-блокаторами при потенциально злокачественных желудочковых аритмиях. Несмотря на это, представляется нецелесообразным практическое использование данных заключений, так как не было проведено ни одно рандомизированное исследование, доказывающее их правоту. В некоторых других работах установлено, что применение блокаторов натриевых каналов IA и IB классов (хинидин, дизопирамид, мексилетин) у этой категории больных также сопряжено с риском увеличения общей смертности, вероятно, за счет их проаритмогенных эффектов [1,4]. В подтверждение этого анализ 50 исследований, включавших 23229 больных, перенесших ИМ, установил статистически значимое увеличение смертности у больных, получавших различные антиаритмические препараты I класса (p=0,03) [5].

Бета-блокаторы

К настоящему времени накоплен достаточный опыт использования антиаритмиков других классов при потенциально злокачественных ЖА. Ряд клинических исследований и их мета-анализ продемонстрировали, что бета-блокаторы без внутренней симпатомиметической активности (ВСА), применяемые в достаточно высоких дозах, уменьшают общую смертность в среднем на 20-25% у больных группы высокого риска, перенесших ИМ с зубцом Q [5,6].

Так, по данным Teo K.K. et al. [5], назначение бета-блокаторов после ИМ (n=26973) привело к достоверному снижению риска смерти на 19% по сравнению с контрольной группой (n=26295) больных, перенесших ИМ (ОР=0,81; 95% ДИ 0,75-0,87; p<0,00001). В то же время, при многофакторном анализе, проведенном в рамках Cooperative Cardiovascular Project [7] (201752 больных с ИМ; наблюдение не менее 24 месяцев), показано, что снижение риска смерти при применении бета-блокаторов после ИМ происходит независимо от размеров ИМ (уменьшение ОР на 40%), возраста больных (<70 лет — уменьшение ОР на 40%; >80 лет — на 32%), наличия сахарного диабета (уменьшение ОР на 36%), проведенного ЧКВ (уменьшение ОР на 40%) и ряда других факторов.

Установлено также, что у больных, перенесших ИМ, бета-блокаторы статистически снижают частоту ВСС и повторного ИМ [8,9]. Например, в одном из самых часто цитируемых исследований BHAT (The β-blocker Heart Attack Trial) в группе пропранолола (180-240 мг/сут) ВСС смерть составляла 3,3%, а в группе плацебо — 4,6% (p<0,05) [8]. Эксперты ACC/AHA [10] не отдают предпочтения каким-либо бета-блокаторам без ВСА. Однако к препаратам, имеющим наибольшую доказательную базу, относят метопролол, пропранолол, тимолол.

Определенный интерес вызывает многоцентровое (17 стран, 163 центра) рандомизированное, плацебо контролируемое исследование CAPRICORN (Carvedilol Postinfarct Survival Control in LV Dysflunction) [11]. В него были включены больные с систолической дисфункцией ЛЖ (ФВ≤40%), развившейся после ИМ (1959 пациентов, наблюдение 1,3 года). В группе больных, леченных карведилолом (максимальная доза 25 мг 2 раза/сут), отмечено снижение общей смертности (p=0,03), количества повторных ИМ (p=0,014) и случаев сердечно-сосудистой смерти (p=0,024). Однако имелась только недостоверная тенденция к уменьшению ВСС.

Амиодарон

Более сложное отношение к роли амиодарона в первичной профилактике смерти. Его эффективность в этом направлении изучалась в группах повышенного риска во многих исследованиях (см. табл. 1). Однако в большинстве из них амиодарон не оказывал существенного влияния на общую смертность, но значительно снижал риск ВСС. Например, в рандомизированном плацебо-контролируемом исследовании CAMIAT (Canadian Amiodarone Myocardial Infarction Arrhythmia Trial) [12] комбинированная первичная конечная точка (аритмическая смерть и успешная реанимация после ФЖ) регистрировалась на 38,2% реже у больных, леченных амиодароном, чем в группе плацебо (p=0,029). В то же время, общая смертность у них статистически значимо не различалась (p=0,13). В другом крупном плацебо контролируемом исследовании EMIAT (European Myocardial Infarct Amiodarone Trial) [13] получены подобные данные. Общая смертность не уменьшалась у больных, получавших амиодарон (p=0,96), но аритмическая смерть у них была на 35% меньше (p=0,05).

Необычные результаты отмечены в двойном слепом плацебо-контролируемом исследовании CHF-STAT (Congestive Heart Failure Survival Trial on Antiarrhythmic Therapy) [14]. Амиодарон не снижал смертность во всей группе, получавшей его (p=0,6), но имелась тенденция к уменьшению общей смертности у больных с неишемической кардиомиопатией (p=0,07). Кроме того, он был эффективен в улучшении сократительной функции ЛЖ.

Для уточнения реального влияния амиодарона на смертность был проведен мета-анализ ATMA (The Amiodarone Trials Meta-analysis), включавший 13 рандомизированных плацебо-контролируемых исследований, включавших 6553 больных, перенесших ИМ и/или с застойной сердечной недостаточностью, большинство их которых имели потенциально злокачественные ЖА (средняя ФВЛЖ — 31%, средняя частота ЖЭ — 18 в час) [15]. Амиодарон снижал внезапную (аритмическую) смерть на 29% (p=0,003), но не влиял на другие причины смерти и поэтому уменьшал общую смертность только на 13% (p=0,03). Необходимо отметить, что детальный анализ исследований с амиодароном уже тогда указывал на то, что он уменьшает общую смертность преимущественно у больных с неишемической кардиомиопатией и неустойчивой ЖТ, сочетающихся с низкой ФВЛЖ (в среднем менее 40%). Это довольно отчетливо было продемонстрировано в исследованиях GESICA [16] и CHF-STAT [14].

Продолжая обсуждение значения амиодарона в первичной профилактике

смерти, надо остановиться на работах последних лет и, в частности, на рандомизированном плацебо-контролируемом исследовании SCD-HeFT (Sudden Cardiac Death in Heart Failure Trial) [17]. В исследование были включены 2521 больных в возрасте 18 лет и старше с систолической ХСН ишемического (52%) и неишемического (48%) генеза (70% — II и 30% — III ФК по классификации NYHA), которых распределили на 3 группы: (1) общепринятая фармакотерапия ХСН плюс плацебо; (2) общепринятая фармакотерапия ХСН в сочетании с амиодароном (поддерживающая доза 200-400 мг/сут); (3) общепринятая фармакотерапия ХСН плюс имплантируемый кардиовертер-дефибриллятор (ИКД). Частота назначения бета-блокаторов, ингибиторов АПФ, блокаторов рецепторов ангиотензина II в группах практически не различалась. Применение амиодарона у всех больных ХСН не приводило к снижению смертности по сравнению с группой плацебо (наблюдение 45,5 месяца): общая смертность в группе амиодарона составляла 28%, а в группе плацебо — 29% (p=0,53). В то же время, у больных с ИКД общая смертность была достоверно меньше, чем в группе плацебо — 22% (p=0,007). Обращает на себя внимание то, что у больных с более тяжелой ХСН (III ФК), принимавших амиодарон, смертность была выше, чем в группе плацебо (p=0,01), а ИКД также не снижали её (p=0,3). Таким образом, в исследовании SCD-HeFT было показано, что амиодарон не уменьшает смертность при систолической ХСН II и III ФК, а в случаях её более тяжелого течения (III ФК) неэффективны даже ИКД. Однако надо иметь в виду то, что у больных, включенных в исследование, было мало потенциально злокачественных ЖА (от 21% до 25% неустойчивой ЖТ). Это, по нашему мнению, не позволяет экстраполировать его результаты на больных с более высоким риском ВСС. Тем не менее, можно предположить, что при крайне тяжелом поражении миокарда любой этиологии большинство современных антиаритмических средств, вероятно, будут в большей степени проявлять свое аритмогенное действие, чем обеспечивать антиаритмический эффект.

Thomas K.L. с соавт. [18] провели ретроспективный анализ смертности у больных с ИМ, осложненным СН и/или систолической дисфункцией ЛЖ, принимавших (825 больных) и не принимавших (13875 больных) амиодарон, в исследовании VALIANT (исследование по священо изучению влияния валсартана, каптоприла и их сочетания на течение ИМ с нарушением сократительной функции ЛЖ). По их данным, использование амиодарона ассоциировалось с достоверным увеличением смертности в ранние и поздние сроки после перенесенного ИМ (наблюдение до 3 лет): 1-16 день (p=0,02), 17-45 день (p<0,001), 46-198 день (p=0,51) и 199-1096 день (p<0,01). Необходимо отметить, что этот анализ имеет также ряд недостатков, несмотря на использование современных статистических методик: отсутствовала рандомизация на группы больных с амиодароном и без амиодарона, группа амиодарона была существенно меньше и в ней было больше больных высокого сердечно-сосудистого риска (преобладание желудочковых аритмий, АГ, тяжелой СН, сахарного диабета, ФП и др.). Появление новых данных о роли амиодарона в первичной профилактике смерти послужило поводом для выполнения мета-анализа, включавшего современные

исследования. Он был опубликован в 2009 г. [19] и содержал 15 рандомизированных контролируемых исследований (8522 больных с потенциально злокачественными ЖА и/или систолической дисфункцией ЛЖ; наблюдение от 6 до 45,5 месяцев). Амиодарон статистически значимо уменьшал относительный риск развития ВСС на 29% (7,1% и 9,7%; ОР — 0,71 [95% ДИ — 0,61-0,84]; p<0,001) и сердечно-сосудистой смерти на 18% (14% и 16,3%; ОР — 0,82 [95% ДИ — 0,71-094]; p=0,004) по сравнению с группой плацебо/контроль. В то же время, общая смертность хотя и была ниже у больных, леченных амиодароном (18,1% и 19,6%), но эта разница не достигала статистической достоверности (ОР — 0,87; 95% ДИ — 0,75-1,02; p=0,093). Эффективность комбинации амиодарона с бета-блокаторами у больных, перенесших ИМ, проанализирована в двух крупных исследованиях, обсужденных нами ранее — EMIAT и CAMIAT: сердечная смерть (p=0,03), а также аритмическая смерть плюс успешная кардиопульмональная реанимация, проводимая в связи с остановкой сердца (p=0,02), достоверно реже встречались у больных, получавших бета-блокаторы и амиодарон, чем при применении только амиодарона или плацебо [20]. Общая смертность тоже была ниже в группе амиодарона с бета-блокаторами, но это различие оказалось статистически незначимым. Совместное применение амиодарона и бета-блокаторов не приводило к более частой отмене амиодарона из-за выраженной брадикардии по сравнению с использованием только амиодарона (1,2% и 1,0%, соответственно). Следовательно, если у больного, перенесшего ИМ и принимающего бета-блокаторы, планируется назначение амиодарона для лечения симптомной аритмии, лечение бета-блокатором должно быть продолжено.

Другие антиаритмические средства

При появлении новых антиаритмиков III класса они всегда изучались в плане возможности снижения смертности у больных группы высокого риска. В двойном слепом плацебо-контролируемом исследовании (1456 больных, перенесших ИМ; наблюдение в течение 1 года) соталол хотя и снижал ОР общей смертности на 18%, эти данные были статистически недостоверны (смертность 7,3% и 8,9%; p=0,3) [21]. В качестве комментария к данной работе нужно отметить, что соталол сразу назначался в максимальной дозе (320 мг/сут), на фоне чего отмечалось увеличение смертности по сравнению с группой плацебо в ранние сроки исследования. Однако отсутствие других данных, которые показали бы положительное влияние соталола на первичную профилактику смерти, не позволяет использовать его с этой целью. Не оказывает влияния на смертность больных, перенесших ИМ, и больных с систолической ХСН антиаритмический препарат III класса дофетилид (DIAMOND-MI trial — 1510 больных, ФВ ЛЖ≤35% и DIAMOND-CHF trial — 1518 больных) [22]. Противоречивые результаты получены при оценке влияния на смертность нового антиаритмика III класса дронедарона. Так, двойное слепое плацебо-контролируемое исследование ANDROMEDA (627 больных с систолической ХСН, из которых около 60% имели III или IV ФК по NYHA; наблюдение 7 месяцев) [23] было досрочно прекращено из-за существенного

увеличения смертности в группе дронедарона (8,1% и 3,8%; ОР — 2,13 [95% ДИ — 1,07-4,25]; p=0,03). В другом исследовании ATHENA (4628 больных с ФП и систолической ХСН, из которых 21,2% имели II или III ФК по NYHA; наблюдение 21 месяц) [24] не показано различий в общей смертности в группах дронедарона и плацебо (5,0% и 6,0%; ОР — 0,84 [95% ДИ — 0,66-1,08]; p=0,18). Однако сердечно-сосудистая смертность была меньше в группе дронедарона (p=0,03). Заключая обзор данных работ, отметим, что в исследовании ATHENA тяжесть ХСН была существенно меньше, чем в исследовании ANDROMEDA, что не могло не повлиять на его результаты. Следующий этап исследований по первичной профилактике ВСС и общей смертности заключался в сравнении эффективности ИКД и медикаментозной терапии у больных высокой группы риска: в основном, это больные ИБС со сниженной ФВ ЛЖ (<30-40%), перенесшие ИМ, или (реже) с ХСН неишемического происхождения. В исследовании MADIT (Multicenter Automatic Defibrillator Implantation Trial) [25] сравнивалась эффективность ИКД и антиаритмических препаратов (80% больных получали амиодарон) в первичной профилактике смерти у 196 больных ИБС после ИМ с ФВ ЛЖ <35%. Все больные имели спонтанную неустойчивую ЖТ (её наличие подтверждалось длительным мониторированием ЭКГ) и индуцированную инвазивным электрофизиологическим исследованием (ЭФИ) устойчивую ЖТ, не купировавшуюся в/в введением новокаинамида. Исследование было досрочно прекращено из-за существенно более низкой общей смертности у больных с ИКД (15% и 38%; ОР — 0,46 [95% ДИ — 0,26-0,82]; p=0,009). Несмотря на впечатляющие результаты данной работы, она вызвала ряд критических замечаний: в частности, отмечалось, что в группе больных с ИКД значительно чаще использовались бета-блокаторы, а у 10% больных группы антиаритмической терапии применялись антиаритмические препараты I класса. Однако исследование MUSTT (Multicenter Unsustained Tachycardia Trial) [26], выполненное по протоколу, подобно тому, который использовался в исследовании MADIT, подтвердило его результаты. Исследование MADIT-II (Multicenter Automatic Defibrillator Implantation Trial-II — 1232 больных после ИМ, наблюдение 20 месяцев) [27] расширило показания для применения ИКД у больных ишемической кардиомиопатией с ФВ ЛЖ 30% и меньше. Для включения в него не требовалось проведения инвазивного ЭФИ с целью индукции ЖА. Из исследования исключались больные с ХСН IV ФК по NYHA, имеющие устойчивую ЖТ, а также те, кому была проведена реваскуляризация миокарда в течение предшествующих 3 месяцев. Данное исследование продемонстрировало, что в группе больных, у которых не менее чем через 30 дней после ИМ фракция выброса ЛЖ остается ниже 30%, выживаемость при ИКД на 31% больше (p = 0,016), чем при проведении современной фармакотерапии.

Заключение

Таким образом, для улучшения прогноза жизни при потенциально злокачественных ЖА и/или систолической дисфункции ЛЖ (в основном, это больные ИБС, перенесшие ИМ) целесообразно назначение бета-блокаторов без ВСА, так как они имеют наибольшую клиническую доказательную базу из всех современных антиаритмических средств в первичной

профилактике смерти. В то же время, учитывая все ранее изложенное, амиодарон не является основным препаратом, который следует применять с этой целью (особенно у больных с ишемической кардиомиопатией и ХСН III-IV ФК по NYHA). Однако, вероятно, он может использоваться при высоком риске ВСС и наличии противопоказаний к бета-блокаторам, если отсутствует возможность имплантации КД. Результаты исследований последних 15 лет продемонстрировали, что имплантация КД может быть эффективнее, чем современное медикаментозное лечение, для первичной профилактики смерти у определенных групп больных высокого риска. Эксперты ACC/AHA/HRS [28] рекомендуют следующие показания для имплантации КД с целью первичной профилактики смерти:

1. ФВ ЛЖ <30% у больных, перенесших ИМ менее 40 дней назад и имеющих ХСН I ФК по NYHA (класс I, уровень доказательства А);

2. ФВ ЛЖ <35% у больных, перенесших ИМ менее 40 дней назад и имеющих ХСН II или III ФК по NYHA (класс I, уровень доказательства А);

3. ФВЛЖ <35% у больных с неишемической дилатационной кардиомиопатией и ХСН II или III ФК по NYHA (класс I, уровень доказательства В);

4. неустойчивая ЖТ у больных ИБС, перенесших ИМ и имеющих ФВЛЖ <40%, у которых при ЭФИ индуцируется ФЖ или устойчивая ЖТ (класс I, уровень доказательства В).

Очевидно, требуется дальнейшее уточнение показаний к применению ИКД — конкретизация критериев индивидуального риска развития аритмической смерти.

Литературы:

1. ACC/AHA/ESC 2006 guidelines for management of patients with ventricular arrhythmias and the prevention of sudden cardiac death. Europace 2006; 8(9): 746-837.

2. Cardiac arrhythmia suppression trial (CAST) investigators. Preliminary report: effect of encainide and flecainide on mortality in a randomized trial of arrhythmia suppression after myocardial infarction. N Engl J Med 1989; 321(6): 406-412.

3. Effect of the antiarrhythmic agent moricizine on survival after myocardial infarction. The cardiac arrhythmia suppression trial II investigators. N Engl J Med 1992; 327(4): 227-233.

4. Morganroth J., Goin J.E. Qinidine-related mortality in the short-to-medium term treatment of ventricular arrhythmias: a meta-analysis. Circulation 1991; 84(5): 1977-1983.

5. Teo K.K., Yusuf S., Furberg C.D. Effects of prophylactic antiarrhythmic drug therapy in acute myocardial infarction. JAMA 1993; 270(13): 1589-1595.

6. Antman E.M. ST-elevation myocardial infarction: management. In: Braunwald E., Zipes L., Libby P., Bonow R (eds). Heart disease. Philadelphia: W.B. Saunders company; 2005. p.1167-1226.

7. Gottlieb S.S., MacCarter R.J., Vogel R.A. Effect of beta-blockade on mortality among high-risk and lowrisk patients after myocardial infarction. N Engl J Med 1998; 339(8): 489-497.

8. A randomized trial of propranolol in patients with acute myocardial infarction. JAMA 1982; 247(12):1707-1714.

9. Freemantle N., Cleland J.G., Yoyng P. et al. Beta-blockade after myocardial infarction: systematic reviw and meta regression analysis. BMJ 1999; 318(7200): 1730-1737.

10. ACC/AHA guidelines for the management of patients with ST-elevation myocardial infarction. Circulation 2004; 110(5): 588-636.

11. Dargie H.J. Effect carvediol on outcome after myocardial infarction in patients with left-ventricular dysfunction: the CAPRICORN randomized trial. Lancet 2001; 357(9266): 1385-1390.

12. Cairns J.A., Connoly S.J., Roberts R., Gent M. Randomised trial of outcome after myocardial infarction in patients with frequent or repetitive ventricular premature depolarisations: CAMIAT. Lancet 1997; 349(9053): 675-682.

13. Julian D.G., Camm A.F., Frangin G. et al. Randomised trial of effect of amiodarone on mortality in patients with left-ventricular dysfunction after recent myocardial infarction: EMIAT. Lancet 1997; 349(9053): 667-674.

14. Singh S.N., Fletcher R.D., Fisher S.G. et al. Amiodarone in patients with congestive heart failure and asymptomatic ventricular arrhythmia. Survival trial of antiarrhythmic therapy in congestive heart failure. N Engl J Med 1995; 333(2): 77-82.

15. Effect of prophylactic amiodarone on mortality after acute myocardial infarction and in congestive heart failure: meta-analysis of individual data from 6500 patients in randomized trials. Lancet 1997; 350(9089): 1417-1424.

16. Doval H.C., Nul D.R., Grancelli H.O. et al. Nonsustained ventricular tachycardia in severe heart failure. Independent markers of increased mortality due to sudden death. GESICA-GEMA investigators. Circulation 1996; 94(12): 3198-3203.

17. Bardy G.H., Lee K.L., Mark D.B. et al. Amiodarone or implantable cardioverter-defibrillator for congestive heart failure. N Engl J Med 2005; 352(3): 225-237.

18. Thomas K.L., Al-Khatib S.M., Lokhnygina Y. et al. Amiodarone use after acute myocardial infarction complicated by heart failure and/or left ventricular dysfunction may be associated with excess mortality. Am Heart J 2008; 155(1): 87-93.

19. Piccini J.P., Berger J.S., O'Connor C.M. Amiodarone for the prevention of sudden cardiac death: a metaanalysis of randomized controlled trials. Eur Heart J 2009;30(10):1245-53.

20. Boutitie F. Boissel J-P., Connolly S.J. Amiodarone interaction with beta-blockers: analysis of the merged EMIAT (European Myocardial Infarct Amiodarone Trial) and CAMIAT (Canadian Amiodarone Myocardial Infarction Trial) databases. The EMIAT and CAMIAT Investigators. Circulation 1999; 99(17): 2268-2275.

21. Julian D.G., Prescott R.J., Jackson F.S., Szekely D. Controlled trial of sotalol for one year after myocardial infarction. Lancet 1982; 1(8282): 1142-1147.

22. Sager P.T. New advances in class III antiarrhythmic drug therapy. Curr Opin Cardiol 2000; 15(1): 41- 53.

23. Kober L., Torp-Pedersen C., McMurray J.J. et al. Increased mortality after dronedarone therapy for severe heart failure. N Engl J Med 2008; 358(25): 2678-2687.

24. Hohnloser S.H. Crijns H.J., van Eickels M. Effect of dropedarone on cardiovascular events in atrial fibrillation. N Engl J Med 2009; 360(7): 668-678.

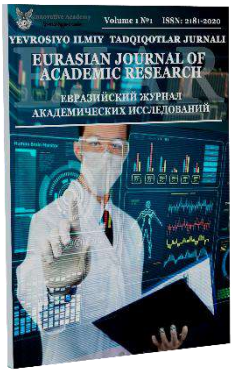
25. Moss A.J., Hall W.J., Cannom D.S. et al. Improved survival with an implanted defibrillator in patients with coronary disease an high risk for ventricular arrhythmia. N Engl J Med 1996; 335(26): 1933-1940.

26. Buxton A.E., Lee K.L., Fisher J.D. et al. A randomized study of the prevention of sudden death in patients with coronary artery disease. Multicenter Unsustained Tachycardia Trial Investigators. N Engl J Med 1999; 341(25): 1882-1890.

27. Moss A.J., Zareba W., Hall W.J. et al. Prophylactic implantation of a defibrillator in patients with myocardial infarction and reduced ejection fraction. N Engl J Med 2002; 346(12): 877-883.

28. ACC/AHA/HRS 2008 guidelines for device-based therapy of cardiac rhythm abnotmalities. Circulation 2008; 117(21): e350-e408.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF GROUNDWATER RISE IN FERGANA

Abdulkhaev Zokhidjon Erkinjonovich[1], Madraximov Mamadali Mamadaliyevich[2], Shoev Mardonbek Axmadjon o'g'li[3], Toshpulatov Nosirbek Egamberdiyevich [4]

[1,2,3,4] Farg'ona politexnika instituti

https://doi.org/10.5281/zenodo.4709742

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

horizontal drainage, ground water level, flow rate, a depression curve, perfect type, imperfect type, groundwater, radius of depression, coefficient filtration.

ABSTRACT

The article considers methods of lowering the groundwater level in the territory of the city of Fergana, using closed horizontal drainage and given hydrological calculations.

FARG'ONA SHAXAR YER OSTI SIZOT SUVLARINING KO'TARILISH MUAMMO VA YECHIMLARI

Abdulkhaev Zokhidjon Erkinjonovich[1], Madraximov Mamadali Mamadaliyevich[2], Shoev Mardonbek Axmadjon o'g'li[3], Toshpulatov Nosirbek Egamberdiyevich [4]

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

gorizantal drenaj, grunt suv sathi, debit, depressiya egri chizig'i, mukammallashgan tur, mukammallashmagan tur, grunt suvlari, depressiya radiusi, solishtirma sarf, filtiratsiya koeffitsienti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Farg'ona shaxri xududida yer osti sizot suvlarini pasaytirishga bag'ishlangan bo'lib, unda gorizontal yopiq drenajlardan foydalanish yo'llari va gidravlik hisoblashlar berilan.

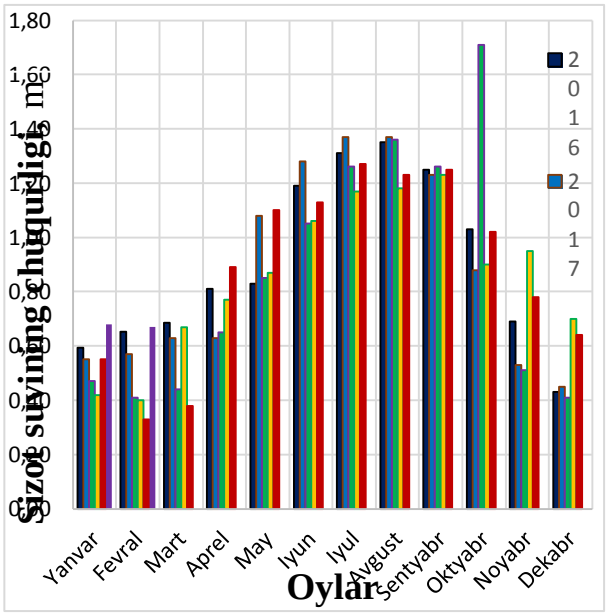
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

KIRISH. Keyingi yillarda Farg‘ona shahri hududida yer osti sizot suvlarining satxini ko‘tarilishi ko‘pdan-ko‘p muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shaharning markaziy qisimlarida, Yormazor, Jo‘ydam hududlarida yer osti sizot suvlarining chuqurligi 1-1.5 metrni tashkil qilmoqda(1-rasm). Bu shaharda qurilgan binolar, muhandislik kommunikatsiyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yer osti sizot suvlarini sathini aniqlashva harakat yo’nalishlarini o’rganish uchun gidrologik o’rganishlar olib borildi. O’rganishlar bo’yicha hududni gidrogeologik xaritasi tuzildi(2-rasm). O’rganishlar natijasiga ko’ra yer osti sizot suvlarining sathini ko’tarilishi kuzatilmoqda, bu yer osti sizot suvlarini sathini pasaytirish uchun chora ko’rish kerakligini taqazo etadi.

Yer osti sizot suvlarining ko’tarilib borishi shaxar hududida qurilgan binolarni cho’kishi, muhandislik kommunikatsiyalarini yaroqsiz holga kelish va qurilish jarayoniniga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun shaxar hududi gidrogeologik xaritasiga asoslangan holda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda, bunga asosan takliflar ishlab chiqilgan.

MASALANING QO’YILISHI. Shaxar hududida yer osti sizot suvlari sathini pasaytirish uchun vertikal drenaj quduqlar qazilgan va bu joylarda yer osti sizot suvlarining pasayishi kuzatilgan. Vertikal drenajlar orqali suvni olib tashqariga chiqarish uchun nasoslar ishlatilmoqda va ortiqcha elektr energiya sarflanmoqda[1],[2]. Shaxar tashqarisiga ochiq zovurlar qazilgan ammo shaxar ichiga bunday zovurlar qazishning imkoni yo’q.

Olib borilgan tatqiqodlar shuni ko‘rsatadiki Farg‘ona shahrining yer osti suvlarini sathini pasaytirish uchun, yopiq gorizantal drenajlardan foydalanish muammoni yechishni yagona yo‘li hisoblanadi. Bunday drenaj kollektorlar deyarli chuqur joylashmasdan yer osti sizot suvlarini nisbatan kata bo‘lmagan chuqurlikka pasaytirish imkonini beradi. Bunday drenaj kollektorlar asosan diametri 500-700 mm li politelin quvurlardan tayyorlanadi. Quvurlarning ma’lum qismida uzunligi 3-4 metr bo‘lgan perforatsiya qilingan suv qabul qiluvchi bo‘limdan iborat.

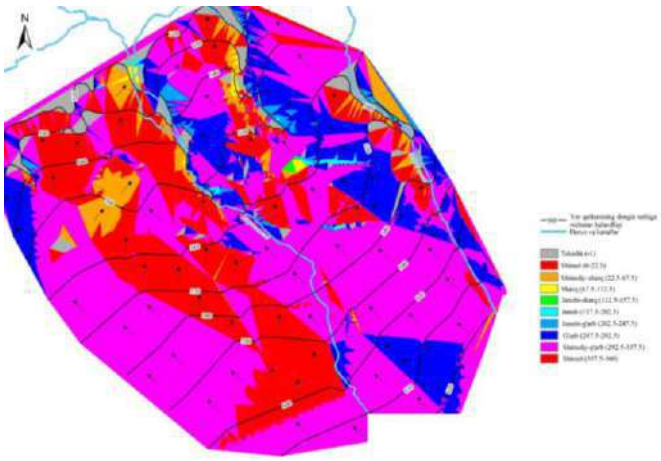
2-rasm. Yil va oylar bo’yicha yer osti sizot suvining ko’tarilish va pasayish diagrammasi

Farg‘ona shahri markazidan “Marg‘ilon soy” suv inshoati o‘tgan, bu inshoat shaharning eng chuqur qismi bo‘ylab o‘tganligi uchun, suv yig‘uvchi inshoat sifatida qabul qildik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Taklif qilinayotgan kollektorlar o‘z oqimi bilan suvni mavjud “Marg‘ilon soy” suv inshoatiga to‘kadi. Bunday suv sathini pasaytiruvchi drenaj kollektorlarini joylashtirishda hududning gidrogeologik va geodezik joylashuvini inobatga olgan holda, sxema ishlab chiqildi.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Gidrogeologik va geodezik joylashuvni inobatga olish qurilish narxini pasaytirishni va suvni maksimal yig‘ish imkoninni beradi. Drenaj kollektorini joylashtirishda ko‘chalar bo‘ylab o‘tkazish ko‘zda tutilgan. Buning uchun ko‘chalar bo‘ylab handaklar tayyorlanadi va bu handaklarda nishoblangan holda politelin quvurlar yotqiziladi. Quvurlar ustki qismi o‘lchami 15-20 mm li shag‘al tosh bilan to‘ldiriladi. Shag‘al toshning qalinligi 40-50 sm ni tashkil qiladi. Shag‘al toshni ustiga 20-30 sm qalinlikda qum solinadi. Qumning ustki qismi grunt bilan to‘ldiriladi. Yer osti sizot suvlari shag‘al tosh qismi orqali kollektorga yig‘iladi[3].

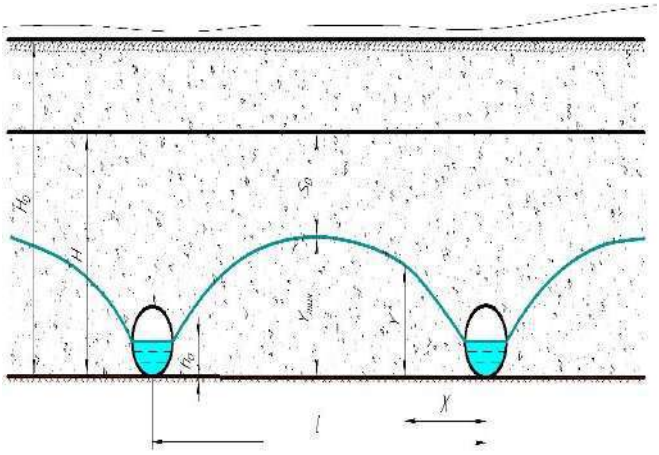
2-rasm. Farg’ona shaxar uchun yer osti sizot suvlarining harakat yo'nalishi

DRENAJ TIZIMINI HISOBLASH. Drenaj tizimini hisoblash uchun oldindan sxemasi ishalab chiqilgan aniq bir hudud uchun amalga oshiriladi. Tuzilgan sxemada drenaj tizimlari ularni joylashtirish va tuproqni namini yo’qotish me’yorlarini hisobga olib grunt suvlarini sathini pasaytirish hisob sxemasi tuziladi. Drenaj tizimini tuzilishi va vazifasiga bog’liq holda quyidagilar hisoblash tizimiga kiritiladi:

Gidrogeologik hisob, bunda drenaj tizimi va kollektorni debit (hisobiy suv yig’ilishi), ko’rilayotgan hududhni depressiya egri chizig’i quriladi.

Gidravlik hosob, bunda suv uzatuvchi quvurning o’tkazuvchanlik qobilyati, quvurning diametri, suv tezligi hamda quvurning yotqizilish nishabligi aniqlanadi.

Drenaj qilinayotgan hududning gidrogeologik holatini turlicha bo’lganligi uchun drenaj tizimini hisoblash murakkab masala hisoblanadi. Tartibga keltirilgan drenaj tizimida quydagilar aniqlanadi: d*renaj quvurining suv yig’ish miqdori va drenaj quvurning diametri.* Bunda atmosfera suvining yerga singishi ham hisobga olinadi. Tartibga solingan mukammal drenaj uchun depressiya chizig’ini qurish quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

3-rasm. Mukammal drenajning hisob sxemasi

Depressiya chizig’ining eng yuqori nuqtasi balandligi(3-rasm):

$$Y_{max} = H - S_0$$

bu yerda H-oqim quvvati, m

S_0-tuproq suvlarini sathini loyihaviy pasayishi, m

Depressiya chizig'ining eng yuqori nuqtasi son qiymati quydagi formuladan aniqlanadi[4]:

$$Y_{max} = \sqrt{\frac{\rho}{K}\left(\frac{L}{2}\right)^2 + h_0^2}$$

bu yerda ρ-infiltratsiya koeffitsienti (yengil soz tuproq va qum tuproq uchun $\rho = 0.001 \div 0.002\ m/sut$, qum uchun $\rho = 0.002 \div 0.005\ m/sut$).

K-filtiratsiya koeffitsienti, m/sut

L-drenajlar orasidagi masofa, m

L_0-drenajdagi suvning chuqurligi, m.

Agar h_0 ni kichikligi uchun hisobga olmasak:

$$Y_{max} = \frac{L}{2}\sqrt{\frac{\rho}{K}}$$

Drenajlar orasidagi masofa:

$$L = 2Y_{max}\sqrt{\frac{K}{\rho}}$$

$$L = 2\left(H - S_0\right)\sqrt{\frac{K}{\rho}}$$

Depressiya egri chizig'ini qurish uchun h_0 ni hisobga olmasak[4]:

$$Y_x = \sqrt{\frac{\rho}{K}\left(L - X\right)X}$$

QUVURSIMON DRENAJLARNING GIDRAVLIK HISOBI. Quvursimon gorizontal drenajning gidravlik hisoblashda quvur diametri, to'lish darajasi va oqim tezligi aniqlanadi. Quvur to'liq oqqanda suvning tezligi quydagi formuladan aniqlanadi[5]-[7]:

$$v = \frac{c}{2}\sqrt{d \cdot i}$$

bu yerda d-quvur diametri, m

i-quvur nishabligi

C-Shezi koeffitsienti

Shezi koeffitsienti C ni qiymati quydagi formula orqali aniqlanadi:

$$C = \frac{70}{1 + \frac{2n}{d}}$$

bu yerda n-quvur ichki sirtining notekslik koeffitsienti

Quvur to'lmay oqqanda C ni koeffitsientini quydagicha toppish mumkin:

$$C = \frac{70}{1 + \frac{n}{\sqrt{d}}}$$

Nishablik i ning qiymati tezlikka bog'liq holda aniqlaymiz:

$$i = \frac{4v^2}{C^2 d}$$

Quvurning o'tkazuvchanligi:

$$Q = v\omega$$

bu yerda ω-quvurdagi suvning harakat kesim yuzasi

Quvurdagi suvning sarfi eng yuqori qiymatga to'lish darajasi $\frac{h}{d} = 0.95$ bo'lganda, to'lish darajasi $\frac{h}{d} = 0.81$ bo'lganda esa suvning tezligi katta qiymatga erishadi.

Amalda uzatuvchi quvurdagi suvni to'lish darajasi 25-50 % ni tashkil qiladi.

XULOSA. Ushbu maqolada yer osti sizot suvini pasaytirish orqali hududning gidrogeologik sharoiti yaxshilanadi, yer osti sizot suvlarining bino va inshoatlarga salbiy ta'siri kamaytiriladi. Farg'ona shahrida gorizantal drenajlar orqali yig'ilgan suv "Marg'ilon soy" suv inshoatiga tashlanganda qishloq xo'jaligida sug'orish uchun zarur bo'lgan suv resurslarini ortirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu suvlar "Marg'ilon soy" orqali

“Janubiy Farg‘ona” kanaliga to‘kiladi hamda viloyatning Oltiariq va Qo‘shtepa tumanlarida sug‘orish uchun foydalaniladi.

Hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki bunday gorizantal drenajlarni qo‘llash orqali Farg‘ona shahri markaziy qismi, “Bahor”, “Yormazor” hamda, “Jo‘ydam” hududlarini yer osti sizot suvlarini pasaytirish imkonini beradi. Drenajlardan oqib chiqayotgan suvning sekundlik sarfi $1.5-2\ m^3/sek$ ni tashkil etadi, bu qo‘shimcha suv resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Yuqorida ko‘rsatilgan takliflar murakkab va qimmatga tushadi, ammo yer osti sizot suvlarining ko‘tarilishi hisobiga bino va inshoatlar hamda yer osti kommunikatsiyalar mustahkamligiga ko‘rsatadigan zarari bir necha barobar pasayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Абдулхаев, З. Э., & Сатторов, А. М. (2020). CENTRAL PUMP CASE ADJUSTMENT BY CHANGING THE ROTATION FREQUENCY. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (6-1), 20-25.

[2] Мадхадимов, М. М., Абдулхаев, З. Э., & Сатторов, А. Х. (2018). РЕГУЛИРОВАНИЯ РАБОТЫ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ С ИЗМЕНЕНИЕМ ЧАСТОТА ВРАЩЕНИЯ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (12-1), 83-88.

[3] Erkinjonovich, A. Z., Mamadaliyevich, M. M., & Axmadjon o’g’li, S. M. (2021). Reducing the Level of Groundwater In The City of Fergana. International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology, 67–72. doi:10.48175/ijarsct-791

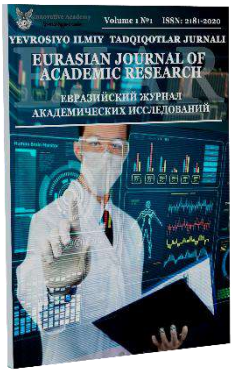
[4] Клиорина, Г., Шумилов, М., & Осин, В. (2021). *Инженерная подготовка городских территорий 2-е изд., испр. и доп. Учебник для академического бакалавриата*. Litres.

[5] Рубан, В. А., Алексеева, Т. Н., & Жигжитова, Б. Н. (2010). ОСНОВЫ ИНЖЕНЕРНОЙ ПОДГОТОВКИ И ЗАЩИТЫ ГОРОДСКИХ ТЕРРИТОРИЙ.

[6] Erkinjonovich, A. Z., Mamadaliyevich, M. M., Muxammadovich, A. A., & Axmadjon o’g’li, S. M. (2021). Heat Calculations of Water Cooling Tower. International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology, 173–176. doi:10.48175/ijarsct-766

[7] Mamadalievich, M. M., & Erkinjonovich, A. Z. Principles of Operation and Account of Hydraulic Taran. *JournalNX*, 1-4.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ISSUES OF EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF IDEOLOGICAL PATRIOTISM IN INDEPENDENT UZBEKISTAN

Zoirova Sojida Umbarovna[1]

[1] Methodology of teaching social sciences and humanities (basics of spirituality)
1st year master's degree

https://doi.org/10.5281/zenodo.4709833

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

upbringing, homeland, idea, perfection, youth, practice, attitude

ABSTRACT

The content of this report is a set of factors that serve to educate the younger generation in the spirit of patriotism with harmoniously developed ideas and help them to become the necessary personnel for the future.

MUSTAQIL O`ZBEKISTONDA YOSHLARNI GO`YAVIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH MASALARI

Zoirova Sojida Umbarovna[1]

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

tarbiya, vatan, g`oya, barkamollik, yoshlik, amaliyoy, munosabat

ANNOTATSIYA

Ushbu ma`ruzamning mazmuni shundan iboratki, o`sib kelayotgan yosh avlodni barkamol go`yalar bilan vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda ularni kelajakda vatamix uchun kerakli kadrlar bo`lib yetishishiga xizmat qiluvchi omillar yig`indisi kiritilgan.

Tarbiyalash usullarini tarbiyaviy muammolarni hal qilish, ta'lim sohasidagi o'zaro munosabatlarni amalga oshirishning umumiy usullari yoki bolalarning rivojlanishini, munosabatlarini, muloqotini, faoliyatini rag'batlantiruvchi va xulq-atvorni tartibga solishga ko'maklashadigan kattalar, bolalar o'rtasidagi pedagogik jihatdan mos keladigan o'zaro hamkorlikning ijtimoiy usullari deb belgilash mumkin. Bolani vatanparvarlik bilan tarbiyalashning individual shakllari orasida mustaqil tadqiqotla ajralib turadi. Masalan, bunga oddiygina uyga vazifalari ham mkiradi. Bolalar yozuvchilarining Vatan tarixidagi jangarilarning ekspluatatsiyasi, jasorati, shon-sharafi haqidagi asarlarini o'qish orqali o'qituvchining savollariga javob bera olishi

kerak. Hissiy tajriba har qanday aqliy jarayonga kirib bora oladi va ularning birlashishi uchun asos bo'lib xizmat qilishi lozim, ichki aqliy hayotning tizimli omili faoliyatning funktsional psixologik tizimini shakllantirishi aniqdir. Aniq harakatlar bilan belgilanadigan hissiy baholash asosida bolalarning shaxsiy sifati sifatida empatiya shakllanishi mumkin.Ushbu usullarning ba'zilari yuqorida aniqlangan. Shuning uchun biz ularni qo'llash xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Yoshlikda olingan tarbiya kelajakdagi axloqiy va axloqiy tarbiyaning eng chiroyli ko`rinishlaridan biri hisoblanadi. Bolalarning boshqa bolalar bilan munosabatlarini, so`zlashish qoidalari haqida nimalarni bilishlarini, mehribonlik, halollik, adolat tushunchalariga qanday munosabatda bo`lishlari ushbu usul yordamida o'quvchilarga maktabda, uyda, ko'chada, jamiyatda o'zini tutish normalari tushuntiriladi. Hikoya axloqiy axloqiy tarbiyaning asosiy usullaridan biri bo'lib, talabalarda jamiyatda qabul qilinadigan xatti-harakatlarning normalari to'g'risidagi g'oyalar va tushunchalarni to'plashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ushbu usul maktab o'qituvchilarining tajribalariga asoslanadi, ular orqali o'quvchilar yaxshi va yomonni, adolatli va adolatsizni ajrata boshlaydilar. Badiiy adabiyotni o'rganish paytida hikoya qilish, tushuntirish usullarini amalga oshirish mumkin. O'quvchilarda vatanparvarlik asoslarini shakllantirishga vaziyatlarni yaratish hamda tahlil qilish kabi ta'lim uslubi katta ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Pedagogik amaliyotda quyidagi o'quv vaziyatlaridan foydalaniladi: Muammo - muammoni qanday hal qilish haqida fikrlarni shakllantirish lozim. Bizningcha, adabiy o'qish darslarida vatanparvarlik tarbiyasining eng samarali usuli bu suhbatdir. Bu talabalarga murakkab tushunchalarni tushunishga, ular bilan mustahkam axloqiy pozitsiyani shakllantirishga va shaxsiy xulq tajribasini anglashga yordam beradi. Suhbat davomida talabalar munozarada faol ishtirok etishlari va o'zlari xulosalar chiqarishlari lozim. Ushbu usul kundalik hayotdagi aniq faktlar, voqealar, badiiy adabiyot namunalarini tahlil qilish hamda muhokama qilishga asoslangan. Suhbatning o'ziga xos xususiyati shundaki, talabalar o'zlari kontseptsiyalar haqida to'g'ri taxminlar va mulohazalarni ishlab chiqadilar va ulashadilar. Shuningdek, ular dramalarni, badiiy adabiyotdan parchalarni o'qishni ham o'z ichiga olishi kerak. Boshlang'ich ta'lim jarayonlarida axborot-reproduktiv usullar minimal darajaga tushiriladi. Ular faqat talabalar konstruktiv tashkil etish uchun asosga ega bo'lmagan holatlarda qo'llaniladi aqliy faoliyat yoki materialning murakkabligi tufayli. Suhbatlarning roli tomonidan yuqori baholandi. Bir qator suhbatlar, bunday suhbatlarning butun sikli shunchaki jamoalarda katta falsafiy tiklanish olib kelishi aniq. O'qituvchidan talabalarga katta hissiy yaqinlikni amalga talab qilinadi. Suhbat davomida u hurmat ko'rsatishi chunki bu bolalarning ichki dunyosini o`zgartira oladi. Vatanparvarlik pedagogik lug'ati "vatanga muhabbat tuyg'usi, uning manfaati uchun g'amxo'rlik, uni dushmanlardan himoya qilishga tayyorligini bildiruvchi ijtimoiy-siyosiy va axloqiy tamoyil" degan ma'noni bildiradi. Vatanparvarlik deganda ijtimoiy tuyg'u tushuniladi, uning mazmuni vatanga muhabbat, shaxsiy manfaatlarini o'z manfaatlariga bo'ysundirishga tayyorlikdir. Vatanparvarlik, o'z vatanining yutuqlari va madaniyati bilan faxrlanishni, vatan va o'z xalqining manfaatlarini himoya qilish istagini, shu bilan birga madaniy va tarixiy xususiyatlarni saqlab qolishga ham qaratiladi. O'z navbatida, vatan degani, inson tug'ilgan davlat va uning fuqaroligi bo'lgan mamlakatga aytiladi. Yana bir ta`rif bilan ifodalasak bo`ladi. Shaxs tug'ilgan joy,

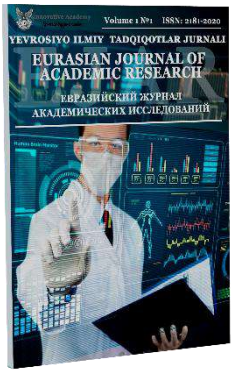
mamlakat yurtga ham vatan deyiladi. Bolada vatan g'oyasi oila, bevosita atrof-muhitdan boshlanadi deyilishi bejiz emas. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash har doim maktabning shuningdek barcha ta`lim muassasalarinig umumiy maqsadi hamdir. Bu vatanparvarlikni shaxsiy fazilat sifatida shakllantirishga asoslangan murakkab pedagogik jarayon. Jamiyatimizning hozirgi rivojlanish bosqichida vatanparvarlik tarbiyasi quyidagi vazifalarni hal etish orqali amalga oshirilishi mumkin: jamiyatda, fuqarolarning ongida va hissiyotlarida ijtimoiy ahamiyatga ega vatanparvarlik qadriyatlarining borligi, munosabatlari va e'tiqodlarining tirikligidadir. Bundan tashqari qonuniylik, jamoat va jamoaviy hayot normalariga hurmat ruhida tarbiyalash, insonning konstitutsiyaviy huquqlari, burchlarini hamda fuqarolik burchlarini amalga oshirishni ta'minlash uchun sharoit yaratish o`quv muassasalariga yuklatiladi. Fuqarolarda O`zbekiston Respublikasining ramzlari - Gerb, Bayroq, Madhiya, boshqa ramzlari va Vatanning tarixiy yodgorliklariga faxr, chuqur hurmat va ehtirom hissini uyg'otish ham yoshlikdan beriladigan ta`lim tarbiyaga bog`liq. Jamoat hayotidagi voqea va hodisalarni yoritishda, Vatan tarixini buzib ko'rsatishga va qalbakilashtirishga faol qarshi turishda televideniya, radio va boshqa ommaviy axborot vositalarining vatanparvarlik yo'nalishini kuchaytirish uchun sharoitlar yaratish yetuk kadrlar tayyorlash lozim. Irqiy, milliy, diniy bag'rikenglikni shakllantirish, xalqlar o'rtasidagi do'stona munosabatlarni rivojlantirish ham vatanparvarlik ruhi sanaladi. Axloqiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi vatanparvarlik va millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish bo'lib, ular insonning ijtimoiy-fuqarolik va ma'naviy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Faqat vatanparvarlik va milliy ziyoratgoh tuyg'ulari asosida Vatanga muhabbat kuchayadi, uning kuchi, sha'ni va mustaqilligi uchun javobgarlik hissi, jamiyatning moddiy va ma'naviy qadriyatlari, shaxsning oliyjanobligi va qadr-qimmati saqlanib qoladi. O'tmishning ko'plab mutafakkirlari va ma'rifatparvarlari shaxsni shaxs sifatida shakllantirish jarayonida vatanparvarlik va millatlararo munosabatlar madaniyatining rolini ochib berish ularning ko'p qirrali shakllantiruvchi ta'siriga ishora qilganlar. Rus tanqidchi-demokrat V.G. Belinskiy vatanparvarlik umuminsoniy ma'naviy qadriyatlar ideallarni o'z ichiga olganligini va insonni ijtimoiy hamjamiyat a'zosi bo'lishini ta'kidladi. "O'z Vatanini sevish bu, unda insoniyat idealining amalga oshishini ko'rishni istash va buni amalga oshirish uchun bor imkoniyatidan foydalanish kerak deya ta`kidlab o`tgan. Mag'rurliksiz odam yo'q ekan, demak, vatanga muhabbat yo'q odam yo'q, va bu sevgi insonning yuragiga kerakli kalit bo`ladi, kurashni qo'llab-quvvatlaydi, uning yovuz tabiiy, shaxsiy, oilaviy va qabilaga moyilligi bo`ladi. Haqiqiy vatanparvarlik gumanistik xususiyatga ega bo'lib, boshqa xalqlar va mamlakatlarga, ularning milliy urf-odatlari va an'analariga hurmatni o'z ichiga oladi va millatlararo munosabatlar madaniyati bilan uzviy bog'liqdir. Shu ma'noda vatanparvarlik va millatlararo munosabatlar madaniyati bir-biri bilan chambarchas bog'liq, organik birlikda namoyon bo'ladi, shaxsning axloqiy ahamiyatini belgilaydi. Boshlang'ich maktabda vatanparvarlik tarbiyasi deganda o'quvchilarda vatanga bo'lgan muhabbat izchil va barqaror shakllanishi tushuniladi. Yosh o'quvchilar o'z vatanlari, xalqlari bilan faxrlanish tuyg'usini, o'z ona madaniyatiga va xalqning ulkan yutuqlariga hurmat tuyg'usini rivojlantirishlari kerak. Vatanga muhabbat hissi bolada oilasiga, eng yaqin odamlarga - onasi va otasiga, bobo-buvilariga, aka-uka, opa-singillariga bo'lgan munosabatda

boshlanadi. Ushbu fazilatni pedagogik talqin qilish nafaqat axloqiy tuyg'ular bilan chegaralanmaydi. Bu shaxsning tegishli ehtiyoj-motivatsion sohasini, vatanparvarlik ongi hamda xulq-atvorini o'z ichiga oladi, ular qat'iy ravishda vatanparvarlikni axloqiy sifat sifatida tavsiflaydi. Shu nuqtai nazardan, vatanparvarlik pedagogikada axloqiy fazilat sifatida belgilanadi, unga vatanga sadoqat bilan xizmat qilish zarurati, unga bo'lgan muhabbat va sadoqat namoyon bo'lishi, uning buyukligi va shon-sharafini anglash va his qilish, u bilan ma'naviy bog'liqlik, o'z sha'ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish istagi kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vatan madhi. Azamat Xurramov
2. Vatanparvarlik. Sharof Baratov

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS OF EXPRESSION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Narzullayev Rustam Ziyodullo o'g'li [1]

[1] Student of Master's Degree in
Uzbekistan State World Language University
https://doi.org/ 10.5281/zenodo.4709866

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

phraseological synonymy, phraseological antonymy, phraseological homonymy and paronymy

ABSTRACT

The main purpose of this article is to consider the methods of expression of phraseological units in English and Uzbek, as well as the need to organize them in a comprehensive way. In addition, the article pays special attention to the phraseological units of the two languages. At the initiative of President Shavkat Mirziyoyev, a large-scale three-stage work has been carried out in the national training program. The experience gained in Naija was the basis for the development of the education system. Among other fields, excellent research is being done in the field of linguistics. The field of phraseology, which has a special place and weight in linguistics, has also reached a new level. Phraseological units are closely related to the spiritual culture, customs, profession, place and composition, aspirations, attitude to reality of the people who speak the language.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING IFODALANISH USULLARI

Narzullayev Rustam Ziyodullo o'g'li [1]

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

frazeologik sinonimiya, frazeologik antonimiya, frazeologik omonimiya va paronimiya

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi frazelogik birliklarning ingliz va o'zbek tillarida ifodalanish usullarini ko'rib chiqish, hamda ularni har tomonlama organish zaruriyatini belgilaydi, Bundan tashqari maqolada ikki til tarkibidagi frazeologik birliklarga alohida e'tibor berildi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan kadrlar tayyorlash milliy dasturida 3 bosqichli keng ko'lamda ishlar amalga ishirildi. Naijada toplangan tajribalar jamlanib talim tizimi rivojlanishiga asos boldi. Boshqa sohalar qatori tilshunoslik sohasida ham mukammal tadqiqotlar amalga

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

oshirilmoqda. Tilshunoslikda o'zining alohida o'rniga va salmog'iga ega soha – frazeologiya sohasi ham yangi bosqichga ko'tarildi. Frazeologik birliklar til egasi hisoblangan xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, yashash joy va tarkibi, intilishi, voqelikka munosobati bilan chambarchas bog'liqdir.

Frazeologik birliklar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Ular badiiy, siyosiy va publitsistik matnlarning ifodaviy ta'sirchanligini oshirish uchun xizmat qiladi. Shu boisdan frazeologizmlar tilshunoslikning alohida sohasi hisoblangan uslubshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar ixcham, ma'no jihatdan salmoqli til birligi bo'lib, davr ruhiga mos keladi, chunki milliy qadriyatlar, urf-odatlar rivoj topib borayotgan davrda so'zlovchidan har tomonlama ixcham, asosli, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni taqozo etadi.

Frazeologiya *o'zi bu nima?* Frazeologiya yunon tilidan olingan bo'lib, "phrasis" – ifoda, ibora va "logiya" – o'rganaman, ya'ni iboralarni o'rganaman degan ma'noni bildiradi. Ibora ikki va undan ortiq so'zlardan tarkib topgan lug'aviy birlik bo'lib, xuddi so'z kabi lug'aviy ma'noni anglatadi. Xuddi so'z kabi yaxlit bir ma'noni anglatadigan bunday til birligi *frazeologik birlik* deyiladi.

Frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini o'rganish orqali ularda frazeologik sinonimiya, frazeologik antonimiya, frazeologik omonimiya va paronimiya hodisalari borligi aniqlangan **Frazeologik sinonimiya** − sinonimiya til birliklari orasidagi semantik mikro sistemalardan biri bo'lib, frazeologik birliklar orasida ham anchagina. Ikki frazeologik birlikni sinonim deyish uchun ular ayni bir ma'noni anglatishi shart. Bu siz sinonimiya haqida gapirib bo'lmaydi. Har bir sinonim, shu sinonimiya uyasi uchun umumiy ma'no o'zanidan tashqari, o'ziga xos ma'no qirrasiga ega bo'ladi. Sinonimlar odatda bir yoki bir necha jihatdan farqqa ega bo'ladi, shulardan biri ma'no qirrasidagi farq bo'lishi mumkin. Masalan, *yer bilan yakson bo'lmoq – yer bilan yakson qilmoq, kulini ko'kka sovurmoq – kuli ko'kka sovurildi* yoki *to be in a bad mood* va *to be down in the mouth* frazeologik birligiga sinonim: ayni bir ma'noni anglatadi. Bu sinonimlar, boshqa belgi- xususiyatlaridan qat'i nazar, ma'no qirrasida farq qiladi: ikkinchisida ma'no bir qadar kuchli. Frazeologik sinonimlarni belgilashda ular asosida boshqa boshqa obrazning yotishi ham hisobga olinadi. Masalan, *bir og'iz, bir shingil, bir chimdim* sinonim frazeologik birliklari, asosida har xil obrazlar yotadi: sinonim frazeologik birliklarni bir frazeologik birlikning variantlaridan ajratish kerak. Buning uchun frazeologik birliklarlarning so'z-komponentlariga diqqat qilish kerak.[1] Leksik tarkibida ayni bir so'z-komponent qatnashmaydigan frazeologik birliklar larning sinonim ekani shubha tug'dirmaydi. Masalan, "*butun tafsiloti bilan, mayda-chuydasigacha*" ma'nosini anglatadigan *ipidan ignasigacha, miridan sirigacha, qilidan quyrug'igacha* frazeologik birligiga o'zaro sinonim bo'lib, ular tarkibida umumiy so'z-komponent yo'q. **Frazeologik antonimiya**. Antonimiya til birliklari orasidagi semantik munosabat asosida belgilanadigan hodisalardan biri bo'lib, frazeologik birliklarda ham so'zlardagi darajada uchraydi. Antonimiyani belgilash, bir tomondan frazeologik birliklarning lug'aviy ma'nosini chuqurroq anglashga olib kelsa, ikkinchi tomondan, polisemiyada bir

[1] Smirnitskiy A.I. Leksikologiya angliyskogo yazika. – M.,1996.

iboraning ma'nolarini o'zaro farqlashga yordamlashadi, uchinchi tomondan, sinonimlarni belgilashda ham foyda keltiradi. Barcha leksik komponentlari boshqa boshqa so'zlar bilan ifodalangan frazeologik birliklar orasidagi antonimiyani belgilash oson: *savol bermoq* va *javob qaytarmoq*; *to be in a high spirits* va *to be in a low spirits; yerga urmoq* va *ko'kka ko'tarmoq* kabi. Birinchi antonimlar tarkibidagi har ikki so'z - komponentlar, ikkinchi antonimlar tarkibidagi birinchi so'z komponentlar o'zaro antonim. Quyidagi antonim iboralar tarkibida qatnashgan birinchi leksicond komponentlar - ayni bir so'zning o'zi, ikkinchi leksik komponentlar esa antonym so'zlar: *yuragi keng- yuragi tor*. Boshqa bir misol: *ko'ngli joyiga tushdi* va *yuragiga g'ulg'ula tushdi* yoki *at first sight* va *on second thought*. Bu antonym frazeologik birliklar tarkibidagi leksik komponentlarning uchinchisi ayni bir so'z, birinchisi o'zaro sinonim, ikkinchisi esa o'zaro ma'no munosabati hosil qilmaydi. Ko'rinadiki, antonim frazeologik birliklar tarkibidagi antonim so'z-komponentlar bu frazeologik birliklarning o'zaro antonim bo'lishida muhim rol o'ynaydi; ammo barcha antonim frazeologik birliklar tarkibida antonim so'z komponentlar qatnashavermaydi. Antonimiya frazeologik birliklardan anglashiladigan lug'aviy ma'no asosida belgilanadi Sinonimiyada bo'lganidek, antonimik munosabat ham polisemantik frazeologik birliklarda har bir ma'noga nisbatan alohida belgilanadi. Polisemantik frazeologik birlikning bir ma'nosiga bir bo'lishi, boshqa bir ma'nosiga esa yo'q bo'lishi mumkin. Masalan, *savol bermoq* monosemantik frazeologik birligiga besh ma'noli *javob bermoq* iborasining birinchi ma'nosi antonim. **Frazeologik omonimiya.** Til birliklari orasida shaklan teng kelish hodisasi – omonimiya - frazeologik birliklarda ham bor. Frazeologik omonimiya odatda ikki frazeologik birlik orasida voqe bo'ladi: qo'l ko'tarmoq I va qo'l ko'tarmoq II; call it a day I va call it a day II kabi. Bu yerda omonimiya ibora bilan ibora orasida voqe bo'ladi, keltirilgan frazeologik birliklar barcha muqobil shakllarida teng keladi: qo'l ko'tardim, qo'l ko'taradi yoki called it a day, had called it a day kabi. Shunga ko'ra bu frazeologik birliklarni omonimlar deyish mumkin. Omonimik munosabatdagi frazeologik birliklarning leksik tarkibi ikki xil bo'ladi:

1) har ikki frazeologik birlik tarkibidagi bir component omonim bo'ladi, boshqa component esa ayni bir so'zning o'zi bo'ladi. Masalan, o'ng kelmoq I va o'ng kelmoq II frazeologik birligi tarkibidagi fe'l komponentlar ayni bir so'z bilan, ism komponentlar esa omonim so'zlar bilan; to make a getaway I va to make a getaway II frazeologik birligi tarkibidagi ism komponentlar ayni bir so'z bilan, fe'l komponentlar esa omonim so'zlar bilan so'zlar bilan ifodalangan.
2) Har ikki frazeologik birlik tarkibidagi barcha komponentlar ayni shu so'zlarning o'zi bo'ladi.[2] Bunda ikki holat bor: a) Frazeologik birliklar tarkibidagi so'zlar har xil leksik ma'nosi bilan qatnashadi. Masalan, dam bermoq I va dam bermoq II yoki to hold the keys frazeologik birliklar tarkibida fe'l komponentlar ayni bir leksik ma'nosi bilan, ot komponentlar esa boshqa-boshqa leksik ma'nosi bilan qatnashgan. b) Frazeologik birliklar tarkibidagi so'zlar ayni bir leksik ma'nosi bilan qatnashadi. Bunday omonimiyani izohlashda so'z-komponentlarga suyanib bo'lmaydi, frazeologik birliklar asosida yotgan voqelikka, shu voqelikdan olingan obrazga suyaniladi. 1) frazeologik birlik tarkibida ko'chma ma'noda qatnashgan leksema

[2] http./www.phrase.com

bo'lganida: ko'ngli oq – oq ko'ngil, ko'zining paxtasi chiqdi – ko'zining paxtasini chiqar yoki lay it on a thick kabi; 2) frazeologik birlik asosida real voqelik yotmaydi, shu sababli xudi shunday erkin bog'lanma tuzilmaydi: bir yoqadan bosh chiqar, ko'ngliga qo'l sol, boshi ko'kka yetdi yoki make up for lost time, walk all over somebody. I (kuchli shovqin suron qil), boshiga ko'tar II (yuksak darajada izzat hurmat qil) yoki to make no bones about I (samimiy va to'g'ri bo'lmoq), to make no bones about II (hech qanday ruhiy e'tiqodga ega bo'lmaslik) kabi. Omofrazemalar quyidagicha yuzaga keladi: 1. Frazeologik birlik ifoda jihatida tasodiran teng kelib qoladi. Bunda har bir frazeologik birlik asosida boshqa – boshqa obraz yotadi. Masalan, misi chiqdi I frazeologik birligi miskarlik bilan bog'lansa (Idish tovoq ilgari asosan misdan yasalr va usti sirlanar edi; siri ketsa misi chiqib, yaroqsiz holga kelar edi), misi chiqdi II frazeologik birligi esa misning rangiga bog'lanadi (Pechka qattiq yoqilsa, qizib mis rangiga kiradi). 2. Bir frazeologik birlikdan ikkinchi frazeologik birlik o'sib chiqib voqe bo'ladi. Omofrazemalarning bunday yo'l bilan paydo bo'lishi uch xil: 1) Mavjud frazeologik birlikning ma'no taraqqiyoti natijasida yabgi frazeologik birlik paydo bo'ladi. Bu hodisa frazeologik polisemiyaga o'xshaydi.[3] Farq shundaki, hozirgi holatida bu ikki omofrazema anglatgan ma'nolarni bir frazeologik birlikning ma'nolari sifatida tal qin qilib bo'lmaydi, bu lug'aviy ma'nolar bir ma'no zanjiriga birlashmaydi. Masalan, joni bor I frazeologik birligi jonlilarga nisbatan, birinchi navbatda odamga nisbatan ishlatiladi ("hali tirik" ma'nosini anglatadi). Bu frazeologik birlikni jonlilardan *gap, so'z* kabi mavhum tushuncha nomlariga ko'chirish bilan tamoman yangicha ma'no ("asosga ega", "zamirida haqiqat bor", "bejiz emas") vujudga kelgan. Bu ikki frazeologik ma'noni bir frazeologik birlikning ikki ma'nosi deb bo'lmaydi, chunki bu lug'aviy ma'nolar orasida bog'lanish yoq. [4]Shu sababli keying ma'noni alohida frazeologik birlik (joni bor II) deb qarash lozim (keyingi frazeologik birlik ko'pincha jon bor shaklida ishlatiladi). 2) Mavjud frazeologik birlikning biror grammatik asosida paydo bo'ladi. Bunda frazeologik birlikning Grammatik shakllaridan biri ma'noda alohidalik kasb etadi, shu asosda mustaqil frazeologik birlik darajasiga o'sib boradi. Xuddi shunday shaklda ishlatilish avvalgi frazeologik birlikda ham saqlanganligi sababli omonimiya paydo bo'ladi. Leksemalarning ayrim Grammatik shaklida qotib ravishlashuvi faol jarayon bo'lib, hozirgi o'zbek tilida ham ravish turkumining boyish manbalaridan biri. Bunday, usul bilan ravishlashuv frazeologik birliklarda ham anchagina uchraydi. Masalan, boshini yeb I shakli boshini ye frazeologik birligining juda ko'p Grammatik shakllaridan biri bo'lib, bu shaklida ham boshqa shakllardagi kabi lug'aviy ma'noni aynan anglatadi ("yo'q qilib", "halok qilib"). Shu frazeologik birlikdan o'sib boshini yeb II frazeologik birligi esa xuddi shu shaklda paydo bo'lgan. Avvalgi lug'aviy ma'no bilan bog'lanmaydigan yangi lug'aviy ma'noning ("juda ko'p hosil qilib") yuzaga kelishi yangi frazeologik birlikning vujudga kelishiga, bu esa o'z navbatida omonimiyaning paydo bo'lishiga olib kelgan. 3) Mavjud frazeologik birlik yangicha sintaktik vazifaga xoslanish, shu tufayli yangi ma'no anglatish voqe

[3] Fedulenkova T.N. Angliyskaya frazeologiya: Kurs leksiy. – Arxangelsk,
Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978.

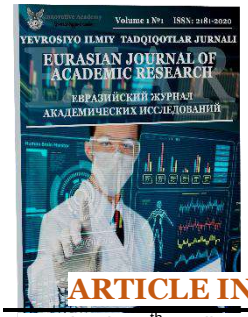
[4] Popov R.N. Metodi issledovaniya frazeologicheskogo sostava yazika. –M.,1996.

bo’ladi, natijada boshqa – boshqa turkumga mansub ikki frazeologik birlik haqida gapirish lozim bo’ladi. Masalan, turgan gap I va turgan gap II frazeologik birliklaridan birinchisi kesim vazifasiga xoslangan bo’lib, “aniq”, “shak – shubhasiz” kabi ma’noni anglatadi. Xulosa qilib aytganda, frazeologik birliklar ma’no turlari jihatidan o’zbek tilida ikki turga va ingliz tilida uch turga ajratiladi. Shuningdek, frazeologik birliklar asosan belgi va harakat ifodalagani uchun ular grammatik jihatdan belgi yoki harakat bildiruvchi so’z turkumlariga ham mansub. Bu frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari natijasida ularda sinonimiya, antonimiya, omonimiya va polisemiya hodisalari kuzatilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. http./www.phrase.com
2. Smirnitskiy A.I. Leksikologiya angliyskogo yazika. – M.,1996.
3. Makkai,A. Idiom Structure in English, - The Hague, 1987.
4. Bushuy Tatyana. Perevod frazeologiy angliyskogo yazika na russkiy. – Samarkand, 2005.
5. Fedulenkova T.N. Angliyskaya frazeologiya: Kurs leksiy. – Arxangelsk,
6. Rahmatullayev Sh. O’zbek tilining izohli frazeologik lug’ati. T., 1978.
7. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LIFE AND WORK OF MUHAMMAD AMINKHOJA MUQIMI

Kuchkarov Shokhrukh Farrukh ugli[1]

[1] Student of the University of World Economy and Diplomacy

https://doi.org/10.5281/zenodo.4709954

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Literary Heritage, Kokand madrasahs, Democratic literature "Mukhimy bayazi", "Doriğo our property", "Hajvi Vikturboy", "Dar mardumi akjar batarığı muhammas", "Dar mazamati zamona", "The poem of of the poet who settled in Khukhand the honor of one rich man, "travelogue", " Dar mazamati frog".

ABSTRACT

Studying Mukhimiy's life started while he was alive. Different discussions for his poems can be proof for that. Four years after the death of the poet, his initial completion was published by Nikolai Ostroumov in 1907 under the name "Devoni Mukhimy". In that completion consisted of not only his poems, there was his brief biography and creation.In 1910 in Portsev lithography was carried out thesecond edition of the works of the poet with the name" Devoni Mukhimiy maa hajviyot". A number of articles were published in newspapers and journals. the auspicious work was carried out by the great poet Gafur Gulom. On his initiative, in 1938 was established and published the "Mukhimy bayazi". In "Beyaz" were given 27 poems of the poet, consisting of 800 lines, which were placed according to the features of the genre (satire-humor, lyrics) and they were given with the necessary explanations, dictionaries.

During the years of independence, as in all spheres of life of our society, in socio-political and spiritual spheres, the understanding of our national identity, the re-examination of unknown pages in the history of our statehood, the history of our national literature. opened a wide way for research related to the coverage of his creative heritage.

It should be noted that classical literary works play an important role in the literary and historical heritage of the Uzbek people. One of the most important tasks today is to study such works, our heritage, and to analyze them scientifically. Undoubtedly, one of the centers of Uzbek national culture of the XIX-XX centuries was the city of Kokand. Here in the first half of the XVIII-XIX centuries grew up the great and thoughtful poets, whose

names are known in the world of science and enlightenment. In particular, in the XIX century, thanks to the efforts of the Kokand khan Umarkhan (1810-1822) and his wife, the poetess Nodira, a scientific and literary environment was created in Kokand. The people who created this literary environment have been active participants in the literary movement at various stages of our development.

Their works have become the immortal spiritual property of our people. In the literature of the twentieth century, the history of classical literature, in particular, its creators, is given a one-sided assessment. For various reasons, some literary works have not been studied. Therefore, if we look at the history of Uzbek literature, Soviet historiography has tried to paint as much as possible the history of the Uzbek people in the field of science and culture in the XIII-XIX centuries. At that time, poets and writers were described as bureaucrats and admirers who gathered around the palace. While the work of the Kokand literary community was studied in Soviet-era literature, there was a one-sided approach to their work. In particular, Adoni was introduced as a representative of feudal-clerical literature. About him and others: The class interests of Sultankhoja Tora Ado and their allies were the same. The khans were the leaders of such groups, the ruling feudal aristocracy, the defenders of the interests of this class, or rather, the executors of the demands of that class.

Muhammad Aminkhoja was educated at the Abduhalil Teacher's School in his mahalla. He was also interested in calligraphy and learned calligraphy from the famous Kokand calligrapher Muhammad Yusuf. From the age of 15-16, the poet began to write poems under the pseudonym "Muqimiy" ("permanence"). Later, according to some sources, he studied at the Hokimoyim Madrasah in Kokand and the Bukhara Madrasah, where he mastered Arabic and Persian. After graduating from the Kokand madrasah, he went to Bukhara to continue his education. He was engaged in science and enlightenment there for several years and was known as a mature and leading poet of his time. Muqimi graduated in 1876 and returned to Kokand. He was received with caution by the Kokand nobility. The poet himself writes, “It was the disliked Kokand nobility that allowed me to reconsider my views and develop new moral and literary views. My frustration has helped me a lot. ”Apparently, the social environment plays a special role in sharpening Muqimi's pen. Information about the author's life and work is also important in the study of literature. Where does this information come from? They can be obtained from biographies written by the writers themselves, from sources quoted or written by contemporaries, peers, teachers or students, acquaintances and fans of the author.

We all know that enjoying the unique spiritual riches left by our Uzbek writers, knowing the spirit of each historical period, the way of life of our people, the social relations of this period will reach the hearts of readers through more writers. Another of the best factors in this regard is the material preserved in the works of writers and writers. Clearly, biographical information plays a special role in educating young people in the spirit of understanding and feeling our national spirit. For example, speaking about Muqimi, Nikolay Ostroumov, in his article, assessed his personality and said: indicates that.

Acquaintance with the textbooks "Adabiyot" and "Uzbek adabiyati" of secondary schools shows that the childhood and development of the writer are very briefly covered, and it is

difficult to know his inner world and psyche. 'ladi. That is why the use of information, communication and press materials in the study of the life and work of the writer is very important for every educator today. The use of the writer's own ideas in the analysis of a work of art is also effective. Based on the above, it can be said that, as the poet himself said, the development of new moral and literary views and his frustration greatly helped him because he was not well received by the Kokand nobility. The author's biography includes a variety of materials: an excerpt from the author's life, especially related to the work being studied; creative image, an article describing the content; can be presented in the form of an extensive report on the writer's entire life and career.

Of course, it is not possible to use such a wide range of materials in Uzbek literature classes. It makes sense to think of small pieces of material. In general, the use of ideas and sentences uttered by the author allows the reader to get a closer look at the period in which the writer being studied lived and worked. A detailed acquaintance with the history of the work, the introduction of students to the historical context allows to show the social situation of the period, to focus on the position chosen by the author.

In the textbook for 8th grade, published in 1982 by N. Mallayev, GK Karimov, S. Ismatov, we witness the following about the life and work of Muqimi. It is said that Muqimi was one of the greatest representatives of democratic literature, was at the forefront of comedy, and was born into a poor artisan family. Muqimi returned to Kokand from Bukhara in 1876. However, the ruling circles of Kokand did not welcome the poet, who had completed his madrasa education, with an open face and did not invite him to a more suitable position. As a result, Muqimi was forced to serve as a secretary (secretary) of the Kokand Land Construction Court due to family circumstances. Muqimi's service in the Kokand Land Construction Court left a deep mark on his life. Court officials would go out to the villages to measure the land before the harvest, and impose a land tax on the farmers. Muqimi would also be with the tanobchi as a court clerk and would witness the events in the villages with his own eyes. It is known that on the basis of these life observations and impressions, Muqimi created his famous work "Tanobchilar". Shortly afterwards, Muqimi quit his job with the tanobchi officials. Here, too, the poet observed the life of the people and created the work "Muhammas about the people of Akjar." But just as the poet was tormented by the mischief of the tanobis, so did the injustice perpetrated by the masters of the Akjar ferry to the people.

The poet's criticism was directed not at the colonialists, but at the clergy, judges and the rich. In fact, it becomes clear that this is not the purpose of the poet. In these verses, the poet laments the disrespect of the Sayyids, saying, "The dust of disbelief is dead in the mirror of the Shari'ah." The fact that our religion, our Shari'a has been violated by the colonialists, and as a result the people have become more and more detached from the Shari'a, and that the nation as a whole has fallen into such a tragic situation, into a colonial vortex, is a just cause for protest. It is said with sadness that the world is in a miserable state, that the ignorant are respected and honored, that the scholars are humiliated, and that they do not have the slightest honor. found expression in his poetry. In the poet's work we find many poems on a similar theme, including in another poem: Non-Muslims believe that the increase in corruption in society is due to the intervention of

disbelievers. As a result, the nation is in a state of moral depravity, unbelief, immorality, and drunkenness.

CONCLUSION.

It should be noted that Muqimi's work was widely studied in the twentieth century, and although books, collections, the poet's devons and bayozs were published about it, it was one-sided before independence, only in the interests of the former Soviet government. 'rganildi. His religious and mystical works have not been studied. Those involved in the study were also presented to the public in violation of the content.

REFERENCES:

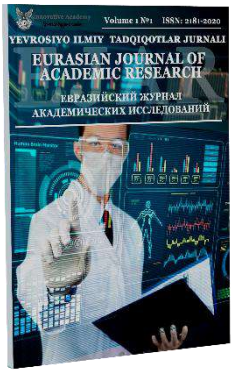
1. Qayumov A., “Gazi”, T. 1959, p

2. arboblar.uz. Biography

3. Saydullayeva Muazzamhon. Graduation thesis. “The Role of Questions and Assignments in the Study of the Writer’s Life and Work” T. 2018

4. Journal of Language and Literature Education, 2015, No. 9

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF UZBEK LANGUAGE'S PART OF SPEECH IN AFGHANISTAN

Omidullah Bayani[1]

[1] Samarkand State University, Master student of Philology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4711213

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Afghanistan, grammar, textbooks, Uzbek language, part of speech, independent word groups, auxiliary word groups, particular word groups.

ABSTRACT

This article disscussess the study of Uzbek grammar especially part of speech in Afghanistan, and how it is studied in school textbooks, university textbooks, and master's dissertations.

AFG'ONISTONDA O'ZBEK TILI SO'Z TURKUMLARINING O'RGANILISHI

Omidullah Bayani[1]

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-aprel 2021
Ma'qullandi: 19-aprel 2021
Chop etildi: 21-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Afg'oniston, grammatika, darslik, o'zbek tili, so'z turkumlari, mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari, alohida so'z turkumlari.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Afg'onistonda o'zbek tili grammatikasi ayniqsa so'z turkumlarining o'rganilishi haqida so'z yuritilib, maktab darsliklaridan boshlab, universitet o'quv qo'llanmalari va magistrlik dissertatsiyalarda qanday o'rganilganligi yoritiladi.

Kirish. Afg'oniston Islom Respublikasining chog'dosh (hozirgi) tarixida o'zbek tilida yozish va tadqiq qilish, chamasi qirq uch yil bo'lmoqda, bu muddatda o'zbek tilidan ko'ra, o'zbek adabiyoti ayniqsa mumtoz adabiyotiga oid asarlar uzluksiz o'rganilib qayta chop etildi. Biroq o'zbek tili bo'yicha asarlar juda kam nashr etilgan. Shunday bo'lsa-da, biz ushbu maqolada maktab darsliklaridan boshlab, bugungi kunga qadar nashr etilgan ilmiy kitob va dissertatsiyalarni ko'rib chiqib, qisman o'zbek tili grammatikasi asosan so'z turkumlarining

qanday o'rganilganligi haqida qisqacha ma'lumot beramiz.

Asosiy qism. Afg'oniston maktablarida o'zbek tilida darsliklar 1978-yil (1357 h.) Ulug' Savr inqilobidan keyin, o'zbek bolalari o'z tillarida ta'lim olish huquqiga ega bo'lib, o'zbekcha maktablar ochildi. Shu yil jarayonida ta'lim va tarbiya vazirligining ta'lif va tarjima rayosati chorcho'basida o'zbek tili kafedrasi ochilib, maktab darsliklarini tayyorlash uchun amaliy ishlar boshlandi. Biroq o'zbek tili mutaxassislari bo'lmagani uchun, bolalar oltinchi sinfga yetganda ham darsliklar uchinchi-to'rtinchi sinfdan o'ta olmadi, shunday bo'lsa-da, ona tili darsligi 8-sinfgacha tayyorlangan. O'zbek xalqi farzandlarining ta'lim sohasidagi bunday taqdirsizligini ko'rib, bolalarini o'zbekcha maktablardan fors-dariy va pushtu tilidagi maktablarda ko'chirishga majbur bo'ldi.

1992 – 2004 (1371 – 1382 h.) yilga qadar Afg'oniston Islom Respublikasi va Tolibon davrida, ta'lim va tarbiya tizimi tubdan o'zgartirilib, o'zbek tilida ta'lim olish to'xtatilgan bo'lsa-da, biroq o'zbek tili kafedrasi butunlay chiqarib tashlanilmagan, faqat faoliyati sekinlashtirilgan [4, 2020, Bahoiy, Toshqin, o'zbek tili darslik kitoblari].

2004 yilda (1382 h.) Afg'oniston maorif (maktabgacha ta'lim) vazirligi chorcho'basida o'zbek tili kafedrasi qayta tiklandi, biroq bu marta o'zbekcha maktablar emas, balki o'zbeklar yashayotgan hududlarda o'zbek tili bitta fan sifatida darslik tuzildi.

Bugungi kunda o'zbek tili darsliklari 12-sinfgacha[1] tayyorlangan bo'lib, o'zbeklar yashayotgan hududlardagi maktablarda "o'zbek tili darlik kitobi" nomi ostida o'zbek tili va adabiyoti o'rgatilmoqda.

Afg'oniston viloyatlarining 7 universitet va 10 dan ortiq muallim tarbiyalash (o'qituvchilar malakasini oshirish) institutlarida o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi mavjud. Afsuski, oliy ta'lim bo'yicha rasmiy o'quv qo'llanmalar chop etilmagan. barcha universitet va institutlarda O'zbekistonda chop etilgan kitob va o'quv qo'llanmalar o'zbek kiril va lotin alifbolaridan arab alifbosiga o'girilib, darslik sifatida dars berilmoqda. Shuning uchun, biz so'z turkumlarining o'rganilishini maktab darsliklaridan boshlaymiz, va Zikrulloh Ishonchning "Hozirgi o'zbek tili" nomli o'zbek tili va grammatikasiga oid yagona chop etilgan asar va bir nechata Turkiyada ishlangan magistrlik dissertatsiyalarini tekshirib, qisman grammatika va asosan so'z turkumlari haqidagi bahslarni o'rganib chiqamiz, xolos.

Afg'oniston maktab darsliklarining 1-sinf o'zbek tili darslik kitobida o'zbek-arab alifbosi o'rgatiladi, ushbu darslikda o'zbek arab alifbosi 36 ta deb ko'rsatilgan bo'lib, har bir harfni alohida darslarsa turli misollar bilan o'rgatilgan. 2- sinfda tinish belgilari, so'z, gap, matn nima ekanligi o'rgatilgan. 3- sinfda kim va nima so'roq olmoshlari va gap va dark gaplari haqida to'xtalgan. 4- sinfda orfografiya nimaligi, gap, gap turlari, shakldosh (amonim), ma'nodosh (sinonim), qarama-qarshi (antonim) so'zlar, so'z turkumlari va mustaqil va yordamchi so'z turkumlari haqida bahs yuritiladi. Bundan keyin so'z turkumlari haqidagi ta'limot uzil-kesil takrorlanib kelaveradi. Ushbu sinfdan (4-sinf) so'z turkumlari haqidagi ta'limot boshlanib, so'z turkumlarini mustaqil so'zlar va yordamchi so'z turkumlarga bo'linib, mustaqil so'z turkumlari nechata ekanligi ham qaysilardan iborat ekanligi ham qayd etilmay,

[1] Afg'oniston maktablarida 12 yil dars o'qiladi. 1-sinfdan 6-sinfgacha boshlang'ich davr, 7-sinfdan 9-sinfgacha o'rta davr va 10-sinfdan 12-sinfgacha esa lisa (oliy) davrlardir.

yordamchi so’z turkumlariga ta’rif berilib, o’zbek tilida yordamchi so’zlarning uch turi bor deb ko’makchi, bog’lovchi va yuklamalar qayd etiladi.

Ushbu sinfning 32-darsda ot haqida, 34-darsda turdosh va atoqli otlar, 40-darsda otlarning yasalishi, sodda va qo’shma otlar haqida so’z yuritiladi. 5-sinfda fe’l, fe’l zamonlari, fe’l mayllari, fe’l nisbatlari, sifat, sifat darajalari, sifat turlari haqida so’z yuritilgan. 6-sinf darsligida kelishik qo’shimchalari, ravish va ravish turlari, olmosh va olmosh turlari haqida to’xtalgan. 7-sinfda tag’in so’z turkumlari haqida so’z yuritilib, mustaqil so’z turkumlariga ta’rif berilgan, va mustaqil so’z turkumlarini ot, sifat, son, olmosh, ravish va fe’ldan iborat deb mustaqil so’z turkumlarini 6 taga bo’linib o’rganilgan. Keyingi darsda yordamchi so’z turkumlariga ta’rif berilib, uchga ko’makchi, bog’lovchi va yuklamalarga bo’linib o’rgatiladi. Tag’in atoqli otlar, turdosh otlar, aniq otlar, mavhum otlar, yakka otlar va jamlovchi otlar, kelishiklar, ot yasovchi qo’shimchalar, juft va qisqartma otlar, sifat, son, tub, qo’shma va juft sonlar, olmosh, ko’rsatish olmoshlari, so’roq olmosh olmoshlari va o’zlik olmoshlari haqida to’xtalgan. 8-sinfda o’tgan zamon, kelasi zamon, o’timsiz fe’l, fe’l nisbatlari, ravish, ravish darajalari, ravish turlari, yordamchi so’zlardan ko’makchi, bog’lovchi va yuklamalar o’rganilib, alohida so’zlardan faqat taqlid so’zlar haqida so’z yuritilib, qaysi gurahga tegishliligi haqida so’z yuritilmaydi.

Yuqorida ko’rganingizdek, maktab darsliklarida so’z turkumlari 4-sinfdan 8-sinfgacha o’rgatiladi. So’z turkumlarini 2 guruh mustaqil va yordamchi so’z turkumlarga bo’lib, mustaqil so’z turkumlariga ot, sifat, son, ravish, fel va olmosh; yordamchi so’z turkumlariga ko’makchi, bog’lovchi va yuklamalarga bo’linadi. So’ggi darsda esa taqlid so’zi haqida ham so’z yuritiladi, lekin qaysi guruhga tegishliligi aytilmaydi. Shunday qilib, so’z turkumlarini 10 taga bo’lib o’rganilgan. Undov va modal so’zlar haqida so’z yuritilmagan.

Maktab darsliklarining ilmiy yo’sini va metodikasi haqida ko’p gapirib turmaymiz, agar bu haqda gapiraman desak, asl mavzudan chiqib ketishimiz ayon gap, yuqoridagi ma’lumotlardan shunday ma’lum bo’ladiki, hech bir xos metoddan ish olinmagan, hattoki, grammatikaning ikki bo’limini dars berish tartibi e’tiborga olinmagan.

Afg’onistonning 7 universitetida mavjud o’zbek tili va adabiyoti kafedralarining rasmiy chop etilgan darslik va o’quv qo’llanmalari bo’lmaganligi sababli, biz o’zbek tili grammatikasiga oid yagona chop etilgan asar hurmatli “Hozirgi o’zbek tili” nomli asarini ko’rib chiqamiz.

Zikrulloh Ishonch (Ishonch to’ra)ning “Hozirgi o’zbek tili” nomli asari o’zbek tili grammatikasida oid birichi chop etilgan kitob bo’lishi bilan eng oz vaqt ichida tilsevar va ona tillariga qiziqganlar uchun muhim asar sifatida tan olindi. Asar yetti bobdab iborat bo’lib, 1-bobda tilshunoslik va uning bo’limlari. 2- bobda fonetika, 3-bobda dialektologiya, 4- bobda leksikologiya, 5-bobda frazalogiya, 6-bobda grammatika, morfologiya va so’nggi bobi (7-bobida), yordamchi so’zlar o’rganiladi.

Ushbu asar Afg’oniston o’zbek tilida birinchi chop bo’lgan asar bo’lsa-da, lekin asarda juda ko’p xatolarga yo’l qo’yilgan. Xatolari ko’pligi sababli Juzjon davlat universitetining ustozi tanqidiy maqola yozishga sabab bo’lgan. Biz esa ushbu asarda so’z turkumlari qanday va necha guruhga bo’linib o’rganganligi haqida so’z yuritib, so’z turkumlariga oid boblarga to’xtalamiz.

Kitobda so’z turkumlari, mustaqil so’z turkumlari va yordamchi so’z turkumlariga bo’linib, 12 ta so’z turkumlari o’rganilgan. Mustaqil so’z turkumlari 6-bobda o’rganilib, ularga ot, sifat, fe’l, ravish, son va olmosh kabi so’z turkumlari kiritilgan. 7-bobda yordamchi so’zlar bahsi berilgan va yordamchi so’zlar uchga (ko’makchi, bog’lovchi va yuklamalarga) ajratilib, har biri haqida qisqa ma’lumotlar berilgan. Ushbu asarda alohida so’zlar guruhini tashkil etuvchi undov, taqlid va modal so’zlar ham yordamchi so’zlar sirasiga qo’shilib yuborilgan. Yordamchi so’zlar va alohida so’zlar guruhi orsidagi o’xshash va farqli tomonlari tushuntirlmagan. Go’yo ko’makchi, bog’lovchi, yuklama, undov, taqlid, modal so’zlar barchasi bir guruhga mansub so’zlar deb tushuntirilgan.

Kitobning 150-betida atoqli otlarda shunday xato tarif berilgan: “shaxs yoki narsa, voqea-hodisaga atab qo’yilgan nomlarga atoqli ot deyiladi” deb aytilgan. Shaxs nomini bildiruvchi so’zlar atoqli ot sanaladi, lekin narsa nomi tosh, daraxat, daryo; voqea-hodisa nomi zilzila, qo’zg’olon kabi so’zlar atoqli otlar emas, balki turdosh otlardir. Muallif ikkinchi ta’rifida, shunday yozadi: “yoki bir turdagi narsalardan birini ayirib ko’rsatgan otlar atoqli sanaladi” deb atoqli otlarga to’g’ri ta’rif berib, tag’in o’sha ta’rifning idomasida “otlar shaxs, narsa, voqeaga maxsus atab qo’yilgan nomlardir” deb xatoga yo’l qo’yadi. Muallif atoqli va turdosh otni chuqurroq tushuntirish maqsadida “turdosh otlar ko’proq umumiy, atoqli otlar esa turdoshlik xususiyatiga ega bo’ladi” deya tag’in xato qiladi. Bizningcha, umumiylik va turdoshlik ayni ma’noni beradi [bu haqda to’liq ma’lumot uchun, Nurulloh Oltoy, «“Hozirgi o’zbek tili”ga tanqidiy bir qarash» nomli maqolasida qarang]. Shunga o’xshash bir otning o’zida juda ko’p xatolarga yo’l qo’ygan, hammasiga to’xtalaman desak, asl mavzumizdan yiroqlashamiz. Shuning uchun mustaqil so’z turkumlaridan yana biri sifatdagi xatoni ko’zdan kechirib, shu bilan cheklanamiz.

Kitobning sifat so’z turkumi bo’limida muallif sifat bilan ravishning vazifadoshligini tushuntirmoqchi bo’lib “…ravish ham belgi ifodalaydi. Biroq ularning farqi shundaki, sifat narsa va voqea-hodisaning belgisini, ravish bo’lsa, harkatning belgisini bildiradi. Uzun daraxt (sifat), oqsab yurmoq esa (ravish)dir.” deyilgan. Misoldagi “oqsab yurmoq” na sifat va na ham ravish, balki fe’lning sifatga mos keladigan shaklidirki, sifatdosh atamasi bilan nomlanadi. Tag’in kitobning 173-betida otlashgan sifatlar sirasida “go’zallik o’tkinchi narsadir” deb misolda go’zallik so’zini otlashgan sifat deya tushuntirish ham xato. Chunki bu so’zga ot yasovchi -lik qoshimchasi qo’shilb ot yasalgan. Ravish so’z turkumi haqidagi ma’lumotlarning keyingi betlarida ravish atamasi o’rnida holat va holatda degan so’z qo’llaniladi. Yuqoridagi ma’lumotlarni ko’zdan kechirgan holda, bu barchamizga ayon bo’ladiki, xatolar juda ko’p, biz mavzudan chetga chiqmasligimiz uchun so’zimizni yakunlaymiz. ishimizning so’ngi materiali Sayid Barmak Daravgarning “Afganistan özbek türkçesi grameri” (“Afg’oniston o’zbek tilining grammatikasi”) nomli dissertatsiyasini ko’zdan kechiramiz.

Sayid Barmak Daravgarning “Afganistan özbek türkçesi grameri” (“Afg’oniston o’zbek tilining grammatikasi”) nomli dissertatsiyasi kirish va 6 bobdan iborat bo’lgan. Kirish qismida Afg’onistonda yashayotgan turkiy qavmlar jumladan, o’zbeklar haqida ma’lumot berilib, 1-bobda tilshunoslik va uning bo’limlari, 2-bobda til haqida tushuncha, 3-bobda fonetika, 4-bobda dialektologiya, 5-bobda leksikologiya, 6-

bobda morfologiya o'rganilgan. Biz esa uning morfologiya o'rganilgan bobini ko'z kechirib, so'z turkumlari qanday o'rganganligi haqida ma'lumot beramiz.

Dissertatsiyaning asosiy qismini tashkil qilgan oltinchi bobida morfologiya o'rganilgan, va so'z turkumlari esa 78 – 132-betlarda o'rganilgan bo'lib, ushbu asarda so'z turkumlari 3 guruh mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari va undov, taqlid, mo'dal so'zlarga bo'linib o'rganilgan. Mustaqil so'z turkumlar sirasidan ot, sifat, son, olmosh, fe'l va ravish o'rin olgan. Yordamchi so'z turkumlar sirasidan esa ko'makchi, bog'lovchi va yuklamalar o'rin olgan. Undov, taqlid va mo'dal so'zlarni esa shu unvon bilan atab, izoh berar paytda alohida so'z turkumi ekanligi qayd qilingan.

So'z turkumlarining tasniflanishi unvonining kiritma qismida "qo'shma so'zlar" degan kichik unvon sig'dirilib, ot turkumida o'rganilayotgan qo'shma va juft so'zlar masalan, belbog', aka-uka, qayg'u-alam kabi so'zlarni keltirib, so'z turkumlarining tasnifi masalasida daxldor bo'lmagan mavzu haqida bahs yuriltilgan. Biznincha, so'z tasniflash masalasida uch xususiyat ya'ni leksik-semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlar haqida so'z yuritib, uch guruhga bo'lingan so'z turkumlari haqida to'xtalsa edi, juda ma'qul bo'lardi. Harchand muallif so'z turkumlari tasniflanishining uch xususiyatini aytmasa-da, "qo'shma so'zlar" unvonidan keyin yordamchi so'zlar haqida hamda undan keyingi unvonda undov, taqlid va modal haqida so'z yuritadi. Bu yerda mustaqil so'z turkumlari haqida so'z yuritilmaydi.

Xulosa. Yuqoridagi asarlarda ko'rganingizcha, biz tekshirgan asarlar Afg'onistonda o'zbek tili bo'yicha ishlangan darslik, kitob va dissertatsiyalar o'zbek tili so'z turkumlarini yaxshi tadqiq etolmagan, hattoki, O'zbekiston olimlarining o'rgangan faktlarini ham to'g'ri tushunolmay, xatolarga yo'l qo'ygan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, biz Afg'onistonda so'z turkumlarini o'rganib chiqishimiz paytida shunday natijaga keldikki, o'zbek tilinso'z turkumlari haqida yetarlicha tadqiq etilmagan. Hozorga qadar o'zbek tilida so'z turkumlari haqidagi ilmiy nazaryalar O'zbekiston olimlarining qarashlariga tayangan holda o'rganilib kelindi, bu sohada Afg'oniston olimlarining yangi qarashlari mavjud emas desak ham bo'laveradi. Bizningcha, bularning barchasi matn bilan ishlanmasligi tufayli yuz bergan. Biz esa so'z turkumlarini o'rganishda, Afg'oinston o'zbek tilidagi materillarda tayangan holda, O'zbekiston olimlarining bu sohadagi ilmiy qarashlaridan foydalanib, yangi uslubda (matn asosida tahlil qilish uslubda) so'z turkumlarini o'rganib chiqishga bel bog'ladik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Afg'oniston o'zbek tili maktab darsliklari (1 – 8-sinflar), M.H. Yorqin, Burhoniddin Nomiq, G'ulom Saxiy Vaklzoda va boshqa., kobul, 2017 (1396 h.).

2. Daravgar, Sayid Barmak, "Afganistan özbek türkçesi grameri" magistrlik dissertatsiyasi, Erzurum, 2016.

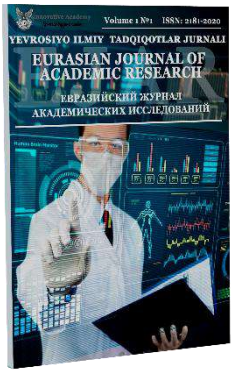
3. Ishonch, Zikrulloh, Hozigi o'zbek tili, Kobul, Nigorxona matbu'asi, 2014.

4. Unutilmas (maqolalar va she‘rlar), o‘zbek va turkman tillari rasmiy maqomining o‘n yeti yilligini nishonlash komissiyasi ilmiy qo‘mitasi nashri, 2020.

5. Yorqin, Muhammad Halim, “افغانستان اوزبیکان تاریخ از برگهای” (“Afg‘oniston o‘zbeklarining tarixdan yaproqlar”), Mazori Sharif, Mirzo Ulug‘bek nashryoti, 2009.

6. 29-mizon o‘zbek tili milliy kuni (maqolalar va she‘lar to‘plami), 29-mizon o‘zbek tili milliy kuni komissiyasi ilmiy qo‘mitasi nashri, Kobul, 2020.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PECULIARITIES OF THE EFFECT OF TRAUMEL C ON THE CLINICAL COURSE OF PURULENT INFLAMMATORY DISEASES OF THE MAXILLOFACIAL REGION

Orif Shokirovich Musinov [1] Zilola Shukhratovna Ruzimurodova[2]

[1,2] 3rd year Master's student residents

Samarkand State Medical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4711313

ARTICLE INFO

ed: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

Purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region, Traumel C

ABSTRACT

The number of patients with purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region is increasing. During the last decade the growth of scientific interest to the problem under study has been marked. Inflammatory maxillofacial region diseases one of the main observed signs of heavy course of the disease complication of which can be acute odontogenic mediastinitis, meningitis, sepsis, sinus thrombosis of dura mater. As a consequence, the number of lethal outcomes increases, which, according to various authors, can range from 25% to 55% especially when the inflammatory process is generalized, leading to septic shock, where the probability of a lethal outcome increases to 80%.

Purpose of the study: Evaluation of the effect of Traumel C in the treatment of patients with purulent inflammatory processes of the maxillofacial region

Introduction. Patients with purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region account for about 10-20% of surgical patients attending dental clinics and over 60% of patients receiving specialised medical care in the departments of maxillofacial surgery. Patients admitted to these departments with a diagnosis of abscess or phlegmon account for 30% to 70% of the total number of patients. According to various authors, between 30% and 40% of dental beds are occupied by patients diagnosed with odontogenic osteomyelitis. Medical advances in the study of the etiology and pathogenesis of inflammatory diseases of the maxillofacial region (TMF) have allowed the development of new methods of treatment and diagnosis. However, the prevalence of the pathology has not tended to decrease and the treatment process remains complex and lengthy, not insured against the development of complications. An odontogenic focus is a source of endogenous infection and can cause visceral pathology. One of the main factors in the occurrence of pyoinflammatory diseases of the maxillofacial region is chronic stress, eating disorders, alcoholism, drug addiction, which leads to changes in the nonspecific and

immunological reactivity of the organism. Treatment of patients with purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region is increasing and is not losing its relevance, which requires a comprehensive approach, which requires surgical and conservative methods of treatment aimed at combating microorganisms of cocciogenesis general intoxication of the body, stimulation of regeneration processes. Much attention in recent years in the special literature focuses on the use of drugs that limit the impact on the body of adverse factors. Such factors include purulent inflammation and related intoxication. One such drug is the peptide Deltaran synthesized by domestic scientists, which has an analgesic, detoxifying and adaptive effect. However, in the available literature we have not found any information about the use of Traumel C in acute pyo-inflammatory processes. The issues of modern diagnostics, prognosis and treatment of maxillofacial phlegmon are not solved, and the available scientific literature doesn't contain the publications devoted to the comparative analysis of its effectiveness and peculiarities of its use in maxillofacial surgery. In our research we have developed a rational complex of treatment of purulent inflammatory processes of the maxillofacial region with the use of Traumel C.

Materials and methods of investigation. For the study of patients with purulent inflammatory diseases of maxillofacial region, it is appropriate to use patients with this pathology. We studied 44 patients with purulent inflammatory diseases of maxillofacial region who were treated in Samarkand City Hospital during the period 2017-2020. The study was conducted in two phases. The first phase assessed the pharmacoepidemiology of drugs used in the treatment of patients with acute purulent inflammatory diseases of maxillofacial region. At the second stage of the work the structure and resistance profile of pathogens isolated in patients with purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region were studied.

Results of the study. The main pharmacological properties of Traumel C include: anti-inflammatory, anti-exudative, regenerative, analgesic, immunomodulatory, hemostatic effects. These properties are determined by the presence in Traumel C 14 components of plant and mineral origin. Mercurius solubilis Hahnemanni and Echinacea provide indirect antiviral and antibacterial immunomodulatory effects; Hepar sulphuris supports and improves cell respiration, redox processes and strengthens the vascular wall; Aconitum napellus and Arnica montana increase vascular tone, Hamamelis eliminates venous congestion, prevents blood clots, Millefolium helps stop bleeding, Aconitum, Arnica, Chamomilla, Hamamelis, Hypericum provide pain relief, Arnica, Calendula, Echinacea, Symphytum activate regenerative processes, helping to complete the inflammatory process. The complex of components in Traumel C helps to reduce the activity of enzymes such as elastase, cathepsin B, collagenase, α1 - protease, which protects the structure of connective tissue from their damaging action. This property is relevant because it contributes to the prevention or reduction of destructive phenomena in inflammatory processes, especially of autoimmune genesis. The mechanism of action of Traumel C differs from NSAIDs in that NSAIDs inhibit the enzyme cyclooxygenase in the arachidonic acid cycle, which reduces prostaglandin synthesis, thereby reducing manifestations

of pain and swelling, but leads to unwanted complications from the gastrointestinal tract and cardiovascular system. Traumel C, without inhibiting the arachidonic acid pathway, directly blocks cytokines by affecting their production and also promotes the expression of anti-inflammatory cytokines. Traumel C therefore has a powerful anti-inflammatory effect and at the same time does not have such negative side effects as NSAIDs. Thus, Traumel C optimises the course of the inflammatory process and ensures its complete resolution. The inclusion of Traumel C in the treatment of inflammatory diseases that require glucocorticoids makes it possible to reduce the dosage of hormonal drugs, and in some cases to eliminate their use. Evidence of a pronounced anti-inflammatory, analgesic, anti-edematous, regenerating effect are the results of the studies below. Some researchers have confirmed that Traumel C ointment allows a significantly quicker return to normal physical activity and that pain relief and reduction of swelling are more pronounced than with diclofenac.

Form and regimen for purulent inflammatory diseases of the maxillofacial region

Period of acute manifestations after acute manifestations have subsided Solution for injection 1 ampoule 1-2 times a day #3-5 1 ampoule 1-3 times a week Intra-, intra-, intra- and peri-articularly Ointment, gel Apply to the affected area up to 5-6 times a day Apply to the affected area up to 3 times a day. Can be administered by phonophoresis Sublingual tablet 1 tablet every 15 min for 2 hours. If necessary, repeat on day 2-3, 1 tablet 3 times a day The results of our study have shown that the treatment of various types of degenerative disorders, traumatic and inflammatory diseases using Traumel C (solution for injection) confirms its high effectiveness of the drug in monotherapy.

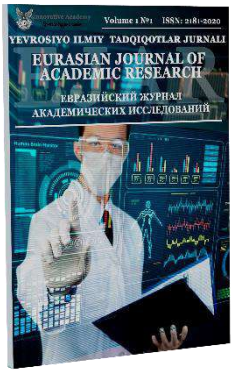
Conclusions: Traumel C has a number of advantages: no analogues in composition and spectrum of action, has an excellent tolerability and safety profile, has no side effects typical of NSAIDs, is used in different age categories, including in children from birth. Long-term use is possible, without addiction or withdrawal syndrome. In addition, Traumel C is available in different dosage forms (injections, tablets, ointment, gel), which makes it possible to choose the most convenient form and to combine the forms in an optimal way. For example, in an acute situation, you can start treatment with injections, and when the condition improves, switch to tablets or ointment/gel. If necessary, a combination with conventional standard therapy and other complex biological preparations that enhance anti-inflammatory, analgesic, anti-edema, detoxifying, immunomodulatory effects of Traumel C (Lymphomyozot, Viburkol, Echinacea Compositum C, Gynecohele, Metro-Adnex-Ingel, Gastrikumel, Hepel, Renel etc.) is possible. Thus, the complex biological preparation Traumel C is a new effective tool in the therapy of inflammation, affecting all phases of the inflammatory process and optimising its course, which leads to a quick and complete recovery of the patient.

REFERENCES:

1.Azimov M. I., Shomurodov K.E. A technique for Cleft Palate Repair. Journal of research in health science. Vol. 1, No. 2, 2018, pp. 56-5
2.Kamalova M. I., Islamov Sh. E., Khaydarov N.K.// MORPHOLOGICAL CHANGES IN BRAIN VESSELS IN ISCHEMIC STROKE. Journal of Biomedicine and Practice 2020, vol. 6, issue 5, pp.280-284
3.Kamalova Malika, Islamov Shavkat. MORPHOLOGICAL FEATURES OF ISCHEMIC AND HEMORRHAGIC BRAIN STROKES. JCR. 2020; 7(19): 7906-7910. doi:10.31838/jcr.07.19.898
4.Musaev U.Y.,Rizaev J.A., Shomurodov K.E. New views on the problem of dysemryogenesis stigmas of dento-mandibular and facial system from the position of their formation in the disability of the population // Central Asian Scientific and Practical Journal "Stomatologiya "2017.-#3-(68).-P.9-12.
5.Shomurodov. K.E. Features of cytokine balance in gingival fluid at odontogenicphlegmon of maxillofacial area. // Doctor-aspirant 2010.-42 Vol.-No.5.1.-P.187-192;
6.Tillyashaykhov M. N., Rakhimov N. M. Khasanov Sh. T., Features of Clinical Manifestation of the bladder cancer in young people// Doctor Bulletin. - Samarkand, 2019. - №2. - P. 108-113
7.Ilkhomovna, K. M., Eriyigitovich, I. S., & Kadyrovich, K. N. (2020). Morphological Features Of Microvascular Tissue Of The Brain At Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2(10), 53-59. https://doi.org/10.37547/TAJMSPR/Volume02Issue10-08
8.S Ziyadullaev, O Elmamatov, N Raximov, F Raufov //Cytogenetic and immunological alterations of recurrent bladder cancer.European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 7, Issue 2, 2020

9.G. M. HODJIMATOV, Khabibullo Khamdamovich Hamdamov. DIAGNOSTICS AND TREATMENT OF CHOLEDOCHOLITIASIS IN ELDERLY AND SENILE AGE PATIENTS // European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS) Available Online at: https://www.scholarzest.com Vol. 2 No. 3, March 2021, ISSN: 2660-5570
10.Shomurodov. K.E. Features of cytokine balance in gingival fluid at odontogenicphlegmon of maxillofacial area. // Doctor-aspirant 2010.-42 Vol.-No.5.1.-P.187-192
11.Ilkhomovna, K. M., Eriyigitovich, I. S., & Kadyrovich, K. N. (2020). Morphological Features Of Microvascular Tissue Of The Brain At Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2(10), 53-59. https://doi.org/10.37547/TAJMSPR/Volume02Issue10-08
12.Камалова, М. И., & Хайдаров, Н. К. (2020). PREVENTION AND RISK FACTORS FOR BRAIN INFARCTION (LITERATURE REVIEW). Журнал неврологии и нейрохирургических исследований, 1(2).
13.Kamalova , M., Anvarshed, T., Makhmatkulova , G., Rakhmonova , M., & Makhmudova , S. (2021). OBSERVED FREQUENT STRESS AMONG STUDENTS BEFORE EXAMS. *Збірник наукових праць ΛΟΓΟΣ*. https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v4.01

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EPITHETS AS A POETIC IDENTIFIER (IN THE EXAMPLE OF THE "SUTRA OF GOLDEN LIGHT")

Diyora Abdujabborova Djalaliddin kizi [1]

[1] National university of Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4713535

ARTICLE INFO

Received: 15th April 2021
Accepted: 19th April 2021
Online: 21st April 2021

KEY WORDS

epithet, expressive mean, Buddha, tautological epithets, poetic function, artistic identifier.

ABSTRACT

The paper reveals structural and semantic peculiarities of the epithet. The research material is represented with epithets from "Oltun yorug" ("Sutra of Golden light"). The semantic potential of the epithet, in our opinion, did not receive a proper description in linguopoetics, which focuses exclusively on comparison within the framework of this construction. An attempt is made on the material of the Buddhist Sutra "Oltin Yorug" show the central role of the epithet in figurative understanding of reality. The article provides an overview of papers written by Russian philologists who examined epithet problems.

Religions play an important role in human development, spiritual and enlightenment perfection. In this regard, it should be noted that "the East has long been the cradle of the spiritual process." When Islam entered the Central Asia, the peoples of the region chose Islam as the path to the Truth, but even before Islam, there were religions such as Monism, Shamanism, Zoroastrianism, Tengerism, Buddhism, Christianity. Among them, "Buddhism had a special place in the life of the peoples of East Turkestan in the first centuries AD and the Middle Ages." The work of „Oltin Yorug“ is one of the most remarkable sources of this movement and has served to stabilize the spiritual environment of the Turkic-speaking peoples of Central Asia.

After the translation of the text of this work into Uzbek by Professor Nasimhon Rahmon, the study of the text of the work, the means of poetic actualization of language became one of the tasks of researchers. Since Buddhism is a unique tradition, the definition of epithets and their poetic function in the text is a priority in research.

An epithet (from the ancient Greek ἐπίθετον - "attached") is a means of influencing the beautiful expression and pronunciation of a word. In syntax they are like identifiers, in etymology they are adjectives, but they have their own characteristics. The term “epithet” is one of the oldest philological terms used to describe the expressive means used by authors of literary texts. The most surprising aspect is that the term is a unit of existing meaning: since ancient rhetoric, an epithet has been understood as an expressive description describing an object or event. However, in philological traditions dating back to antiquity, the separation of the two epithets which are "necessary epithets" (epitheton necessarium, providing information on a topic not otherwise

provided in the text) and "decorative epithets" (epitheton ornans, which does not imply new subject-logical information, but only affects the emotions of the students) has become a habit.

It should be noted that the name of the founder of Buddhism - "Buddha" is also an epithet. The word “Buddha” is derived from Sanskrit, and the root “budh” means awakening, the transition from a dormant, darkened consciousness to an awakening, an enlightened consciousness.

There is no definite rule in the classification of epithets in literary theory, they are known as speech figures, parts of tropes, and some as a separate artistic poetic medium. The main function of epithets is to embellish the language, to bring high art and beauty to the word. Citing a permanent feature of a character is not an epithet, specific characters created in the author's imagination or after an in-depth analysis can be epithets. For example, the phrase "flood river" cannot be taken as an epithet, because flood is a constant quality inherent in a river.

"Pooring into from the poor for knowledge"

The phrase "the poor" in this passage has a very subtle meaning and is the result of the author's honest analysis and evaluation.

Epithets are not only the product of the author’s lofty thinking or imagination, they can also harden and change over the years, as exemplified by more and more folk oral epithets. Epithets, their history and classification were studied by the famous Russian scientist AN Veselovsky. According to the scientist, the epithet "… is a one-sided definition of the word, or renewing the meaning of its common name" or strengthening, emphasizing some specific, recognizable quality of the object. " In this case, the scientist classifies epithets into two groups, the first of which is a tautological epithet - essentially specific words, both adjectives and nouns are similar and mean the same idea, brilliance. Often, the second word returns the base of the first word.

Common tautological epithets in “Oltin yorug”: t(ä)ngri t(ä)ngrisi (god of gods), tip tisün (let smb say), yïdïn yïparïn (fragrant smells), ötünmish ötügümin (cry).

Repetition of a set of root words of a certain quality cannot always be an epithet, in which some poetic function is hidden.

Shklovsky, a representative of the Russian formal school, accepted Veselovsky's postulate and said: “Art and word live, are stoned, and die. And the tongue is like a graveyard. Only by giving them a new meaning can they be revived, developed.

Let's look for an example of these ideas in "Oltin yorug":

VIII. 35b

äriti y(ä)mä qïlmaghu ol nomsuz törüsüz qïlïqïgh

(let him be free from doing that nameless, lawless act)

In this passage, the kings are given God's advice and commands to keep the country, to govern the people. It is explained that the ruler himself first and foremost obeys the law and refrains from committing "illegal acts." The making of erroneous and dangerous laws is equated with "a kind of marrow, a kind of lily, which is like an elephant destroying a garden of lilies."

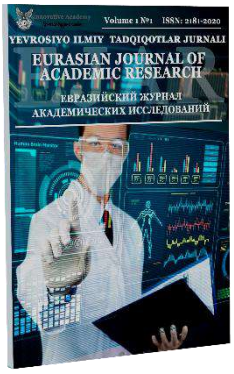
In short, an epithet is an artistic identifier that characterizes a described event, person, object, event figuratively and emotionally. In the work, it helps to express the writer’s feelings

and experiences more deeply, to show his attitude to the surrounding reality. The occurrence of many epithets in Buddhism has not bypassed the teachings of this doctrine.

REFERENCES:

1. Раҳмон Н. Олтун ёруғ. – Тошкент: Мумтоз сўз. 2013
2. Москвин В.П. Эпитет художественной речи. // Русская речь, 2001. №:4.
3. Раҳмонов Н. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. – Тошкент., 2014.
4. Литвинский Б.А. Буддизм и буддийская культура Центральной Азии (древность) Московское востоковедение. Очерки, исследования, разработки. М.: Наука, 1997
5. Шкловский В. Гамбургский счет: статьи — воспоминания — эссе (1914—1933). — М.: Советский писатель, 1990.
6. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.:Высшая школа, 1989.
7. Головкина С.Х., Смольников С.Н. Лингвистический анализ текста. – Вологда, 2006.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE NEED TO USE INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN UZBEKISTAN

Masharipov Masudjon Numonzhonovich [1]
Allamuratova Munira Saidmurot qizi [2]
[1] PhD, Dean of the Faculty of Economics, Tashkent State Transport University
[2] Student of the Faculty of Economics, Tashkent State Transport University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4713917

ARTICLE INFO
Received: 17th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS
Financial reporting, accreditation, investment, consolidation.

ABSTRACT
The article deals with the issues of training a sufficient number of qualified specialists in the field of IFRS, the use of interactive methods. In general, the conceptual framework for preparing financial statements according to both national and international standards does not contradict each other.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ УЗБЕКИСТАНА

Машарипов Маъсуджон Нуъмонжонович [1]
Алламуратова Мунира Саидмурот кизи [2]
[1] PhD, декан факультета «Экономика» Ташкентского государственного транспортного университета
[2] Студент экономического факультета Ташкентского государственного транспортного университета
ИСТОРИЯ СТАТЬИ
Принято: 17 апреля 2021 г.
Утверждено: 21 апреля 2021 г.
Опубликовано: 23 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
Финансовая отчётность, аккредитование, инвестиция, консолидирование.

АННОТАЦИЯ
В статье рассматриваются вопросы подготовки достаточного количества квалицированных специалистов в области МСФО, использование интерактивных методов. В целом концептуальная основа подготовки финансовой отчетности как по национальным, так и по международным стандартам не противоречат друг другу.

Развитие экономики страны напрямую связано с широким привлечением прямых иностранных инвестиций в отрасли и отрасли экономики, а также обеспечением конкурентоспособности действующих хозяйствующих субъектов. Это также одно из приоритетных направлений производства импортозамещающей

и экспортной продукции (работ, услуг)путем повышения уровня качества продукции(работ, услуг)за счет внедрения современных технологий. Безусловно, обеспечение текущей реализации этих функций, как признается международными финансовыми институтами, языком ведения бизнеса зависит от финансовых показателей и их достоверности, которые формируются на основе бухгалтерской информации, которая рассматривается. Субъекты предпринимательства, составляющие на добровольной основе финансовую отчетность в соответствии с МСФО, освобождаются от представления финансовой отчетности согласно национальным стандартам бухгалтерского учета.

В условиях глубокой интеграции экономик и глобализации современных экономических кризисов привлечение иностранных инвестиций в национальную экономику требует индикации инвестиционной привлекательности через международно признанные формы и методы. Бунда рассматривается как визитная карточка для предоставления инвесторам экономической эффективности, возможностей и будущих показателей деятельности хозяйствующих субъектов, действующих в нашей стране, в виде финансовой отчетности в соответствии с требованиями, изложенными в международных стандартах финансовой отчетности (МСФО), а также обеспечения их достоверности.

По этой причине Указ президента Республики Узбекистан "О мерах по внедрению современных методов корпоративного управления в акционерных обществах"от 24 апреля 2015 года, ПФ-4720, Указ № 3946 "О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан"от 19 сентября 2018 года, а также дополнительные меры по переходу к созданию и ведению аудиторской деятельности в акционерных обществах, составление финансовой отчетности и ее достоверность определяются на основе Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО)[1].

Внедрение международных стандартов финансовой отчетности (МСФО)позволяет совершенствовать систему внутреннего управления компаниями за счет использования единых методов бухгалтерского учета, предоставлять заинтересованным лицам информацию о финансовом положении предприятия и повышать конкурентоспособность компании.

Зачем нужны международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) и из чего они сделаны?

Инвесторы и пользователи другой финансовой информации (например, государственные органы, профсоюзы, деловые партнеры и т. д.) будут заинтересованы в

[1] https://www.lex.uz/docs/4746047

информации об интересующей их организации. Этот интерес проистекает из необходимости принятия ими экономических, инвестиционных и правовых решений. Естественно, интересоваться такими вопросами, как ситуация с долгами. Кроме того, потенциальный инвестор постарается тщательно оценить свое решение о том, стоит ли вкладывать деньги в бизнес, в котором ему придется сравнивать организацию с другими компаниями сети, в которой он работает.

В соответствии с вышеуказанным решением, начиная с 2021/2022 учебного года, предметы бухгалтерского учета и аудита определяются только в рамках международной сертификации преподавателями, успешно сдавшими предмет "международные стандарты финансовой отчетности" или "международные стандарты аудиторской деятельности" или имеющими международные сертификаты бухгалтерского учета. С учетом этого в Ташкентском государственном университете транспорта планируется проведение следующих работ по дисциплинам "бухгалтерский учет" и "аудит":

1. В целях получения сертификатов об успешном присвоении предмета" международные стандарты финансовой отчетности "профессорам и преподавателям кафедры" бухгалтерский учет "в образовательных центрах, аккредитованных на первом этапе, был составлен учебный план по дисциплине" международные стандарты финансовой отчетности". На втором этапе планируется получение дипломов assa и assa DipIFR, sra, CIPA;

2. Планируется создание виртуального поля (сайта) кафедрой "Бухгалтерский учет" с целью оперативного ознакомления студентов университета с инновациями в области бухгалтерского учета с целью обеспечения самостоятельных глубоких знаний студентов с использованием информационной сети интернет globall;

3. При участии профессоров, преподавателей, студентов и сотрудников бухгалтерской службы зарубежных известных высших учебных заведений онлайн-система по актуальным вопросам применения бухгалтерского учета предусматривает организацию семинаров, тренингов, Вебинаров, круглых столов, мастер-классов и других мероприятий.

4. Организация учебных курсов в рамках международной сертификации бухгалтеров в транспортной системе с начала 2021 года было установлено, что транспортировка и ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности на конец года должны осуществляться только на основе МСФО.

Указом президента "О мерах по обеспечению более эффективной организации процесса приобретения прав на земельные участки и другое недвижимое имущество в рамках

проекта расширения Южно-Кавказского трубопровода" далее этим решением был утвержден перечень организаций, которым необходимо перейти на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) с 2021 года и указано, что они должны иметь в департаменте бухгалтерской службы не менее трех сертифицированных специалистов, обладающих навыками работы по международным стандартам финансовой отчетности (МСФО)[2].

В процессе развития экономики от дальнейшего развития транспортного сектора зависит и повышение качества предоставляемых услуг. Обновление материально-технической базы за счет привлечения иностранных инвестиций является важнейшим вопросом. Поэтому заключение финансовой отчетности транспортных предприятий на основе требований международных стандартов не будет преувеличением сказать, что это средство вхождения иностранных инвестиций.

Практические преимущества, достигнутые в результате перехода на МСФО показали свои результаты:

– Рыночная капитализация оценки активов – на практике первоначальная стоимость активов и обязательств и использование ее текущей рыночной капитализации помогут принимать эффективные решения как для инвестора, так и для самой организации;

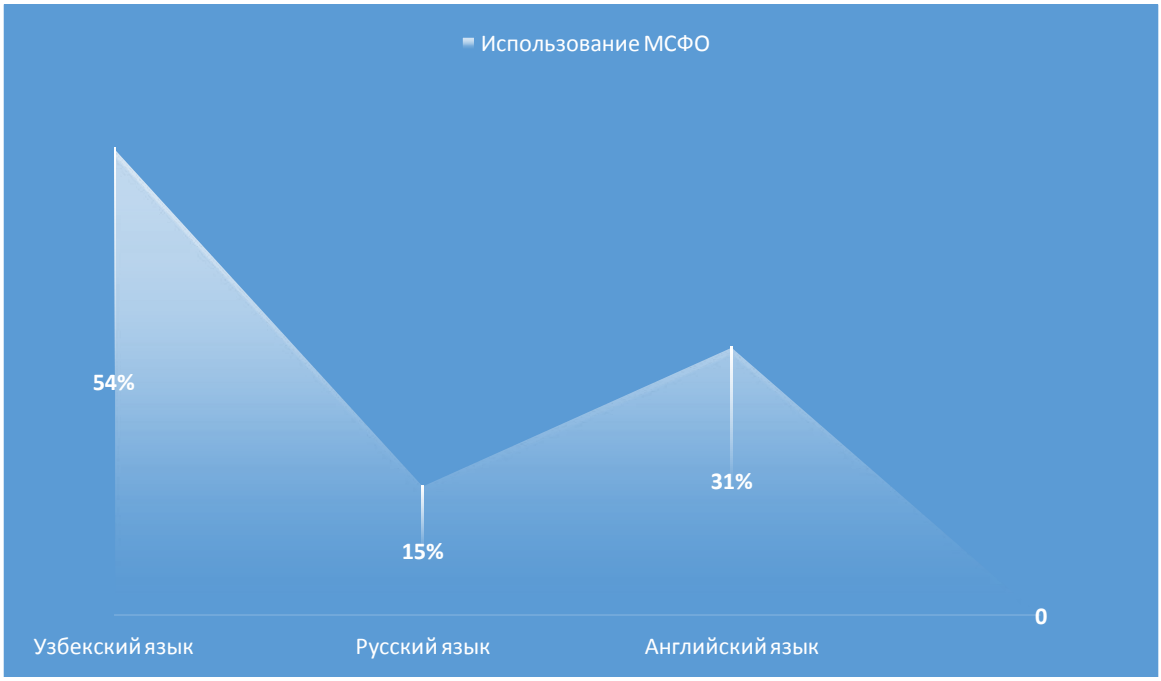
– Конкретные рекомендации по условным активам и оценочным обязательствам – для принятия пользователями правильного решения важно не только предоставлять информацию об операциях на основе документов, но и отражать в текущих отчетах последствия событий, которые могут произойти в будущем;

– Составление консолидированной финансовой отчетности – многие крупные компании составляют консолидированную отчетность с учетом предприятий, входящих в ее состав, но тот факт, что они не учитывают при ее составлении современные консолидации, заставляет реальное положение этой группы компаний оставаться невидимым. Консолидированный отчет по МСФО является отдельным специальным компонентом финансовой отчетности и к нему предъявляются особые требования.

Онлайн-конференции на тему "Возможности и актуальные вопросы" был проведен краткий опрос среди преподавателей, студентов и специалистов “На каком языке предпочитаете использовать МСФО?”[3]

[2] [2] https://www.uza.uz/uz/posts/ozbekistonda-moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlariga-otishi-yangicha-yondashuv-va-imkoniyatlar_190586

[3] **Ҳамид ИРГАШЕВ, АСА, АССА, Буюк Британиядаги Hult халқаро бизнес мактаби доценти, Тошкент давлат иқтисодиёт университети хорижий маслаҳатчиси ва эксперти, Иброҳим АХМАДХОНОВ, Молия вазирлиги бухгалтерия ҳисоби ва аудит услубиёти департаменти директор ўринбосари**

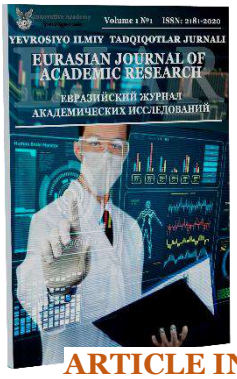
Как видно из результатов данного опроса, существует большой спрос на применение и изучение китайского языка на узбекском языке. Исходя из этого, целесообразно создавать на национальном рынке качественную учебную литературу и практические пособия, соответствующие мировому стандарту. Опираясь на зарубежный опыт в области учебной литературы, престижные высшие учебные заведения, имеющие квалифицированные педагогические кадры в области образования, должны создать систему создания такой литературы. Такие проекты могут быть реализованы на основе грантов, выделяемых профильными министерствами, заинтересованными крупными организациями и иностранными донорами. Стоит отметить, что успешная реализация этих проектов не только повышает финансовую грамотность участников (педагогических кадров, студентов и специалистов) в области ИКТ, но и соответствует интересам зарубежных финансовых институтов в создании благоприятного инвестиционного климата в регионе и достижении прозрачности.

Переход на МСФО и успешное внедрение МСФО созданными организациями не только обеспечивает перспективу компании, но и оказывает положительное влияние на развитие целых отраслей экономики. Для этого задачи и трудности, которые перед нами стоят, должны быть решены эффективно и в установленные сроки.

Литературы:

1. https://www.bss.uz/article/602-kak-primenyat-msfo-ias-1-predstavlenie-finansovoy-otchetnosti
2. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.06.2020 й., 10/20/3239/0721-сон
3. https://zamin.uz/iqtisodiyot/68700-moliyaviy-hisobotning-halqaro-standartlariga-qanday-utiladi.html
4. Ўзбекистон Республикасининг Ягона миллий баҳолаш стандартига 8-ИЛОВА

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FEATURES OF LEGAL REGULATION AND MECHANISMS FOR RESOLVING INVESTMENT DISPUTES

Mirzayeva Shokhista Davron qizi [1]

[1] Tashkent State University of Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4714034

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

investment disputes, Washington Convention" On the Procedure for Resolving Investment Disputes between States and Foreign Persons "of 1965, Seoul Convention" On the Establishment of a Multilateral Investment Guarantee Agency " of 1985, Energy Charter, arbitration

ABSTRACT

The article is devoted to the specifics of resolving investment disputes. The author gives an overview of international legal instruments and mechanisms for resolving investment disputes and notes that the role of international law in resolving investment disputes has significantly increased.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И МЕХАНИЗМЫ РАЗРЕШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ

Миразова Шохиста Даврон кизи [1]

[1] Ташкентский государственный юридический университет

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 17 апреля 2021 г.
Утверждено: 21 апреля 2021 г.
Опубликовано: 23 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

инвестиционных спор, Вашингтонская конвенция «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами» 1965 г.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена особенностям разрешения инвестиционных споров. Автор дает обзор международно-правовых документов и механизмов по разрешению инвестиционных споров и отмечает, что роль международного права в разрешении инвестиционных споров существенно возросла.

Интенсификация межгосударственного инвестиционного сотрудничества неминуемо влечет за собой рост количества споров, вытекающих из инвестиционных правоотношений.

Инвестиционные споры могут возникнуть по следующим основаниям: 1) по претензиям иностранного инвестора к государству из-за необоснованного отказа в регистрации предприятия с иностранными инвестициями; 2) из-за отказа в переводе прибыли, полученной иностранным инвестором, за границу по вопросам, связанным с выплатой компенсаций; 3) по вопросу замораживания валютных счетов иностранного инвестора; 4) по вопросу досрочного прекращения концессионного договора; 5) по вопросу изменения условий концессионного договора и т.д.

Исходя из комплексного характера международных инвестиционных споров, можно выделить следующие особенности данной категории споров. Во-первых, международные инвестиционные споры выделяются своим смешанным субъектным составом, как правило, в роли истца выступает частный иностранный инвестор (физическое или юридическое лицо), а в качестве ответчика - государство-реципиент инвестиций. Во-вторых, международная форма разрешения инвестиционных споров предусматривается двусторонними соглашениями о поощрении и взаимной защите капиталовложений. В-третьих, к международным инвестиционным спорам применяется национальное право государства-реципиента и международное публичное право. При этом важную роль играет последнее, так как оно не только используется в качестве «эталона», которому должно соответствовать внутренне право государства, но и может применяться непосредственно для разрешения спорного вопроса. В-четвертых, в настоящее время наиболее распространенным и эффективным способом защиты прав инвестора служит не дипломатическая защита, а постоянно действующие арбитражные институты. Единственным специализированным и наиболее востребованным в международной практике арбитражным органом по разрешению инвестиционных споров является Международный центр по урегулированию инвестиционных споров.[1]

Международные договоры не в состоянии самостоятельно урегулировать все сферы соприкосновения иностранного инвестора и государства-реципиента. На помощь им приходит обычное международное право, а также деятельность международных арбитражных и судебных органов по разрешению инвестиционных споров. Именно решения таких органов служат фактором, который развивает международное инвестиционное право и в теоретическом аспекте, и в качестве реально существующей правовой материи. [2]

Вместе с тем, правовые парадигмы мироустройства в условиях глобализации и активизация практики заключения двусторонних инвестиционных соглашений, наглядно свидетельствуют о том, что **роль международного права в разрешении инвестиционных споров существенно возросла.** Это обусловлено тем, что для привлечения иностранных инвестиций широко применяется практика заключения двусторонних международных соглашений, нарушение положений

[1] Котов А. Международно-правовое регулирование инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2009 г. Эл.ресурс] URL: **https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-sporov**

[2] Котов А. Международно-правовое регулирование инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2009 г. [Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-sporov

которых подразумевает ответственность государств.[3]

Государства стремятся разрешать инвестиционные споры не на национальном, а на международном уровне, установленном на основе двух наиболее известных международно-правовых актов: Вашингтонской конвенции «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами» 1965 г. и Сеульской конвенции «Об учреждении Многостороннего агентства по гарантиям инвестиций» 1985 г.

В области регулирования инвестиционных отношений Сеульская конвенция доказала свою эффективность. Глубокий анализ обеих конвенций — Вашингтонской и Сеульской — подтверждает, что на их основе создан единый механизм защиты иностранных инвестиций, они основаны на одних и тех же принципах регулирования.[4]

Важным документом является Энергетическая хартия, принята в виде Декларации в 1991 г. Юридическое значение имеет Договор к Энергетической хартии, подписанный 17 декабря 1994 года и вступивший в силу 16 апреля 1998 года, а также приложения и протокол к нему. Договор содержит несколько механизмов разрешения международных споров, каждый из которых предназначен для рассмотрения отдельного предмета договора. Двумя основными формами обязательного разрешения споров являются арбитраж между государствами - практически для всех споров, касающихся применения или толкования договора, за исключением конкуренции и окружающей среды - и арбитраж между инвестором и государством для споров, относящихся к инвестициям.

Среди особенностей механизма разрешения инвестиционных споров по договору можно выделить следующие.

Наличие «охлаждающего периода» (cooling off period), который необходимо выдержать до передачи дела компетентному форуму. О его правовом значении и первой практике применения будет подробнее сказано ниже. Подобные оговорки в целом следуют практике BIT's (двусторонних договоров о защите инвестиций);

«Кафетерийный подход» (cafeteria style clause), который позволяет инвестору выбрать из широкого инструментария механизмов разрешения спора, включая суд принимающего государства, предварительно избранные средства разрешения споров и целый набор арбитражных форумов.

Договор содержит сложную систему возможных оговорок, которые государства могут сделать в отношении их согласия на арбитражный способ разрешения споров, а также возможность для государства отказаться от применения «зонтичной оговорки» содержащейся в ст. 10 (1).

Договор содержит «зонтичную оговорку» (ст. 10 (1). Суть данной оговорки состоит в том, что она вводит в сферу защиты договора любые обязательства индивидуального характера, существующие между государством и инвестором.

[3] Шомуродов И. Международно-правовое сотрудничество государств в сфере разрешения инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2011 г. Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-sotrudnichestvo-gosudarstv-v-sfere-razresheniya-investitsionnykh-spor

[4] Волова И. Механизм разрешения международных инвестиционных споров // Экономический вестник Ростовского университета, 2010, Том 8 , №1. – С.80.

В случае если инвестор избирает арбитражную форму рассмотрения спора, он имеет следующие опции.

1. **Арбитраж ICSID** (Международный центр по урегулированию инвестиционных споров, учрежденный в соответствии с Конвенцией об урегулировании инвестиционных споров между государствами и физическими или юридическими лицами других государств, открытой для подписания в Вашингтоне 18 марта 1965 года (Конвенция ИКСИД), если договаривающаяся сторона инвестора и договаривающаяся сторона, являющаяся стороной в споре, и обе являются участницами Конвенции ИКСИД, могут обратиться в Международный центр по урегулированию инвестиционных споров, учрежденный в соответствии с конвенцией, упомянутой в подпункте (a) (i), согласно правилам, регулирующим дополнительную процедуру по обеспечению разбирательств секретариатом центра (Правила дополнительной процедуры), если договаривающаяся сторона инвестора или договаривающаяся сторона, являющаяся стороной в споре, но не обе, является участницей Конвенции ИКСИД.

2. **Арбитраж по регламенту UNCITRAL.** Рассмотрение единоличным арбитром или арбитражным судом ad hoc, учреждаемыми в соответствии с Арбитражным регламентом Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ).

3. **Институциональный арбитраж г. Стокгольма.** То есть арбитражное рассмотрение при Арбитражном институте международной торговой палаты в Стокгольме.

При этом ст. 26 (4) прямо предусматривает, что инвестор, который избрал обращение в арбитраж для защиты нарушенного права, обязан подать свое согласие в письменной форме на передачу спора на его рассмотрение. Такое согласие должно отвечать требованиям конкретного арбитражного форума или арбитражного регламента, на основе которого будет рассматриваться спор.

Статья 26 (5) b прямо предусматривает, что рассмотрение споров арбитражем осуществляется только в странах - участниках Нью-йоркской конвенции.

Таким образом, правовое регулирование инвестиционных споров осуществляется на основе взаимодействие международного и внутригосударственного права и носит комплексный характер, при, явном доминировании международного права. Международное право касается иностранных инвестиций, для привлечения которых широко применяется практика заключения двухсторонних международных соглашений; споры в рамках инвестиционных соглашений связаны с ответственностью государств. В международном инвестиционном' процессуальном праве нормы и принципы международного публичного права являются его неотъемлемой частью, имеют «дополняющий» и «поправочный» характер и применяются, в целях «толкования» и «применения» инвестиционных соглашений.[5]

В целом, сущность регулирования международных инвестиционных правоотношений заключается в

[5] Шомуродов И. Международно-правовое сотрудничество государств в сфере разрешения инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2011 г. Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-sotrudnichestvo-gosudarstv-v-sfere-razresheniya-investitsionnykh-spor

гармоничном сочетании принципов и норм международного права и норм национального права, что способствует становлению благоприятного режима для международных капиталов с момента их доступа до момента их ликвидации. Правовое регулирование иностранных инвестиций, происходящее на двух уровнях - национально-правовом и международно-правовом - наглядно свидетельствует об объективной взаимообусловленности и взаимозависимости инвестиционной политики как внутренней, так и внешней.[6]

Важной гарантией защиты иностранных инвестиций является установление гибкого порядка разрешения инвестиционных споров, в том числе по толкованию и применению договоров между сторонами, предпочтительно путем переговоров.

Институциональные основы правовых механизмов разрешения инвестиционных споров были заложены с принятием Вашингтонской конвенции 1965 года[7], которая ввела в действие Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (МЦУИС).

Положения Вашингтонской Конвенции 1965 г., Договора к Энергетической- Хартии 1994 г., соглашения в рамках ВТО являются успешно действующими примерами международно-правового механизма универсального характера, которые эффективно позволяют разрешать инвестиционные споры. Разнородность механизмов, по сути, позволяет иностранному инвестору искать средства правовой защиты, как под эгидой национального законодательства своего партнера, так и на основании двусторонних и многосторонних инвестиционных соглашений.

Согласно некоторым из них споры разрешаются арбитражем в соответствии с Арбитражным регламентом ЮНИСТРАЛ 1976 г. В современном международном инвестиционном праве арбитражный механизм разрешения споров, связанный с инвестициями, является основным способом защиты иностранных инвесторов.

Весьма положительный характер имеет система разрешения споров в рамках Генерального Соглашения по тарифам и торговле (далее ГАТТ), пользующаяся доверием стран-участниц. Механизм решения споров в рамках ГАТТ признан приемлемым международно-правовым институтом. После создания Всемирной торговой организации (далее ВТО) был введен в действие более усовершенствованный механизм урегулирования споров, применяющийся и в настоящее время.

Участие государств в международно-правовом урегулировании инвестиционных споров возможно при условии соблюдения следующих критериев: официально подтвержденной связи между инвестором и государством; исчерпание внутренних средств правовой защиты; прямой поддержки требований инвестора со стороны государства и правомерности самих инвестиций.

[6] Фархутдинов И. Международно-правовое регулирование инвестиционных отношений: теория и практика. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2006 г. Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-otnoshenii-teoriya-i-praktika

[7] Вашингтонская конвенция о порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и юридическими, физическими лицами другого государства. Конвенция была разработана и подписана под эгидой Всемирного банка, вступила в силу 14 октября 1966 г.

Исключением из условий государственного участия, т.е. участия государства в разрешении инвестиционных споров возможно только в следующих случаях: для проведения неофициальных контактов с целью облегчения урегулирования спора; государство ответчик отказывается или не выполняет (частично/полностью) ранее принятые по инвестиционному спору арбитражные решения.[8]

Важное значение данный вопрос имеет для Узбекистана. Наша страна является участником ряда соглашений о взаимном поощрении и защите инвестиций. Они наряду с установлением благоприятного режима инвестирования содержат нормы, регулирующие защиту имущественных прав инвестора в случае возникновения споров с государством – реципиентом инвестиций. В частности, рядом подписанных Узбекистаном соглашений предусматривается возможность передачи инвестиционных споров в арбитраж по правилам Международного центра по урегулированию инвестиционных споров (Вашингтон), Международного арбитражного суда при Международной торговой палате (Париж), Арбитражного суда при Стокгольмской торговой палате (Стокгольм) либо в иной постоянно действующий арбитраж или арбитраж «ad hoc» (специально создаваемый арбитраж для разрешения конкретного спора).

Кроме того, инвесторы имеют возможность предусмотреть порядок разрешения инвестиционных споров в рамках заключаемых с Республикой Узбекистан соглашений о разделе продукции, концессионных или инвестиционных договоров. Наша страна с 1995 года также является членом Нью-йоркской Конвенции о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений от 10 июня 1958 года.

Таким образом, в Узбекистане имеется несколько направлений разрешения инвестиционных споров, в полной мере соответствующих общепризнанным нормам международного права.

В конце 2019 года президент Шавкат Мирзиёев подписал закон «Об инвестициях и инвестиционной деятельности». Несмотря на это иностранные инвесторы сталкиваются с рядом препятствий, реализуя свои бизнес проекты.

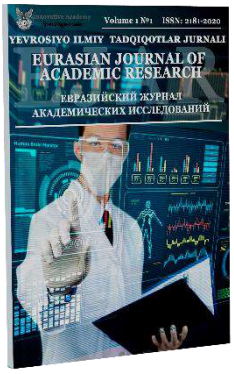
Всё это влияет на инвестиционный климат и репутацию страны на мировой арене: чем выше шансы для иностранного инвестора построить успешный бизнес в Узбекистане, тем выше позиции в международных рейтингах и мировой бизнес среде.

[8] Шомуродов И. Международно-правовое сотрудничество государств в сфере разрешения инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2011 г. Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-sotrudnichestvo-gosudarstv-v-sfere-razresheniya-investitsionnykh-spor

Литературы:

1. **Котов А. Международно-правовое регулирование инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2009 г. Эл.ресурс] URL:** https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-sporov
2. Котов А. Международно-правовое регулирование инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2009 г. [Эл.ресурс] URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-sporov
3. Шомуродов И. Международно-правовое сотрудничество государств в сфере разрешения инвестиционных споров. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2011 г. Эл.ресурс] URL: **https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-sotrudnichestvo-gosudarstv-v-sfere-razresheniya-investitsionnykh-spor**
4. Фархутдинов И. Международно-правовое регулирование инвестиционных отношений: теория и практика. Автореф. диссертации на соис. ст. к.ю.н. 2006 г. Эл.ресурс] URL: **https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-investitsionnykh-otnoshenii-teoriya-i-praktika**

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SOCIAL PEDAGOGY AS A PRACTICAL ACTIVITY, SCIENTIFIC DISCIPLINE AND EDUCATIONAL COMPLEX

Bazarbayeva Aynura Bakhtiyarovna [1]

[1] Student of the Nukus State Pedagogical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4714103

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

social pedagogy, social and pedagogical activity, social training, social education.

ABSTRACT

The relevance of this chosen topic is due to the fact that socialization is an important aspect in the life of a child; the object, subject and content of the categories of social pedagogy are also considered.

СОЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС

Базарбаева Айнура Бахтияровна [1]

[1] Студентка Нукусского Государственного Педагогического Института

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 17 апреля 2021 г.
Утверждено: 21 апреля 2021 г.
Опубликовано: 23 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

социальная педагогика, социально-педагогическая деятельность, социальное обучение, социальное воспитание.

АННОТАЦИЯ

Актуальность этой выбранной темы обусловлена тем, что социализация является важным аспектом в жизни ребёнка, также рассматриваются объект, предмет и содержание категориев социальной педагогики.

Перед началом, попытаемся всестронне определение социальной педагогике. По формулировке М. Коджаспирова и А. Ю. Коджаспирова социальная педагогика - это отрасль педагогики, которое изучает влияние социализаций на процесс воспитания личности и в то же время прогнозирование жизни человека в тех или иных обстоятельствах. Как известно, любая наука нацелена на выработку и систематизации объективных знаний представлений о действительности,при этом каждый из наук вычленяет собственную область исследование, которые фиксируется такими понятиями как объект и предмет. В свою очередь, объектом социальной педагогики является социальное воспитание как социальный

институт. А предметом является исследование воспитательных сил общества и способов их актуализации, путей интеграции возможностей общественных, государственных и частных организаций с целью создания условий для развития человека. В социальной педагогике существует несколько видов категории это : социально-педагогическая деятельность-это оказание помощи ребёнку в процессе социализации и интеграции общества, при освоении им социокультурного опыта и создание условий для самореализации в обществе; социальное обучение-это когда, ребёнок учиться социальным, моральным и этническим нормам, то есть это передача социального опыта от старшего поколения к младшему; социальное воспитание-формирование качеств личности для того, чтоб ребёнок реализизовался и необходимо ему для успешной социализации ребёнка. По существу социальная педагогика одной из своих задач ставит цель - сформировать устойчивые философские основания для жизненных планов, поведения людей, которыми выступают прежде всего те или иные смысложизненные ориентации, представления о справедливом и несправедливом в обществе и личностно-индивидуальном поведении человека. Кроме того, она опирается на социальные идеалы, одним из оснований которых также выступает и социальная философия, ее достижения в области анализа логики социально-исторического развития общества, прогнозирование его будущего, уроков прошлого. При этом социальная педагогика не может игнорировать и выводов той части философского знания, которое объясняет характер влияния на социальный прогресс различных общественных институтов, материальных и духовных факторов и условий социально-исторического развития, роли в нем стихийного и сознательного, объективного и субъективного, а также общего, особенного и единичного.Социальная педагогика как практическая деятельность ориентирована в основном на работу с детьми и семьей. Если родители по каким-либо причинам не в состоянии оказать ребенку помощь в разрешении его проблем, эту задачу стремится выполнить социальный педагог.Содержание работы социального педагога в соответствии с квалификационной характеристикой определяется ее педагогической направленностью. Это означает, что вся его профессиональная деятельность, по сути, представляет собой комплекс мероприятий по воспитанию, образованию, развитию и социальной защите личности в учреждениях и по месту жительства обучающихся. Социальный педагог организует и проводит консультации по вопросам прав и обязанностей, имеющихся льгот и пособий, предлагает возможные варианты решения проблем участников образовательного процесса, обеспечивает социальную помощь и поддержку, используя всю совокупность имеющихся правовых возможностей и средств.

Философия в целом и социальная философия, в частности, трансформируют, редуцируют на уровень мировоззрения современную научную картину мира, а также сосуществующих с ней научных картин мира и способов их познания, сохраняющихся из прошлого в силу их интеграции в новое знание, а также по причине различий уровней социокультурного развития различных народов, а также регионов современного

мира. Социальная педагогика, ставя задачи и осуществляя социальное воспитание и обучение социальным наукам, формируя социальные ориентации и ценности человека, социального субъекта вообще, разумеется, не может игнорировать этот блок социально. В настоящее время чаще имеется в виду сосуществование пяти наиболее распространенных классических научных картин мира и способов их познания - схоластической, механистической, статистической, системной и диатропической - философских знаний. Она использует его, способствует его воспроизводству и совершенствованию, трансляции в той или иной социокультурной среде, микро- и макросоциуме.Конечно, в этой связи социальная педагогика в силу господствующих в той или иной стране идеологических, политических и социокультурных традиций, ориентации не может не относиться к философским течениям и школам избирательно, дифференцированно. От этого, разумеется, по разному могут выглядеть и выглядят те социальные идеалы, которые пытается сформировать с помощью философии социальная педагогика, как и смысложизненные ориентации и ценности, представления о социальной справедливости, роли разных социальных институтов в жизни человека и общества. При этом, однако, не могут не учитываться и некоторые универсальные, общепризнанные, глобальные тенденции мирового развития, эволюции современной цивилизации, общечеловеческие ценности и законы их изменения.В мировоззренческом плане к взаимодействию философии и социальной педагогики достаточно близка проблема взаимовлияния религии и социальной педагогики. И это несмотря на то, что к светскому способу организации социального развития каждая из религиозных конфессий относится весьма специфически, подчеркивает его вторичный, неистинный характер. При этом социальная педагогика в ее светском варианте абсолютным большинством религиозных течений не признается, критикуется. По-существу каждая из конфессий разрабатывает и осуществляет свою концепцию и стратегию социально-педагогической деятельности, выдвигая, поддерживая или отвергая те или иные социальные идеалы, представления о справедливом и несправедливом, добре и зле в обществе, в жизни отдельного человека.Если говорить о социальной базе развертывания социально-педагогической деятельности, то, прежде всего, нужно иметь в виду общую социальную доктрину той или иной религиозной конфессии, а также ее религиозно-теологическое оформление. Сегодня, по мнению большинства специалистов, наиболее развитой, детализированной и активно используемой является социальная доктрина католической церкви, имеющей весьма прочные позиции почти во всех индустриально развитых странах.Социально – педагогическая деятельность – многопрофильна и многоаспектна, но в какой бы сфере деятельности не работал социальный педагог, ему придется работать с людьми, и в первую очередь – с детьми. Его профессиональная компетентность будет определяться не только интеллектом, но и особенностями нервной системы: эмоциональной устойчивостью и повышенной работоспособностью в процессе общения, что позволит противостоять эмоциональной усталости при работе с детьми и развитию синдрома «эмоционального сгорания», выдерживать

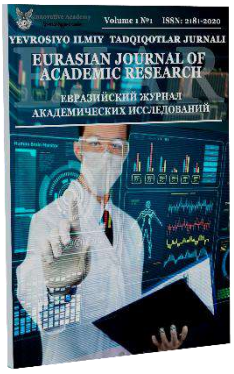
большие нагрузки в социально – терапевтических и других специфических процессах. Особенности эмоциональной сферы предполагают: эмоциональную стабильность, преобладание положительных эмоций, отсутствие тревожности как черты личности, способность переносить психологические стрессы. Важной характеристикой социального педагога является характеристика «Я – образа», предполагающая положительное отношение к самому себе, высокую положительную самооценку, принятие себя, ожидание позитивного отношения со стороны партнера. Особенность «Я – образа» является высокая адаптивность социального педагога, предполагающая открытость в общении, способность принять другого человека, малая степень внушаемости. Достаточно трудно из всего многообразия личностных качеств выделить те, которые являются определяющими. Кроме того, эти качества должны быть диагностируемы на стадии выбора профессии, в связи, с чем перед учеными возникает ряд трудностей: как определить доброту человека? Чем измерить его альтруизм, гуманизм? Вероятно, особенности деятельности социального педагога требуют сформированности таких интегративных качеств личности, как гуманистические, альтруистические, толерантные, креативные, организаторские, коммуникативные, эмоционально-волевые.Специфика социальной работы заключается в том, что при решении стоящих перед ней проблем она органически вплетается во все формы и виды общественных отношений и деятельности людей, прямо и косвенно затрагивает все стороны общества. Выявление этих проблем, их решение осуществляется, прежде всего, через установление и поддержание контактов с представителями государственных служб, общественных организаций и объединений, гражданами (клиентами), нуждающимися в помощи, защите, поддержке, что требует, в свою очередь, высокого развития у социальных работников интерсоциальных способностей (социально-перцептивных, интерактивных, коммуникативных) для эффектного выполнения своих профессиональных функций.

Одними учеными социальная педагогика понимается как отрасль социальной работы, и соответственно, «социальный педагог» - это специализация социального работника в области образования. Другие, сводя деятельность по решению различных социальных проблем к деятельности педагогической, фактически отождествляют социальную работу и социальную педагогику. Третьи представляют социальную педагогику и социальную работу как некое единство, в котором первая выступает в качестве теоретико-методической основы деятельности в социуме, а вторая является ее прикладной составляющей. Следующий подход связан с видением социальной работы и социальной педагогики как самостоятельных дисциплин и различных сфер практической деятельности. И, наконец, существует взгляд, делающий попытку примирить противоположные точки зрения на обозначенную проблему путем нахождения общих черт социальной работы и социальной педагогики, с одной стороны, и принципиальных различий между ними, с другой.

Литературы:

1. **Социальная педагогика и социальная работа за рубежом . Вып. 1 – М., 1991 г.**
2. **Социальная педагогика. Богачева В.Г. – 1994 г.**
3. **Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход. Богачева В.Г. – 1999 г.**
4. **Социальная работа как профессиональная деятельность. Зимняя И.А. – 1992 г.**

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SPEAKING IS COMMUNICATION SKILLS IN ACADEMIC SETTINGS

Usmonova Guzal Tulkunovna [1]

[1] Tashkent Chemistry and Technology Institute

Department of Uzbek language and literature senior teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4714189

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

assignment, communication skills, communicative process curriculum, social sciences, investigate.

ABSTRACT

In this article discusses Oral communication has always been a part of higher education, and communication skills in general became more of a focus for colleges and universities in the late part of the twentieth century, as the first "communication across the curriculum" programs began to develop. These programs focus on the importance of writing and speaking skills for further academic, professional, and civic development.

Your university and institute may very well have a communication across the curriculum program that includes requirements for foundational speaking and writing skills that are then built on in later classes. Whether your school has a communication across the curriculum program or not, it is important to know that the skills you develop in this class serve as a scaffold from which you can continue to build and develop speaking skills that are tailored to the needs of your particular field of study. As you participate in oral communication within and about your field of study, you become socialized into the discipline-specific ways of communicating necessary to be successful in that field. This communicative process starts in the classroom.

What does a good communicator in a science class look and sound like?

What does a good communicator in a history class look and sound like?

While there will be some overlap in the answers to those questions, there are also specific differences based on the expectations for oral communication within those fields of study. Knowing that speaking is context specific can help you learn which presentation style will earn you a better grade based on the discipline and the course. Although instructors try to bring professional contexts into the classroom, students have difficulty or avoid engaging with a "made-up" customer or company.

Making a more conscious effort to view the classroom as a training ground that simulates, but doesn't replicate, the environment of your chosen career field can make your transition from student to practitioner more successful. While students know they are being graded and their primary audience is their professor, you and your classmates are also audience members in the class who can use the opportunity to practice communicating in ways relevant to your career path in addition

to completing the assignment and getting a good grade.

Social Sciences Social sciences include psychology, sociology, criminology, and political science, among others. Speaking in the social sciences is driven by quantitative or qualitative data reviewed in existing literature or from original research projects that focus on historical or current social issues. Social scientists often rely on quantitative and/or qualitative research and evidence in their presentations. Qualitative research focuses on describing and interpreting social phenomena using data collected through methods such as participant observation and interviewing—in short, watching and/or talking to people. Qualitative researchers value the subjectivity that comes from individual perspectives and seek to capture the thoughts and feelings of research participants and convey them using descriptive writing that allows readers to think, see, and feel along with the participant. Quantitative social scientists use statistics to provide evidence for a conclusion and collect data about social phenomena using methods such as surveys and experiments. Since these methods are more controlled, the information gathered is turned into numerical data that can be statistically analyzed. Rather than valuing subjectivity and trying to see the world through the perspective of their research subjects, as qualitative researchers do, quantitative researchers seek to use data to describe and explain social phenomena in objective and precise ways so their findings can be generalized to larger populations. Knowing what counts as credible data for each type of research is an important part of speaking in the social sciences. Some social scientists use qualitative and quantitative research, but many people have a preferred method, and individual instructors may expect students to use one or the other.

Presentations in the social sciences usually connect to historical or current social issues. Students may be expected to conduct a literature review on a particular societal issue related to race or poverty, for example. When presenting a literature review, students are expected to review a substantial number of primary sources and then synthesize them together to provide insight into an issue. Many students make a mistake of simply summarizing articles in a literature review. Students should put various authors in conversation with one another by comparing and contrasting the various perspectives and identifying themes within the research.

Students in social work and political science courses may be asked to evaluate or propose policies relevant to a societal issue. Reviewing information about persuasive speeches, discussed earlier, that include propositions of policy may be helpful. This type of presentation involves researching current and proposed legislation and may involve comparing and contrasting policies in one area with policies in another. A student in a social work class may be asked to investigate policies in urban areas related to homeless youth. A political science student may be asked to investigate the political arguments used in states that have passed “right to work” legislation. In any case, presentations in the social sciences may be informative or persuasive but should be socially relevant and research based.

Education/Training and Development.

Speaking in education/training and development involves students delivering a lecture, facilitating a discussion, or running an activity as if they were actually teaching or training. In each of these cases, students will be evaluated on their ability to present content

in a progressive way that builds new knowledge from existing knowledge, interact with their audience (students or trainees), and connect their content to the bigger picture or the overarching objectives for the lesson and course. Teachers and trainers also need to be able to translate content into relevant examples and present for long periods of time, adapting as they go to fit the changing class dynamics. All levels of the education and training and development fields include a focus on the importance of communication and public speaking. Listening is also a central part of teaching and training. Aside from being judged on how technical information is broken down as a speaker in a technical class may be, speakers in education and training are evaluated more on their nonverbal communication. Immediacy behaviors are important parts of teaching and training. Immediacy behaviors are verbal and nonverbal communication patterns that indicate a teacher's approachability. Effective use of immediacy behaviors helps reduce perceived distance between the teacher and student or trainer and trainee. Some immediacy behaviors include changes in vocal pitch, smiling, leaning in toward a person, nodding, providing other positive nonverbal feedback while listening, and using humor effectively. Teachers who are more skilled at expressing immediacy receive higher evaluations, and their students learn more. Immediacy behaviors are important for lecturing, facilitating, and interacting with students or trainees one-on-one.

Tips for Effective Lectures

- Put content that you are excited about in lectures.
- Move around to engage the audience; don't get stuck behind a lectern or computer.
- Actually write out examples; don't expect them to "come to you" as you lecture.
- Include notes to yourself to stop and ask for questions or pose a direct question to the audience.
- Start the lecture by connecting to something the audience has already learned, and then say what this lecture will add to their knowledge and how it fits into what will be learned later in the class.
- Do not lecture for more than twenty minutes without breaking it up with something more interactive.

Tips for Effective Discussion Facilitation

- Start the discussion off with an example that connects to something the audience is familiar with.
- Do not be afraid of silence. Pose the question. Repeat it or rephrase it once if needed and then wait for a response. Too often facilitators pose a question, wait a second, repeat and rephrase the question to the point that everyone is confused, and then end up answering their own question.
- Listen supportively and do not move from one person to the next without responding to his or her comment verbally and nonverbally. Use this as an opportunity to pivot from a response back to the topic of discussion, to another example, or to another person.
- Spend time making good discussion questions. Good discussion questions usually contain a sentence or two that sets up the context for the question. The question should be open ended, not "yes or no." Have follow-up questions prepared to move the discussion along.

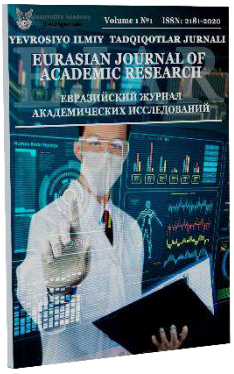
Conclusion. If students/trainees are not actively participating, you can have them

write a brief response first, then share it with a neighbor, then come back to group discussion. This is the “think, pair, share” method.

REFERENCES:

1.Difficulties of translation from English into Russian, Zrajevskaya L.M. & Belyaeva, Moscow Publishing House, 1972.
2.International Conflict Cooperation and Management, Slippery Rock University, Pennsylvania, 2000.
3.Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: учебник. - М.: Высш. шк., 2002.
4. Рогова Г.В., Верищагина, Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе - М.: Дрофа, 2005
5.www.worldtranslationservice.com www.translateweb.org

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DETECTION OF CASES OF INTERNATIONAL OFFENSES AND CRIME IN INTERNATIONAL LAW AND TO ELIMINATE THEM

Mamajonov Farohiddin Obitdjon o'g'li [1]

[1] Master of TSUL

https://doi.org/10.5281/zenodo.4714293

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

International offense, international law, subject of international law, legal liability, international crime.

ABSTRACT

Today, the formation and development of international criminal law is a mandatory and necessary measure taken as a result of the growing number of international offenses, and cooperation between states in this area is constantly improving on a legal basis. The number of such offenses are growing. In them, the main object of criminal aggression is international law, which regulates relations in the field of crime and the fight against crime. Therefore, when we talk about offenses on the scale of international law, we can speak of minor offenses as well as international crimes. In this article, we will focus on the concepts of international law, international offenses, and international responsibility.

An international offense is an act or omission of a subject of international law, as a result of which the subject violates the norms of international law and its international obligations, causing material or intangible damage to other subjects of international law or the international community as a whole. In this case, the liability arises from international law as a result of the damage caused by the subjects. Thus, the components of an international offense that give rise to international legal liability are:

- Actions and inactions of the subject in violation of international law;
- the ability of a subject of international law to commit an offense;
- harm of another subject of international law and a group of subjects by a subject of international law.

It is also not allowed to be ignorant of the norms of international law or to misinterpret or misinterpret it. Almost all offenses are committed consciously, on the basis of a well-thought-out plan, and through guilt. It is well known that there is no need to overstate the fact that millions of innocent people are suffering as a result of slavery, mercenary crime, terrorism, hostage-taking and other crimes that are recognized as international crimes today.

International experts estimate that the annual revenue from human trafficking worldwide exceeds $ 7 billion (US). According to the UN, there are about 2 million people in the world every year. 700,000 people are victims of human trafficking. It is also necessary to emphasize terrorism and terrorist acts. Because millions of people are dying as a result. Therefore, it is important to develop appropriate measures to

prevent international crimes. The fight against international crime requires the creation of a legal framework for international cooperation and the development of forms of legal cooperation.If we consider that the legal basis of international cooperation in the fight against crime is part of international criminal law, then the issues of international cooperation in the fight against crime, defined in international legal instruments, can be divided into the following system of principles and norms:

a) The recognition by States of the serious danger of particular criminal acts to the whole international community and the need for joint measures to prevent them;

b) coordinating measures to prevent crimes of an international nature;

c) the jurisdiction of States over crimes of an international character and the imposition of penalties for crimes committed;

d) the conduct of special investigations, the search for offenders and the provision of mutual legal assistance in criminal matters;

e) to study the problems of international crime and to take measures against them;

f) exchange of information on the fight against crime.

It is known that international law studies the problems related to the international management of political, economic, cultural, military and other relations between states, ie interstate relations, which arise in the process of their cooperation.R.A. Kalamakryan and R.A. According to Muellerson, international offense is a network designed to protect subjects of international law from criminal encroachment on the international legal order and includes the principles and norms of states' liability for crimes of an international and international nature, as well as criminal prosecution of guilty individuals.A.X. According to Saidov, international crime is the violation of the obligations of states to ensure the vital interests of the international community as an act of international law. Cooperation in the fight against crime is carried out on the basis of multilateral and bilateral agreements, as well as in the framework of universal and regional organizations. International criminal law is a complex independent branch of modern international law.The norms of international criminal law will focus on two subjects, namely the cooperation of states on mutual powers and obligations, and the criminal liability of individuals for international crimes.

The norms of the national legislation of different countries on the same issue play a special role in the emergence of the usual norms of international criminal law. For example, criminal laws to combat international terrorism and mercenaries may help to establish a customary norm of international law on the liability of perpetrators before individual international judicial bodies.The same laws are actively used in the development and adoption of international agreements on combating drug trafficking and drug trafficking in general. But it is unreasonable to consider national legislation as a source of international criminal law. The list of sources of international law is complete and generally recognized. Article 38 of the Statute (Charter) of the UN International Court of Justice influences the development of international law by affirming or noting that court decisions, precedents, which are included in ancillary sources of international law, do not have this or that international legal norm. The example of the verdict of the Nuremberg military tribunal showed the impact of the above court decision on the formation of the principles and clear norms of international criminal law.As a result of the decision of the

UN General Assembly, the world community views these principles as based on universally recognized, previously formed norms of international law. The Nuremberg Principles will be the legal basis for the adoption of international legal instruments on liability for genocide, apartheid, ecocide and other international crimes.Unlike domestic domestic criminal law, in international criminal law, not only individuals but also states and, in some cases, legal entities can be held liable as subjects of crimes. In this case, the state can be held liable only in the case of an international crime. A universal convention on the responsibility of states is currently being prepared.In this case, the state can be held liable only in the case of an international crime. A universal convention on the responsibility of states is currently being prepared. Article 5 of the draft Code of Crimes Against Peace and Human Security, adopted at the 46th session of the International Law Commission in 1994, states: or failure to take action does not absolve from responsibility. ”It should be noted that this article is not about the international criminal liability of the state, but about the responsibility of states under international law. It is therefore unlikely that it would be legally correct to call a state a subject of international crime. In fact, the state is the subject of responsibility for international crimes. And again, states are held politically and materially liable for international crimes, and criminal law sanctions do not apply to them.Various non-governmental organizations, including the International Criminal Law Association and the International Society for Social Protection, are making significant contributions to the fight against crime, including in the fight against international crime.They develop conventions on international criminal law and international criminal justice and prepare the texts of international conventions, then provide advice to the UN and its agencies, help to unite experts and forces of different countries in the fight against crime. The International Criminal Law Association (ICAA) is an international non-governmental organization whose mission is to improve the legal institutions and criminal procedure and penitentiary legislation to ensure the efficiency and humanity of justice, and to prepare its activities for international congresses (every five years). and leads in the form of a transfer.It also develops recommendations for the UN. The congresses of the International Atomic Energy Agency (IAEA) deal with the arrest of criminals, drug trafficking, environmental protection under criminal law, international terrorism and other issues. The only interagency international organization directly involved in the fight against international crime is the International Criminal Police Organization. It is no exaggeration to say that the International Criminal Police Organization coordinates the activities of criminal police services of different countries in the search and arrest of criminals.

In conclusion, international cooperation in the field of combating international crime is one of the main areas of international law, which is part of international criminal law and serves to ensure international law and domestic law and order, as well as international and national security. Due to the versatility of these forms of international cooperation, they are implemented in two main forms: first, within international bodies and organizations, ie at the international institutional level, and secondly, on the basis of international agreements, in international law.

It should be noted that given the emergence of new forms of international

crime, but the lack of methods and tools to prevent it, and most important thing is that, the mechanism of interstate international cooperation, international law provides for international cooperation in the fight against crime, a special convention must be developed as a document.

REFERENCES:

1. Umarxanova D.Sh. "International legal cooperation on extradition of offenders." Yu.f.n. written diss.avtref to obtain an academic degree. t T .: 2010. t 24 p.

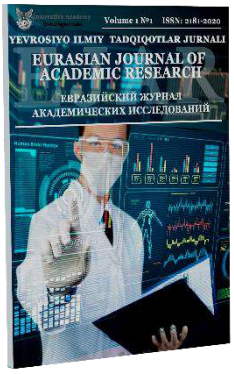
2. Turgunov M.T., Matchanov A.A., Niyozov A.T. "International cooperation in the fight against crime." Lecture course.

3. Draft Code of Crimes against Peace and Human Security, adopted at the 46th session of the International Law Commission in 1994.

4. Charter of the United Nations // International treaties on the Republic of Uzbekistan and human rights / Editor-in-Chief AH Saidov. - T .: Adolat, 2002.

5. http // www.lex.uz.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CIVIL LEGAL TREATMENTS OF OBLIGATIONS ARISING FROM UNJUSTLY INCREASED WEALTH

Boriqulov Avazbek To'lqun o'g'li [1]

[1] Master of TSUL

https://doi.org/10.5281/zenodo.4714888

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Objects of obligation, unjust enrichment, principal, legal systems, vindication claim

ABSTRACT

A person who has unjustly acquired or saved property must return or pay to the victim all the income that he has taken or should have taken from that property from the time he knew or should have known that the wealth was unjustly gained. I believe that interest should be accrued on the amount used for the use of another's funds from the time when the recipient knew or should have known the unreasonableness of receiving or saving the funds.

The scope of the rights of each owner may vary depending on the conditions under which the trust is established (it can be determined by law, contract or unilateral agreement). For example, a trustee may be given the right to allocate or not to allocate a share of income to the beneficiary. At the same time, it can be a trusted property, under which it can terminate this right at any time and return the property. Consequently, such a "rubber" construction of the trust can be incorporated and modified into various forms. That is why it is used in the most unexpected situations - in cases of unjust enrichment, in the relationship between the company and its directors, principal and agent, inheritance and the like.

However, its main purpose is to ensure the effective management of the property of others who do not want or are unable to manage their own property. In the same sense and for the same reasons, this construction is being adopted by other legal systems.Unwarranted gain will not be returned: property transferred before the expiration of the term of performance of the obligation, unless otherwise provided by the obligation; property transferred on performance of the obligation after the expiration of the period of limitation; and equivalent payments, pensions, allowances, stipends, compensation for damage to life or health, alimony and other money given to a citizen as a means of subsistence, if he is not dishonest and there are no errors in the calculation; amounts of money and other property provided for the performance of a non-obligatory obligation, if the acquirer proves that the person requesting the return of the property knew that there was no obligation or donated the property for charitable purposes. An obligation is a civil law relationship that is decided in connection with the transfer of property, provision of services, performance of work, damage or unjustified acquisition of property, as a result of which one party to the other the parties to the obligation may be one or more persons as creditors and debtors. Contractual and non-contractual obligations (one volume) onlam a

transactions, administrative documents, causing damage, unjustified acquisition or maintenance of property). Tom is divided into simple and mutual obligations according to the distribution of rights and responsibilities between them.

If the property belonging to the owner is in the illegal possession of any person (citizen or legal entity), the owner has the right to bring a claim against this person in court to return his property in its original state. According to Article 228 of the Civil Code, the owner has the right to claim his property from another person illegally. In the theory of civil law, such claims are called vindication claims125. First, the property is out of the possession of the owner and he is deprived of the actual ownership of his property. Otherwise, other methods of protecting property rights are used.

Second, the deprived property must be kept in kind and be in the actual possession of another. Otherwise, other methods of protection of property rights are used here as well. In this case, it is necessary to distinguish an object of a certain type. If it is possible to distinguish the property of the real owner from one type of property, then this type of property is also protected by a vindication claim. If it is not possible to separate, the claim arising from unjust enrichment, not a vindication claim, is applied. The legal institutions related to contractual obligations include purchase and sale, supply, debt, contract, contract, property lease, leasing, house - legal norms governing the relationship under a number of contracts, such as rent, freight and passenger transportation, franchising, insurance. Legal institutions for non-contractual obligations are mainly: liabilities arising from damage, as a result of unjust enrichment arising obligations.

In my point of view, the content of the obligation is the right of the creditor to demand that the debtor perform certain actions (or not) and the corresponding duty of the debtor. The actions to be taken by the debtor are different: delivery of the thing to the owner (creditor), delivery of the thing for use, payment of a certain amount of money, performance of any work or service, ensuring the conclusion of the transaction by the debtor , compensation for damage caused to someone, the return of unjustly acquired wealth to its owner.It is clear from the above objects of obligation that, eventhugh the content of the obligation consists mainly of rights and duties of a property nature, the subjects of law may also establish obligations of a non-mutual nature. For example, one of the authors of a work may, by mutual agreement, undertake to correct and reproduce a part of the work within a certain period of time. Unless otherwise provided by law and the nature of the relationship, the provisions of this chapter also apply to: the return of property performed under an invalid transaction; the claim by the owner of someone's unlawful possession of the property to recover damages from one of the parties to the other party in connection with these obligations; A person who has transferred his right to another person by waiving the application or otherwise on the basis of an obligation that does not exist or is not valid, to demand the restoration of the previous status, including the return of the documents confirming the right to him.

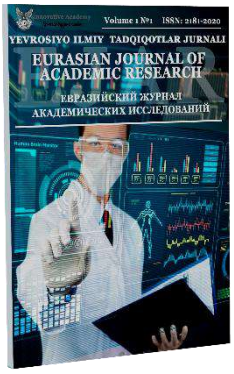
To conclude that , it can be said that a person (possessor) who has occupied or saved property at the expense of another person (victim) without the grounds established by law or agreement, unjustifiably occupied or saved property (unjustly acquired wealth) must return it to the victim, except as

provided in Article 1030 of this Code. the applicant, the victim himself, regardless of whether it was the result of the behavior of third parties or occurred against their will.

REFERENCES:

1. Раҳмонқулов Ҳ.Р. Фуқаролик ҳуқуқи муаммолари. –Т.: ТДЮИ. 2010. –Б.536.
2. Баратов М.Х. Давлат мулк ҳуқуқи. – Т.: ТДЮИ, 2008. -Б.320.
3. Баратов М.Х. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида давлат иштирокининг назарий ва амалий муаммолари: Юрид. фан. докт. дис... автореф. – Т.: 2008. -Б.48.
4. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. –Т.: ТДЮИ, 2009. -Б.296.
5. Имомов Н. Ф. Интеллектуал мулк ҳуқуқи. –Т.: 2012. -Б.270.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FINANCIAL RELATIONS IN THE TIME OF AMIR TEMUR AND TEMURIDS

Begimqulov Kamoliddin Ergashevich [1]

[1] Boyuvut district of Syrdarya region

Teacher of History, Secondary School No. 17

https://doi.org/10.5281/zenodo.4715130

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Agriculture, trade, handicrafts, land tenure, foreign trade, coinage, monetary system, Sar Shumor, Sar Tree, Dudi, Avariz, Ulak, Mir Hazaran, Hiroj, the Great Silk Road.

ABSTRACT

This article discusses the financial situation of Movarounnahr during the reign of Amir Temur and the Temurids. The economic situation of the territories during the Timurid period is considered. The impact of reforms in agriculture, trade, handicrafts, foreign trade, and land tenure on the well-being of the people will be analyzed in detail.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MOLIYAVIY MUNOSABATLAR

Begimqulov Kamoliddin Ergashevich [1]

[1] Sirdaryo viloyati Boyuvut tumani 17-umumta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Qishloq xo'jaligi, savdo-sotiq, hunarmandchilik, yer egaligi, tashqi savdo, tanga-pul siyosati, suyurg'ollik tizimi, Sar shumor, Sar daraxt, Dudi, Avariz, Uloq, Mir hazoron, Xiroj, Buyuk ipak yo'li.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida Movarounnahrning moliyaviy holati haqida so'z boradi. Temuriylar davridagi hududlarning iqtisodiy holatiga nazar tashlanadi. Qishloq xo'jaligi, savdo-sotiq, hunarmandchilik, tashqi savdo, va yer egaligi sohalarida amalga oshirilgan islohotlarning xalq farovonligiga ta'siri atroflicha keng miqyosda tahlil qilinadi.

Amir Temur va Temuriylar davridagi Movarounnahrning moliyaviy holati boshqa mavzular bilan bir qatorda dolzarb mavzular qatoriga kiradi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq bu mavzuni yanada chuqurroq o'rganishga e'tibor kuchaydi. Tadqiqotchilarning izlanishlari natijasida Temuriylar davrida Movarounnahrning qishloq xo'jaligi, agrar munosabatlar, dehqonchilik, yerga egalik qilish , hunarmandchilik va savdo munosabatlari atroflicha keng miqyosda yoritib berildi. Mavzuga chuqurroq yondashadigan bo'lsak, Amir Temurning hokimiyatga kelishi va markazlashgan davlat barpo etilishi bilan qishloq xo'jaligini rivojlantirishga intilish kuchayganligi, bunda sug'orish inshootlarining qurilishiga katta e'tibor berilganligini qayd etish lozim. Shuningdek, dehqonchilikda turli ekinlarni Movarounnahrdagi viloyatlarning joylashuviga qarab yetishtirish haqida tarixchi olimlar tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo vohalarida bug'doy va paxta, Xorazmda guruch, Farg'ona vodiysida arpa, tariq ekilgan bo'lsa mosh va no'xat yetishtirish barcha hududlar uchun xos bo'lgan**.[4]** Ya'ni Movarounnahrdagi har bir viloyat ma'lum bir ekin turini ekishga iqtisoslashtirilgan. Amir Temurning qishloq xo'jaligida amalga oshirgan bu islohoti shubhasiz dehqonchilikning yuksalishiga va hosildorlikning oshishiga xizmat qilgan. Moliyaviy munosabatlar bilan bevosita bog'liq sohalardan biri bu yerga egalik qilish shakllaridir. Amir Temur va Temuriylar davrida davlat yerlarini in'om qilish suyurg'ol shaklida bo'lgan. Bizga ma'lumki, Amir Temurning ajdodlari suyurg'ol asosida Kesh viloyatiga egalik qilganlar. Tadqiqotchilarning bunday xulosaga kelishiga sabab o'rta asr mualliflaridan xususan Mahmud ibn Valining " Oliy xazratlarining baxtli tug'ulishi , ikki baxtli yulduz sohibi Amir Temur Ko'ragonning joyi Keshda edi va uning ajdodlari o'sha viloyatda merosxo'rlik huquqiga ega edilar" degan fikrlari turtki bo'lgan**.[4]** Demak suyurg'ollik tizimi Amir Temurgacha mavjud bo'lgan edi va uning hukmronligi davrida keng rivojlandi. Bizga ma'lumki, Amir Temur tomonidan isloh qilingan tanga-pul sohasi o'zining muhimligi bilan ajralib turadi. Amir Temur eng avvalo, Mo'g'ullar davrida deyarli tanazzulga uchragan tanga-pul tizimini butunlay qaytadan isloh qildi. Bu davrda Movarounnahr hududida 20 dan ortiq zarbxonalar bo'lgan. Tangaga qo'shiladigan kumush miqdori doimiy ravishda nazorat qilib borilgan. Tangalarning birinchi betiga "Suyurg'atmishxon yorlig'i bilan Amir Temur Ko'ragon" ikkinchi betiga to'rt xalifa Abu Bakr, Umar, Usmon, Alining ismlari zikr etilgan**.[2]** Amir Temur davlat moliyasini mo'g'ul va boshqa bosqinchilarga qaramligini uzil-kesil tugatdi. Ulkan davlatning mustaqil moliyasini yaratdi va uni muttasil takomillashtirib bordi. Markazlashtirilgan davlat tarkibiga kiruvchi barcha mamlakatlar moliyasini bir tizimga birlashtirdi. Amir Temur davlatida byujetning mavjudligi masalalari , xazinaning chiqim qismi uchun soliq yig'ishning barqaror tizimi ishlab chiqilgani tadqiqotlarda atroflicha yoritilgan. Asosiy soliq to'lovchilar dehqon , hunarmand va savdogarlarga soliq to'lashda bir qator yengilliklar berilgan. Temur tuzuklari asarida bo'ysindirilgan o'zga mamlakat fuqarolari xohlasalar eski tizim bo'yicha soliq to'lashi mumkinligi, yoki yangi joriy qilingan tizim bo'yicha soliq to'lashlari haqida ma'lumot keltirib

o’tilgan.**[3]** Bundan ko’rinib turibdiki, soliq to’lash sohasida fuqaroning xohish-istagi inobatga olingan. Tadqiqotchilarning fikricha, Temuriylar davrida 20 dan ortiq soliq turlari bo’lgan. Shulardan asosiylari haqida ma’lumot beradigan bo’lsak, “ Sar shumor “ – jon boshiga to’lanadigan soliq miqdori 1 dinordan 10 dinorgacha, “Sar daraxt”- mevali daraxtlar va uzumzorlar uchun to’lanadigan soliq pul shaklida olingan, “ Dudi”- tutun solig’i har bir xonadon o’z ehtiyojlari uchun tayyorlanadigan o’tindan foydalanganlik uchun to’lanadigan soliq, “ Avariz”- favqulodda soliq turi urush chiqimlarini qoplash maqsadida, “Uloq”- davlat xizmatidagi odamlarga beriladigan ot, “ Mir hazoron”- ma’lum bir joyda yashovchi aholidan shu yerdagi qo’shinni ta’minlashga olinadigan soliq **.[2]**Soliqlarni turi ko’p bo’lishi bilan birga yuqorida aytib o’tganimizdek soliq to’lovchilarga bir qator yengilliklar berilgan. Qurg’oqchilik bo’lgan yillari dehqonlardan soliq olinmagan, chorva kasalga uchrab nobud bo’lgan yillari chorvadorlardan soliq olinmagan. Savdogar va hunarmandlarga ham shunday imkoniyatlar berilgan . Ma’lum davrlarda savdogar va hunarmandlardan juda kam miqdorda soliq olinganligini ko’rishimiz mumkin**.** Bu davrda tashqi savdo ham yuksak darajada taraqqiy etganligini ko’rishimiz mumkin.Tadqiqotchilarning fikriga ko’ra bu davrda Samarqand va Buxorodan chiqqan savdo karvonlarining yo’nalishi 2 guruhga bo’lingan ya’ni shimol va janub yo’nalishiga**. [1] Xulosa** sifatida shuni aytish mumkinki, Amir Temurning oqilona iqtisodiy siyosati natijasida mintaqada erkin iqtisodiy muhit shakllantirilishi, dehqon , hunarmand umuman olganda soliq sohasidagi barqarorlik, Vizantiya, Genuya, Fransiya, Ispaniya, Angliya, Xitoy, Hindiston davlatlari bilan iqtisodiy aloqalarning yo’lga qo’yilishi va Buyuk ipak yo’lidan oqilona foydalanish natijasida Temuriylar davlatida barqaror moliyaviy munosabatlar o’rnatildi. Yana bir muhim jihatlardan biri savdo yo’llari logistikasi Amir Temur davrida qayta tiklangan savdo yo’llari aniqroq qilib aytadigan bo’lsak Buyuk ipak yo’li savdo tarmoqlarining qayta tiklanishi va nazorat qilinishi natijasida mintaqa hududida barqaror logistik tizim shakllantirildi. Bir so’z bilan aytadigan bo’lsak, sharq va g’arb qaytadan bir-biri bilan bog’landi. Bunday barqaror logistik tizimni barpo qilish hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan biri bo’lib turibdi va bu borada yurtimiz qo’shni va mintaqa davlatlari bilan muzokalarni olib bormoqda. Misol tariqasida aytadigan bo’lsak, “ O’zbekiston, Qirg’iziston, Xitoy” temir yo’llar tarmog’ini barpo qilish bo’yicha rejalar, “Turkiy tilli davlatlar kengashiga a’zo davlatlar hamkorligida “O’zbekiston, Turkmaniston, Ozarbayjon, Turkiya orqali Yevropa temir yo’llar tarmog’ini shakllantirish bilan bog’liq muzokaralar hozirgi kunda qizg’in muhokamada bo’lib turibdi. Bunday logistik tarmoqlar shakllantirilsa bevosita Temuriylar davrida shakllangan barqaror logistik tizim qaytadan hozirgi zamon muhitida yangi bosqichda shakllanadi deb o’ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

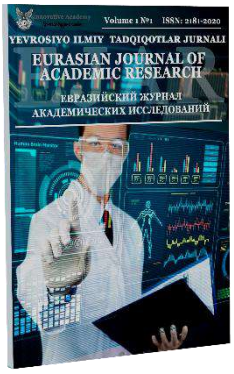
1.A.Muhammadjanov- Temur va Temuriylar davri saltanati.

2.I.To’xtiyev- Temuriylar saltanatining tangalari.

3.Temur tuzuklari.

4.R.K.Mukminova.B.Ahmedov - Amir Temur.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ROLE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF OUR SPIRITUALITY

Primov Sardor Islom o'g'li [1]

[1] 4th year student of the Uzbek State Conservatory, majoring in "Performance on folk instruments"

https://doi.org/10.5281/zenodo.4715200

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2021
Accepted: 17th April 2021
Online: 19th April 2021

KEY WORDS

Spirituality, Orchestra, innovative, homophonic music, humanity, melody, muical instruments, singing.

ABSTRACT

Music is one of the elements that convesy the speritualtity of humanity, the inner experiences of life, not only to humanity but also to all living beings.The heritage of our ancestors the performance of Uzbek fols instruments is one of the innovative ways of shaping our spirituality. This article discusses the development of orchestral performance.

MA'NAVIYATIMIZ SHAKLLANISHIDA O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI IJROCHILIGI O'RNI

Primov Sardor Islom o'g'li [1]

[1] O'zbekiston davlat konservatoriyasi «Xalq cholg'ularida ijrochilik» ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ma'naviyat, orkestr, innovatsion, gomofonik musiqa, insoniyat, ohang, musiqa cholg'ular, qo'shiqchilik.

ANNOTATSIYA

Musiqa insoniyat ma'naviyatini, turmush tarzini, ichki kechinmalarini ohanglar orqali nafaqat insoniyatga balki jamiiyki tirik jon va mavjudodlarga yetkazib beruvchi unsurlaridan biri hisoblanadi. Ajdodlarimiz merosi O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi – ma'naviyatimiz shakllashining innovatsion yo'llaridan biri xisoblanadi. Ushbu maqolada orkestr ijrochiligini rivojlantirish haqida fikr yurtilgan.

Orkestr ijrochiligini rivojlantirishning inovatsion yo'llari.

Musiqa insoniyat ma'naviyatini, turmush tarzini, ichki kechinmalarini ohanglar orqali nafaqat insoniyatga balki jamiiyki tirik jon va mavjudodlarga yetkazib beruvchi unsurlaridan biri hisoblanadi. Hatto o'simliklar musiqa ta'sirida yuksak rivojlanishini biolog olimlar ta'kidlashmoqda. Bu mo'jizaviy va ifodaviy ohanglar cholg'ular orqali azal-azaldan omma orasida shakllanib, mohir cholg'u ustalari tomonidan

yasalib, tobora mukammallashmoqda. Xar bir xalqning cholg‘ularida o‘sha xalqning milliy g‘ururi, urf-odatlari an‘anasi, qadriyatlari o‘z ifodasini topgan va ulardan taralayotgan ohanglarda buni his yetish mumkin. Qadimdan musiqa cholg‘ulariga bo‘lgan etibor kuchli bo‘lishi bilan bir qatorda uning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e’tibor berilgan. Zero, har bir komil inson tarbiyasida musiqiy ijro eng muhim o‘rin tutadi, ya’ni insonlarni ruhiy hamda ma’naviy tarbiyasiga asos bo‘la oladigan omil sifatida qaraladi.

Qadimdan inson sivilizatsiyasi shakllanib kelayotgan paytdan musiqa san’ati rivojlanib kelgan. Asrlar davomida O‘rta Osiyoda yashagan xalqlar juda rivojlangan va xilma – xil milliy musiqa madaniyatini yaratdilar. Ming yillar davomida musiqa inson hayoti bilan birga bo‘lib, uning ish faoliyati va hayoti, hissiyotlari va tajribalari, fikrlari va intilishlari, yaxshi kelajak uchun kurashni aks ettiradi. Kishilik jamiyatining umumiy taraqqiyoti va u yoki bu millatning hayotining o‘ziga hos tarihiy shartlariga muvofiq ravishda uning musiqiy san’ati ham rivojlandi. Ba’zi xalqlar monofonik musiqa, yakka tarzda, xor bo‘lib, qo‘shiq kuylash va musiqa cholg‘ularini ijro etishda unison ya’ni bir ovozli qilib ijro etishgan bo‘lsa, boshqa xalqlar esa, polifonik yoki gomofonik musiqa va ansambl bo‘lib ijro etish talabiga javob beradigan cholg‘ularni ijro etishgan va shu cholg‘ular targ‘ibotchisi bo‘lishgan.

Har bir xalqda musiqiy asarlar mazmun jihatidan, janrlarning turliligi va badiiy obrazlari bilan ajralib turgan. Xar bir xalq o‘zining musiqasini intonatsion xususiyatlarini, usulini, tuzilishini rivojlantirgan va shu bilan birga o‘ziga xos musiqa cholg‘ularini yaratgan.

Asrlar davomida xalq qo‘shiqchilari va musiqa cholg‘uchilari, qo‘shiqchilik, cholg‘u ijrochilik san‘atini shu bilan birga musiqiy cholg‘ularni rivojlantirib kelishdi. Qadimgi xalqlar musiqa cholg‘ulari rang-barangdir. Ular tosh, qayin daraxti, suyak kabi homashyolardan yasalib, sodda ko‘rinishda bo‘lgani bilan, yasalishi murakkab hamda ijro jihatidan mukammal bo‘lgan damli va torli cholg‘ular bo‘lgan. Xalq musiqiy madaniyati asta sekinlik bilan boyitildi va musiqa cholg‘ular ham ko’paya boshladi: ayrim cholg‘ular hozirga qadar birinchi ko‘rinishidan o‘zgarmagan holda yetib kelgan. Boshqa cholg‘ular esa zamon talabiga javob bera olmaganligi uchun ayrimlari yo‘q bo‘lib ketti va boshqalari esa takomillishtirildi. Rivojlanmagani va insonlar o‘rtasida yaxshi qabul qilinmaganligi tufayli yo‘q bo‘lib ketgan cholg‘ular o‘rniga yangi cholg‘ular paydo bo‘ldi va cholg‘ular soni va turlari ko‘paydi.

Mustaqilligimizning ilk yillaridanoq xalqimiz madaniyatiga juda katta etibor qaratildi. Ma’naviyat nima uchun kerak va uning maqsad va vazifalari qanday? U nechog‘lik tushuncha yoki mavjudlikki, bugun jamiyatning unga zarurati qolmabdi? Ayniqsa ijtimoiy tarmoq obunachilarining shu qadar me’dasiga tegib ketibdiki, bu so‘zni kim va qaerda aytmasin, darhol aks ta‘sirlarga, turli istehzoga qorishgan tanqidlarga uchramoqda, uzundan-uzoq bahsu munozaralarga sabab bo‘lmoqda.

Aslida, barchamizga ma’lumki, “ma’naviyat” so‘zi arab tiliga mansub bo‘lib, “ma’no” so‘zining jam’ini, ya’ni “moddiy bo‘lmagan narsalar” ma’nosida insonning ruhiyati, imon-e’tiqodi, tafakkuri, ongi, aqlu zakovati, ilmu farosati, kiyinish, so‘zlashish, muomala madaniyati, milliy hamiyati, milliy qadriyati, tarbiyasi kabi tushunchalarni mujassamlashtirgan yaxlit tushuncha. Shu jihatdan ma’naviyat har qanday davr va zamonda ham, har qanday jamiyatda ham

insoniyatning birlamchi va asosiy ehtiyoji,bo‘lib keladi, unga hamisha zarurat seziladi. Ma’naviy ehtiyojni qaysi o‘ringa qo‘yishi va namoyish qilishi bilan shaxsning individual xususiyati ham, e’tiqodiy maqomi ham, ma’rifiy martabasiyu ijtimoiy ong darajasi ham aniq belgilanadi.

Insonni ichki dunyosini, ruhiyatini ochib beradigan mayin va shirali milliy musiqiy ohanglar, san’at ustalari, yosh adabiyotxonlar tomonidan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira, Cho‘lpon, Usmon Nosir, Oybek, Zulfiya, Saida Zunnunova kabi bir qancha adiblarning badiiyat manzumalari(Manzuma – voqeaband she’riy asar yoki she’riy maktubni iqodalovchi termin) yoinki, diniy-tarbiyaviy manbalar bozorlardagi yoki mahalla guzaridagi radiouzellar orqali, avtobus, metro va korxonalarda jarangdor ovozda yangrab tursa eshituvchilarga albatta hush yoqadi. Bunday manbalar insoniyat qalbini poklikka undaydi. Lekin bunday ifoda kimni befarq qoldiradi? Kimning g‘ashini keltiradi? Faqatgina qalbi qotgan, hislari so‘ngan, moddiylikka talpingan, bugungi kuni bilan yashaydiganlarningda, albatta.

Ushbu jihatlarni e‘tiborga olsak, ma’naviy ozuqa ehtiyoji birlamchi zaruratligi yanada oydinlashadi. Bu muammo hamisha dolzarb, hamisha bahsli, hamisha bardavom. Unga yondashuvni o‘zgartirib, ta’sirning beozor usullarini tanlay bilish lozim. Tanlanayotgan material va manbalarning milliyligi, ma’rifiyligi, betakrorligi, ta’sirchanligiga jiddiy e’tibor qaratish lozim. Mutolaa madaniyati, kitobxonlikni targ‘ib etishning o‘ziga xos usullari orqali insonlarning o‘z o‘zini anglashi, o‘z o‘zini rivojlantirishiga erishish kabi faoliyatlar bu borada nisbatan samarali. Bir so‘z bilan aytganda, “Ma’naviyat eng qudratli va ta’sirchan qurolimiz”, suv va havo yanglig‘ ehtiyojimiz, ikki dunyo saodati kaliti ekanligini dildan his qilish va hamisha unga talpinib, undan bahra olib yashash lozim.

Turli ziddiyatlar kuchayib borayotgan bugungi dunyo manzaralarida yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish har qachongidan ham dolzarbroq ekanini zamonning o‘zi ko‘rsatib turibdi.

Ma’lumki, davlat rahbari ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi.

O‘zbekiston Respublikasining 2017 yil 8 avgustdagi PQ-3178-sonli “O‘zbekiston davlat konservatoriyasi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risidagi”, 2018 yil 28 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PQ-4038 - sonli qaroriga asosan, shu bilan birga, 2019 yilning 19 mart kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida o‘tkazilgan yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida belgilab berilgan 5 tashabbusning birinchisi, ya’ni yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Aholining madaniy va estetik ehtiyojlarini yanada to‘la qondirishga, teatr, musiqa, tasviriy san’at hamda boshqa san’at turlarini rivojlantirishga, xalqimiz tarixi va bugungi hayotining yeng yorqin sahifalarini,

mamlakatimizning yerkin demokratik taraqqiyotini aks yettiruvchi asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga har tomonlama yordam ko‘rsatishga alohida ye’tibor qaratildi.

Quyidagilar O’zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatining asosiy vazifa va yo‘nalishlari yetib belgilansin: madaniyat sohasida yagona davlat siyosatini yuritish, milliy madaniy va ma’naviy merosni asrab-avaylash va ko‘’paytirish, san’at va badiiy ijodni har tomonlama rivojlantirish, xalqimizning ma’naviy-axloqiy va madaniy darajasini yanada yuksaltirishni rag‘batlantirish, uni milliy va jahon madaniyatining yeng yaxshi namunalaridan bahramand yetish borasida tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish; aholi keng qatlamlari, ayniqsa, yoshlar qalbi va ongiga mustaqillik, yuksak ma’naviyat, insonparvarlik an’analariga sadoqat, milliy o‘zlikni anglash g‘oyalarini yanada chuqur singdirish, radikalizm va ekstremizmdek yot g‘oyalarga qarshi immunitetni mustahkamlash, jamiyatning muttasil ortib borayotgan intellektual, yestetik va madaniy yehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan ommaviy-madaniy tadbirlarni o‘tkazishga qaratilgan ma’rifiy ishlarni amalga oshirish;

Shu farmoyishlar qatorida madaniyat va manaviyatimizni yuksaltirish uchun bir necha farmoyishlar chiqardilar.

Madaniyat vazirligi va Xalq ta’limi vazirligiga hokimliklar bilan birgalikda tuman va shaharlarda madaniyat markazlari va umumta’lim maktablarida yoshlarning qiziqishidan kelib chiqib, qo‘shimcha 1,5 mingta to‘garak tashkil etish vazifasi qo‘yilib hozirda to‘garaklaklar o‘tqazilib kelinmoqda.

Tashabbuskor iste’dodli yoshlar va mahalliy homiylarni jalb etgan holda, madaniyat markazlarida badiiy-havaskorlik jamoalari, yoshlar teatr-studiyalari va “Yoshlar klublari” tashkil qilish zarurligi ta’kidlandi.

Taniqli san’atkor va iste’dodli ijodkorlarni tumanlardagi madaniy ishlarga ko‘makchi sifatida biriktirish yaxshi natija berayotganini inobatga olib, bu tajribani butun mamlakatga yoyish bo‘yicha ko‘rsatmalar berildi. Unga muvofiq, taniqli artistlar tuman va shaharlarga ijodiy maslahatchi sifatida biriktirilib, o‘sha joylarda madaniyat va san’atni rivojlantirishga mas’ul bo‘ladi, tuman va shaharlar hokimlari esa ushbu ishlarga moddiy va tashkiliy jihatdan yordam beradi.

Musiqa va san’at sohasida oliy ma’lumotli kadrlarni ko‘paytirish masalasiga ham e’tibor qaratildi.

Biz bilamizki har qanday yo‘nalishda faoliyat olib borayotgan hodim o’z ishiga professional yondoshganda yashxi natijalarga erishadi. Buning uchun avvalombor o‘z yo‘nalishini yetuk mutaxasisi bo‘lishi, manaviy komil inson bo‘lishi va a‘lo darajadagi muhnat quroli bilan taminlangan bo‘lishi kerak. Afsuski ajdodlarimizdan qolgan meros musiqa cholg‘ularimiz unchalik rivojlanmayapti. Nafaqat viloyatlarda balki Toshkent shaxridagi maktablarda milliy cholg‘ularimizga bo‘lgan qiziqish so‘ngan. Ayrim maktablarda o‘quvchilar milliy musiqa cholg‘ularini nomlarini ham to‘liq bilmaydi. Ajdodlarimizdan meros bo‘lgan bir-biridan rang barang ohanglarga ega nay, qo‘shnay, rubob, tanbur, dutor va yana bir qancha musiqa cholg‘ularimizni, nafaqat yosh avlod, qolaversa butun xalqimizga, butun dunyoga cholg‘ularimizdan taralayotgan milliy kuylarimizni ijro etish va targ‘ib qilish masalalari oldimizda turipti. Avvalombor yetuk sozandalarni tayyorlashda cholg‘u sifati muhim o‘rin tutadi. Prezidentimiz 2020 da o‘tqazilgan yig‘ilishda takidlab o‘ttilarki “Har

bir maktab o‘quvchisi bittadan musiqa cholg‘usini o‘rganishi shart” deb takidladilar. Agarda, qanday yo‘nalish bo‘lishidan qat’iy na zar har bir maktab o‘quvchisi bittadan cholg‘u o‘rgansa va milliy musiqa san’ati haqida umumiy tushunchaga ega bo‘lsa, yaqin yillar ichida xalqning umumiy musiqa savodi, tushunchasi, manaviyat va madaniyati shiddatli darajada o‘zgaradi. Biz bilamizki musiqa cholg‘ulari yasalish jarayoni qo‘l mexnati yordamida bajariladi. Bundan kelib chiqadiki ko‘p kuch, vaqt va mexnat talab qiladi. Bundan tashqari, sozlarni mukammal darajada yasaydigan cholg‘u ustalari juda qam. Har bir o‘quvchiga sifatli milliy musiqa cholg‘usini yetqazib berish uchun musiqa cholg‘u asboblarini ishlab chiqarishga mo‘ljallangan fabriqa barpo qilish kerak. Fabrikaga yetuk mutaxasislarni jalb qilgan holda har bir milliy cholg‘uyimizni mukammal o‘lchovini aniqlagan holda, sifatli homashyodan yasash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Agarda hozirda Respublika bo‘yicha 9942 ta sal kam o‘n mingta maktab mavjudligini hisobga olsak, xar bir o‘quvchiga milliy musiqa cholgusini yetqazib berish uchun qanday katta miqdorda milliy musiqa cholg‘ularga extiyojimiz kattaligi ko‘rishimiz mumkin. Undan tashqari yana 300 dan ortiq musiqaga ixtisoslashtirilgan maktablarning xar birida 500 tadan 1200 tagacha o‘quvchilar tahsil olishini hisobga olsak hozirgi kunda Andijonda faoliyat ko‘rsatayotgan kichik fabrika, Respublikamizni milliy musiqa cholg‘ulariga bo‘lgan extiyojini sifat va son jihatidan qondirishga qiynaladi. Fabrika ochish bizga nima beradi? Avvalombor O‘zbekiston Respublikasini asosiy muammosi bo‘lib turgan va prezidentimiz har yig‘ilishlarida takidlab o‘tayotgan ishsizlik masalasi yengillashadi. Faqat fabrika ishchilari emas balki xar bir musiqa maktablarida ish o‘rinlari paydo bo‘lib, ishsiz yurgan kadrlar ish bilan ta’minlanadi. Bolalar va yoshlar musiqa san’ti bo‘yicha O‘zbekiston dunyoda revolyutsiya qilish darajasigacha yetadi. Xalq milliy san’ati yetuk cho‘qqilarga yerishadi va tabiiyki dunyoda o‘zbek xalq musiqa san’ati har jabhalarda dovrug‘ soladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ajdodlarimizning san’atga bo‘lgan qiziqishi sababli ko‘plab musiqa cholg‘ular bizgacha yetib kelgan va bizga xizmat qilib kelyabti. Cholg‘ular nafaqat ichrochilikda balkim musiqa savodini oshirishga professionalizmni shakllantirishga, dunyo sivilizatsiyasiga o‘zini hissasini kiritishga yordam berayotgan san’atlardan biridir.

O‘tgan asrning 30-40 yillaridan cholg‘uda nota yozuvi orqali ichro, professionalizm darajasini o‘stirish maqsadlari oldinga surilgan bo‘lsa, hozirgi kunda butun mamlakat miqyosida, har bir viloyatlarda musiqa madaniyatini va milliy cholg’ularimizni targ‘ib qilish katta ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari, shu jumladan O‘zbekiston musiqa san’atining yangi shakli bo‘lmish, ko‘p ovozli xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari cholg‘u madaniyati qadimiy an’analarining mantiqiy davomi hisoblanadi. Ushbu jamoalar o‘tgan asrning 30 –yillarida yuzaga kelib, faoliyatlarining ko‘p vaqt o‘tmasligiga qaramay, xalqimizning musiqiy savodini oshirishida, madaniyatini o‘sishida, badiiy didini rivojlanishida xozirgi kunda muhim kasb ahamiyat etadi.

Hozirda o‘zbek xalq cholg‘ularini targ‘iboti va rivojlanishiga juda katta hissa qoshayotgan, o‘zbek xalq cholg‘ularini va musiqasini dunyo miqyosiga yuqori darajaga olib chiqayotgan “Navro’z sadolari” Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivali mana ko‘p yillar

davomida juda ko‘p xalqaro va o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambl orkestr jamoalarini o‘ziga jalb qilib kelmoqda.

1996 yildan O‘zR Madaniyat va sport ishlari vazirligi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi va «Evrobazis» kompaniyasi yordamida "So‘g’diyona" xalq cholg‘ulari kamer orkestri "Navro‘z sadolari" Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivalini muntazam ravishda o‘tkaza boshladi. Ushbu tadbir faoliyatiga 2008 yildan "Sog‘lom avlod" Xalqaro nodavlat jamg’armasi, “Tasviriy oyina” ijodiy uyushmasi,2012 yildan esa O‘zbekistonda Shveytsariya elchixonasining Shveytsariya hamkorlik byurosi, 2015 – Birlashgan Millatlar Tashkilotining Informatsion Markazi qo‘shildi. Aynan shu yili “Navro‘z sadolari” festivali Xalqaro tadbirga aylandi va unda Rossiya, Mongoliya, Ozarbayjon, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va Tojikiston musiqiy jamoalari ishtirok etib kelishmoqda. 2017 yilda “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati ushbu tadbirni o‘tkazilishiga yordam berdi.

Ushbu festival yoshlarning musiqiy tarbiyasiga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu soha bo‘yicha Davlat dasturini bajarish, shuningdek respublikamiz kelajak madaniyatini rivoji uchun milliy cholg‘ularimiz ijrochiligida yetuk kadrlar tayyorlashga, o‘zbek musiqa madaniyatida ko‘p ovozli ijro shaklini rivojlantirish va yanada ommalashtirishga yo‘naltirilgandir.

Festivalda maktabgacha ta’lim muassasalari, bolalar musiqa va san’at maktablari, litsey va kollej o‘quvchilari, hamda musiqa oliy o‘quv yurtlarining talabalari o‘z mahoratini namoyon etishadi. Festivalda katta orkestr jamoalari bilan bir qatorda, kichik ansambl guruhlarining ishtirok etishi, respublikamizning uzoq nuqtalarida ham musiqa olamida ijod qilib kelayotgan turli yoshdagi ijodkorlarni kengroq qamrab olishni ta’minlab kelmoqda.

Yildan-yilga ushbu musiqa bayramiga bo‘lgan qiziqish ortib borayotgani juda quvonarli xol. Qiyoslash uchun – 2010 yilda 33 ta jamoa va 332-ta musiqachi sozandalar(bunda bolalar musiqa va san’at maktablari, litsey, kollej va oliy o‘quv yurtilarining jamoalari qatnashgan), 2015 yilda esa - 142 jamoa va 2107 ta ishtirokchilar sonini yaqqol ko‘rsatish mumkin(bunda faqat maktabgacha ta’lim muassasalari, bolalar musiqa va san’at maktablarining jamoalari). Shu bilan birga festival ishtirokchi guruhlarning ko‘p ovozli ansambl va orkestrlar tarkibi rang-barangligi va kontsert dasturlarining ancha qiziqarliroq ekanligini ko‘rsatdi. Oxirgi ma’lumotlarni hisobga olgan holda, shuni ta’kidlash joizki, bolalarni ma’naviy tarbiyasida xalq cholg‘ularida musiqiy ijrochiligi mamlakatimiz madaniy rivojlanishida muhim va jiddiy ahamiyatga ega.

Festival doirasida ishtirokchilar uchun "cholg‘u ijrochiligi", "dirijyorlik" va "orkestr bilan ishlash", “ansambl ijrochiligi” fanlari bo‘yicha ishtirokchilar va uning o‘qituvchilariga kengaytirilgan holatda maxorat darslari o‘tkazilib kelinmoqda. Shu bilan birga, har yili Respublika yoki Xalqaro ilmiy – amaliy anjumanlar bo‘lib o‘tadi. Ushbu tadbirlarda boshlang‘ich va o‘rta maxsus musiqa ta’limi uchun ijrochilik repertuarni shakllantirish, ushbu davrda dars berish uslubiyati, tajriba almashish, bolalar va o‘smirlar uchun musiqa cholg‘ularni yaratish masalalari, jamoa ijrochiligiga oid masalalar muhokama qilinadi. Respublikamizda “Navro‘z sadolari” xalqaro ko‘p ovozli xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivalini o‘tkazilishi jamiyatimiz ma’naviy saviyasini, yoshlarning musiqa savodi, xalqimizning

umumiy madaniyatini yuksaltirishda mazkur forum katta ahamiyat kasb etadi.

2020 yil dekabr oyida, pandemiya sharoitida birinchi marta O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, O‘zbekiston davlat filarmoniyasi, “Sog‘lom avlod uchun” xalqaro xayriya fondi, Shveytsariyaning O‘zbekistondagi elchixonasi ko‘magida xalq cholg‘ulari ko‘p ovozli ansambl va orkestrlarining “Navro‘z sadolari” nomli masofaviy VI Xalqaro web musiqa ko‘rik festivalini o‘tkazildi.

Ushbu Xalqaro musiqa ko‘rik festivali, yosh ijrochilarning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ijrochilik ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga, musiqiy ijro jarayonida yangi ijodiy uslublarni egallashga, jahon mumtoz kompozitorlarining asarlari, o‘zbek va boshqa xalqlar bastakorlari kuylaridan bahramand bo‘lish, shuningdek, o‘zbek musiqa madaniyatini yuksak darajaga ko‘tarishga hamda milliy musiqiy ijrochilik san’atini dunyo sahnalariga olib chiqish va targ‘ibot etishda yordam beradi.

Mazkur ko‘rik festival, qobiliyatli yoshlarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish, ularni yaratuvchanlik faoliyatiga keng jalb etish, yosh sozanda ijrochilarni o‘z mutaxassisligi bo‘yicha yuqori natijalarga erishishga, milliy cholg‘ularda jamoaviy ijrochilikni rivojlantirishga, musiqiy ijrochilik jarayonida yangi ijodiy uslublar yaratishga, jahon kompozitorlarining asarlarini targ‘ib etish orqali milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Festival maqsadi Markaziy Osiyo davlatlarining viloyat, shahar va tumanlarida, O‘zbekiston Respublikasining viloyat, shahar va tumanlarida milliy cholg‘ularida ko‘p ovozli ijrochilikni rivojlantirishga yordam berish, milliy ijrochilik an’analarini saqlash va rivojlantirish, yoshlarning ma’naviyat va madaniyatini o‘stirish, Ona - vatan uchun faxr tuyg‘usini tarbiyalash, vatanparvarlik mavzuidagi to‘laqonli badiiy asarlarni yaratish, ijrochilik mahoratini oshirish va milliy cholg‘ular ansambli va orkestrlarining ijodiy faoliyatini jadallashtirish, xalqaro ijodiy aloqalarni mustahkamlash, ijrochilik repertuarlarini boyitish va zamonaviy musiqa bilan tanishtirishdir.

Guvohi bo’lganimizdek "Navro‘z sadolari" Respublika xalq cholg‘ulari ansambl va orkestrlari festivali xalq cholg‘u musiqa ijrochiligini rivojlantirish yo‘lida jadal inovatsion harakatlanmoqda. Festival orqali viloyatlarda yangidan yangi ansambl va orkestr jamoalari paydo bo‘ldi. Bularga Qashqadaryo, Buxoro, Xorazm orkestr jamoalari va Andijonda “Tarona” orkestri kabi yana bir qancha jamoalar tuzilib, faoliyat olib bormoqda. Nafaqat yoshlar, bolalar hatto maktabgacha ta’lim yo‘nalishidagi kichkintoy bolajonlar xam kichik ansambllar bilan qatnashib, bolalikdan musiqaga nisbatan mehr, ma’naviy tushuncha bilan boyib kelmoqdalar. Festival tasirida nafaqat Respublikamizda, balki boshka xalqlar musiqa madaniyatiga ham tasir ko‘rsatmoqda. Misol tariqasida 2004 – yildan boshlab o‘zbek madaniyatini tanitish maqsadida majburiy ijro dasturiga o‘zbek xalq kompozitorlarini asarlari kiritilgan. Yildan yilga festivalga bo‘lgan qiziqish ortgani va qatnashchilarni soni ko‘paygani sababli festival bo‘lingan. Bir yil 3 yoshdan boshlab bolalar bog‘chasi, musiqa va san’at maktab o‘quvchilari uchun bo‘lsa, ikkinchi yil professionalizm jihatidan o‘sgan, milliy cholg‘ularimiz bo‘yicha yaxshi ko‘nikmalarga ega 16-19 yoshli yosh sozandalar uchun o‘tqazilgan va majburiy asarlar ijrochilar yoshini, ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olingan holda tavsiya qilingan. Bu narsa o‘zbek madaniyatini boshqa davlatlarga targ’ibot qilish uchun katta

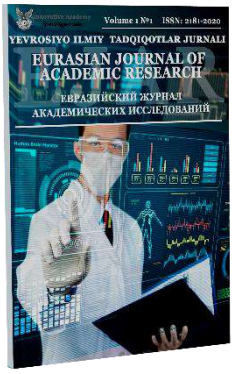
yordam beryapti. Ijro qilish majburiy hisoblangan asarlarni yuqorida takidlab o'tilgan davlatlardan Rossiya, Mongoliya, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Qozog'iston va Tojikiston musiqiy jamoalari o'zbek jamoalari bilan ijro qilib o'zbek musiqa madaniyati bilan tanishib ketishmoqda. Festivalga bo'lgan qiziqishga misol tariqasida Tojikiston respublikasi festivalga birinchi bor qatnashgan yili(2004) musiqa san'at kollej jamoalarini olib kelgan bo'lsa, ularning qiziqishi ortib 1 yildan so'ng maktab va bolalar bog'chalarini jalb qilib ishtirok etishti. Hozirgi kunda Tojikistonning Xojand shaxrida yildan yilga 3 yoshidan boshlab musiqa cholg'ularini ijro qiluvchi bolalar ko'payib bormoqda. Bularning xammasi "Navro'z sadolari" festivali ta'siri hisoblanadi.

Musiqiy til iborasi – biz bilamizki insoniyat turli xil tillarda so'zlashadi va musiqada ham huddi shunday musiqiy til mavjud. Hozirgi paytda zamon bilan ham nafas bo'lish muhim ahamiyatga ega va musiqiy tillardan biri bo'lmish zamonaniy musiqa tobora rivojlanmoqda. Cholg'ularda nafaqat xalq kuylari balki jahon musiqa durdonalarini ijro qilish, bitta ijrochi o'z yo'nalishi va yevropa cholg'ularidan bir necha cholg'ularda ijro qilishni "So'g'diyona" xalq cholg'ulari kamer orkestri ijrochilari ijro dasturlarida ko'p kuzatish mumkin va shu yo'nalishlarni O'zbekiston va qolaversa butun jahon bo'yicha targ'ib qilib kelishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Matyakubov "An'anaviy cholg'u ijrochiligi" 2017 yil.
2. O.Ibrohimov "Qo'shnay sadolari" 2003 yil.
3. K. Vertkov, G. Blagodatov, E. Yazovitskaya "ATLAS" 1975 yil.
4. Ziyonet.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE COMMUNICATION ISSUES IN THE PROCEDURE OF TRANSLATION

Djalilov Ma'rufjon Mirtimurovich [1]

[1] Uzbekistan State World Languages University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4715312

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Translation, language, communication, process, concept, trend, globalization, activity, evolution, content.

ABSTRACT

The given article deals with one of the actual issues of linguistics at present time. The communicative concept of theory of translation is of important element at modern linguistics in general.

The language, as the mirror of the nation, plays an important role in the development of the country. History has seen in a long time for countries being conquered, nations being tortured, cultural and economic infrastructure being destroyed. However, language loss could bring much more devastating outcomes. It is not a secret that language, as a linguistic phenomenon, has a great impact on the society. The growing generation is truly obsessed with massive information flood that comes from the latest communication means due to the globalization. In fact, it is becoming more difficult to preserve national heritage of the community. Being one of the most important of cultural heritage of the nation, this linguistic phenomenon cannot be neglected.

Today, there is a massive responsibility on the linguists. Besides other subject types of linguistics, translation is considered to be one of the difficult process. The concept of translation is central in the translation studies. It is important to mention that the concept of translation is polysemantic. Firstly, it refers to translation as an intellectual activity, that is a process, secondly – to translation as the result of this process, a product of translational activity, in other words, the text of translation created by the translator. One of the most famous linguists V.Komissarov states that translation is a complicated and many-sided kind of human activity[1]. Though usually people speak about translation from one language onto another; actually, it is not simply a replacement of one language with another. The different cultures, people, ways of thinking, literatures epochs, levels of development, traditions and world vies clash with each other in translation. According to M. Brandes, translation is a kind of language mediation where the content of the foreign text (original) is transferred to other language by the way of creating a communicatively equivalent text in this language [2].

All the investigations, which are being fulfilled in this aspect, despite the variety of their subject-matters are directed mainly to improve translation methods of literal texts

from one language into another language. Such investigations are of great theoretical and practical significance and present rich material for practice of teaching foreign languages, the theory of translation and compiling different kinds of sources for translating. A global communication expands throughout the world. A language that is recognised and understood by people everywhere, in many parts of the world the language which has been established is English. In most countries English dominates international business, politics and trade more than any other languages in human history. As David Crystal said: "For this world to be truly global, there must be some commonality on ease of communication". If tourism and trade around the world are going to operate a global economy function and a global culture flourishing, a widely shared, reasonably accessible language is requisite.

A global economic and political structure needs common trades between them. Here are just a few samples of what people are saying: Experts attribute the worldwide spread of English to British colonialism and American culture, rather than to the inherent qualities of the language. English is dominating the globe today because, when the sun finally set on the British Empire at the end of World War II, the United States emerged as a global superpower and cultural giant leading the way in medical research, technological innovation, motion pictures and rock and roll. In the XVII and XVIII the centuries, English was the language of the leader of the industrial revolution – also in Britain. In the XIX and early XX the centuries, it was language of the leading economic power in the U.S.A. Experts say the simultaneous rise of the U.S as a military and technological superpower and the receding of the British Empire gave many in the world both the design and option to choose American English.

As its mentioned above, there are many reasons associated with the rise of English as a Global language. More than one billion people are believed to speak some form of English. Although the numbers vary, it is widely accepted that hundreds of millions of people around the world speak in English whether as a native, second or a foreign languages. English, in some form, has become the native or unofficial language of a majority of the countries around the world today. In 20 to 30 countries around the world, English is merging with native language to create hybrid English.

It is widely believed that English is truly the world language. English seems to be emerging, if it has not already arrived as a global language. If this were to become official it would reduce the member of mistranslations. It would make communication areas cultures much easier. Language may be corn of culture, but the culture itself would not have to disappear if English were used as a second or third language for the pure purpose of communication globally. English is the only language used in international air traffic control and is virtually the only language of a whole range of other activities from scientific research to pop music whether we like it or not, English language is becoming the global language.

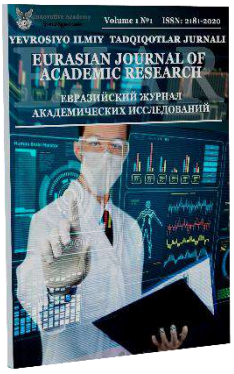
In the XXI the century, the evolution of the English language is occurring at an alarming note, with the blending of cultures and religions and the advent of new technology such as cell-phones, and global messaging software, the basic care of the languages is becoming to change slangs and shortened versions of words, are becoming universal and accepted. Some of this is like to be trend on fashion, but with a new emphasis

on speed and transfer of data many of these word forms will be permanent additions to the global dialect. So it turns out that the sponge like nature of the English language is what has allowed it to become globally accepted and this same feature will allow it to be generally accepted languages of the future, with new concerns of the world.

REFERENCES:

1. Komissarov V.N. Introducing modern Translation Studies. - Moscow, 2001.
2. Brandes M. Translational text analysis. - Moscow, 2001.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PRAGMEMA AND INFORMEMA AS CONSTITUENT UNITS OF LINGUOPRAGMATICS

Rakhmatullaeva Nafisa Abdimalikovna [1]

[1] Linguistics (English) 1st course student of Master's degree
At Termez State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4715423

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

pragmatics, linguopragmatics, ambigiuty

ABSTRACT

Pragmatics is the way we pass on the meaning through the communication. The meaning incorporates verbal and non -verbal components and it changes agreeing to the setting, to the relationship between utterers, too to numerous other social variables. Its energetic development makes English an universal language that interfaces individuals all around thew world. In this article, we will attempt to depict conceivable approaches to the depiction of pragmalinguistics as a framework of science of phonetics and its tasks and viable part of pragmemas.

One of the most notable direction of linguistics in the XXI century is a linguopragmatics in both structure and logical meaning. This issue should be viewed and analyzed from multiple standpoints. Scholars explain pragmalinguistics in different ways. According to M. Ariel - Pragmatics derives from Latin pragmaticus from the Greek πραγματικός (pragmatikos), meaning amongst others "fit for action", which comes from πρᾶγμα (pragma), "deed, act", and that from πράσσω (prassō), "to pass over, to practise, to achieve". [1, 6]

Main body:

Looking at the origin of the term, Charles Morris coined the first modern determination of pragmatics, and since then many other specialists have continued to conceptualize this field of linguistics. Ch. Morris originally illustrated pragmatics as "…the discipline that studies the relations of signs to interpreters, while semantics studies the relations of signs to the objects to which the signs are applicable" [12, 30].

ln a contemporary, communication-oriented terminology, we favour to talk about "messages"and "language users" in contrast to traditional linguistics, which first and foremost centralizes on the elements and structures (such as sounds and sentences that the language users produce, pragmatics focuses on the language-using humans. Put differently, pragmatics is interested in the process of producing language and in its *produsers*, not just in the *end-product*, language.

The appropriate scope of pragmatics would then be what Chomsky has called performance, that is to say, the way the individual goes about using language.

This concrete linguistic practice would be differentiated from an abstract competence, understood as the user's knowledge of the language and its rule .This

perspective is neatly catched by Katz who states: "Grammars are theories about the structure of sentence types, Pragmatics theories, in contrast, ... explicate the reasoning of speakers and hearers [7,5].

Kasper gave definition to the term as "the study of people's grasp and output of linguistic action in context" [8, 3]. Here, there are comprised the words action and context, two crucial elements of speech acts in language. Kasper utilized the term linguistic action which outlines the capacity of the learner to produce an utterance. He also put emphasis on comprehension as well as production, a differentiation that is principally appropriate for second language learners' daily lives.

D. Crystal described pragmatics as:

... the study of language from the point of view of the users, especially of the choices they make, the constraints they encounter in using language in social interaction, and the effects their use of language has on the other participants in an act of communication." [5, 240]

This definition performs a practical analysis from the users' point of view. They consider different choices, depending on the social interaction of their communication, when using the target language. The assumption of choice leads to another effective aspect for language learners, clearly the outgrowth of the ability to make the proper choice in various pragmatic elements. D. Crystal reckoned "pragmatics as the study of the communicative action in its sociocultural context". Hence, it can be said that individuals have some sort of pragmatic competence which allows them to use language in different and concrete situations, in varying contexts. Therefore, pragmatic competence is mainly scrutinized at the social level within the limits of speech acts and social acts, interactions or at the interactional level.

Due to the S.Levenson "Pragmatics is the study of those relations between languagea and context that are grammaticalized, or encoded in the structure of a language" [10,9] this definition is today commonly utilized.

Moreover, the researchers illustrate various aspects of pragmatic linguistics. According to Y.D Apresyian, the pragmatics is speaker's (1) true nature; 2) the content of the communication; 3) written convention of the addressee in any language unit (lexema, affix, grammatical syntax). In general, the definitions of linguistic pragmatics in scientific literature can be grouped as follows: 1) explanations that overpass human factor; 2) the definitions of the functional aspect of linguopragmatic researches, their contextual condition: "science of language use", "language in context"; 3) definitions that focus on studying the effectiveness of language interaction in the context of communicative interaction; 4) definitions that distinguish an interpretive aspect of the speech that is reflected in any communicative context. The interpretation here is pragmatic meaning of the word [2, 78].

In addition, linguopragmatics is a branch of linguistic researches which considers the utilization and intercourse of language units in definite communicative pragmatic areas as an object. If there is a close interaction between a speaker and a listener, the venue of the speech act, time, its goals and awaited results are also estimated to be momentous.

The notion of linguapragmatics is interpreted by D. U. Ashurova in the following way: "Linguapragmatics is one of trends of communicative linguistics, which in its general sense can be defined as a science studying language factors within the sphere of human activity with an accent on

psychological, social and cultural aspects of language functioning" [3,60].

Common sense seems to dictate that the object of any science is investigated from three points of view: the internal state of the object, its associative ability and its usefulness to human. G.G.Matveeva states that Pragmalinguistics is a linguistic discipline, based on the anthropocentric principle. It takes its place in the system of linguistic disciplines, and its object is to study the conditions and manifestations of verbal communication, and with the practical role of identifying the speech portrait of a person.

The main task of pragmalinguistics is to answer three questions:

1. Why do communicants begin their verbal communication?
2. Why is a verbal communication of communicants realized in this particular way?
3. How do communicants act in a speech communication? [11,25]

The main task of the pragmalingustics is to scrutinize the language in terms of pragmalinguistic role. In other words, language is considered to be as a tool which affects on people's minds, behavior. Particularly, much attention is paid to the factors where a speaker detects and selects the best options to send his communicative intention; situations which influence on understanding communicative aim of a sentence. Such obstacles form the subject of pragmalinguistics. To sum it up, we may consider pragmalinguistics as a branch which regulates human behavior. Therefore, the purpose of linguopragmatics is to study the usage of language signs in accordance with the speaker's intentions. Well, we can categorize the following tasks:

• to determine the speaker's purpose in the process of communication;
• to clarify the choice of tools and reasons to express his opinion;

Hence, pragmatics arises the question of situational interpretation which, in its turn, presents the notion of a communicative - pragmatic situation. The communicative-pragmatic situation is conceived as a complex of external conditions and circumstances of communication. According to E.S.Aznaurova the communicative pragmatic situation can be presented by a chain questions: "who -what- where - when - how - why - to whom" [4,38]. The most relevant parameters of the communicative- pragmatic situation in the context of communication are:

● circumstances and place of the communicative act;
● the subject and aim of communication;
● social, ethnic, individual, characteristics of the communicants;
● role and personal relations between the communicants.

In the process of discourse analysis the role of intentional factors as well as those of linguistic personality should be particularly emphasized.

Pragmalinguistics do not have a clear form. It encompasses a set of issues related to the utterer and the listener, their interaction in the speech process. Linguopragmatics includes a realistic expression of social activity. Uzbek linguistics has conducted some scrutiny on the pragmatic aspects, the relationship between the speaker and the listener, the interaction of participants in the speech act, and their influence on ethical emotions. The problems of linguistic pragmatics does not have their own definition. As a part of pragmatics and a part of the linguistic science, the word pragmaling seems to be a natural thing to say about the category of units.

There are two pragmalinguistic units:

1. Informema.
2.Pragmema.

Pragmalingvistic units are directly affected by language units and functional language areas. The pragmats come into opposition with the information-gathering function. Pragmemas are always pragmatic information carriers.[9,56]

"The police are barking up the wrong tree as usual-Idiom"

a) They suspect somebody who has nothing to do with the crime- pragmema.

b) they are barking to the tree-informema

The ambigiuty of these interesting word-groups may lead to an amusing misunderstanding, especially for children who are apt to accept words at their face value.

Here, it is given another actual example in order understand significance of linguopragmatic competence:

Father: *How many times do I have to tell you to brush your teeth? (to his son who forgot to brush his teeth before going to bed)*

Son: *Five times*

Misunderstanding the speaker's intention may precede to a breakdown in communication. In this example an order to do something is issued by the father to his son. It would be hilarious to interpret the intent of the speaker as asking for information. In this example, *Five times is* informema,If son understands this question as "*he should brush his teeth before going to bed",*it will be pragmema.

From the above given definitions and examples ,it is obvious that pragmatics plays crucial role in communication and other text types as well. What does pragmatics have to propose us that cannot be found in good old-fashioned linguistics. What do pragmatic methods give "in the way of greater comprehension of how the human mind works, how humans communicate how they govern one another. and in general, how they utilize language? The worldly answer is pragmatics is indispencable if we desire a more sufficient , deeper and generally more equitable account of human language behavior.

A more practical answer would be: outward of pragmatics, no understanding; sometimes, a pragmatic account is the only one that makes sense, as in the following example, borrowed from David Lodge's *Paradise* News:

- *I just met the old lrishman and his son, coming out of the toilet.*
- *I wouldn't have thought there was room for the two of them.*
- *No silly, I mean I was coming out of the toilet. They were waiting.[6,65]*

How do we know what the first speaker meant? Linguists usually say that the first sentence is ambiguous, and they surpass at making such sentences :

Flying planes can be dangerous

or:

The missionaries are ready to eat

In order to show what is denoted by "ambiguous": a word, phrase, or sentence that can mean either one or the other of two (or even several) things. Hence, it is vital to know all meanings of each word in context.

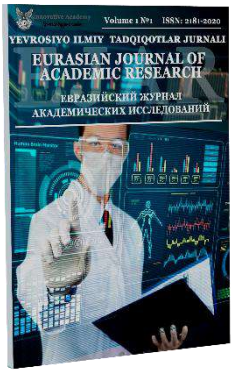
Conclusion

To sum up, it can be concluded that, according to above mentioned statements and examples, it is essential to note that all these aspects are by no means incompatible. Linguopragmatics can be defined as one of the most essential field of modern linguistics. Furthermore,it can be interpreted from different viewpoints, and It should be emphisized that pragmalinguistics is the science studying language factors in accordance with the psychological, social and cultural aspects of human.In short, if any utterance understood from pint of view of linguopragmatics, it does not occur any misunderstanding and hilarious situations in communication.

REFERENCES:

1. Ariel Mira.(2010). Research survey in linguistics. Cambridge University Press
2. Apresiyan Y.D. “Connotation as part of the pragmatics of the word” Selected works I, II: Integral description of the language and lexicography system, 995.
3. Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Text linguistics. T.: Turon-Iqbol, 2016. P. 223.
4. Азнаурова Э. С. Прагматика слова. –Ташкент: Фан, 1988.
5. Crystal, D. 1985. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
6. David Lorge “*Paradise* News” London:Secker and Warburg.1991.
7. Jacob L. Mey, . “Pragmatics” Blackwell Publishing,2nd edition, UK ,2001.
8. Kasper, Gabriele. 1993. Interlanguage Pragmatics. Cary, NC: Oxford University Press, Incorporated.
9. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1983.
10. Levinson .S “Pragmatics” Published in the United States of America by Cambridge University Press’ New York
11. Matveeva,G.(2011). Pragmalinguistics in the System of Linguistic Science
12. Morris, C., 1938, “Foundations of the Theory of Signs”, in Carnap, R. et al. (Eds.) International Encyclopedia of Unified Science, 2:1, Chicago, University of Chicago Press.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ISSUES OF DEVELOPING STUDENT CREATIVITY IN SCHOOL CONDITIONS

Omadbek Xursanov Ulug'bek o'g'li [1]

[1] Namangan State University Pedagogical Theory and
1st year master's degree in history

https://doi.org/10.5281/zenodo.4715591

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

creativity, knowledge, school, education, labor, research, idea, skill, development

ABSTRACT

The article provides ideas and feedback on the development of creative teaching in the school environment.

O'QUVCHILARNI MAKTAB SHAROITIDA IJODKORLIKGA O'RGATISHNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Omadbek Xursanov Ulug'bek o'g'li [1]

[1] Namangan Davlat Universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 1-bosqich magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ijodkorlik, bilim, maktab, ta'lim-tarbiya, mehnat, izlanish, g'oya, ko'nikma, rivojlanish

ANNOTATSIYA

Maqolada o'quvchilarni maktab sharoitida ijodkorlikga o'rgatishni rivojlantirish mavzusida fikr va mulohazalar keltirilib o'tilgan.

Bolalarda ijodiy qobilyatlarni rivojlantirishni bolalaikdan boshlash tavsiya etiladi. Deyarli har doim (hatto ba'zan ongsiz ravishda) shaxs yaratishga intiladi. Shu sababdan yangi g'oyalarni izlash shaxsiy o'sish va o'z-o'zini anglashnining asosiy shartlaridan biridir. Har bir inson ajoyib ijodiy salohiyatga ega. Anashu salohiyatni erta namoyishi uchun shart-sharoit yaratilsa, qobilyatlar rivojlanishi ehtimoli ancha yuqori bo'ladi. Bu albatta kelajakdagi faoliyatga ijobiy ta'sir qiladi. Ijodkorlik qobilyatlari-insonning o'ziga xos xususiyatlari, unga qandaydir bir faoliyatni o'zlashtirishga imkon beradi. Ular bilim va ko'nikmalar bilan chambarchas bog'liq lekin bir xil emas. O'quvchiularni maktab

sharoitida muayyan harakatlarda ishtirok etishi,u tegishli faoliyat bilan shug'ullana boshlaganidan keyin bo'ladi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari tufayli ilgari mavjud bo'lmagan yangi narsalarni yaratish mumkin bo'ladi. O'quvchilardagi iojodkorlik qobiliyati turli sohalarda o'zlarini namoyon qila olishlari uchun maktab sharoitida o'quvchiga e'tibor vca imkoniyat berish maqsadga muvofiqdir. Agar e'tibor berilsa o'quvchilar o'z ijodkorlik qobiliyatlarini turli sohalarda namoyish qilishlari mumkin. Masalan, texnik, musiqiy, badiiy va boshqa sohalarda. O'quvchilardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish boshlang'ich sinflardanoq boshlanishi tavsiya etiladi. O'quvchilarning tabiiy iste'dodlarini rivojlantirish uchun turli usullar va mashqlar mavjud. O'quvchini doimiy qo'llab-quvvatlash, o'z kuchiga bo'lgan ishonchini ortib borishiga sabab bo'ladi. Bu jarayonda ota-ona va o'qituvchining hamkorlikdagi ishi yaxshi natija beradi. Maktab sharoitida o'quvchilarni ijodkorlik qobilyatini rivojlantirish ularni ijodkorlikka o'rgatish uchun pedagoglar tomonidan muntazam maxsus mashqlar, treninglar o'tkazilib borilsa, o'quvchilar qo'shiq aytishi, she'r yozishi yoki chiroyli san'at asarlarini yaratishi mumkin. Ijodkorlikka o'rgatish hayot davomida doimiy davom etishi kerak. Bu insonda natijalarni ko'payishi va mustahkamlanishiga , faoliyatining samaradorligiga ijobiy ta'sir qiladi. insonning kamolaotga erishishiga yordam beradi. Maktab sharoitida o'quvchilarni ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish maqsadida pedagoglar uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

- O'quvchidagi ixtirochilikni ragbatlantirish
- Har bir o'quvchidagi o'ziga xoslikni erta anglay bilish
- "Aqliy hujum" orqali o'quvchidagi ijodkorlikni boyitib borish
- O'quvchining ijodiy jarayonini chetdan turib kuzatib borish
- O'quvchining ijodkorligi bilan bog'liq o'zini tutishidan xabardor bo'lish
- Ijodkorligi uchun o'quvchidan minnatdor bo'lish
- Ijodkorlikni doimo qo'llab-quvvatlash

O'quvchilardagi ijodkorlikni rivojlantirishning natijasida biz o'quvchilarda ilgari mavjud bo'lmagan, g'oyalar va yangiliklarni ko'rishimiz mumkin. Pedagoglar ham o'z navbatida ijodkorlik xususiyatiga ega bo'lishi, bu ta'lim-tarbiya jarayonida ijobiy natija beradi. Pedagog avvalo o'quvchiga o'zi na'muna o'rnak bo'la olishi kerak. Ijodkorlik qobilyati pedagogda ham qaysidir bir sohada rivojlangan bo'lishi bu uning yutug'i hisoblanadi. "Bilimni aql uchun oziq-ovqat deb hisoblasak, unda jodkorlikni ruh uchun oziq-ovqat deb hisoblasak bo'ladi"-degan edi allomalarimizdan biri. Mustaqillik yillarining ilk kunlaridan boshlab yurtimizda ta'lim sohasida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Yoshlarimizni keng, yorug, shinam, barcha qulayliklarga ega sinf xonalarida bilim olishlari uchun yangi zamonaviy maktablar qurilib foydalanishga topshirildi. Bu maktablarda bilim olayotgan yoshlarni ijodkorligini qo'llab-quvvatlash va ularni yuzaga chiqarish uchun pedagoglar zimmasiga yangi mas'uliyatlar yuklatildi. Manashu mas'uliyatni amalga oshirish jarayonida pedagoglar o'zlarining bilim va malakalrini boyitib boradilar. Bugungi kunda har bir o'quvchining ijodkorlikka o'rgatish va o'quvchilardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish masalasi dolzarb hisoblanilmoqda. Ijodkorlikka o'rgatish masalasi maktablarda boshlang'ich sinflarda amalga oshirish maqul sanaladi haqida yuqorida aytib o'tdik. . O'quvchilarda ijodkorlik sifatlarini tarkib toptirish hamda rivojlantirishda pedagoglarda ulkan imkoniyatlar mavjud bo'lib, uni ro'yobga

chiqarishda nazariy izlanishlar va amaliy faoliyatni to'g'ri tashkil etish hal qiluvchi ahamiyat ijodkorlikni talab etiladi. O'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishda maktabda tashkil etiladigan to'garaklarni ham ahamiyati juda katta hisoblanadi. Ayniqsa, texnologiya fani bo'yicha to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarni ijodkorlik qobilyatlarini faollashtirish, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarda ishlab chiqarishga bo'lgan qiziqishni shakillantirish o'ziga xos o'rin tutadi. Pedagogik kuzatishlardan ma'lumki, o'quvchilarning ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish muayyan bosqichlardan o'tishni talab qiladi. O'quvchilarni mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash, ularni ma'naviyati va ijodkorlik madaniyatini boyitish ko'p jihatdan pedagogda shakillangan ijodkorlik sifatlariga bog'liq. O'quvchilarni ijodkorlik faoliyatiga tayyorlash uchun, eng avvalo uning maqsadlarini belgilab olish zarur. O'quvchilarda ijodkorlikni yo'lga qo'yishni muhim jihatlaridan biri –bu o'quvchilardagi yangi g'oyalarni amalga oshirish uchun imkon berishdir. Bu orqali o'quvchi o'z g'oyalarini "oxiriga yetkazish" ni o'rganadi, ya'niy yangi yechimni sinab ko'rish, asoslash, tadbiq qilishga oid ko'nikmalar o'quvchida rivojlanib boradi. O'quvchilar ta'lim jarayoni va darslardan tashqari jarayonlarda ham ijodkorlik nechog'lik muhim ekanligini anglab yetadilar. Maktab sharoitida o'quvchilardagi ijodkorlikni tarbiyalshda, ijodkorlilik tarbiya jarayonini tashkil etishni aniq yo'nalishlari bo'yicha tadbirlar majmuasi va maqsadli tadbirlarni ishlab chiqish, ijodkorlilik tarbiyasini zamon talablari darajasida tashkil eta oladigan pedagog xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirish kabi masalalar yotadi. Bu masalarni yechish orqali biz maktablarda o'quvchilarni ijodkorlikka o'rgata oladigan ishonchli kadirlar bilan ta'minlanishga muvofaq bo'lamiz.

Xulosa o'rnida maktab sharoitida o'quvchilarni ijodkorlikka o'rgatish orqali biz o'quvchidagi yashirin qirralarnim ochishimiz va yangiliklarni kashf qilishimiz mumkin. Har bir o'quvchining o'zgacha bo'lgan ijodkorlik qobilyati bor. Ana shu ijodkorlikni yuzaga chiqarish, o'quvchini qobilyatini rivojlantirib unga motivatsiya berib borish maktabda ta'lim-tarbiya jarayonlarida olib borilishi lozim. Mamlakatimiz bugungi kunda barcha sohalarda jahonga yuz tutayotgan ayni damlarda bizlarga ijodkorlik juda ham zarur. Sababi, ijodkorlik tufayli yangiliklar, yangi g'oyalar, yangi asarlar yangi texnik qurilmalar yoki yangi texnologiyalar paydo bo'ladi. O'quvchilarni ijodkorlikka yo'naltirish jarayonida ularda mehnat qilish, mehnatni o'rganish ko'nikmalari ham shakillanib boradi. O'z fikrini erkin ayta olish, yangiliklarga intilish kabi ijobiy sifatlari ham rivojlanadi. Bir so'z bilan aytganda maktablarda o'quvchilarni ijodkorlikka o'rgatish va ulardagi qobiliyatlarni rivojlantirib borish ta'lim sohasidagi muhim jarayonlardan biri hisoblanadi.

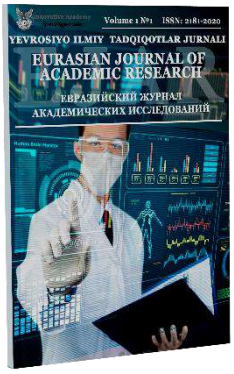
Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'. M. Asqarova "Pedagogika" "Talqin"nashriyoti 2008-yil.

2.Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Uslubiy qo'llanma. 2014-yil

3. Internet saytlari.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

APPLICATION OF PHYTONSTIDES AND IMPROVEMENT OF TECHNOLOGY IN STORAGE OF FRUIT AND VEGETABLES

Obidjonova Gulchiroy Abdullahay qizi [1]

[1] Namangan institute of engineering and technology 1st year master's degree in food processing and processing technology

doi.org/10.5281/zenodo.4715734

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Fruits, fruits and vegetables, closed containers, potassium carbonate, potash, diethanolamine, calcium chloride, plant

ABSTRACT

At the current stage of reforms in the country, the implementation of these measures will meet the demand for food products, ensure its security, expand the geography of exports and ensure the long-term sustainable development of fruit and vegetable growing and increase the efficiency of the industry. will improve the living conditions of our people.

It is known that the current natural and climatic conditions in our country allow for the sustainable development of agricultural products, especially fruits and vegetables. The President and the Government of the Republic of Uzbekistan pay great attention to the development of fruit and vegetable growing as a priority in the transition to market relations. Indeed, the fact that a significant part of the country's foreign exchange earnings is formed through the sale of fruits and vegetables in foreign markets also indicates the priority of radical reform and rapid development of the industry.

In particular, a number of decrees and resolutions have been adopted in recent years. These include the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 29, 2018 "On additional measures for the accelerated development of fruit and vegetable production in the Republic of Uzbekistan" PF-5388 and October 23, 2019 "On agriculture of the Republic of Uzbekistan". Decree PF-5853 "On approval of the Strategy for the development of the economy for 2020-2030" and on October 17, 2018 "On additional measures to increase the efficiency of export of fruits and vegetables" PQ-3978, March 14, 2019 "On measures to develop agricultural cooperation in the field of fruit and vegetables" PQ-4239

The faster the fruit's metabolism, the faster it breaks down. Decreased metabolism depends on the amount and ratio of oxygen and carbon dioxide in the air. Modern methods of storing fruits at home require 3-5% oxygen and 3-11% carbon dioxide.

When closed containers are used, oxygen is reduced and the amount of carbon dioxide is increased to 3-11%. Chemicals (potassium carbonate, potash, diethanolamine) are used to retain the required amount of carbon dioxide. This

method gives good results when used at low temperatures and pressures.

Apples can be stored in the refrigerator for 50-90 days, and pears for up to 200 days. Moisture can be controlled using silica, chalk, kaolin and activated charcoal.

The essence of the next method of fruit storage is the use of sulfur preparations (combustion gas, in the form of a 6% aqueous solution). In this case, the fruits are soaked in sulfate solutions. Long-term storage can also be achieved by immersion in calcium chloride solutions. A 1% solution sprayed on the tree ensures that the fruit is beautiful and well-preserved.

Fruit warehouses should be equipped with air exchange and ventilation systems. However, warehouses may not have racks or floors. This is because the fruits are stored in special containers mounted on stacks. In spring and summer, ice can be placed in a certain part of the fruit warehouse or in a separate chamber to store the fruit.

The most convenient method is a container made of stone and brick, on which ice is placed. Or such a container can be made of wood. This container should be filled with ice and snow in the winter.

Ice storage - This is when the ice is made in the winter and the fruit can be stored on the side of the ice. It is possible to freeze river or drinking water and to bring natural ice from water bodies.

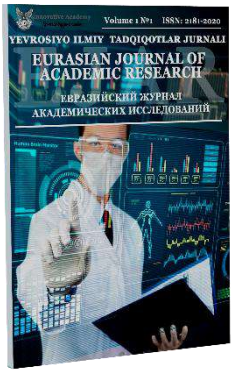
Ice piles are covered with tree branches or straw from the top and sides in a layer about 5 cm thick, and then 0.5-1 m thick wood chips are placed on top of it. Dry leaves and reeds can also be used instead of sawdust to cover.

Low temperatures reduce the respiration rate of vegetables and weaken the energy processes in plant tissues. Their ripening slows down, and the taste, aroma, vitamins, organic acid content and other useful quality indicators of the product change for the better. At the same time, the resistance of chilled vegetables to pathogens is increased, and their longer storage is achieved. At the same time, the resistance of chilled vegetables to disease-causing agents is increased, and their longer storage is achieved. Storage at cold temperatures prevents the development of fungi, bacteria, yeasts that cause waste, and prolongs the shelf life of vegetables from a few weeks to several months (depending on the species and variety).

REFERENCES:

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 21, 2010 No PP-1446 "On acceleration of infrastructure" Development, construction of transport and communications in 2011-2015.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 5, 2012 No PP-1676 "On measures to implement the project" "Electrification of the Morocco-Karshi railway section with the Asian Development Bank."
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 21, 2012 No PP-1712 "On measures to implement the private project" Electrification of the Karshi-Termez railway section "with a loan from the Japan International Cooperation Agency."
4. GOST R 53350–2009 (ISO 668: 1995) 1-series cargo containers. Classification, resolution and ratings.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

"THE CLASSIFICATION OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS"

Narzullayev Rustam Ziyodullo o'g'li [1]

[1] Student of Master's Degree in
Uzbekistan State World Language University

doi.org/10.5281/zenodo.4715758

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Phraseological units, Phraseological fusions, Phraseological collocations, communicative phraseological units, Nominative phraseological units, Interjection phraseological unit

ABSTRACT

The main purpose of this article is to consider the study of Phraseological Units and their types in English, social linguistic features of idioms, lingua cultural aspects, the functional semantic classification of idioms expressing different relationships. Also, the used information in the research about the different classifications of Phraseological units can be used to write theoretical course book on idioms.

Phraseological unities are partially non - motivated as their meaning can usually be perceived through the metaphoric meaning of the whole phraseological unit. For example, to show one' s teeth, to wash one' s dirty linen in public if interpreted as semantically motivated through the combined lexical meaning of the component words would naturally lead one to understand these in their literal meaning.

Phraseological unities are much more numerous. They are partially motivated word-groups because their meaning can be usually guessed from the meaning of its components through the metaphorical meaning of the whole phraseological unit. The classification of phraseological units on a semantic principle was suggested by the prominent Russian scholar V.V.Vinogradov, who made the great contribution to this branch of linguistic science. He took into account the degree of idiomaticity (motivation of meaning) of phraseological units that is the relationship existing between the meaning of the whole and the meaning of their component parts. In other words, he considered the degree of semantic cohesion between the components of phraseological units: the more distant the meaning of a phraseological unit from the current meaning of its constituent parts, the greater is its degree of semantic cohesion. Thus, according to this principle Academician Vinogradov V.V. pointed out three types of phraseological units, namely phraseological fusions, phraseological unities and phraseological collocations.

Phraseological fusions are completely non-motivated word groups. The meaning of

the whole in phraseological fusions cannot be deduced at least synchronically from the meanings of its constituent parts. So, the degree of motivation is very low in this case, and idiomaticity is, as a rule, combined with complete stability of the lexical components and the grammatical structure of the fusion. Phraseological fusions are specific for every language and do not lend themselves to literal translationinto other languages. We may give the following examples of phraseological fusions:

• A red tape - bureaucratic methods
• A heavy father - serious or solemn part in a theatrical play
• To kick the bucket - to die

Phraseological unities are much more numerous. They are partially motivated word-groups because their meaning can be usually guessed from the meaning of its components through the metaphorical meaning of the whole phraseological unit. It is important to underline that the metaphorical meaning is the meaning the word-group acquires as a result of a complete or partial change of meaning of an initial word-combination on the basis of likening of one object of reality to another. Phraseological unities are as a rule marked by a comparatively high degree of stability of the lexical components. The examples of phraseological unities are:

• to add oil to the fire - to make things worse;
• a dark horse - somebody who is secretive or unusually reserved;
• to bend the knee - to submit to a stronger force, to obey submissively;

Phraseological collocations are fully motivated word-groups their meanings are easily deduced from meanings of their contituents. Phraseological collocations are not only motivated but contain one componentused in its direct direct meaning, while the other is used metaphorically. The following phrases illustrate the examples of phraseological collocations:

• To come to power, to make it a rule, to take one's seat, to meet the requirements, to attain success.

The Kunin's classification is the latest outstanding achievement in the Russian theory of phraseology. The classification is based on the combined structural - semantic principle and it also considers the quotient of stability of phraseological units.

1. Nominative phraseological units - are represented by word groups, including the ones with one meaningful word, and coordinative phrases of the type "wear and tear", "well and good".

2. Nominative - communicative phraseological units - include word - groups, of the type "to break the ice" - "the ice is broken", that is, verbal word – groups which are transformed into a sentence when the verb is used in the Passive voice.

3. Phraseological units - which are neither nominative nor communicative, include interjectional word- groups.

4. Communicative phraseological units - are represented by proverbs and sayings. The proverb "An hour in the morning is worthy two in the evening", Never say "Never" Sayings, unlike proverb, are not evaluative and didactic.

5. Interjection phraseological unit- express the people's emotions and feelings and attitudes to the other things, for example: "Good God!", "God damn it".

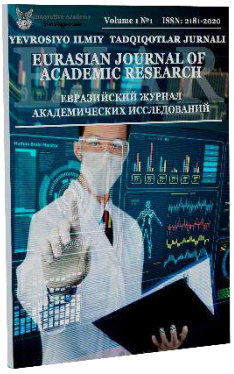
To sum up, We pointed out the essence of phraseological units. Phraseological units are habitually defined as non motivated word - groups that cannot be freely made up in

speech but are reproduced as ready - made units. This term habitually used by linguistics is very often treated as synonymous with the term idiom. Phraseological units can be classified according to different classifications and play an important role in an English language..

REFERENCES:

1. https://en.wikipedia /Phraseology
2. Smit L.P. Frazeologiya angliyskogo yazika. – M., 1998.
3. Makkai,A. Idiom Structure in English, - The Hague, 1987.
4. Longman Dictionary of English Idioms. L., 1981
5. Kunin A.V. Angliyskaya frazeologiY. Teoreticheskiy kurs. - M., 1981.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHANGE IN THE SOCIAL IMAGE OF UZBEK KISHLAK IN THE 20s OF THE XX CENTURY

Irgash Jumabayev [1]

[1] Master student of History of Uzbekistan Andijan State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717245

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

national policy, "cultural revolution", rural population, illiteracy, education, schools, new economic policy, cooperation, Islam.

ABSTRACT

The article analyzes the socio-political changes that took place in Uzbek villages by the Soviet regime in the 1920s. The main changes in the social appearance of Uzbek villages are shown.

XX АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК ҚИШЛОҚЛАРИ ИЖТИМОИЙ ҚИЁФАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Иргаш Жумабаев [1]

[1] АДУ Ўзбекистон тарихи мутахассислиги магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

миллий сиёсат, "маданий инқилоб", қишлоқ аҳолиси, саводсизлик, маориф, мактаблар, янги иқтисодий сиёсат, кооперация, ислом дини.

ANNOTATSIYA

Мақолада XX асрнинг 20-йилларида совет ҳокимияти томонидан ўзбек қишлоқларида амалга оширилган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар таҳлил этилган. Ўзбек қишлоқлари ижтимоий қиёфасида юз берган асосий ўзгаришлар кўрсатиб берилган.

XX асрнинг 20-йилларида Совет ҳокимияти томонидан миллий республикаларда, хусусан, Ўзбекистон ССРда амалга оширилган "маданий инқилоб" сиёсати ўзбек қишлоқлари ижтимоий қиёфаси ва аҳоли турмуш тарзига жиддий ўзгаришлар киритди.

Кўриб ўтилаётган даврда совет ҳокимияти томонидан маҳаллий аҳолининг оилавий-маиший ва ижтимоий муносабатларда ислом динининг роли ва

аҳамиятини инобатга олмаслик ва эътибордан четда қолдириш туб маҳаллий мусулмон аҳолиси ўртасида жиддий норозиликларга олиб келди. Янги ҳокимиятнинг динга нисбатан кескин хатти-ҳаркатлари, хусусан, диний муассасалар моддий асосларининг йўқ қилиниши, масжид ва мадрасаларнинг ёпилиши, диний уламо ва руҳонийларнинг қамоққа олиниши, шунингдек, мусулмон аҳолиси орасида янгича турмуш тарзларининг жадаллик билан татбиқ этилиши бу ҳокимиятга қарши салбий хис-туйғуларнинг кучайишига сабаб бўлди.

Айни пайтда бу йиларда замон руҳи ва эҳтиёжларига мос келадиган илғор тенденцияларнинг ҳам ўзбек қишлоғида турли қаршиликларсиз ўз ўрнини топганлиги, унинг маънавий қиёфасига янгича кўриниш берганлигини кўриш мумкин. Бунда аввало, катта иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муаммога айланган деҳқонлар оммаси орасида саводсизликни тугатиш тадбирларини таъкидлаб ўтиш лозим. Дарҳақиқат, расмий маълумотларга кўра, 1920 йилларда ҳар минг қишлоқ аҳолисига атиги 200 нафар саводли одам тўғри келган, бошқача айтганда қишлоқ жойларда саводлилик даражаси 20% бўлган [1. 147]. Тан олиш керакки, бу ҳол қишлоқдаги кенг қамровли ўзгаришларга жиддий тўсиқ эди. Янги иқтисодий сиёсат шароитида қишлоқларда саводсизликни тугатиш учун ялпи курашнинг кенг фронти жадал ривожланди.

Мавжуд маълумотлардан кўриниб турибдики, фақат 1924-1927 йиллар давомида Ўзбекистонда таълим муассасалари сони 447 тадан 1324 тага кўпайган. Улардан 839 таси ёки 68% и қишлоқ жойларида барпо этилган. Мазкур мактаблардаги ўқувчилар сони 30 мингтадан 36,9 минг кишига ўсди. Бу миқдорнинг 20617 нафари (55,8%) қишлоқларга тўғри келган [2. 49].

Ўзбек қишлоқларида саводсизлик ва қуйи саводлиликни тугатиш учун олиб борилган кенг қамровли тадбирлар қишлоқларни маданий жиҳатдан ўзгартириш йўлидаги биринчи қадам эди. Энг асосийси, халқ таълими тизимининг шакланиши ва мустаҳкамланиши, бутун мактаб тизимининг тубдан қайта ташкил этилишига олиб келди. Мактаб тизимини ислоҳ этишда кенг халқ оммасининг иштироки ва айни пайтда давлат томонидан берилган моддий ёрдам Ўзбекистонда мактаблар тармоғининг сезиларли даражада кенгайишига олиб келди. 1924-1925 йиларда республикада мактаблар сони 831 та бўлиб, уларда ўқиётган ўқувчилар сони 54800 нафар бўлган. 1927-1928 йилларда мактаблар сони 1548 тага кўпайиб, уларда ўқиётган ўқувчилар сони 83963 нафарга етди. Мазкур йилларда қишлоқ мктабларининг ўзи 1268 та бўлиб, уларда 48945 нафар ўқувчи таҳсил олган [3. 84].

Шуни қайд этиб ўтиш лозимки, масалага объективлик нуқтаи назаридан баҳо бериш бу йиллардаги мактаб таълими соҳасидаги камчиликларни ҳам эслатиб ўтишни тақазо этади. Бу ерда жадаллаштирилган “европалаштириш”, синфий ёнлашув ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлдики, қишлоқ хўжалиги ишчилари, батраклар ва камбағаллар фарзандлари учун қатор имтиёз ва афзалликлар яратилдики, бундай имконият қишлоқнинг нисбатан бадавлат гуруҳлари ва руҳонийлар қатламлари фарзандларига берилмас эди.

XX асрнинг 20-йилларида ва айниқса унинг иккинчи ярмида қишлоқларда янги зиёлилар қатламини шакллантириш катта аҳамиятга эга бўлди. Қишлоқлар учун зарур мутахассис-кадрлар

тайёрлаш учун институтлар ва педагогик техникумлар ташкил этилди.

Бироқ, қилинган саъй-ҳаракатларга қарамай, қишлоқ зиёлиларининг сони ва мутахассислик турлари ўта чекланган бўлиб қолди. Қишлоққа юз минглаб ўқитувчилар, агрономлар, ветеринария шифокорлари, чорвачилик бўйича мутахассислар ва тиббиёт ходимлари керак эди. Шунга қарамай, қишлоқларга кириб келган чекланган миқдордаги мутахассисларнинг ўзи ҳам қишлоқлар ижтимоий қиёфасини ўзгартиришда катта аҳамиятга эга бўлди. Қишлоқ зиёлиларининг аксарият қисмини тарғибот ва ташвиқот кадрлари, фаол сиёсий маърузачилар ташкил этган эди. Улар турли тарғибот-ташвиқот пунктлари, саводсизликни тугатиш муассасаларини ташкил қилдилар, мактаблар, қизил чойхоналар, кутубхоналар яратишда қатнашдилар ва турли маданий тадбирларни ўтказдилар.

Умуман, қишлоқ зиёлиларининг шаклланиши қишлоқларда советча “маданий инқилоб”ни амалга оширишнинг асосий шартларидан бири, ўзбек қишлоқлари маданий тараққиётининг объекти ва предмети бўлган.

Шундай қилиб, XX асрнинг 30-йиллари бошларида чуқур ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар натижасида Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги меҳнаткашларининг маданий даражасини маълум даражада кўтарилишига эришилди. Бироқ, бу маданий жараёнлар аниқ оқибатлар билан кўзга ташланувчи ўта зиддиятли характерга эга эдики, бу асосан тоталитар тизимнинг шаклланиши ва мустаҳкамланишининг натижаси эди.

Ўрганилаётган даврда Ўзбекистон деҳқонларининг ижтимоий-сиёсий фаоллиги республика ҳаётида муҳим омил бўлди. Бироқ, ижтимоий фаоллик кўп ҳолларда чекланган характерга эга бўлиб, жамиятда ўрнатилган сиёсий ва мафкуравий муносабатлар тизими томонидан белгиланган андозалар бўйича тор доирада намоён бўлган. Партия оммавий-ғоявий фаолиятининг асосий йўналишларидан бири сифатида ер-сув ислоҳотининг мафкуравий асосларини таъминлашга катта эътибор берилди, хусусан, партия қўмиталари қошида сиёсий ер комиссиялари ташкил этилди.

Қишлоқнинг камбағал қатламлари – ерсиз ва кам ерли деҳқонлар, мардикорлар, чорикорлар, қишлоқ ҳунармандлари ва бошқалар аъзо бўлган “Қўшчи” Иттифоқи уюшмалари муҳим ташкилий тузилмага айланди, бу қишлоқда кооперация ҳаракатининг ривожланишига ҳисса қўшган қишлоқ камбағалларининг иқтисодий ҳаётида жамоавий кўникмаларни ривожлантирган ихтиёрий ижтимоий-профессионал ва ижтимоий-иқтисодий ташкилот эди. 1925 охирида “Қўшчи” аъзолари сони 180 минг кишини ташкил этди. Ўзбекистонда ёппасига коллективлаштиришни тайёрлашда қишлоқ советларида мавжуд колхозларда уюшган қишлоқ камбағаллари муҳим ижтимоий куч сифатида намоён бўлди [4. 178].

Деҳқонларнинг қишлоқ советлари фаолиятидаги иштироки қишлоқдаги ижтимоий фаоллик ўсишининг муҳим кўрсаткичи бўлди. Бунга партиянинг қишлоқларда Советларни ташкил этиш ва мустаҳкамлаш сиёсати катта аҳамиятга эга бўлди, бу Советларда қишлоқларнинг энг камбағал қатламлари ҳал қилувчи рол ўйнаши керак эди. Ўзбекистон қишлоқ аҳолисининг аёллар қисмини ҳам ижтимоий-сиёсий ҳаётга жалб этиш борасидаги саъй-ҳаракатлар партия ва совет органларининг қишлоқ меҳнаткашларининг ижтимоий-сиёсий

фаоллигини ошириш борасидаги сиёсатининг ўзига хос хусусияти бўлди. Бу ўз навбатида қишлоқ Советларидаги аёл депутатлари сонининг ошишига таъсир кўрсатди, уларнинг сони 1925 йилда 6,4% бўлган бўлса, 1926 йилда 12.8% гача кўтарилди [5. 47].

Шундай қилиб, ўзбек қишлоқларидаги ижтимоий-маданий ўзгаришларнинг динамикасини ўрганиш шуни кўрсатадики, 1924-1929 йиллар давомида деҳқонларнинг моддий ва маданий аҳволида ва уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини намоён этиш соҳасида сезиларли ўзгаришлар юз берди. Деҳқонларнинг кенг оммаси орасида ер-сув ислоҳотининг натижаси ўлароқ ерсиз камбағал деҳқонлар қатламининг қисқариши билан бирга ўртаҳол деҳқонлар салмоғининг ошиб бориши тенденцияси кузатилди. Айни пайтда, деҳқончилик ишлаб чиқариш даражаси ошди. Қишлоқ аҳолисининг маънавий қиёфаси сезиларли даражада ўзгарди, маданий-маърифий муассасалар ва ижтимоий эҳтиёжлар майдони кенгайиб борди. Деҳқонларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ошди [6. 97-98].

Шу билан бирга, бу даврда қишлоқларда кескин ўзгариш ва оғишлар ҳам юз бериб, бу жараён кучайиб бордики, бу партия ва совет ҳукуматининг қишлоқлардаги сиёсатида нотўғри ҳисоб-китоблар ва жиддий хатоларга йўл қўйилганидан далолат эди.

Умуман, Янги иқтисодий сиёсат бутун мамлакатни, жумладан, Ўзбекистон ССРни ижтимоий-иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривожлантиришда муҳим босқич бўлди. Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлига кирган Ўзбекистон учун тўғри тараққиёт йўлини белгилаш жуда муҳим аҳамиятга эга эга бўлиб, истиқболни белгилашда янги иқтисодий сиёсат амал қилган ўтган асрнинг 20-йилларидаги зиддиятли тенденцияларни чуқур ва ҳар томонлама танқидий ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Янги иқтисодий сиёсат тарихий тараққиётни жадаллаштириш, мавжуд ижтимоий-иқтисодий имкониятларни кенгайтиришда муҳим омил бўлди. Бироқ, аксарият олий партия раҳбариятининг ортодоксал фикрлашга бўлган садоқати, жамиятда синфий курашни авж олдиришга бўлган кучли иштиёқ янги иқтисодий сиёсатнинг бой имконияти ва салоҳиятини чеклаб қўйди, 20-йилларнинг охирига келиб эса бу сиёсатга тамоман барҳам берилди.

1925-1929 йиллардаги ер-сув ислоҳоти қишлоқда иқтисодий муносабатлар тизимини қайта қуриш, қишлоқ аҳолисининг ижтимоий тузилмасини ўзгартириш борасида ўзига хос тажриба бўлди. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, ер-сув ислоҳоти қишлоқдаги ижтимоий қатламларни бараварлаштириш шиори остида ўтказилди, унинг бутун имкониятлари ўзига тўқ, бақувват деҳқон хўжаликларини йўқ қилишга йўналтирилди [7. 96].

Ер-сув ислоҳотининг жиддий камчилиги ва салбий натижаларидан бири – мусодара қилинган энг яхши, унумдор ерларда маъмурий усуллар билан колхозлар ташкил этилиши бўлди, шунингдек, аграр муаммоларни ҳал этишда чуқур ўйламай амалга оширилган хато тадбирлар, нотўғри ҳисоб-китоблар ўзбек қишлоғи сиёсий ҳаётининг беқарорлаштиришга хизмат қилди.

Янги иқтисодий сиёсат шароитида кооперация ғоялари чекланган шаклда бўлса-да, қишлоқларда ҳам амалга оширила бошлади. Тадқиқ этилаётган даврда қишлоқ хўжалиги кооперацияси пахтачилик, боғдорчилик, чорвачилик,

мелиорация каби ҳамкорликлардан иборат эди. Кредит ва матлубот кооперацияси кенг қулоч ёйди, давлат ва кооперация ўртасидаги муносабатларнинг етакчи шакли сифатида маҳсулот контрактацияси муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бироқ, таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги кооперацияси асосан хомашё тайёрлаш ва етказиб бериш хусусиятида бўлган. Кооперация ривожланишининг ижобий томонлари қаторида кооператив ташкилотлар товар айланмаси ҳажмининг жадал ўсишини, улар томонидан етказиб берилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг жадал кўпайиб борганини санаб ўтиш мумкин.

Янги иқтисодий сиёсат ўзбек деҳқонлари моддий фаровонлигини сезиларли даражада ошириш имконини берди, бироқ бу жараёнга қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш сиёсати тўсқинлик қилди.

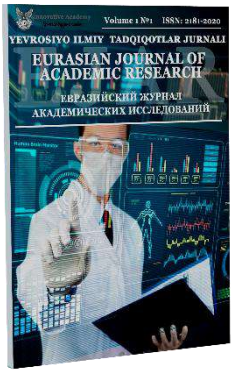
Кўриб ўтилаётган даврда ўзбек қишлоқларининг маданий-маънавий қиёфасини ўзгартириш жараёни мураккаб ва зиддиятли тарзда намоён бўлди. Совет давлати томонидан қишлоқдаги маданий қурилишларга ажратилаётган маблағлар йил сайин ошиб борди. Ўзбек қишлоқларида саводсизликни тугатиш ишлари кенг кўламда йўлга қўйилди, халқ маорифи моддий-техник базаси мустаҳкамланди. Шу билан бирга, маданий ўзгартиришларнинг синфий йўналиши қишлоқ меҳнаткашларининг соғлом маданий ривожланиш имкониятларини чеклаб қўйди, ўзбек халқининг кўпгина илғор тарихий анъаналарига тўсқинлик қилди

Ижтимоий-сиёсий вазиятга баҳо берганда, сиёсий ҳаётда ошкораликнинг йўқлиги, коммунистик мафкуранинг якка ҳукмронлиги, юзага келаётган маъмурий буйруқбозлик бошқарув тизими ривожланишни тўхтатувчи жиддий омил бўлди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томлик. Учинчи том. Бош муҳарир И.М. Мўминов. – Тошкент: Фан, 1971.
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзР МДА), 94-фонд, 5-рўйхат, 22-иш.
3. Непомнин В.Я. Исторический опыт строительства социализма в Узбекистане (1917-1937 гг.) – Ташкент: Госиздат УзССР, 1960.
4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ. 2000.
5. ЎзР МДА, 245-фонд, 1-рўйхат, 224-иш.
6. Изменение классовой структуры общества в Узбекистане за годы Советской власти. – Ташкент: Фан, 1984.
7. Голованов А..А. Крестьянство Узбекистана: эволюция социального положения. 1917-1937 гг. – Ташкент: 1992.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYSIS OF QUALIFIED PERSONNEL ISSUES IN CONSTRUCTION

Mahmudov Otabek Zokirjon o'g'li [1] , Ilhom Maribovich Kasimov [2]

[1] Student Namangan Engineering and Construction Institute,
Faculty of Construction Technology

[2] Scientific leader:PhD of the Tashkent Institute of Architecture and Construction

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717259

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

cadres, construction, Universities, organizations, housing, teachers, technical, skills, profession, qualifications.

ABSTRACT

In this article we do the analysis as well as identify cause of occurrence this problem. Finding methods problem solutions related to personnel employees in construction companies organizations.

Introduction

The issue of staff shortages in the construction industry acquires its validity in the 1990s, with construction came to a crisis in the relationship with a funding gap because of the immaturity of the concept of underdevelopment trading mechanism dwellings on the open market. The strategy of cooperatives or the distribution of housing through administrative bodies has led to a situation where the construction of housing in cities has almost completely ended. The Builder's profession is also unknown she didn't take advantage of the fame. Parents, concerned about the future welfare of their own children, were eager to provide them with the humanitarian training they needed at that time (legal, financial). Steel construction qualifications are not required you need them enough. Business leaders can complain about this or that what's the big deal some of the skilled builders who worked in construction sites back in the Soviet period, pre-retirement or retirement age. At the same time, the problem of young workers remains very important. The training of modern graduates of construction faculties and institutes is also located at a low level, in the main priority in relation to the lack of motivation of students to study.

The 1st factor of the formed condition in this, then what are the graduates of construction institutes? They do not want to go to construction sites because of the unavailability of prestige of this type of work. 2-nd factor-the degree of wages fees that are not comparable to the degree of

liability. The 3rd factor is an almost absolute lack of practical skills after graduating from the University.

If you need to select one, then what's in Soviet the Union had a practical purpose. companies ' patronage activities over educational institutions, which gave them a chance of success not only that it is only necessary to examine teaching AIDS, but also to compare the essence of training projects with the actual needs of production. In higher schools educational programs there are also production facilities practice, equal to as the norm, which turn out to be fruitless, so how the company's structure is not rather interested in wasting period and currency resources in training students, then what's wrong it does not give an impetus to the formation of a well-known professional stream.

Metod

One of the factors is the lack of normalized contacts between educational institutions and construction organizations. Because of this, the degree of training of young experts everywhere has the only significant disadvantage — a lack of about many actual abilities, according to the profession, but directly actual skills are also necessary for the employer.

Experts believe that what are the difficulties with personnel in the construction sector at the moment today's day are peculiar in no way not just with the goal of graduates of institutes, but also for graduates colleges and technical schools. The concept of training employees of mediocre level disappears: a specialist, foremen, but so how are they doing — the most important companies in construction. So As with their skill, with their skill, with their industrial training. depending really in in this case, then what will be built. This public motivation that existed was formed after over the past years in the world, it has led to this, then what is everything without some people try to go to universities. moreover, it has become quite easy to get a certificate of the highest technical education. Also young generation of nothing does not want to linger on the degree of secondary special education.

Continuing education involves improvement professional within a lifetime, however, estimate it in context level education: initial professional vocational secondary, then higher professional supporting higher education.

The issue of employee training is also combined with this, then what young experts do society at an advanced age, certain with which none have encountered in practice with the technology of construction manufacturing also in no way do not seek to learn the latest used ones materials are also technological processes that often teach students according to outdated methods. In the ' 80s in previous years, the average age of the teacher was 35 years. At the present time, the average age of real teachers of municipal institutions is — 51.9. Average age of teachers with a scientific degree — 66 years old, «unshaded» students who have teaching experience of more than 20 years-64 years And the given, in its own order, thus no way does not provide the ability

to extract the required practical abilities that meet market conditions. This value can be marked as follows as the fifth root cause.

Results

Regardless of the that the professional problem of the construction sector is very critical, there are ways to solve it. Business, equal to as a carrier of the latest knowledge, it is more profitable to extract a ready-made professional, rather than risky to attach yourself to his training during the work period. Output could the wording be profitable for a public order with the purpose of educational institutions, but other than get support in passing through this is a great opportunity for students to continue their practical training and further employ promising graduates.

In If there is no employer role, this problem is not solved I can't find a solution to this problem. compliance with the with thus, the only method is this target orientation. If the organization sends a specific number of employees on University preparation, paying also exercising control the process of their teaching; and so way contains with them an agreement, according to which in the course of a particular stage of a period of qualified experts work assigned to them shall purchase employee labor the length of service, the probability of increasing labor qualifications, the work requirement and the probability of continuing working activities in this firm are also well-established the team. K By the word, given after all will be able to help me find it solving the issue of «turnover», what is it the same negative impact on the economy also affects the formation of the sphere in General and the company in particular. During this period, only large firms are able to form target trends.

So In the same way, it is necessary to increase the control number of students' admission to construction professions; to make an integral increase in the qualification of employees within the framework of stereotypes of self-governing institutions of construction profile; to form a sector-wide research body.

There is an opinion that that one of the main difficulties can be directly forming similar training centers for construction firms. In this case, the training process will involve the company's experts, who have practical skills, an understanding of current needs and market trends.

During this period, a large the number of social institutions non-trading organizations also partnerships associated with the construction area involved a higher degree of prestige of the specialty of the Builder also of the interest of the young generation to follow in the profession to be in it. This is achieved by using the ad platform formation line, forums with the purpose of communication is young students from various corners of the country, training them in advanced technologies, due to specialist classes of key experts and organizations, as well as grant projects in the implementation of personal plans, as well as the formation of their own commercial.

Conclusion

It is possible to distribute the construction area in this way after all, through the school, the line of formation of specialized classes. Penza

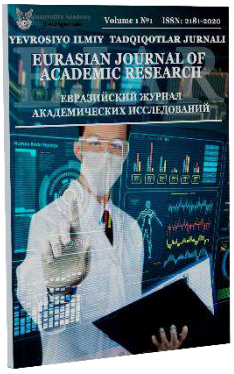
has a similar practical program for example, at the moment 23 schools are preparing to conclude contracts on the formation of a construction profile in their own educational building. In-depth study of industrial lessons plus involvement of student teachers with the goal of special courses will be the opportunity for teenagers to have the most accurate understanding of the specialty of the Builder, to consciously make their own selection in favor of this profile, also at admission to have basic knowledge that can help with further training.

REFERENCES:

1.L. I. Lipen «Frames in the construction industry. Job samples and working instructions» 315 since 2008.

2. A. V. Afonina «Cadres employees construction companies organizations» 104c 2017.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE PROTRACTED ECONOMIC CRISIS IN THE GLOBAL ECONOMY AND WHAT LESSONS IT TAUGHT

Erniyazova Salamatovna Shakhnoza [1] , Khamdamov Shavkat Kamilovich [2]

[1] Republic of Uzbekistan, Tashkent, "Tashkent institute of finance", student

[2] Republic of Uzbekistan, Tashkent, "Tashkent institute of finance", teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717261

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

black Tuesday, a range of crisis management tools, the mystery of the Great Depression, the invisible hand of the market, the Austrian business cycle theory, the gold standard, tight monetary policy

ABSTRACT

The countries are connected with each other, both economically and politically. Therefore, when making any decisions in the state, politicians should pay attention to how this can affect not only the economy of their country, but also the economy of nearby countries. What economic changes take place in one state are reflected in another, sometimes even a small part of political decisions can entail serious consequences, let alone if there is a crisis of a global size, like the Great Depression in 2008. This crisis has greatly affected the economy of not only a small number of countries; no, almost all countries have felt it. The purpose of this article is to study the root causes of the crisis, its impact on the economies of countries and study the so-called "mystery" of the Great Depression.

October marks 90 years since Black Tuesday. There have been many Black Tuesdays in the past decades, but for an economist, October 29, 1929 is the most important Black Tuesday in world history. The Great Depression began - an economic crisis in the United States and the rest of the world, still the largest economic crisis in peacetime. The Great Depression not only influenced the course of world history in a decisive way - without it, there might not have been World War II. In trying to explain what is happening, economists have actually re-created economics, making it one of the most important scientific disciplines of the 20th century, and developed a number of crisis management tools that governments still use today. Of course, like any mega-event, the Great Depression gave birth - along with new theories and practice - many myths.

Economic disaster. The sharp drop in stock prices that began in the fall of 1929 was not likely to be the cause of the depression, but it is a convenient starting point. In the first three years (1929-1932), industrial production in the United States fell by 46%, in Germany - by 41%, in France - by 24%, in Great Britain - by 23%. Unemployment has grown almost 6 times in the US, more than 3 times in France and Germany, more than 2 times in the UK. The decline in production was accompanied by an unheard-of - more than 30% - fall in prices, which only intensified the crisis: the more prices fell, the less willingly citizens were to spend the remaining money, further reducing demand.

The depression affected almost all countries of the world - world trade fell by more than 50%. The grave crisis also affected those countries that were not directly connected with global markets. In Soviet Russia in 1929-1932 the largest humanitarian catastrophe in its history occurred, famine, which, according to various estimates, took away from 5 million to 8 million people. The traditional export sectors of the American industry - automobile, metallurgical, chemical - were affected. American farmers have lost a third of the markets for their products [2]. Despite the scale of the tragedy, its causes are just beginning to be fully studied - and, possibly, further research will point to the connection between the Holodomor and the global economic crisis. (For example, it is possible that the record volumes of grain forcibly confiscated from dying peasants and exported abroad in 1930–1931 were associated with a sharp drop in food prices as a result of the Great Depression - the fall in prices was compensated by increased exports.) Over the years of the crisis, the volume of foreign trade decreased threefold, the export of capital was almost completely stopped [1, p. 151-153].

The riddle of the Great Depression. The mystery of the Great Depression, which prompted the best economists to reject the then dominant economic theories, is that the slump in production, the record rise in unemployment and the rapid - by historical standards - falling prices began without major external shocks. Factory machine tools and conveyors, tractors and combines, power plants and roads have not disappeared, the technologies developed and implemented have not become obsolete, the workers have not lost any skills - everything remained the same, and production and consumption began to decline sharply. Of course, the crisis in the stock market led to the collapse of individual banks, but banking crises happened regularly in the previous 100 years and the economy always quickly, in a year or two, returned to growth. The “invisible hand of the market” - presumably - quickly returned the economy to long-term equilibrium: business bought cheaper production facilities, hired labor at lower wages and restored production. But somehow, during the Great Depression, the recovery was delayed for many years.

Globalist: The Efficiency of Quiet Leaders. The then fashionable "Austrian business cycle theory" believed that it was a matter of inappropriate investment and unnecessary production capacity accumulating towards the end of the previous boom. The twenties in the leading industrial countries of the world were indeed a period of rapid growth in labor productivity - electrification, the widespread introduction of conveyor production, the motorization of agriculture made it possible to produce more with fewer workers. But this was not accompanied by high inflation - in the United States, the main driver of industrial progress, inflation was low in the 1920s. In accordance with the theory of a business cycle that generates "unnecessary" production, the American government at first calmly watched the collapse of businesses and banks, hoping for a healing effect of the crisis, but nothing came.

Following the same flawed logic, the monetary authorities made a gross mistake - instead of increasing the amount of money, defeating deflation and saving falling banks at the expense of extremely cheap credit, they, on the contrary, tightened monetary policy. As it turned out, the sooner countries abandoned the gold standard, an instrument for fighting inflation, which at that moment did not threaten anyone, the faster the

recovery began. The rise of protectionism has led to even worse consequences as countries rushed to impose prohibitive tariffs and other barriers to international trade. As always, protectionist measures made the citizens of the country poorer and, therefore, reduced the demand for products produced domestically. In 1933, the volume of world trade was one third of the volume of 1929.

Ninety years of discussing the mysteries of the Great Depression were not in vain. Now economists understand what "multiple equilibrium" are and what role the expectations of economic agents, citizens and firms play in determining which equilibrium, good or bad, an economy is in. Under the same external conditions, with the same level of technology development and the same level of human capital, banks can issue loans, factories can work, workers can get paid and buy products manufactured by factories. Or they may not receive a salary and not buy the products of factories, making production unprofitable and ruining the banks that issued loans.

Another way to look at the problem of the economy breaking out of bad equilibrium is through money. This view of the Great Depression is associated with the names of Irving Fisher, a Yale professor, Milton Friedman and Robert Lucas from Chicago, and already in the 21st century. - Princeton professor and Fed chairman Ben Bernanke. Fischer was the first to describe the role accumulated debt can play during a crisis: the more prices and incomes fall, the higher, relative to income, the indebtedness of individuals and firms. To pay off debt, everyone cuts expenses, thus reducing the income of everyone else. (In This Time It Will Be Different! Harvard economists Carmen Reinhart and Kenneth Rogoff showed how this mechanism has historically hampered and slowed recovery from financial crises.) Friedman showed how the tight monetary policy of 1929–1932. amplified, rather than eliminated, the negative effects of deflation and rising relative prices for debt. Bernanke explained how Fischer's debt mechanism, which is relatively harmless on a small scale, can cause prolonged recessions when prices fall rapidly. And then he used this lesson, choosing the optimal monetary policy during the Great Recession that followed the global financial crisis of 2008-2009.

In Germany, the Great Depression and its aftermath became the backdrop for Hitler's rise to power - with dire consequences for Europe, the world and Germany itself. But in other countries - the leaders of world economic development, no less affected by the Great Depression, the collapse of statehood did not occur. In the United States, after three difficult years - the unemployed stood in lines for free soup, and in the capital, the police had to disperse the marches of veterans - Franklin Roosevelt, an energetic populist who managed to immediately change the mood of citizens, became president. Roosevelt, the president of rare - by American standards - popularity, became a kind of defense against "American Hitler." In Britain and France, systems of parliamentary government have also survived and survived the crisis, and without any charismatic leaders. He also noted that "It is completely wrong to call our measures government control over farming, industry or transport. Rather, it is a partnership between government and farmers, between government and industry, between government and transport. The partnership is not in the sense of profit sharing, since the profits will continue to go to private citizens,

but in the sense of joint planning and implementation of plans." [3, c. 37-38].

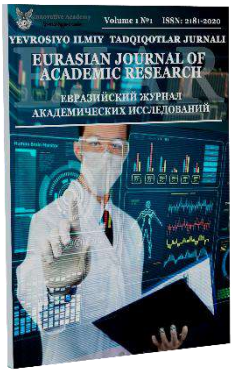
The fact that a severe economic crisis may not lead to a political catastrophe is one of the lessons of the Great Depression.

REFERENCES:

1. Green L.E. The Great Depression 1929-1933. // Philosophy and Society. 2009. №. 2. S. 195-197.
2. History of the USA / ed. G. N. Sevastyanova. In 4 volumes. M., 1983-1987. T. 3.S. 94-95.
3. Franklin Delano Roosevelt. Conversations by the fireplace. M., 2003.
4. Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, O. O. (2020). Use Of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied Sciences, 2(09), 46-50. https://doi.org/10.37547/tajas/Volume02Issue09-08
5. Dilmurod, R., & Fazliddin, A. (2021). Prospects for the introduction of artificial intelligence technologies in higher education. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 929-934.

Akhmedovich, M. A., & Fazliddin, A. (2020). Current State Of Wind Power Industry. The American Journal of Engineering and Technology, 2(09), 32-36. https://doi.org/10.37547/tajet/Volume02Issue09-05

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DYNAMIC LOADING OF THE RAILWAY TANK CONTAINER ON A FLAT WAGON CONSIDERING FITTINGS DISPLACEMENT RELATING TO THE STOPS

Nazirov Nozimjon Nodirjon o'g'li [1] , Tashmurodov Umidjon Baydulla o'g'li [2]

[1,2] Tashkent State Transport University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717274

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

tank-container, cargo, transportation, manoeuvring, the mathematical model, flat wagon.

ABSTRACT

The mathematical modelling of the dynamic loading of the container-tank during maneuvering collision of the flat wagon has made it possible to obtain an accurate value of the accelerations acting on its supporting structure. At the same time, possible movements of the tank-container relative to the frame of the flat wagons due to the presence of a technological gap in the pair "fitting stop-fitting" are taken into account.

Introduction

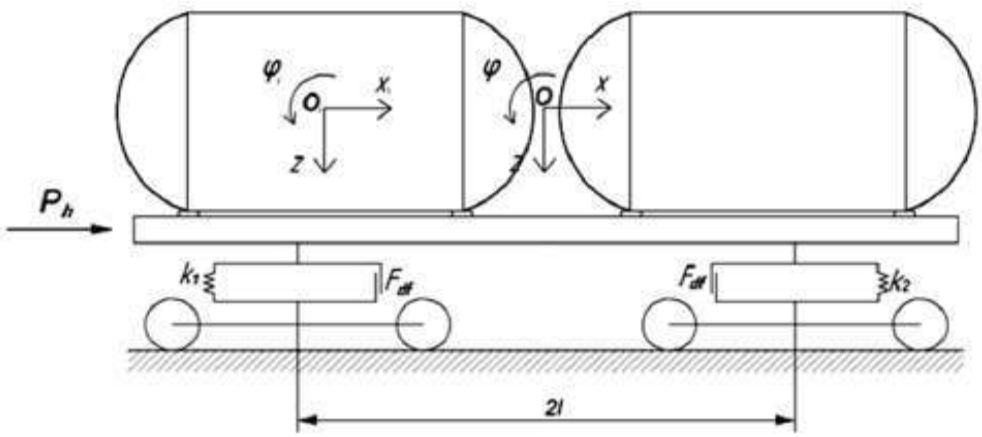
Ensuring the effectiveness of the developing economic ties between the states of Europe and Asia calls for the introduction of combined transport operations. To date, one of the most promising vehicles that have found application in combined transport is a container, and for the carriage of fluid cargo – a container-tank.

The increase in the volume of fluid cargo transportations towards the international transport corridors foreshows an increase in the level of demand for container-cisterns. In connection with this, there is a need to develop and put into operation new tank-containers with improved technical and economic indicators [1].

Analysis of recent research and publications A study of the dynamic loads acting on the tank-container placed on the flat wagon during the manoeuvring collision is presented in [6]. The determination of the accelerations acting on the tank-container was carried out taking into account the gaps between the fitting stops of the flat wagon and the fittings of the tank-container. The longitudinal force acting on the flat wagon from the wagon-striker was about 2200-2800 kN, depending on the capacity of the tank container. It is important to note that the maximum value of the longitudinal impact force, which can act on the flat wagon with the cargo placed on it, including the tank containers, with a shunting collision, is 3.5 MN . Therefore, in order to obtain an accurate value of the accelerations acting on the container-tank in operation, additional studies are needed.

The structural features of tank-containers for transportation of liquefied gases are discussed in . The material of the supporting structure of the container is stainless steel. To limit the thermal impact of the environment on the container, it is proposed to encapsulate it with an insulating system. Features of computer modelling of

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

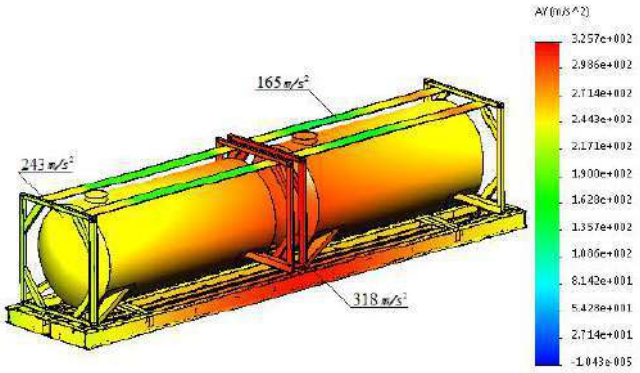
the supporting structure of a tank-container are given in . The finite element method is used as the calculation method. A study of the transfer of heat flow through the internal supports of cylindrical vessels using the example of a tank-container was considered in . The paper simulates the heat flow through a multilayer support made of plastic. Tests of metal and composite containers under the impact of low temperatures are given in . It determines what types of containers it is expedient to use for transportation of the specified nomenclature of cargoes taking into account low ambient temperature. Questions about the creation of ideal load-bearing structures of railway vehicles and the requirements that they must meet at the current stage of development are covered in . To determine the operational values of the dynamic loads acting on the supporting structure of the tankcontainer placed on the flat wagon during manoeuvring collision, the mathematical model given in [6] was used. This model takes into account that three tank containers are placed on a long-based flat wagon, and the connection between them was simulated as an elastic-friction one, that is, each tank-container has its own degree of freedom in the vertical plane.

The tank-container was considered as an attached mass in relation to the flat wagon frame, having longdistance compliance due to the presence of gaps between the fitting stops of the flat wagon and the container-tank fittings. That is, the tank-container has its own degree of freedom up to the moment of fitting in the fitting stop, after which the container-tank repeats the trajectory of moving the flat wagon (Fig. 1).

Fig. 1. Scheme of action of the longitudinal force on the flat wagon with the tank-containers placed on it.

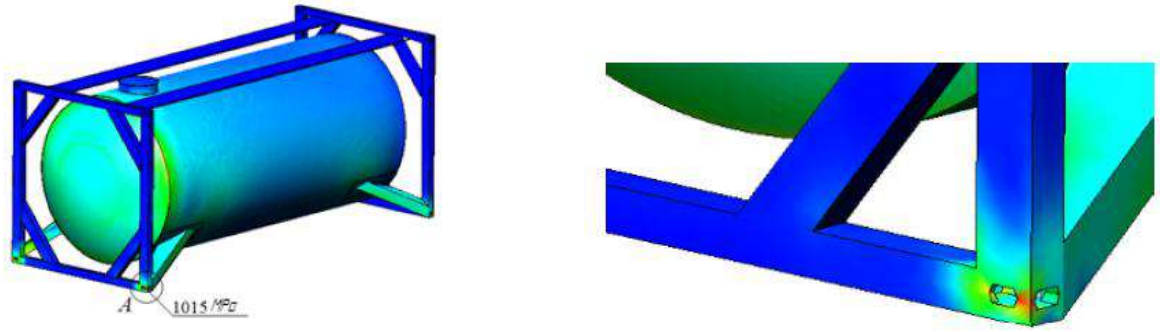
The connection between the frame of the flat wagon and the container-tank fittings was simulated as frictional. At the same time, it is taken into account that the tankcontainers placed on the flat wagon have the same boiler workload of the fluid cargo. The maximum element size was 50 mm, the minimum – 10 mm. The minimum number of elements in the circle was 9, the ratio of the increase in the dimensions of the elements in the grid is 1.7. The maximum aspect ratio is 689.01, the percentage of elements with aspect ratio of less than 3 – 52.1, more than 10 – 4.75.

Fig. 2. Spatial model of the flat wagon with tank containers placed on it.

The obtained results for the accelerations, as components of the dynamic load, are taken into account in the study of the strength of the load-bearing structure of the tank-container. The results of the calculations made it possible to conclude that the maximum equivalent stresses in the construction of a tank container arise in the zone of interaction between the boiler support and the fitting stop and are about 1015 MPa (Fig. 2), the maximum displacements in the structural units were 13.6 mm, the deformations – 6.08×103 [21]. The distribution of stresses along the length of the lower transverse belt of the tank-container frame is shown in Fig. 6. It can be seen from the figure that the maximum equivalent stresses are concentrated in the areas of placement of the container-tank fittings, and they decrease towards the central part of the belt.

Fig. 3. Results of the calculation of the strength of the loadbearing structure of the tank-container TK25.

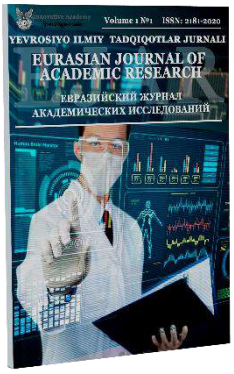
Conclusion

The conducted research allowed us to define the specified value of acceleration, which acts on the supporting structure of the tank-container taking into account the movements of the fittings relative to the fitting stops of the flat wagon. Calculation of the strength showed that with possible movements of the tank container relative to the platform car frame in the conditions of the shunting collision and the underload of the boiler with the fluid load, the stresses in the load-bearing structure exceed the permissible ones. The results of the research will contribute to the creation of a new-generation tankcontainers with improved technical and economic parameters that will improve the efficiency of the transport process towards international transport corridors.

REFERENCES:

1. P. Fabian, J. Gerlici, J. Masek, P. Marton, Versatile, efficient and long wagon for intermodal transport in Europe, Komunikacie, 15(2), 118-123 (2013);
2. J. Dižo, J. Harušinec, M. Blatnický, Computation of modal properties of two types of freight wagon bogie frames using the finite element method, Manufacturing Technology, 18(2), 208-214 (2018);
3. I. Gritsuk, Y. Gutarevych, V. Mateichyk, V. Volkov, Improving the processes of preheating and heating after the vehicular engine start by using heating system with phase-transitional thermal accumulator, *SAE Technical Paper* 2016-01-0204 (2016), https://doi.org/10.4271/2016-01-0204;
4. V. Hauser, O. Nozhenko, K. Kravchenko, M. Loulová, J. Gerlici, T. Lack, Car body and bogie connection modification for track curves passability improvement, *22nd Slovak-Polish Scientific Conference on Machine Modelling and Simulations, MMS 2017*, Sklene Teplice, Slovakia, MATEC Web of Conferences, 157 (5-8 September 2017);
5. P. Štastniak, M. Moravčík, Freight bogie prototype properties analysis by means of simulation computations, Manufacturing Technology, 17(3), 381-388 (2017);

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

USE OF MOBILE AND COMPUTER GAMES AS A PSYCHOLOGICAL TOOL TO SHAPE THE COGNITIVE PROCESSES OF YOUNG SCHOOL-AGE STUDENTS

Nuriddinov Rasuljon Samitjon o'g'li [1]

[1] Fergana State University, Department of Psychology, Teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717283

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

gadget, mobile phone, puzzle, game, arcade, strategy, education, adventure, activity, development.

ABSTRACT

This article discusses aspects of using modern gadgets used by students as a psychological tool in shaping the learning process.

MOBIL VA KOMPYUTER O'YINLARIDAN KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK VOSITA SIFATIDA FOYDALANISH

Nuriddinov Rasuljon Samitjon o'g'li [1]

[1] Farg'ona davlat universiteti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

gadjet, mobil telefon, pazzl, o'yin, arcade, strategy, ta'lim, adventure, faoliyat, rivojlantirish.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchilar foydalanayotgan zamonaviy gadjetlardan bilish jarayonini shakllantirishda psixologik vosita sifatida qo'llash bo'yicha jihatlar yoritiladi.

Zamonaviy insoning kundalik hayotida foydalanadigan muhim qurilmalar va vositalar qatorida bugun planshet, mobil telefon va kompyuterlar mustahkam o'rniga ega bo'lib ulgirdi. Ota-onalari, aka-opa va televideniyadan tortib multfilm qahramonlarigacha foydalanayotgan mazkur gadjetlarga bugungi avlod bolalari alohida ahamiyat qaratmoqdalar. Zamonaviy bolalar ayni axborot texnologiyalari taraqqiyoti davrida voyaga yetmoqa. Bu esa o'z navbatida bugungi kunda g'oyatda tezkorlik bilan o'sib borayotgan «Axborotli jamiyat»

nazariyasini paydo bo'lishiga va rivojlanishiga imkoniyat yaratib berdi.[1]

Bolalarda maktabgacha tarbiya yoshi davridanoq zamonaviy gadjetlardan foydalanish malakasi shakllanib, ularning funksiyalaridan, virtual o'yinlaridan hech qanday yordamsiz foydalanmoqdalar. Yuqorida aytib o'tkanimizdek bugun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni cheklab qo'yishning mutlaq imkoni yo'q, shunday ekan zamonviy talablarga moslashgan holda, zamonaviy texnologiya yutuqlaridan meyorida va oqilona foydalangan holda, ijobiy axborotlarni berish, ta'lim-tarbiyaviy rivojlanishni va fan sohasini o'rgatishni taminlash maqasadida foydalanish zarurati paydo bo'lmoqda.

Komyuterlar va mobil qurulmarning rivojlanishi bilan ularning turlari va funksiyalari, o'yinlari ham takomillashib bormoqda. Hozirgi kunda kompyuter va mobil qurulma o'yinlari turli-tuman va ularning son-sanog'i yo'q. Shunga qaramasdan virtual o'yinlarni bir nechta turga ajartish mumkin:

- Arcade (arkada). Bu turdagi o'yinlarda asosiy shart ko'p o'ylamasdan tez harakat qilish kerak bo'ladi. Masalan, avtomobil poygalari, ekranda paydo bo'lgan turli nishonlarni tez nishonga olish va boshqalar.
- Scrolles (siljish, harakatlanish). Bu turdagi o'yinlarda ekrandagi tasvir bir tomonga to'xtovsiz harakatlanib turadi. O'yinchidan esa uchragan to'siqlardan o'tish talab etiladi.
- Simulation (simulyatorlar). Bu turdagi o'yinlarda biror murakkab texnik qurilmalarni boshaqarish (avtomobil, samolyot va boshqalar) amalga oshiriladi.
- Strategy (strategiya). Bu turdagi o'yinlarda biror maqsadga erishish uchun reja ishlab chiqish talab etiladi. Bunda o'yinchi birgina personaj emas, balki, harbiy, bo'linm, biror tashkilot yoki davlatni boshqarishi talab etiladi.
- Sport. Bu turdagi o'yinlarda biror sport o'yini (futbol, tennis, basketbol) tasvirlanadi.
- Adventure (sarguzasht). Bu tipdagi o'yinlarda o'yinchi boshqarayotgan qahramon syujet bo'yicha harakatlanadi. Yo'lda uchragan boshqa personaj lar bilan muloqotga kirishadi, mantiqiy masalalarni hal etadi va turli sarguzashtlarni boshidan kechiradi.[2]

Puzzle (boshqotirmalar). Bu turdagi o'yinlarda har xil boshqotirmalarni hal qilish kerak bo'ladi. Masalan, bo'laklarga ajratib yuborilgan rasmni tiklash, yashirib qo'yilgan narsalarni toppish.

Maktab yoshi o'quvchilarida biz qo'llamoqchi bo'lgan muayyan maqsadli ta'limiy, rivojlantiruvchi kompyuter va mobil o'yinlarning psixologik jihatlaridan ba'zi birlarini ko'rib chiqamiz. Muayyan rivojlantiruvchi maqsadli kompyuter va mobil o'yinlarning didaktik jihatlaridan biri ularning ta'limiyligidir. Ya'ni o'quvchi o'yin davomida bir vaqtning o'zida ham o'yinda ishtirok etadi, ham ma'lum bir darajada ta'lim oladi. Ayrim o'yinlarda bilimlar mashqlar orqali namoyish qilinadi. Masalan, bo'sh kataklar sonini hisoblaydi va kataklar soniga mos so'zni yig'adi birinchidan, o'yin vazifasi bo'yicha bola berilgan tasvir shakllari bo'yicha yashiringan so'zni topsa, ikkinchidan, tasvirlar umumlashmasi asosida tasavvuri shakllanadi, yashiringan so'z qanday ko'rinishda ekanligini va ularning nomlarini aytishni, ranglarni ajratib berish vazifalarini bajaradi (ta'limiy jihati).

Bundan tashqari, tarbiyalanuvchi "sichqoncha"dan foydalanib kompyuterda ishlash malakasini hosil qiladi va kompyuter savodxonligini oshiradi. Demak, kompyuterli didaktik o'yinlar ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonini amalga oshirishga yordam qiladi. Kompyuterli ta'limiy va

rivojlantiruvchi o‘yinlardan foydalanib o‘tkaziladigan texnologik jarayonlar sxematik ravishda quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi: o’yinchi dastlab o‘yin obyekti (turi va yo‘nalishi)ni tanlaydi, so‘ngra o‘yin qoidalarini, shartlarini va vazifalarini aniqlaydi. Navbatdagi ish o‘yinning mazmunini va qanday maqsadda amalga oshirilishi, ta’limiy va rivojlantiruvchi jihatlarini belgilashdan iborat. Shundan keyin, o‘yin o‘tkazilib, natijalar tahlil etiladi va o‘yin g‘oliblari aniqlanadi. Muayyan rivojlantiruvchi maqsadli kompyuter o‘yinlar va mashqlar asosan o’qituvchi nazorati ostida o‘tkaziladi. Demak, kompyuter va uning xotirasidagi ta’limiy o‘yinlar birgalikda, multimedia texnologiyasi (kompyuterli ta’lim)ning o‘yinlar bo‘yicha asosiy didaktik vositasi hisoblanadi.[3]

Kompyuter va mobil ta’limiy va rivojlantiruvchi o‘yinlarning o’ziga hos jihatlaridan yana biri – o’quvchilar tomonidan har 15 daqiqadan so‘ng, relaksatsiya vaqtini o‘tab, o‘yinni davom ettirish lozimligidir. Bolalar kompyuterdan foydalanishni o‘rganib olganlaridan so‘ng, bunday o‘yinlardan mustaqil ravishda foydalanishlari mumkin. Psixologik jihatdan kichik maktab yoshidagi bola, turli sinf o’quvchilari kompyuter va mobil o‘yinlarini turlicha qabul qilishlari mumkin. Masalan, o’quvchilardan ba’zi birlari shaxsiy kompyuterlar va ularning qurilmalarini qimatbaho buyum deb qabul qilishlari mumkin. Uning “sichqoncha”sini haqiqiy sichqoncha, monitor ekranini esa televizor ekrani bilan taqqoslay oladilar. Psixologik nuqtai nazardan, kompyuter monitoridagi multimediali tasvirlar kichik maktab yoshi o’quvchilarida taqqoslashni, abstrakt tafakkurni shakllantiradi. Bolalar turli xil buyumlarga, qurilmalar va transport vositalarining modellariga juda qiziquvchan bo‘lganliklari uchun kompyuterning psixologik ta’siri buyumlarga qaraganda kuchliroq bo‘ladi. Kompyuter o‘yinlari bolalarga dinamik (jonli) ravishda psixologik ta’sir etadi. Didaktik o‘yinlar jarayonida psixik bilish jarayonlarining takomillashuvi yuz beradi, ya’ni bolalar buyumlarning soni, katta-kichikligi, shakli, hajmi, ranglari o’rtasidagi farqni idrok qila boshlaydi. Kompyuter o‘yinlarining psixologik ta’siri, ayniqsa, passiv o’quvchilarga sezilarli bo‘ladi. Ular birinchi muvaffaqiyatli o‘yindan keyin faollashib, topshiriqni mustaqil bajarishga kirishib ketadilar. Dastlabki tadqiqot natijalari, kichik maktab yoshida kompyuter o‘yinlarini oddiydan boshlash lozimligini, so‘ngra esa o’quvchilarda malaka va qiziqish osha borishi bilan o‘yinlar murakkablashtirib borilishi zarurligini ko‘rsatdi. Bunda qobiliyatli bolalar kompyuterda mustaqil ishlash (o‘ynash) darajasiga erishadilar. Masalan, ”pazzl” janridagi o‘yinlar iqtidorli bolalarga mo‘ljallangan bo‘lib, diqqat e’tiborni o’yinda berilgan topshiriqni aytaylik, yashirib qo’yilgan predmetlarni topishi, yetishmay turgan qism bilan to’ldirish kabi topshiriqlarga ega. Kompyuter o‘yinlari o’quvchilarni o‘rganiladigan materialga va o‘yin mazmuniga diqqatlarini jalb qilishda samarali vosita hisoblanadi. G’arb psixologlari ta’kidlashicha, materialni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishda, avvalo, diqqat kuchi belgilanadi, ba’zi o’quvchilarning sinfdoshlaridan orqada qolib ketishi, ularning aql-idrok yoki xotirasi zaifligidan emas, balki diqqati tarqoqligidan kelib chiqadi. Kompyuter o‘yinlari esa barcha bolalarning diqqatini o‘ziga turg‘un jalb qiladi. Hozirgi o‘yin, paint grafik dasturi va shunga o‘xshash mashg‘ulotlar tufayli bolada kuzata bilish qobiliyati ham rivojlanadi.

Darhaqiqat, kompyuter o‘yinlarida tarbiyalanuvchilarning idroki va kuzata bilish qobiliyati rivojlanib, taraqqiy eta boshlaydi. Idrok etishning bir nechta turi bo‘lib,

shulardan harakatni idrok etish turi kompyuter o‘yinlarida ham namoyon bo‘lib, ko‘proq jangarilik o‘yinlarida kuzatiladi.[4] Bu holda kompyuter ekranida o‘q (snaryad)ning harakati, nishonga tegishi, portlash jarayonini ko‘rish mumkin. Avtopoyga o‘yinlari ham idrokning harakat turiga kiradi. Kompyuter va mobil ta’limiy va rivojlantiruvchi o‘yinlarda ham idrokning harakat turi uchratiladi. Masalan, ”O’zaro mos bo’lgan shakllarni rangi bo’yicha yig’ish”, “bo‘sh o‘rinni to‘ldirish (pazzl janri)”, ”adventure (sayohat) va arkada janrilarida” o‘yinlarida kompyuter va mobil qurulma displeyida obyektlar harakatlanadi, qahramon tezkor harakatlar qilishi bilan birga qarorlar chiqarishi.

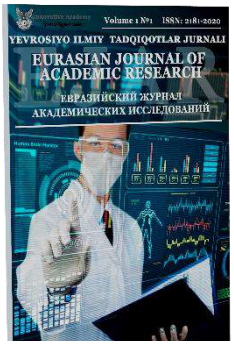
Kompyuter bolaga – topshiriq, savol, mashqni bajarish yoki o‘yinni bajarishni buyuradi. Bola topshiriqni bajaradi. Kompyuter topshiriq bajarilishining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini bildiradi. Noto‘g‘ri bo‘lsa, takroriy bajartiradi. Kompyuter bolaning bilimini baholaydi. Kompyuterda ishlovchi bola mashqlarni va kompyuter qo‘ygan vazifalarni, o‘yinlarni takror-takror bajarib, maqsadiga erisha oladi, chunki kompyuter - “bag‘ri keng” va “toqatli, sabrlidir”. Bola xato qilgan taqdirda ham xatoni o‘zi tuzatgunga qadar hech kim unga tanbeh bermaydi. Ammo bolalar kompyuterda mustaqil ishlagan hollarda ham ularning harakatlari doimo o’qituvchi, kattalar nazoratida bo‘lishi zarur, o’quvchilarida, farzandlarida kompyuterdan to‘g‘ri foydalanish malakalarini shakllantirish talab etiladi. Hamma narsaning me’yori bo‘lgani kabi kompyuterdan foydalanishda ham, avvalo, to‘g‘ri o‘tirish, undan foydalanish qoidalariga amal qilish, ayniqsa, ko‘zga, asab tizimiga zarar yetkazmaslik uchun gimnastik mashqlar bilan shug‘ullanish zarur. Shunda bolalar kompyuter o‘yinlari: dam olish, bolalar reaksiyasi tezligini rivojlantirish hamda mantiqiy tafakkurlarining shakllanishi uchun foydali va samarali omil bo‘lishi mumkin. Internet yoki lokal tarmoqdagi muloqotlari esa ularda muloqotchanlikni rivojlantirishga sabab bo‘ladi. Bolalarning kompyuter o‘yinlari bo‘yicha musobaqalarda g‘alaba qozonishlari esa ularda faxr-iftixor tuyg‘usini rivojlantiradi. Shunday ekan, kompyuter o‘yinlarining bola tarbiyasiga foydali yoki zararli ta’sir etishi ko‘proq kattalarga bog‘liq.

Ma’lumki, maktab yoshi davri bolalari kompyuterga ongli munosabatda bo‘ladilar. Psixologlarning fikriga qaraganda, kompyuter bolalarda diqqatni, mantiqiy va abstrakt tafakkurlarini rivojlantiradi. Kompyuter o‘yinlari ularga mustaqil qaror qabul qilishga, bir vaziyat, harakatdan boshqasiga tezda o‘tishga yordam beradi. Bolalar ijodiy qobiliyatlariga, bolaning individual shaxsiy xususiyatlariga ham yaxshi ta’sir etadi. Ayniqsa, rivojlantiruvchi kompyuter o‘yinlari — bu mustaqil ta’limni rivojlantirish, Internetdan foydalanishni bilish esa axborotni izlash va to‘g‘ri tanlashlarida hayotiy maktab bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Р. Нуриддинов “Kichik maktab yoshidagi bolalarning kundalik hayotida mobil va kompyuter qurulmalariga bog’liqligining ijtimoiy-psixologik taxlili” «Современная психология и педагогика: проблемы, анализ и результаты»** Сборник материалов международной онлайн конференции 16 стр. № 281/11.2 30.06. 2020 г
2. **en.wikipedia.org/wiki/Adventure_game**
3. **Axborot asrida ta’lim-tarbiya / — T.: Akademnashr, 2012. — Б.108**
4. **Rivojlanish psixologiyasi va pedagogic psixologiya. Z. Nishonova T-2018**

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE OF COGNITIVE PROCESSES IN THE PERCEPTION OF MODERN ADVERTISING

Sherali Omonov [1]

[1] Teacher at the Department of Psychology of Far.SU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717291

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 21st April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

the psyche, consciously advertising the personality traits of the modern development period of attention perception institution

ABSTRACT

The article illustrates the rol of cognitive processes in the perception of modern advertising in the rol of mental processes in the perception of advertising.

ZAMONAVIY REKLAMALARNI IDROK QILISHDA BILISH JARAYONLARINING AHAMIYATI

Sherali Omonov [1]

[1] FDU psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 13-aprel 2021
Ma'qullandi: 17-aprel 2021
Chop etildi: 19-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

psixika,ong,diqqat,idrok, sezgi,zamonaviy, taraqqiyot, davr,shaxs,xususiyat, reklama

ANNOTATSIYA

Maqolada zamonaviy reklamalarni idrok qilishda bilish jarayonlari ya'ni psixik jarayonlarining ahamiyati , reklamalarni tushunib anglashdagi o'rni misollar bilan yoritib berilgan.

Bugungi kunda talim va taraqqiyot rivojlangan bir davrda innovatsiyalar taraqqiy etgan bir davrda zamonaviy reklamalarga talab kuchaymoqda bu esa o'z navbatida shaxslarni zamonaviy reklamalarni idrok qilish xususiyatlarini o□rganishni talab etmoqda. Idrok etish xususiyatlarini yoritishdan oldin reklama xaqida biroz to□xtalib o□tamiz.

Reklama □ bu iste□molchilarga maqsadli ta□sir choralari tizimi bo□lib, mahsulotning bozordagi harakatini shakllantiradi va tartibga soladi. Reklama mahsulotlar ayirboshlanadigan, raqobat mavjud bo□lgan va har bir ishlab chiqaruvchi o□z xaridorini qidiradigan, bozorda o□z o□rnini izlaydigan joyda paydo bo□ladi.

Reklama □ bu bozorida xos juda muhim va nozik o□ziga hos quroldir. O□zining uzoq tarixi davomida reklama sifat jihatdan taraqqiy topdi. U;

- xabardor qilishdan ma lumot berishga;

- ma lumot yetkazishdan shartli refleks hosil qilishga;

- shartli refleks hosil qilishdan ong ostiga singdirishga;

- ong ostiga singdirishdan ramziy tasvir shakllantirishga evrildi.

Reklama sekin-asta xaridor tomonidan reklama obrazini ongli, o ylangan tarzda qabul qilishga, keyin avtomatik ravishda xaridni amalga oshirishiga erishdi. Endilikda reklama uchun xaridorning anglanmagan bo lsada, hayotiy jihatdan roziligi zarur.

Reklama xaridorga ta sir ko rsatadi va reklama qilinayotgan mahsulot va xizmatlarni xarid qilish harakatiga imkon yaratadi. Bunda insonning ongli va anglanmaydigan darajadagi turli ruhiy tuzilmalariga ta sir ko rsatuvchi bir qator uslub hamda usullar qo llanadi.

Reklama u yoki bu mahsulotlar haqida ma lumot yetkazishni qay darajada amalga oshiradi-yu, qay darajada mahsulotni «zo raki o tkazishga» harakat qiladi, reklamaning axborot-psixologik ta siri qay darajada manupulyativ xususiyat kasb etadi.

Qonuniy ravishda reklamadagi manipulyatsiya uslublarini o rganish ehtiyoji yuzaga keladi. Reklama ishini o rganish (boshqa har qanday ish kabi) ikki yondashuvni talab qiladi: ilmiy va amaliy. Ilmiy yondashuv nuqtai nazaridan reklama manipulyatsiyalarini o rganish reklamaning iste molchi ongiga ta siri haqidagi bilimlarni mukammallashtirish va tizimlash uchun zarur. Amaliy jihatdan esa reklamada manipulyatsiyani o rganish iste molchiga foyda bergani kabi, o z ishini halol yuritishga da vo qiluvchi reklamachilarga ham manipulyativ texnologiyalar, shuningdek, iste molchi ongini manipulyatsiya qilishdan himoya mexanizmlarini aniqlash uslublarini ishlab chiqishda ko mak beradi. Yuqorida keltirilganlarini inobatga olib, muallif kurs ishi uchun mazkur mavzuni tanlagan. Ushbu ishni yozishda muallif nazariy baza (reklama ishi asoslari, psixologiya asoslari) bilan bir qatorda turli psixologik va sotsiologik tadqiqotlar natijalari, shuningdek, o z tajribasi va kuzatuvlariga asoslangan.

Reklama ijtimoiy-psixologik hodisa. Bu zamonaviy odam psixikasining eng yashirin hududlariga yetib boruvchi keng qamrovli mahsulot. Psixologlarning izlanishlari tasdiqlashicha, reklama axborotini qabul qilish va qayta ishlash ko plab turfa omillar ta sirida amalga oshadi, ammo ulardan uchtasi doimo mavjud bo ladi: bular kognitiv (bilish), emotsional (hissiy, affektiv), xulq-atvor (konativ) omillar [2] ularni kengroq ko rib o tamiz:

Kognitiv jihat reklama ma lumoti inson tomonidan qanday qabul qilinishi bilan bog liq. Kognitiv jihatni o rganish, sezgi va qabul qilish, xotira, tasavvur va xayol, tafakkur hamda nutq va hokazo axborotni qayta ishlash jarayonlari tahlilini nazarda tutadi.

Sezgi (his qilish). Reklama faoliyatida ko proq ko rish, eshitish, tam bilish, harakat, hid bilish, sezish va boshqa bir qator sezgi turlaridan fyodalaniladi. Bu o rinda, reklamani qabul qilish yoki reklama qilingan mahsulotni iste mol qilishda yuzaga keladigan sezgilarni o rganish muammosi yuzaga keladi.

Qabul qilish. Sezgilardan farqli o laroq, qabul qilish buyum va hodisalarning bosh miya po stlog ida yaxlit aks etishini anglatadi. Reklama axborotini qabul qilishda eng asosiy o rinni perseptiv qiyofa yaratish egallaydi, va bu xaridorning xulqiga eng katta ta sir

ko□rsatadi (yoki ko□rsatmaydi). Qiyofalar (obrazlar) aynan inson hissiyotlariga yo□naltirilgan. Ularning mazmuni ong darajasida yaxshi yo□lga qo□yilgan jarayon yordamida tushuniladi.

Diqqat. Diqqat □ qabul qilish yo□nalishi. Ma□lum darajada reklama qilingan mahsulotni ajratish □ unga diqqat qaratishni anglatadi. Inson o□ziga yoqayotgan yoki cho□chitayotgan narsani ko□radi va eshitadi, yoki uning diqqati tanlov jarayoniga chuqurroq kirib borishi bilan orta boradi.

Xotira. Xotira □ eslab qolish, saqlash va inson avval qabul qilgan, boshidan kechirgan yoki bajargan narsani qayta jonlantirish jarayoni. Xotiraning barcha turlari reklama axborotini qabul qilish va qayta ishlashga jalb etiladi.

Tafakkur. Tafakkur □ buyum va hodisalarning qonuniy aloqa va munosabatlarida inson ongidagi umumiy aks etishi. Tafakkur operatsiyalarining ko□plab turlari mavjud (solishtirish, tahlil, sintez va boshqalar). Ularning barchasidan reklamada faol foydalaniladi, ayniqsa assotsiatsiyalardan.

Reklama ta□sirining affektiv qismi reklama axboroti ob□ektiga emotsional munosabatni belgilaydi: sub□ekt unga xayrixoh, yoqtirmagan, betaraf yoki qarshi munosabatda bo□ladimi. Ko□rishdan tashqari, odamlarda yoqimli-yoqimsiz, yoqdi-yoqmadi tamoyiliga asosan ishlaydigan emotsional xotira turg□un hisoblanadi. Reklama materiallari muqarrar ravishda anglanmaydigan emotsional obrazlarni singdiradi. Mutaxassislar fikricha, mahsulotga xayrixohlik reklama axborotiga xayrixohlikka proporsional.

Reklamani idrok etish □ insonning reklama ta□siridagi xarid xulqi bilan belgilanadigan harakatlarini tahlil qilish demak. Xulq-atvor komponenti ongli va ongsiz ravishda anglaydigan darajadagi xulqni o□z ichiga oladi.

Kishilar xulqining turli usullari tabiatiga har xil qarashlar mavjud. Psixoanalitik yondashuv nuqtai nazaridan inson psixik hayoti umuman, jumladan uning bozordagi xulqi asosan irratsional, anglanmaydigan motivlar asosida quriladi. Z.Freyd nuqtai nazaridan xaridor xulqini tushunish insonning ongsizlik qismiga □ uning konsepsiyasidagi inson psixologik tabiatining eng kuchli qismiga □ birinchi navbatda odamning seksual tabiatiga murojaat qilish bilan yengillashadi. D.Skinner bo□yicha xaridor xulqini boshqarish ham munosib xaridor xulqiga ta□sir o□tkazishni anglatadi. Uning uslubi inson tabiatidagi ongli jihatga asoslanadi. Umuman olganda, samarali reklama birdaniga ham anglanmaydigan, ham ongli qismga yo□naltiriladi, ya□ni fikrlarga ham, sezgilarga ham, munosabatlarga ham va inson xulqiga ham yo□nalgan bo□ladi. Shunday qilib, inson tomonidan reklama axborotini qabul qilish va qayta ishlash uchta omil: kognitiv, emotsional va xulq-atvor ta□sirida amalga oshishini aniqlab oldik. Reklama bo□yicha mutaxassislar ularni o□z faoliyatida, munosib xaridorga ta□sirni optimallashtirgan holda, hisobga oladi va qo□llaydi.

Kishilar mahsulotlarni ko□pgina, jumladan, psixologik ehtiyojlarini ham, qondirish maqsadida xarid qiladi. Bugungi reklama mutaxassislari psixologik holatlar nazariyasiga amal qiladilar:

□ inson o□zi bilan nima kechayotganini biladi va buni tushuntirib bera oladi;

□ inson o□z sezgilariga beriladi va ularning sababini tushuntirib berolmaydi;

□ inson o□z holati haqida ham, bu holatni keltirib chiqargan sabab haqida ham hech narsa bilmaydi.

Ikkinchi va uchinchi holat bu motivlar tahlili sohasi. Motivlar anglangan, verballashtirilgan, yetarlicha asoslangan va tushuntirish mumkin bo lgan ehtiyojlar. Motivlar istaklar va ko pincha tushuntirish qilin bo lgan ishtiyoqlar ko rinishida namoyon bo ladigan anglanmaydigan ehtiyojlardan oziqlanadi. Motivlar, har doim ham anglanmasada, inson harakatlari qo zg atuvchisi vazifasini bajaradi. Inson tomonidan amalga oshiriladigan harakatlarning asl mohiyati va ayni paytda kishi nega boshqacha emas shunday yo l tutgani sabablarining ratsional izohi o rtasida aniq tafovut mavjud. Xaridor motivlari, inson ehtiyojlari kabi, murakkab va ko p qirrali. Umumiy ko rinishda ularni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- emotsional;
- ratsional;
- utilitar;
- estetik;
- prestij motivlari;
- taqlid motivlari va moda motivlari;
- o zlikni namoyon qilish motivlari;
- urf-odat motivlari.

Mazkur motivlar reklama kampaniyalarida qo llanadi. Boshqa chuqur motivlar ham mavjud:

- ishonch hissi;
- o zidan qoniqish;
- ijodiy moyilliklar;
- muhabbat ob ektlari;
- xushomad;
- shunchaki ishqibozlik va hokazo.

Xarid motivlari ko pincha alohida qismlari iste molchiga ham ma lum bo lmagan, murakkab psixologik tuzilmalar. Reklama bo yicha mutaxassislar motivlar tahlili bilan ongsizlik sohasiga yetish maqsadida shug ullanadilar, chunki yoqtirish odatda anglanmaydigan omillar bilan belgilanadi.

Motivatsiyalarni o rganishdan maqsad quyidagilarni aniqlashdan iborat:

 Insonni xaridga nima majbur qiladi;

 Insonni xariddan nima to xtatib qoladi;

 U yoki bu mahsulotni xarid qilish qarori qanday yuzaga keladi;

 Mazkur xaridning avval amalga oshirilgan xaridlar bilan qanday aloqasi bor.

Reklama ushbu ma lumotni ijobiy motivatsiya izchilligini kuchaytirish va unga halal beradigan narsani yo qotishda qo llaydi. Bu jihatlarni hisobga oladigan reklama buyumga emas (xaridning ratsional tomoni), balki hissiyotlarga (assotsiatsiyalar) urg u beradi. Shunday qilib, iste molchi motivlari juda xilma-xil va ko pincha irratsional xususiyatga ega ekanligini aniqlab oldik. Reklama mutaxassislari tomonidan motivlar tahlili iste molchining ongsiz sohasiga ta sir ko rsatish, uning ijobiy motivatsiyasini kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Р. Нуриддинов “Kichik maktab yoshidagi bolalarning kundalik hayotida mobil va kompyuter qurulmalariga bog’liqligining ijtimoiy-psixologik taxlili” «Современная психология и педагогика: проблемы, анализ и результаты»** Сборник материалов международной онлайн конференции 16 стр. № 281/11.2 30.06. 2020 г
2. **en.wikipedia.org/wiki/Adventure_game**
3. **Axborot asrida ta’lim-tarbiya / — T.: Akademnashr, 2012. — Б.108**
4. **Rivojlanish psixologiyasi va pedagogic psixologiya. Z. Nishonova T-2018**

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE PRACTICAL IMPORTANCE OF THE METHOD OF DEVELOPING MATHEMATICAL IMAGES

Shaxlo Mirzaeva [1]

[1] Teacher of Shakhrisabz branch of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717441

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Skill, Math, Problem, Child, Pupil, Lesson

ABSTRACT

The article explains the ideas that exist before children in mathematical concepts, organizes games outside of class time, and strengthens, deepens, and expands children's mathematical concepts. Questionnaire, question-answer, interview, generalization, observation methods are listed in the development of mathematical concepts.

Mathematics is both an interesting and a "harder to digest" science. In mastering it, of course, the skills of the educator in school and the educator in preschool education are tested. Of course, the first knowledge of mathematics is acquired in kindergarten. If mathematics is taught in school on the basis of lessons, mathematical concepts are developed through lessons in preschool education. While emphasizing skill, both the educator and the teacher need to master other subjects as well. In addition, children's mathematical knowledge helps them to explore the world more deeply, more fully, without being separated from life. This is why children are introduced to ideas that exist before mathematical concepts.

In extracurricular activities, children's mathematical imaginations are strengthened, deepened, and expanded by organizing games. By the way, issues also have a place in mathematics. In particular, the child or student should acquire geographical, economic, cultural and national knowledge through issues. For example: My brother had two apples. I gave him ten more apples to fill his basket. How many apples did he have? Two rounds of conclusions can be drawn from the solution. Firstly, the increase in the number of apples, and secondly, the fact that the number of apples benefited my brother, the brother's generosity to his brother makes one happy. In other words, if the educator discovers a new problem-solving method in the child, an interesting problem-solving method, abandoning the standard methods he has always used, new solutions to the problem, understanding the essence of the problem and finding different ways to solve it, helps in the development of mathematical concepts if you have the ability to give.

Children's mathematical imaginations are strengthened, deepened, and expanded even when organized through extracurricular games. It is very important that the knowledge that children acquire is constantly reinforced in daily life, play, work, marriage, as well as other activities. Didactic games: folk didactic games, games in which pyramids are played with other toys play an important

role in strengthening knowledge. The child should have a relatively good knowledge of numbers, shapes and sizes of objects, be able to target in space (2 and 3 dimensions) and time. The educator should try to cultivate in children a priority (constant) interest in mathematical knowledge, the ability to use them and the desire to acquire them independently.

It is especially important to develop independent thinking, spatial imagination in children at this age. The child should be able to draw conclusions in solving problems, to find ways to solve problems. When solving problems, it is important that the educator teaches to solve the most convenient and simple problems. In preschool education, each lesson should have a goal in mind. In order for the training to be sufficiently satisfactory and successful, the educator must have a clear understanding and mastery of the general educational, pedagogical and developmental goals and objectives of the training, as well as the methods of its implementation.

In the process of solving problems in the classroom, each child should have a system of mathematical knowledge, special and general learning skills and abilities, a level of development and upbringing, which will allow him to develop independent thinking. Teaching math helps children to speak their mother tongue fluently, to express their thoughts clearly and fluently. It is impossible to be careless in describing mathematics, and it is especially important to be able to use each word in its proper place. That is why mathematics is based on concrete knowledge, not ‘extortion’. It also works when the approximate method is used to solve mathematical problems. This allows the child to predict the accuracy of the solution with some degree of accuracy.

In short, in addition to the methods listed above, the use of questionnaires, question-answer, conversation, generalization, observation, pedagogical experiment methods is also effective in the development of problems, mathematical concepts at school age. In addition, before the child goes to school, it is necessary to carry out special work, independently linking it with all the educational work in the MTM, in order to form mathematical concepts in him. Mathematical knowledge should be imparted to children in a certain system and sequence, with new knowledge to a lesser extent, that is, to the extent that children can assimilate it. The educator must know how the program is structured for each age group, all the work that is done to develop basic mathematical skills in preschool children, and the importance of each lesson.

Most of the program tasks are solved in the lessons. In children, in a certain sequence, perceptions are formed, the necessary skills and abilities are formed. It is necessary to pay attention to the organization of quantitative observations of everything around, how children use their knowledge and skills in the mathematical context in different types of activities. It is necessary to make extensive use of didactic games and exercises in the lessons, to organize games outside the lessons, to strengthen, deepen and expand children's mathematical imagination. The provision of MTCs with highly educated specialists and the organization of classes using innovative pedagogical technologies will give effective results. Development of textbooks, didactic materials, manuals and technical aids for mathematical teaching aids (what to teach).

References:

1. Bikbayeva NU "Methods of teaching mathematics in primary school." Tashkent, “Teacher”, 1996
2. Jumayev M. E., Tadjieva Z. G. "Methods of teaching mathematics in primary school" Tashkent, 2005
3. Jumayev ME, Tadjiyeva ZG. "Methods of organizing optional lessons in mathematics in primary school" Tashkent, "TDPU" 2005
4. Jumayev M.E. Theory and netodics of development of mathematical concepts in children (for KHK) Tashkent, "Ilmg'Ziyo" 2005
5. Jumayev M.E. Theory and netodics of elementary mathematics (for KHK) Tashkent, Arnoprint 2005
6. Tashmurodov B. "Improving the teaching of mathematics in primary school" Tashkent "Teacher", 2000
7. Jumayev ME “Practicum on teaching methods of mathematics” Tashkent “Teacher” 2004 12. Omonov B. “Interesting mathematics” Tashkent “Teacher”, 1994
8. Mavlonova RA Rakhmonkulova N.H. “Integrated pedagogy of primary education” Tashkent “Ilm ziyo”, 2009 48 14. Yuldashev J. G. Usmonov S. A. “Fundamentals of pedagogical technology” Tashkent “Teacher”, 2004
9. Jorayev R. Zunnunov A. "Integration of academic disciplines in education" Tashkent "Sharq", 2005

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE EFFECTIVENESS OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF PHYSICS

Axror Eshtemirov [1]

[1] Karshi State Pedagogical University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717447

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Physics, Event, Method, Curriculum

ABSTRACT

The article notes that physics is a science that teaches phenomena and events in nature and their laws. It has been studied that man, as a part of nature, is directly connected with it, to know the secrets of natural phenomena, to determine their laws, and to improve the living conditions of man.

Physics is the study of events and phenomena in nature and their laws. Man, too, is a part of nature, in direct contact with it. It is carried out in order to know the secrets of natural phenomena, to determine their laws, mainly to improve the living conditions of man. Otherwise, it would have been possible to radically change nature using the achievements of physics. In particular, we would take the sun out or sink at any time, and send rain when needed, turning summer into winter and autumn into summer. In fact, this is not the case, nor can it be. That is why we need to get used to studying the phenomena that occur in nature and using them to preserve the natural resources necessary for human existence, to learn how to use them effectively.

Sandwich technology of education. This technology is related to the economic issue of education. Economists from all over the world say that the contribution of funds allocated to education is low. It is said that the costs incurred in the traditional system of education are in most cases not self-justifying. Therefore, in the recent financial controversy, government spending is declining. This requires finding new forms of funding the educational process. Its light and easy type is to organize students to get paid education. However, not all parents of those who claim to study have the opportunity to pay for education at all times. In this case, ways were found to suspend the payment of tuition fees as much as possible, and to resume training when the time comes. This technology of teaching is called sandwich technology. Such technology is often aimed at gaining money by paying for it at any time. Parking technology of training. This technology involves teaching students of different ages with the same interests in a special studio. Curricula and programs are selected without state approval, depending on the conditions of the institution and the interests of students. Students who choose the studio will study in groups and individually. Such technology is similar to subject circles in layered teaching. Cyclic or subject technology of teaching. At the beginning of the twentieth century, Russia began the process of transition from traditional course education to subject education. This was often the case with higher education institutions. At present, all higher

education institutions teach several related and unrelated subjects on the same day. In the course, students will be introduced to new material. In most cases, the teacher tells the students the information in the form of ready-made knowledge, but the content of the material is not fully analyzed, as a result its meaning is not revealed. As such a process is repeated throughout the day, this skill becomes a habit and is accepted as an important sign of training. Students who learn little by little in different subjects every day do not even know exactly what they are reading in a day. Because each subject is taught by different teachers, their teaching methods are also different. In addition, the requirements for students' learning activities also differ, and their knowledge is tested in different ways and evaluated by different criteria. As a result, their general teaching methods are not well formed. Contextual technology of teaching. Context is a Latin word that means a strong connection or connection. The meaning of contextual technology of teaching is to teach by linking the learning material with real-life examples, relevant specializations or people's professions. In other words, subject knowledge requires a direct link to social conditions and factors. So, there is a great opportunity to teach physics in a contextual way. It covers all types of technology, transport, communication, technical media, information technology, internet and satellite communication, agriculture, consumer services, energy and others, which develop all aspects of scientific and technological development. This will help prepare students for life and work as well as help them become better professionals in the future.

In conclusion, the teacher organizes a comprehensive discussion, summarizes the answers of students, directs their research activities in the desired direction, shows them the mistakes they made in creating a methodological situation, and monitors the implementation of the work. During the course of the game, his supervisor must act as a referee without fully telling the students that the problem will be solved. At the end, he should look at the state of the game, identify the activities of the participants, focus on the right solutions, highlight their effective option, and offer students additional literature on the problem discussed in the workshop.

ROLL GAME METHOD- is a method used by learners to demonstrate various life situations. The difference between role-playing games and business games is that there is no evaluation. At the same time, while role-playing learners are content to play roles in a scenario developed by the educator, role-play learners are free to decide for themselves what tasks to perform in a given situation. In a role-playing game, the participants work together to solve a problem, such as a business game. Role-playing games develop interpersonal skills in learners. The role-playing educator must have prior knowledge of the learners. Because in playing roles, the individual character and behavior of each learner plays an important role. The topics chosen should be appropriate to the level of mastery of the learners. Role-playing games help to motivate learners in the learning process. The structure of the role-playing method is given below. The purpose and tasks of the game are explained Roles are distributed. Roles are played. The final conclusion is reached.

The structure of the role-playing method The stages of the role-playing method are as follows: 1. The teacher determines the goals and results of the game on the topic and develops a role-playing scenario. 2. The goals and objectives of the game are explained. 3.

Allocates roles based on the purpose of the game. 4. Learners play their roles. Other learners follow them. 5. At the end of the game, learners are given the opportunity to explain how they can play the role they played again. Learners who are observers will give their final feedback and summarize the game

References:

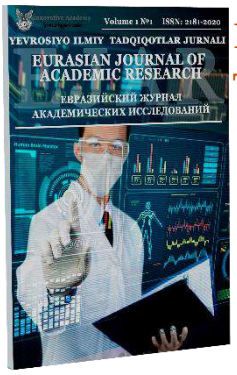
1. Teoreticheskie osnovy soderjaniya obshego srednego obrazovaniya. - M .: Pedagogika, 1983 61. Usova A.V.

2. Formirovanie u shkolnikov nauchnyx ponyatiy v protsesse obucheniya. - M .: Pedagogika, 1986 62. Usova A.V.

3. Theory and methods of teaching physics.- St. Petersburg: Medusa, 2002 63. Feynman R. Character of physical laws. - M .: Nauka, 1987 64. Shodiev D.Sh.

4. Myslennyy eksperiment v prepodavanii fizik.- M .: Prosveshchenie, 1987 65. Esaulov A.F. Activation uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti students. - M .: Vysshaya shkola, 1982

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Qandaxorov Iftixor[1]

[1] 2nd year master of the department "History of Uzbekistan" of the Faculty of History of SamSU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717461

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

public administration, the president, Oliy Majlis, Senate, democracy.

ABSTRACT

Through this article, we have tried to cover the activities of the governing bodies of our state. We have tried to highlight the shortcomings and achievements of our country in the field of governance until 2017 and beyond, the solutions to the accumulated problems and shortcomings in the field of governance

MUSTAQILLLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BOSHQARUV TIZIMINING ISLOH ETILISHI

Qandaxorov Iftixor[1]

[1] SamDU Tarix fakulteti "O'zbekiston tarixi" kafedrasi 2-kurs magistri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

davlat boshqaruv, prezident, Oliy Majlis, Senat, demokiratiya

ANNOTATSIYA

Biz ushbu maqola orqali dalatimizning boshqaruv orgalarining faoliyatini yoritishga harakat qildk. Davlatimizning 2017-yilgacha va undan keyingi davrdagi boshqaruv sohasidagi kamchilik va yutuqlar, boshqaruv sohasidagi to'planib qolgan muommo va kamchiliklarni yechimlarini yoritishga harakat qildik.

O'zbekiston respublikasi 1991-yil 31-avgustda davlat mustaqilligiga erishdi. Mustaqil O'zbekistonning oldidagi eng muhim masalalardan biri davlat boshqaruvi sohasini isloh qilish turar edi. Shunday o'g'ir vaziyatda birinchi prezidentimiz tomonidan o'zbek milliy davlatchiligiga asos solindi. Davlat boshqaruv tizimini boshqichma-boshqich takomillashtirib borildi. Misol tariqasida olsak,1992-yil 4-yanvarda sovet tuzimidagi vetse-prezident lavozimi o'rniga Vazirlar Mahkamasi ijroya hokimiyati tuzildi va bosh vazir lavozimi joriy etildi. Dastlabki yillarda prezident Vazirlar Mahkamasi raisi vazifasini ham bajargan bo'lsa 2003-yilda O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi 98-moddasiga o'zgartirish kiritilib Vazirlar Mahkamasiga Bosh vazir raislik qiladigan bo'ldi. 1993-yilda 21 moddadan iborat ,,O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasi to'g'risida''dagi qonun qabul qilindi. Jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqich talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo'jalik boshqaruvi vazifalarini aniq chegaralab qo'yish,shuningdek respublika davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida 2017-yildan keyin ayrim vazirlikllar tashkil etildan shulardan, 2019-yil 30-sentabrdagi prezident farmoniga muvofiq Maktabgacha ta'lim vazirligi, Sport va madaniyat vazirligi alohida vazirlik sifatida tashkil etildi, 2017-yil 5-apreldagi farmoniga muvofiq Jismoniy tarbiya va Sport vazirligi, Energetika vazirligi, 2017-yil 16-oktabridagi prezident farmoniga muvofiq Bandlik va Mehnat vazirligi, 2017-yil 17-maydagi prezident farmoniga muvofiq Madaniyat vazirligi, Tashqi Savdo vazirligi, 2018-yil 1-avgustdagi prezedent farmoni asosida Suv Xo'jaligi vazirligi, Axborot texnologiyalar va komunikatsiya vazirligi,2017-yil 18-apreldagi prezidentning farmoniga muvofiq Uy-joy komunal xizmat vazirligi, 2018-yil 18-iyuldagi farmoniga muvofiq Qurulish vazirligi, 2020-yil 20-matdagi prezident farmoniga muvofiq Transport vazirligi, 2020-yil 20-martdagi prezedent farmoniga muvofiq Innovatsion vazirligi, Mahalla va oila masalalari vazirligi tashkil etildi. Shu bilan birgalikda davlatning boshqaruv organlarini soddalashtirish va takomillashtirish maqsadida ayrim qo'mitalar ham tashkil etildi. Bular; 2019-yil 8-noyabrda Davlat statistika qo'mitasi, 2017-yil 21-fevraldagi qarorga muvofiq Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi, 2018-yil 12-dekabrdagi qaror asosida Sanoat xavfsizlik qo'mitasi tashkil etildi. 2019-yil 8-noyabrda monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi, Transport vazirligi asosida 2020-yil 20-martda Aftomabil yo'llar qo'mitasi tashkil etildi. Davlat boshqaruvini sodda va aholiga xizmat ko'rsatish tizimini yana qulayliklar yaratish va davlatni rivojlantirish maqsadida ayrim markaz va inspeksiyalar tashkil etildi. Bular jumlasiga quyudagilar kiradi; 2020-yil 18-martdagi PF asosidaO'zbekiston Respublikasining Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining Kasb –hunar ta'limi markazi tashkil etilib, bundan maqsad ta'lim sifati yuqori marralarni egallashga qaratilgan. 2018-yil 24-martdagi PF asosida Vazirlar mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi tashkil etildi. 2018-yil 11-iyuldagi PF asosida FVV huzurida Gidrometerologiya markazlari tashkil etildi. 2020-yil 20-mart kuni Transport vazirligi huzurida Termiryo'llar yuk va yo'lovchi tashish xavfsizligini nazorat qilish inspektsiyasi va aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi huzurida katta va alohida muhim suv obyektlarini nazorat qilish inspektsiyasi tuzildi[1]. 2019-yil 8-noyabrda Neft maxsulotlari va gazdan foydalanishni nazorat qilish inspektsiyasi, 2018-yil 11-iyulda prezident farmoniga asosida Elektr energiyasini nazorat qilish bo'yicha davlat inspektsiyasi, 2018-yil 12-dekabrda Transport vazirligi huzurida Yo'l-qurilish ishlari sifatini nazorat qilish inspektsiyasi 2020-yil 20-martdagi prezident farmoni asosida Uy-joy komunal xizmat ko'rsatish vazirligi huzuridagi lchimlik suvidan foydalanishni nazorat qilish inspektsiyasi, 2020-yil 25-sentabrida O'simliklar karantini davlat inspektsiyasi tuzildi. Eng muhimi aholini sog'lom turmush tarziga roiya qilish va aholini salomatligi asrab avaylash maqsadida 2019-yil 10-yanvarda Moliya vazirligi huzurida Alkogol va tamaki maxsulotlarning

[1] lex.uz

bozorini tartibga solish inspektsiyasi tuzildi. Bunday davlat boshqaruv organlarini tashkil etilishi va faoliyati aholining turmush tarzini bir qancha ijobiy tomonga o'zgartirdi desak mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi prezedentining 2020-yil 23-yanvardagi qonuniga muvofiq bugungi kunda Vazirlar mahkamasini tarkibi quyudagicha; Bosh vazir, bosh vazirning birinchi o'rinbosari, bosh vazirning turli sohalarni rivojlantirish bo'yicha beshta o'rinbosari, yigirma ikkita vazir va o'nta qo'mita raisidan iborat. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 98 moddasiga binoan Qoraqalpog'iston Respublikasining davlat boshlig'i Vazirlar mahkkamsining a'zosi hisoblanadi[2]. 1994-yilga kelib sovet tuzumidan meros qolgan oliy kengashdan voz kechib milliy parlamentimiz- Oliy Majlisga asos solindi. 2002-yilgi referendum va shu asosda qabul qilingan qonun loyihasi bo'yicha ,, Oliy Majlisning senati to'g'risida '' va ,, Oliy Majlis qonunchilik palatasi to'g'risida '' qonun qabul qilindi. 2005-yilda parlamentimiz ikki palatali etib belgilandi quyu palatasi qonunchilik palatasi yuqori palatasi esa senat deb ataldi. Shu tariqa ilk bor davlatchiligimiz tarixida mukammal parlamentga ega bo'ldik. Qonunchilik palatasi 150-kishidan senat esa 100 kishidan iborat etib belgilandi. Mamlakatimiz parlamentini bugunga qadar uch bosqichga bo'linadi; birinchi bosqich 1991-1994-yillar yani sovet hukumatidan meros bo'lib qolgan oliy kegash, ikkinchi bosqich 1995-2004-yillar yani bir palati parlament, uchinchi bosqich esa 2005-yildan bugungi kungacha bo'lgan davr. Bundan xulosa o'rnida aytish mumkinki, O'zbekiston parlamenti o'zining mukammal darajadagi parlamentligidan dalolat beradi[3]. Yana bir davlat boshqaruviga qaraydigan bo'lsak, bu sud organidir. Dastlab 1993-yilning 2-sentabrida ,,sudlar to'g'risida'' qonun qabul qilindi va 2000-yilda bu qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Mustaqil O'zbekistonda sudlar faoliyatini ikki bosqichga bo'lishimiz mumkin. Birinchi bosqich 1991-2016-yillar va 2017-yildan keyin davr. 2017-yildagi ,,Sudlar to'g'risida''gi qonunga o'zgartirish kiritib,bugungi kunda quyudagi sudlar faoliyat yurutmoqda;

1.O'zbekiston respublikasining konstitutsiyaviy sudi

2.O'zbekiston Respublikasining Oliy sudi

3.O'zbekiston respublikasining Oliy xo'jalik sudi

4.Qoraqalpog'iston fuqorolik va jinoyat ishlari bo'yicha oliy sudi

5.Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi

6.Fuqorolik va jinoiyat ishlar bo'yicha viloyat va Toshkent shahar sudi

7.Fuqorolik va jinoyat ishlar bo'yicha tumanlararo,tuman,shahr sudlari

2017-yil 7-fevralda davlatni rivojlantirish bo'yicha qabul qilinga besh tamoyildan iborat ,,Harakatlar strategiyasi'' qabul qilindi. ,,Harakatlar strategiyasining ikkinchi tamoyili-Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud huquq tizimini yanada isloh qilish deb ataladi. Bu sohada quyudagi vazifalar nazarda tutilgan;

1.Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini taminlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish. 2. Fuqorolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish

[2] .www.gov.uz

[2] oliy majlis-gov.uz

kafolatlarini taminlash. 3. Mamuriy jinoyat, fuqorolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish. 4. Jinoyatga qarshi kurashishning oldini olish tizimi takomillashtirish. 5. Sud-huquq tizimida qonuniylikni yanada mustahkamlash. 6. Yuridik yordam va xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirishdan iborat[4]. Bundan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonning avvallari qonunchilikda ma'lum bir to'siqlar olib tashlandi. Bu avvallari mustaqil davlatchiligimizda misli ko'rilmagan darajadagi o'zgarish musaffo osmonimiz uchun ko'p yillik olis masofaga qaratilgan tub burilish bo'ldi. Mazmunli faoliyat yurtishini ta'minlabgina qolmay aholining ortiqcha mouomolarini vujudga kelishini oldini oladi. Aholining ish bilan taminlash va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida viloyat, tuman va shahar hokimliklarida yangi lavozim, yani investitsiyalar va aholining bandligiga ko'maklashish bo'yicha hokim o'rinbosarlari lavozimi joriy etildi. Aholining dardiga malham sifatida 2019-yilning 17-yanvarida prezedent ,,Aholi muommolari bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida''gi Farnmoni elon qilinib xalq qabulxonalarining faoliyati yanada takomillashtirildi.

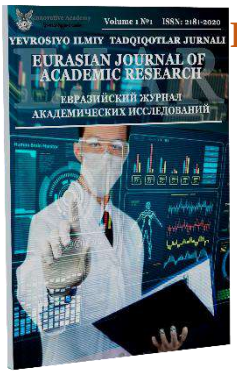
Ko'rinib turibdiki davlat va jamiyatni boshqarish tizimida o'zbek davlatchiligi tarixida hech qachon yuz bermagan islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Bu kabi islohotlar insoniyatning demokratik jamiyat va aholining turmush tarzida g'oyat katta yutuq hisoblanadi. Bu islohotlar tufayli bugungi kunda aholi orasida o'zi yashab turgan jamiyatdan, yurtdan behisob minnatdorligi ko'rinib turibdi. Bu yutuqlar butun o'zbekiston xalqiga tegishlidir

[4] xalq so'zi gazetasi'' 204-son 2020-yil

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov ,,Inson uning huquqi va erkinliklari oliy qadriyat ‘’ -Toshkent 2006
2. SH.M. Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfatlari ta’minlash –yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi Toshkent 2018
3. ,,Xalq so’zi gazetasi’’ 204-son 2020-yil
4. www.president.uz
5. Oliy majlis axborotnomasi 2003-yil 11-12 son 178-modda
6. www.lex.uz
7. www.Oliy Majlis-gov.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FROM THE HISTORY OF THE NEW STAGE OF POLITICAL REFORMS IN INDEPENDENT UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF SAMARKAND REGION)

Mardiyev Q.E.[1]

[1] Master of the department "History of Uzbekistan" of the Faculty of History of SamSU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717463

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

district, city, deputy, people, council

ABSTRACT

This article provides information on the reforms implemented in Samarkand during the years of independence of Uzbekistan. They talked about the changes that have taken place in Samarkand and their implementation, as well as the rise of political reforms to a new level.

MUSTAQIL O'ZBEKISTONDA SIYOSIY ISLOHATLARINING YANGI BOSQICHI TARIXIDAN (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA)

Mardiyev Q.E.[1]

[1] SamDU Tarix fakulteti "O'zbekiston tarixi"kafedrasi magistri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

tuman, shahar, deputat, xalq, kengash

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistoning mustaqillik yillarida Samarqandda amalga oshirilgan islohotlar to'g'risida ma'lumot berilgan. Bunda Samarqandda qanday o'zgarishlar yuz berganligi va ularning hayotga tadbiq etilshi, shuningdek siyosiy islohotlarni yangi bosqicga ko'tarilishi haqida so'z yuritilgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimi rivojlantirishga kirishildi. Mustaqillik qo'lga kiritilgan dastlabki kunlardayoq O'zbekistonda demokratiyani taraqqiy toptirish uchun hozirgi zamon jahon standartlariga javob bera oladigan samarali va ishchan davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish zarurati yuzaga keldi.Shu munosabat bilan davlatimiz mustaqillik yillarida boshqaruvi organlari faoliyati isloh etib borildi. O'zbekiston mustaqillik yillarida shiddat bilan rivojlanib bormoqda bunday sharoitda butun dunyodagi davlatlar O'zbekistonda kechayotgan iqtisodiy jarayonlar bilan bir qatorda siyosiy jarayonlarga diqqat bilan kuzatib bormoqda. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat

barpo etish jarayonida ko‘plab vazifalar belgilangan edi. Eng muhim vazifalardan biri respublikada davlat hokimiyatining vakillik va fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlarining aholi turmush darajasini yaxshilash bo‘yicha bir qator ishlarni amalga oshirmoqda. Hozirgi amalda bo‘lgan mahalliy vakillik organlari xalq deputatlari Sovetlari negizida tashkil qilingan. Biroq bular oldingi tizimdan demokratik mohiyati bilan tubdan farq qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXI bobi “Mahalliy davlat hokimiyati asoslari” deb nomlanib, unda mahalliy davlat hokimiyati organlarining tizimi, vazifalari, tuzilish tartibi mustahkamlandi. Konstitutsiyaga ko‘ra, avvalgi mahalliy vakillik organlarining nomi Kengashlar deb o‘zgartirildi1. Ularning samarali ishlashini ta’minlash uchun viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari Kengashlari vujudga keltirildi. O‘zbekiston Konstitutsiyasi qabul qilinguncha mahalliy vakillik organlarining uch bo‘g‘inli tizimi mavjud bo‘lib hisoblanadi, ular:

1) viloyatlar hamda Toshkent shahar xalq deputatlari Kengashlari (Sovetlari) – yuqori bo‘g‘in;

2) tuman, shahar xalq deputatlari Kengashlari – o‘rta bo‘g‘in;

3) qishloq, posyolka, ovul xalq deputatlari Kengashlari – quyi bo‘g‘in.

Konstitutsiya mahalliy vakillik organlarining ikki bo‘g‘inli tizimini mustahkamladi, ya’ni quyi bo‘g‘in olib tashlandi. Ular o‘rniga fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tuziladigan bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq mahalliy davlat hokimiyati, hokimiyat organlari ikki mustaqil organlarga – vakillik va ijroiya hokimiyatiga bo‘lindi.O‘zbekistonda so‘ngi yillarda amalga oshirilgan siyosiy islohatlar natijasida davlat ijroiya hokimiyati tub o‘zgarishlar amalga oshirlidi. Prezidentimizning 2016-yil 28-dekabrda qabul qilingan «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida2»gi farmoniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devonida Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlashni nazorat qilish va muvofiqlashtirish xizmati, Prezident devoni ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida Prezidentning Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, har bir tuman va shaharda Prezidentning Xalq qabulxonalari, Prezidentning virtual qabulxonasi tashkil etildi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev xalq bilan faol va ochiq muloqot olib borish, jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlari bilan ishlash borasida asos solgan yangi tizim – Xalq qabulxonalari instituti ijtimoiy adolatni ta’minlash borasida o‘zbekona hayot falsafasi va milliy davlatchilik maktabiga xos barhayot an’analarning yangi taraqqiyot bosqichi bo‘lish bilan birga, mamlakatimizni har tomonlama rivojlantirish yo‘lidagi strategik maqsadlarga erishishning qudratli vositasiga aylanmoqda3.Prezdentning 2018-yildagi Parlamentdagi murojatnomasida quyidagi so‘zlar orqali davlatimizda viloyat va tumanlar hokimliklarini vakolatlarini kengaytirish masalasini ko‘rsatib berildi. “Biz uchun eng og‘ir muammolardan biri – davlatning funksiya va vakolatlari haddan tashqari markazlashib ketganidir. Masalan, hozirgi vaqtda 64 ta litsenziya turi mavjud bo‘lsa, shundan 21 tasi Vazirlar Mahkamasi va 40 tasi markaziy idoralar tomonidan beriladi. Bu litsenziyalarning uchtasi viloyat hokimliklari va faqatgina bittasi tuman

[1] .SH.Mirziyoev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T. «O‘zbekiston» 2016.

[2] SH.Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik -har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T. “O‘zbekiston” 2017.

[3] SH.Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. 2016 yil 7-dekabr. T. “O‘zbekiston” 2017.

hokimliklari vakolatiga tegishlidir. Bunday holatni ruxsat berish bilan bog‘liq hujjatlarni rasmiylashtirish sohasida ham kuzatish mumkin”.

Ruxsat berishga oid 220 ta hujjatdan faqatgina 11 tasini tuman yoki shaharlardan olish mumkin. Qolgan 209 tasi uchun respublika va viloyat organlariga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi. O‘zingiz ayting, buni to‘g‘ri deb bo‘ladimi?” Shu munosabat bilan barcha viloyat va tumanlarda hokimliklarning vakolatini kengaytirish va bu vakolatlarni kengaytirish orqali xalqning turmush darajasini yaxshilashga xarakat qilindi negaki vazirliklar yoki oliy majlis tuman hokimi kabi o’zi yashayotgan hududni axvolini yaxshi bilmaydi4.Masalan kredit berish uchun fuqoro bevosita vazirliklarga murojat qilmay hokimlarning o’zlaridan oladigan bo’lsa bu berilayotgan kreditni to’g’ri sarflanishini kuzatish va uni aynan shu o’zi ko’rsatgan dasturi bo’yicha sarlanishini aynan ular nazorat qilish imkoniga ega bo’ladi. 2018-yildan tibbiyot birlashmasi, xalq ta’limi, iqtisodiyot, moliya bo‘limlari, soliq inspeksiyasi va boshqa tuzilmalar rahbarlarini lavozimga tayinlash va ozod etish tuman hokimi tomonidan amalga oshiriladigan bo’ldi.Aynan shu sohalarining yaxshi yo’lga qo’yilsa tumanlarni rivojining ahamiyatli sohalari bo’lib hizmat qiladi.

Keltirilgan vazifalarni bajarish yuzasi-dan butun Respublikada bo‘lgani kabi Samarqand shahar boshqaruvida ham liberallashtirish jarayonlari keng yo‘lga qo‘yilgan. Jumladan, Xalq qabulxonalari, Viloyat, shahar va tuman hokimlarining sayyor qabullari, xizmat ko‘rsatish sohasidagi yagona xizmat ko‘rsatish markazlari shahar aholisini qiynayotgan muammolarni hal etishda ijobiy samara berayotganligi islohotlar samarasi hisoblanadi.

2019 yilning 2-choragida Samarqand viloyatidagi Xalq qabulxonalariga jismoniy va yuridik shaxslardan 11000 ta (2018 yil 2 choragida 13444 ta), shu jumladan, viloyat Xalq qabulxonasiga 2446 ta murojaat kelib tushgan. Shu jumladan, Samarqand shahridagi Xalq qabulxonasiga 921 ta, Kattaqo‘rg‘on tumanidagi Xalq qabulxonasiga 802 ta, Oqdaryo tumanidagi Xalq qabulxonasiga 774 ta, Narpay tumanidagi xalq qabulxonasiga 593 ta, Kattaqo‘rg‘on shahridagi xalq qabulxonasiga 572 ta, Ishtixon tumanidagi Xalq qabulxonasiga 570 ta, Samarqand tumanidagi Xalq qabulxonasiga 557 ta, Qo‘shrabot tumanidagi Xalq qabulxonasiga 550 ta, Pastdarg‘om tumanidagi Xalq qabulxonasiga esa 549 ta murojaat bo‘lgan.

Murojaatlarning (jami 11000 ta) 5179 tasi (47,5 foizi) qanoatlantirilgan, 4822 tasi (39 foizi) bo‘yicha tushuntirish berilgan, 119 tasi rad etilgan va 849 ta murojaatlar tegishli tashkilotlar tomonidan ko‘rib chiqilgan5.

2019 yilning 2-choragida viloyatdagi Xalq qabulxonalari tomonidan murojaatlar bilan ishlash jarayonida yo‘l qo‘yilgan qonunbuzilish holatlari yuzasidan chiqarilgan takliflar natijasida 33 nafar rahbar va mas’ul xodimlar intizomiy jazoga, 8 nafari ma’muriy javobgarlikka tortilgan hamda 2 nafarining mehnat shartnomalari bekor qilingan.

Prezident Sh.Mirziyoyevning 2019 yil 2 apreldagi «Aholi muammolari bilan ishlashda mahalla institutining mavqeini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni ijrosi yuzasidan «mahalla – sektor – Xalq qabulxonasi – mahalla» tizimining joriy qilinishi muhim samara bermoqda. Jumladan, farmonga muvofiq 2019 yil 1 iyundan boshlab fuqarolar yig‘inlari xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzish6 va bekor qilish fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish

[4] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси

[5] Xalq hokimiyatchiligi: ustuvor vazifalari tanqid va tahlil ,, Zarafshon gazetasi’’ 31-son 2020-yil

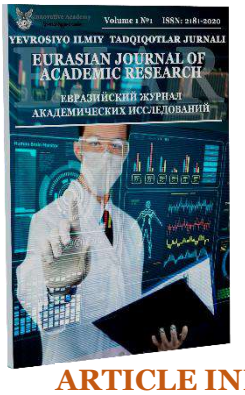
[6] www.lex.uz

organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo‘yicha tuman (shahar) kengashlari raislarining birinchi o‘rinbosarlari tomonidan amalga oshirilishi belgilangan. Farmondagi eng muhim yangiliklardan biri bu fuqarolar yig‘inlari raislari va mas’ul kotiblari oylik ish haqi fondining joriy yilda 1,5 baravarga oshirilishi bo‘ldi.Ko’rilayotgan chora tadbirlar asosan xalqimiz hayotini yaxshilash maqsadida amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.Mirziyoev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T. «O‘zbekiston» 2016.
2. SH.Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik -har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T. “O‘zbekiston” 2017.
3. SH.Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. 2016 yil 7-dekabr. T. “O‘zbekiston” 2017.
4. Xalq hokimiyatchiligi: ustuvor vazifalari tanqid va tahlil ,, Zarafshon gazetasi’’ 31-son 2020-yil
5. www.president.uz
6. www.lex.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

THE ISSUE OF GEOGRAPHICAL STRUCTURE AND SEPARATION FROM EARLY MEDIEVAL NAKSHAB

Qurbonova Maryam[1]

[1] 2nd year master of the department "History of Uzbekistan" of the Faculty of History of SamSU

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717474

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Sughd, Nakhshab, Kesh, Ibn Khawqal, Zarafshan.

ABSTRACT

The article reveals the historical-geographical and administrative structure of the Nakhshab dynasty of Sughd and the internal relations of the dynasties. The article also discusses the issue of Nakhshab's separation from Kesh and its historiography.

ILK O‘RTA ASRLAR NAXSHABNING GEOGRAFIK TUZULISHI VA KESHDAN ALOHIDALIGI MASALASI

Qurbonova Maryam[1]

[1] SamDU Tarix fakulteti “O’zbekiston tarixi” kafedrasi 2-kurs magistri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma’qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Sug’d, Naxshab, Kesh, Ibn Xavqal, Zarafshon .

ANNOTATSIYA

Maqolada Sug‘dning Naxshab hukmdorligining tarixiy-geografiyasi va ma’muriy tuzulishini hamda hukmdorliklarning ichki munosabatlarini ochib berildi. Maqlada Naxshabning Keshdan alohidaligi masalasi va uning tarixshunosligiga ham to’xtalib o’tilgan.

Ilk o‘rta asrlar Sug‘dning Naxshab hukmdorligi dastlab Kesh tarkibida bo‘lib, keyinchalik alohida ajralib chiqib mustaqil maqomga ega bo‘lgin. N a x sh a b – Qarshi vohasida, Qashqadaryoning quyi oqimi bo‘ylarida joylashgan o‘rta asr shahri va viloyati nomi bo‘lib, Naxshab shahri Qarshi shahridan 8 km shimoliy-g‘arbdagi Shulluktepa shahar xarobasi o‘rnida bo‘lgan.Milodiy VII-VIII asrlarda Naxshabda ot tasviri, G - belgisi va turkiy yuz tuzulishdagi hokim rasmi tushirilgan mis tangalar zarb qilingan. VIII asrning 2-yarmidan bu tangalar fels deb atalgan. Arablar istilosidan so‘ng Naxshab viloyatning ma’muriy markazi bo‘lgan. Naxshab o‘rta asrlarda 3 qismdan – ark, shahriston va raboddan tashkil topgan, mudofaa devori bilan o‘ralgan, 4 ta darvozasi – Buxoro, Samarqand, Kesh va G‘ubdin darvozalari bo‘lgan.

Quyi Qashqadaryodagi Naxshab shahrining Eftaliylar hukmdorining qarorgohlaridan biri bo‘lganligi Janubiy Sug‘dning (Qashqadaryo vohasi) siyosiy mavqyei oshishiga olib kelgan omillardan biri bo‘lganligini ta’kidlash lozim. Voha hududi orqali qadimdan Buxoro va Samarqand Sug‘didan Janubiy-Sharqiy Eron, Afg‘oniston va Hindistondagi savdo shaharlariga olib boruvchi yo‘llar o‘tgan bo‘lib, bu karvon yo‘llari yo‘nalishlarini o‘rganish Janubiy Sug‘d va undagi mulklar, makonlarning joylashuviga xos xususiyatlarni va chegaralarini, tarixiy geografik o‘rnini aniqlashtirishda muhim ahamiyatga egadir. Shu bois ushbu masalalarga to‘xtalib o‘tish lozim.

Samarqand va Buxorodan keluvchi yo‘llar quyi Qashqadaryoning yirik shahri Naxshabda tutashgan. Bu davrga mansub Xitoy manbalarida (Bey shi, Suy shu, ushbu ikkala yilnomada keltirilgan ma’lumotlar Tan shu yilnomasida takrorlanadi) Nashebolo deb keltirilgan bu shahardan Amudaryoning o‘rta oqimidagi kechuvlarga (Kalif, Kerki, Burdaliq) yoki Subah, G‘uzor, Temir Darvoz orqali Termizga borilgan (Ilk o‘rta asrlarga kelib, Yerqo‘rg‘on o‘rnidagi ko‘hna shahar xarobaga aylangach, voha markazi Qala’i Zahoki Moron yodgorligi o‘rnida bo‘lgan Naxshab shahriga ko‘chgan). Samarqanddan janubga ketuvchi asosiy yo‘llarning bir yo‘nalishi hozirgi Ko‘kdala dashtlari va Qo‘ng‘irtog‘ning shimoliy yonbag‘irlari orqali o‘tgan[1].

Bu hududda ilk o‘rta asrlarda o‘troq makonlar kam uchrab, asosan ko‘chmanchi chorvador qabilalarning qishlik qarorgohlari, quduqlar mavjud bo‘lib, ular Samarqand – Naxshab yo‘lining muhim bekatlari sifatida ham katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Shu bilan birga vohadagi qadimgi yo‘llarni o‘rganish davomida to‘plagan ma’lumotlarimiz Samarqand – Naxshab oralig‘idagi dashtlarda ilk o‘rta asrlardayoq yirik istehkomlar ko‘rinishidagi qo‘rg‘onlar paydo bo‘lganligini ko‘rsatmoqda. Bunga misol tariqasida Ko‘kdaladan 20 km.cha g‘arbda joylashgan Hazorbuqa va Qoratepa yodgorliklarini ko‘rsatish mumkin. Samarqand – Qarshi temir yo‘lidan 1,5-2 km. cha g‘arbda, Olatun temir yo‘l bekatiga yaqin joyda joylashgan Hazorbuqa va Qoratepa yodgorliklari XX asrning 70-yillarida Qarshi arxeologik tadqiqotlar ekspedisiyasi tomonidan o‘rganilgan[2].

Tadqiqotchilarning fikricha, bu yodgorlikka mil. III-IV asrlarda asos solingan. Bu yodgorliklar mahalliy chorvadorlarning qishlik qarorgohlari hamda Samarqand – Naxshab savdo yo‘lining muhim oraliq bekatlari sifatida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Bu makonlarning geografik o‘rni chorvador qabilalarning joylashuvi, qishlik qarorgohlarini va yaylovlarini aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Samarqandni janubdagi xalqaro savdo markazlari bilan bog‘lovchi yo‘l ham qadimdan Qashqadaryo vohasi orqali o‘tgan. Ularning eng muhimi va faol foydalanilgani Samarqand – Nasaf yo‘nalishi bo‘lgan. Samarqanddan Jom dashti orqali Nasafga kelgan yo‘l bu yerda bir necha tarmoqqa bo‘lingan. Bir yo‘nalishi Buxorodan kelgan yo‘lga qo‘shilib Subah, Kindik qishlog‘i, Temir Darvoza orqali Termizga olib borgan[3]. Kindik qishlog‘i Nasafdan va Keshdan

[1] Массон М.Е. Столичные города в низовьях Кашкадарьи с древнейших времен до наших дней. – Ташкент: Фан, 1973. – С. 24; Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах … Ч. II. – С. 273.

[2] Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008. – Б. 127.

[3] Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008. – Б. 127; Бартольд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия... – С. 191; Лунина С.Б. Культурные и торговые связи средневековых городов и поселений долины Кашкадарьи с сопредельными территориями // Культурные связи народов Средней Азии и Кавказа. Древность и средневековье. – М., 1990. – С. 103.

3 kunlik yo‘l masofasida bo‘lib, bu yerda Samarqanddan Kesh orqali keluvchi savdo yo‘li Nasaf – Termiz savdo yo‘liga qo‘shilgan. Samarqanddan Nasaf orqali Amudaryodagi kechuvlarga (Kelif, Kerki, Amul) ham borilgan.

Samarqanddan, shuningdek, Jom cho‘li – Chiroqchi – Huzar (G‘uzor) yo‘nalishi orqali Temir darvozaga va Chag‘oniyonga (Surxon vohasiga) chiquvchi o‘rta yo‘l ham bo‘lgan. Qashqadaryoning o‘rta oqimi o‘ng qirg‘og‘idagi Oltinboshtepa va Chandaraktepa nomlari bilan saqlanib qolgan yodgorliklar bu yo‘nalishni aniqlashtirishga yordam beradi[4].

Janubiy Sug‘dda, shuningdek, Buxorodan to‘qqiz kunlik masofada bo‘lgan Amudaryoning chap sohilidagi Kelif va Kerki shaharlariga eltuvchi yo‘llar tizimida Kasbi va Bazda, Iskifagn, Kesh va Naxshab oralig‘ida Navkad Quraysh, Oltintepa kabi hunarmandchilik markazlari hamda ko‘plab qishloqlar rivoj topadi. Topilmalar va yodgorliklarning tarixiy-geografik joylashuvi bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar bu yodgorliklar asosiy qismining iqtisodiy rivojini birinchi navbatda dehqonchilik xo‘jaligi tashkil etganligini tasdiqlaydi.

Ilk o‘rta asrlarda ham Turk xoqonligining ikki yirik shahri Buxoro va Samarqandni Xuroson va Hindiston bilan bog‘lovchi tranzit savdo yo‘llari Qashqadaryo vohasi orqali o‘tardi. Bu yo‘llar bo‘yida joylashgan shahar va qishloqlar vohaning tarixiy geografik chegaralarini aniqlashtrishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababali bu yo‘nalishlarni ko‘rib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Bu davrda vohaning bosh shahri hisoblangan Nasaf haqida manbalarda ko‘plab ma’lumotlar keltiriladi. Qashqadaryo vohasinining ikkita bosh Xususan, Chandaraktepa (IX-XIII asr boshlari) Qashqadaryodagi kechuvini nazorat qiluvchi muhim manzil hisoblangan. Quyi Qashqadaryoda yangi shaharga asos solinadi. Mahalliy aholi Naxshab deb atagan bu shaharni arablar o‘z talaffuzlariga moslab Nasaf deb nomlanganlar.

Shaharning rivojlangan davri X–XII asrlarga to‘g‘ri keladi. Nasaf shahri (bu shahar mo‘g‘ullar bosqinidan so‘ng xarobaga aylangan), arxeologik tadqiqotlarga ko‘ra, Qarshidan 8 km. shimoli-g‘arbdagi Shulluktepa yodgorligi o‘rnida bo‘lgan. shahri - Nasaf va Keshni bog‘lovchi ichki savdo yo‘li ilk o‘rta asrlarda Qashqadaryoning chap qirg‘oqlari bo‘ylab o‘tgan. Bu yo‘nalishda Zuhratepa, Qamaytepa, Oltintepa, Kishmishtepa va boshqa yodgorliklar o‘rganib chiqilgan[5].

Bu davrda Buxoro – Nasaf yo‘nalishi (30 farsax) Qorachun, Miyonqal, Maymurg‘ orqali o‘tgan bo‘lib, uni karvonlar 4 kunda bosib o‘tishgan[6]. Nasafda Buxorodan keluvchi yo‘l tarmoqlanib, Balxga quyidagicha: Nasaf – Subah – Kindik qishlog‘i – Temir Darvoza – Termiz – Balx yoki Nasaf – Kelif – Balx yo‘nalishlarida borish mumkin edi. Amudaryoning o‘rta oqimidagi muhim kechuvlardan bo‘lgan Kelif Termizdan 2 kunlik yo‘lda, Balxdan 18 farsax uzoqlikda joylashgan edi.

Arab manbalarida, bu kechuv nomi bilan ataluvchi Kelif shahri Amudaryodagi daryoning har ikki tomonida joylashgan yagona joyligi qayd etiladi. Nasafning g‘arb tomonida Kaspi (4 farsax) va Bazda qishloqlari (6 farsax) joylashgan bo‘lib, ular ilk o‘rta asrlarda Naxshab mulkining g‘arbiy

[4] Лунина С.Б. Города Южного Согда ... – С. 35-36.

[5] Камолиддин Ш.С. К вопросу об этнической ситуации // История Узбекистана в археологических и письменных источниках. – Ташкент: Фан, 2005. – С. 233

[6] Бартольд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия ... – С. 191.

chegaralarida joylashgan edi. Kaspi arman manbalarida mustahkam qo‘rg‘on sifatida qayd etiladi. Sosoniylar davrining mashhur sarkardalaridan biri Bahrom Chubin Turk hoqonligi yerlarini zabt etganda Balxdan barcha “Kushonlar yerini” Kaspigacha bo‘lgan hududlarni qo‘shib bo‘ysundirganligi manbalarda yozib qoldirilgan[7].

X asrda, arab manbalariga ko‘ra, Kaspi Nasafdan ham kattaroq shahar bo‘lgan. Naxshabning g‘arbiy qismida joylashgan Bazda shahri ham Janubiy Sug‘dning muhim mulklaridan biri bo‘lgan. Suv manbalari yetarli bo‘lmasa-da, Bazda atrofidagi mulklarda dehqonchilik rivojlangani, aholi ekinlarini quduq suvlari bilan sug‘orishi manbalarda aks etgan. Bazda shahriga mil. era boshlarida asos solingan. Turk hoqonligi davrida Naxshab mulkining g‘arbiy chegaralaridagi muhim istehkomlardan biri hisoblangan. Naxshabdan Bezdagacha bo‘lgan masofa 40 km ni tashkil etgan[8].

Bu shahar xarobalari Kuhna Fazli yodgorligi o‘rnida bo‘lgan. Kaspi va Bazda shaharlari o‘zlarining qulay geografik holati tufayli Buxorodan Termiz, Balx va Xurosonning boshqa savdo shaharlariga o‘tuvchi karvon yo‘llari tizimida muhim o‘rin tutgan. Manbalarda Buxorodan Kaspi orqali Termizga, Bezda orqali Kelif kechuviga va Termizga (ular orasida Jiken, Ko‘hna rabot, Said qudug‘i, Bezda, Horan Raboti, Buxoroliklar qishlog‘i, Xorazmliklar qishlog‘i va Balxan kabi oraliq manzillar bo‘lgan) boruvchi karvon yo‘li haqida ma’lumotlar mavjud138. Karvonlar Buxorodan Bezdagacha bo‘lgan masofani 4 kunda, Buxoro – Kelif yo‘lini esa 5 kunda bosib o‘tganlar[9].

Bu yo‘nalish savdo karvonlarining yo‘lini ancha qisqartirib, vaqt va yo‘l xarajatlarini tejash imkonini berardi. Janubiy Sug‘diyonaning asosiy suv manbai bo‘lgan Qashqadaryo hamda uning chap irmog‘i bo‘lgan G‘uzordaryo havzasidagi Kesh, Nakshipa (Ksenipa), Naxshab, Subah kabi shaharlar vohaning ichki va tashqi iqtisodiy aloqalarida katta o‘rin tutgan. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, milodiy era boshlarida Yerqo‘rg‘ondan Qashqadaryoning o‘ng qirg‘og‘i bo‘ylab Beshtepa, O‘ratepa, Qo‘ziboy tepa, Shahri-Xaybar yoki Qorabayir tepa, Payshanbatepa kabi yodgorliklar orqali shimolga ketuvchi yo‘llar, Nasaf (Shulluktepa), Kofirtepa, Qal’ai Zahoki Moron orqali G‘uzor vohasiga ketuvchi yo‘llardan foydalanilgan[10]. Bu davrda Sharqiy Qashqadaryoning bosh shahri bo‘lgan Keshni Nakshipa (Yerqo‘rg‘on) bilan bog‘lovchi yo‘l vohaning ichki yo‘llari tizimida bosh bo‘g‘in bo‘lib qoldi

Xitoy manbalarida keltirilgan ma’lumotlarga e’tibor qilinsa, Naxshabning Kesh tarkibida bo‘lganligini anglashiladi. Ammo Naxshab hukmdorlari qadimdan o‘z nomlaridan tanga zarb etganliklari ma’lum. Xitoylik mualliflar Naxshabning ma’muriy chegaralarini keltirishda xatolikka yo‘l qo‘yishgan. Ularda Naxshab Eron bilan chegaradosh deb keltiriladi. Balki, bu o‘rinda yilnoma mualliflari bir muddat Sug‘dga Amudaryo orqali chegardosh bo‘lgan Sosoniylar davlatini nazarda tutishgandir.

Naxshab hukmdorlari ham o‘z nomlaridan tangalar zarb qilgan bo‘lib, ushbu tangalar kam o‘rganilgan. Qashqadaryo hududidan 1953 yilda Qarshi shahridan 3 km. sharqda joylashgan milodiy III-IV asrlarda

[7] Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX – начала XIII вв. – Ташкент: Узбекистан, 1996. – С. 56.
[8] Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX – начала XIII вв. – Ташкент: Узбекистан, 1996. – С. 58
[9] Бартольд В.В. Туркистан в эпохи монгольского нашествия ... – С. 190-191
[10] Бартольд В.В. Туркистан в эпохи монгольского нашествия ... – С. 190-191

oid bugungi Chimqo‘rg‘on suv ombori atrofidagi Pirmat bobo-tepa, Qo‘shtepa, Sho‘rtepa va Ovultepa yodgorliklaridan topilgan tangalar orasida “sherni mag‘lub etayotgan hukmdor” tasviri tushirilgan tangalarning ushbu hukmdorlik tarixi bilan bog‘liqligi xususida qarashlar mavjud[11].

Sug‘dshunos V.A. Livshisning ta’kidlashicha, O.I. Smirnovaning ushbu tangalardagi sug‘diy yozuvni “kushoniy, kushonga oid” talqin etishi S.K. Kabanovning Qashqadaryo vohasida so‘nggi kushonlarning manzilgohlari bo‘lganligi to‘g‘risidagi taxminni ilgari surishiga sabab bo‘lgan edi[12]. Dastlab xioniylar so‘ngra kidariy va eftaliylar tarkibiga singib ketgan kushonlar manzilgohlarining Sug‘dning Naxshab hukmdorligi hududida bo‘lganligi ehtimoli ham yo‘q emas. Lekin ma’lumot bahsli va isbot talab. Bundan tashqari tangalardagi jumlaning “kushoniy” yoki “kushonga oid” deb talqin qilinishi Janubiy Sug‘ddagi so‘nggi Kushon hukmdorlariga taqlidan tanga zarb qilinganligidan darak berishi mumkin. Chunki, Markaziy Sug‘dda Xitoy ta’sirida tanga zarb etilgani kabi Janubiy Sug‘dda kushonlarga taqlidan tanga zarb etilgandir.

Tangada aynan kimning tasviri aks ettirilganligini tadqiqotchilar quyidagicha izohlashga harakat qiladilar. Agarda tanga turklarning eftaliylar ustidan g‘alabaga erishguniga qadar (563-567) zarb qilingan bo‘lsa, u holda tangadagi hukdor eftaliy, aks holda esa tangadagi shaxs Turk xoqonligining Naxshabdagi vassallaridan birining tasviri bo‘lishi mumkin. Lekin yuqorida kushonlar bilan bog‘liq holda keltirilgan ma’lumotlar tangadagi hukmdorning xoqonlikning Naxshabdagi vassali emas balki, undan oldingi davrlarga oid ekanligi haqida fikr yuritishga imkon beradi.

Ushbu tangalarni tahlil qilgan S.K. Kabanovning fikricha, tangalardagi hukmdor eftaliy bo‘lib, u tojsiz tasvirlangan. Bu esa o‘sha davrdagi Naxshab hukmdorlarining eftaliylar yuqori sulolasidan bo‘lmagan degan taxminni ilgari surishga asos beradi. Bu esa mazkur davrda Naxshabda mahalliy hukmdorlar hukmronlik qilganligidan dalolat beradi[13].

Tangadagi sug‘diy *βrz* (“uzun”) iborasi ba’zi tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, hukmdori unvoniga nisbatan emas balki shaxsiy ismga xosdir[14]. Agarda bu iborani shaxsiy ism deb hisoblaydigan bo‘lsak, u holda tangada Naxshabni boshqargan noib ekanligini borasidagi fikr yanada oydinlashadi.

Milodiy VII-VIII asrning boshlarida zarb qilingan Naxshab tangalarining ma’lum qismini bir tomonida “hukmdor” tasviri, bir tomonida esa “ot” tasviri va uning atrofida sug‘diy jumlalar (“qut (sohibi) hukmdor”) aks etgan tangalar tashkil etishini ko‘rish mumkin[15].

Naxshab tangalarining boshqa guruhida esa bir tomonida ot tasviri va yozuv (*βγγ γwβ* - “ilohiy hukmdor”), ikkinchi tomonida esa ∾ shaklli tamg‘a va uning ustida yozuv o‘rin olgan. Mazkur yozuvni tadqiqotchilar *’šknδk – aškandak* shaklida o‘qishgan[16]. O.I. Smirnova bu so‘zni dastlab “xshikatlik”, “Xshikatga tegishli” deb talqin qilgan. Tadqiqotchilarning fikricha, arab manbalarida 730-yillarda Nasaf ispahbodi sifatida tilga olingan al-Ashkandning ismi mazkur tangada

[11] Кабанов С.К Нахшабские монеты V-VII вв. // ВДИ. 1961. – №. 1 (75). – С. 137.

[12] Лившиц В.А. Согдийская эпиграфика Средней Азии и Семиречья. – СПб.: 2008. – С. 277.

[13] Кабанов С.К. Нахшабские монеты V-VII вв.. ... – С. 134.

[14] Лившиц В.А. Согдийская эпиграфика. ... – С. 277.

[15] Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. – М.: Наука, 1981. – С. 343-344.

[16] Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. – М.: Наука, 1970. – С. 25.

aks etgan[17]. Al-Ashkand Turk xoqonining sodiq kishilari sifatida tilga olinib, u Nasaf “ispahbod”i deb keltiriladi[18]. Forscha “sipoh”, “sipahbod” so‘zlari “qo‘shin boshlig‘i”, “harbiy qo‘mondon” ma’nolarini anglatadi[19]. “Sipahbod” yoki “ispahbod” unvonli hukmdorlarning Sug‘ddan tashqarida ham qo‘llanilganligi ma’lum. Masalan, Eronning tarixiy viloyati bo‘lgan Tabariston hukmdorlarining unvoni “ispahbod”lar bo‘lib, ular Ispahbadon shahrida yashaganlar[20]. Ammo Eron va Naxshab ispahbodlari orasida aloqa-lar bo‘lganligi yoki aksincha ekanligi ma’lum emas.

Shu o‘rinda e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan yana bir masala shuki, Naxshabda ham boshqaruv tepasida Keshdagi kabi harbiylar (axurpatlar) – ispahbodlar turgan. Ehtimol, konfederasiya ixshidlari o‘z mamlakatlarining chegaralarini kuchaytirish va barqaror ushlab turish uchun harbiylar boshqaruvini kuchaytirgandirlar.

Xitoy yilnomalarida 738 yilda Turgash hukmdori Tuxosyan Qut-cho‘rga qarshi kurashgan turgashlar lashkarboshisi Bag‘a Tarxonning yonida joy olgan Shi (Kesh) hukmdorining nomi Sыszinti (Siginti) shaklida keltiriladi[21]. Mazkur hukmdor ismining asli *Ashkand* bo‘lib, u ayni vaqtda Naxshab hukmdori bo‘lgan. Xitoy yilnomalarida uning Kesh hukmdori sifatida tilga olinishi o‘sha paytda mazkur hukmdorning yaqin qo‘shnilari ustidan o‘z mavqyeini oshirganligi bilan bog‘liq.

Ashkand Turk xoqonligi bilan faol aloqalarda bo‘lgan. Tabariy bergan ma’lumotlarga ko‘ra, Naxshab ispahbodi al-Ashkand Turk xoqonligi qo‘shinlariga yordam berib, arablarning Amudaryodan o‘tishlariga qattiq qarshilik ko‘rsatgan[22]. Bu davrda al-Ashkand Kesh va Naxshab hukmdori sifatida tilga olinadi. Bu esa arablar bosqini arafasida Naxshab Kesh tarkibida bo‘lganligi taxminini kuchaytiradi[23]. Naxshabda turkiy qiyofali hukmdor tasvirining uchrashi o‘sha davr tarixiy voqyeliklari bilan bog‘liq. Xususan, 560-yillarda Naxshab atrofida Eftaliylarga qarshi asosiy zarbani bergan Turk xoqonligi bu hududda o‘z qo‘shinlarini joylashtiradi[24]. Turk xoqonligining Sug‘d konfederasiyasini egallashi yo‘lidagi hal qiluvchi jang ham Naxshabda bo‘lganligi haqidagi taxminlar bor. Natijada Naxshabning boshqaruv markazi Yerqo‘rg‘ondan janubroqqa (*hoz.* Shulluktepa) ko‘chadi va yangi sulola vakillari bu yerdan turib vohani boshqara boshlaydilar. Arxeolog olim R. Sulaymonov fikricha, mazkur sulola vakillarining kelib chiqishi turkiy bo‘lgan[25]. Ushbu sulola o‘zlaridan oldingi mahalliy suloladan farqli tangalar zarb qila boshlagan va ularda o‘zlariga xos an’analarni aks ettirishgan deb xulosa qilish asosli.

[17] История ат-Табари / Пер. с араб. В.И. Беляева с допол. О.Г. Большакова, А.Б. Халидова. – Ташкент: Фан, 1987. – С. 225, 238, 239, 244, 245.

[18] История ат-Табари. ... – С. 244.

[19] Форсча-ўзбекча ўқув луғати / тузувчилар А. Рустамов, Қ. Каримов, З. Умаров. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 99.

[20] Бартольд В.В. Работы по исторической географии и истории Ирана / Соч. VII. – М.: Наука, 1971. – С. 221-222, 443.

[21] Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux // Сб. Тр. Орхонской эксп. – СПб.: 1903. – Вып. 6. – С. 46.

[22] Истрия ат-Табари. … – С. 225.

[23] Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1989. Кн.1. – С. 316.

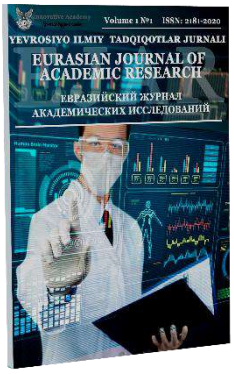
[24] Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux. ... – С. 228-229.

[25] Сулейманов Р. Древний Нахшаб. – Ташкент: Фан, 2000. – С. 69.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Массон М.Е. Столичные города в низовьях Кашкадарьи с древнейших времен до наших дней. – Ташкент: Фан, 1973. – С. 24; Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах … Ч. II.
2. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008.
3. Бартольд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия... – С. 191; Лунина С.Б. Культурные и торговые связи средневековых городов и поселений долины Кашкадарьи с сопредельными территориями // Культурные связи народов Средней Азии и Кавказа. Древность и средневековье. – М., 1990.
4. Лунина С.Б. Города Южного Согда .
5. Камолиддин Ш.С. К вопросу об этнической ситуации // История Узбекистана в археологических и письменных источниках. – Ташкент: Фан, 2005.
6. Бартольд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия ..

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND TURKEY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Xoliqulov Rustam Sharipovich [1], Turakulov Mexroj Turakulovich [2]

[1] Docent of Samarkand State University, teacher of the department of history of Uzbekistan

[2] Master of the Department of History of Uzbekistan, Samarkand State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717480

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

collaboration, consultation, development, strategy.

ABSTRACT

To study the important aspects of cultural, trade and economic relations, strategic ties between Uzbekistan and Turkey during the years of independence and the importance of these relations at the level of the two countries. Clarification of Uzbekistan's membership in the Council of Turkic Speaking States and the role of the states in the future cooperation.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON VA TURKIYA DIPLOMATIK ALOQALARI

Xoliqulov Rustam Sharipovich [1], Turakulov Mexroj Turakulovich [2]

[1] Samarqand Davlat Universiteti dots.O'zbekiston tarixi kafedrasi o'qituvchisi

[2] Samarqand Davlat Universiteti O'zbekiston tarixi kafedrasi magistri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

hamkorlik, kengash, rivojlantirish, strategiya.

ANNOTATSIYA

Mustaqillik yillarida O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi madaniy, savdo-iqtisodiy munosabatlar,strategik aloqalarning muhim jihatlarini va bu munosabatlaning ikki davlat miqyosidagi(o'rtsidagi) ahamiyatini o'rganish. O'zbekistonning Turkiy tilli davlatlar kengashiga a'zoligini davlatlarning istiqbolli hamkorlikdagi o'rnini yoritish.

O'zbekiston uchun dunyoning Rossiya, AQSh va Xitoy kabi yetakchi davlatlari, Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi rivojlangan mamlakatlar, xususan, Koreya Respublikasi va Yaponiya, Yevropa mamlakatlari va Yevropa Ittifoqi, arab-musulmon hamda turkiy tilli davlatlar xususan Tutkiya respublikasi bilan o'zaro manfaatli, samarali va ko'p qirrali hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Albatta, qayd etilgan ustuvor yo'nalishlar tartibiga muayyan tuzatishlar kiritish mumkin. Tashqi siyosat nafaqat puxta o'ylangan, vazmin, balki bir vaqtning o'zida ildam va qulay bo'lishi hamda hozirgi tez o'zgaruvchan, dunyoda yuzaga kelishini oldindan aytib bo'lmaydigan yangi muammo

va tahlikalarga o‘z vaqtida va munosib javob berishi kerak[1].

O‘zbekiston Tashqi ishlar vazirligining Yevropa mamlakatlari bilan hamkorlik boshqarmasi tomonidan muvofiqlashtiriladi. Mazkur tashriflar natijasida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiya, madaniy-gumanitar va boshqa sohalarda natijador kelishuvlarga erishildi. Germaniya Prezidenti F.-Sh.Shtaynmayer (2019-yil) va Turkiya Prezidenti R.T.Erdo‘g‘onning (2018-yil) respublikaga javob tashriflari muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Turkiya Respublikasi O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini birinchi bo'lib tan olgan. 1996-yilda mamlakatlarimiz o'rtasida Abadiy do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnoma imzolangan. Xalqlarimiz ko'p asrlik tarixi, tili, dini, qadriyatlari va mushtarak urf-odatlari bilan bir-biriga chambarchas bog'langan. Davlatlarimiz o'rtasida o'zaro ishonch asosidagi do'stona munosabatlar bugungi kunda izchil mustahkamlanib bormoqda.keng qamrovli ravishda amalga oshirildi.Turkiya O’zbekiston respublikalarining munosabatlari eng yangi zamon tarixiga nazar tashlasak Turkiya O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligini tan olib, ikki davlat o‘rtasida diplomatiya munosabatlari o‘rnatilgach, 1992 yil aprelda Turkiyaning Toshkentdagi elchixonasi, 1993-yil yanvarda esa O’zbekiston respublikasining Anqaradagi elchixonasi o‘z faoliyatini boshladi. Istanbulda O’zbekiston respublikasining Bosh konsulxonasi ochildi[2]. O’zbekiston respublikasi Prezidenti I. A. Karimov 1991 yil dekabr, 1994 yil iyun va 1997 yil noyabrda rasmiy tashrif bilan Turkiyada bo‘ldi. 1998 yil okTurkiyada Turkiya Respublikasining 75 yilligiga bag‘ishlangan tantanalarda ishtirok etdi. O‘z navbatida, Turkiya Prezidentlari Turkiya O‘zal, S. Demirel va boshqa davlat arboblari bir necha bor rasmiy tashrif bilan O‘zbekistonda bo‘ddilar. Ana shu tashrif va mulokrtlar natijasida ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning shartnomaviy huquqiy asoslari yaratildi. Jumladan, O‘zbekiston bilan Turkiya o‘rtasida "Abadiy do‘stlik va hamkorlik to‘g‘risida"gi shartnoma hamda siyosiy, savdoiktisodiy, ilmiy-texnikaviy, harbiy va harbiytexnikaviy aloqalar, terrorizm va narkotik moddalar savdosiga qarshi kurash, huquqiy yordam, sog‘liqni saklash, transport, sayyoxlik, madaniyat va boshqa sohalarda 78 hujjat imzolandi. O’zbekiston Respublikasi va Turkiya Respublikasi o’rtasida diplomatik aloqalar o’rnatilganiga chorak asr to’ldi deyish mumkin. O’sha 1992-yildayoq Toshkentda Turkiyaning elchixonasi ochildi, 1993-yil may oyidan boshlab esa Anqara shahrida O’zbekistonning diplomatik vakolatxonasi faoliyat yurita boshladi[3]. Jahonda kechayotgan keskin va shiddatli siyosiy jarayonlar, xavfsizlikka solinayotgan tahdidlar Turkiyani tashqi siyosatda “yetti o‘lchab bir kesgan” holda muvozanatli siyosat olib borishini talab etmoqda. Zero, mavjud voqealik ham Sharq, ham G‘arb bilan birdek munosabatlarga ega bo‘lmagan davlatlar siyosatda ham, savdo iqtisodiy sohalarda ham yutqazishini namoyish etayotir. Xalqaro ekspertlar e’tirof etayotganidek, Yevroosiyo jahonning eng yirik va geosiyosiy jihatdan g‘oyat muhim mintaqasi. Yevroosiyo umumiy kuch-qudrati va iqtisodiy salohiyati jihatidan hatto AQShni ortda qoldirayotgani bu mintaqa

[1] Sh.Mirziyoyev “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. Toshkent., 2018

[2] Xonazarov Q. Mustaqillik va milliy munosabatlarning rivojlanishi. T.,2016

[3] Bekmetov E. Xalqlar hamkorligi va iqtisodiy aloqalar. T., Mexnat, 1999.

imkoniyatlaridan dalolat beradi[4]. Yevroosiyoning yirik va kuchli davlatlaridan biri bo‘lgan Turkiya yangi sharoitda o‘z geosiyosiy vaziyatini yana qayta ko‘rib chiqa boshladi. 1991 yildan keyin o‘tgan davr mobaynida Turkiyaning rasmiy geosiyosiy faoliyatida ham, hokimiyat tepasiga kelgan kuchlarning va hokimiyat uchun kurashayotgan muxolifatning bayonotlarida ham, ilmiy va ijtimoiy fikr vakillarida ham mamlakatning kelgusidagi geosiyosiy faoliyatiga yondashuvlar ancha rang-barang ekani ko‘zga tashlanadi. Ularning ba’zilari Turkiyaning G‘arb dunyosi bilan munosabatlarni yaxshilash va Yevropaga qo‘shilish yo‘lini yana davom ettirishni qat’iy turib talab qilmoqdalar, boshqa guruhlar esa, Turkiyaga Yevropa va G‘arbdan Yevroosiyo tomonga yuz o‘girib, Markaziy Osiyo, Rossiya, Xitoy, Eron, Hindiston va boshqa katta davlatlar bilan jahonning yangi kuchini barpo etishni, integratsiyaning Yevropa Ittifoqining o‘rnini bosadigan modelini, masalan, Shanxay Hamkorlik Tashkilotini rivojlantirishni taklif etmoqdalar.

XX asrning 90-yillaridan to 2000 yillarning boshiga qadar Turkiyaning, odatda partiyaviy manfaatlarga suyangan koalitsion hukumatlarining tashqi siyosat taktikasi va manevrlari yagona va uzoq muddatli strategik tashqi siyosat konsepsiyasiga emas, balki ko‘proq an’anaviy, tavakkaldan xoli faoliyat amaliyotiga asoslangan[5].

Hokimiyat faoliyatidagi hamma narsa eng avvalo, mamlakatni Yevropa Ittifoqiga a’zo bo‘lishiga qaratilgan edi. Siyosiy doiralarning aksariyati Turkiya ertami-kechmi bu tuzilmaga a’zo bo‘ladi, deya qat’iy ishonch bildirar, ayni chog‘da “Adriatikadan Xitoygacha Turkiyadir” shiori ostidagi da’vodan alternativ sifatida foydalanar edi.

Biroq keyingi o‘n yil ichida Turkiya davlati jumladan, tashqi siyosatida muayyan geosiyosiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, AKP (Adolat va Taraqqiyot partiyasi) hokimiyat tepasiga kelganidan keyin Turkiya jahon va mintaqada oldingidan biroz farqli ancha mustaqil geosiyosiy yo‘lni o‘tkazishga harakat qilmoqda.

O‘z milliy manfaatlarini ta’minlashga, chet davlatlar, xalqaro geosiyosiy “aktyorlar” bilan o‘zaro munosabatlarini, o‘zining u yoki bu siyosiy maqsadlarini avvalgi yillarda bo‘lgani kabi “NATO va AQShning intizomli va itoatkor hamkori” sifatida emas, balki yangi sifatda – “mustaqil dunyo davlati” maqomida amalga oshirishga intilmoqda.

Asosida “jahon va mintaqa mamlakatlari bilan hech qanday muammo bo‘lmasligi, aksincha, iloji boricha ko‘proq integratsiyalashish”, “Turkiyaning Yevropa Ittifoqiga ehtiyoji – uning Turkiyaga bo‘lgan ehtiyojidan katta emas”, “Qaerda bir turk bor bo‘lsa, u yerda Turkiyaning milliy manfaatlari bordir”, “Turkiyaning NATO va AQSh bilan birga umumiy manfaatlari bo‘lgani kabi, boshqa mamlakatlar bilan ham umumiy manfaatlari bordir”, “Turkiya jahon musulmon xalqlari va davlatlarining himoyachisidir” singari strategik yondashuvlar turgan bu geosiyosiy yo‘lning muayyan natijalari ko‘zga tashlana boshladi.

Agar bu yangi yo‘l to‘g‘ri va izchil amalga oshirilsa, u holda Turkiyani AQShni istisno etganda, jahonning 10 buyuk davlati (Angliya, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Rossiya, Xitoy) qatoriga olib chiqishi mumkin[6]. Bir so‘z bilan aytganda, Yevroosiyoda joylashgan Turkiyaning jahon

[4] Iskandarov I. Bozor iqtisodiyotiga o’tish: qiyinchiliklar, yechimlarni izlash. Inson va siyosat. 1995. №8

[5] Salimov va b. Yangi O’zbekistonning 3 zafarli yili. T., Sharq, 2019.

[6] Fozilxo’jaeva I. Millatlararo munosabatlarni tartibga solish. T., Fan, 2003.

muammolarini yechishdagi ishtiroki oshib bormoqda. U dunyoda, xususan, O‘rta Yer dengizi sohillarida, Liviya va Suriyada o‘z manfaatlariga ega.Turkiya Respublikasi Prezidenti matbuot kotibi Ibrohim Kalin ta’kidlaganidek, «G‘arb bilan yaqin aloqalar mamlakat tashqi siyosatini sharqiy ufqlarda kengayishiga xalaqit» qilmaydi.

U “Daily Sabah” nashriga bergan intervyusida Turkiya so‘nggi 16 yil ichida birinchi marta G‘arb bilan tashqi siyosiy aloqalardagi iliqligini yo‘qotmay, boshqa mintaqadagi hamkorlar bilan ham munosabatlarni mustahkamlash haqida o‘ylayotganini bayon qilgan edi.

«Bizning NATO doirasidagi munosabatlarimiz dunyoning istalgan boshqa burchagida joylashgan davlatlar bilan aloqalarni mustahkamlashimizga ta’sir qilmaydi. Aynan mana shu mantiq Turkiyaning Afrika, Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo va Lotin Amerikasida faollashib qolganini to‘g‘ri izohlashga imkoniyat beradi».

Turkiya Respublikasi O‘zbekiston tashqi siyosatida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan, kuchli tashqi siyosat olib borish salohiyatiga ega, har tomonlama diversifikatsiyalashtirilgan iqtisodiyoti hamda zamonaviy qurolli kuchlariga ega bo‘lgan mamlakat hisoblanadi[7].

Buni quyidagi bir qator omillar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, Turkiya dunyodagi 200 dan ortiq mamlakatlar ichida O‘zbekistonning davlat mustaqilligini birinchi bo‘lib tan olgan va shu tariqa uning dunyo xaritasida yangi davlat sifatida e’tirof etilishi jarayonini boshlab bergan.

Ikkinchidan, o‘zbek va turk xalqlarini azaliy do‘stlik, birodarlik va qardoshlik rishtalari o‘zaro bog‘lab turadi. Har ikki xalq ham turkiy tilda so‘zlashuvchi bo‘lib, ularning madaniyati, dini va urf-odatlari bir-biriga juda yaqin. Qolaversa, Turkiyaning rivojlangan sanoati, transport kommunikatsiyalari, dengiz yo‘llari, qishloq xo‘jaligi, turizm salohiyati, ulkan davlatchilik tajribasi O‘zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Turkiya turli sohalarda, o‘rnak bo‘lsa arzigulik darajada rivojlangan mamlakat. U o‘zining iqtisodiy qudratiga ko‘ra, dunyoda kuchli 20 talik guruhiga kirgan davlatlardan biridir.

Bundan atigi yarim asr oldin ancha qoloq agrar mamlakat hisoblangan Turkiya hozirgi kunga kelib, tobora industriallashib borayotganini alohida ta’kidlash lozim. Mamlakat iqtisodiyotida sanoatning ulushi 28 foizni, qishloq xo‘jaligi 15, qurilish 6, xizmatlar 51 foizni tashkil etadi. Sanoat ishlab chiqarishining umumiy hajmida qayta ishlash sanoati eng katta ulushga ega.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari ham sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishda o‘zlarining salmoqli hissasini qo‘shib kelmoqda.

To‘qimachilik, konchilik, oziq-ovqat, kimyo, farmasevtika sohalari, energetika, metallurgiya, kemasozlik, avtomobilsozlik va elektr maishiy tovarlar ishlab chiqarish taraqqiy etgan. Ayniqsa, turizm dinamik tarzda rivojlanayotgan tarmoq hisoblanadi.

Turkiyaning mazkur jabhalardagi ibratli yutuqlarini o‘rganish, hozirda O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish yo‘lida olib borilayotgan islohotlarda ushbu mamlakatning ilg‘or tajribasidan foydanish va turk tadbirkorlari hamda kompaniyalarining sarmoyalarini O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan turli, ikki tomonga ham foydali bo‘lgan qo‘shma loyihalarga jalb qilish mamlakatimizning milliy manfaatlariga to‘liq mos tushadi.

O‘z navbatida, O‘zbekiston Turkiyaning mintaqamizdagi tashqi siyosatida muhim o‘rin tutadi. Yurtimiz bugungi kunda Anqaraning Markaziy Osiyodagi eng asosiy sheriklaridan

[7] Mehmet Süreyya Er-Türkiye-Özbekistan işbirliği. A., Islam, 2019.

biri hisoblanadi. Diyorimizning ulkan bozori, tobora liberallashib borayotgan iqtisodiyoti, qulay investitsiyaviy muhiti, tarixiy shaharlari, muqaddas diniy qadamjolari Turkiyada katta qiziqish uyg‘otmoqda. Demak, hamkorlikni mustahkamlashdan har ikki tomon ham manfaatdor bo‘lib, bu esa o‘zaro munosabatlarning istiqboli porloq ekanidan dalolatdir[8].

O‘zbekiston va Turkiya munosabatlari tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ham yuksalishlar, ham pasayishlar davriga duch kelamiz. Hatto tarixda yurtimizga sarmoyalar olib kirgan turk tadbirkorlari va ishbilarmonlariga tazyiqlar o‘tkazildi, badarg‘a qilindi.

Mamlakatimizda ochiqlik siyosati boshlangan kezlarda turk ishbilarmonlari avvaliga bozorimizga kirib kelishga hadik bilan qaray boshladi. Ta’bir joiz bo‘lsa, Turkiya Prezidenti Rajep Toyyib Erdo‘g‘onning O‘zbekistonga 2018 yil amalga oshirgan tashrifi chog‘ida Prezidentimiz Sh. Mirziyoevning turklarga yo‘llagan da’vati oradagi “ishonchsizlik pardalari”ni yirtib tashladi.

“Biz Turkiya Respublikasiga ulkan siyosiy, iqtisodiy va harbiy salohiyatga ega bo‘lgan, xalqaro maydonda obro‘-e’tibori tobora ortib borayotgan yirik davlat sifatida qaraymiz. Ota yurtingiz – O‘zbekistonning eshiklari sizlar kabi yaqin qardoshlarimiz uchun doimo ochiq”, dedi Shavkat Mirziyoev.

O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida Strategik sheriklik oliy kengashi tuzilishi ma’lum qilindi. Anqaradagi oliy darajada bo‘lib o‘tgan sammitda ana shu kengashning birinchi majlisi o‘tkazildi.

«Men bosh vazir o‘rinbosari Xolmurodovga va bosh vazirning boshqa o‘rinbosarlariga, vazirlarga O‘zbekistonda o‘z biznesini rivojlantirish istagini bildirgan turkiyalik barcha tadbirkorlarni to‘liq qo‘llab-quvvatlash va ularning har tomonlama rivojlanishiga ko‘mak berish bo‘yicha zarur ko‘rsatma va topshiriqlarni berganman», dedi Sh.Mirziyoev 2018 yil 30 aprel kuni Toshkentda o‘tgan O‘zbekiston – Turkiya biznes forumida. «Bu turganlarning hammasi sizlarga xizmat ko‘rsatadi, imkon va sharoit yaratadi. Ana shundagina bizda natija bo‘ladi. Yana bir marta takrorlayman, Turkiya ishbilarmonlariga nisbatan qilingan xiyonatni davlat siyosatiga xiyonat o‘laroq, deb baholayman», dedi Mirziyoev.

Darhaqiqat, Turkiya tomoni O‘zbekistonga katta qiziqish bilan qarayapti. Bunga sabab bo‘ladigan omillar yetarli. Birinchidan, O‘zbekiston boy tabiiy va mineral xom-ashyo resurslariga ega bo‘lgan davlatdir. Endi O‘zbekistonning xom-ashyo resurslaridan birgalikda hamkor bo‘lib foydalanish vaqti keldi.

Ikkinchidan, mamlakatimiz rahbari tomonidan Turkiya va boshqa qator davlatlar fuqarolari hamda tadbirkorlari uchun kirish vizalarini bekor qilish to‘g‘risida tarixiy qaror qabul qilindi. Bu qaror turkiyalik hamkorlar bilan investitsiya, savdo-sotiq hamda turizm sohalaridagi aloqalarimizni yanada faollashtirishiga ko‘mak bermoqda.

Uchinchidan, O‘zbekiston hukumati tomonidan xorijiy sarmoyalarni rag‘batlantirish va to‘liq himoya qilish maqsadida zarur me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Biznes rivojiga g‘ov bo‘lib turgan ko‘plab to‘siqlar olib tashlandi. Turkiyalik ishbilarmonlarning mamlakatimizda samarali faoliyat yuritishi uchun o‘rtada mavjud bo‘lgan ba’zi bir tushunmovchilik va ishonchsizlik kayfiyatiga barham berish maqsadida oliy darajada ko‘plab uchrashuvlar o‘tkazildi.

To‘rtinchidan, O‘zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish

[8] Bekmetov E. Xalqlar hamkorligi va iqtisodiy aloqalar. T., Mexnat, 1999.

bo‘yicha eng qulay sharoit yaratish uchun qat’iy va izchil qadamlar qo‘yilmoqda. Jumladan, xorijiy investorlar daromadlarini qaytarib olib chiqish uchun huquqiy asoslar yaratildi.

Mintaqaning yuragi va markazi esa O‘zbekistondir. Shu tufayli Turkiyaning turkiy davlatlar olamiga, xususan, Markaziy Osiyoga e’tiborni kuchaytirishi bejiz emas.

Turkiyaning bu yerda eng avvalo O‘zbekiston bilan munosabatlarda yangi sahifa ochishi nafaqat ikki tomonlama munosabatlar, balki mintaqaviy va global balans nuqtai nazaridan ham muhimdir. Mintaqa tinchligi va barqarorligi ham ko‘p jihatdan O‘zbekiston xavfsizligi va farovonligiga bog‘liqligini yoddan chiqarmaslik kerak.

Qadim tamaddunlarga mezbonlik qilgan va Buyuk ipak yo‘lining markazida joylashgan O‘zbekiston mintaqada yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi tub o‘zgarishlarda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Olis o‘tmishi va davlatchilik an’analari, Markaziy Osiyo nufusining taxminan yarmiga teng keluvchi 34 milliondan ortiq aholisi, Osiyoning yuragidagi geostrategik mavqei, boy tabiiy zaxiralari va barakali tuprog‘i bilan O‘zbekiston mintaqaning eng muhim davlati sanaladi[9].

Ushbu mustahkam poydevor uzra istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab olib borilgan mustaqil, qat’iy, konstruktiv va tinchlikparvar siyosat O‘zbekistonning xalqaro miqyosidagi mavqeining oshishiga, dunyoda o‘zining mustahkam o‘rnini topishiga puxta zamin yaratdi.

Tashrif davomida yana bir qancha hujjat imzolandi. Jumladan, xalqaro terrorizmga qarshi kurash sohasida hamkorlik va diplomatik pasport egalari uchun vizalarni bekor qilish haqida hukumatlararo bitim tuzildi. O‘zaro aloqalar xalqaro tashkilotlar doirasida ikki davlatning parlamentlari va vazirliklari o‘rtasida ham davom etdi. Savdoiqtisodiy hamkorlik sarmoyalarni o‘zaro rag‘batlantirish va himoyalash, ikki tomonlama soliq solishga yo‘l qo‘ymaslik to‘g‘risidagi bitimlar bilan muvofikdashtirildi. Ikki tomon o‘rtasida bojxona to‘lovlariga nisbatan eng ko‘p kulaylik berish tartibi kuchga kirishi tufayli O‘tgan yil mamlakatlarimiz o‘rtasidagi do‘stona munosabatlar yangi strategik bosqichga ko‘tarildi O‘zaro sa’y-harakatlar tufayli tovar ayirboshlash hajmi sezilarli darajada o‘sdi. Imzolangan hujjatlar samarasida xalqlarimiz o‘rtasidagi bordi-keldi yengillashdi. Oliy darajadagi navbatdagi muzokaralarxalqlarimiz manfaatiga xizmat qilayotgan ushbu ezgu ishlar sur’atini yanada oshirishiga ishonchim komil, – dedi Shavkat Mirziyoyev. Rejep Tayyip Erdo‘g‘on davlatimiz rahbariga taklif uchun minnatdorlik bildirib, mamlakatlarimiz o‘rtasidagi hamkorlik barcha sohalarda muttasil taraqqiy etayotganini mamnuniyat bilan qayd etdi. Turkiya va O‘zbekiston tarixi buyuk, urf-odat va an’analari mushtarak, eng yaqin do‘stlar sifatida tanilgan. Xalqaro maydonda ham, o‘zaro aloqalarda ham bir-birini doimo qo‘llab-quvvatlaydi.[10]

Bugungi muzokaralar ushbu do‘stlik rishtalarini yana bir pog‘ona yuqoriga olib chiqishiganishonaman, – dedi Rejep Tayyip Erdo‘g‘on.

O’zbekiston Turkiya hamkorligi keyingi yillarda ancha rivojlanib diplomatik aloqalar ham kuchayib bormoqda birgina davlat rahbarlari o’rtasidagi oliy darajadagi uchrashuvlar soni so’ngi uch yilda 7 marta tashkil etgani gapimiz yaqol misoli bo’la oladi.

[9] Axmad Xo’ja. Yurtimiz, millatimiz salohiyatining timsoli. Xalq so’zi. 2010. 19-iyul.

[10] Elena Kuznetsova. Istiqbol bugundan boshlanadi. Xalq so’zi. 2017. 2- mart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. Toshkent., 2018
2. Xonazarov Q. Mustaqillik va milliy munosabatlarning rivojlanishi. T.,2016
3. Bekmetov E. Xalqlar hamkorligi va iqtisodiy aloqalar. T., Mexnat, 1999.
4. Iskandarov I. Bozor iqtisodiyotiga o’tish: qiyinchiliklar, yechimlarni izlash. Inson va siyosat. 1995. №8
5. Salimov va b. Yangi O’zbekistonning 3 zafarli yili. T., Sharq, 2019.
6. Elena Kuznetsova. Istiqbol bugundan boshlanadi. Xalq so’zi. 2017. 2- mart.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HYDRO-TECHNICAL FACILITIES PROPOSAL PROJECT FOR GREENING OF ENVIRONMENTAL AREAS

Икромова Мовлуда Муродовна[1], Адилов Зариф Химматович[2]

[1] Магистрант, Тошкент архитектура-қурилиш институти

[2] т.ф.н., проф., Тошкент архитектура-қурилиш институти

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717487

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Hydraulic engineering, hydroelectric power, landscape, design, station, relief.

ABSTRACT

The article presents a proposed project that the construction and operation of hydraulic structures can lead to negative environmental consequences of the natural and economic state of the river valley and the development of measures to reduce them. Hydroelectric power stations were informed about plants that we could use to green the surrounding areas and against the absorption of the coast.

ГИДРОТЕХНИК ИНШООТЛАР АТРОФ ҲУДУДЛАРИЛАРИНИ КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ ТАКЛИФ ЛОЙИҲАСИ

Икромова Мовлуда Муродовна[1], Адилов Зариф Химматович[2]

[1] Магистрант, Тошкент архитектура-қурилиш институти

[2] т.ф.н., проф., Тошкент архитектура-қурилиш институти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Гидротехника, гидроэлектростанция, ландшафт, дизайн, станция, рельеф.

ANNOTATSIYA

Мақолада гидротехника иншоотлар қурилиши ва ишлаши дарё водийсининг табиий-иқтисодий ҳолатини салбий, экологик оқибатларини олиб келиши мумкинлиги ва уларни камайтириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ҳақида таклиф лойиҳаси берилган. Гидроэлектростанциялар атроф ҳудудларини кўкаламзорлаштириш ва қирғоқларни емирилишига қарши фойдаланишимиз мумкин бўлган ўсимликлар ҳақида маълумот берилган.

Ўзбекистон Республикада ишлаб чиқарилаётган умумий электр қувватининг 15% гидроэлектростанциялар қолган 85% – иссиқлик электр станцияларида ишлаб чиқарилади. Бу республикамизнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан бир қаторда гидротехник иншоотлар қурилиши жараёнида ҳам қайта қуриш ва қайта таъмирлаш ишлари олиб борилаётганидан далолат беради. Ўзбекистон ҳудудида ҳам 2025 йилга келиб, 4 та гидроэлектростанция ва 16 та янги кичик ГЭСларни фойдаланишга топшириш ва 21 та мавжуд ГЭСларни модернизатция қилиш режалаштирилмоқда. Бу ҳақида

жамоатчилик муҳокамасига тақдим этилган 2020-2024 йилларга мўлжалланган гидроэнергетикани ривожлантириш концепсияси лойиҳасида айтилган [1].

Маълумки гидроэлектростанциялар қурилиши ва ишлаши дарё водийсининг табиий-иқтисодий ҳолатини гидроэлектростанциядан юқори ва пастги қисмларини ўзгаришига олиб келиши мумкин. Бу эса баъзан салбий экологик оқибатларга олиб келади. Зарур экологик чора-тадбирларни амалга оширмасдан (рельеф, иқлимни ҳисобга олмаган ҳолда) лойиҳаланиши салбий экологик оқибатларга сабаб бўлади.

Бундай ҳолатларнинг салбий экологик оқибатларини камайтириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш учун гидротехник иншоотлар лойиҳаланишидан аввалдан табиий мажмуалар ва уларнинг таркибий қисмларидаги эҳтимолий ўзгаришларни олдиндан прогноз қилиш зарур.

Бу муаммони ҳал этишда ландшафтларни таҳлил қилиш усули ва унинг асосий усулларидан бири-географик баҳолаш усули қўлланилади. Шу билан бирга, табиий муҳитнинг ҳозирги ҳолати иқтисодий фойдаланиш истиқболлари ва мумкин бўлган ўзгаришлар нуқтаи назаридан баҳоланади. Табиий муҳитнинг ҳозирги ва келажакдаги ҳолатини баҳолаш; табиий муҳитнинг замонавий ҳолатини аниқлаш; табиий муҳитга таъсир этувчи манбалар ва жараёнлар; табиий муҳитнинг мавжуд ва потенциал ўзгаришлари; табиий ва ижтимоий муҳитга таъсири ўрганилади.

Табиий комплексларнинг замонавий ҳолатини баҳолаш учун амалга ошириладиган гидроэлектростанциялар қурилиши ва ишлаши таъсири ҳудудида табиий комплексларнинг ўзгариши мумкин бўлган йўналишларини аниқлаш учун ҳудуднинг замонавий иқтисодий фойдаланиш структураси аниқланади; мавжуд ва келажакдаги антропоген ўзгаришлар интенсивлиги, шунингдек, табиий комплексларнинг таъсири ва ўзгаришлари баҳоланади.

Мавжуд гидротехник станция қурилаётган ҳудудда тупроқ ва ўсимлик қопламининг ўзгариши ва бузилиши кузатилади. Лойиҳа ишлари амалга оширилганда, бундай таъсирлар ҳисобга олиниши лозим. Гидротехник станция қурилаётган ерда сирт бутунлигининг бузилиши ерлар ва вақтинчалик объектлар чегарасида содир бўлади. Ушбу ҳудудлар ичида тупроқ ва ўсимлик қопламининг механик бузилиши даражаси тўғридан-тўғри (ишлаб чиқариш объектлари) ва билвосита (чизиқли тузилмалар) таъсирларда кузатилиши мумкин.

Гидроэлектрстанциясидан зарар кўрган ҳудуднинг табиий мажмуаларидаги ўзгаришларни олдиндан прогноз қилиш учун табиий мажмуаларнинг ўзгариш даражаси баҳоланади. Тупроқ таркиби асосий компонентларнинг моддасини олиб ташлаш ҳажми орқали уларнинг табиий тузилишининг тури ва бузилиш даражасини миқдорий жиҳатдан аниқлаш мумкин. Шу билан бирга табиий мажмуаларнинг ўзгариш даражаси ўрганилаётган ҳудуднинг умумий майдонидан уларнинг майдонларининг улуши (% сифатида) аниқланди. Ушбу хусусиятларга кўра, тадқиқот майдони икки зонага ажратилди:

1) гидроэлектр станцияга туташ ишлаб чиқариш иншоотлари;

2) ердан фойдаланиш турлари ва унга боғлиқ техноген таъсирлар аниқланган сув тошқини зонаси.

Ишлаб чиқариш объектлари зонасини кон ишлари, турли техник иншоотлар, ҳисоб-китоблар, чизиқли иншоотлар (электр линиялари, йўллар) эгаллайди. Сел зонаси сув омборининг сув майдони ва сув омбори билан зарарланган қирғоқ ҳудудини қамраб олади.

Гидроэлектр сув омборлари қурилиши экологик таъсири муаммоси ҳар бир мамлакатда хисобга олиниши лозим бўлган холатлардан бири ҳисобланади. Гидроэлектростанциясининг қурилиши атрофдаги табиий комплексларда турли хил, асосан салбий ўзгаришларга олиб келади, бу эса уларнинг экологик баҳолашга эҳтиёж туғдиради. Дастлабки босқичда "нол" ни, яъни табиий комплекслардаги ёки ҳудуддаги антропоген ўзгаришларнинг ҳозирги ҳолатини гидроэлектростанциялар қурилишидан олдин баҳолаш муҳимдир. Табиий комплексларни комплекс баҳолаш икки позициядан амалга оширилади: табиий комплексларнинг келиб чиқиш хусусиятларини баҳолаш, улардан енг муҳими техноген юкга чидамлилиги, шунингдек, антропоген аралашувнинг таъсир кучини баҳолаш.

Ишнинг назарий асослари эса ландшафт таҳлили усули , бу эса техник иншоотларнинг, жумладан, гидроэлектростансияларнинг таъсирлари, табиий ва ижтимоий муҳитлардаги ўзгаришлар ва оқибатларни ҳар томонлама баҳолашга имкон беради. Шу билан бирга, табиий муҳитда ландшафтлар шаклида бирлаштирилган табиат компонентларининг мажмуасидан иборат мураккаб тизим шаклланиши ҳисобланади. Уларнинг ўзига хос хусусияти, компонентларининг ўзаро муносабати, ўзаро боғлиқлиги ва улар ўртасидаги алоқаларни ўрнатиш имконияти, шунингдек техноген омиллар таъсири остида уларнинг ўзгариш қонуниятлари ҳисобланади. Шундай қилиб, бу ландшафт ҳудуднинг табиий хусусиятларини ифодалаш учун энг қулай усули ҳисобланади.

Ландшафт жиҳатидан ўрганилаётган ҳудуд, жойлашуви географик жиҳатдан бир нечта ландшафт майдонларига ажратилиб ўрганилади. Ҳудуд жойлашуви жиҳатидан ландшафт майдонларини ажратиш, ҳудуд жойлашувидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Ландшафт тарафдан ёндашув гидроэлектростанция таъсири зонаси учун ишлаб чиқарилган антропоген ўзгариш учун ландшафтлар ҳудудини кўкаламзолаштириш ва табиий ва ижтимоий муҳитлардаги ўзгаришлар ва оқибатларни таъсирларни камайтириш ва олдини олиш учун амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир.

Замонавий ландшафтларнинг антропоген ўзгариш даражасини ўрганилаётган ҳудуднинг умумий майдонидан, табиий мажмуаларнинг ўзгариш даражаси олиб ташлаш ҳажми орқали миқдорий баҳолаш мумкин, шу муносабат билан ҳар бир ландшафт майдонининг ўзгариш даражасини ўрганилаётган ҳудуднинг умумий майдонидан уларнинг майдонлари улуши (% да) билан баҳолаш мумкин. "Ердан фойдаланиш тури" категориясининг антропоген юкламанинг кўрсаткичи сифатида экологик талқини, уларнинг дарёси ҳавзасининг табиий ландшафтларига таъсир даражаси ва

антропоген бузилиши билан фарқланишига сабаб бўлди.

Гидроэлектростансия атроф ҳудудларида ҳар хил даражали парчаланиш, ювилиш, ўпирилишлар, қиялик ва бошқа ерлар учрайди. Ернинг ҳар бир бўлаги ёки шундай бўлаклар гуруҳи алоҳида, фақат ўзига хос бўлган қарши курашга тупроқ муҳофазаси ва кўкаламзорлаштириш тадбирларини талаб этади. Ерларнинг иқтисодий самарадорлиги катта бўлиши учун майдонни тўғри ташкил этиш зарур. Нурашнинг олдини олиш учун қияликларда оқимни тўхтатиб қолиш чора-тадбирларини амалга ошириш зарур.

Майдон сатҳини нурашга қарши ландшафтни оқилона ташкил этишда сув йиғувчи майдонлардаги алмашлаб экиш учун энг маъқул экинларни танлаш; сув айиргич, тармоқли қияликларда ва жар-сой шахобчаларида иҳота дарахтзорларини, йўллар ва гидротехник иншоотларни тўғри жойлаштириш лозим. Бунда биринчидан, экинлар маҳсулдорлиги ошиб бориши, иккинчидан, тупроқнинг ювилиши ва ўпирилишига қарши мустаҳкам муҳофазаси таъминланиши лозим[2].

Қирғоқларни емирилишига қарши ландшафт ечимларида қуйидаги ўсимликлардан (дарахтлар, бута ва чала буталар) фойдаланишимиз мумкин:

Номи	Маълумотнома
Аморфа (лат. Amorpha L.) 	Бутасимон аморфа бўйи 1-3 метргача келадиган қўнғир ёки тўқ кулранг пўстлоқли бута. Аморфа истироҳат боғларида, ҳиёбонларда манзарали ўсимлик сифатида экиб ўстирилади. Совуққа чидамли.
Сирка дарахти (лат. Rhus) 	Сирка дарахти тоғ қияликларини ёмғирда ювилиб кетишидан сақлашда муҳим рол ўйнайди, чунки илдизи бақувват бўлади. Буғушохсимон тотим ёки Сирка дарахт (Rhus typhina L.) номли тури МДҲ га Америкадан интродукция қилинган, бизда манзарали дарахт сифатида экилади. Илдизидан бачкилайди. У тоғ қияликларини мустаҳкамлаш ишларида жуда юқори баҳоланади.
Наъматак (лат. Rosa) 	Наъматак турлари тоғли ҳудудларда 1000-2800 метр денгиз сатҳидан баландликларда кенг тарқалган. Наъматаклар асосан 800-2800 метр денгиз сатҳидан баландликлардаги тоғ ёнбағирларида, кўпроқ тоғ дарёлари ҳавзаларида ўсади. Наъматак турларидан тоғ ўрмон мелиорациясида ва шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилади. Наъматакнинг кўп турлари қурғоқчиликка чидамлилиги ва тупроқ танламаслиги билан ажралиб турали.
Қора маржон (лат. Sambucus nigra)	Бута ёки кичик дарахт бўлиб, бўйи 8 м га етади, шох-шаббаси тарвақайлаб ўсади.

	Маржондарахтпипг бу тури МДҲнинг Европа қисмида, Кавказда ва Қримда ёввойи ҳолда ўсади. У Кичик Осиёда ҳам тарқалган. Сояга, қурғоқчиликка чидамли бута. Нам ерда яхши ўсади. У ўрмонзорларда, йўл бўйларида. турли ташландиқ ерлардаҳам ўсади.
Семенов заранги (лат. Acer Semenovii Rgl.) 	Ушбу заранг Ўрта Осиёнинг денгиз сатҳидан 1000-2800 метр баландликларда ўсади, асосан тоғ дарёлари ҳавзаларида тарқалган. У тоғ мелиорациясида жарликлар эрозиясига учраган ерларни мустаҳкамлашда ҳимоя ўрмонзорлари барпо этишда жуда кўп қўлланилади. Совуққа бардошли. Тупроққа талабчан эмас. Тез ўсади ва ўрмон мелиорациясида ва тоғли ҳудудларни кўкаламзорлаштириш фойдаланиш учун тавсия этилади.
Ирғай (лат. Cotoneaster) 	Марказий Осиёда тарқалган. Тоғли ерлардаги тошли тупроқларда ўсади. Совуққа, иссиққа ва қурғоқчиликка чидамли, апрель ойида гуллайди. Уни республиканинг жанубий районларида, айниқса, тошли тоғ қияликларини кўкаламзорлаштиришда экиш тавсия этилади.
Метасеквойя (лат. Metaseguoia) 	Метасеквойя табиатда сояроқ, нам ерларда, тоғ қияликларида, дарё қирғоқларида, қумоқ, кислотали тупроқларда ўсади. Тошкент шаҳрида совуққа ва қурғоқчиликка чидамлилиги аниқланган. Тошкент шаҳрида яхши ўсмоқда кўкаламзорлаштириш ишлари учун кенгроқ фойдаланиш тавсия этилади. Сув босишига жуда чидамли. 80 кунгача сув ичида туради.
Оқтол (лат. Salix alba) 	Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Бу тол дарё қирғоқларида, кўл бўйларида, ботқоқ ерларда ўсади, кўп ерларда кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилади. Оқтол қурғоқчиликка, иссиққа ва совуққа ҳамда тупроқнинг шўрига чидамли, чиройли дарахт. Унинг мажнунтол сингари шакллари бўлиб, улар кўкаламзорлаштириш учун жуда мос келади. Уни истироҳат боғларига, сув ҳавзалари бўйига кўп экиш тавсия этилади. Сув босишига жуда чидамли. 60 кунгача сув ичида туради.

Оддий четан (лат. Sorbus aucuparia) 	Унумдор ерда яхши ўсади. Тоғ қияликларидаги тошли ерларда кўп учрайди. Совуққа, қурғоқчиликка чидамли. Оддий четан ўрмон мелиорациясида фойдали дарахт, иҳота ўрмон қаторларида пастки ярусда яхши ўсади. Ҳавонинг қуруқлигидан зарарланмайди.

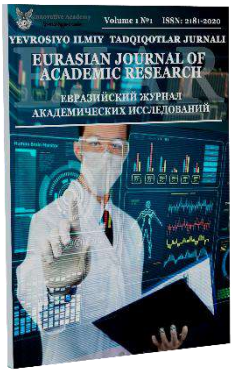
Қора терак, оқ терак ва оддий черемуха каби манзарали ўсимликлардан ҳам тоғ мелиорациясида жарликлар эрозиясига учраган ерларни кўкаламзорлаштиришда фойдаланиш мумкин. Терак Қозоғистонда дарё бўйларида, жумладан, Урал, Эмба, Иртиш дарёлари бўйида, водийларда тарқалган, Хитойнинг ғарбида ҳам учрайди. Дарё қирғоқларидаги қумли ва қумоқ тупроқли ерларда терак яхши ўсади. Шўртоб ерларни кўкаламзорлаш-тиришда туранғи катта аҳамиятга эга. Сув босишига жуда чидамли. 40 кунгача сув ичида туради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, эрозияга қарши кўкаламзорлаштириш гидроэлектростанция ҳудудини емирувчи таъсиридан, бевосита сув оқимлари ва сел оқимлари таъсири остида ювилишдан, ҳамда ўпирилишлардан ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилади. Эрозияга ва ўпирилишга қарши ўтказиладиган иҳота ўрмонлари маҳсус ишлаб чиқилган лойиҳа бўйича яратилади. Эрозияга қарши кўкаламзорлаштириш ишлари энг содда гидротехник иншоотларини вужудга келтириш – тушаётган сув оқимларини ювилаётган чўққилардан қочириш мақсадида марзалаб тўсиш, сув йиғиш новларини ўрнатиш, сувни боғлаш воситаларини ва ҳ.к. ни ўрнатиш билан биргаликда олиб борилади. Тўғон ва кўтармаларни ҳимоя қилиш учун дарёнинг ёнидаги сув босадиган қайирларга маҳаллий бутасимон ва дарахтсимон толларни ёнбағирлар бўйлаб сувнинг юқорига кўтарилгандаги ва тушгандаги сатҳлари соҳасидаги минтақалар кўринишида ўтказиш усули қўлланилади. Бунда эрозиясига учраган ерларни мустаҳкамлашда ҳимоя ўрмонзорлари барпо этишда юқорида жадвалда келтирилган ўсимликлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. Toshkent., 2018
2. Xonazarov Q. Mustaqillik va milliy munosabatlarning rivojlanishi. T.,2016
3. Bekmetov E. Xalqlar hamkorligi va iqtisodiy aloqalar. T., Mexnat, 1999.
4. Iskandarov I. Bozor iqtisodiyotiga o’tish: qiyinchiliklar, yechimlarni izlash. Inson va siyosat. 1995. №8
5. Salimov va b. Yangi O’zbekistonning 3 zafarli yili. T., Sharq, 2019.
6. Elena Kuznetsova. Istiqbol bugundan boshlanadi. Xalq so’zi. 2017. 2- mart.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SYNTHESIS OF SOME SULFUR-CONTAINING SORBENTS AND THEIR COORDINATION COMPOUNDS WITH D-METALS

Saidnazarov Toir Rahmon o'gli[1], Mamatkulova Yulduz Nazarovna [2]

[1,2] Termez State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717522

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

EXG – epixlorgidrin;
F – formal`degid;
K – karbamid;
IQ – infraqizil;
SAS - statik almashinish sig'imi;

ABSTRACT

This article consists of 8 pages, introduction, purpose of research, objectives of research, object of research, scientific significance of research results, ways of synthesis of sorbent-forming sorbents, starting materials and research methods, synthesis of sulfur-containing sorbents, Potassium O, O-di- (2-aminoethyl) -dithiophosphate synthesis, Potassium O, O-di- (2-aminoethyl) -diophosphate and epichlorohydrin-based ligand extraction, Potassium O, O-di- (2-aminoethyl) - Obtaining a complexing ligand from the interaction of dithiophosphate and formaldehyde. Formation of coordination compounds of Cu (II), Zn (II), Cd (II), Ag (I) ions with synthesized sorbents, the influence of various factors on the separation of complexing sorbents and IR-spectral characteristics of their structure consists of lims.

TARKIBIDA OLTINGUGURT BO`LGAN BAZI SORBENTLAR SINTEZI VA ULARNING D-METALLAR BILAN KOORDINATSIYON BIRIKMALARI

Saidnazarov Toir Raxmon o'gli[1], Mamatkulova Yulduz Nazarovna [2]

[1] Termiz davlat universiteti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

EXG – epixlorgidrin;
F – formal`degid;
K – karbamid;
IQ – infraqizil;
SAS - statik almashinish sig'imi;

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola 8 betdan iborat bo`lib , kirish , tadqiqotning maqsadi , Tadqiqotning vazifalari , Tadqiqotning obyekti sifatida , Tadqiqot natijalarining ilmiy axamiyati , Xelat hosil qiluvchi sorbentlarni sintez qilish yo`llari , Dastlabki moddalar va tadqiqot usullari , Tarkibida oltingugurt bo'lgan sorbentlar sintezi , Cu (II), Zn (II), Cd (II), Ag (I) ionlarining sintez qilingan sorbentlar bilan koordinatsion birikmalarini hosil qilish , Kompleks hosil qiluvchi sorbentlar ajratib olishda turli omillar ta'siri va ular tuzilishining IQ-spektral tavsifi , kabi bo`limlardan iborat .

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Kirish

Jaxonda d-metallarning kompleks birikmalari koordinatsiyon birikmalari kimyosidagi nafaqat fundamental , balki , amaliy tadqiqotlarning ham asoaiy predmeti xisoblanadi . d-Metallarning katta miqdordagi reaksiyon faol organic ligantlar bilan hosil qilgan koordinatsiyon birikmalarini sanoatning tarmoqlarida qo`llash natijasida zamonaviy chiqindisiz texnalogiyalar asosida muxim ishlab chiqarish jarayonlarining keng istiqbollari ochiladi . Bunday reaksiyon faol organic ligantlar sifatida tarkibida oltingugurt bo`lgan kompleks hosil qiluvchi sorbentlarni olish muvofiqdir maqsadga .

Tadqiqotning maqsadi tarkibida oltingugurt bo`lgan kompleks hosil qiluvchi polifunksianal sorbentlar sintez qilish , ular asosida bazi d-metallarning komleks birikmalarini sorbsiya usulida olish va olingan birikmalarning tarkibi , tuzilishi xamda xossalarini aniqlashdan iborat .

Tadqiqotning vazifalari : Tarkibida oltingugutr bo`lgan kompleks xosil qiluvchi yangi polifunksianal sorbentlar sintaz qilish

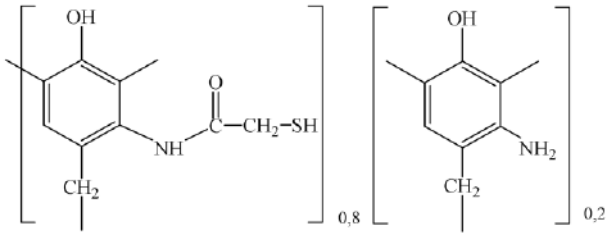
Cu(II) , Zn(II), Cd(II), Ni(II), Ag(I), ionlarining sintez qiingan sorbentlar bilan kompleks kirikmalarini olish .

Tadqiqotning obyekti sifatida kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiyofosfat, metanal , epixlorgidrin asosida sintez qilingan yangi kompleks hosil qiluvchi polifunksianal sorbentlar va Cu(II) , Zn(II), Cd(II), Ni(II), Ag(I), ionlarining sintez qilingan sorbentlar bilan koordinatsiyon birikmalari tanlangan .

Tadqiqot natijalarining ilmiy axamiyati shundan iboratki ,kompleks hosil qiluvchi yangi polifunksianal polidentant sorbentlarni sintez qilish yo`llari va Cu(II) , Zn(II), Cd(II), Ni(II), Ag(I), ionlarining sintez qilingan ligantlar bilan koordinatsiyon birikmalar hosil qilishning eng samarali sharoitlari aniqlandi .

Xelat hosil qiluvchi sorbentlarni sintez qilish yo`llari .

Ishda og`ir metal ionlariga nisbatan sorbsiyon xossalari yaxshilangan kompleks hosil qiluvchi ionit olish yo`llari berilgan . Kompleks hosil qiluvchi sorbentni olish uchun meta aminofenol va metanal choklangan polikandensasion sopolimerga 121-132 ^{o}C xaroratda CO_2 gazi oqimida tioglikol kislata tasir etirilgan . Olingan sorbentning taxmining tuzulishi :

Bu ionitning sorbsiyon qobilyati mg/g da quyidagicha keltirilgan Ag -637 (0.5n HNO_3) 96 (1n. H_2SO_4) ; Pt-92 ; Pd-45, Ir-124 Au-212 (1n. HCL), 97 (1n. H_2SO_4) ; Hg-309 (0,1n. HNO_3) 96 (1n.H_2SO_4) ; Sn -91 (1n. H_2SO_4) .

Purolite S-957 xelatli smolasi yordamida HCl kislatali eritmalardan Sc ionlari yutilishi tadqiq etilgan . Smolaning Sc skandiy bo`yicha sig`imi 2,81 mmol/l .

Dastlabki moddalar va tadqiqot usullari

Ishni bajarishda “t” va “kt” markali reaktivlar ishlatildi. Reaktivlarning aniq o`lchamli eritmalari ma`lum xajimdagi erituvchilarda eritib tayyorlandi . Elementlarning analiz qilinayotgan eritmadagi miqdori optiq analiz usullari yordamida CF-46 spektrofotometri va KFK-2MP fotometrida aniqlangan .Ligantlarning metallar ionlari bo`yicha almashinish sig`imini aniqlashda mis (0.050n, pH=3,5 -3,81) nikel (0,1n , pH=6.51) , kobalt (0,1 n, pH=5,50), rux (0,1n ,pH=5,51), kadmiy (0,1n pH=5.51), sulfat eritmalaridan foydalanildi . Dastlabki ba muvazanat eritmalar tarkibidagi metallar kationlarining kansentratsiyasi trilonometrik titirlash , fotpkolorometriya (Fe^{2+}, Ni^{2+},Cu^{2+},) va atom-absorbsion spektrometrik (Ag^{+}) usullari yordamida aniqlandi . Eritmalarning sorbentlar bilan o`zaro bog`lanish vaqtining davomiyligi 1 sutka bo`lib , eritmalar pH qiymati potinsiyometrik usulda aniqlandi.

Tarkibida oltingugurt bo'lgan sorbentlar sintezi

Kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat va epixlorgidrinning o'zaro reaksiyasidan sorbent sintezi. Fosfor (V) sul`fidning $P_2S_5$ olinishi. 1,551 g (0,05 mol`) maydalangan qizil fosfor 4,01 g (0,125 mol`) oltingugurt kukuni bilan aralashtirildi. Bu aralashma yuqori issiqlikka chidamli shishadan tayyorlangan probirkaga solinib, quruq uglerod (IV) oksidning CO_2 kuchsiz oqimida qizdirildi. Harorat bir jinsli suyuqlik hosil bo'lguncha (301-350 ^oC) sekundlik vaqt bilan oshirib borildi. So'ng probirka sovitildi va bunda sariq-yashil kristall modda hosil bo'ldi. Hosil bo'lgan sariq-yashil kristall modda probirkadan ajratib olindi. Mahsulot 5,381 g, reaktsiya unumi 97%.

Kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat sintezi. Qaytar sovutkich o'rnatilgan va avtomatik aralashtirgich o'rnatilgan uch og'izli yumaloq tubli kolbaga 6,11g (0,1 mol`) 2-aminoetil spirt solib, unga 5,38 1g (0,024 mol`) fosfor (V) sul`fid oz-oz miqdordan sekinlik bilan qo'shildi. Bunda shiddat bilan issiqlik chiqish reaktsiyasi sodir bo'lishi natijasida vodorod sul`fid ajraldi. Vodorod sul`fidning ajralish inensivligi kamaygandan so'ng aralashma suv hammomida vodorod sul`fid ajralmay qolguncha qizdirildi. Reaktsiya tugagandan so'ng aralashma o`zaro teng hajmiy nisbatda benzolda eritildi va hosil bo'lgan ditiofosfat kislota kaliy karbonat bilan neytrallandi. Aralashma Byuxner voronkasida fil`trlanib, qolgani benzol bilan yuvildi. Benzolli eritma vakuum yordamida haydalib, olingan kaliyli tuz 51 ^oC haroratda quritildi. Olingan mahsulotni kaliy karbonatdan tozalash uchun kam miqdordagi atsetonda eritilib, benzol qo'shib cho'ktirildi. Mahsulot 8,1 g, reaktsiya unumi 78 %. t_{suyuq}= 118-119 ^oC . Olingan kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat oq rangli mayda kristall modda bo'lib, suvda, spirti etilda yaxshi eriydi, xloroformda erimaydi.

Kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat va epixlorgidrin asosida ligand ajratib olish. Qaytar sovutkich va avtomatik aralashtirgich o'rnatilgan uch og'izli kolbaga 8,1 g (0,0315 mol`) kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat solindi va unga aralashtirib turgan holda suv hammomida qizdirib turib, 41$^0C$ haroratda 5,81 g (0,063 mol`) epixlorgidrin tomchilatib qo'shildi . So'ngra harorat 85-91 ^oC gacha oshirildi va shu haroratda 1-1,5 soat aralashtirilgandan so'ng qattiq, smolasimon massa hosil bo'ldi. Hosil bo'lgan qattiq massa chinni kosachaga solinib, quritish shkafida 85-91 ^oC haroratda 24 soat davomida quritildi.

Quritilgan polimer maydalandi va quyi molekulyar moddalardan dastlab kaliy gidroksidining suvdagi 5% li eritmasi, keyin esa, fenolftalein indikatori bo'yicha neytral reaktsiya berguncha distillangan suv bilan yuvildi va havoda quritildi. Olingan sorbent gelsimon sariq-jigar rangli mayda granula donachalardan iborat. Havoda quritilgan sorbent massasi 14,021 g, namligi 16 %, reaktsiya unumi 87%. Sintez qilingan kompleks hosil qiluvchi sorbent suvda qisman bo'kadi, organik erituvchilar bundan mustasno, organik erituvchilarda erimaydi va bo'kmaydi .

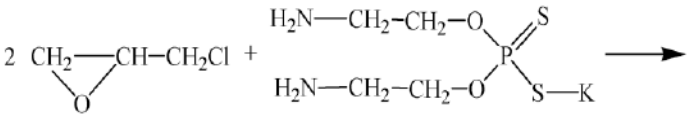
**Kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat va formal`degidning o'zaro ta'sirlashishidan kompleks hosil qiluvchi ligand olish.** Qaytar sovutkich va avtomatik aralashtirgich o'rnatilgan uch og'izli kolbaga 8,1 g (0,0315 mol`) kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat solindi va unga aralashtirib turgan holda suv hammomida qizdirib turib, 41^{0}C haroratda 15,81 ml (0,2 mol) formalin tomchilatib qo'shildi. So'ngra harorat 85-91 ^{o}C gacha oshirildi va shu haroratda 4-4,5 soat aralashtirilgandan so'ng qattiq, smolasimon massa hosil bo'ldi. Hosil bo'lgan qattiq smolasimon massa chinni kosachaga solinib, quritish shkafida 85-91 ^{o}C haroratda 24 soat davomida quritildi. Quritilgan polimer maydalandi va quyi molekulyar moddalardan dastlab kaliygidroksidi ning suvdagi 5% li eritmasi, keyin esa, fenolftalein indikatori bo'yicha neytral reaktsiya berguncha distillangan suv bilan yuvildi va havoda quritildi. Olingan ligand gelsimon sariq rangli mayda granula donachalardan iborat. Havoda quritilgan sorbent massasi 12,571 g, namligi 14 %, reaktsiya unumi 83%. Sintez qilingan kompleks hosil qiluvchi sorbent suvda qisman bo'kadi, organik erituvchilar bundan mustasno, organik erituvchilarda erimaydi va bo'kmaydi.

Kompleks hosil qiluvchi sorbentlar ajratib olishda turli omillar ta'siri va ular tuzilishining IQ-spektral tavsifi

Epixlorgidrinning kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat bilan o'z-o'zidan polimerlanishi asosidagi kompleks hosil qiluvchi sorbent sintez qilishda eng qulay sharoitni aniqlash uchun polimerlanish jarayoniga dastlabki komponentlar nisbati, harorat va reaktsiya davomiyligi kabi omillar ta'siri o'rganildi. Dastlabki moddalar tuzilishi va xossalarining ligand tuzilishi va xossalariga ta'sirini aniqlash hamda yuqori ko'rsatkichli ekspluatatsion xossalarga ega bo'lgan ionit olish variantlarini tanlash maqsadida sorbent olishda dastlabki moddalar nisbatining ta'siri o'rganildi. Polimerlanish reaktsiyasining optimal harorati uchun 81 ^{0}C tanlab olindi, bunda reaktsiya davomiyligi 1,81 soatni tashkil etadi. Olingan sorbentning 0,1 N NaOH eritmasi bo'yicha statik almashinish sig'imi 4,711 mg-ekv/g ga yetadi.

Epixlorgidrinning kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfat bilan polimerlanish jarayoni kimyoviy va IQ-spektral analiz natijalari asosida , shuningdek, adabiyotdagi ma'lumotlardan foydalangan holda to'rt bosqichli mexanizm bo'yicha quyidagi ko'rinishi taklif etildi.

1. Tuzning hosil bo'lishi:

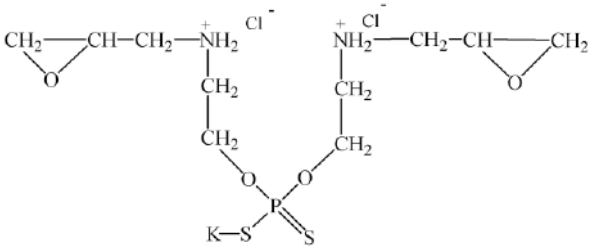

Bu bosqichning tezligini ta'sirlashuvchi moddalarning molyar kontsentratsiyalari orqali quyidagicha tasvirlash mumkin:

W1=K2[EXG]2•[KD2AEDTF]

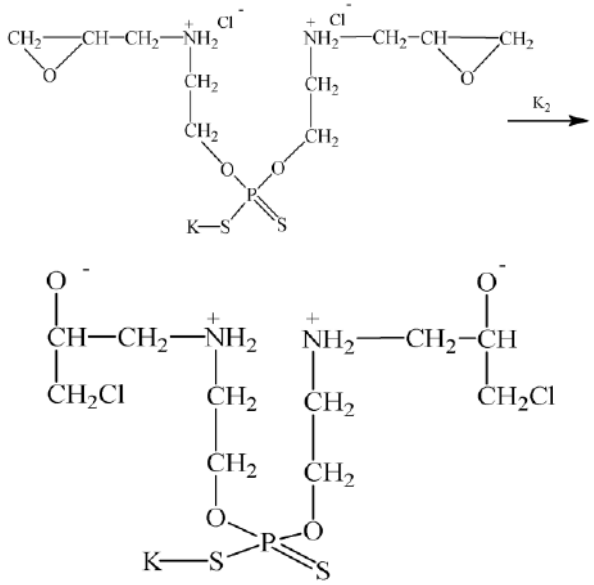
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Bu yerda K2- tuz hosil bo'lish reaktsiyasining tezlik doimiysi; [EXG]- epixlorgidrinning molyar kontsentratsiyasi, mol`/l; [KD2AEDTF]- kaliy O,O-di-(2-aminoetil)-ditiofosfatning molyar kontsentratsiyasi., mol`/l.

Tuz hosil bo'lish reaktsiyasi tugagandan so'ng epoksi guruhlar xalqasining ochilishi hisobida faol markaz bo'lgan svitter-ion hosil bo'ladi.

2. Initsirlanish:

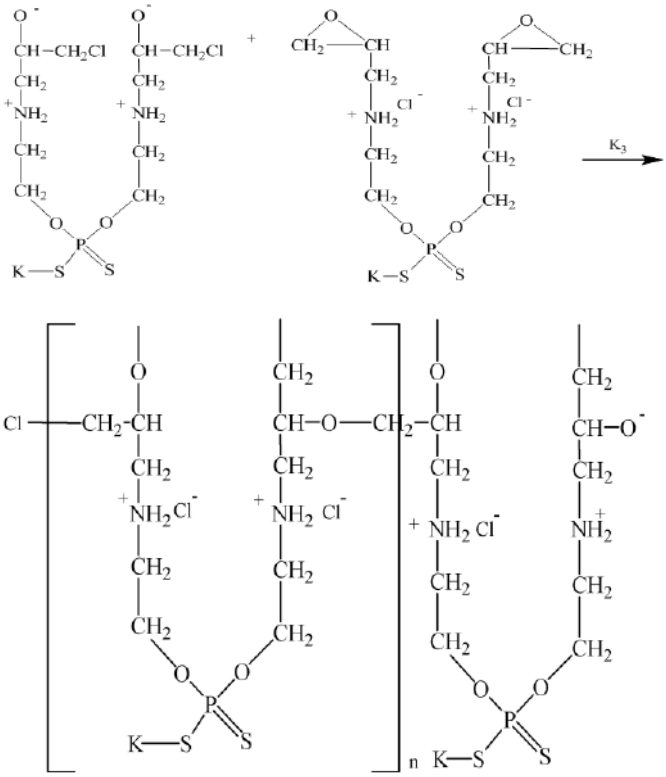
Initsirlanish bosqichining tezligini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$W2=K2[M3]$$

Bu yerda [M3]- tuzning molyar kontsentratsiyasi, mol`/l.

Monomer tuzlarning svitter-ionlar hosil qilib birikishi natijasida, anionli polimerlanishning odatiy tuzulishi bo'yicha zanjirning o'sishi boshlanadi.

3. Zanjirning o'sishi:

Zanjirning o'sish tezligi quyidagi tenglama bilan ifodalanadi:

$$W3=K3[A3]\bullet[M]$$

Bu yerda [A3]- faol qisimning molyar kontsentratsiyasi, mol`/l. Hosil bo'lgan makrotsvitter ionning reaktsion muhitdagi suv molekulalari bilan ta'sirlashishi natijasida zanjirning uzilishi sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turaev X.X., Ganiev A.G. Xodjaev O.F., Zakonomernost' transvliyaniya v kompleksnix soedineniy kobal`ta // Monografiya. -T.: Fan, 1998. S.100.

2. Turaev X.X., Xodjaev O.F., Ganiev A.G., Turaev N.YU. Ekstraktsiya blagorodnix metallov proizvodnimi ditiofosfornix kislot i ix radioaktivatsionnoe opredelenie. // Monografiya. - T.: Fan, 1998. S. 169.

3. Davronov M.D., Sulaymonov K., To'raev X.X., Xodjaev O.F., Axmedov YU.M. Kompleksnie soedineniya metallov s nekotorimi organicheskie osnovaniyami. // Monografiya. - T.: Fan, 2000, 180 s.

4. X.X. To'raev, F.B. Eshqurbonov, A.T. Djalilov, SH.A. Qosimov, Tarkibida azot, fosfor va oltingugurt bo'lgan kompleks hosil qiluvchi ionitlar // Monografiya. -T.: «Universitet», 2019. 144 b.

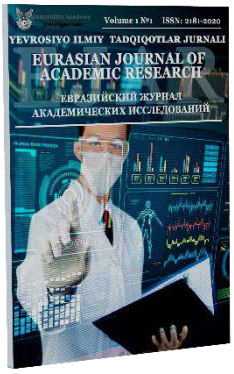
5. Kuznetsov N.T. Gorizonti koordinatsionnoy ximii // XXV mejdunarodnaya Chugaevskaya konferentsiya po koordinatsionnoy ximii i II molodejnaya konferentsiya-shkola «Fiziko-ximicheskie metodi v ximii koordinatsionnix soedineniy», -Suzdal`, 6-11 iyunya 2011. -s. 9.

6. Ismailov I.I., Djalilov A.T., Askarov M.A. Ximicheski aktivnie polimeri i oligomeri. – Tashkent: -Fan, -1993. -232 s.

7. Abdutalipova N.M., Tursunov T.T., Nazirova R.A., Muxamedova M.A. Issledovanie kompleksoobrazuyushey sposobnosti ionitov polikondensatsionnogo tipa // VII Vserossiyskaya interaktivnaya konf.(s mejdunarodnim uchastiem) molodix uchyonix / Sovremennie problem teoreticheskoy i eksperimental`noy ximii, Saratov, -2010. - S.235-236.

8. Grachek V.I., Shunkevich A.A., Martsinkevich R.V., Isakovich O.I. Noviy voloknistiy selektivniy sorbent po ionam margantsa // Tezisi dokladov 19 Mendeleevskiy s'ezd po obsheyi prikladnoy ximii, T. 3., Volgograd, 25-30 sent., 2011, s. 60.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS OF SAVING ELECTRICITY BASED ON ASSYCHRONIC MOTORS OPERATING IN MINIMUM POWER REMOVAL REGIME

Xolliyev Javohir Farxodovich [1], Amrullayev Bekzod Bobur o'g'li [2], Suyunov Zafar Alisher o'g'li[3], Yusupov To'lqin Maxsudovich[4]

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717501

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

engine, motor, jet, rectifier, coefficient

ABSTRACT

In this article, we provide information on how to calculate the power losses of asynchronous electric motors and how to save them, i.e. reactive power compensation.

ASINXRON MOTORLARNING MINIMUM QUVVAT ISROFI REJIMIDA ISHLASHI ASOSIDA ELEKTR ENERGIYANI TEJASH USULLLARI

Xolliyev Javohir Farxodovich [1], Amrullayev Bekzod Bobur o'g'li [2], Suyunov Zafar Alisher o'g'li[3], Yusupov To'lqin Maxsudovich[4]

[1] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali "Qishloq va suv xo'jaligida energiya ta'minoti" kafedrasi assistenti

[2] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali Qishloq va suv xo'jaligida energiya ta'minoti ta'lim yo'nalishi 2 bosqich talabasi

[3] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali Qishloq va suv xo'jaligida energiya ta'minoti ta'lim yo'nalishi

[4] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali Qishloq va suv xo'jaligida energiya ta'minoti ta'lim yo'nalishi 1 bosqich talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Divigatel, mator, reaktiv, to'g'irlagich, koeffisent.

ANNOTATSIYA

Bu maqolada biz asinxron elektr matorlarini quvvat isroflarini hisoblash va ularni tejash usullari haqida ma'lumotlar berilgan yani reaktiv quvvatni kompensatsiya qilish.

Reaktiv qiymatni kompyensasiya qilish va $\cos\varphi$ ni oshirish hamma ishlab chiqarish sohalari uchun ham muhimdir.

Quvvat koeffisiyentining past bo`lishi quyidagi sanab o`tilgan sabablarga bog`liqdir:

1. Asinxron motorlarni quvvat bo`yicha hamda ishlash sharoitini noto`g`ri tanlash. Faza rotorli asinxron motorlarning induktiv qarshiligi sochilishining yuqoriligi sababli $\cos\varphi$ qiymati rotori qisqa tutashtirilgan asinxron motorlarnikiga nisbatan past bo`ladi. Yopiq konstruksiyali motorlarda sovush sharoitlari ochiq konstruksiyali motorlarnikiga nisbatan pastroq bo`ladi. Turi va quvvati bir xil bo`lgan motorlar ichida qaysi birining tezligi yuqori bo`lsa shuning $\cos\varphi$ qiymati yuqori bo`ladi.

2. Ishlab chiqarish mexanizmlari va ularning elektr jihozlari vaqt bo`yicha to`liq bo`lmagan va notekis yuklanganligi sabab bo`ladi.

3. Elektr motor va transformatorlarning yuklanishsiz ishlashi.

4. Quvvati yuqori bo`lgan elektr motor va transformatorlarni quvvati kam bo`lgan ishlab chiqarish qurilmalarida qollash.

5. Elektr motorlarni nominal quvvatidan yuqori quvvatda ishlatish magnit oqimi sochilishini ko`paytiradi va natijada $\cos\varphi$ pasayadi.

6. Ishdan chiqqan yoki yomon ta'mirlangan elektr jihozlari ishlatilishi: masalan, rotor po`lati tunukalarini zich siqmaslik, tator chulg`ami o`ramlari soni birlamchi sonidan kam bo`lishi va h.k. uulg`amlar sonining 10% ga kamayishi motor salt yurishini 25% ga shiradi va bu esa quvvat koeffisiyentini 6 – 8% ga kamayishiga olib keladi. Rotor po`ati o`lcmining 10 mmga farq qilishi $\cos\varphi$ ning 15 – 30% kamayishiga olib keladi.

7. Tushlikda, kechki smenada, quvvati yuqori bo`gan ashinalarning uzoq vaqt o`hirib qo'yilgan vaqida hamda kichik uklanishli rejimda ishlayotgan paytda tarmoqdagi kuchlanishning bir necha voltga oshishi induktiv istye'molchi magnitlovchi tokining oshishiga olib keladi va natijada $\cos\varphi$ ning pasayishiga sabab bo`adi. Payvandlovchi apparatlar kabi induktivligi yuqori bo`lgan elektr istye'molchilarning reaktiv quvvat kompensatorlarisiz ishlatilishi sabab bo`adi.

8. To`g`rilagichli qurilmalarning bo`lishi va to`yinish rejimiga yaqin rejimda ishlayotgan ferromagnit o`zakli elektr istye'molchilarning bo`lishi natijasida tarmoqdagi kuchlanishning sinusoidalligi buziladi. Asinxron motor va transformatorlarda nosinusoidal kuchlanish ta'sirida qo`shimcha quvvat pasayishi paydo bo`ladi va bu izolyasiyaning ishlash muddatini kamaytiradi.

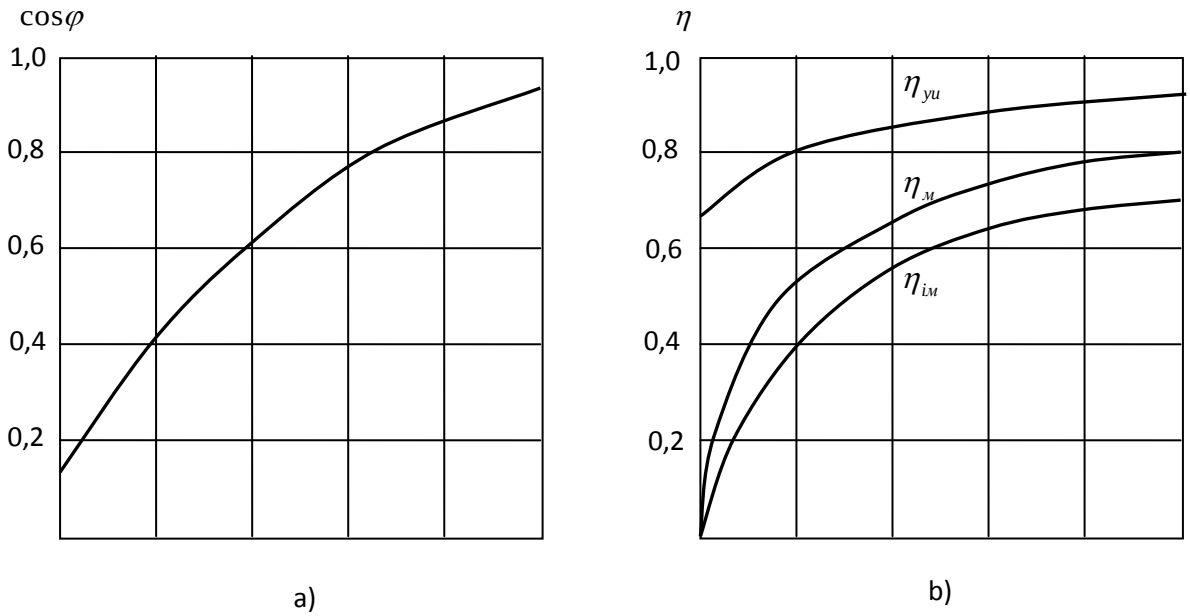
$$K_M = \cos\varphi_1 K_{П1}, \qquad (1.1)$$

bu yerda $\cos\varphi_1$ – birinchi garmonikaning quvvat koeffisiyenti,

$K_П = \dfrac{I_1}{\sqrt{\Sigma I_i^2}}$ – tuzatish koeffisiyenti,

i – garmonik tashkil etuvchining tartib soni.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

a) b)

1 – rasm. Asinxron elyektr motor quvvat koeffisiyentining (a), elektr motor $\eta_м$, ishchi mashina $\eta_{iм}$, yuritma η_{yu} FIK larining (b) yuklanish koeffisiyentiga bog`liqlik grafiklari

Qurilma umumiy quvvat foizining kamayishi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

Sanoat korxonalarida ishlatilayotgan quvvat koefisiyenti 0,2 – 0,5 (payvandlash qurilmalari, kranlar, ekskavatorlar) dan 0,7 – 0,8 (ventilyatorlar, betonaralashtirgichlar, konveyerlar) gacha bo'lgan, shu bilan bir qatorda quvvat koeffiqiyenti birga yaqin bo`lgan va sig`imli yuklanishli (sinxron motorli kompressor va nasoslar) elektr istye'molchilar bo`lishi mumkin. Vaxolanki elektr qurilmalarni ekspluatasiya qilish qoidalariga ko`ra tarmoqning quvvat koeffisiyenti qiymati 0,92 – 0,95 bo'lishi talab etiladi.

Quvvat koeffisiyentini oshirish va elektr jihozlardagi quvvat isrofini kamaytirish maqsadida quyidagi tadbirlar ko`riladi:

Motori qisqa tutashtirilgan asinxron motorlarni tanlash hamda imkoni va sharoitiga qarab sovushi oson kechuvchi ochiq konstruksiyali motorlarni qo`llash.

2. Ishchi mexanizimi elektr jihozlarini to`liq yuklatish va ishlab chiqarish davomida bir tekis taqsimlanishiga erishish. 2.2 – rasmda motorning $\cos\varphi$ va FIK, ishchi mexanizim va yuritmaning FIK larining yuklanish koeffisiyenti $K_{yu}$ ga bog`liq ravishda o`zgarishi keltirilgan.

Iqtisod qilingan elektr energiyani hisoblash uchun elektr energiyaning avval solishtirma qiymatini hisoblaymiz:

$$Э_{CQ} = \frac{1}{\eta_M * \kappa_{yu}} \left[\kappa_{yu} + \frac{\alpha(1-\eta_M)}{\kappa_T} \right] \quad (1.2)$$

bu yerda η_M – ishchi mexanizmning to`liq yuklanganligidagi FIK; $K_{yu}$ – yuklanish koeffisiyenti; $K_T$ – ishchi mexanizmning ishlatilish koeffisiyenti; $\alpha = 0,7 - 0,9$ – ishchi mexanizmning turi va konstruksiyasiga bog`liq bo`lgan koeffisiyent.

K_{yu} va K_T koeffisiyentlar quyidagi formulalar yordamida aniqlanadi:

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

$$K_{yu} = \frac{P}{P_H}, K_T = \frac{t_M}{(t_M + t_O)},$$

(1.3)

bu yerda P_N – motorning nominal quvvati,

Ishchi mexanizmning maksimal ish rejimi uchun $t_o = 0$ va $K_T = 1$, $K_{yu} = 1$ bo`lgani uchun elektr energiyaning solishtirma qiymati eng minimal bo`ladi:

$$Э_O = \frac{[1+\alpha(1-\eta_M)]}{\eta_M}.$$

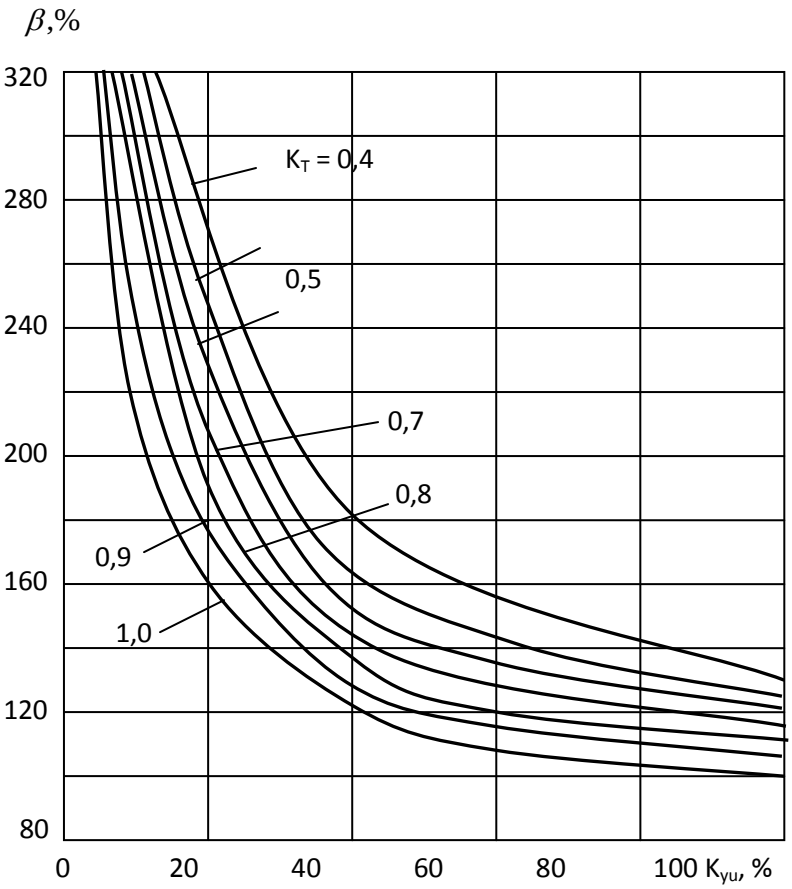
(1.4)

Ishchi mexanizmi yuklanishini oshirish natijasida energiyadan qilinadigan iqtisodni hisoblash uchun 2.3 – rasmdagi grafiklardan hamda $\beta = Э_{CQ} / Э_0$ t_m – mexanizm koeffisiyentini hisobga olgan holda har soatda elektr energiyadan qilinadigan iqtisod quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$\Delta Э = (\beta_1 - \beta_2) * Э_O,$$

(1.5)

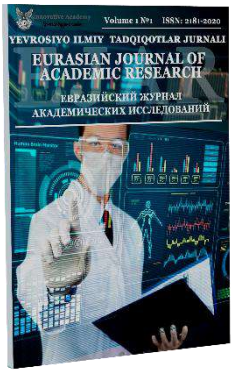
bu yerda β_1, β_2 – yuklanish oshirguncha va oshirilgandan so`ng elektr energiya solishtirma qiymatining nisbiy o`zgarish koeffisiyentlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1.Беллман Р. Введение в теорию матриц / Р.Беллман.- М.: Наука, 1976.-352 б.
2. Бернштейн А.Я. Тиристорные преобразователи частоты в электроприводе / А.Я. Бернштейн, Ю.М. Гусяцкий, Р.С. Сарбатов; под ред. Р.С. Сарбатова.-М.:Энергия, 1980.-328 б.
3.Браславский И.Я. Асинхронный полупроводниковый электропривод с параметрическим управлением /И.Я. Браславский.-М.: Энергоатомиздат, 1988.-224 б.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS FOR CREATING A SOLAR CHARGER BATTERY CHARGING CONTROL UNIT WHEN CREATING AN ALTERNATIVE AND RENEWABLE UNINTERRUPTIBLE POWER SUPPLY

Jumayev Axrom Asror ug'li[1], Nurov Xomid Ibroximovich[2], Ruziboyev Muminjon Muzaffar ugli[3], Xolbutayev Axror Valijon ugli[4]

[1,2] БФТИИИМСХ, ассистент кафедры «Электроснабжение водного и сельского хозяйства»

[3,4] БФТИИИМСХ, студенты «Электроснабжение водного и сельского хозяйства»

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717509

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Alternative and renewable energy, battery, solar battery, controller, inverter.

ABSTRACT

The task of the battery charging unit controller for solar battery charging is to create a mobile and renewable energy source. View of a battery charging unit using a solar panel Ideal block diagram for supplying electricity to solar consumers.

СПОСОБЫ СОЗДАНИЯ БЛОКА УПРАВЛЕНИЯ ЗАРЯДКОЙ АККУМУЛЯТОРА НА СОЛНЕЧНОМ ЗАРЯДНОМ УСТРОЙСТВЕ ПРИ СОЗДАНИИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО И ВОЗОБНОВЛЯЕМОГО ИСТОЧНИКА БЕСПЕРЕБОЙНОГО ПИТАНИЯ

Жумаев Ахром Асрор уғли[1], Нуров Хомид Иброхимович[2], Рузибоев Муминжон Музаффар угли[3], Холбутаев Ахрор Валижон угли[4]

[1,2] БФТИИИМСХ, ассистент кафедры «Электроснабжение водного и сельского хозяйства»

[3,4] БФТИИИМСХ, студенты «Электроснабжение водного и сельского хозяйства»

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 17 апреля 2021 г.
Утверждено: 21 апреля 2021 г.
Опубликовано: 23 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Альтернативная и возобновляемая энергия, аккумулятор, солнечная батарея, контроллер, инвертор.

АННОТАЦИЯ

Задачей контроллера блока зарядки аккумулятора для зарядки солнечной батареи является создание мобильного и возобновляемого источника энергии. Вид блока зарядки аккумулятора с помощью солнечной панели.Идеальная блок-схема для подачи электроэнергии для солнечных потребителей.

Сегодняшние представления о солнечных элементах (СЭ), батареях и фотоэлектрических устройствах исторически сложились около 40 лет

назад, и за последние 10-15 лет они стали источником энергии для населения и простых людей. Природа этих устройств основана на поглощении солнечного излучения в полупроводниковых материалах и разделении результирующих пар зарядов в полупроводниковом барьере и передаваемых во внешнюю цепь.

Практические исследования - это проектирование, подготовка, оптимизация структур СЕ с оптимальными параметрами, разработка СЕ, батарей и фотоэлектрических технологий, а также использование этих технологий для потребителей различной емкости и мощности. внедрение системы электроснабжения.

Большая часть СЕ, в настоящее время производимая и используемая в качестве источника энергии для нужд человека, выполнена из кремниевого материала. Основной причиной этого является кремний, который является основой микроэлектронных устройств, которые часто используются для нужд народного хозяйства. Во-вторых, кремний - это элементарный полупроводник, составляющий около 30% поверхности Земли, а также передовые технологии.

Мы рассматриваем образование твердого тела с точки зрения электронной теории в случае материалов ЯУ. Во время образования твердого тела атомы находятся настолько близко друг к другу, что образуются электроны во внешней оболочке. Вместо отдельных единичных орбит отдельных электронов в атоме образуются совокупные орбиты, и оболочки в атоме связаны со сферами и обычно принадлежат кристаллу. Поведение электронов резко изменится, и электроны в конкретном атоме и на определенном энергетическом уровне смогут перемещаться к другому соседнему атому на той же энергетической поверхности без изменения энергии и, таким образом, свободно перемещать электроны в кристалле.

Все атомы в изолированном состоянии кристалла заполнены электронами. Только в области, где валентные электроны расположены на некоторых верхних уровнях, уровни не полностью заняты. Проводимость, оптика и другие свойства кристалла в основном определяются энергетическим расстоянием от валентного поля до поверхности заполнения и над ней. Тепло и оптическая проводимость могут передавать электроны из валентного поля в электрическую проводимость и участвовать в электрической проводимости. Смещение электронов к свободному полю в валентном поле создает движение противоположного положительного заряда, называемого порами.

Диэлектрики называются валентными полями и после них. Энергетическое расстояние до области проницаемости называется веществами с относительно большим количеством энергии. Металлы, однако, имеют другую структуру. Они могут быть частично заполнены валентным полем или могут быть смежными со следующим проводящим полем.

Мы рассмотрим функцию зарядного устройства для зарядки солнечной батареи с помощью мобильного и возобновляемого источника энергии. Выходная мощность солнечной батареи составляет около 21-23 Вольт, когда зарядное устройство отключено, и около 17-18 Вольт, когда батарея подключена. В этом блоге по контролю за солнечной батареей хранится информация о напряжении, поступающем от солнечной батареи, поэтому он поддерживает напряжение 13 вольт для 12-

вольтовой батареи. Для этого Солнечное Battery Blog Зарядное Устройство Battery Battery

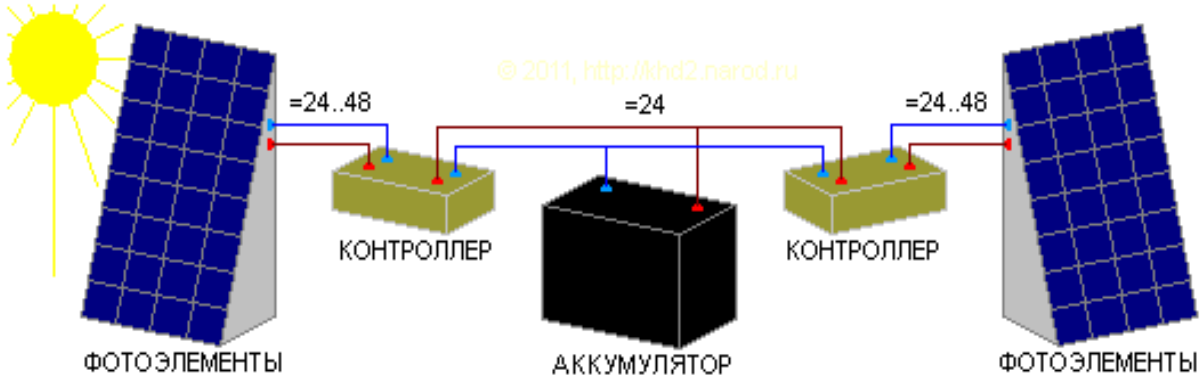

Рисунок 1 Изображение зарядного устройства, используемого в солнечной панели.

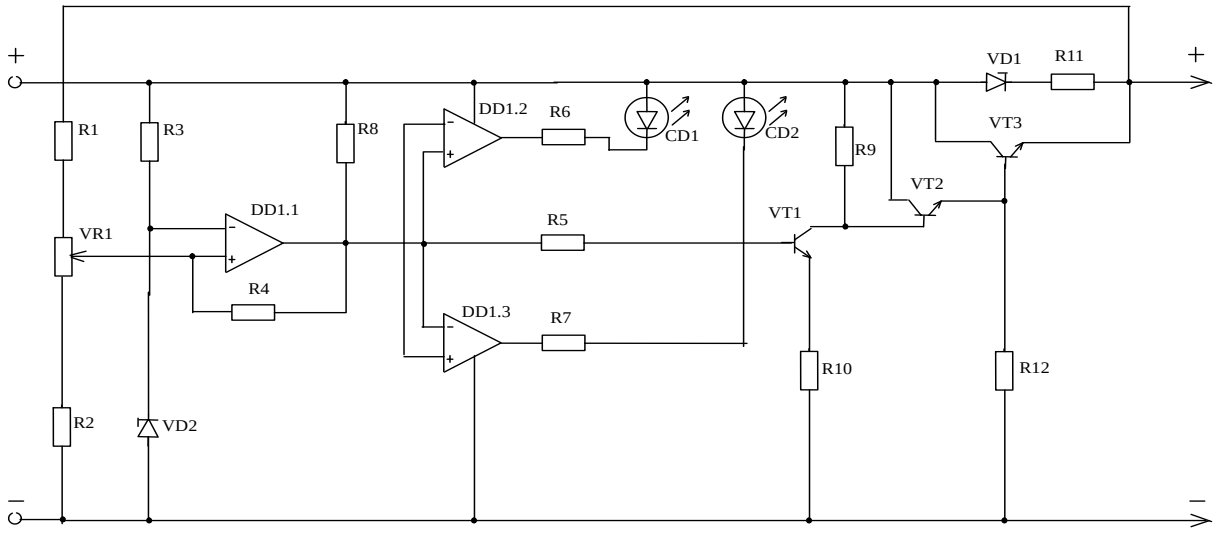

Рисунок 2 Принципиальная схема контроллера, заряжающего аккумулятор от солнечной батареи и поддерживающего ее на уровне 13 вольт. R1,R2-33K; R3-510; R4-1M; R5-1K; R6,R7-470; R8-1K; R9-1,2K; R10-120; R11-100; R12-300; VD1,VD2-KC162; DD1-LM339; VR1-50K; VT1-KT315; VT2-KT605; VT3-KT819.

Мы разработаем следующую блочную схему для обеспечения потребителей солнечной энергией, батареями и электричеством, если они вообще не используют сеть:

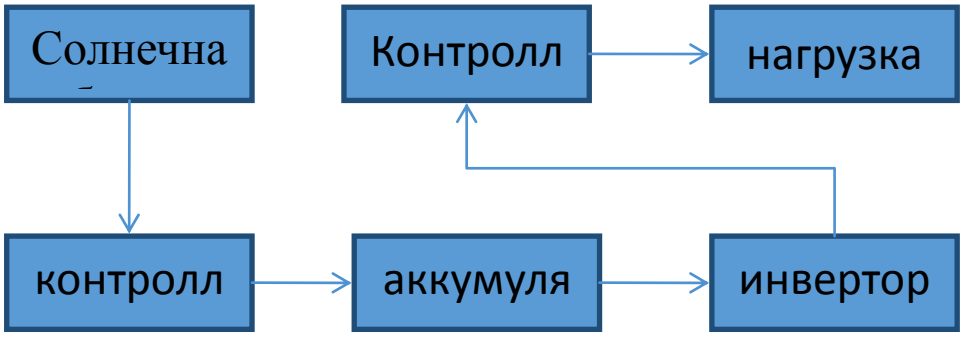

Рисунок 3. Идеальная блок-схема для энергоснабжения потребителя солнца

Солнечная батарея в этой схеме блоков преобразует солнечную энергию в электричество и передает ее контроллеру. Контроллер держит аккумулятор на напряжении 13 вольт. Аккумулятор собирает электричество и передает его на

преобразователь в нужное время, тогда как преобразователь преобразует 12 вольт в 220 вольт. Сравнительный анализ возможных режимов работы солнечных энергетических устройств. С точки зрения стоимости и удобства устройства желателен тихий режим работы. Он работает в оригинальной схеме цепи, которая автоматически контролирует общую нагрузочную способность для инвертора, которая имеет ограниченную выходную мощность и которая снижает вероятность перегрузки из-за ошибки.

Литературы:

1. Хашимов А.А., Имомназаров А.Т. Электромеханик тизимларда энергия тежамкорлик. Ташкент: 2005.

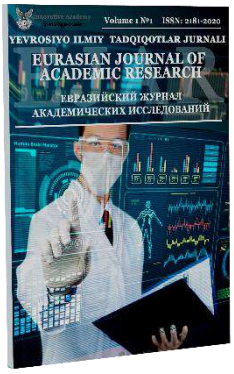
2. Каххоров С.К., Мирзоев Д.П. ИЗУЧЕНИЕ КОММУТАТСИОННЙХ УСТРОЙСТВ эуропеан ссиенсе № 2 (51). Парт ИИ [6].

3. Дубровский В.С., Виестур У.Е. Метановое сбраживание селскохозяйственных отходов. - Рига: Зинатие, 1988. 204 с. [4.55]

4. Имомов Ш.Ж., ХвангСангГу., Усмонов К.Е., Шодиев Э.Б., Каюмов Т.Х., «Алтернативное топливо на основе органики» Т., 2013 гг. 160 стр.[7.45

5.Прямой контроль крутящего момента двегателя ., ХД Ачилов , МБ Иноятов , ДИ Комилов

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DEVELOPMENT OF ENERGY SAVING METHODS WITH CONTROLLED ENERGY SAVING ELECTRIC POWER

Nurov Homid Ibrokhimovich[1], Jumayev Axrom Asror qizi[2], Sirojev Jovid Jahonovich[3], Amrullaev Behzod Boburovich[4]

[1,2] Teacher of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers,(email:axromjumayev@gmail.com)
[3,4] Student of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717531

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

asynchronous, electric drive, energy saving, controllers.

ABSTRACT

Low load operation of asynchronous electric drives leads to underutilization of their installed power, unreasonable excess consumption of active and especially reactive power required by the motor, decrease in energy efficiency of the device and increase of electricity consumption per unit of output.

КОНТРОЛЛЕРЛИ ЭНЕРГИЯ ТЕЖАМКОР ЭЛЕКТР ЮРИТМАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ОРҚАЛИ ЭНЕРГИЯ ТЕЖАШ УСУЛЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Нуров Хомид Иброхимович[1], Жумаев Ахром Асрор ўғли[2], Сирожев Жовид Жахонович[3], Амруллаев Беҳзод Бобурович[4]

[1,2] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси катта ўқитувчиси ,axromjumayev@gmail.com

[3,4] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси талабаси.

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

асинхрон; электр юритма; энергия тежамкор; контроллер.

ANNOTATSIYA

Ишлаб чиқариш механизмлари асинхрон электр юритмаларининг кам юклама билан ишлаши уларнинг ўрнатилган кувватидан тўла фойдаланилмасликка, мотор талаб қиладиган актив ва айниқса, реактив қувватларининг асоссиз ортиқча сарфланишига, қурилманинг энергетик самарадорлиги пасайишига ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот бирлигига сарфланадиган электр энергиясининг катталашувига олиб келади.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Хозирги замон энергетика кризиси шароитида ишлаб чикариш курилмаларининг автоматлаштирилган электр юритмаларини ишга тушириш, тормозлаш, тезликни ва моментни ростлаш каби анъанавий функцияларидан ташқари, кушимча, лекин ҳозирда энг мухим булган функция - энергияни тежаш функцияси хам юклатилади. Бу мухим функция амалга оширилса, электр юритма тизими электр моторнинг валидаги юклама салт ишлашидан номиналгача бўлган кенг диапазонда ўзгарганда, юкори техник-иқтисодий ва энергетик кўрсаткичларга эга бўлади.

Кўпчилик машина механизмларининг (вентиляторлар, насос агрегатлари, компрессорлар, хаво ҳайдагичлар ва б.) асинхрон электр юритмалари доимо юкланган холда ишлайди, статик маълумотлар шуни кўрсатадики, уларнинг ўртача юкламалари номинал юкламанинг 30-60% га якинини электр моторларнинг йиллик ишлаш вақти 1500 соатни ташкил килади.

Моторларнинг ўрнатилган кувватидан тўла фойдаланилмаслик ёки уларнинг кувватларини асоссиз ошириш, шунингдек, кўшимча операциялар вактида электр моторнинг кам юклама билан ишлашиэлектр юритмаларнинг энергетик кўрсаткичлари анчагина пасайишига олиб келади.

Ўзгарувчан токнинг асинхрон моторли электр юритмаларнинг ўрнатилган кувватларидан самарали фойдаланиш ва уларни энергетик кўрсаткичларини яхшилаш учун, шунингдек, электр мотор талаб киладиган кувватнинг асоссиз ортикча сарфланишини йўкотиш (камайтириш) максадида оммавий кўлланиладиган ростланмайдиган асинхрон электрюритмалар, частота билан ростланадиган автоматлаштирилган электрюритма ва асинхрон-вентилли каскадлар учун энергия тежайдиган янги контроллер таклиф килинган.

Умумсаноат асинхрон электр юритмаларида энергия тежамкорликка эришишнинг физик асослари

Кўйилган масалани ҳал килишнинг физикавий асоси асинхрон мотор учун куйидаги ифоданинг минимумини таъминлаш ҳисобланади, яъни:

$$\frac{di}{d\varphi} = 0,$$

(буерда, i — статор чулгамининг нисбий токи; I ва I_n — токнинг хақикий ва номинал кийматлари; А

Ψ-моторнинг ҳаво оралигидаги нисбий оким;

Ф ва $Ф_н$ — магнит окимининг хакиқий ва номинал кийматлари.

Моторнинг хакикий юкланганликдиапазони (0,3-1.0) $Р_н$чсгарасидаётади:

буерда, $Р_н$ — моторнинг номинал куввати. Магнитланишэгричизигидан маълумки,магнитлаништавсифнингбук исми чегарасида у тўгричизиклидеболишмумкин, яъни:

$$Ф=f(u)\cong kU$$

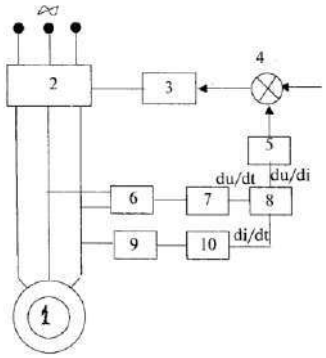
Унда тенгламадаги оким хеч кандай зарарсиз кучланиш билан алмаштирилади, яъни:

di/du=0 бу ерда, u — моторнинг нисбий кучланиши.

Контроллерли энергия тежамкор асинхрон электрюритма

Энергия тежайдиган контроллерли асинхрон электрюритма куйидагича ишлайди.

Сумматор (жамловчи) 4 нинг биринчи киришига топширик, сигнали берилади (ушбу холда узгармас токнинг ростланадиган кучланиши) асинхрон мотор 1 нинг ишга тушиб кетиши вактида электр юритма токининг минимуми билан ишлаш режими кузда тутилмаганлиги учун хотира блоки 5 берк хрлатда булади ва тиристорни бошкариш блоки 3 нинг киришига жамловчи 4 нингчиқишидан $U = U_{топ}$ сигнали бсрилади. Бу катта токли тиристорлар блоки 2 да U_{max}шаклланишига мос келади, бу кучланиш двигатель 1 нинг кучланиши $И_и$ га тенг. Мотор 1 ишга тушиб булгандан катта токли тиристорлар блоки 2 нинг чикишида кучланиш двигатель 1 нинг юклама токи буйича бевосита ток датчиги 9 оркали ростланади. Сигнал ток датчиги 9 дан токни дифференциаллаш чикишида di/dt сигнали булади, бу сигнал кучланишни дифференциаллаш блоки 7 дан олинадиган сигнал, бу ерда кучланиш датчиги 6 нинг чикишидан олинадиган сигнал дифференциалланади. Булиш блоки 8 да булиш операцияси бажарилади.

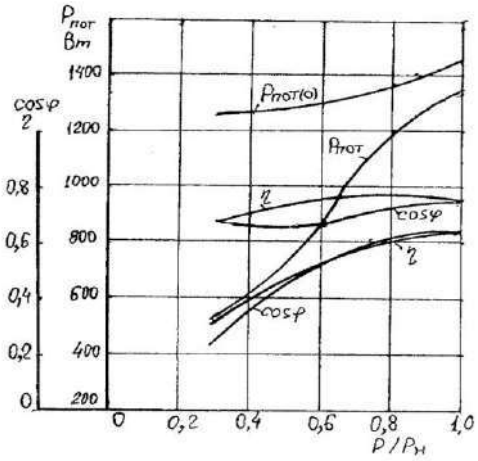
Бу сигнал булиш блоки 8 ни чикишиданжамлагич 4 нинг иккинчи киришигахотира блоки 5 оркалиберилади. Хотира блоки хисоб-калитли режимдаишлайди, яъни унинг чиқишида сигнал бор бўлса, 5 блокда

1-расм. Контроллерли энергия тежамкор асинхрон электрюритманинг блок схемаси

моментидаdi/du=0 хотира блок 5 нинг чикишидаdi/du нинг олдинги киймати маҳкамланиб колади, бу эса юкланганлигига караб двигатель 1 га кучланишнинг оптимал кийматини беради.

Умум саноат энергия тежамкор асинхрон электр юритма иш режимининг тажрибавий натижалари

1-расмда ростланадиган кучланиш манбаидан таъминланадиган, энергия тежайдиган контроллерли 4А71В4УЗ маркали асинхрон моторнинг таалаб қиладиган куввати $Р_{пот}$, ф.и.к.-η; кувват коэффициенти cosф лар узгаришининг тажрибадан олинган эгри чизиклари келтирилган.

Расмда $Р_{пот}$, ф, cosф =1да олинган моторнинг курсаткичлари; $Р_{пот}(0)$, ф(0)-ф=$ф_{пот}$. да олинган моторнинг курсаткичлари.

Моторнинг юкламаси номиналга нисбатан 30% дан 100% гача узгарганда унинг талаб киладиган куввати $Р_{тал}$ 55% дан 8% гача камаяди, мос холда ф.и.к. 2,1 дан 1,1 мартагача ва кувват коэффициента 1,7 дан 1,08 гача катталашади. Бундай узгаришлар моторнинг уша параметрларида, лекин

у ростланмайдиган кучланиш манбаидан таъминланганда олинди.

Шундай килиб, энергия тежайдиган курилмали асинхрон электрюритма асинхрон моторнинг энергетик курсаткичларини анчагина катталаштиради ва бу унинг ишлаш муддатини оширишга имконият яратади.**Энергия тежамкор контроллерли асинхрон электр юритманинг кулланиш сохалари ва жорий қилишнинг иктисодий самараси**

Ўзгармас тезликда ишлайдиган вентиляторлар, насос агрегатлари, компрессор курилмалари, дуд буронлар ва бошка оммавий қулланадиган механизмлар электр юритмаларининг энергетик курсаткичларини яхшилаш катта ахамиятга эгадир.

Агар энергия тежайдиганкурилма кўлланганда тежалган электр энергияси ўртача 30% ни ташкил қилган бўларди.

Хулоса:Ушбу моқолада биз компилек электр юрутмаларнинг самарали усулларини унинг камчилик ва ютуқларини кўриб ўргандик.Электр юрутмаларнинг энергия тежамкор усулляриниамалга оширишга ва уларни лойиҳалаш ишларини бажариш мақсад қилиб қўйилган.Ушбу ишимиздан кўзда тутилган мақсад алгоритм ва моделларини яратиш ва электр юритмаларни лойиҳалаш жараёнини автоматлаштириш режалаштирилган ва юқори самарали натижалар олиш кузда тутилган ва тавсиялар бериб ўтилган.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хашимов А.А., Имомназаров А.Т. Электромеханик тизимларда энергия тежамкорлик. Ташкент: 2005.

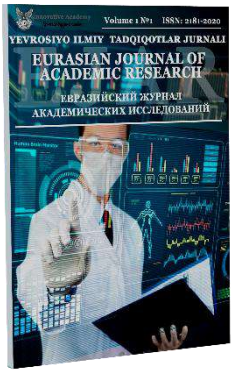
2. Каҳҳоров С.К., Мирзоев Д.П. ИЗУЧЕНИЕ КОММУТАТСИОННЙХ УСТРОЙСТВ эуропеан ссиенсе № 2 (51). Парт ИИ [6].

3. Дубровский В.С., Виестур У.Е. Метановое сбраживание селскохозяйственных отходов. - Рига: Зинатие, 1988. 204 с. [4.55]

4. Имомов Ш.Ж., ХвангСангГу., Усмонов К.Е., Шодиев Э.Б., Каюмов Т.Х., «Алтернативное топливо на основе органики» Т., 2013 гг. 160 стр.[7.45

5.Прямой контроль крутящего момента двегателя ., ХД Ачилов , МБ Иноятов , ДИ Комилов

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF THE SET OF DATA REQUIRED FOR RATIONAL AND ECONOMICAL MANAGEMENT OF ENERGY ACTIVITIES IN AGRICULTURE

Nurov Homid Ibrokhimovich[1], Jumayev Axrom Asror qizi[2], Amrullaev Behzod Boburovich[3]

[1,2] Teacher of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers,(email:axromjumayev@gmail.com)
[3] Student of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717558

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

asynchronous, electric drive, energy saving, controllers.

ABSTRACT

The creation of a database describing the agricultural energy sector in the main energy department of agriculture and, on this basis, the creation of programs that allow to obtain analytical data on energy consumption in agriculture at all stages of the power supply system will identify energy saving opportunities.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЭНЕРГИЯ ФАОЛИЯТИНИ ОҚИЛОНА ВА ТЕЖАМКОР БОШҚАРИШДА ТАЛАБ ҚИЛИНАДИГАН МАЪЛУМОТЛАР ТЎПЛАМИ ЎРГАНИШ

Нуров Хомид Иброхимович[1], Жумаев Ахром Асрор ўғли[2], Амруллаев Бехзод Бобурович[3]

[1,2] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси катта ўқитувчиси ,axromjumayev@gmail.com

[3] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси талабаси.

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

асинхрон; электр юритма; энергия тежамкор; контроллер.

ANNOTATSIYA

Қишлоқ хўжалиги бош энергетик бўлимида қишлоқ хўжалиги энергияхўжалигини тавсифловчи маълумотлар базасини яратиш ва шу асосда қишлоқ хўжалигида энергия истеъмоли бўйича электр таъминоти тизимининг барча босқичларида таҳлилий маълумотлар олиш имконини берувчи дастурлар яратиш энергия тежаш имкониятларини аниқлаб беради

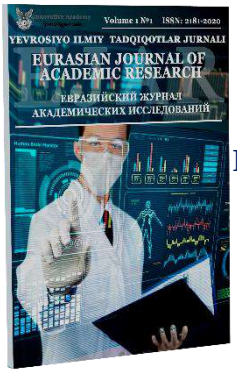
Маълумки, электр энергиясининг асосий истеъмолчиси қишлоқ хўжалиги ҳисобланади. Бу йўналишдаги дастлабки қадамни қишлоқ хўжалигидаги электр энергияси истеъмоли бўйича маълумотлар базасини яратишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Қишлоқ хўжалиги бош энергетик бўлимида қишлоқ хўжалиги энергияхўжалигини тавсифловчи маълумотлар базасини яратиш ва шу асосда қишлоқ хўжалигида энергия истеъмоли бўйича электр таъминоти тизимининг барча босқичларида таҳлилий маълумотлар олиш имконини берувчи дастурлар яратиш энергия тежаш имкониятларини аниқлаб беради . Албатта, бундай ахборот тизими замонавий рақамли электрон ҳисоблагичларга асосланган техник қайдлов тизими ўрнини боса олмайди. Аммо, ахборот-таҳлилий тизимни техник қайдлов тизими бўлмаган к қишлоқ хўжалигида қўллаш энергия тежаш тадбирларини самаралироқ ташкил этиш имкониятини яратади. Энергиятежаш бўйича тадбирлар учун энергоаудитор қишлоқ хўжалиги электр таъминоти бўйича тўлиқроқ маълумотни олиши керак, электр энергиясини истеъмол графиклари, қувватлар оқимини қуйилиш нуқтасига тақсимланиши бўйича, технологик ва энергетик ускуналарни тўла рўйхати бўлиши лозим. Ишлаб чиқарилган маҳсулот бўйича тўла маълумот охирги йил бўйича бўлиши лозим. Бу каби маълумотлар ташкил этилган ахборот тизимидан олинади ва энергия аудити текширувларини самаралироқ ташкил этиш имконини беради. Бундай маълумотлар базасига қўйиладиган асосий талаблар қуйидагилар,жорий вақт бўйича энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларни тезкор олиш имконияти,электр таъминоти тизими барча босқичлари бўйича энергия балансларини аниқлаб бериши,саноат корхонаси электр таъминоти тизимининг барча элементлари бўйича ёйилма маълумотларни тақдим этмоғи лозим. Маълумотлар базасини электрон кўринишда яратилиши бундай имкониятларни яратади. Бунинг учун у қуйидаги таркибий қисмларга эга бўлиши лозим. 1. Қишлоқ хўжалиги электр таъминоти тизими барча элементлари ва технологик ускуналарнинг электр истеъмолчилари бўйича маълумотлар базасига эга бўлиши. 2. Жорий вақт бўйича энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблаш дастурини ўз ичига олиши. 3. Маълумотлар ташқи дастурлар томонидан ўқилиши ва олинган натижалар маълумотлар базасига қайтарилиш имконияти. Маълумотлар базаси электротехник ҳисоблашлари бўйича қўйидаги талаблар қўйилади: энергия сарфи ва исрофлар бўйича ҳисоблашлар электр таъминоти босқичлари бўйича қатъий изчилликда бажарилиши лозим,электр энергия сарфи ва исрофи электр ускуналарни технологик жараёндаги иштироки асосий технологик, ёрдамчи ишлаб чиқариш, ўз эҳтиёж бўйича алоҳида электр таъминоти босқичлари бўйича ҳисобланиши лозим,бир хил шартлар асосида бажарилган бир неча вариант натижаларини бир вақтда чиқариш ва таҳлилий маълумотлар жадвалларини шакллантириш; -маълумотлар базаси жадваллари ўртасидаги боғланишларни таъминловчи дастурлардан фойдаланиш. Юқорида белгиланган талаблар маълумотлар базасини структурасини, таркибий қисмларини ва ҳисоблаш услубиётини аниқлаб беради. Энергия ва ресурслардан оқилона фойдаланиш учун энергия хўжалиги раҳбарига қандай маълумотлар зарур бўлади: -ҳар бир цех ёки йирик истеъмолчи бўйича суткалик

қувват истеъмоли графиклари; -энергия истеъмолчилари гуруҳлари бўйича (технологик, ёрдамчи, коммунал - маиший, ўз эҳтиёж) энергия истеъмоли бўйича маълумотлар; -электр энергияси сифати кўрсаткичлари бўйича маълумотлар; - қишлоқ хўжалиги бўйича умумий истеъмол графиклари ва энергетик кўрсаткичлар; -маҳсулот бирлигига сарфланаётган технологик, цех ва қишлоқ хўжалиги бўйича энергия сарфлари; - энергиядан фойдаланиш самарадорлигини белгиловчи таҳлилий маълумотлар ва услубий кўрсатмалар. Бундай тизимларни жорий этиш юқори самарадорликни таъминлашига қарамасдан Республикамизда бундай автоматлаштирилган узлуксиз назорат тизимлари ҳали жуда кам қишлоқ хўжаликларда қўлланилмоқда. Бунинг асосий сабаби, бундай тизимларни жорий қилиш жуда катта сарф-харажатларни талаб қилади. Шунинг учун, аксарият қишлоқ хўжаликларда энергия тежаш тадбирлари учун таҳлилий маълумотларни берувчи ахборот тизими ташкил этилмаган. Энергия ресурслар сарфини камайтиришга йўналтирилган бирламчи маълумотлар базасини ҳосил қилиш ва ундан энергиядан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил ва назорат қилиш учун зарурий маълумотларни ҳосил қилувчи алгоритмлари ишлаб чиқишни ҳамда энергия тежаш бўйича қарорларни қабул қилишда бу маълумотлардан фойдаланишни кўзда тутади. Ахборот келиб чиқиш манбаига кўра ташқи ва ички ахборотга бўлинади. Ташқи ахборотга бошқарувнинг турли бўғинларидан келувчи йўриқномалар, меъёрий катталиклар, режалар, тўловлар ва ш .ў. киради. Бу маълумотлар энергия тежаш бўйича мақсад ва вазифаларни аниқлаштириб беради. Ички ахборотга қишлоқ хўжалиги бўйича маълумотлар киради. Булар, энергия истеъмоли бўйича кўрсаткичлар, технология ва энергетик ускуналар бўйича, ускуналарни ҳолати бўйича маълумотлар киради. Маълумотларга қўйиладиган асосий талаблар, унинг тўкислиги, аниқлиги, ҳаққонийлиги, оний қийматга эгалиги, ишончлиги ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хашимов А.А., Имомназаров А.Т. Электромеханик тизимларда энергия тежамкорлик. Ташкент: 2005.
2. Каххоров С.К., Мирзоев Д.П. ИЗУЧЕНИЕ КОММУТАТСИОННЙХ УСТРОЙСТВ эуропеан ссиенсе № 2 (51). Парт ИИ [6].
3. Дубровский В.С., Виестур У.Е. Метановое сбраживание селскохозяйственных отходов. - Рига: Зинатие, 1988. 204 с. [4.55]
4. Имомов Ш.Ж., ХвангСангГу., Усмонов К.Е., Шодиев Э.Б., Каюмов Т.Х., «Алтернативное топливо на основе органики» Т., 2013 гг. 160 стр.[7.45]

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYTICAL-INFORMATION SYSTEMS IN IMPROVING ENERGY EFFICIENCY IN AGRICULTURE

Nurov Homid Ibrokhimovich[1], Jumayev Axrom Asror qizi[2], Xusanov Xusan Xursand o'g'li[3], Sirojev Jovid Jahonovich[4]

[1,2] Teacher of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers,(email:axromjumayev@gmail.com)
[3,4] Student of the Department of Energy Supply of Agriculture and Water Management of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717570

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

asynchronous, electric drive, energy saving, controllers.

ABSTRACT

Modeling the process of energy saving in agriculture to analyze the decisions made and determine their cost-effectiveness.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЭНЕРГИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ТАҲЛИЛИЙ – АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ

Нуров Хомид Иброхимович[1], Жумаев Ахром Асрор ўғли[2], Хусанов Хусан Хурсанд угли[3], Сирожев Жовид Жахонович[4]

[1,2] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси катта ўқитувчиси ,axromjumayev@gmail.com

[3,4] Тошкент иригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислар институти Бухоро филиали, Қишлоқ ва сув хўжалиги энергия таъминоти кафедраси талабаси.

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

асинхрон; электр юритма; энергия тежамкор; контроллер.

ANNOTATSIYA

Қишлоқ хўжалигида энергия тежаш жараёнини моделлаштириш қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш ва уларни иқтисодий самарадорлигини аниқлаш .

Энг самарадор энергия тежаш тадбирлари бу кам харажат тадбирлар бўлиб, уларни кўпчилигини деярли капитал харажатларсиз амалга ошириш ва

тезда самара олиш мумкин . Қишлоқ хўжалигида бу тадбирларни кенг жорий этиш ва самарадорлигини ошириш энергия самарадорлик бўйича ахборот – таҳлилий тизимлардан фойдаланишни кенгайтиришни тақозо қилади. Энергия тежаш жараёнини моделлаштириш қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш ва уларни иқтисодий самарадорлигини аниқлаш имконини беради. Қишлоқ хўжалигида энергия тежаш имкониятларини аниқловчи ахборот – таҳлилий тизими энергиядан фойдаланиш самарадорлигини назорат ва таҳлил қилишни таъминловчи бирламчи ахборотни йиғиш ва электр энергияси сарфини камайтиришга йўналтирилган иккиламчи ахборотни шакллантирувчи алгоритмлар ишлаб чиқишни кўзда тутади. Энергия тежаш тадбирлари элементларини техник имкониятларнинг ошиб бориши билан, бошқарув объекти ҳақида уни бошқариш бўйича асосланган қарорни таъминловчи таҳлилий ахборотга эҳтиёж туғилади. Қишлоқ хўжалигида янада самарадор қайдлов тизимини жорий этиш учун, боғловчи бўғин сифатида энергия самарадорлик бўйича ахборот – таҳлилий тизимини техник қайдлов тизими билан бирлаштириш зарур бўлади. Қишлоқ хўжалиги бош энергетиги энергия хўжалиги фаолиятини бошқаришда ҳар куни ўнлаб қарорлар қабул қилади. Бу қарорларни аксарияти унинг тажрибасига асосланган бўлади. Чунки ҳар бир муаммоли вазият бўйича маълумот йиғиш, ҳисоблаш ва таҳлил қилиш зарур бўлади. Кўп йиллик тажрибага эга бўлишига қарамасдан бу муаммоли вазиятлар ҳал этишнинг илмий асосланган услубиётидан фойдаланиб ташкил этиш кўп вақтни ва меҳнатни талаб қилади. Бундан ташқари, замонавий ишлаб чиқариш муносабатлари бош энергетикдан энергия хўжалигига оид қарорни қабул қилишда қишлоқ хўжалиги фаолиятига оид кўплаб ахборотни таҳлил қилишни талаб қилади. Ҳозирги кунда ишлаб чикаришда юқори самарадорликга эришиш омилларидан қишлоқ хўжалигини бошқаришда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш бўлиб қолмоқда . Шунинг учун замонавий рахбарларнинг столидаги компьютери асосий иш қуролига айланмоқда. Бундай катта ҳажмдаги ахборотни таҳлил қилувчи компьютер дастурларига эҳтиёж туғилади. Шундай қилиб, фойдаланишга қулай, энергия тежаш тадбирларини самарали ташкил этишни таъминловчи, энергия истеъмолини ички назоратини таъминловчи тезкор ахборот тизимига зарурият мавжуд .Замонавий ахборот технологияларига асосланган тезкор ахборот тизими энергия тежаш тадбирларини самаралироқ ташкил этиш имконини беради. Қишлоқ хўжалигида энергия истеъмоли бўйича маълумотлар базасини яратиш, илмий асосланган услубиёт ва компьютер дастурлари асосида энергия тежаш бўйича таҳлилий маълумотлар олиш энергетик тадқиқотлар ва текширувлар нархини ҳамда муддатини кескин қисқартиради .Қишлоқ хўжалигида бундай маълумотлар тизимини яратиш энергия тежаш тадбирларини самарали ташкил этиш ва электр энергияси истеъмоли бўйича ички назоратни ўрнатиш имкониятини беради . Қишлоқ хўжалигида энергия хўжалигини реал ҳолатини белгиловчи маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш энергетик тадқиқотларни моҳиятини белгилайди. Электр энергияси бўйича энергия аудити текширувларини асосий вазифаси солиштирма энергия сарфи катта бўлган истеъмол манбаларини, катта исрофлар сабабларини аниқлаш ва бу ортиқча исрофларни йўқотиш бўйича тадбирлар

дастурини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Электр энергиясини тежаш бўйича тадбирлар дастури ташкилий, ҳуқуқий, техник характерда бўлган тадбирлар асосида корхона фаолиятини оқилона ташкил этишни кўрсатиб беради. Қишлоқ хўжалигида энергияни тежаш имкониятларини аниқлашда истеъмолчида ёки технологик жараёндаги энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили орқали аниқланади. Бу кўрсаткичлар паст бўлган истеъмолчиларда энергия тежаш тадбирлари режалаштирилади. Бу тадбирларни назарий таҳлил қисми автоматлаштирилган ахборот-таҳлилий тизимда амалга оширилади. Тизимни ташкил этишнинг асосий тамойилларига тўхталиб ўтамиз. Тизимнинг мақсади: энергия ресурслар сарфини камайтиришга йўналтирилган бирламчи маълумотлар базасини ҳосил қилиш ва ундан энергиядан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил ва назорат қилиш учун зарурий маълумотларни ҳосил қилувчи алгоритмлари ишлаб чиқишни, ҳамда энергия тежаш бўйича қарорларни қабул қилишда бу маълумотлардан фойдаланишни кўзда тутади. Бирламчи маълумот деб цехлар, ускуналар, жараёнларни тавсифловчи маълумотлар, иккиламчи ахборот эса бирламчи маълумотни қайта ишлаб олинган таҳлилий маълумот тушунилади. Тизимининг асосий вазифалари қуйидагилар: Қишлоқ хўжалигида энергиядан фойдаланиш холатини белгиловчи, таҳлил ва назорат қилувчи маълумотларни ҳосил қилиш. Энергиядан фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалаларини ҳал қилиш учун зарур бўлган маълумотларни берилган тартибда қайта ишлаш ва чиқариш. Кириш ахбороти қишлоқ хўжалигида энергияни тежаш имкониятларини аниқлашга йўналтирилган вазифаларни ҳал қилишни таъминлаши лозим. Бу вазифалар қуйидагилар: янги технологик жараёнларни ва ускуналарни қўллаш,энергия ташувчилардан оқилона фойдаланиш,энергия манбаиларни техник иқтисодий кўрсаткичларини яхшилаш,суткали истеъмол графикларини текислаш, қишлоқ хўжалигида энергетик балансларини структурасини оптималлаш,энергиядан фойдаланиш таҳлилларини такомиллаштириш,кайд қилиш ва назорат тизимларини энергияни тежаш имкониятларини аниқлаш услубиётини ва бошқариш шаклларини такомиллаштириш. Бу тизим 3 та бўлимдан иборат бўлиб ахборо ттаъминоти, услубий таъминоти ва чиқиш ахбороти бўлимларидан иборат. Ахборот тизими энергетик ускуналарни паспорт маълумотлари, меъёрий ва бошқа статистик маълумотларни ўз ичига олади. Услубий таъминот бўлими тизимнинг асосий бўлими бўлиб, асосан энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблаш услубиёти келтирилган. Энергетик балансларни таҳлил қилиш қишлоқ хўжалиги энергия хўжалиги фаолиятини ва энергиядан фойдаланиш самарадорлигини сифат ва миқдор жиҳатдан баҳолаш бўлиб, қуйидаги йўналишларда ташкил этилади, қишлоқ хўжалигида энергияни қабул қилиш ва истеъмол қилиш структурасини тадқиқ қилиш,энергиядан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичларини аниқлаш, қишлоқ хўжалигида энергия хўжалиги фаолиятини ва ривожланишини белгиловчи умумлашган кўрсаткичларни аниқлаш, қишлоқ хўжалигида энергетик балансларини структурасини оптималлаш учун керак бўлган бошланғич маълумотларни олиш. Қишлоқ хўжалигида

электр энергиясини тежаш тадбирлари услубиёти батафсил баён қилинган. Жумладан, ишларда электр таъминоти тизими элементларини иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари бўйича танлаш услубиёти батафсил келтирилган. Бунда, электр узатиш йўлларини, цех подстанцияларини ва қоплаш ускуналарини иқтисодий мезонлар бўйича танлашга алоҳида ўрин берилган. Энергия тежашбўйича электротехник ҳисоблашларни бажаришда Элэктрон ҳисоблаш машиналаридан фойдаланиш услубиёти берилган. Илмий тадқиқот ишини бажаришда асосан юқорида келтирилган адабиётларда берилган услубиётлардан фойдаланилди. Бундан ташқари, маълумотлар базаси таркибини ва ҳисоблаш услубиётини ишлаб чиқишда ишлар натижаларидан фойдаланилди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

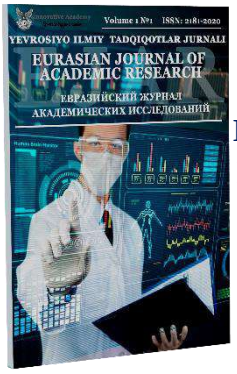
1. Хашимов А.А., Имомназаров А.Т. Электромеханик тизимларда энергия тежамкорлик. Ташкент: 2005.

2. Каҳҳоров С.К., Мирзоев Д.П. ИЗУЧЕНИЕ КОММУТАТСИОННЙХ УСТРОЙСТВ эуропеан ссиенсе № 2 (51). Парт ИИ [6].

3. Дубровский В.С., Виестур У.Е. Метановое сбраживание селскохозяйственных отходов. - Рига: Зинатие, 1988. 204 с. [4.55]

4. Имомов Ш.Ж., ХвангСангГу., Усмонов К.Е., Шодиев Э.Б., Каюмов Т.Х., «Алтернативное топливо на основе органики» Т., 2013 гг. 160 стр.[7.45]

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INFLUENCE OF FERTILIZER RATES ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF WINTER WHEAT VARIETIES

Kodirov Rakhmatjon Nomonovich[1], Shermatov Rakhmatillo Yuldashevich[2], Mamatulov Olimjon Turunbaevich[3], Sattiev Yunusbek Shokhobiddinovich[4]

[1] Doctor of Philosophy in Agricultural Sciences, Senior Lecturer, Department of Hydraulic Engineering and Reclamation Structures Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

[2,3] Assistant, Departments of Hydraulic Engineering and Reclamation Structures Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717576

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Alternative and renewable energy, battery, solar battery, controller, inverter.

ABSTRACT

The task of the battery charging unit controller for solar battery charging is to create a mobile and renewable energy source. View of a battery charging unit using a solar panel Ideal block diagram for supplying electricity to solar consumers.

ВЛИЯНИЕ НОРМ УДОБРЕНИЙ НА РОСТ И РАЗВИТИЕ СОРТОВ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ

Кодиров Рахматжон Номонович[1], Шерматов Рахматилло Юлдашевич[2], Маматқулов Олимжон Турғунбаевич[3], Саттиев Юнусбек Шохобиддинович[4]

[1] Доктор философии сельскохозяйственных наук, старший преподаватель, кафедры Гидротехнические и мелиоративные сооружения Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологии

[3,4] Ассистент, кафедры Гидротехнические и мелиоративные сооружения Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологии

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 17 апреля 2021 г.
Утверждено: 21 апреля 2021 г.
Опубликовано: 23 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

подкормка, норма, озимая пшеница, посев, уборка, обмолот, грунтовые воды, ограниченная влагоемкость поля, луговой серый грунт, агротехника.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны нормы подкормки озимой пшеницы сортов «Дурдона» и «Аср» минеральными удобрениями. Представлены аналитические материалы по результатам исследований, проведенных на землях опытных хозяйств по определению норм подкормки и полива сортов озимой пшеницы.

В связи с различными почвенно-климатическими условиями страны можно обеспечить продовольственную безопасность, разработав порядок и нормы полива озимой пшеницы после многократного затенения, получив

высокие и качественные зерновые культуры. В частности, рост, развитие и урожайность озимой пшеницы сортов «Аср» и «Дурдона» с применением минеральных удобрений в условиях пастбищных серых почв Андижанской области и их влияние на качественные показатели.

Учитывая ограниченную площадь земель в мировой сельскохозяйственной практике, он направлен на предотвращение нехватки продовольствия в будущем за счет развития отрасли на основе интенсивных технологий для получения высоких и качественных урожаев, правильных сроков посадки, эффективного использования почвенной влаги и минеральных веществ удобрения. Поэтому для каждого почвенно-климатического условия, в том числе и в Андижанской области, необходимы научные исследования для определения оптимальных сроков сева и режимов полива для сортов озимой пшеницы, выращиваемых на травянистых серых почвах, а также для повышения эффективности применениярекомендованной годовой нормы минеральных удобрений. Если динамика прорастания сортов озимой пшеницы, скорости зимовки меняются в зависимости от биогенно-генетических особенностей сортов, то теперь рост и развитие сортов меняется в зависимости от норм минеральных удобрений.

Корни озимой пшеницы впитывают воду и питательные вещества из почвы и впитывают их, выделяя различные вещества, такие как углекислый газ, сахар и различные органические кислоты, минеральные соединения.

Кроме того, корневые волоски и корневая шелуха сушеных сортов пшеницы в большом количестве накапливаются в почве. Микроорганизмы в ризосфере также различаются в зависимости от типа и разновидности озимых культур.Многие микроорганизмы, обитающие вокруг корней озимой пшеницы, играют важную роль в различных почвенных процессах и росте растений. Микро[1]организмы в ризосфере напрямую влияют на питание и рост озимой пшеницы, в то время как жидкости, выделяемые некоторыми микроорганизмами, способствуют росту и развитию озимой пшеницы. Мы видим, что рост и развитие растения, количество кустов на м^2, количество стеблей на куст, количество продуктивных стеблей на куст варьировали в зависимости от количества внесенных минеральных удобрений под озимую пшеницу (Таблица 1).

Следует отметить, что высота стеблей у сортов озимой пшеницы в первый период наблюдений у сорта «Аср» была на 2,8-3,0 см. выше, чем у контроля «Дурдона», что считается оптимальным эффектом внесения азотных удобрений при уборке урожая озимой пшеницы. В наших опытах высота стеблей озимой пшеницы также увеличивалась в последующие периоды наблюдений. Это результат воздействия обычно применяемых минеральных удобрений.Влияние минеральных удобрений также заключается в том, что продуктивные стебли на 81,6-109,5 единиц выше контроля. Почва опытного поля была мало обеспечена питательными веществами.

При выращивании пшеницы «Дурдона» с 150 кг азота, 90 кг калия и фосфора на гектар средняя высота контрольного сорта составила 9,6; 1-

апреля, 25.2; 1- мая 57,8; на 1 июня она составляла 86,2 см, а в конце вегетации количество кустов на 1 м2 - 264,2, количество продуктивных стеблей на 1 м2 - 296,0.

При внесении 200 кг азота на гектар, 120 кг фосфора и калия на гектар, 0,6 по первому варианту в соответствии с вышеуказанными сроками; 2; 12,5; Выросли больше на 5,2 см. [6] Количество кустов на 1 м2 увеличилось на 19,9, количество продуктивных стеблей - на 20,2. Прирост в данном варианте на 250 кг азота, 140 кг фосфора и калия на гектар составляет 1,4 по сравнению со вторым вариантом; 2; При увеличении на 28,1 и еще на 10,6 см количество кустов на 1 м2 увеличилось на 10,3 по сравнению со вторым вариантом, а количество продуктивных стеблей увеличилось на 43,1.

При подкормке сорта пшеницы минеральными удобрениями N150 R90 K90 кг / га его высота составила 11,9 см, на 1 апреля - 37,2 см, на 1 мая - 61,4 см, т.е. при попеременном росте до 1 апреля - немного задержался до 1 мая, на контроле высота сорта была на 0,3 см ниже, чем у первого варианта удобрения, на фоне второго удобрения (N200 K120 K120 кг / га) высота составила 12,6 см, на 1 апреля - 32,1 см, на 1 мая - 70,1 см. [7] Низкорослый, количество кустов на 1 м2 на фоне первого удобрения - 310,5, количество продуктивных стеблей - 361,3, количество кустов на 1 м2 на фоне. 2-3 удобрений - 330,2 и 343,6, количество продуктивных стеблей - 381,8;

Выявлено 386,3 единицы. На фоне удобрения 3 (N250 K140 K140 кг / га) высота 1 марта составила 14,2 см, 1 апреля 41,4 см, 1 мая 74,3 см, 1 июня 91,1 см, то есть на 24 см ниже. 1 мая и на 9 см ниже 1 июня. Эти показатели зависят от генетических особенностей сорта.

При сравнении сорта озимой пшеницы с контрольным вариантом на фоне удобрения 1 (N150 R90 K90 кг / га) установлено, что высота растений в начале марта составила 1,7 см, в апреле на 2 см выше, а к началу мая они были равны высоте стебля (57, 6 и 58,2 см), которая была на 1 см выше. Что касается количества кустов, то было отмечено, что количество продуктивных стеблей увеличилось на 40 и 45,4 по сравнению с контролем. [5]

На опытном поле разница в росте в варианте минеральных удобрений на гектар с внесением 200 кг азота, 120 кг фосфора и калия была на 2,3 см выше, чем 1 марта, на 9,6 см выше, чем 1 апреля, но увеличилась до 5,3. см 1, 1 мая. Количество кустов на 1 м2 было на 31,3 больше, чем у контрольного варианта, а количество продуктивных стеблей - 56,8.При повторном увеличении количества минеральных удобрений (N250 R140 K140 кг / га) 2,2 по исходным срокам; Он был на 10,5 дюйма ниже, на 26,3 дюйма ниже 1 мая и на 7,5 дюйма ниже 1 июня. Количество кустов на 1 м2 уменьшилось на 3, а на продуктивных стеблях увеличилось на 20,8. Следует отметить, что более высокое количество продуктивных стеблей, чем у контрольного сорта, связано с влиянием внесения минеральных удобрений и потребностью сортов в удобрениях. [4]

Среди испытанных сортов озимой пшеницы самые высокие результаты были зафиксированы у сорта «Аср» по количеству продуктивных стеблей, как показано в Таблице 1. Из данных приведенной выше таблицы было замечено, что высота была несколько ниже, чем у контроля, что является одной

из особенностей, способствующих повышению устойчивости сортов озимой пшеницы к покою в период созревания.

В результате наших исследований при использовании нетрадиционных соотношений кормления (1: 0,6: 0,6) по сравнению с традиционными кормлениями, то есть соотношений NPK (1: 1,5: 0,3), рост и развитие растений по фазам улучшается, а падение дополнительно достигнута урожайность зерна 3,8-5,6 ц / га пшеницы сорта «Аср» и экономия удобрений.

Следует отметить, что анализ данных, полученных за годы исследования, показал, что при оптимальном росте и развитии сортов озимой пшеницы в варианте минеральных удобрений N200 R120 K120 кг / га хорошие результаты показал сорт «Аср».

Таблица 1

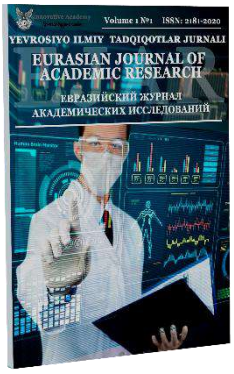
Влияние минеральных удобрений на рост и развитие сортов озимой пшеницы

№	Осенние сорта пшеницы	Норма минеральных удобрений кг/га	Высота растений, см				Количество туб, м2 / шт. Растительность	Количество продуктивных стеблей, м²/шт
			1.03	1.04	1.05	1.06		
1	Аср	$N_{150}P_{90}K_{90}$	9,5	24,3	58,7	85,3	260,3	295,0
2		$N_{200}P_{120}K_{120}$	10,1	26,3	71,2	90,5	280,2	315,2
3		$N_{250}P_{140}K_{140}$	11,5	28,3	99,3	100,1	290,1	358,3
4	Дурдона	$N_{150}P_{90}K_{90}$	12,3	28,1	60,1	83,8	380,8	404,5
5		$N_{200}P_{120}K_{120}$	13,5	32,3	72,8	85,3	390,3	413,2
6		$N_{250}P_{140}K_{140}$	14,5	35,6	78,1	88,1	392,5	439,1
		$N_{250}P_{140}K_{140}$	13,6	39,8	71,9	92,3	320,2	380,2

Литературы:

1. Сиддиқов Р., Рахимов М. “Фосфорли ўғитларни қўллаш усулларининг кузги буғдой дон хосилига таъсири”. // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. -Тошкент, 2018. -№11. -Б. 37.
2. Маҳаммадиев С.“Кузги буғдой донининг сифатини оширишда нав ва ўғитнинг аҳамияти”. к.х.ф.б.ф.д дис. автореферати.Тошкент.2019. б. 20.
3. Сатторов М. “Кузги буғдой навларининг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлигига экиш меъёри ва маъдан ўғитларнинг таъсири”. к.х.ф.н. дис. автореферати. Тошкент. 2009.б. 20
4. Xudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., Razzakov, B. A., &Kholdarov, M. S. (2020). To the fertilizer knife determination of resistance. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(8), 65-71.
5. Холдаров, М. Ш. (2020). УНИВЕРСАЛЬНО-КОМБИНИРОВАННЫЙ КУЛЬТИВАТОР УЛУЧШЕННАЯ КОНСТРУКЦИЯ УДОБРЕНИЯ. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1(5), 44-48. http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/355
6. Khudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., &Kholdarov, M. S. Improved Design of Universal-combined Cultivator-fertilizer. International Journal on Orange Technologies, 2(10), 83-85. https://www.neliti.com/publications/333419/improved-design-of-universal-combined-cultivator-fertilizer

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHARACTERISTIC OF THE ACADEMIC MOBILITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS
(on the example of medical institutes)

Kenjaeva Khurshida Pulatovna[1]
[1] Senior Lecturer, Bukhara State Medical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717582

ARTICLE INFO
Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS
Academic mobility, features of mobility, components of mobility, academic mobility of students.

ABSTRACT
The article examines the importance of academic mobility in the integration of foreign universities into the global educational space. The main goal of academic mobility of students of medical universities and the system of measures developed in this regard are analyzed. And also, the main structures of academic mobility are revealed. Special attention is paid to the importance of preparing students of a medical institute for academic mobility.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ АКАДЕМИК МОБИЛЛИГИ ХУСУСИЯТЛАРИ
(тиббиёт институтлари мисолида)

Хуршида Пулатовна Кенжаева[1]
[1] Бухоро давлат тиббиёт институти катта ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Академ мобиллик, мобиллик хусусиятлари, мобиллик таркибий қисмлари, талабалар академ мобиллиги.

ANNOTATSIYA
Мақолада академик мобилликни жаҳон университетларининг глобал таълим маконига қўшилишдаги аҳамияти тадқиқ қилинган. Тиббиёт институтлари талабалари академик мобиллигининг асосий мақсади ҳамда бу борада ишлаб чиқилган чора-тадбирлар тизими таҳлил қилинган. Шунингдек, академик мобилликнинг асосий таркибий қисмлари очиб берилган. Тиббиёт институти талабалари ўртасида академик мобилликка тайёргарликни шакллантиришнинг аҳамияти кўрсатиб берилган.

Замонавий глобал муаммоларни тушунишга ёрдам берадиган ва бошқа маданият вакилларига нисбатан бағрикенглик билан муносабатда бўлиш зарурлигини асослайдиган анъанавий бирдамлик ва шериклик тамойиллари Ўзбекистон таълими учун жуда муҳим ҳисобланади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2909-сонли Қарори [1], "Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 5 июнь 2018 йил ПҚ-3775-сонли Қарори [2], "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш

концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони [3]да айнан академик алмашинув дастурини амалга оширишга жуда катта эътибор қаратилган.

Глобаллашув ва интеграциянинг фаол жараёнлари билан ажралиб турадиган замонавий жамият ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари юқори касбий таълим тизимига таъсир қилади. Ягона Европа таълим маконининг шаклланиб бориши Европа Ҳамжамияти дастурларига мувофиқ, талабаларнинг эркин ҳаракатланишини назарда тутади. Айнан академик мобиллик жаҳон университетларини глобал таълим маконига қўшилиш жараёнини амалга оширишнинг муҳим йўналишлари ва усулларидан бири ҳисобланади.

Тиббиёт институтлари талабалари академик мобиллигининг асосий мақсади:

- келажакдаги шифокорга тан олинган илмий ва таълим марказларида танланган касбий тайёргарлик йўналиши бўйича сифатли таълим олиш имкониятини бериш;
- бўлғуси шифокорга жаҳоннинг етакчи илмий марказларига кириш имкониятини бериш;
- талабаларнинг жаҳон маданиятининг барча соҳаларида билимларини кенгайтириш, фуқаролар тафаккурининг янги турини ривожлантиришга қаратилгандир.

Болония шартномасининг меъёрий ҳужжатларида академик мобиллик Европа олий таълимининг касбий ва маданий ички ҳолатини кучайтириши таъкидланган. Прага коммюникеси[1] (2001) талабаларнинг академик мобиллиги уларга Европа олий таълим соҳаси бойликлари, шу жумладан демократик қадриятлардан фойдаланишга имкон бериши [4]ни таъкидлайди.

Тиббиёт институти талабаси учун ўз фаолиятининг мақсадлари билан боғлиқ ҳолда, шунингдек, умуминсоний ва касбий қадриятларга нисбатан эркин, тўсиқсиз ва ижодий ўз тақдирини белгилаш имкониятини беришдир. Замонавий жамият доимий ўзгарувчан шароитларда (ижтимоий, касбий, иқтисодий) тиббий фаолиятни амалга оширишга тайёр тиббий мутахассисларга муҳтож.

Бундай мутахассислар янги дунё яратилишига, одамлар ўртасидаги ўзаро тушунишга ва гуманистик қадриятларни такомиллаштиришга ҳисса қўшиб, жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлай оладилар. Ягона геосиёсий маконга жалб қилиш нафақат тиббий таълим учун, балки тиббиёт соҳасида бўлажак мутахассиснинг шахсияти учун ҳам янги имкониятларни очиб беради, чунки академик мобилликни амалга ошириш доирасида талаба ижтимоий, таълим, тадқиқот ва касбий муаммоларни ҳал қилиш заруратига дуч келади.

Бу келажакдаги шифокорда одамларнинг соғлиғи ва ҳаётини сақлаб қолиш бўйича касбий фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган фазилатларни шакллантиришга ёрдам беради:

- ташқи дунё билан ўзаро муносабат ўрнатиш;
- баҳолаш, танлаш ва лойиҳалаш қобилияти;
- ўз-ўзини англаш қобилияти ва маданиятлараро алоқа;
- ташқи муҳитдаги ўзгаришларга мослашувчанлик ва етарли даражада жавоб бериш;
- кўп маданиятли аспектда акс эттириш қобилиятлари [5].

[1] Коммюнике – Европанинг олий таълимга масъул вазирлари учрашуви

Натижада, келажакдаги шифокорларнинг билимлар ва касб-ҳунарга бўлган қадрият муносабатлари, маданиятлар диалогидаги билим, кўникма ва кўникмалар, қадриятлар йўналишларининг интеграллиги орқали ривожланиш динамикаси содир бўлади, бошқа томондан, уларнинг жаҳон таълим, илмий, маданий ва профессионал маконидаги ўрни ва аҳамиятини англаш.

Тиббиёт институти талабаларининг академик мобиллиги бўйича ишлаб чиқилган чора-тадбирлар тизими тўлиқ характерга эга бўлади:

- фаолият мақсади, унинг мотивлари, ҳаракатлари, операциялари, тартибга солиш ва созлаш усуллари, унинг якуний натижасини бошқариш ва таҳлил қилиш;
- Касбий йўналтирилган таълимнинг бутун жараёни талабанинг шахсияти, унинг мотивлари, мақсадлари, қадрият йўналишлари, қизиқишлари, истиқболлари, ҳаётий режалари ва лойиҳалари орқали ўтади [6].

Шуни таъкидлаш керакки, академик мобиллик дастури талабаларга ўзларининг таълим йўналишларини танлашга имкон беради. Талабанинг ўзига хос таълим траекторияси шахсни ривожлантириш мақсадларига эришишга қаратилган бўлиб, уларга эришиш учун фаолиятни йўналтириш шакллари, воситалари ва усулларини ҳисобга олади.

Бинобарин, академик мобиллик инсоннинг атрофдаги оламга, одамларга, келажакдаги касбий фаолиятга, тиббиёт соҳасида бўлажак мутахассис сифатида ўзига бўлган қиймат муносабатини акс эттиради. Бу академик мобиллик таркибида қуйидаги қиймат жиҳатлар тўпламини ажратиб кўрсатишимизга имкон беради:

- тиббиёт соҳасида бўлажак мутахассисларни касбий тайёрлашнинг назарий ва амалий имкониятларини кенгайтириш;
- тиббиёт соҳасидаги янгиликларни қабул қилишга тайёрлиги;
- халқаро билимларни бойитиш, халқаро стандартларга жавоб берадиган малака ва кўникмаларни такомиллаштириш;
- бўлажак шифокорларнинг билим ва касбий фаолиятга бўлган муносабати динамикаси;
- жамиятнинг маданий қадриятларини интериоризация қилиш;
- таълим йўналиши траекториясини эркин танлаш (талабанинг ўз таълим йўналиши унинг шахсий ривожланиш мақсадларига эришишга қаратилган);
- тиббиёт олий ўқув юрти талабасининг шахсий компонентини ҳаётга татбиқ этиш;
- бўлғуси шифокор шахсини тизим-қиймат жиҳатидан ривожлантириш;
- бўлажак шифокор томонидан мавзу позициясини қабул қилиши;
- профессионал йўналтирилган (чет тили) мулоқот имкониятларини ошириш; - маданиятлар суҳбати доирасида бўлажак шифокор шахсининг чет тили ўқув ва илмий маконига кириши [7].

Юқорида санаб ўтилганларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда, биз академик мобилликнинг асосий таркибий қисмларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- қизиқиш - келажакдаги шифокорнинг шахсиятининг ўз фаолиятининг мақсадларини тушунишга йўналишини таъминлайдиган билим эҳтиёжининг намоён бўлиш шакли сифатида, бу янги фактлар билан танишишга ва чет тили ҳақиқатини янада тўлиқ акс эттиришга ёрдам беради;
- фаолият - талабанинг чет тили дунёсига фаол муносабатини амалга оширишда шахсий потенциалнинг манбаи ва ҳаракатлантирувчи кучи сифатида;

- мустақиллик - фаолият учун мақсадларни белгилаш ва уларга ўз-ўзидан эришиш қобилиятида ифодаланган шахсий сифат сифатида;
- мослашувчанлик - тиббиёт институти талабасининг чет тили муҳитининг ўзгарувчан шароитларига мослашиш қобилияти сифатида;
- фаолиятга тайёрлик - маълум бир дақиқада фаолиятни амалга оширишга йўналтирилган шахс кучларининг контцентрацияси сифатида;
- алоқа - бир томондан шахсан муҳим сифат сифатида, бошқа томондан эса, шахслараро муносабатларни шакллантириш учун бошқа одамлар билан ўзаро алоқада бўлиш қобилияти;
- ижодкорлик - тиббиёт институти талабаси шахсиятининг фаолият мақсадига эришиш учун янги ғояларни лойиҳалаш қобилияти сифатида;
- акс эттириш - келажакдаги шифокорнинг ўз фаолиятини ўзини ўзи таҳлил қилиш қобилияти сифатида [8].

Академик мобилликни амалга ошириш учун қиймат матрицаси бу механизмлар таъсирининг изчиллиги: излаш - баҳолаш - танлаш - проекция, шахснинг таълим, илмий ва касбий қадриятларга кўтарилишини таъминлайди. Ушбу механизм қуйидагича ишлайди:
- қидирув - касалликнинг олдини олиш, диагностикаси ва даволаш бўйича предметли билимлардан фундаментал биомедикал ва клиник билимларга ўтишни таъминлайдиган, шахс томонидан профессионал аҳамиятга эга бўлган маълумотларни олиш жараёни;
- баҳолаш - профессионал йўналтирилган маълумотларнинг долзарблигини субъектив тажрибаси; фаолиятни амалга ошириш учун унинг аҳамиятини аниқлаш;
- танлов - талабанинг ўз ҳаётининг ташқи ва ички режаси, ўз-ўзини бошқариш билан боғлиқлиги;
- проекция - олинган профессионал йўналтирилган маълумотдан фойдаланганда ўз хусусиятларини ва ҳолатларини ташқи нарсаларга ўтказиш жараёни ва натижаси, назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқлик бўлиб, ушбу механизм субъектнинг объектга ва бошқа субъектларга бўлган қиймат муносабатини англатади, бу эса, шахсга қадриятлар дунёсида саёҳат қилиш имкониятини беради. Бунинг учун энг аҳамиятлиси, у келажагини белгиланган қадриятларга мувофиқ равишда лойиҳалаштиради [9].

Ўқув, илмий ва касбий макон доирасидаги академик мобилликнинг ўзига хослиги мутахассисликнинг чет тилини фаол эгаллаши, тиббиёт соҳасида бўлажак мутахассис шахсини ривожлантириш учун зарур шарт сифатида чет тилида мулоқот қобилиятларининг мавжудлигини назарда тутади.

Шуни таъкидлаш керакки, олий тиббий таълим соҳасида академик мобилликнинг ўсиши чет тилини ўрганиш учун юқори мотивацияни таъминлайди, талабага шахсий ва касбий ривожланиш учун муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бўлажак шифокорлар учун халқаро амалиётлар инглиз тилини ўрганиш жараёнини вақт ва маконда узлуксиз амалга оширишга имкон беради. Чет тилини билиш келажакдаги шифокорга ҳамкасблари билан етарлича мулоқот қилишга имкон беради ва замон билан ҳамнафас бўлишга ёрдам беради, чунки шифокор касби талабалардан доимий равишда ўз-ўзини тарбиялашни талаб қилади [10].

Тиббиёт институти талабалари ўртасида академик мобилликка тайёргарликни шакллантириш мақсадида

барча олий таълим муассасаларининг “Инглиз тили” кафедраси ўқитувчилари унга эришиш учун барча педагогик шароитларни яратишлари лозим. “Инглиз тили” фани нафақат чет тили компетенциясини шакллантириш учун, балки келажакдаги шифокорнинг умумий маданий ва касбий ваколатлари учун ҳам катта имкониятларга эга.

Инглиз тили дарсларида талабалар танқидий фикрлаш, муаммоли ўқитиш, инновацион технологияларни ривожлантириш учун технология элементларидан фойдаланган ҳолда, чет тилида касбий мулоқот қобилиятини ривожлантириш имкониятига эга.

Симуляция ва гуманитар технологиялар комбинацияси мутахассисликнинг чет тилини ўзлаштириш бўйича ишларни босқичма-босқичлик ва узлуксизлик тамойилларига асосланади. Ҳар бир кейинги босқич аввалгисига асосланиб, талаба ва ўқитувчи фаолияти аста-секин мураккаблашади. Академик мобилликка тайёрликни шакллантириш бўйича ишлар келажакдаги шифокорларнинг дарсдан ташқари фаол ишларини ҳам назарда тутади [11].

Шундай қилиб, тиббиёт институтларининг таълим майдонидан бошлаб, академик мобиллик дастурини амалга оширишга тайёргарлик босқичма-босқич ўз чегараларидан чиқиб кетади. Академик мобиллик жараёнида бўлажак шифокор шахсиятининг тизимли-қийматли ривожланиши маданиятлар мулоқотида чет тили ҳақиқати элементларини билиш орқали содир бўлиши муҳимдир.

Талабаларнинг академик мобиллиги маданиятлар хилма-хиллигига ҳурмат, бошқа маданият вакилларини тушуниш қобилиятини шакллантириш орқали дунё фуқароси шахсини ривожлантириш учун муҳимдир. Академик мобиллик дастурида иштирок этиш келажакдаги шифокорга жамиятдаги ўзгаришларга тез ва етарлича жавоб беришга имкон беради [12].

Шу билан бирга, академик мобиллик талабанинг ўзини ривожлантириш ва ўзини такомиллаштиришга бўлган ички эҳтиёжидан, шунингдек, келажакдаги шифокорнинг шахсиятининг индивидуал тажрибаси чегараларини ошириб, касбий билимлар, кўникмалар, қадрият муносабатлари ва акс эттиришнинг интеграл қисмини кенгайтириш истагидан келиб чиқади.

Бинобарин, тиббиёт олий ўқув юртлари талабаларининг ягона таълим майдони доирасидаги академик мобиллиги келажак тиббиётининг шахсий ва касбий ривожланишини яхшилашга ва ўз фаолият услубини ривожлантиришга қаратилган олий тиббий таълимнинг интеграл қиймат хусусиятидир.

Ўзининг мазмуни жиҳатидан келажакдаги шифокорни тайёрлаш, биринчи навбатда, тиббиёт институти талабаси шахсининг ички ресурсларига тегишлидир.

Талаба чет тилидаги таълим майдонига кириб, илгари қабул қилган қадриятларни бошқа бир жамият муҳити таъсири остида қайта кўриб чиқади, келажакдаги шифокор шахсининг аксиоферасини аниқлайди, кенгайтиради ва бойитади.

Шундай қилиб, бўлажак шифокорнинг аксиоферасининг кенгайиши ахлоқий, эстетик, касбий ва ижтимоий қадриятларни интериоризация қилиш орқали академик мобиллик жараёнида юзага келади ҳамда бу жараён ҳар доим ҳам бир хил ва илгарилаб кетавермайди. Тиббиёт институтининг ўқув майдонида академик мобиллик жараёнида бўлажак

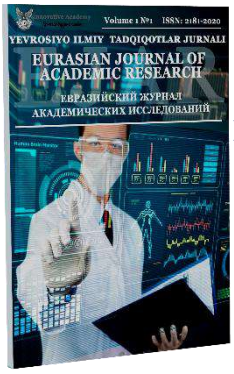
шифокор шахсининг аксиоферасининг кенгайиши талабанинг келажакдаги касбий фаолиятга бўлган шахсий муносабатини, талабалар томонидан мавзу позициясини қабул қилишини, касбий жиҳатдан муҳим фазилатлари ва касбий онгини шакллантиришни назарда тутади.

Талабаларнинг ижтимоий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган амалиётга қўшилиши умуминсоний қадриятларни ўзлаштириш имкониятларини анча кенгайтиради. Олий тиббиёт мактабининг чет тили таълими келажакдаги шифокорлар томонидан ўз ҳаёт стратегиясини белгилашда зарур бўлган ҳаётий тажрибани эгаллаш ва ўзлаштиришга ёрдам беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрель Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони.
4.Богословский И.В., Писарева С.А., Тряпицына А.П. Академическая мобильность: реализация в Болонском процессе: Метод. пособие для студентов. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. — 55 с.
5.Агишев Р.Р. Программы академической мобильности: особенности и возможности // Распространение Болонского процесса: от деклараций к внедрению на практике: В 3 ч. Ч. 2. Тенденции развития Болонского процесса, его инструменты и опыт внедрения. — Казань: КГТУ им. А.Н.Туполева, 2008. — С. 103-110.
6. Амонова Х. И., Содикова С. Ш. КЕЙС КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИЧЕСКИХ НАУК В ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 19-2 (97).
7. Амонова Х. И. ОСОБЕННОСТИ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ //Наука, техника и образование. – 2020. – №. 6 (70).
8. Кенжаева Х. П. ФУҚАРОЛИК МАДАНИЯТИ МЕЗОНЛАРИ ШАРҚ ФАЛСАФАСИ ТАЛҚИНИДА //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3.
9. Жабборова О. И., Кенжаева Х. П. Экологические мировоззрения Ибн Сины //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2018. – №. 5-2.
10. Кенжаева Х. П., Тожиев Ф. И., Жураев Б. Н. РОЛЬ ЖЕНЩИН В СОЗДАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ //Инновации в технологиях и образовании. – 2014. – С. 119-123.
11.Khajieva I. et al. Foreign language competenceformation of the future teacher of vocational education in the information and educational environment //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 360-365.
12. Zhabborova O. I., Kenjaeva H. P. Bases of gender equality of rights in Uzbekistan //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2018. – №. 5-2.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EFFECTS OF AUTUMN WHEAT VARIETIES ON IRRIGATION PROCEDURE TO YIELD

Kodirov Rakhmatjon Nomonovich[1], Shermatov Rakhmatillo Yuldashevich[2], Mamatulov Olimjon Turunbaevich[3], Khusanov Dilmurod Dekhonovich [4]

[1] Doctor of Philosophy in Agricultural Sciences, Senior Lecturer, Department of Hydraulic Engineering and Reclamation Structures Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

[2,3,4] Assistant, Departments of Hydraulic Engineering and Reclamation Structures Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717586

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Top dressing, irrigation rate, winter wheat, sowing, harvesting, threshing, groundwater.

ABSTRACT

The article describes the norms of water-balance feeding and irrigation of winter wheat varieties "Asr" and "Durdona", sown after repeated shading of winter wheat. Analytical materials are presented based on the results of studies carried out on the lands of experimental farms to determine the norms of feeding and irrigation of very early-maturing varieties of winter wheat. The data obtained were analyzed and recommendations were made for very early maturing winter wheat varieties.

КУЗГИ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ СУҒОРИШ ТАРТИБИНИ ХОСИЛДОРЛИККА ТАЪСИРИ

Кодиров Рахматжон Номонович[1], Шерматов Рахматилло Юлдашевич[2], Маматқулов Олимжон Турғунбаевич[3], Хусанов Дилмурод Дехқонович[4]

[1] Доктор философии сельскохозяйственных наук, старший преподаватель, кафедры Гидротехнические и мелиоративные сооружения Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологии

[2,3,4] Ассистент, кафедры Гидротехнические и мелиоративные сооружения Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологии

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

озиқлантириш, суғориш нормаси, кузги буғдой, экиш, туплаш, бошоқлаш, сизот сувлари, агротехникаси

ANNOTATSIYA

Мақолада кузги буғдойнинг такрори соядан кейин экилган кузги буғдойни "Аср" ва "Дурдона" навларини сув баланси озиқлантириш меъёри ва суғориш тартиби келтирилган. Кузги буғдойнинг ўта эрта пишар навларини озиқлантириш меъёри ва суғориш тартибини белгилаш учун ўкув-тажриба хўжалиги ерларида олиб борилган изланишлар натижалари асосидаги таҳлил материаллар кўрсатилган. Олинган маълумотлар таҳлил қилиниб, кузги буғдойнинг ўта эрта пишар навлари учун тавсиялар берилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегиясидаги "Суғориладиган ерларда бошоқли дон етиштиришни янада кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало маҳаллий тупроқ-иқлим шароитларга мослашган қишлоқ хўжалиги экинларининг бошоқли

дон экиладиган майдонларда замонавий агротехнологияларни жорий этиш, айниқса ғаллачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, кузги буғдой навларидан барқарор юқори ҳосил олишда суғориш тартибларига боғлиқ ҳолда унинг ривожланиш даврларида суғориш тартибини ўрганиш ҳамда ишлаб чиқаришга кенг жорий этиш бўйича илмий изланишлар муҳим аҳамиятга эга.

Шундан келиб чиқиб, кузги буғдойнинг эрта пишар навларини озиқлантириш ва суғориш меъёрини белгилаш учун Андижон қишлоқ хўжалик институти ўкув-тажриба хўжалиги ерларида, ўтлоқи бўз тупроқлари шароитида такрорий экилган соядан кейин етиштирилган кузги буғдойнинг истиқболли “Аср” ва “Дурдона” навларини ривожланиш фазалари бўйича суғориш тартиблари ва мақбул меъёрлари ишлаб чиқилган. Тажриба участкасининг сизот сувларининг чуқирлиги 1,7-2,7 метрни ташкил этади. Тажриба назорат ва тупроқнинг суғоришдан олдинги намлиги ЧДНС га нисбатан 65-65-60 :70-70-60: 70-80- 70 фоиз схемаларида ўтказилди. Илмий тадқиқот ишларида лаборатория, дала ва ишлаб чиқариш тажрибаларини қўйиш, биометрик ва фенологик кузатувлар, турли таҳлиллар “Методика Государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур”.“Методы агрохимических анализов почв и растений”, [4,5] “Методы агрофизических исследований”. Тажрибаларда олинган натижаларнинг математик таҳлили Б.А.Доспехов “Методика полевого опыта” манбасидаги дисперсион таҳлил услуби ҳамда “Дала тажрибаларини ўтказиш услублари услубий қўлланмалари асосида бажарилган

Тажриба майдони Андижон қишлоқ хўжалик институти ўқув тажриба хўжалигида жойлашган, тажриба тархи қуйидаги 1- жадвалда келтирилган.

1-жадвал

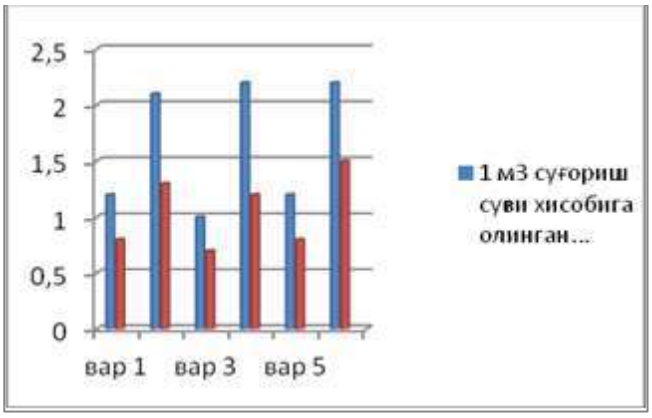
Тажриба тизими

Вариан-тлар	**Тупроқ намлиги ЧДНСга нисбатан % ҳисобида**	**Ҳисобий намлик қалинлиги, см**		
		Экиш-туплаш даврида	**Гуллаш бошоқлаш даврида**	**Пишиш даврида**
Буғдойни “Аср” нави				
1	70-70-60 (назорат)	0-50	0-70	0-100
2	65-65-60	0-50	0-70	0-100
3	70-70-70	0-50	0-70	0-100
4	70-80-70	0-50	0-70	0-100
Буғдойни “Дурдона” нави				
5	70-70-60	0-50	0-70	0-100

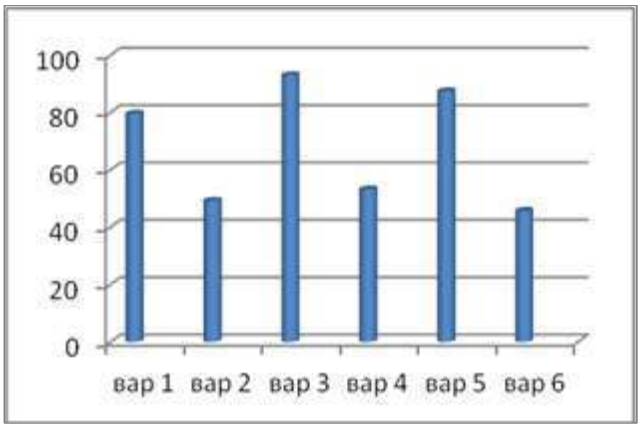
	(назорат)			
6	65-65-60	0-50	0-70	0-100
7	70-70-70	0-50	0-70	0-100
8	70-80-70	0-50	0-70	0-100

Қишлоқ хўжалик экинлари учун айниқса суғориладиган дехқончилик шароитида кузги буғдойни ҳосилдорлигига таъсир этувчи асосий омиллардан бири тупроқни намлигидир. Тупроқда етарли даражада (мақбул) нам бўлганда ғалла ўсимлиги ҳатто 45^0 С иссиқликка ҳам чидайди. 50^0 С да эса 30 дақиқадан сўнг сўла бошлайди. Олимларни маълумотларича нам тупроқ учун ўзига мос тупроқ-иқлим шароити, алоҳида озиқланиш меъёрлари, суғориш тартиблари бўлиши керак. [6] Шундай экан биз изланишларимизда ўтлоқи бўз тупроқлар шароитида кузги буғдойни “Аср” ва “Дурдона” навларининг суғориш тартибларини дон ва сомон ҳосилдорлигига таъсирини аниқладик. 3 йил давомида олинган илмий маълумотлар1,2 жадвал ва 1-2 диограммаларда келтирилган.

Суғориш олди тупроқ намлиги чекланган дала нам сиғими ЧДНСга нисбатан 65-65-60 % қилиб белгиланган вариантда кузги буғдойнинг “Аср” навида изланиш йилларига мутаносиб равишда 71,4; 71,8; 71,4 ва ўртача уч йилда 71,4 ц/га ҳосил олинган бўлса бу кўрсаткич назорат варианда 56,6; 56,8; 56,4 ва ўртача уч йилда 56,4ц/га ни ташкил этган бўлса, кузги буғдойнинг “Дурдона ” навида изланиш йилларига мутаносиб равишда 70,4; 70,2; 66,4 ва ўртача уч йилда 70,4 ц/га ҳосил олинган бўлса бу кўрсаткич назорат варианда 58,6; 58,0; 58,4 ва ўртача уч йилда 58,6 ц/га ни ташкил этди. [7] Энг юқори сомон ҳосили уч йилда ўртача кузги буғдойнинг “Аср” навида (1 жадвал) суғориш олди тупроқ намлиги чекланган дала нам сиғими ЧДНС га нисбатан 65-65-60 % қилиб белгиланган вариантда 56,8ц/га ташкил этган бўлса бу кўрсатгич назорат вариантда 45,3 ц/га ни ташкил этди. “Дурдона” навида бу кўрсатгичлар 70,4ц/га; 56,8ц/га; ташкил этди

2-расм. 1 м^3 суғориш суви ҳисобига олинган ҳосил

3-расм. 1 ц ҳосил олиш учун сарфланган суғориш суви, м^3/ц

Шундай қилиб юқорилардан хулоса қилиш мумкинки кузги буғдойни “Аср” навининг дон хосили тупроқ намликлари ЧДНС дан 65-65-60% белгиланган вариантда бўлиб, 71,4 ц/га ташкил этди бу кўрсатгич назорат варианда 56,6 ц/га ни ташкил этди. Кузги буғдойни “Дурдона” навининг дон хосили тупроқ намликлари ЧДНСга нисбатан 65-65-60% белгиланган вариантда бўлиб, 70,1 ц/га ташкил этди бу кўрсатгич назорат варианда 58,6 ц/га ни ташкил этди. [8] Кузги буғдойни “Аср” навининг сомон хосили тупроқ намликлари ЧДНС га нисбатан 65-65-60% белгиланган вариантда бўлиб, 56,8 ц/га ташкил этди бу кўрсатгич назорат варианда 45,3ц/га ни ташкил этди. Кузги буғдойни “Дурдона” навининг дон хосили тупроқ намликлари ЧДНСга нисбатан 65-65-60 % белгиланган вариантда бўлиб, 56,3 ц/га ташкил этди бу кўрсатгич назорат варианда 46,8 ц/га ни ташкил этди.

2-жадвал

Кузги буғдойнинг дон ҳосили, ц/га.

Вариан-лар	Қайтариқлар				Ўртача	Қайтариқлар				Ўртача	Қайтариқлар				Ўртача	Ўртачаси
	I	II	III	IY		I	II	III	IY		I	II	III	IY		
“Аср”нави																
1	56,3	56,5	57,1	56,7	56.6	56.4	56,2	58,1	56,8	56.8	56.4	56,2	56,4	56,8	56.4	56.6
2	70,8	71,7	71,4	71,9	71.4	71,9	71,8	71,9	71,8	71.8	70,2	70,3	69,7	70,1	70.0	71.4
3	60,9	60,5	60,6	59,6	60.4	60,6	60,2	60,4	61,2	60,6	60,2	59,4	61,1	60,3	60.2	60.4
4	50,4	50,8	49,8	50,7	50.4	51,4	50,8	51,4	51,2	51,2	48,9	49,8	49,7	49,9	49.8	50.4
“Дурдона”нави																
5	58,9	58,7	57,9	58,9	58.6	58,1	58,4	57,2	58,3	58.0	58,4	58,8	57,6	58,8	58,4	58.6
6	70,6	70,2	70,6	70,4	70,4	73,3	74,2	75,1	74,5	74,2	65,8	66,7	66,6	66,5	66.4	70,4
7	56.4	56,2	56,4	56,8	56.4	58,1	58,3	57,7	58,3	58.0	56,2	56,1	56,1	56,2	56.0	56.8
8	52,8	51,8	52,4	52,6	52.4	52,7	51,8	52,9	52,9	52.8	52,1	51,4	52,2	52,3	52.0	52.4

3-жадвал

Кузги буғдойнинг сомон ҳосили, ц/га.

Вариант-лар	Қайтариқлар			Ўртача		Қайтариқлар			Ўртача		Қайтариқлар			Ўртача		Ўртачаси
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III	IV		
“Аср”нави																
1	45,2	45,3	45,5	45,4	45.3	44,8	43,9	44,8	44,9	44,8	45,2	45,2	45,1	45,0	45,1	45.3
2	57,5	57,6	56,5	57,4	57.2	57,9	57,1	56,9	57,9	57,4	56,0	56,1	56,2	56,2	56	56.8
3	48,7	47,8	47,9	48,8	48.3	48,8	47,8	47,9	48,8	48,4	48,2	47,3	47,9	48,5	48,1	48.3
4	40,2	41,1	40,1	40,2	40.3	41,2	41,3	40,5	41,3	41,0	40,1	41,1	39,4	40,2	40,0	40.3
“Дурдона”нави																

5	46,9	46,8	46,9	46,8	46,8	46,7	45,8	46,6	46,7	46,4	46,9	46,8	46,4	46,8	46,7	46.8
6	56,5	56,4	56,2	56,3	56,3	59,4	58,8	59,6	59,6	59,3	53,4	53,5	53,2	52,4	53,1	56.3
7	45,2	45,0	45,1	45,2	45,1	46,9	46,8	46,9	46,8	46.8	44,5	44,9	44,8	44,9	44,8	45.1
8	41,8	41,9	41,9	41,8	41,9	42,2	41,8	42,6	42,4	42,2	41,6	41,7	41,6	41,5	41,6	41.9

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзажонов Қ.М. Сув бутун борлиққа хаёт бахш этар // Пахтачилик ва дончиликни ривожлантириш муоммолари .Тошкент, 2004, 60- 60 б.

2 .Собко А.А.Орошение зерновых культур в южных районах Украины. Москва 1969 с. 145-187.

3. Костин И.С и др. Орошение озимой пшеницы на Кубане. // Зерновые и масличные культура. № 8, 1963, с. 19-21.

4. ЎразматовН., ЎринбоеваГ. Кузги буғдой ҳосилдорлигига такрорий экинларнинг таъсири// Агро илм, 2011, № 8,б. 1

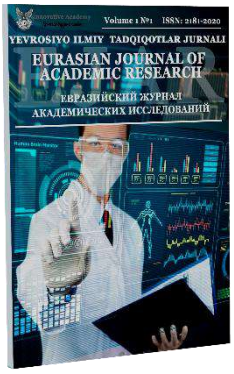
5. Xudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., Razzakov, B. A., &Kholdarov, M. S. (2020). To the fertilizer knife determination of resistance. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(8), 65-71. https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=9&issue=8&article=011

6. Холдаров, М. Ш. (2020). УНИВЕРСАЛЬНО-КОМБИНИРОВАННЫЙ КУЛЬТИВАТОР УЛУЧШЕННАЯ КОНСТРУКЦИЯ УДОБРЕНИЯ. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1(5), 44-48. http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/355

7. Khudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., &Kholdarov, M. S. Improved Design of Universal-combined Cultivator-fertilizer. International Journal on Orange Technologies, 2(10), 83-85. https://www.neliti.com/publications/333419/improved-design-of-universal-combined-cultivator-fertilizer

8. ТС Худойбердиев, ШН Нурматов, БР Болтабоев, МШЎ Холдаров, АМ Абдуманнопов. “НОВАЯ КОНСТРУКЦИЯ УНИВЕРСАЛЬНОГО КОМБИНИРОВАННОГО КУЛЬТИВАТОРА УДОБРИТЕЛЯ’’ //Life Sciences and Agriculture//, 1 (5). Дата публикации 2021. https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-konstruktsiya-universalnogo-kombinirovannogo-kultivatora-udobritelya

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CULTURAL ASPECT OF NON-VERBAL MEANS OF COMMUNICATION

Saidova Mariya Aleksandrovna[1]

[1] Master's Student, Tashkent State Pedagogical University,

e-mail: mariya_joint@mail.ru

https://doi.org/ 10.5281/zenodo.4717588

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

communication, nonverbal means, comparison, form, meaning

ABSTRACT

The article is dedicated to the study of the nonverbal aspect of intercultural communication. More emphasis is put on the cultural specificity of some types of nonverbal means.

In the process of communication, people pass on much more information than we might stand for. Gestures, intonation, postures, expressions, timbre, facial gaze and, even the distance between the interlocutors transmit the information as well. Any expressive movement becomes an action itself besides an essential act of influencing people. As an integral part of every culture, nonverbal communication is one of the most significant components of communication. According to Yu.S. Maslov, human interaction is a phenomenon that is a complex system of transmitting information, intentionally or automatically transmitted by the sender and accepted by the recipient. [1998. pp. 7-24]. Sound language is a key to its implementation, while another component less frequently mentioned, but still regarded as important is presented in nonlinguistic (nonverbal) forms.

According to V.N.Kunitsina [2002. pp.68-71], non-verbal means carry out such functions as:

- complementing verbal messages (including duplicating and strengthening);
- refutation of verbal messages;
- supersedence of verbal messages;
- regulating of conversation.

V.N.Kunitsina clarifies that nonverbal messages in the complementing function make speech more expressive, accurate and explain its content. Any speech may be more comprehensible and arresting when duplicated by gestures. Let us take greeting as an example people may shake hands or hug each other while saying how happy they are to see each other. Non-verbal signs can also heighten the most significant moments of speech: we can invite attention to something we say by elevating our voice, pausing, or gesturing in a certain way, or lifting of index finger up, we draw the addressee's attention to the fact that this information is imperative.

Refutation of verbal messages means that the non-verbal contradicts the verbal one. Non-verbal behavior is quite spontaneous and is less controlled by consciousness, so not match or even contradict what was said. Many people can check up on the first reaction emotional state is revealed in 4-5 seconds so; a smile or surprise that lasts longer than this time may betray deception.

The most descriptive examples are nodding and headshaking, accompanying the speech. These

gestures indicate the honesty of the opponent. Par example, if for the question "Are you eavesdropping on us?" the answer is "No!" accompanied by headshakes, the verity of interlocutors beyond any doubt. If the answer accompanies giving a shrug, looking the other way, apologetic smile, then the inconsistency of speech and movements presents the insincere.

The displacement function indicates the use of non-verbal messages instead of verbal ones. To cite one example, using only gestures, we can tell a person to end the conversation or step out and discuss an issue face to face. A silent agreement, expressed by slow blinking or a nod, may also be a clear-cut example.

Regulation, as a function of non-verbal communication, is used to coordinate interactions between people. In this case, the replacement signs mentioned above are often used - a turn of the head - indicating who should take tern in action; touch - expressing a desire to ask about something, etc. These and many other signs regulate the communication process, besides they are important indicators of emotional states and attitudes of a person to the world in various situations.

It is time to move to another issue related to cultural specificity. One might get the impression that non-verbal language, or body language, is universal. But the basic patterns of communication, such as body language significantly differ from one culture to another. Knowing cultural features of body language can be useful in making business and friendly contacts, improving understanding of the interlocutor. Body language on the formal and functional levels can be opposite or have another connotative colouring that represents a certain risk in intercultural communication. It was substantiated by a great number of scholars [Anderson, 1999; Prohorov & Sternin, 2006; Andrianov, 2007; Briksina & Sofoshina, 2016].

Along with other gestures, the customs that regulate the justification of touch vary considerably across cultures. So, representatives of Western cultures often shake hands when meeting each other beyond that kiss or hug. Whereas, Mediterranean people allow a kiss on each cheek as a sign of greeting. However, for representatives of Eastern culture, touching a stranger as a sign of greeting, and even more so a kiss, is taboo.

As previously referred to, the greeting is one of the most valuable factors in all types of communication and varies from culture to culture. For example, Americans and Canadians traditionally greet each other with handshakes, and the tighter handshake is, all the better. However, representatives of Asian and African cultures prefer non-contact greetings, like bringing folded hands to the chest, as prayer, bowing, or placing the right hand to the chest (the heart). At the same time, considering the greeting in Japan expressed by a bow, we observe the fact that the lower the bow, the more respect is shown to whom the bow is intended. In Spain, Portugal, Italy, and Eastern Europe, people greet each other by kissing each other on the cheeks.

Referring to a substitute gesture, palm up, pressed fingers, a movement towards oneself, which replaces the verbal expression "Come up!" in Russian culture, on the other hand in Greek culture is perceived as a sign of greeting or farewell, which very often leads to misunderstanding. At the same time, the gesture typical for Russian people - raising of hand with wide-spread fingers conveying the meaning of a greeting, for the Greeks is insulting and derogatory; Greeks widely use it to express their negative emotions.

It is also imperative to be careful with the pointing gesture. As an example, let us take a look at the attitude of representatives of various cultures on the American continent to this gesture: for most Americans, a gesture pointing to an object or person does not have any negative meaning, while Native Americans find this gesture extremely rude, and to avoid it, they denote to

anything with their chin. In the East, it is also considered very rude to point a finger, just as in Russian culture, therefore here, they post with the entire hand, always with the palm up. The Germans use the little finger to indicate something.

Showing someone a thumb up, in Russian and Eastern cultures, is perceived as approval of something, a way to say - I like - in France, it means - one. In Britain, Australia, New Zealand, the thumb raised has three meanings: firstly, it is used by hitchhikers to stop a car; secondly, it means that everything is fine, but when the thumb is raised sharply, the gesture becomes offensive.

V- Gesture. This sign has a strong following among England, New Zealand, and Australia, where it is a symbol of victory only if the palm with fingers apart is turned away. If we turn the palm to oneself this gesture acquires an offensive meaning. This gesture means: "Two" or “Goat” as an offensive meaning in Russian culture.

Visual contact is another important aspect of intercultural communication. In the United States of America, direct eye contact is preferred in conversation and is considered a sign of directness and honesty in many Western countries. For example, Germans value visual contact, especially talking face to face, as a sign of self-honesty and interest in the discussion. A person who does not make eye contact holds as unreliable and weak-willed. In France, not looking at a person means looking down at him, and steadfast gaze has an intimate connotation. However, in the East, eye contact has another meaning. Japanese, for example, consider eye contact as an intrusion on privacy and rarely look to use direct eye contact. In Chinese non-verbal culture, prolonged eye contact regards as rude. It is unacceptable here to look at a respected person is better to lower eyes as a sign of respect.

Significant differences are also presented in different cultures in the perception of personal space or the accepted distance between people. Each one believes that space around is personal so the violation of this space is considered as an invasion, as an unfriendly act. Therefore, communication between people always occurs at a certain distance, and this distance is a significant indicator of type, nature, and kind of relations between people. These boundaries depend not only on the culture of people but also on the attitude to a particular interlocutor. So, friends are always closer to each other than strangers. Thus, changing the distance between people while communicating is a part of the communication process. Personal space depends on the characteristics of culture and the nature of the relationship between people. In South America, people tend to stand closer than their North American neighbors, who prefer more personal space than other cultures. In Asian cultures, especially in China, the concept of personal space is practically non-existent: strangers often touch each other while standing in line or on public transport. Ignorance of the boundaries during intercultural communication may lead to intercultural conflict since people of different cultures experience discomfort when communicating due to ignorance of the rules of the distance of their interlocutor.

Therefore communicants need to understand nonverbal means in various languages, as well as demonstrate adequately of own ones that are important components of linguacultural competence to participate in intercultural communication successfully.

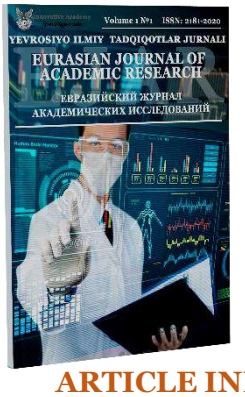
References:

1. Anderson P.A. Nonverbal Communication. Forms and Functions. Mountain View, California, 1999.

2. Андрианов, М.С. Невербальная коммуникация: психология и право/ М.С. Андрианов. М.: Изд-во Института Общегуманитарных исследований, 2007. 117с.

3. Брыксина И.Е., Сафошина З.М. Изучение феномена улыбки в русской, французской и американской лингвокультурах как аспект межкультурного образования будущих лингвистов-преподавателей // Педагогика. Вопросы теории и практики. Тамбов. Грамота. 2016. №1 (1). С. 9–
4. Куницына, В.Н. Межличностное общение: Учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Поголыпа. Санкт-Петербург: Изд-во Питер, 2002. 544с.
5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М., 1998.
6. Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. Русские: коммуникативное поведение. М., 2006.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF THE DEPENDENCE OF THE RESOLUTION COEFFICIENCY ON RAYNOLDS NUMBER IN NON-COMPRESSIVE VICTIMS

Mengleyev Shaydulla Abdusalomovich[1], Mengbutaev Rustam Shamsiddinovich[2]
[1,2] Termez State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717594

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Top dressing, irrigation rate, winter wheat, sowing, harvesting, threshing, groundwater.

ABSTRACT

The article describes the norms of water-balance feeding and irrigation of winter wheat varieties "Asr" and "Durdona", sown after repeated shading of winter wheat. Analytical materials are presented based on the results of studies carried out on the lands of experimental farms to determine the norms of feeding and irrigation of very early-maturing varieties of winter wheat. The data obtained were analyzed and recommendations were made for very early maturing winter wheat varieties.

QISILMAYDIGAN YOPISHQOQ SUYUQLIKLARDA QARSHILIK KOEFFITSIENTINING REYNOLDS SONIGA BOG'LIQLIGINI TADQIQ ETISH

Mengleyev Shaydulla Abdusalomovich[1], Mengbutaev Rustam Shamsiddinovich[2]
[1,2] Termiz Davlat Universiteti
MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

озиқлантириш, суғориш нормаси, кузги буғдой, экиш, туплаш, бошоқлаш, сизот сувлари, агротехникаси

ANNOTATSIYA

Мақолада кузги буғдойнинг такрори соядан кейин экилган кузги буғдойни "Аср" ва "Дурдона" навларини сув баланиси озиқлантириш меъёри ва суғориш тартиби келтирилган. Кузги буғдойнинг ўта эрта пишар навларини озиқлантириш меъёри ва суғориш тартибини белгилаш учун ўкув-тажриба хўжалиги ерларида олиб борилган изланишлар натижалари асосидаги таҳлил материаллар кўрсатилган. Олинган маълумотлар таҳлил қилиниб, кузги буғдойнинг ўта эрта пишар навлари учун тавсиялар берилган.

Real suyuqliklarning harakati ko'pgina hollarda laminar oqim harakatidan keskin farqlanadi. Ular shunday maxsus xususiyatga ega bo'ladiki, u turbulentlik deb ataladi. Trubalar, kanallar va chegaraviy qatlamlardagi real suyuqlik oqimlarida Reynolds sonining ortib borishi bilan laminar formadagi oqimning turbulent oqimga aylanishi yaqqol kuzatiladi. Laminar oqimning turbulent oqimga bunday o'tishini ba'zan turbulentlikning paydo bo'lishi deb ham atashadi, u butun gidrodinamika sohasida fundamental ahamiyatga ega. Dastlab bunday o'tish to'g'ri truba va kanallardagi oqimlarda kuzatilgan. O'zgarmas ko'ndalang kesimga ega bo'lgan silliq devorli to'g'ri trubada Reynolds sonining unchalik katta bo'lmagan qiymatlarida suyuqlikning har bir zarrachasi

to’g’ri chiziqli traektoriya bo’ylab harakatlanadi. Yopishqoqlik mavjud bo’lganligi sababli, suyuqlikning devorga yaqin joylashgan zarrachalari devordan uzoqda joylashgan zarrachalarga nisbatan sekin harakatlana boshlaydi. Oqim tartiblangan holda bir-biriga nisbatan siljuvchi laminar oqim (qatlamlar) sifatida harakatlanadi. Ammo, kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, Reynolds sonining katta qiymatlarida oqim tartiblanmagan holatga o’tadi, ya’ni turbulent oqimga aylanadi. Oqimda kuchli aralashish sodir bo’ladi, buni trubadagi suyuqlikka bo’yoq kiritish orqali ko’rinarli tarzda ifodalash mumkin.

1883 yilda Osborn Reynolds, trubadagi suv harakatini kuzatishda aniqladiki, suv oqimi tezligining ortishi bilan harakatdagi oqimning turg’un laminar xarakteri buziladi. Qo’zg’alishlar paydo bo’ladi, ular shunda bilinadiki ilgari to’g’ri chiziq bo’ylab harakatlanayotgan suyuqlik zarrachalarining laminar harakati ayrim qismlarda betartib holatga o’tadi, hamda bunda harakatning umumiy yo’naltirilganligi saqlanib qoladi. Oqim tezligining yanada o’zgarishi butun oqim bo’ylab betartib harakat paydo bo’lishiga olib keladi. Ushbu holatni laminar oqim turg’unmas, qo’zg’atilgan-turbulent oqimga aylangan deb ataladi [2].

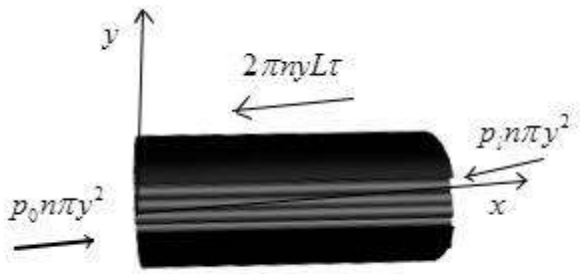
Qisilmaydigan yopishqoq suyuqliklar harakatida Reynolds soni, $\mathrm{Re} = \rho UL / \mu$ ning aynan bitta qiymatidan boshlab, laminar oqim turbulent oqimga aylanadi, Reynolds sonining ana shu qiymati kritik Reynolds soni deb ataladi, bunda ρ-zichlik, μ-suyuqlikning yopishqoqligi, U-asosiy oqimning maksimal tezligi, L-uzunlikning xarakterli masshtabi. $\mathrm{Re} < \mathrm{Re}_{krt}$, bo’lganda oqim laminar, $\mathrm{Re}_{krt} < \mathrm{Re}$ bo’lganda esa oqim turbulent rejimga o’tadi.

Masalaning qo’yilishi. Silindrsimon trubadagi oqim uchun suyuqlikka ta’sir etuvchi kuchlar to’g’risidagi ma’lumot maqola [2] da keltirilgan. Butun uzunligi bo’yicha o’zgarmas diametrli truba va truba ichiga joylashtirilgan uzunligi L ga va radiusi r ga teng bo’lgan n ta trubacha orqali oqib o’tadigan suyuqlik harakatini qaraylik. Real suyuqliklarda suyuqlik trubachalar devorlariga yopishadi va oqib o’tadigan sirt sathiga urinma kuchlanish beradi. Bu erda ichki ishqalanish deb ataluvchi kuch paydo bo’ladi, suyuqliklarda ushbu kuch yopishqoqlikdan iboratdir. Yopishqoqlik-bu gazlar va suyuqliklarning shunday hususiyatidan iboratki, u suyuqlikning harakatiga olib keluvchi tashqi kuchlar ta’siriga qarshilik ko’rsatishdan iborat. Trubachalarning boshlang’ich nuqtasidan etarlicha uzoq masofada trubachadagi oqimning tezlik taqsimoti radius bo’ylab, uzunasiga yo’naltirilgan koordinatadan bog’liq bo’lmaydi.

Masalaning yechilishi

Trubachalardagi suyuqlikka ta’sir etuvchi kuchlarni tenglashtirib (1-rasm), harakat yo’nalishi bo’yicha muvozanat sharti sifatida ushbu tenglamani hosil qilamiz

$$p_0 n\pi y^2 = p_l n\pi y^2 + 2\pi n y L\tau \quad (1)$$

1-rasm. Truba ichiga n ta trubachalar joylashtirilgan

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Ichki ishqalanish kuchi proekstiyasi musbat ishora bilan olingan, chunki tezlik gradienti manfiy (qatlamning oqim tezligi koordinata y ning ortib borishi bilan kamayadi). Formula (1) dan urinma kuchlanish τ ni aniqlab olamiz

$$\tau = \frac{p_0 - p_l}{L} \cdot \frac{y}{2} \qquad (2)$$

Qaralayotgan holda oqim tezligi u koordinata y ning ortishi bilan kamayadi va u yopishqoqlik evaziga $y = r$ bo'lganda nolga aylanadi. Shu sababli, Guk ishqalanish qonuniga asosan $\tau = -\mu \frac{du}{dy}$ deb olamiz. Ushbu ifodani (2) ga qo'yib, quyidagiga ega bo'lamiz:

$$-\mu \frac{du}{dy} = \frac{p_0 - p_l}{L} \cdot \frac{y}{2}$$

bundan

$$\frac{du}{dy} = -\frac{p_0 - p_l}{\mu L} \cdot \frac{y}{2} \qquad (3)$$

Endi $y = r$ bo'lganda $u(y) = 0$ bo'lishini e'tiborga olib, ushbu boshlang'ich shart bilan tenglama (3) ni integrallab quyidagi tenglamani hosil qilamiz.

$$u(y) = -\frac{p_0 - p_l}{4\mu L} y^2 + C,$$

(4)

Tenglama (4) dagi o'zgarmas konstanta C ni topish uchun $y = r$ bo'lganda tezlik $u(r) = 0$ bo'lish shartidan foydalanamiz, ya'ni

$$u(r) = -\frac{p_0 - p_l}{4\mu L} r^2 + C$$

bundan

$$C = \frac{p_0 - p_l}{4\mu L} r^2 \qquad (5)$$

ekanligini aniqlaymiz. O'zgarmas C ning bu qiymatini (4) ga qo'yib

$$u(y) = -\frac{p_0 - p_l}{4\mu L} y^2 + \frac{p_0 - p_l}{4\mu L} r^2$$

tenglamani va bundan o'z navbatida

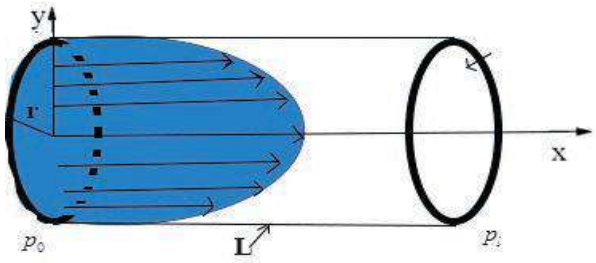
$$u(y) = \frac{p_0 - p_l}{4\mu L}(r^2 - y^2)$$

(6)

tenglamaga ega bo'lamiz.

Shunday qilib, trubachalar radiusi bo'ylab tezlikning parabolik taqsimotiga ega bo'lamiz (2-rasm). Ushbu tezlik o'zining eng katta qiymatiga trubachaning o'rtasida ($y = 0$) erishadi va u quyidagi maksimal qiymatga ega bo'ladi:

$$u_{\max} = \frac{p_0 - p_l}{4\mu L} r^2 \qquad (7)$$

2-rasm. Bitta trubacha uchun oqim harakati

Trubacha kesimi bo'ylab oqib o'tadigan to'liq suyuqlik miqdori Q (suyuqlik sarfi) aylanma paraboloid hajmi sifatida aniqlanadi (2-rasm) va o'z navbatida quyidagicha aniqlanadi.

Tenglama (6) quyidagi formulaga ega bo'lamiz:

$$u(y) = \frac{p_0 - p_l}{4\mu L} r^2 \left(\frac{r^2 - y^2}{r^2}\right) = u_{\max}\left(1 - \frac{y^2}{r^2}\right)$$

(8)

Doiraviy kesimga ega bo'lgan trubacha orqali o'tadigan suyuqlikning umumiy oqimi uchun Gagen-Puazeyl formulasi[1,3,7,8,11,12] dan foydalanib,quyidagini aniqlaymiz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

$$Q=\int_0^r u(y)2\pi y dy=2\pi u_{\max}\int_0^r\left(y-\frac{y^3}{r^2}\right)dy=2\pi u_{\max}\left[\frac{y^2}{2}-\frac{y^4}{4r^2}\right]_0^r$$

ya'ni oqim sarfi uchun ushbu formulaga ega bo'lamiz

$$Q=\frac{\pi(p_0-p_l)r^4}{8\mu L} \qquad (9)$$

Trubachaning ko'ndalang kesimi bo'yicha oqimning o'rtacha tezligini kiritamiz:

$$\bar{u}=\frac{Q}{\pi r^2} \qquad (10)$$

Formula (9) ni e'tiborga olgan holda (10) ni quyidagicha yozamiz

$$\bar{u}=\frac{(p_0-p_l)r^2}{8\mu L}$$

Funkstiya $\bar{u}(y)$ ni formula (7) bilan aniqlanadigan $u_{\max}$ bilan taqqoslab, $\bar{u}(y)=\frac{1}{2}u_{\max}$ ekanligini ko'rish mumkin, ya'ni trubachadagi laminar oqim harakatida o'rtacha tezlik maksimal tezlikning yarmiga teng bo'ladi.

Bosim farqi (p_0-p_l) ni aniqlaymiz.

$$p_0-p_l=\frac{8\mu L\bar{u}}{r^2}$$

bundan

$$p_0-p_l=\frac{8\mu L\bar{u}}{r^2}=\frac{32\mu\bar{u}}{2r}\cdot\frac{L}{2r}=\frac{32\mu\bar{u}}{D}\cdot\left(\frac{L}{D}\right) \qquad (11)$$

bu erda D=2r trubacha diametri.

Oqim uzunligi bo'ylab yo'qotilgan bosim Darsi-Veysbax tenglamasi orqali topiladi[4]. Endi N-ta trubachalar uchun quyidagi formulani hosil qilamiz

$$p_0-p_l=n\cdot\frac{\lambda_n}{2}\cdot\rho\overline{u^2}\left(\frac{L}{D}\right) \qquad (12)$$

Formula (11) dan p_0-p_l ning qiymatini (12) ga qo'yish natijasida quyidagi formulaga ega bo'lamiz

$$\lambda_n=\frac{32\mu\bar{u}}{D}\cdot\frac{L}{D}\cdot\frac{2}{\rho\overline{u^2}}\cdot\frac{D}{n\cdot L}=\frac{64\mu}{\rho\bar{u}D\cdot n}$$

yoki bundan

$$\lambda=\frac{64}{n\cdot\mathrm{Re}} \qquad (13)$$

ekanligini ko'rish mumkin, bu erda n-trubachalar soni, trubachalar soni ortishi bilan qarshilik koeffistienti kamayadi $\mathrm{Re}=\frac{\rho\bar{u}D}{\mu}$.

Quyidagi munosabat bilan aniqlanadigan o'lchamsiz qarshilik koeffistienti λ_n ni kiritamiz.

$$\frac{p_0-p_l}{L}=n\cdot\frac{\lambda_n}{2}\cdot\rho\overline{u^2}\left(\frac{1}{D}\right) \qquad (14)$$

Formula (2) ga asosan urinma kuchlanish o'zining eng katta qiymatiga trubachalar devorida erishadi, bu erda ushbu kuchlanish quyidagiga teng bo'ladi.

$$\tau_0=\frac{p_0-p_l}{L}\frac{r}{2}$$

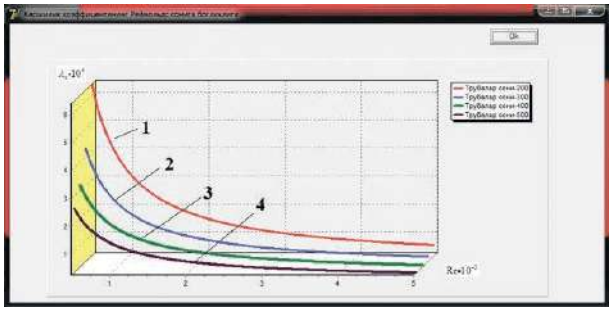
hamda ushbu formula oqim qanday rejimda bo'lishidan qat'iy nazar (laminar yoki turbulent) o'rinli bo'ladi. Shunday qilib, truba devoridagi urinma kuchlanish bosimning pasayishini o'lchash yo'li bilan eksperimental aniqlanishi mumkin.

Formula (14) dan $\frac{p_0-p_l}{L}$ ning qiymatini (15) ga qo'yish natijasida quyidagi formulaga ega bo'lamiz:

$$\tau_0=n\cdot\frac{\lambda_n}{8}\rho\bar{u}^2$$

Bu trubachalardagi urinma kuchlanishning maksimal qiymatini hisoblash formulasidan iborat.

4.Natijalar tahlili: Yuqorida (13), formula asosida olingan natijalarni keltiramiz (3-rasm).

3-rasm. Silliq trubada qarshilik koeffistientining trubachalar soni n ga va Re ga bog'liqligi: 1) n=200, 2) n=300, 3) n=400, 4) n=500.

3-rasmda silliq n ta trubachalar uchun trubaning qarshilik koeffistienti λ_n ning Re Reynolds soniga bog'liqligini ko'rsatuvchi hisoblash natijalari keltirilgan. Olingan natijalarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, Re sonining barcha qiymatlarida nazariy formula (13) o'rinli bo'ladi. Re sonining yanada katta qiymatlarida turbulentlik mexanizmlarining faol ishga tushishi evaziga, qarshilik kamayadi.

Xulosa

Shunday qilib, kanallar, trubalar va chegaraviy qatlamlardagi qisilmaydigan yopishqoq suyuqliklar harakati laminar va turbulent rejimda bo'lishi, hamda ushbu rejimlarning paydo bo'lishining fizik mohiyati ko'rsatilgan. Ushbu jarayon O. Reynolds tomonidan tavsiya etilgan harakatlanayotgan suyuqlikka rang kiritish tajribasi orqali namoyish etilgan.

Truba ichiga joylashtirilgan n ta trubachalar orqali oqib o'tadigan suyuqlik oqimining maksimal tezligi, trubaning ko'ndalang kesimi orqali oqib o'tadigan suyuqlik miqdori hajmi, oqim uzunligi bo'yicha trubaning ishqalanishga qarshilik koeffistientini hisoblash formulalari chiqarilgan.

Trubachalarning qarshilik koeffistientini hisoblash natijalari keltirilgan hamda Reynolds soni va qarshilik koeffistentining ma'lum chegaradagi o'zgarish ko'lamida ularning bog'liqligi tadqiq etilgan. Hisoblash natijalari ko'rsatadiki trubachalar soni ortishi bilan qarshilik koeffitsienti kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Reynolds O. On the experimental investigation of the circumstances which determine whether the motion of water shall be direct or sinuous, and the law of resistance in parallel channels Phil. Trans.roy.soc. 1883. № 174. P. 935-982.

2.Нармурадов Ч.Б., Менглиев Ш.А. Трубадаги суюқликлар ҳаракатини математик моделлаштириш Ҳисоблаш ва математика муаммолари, 2018. №. 2. Б. 36-47.

3.Гордин В.А. Дифференциальные и разностные уравнения Изд.М.:«Высшая школа экономики», 2016. 517 с.

4.Горшков-Кантакузен В.А. К вопросу вычисления коэффициента Дарси методом регрессионного анализа Материалы XXI Международного симпозиума "Динамические и технологические проблемы механики конструкций и

сплошных сред" имени А.Г. Горшкова, 16-20 февраля 2015, Вятичи. Том 1./МАИ.:ООО "ТРП",2015. С. 59-60.

5.Абуталиев Ф.Б., Нармурадов Ч.Б. Математическое моделирование проблемы гидродинамической устойчивости Изд.Т.:«Fan va texnologiya», 2011. 188 с.

6.Кочен Н.Е., Кибель И.А., Розе Н.В.Теоретическая гидромеханика М: Физматлиз, 1963. 728 с.

7.Лойцянский Л.Г. Ламинарный пограничный слой М: Физматлиз, 1962. 479 с.

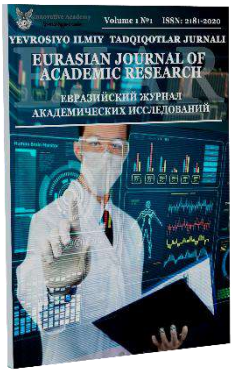
8.Шлихтинг Г. Теория пограничного слоя. М.: Наука, 1974. 571 с.

9.Гольдштик М.А., Штерн В.Н. Гидродинамической устойчивость и турбулентность. Новосибирск: Наука, Сиб. Отд-ние, 1977. 366 с.

10. Дразин Ф. Введение в теорию гидродинамической устойчивости. М.:Физматлит, 2005. 88 с.

11.Thomas H.H. The stability of plane Poiseuille flow. Phys.rev., 1953. №. 4(91). P. 780-783.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INNOVATIVE CLOTHING MODELING METHODS

Yodgorova Khilola Isroilovna [1]

[1] Senior lecturer, Jizzakh Polytechnic Institute

e-mail:hilolayodgorova@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717603

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Clothing, detail, model, design, products, armhole modeling, shape, dart.

ABSTRACT

The article on clothing design provides that many clothing models do not have significant differences in the design of the main parts and differ from each other precisely by model features. Therefore, a large number of models can be represented by a limited number of basic clothing designs, modeling basic patterns.

Introduction.

Clothing modeling is the transformation of the basic design of a product in order to change its model characteristics.

There are several types of transformation of the basic structure:

1) without changing the shape of the product
2) changing the silhouette, without changing the volumetric shape in the area of the support areas
3) a complete change in the volumetric shape
4) changing the cut of the sleeve
5) obtaining new clothing models of complex shapes and hybrid designs

Let's take a closer look at structural transformations and basic modeling techniques.

The relevance of research. Modeling the basic structure without changing the shape of the structure itself includes: transferring darts in different directions, transferring division lines, combining parts (excluding seams) or further dividing them into smaller parts, designing folds, developing model features of a collar, lapel, side, pockets, small parts, loops, buttons.

Research results.

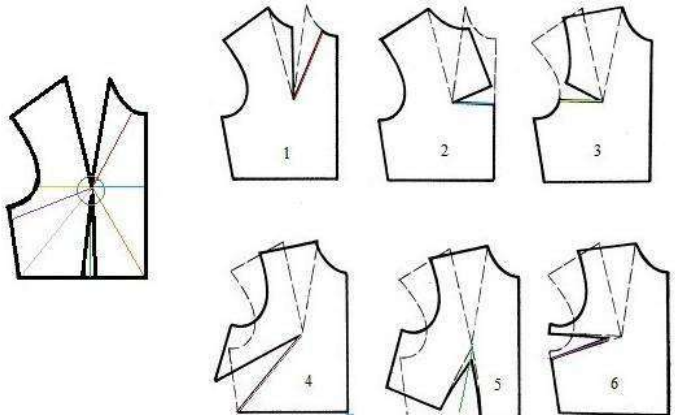
A tuck is a constructive technique with the help of which the volumetric shape of the product is achieved and a uniform fitting with a flat material of a complex body configuration. The bust dart is always directed to the center of the chest and can be transferred to the armhole, side cut, mid-front line, waist, neckline.

Modeling method: development of decorative elements of the main units of the product

Modeling techniques

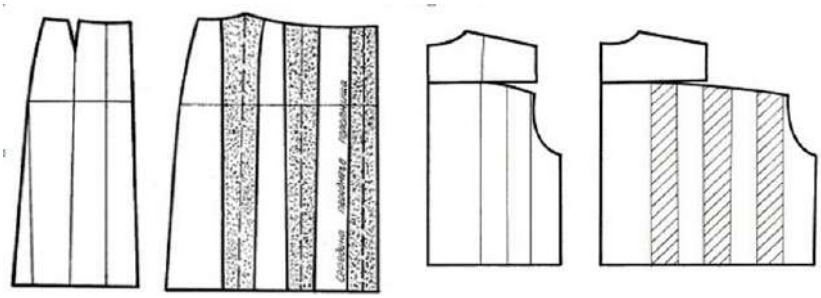
The modeling of the basic structure with a change in the silhouette, but without changing the shape of the volume in the area of the support areas includes: moving the waist line, increasing or decreasing the fit along the waist line, expanding or narrowing the product downward, etc. Transformation

of the basic pattern is achieved by methods of parallel expansion or conical expansion ...

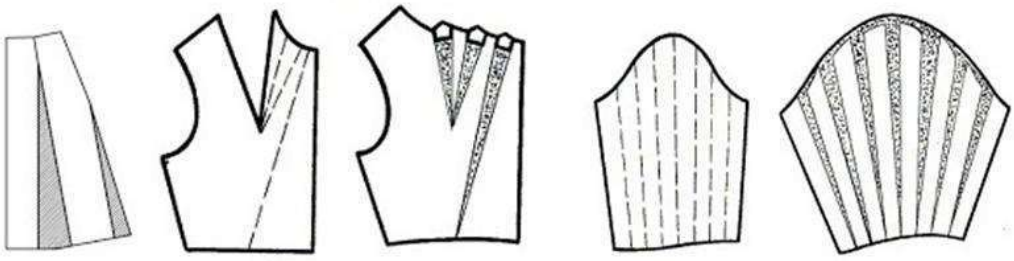
Modeling method: parallel expansion

Parallel expansion is used to design soft assemblies or folds on part parts. To do this, the location of the folds is applied to the part, then the part is cut into parts in accordance with the lines drawn and moved apart by the required amount. Depending on the garment model, the expansion of the details may be uniform or uneven. An expanded part is obtained by gradually moving the part and tracing the outer contours of the stripes. The final contours of the converted sections of the part are drawn up with curved curves: assemblies - with a smooth curve; folds, tucks - broken straight lines.

Modeling method: conical expansion

The conical expansion of garment parts, depending on the designed model, can begin at any level: the line of the shoulders, chest, waist, hips, knees and below. Determination of the level of expansion and the amount of expansion are determined by the appearance of the product or the pattern, first approximately, and then, during the trying on of the product on the figure, finally. Conical expansion is often used in conjunction with parallel expansion.

When modeling folds in complex draperies, it is recommended to use the dummy method.

Discussion of the results obtained and conclusions.

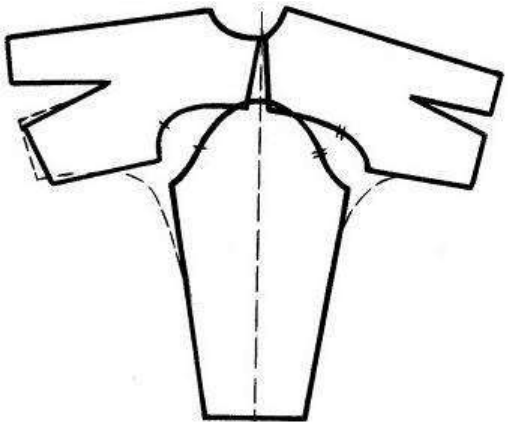
With an increase in the volume of the product, the nature of its supporting surface changes. An increase in the gaps between the figure and clothing on the chest line, as well as the introduction of shoulder pads,

leads to a greater, compared to the base, detachment of the lateral sections of the back and front from the surface of the figure, that is, on the back in the area of the shoulder blades and in front at the level of the chest line it decreases curvature of the surface. Structurally, such a model shape is achieved by reducing the solutions of the upper dart of the front and shoulder dart of the back, up to their complete elimination by modeling the basic darts. Under the modeling of a dart, transfer of any part of it into sections (armholes, necklines, bottom, etc.) in order to lengthen them, which allows you to get a flatter shape that does not emphasize the shape of the body.

Armhole modeling

The armhole is a functional important unit of a shoulder piece with a set-in sleeve. Its parameters and configuration determine: the projected shape of the back and front parts, the share of the total increase along the chest line coming to the section of the armhole, the design of the shoulder sections, the model sleeve width at the top, technological requirements, etc. Various combinations of these factors determine many options for model armholes.

Changing the cut of the sleeve involves combining the details of the set-in sleeve of the basic design with the details of the back and front for their subsequent dissection with new model lines. The most common examples of modeling a basic set-in sleeve design are conversions to raglan, one-piece, shirting, and combo designs using basic set-in sleeve designs.

Complex transformations of the design of one type of clothing into a design of another type are performed using typical designs of the closest type. Examples of obtaining new types of clothing on the basis of standard ones are capes, capes, overalls, skirts, trousers, shorts, swimming trunks and others.

References:

1.A.T. Trukhanov Handbook of a young seamstress M., 1985

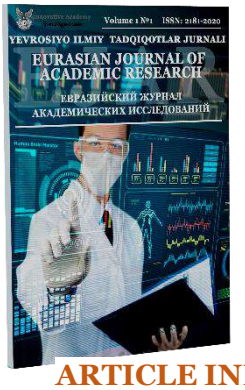
2.E.B. Koblyakova, A.V. Savostitsky Basics of designing clothes Moscow 1980

4.Unified method of designing clothing CMEA (Volumes I, II, III, IV, VI,)

5. Amirova, O. V. Sakulina, A.T. Trukhanova Designing of men's and women's clothing M., 2002

6. A.I. Martynova, E.G. Andreeva. Constructive clothing modeling. M.2002

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ROLE OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF CHILDREN

Yuldosheva Feruza Mamasaxatovna[1]
[1] Termez State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717611

ARTICLE INFO
Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS
mathematical understanding, thinking, analysis, synthesis, logical thinking, mental development.

ABSTRACT
This article discusses the role of mathematical concepts in the mental development of preschool children, how clear and perfect mathematical concepts are, the thinking power of children - analysis and synthesis, logical thinking, logical inference processes, and also great help in improving speech are mentioned.

MATEMATIK TUSHUNCHALARNING BOLALAR AQLIY RIVOJLANISHIDAGI O`RNI

Yuldosheva Feruza Mamasaxatovna[1]
[1] Termiz Davlat Universiteti

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
matematik tushuncha, tafakkur, analiz , sintez, diqqat, xotira, idrok, tafakkur sifatlari, metod, texnologiya.

ANNOTATSIYA
Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanishida matematik tushunchalarning o'rni, matematik tushunchalarning qanchalik aniq va mukammal bo'lishi, bolalar tafakkurining – analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo'lishini ta'minlaydi, shuningdek, nutqning takomillashuviga katta yordam berishi aytib o'tilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2016 yil Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqida "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" degan so'zlari pedagoglar oldidagi mas'uliyatni yanada oshirdi . [1.]

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi PQ-2707-son "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 5 avgustdagi 372-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qaroriga asosan bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida har tomonlama rivojlantirish, ularga ta'lim-

tarbiya berish, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda maktab ta’limiga tayyorlash bo‘yicha davlat talablari hamda O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 4 iyuldagi Hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlanan “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi belgilandi. Mazkur Davlat talablari asosida bolalarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning har tomonlama rivojlanishi hamda maktab ta’limiga tayyorgarlik darajalarining aniqlanishi, ularni oila va maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalash uchun tashkiliy, pedagogik, psixologik va uslubiy manbalar yaratilishi zarurligi qayd etildi. [8.]

Agar biz maktabgacha yoshdan bolalarni turli qiziqarli usullar, ko‘rgazma, tarqatma va multimedia materiallari mujassamlashtirilgan texnologiyalardan foydalangan holda matematika olamiga olib kira olsak, matematik bilimlar bilan yetarli darajada “qurollantirsak”, ular ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishadilar, xalqimiz uchun foydali kasbni tanlash va chuqur egallashda qiynalmaydilar. Chunki, qaysi kasbni olmaylik uni mahorat bilan bajarishga, albatta, matematik bilimlar kerak bo‘ladi. Shu sababli maktabgacha yoshdan bolalarda matematik bilimlarning yetarli bo‘lishiga katta ahamiyat berish muhimdir.

Ruhshunoslarning fikriga qaraganda, matematik tushunchalarni shakllantirish muammosi murakkab va serqirralidir. O‘zining mohiyati bo‘yicha har bir fikr ijodiy, past yoki yuqori darajaning mahsulidir. Har bir fikr - izlanish va yangilikni yaratish hamda uni ommalashtirishga qaratilgan mustaqil harakatdan iborat.

Adabiyotlar tahlillari shuni ko‘rsatadiki, matematik tushunchalarni rivojlantirish mahsulining yuqori darajadagi yangiligi, unga erishish jarayonining o‘ziga xosligi va aqliy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatish bilan ifodalanadi. Ayrim mualliflar bolaning turli fikrlashlari ularning oldida turgan yangi muammolarni mustaqil echishga, chuqur bilimlarni tez egallashga, qulay imkoniyatga engil o‘tishga undaydi, deb hisoblaydilar.

S.L.Rubinshteynning birinchilardan bo‘lib umumiy aqliy rivojlanish borasida qilgan izlanishlari maqsadga muvofiqdir. U ruhshunoslikdagi faoliyat toifasini ruhiy izlanishning ob’ekti hamda maqsadi qilib kiritdi va asosladi. Faoliyat nazariyasi asosida S.L.Rubinshteyn faoliyat tushunchasini sub’ektdan ob’ektga o‘tish deb kiritadi. [3.]

S.L.Rubinshteyn faoliyatning ikkinchi bosqichini ob’ektdan sub’ektga qarab borgan aloqadan iborat deb hisoblaydi. S.L.Rubinshteynning diqqat markazida, inson faoliyati jarayonida faqatgina o‘ziga xos bo‘lgan shaxs sifatida o‘zining xususiyatlarininamoyon etib qolmay, balki undagi ruhiyatning shakllanishi ob’ekt bo‘lib aniqlanadi, degan mazmun turadi. “Faoliyat”, “harakat” tushunchalarining fundamental psixologik tushunchalari A. N. Leontev ishlarida yoritilgan. Faoliyat - sub’ektning bir-biriga bog‘langan realligining o‘zaro ta’sir ko‘rsatishi deb bilgan A.N.Leontev, reallikning bola ongida aks ettirilishi - “ta’sir”ning natijasi bo‘lmay, o‘zaro ta’sir, ya’ni bir-biriga duch kelgan jarayonlarning natijasidir, deb hisoblaydi.

A. N. Leontev va S.L. Rubinshteynning o‘qitish amaliyotidagi xulosalariga qaraganda, matematik tushunchalarni shakllantirishda faoliyat shakllarining ishlanmasi va ishlatilishi hamda ta’limdagi faoliyat tamoyillarining bir- biriga ketma-ket o‘tkazilishi eng foydali va natijali yo‘nalishdir. [7.]

L. S. Vigotskiy fikrlashning rivojlantirish muammosini o‘rganib, dastlab matematik tushunchalarni shakllantirishni ilgari suradi. Bunda u bolalarda matematik

tushunchalarni shakllantirish uchun eng qulay sharoitlarni topish lozimligini ta'kidlaydi. L.S. Vigotskiyning fikri bo'yicha, bolaning tasavvuri rivojlanishi bilimlarni o'zlashtirish jarayonisiz o'tmaydi, faqatgina o'quv axborotlarining to'plami (bilim, bilish) fikrlashni harakatlantiradi, bolalarning fikrini rivojlantiradi. O'z navbatida matematik tasavvurning hosil bo'lishi bilim va bilishni o'zlashtirish yuqori darajada bo'lishiga dastlabki shart hisoblanadi.

Z.I.Kalmakovaning fikricha, bolada matematik tushunchalarni shakllantirishning eng ishonchli ko'rsatkichi — uning ta'limiyligi, ya'ni bolaning bilimlarni o'zlashtirishining umumiy qoidalarida, deb hisoblaydi. Ta'limiylikning asosi, uning asosiy tashkil etuvchisi— ta'limiylikning boshqa parametrlarini yuqori darajada aniqlab beradigan fikriy faoliyatning umumiylashtirilishidir. [4.]

Xorij olimlaridan nemis pedagogi F.Frebel (1782-1852) va italiyalik pedagog M.Montessori (1870-1952) maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor rivojlantirish orqali son-sanoq, shakl, miqdor, kattalik va fazoviy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlarini shakllantirish g'oyalarini ilgari surishgan.

Rus pedagoglari 3.Mixaylova, YE.Nosova, A.Stolyar, M.Polyakova, R.Nepomnyashaya, A.Verbenets va b. ham o'z asarlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi, uning rivojlanishi va texnologiyalari borasida so'z yuritganlar.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish mavzusida olimlar va metodistlar ilmiy izlanishlar olib borishgan hamda bir qator qo'llanmalar chop etganlar. Jumladan, N.U.Bikbayeva va b. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish", Z.A.Raxmonkulova "Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish", va B.G.Altshuller ixtiroviy masalalarni yechish nazariyasida turli mantiqiy savollar, o'yinlar orqali bolalarni matematik hamda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalarini ilgari surgan.N.Begmatovaning "Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari" mavzusidagi ilmiy ishida matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarida multimedia materiallaridan foydalanish borasida so'z yuritilgan.

Bundan tashqari mental arifmetika ham butun boshli tizimlashtirilgan metodika bo'lib, uni o'rganish natijasida bola nafaqat kalkulyatordan tezroq hisoblashni o'rganadi, balki unda ijodkorlik salohiyati, tahlil qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyati ham rivojlanadi.

Miya - markaziy asab tizimining muhim va murakkab tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning yordamida fikrlash, atrof-muhitdan olingan mahlumotlarni baholash bilan bog'liq barcha jarayonlar amalga oshiriladi. Bosh miyaning har bir yarim shari alohida vazifalarni bajaradi. Chap yarim shar izchil fikrlash, eshitish xotirasi, hisoblash ko'nikmalari, mantiqiy mushohada, o'qish va yozish, o'ng yarim shar esa - ko'rish xotirasi, vizuallashtirish, tasavvur qilish, ijodkorlik, konsentratsiya, makonni mo'ljal olish kabi ko'nikmalarga javobgar hisoblanadi.

Mental arifmetika bosh miyaning to'liq rivojlanishiga yordam berib, o'ziga ishonchni mustahkamlab, hayotning barcha jabhalarida muvaffaqiyatga erishishga undovchi xotira, diqqatni jamlash va ijodkorlik kabi fundamental ko'nikmalarning rivojlanishiga ko'mak beradi.

ALOHA (Abacus Learning of Higher Arithmetic) Mental Arithmetic - 5 dan 13 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun

mo‘ljallangan xalqaro mental arifmetika dasturi bo‘lib, bosh miyaning har ikki yarim sharini birdek rivojlanishiga xizmat qiladi va ko‘ngilochar o‘yin shaklida o‘tadi.

Bugungi kunimizda turli o‘quv markazlari tomonidan foydalanib kelinayotgan mental arifmetikaning asl konsepsiyasi 1993 yilda ALOHA Mental Arithmetic dasturiga asos solgan janob Lou Mun Sung tomonidan ishlab chiqilgan. O‘ziga xos dastur ham bolalar, ham ota-onalar va pedagoglar e’tirofiga sazovor bo‘ldi.

Bugungi kunda ALOHA Mental Arithmetic patentlangan dasturi bo‘yicha markazlar dunyoning 37 mamlakati, jumladan AQSH, Kanada, Meksika, Buyuk Britaniya, Germaniya, Irlandiya, Ispaniya, Hindiston, Xitoy, Malayziya va boshqa davlatlarda joylashgan 4000 dan ziyod markazlarda 4 milliondan ortiq bolalar muvaffaqiyatli tahsil olmoqda. O‘zbekistondagi xalqaro vakolatxonaning bosh idorasi 2016 yil kuzida Toshkentda ochilgan bo‘lib, MDH mamlakatlari orasida birinchi ALOHA Mental Arithmetic litsenziyalangan maktabi bo‘ldi.

O‘zbekistonda ilk bora Next Step Up School innovatsion maktabi sertifikatlangan trenerlar bilan birgalikda «Mental arifmetika» dasturini taqdim etmoqda. Ushbu dastur yordamida bolalar nafaqat o‘qishida muvaffaqiyatga erishadilar, balki hayot motivatsiyasi (ichki turtki)ga ega bo‘lib, maqsadga iltinuvchan bo‘ladi.

ALOHA Mental Arithmetic dasturi ta’lim olish va bosh miyaning rivojlanishi uchun eng maqbul davr 5 dan 13 yoshgacha oraliq ekani ilmiy jihatdan asoslangan chuqur tadqiqotlarga asosiy e’tibor qaratgan.

Mental arifmetika bu san’at va aql-idrokni rivojlantiruvchi dastur bo`lib, uni o`rgatishda “Abakus” asbobidan foydalaniladi hamda (maxsus yosh xususiyatlariga moslashtirilgan yozuv daftarlari mavjud).Abakusda o‘rgangan bola keyinchalik hisoblashlarni vizual tarzda xotirada avtomatik tarzda hisoblay boshlaydi. Natijada bolalar kalkulyatordan tezroq hisoblash imkoniga ega bo‘lishadi.

Ta’lim haftada bir marta olib boriladi, mashg‘ulotlar esa to‘liq ikki soatga cho‘ziladi. Bolaning ma’naviy barkamolligi eng muhim omillardan hisoblangani sababli ta’lim stress tuyg‘usini keltirib chiqarmaydigan interaktiv ko‘ngilochar shaklda olib boriladi.

Dasturni tamomlagan bolalar qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish kabi amallarni osonlik bilan bajara oladi.

Mental arifmetika — bu yukori sifatli dastur bo‘lib, matematik amalni miyada kalkulyatordan ham tezroq hisoblashni o‘rgatadi. Mental arifmetika dasturi bolalarda quyidagi malakalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- Diqqatni jamlash;
- Tasviriy xotira;
- Ijodiy fikrlash;
- Tinglash va kuzatuvchanlik;
- Tasavvur qilish;
- Mantiq;
- Analitik fikrlash.

Bolani tarbiyalash uchun eng yaxshi yoshi - 4 yoshdan 12 yoshgacha, aynan shu davrda miya shimgich singari hamma narsani o‘zlashtiradi.

Aqliy matematikaning afzalliklari:

• matematik qobiliyatlarni rivojlantirish;
• xotira yaxshilanadi;
• diqqatni jamlash;
• muvaffaqiyat va diqqat markazidan tashqarida fikr yuritish va ko‘p qirrali echimlarni topish qobiliyati mavjud;
• xayoliy fikrlash, mantiq rivojlanishi;

Yangi bilim va ko‘nikmalarga bo‘lgan qiziqish tobora ortib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurlarini shakllantirish

mazmunini takomillashtirish, o‘rgatish shakllari, metodlari, vositalari va texnologiyalaridan foydalanib, amaliyotda son-sanoq, geometrik shakllar, miqdor, kattalik, vaqt va fazo haqida boshlang‘ich bilimlarni shakllantirish zarur.Bolalarda geometrik shakllar va buyumlarning shakli bo‘yicha tasavvurlar shakllanadi, son-sanoq, birinchi va ikkinchi o‘nlik ichida miqdoriy munosabatlar bo‘yicha bilimlar berilib, 20 ichida qo‘shish, ayirish amallari, sodda arifmetik masalalarni tuzish va yechishga o‘rganadi, fazoviy munosabatlarni tushunish va fazoda mo‘ljal olish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi.

Shuningdek miqdor, kattalik haqida tasavvurlar shakllanib, shartli o‘lchovlar bilan o‘lchash, sochiluvchi va suyuq jismlarning hajmini aniqlash, narsalarni qismlarga bo‘lish malakalari rivojlanadi, vaqt bo‘yicha – soniya, daqiqa, soat, sutka va uning qismlari, hafta kunlari, oy, fasllar, yil taqvimi bo‘yicha tasavvurlar hosil bo‘ladi. Bu bilimlar yordamida bolalar idrok qilinadigan obyektlarning xususiyatlarini analiz va sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirishning eng sodda bog‘lanishlarini hamda ular orasidagi munosabatlarni tushunib oladilar. **[5.]**

Oddiy turdagi matematik mantiqiy o‘yinlar - bolalarga mantiqiy masalalarni hal etish yo‘llarini o‘rgatish uchun zarur. Bu o‘yinlar orqali diqqat, xotira, idrok, tafakkur sifatlari mustahkamlanadi. Sonlarni taqqoslashga doir misol va masalalar - bolalarda miqdor, kattalik tushunchalarini mustahkamlash uchun muhim bo‘lgan usul hisoblanadi. Bu usulda asosan bolalarga yo‘naltiruvchi savollar orqali murojaat etiladi. Muammo esa bolalar tomonidan hal etiladi.

Rasmli rebuslar – bu rebuslar rasmlar orqali bolalarni o‘ziga jalb qiladi. Muammoning yechimini topish uchun bolalar bosqichma-bosqich harakat qiladilar va rebusni yechishga qiziqish bilan kirishadilar.

Ertaklar asosidagi boshqotirmalar– bunday boshqotirmalar bolalarni o‘ylashga majbur etadi. Bolalar nafaqat misol yechadi, balki ertaklar asosida o‘z tafakkur va dunyoqarashlarini kengaytiradi. Tarbiyachi ertakni o‘qib beradi va ertakning oxirida bolalar bilan matematik tushunchalarni boyitish maqsadida savol-javoblar tashkil etadi. Tarbiyachi ertakni aytib berish jarayonida ishni shunday olib borishi kerakki, bolalar ertak qahramonlari bilan birgalikda muammoli vaziyatlarni hal etib, asosiy qahramonlar munosabatlarini tahlil qilsin. Xalq ertaklarida hayotiy munosabatlar, muammoli vaziyatlarni oqilona yechish usullari o‘z aksini topadi.

Ilk matematik tushunchalarning qanchalik aniq va mukammal bo‘lishi, bolalar tafakkurining – analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo‘lishini ta’minlaydi, shuningdek, nutqning takomillashuviga katta yordam beradi. Mashg‘ulotlar integrallashgan rejalashtirish asosida tashkil etilishi hamda o‘yin shaklida qiziqarli tarzda olib borilishi tavsiya etiladi. O‘yin kichkintoyning tabiiy ehtiyojlari va istaklariga mos kelganligi sababli o‘yin jarayonida o‘rganayotgan mavzuni bola quvnoqlik bilan takrorlaydi, yengillik bilan o‘zlashtiradi.

Bunday mashg‘ulotlar natijasida bolalar umumiy bilimlarni o‘rganish bilan birgalikda jamoa bilan kelishishni, birgalikda ishlashni, o‘zaro bir-birini qo‘llab-quvvatlashni, yordamlashishni, jamoada o‘zini tutishni o‘rganadilar va bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonch, mustaqil fikrlash, o‘z fikrini chiroyli ifoda eta olish kabi fazilatlar ham shakllanadi.

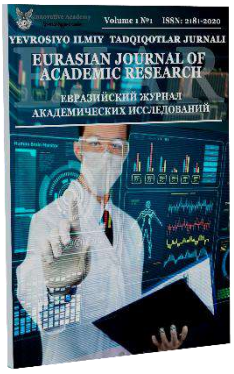
Bundan tashqari maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanishida mental arifmetikaninig o‘rni muhim bo‘lib, mental arifmetika dasturi yangi bilim va ko‘nikmalarga bo‘lgan qiziqish tobora ortib boradi, bolalarning bilish jarayonini

rivojlantiradi, faolligini oshiradi.Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida mental arifmetikani o`rgatishni ham tavsiya etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T., O‘zbekiston, 2016. -14 b.
2. “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturi. -Toshkent, 2018.
3. Bikbayeva N.U. va boshqalar. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda matematik tasavvurlarni rivojlantirish. -T., “O‘qituvchi”. 1996. 7-9 b.
4. Bikbayeva N.U. Maktabgacha ta’lim muassasasida matematika mashg‘ulotlarini rivojlantirish. -T., “O‘qituvchi”. 1998. -34 b.
5. M.Jumayev “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi” T., 2007 y. -28 b.
6. O.Xasanboyeva va boshqalar. “Oilada barkamol aqlod tarbiyasi”T., 2010 y- 43 b.
7. А. Михайлова, Э. Д. Носова, А. А. Столяр, М. Н. Полякова, А. М. Вербенетс теории и технологии математического развития детей дошколного возраста. Издателство «детсво-пресс». Санпетербург , 2008г. - 4 6 с.
8.Raxmonqulova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish”. T., 2010 y - 4 b.
9. S.X.Jalilova, S.M.Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi, 2013y.
10. SH.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogikasi” “Tafakkur sarchashmalari” nashriyoti. T., 2013 y – 9 b.
11. “Pedagogik mahor”-jurnali 2019 yil 2-son. -94 b.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF CALCULATION OF ELECTRICITY 0.38 KV IN THE ELECTRICITY SUPPLY SYSTEM

Jumanov Abbos Nabijonovich [1], Ergashev Javoxir Shavkat o'g'li [2], Xiloliddinov Diyor Najmiddinovich [3], Abdujalilov Shoxrux Shokirjon o'g'li [4]

[1] Assistant of the Department of Energy of Jizzakh Polytechnic Institute
[2,3,4] Department of Energy, Jizzakh Polytechnic Institute
Energy saving and energy audit (thermal energy) 1-course master degree
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717713

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

electricity, currents, power consumption should not exceed

ABSTRACT

At present, the total length of all nominal voltage transmission lines in the Republic of Uzbekistan is about 220 thousand km, 500 kV lines 1.6 thousand km, 220 kV lines 4.6 thousand km and 0.4-10 kV lines 170 thousand km. forms.

ЭЛЕКТР ТАЪМИНОТИ ТИЗИМИДА ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯ 0,38 КВ ИСРОФЛАРИНИ ҲИСОБЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Жуманов Аббос Набижонович [1], Эргашев Жавохир Шавкат ўғли [2], Хилолиддинов Диёр Нажмиддинович [3], Абдужалилов Шохрух Шокиржон ўғли [4]

[1] Энергетика кафедраси ассистенти Жиззах политехника институти
[2,3,4] Энергетика кафедраси магистр 1 курс Энергия тежамкорлиги ва энергоаудит (иссиқлик энергетикаси)

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

электр энергия, токлар, қувват исрофи ошмаслик керак.

ANNOTATSIYA

Ҳозирги даврда Ўзбекистон Республикасидаги барча номинал кучланишли электр узатиш линияларининг умумий узунлиги таҳминан 220 минг км бўлиб, 500 кВ кучланишли линиялар 1,6 минг км, 220 кВ кучланишли линиялар 4,6 минг км ва 0,4-10 кВ кучланишли линиялар 170 минг км ни ташкил этади.

0,38 кВ электр тармоқлари электрстанциядан истеъмолчига етказиб ва тақсимлаб берувчи охирги таркиби қисми бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон бўйича улар умумий электр тармоқларни таҳминан 40% фоизини ташкил қилади. 0,38 кВ тармоқни ишончли ишига истеъмолчиларни электр таъминотини иқтисодийлигига ва сифатига боҳлиқ бўлиб, электр тармоқларни тижорат

исрофларни аниқлигини аниқлашидан эса 0,38 кВ тармоқларни техник исрофлар аниқ ҳисоблашни амалга оширсак бўлади. Бу тармоқларни электр энергия исрофларни ҳисоблаш яна бир сермашақат ишлардан бири ҳисобланади. Бу электр тармоқларни қуйдаги ҳусусиятларни билан боғлиқлигидир [1].

– катта хажмдаги ахборатни бир вақтни ўзида паст аниқлиги;

– катта кўламлиги ва тармоқланганлиги;

– параметрларни режим хусусиятини ва схемасини динамик ўзгарувчанлигидан;

– участкаларни турилича қўланилишидан: беш симли, тўрт симли уч симли ва икки симлиликларидан;

– фазалар юкламаларни тенгсизлигидан;

– таъминловчи ТП шиналарини бир хил бўлмаган фаза кучланишларидан;

Ушбу малакавий ишда турли бошланғич маълумотлар асосидаги вариантлар бўйича 0,38 кВ электр тармоқларидаги электр энергияни техник исрофларини ҳисоблаш методлари кўрсатилган. Ушбу методика уни аниқлигини ошириш тартибида ва мос ҳолда бошланғич маълумотларни ҳисоблаш учун зарурий кўпайтиришлар учун олиб борилади [4].

$$\Delta W_{Н0,38} = \Delta P_{НУ0,38} \cdot L_{\Sigma 0,38} \cdot \tau_{0,38},$$

(1)

бу ерда $L_{\Sigma 0,38}$ – ЭТ филиали 0,38 кВ электр тармоқларини ҳисобот кўрсатгичидаги йиғинди узунлиги;

$\tau_{0,38}$ – 0,38 кВ электр тармоқларини исроф вақтлари;

$\Delta P_{НУ0,38}$ – ўртача ЭТ филиалини энергия тизимнинг максимал юклама соатидаги 0,38 кВ линияни 1 км даги солиштирма юклама қувват исрофини қуйдаги формула орқали топамиз:

$$\Delta P_{НУ0,38} = 3 \cdot \left(\frac{S_{НОМ(ўр)} \cdot k_{ЗГ(ўр)}}{\sqrt{3} \cdot U} \cdot k_P \right)^2 \cdot R_0$$

(2)

бу ерда $S_{НОМ(ўр)}$ – ЭТ филиалидаги тақсимлаш тармоғи учун характерли трансформаторни ўртача қуввати;

$k_{ЗГ(ўр)}$ – назорат ўлчов маълумотларига асосан максимал юкламадаги трансформаторни ўртача юкланиши;

k_P – тармоқ узунлиги бўйлаб юкламани тақсимланиш коэффициенти;

R_0 – ўртача ЭТ филиали ҳисоблаш учун 0,38 кВ линияси симини солиштирма қаршилиги.

0,38 кВ электр тармоқларнинг электр энергия ва қувват исрофларини ўртача нормативларини аниқлашга намунаси.

Бошланғич маълумотлар:

Тошкент электр таъминот дистанциясини 6-10 кВ трансформатор нимстанцияларини рўйхат маълумотлари [6].

– Тақсимлаш трансформаторларини жамланган сони (ТТ) 6(10) кВ 146 та;

– ўрнатилган йиғинди қувват ТТ 6(10) кВ – 47 МВА;

– максимал юкламадаги битта 6(10) кВ ТТ ўртача юкламаси – 0,4 о.е.;

– среднее число фидеров ТТ 6(10) кВ 0,38 кВ фидерларни ўртача сони– 2 шт.;

– 0,38 кВ магистрал симни АС-35 ўрача кесми r_0=0,92 Ом/км;

– энг катта исроф соатлар сони 1200 с.

Ҳисоблаш кетма кетлиги:

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

1. ТТ 6(10) кВ ўртача ўрнатилган қуввати:

$$S_{ўр} = \frac{S_{T\Sigma} \cdot 10^3}{n_{T\Sigma}} = \frac{47 \cdot 10^3}{146} = 322 кВА$$

(3)

2. битта ТТ 6(10) кВ максимал ўртача юкламаси:

$$S_{МРТ} = S_{ўр} \cdot k_з = 32 \cdot 0{,}4 = 128 \quad \text{кВА.}$$

(4)

3. битта 0,38 кВ фидерини ўртача юкламаси:

$$S_{МФ} = \frac{S_{МРТ}}{n_ф} = \frac{128}{2} = 114 \quad \text{кВА.}$$

(5)

4. битта 0,38 кВ ўртача ток нагрузкаси :

$$I_{МФ} = \frac{S_{МФ}}{\sqrt{3} \cdot U} = \frac{114}{\sqrt{3} \cdot 0{,}4} = 162{,}8 А$$

(6)

5. 0,38 кВ линияни 1 км даги ўртача ток юкламаси :

$$I_{МУ} = I_{МФ} \cdot k_Р = 162{,}8 \cdot 0{,}5 = 81{,}4 А,$$

(7)

бу ерда $k_Р$ – тармоқни узунлик бўйича тақсимланиш коэффициент

6. 81,4 А юкламали ва 1 км узунликдаги АС-35 симли фидерни ўртача максимал қувват исрофи:

$$\Delta P = 3 \cdot I^2 \cdot R_0 = 3 \cdot 81{,}4^2 \cdot 0{,}92 = 18{,}2 кВт/км$$

. (8)

7. Электр энергияни йиллик исрофи:

$$\Delta W = \Delta P \cdot \tau = 18{,}2 \cdot 1200 = 21{,}3 \text{ минг кВт.с} \quad (9)$$

8. Ўртача нисбий максимал қуввт исрофи:

$$\Delta P_* = \frac{\Delta P}{S_{МФ} \cdot 0{,}5 \cdot Cos\varphi} = \frac{18{,}2}{114 \cdot 0.95} = 16{,}2\% .$$

(10)

9. Ўртача нисбий электроэнергия исрофи:

$$\Delta W_* = \Delta P_* \cdot \frac{\tau}{T_{\max}} = 16{,}2 \frac{1200}{2500} = 7{,}77\%$$

(11)

Эксплутатция амалиётида электр энергия ва қувват исрофларини ҳисоблаш методикаси қилиб, тавсия қилинувчи соҳа йўриқномаларида кўрсатилган тармоқдаги ТП дан энг узоқда жойлашган нуқтасидаги кучланишни ҳисоблаш методикаси кенг тарқалган [3].

Ушбу методика 0,38 кВ линиясини фаза юкламаларини нобаланслигини ҳисобга олган ҳолда линияларда электр энергия исрофини аниқлайди.

Бошланғич маълумотлар сифатида назорат ўлчаш ТП линиясидаги кучланишни, 0,38 кВ тармоқини солиштирма электрик нуқтаси, максимал юкламадаги бош учаскани фаза токлари

$$\Delta W_{\%} = K_{ДП} \cdot \Delta U_{ўр} \cdot \tau_{0.38}$$

(12)

бу ерда $\Delta U_{ўр\%}$-тармоқ учун кучланиш исрофини нисбий қиймати;.

$K_{ДП}$- 0,38 кВ тармоқнинг фаза юкламаларини нотенгсизлигини ҳисобга олган қўшимча исроф коэффиценти.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

$$K_{ДП} = \frac{I_A^2 + I_B + I_C^2}{(I_A + I_B + I_c)^2}\left(1 + 1{,}5\frac{R_H}{R_Ф}\right) - 1{,}5\frac{R_H}{R_Ф}$$

(13)

бу ерда I_A, I_B, I_C фаза юкламаларни ўлчанган токлари;

R_H ва $R_Ф$ фаза ва нол симини қаршилиги;

$К_{м/н}$- кучланиш исрофини туфайли нисбий қувват исрофни алоқасидаги коэффициент.

$$K_{м/н} = K_{тар} \cdot 2r/(2r \cdot \cos^2\varphi + x \cdot \sin 2\varphi)$$

(14)

бу ерда r ва x 0,38 кВ бош учаскани актив ва реактив қаршилиги.

$К_{тар}$ - тармоқланган схемани коэффициенти [4].

Истеъмолчи юкламаси кўринишдан ва характерига, ҳамда 0,3 кВ линия бош участкасидан бошланғич маълумотларга боғлиқ ҳолда ҳисоблашни турли методлари ёрдамида амалга ошириш мумкин.

Маиший-коммуналь юкламани электр тармоқ бўйлаб тенг тақсимлаш қўлланилувчи 0,38 кВ электр энергия исрофини қуйидаги формула бўйича аниқланади ;

$$\Delta W_{H0,38} = \tau_{0,38} \cdot \sum_{i=1}^{n} \Delta P_{H0,38i}$$

(15)

Бу ерда; $\Delta P_{H0,38i}$ -ҳар бир ҳимояланган участкадаги 0,38 кВ линияни қувват исрофи.

$$\Delta P_{H0,38i} = 3 \cdot K_{ДПi} \cdot R_i \cdot \left(\frac{1}{3} I_{Pi}^2 + I_{Pi} \cdot I_{Ci} + I_{ci}^2\right)$$

(16)

бу ерда I_p - хар бир тармоқни битта фазасидан ўтувчи узунликка тенг тақсимланган юклама токи.

$$I_{Pi} = I_r \cdot \frac{L_i}{I_\Sigma}$$

(17)

Бу ерда L_i - i та тармоқ участкаси узунлиги. I_Σ - ҳар бир тармок участкаси бир фазасидан ўтувчи тенг тақсимланиш узунлиги бўйича юклама токи.

$$I_{ci} = \frac{I_i}{I_\Sigma} \sum_{i=k}^{m} L_i$$

(18)

бу ерда k – жамланган токни топиш керак бўлган участка рақами.

Тармоқ жамламаларидаги қўланувчи ишчи юкламали электр тармоқларни ҳисоблашда қуйдаги юклама вазифасини турларини ҳисобга олиш зарур: қўшилган юклама қувватларни, йил давомидаги электрэнергия истеъмолини, ўлчанган қишги максимал юкламаларни натижаларини.

Агар юклама қўшимча қувват кўринишида берилса, у ҳолда қувват ва кучланиш исрофи ҳисоблаш инерацион йўл билан олиб борилади [1].

Биринчи бўлиб бош тақсимлаш участкасини қувват яқинлашиши истеъмолчи юкламасига пропорциналь равишда тақсимланади. Бош участкаларнинг қийматлари асосида ҳар

бир участка учун бир бўлган, фаза юкламаларнии нотенгсизлигидан келиб чиқувчи қўшимча исрофлар коэффициенти ҳисобланади. Электр энергия 6 - формула ёрдамида аникланади. Агар юклама бир йил давомида электр энергия истеъмолчи сифатида берилган бўлса ҳисоблаш аналогияга асосланган равишда электр энергияни қайта қувват ҳисоблаши орқали ҳисобланади.

Ойлар бўйича 0,38 кВ энергия тармоқларини йиллик электр энергия исрофлари тақсимланишни ҳисоблаш учун кўрилаётган 0,38кВ тармоқни таъминловчи 6-10 кВ тармоқнинг ойлик электр сарф графигидан фойдаланиш мумкин. 6-10 кВ ли фидердан таъминланувчи ҳамма 0,38 кВ линия учун ҳисоблаш тартиб қуйидагича [4].

1) Йиллининг декабри учун 0,38 кВ линияси энергия исрофини аниқлаймиз; (t-1)

$$\Delta W_{0,38\partial}^{(t)} = \frac{\Delta W_{0,38йил}^{(t)}}{\sum_{i=1}^{12} K_i^2} \quad ;$$

(19)

бу ерда $\Delta W_{йил}^{(t)}$ - 0,38 кВ линиялардаги электр энергияни йиллик исрофи;

K_i - i ойда 6(10) кВ фидерларни электр энергия қўйиб юборалган электр энергияни алоқаси.

$$K_i = \frac{W_{OC6(10)i}^{(t-1)}}{W_{OC6(10)Д}^{(t-1)}}$$

(20)

2. 0,38 кВ линиясини t йилнинг i- ойи электр энергия исрофини ҳисобланади.

$$\Delta W_{0,38}^{(t)} = \Delta W_{0,38}^{(t)} \left(\frac{W_{OC6(10)i}^{(t-1)}}{W_{OC6(10)Д}^{(t-1)}} \right)^2$$

(21)

Ўта аникликдаги ва шу билан бирга ўта сермашаққатликни талаб қилувчи ҳисоблаш методи максималь ҳажмдаги бошланғич маълумотларни ТП шинасидаги кучланиш поғонасидаги назорат ўлчаш асосида ўрнатилган қувват асоси истемолчи юкламасини наъмунавий графиги ва характери 0,38 кВ ли тармок электр энергиянинг сарфи ёки тармоқга уланган истеъмолчининг йиғиндиси электр энергия [2].

Бир вақтнинг ўзида 0,38кВ тармоқлар бўйича юклама ўлчамларини назоратини ва электр истеъмолини билиш уларнинг маълум равишда ўрнатилган серия режимларини ҳисоблаш орқали ва кунлик характристикадаги қувват исрофини ҳисоблаш натижаларини йиғиндисидан тугунлардаги юклама графигига асосан юклама ўзгаришидаги қувват исрофини билиш мумкин.

Бош участкада бошлангич маълумотлар сифатида характерли суткаси учун актив электр энергия арфини ой, йил ва кварталь давомида маълумотларни қўллаш тавсия этилади.

Юкламани наъмунавий графиги статик кўрсатгичлар юклама қийматига боғлик бўлади. Ҳар бир наъмунавий график актив юкламани кутишни максимал математик қийматини стандарт катталигида киритилади.

Ҳар қандай бошқа юкламалар учун наъмунавий графикнинг қайта ҳисоблашда

ўхшашлик коэффцентини аниқлаш зарур [3].

-$P_м$ маълум максимал актив юклама қиймати учун

$$x = \frac{\sqrt{\left(\frac{\beta C_{PM} P_{CT}}{200}\right)^2 + P_{CT} \cdot P_M} - \frac{\beta P_{CM} P_{CT}}{200}}{P_{CT}}$$

(25)

$P_м$ – максимал актив юкламанинг маълум моделини кутиш қиймати,

β - ҳисоблашни ишончли коэффициенти (0,975 эҳтимоликда $\beta = 2$);

C_{PM} – максимал актив юкламадаги ўзгариш.

Максимал актив юкламадаги $P_м$ математик кутиш маълум қиймати;

$$x = \sqrt{\frac{P_M}{P_{CT}}}$$

(26)

- йил давомидаги элект энергия маълум истеъмол қиймати:

$$x = \sqrt{\frac{W_{йил}}{W_{CT}}},$$

(27)

бу ерда W_{CT}- -ушбу типовой графика мос келувчи йиллик электр энергия истеъмоли [5].

$$W_{CT} = \frac{\sum_{к=1}^{12} m_k \cdot P_{CT} \cdot \sum_{j=1}^{12} к_{pj} \cdot \sum_{i=1}^{24} P_{ik}}{1200};$$

(28)

бу ерда K_{pj} - мавсумий коэффицент;

P_{ik}- k- мавсумини i- соатдаги актив юкламани математик кутиш;

m_k – ойдаги кунлар сони.

Саналган график кўрсатгичларни юкламани хисоблаш ҳар қандай i- соатли ва ойлик (P_{ij}) учун ва уларни ўртача квадратли оғишини (σ_{ij}) аниқланади:

$$\overline{P}_{ij} = \frac{\overline{P}_{CT} \cdot \overline{P}_{ik} \cdot x^2 \cdot к_{Pj}}{100}$$

(29)

$$\sigma_{Pij} = \frac{\overline{P}_{CT} \cdot C_{Pik} \cdot x \cdot к_{Pj}}{100}$$

(30)

У ҳолда i- юкламани максимал қиймати;

$$P_{ij} = \overline{P}_{ij} + \beta \cdot \sigma_{Pij}$$

Тармоқдаги ток тақсимланиши оқим тақсимланишининг ва ундаги кучланиш юкланишини ҳисоблаш маълум метод асосида қурилади.

Охирги усул кўп ҳолларда электр энергияни тижорат исрофларини баҳолаш ва аниқлашни талабларга мос ҳолда қўлланилади . Маълумот уни ечиш учун зарур бўлиб 0,38-10 кВ тақсимлаш тармоқини таъминлаш марказидаги ростлаш қонунини танлаш учун кучланишни максималь ва минимал оғишидаги тармоқ нуктасини характерини аниклаш учун қўлланилади. Бу вақтни ўзида агар 6-10 кВ электр тармокларини ва улардан таъминланувчи 0,4 кВ тармоқини биргаликда ҳисоблашни бажарилиши имониятларга эга бўлади;

– Оқим тақсимланишини, кучланиш исрофини, ТН даги юкламани аниқ билиш

ҳисобидан 6-10 кВ тармоқларни қувват ва электр энергияни аниқланади [4].

– 6(10) 0,38 кВ тармоқларни қувватни техник исрофини ва электр энергияни ҳисобга олган ҳолда электр энергия ва юклама балансини ҳисоблаш;

– Электр энегияни нобаланслига рухсат бермайдиган тармоқ учаскаларни аниқлашга. Шундай қилиб биринчи учта усулни 0,38 кВ тармоқларда етарлича ривожланган информацион системасини йўқлигидан уларни баҳоловчи сифатида кўришимиз мумкин.

Тўртичи усул эса ҳозирги кундан ўта аниқ ва келажакда кўп фойдаланиши билан ажралиб туради. Унга ўтиш поғонама поғона бўлиб, ўта юкланган ва ҳусусан участкалар бўйича ёйилган 0,38 кВ тармоқларида, туман электр тармоқларида, умуман НЭТ ва энергия тармоқларида амалга оширилади. Тўртинчи усулни амалда тадбиқ қилиш учун туман электр тармоқларини (юкламани ўлчаш, кучланишни) тақсимланиш тармоқ хизмати ва НЭТ ни нозимлик хизматларини (электр тармоқларини схемаси ва уларни параметрлари), энерго сотиш бўлимларини чамбарчас алоқасини таъминлаш зарур [5].

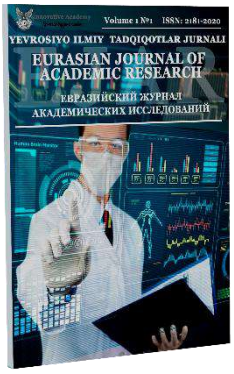
Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Nabijonovich J. A. Renewable energy sources in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 769-774.

2. Жуманов А., Абдиев Х., Файзуллаев А. КЛАССИФИКАЦИЯ ВОЗДУШНЫХ ЛИНИЙ ЭЛЕКТРОПЕРЕДАЧИ //СОВРЕМЕННАЯ НАУКА: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И. – 2021. – С. 45.

3. Жуманов А. Н. и др. ЭЛЕКТР ТАРМОҚЛАРДАГИ ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯ ИСРОФЛАРНИ ТУЗИЛИШИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CLASSIFICATION OF ELECTRIC NETWORKS OF AIR POWER TRANSMISSION LINES

Jumanov Abbos Nabijonovich [1], Rizayuva Maxzuna Amir qizi [2], Shodiyeva Nozina Shuxrat qizi [3], Abdujalilov Shoxrux Shokirjon o'g'li [4]

[1,2,3] Assistant of the Department of Energy of Jizzakh Polytechnic Institute
[4] Department of Energy, Jizzakh Polytechnic Institute
Energy saving and energy audit (thermal energy) 1-course master degree
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717722

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Cim types, transformers, connection brackets,space difference,line transposition.

ABSTRACT

Power grids are divided into types according to the function, rated voltage, circuit, the nature of consumers. Power supply of low-voltage equipment is carried out using four-wire three-phase systems and connected to each other

ХАВО ЭЛЕКТР УЗАТИШ ЛИНИЯЛАРИНИНГ ЭЛЕКТР ТАРМОҚЛАРНИНГ КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Жуманов Аббос Набижонович [1], Ризайува Махзуна Амир қизи [2], Шодийева Нозина Шухрат қизи [3], Абдужалилов Шохрух Шокиржон ўғли [4]

[1,2,3] Энергетика кафедраси ассистенти Жиззах политехника институти
[4] Энергетика кафедраси магистр 1 курс Энергия тежамкорлиги ва энергоаудит (иссиқлик энергетикаси)

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

сим турлари, трансфарматорлар, уланиш гуручлари, фазолар фарқи, линияни транспазитсия қилиниши

ANNOTATSIYA

Электр тармоқлари бажарувчи вазифаси, номинал кучланиши, схемаси, истеъмолчиларнинг характери бўйича турларга ажратилади. Паст кучланишли ускуналарни электр энергияси билан таъминлаш тўрт симли уч фазали тизимлар ёрдамида амалга оширилади ва бир бирини боғлайди.

Электр тармоқлари бажарувчи вазифаси, номинал кучланиши, схемаси, истеъмолчиларнинг характери бўйича турларга ажратилади.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Бажарувчи вазифаси бўйича электр тармоқлари тақсимловчи, таъминловчи ва тизимни ҳосил қилувчи тармоқларга бўлинали.

Тақсимловчи электр тармоқлари электр истемолчиларини таъминловчи тармоқларнинг нимстанциялари билан туташтириб, асосан 35 кВ гача номинал кучланишда ишлайди [1].

Таъминловчи электр тармоқлари тақсимловчи электр тармоқларни (айрим ҳолларда, бевосита истеъмолчиларни) электр станциялари ёки тизимни ҳосил қилувчи тармоқлар билан туташтириб, асосан 110 кВ ва ундан юқори кучланишда ишлайди.

Тизимни ҳосил қилувчи электр тармоқлари алоҳида худудлардаги электр энергетика тизимларини ўзаро туташтириб, бирлашган тизимни вужудга келтириш учун хизмат қилади. Улар асосан 330 кВ ва ундан юқори кучланишда ишлайди.

Номинал кучланиши бўйича электр тармоқлари 1 кВ кучланишдаги паст, 1 кВ – 220 кВ кучланишдаги юқори ва 330 кВ ва ундан юқори кучланишдаги ўта юқори кучланишли тармоқларга бўлинади.

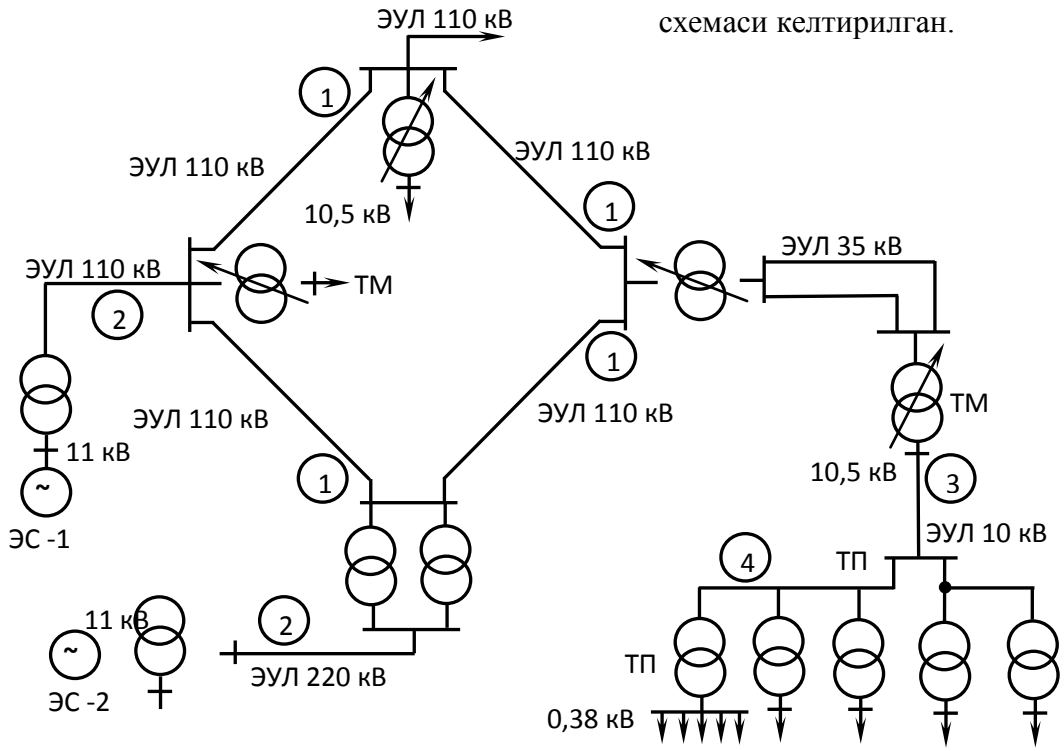
Схемаси бўйича электр тармоқлари очиқ ва ёпиқ (берк) электр тармоқларга бўлинади.

Контурга эга бўлмаган ва барча истемолчилари фақат бир томондан таъминланувчи электр тармоғи очиқ электр тармоғи деб юритилади.

Контурга эга бўлган ёки контурга эга бўлмасада икки ва ундан ортиқ томондан таъминланувчи тугинга эга бўлган электр тармоғи ёпиқ электр тармоғи дейилади.

Истеъмолчиларининг характери бўйича электр тармоқлари шаҳар, қишлоқ хўжалиги, саноат электр тармоқларига бўлинади.

1.1 расмда характерли электр энергетика тизимининг электр тармоқлари схемаси келтирилган.

1.1-расм. Энергетика тизим электр тармоғининг шартли схемаси.

Электр энергияси электр станциялари (ЭС)дан юклама марказларига (1.1- расм) бевосита таъминловчи электр тармоқларини ташкил этувчи электр узатиш линиялари (ЭУЛ) 1 ёки таъминловчи, қабул қилувчи трансформатор подстанциялари ва уларни боғловчи электр узатиш линиялари 2 орқали узатилади. Электр энергия билан таъминлашда ишончлиликни ошириш мақсадида кўпгина ҳолларда тақсимловчи электр тармоқлари ёпиқ шаклда бўлади. Қабул қилувчи подстанциялар асосан кучланишни юклама остида ростлаш (ЮОР) қурилмасига эга бўлган трансформаторлардан ташкил топган бўлиб, улар тақсимловчи тармоқнинг таъминлаш маркази (ТМ) сифатида хизмат қилади. Таъминлаш марказидан электр энергияси тақсимлаш пунктларига узатилади ва шу кучланишда электр ускуналари орасида тақсимланади ёки трансформатор подстанцияларига узатилади. Кўрилаётган ҳолатда узатилган электр энергия трансформаторларда паст кучланишга ўзгартирилиб, алоҳида истеъмолчилар ўртасида тақсимланади [2].

Узунлиги давомида электр энергияни, ТМ дан ТП га ёки тўғридан тўғри подстанцияга узатувчи ЭУЛ 3 таъминловчи, узунлиги давомида бир неча трансформатор подстанциялари, ёки истеъмолчи ускуналари уланган ЭУЛ 4 тақсимловчи ЭУЛ ҳисобланади.

Электр энергияси билан таъминлашдаги ишончлилик даражаси бўйича истеъмолчилар учта тоифага бўлинади.

1-тоифали истеъмолчилар электр энергияси билан иккита бир-бири билан боғланмаган таъминлаш манбаларидан алоҳида линиялар орқали таъминланиши лозим. Электр энергияси билан таъминлашдаги узилишга рухсат этиладиган максимал вақт давомийлиги фақат заҳираланган таъминотни автоматик улаш вақтига тенгдир. Кўпгина ҳолларда икки занжирли битта линия талаб этилган ишончлиликни таъминлай олмайди, чунки линиянинг муз билан қопланганлиги, шамол ва шунга ўхшаш табиий ҳодисалар таъсирида таянчнинг шикастланиши энергия таъминотининг бутунлай узилиб қолишига олиб келиши мумкин.

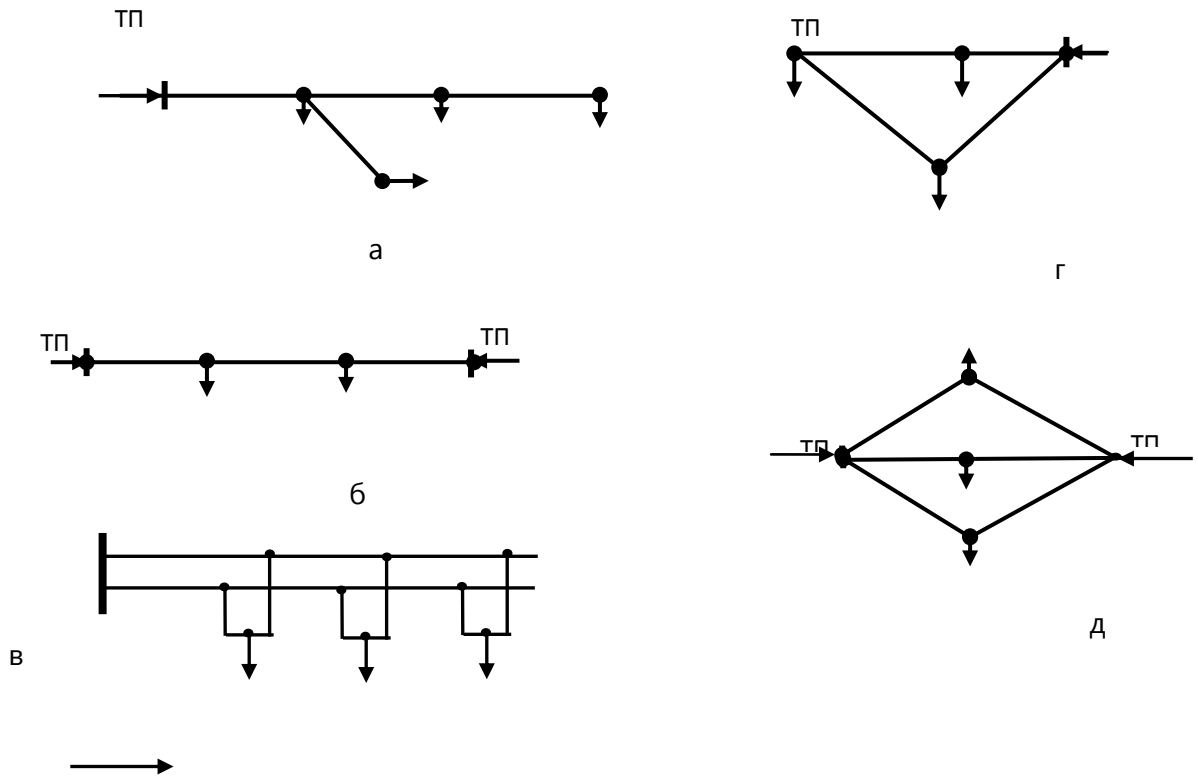
2-тоифа истеъмолчиларини кўпгина ҳолларда иккита алоҳида линиялар ёки икки занжирли линиялар орқали таъминлаш назарда тутилади. Бундай электр истеъмолчилари учун электр энергияси билан таъминлашдаги узилишга рухсат этиладиган максимал вақт давомийлиги бир сутка давомида икки соатни ташкил этади. Шу сабабли линиянинг шикастланишини таъмирлашни узоқ вақтга чўзмасдан амалга ошириш мумкин бўлган ҳолларда 2- тоифа истеъмолчиларини битта бир занжирли линия орқали таъминлашга ҳам рухсат этилади [3].

3-тоифа истеъмолчилари учун энергия таъминотини битта линия орқали амалга ошириш етарли ҳисобланади. Бундай электр истеъмолчилари учун электр энергияси билан таъминлашдаги узилишга рухсат этиладиган максимал вақт давомийлиги 24 соатга тенг.

Заҳира сифатида қўшимча линия ёки трансформатор подстанцияларига эга бўлган электр тармоғи заҳираланган, эга бўлмаган электр тармоғи эса заҳираланмаган электр тармоғи деб юритилади. 1 ва 2- тоифа истеъмолчиларини таъминлаш бўйича юқоридаги талабларга жавоб берувчи

схема заҳираланган, 3- тоифа истеъмолчиларини таъминлаш бўйича кўрсатилган талабларга жавоб берувчи схема эса заҳираланмаган электр тармоғи ҳисобланади [4].

Ҳар бир ҳудудда электр истеъмолчиларининг тоифаларига ва электр тармоқнинг вазифасига боғлиқ ҳолда унинг схемаси турлича бўлади. 1.2-расмда электр тармоқларнинг характерли бир чизиқли схемалари, яъни очиқ электр тармоғи (1.2,а- расм), икки томондан таъминланувчи электр тармоғи (1.2,б-расм), икки занжирли магистрал электр узатиш линияси (1.2,в- расм), содда ёпиқ (халқасимон) электр тармоғи (1.2,г- расм) ва мураккаб ёпиқ электр тармоғининг (1.2,д- расм) бир чизиқли схемалари тасвирланган.

1.2.-расм. Электр тармоқларнинг характерли бир чизиқли схемалари

(ТП – трансформаторли подстанция).

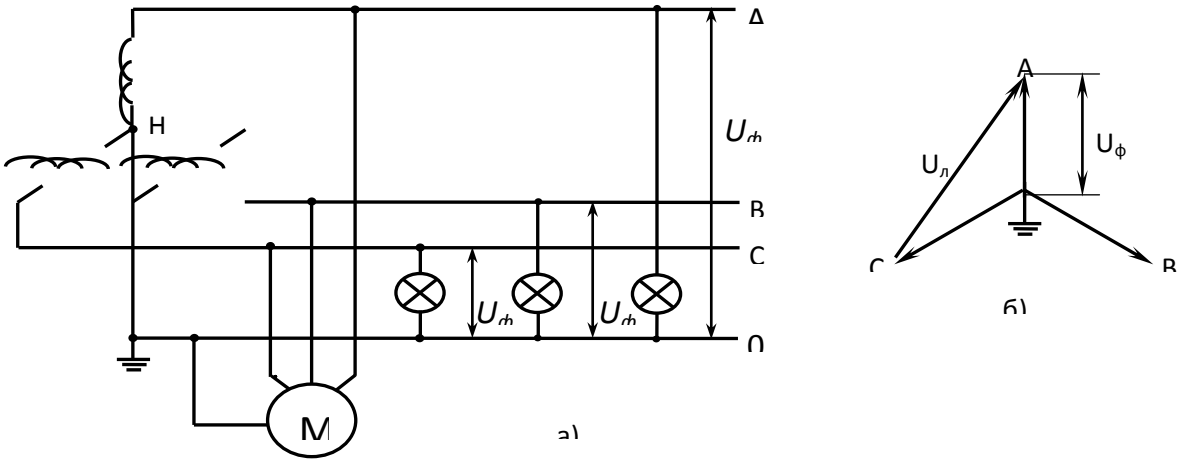
Электр тармоқларини бу каби тасвирлашда қулайлик учун уларнинг бир чизиқли схемаларидан фойдаланилсада, улар уч фазали электр тармоқлари эканлигини назарда тутиш лозим.

Уч фазали электр тизимлари бизга маълум бўлган бир қатор афзалликларга эга бўлганлиги сабабли электр энергияни ишлаб чиқариш, узатиш, тақсимлаш ва истеъмол қилишда улардан кенг фойдаланилади.

Кўп ҳолларда паст кучланишли ускуналарни электр энергияси билан таъминлаш тўрт симли уч фазали тизимлар ёрдамида амалга оширилади. Бунда нул сими деб юритилувчи

тўртинчи ўтказгич ва уч фазали тизимнинг бетараф нуқтаси (*Н*) ерга бевосита уланади (1.3-расм).

Нул ўтказгичи фаза кучланишларида ишловчи истеъмолчиларни, жумладан келтирилган схемадаги каби электр ёриткичларни, фаза кучланишига улаш ва фазалар бир ҳил юкланмаганида пайдо бўладиган носимметрия токларини тенглаштириш учун ишлатилади. Ҳамма фазалар бир ҳил юкланганда нул ўтказгичи орқали ток оқмайди.

1.3-расм. Бетараф нуқтаси ерга бевосита уланган уч фазали ўзгарувчан ток тўрт симли тизимининг схемаси.

1.3-расмдаги схемани 380/220 В номинал кучланишда ишлатиш мақсадга мувофиқ, чунки бунда бир вақтнинг ўзида линия ва фаза кучланишлардан фойдаланиланиш қулайдир.

Бетараф нуқтаси ерга бевосита уланмаган уч фазали уч ўтказгичли схема асосан саноатда, куч юкламаларини таъминлаш учун 660/380 В номинал кучланишда қўлланилади.

Бир ҳил қувват исрофи шарти кўзда тутилганда, кучлаиш қанча юқори бўлса металл сарфи шунча кам бўлади.

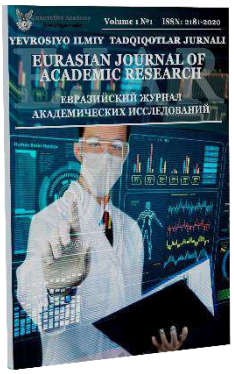
Техника ҳавфсизлиги шартларига асосан ҳозирги даврда 220 В дан юқори кучланишда ишловчи ёритиш асбоблари ишлаб чиқарилмайди.

Фаза кучланишларида ишловчи электр истеъмолчилари бевосита уланмайдиган юқори кучланишли тармоқларда нул ўтказгичи керак бўлмайди ва шу сабабли улар уч ўтказгичли қилиб қурилади [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В.А. Строев. Электрические системы и сети. Учебник. – М.: Высшая школа, 1998.
2. Sultanov M. M. et al. FITTING THE SPECTRA OF PIONS, KAONS, PROTONS, AND ANTIPROTONS IN RELATIVISTIC CU+ CU COLLISIONS //Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. 96-98
3. Nabijonovich J. A. Renewable energy sources in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 769-774.
4. Жуманов А., Абдиев Х., Файзуллаев А. КЛАССИФИКАЦИЯ ВОЗДУШНЫХ ЛИНИЙ ЭЛЕКТРОПЕРЕДАЧИ //СОВРЕМЕННАЯ НАУКА: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И. – 2021. – С. 45.
5. Жуманов А. Н. и др. ЭЛЕКТР ТАРМОҚЛАРДАГИ ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯ ИСРОФЛАРНИ ТУЗИЛИШИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4.
6. Жалилов Ў. А. Ў. и др. ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯ СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАРНИ ОШИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 113-118.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS TO REDUCE POWER WASTE IN THE POWER SUPPLY

Nazarov Furqat Daminovich [1], Shodiyeva Nozina Shuxrat qizi [2], Jumanov Abbos Nabijonovich [3], Ergashev Javoxir Shavkat o'g'li [4]

[1]Associate Professor of the Department of Energy of Jizzakh Polytechnic Institute
[2,3]Assistant of the Department of Energy of Jizzakh Polytechnic Institute
[4] Department of Energy, Jizzakh Polytechnic Institute
Energy saving and energy audit (thermal energy) 1-course master degree
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717731

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

electricity, currents, power dissipation, control, voltage are attached.

ABSTRACT

Power grids play a special role in the transmission and distribution of electricity. Almost all of the electricity generated comes from the power grid. The main function of the power grid is to supply electricity to consumers, ie to transmit electricity from the place where it is generated to the place where it is used.
An improved view of power transmission and distribution is the power system. The power system is a combination of power plants that are interconnected through these transmission lines and provide electricity to consumers together, the results of the study are presented [1].

ЭЛЕКТР ТАЪМИНОТИДА ЭНЕРГИЯ ИСРОФИНИ КАМАЙТИРИШ УСУЛЛАРИ

Назаров Фурқат Даминович [1], Шодийева Нозина Шухрат қизи [2], Жуманов Аббос Набижонович [3], Эргашев Жавохир Шавкат ўғли [4]

[1,2,3] Энергетика кафедраси ассистенти Жиззах политехника институти
[4] Энергетика кафедраси магистр 1 курс Энергия тежамкорлиги ва энергоаудит (иссиқлик энергетикаси)

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

электр энергия, токлар, қувват исрофи ошмаслик, бошқариш, кучланиш тушунчалар бириктирилган.

ANNOTATSIYA

Электр энергиясини узатиш ва тақсимлашда электр тармоқлари алоҳида ўринни эгаллайди. Ишлаб чиқарилаётган электр энергиясини деярли ҳаммаси электр тармоқлари бўйлаб келади. Электр тармоғини асосий вазифаси истеъмолчиларни электр билан таъминлаш, яъни электр энергияси ишлаб чиқадиган жойдан уни ишлатиладиган жойга узатишдан иборат.

Электр энергиясини узатиш ва тақсимлашнинг такомиллашган кўриниши электр энергияси тизимидир. Электр энергия тизими бу узатиши линиялари воситасида ўзаро боғланган ва электр энергияси истеъмолчиларини биргаликда ток билан

таъминлайдиган электр электр станциялари бирлашмасидир, тадқиқи натижалари келтирилган [1].

Электр тармоқларни минимал исрофи бу асосий иш режими тўғри тузилгани ҳисобланади. Алоҳида эътибор сифатида ёпиқ тармоқларни бўлиниш нуқталарини тўғри танлашга, актив ва реактив қувватларни иқтисодий тақсимланишига, 0,38 кВ тармоқларни ёпиқ ва ярим ёпиқ схемаларига қаратиш лозим.

Энергия исрофи тўғри тузилган ва нормал эксплутатция қилинаётган тармоқларда узатилатилиш ва тасимланишжараёнидаги махсус технологик энергия исрофлари кўп бўлиб кетмасаслиги зарур.

Электр энергия исрофини камайтириш тадбирлари тармоқларнинг тўғри тузилиш ва эксплутатциянинг оптимал режимларидан четга оқан қисмларида олиб борилади.

Ҳисоблашни ҳозирги замонавий математик методларини қўллаш орқали электр энергия сарфни минималлаштириш ва уни техник исботланган қийматга олиб келиш имкон беради [2].

Электр тармоқларда электр энергия исрофини камайтириш тармоқни умумий оптималаш устидан олиб борилган тадбирлар натижасида амалга ошириш мумкин, қайсики энергияни камайтириш комплекс режанинг асосий қисмларидан бири бўлиб, исрофни камайтиришга йўналтириш тадбирларни ўтказиш натижасида амалга оширилади.

Шунинг учун исрофни камайтириш тадбирлари (ИКТ) шартли равишда уч гуруҳга бўлинади:

- ташкилий, электр тармоқларни эксплататцион хизмат кўрсатишни ва уларни схема режимларини такомиллаштириш орқали ИКТ лари(ИКТ кам ҳарж ва харажатсизи);

-техникавий, тармоқларни таъмирлаш, модернизациялаш ва қуриш тадбрларни ўз ичига олувчи (ИКТ, капитал маблағларни сарф қилувчи);

- сарф харажатларсиз электр энергия ҳисоблашни такомилаштириш тадбирлари, аммо қўшимча харажатларни талаб қилувчи (янги ҳисобга олиш жойларни ташкиллаштириш ҳисобига).

Ташкилий тадбирларга тегишли бўлган:

- линия ва қурилмаларни таъмирлаш, техник хизмат кўрсатиш чоғидаги ўчирилган ҳолат вақтини камайтириш;

- фазалар юкламасини носимметриклигини (нотенгсизлигини) камайтириш;

- куч трансформаторларининг маъқуллик юкламаси [3].

0,38 кВгача тақсимлаш тармоқларидаги биринчи ўриндаги техник тадбирларига оиди:

- ҳамма узунликдаги уч фазали 0,38 кВҲЛ қуриш ва харакат радиусини қисқартириш;

- 0,38 кВли кучланиш тармоғини узунлигини камайтириш учун кичик қувватли (10 (6)/0,4 кВ) устун трансформаторларидан фойдаланиш;

- тармоқни паст кучланишини 220 В дан 380 В га ўтказиш;

- 0,38 кВли кучланиш ҲЛ учун ҳимояланган ва изоляцияланган ўзни кўтариб турувчи симини қўллаш;

- 0,38 кВкучланишли электр тармоғи ўзининг умумий ҳизмат вақтида юкламани ошиши ўтказувчанлик қобилятини мақсадга мослашувини ҳисобга олган ҳолда максимал рухсат этувчи сим кесмасини қўллаш:

- харакатдаги тармоқнинг элементларини кучайтириш янги линия ёки кабел ва ўтказгичларни катта кесим юзалиларига алмаштириш;

- реактив юкламаларни компенсация ишларини олиб бориш;

- ГОСТ 13109-97 бўйича талаб қилинган электр энергия сифат кўрсатгич қийматларини сақлаш;

- юклама остида кучланишни автоматик ростловчи қурилмани, вольт қушувчи трансформаторларни, кучланишни аниқ ростловчи қурилмани жорий этиш;

- янги иқтисодий электр қурилмаларини, жумладан трансформаторларни салт салт ишлашдаги актив ва реактив исрофларни камайтириш,

КТП ва ЗТП лар учун ўрнатма конденсатор батареялари ўрнатишни жорий қилинади;

- электр тармоқларини комплекс автоматлаштириш ва телемеханизациялаштириш;

- электр тармоқлари шикастланган жойини излашдаги вақтни қисқартириш ва ҳалокат бартарф этиш учун дистанцион қурилмани жорий этиш.

Ҳисоблашни такомиллаштириш тадбирлар таркибига қуйдагиларни кўриб ўтилади:

- ўта юқори аниқлик синфида ўлчовчи ҳисобга олувчи асбобларни (электр ҳисоблагичлар, ўлчов трансформаторалари) қўллаш;

- ҳисоблашни автоматиклашган тизимини, йиғиш ва ахборат алмашинишни қўллаш;

- электр энергияни ҳисобсиз истеъмол қилинаётган аниқлаш ва бартараф қилиш ҳақида огоҳлантиришнинг техникавий ва ташкилий тадбирларини олиб бориш [4].

0,38 кВэлектр тармоқларни фаза юкламаларини тенгсизликдаги ўзига хос характерли иш режимларидандир.

Фаза юкламаларни нотенгсизликдаги қувват исроф қиймати $\Delta P_н$ қуйдаги кўринишда бўлади.

$$\Delta P_н = K_{к.и} \cdot \Delta P_с,$$

бу ерда $\Delta P_с$ – фаза юкламалари симметрик бўлгандаги қувват исрофи, кВт;

$K_{к.и}$ – тенгсиз юклама чоғидаги қўшимча исроф коэффициенти.

Юкламаларни тўғрилаш фаза линияларини юкламасини ўлчаш ва натижаларни таҳлил қилган сўнг кўп юкланган фазаларни юкламасини кам юкланган фазаларга олиш орқали амалага оширамиз [5].

Носимметрияни салбий таъсири бартараф қилиш учун фазаларни юкламаларни тенглаштириш имкони йўқ бўлса уни камайтириш мумкин: чўлғамлари “юлдуз/юлдуз” боғланган схемали куч трансформаторларни “юлдуз/зигзаг” ёки “учбурчак/юлдуз” боғлангана схемали қайсики

юкламаларнинг носимметриклигига кам сезгирли куч трансформаторлари билан алмаштириш тавсия этилади.

- 0,38 кВ линиясини нол симини кесим юзасини фаза симни кесим юзасигача ошириш.

5-жадвалда 0,38 кВ тармоғининг фаза юкламаларини ҳисоблашнинг эффектив тўғрилаш тадбири келтирилган.

Технологик электр энергия сарфини қисқартириш муҳим тадбирларига трансформаторлардан фойдаланиш эффектлигини оширишда икки трансформаторли нимстанция мавсумийлик ҳисобидан бирини ўчириб қўйиш орқали амалга оширилади .

Шундай қилиб, кам юкланган трансформаторни ўчириб, уни юкламаси бошқа трансформаторга ўтказилади.

Ушбу тадбирнинг эффектив ҳисоби 2 –жадвал келтирилган [6].

Электр энергия исрофи қисқартиришига қувватидан тўлиқ фойдаланилмаётган трансформаторларни алмаштириш керак бўлади. Шу билан бирга 10(6)/0,38 кВтрансформаторини юклама коэфицентини 0,5 кичик бўлиши салт ишлаш исрофини ҳисобига электр энегия исрофини ошишига кескин таъсир этади.

Трансформаторни алмаштириш ҳисобига электр энергия исрофини камайтириши қуйдаги формула ёрдамида топилади:

$$\Delta W_{тр} = (\Delta P_{с.и1} - \Delta P_{с.и2})T + (\Delta P_{к.т.1} K_{з1}^2 - \Delta P_{к.т.2} K_{з1}^2)\,\tau, \text{ кВт·с}$$

бу ерда $\Delta P_{с.и1}$, $\Delta P_{с.и2}$ трансформаторларни салт ишлаш қувват исрофи, кВт;

$\Delta P_{қ.т.1}$, $\Delta P_{қ.т.2}$ – трансформаторларни қисқа туташув қувватини исрофи, кВт;

T – максимал юкламада ишлаш вақти ;

τ - максимал исрофлар вақти..

7- иловада кам юкланган трансформатораларни кичик қувватли трансформаторига алмаштиришдаги эффектив ҳисоблаш [7-8].

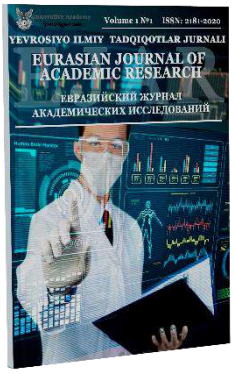
0,38 кВ тармоқнинг фаза юкламаларини бараварлаштиришдаги тадбири ва уни самарадорлигини ҳисоблаш мисоли

Ажраттичии номери	Фаза юкламаларини бараварлаштиришгунча								
	Фазадаги токлар, А			Ўртача ток $I_{ўр}$, А	Кучланиш ирофи ΔU, В	Максимал ирофлар соати, τ, ч	Носимметрия коэфициенти $K_н^2$	Қўшимча ирофлар коэффицент $K_{қ.п}$	ΔA_1 линиясидаги электрэнергия ирофи
	$I_а$	$I_в$	$I_с$						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	11	18	20	16,3	2,35	5650	1,042	1,105	322,9
2	65	29	56	50	14	5650	1,078	1,183	6316
3	18	16	20	18	1,79	5650	1,008	1,03	253
4	36	55	46	45,7	5,5	5650	1,022	1,088	2085
5	60	30	60	50	6,8	2650	1,08	1,2	1460
6	15	48	5	22,7	5	4550	1,684	2,71	1889
7	10	13	70	31	20,6	4550	1,684	4,56	17887
Жами	30214								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	16	18	15	16,3	2,35	5650	1,002	1,005	218
2	49	45	56	50	14	5650	1,008	1,025	5446
3	18	18	18	18	1,79	5650	1	1	246
4	40	51	46	45,7	5,5	5650	1,002	1,008	1932
5	50	50	50	50	6,8	2650	1	1	1171
6	25	25	18	22,7	5	4550	1,073	1,16	823
7	31	28	34	31	20,6	4550	1,022	1,11	4354
Жами	14190								

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Правила устройства электроустановок. М.: Энергоатомиздат, 2009.
2. Каримов Х.Г. ва бошқ. Электр тармоқлари ва тизимлари. Ўқув қўлланма. Тошкент, ТошДТУ, 1996.
3. Караев Р.И.,Волобрынский А.В. Электрические сети и энергосистемы. М. Транспорт, 1989, 316с.
4. Гаюпов Т. Ш. Электр тармоқлари ва тизимларига доир мисол ва масалалар. Ўқув қўлланма, Тошкент, ТошДТУ, 2006.
5.Nabijonovich J. A. Renewable energy sources in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 769-774.
6. Sultanov M. M. et al. FITTING THE SPECTRA OF PIONS, KAONS, PROTONS, AND ANTIPROTONS IN RELATIVISTIC CU+ CU COLLISIONS //Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. 96-98.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

OPTIMIZING THE DISTANCE BETWEEN AN EVAPORATING SURFACE AND A CONDENSING SURFACE IN LOW-TEMPERATURE SOLAR SALVES WITH INCLINED WET SURFACE

Arabov Jasur Olimboyevich [1], Hakimova Sabina Shamsiddin qizi [2], To'xtayeva Iqbola Shukurillo qizi [3]

[1] Lecturer at the Department of Physics, Bukhara State University
[2] Assistant of the Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
[3] Bukhara district 32-school
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717742

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

solar watermaker, sloping wet surface, greenhouse water, salt water, hot box.

ABSTRACT

In order to provide the inhabitants of desert and semi-desert territories with the necessary drinking water, this article proposes the creation of small-sized portable solar desalination plants with an inclined wet surface, the determination of its thermal performance, the optimal size values and the distance between evaporating and condensing surfaces.

PAST HARORATLI QIYA HO'LLANADIGAN SIRTLI QUYOSH SUV CHUCHUTGICHLARIDA BUG'LANADIGAN SIRT BILAN KONDENSATSIYALADIGAN SIRT ORASIDAGI MASOFANI OPTIMALLASHTIRISH

Arabov Jasur Olimboyevich [1], Hakimova Sabina Shamsiddin qizi [2], To'xtayeva Iqbola Shukurillo qizi [3]

[1] Buxoro davlat universiteti fizika kafedrasi o'qituvchisi
[2] Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali assistenti
[3] Buxoro tuman 32-maktab

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

quyosh suv chuchutgichli, qiya-namlanadigan yuza, parniksimon, sho'r suv, issiq yashik.

ANNOTATSIYA

Cho'l va yarim cho'l hududlarida yashovchilar suv bilan ta'minlanmagan aholilarni zarur ichimlik suvi bilan ta'minlash maqsadida kichik yuzali, ko'chirib yuruvchi qiya namlanuvchi yuzali quyosh suv chuchutgichlarini yaratish uning issiqlik-texnik ko'rsatgichlarini aniqlash o'lchamlarining optimal qiymatlarini aniqlash, bug'lanuvchi va kondensatsiyalanuvchi yuzalar orasidagi masofaning optimal qiymatinianiqlashni o'z oldimga maqsad qilib qo'yilgan.

KIRISH

XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi vujudga kelgan energiyaga munosabat va dunyo aholisining jon boshiga tegishli zaruriy energiya miqdorining oshib borishi, ishlab-chiqarishning oshishi va unga sarflanayotgan energiya miqdorining ko'payib borishi, yer ostidagi energiya zaxiralarining kamayib borishi va uglevadarodli yoqilg'larning ko'p yonishi natijasida ekologik muvozanat buzilib borishi va yer atmosferasining isib borishi insoniyatni yangi alternative issiqlik manbalaridan ko'proq foydalanishga taqoza etmoqda.

Xozirgi vaqtda fan va texnikaning rivojlanishi natijasida butun dunyoda taraqqiyot shu darajaga yetdiki, bunda har kuni turli ehtiyojlar uchun ulkan energiyalar sarf bo'lmoqda, ayniqsa sanoat, transport va qishloq xo'jaligida bu yaqqol ko'zga tashlanib turibdi. Yer yuzida aholi soni har yili ortib borishi munosabati bilan energiyaga bo'lgan talab ham ortib bormoqda. Energiyaga bo'lgan talabning doimiy ortib borishi qazilma yoqilg'i zaxiralarining kamayib ketishiga olib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hozirgi kungacha "Issiq quti" tipidagi quyosh suv chuchutgichlari ustida olib borilgan sinov tajriba tadqiqotlari asosan ularning kam xarajatli tayyorlanishi va sodda konstruktsiyalari bilan bir-biridan farqlanishi o'rganib chiqilgan.

Bu tipdagi eng birinchi quyosh chuchutgichi 1872 yilda Las-Salenasida (janubiy Amerika,Chili) Ch.Uilson tomonidan yaratilgan . Bu chuchutgich 30 yil davomida ishlagan. Uning umumiy shaffof sirti yuzasi 4760 m^2 ni tashkil etib, yoz faslida bir kunda 20 m^3 chuchuk suv ishlab chiqarilgan. Bunda 1 m^2 yuzaga bir kunda 4,2 *l* chuchuk suv ishlab chiqarish to'g'ri kelgan. Quyosh chuchutgichlariga bo'lgan qiziqish 1925 yildan yana orta boshladi.

Amerikalik olima Mariya Telekes bir qancha chuchutgichlarni hisoblash metodlarini yaratib ularni ishlab chiqarishga qo'lladi. Shunga asosan shisha plyonkali chuchutgichdan alohida foydalandi va uning FIK i 50% ni tashkil etgan. Bu quyosh chuchutgichi AQSh da dengiz aviatsiyasida va suv osti flotida qo'llanildi. Sobiq SSSR da, Frantsiyada, Aljirda, Ispaniyada, Germaniyada, Isroilda, Avstraliyada, Livyada, Meksikada va hakozo davlatlarda 1952 yilga kelib quyosh chuchutgichlari bilan shug'ullana boshladilar. 1953-1958 yillar Italiyada Bolen va Bar universitetida G.Nebbia etti xil konstruktsiyali quyosh chuchutgichlarini eksperimental tadqiqot qilgan.

Quyidagi ishda uchta quyosh chuchutgich qurilmalarining sug'orish ishlariga shimoliy Floridaning ilmiy tadqiqotlar maydonida qo'llanilgan va yaxshi natijalarga erishilgan. Ho'llanilgan chuchutgich to'g'ridan-to'g'ri yerga

o’rnatilgan bo’lib, 25-30 sm qalinlikdagi sho’r suv sug’oriladigan chuqur suvli basseyndan iborat bo’lgan. Qish faslida 1958 yildan 1959 yiliga o’tish vaqtida ikkita plasmassali chuchutgichlar sinovdan o’tkazildi. Ulardagi sho’r suv qalinligi bir necha santimetr bo’lib, suv oladigan qismi chuqur bo’lgan chuchutgichga nisbatan chuqurligi kichik bo’lgan chuchutgichning sho’r suvni akuumulyatsiya qilish darajasi juda ham past bo’lishini ko’rsatgan.

Kaliforniya shtatida M.Telekes tomonidan quyosh chuchutgichlarini loyihalari tashkil etildi. quyosh chuchutgichlarini eni 1,2 m, bo’yi esa 15 m, 90 m^2 yuzali beshta yo?och lotoklaridan tashkil topgan. Sho’r suv qatlami 10-30sm bo’lib, bir kunda maksimal chuchuk suv ishlab chi?arishi 375 l bo’lib, 1 m2 yuzaga bir kunda 4,07 l. chuchuk suv mos kelgan. M.Telekes tomonidan suvga botirilgan issiqlik almashinuvchi plasmassali trubalardan iborat plasmassali quyosh chuchutgichi dengiz suvida sinab ko’rildi. Plasmassali materialni ho’llanilishi iqtisodiy jihatdan arzon va qulay bo’lgan.

1963-yil bahor faslidan boshlab chuchutgichlar sirtiga plasmassa qoplab tajriba sinovlarini o’tkazishga qiziqish ortib bordi va aylana shakldagi chuchutgichga asos solingan. Uning aylanasining diametri 3,2-3,5 m bo’lib, 0,15 mm qalinlikdagi yupqa qora polietilen plyonka qoplangan. Lekin bu qurilmani polietilin plyonkani turli joylaridan teshilib ulardan chang tushib suvni ifloslantirgan.

Amerikalik tadqiqotchilar chuchutgichga shishali va plasmassali qoplamalar joylashtirib ikkita qiya chuchitgichda sinov tadqiqotlarini o’tkazganlar. Ulardan biri qalinligi 3 mm bo’lgan shisha qoplamadan, ikkinchisi 0,05mm Tedlar-40 plyonkasini qoplamasidan foydalangan.Sinov natijalari ikki yil davomida shuni ko’rsatdiki, shisha qoplamali chuchutgichga qaraganda plasmssali qoplamali chuchutgichni ish unumdorligi 82% ga ortiq bo’lgan.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

MUHOKAMA

	Vaqt	1-qurilmada hosil bo'lgan suv. ml.	2-qurilmada hosil bo'lgan suv. ml.	3-qurilmada hosil bo'lgan suv. ml.	4-qurilmada hosil bo'lgan suv. ml.	Quyosh radiatsiyasi Q ($B_T/м^2$)
	9^{00}	460	440	350	330	**352**
	10^{00}	510	480	400	390	**616**
	11^{00}	570	530	450	440	**737**
	12^{00}	630	510	500	480	**858**
	13^{00}	730	600	550	540	**924**
	14^{00}	700	550	530	520	**946**
	15^{00}	620	500	490	480	**924**
	16^{00}	600	430	420	400	**814**
	17^{00}	500	400	380	350	**682**
	жами	**5320**	**4440**	**4070**	**3930**	**6853**

Qurilmani janubga qarab gorizantga nisbatan 30^0 burchak qiyalikda o'rnatdik (Buxoro shahri, 2019 yil iyul).

Quyosh nurlari qurilmaning shaffof yuzasidan ichkariga kirib namlanuvchi (bug'lanuvchi) sirtda yutilib issiqlikka aylanadi.Bug'lanish natijasida suv bug'lanib qurilma ichida tuyingan bug' hosil qiladi.Tashqi havo bilan sovitilayotgan shaffof yuzaning ichki sirtida kondensatsiya amalga oshadi.

Kondensatsiya amalga oshadi. Kondensatsiya miqdori oshishi bilan sirt bo`ylab oqim pastiga tushadi turupka o`qi orqoli 11 idish 12 ga to`planadi. Qurulmadan issiqlikning yo`qolishini quyidagicha hisobladik.

Qurilmaning yon tomoni va tubidan tashqi mihitga ketayotgan issiqlik miqdori quyidagicha topiladi.

$$Q_{yon} = \frac{\lambda_{yog'}}{\sigma_{yog'}}(t_{ich} - t_{tash})F_{yon}$$

(1)

$$Q_{tub} = \frac{\lambda_{samon}}{\sigma_{samon}}(t_{ich} - t_{tash})F_{tub}$$

(2)

bunda $\lambda_{yog'}, \lambda_{samon}$ – mos ravishda taxtaning va samonning issiqlik o'tkazuvchanlik koeffisiyentilari, $\frac{Wt}{(m \cdot K)}$.

$\sigma_{yon}, \sigma_{samon}$ – mos ravishda taxtaning va samonning qalinligi ,m^2

t_{ich} , t_{tash} - mos ravishda qurilmaning ichki va tashqi temperaturasi.

Shaffof yuzadan nurlanish yo'li bilan yo'qalayotgan issiqlik miqdori

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Stefan -Bolsman qonuni asosida aniqlanadi.

$$Q_{nur} = C_0 \varepsilon (\frac{T_{ich}}{100})^4,$$

(3)

bunda $C_0=5.66\frac{Wt}{K^4}$ absalyut qora jismning nurlanish koeffisiyentilari, $\mathcal{E}$ - esa kulrang jismning nurlanish koeffisiyentilari bo'lib, $\mathcal{E}$ =0.85 deb olsak bo'ladi.

$T_{ich}=t_{ich}+273$-qurilmaning ichki harorati. Shaffof sirtdan kirayotgan quyosh energiyasidan yo'qolgan issiq energiyalari ayirib bir yoki ikkinchi formuladagi foydali kondentatsiya jarayonidan issiqlik miqdorini topish mumkin. Amalda qurilmani yasash vaqtida yo'qotilgan issiqlik miqdori kamaytirish yo'llarini hisobga oldik.

Kondensatsiyani issiqligi issiqlikni shaffof sirtning yuzasidan havoga beriladigan issiqlikka tenglashtirib olsa ham bo'ladi. Bu yuzadan erkin konveksiya konvektiv bo'lib issiqlik almashinish usullari bilan amalgam oshiriladi. Bu issiqlikni quyidagicha yozish mumkin

$$Q = \alpha(t_{shaf} - t_{havo})F$$

(4)

bunda α -shaffof yuza sirtidan havoga beriladigan issiqlik berish koyfisiyenti $(\frac{wt}{m^2K})$

t_{shaf}- shisha sirtining harorati

t_{havo}- tashqi havoning harorati.

Buni hisoblash uchun havo shisha sirtining temperaturasini o'lchab olinishi kerak.

Issiqlik berish koyfisiyenti son qiymatini aniqlash o'zshashlik nazariyasi kreterial tenglamalari yordamida amalga oshirdik. Erkin konveksiya paytida u quyidagicha bo'ladi.

$$Nu=0,15(Cr_{havo}Pr_{havo})^{0,33}(\frac{Pr_{havo}}{Pr_s})^{0.25}$$

(5)

bunda $Nu=\frac{\alpha \cdot l}{\lambda_{havo}}$,

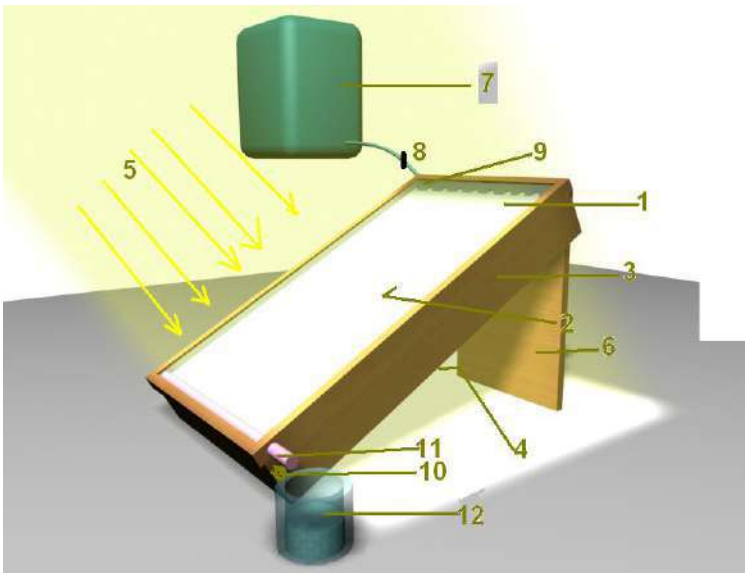
$$Cr_{havo} = \frac{g\beta\Delta t \cdot l^3}{\nu^2_{havo}}$$

Pr_{havo} va Pr_s ya'ni havo va sirt haroratiga mos bo'lgan Prandt qiymatlari jadvallardan olinadi. *l*-qurilmaning shaffof yuzasi uzunligi, *l=0.63m.*

(5) tenglamadan Nu qiymatini hisoblab bo'lgach issiqlik berish koeffisiyenti hisoblanadi.

$$\alpha = \frac{Nu \cdot \lambda_{havo}}{l}$$

(6)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

NATIJALAR

Tajriba o'tkaziladigan qurilma har birining yuzi F=0.17m^2 bo'lgan ikkita korpusga joylashtirilgan bir xil o'lchamli to'rtta qurilmadan iborat. Tajriba 2008-yilning iyul-avgust oylarida Universitet xodimlari uchun mo'ljallagan bog'dorchilik xo'jaligida o'tkazildi.Har bir qurilmaning bug'lanish va kondensatsiyalanuvchi sirtlar orasidagi masofa har xil bo'lib ular 0.008m,0.012m, 0.016m,0.020m larda.

[2] muvofiq bug' havo qatlam optimal qiymatini nazorat jihatdan quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi.

$$\sigma = 5{,}838\sqrt{\frac{T_{isp}\cdot a_{isp}\cdot \nu_{isp}}{t_{isp}-t_s}}$$

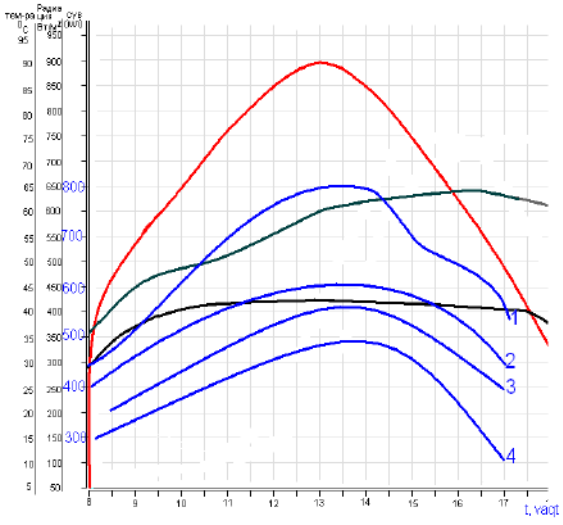
bunda, a_{isp}, ν_{isp} -mos ravishda temperatura o'tkazuvchanlik koeffisent, kinematik yopishqoqlik koeffisenti.Ushbu formula bilan hisoblashlarida t_{is}-t_s=25^0=30^0 bo'ganda T_{is}=330 bo'lganda ν =taxminan 12 bo'lsa ko'rsatiladi, ammo bizning maqsadimiz tajribalarning ko'rsatishda va shumaqsad bilan qurilma yaratib tajribalar o'tkazdik. Bizning o'lchashlarimiz (19-iyul-2008) rasmda ko'rsatilgan (natijaning grafigi) Shu grafikdan natijalar quyidagini ko'rsatadi. Kondetsat bo'yicha eng yuqori unimdorlik $\Delta\sigma$=0.012m bo'lgan qurilmada to'g'ri keladi. Analiz maqsadida bir kunlik natijalarni keltiraman.(19-iyul-2019)

1 $\Delta\sigma$=0.008m bo'lgan qurulmada, unimdorlik 4.449 l/m^2 $\Delta\sigma$=0.012m, bo'lgan qurulmada, unimdorlik 5.324 $\Delta\sigma$ =0.016m,bo'lgan qurulmada, unimdorlik 4.070 $\Delta\sigma$=0.020m bo'lgan qurulmada, unimdorlik 3.938 l/m^2 hisoblab topilgan va tajriba yo'li bilan aniqlangan. Natijalariga tayanib aytish mumkinki namlanuvchi sirtli suv chuchutgichlarida kondensatsiyalanuvchi va bug'lanuvchi sirtlar orasidagi masofaning optimal qiymati 12mm dir.

Tashqi havo temperaturasi (t_{havo}), kondensatsiyalanuvchi va bug'lanuvchi sirtlar orasidagi bug'-havoning qatlamining temperaturasi, har bir soatdagi kondensatsiya miqdori tajriba vaqtida har bir soatda o'lchab turuldi.

Tajriba o'tkazilgan kunlari havo bulutsiz, shamol harakati minimal qiymatda edi.

Qiya-namlanadigan sirtli quyosh suv chuchitgichining tadqiqot natijalari

Qiya-namlanadigan sirtli quyosh suv chuchitgichining grafigi

XULOSA

Hozirgi kunnig dolzarb muammolaridan biri bo'lgan toza ichimlik suviga kundan kunga ortib borayotgan bir vaqtda quyosh suv chutgichlari katta ahamiyat kasb etadi. Quyosh suv huchitgichlarining tiblari nazariy asosda o'rganilgan ularning yutuq va kamchiliklari taqqoslangan. Suvning sho'rlik darajasini quyosh suv chuchitgichi unimdorligiga ta'sirlari tahlil qilingan. Tajriba shuni ko'satadiki qiya-ho'llanadigan sirtli suv chuchitgichlarning kondensatsiya va bug'lanuvchi sirtlar orasidagi masofa 12 mm bo'lganda unimdorlik yuqori bo'lar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.
2. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.
3. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.
4. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.
5. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.
6. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.
7. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.
8. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.
9. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.
10. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
11. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
12. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.
13. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.
14. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.
15. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

16. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.

17. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.

18. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.

19. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.

20. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.

21. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

22. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

23. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

24. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

25. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

26. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

27. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

28. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

29. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

30. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

31. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

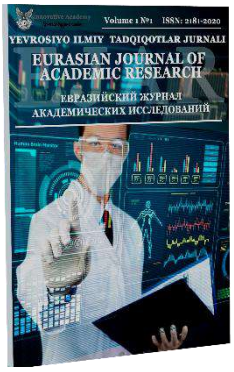
32. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360

33. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.

34. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.

35. Ochilov B.M., Narzullaev M.N. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy. 1996. №32 (3), PP.78-79.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EXPLANATION OF THE CONCEPTS OF THE STRUCTURE OF SUBSTANCES USING INTERACTIVE METHODS TAKING INTO ACCOUNT FOR AGE FEATURES

Bekmurodova Manzura Bakhodirovna [1]

[1] Lecturer at the Department of Physics, Bukhara State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717775

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

"Fairy tale" method, "role-playing games" method, "BBB" method, riddle, proverb.

ABSTRACT

The explanation of the concepts of the structure of substances using interactive techniques, taking into account age characteristics, allows you to fully form knowledge, skills, skills, competencies

MODDALARNING TUZILISHIGA OID TUSHUNCHALARNI YOSHGA XOS XUSUSIYATLARNI HISOBGA OLGAN HOLDA INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA TUSHUNTIRISH

Bekmurodova Manzura Bahodir qizi [1]

[1] Buxoro davlat universiteti Fizika kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ertak" usuli, "Rolli o'yinlar" usuli, "BBB" metodi, topishmoq, maqol.

ANNOTATSIYA

Moddalarning tuzilishiga oid tushunchalarni yoshga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda interfaol metodlar yordamida tushuntirish bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni to'liq shakllantirish imkonini beradi.

KIRISH

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatimizda raqobatbardosh, dunyo-qarashi keng kadrlarni yetkazib berish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Bu masalani yechishda har bir pedagog xodim o'z hissasini qo'shmog'i lozim. Moddalarning tuzilishiga oid tushunchalarni yoshga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda interfaol metodlar yordamida tushuntirish bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni to'liq shakllantirish imkonini beradi.Mavzuni mustahkamlashda esa topishmoq va maqollardan foydalanish o'zining samarali natijasini beradi. Moddaning agregat holatlari mavzusi 6-sinflarda, atomning tuzilishi mavzusi 8-sinflarda, modda tuzilishi va molekulyar nazariyaning asosiy qoidalari mavzusi esa 9-sinflarda o'tiladi. Yuqoridagi mavzularni to'liq o'zlashtirgan o'quvchi fizik hodisalarni

mohiyatiga yetishi uchun asos bo'ladi. Shuning uchun ham bu mavzularga oid tushunchalarni o'quvchilarga to'liq shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu mavzularni o'quvchilarga tushuntirishda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda metod tanlansa yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichiga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Fizika faniga oid tushunchalarni shakllantirishda turli xil metodlardan foydalanish fanni o'zlashtirish ko'rsatkichini oshiradi. Fizika faniga oid tushunchalarni shakllantirishda interfaol metodlardan va didaktik o'yinlardan foydalanish masalasi juda ko'plab adabiyotlarda yoritilgan. N.Sh.Turdiyev 6-sinf, 9-sinf "O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma"larda fizik tushunchalarni shakllantirish uchun turli xil interfaol metodlar va didaktik o'yinlar keltirilgan. Bundan tashqari Sh.I.Istamova o'zining"Ta'limning faol metodlari" nomli metodik qo'llanmasida ham bu interfaol metodlar haqida batafsil yoritgan.

MUHOKAMA

Maktablarimizda fizika fani 6-sinfdan boshlab kiritilgan. Fizika fanining bo'limlariga doir boshlang'ich tushunchalar 6-sinfda shakllantiriladi. Hamma- mizga ma'lumki fizika fani tabiat hodisalarini o'rganuvchi fandir. Juda ko'plab hodisalarning asosida modda tuzilishi, moddaning agregat holatlari, atom tuzilishiga doir bilimlar yotadi. Moddaning agregat holatlari mavzusi 6-sinflarda, atomning tuzilishi mavzusi 8-sinflarda, modda tuzilishi va molekulyar nazariya- ning asosiy qoidalari mavzusi esa 9-sinflarda o'tiladi. Yuqoridagi mavzularni to'liq o'zlashtirgan o'quvchi fizik hodisalarni mohiyatiga yetish uchun asos bo'ladi. Shuning uchun ham bu mavzularga oid tushunchalarni o'quvchilarga to'liq shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu mavzularni o'quvchilarga tushuntirishda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda metod tanlansa yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichiga erishish mumkin. 6-sinf o'quvchilari fizika kursiga endigina qadam qo'yganligi sababli, ularga moddaning agregat holatlariga oid bilim ko'nikma malakalarni "ertak" usulida shakllantirilsa yuqori natijaga erishish mumkin. Fizika kursidan ma'lumki moddalar uch xil agregat holatda bo'ladi. Bular: qattiq, suyuq, gaz holatlar. Shularni hisobga olgan holda quyidagicha "ertak" yozish mumkin. Ertakning bosh qahramonini tomchixon deb nomlaymiz va uning gaz, suyuqlik va qattiq jismlar saltanatlariga sayohatini ko'rib chiqamiz. Bosh qahramonni tomchi- xon deb nomlashimizning sababi suv tomchisi hamma agregat holatda bo'la oladi.

Bor ekan-da yo'q ekan ertaklar olamida tomchixon yashar ekan. Tomchixon yolg'izligidan zerikib qolibdi. U o'ziga do'st va uy izlab ertaklar mamlakati bo'ylab safarga chiqibdi. U yurib-yurib sehrli bir tosh oldiga kelib qolibdi. Tosh sehrli bo'lganligi tufayli yo'l ko'rsatuvchi ekan. Tomchixon sehrli tosh oldida to'xtab, unda yozilgan so'zlarni o'qib ko'ribdi. Sehrli toshda chap tomonga yursang gaz saltanatiga, to'g'riga yursang suyuqliklar saltanatiga, o'ng tomonga yursang qattiq jismlar saltanatiga borib qolasan degan yozuv bor ekan degan yozuv bor ekan. Tomchixon omadini gaz mamlakatidan topishga qaror qilibdi.

Tomchixon suv bug'lari saltanatiga kelib qoldi. Bu mamlakatda ASHIKKIO deb nomlangan molekulalar yashar ekan. Ular ikkita vodorod va kisloroddan iborat edilar. Ularning xusisiyatlari o'zgachadir. Ular gaz qonunlari asosida yashar ekan- lar. Aniq shakl va hajmga ega emas.Yashash joylari aniq emasligidan, Tomchixon afsuslandi. Gohida bankada, gohida rezina koptok ichida . Agar sehrgar siqa bosh- lasa, bug' molekulalari

siqilib qolishar ekan. Agar koptokni qizdira boshlasak molekularning tezligi oshib har tomonga uchib, to'xtovsiz harakatga tushishini ko'rgan Tomchixonning fikri o'zgarib qoldi. Endi Tomchixon suyuqliklar saltanatiga yo'l oldi.

Suyuqliklar saltanatida ham ASHIKKIO molekulalari yashar ekanlar. Ammo bu yerda sharoit boshqacha ekan. Tomchixonga bular ham ma'qul bo'lmabdi. Chunki, o'z shaklini saqlab qolmas ekan. Har gal sehrgar ularni bir idishdan ikkinchisiga solganda, ular shu idishni shaklini egallaydilar, molekulalarning tartibsizligi, bir joyda muqim joylashmaganligi unga yoqmabdi. Ammo, sehrgar qo'rg'oshin shar ichiga suyuqlikni solib uni bolg'a bilan urib uni siqmoqchi bo'lganda suyuqlikning siqilmasligi Tomchixonga ma'qul bo'ldi. Shunday bo'lsa hamki u bu saltanatdan ketishga qaror qildi.

Tomchixon qattiq jismlar mamlakatiga yolda ketayotib u yerda tartib qoidaning borligiga umid qilar edi. Bu saltanatda ASHIKKIOchalar sehrgarning muzlatgichida yashar ekanlar. Atrofda muz, chiroyli qor parchalari borligi Tomchixonga ma'qul bo'ldi. Barcha molekulalar bir-biriga juda yaqin joylashgan, bir-biri bilan o'zaro kuchli tortishishda, faqatgina, muvozanat vaziyati atrofida tebranib turishadi. Aniq shakl va hajmga ega. Qattiq jism molekulalari bir-birlari bilan juda inoq va do'st . Sehrgar Olimjon ularning shakllari va hajmlarini o'zgar- tirish qiyinligini biladi. Agar sehrgar bolg'asi bilan ursa hamki, muz bo'lakchalar-ga bo'linib parchalanishi mumkin, ammo, molekulyar tuzilishini o'zgartirmaydi. Qattiq jism saltanatidagi bunday tartib va qoidalardan Tomchixon- ning ko'ngli to'libdi. Shu saltanatda qolishga qaror qilibdi. Tomchixon ham o'z dugonalari kabi chiroyli qor parchasiga aylanib qolibdi.

Mana shu tarzdagi ertakdan foydalanib mavzuni tushuntirish mumkin. Mavzuni mustahkamlash uchun esa quyidagi jadvalni to'ldirish kifoya qiladi.

1-jadval

Savol	Gaz holat	Suyuq holat	Qattiq holat
Aniq shaklga egami?	Ega emas	Ega emas	Ega
Hajmga egami?	Ega emas	Ega	Ega
Hajmini o'zgartiradimi?	O'zgartiradi	O'zgartirmaydi	O'zgartirmaydi

O'quvchilarning aql- zakovat, zehn, fikr o'tkirligini sinov quroli bo'lgan- topish-moqlardan foydalanib esda saqlash qobiliyatini oshirish mumkin.

Topishmoq

Goh sharbatdek oqaman
Goh tutundek uchaman
Goh tosh kabi qotaman
Men birlashsam kuchliman (suv)

Mavzu oxirida topishmoq orqali bilimlarni mustahkamlash mumkin.

8-sinf o'quvchilari davlat ta'lim standarti bo'yicha fizika kursining elektr bo'limini o'rganishadi. Jismlarning zaryadlanishining mohiyatida atomning tuzilishi yotadi. Atomning planetar modeliga ko'ra , atom markazida yadro bo'lib, unda proton va neytron mavjud, yadroning atrofida elektron o'z orbitasi bo'ylab harakatlanadi. 8-

sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olsak, endi ular bilan "Rolli o'yin"larni tashkil qilish mumkin. Atomning tuzilishi mavzusini o'quvchilarning ishtirokida "atomning o'quvchili modeli" ni yaratish asosida tushuntirish to'liq bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichini oshiradi. O'quvchi eshitgan ma'lumotidan ham, ko'rgan ma'lumotidan ham o'sha hodisani hosil qilishda ishtirok etsa xotirasida muhrlanadi. "Atomning o'quvchili modeli"da uch kishilik guruh shakllantiriladi. Ikki o'quvchi yadroni hosil qiladi. Birinchisi proton, ikkinchisi esa neytron rolini bajaradi. Bu ikki o'quvchi bir-biriga yaqin turib oladi, ularning atrofida elektron esa o'z orbitasi bo'ylab harakatini shakllantirib beradi.O'quvchilarning har biri bajargan roliga mos so'z yozilgan belgini qo'lida ushlab turadi. Agar yadrodagi protonlar, neytronlar va elektronlar soni ikkitadan bo'lsa oltita o'quvchidan iborat jamoa tuziladi. O'quvchilar roliga mos quyidagi she'rlarni aytishsa ham fizik bilimlarga ega bo'lishadi, ham o'quvchining ruhiyati tetiklashadi.

"Elektron"
Atom nomli makonim bor
"Manfiy ishorali zaryadim bor
Dono zukko o'quvchiga
Aytadigan so'zlarim bor
Mening massam juda kichik
Shu boisdan turmayman tinch
Yadrovoyning atrofida
Aylanaman parvonadek.

Bu she'r orqali o'quvchi elektronning atomda joylashganligini, massasi kichikligini, doimo yadroning atrofida aylanishini bilib olishi mumkin.

"Proton"
Atomning yadrosida
Doimiydir makonim,
O'zim juda kichkina
Zaryadim musbat erur.
Massam neytronga teng
Zaryadim elektronga.

Bu she'r orqali o'quvchi atomning tarkibida proton mavjudligini, massasi kichikligini, neytron bilan bir xil massaga ega ekanligini, zaryadi elektronga tengligini bilib olishi mumkin.

Modda tuzilishiga oid mavzulardan yana biri "moddalarning molekul- yar tuzilishi". 9-sinf fizika kursida o'quvchilarda molekulyar fizika va termodina- mika bo'limiga oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar shakllantiriladi. 9-sinf o'quvchilarida mavzu bilan ishlash ko'nikmasi shakllangan bo'ladi. 9-sinf o'quvchilarida moddaning molekulyar tuzilishiga oid bilimlardan , faqat, molekul-yar kinetik nazariyaning asosiy qoidalari shakllantirilmagan bo'ladi. Qolgan tushunchalarni 6-sinfda va 8-sinfda o'zlashtirgan boladi. Shuning uchun ham bu mavzuning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni "BBB"-Bilaman, Bilib oldim, Bilishni xoxlayman metodi yordamida shakllantirish yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichini beradi.

"BBB" texnologiyasini qo'llash uchun dastlab o'quvchilarga ma'ruza matni bilan tanishib chiqish vazifasi yuklatiladi. Matnni o'qish uchun o'qituvchi mavzu mazmuni ko'lamidan kelib chiqib reglament belgilaydi. So'ngra jadval asosida mavzu yuzasidan savollar keltiriladi va o'quvchilarda quyidagicha jadval paydo bo'ladi:

2-jadval

Mavzu savollari	Bilaman	Bilib oldim	Bilishni xoxlayman
Moddaning agregat holati	+		
Qattiq holat	+		
Suyuq holat	+		
Gaz holat	+		
Molekulyar kinetik nazariyaning asosiy qoidalari			+
Broun harakati		+	

Bu jadvalni o'qituvchi yig'ib olib, o'quvchilardagi bo'shliqlarni o'rganib, shular haqida bilim beradi. Bu metodning qulaylik tomoni shundaki, sinfdagi barcha o'quvchilar bilimini bir vaqtda o'rganish imkonini beradi. O'quvchilar "BBB" jadvalini to'ldirish vaqtida quyi sinfdagi bilimlarni mustahkamlaydilar.

Atrofimizni o'rab turgan tabiatning bir qismi bo'lgan insonlar tabiatdagi o'zgarishlarni o'z hayoti davomida o'rganib kelganlar. Tabiatdagi har qanday o'zgarishlarni hodisalarni insonlar hayoti bilan chambarchas bog'laymiz. Shuning uchun insonlar orasida ishlatilib kelinayotgan turli –tuman maqollar inson va tabiatni bir-biriga bog'lab kelayotgan asosiy omil bo'lib kelmoqda. O'quvchilarni mantiqiy fikrlash, ijodiy ishlashga o'rgatish maqsadida xalq maqollaridan foyda- lanish katta ahamiyatga ega . Broun harakatini tushuntirayotgan vaqtda quyidagi maqoldan foydalanish mumkin: "Oyoq changi og'izga kirar" maqolini o'quvchilarga izohlash uchun uyga vazifa sifatida berish mumkin. Bunda o'quvchi molekulalarning to'xtovsiz va tartibsiz harakat qilishini bilishi kerak bo'ladi. Bu o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini oshiradi.

NATIJALAR

Bugungi zamonaviy pedagogga qo'yilayotgan talablar juda yuqori va juda o'rinli. Chunki, kelajagimiz quruvchilari bo'lgan yoshlarimizni har tomonlama mukammal kadrlar sifatida yetkazib berishdek ulkan vazifani bajaruvchisi hisoblanishadi. O'quvchilar o'zlashtirishida yoshning ahamiyati juda katta. Shuning uchun , tushunchalarni shakllantirayotgan vaqtda o'quvchining yoshga xos xususiyatlarini inobatga olish juda muhim ahamiyat kasb etadi . Bu ishda moddalarning tuzilishiga oid tushunchalarni yoshga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda qaysi interfaol metodlar yordamida shakllantirish aks ettirildi. Bu ish natijasida moddalarning tuzilishiga oid tushunchalarni 6-sinflarda "Ertak" usulida, 8-sinflarda "Rolli o'yinlar" usulida, 9-sinflarda "BBB" metodi yordamida shakllantirish va mavzuni mustahkamlash esa topishmoq, maqol va she'rlardan foydalanish yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichini berishi ko'rib chiqildi.

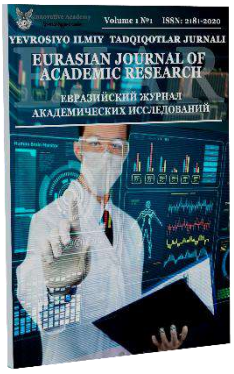
XULOSA

Ushbu maqoladagi metodlar yordamida darslar tashkil etilsa moddaning tuzilishi, moddaning agregat holatlari, atom tuzilishiga oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni to'liq shakllantirish uchun zamin yaratadi. Mavzuni mustahkamlashda esa topishmoq, maqol va she'rlardan foydalanish o'zining samarali natijasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета «физики».// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 9-12.
2. Нарзуллаев М.Н., Камолов В.Ш. Использование астрономических знаний в формировании экологической культуры студентов.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 56-59.
3. Atoeva M.F., Arabov J.O., Kobilov B.B. Innovative Pedogogical Technologies For Training The Course Of Physics.// Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, (2020). 2(12), PP 82-91.
4. Kakhkhorov S.K., Juraev H.O. Modeling of heat-physical processes in solar dryers.// Journal of critical reviews. vol 7, issue 17, (2020) pp 9-15.
5. Кобилов Б.Б., Ниёзхонова Б.Э. Технология оценки качества выполнения и степени усвоения лабораторного практикума по физике.// Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук № 2-2 (73) (2015). С.104-107.
6. Кобилов Б.Б., Ниёзхонова Б.Э. Дидактические возможности «Инсерт» технологии на примере теоретических занятий по физике.// Актуалъные проблемы гуманитарных и естественых наук. №03 (74) (2015). С.102-104.
7. Насырова Н.К. Методика изучения квантовой механики в программе бакалавриата.// Ученый XXI века Международный научный журнал. № 5-3, (2018). С.72-74.
8. Каххоров С.К., Рахматов И.И., Мухаммедов Ш.М. Особенности построения образовательного процесса на основе модульных технологий обучения в узбекистане.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 33-36.
9. Кобилов Б.Б., Насырова Н.К. Особенности изучения физики в вузах//Вестник науки и образования.// (2020) № 18(96) Часть 2 С 52-55.
10. Нарзуллаев М.Н., Камолов В.Ш. Использование астрономических знаний в формировании экологической культуры студентов.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 56-59.
11. Насырова Н.К., Насырова Н.Г. Методика преподавания практических занятий по квантовой механике в высших учебных заведениях.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 60-63.
12. Juraev H.O. Training Materials for Alternative Energy Sources in Education.// Eastern European Scientific Journal. –Düsseldorf, 2017. № 1. –p. 127–131.
13. Juraev Kh.O. Ways of Using Educational Materials on Alternative Energy Sources at Physics Lessons // Eastern European Scientific Journal. – Düsseldorf, 2017. № 2. – P. 83–86.
14. Kakhkharov S.K., Juraev H.O. Use of alternative energy sources at natural sciences lessons.// The Way of Science. – Volgograd, 2017. № 2. – P. 148–150.
15. Kahharov S.K., Juraev Kh.O., Khamdamova N.M. Использование учебных материалов по источникам альтернативной энергии в интеграции на уроках физике.// Инновации в науке. – Novosibirsk, 2019. №5 (93). –P. 17-25.
16. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons.// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.
17. Juraev Kh. Training materials on sources of the alternative energy in integration of natural sciences.// Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. – Vienna, 2015. – P. 32–35.
18. Juraev Kh.O., Khamdamova N.M. Using alternative energy sources in education.// Modern humanitarian research. – Moscow, 2015. №3. – P. 42–48.
19. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons.// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FEATURES OF THE OPTICAL, MAGNETO-OPTICAL AND MAGNETIC PROPERTIES OF THE EARTH'S RARE ELEMENTS Er 3+ And Ho 3+

Fayzieva Kholida Asadovna [1], Khakimova Sabina Shamsiddinovna [2]

[1] Lecturer at the Faculty of Physics, Bukhara State University
[2] Assistant of the Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717805

ARTICLE INFO
Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS
crystals with garnet structure, infrared, ultraviolet, electric dipole.

ABSTRACT
In an experiment in crystals with a garnet structure (filled with Nocramers with rare Earth ions Ho3 + and TM3 +), on the basis of intensity theory and group-theoretical methods, 4f-4f transitions, 4f-4f Jadd Ofelt transitions were observed

Er 3+ ВА Ho 3+ НОДИР ЕР ЭЛЕМЕНТЛАРИ ОПТИК, МАГНИТООПТИК ВА МАГНИТ ХОССАЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Файзиева Холида Асадовна [1] Hakimova Sabina Shamsiddin qizi [2]

[1] Бухоро давлат университети физика кафедраси ўқитувчиси
[2] Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali assistenti

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Гранат структурали кристаллар, инфрақизил, ультрабинафша, электродиполь.

ANNOTATSIYA
Гранат структурали кристалларда (Ho3+ва Tm3+ нокрамерс нодир ер ионлари билан долинирланган) тажрибада кузатиладиган 4f-4f ўтишлари, 4f-4f Жадд Офельт ўтишлари интенсивлиги назарияси ва назарий – гуруҳлар методлари асосида аниқланди

KIRISH

Охирги вақтларда,замонавий нодир ер (НЕ) спектроскопиясининг диққати Er $^{3+}$, Tm $^{3+}$ уч валентли НЕ-ионларининг энергетик спектрларига қаратилган,чунки уларда спектрнинг турли (яқин инфрақизил қисмидан ультрабинафша қисмигача) қисмларида кўп сонли нурланишли ўтишлар содир бўлади. Шунинг учун, (C_s, D_2 -симметрияда) қуйи симметрик кристаллик атрофда шаклланган Tm $^{3+}$, Ho $^{3+}$ ва Er $^{3+}$ НЕ-ионлари энергетик спектрини чуқурроқ

ўрганиш анча актуалдир, чунки физикавий механизмлар ҳақидаги фундаменталь тасаввурларнинг ривожланиши ва амалий қўлланиши нуқтаи назарида (гранатларнинг, ортоалюминатларнинг ва бошқаларнинг) НЕ-бирикмаларнинг оптик хоссаларига сабабчи бўлади.Ҳақиқатда ,турли оптик диапазон қисмлари учун НЕ-бирикмаларда ёруғлик нурланиши ва ютилишининг асосий механизмларини микроскопик ифодалашнинг хусусиятлари ҳамда улардаги нодир ер ионлари (МОА) магнитооптик активлиги микроскопик механизмларига таълуқли қатор саволлар ҳозирги кунга қадар нисбатан ҳам ўрганилган ҳисобланади.Бу асосан қўзғатилган мультиплетларнинг электрон энергетик структурасига таълуқли , масалан НЕ-гранатлар (гранатлар $R_3Ga_5O_{12}$ ва алюминатлар $R_3Al_5O_{12}$ бу ерда R^{3+}-нодир ер элемент уч валентли иони) кристалидаги Tm^{3+}, Ho^{3+} нокрамерс (тўлдирилмаган 4f-қобиғидаги электронлар сони тоқ бўлган) НЕ-ионларида. Гольмий-иттрийли ва тулий-иттрийли гранатларнинг магнитооптик,магнит ва оптик хоссалари ҳақидаги носистематик маълумотлар адабиётларда анча олдиндан маълум бўлса ҳам бу НЕ бирикмаларининг макроскопик магнит ва оптик хоссалари ҳақидаги маълумотларга таяниб у ёки бу оптик диапазонда уларнинг МОА катталигини баҳолаш деярли мумкин эмас. Шунинг учун НЕ-магнетикларнинг оптик ва магнитооптик хоссаларини келтириб чиқарувчи физик механизмлар ҳақидаги фундаментал тасаввурлар ривожланиши ва амалий қўллаш нуқтаи назарида,гранатлар кристаллидаги Tm^{3+}, Ho^{3+} нодир ер ионларнинг магнитооптик активлиги механизми ҳамда ёруғлик нурланиши ва ютилишининг асосий механизмларини микроскопик ифодалашдан фойдаланиш анча актуал ҳисобланади.Аммо ,бундай масалаларни ҳал қилиш учун, гранат структурасидаги Tm^{3+}, Ho^{3+} нокрамерс НЕ-ионларининг қўзғалган электрон ҳолатларининг тўлқин функцияси симметриялари ва энергетик спектрларининг штарк парчаланиши характери ҳақидаги маълумотлар илмий адабиётларда деярли учрамайди.Ҳақиқатдан гранатларнинг (галлатларнинг ёки алюминатларнинг) кристаллик матрицасига допинирланган (аралаштирилган) баъзи нокрамерс НЕ-ионлари (Tm^{3+} ионлари билан бирга) учун ҳам қўзғалган мултиплетларнинг қўшни сатҳчалари орасидаги энергетик (ёки штарк) интерваллари,ҳам бу типдаги бирикмалари учун характерли бўлган кристалл ичидаги электростатистик майдон ичида уларнинг тўлқин функциялари симметрия характери ҳам кам ўрганилган.Бу фикрлар $RAlO_3$ ортоалюминат кристалларидаги Er^{3+} крамерс НЕ-ионларининг қўзғалган мультиплетларга ва асосий сатҳнинг юқорида жойлашган штарк сатҳчаларига таълуқлидир, чунки улар учун бундай маълумотлар амалда мавжуд эмас.Бу масалани ҳал қилишда экспериментал ёндашиш нуқтаи назаридан, Tm^{3+}, Ho^{3+} ва Er^{3+} уч валентли НЕ-ионлари бўлган ортоалюминатлар ва (галлатларнинг ва алюминатлар) гранатлар кристалларининг оптик, магнит ва магнитооптик ўрганиш натижаларини таққослаш методи энг информатив ҳисобланади.Ҳақиқатдан,ҳозирги вақтда крамерс ва нокрамерс НЕ-ионларнинг асосий мультиплетларнинг энг қуйи сатҳчаларининг тўлқин функциялари кўриниши ва симметрияси НЕ – бирикманинг магнит хоссаларини

белгилаши ҳаммага маълум.Шу билан бир вақтда уларнинг оптик ва магнитооптик хоссалари ҳам асосий $4f^{(n)}$ конфигурация мультиплетларининг штарк сатҳчалари орасида содир бўладиган 4f→4f (электродиполь яқинлашувида) таъқиқланган ўтишлари билан,ҳамда шу кристаллик атроф учун характерли бўлган аниқ симметрияли кристал ичидаги электростатик майдонда парчаланган НЕ-ионнинг $4f^{(n)}$ 5d конфигурациянинг аралашмага қўзғалган ҳолатида амалга ошадиган (спин ва жуфтлик бўйича) рухсат этилган 4f→5d оптик ўтишлари билан анқланади.Шунинг учун оптик спектрларни ва магнит,магнитооптик текшириш натижаларини таққослаш гранатлар ва ортоалюминатлар кристалларидаги крамерс (Er^{3+}) ва нокрамерс (Tm^{3+}, Ho^{3+}) НЕ-ионлари асосий ва қўзғалган ҳолатлар тўлқин функциялари симметрияси,бу кристаллардаги НЕ-ионларининг энергетик сатҳларининг штарк ва зееман парчаланиши анизатропияси ҳақида маълумотлар беради.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Қуйидаги диссертация ишида қўйилган масалани ҳал қилиш учун C_S ва D_2 симметрияли кристаллик майдондаги Tm^{3+}, Ho^{3+} ва Er^{3+} НЕ-иони энергетик спектрининг штарк парчаланишининг ўзига хослигининг (галлатлар ва алюминатлар) голмий ва тулий-иттрийли гранатлар магнит оптик ва магнитооптик хоссаларига таъсирини экспериментал ўрганиш бир томонда ва эрбий ва эрбий-иттирий ортоалюминаторлар иккин томондан жуда қулай модел объекти ҳисобланади, яъни:

- уларнинг кристаллик структураси магнит (қисман оптик) хоссалари етарли даражада яхши маълум.
- турли (эксперимантал ва назарий) методлар билан ортиалюминатлар ва гранатлар кристаллардаги Tm^{3+}, Ho^{3+} ва Er^{3+} НЕ – ионларининг қуйи штарк сатҳчалари энергетик спертрлари аниқланган.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ортоалюминат структурасидаги нокрамерс (Tm^{3+}, Ho^{3+}) ва крамерс (Er^{3+}) НЕ – иони электрон ҳолати симметриясини чуқур эксперимантал ўрганиш, иккинчи томондан криталлик майдон назариясининг замонавий ҳисоблан методлари асосида магнитоактив ионннинг қуйи симметрик (D_2 ва C_S) кристаллик майдонларидаги энергетик спектрини назарий тадқиқ қилиш натижаларини анализ қилиш зарурати пайдо бўлди. Шунинг учун гранатлар ортоалюминатлар кристаллографик структурасидаги Tm^{3+}, Ho^{3+} ва Er^{3+} нокрамерс ва крамерс НЕ-ионлари асосий $4f^{(n)}$ мультиплетлари штарк сатҳчаларининг кристаллик ва магнит мадонларида парчаланиш хусусиятлари ва тўлқин функциялари симметрияси хоссалари ўрганишда бундай ёндашиш илмий ва амалий аҳамият кашф қилади, чунки бндай ўтишлари орасида спектрнинг кўриш ва (УФ) ультрабинафша соҳасидаги нурланиш ва ютилиш полосаларини шакллантиради. Шунинг учун НЕ-гранатлар ва НЕ-ортоалюминатларидан лазер техникасида ва опто ва микроэлектроник қурилмалар ва турли асбоблар элемент базасида фойдаланиш мумкин.

MUHOKAMA

Тақдим қилинган диссертация натижаларининг илмий қиймати қуйидагилар билан белгиланади: (D_2 ёки C_S симметриялар) қуйи симметрик кристаллик атрофидаги крамерс ва нокрамерс НЕ-ионларининг энергетик спектри структураси ҳақидаги мавжуд

тасаввурларни аниқлаш ва анча чуқурлаштириш имкониятини беради. Бир томонлан НЕ-ортоалюминатлар ва НЕ-гранатларининг магнит, магнотооптик ва оптикнинг хоссаларини ўзига хослиги, ҳамда (Tm^{3+}, Ho^{3+}) нокрамерс ва (Er^{3+}) крамерс энергетик спектрларининг штарк ва зееман парчаланишлари хусусиятларининг ўзаро боғлиқлиги шаклини аниқлашга имкон берди.

Практика нуқтаи-назардан олинган натижалар қуйидагиларга имкон беради:

- спектрнинг кўриш ва яқин УФ-соҳаларида ишлайдиган, НЕ-ортоалюминатлар ва НЕ-гранатлар асосида ишлайдиган турли магнитоптик поляризацион (модулятор, оптик изолятор, дисплей каби) қурилмаларни яратиш.
- ир-конверцион ва одатдаги оптик накачка схемасида ишлайдиган, ҳамда кўриш диапозонда ишлайдиган актив муҳит сифатида ўрганиладиган НЕ-бирикмаларни қўллаш.

NATIJALAR

Биринчи марта, оптик ва магнитооптик текширишлар эксперимантал маълумотлари асосида гранат- галлат кристалографик структурасидаги H_0^{3+} нокремерс НЕ – иони асосий $4f^{(10)}$ конфигурацияси электрон ҳолати штарк парчаланишининг назарий- гуруҳ таҳлили бажарилди.

Биринчи марта, оптик ва магнит текширишлар эксперимантал маълумотлари асосида ортоалюминат кристаллографик структурасида E_r^{3+} крамерс НЕ – иони асосий $4f^{(11)}$ конфигурацияси электрон ҳолатларининг штарк парчаланиши хусусиятларининг аниқ таҳлили ўтказилди.

Эрбий-иттрийли ортоалюминат магнит хоссаларини ўлчаш натижаларининг аниқ таҳлили бажарилди ва уларни, оптик текшириш натижалари билан солиштириш бажарилди. Бу ўз навбатида, ортоалюминат структурасидаги E_r^{3+} крамерс иони электрон ҳолатининг E_r $YALO_3$ эрбий- иттрийли ортоалюминат магнитланиш механизмидаги ташқи Н магнит майдони билан Ван Флек “аралашиш” механизми катта роль ўйнайди.

T_mYAG тулий- иттрийли гранат-алюминатдаги асосий $4f^{(11)}$ конфигурацияси мультиплетларининг штарк сатҳчалари энергияси топилди ва паст температураларда кузатиладиган магнитоптик (МИ, ПЛ; МКД) ва оптик спектрал боғланишларнинг таҳлили асосида улар орасида содир бўладиган оптик ўтишлар идентификацияси бажарилди. Тумийли гранат-алюминатдаги T_m^{3+}: YAG нурланиш $4f \rightarrow 4f$ ўтишлари магнитоптикасида локрамерс НЕ – ионлари қўзғалган электрон ҳолатларида Н ташқи майдон “аралашуви” механизми доминант бўлиши кўрсатилди.

XULOSA

H_0YGaG гальмий- иттрийли гранат-галлатдаги асосий $4f^{(11)}$ конфигурацияси мультиплетлари штарк сатҳчаларининг энергиялари топилди ва магнитоптик (МИ, ПЛ; МКД) спектрал боғланишлар ва оптик (ютилиш, люминесценция) эффектлар анализи асосида улар орасида содир бўладиган оптик ўтишлар идентификация қилинди. Гранат- галлатдаги H_0^{3+} нокрамерс НЕ ионида паст темпераатураларда $^5S_2 \rightarrow ^5I_8$ нурланиш ўтишида кузатилган катта қийматли $МОА_{си}$, $^5S_2$ ва $^5I_8$ мультиплетларнинг энергетик спектрларида квазидублет(яъни “квазиайниган”) ҳолатларнинг мавжудлиги билан аниқ боғлиқ бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidov Q.S., Bekmurodova M.B. Complex movement of object.// International Scientific Journal. 85:5 (2020), pp. 316-322.
2. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.
3. Shavkatovich S.F., Baxtièrovna N.Y.Changes occuring in ferromagnets by adding some mixture.// Scientific reports of Bukhara StateUniversity. (2020),pp8-13
4. Dzhuraev D.R., Turaev A.A. Features of key parameters of field transistors.// Scientific reports of Bukhara State University, (2020)№2 PP7-10.
5. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С., Аскаров М.А. Зависимость магнитно модулированной структуры от ориентации поля в кристалле.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 6-9.
6. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020) С 4-6.
7. Turaev A.A. Термочувствительный параметр полевого транзистора в режиме ограничения токов.// №2 С 81-84.
8. Valiev U.V., Dzhuraev D.R., Malyshev E.E., Saidov K.S. Electronic structure of the ground multiplet of the Dy3 + ion in the DyAlO3 orthoaluminate.// Optics and Spectroscopy. (1999) PP 703-706.
9. U.V. Valiev., V. Nekvasil., Sh.I Mukhamedhanova., D.R. Dzhuraev., K.S.Saidov. Experimental Definition of Zeeman Splitting of Excited States of Tb3+ Ion in Y3Al5O12.// Physica status solidi (b) (1999). PP 493-501.
10. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020). С 4-6.
11. Saidov.Q.S. , Bekmurodova.M.B. The problem of teaching heat transfeer and heat exchange in schools and lyceums.// JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviawed Journal 6:9 (2020), pp. 176-183.
12. Boidedaev S.R., Dzhuraev D.R., Sokolov B.Y., Faiziev S.S. Effect of the transformation of the magnetic structure of a FeBO3:Mg crystal on its magnetooptical anisotropy.// Optics and Spectroscopy 107:4 (2009), pp. 651.
13. Шарипов М.З., Соколов Б.Ю. Файзиев Ш.Ш. Влияние перестройки магнитной структуры кристалла FeBO3:Mg на его магнитооптическую анизотропию.// Наука, техника и образование 10:4 (2015), С. 15-18.
14. Astanov S., Niyazkhonova B.E. Luminescent properties of vitamins in monomeric and associated states in a polar solvent.// Journal of Applied Spectroscopy. 55:5 (1991), pp. 1103-1106.
15. Nasirova N.K. Bound and ground states of a spin-boson model with at most one photon: non-integer lattice case.// Journal of Global Research in Mathematical Archives (JGRMA) 6 , (2019) PP 22-24.
16. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020) С 4-6.
17. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.// Вестник науки и образования. (2020). №20 (98). С 6-9.
18. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

19. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-1

20. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

21. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

22. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

23. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

24. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons.// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

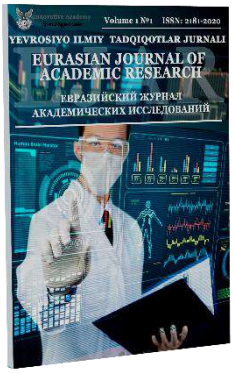
25. Juraev Kh. Training materials on sources of the alternative energy in integration of natural sciences.// Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. – Vienna, 2015. – P. 32–35.

26. Juraev Kh.O., Khamdamova N.M. Using alternative energy sources in education.// Modern humanitarian research. – Moscow, 2015. №3. – P. 42–48.

27. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

28. Kahhorov S.K., Juraev Kh.O. Use of alternative energy sources at the natural sciences lessons.// The Way of Science. 2017. №2 (36).–P. 148-150.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ENERGY-SAVING AND ENVIRONMENTALLY FRIENDLY TECHNOLOGIES FOR VOLCANIZATION OF ELASTOMERIC COMPOSITIONS

Nazarov Erkin Sadikovich [1] , Sobirov Shohjahon Ochil o'g'li [2]

Pirimov Is'xoq Ismoilovich[3]

[1] Bukhara State University, candidate of technical sciences, associate professor
[2,3] Bukhara State University, master's student of the Department of Physics
https://doi.org/10.5281/zenodo.4717818

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Composite materials, irradiation efficiency, IR emitter, vulcanization, elastomeric composition, composites structure, vulcanization kinetics, physico-mechanical properties of composites

ABSTRACT

The current stage of scientific and technological progress is largely determined by the creation of an effective energy-saving and environmentally friendly technology for producing composite polymer and elastomeric materials with improved performance properties. Among the various composite elastomeric materials, rubberized fabrics, conveyor belts, which are in great demand in construction, mining and a number of other sectors of the national economy, are of particular importance. The main, final stage of the production of the above types of rubber products is the vulcanization process, on which the properties of the resulting composite elastomeric materials depend. In the general problem of vulcanization of composite elastomeric materials, great importance is attached to the creation of an energy-saving and environmentally friendly technology that ensures a decrease in the emission of toxic exhaust gases into the atmosphere and eliminates the danger of premature vulcanization at the stages of mixing, storage and processing.

ELASTOMER KOMPOZITSIYALARNING ENERGIYATEJAMKOR VA EKOLOGIK XAVFSIZ VULKANLASH TEXNOLOGIYALARI

Nazarov Erkin Sadikovich [1] , Sobirov Shohjahon Ochil o'g'li [2]

Pirimov Is'xoq Ismoilovich[3]

[1] Buxoro davlat universiteti, texnika fanlari nomzodi, dotsent
[2,3] Buxoro davlat universiteti, fizika kafedrasi magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ANNOTATSIYA

Ilmiy-texnik taraqqiyotning hozirgi bosqichi ko'pincha ekspluatastiya xossalari yaxshilangan kompozitsion polimer va elastomer materiallar olishning energiyatejamkor va

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

kompozitsion materiallar, nurlanish samaradorligi, IQ- nurtarqatgich, vulkanlash, elastomer kompozistiya, kompozitlar strukturasi, vulkanizatsiyalash kinetikasi, vulkanizatlar fizik-mexanik xossalari.

ekologik xavfsiz samarador texnologiyalarini yaratish bilan tavsiflanadi. Turli-tuman kompozitsion materiallar orasida qurilishda, tog'-konchilik sanoatida va xalq xo'jaligining qator boshqa tarmoqlarida talab juda katta bo'lgan rezinalangan matolar, transporter tasmalari va shunga o'xshash buyumlarning ahamiyati oshib bormoqda. Rezinotexnika buyumlarning ko'rsatib o'tilgan turlarini ishlab chiqarishning oxirgi asosiy bosqichi vulkanizatsiya jarayoni bo'lib, olinayotgan kompozitsion elastomer materiallarning xossalari bevosita unga bog'liq. Vulkanizatsiyaning umumiy muammosida atmosferaga zaharli gazlar ajralib chiqarilishini kamaytirishni va aralashtirish, saqlash bosqichlarida barvaqt vulkanizatsiyalash xavfini oldini olishni ta'minlovchi energiyatejamkor va ekologik zararsiz texnologiyalar yaratish alohida ahamiyat kasb etadi.

KIRISH.

Rezina aralashmalarini yuqori haroratda oltingugurt bilan vulkanizatsiya qilishning mavjud an'anaviy texnologiyasi yuqori bosim (≥ 10 MPa) va yuqori haroratda (≥ 416 K) olib boriladi va bunda zaharli gazlar uchib chiqishi tufayli ekologik sharoit yomonlashadi. Bu borada, nurlanish samaradorligini saqlagan holda iste'mol etiladigan elektr energiya quvvatini kamaytirish o'ta dolzarb hisoblanadi. Bu jihatdan elastomerlarni sopoldan yasalgan IQ-nurtarqatgichlar orqali ta'sir ko'rsatib vulkanizatsiya qilish, jarayonni etarlicha yuqori singib ketish qobiliyatini nisbatan past quvvatda (20-60 W) amalga oshirish imkonini beradi. Sopol IQ- nurtarqatgichlarni farqli belgilari – bu kompozistiyaning tarkibi va strukturasining o'ziga xosligini ta'minlab beruvchi issiqlik, fizik va kimyoviy ko'rsatgichlarning turg'unligidir.

Bugungi kunda rezinotexnika buyumlarni vulkanizatsiya qilish uchun ishlatiladigan IQ- nurtarqatgichlarning to'lqin uzunligi keng qamrovli bo'lganligi tufayli singdirish qobiliyati pastligi va elektr energiyasi quvvatini nisbatan ko'p talab qilishi bilan ajralib turadi, bu esa ulardan foydalanish miqyosini kengaytirishni cheklaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Radiatsion vulkanizatsiya usuli elastomerlarning davolash vositalarining ishtirokisiz va issiqlik ta'minotisiz fazoviy tarmoq hosil qilish qobiliyatiga asoslangan. Elastomerlarning radiatsion kimyosi bu yo'nalishi nazariy va amaliy jihatdan eng rivojlangan.

Xloroprenli kauchukning radiatsion vulkanizatsiyasi dastlab Charlzbi va uning hamkasblari tomonidan o'rganilgan. Xloroprenli kauchuk ionlashtiruvchi nurlanish ta'sirida osonlikcha tuzilganligi ko'rsatildi. Nairitning to'ldirilmagan kauchuk aralashmalarini epoksi qatronlar bilan eng intensiv tuzilishi 25 dan 125 Mrd gacha bo'lgan radiatsiya dozasida kuzatilganligi aniqlandi. Radiatsiya dozasining oshishi bilan tortishish kuchi, elastiklik va qattiqlik moduli ortadi. Qoida tariqasida, barcha elastomerlar, poliizobutilen va polisulfidli kauchuk bundan mustasno, o'zaro bog'liqlik turiga kiradi. Shu bilan birga, turli xil kauchuklar uchun polimer zanjirlarini (β/α) yo'q qilish va o'zaro bog'lash jarayonlarining ehtimoli nisbati har xil va polimerning kimyoviy tuzilishiga va boshqa

omillarga bog'liq. Yon vinil guruhlari va silaksanli kauchuklar o'zaro bog'lanishni shakllantirish tendentsiyasining kuchayishi bilan tavsiflanadi. To'yingan va stereoregulyar kauchuklar o'zaro kam samaradorlik bilan bog'lanadi.

To'yinmagan polimerlarning kislorod bilan reaksiyaga kirishish qobiliyati oshgani sababli ular tarkibida turli xil kislorodli guruhlar mavjud bo'lib, ular o'zaro bog'lanish tezligiga va o'zaro bog'lanishning hosil bo'lishiga ham ta'sir qiladi [2]. Nurlanish amalga oshiriladigan muhit (vakuum, havo, suv) elastomerlarning o'zaro bog'lanish darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

V.K.Milinchuk va V.P.Kiryuxinlar odatdagi sharoitga nisbatan yuqori bosim ostida ($2{,}0 \cdot 10^9$ Pa) nurlanish paytida o'zaro bog'liqlik rentabelligini 7-15 baravarga oshirishning qiziqarli hodisasini topdilar. Bunday holda, NK va SKS-30 uchun nisbati mos ravishda 0,21 dan 0,12 gacha va 0,65 dan 0,52 gacha kamayadi. Mualliflarning fikriga ko'ra, bunday yuqori bosimning ta'siri halokat aktlarini bostirishga va ikki tomonlama bog'lanishlar ishtirokida kauchuklarni o'zaro bog'lash zanjiri jarayonini rivojlanishiga olib keladi. Bunga qo'shimcha ravishda, shuni yodda tutish kerakki, yuqori samarali elektron oqimlarini yaratadigan kuchli elektron tezlatgichlardan foydalanganda optimal dozani olish uchun vaqt γ-nurlanish ta'siridan o'nlab marta kam bo'ladi, natijada nurlanish zonasida hosil bo'lgan kislorod va ozon ishtirokidagi jarayonlarning rolini pasayishini kutish mumkin. Shu bilan birga, harorat omilining roli oshishi kerak, chunki kuchli elektron nurlari elastomer mikrovolumalarida kuchli isitishni hosil qiladi.

Ionlashtiruvchi nurlanish manbalari vulkanizatsiya uskunalari bo'lib xizmat qiladigan texnologik liniyalarni yaratish bo'yicha tadqiqotlar, qoida tariqasida, ikkita mustaqil yo'nalishda amalga oshiriladi.

Bir qator ishlarda polimerlarni o'zaro bog'lash jarayoniga makromolekulalarning kimyoviy tuzilishi va ba'zi past molekulyar og'irlikdagi tarkibiy qismlarning mavjudligi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. O'zaro bog'lanishning xarakterli parametrini molekulyar og'irlik, zol-gel fraksiyasining ulushi va termodinamik (shishning muvozanat darajasi, elastiklikning muvozanat moduli va boshqalar) qiymatlarini o'lchash orqali aniqlash mumkin.

Kaplunov M.Ya., Xozak V.K., Sobolev V.S. tomonidan tezlashtirilgan elektronlar nurlarining turli parametrlarining rezinalarni (SKMS) va shinalar kauchuklarini tuzilish samaradorligiga ta'siri va fizik-kimyoviy o'zgarishlar o'zgarishiga chuqurlik dozasini taqsimlash ta'sirini o'rganish amalga oshirilgan va kauchuklarning fizik-mexanik xususiyatlari o'rganilgan.

MUHOKAMA.

Ko’zga ko’rinadigan va ko’rinmaydigan nurlar ishtirokida vulkanizatsiyalash jarayonining kinetikasini o’rganish, kompozitsion elastomer materiallarning strukturasi shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo’lgan, elastomerlarning vulkanizatsiyalashning qator umumiy qonuniyatlarini ochib berishga imkon beradi. Shu munosabat bilan elastomer kompozistiyalarni sopol IQ-nur tarqatgichlar ta’sirida vulkanizatsiyalashni o’rganish va ular tarkibi va strukturasining o’ziga xosligining vulkanizatsiyalash jarayoniga ta’sirini aniqlash katta qiziqish uyg’otadi. Sopol IQ-nurtarqatgichlar qiziganda yuzaga keladigan IQ- nurlarning chastota oralig’i torligi tufayli vulkanizatsiyalash jarayonini nisbatan qisqa vaqtda etarlicha yuqori samaradorlik bilan amalga oshirishga

imkoniyat tug'iladi. Elastomer kompozistiyalarni vulkanizatsiyalash kinetikasi nur taratuvchi manbaning turli quvvatlarida superpozistiya usuli bilan o'rganildi. Vulkanizatsiyalash qalinligi 2 mm bo'lgan standart rezina plastinalarda IQ-nurlanishning 20-60 W quvvatida olib borildi. Sopol nurtarqatgich yuzasining harorati datchik yordamida rasolanib turildi va 140-150^{0}S ni tashkil etdi. Vulkanizatsiyalash darajasi ko'ndalang-kimyoviy bog'lar soni o'zgarishi va elastomer kompozistiyalarda vaqt bo'yicha zol-gel fraksiya miqdori bo'yicha baholandi. Vulkanizatsiyalash tezligi vulkanizatlardagi oltingugurt miqdoriga qarab aniqlandi. Bunda, nurlantirish muddatining uzayishi bilan vulkanizatsiyalash tezligi oshishi ko'rsatib o'tildi.

Olingan natijalarni taqqoslab shuni qayd etish mumkinki, vulkanizatsiyalashning eng katta tezligi kristallanuvchi SKI-3 kauchuk asosidagi rezina aralashmalarida kuzatildi. IQ-nurlanish quvvatining vulkanizatsiyalash kinetikasiga ta'sirini o'rganish shuni ko'rsatdiki, nurlanish quvvatining oshishi bilan vulkanizatlarning biriktirilish darajasi oshadi, bu haqda ko'ndalang-kimyoviy bog'lar soni oshganligi dalolat berib turibdi. Shuni qayd etish lozimki, vulkanizatlarning eng yuqori biriktirilish darajasiga IQ-nurlanishning quvvati 60 W bo'lganda erishildi. Strukturalanish tezligini zol-gel usul bilan o'rganilganda juda qiziqarli natijalarga erishildi. Olingan natijalar, kauchuklar makromolekulalarining birikish darajasi ko'pincha IQ-nurlanish manbaining quvvatiga bog'liq bo'lib, bu narsa ko'ndalang polisulfid bog'lar paydo bo'lishiga olib kelishini ko'rsatadi. Vulkanizatlar bo'kishi kinetikasini tadqiq qilish natijalari to'rning nechog'liq zich shakllanganini aniqlashga imkon beradi. Kinetik ma'lumotlar IQ-nurlanish quvvati oshib borgani sari vulkanizatlarning birikish tezligi kamaya borishidan dalolat beradi

Elastomerlarni sopol IQ-nurtarqatgichlar ta'siri ostida vulkanizatsiyalash kinetikasini tadqiq qilish bo'yicha olib borilgan izlanishlar ularning ta'sir mexanizmini o'ziga xosligini ko'rsatdi. Avvalambor, bu narsa funkstional sopol asosidagi IQ-nurtarqatgichlarning tarkibi va strukturasining o'ziga xosligidan kelib chiqadi. Funksional sopolning kimyoviy tarkibini tanlab olish yo'li bilan, qizdirganda keng spektral oraliqda nur energiyasini ishlab chiqaruvchi an'anaviy qizdiruvchi lampa va galogen lampalardan farqli o'laroq, IQ-nurlar to'lqin uzunligini rasolash mumkin bo'ladi deb faraz qilish mumkin. Maxsus kimyoviy tarkibga egaligi tufayli taklif etilgan sopol kompozistiyalar to'lqin uzunligi diapozonining qisqaligi (750-1500 nm) bilan ajralib turadi.

Sopol o'zgartgichlarda hosil bo'luvchi IQ-nurlarning yuqorida qayd etilgan qisqa spektral ta'sir ko'rsatishi elastomerlarni strukturalash jarayonida muhim rol o'ynaydi, va bu narsa elastomerlarni vulkanizatsiya qilish tezligi an'anaviy lampali IQ-nurtarqatgichlarga qaraganda yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Kauchuk makromolekulalariga impuls ta'sir ko'rsatilganda kompozitsiyaning issiqlik o'tkazuvchanligi past bo'lganligi tufayli energiyaning bir qismi yutiladi, bir qismi esa massani qizdirishga sarflanib, shu bilan vulkanizatsiyalash jarayonini tezlashtiradi. Olib borilgan kinetik tadqiqotlar vulkanizatsiyalashning optimal rejimlarini yaratishga asos bo'ldi. Bu boradagi tadqiqotlar 20 W dan 60 W gacha bo'lgan quvvatda olib borildi. Natijada IQ-nurlanish quvvati oshishi bilan vulkanizatsiyalash tezligi oshishi va vulkanizatsiyalashning eng

yuqori darajasiga erishish vaqti qisqarishi ko'rsatildi.

Ma'lumki, rezinalarning texnik xossalari, ingrediyent va bog'lovchilarning tabiati bilan bir qatorda, vulkanizatsiyalash sharoitiga ham ko'proq bog'liq. Shuning uchun, elastomer kompozistiyalarni vulkanizatsiyalashga yangicha impuls ta'sir yo'li bilan yondashishning vulkanizatlarning texnik xossalariga ta'sirini aniqlash masalasi qayta qiziqish uyg'otadi. Qo'yilgan vazifalardan kelib chiqib, sopol IQ-nurtarqatgich quvvatining model rezinalarning qayishqoq-mustahkamlik xossalariga ta'siri o'rganildi. Bunda, IQ-nurlanish quvvatining 20 dan 60 W gacha oshishi bilan uzayishdagi shartli kuchlanish qiymatining ortishi qayd etildi. Bu effekt SKMS-30ARKM-15 kauchuk asosidagi elastomer kompozitsiyalarda yorqinroq namoyon bo'ldi. IQ-nurlanish quvvati oshib borishi bilan kompozitlarning shartli mustahkamligi (R) ham oshadi, nisbiy uzunligi (L_{nis}) esa kamayishi aniqlandi. Ta'kidlash lozimki, shartli kuchlanish qiymatiga vulkanizatsiyalash vaqti ham ancha ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, vulkanizatsiyalashning rejimi va sharoitlari, ko'pincha vulkanizatlarning dinamik xarakteristikalarini belgilab beradi. Shu munosabat bilan, kompozitlarni ishlash qobiliyatining muhim ko'rsatgichi bo'lmish vulkanizatlarning strukturasiga bog'liq bo'lgan dinamik xossalariga IQ-nurlanishning ta'sirini o'rganish katta qiziqish uyg'otadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, impuls ta'sir ko'rsatish natijasida elastomer kompozitsiyalarda vulkanizatsiyalashning bir tekis kechishligi tufayli kompozitsion elastomer materiallarning dinamik chidamliligi oshishi uchun qulay sharoitlar vujudga keladi. Rezinalarni ko'p martalab cho'zilganda birikish darajasi ortishi bilan ularning maksimum orqali o'tuvchi dinamik chidamliligi oshishi aniqlandi.Vulkanizatsiyalangan rezinalarning dinamik xarakteristikalarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, kompozitlarni sopol IQ-o'zgartgichlar ta'siri ostida vulkanizatsiyalash jarayonida ularning dinamik xossalari oshadi va bu IQ-nurlarning ta'sir ko'rsatishining o'ziga xosligi, xususan ularning kirib borish chuqurligi va spektrlarning ta'sir ko'rsatish diapazoni torligi tufayli elastomerlarda strukturaviy o'zgarishlar sodir bo'lishi hisobiga ta'minlanadi. Ko'pchilik hollarda ko'pgina polimer kompozitsion materiallardan foydalanish relaksastiya jarayonlari-to'la kechmagan sharoitlarda amalga oshiriladi. Deformatsiyalanganda polimerda zanjirlar tebranishi tufayli, ular uchastkalarining joy almashinishi bilan bog'liq jarayonlar kechadi, sababi zanjirli makromolekulalarning moslashuvchanligi polimerlarning butun mexanik xossalari kompleksini belgilovchi omildir. Shunga muvofiq, impuls ta'sir ko'rsatishning vulkanizatning o'q bo'ylab siqilgandagi holatiga relaksastiya koeffistientiga ta'sirini kuzatish muhim ahamiyat kasb etadi (1-jadval).

1-jadval.

Rezinalarni o'q bo'ylab siqilgandagi qoldiq deformastiyasining (E_{qol} siqilish – 50%, 24soat) va relaksatsiya koeffitsiyentining (K_{rel} siqilish 20%, 24 soat) IQ-nurlanish quvvatiga bog'liqligi*.

IQ-nurlanish quvvati, W	SKI – 3		SKMS – 30ARKM – 15	
	E_{qol}, %	K_{rel}	E_{qol}, %	K_{rel}
20	11	0,85	17	0,87
40	10	0,84	16	0,86
60	8	0,83	14	0,84

*** harorat 293K.**

NATIJALAR.

Rezinalashtirilgan matolarni vulkanizatsiyalash jarayonini mukammallashtirish uchun uzluksiz vulkanizatsiyalash laboratoriya qurilmasi tayyorlandi. U vulkanizatsiyalash kamerasidan iborat bo'lib, unda ketma-ket IQ-nurtarqatgichlar joylashgan va oxirgisi ta'minlovchi blokka ulangan. Vulkanizatsiyalash kamerasiga kirish joyida o'rnatilgan roliklar yordamida rezinalashtirilgan matolarni to'xtovsiz uzatib turish vulkanizatsiya jarayonini to'xtovsiz olib borish imkonini beradi. Rezinalashtirilgan matolarning yon tomonlari IQ-nurtarqatgichlarning tarmoqlangan qisqa quvurining o'lchamidan kichik bo'lganligi sababli vulkanizatsiya jarayonini rezinalashtirilgan matolarning barcha kengligi bo'yicha olib borishga imkon yaratiladi. Nur manbai vulkanizatsiyalashda nurlantirishning zarur dozasini ta'minlab beradi. Nurlantirishning sur'ati vulkanizatsiyalash kamerasidagi rezinalashtirilgan materiallarni to'la vulkanizatsiyalash uchun yetarli bo'lishi lozim va u nurlantirishning quvvatiga bog'liq.

Ta'kidlash lozimki, bir qancha talaygina ketma-ket joylashgan sopol IQ-nurtarqatgichlardan iborat rezinalashtirilgan matolarni vulkanizatsiyalash uchun yasalgan laboratoriya qurilmasi, an'anaviy usullarga qaraganda anchagina kam energiya sarf qilib, uzluksiz vulkanizatsiyalashni amalga oshirishga imkon berganligi, bu qurilmani amalda istiqboli juda katta ekanligini ko'rsatadi.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida yupqa devorli rezina materiallarni sopol IQ-nurtarqatgichlar ta'siri ostida vulkanizatsiya qilish bo'yicha laboratoriya reglamenti tuzildi.

XULOSA.

1. Sochiluvchan ingredientlarni quritish va elastomer kompozistiyalarini vulkanizatsiya qilishning impuls ta'sir ko'rsatishga asoslangan, elektr quvvatini tejashni va rezinaning foydalanilgandagi xossalari kompleksi yaxshilanishini ta'minlaydigan samarador texnologiya yaratildi.

2. Kristallanish va kristallanmaslik xususiyatiga ega bo'lgan kauchuklar asosidagi elastomer kompozistiyalarni sopol IQ-nurtarqatgichlar ta'siri ostida vulkanizatsiya qilishning asosiy qonuniyatlari

o'rganildi va ular ta'sirining o'ziga xos jixatlari, ya'ni funkstional sopolning tarkibi va strukturasi bilan belgilanadigan tor diapazondagi spektral xususiyati, chuqur singib borish qobiliyati aniqlandi.

3. O'z ichiga uglerod-uglerodli bog'larni qamrab olgan, keyinchalik nisbatan kuchsiz π-bog'larning uzilishi oqibatida oltingugurt ta'siri ostida elastomerlar makromolekulalarining strukturalanishiga olib keluvchi uglerod atomining faollanishiga asoslangan sopol IQ-nurtarqatgichlarning elastomer kompozistiyalarni vulkanizatsiya qilish jarayoniga ta'sirining taxminiy mexanizmi haqida fikr bildirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.
2. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.
3. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.
4. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.
5. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.
6. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.
7. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.
8. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
9. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
10. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.
11. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.
12. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.
13. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.
14. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.
15. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.
16. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.

17. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.

18. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.

19. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

20. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

21. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

22. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

23. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

24. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

25. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

26. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

27. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

28. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.

29. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

30. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

31. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

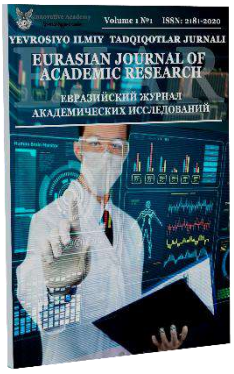
32. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360

33. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.

34. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.

35. Ochilov B.M., Narzullaev M.N. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy. 1996. №32 (3), PP.78-79.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHOD FOR DESIGNING AN ADVANCED SOLAR DESALINATION WATER PUMP DEVICE

Kodirov Zhobir Ruzimamatovich [1] , Khakimova Sabina Shamsiddinovna [2]

Barilloyev Mironshox Amrulloyevich [3]

[1] Doctoral student (PhD) of the Faculty of Physics and Mathematics of Bukhara State University

[2] Assistant of the Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

[3] Student of the Faculty of Physics and Mathematics of the Bukhara State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717832

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

water pump, mathematical method, solar radiation, battery, solar desalination plant, energy conductivity coefficient

ABSTRACT

To create a water-pumping solar desalination device, it is necessary to design it, so for maximum production of water condensate, it is required that the dimensions of the structural elements of the device are in radial dimensions (optimal dimensions). Such mathematical calculations were carried out taking into account the energy accumulated by the device in the sun. Percentage (part) the lost energy from the elements of all the structures of the device and the absorbed energy entering the battery of the device was calculated by mathematical methods.

SUV NASOS QUYOSH CHUCHITGICHI TAKOMILLASHGAN QURILMASINI LOYIHALASH USULI

Qodirov Jobir Ro'zimamatovich [1] , Hakimova Sabina Shamsiddin qizi [2]

Barilloyev Mironshox Amrulloyevich [3]

[1] Buxoro davlat universiteti "Fizika-matematika" fakulteti tayanch doktoranti (PhD)

[2] Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali assistenti

[3] Buxoro davlat universiteti "Fizika-matematika" fakulteti talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Suv-nasos, matematik usul, quyosh radiatsiyasi, akkumulyatsiya, quyosh chuchitgichi, energiyani

ANNOTATSIYA

Suv-nasos quyosh chuchitgichi qurilmasini yaratish uchun uni loyihalash zarur, shuning uchun suv kondensatini maksimal ishlab chiqarish uchun esa qurilma konstruksiyasi elementlarining o'lchamlarini radianal o'lchamda (optimal o'lchamda) bo'lishini talab qiladi. Bunday matematik hisoblashlarni olib borish uchun qurilma tomonidan quyosh akkumulyatsiyasi qilingan energiya hisobiga olgan holda olib borilgan. Suv-nasos quyosh chuchitgichining quyosh radiatsiyasi tushadigan parnikli quyosh suv chuchitgichi qismli bo'lish shaffof sirtdan qurilma ichidagi issiqlik

uzatish koeffitsiyenti.

energiyalarning qurilmaning barcha konsturuksiyalari elementlaridan yo'qotilgan energiyani va qurilmaning akkumulyatoriga yutiladigan yutish energiyaning foizi (qismi) matematik usullar bilan hisoblash olib borilgan.

KIRISH

Shuni alohida ta'kidlash kerakki hozirgi zamon sanoati va qishloq xo'jalikda ishlab chiqarishi juda katta miqdorda toza suvni talab etmoda. Masalan, bir tonna qand lavlagi yetishtirish uchun 130-160 m^3, bir tonna bug'doy uchun 800-1200 tonna, bir tonna beda 1000-1600 tonna, bir tonna paxta yetishtirish uchun 4000-5000 tonna, bir tonna guruch uchun 5000-7000 tonna sifatli va toza suv kerak bo'ladi. Shu bilan birga bu suv uchun kerak bo'lgan vaqtda beriladi. Shundagina yerdan yuqori hosil olish mumkin bo'ladi. Xuddi shunday sanoatda bir tonna po'lat ishlab chiqarishda 250-330 tonna, bir tonna qog'oz yetishtirish uchun 550-700 tonna, bir tonna vezkoz tolasi uchun 470-1080 tonna suv kerak bo'ladi. Qishloq xo'jaligida 1900- yillarda dunyo bo'yicha 350 km^3. 1975- yilda 2100 km^3 va 2000-yilga kelib 3400 km^3 ni tashkil etdi. Sanoatning suvga bo'lgan ehtiyoji esa hozirgi kunda taxminan 1000 km^3 ga teng.

Daryolarning suvini oxiriga etib borishi 20-30 foizga, suv kam yillarda esa hatto 40-60 foizga yetmoqda. O'tkazilgan juda ko'pchilik tadbirlar bir qator ichki dengizlar va ko'llarda suv miqdorining kamayib ketishiga olib keldi, masalan Orol dengizining sathi 30-35 m ga kamaydi. Ekvatoriyasi esa deyarli 50 foizga tushib qoldi. Ko'rilayotgan chora tadbirlar o'zining yaqqol natijasini ko'rsatayotgani yo'q. Dengizning qurib borishi, dengiz atrofidagi hududlari nihoyatda sho'rlanishiga va ekologik muhitni buzilishiga olib kelmoqda. O'z-o'zidan ko'riladiki bu dengiz suvining sho'rlanishini ortishi va sifatining yomonlashuvi davom etmoqda. Qayt etilgan muammolarning o'zini echishda suvga miqdor va sifat jiatidan talab qo'yadi. Yuqorida aytilganlarni aniqroq tushuntirish uchun eslatamizki, masalan kelajakda organik yoqig'ilar (birinchi navbatda neft va gazni) o'rnini yadroviy energiyalar yoki noananaviy, qayta tiklanadigan gidravlik, shamol giotermal, okean dengiz to'lqinlari, quyosh radiasiyasi, energiya manbalari bilan almashtirish mumkin. Ichimlik suviga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga oshib bormoqda, uni insoniyat ehtiyojiga jalb etish uchun katta xarajatlar sarflanmoqda. Bunday masalani eng arzon va doimiy mavjud bo'lgan quyosh energiyasidan foydalangan holda hal etish hozirgi zamon olimlari oldiga qo'yilgan, eng dolzarb masaladan biri bo'lib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, cho'l zonalarida yer osti suv zaxiralari yetarlicha bo'lib, ular haddan tashqari dengiz suvlaridan kam achchiq va ko'p minerallar aralashmasidan iborat. Bu yer osti suvlari uncha chuqurlikda bo'lmay, ularni topish qiyinchilik tug'dirmaydi. Albatta bu suvlarda inson va hayvonot dunyosi uchun foydalanish zarur. Parnikli quyosh suv chuchitgichlarining konstruksiyalari va ularning texnik ko'rsatkichlari bo'yicha tarixiy ma'lumotlar.

Ayniqsa, Turkmaniston fanlar akademiyasining "Quyosh ishlab chiqarish birlashmasida" akademiklar V.A.Baum va R. Bayramov, texnika fanlari doktori A.K.Kakaboyevlar raxbarligida parnikli quyosh suv chuchitgichlari har tomonlama tadqiq qilingan. Mualliflarning tadqiqotlari asosan quyosh qurilmalarining ichimlik suvini ishlab chiqarish ko'rsatkichini oshirishga, uncha murakkab bo'lmagan

konstruksiyali quyosh suv chuchitgichini yaratishga, ishonchli va uzoq vaqt stabil rejimda ishlashi hamda iqtisodan qulay bo'lishga qaratilgan edi.

Parnikli quyosh suv chuchitgichini birinchi bo'lib Ch.Uilson tomonidan 1872 yilda Janubiy Amerikaning Chilidagi Las-Salinas xududida qurilgan. Uning loyihasi esa N.V.Uiller va V.V.Evans tomonidan tavsiya etilgan. Bunday qurilma 30 yil xizmat qilgan, uni egallagan umumiy maydoni 4760 m^2 bo'lgan. Yoz kunlari bu qurilma bir kunda 20 m^3 ichimlik suvi yetishtirgan, demak bir kunda 1 m^2 shaffoflangan yuzadan 4,2 l. Bunday qurilma o'sha zamonda dunyodagi eng katta quyosh inshooti bo'lgan. Qurilma suv xavzasidagi suv qatlami 5 sm bo'lgan, shaffoflangan yuza gorizontga nisbatan 100 burchak ostida qurilgan. Suv xavzasining tubi qora rangga bo'yalgan bunday qurilmaga 1,4% minerallashtirilgan suv ishlatilgan. Afsuski bunday qurilma eksperimental va nazariy tadqiq qilinmagan, adabiyotlardagi ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha bunday qurilmaning faqatgina texnik xarakteristikalari keltirilgan. Qurilmaning amaldagi ish natijalari quyosh energiyasi yordamida suvni chuchitish mumkin g'oyasini tarqatish mumkinlgini tasdiqlash edi. Lekin bunday ishda quyosh energiyasi yordamida suvni chuchitish bir xil sharoitda boshqa usullar yordamida suvni chuchitishga nisbatan iqtisodan afzalligi ko'rsatilmagan.

Mamlakatimiz olimlaridan K.G.Trofimov va A.N.Tekuchevlar 1930-1935 yillar parnik tipli quyosh suv chuchitgich qurilmalari ustida tadqiqotlar professor B.P.Veyiberg raxbarligida olib borilgan. Yaratilgan qurilmalar bir poqonali bo'lib, minerallashgan suv bug'lanish sharoitlari va qurilma tubi va yon tomon devorlarini izolyasiya bilan bir-birlaridan farq qilishgan. Bunday qurilmalarning F.I.K 29 % ni tashkil etgan.

Parnikli quyosh suv chuchitgichlarini eksperimental va nazariy yo'llar bilan tadqiq qilish ishlariga Osiyo mamlakatlari olimlariga V.P.Veynberg, V.B.Venberg, K.T.Trofimov, V.A.Baum, G.Ya.Umarov, L.M.Bridlik, R.B.Bayramov, A.N.Tekuchev, L.M.Rozenfeld, A.K.Kakaboev, shuningdek, chet mamlakat olimlaridan G.Lef, M.Telkas, L.Eybling, E.Salam, F.Daniels, F.Tromb, F.Foks, M.Marel, I.V.Blomer, P.I.Kuper, P.I.Morze va boshqalarni keltirsa bo'ladi.

MUHOKAMA

Parnikli quyosh suv chuchitgichining tubini ajratib olish va suv ishlab chiqarishni oshirish uchun qurilma tubining yuzasini maksimal miqdorini topishga to'g'ri keladi. Shuning uchun qurilma tubini ishlatish koeffitsiyentini aniqlash kerak bo'ladi. Bu koeffitsiyent β bilan belgilanadi.

$F_{огр}$ - qurilmaning chegaraviy yuzasi, $F_{дна}$ - tubi sirtining yuzasi

$$\beta = \frac{F_{дна}}{F_{огр}}. \quad (1)$$

Bir pog'onali suv chuchitgichi uchun

Bu yerdagi $F_{дна}$ quydagicha hisoblanadi

$$F_{дно} = AC \cdot l = \frac{h}{tgm} \cdot l$$

$$F_{огр} = F_{зад} + 2F_{\delta} + F_{пр} + F_{дно} = hl + \frac{h^2}{tgm} + \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{tgm}$$

Bu yerda $F_{зад}$ – orqa shaffof sirt yuzasi F_{δ} – yon devolar sirti ; $F_{пр}$ – shaffof sirt yuzasi unda, tubini ho'llash koeffitsiyenti

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

$$\beta = \frac{F_{дно}}{F_{огр}} = \frac{\frac{h}{tgm} \cdot l}{hl + \frac{h^2}{tgm} + \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{tgm}}, \quad (2)$$

Formula (1.) ga quydagi belgilashlar kiritildi.

$$c = \frac{1}{tgm} \text{ va } d = \frac{1}{\sin m},$$

$$\beta = \frac{F_{дно}}{F_{огр}} = \frac{c}{1 + c(\frac{h}{l} + 1) + d}. \quad (3)$$

Tubni ishlatish koeffitsiyentidan tashqari qurilma devorlarida issiqlikning isrof koeffitsiyenti qo'llaniladi. Oldingi shaffof sirtida issiqlik energiyasining isrofi $-\alpha_{пр}$, $F_{дна}$- tubdan energiya yutilishi. $-\alpha_{зад}$-yon tomonlaridagi energiya yo'qotilishi.
Shaffof oldingi sirtida issiqlik isrofi quydagicha topiladi.

$$\alpha_{пр} = \frac{F_{пр}}{F_{огр}} = \frac{\frac{hl}{\sin m}}{hl + \frac{h^2}{tgm} + \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{tgm}}. \quad (4)$$

Belgilardan keyin $c = \frac{1}{tgm}$ va $d = \frac{1}{\sin m}$

$$\alpha_{пр} = \frac{F_{пр}}{F_{огр}} = \frac{d}{1 + c(\frac{h}{l} + 1) + d}. \quad (5)$$

Orqa shaffof va yon tomonlari orqali energiyani uzatish koeffitsiyenti. Orqa devorlari uchun

$$\alpha_{зад} = \frac{F_{зад}}{F_{огр}} = \frac{hl}{hl + \frac{h^2}{tgm} + \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{tgm}} = \frac{1}{1 + c(\frac{h}{l} + 1) + d} \quad (10)$$

; (6)

Yon tomonlari uchun

$$\alpha_{б} = \frac{F_{б}}{F_{огр}} = \frac{\frac{h^2}{tgm}}{hl + \frac{h^2}{tgm} + \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{tgm}} = \frac{\frac{h}{l}c}{1 + c(\frac{h}{l} + 1) + d}$$

. (7)

Ikki pog'onali teng tomonli uchburchak uchun tubning ho'llash koeffitsiyentini quydagicha topiladi.

$$F_{огр} = F_{пр} + F_{зад} + 2F_{б} + F_{дно} = \frac{hl}{\sin m} + \frac{hl}{\sin m} + 2\frac{h^2}{cosm} -$$

$$= \frac{2hl}{\sin m} + 2\frac{h^2}{cosm} + \frac{2hl}{\cos m}, \quad (8)$$

Bu yerda $F_{зад}$ – orqa sirt yuzasi $F_{б}$ – yon tomoniyuzas $F_{пр}$ – shaffof sirt yuzasi $F_{дно}$ – tubning sirt yuzasi, qo'llanish koeffitsiyenti quydagicha topiladi.

$$\beta = \frac{F_{дно}}{F_{огр}} = \frac{\frac{l}{\cos m}}{\frac{l}{\sin m} + \frac{h}{cosm} + \frac{l}{\cos m}}, \quad (9)$$

Formulada o'zgartirishlar ko'rsatiladi

$$c = \frac{1}{\cos m} \text{ va } d = \frac{1}{\sin m},$$

$$\beta = \frac{F_{дно}}{F_{огр}} = \frac{cl}{dl + c(h + l)}.$$

Janubga yo'naltirilgan va issiqlik yo'qotish koeffitsiyenti.

$$\alpha_{пр} = \frac{F_{пр}}{F_{огр}} = \frac{\frac{l}{\sin m}}{\frac{2l}{\sin m} + 2\frac{h}{cosm} + \frac{2l}{\cos m}}.$$

Belgilardan keyin $c = \frac{1}{\cos m}$ va $d = \frac{1}{\sin m}$

$$\alpha_{пр} = \frac{F_{пр}}{F_{огр}} = \frac{dl}{2dl + 2c(h + l)}. \quad (11)$$

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Shunday usullar bilan orqa devorlar va yon devorlarning issiqlik miqdori koeffitsiyentlarini aniqlash mumkin. Orqa devorlar uchun

$$\alpha_{зад} = \frac{F_{зад}}{F_{огр}} = \alpha_{пр} = \frac{\frac{l}{\sin m}}{\frac{2l}{\sin m} + 2\frac{h}{cosm} + \frac{2l}{\cos m}} = \frac{dl}{2dl + 2c(h+l)}$$

; (12)

Yon tomon devorlar bilan

$$\alpha_{б} = \frac{F_{б}}{F_{огр}} = \frac{2\frac{h}{\cos m}}{\frac{2l}{\sin m} + 2\frac{h}{cosm} + \frac{2l}{\cos m}} = \frac{2hc}{2ld + 2c(h+l)}$$

(13)

Ko'rinadiki β - qurilma o'lchamlariga bo'g'liq bo'ladi. Siklik burchagi m bog'liq bo'ladi.

Yarim silindirik qurilmalar uchun.

$$\beta = \frac{F_{дно}}{F_{огр}} = \frac{2hl}{2\pi hl + \pi h^2 + 2hl} = \frac{2l}{2\pi l + \pi h + 2l},$$

(14)

Oldingi shaffof sirt uchun issiqlik isrof bo'lishi quydagicha aniqlanadi.

$$\alpha_{пр} = \frac{F_{пр}}{F_{огр}} = \frac{2\pi hl}{2\pi hl + \pi h^2 + 2hl} = \frac{2\pi l}{2\pi l + \pi h + 2l}$$

, (15)

Yon devorlar uchun

$$\alpha_{б} = \frac{F_{б}}{F_{огр}} = \frac{\pi h^2}{2\pi hl + \pi h^2 + 2hl} = \frac{\pi h}{2\pi l + \pi h + 2l},$$

(16)

β va α faqat h/l ga nisbatiga bo'g'liq bo'ladi , m ga esa umuman bog'liq bo'lmaydi.

β va α larning ko'paytmasi.

$$\alpha_T \cdot \beta = \frac{\frac{Q_{пот}}{F_{огр}}}{\frac{Q_{вх}}{F_{пол}}} \qquad (17)$$

Bu yerda $\frac{Q_{пот}}{F_{огр}}$ - kundizgi issiqlik yo'qotish birlik yuzadagi issiqlik yo'qotish

$\frac{Q_{вх}}{F_{пол}}$ - Solishtirma issiqlik

Quyosh energiyasi akkumulyatorini tayyorlash. Isrof issiqlik yo'qotish miqdor dastlabki

$$Q_{пот} = Q_{вход} \cdot \sum_{i}^{n} \alpha_i , \qquad (18)$$

Quydagi talab bajarilishi uchun quydagilarni bajarish kerak.

$-\beta$ ni oshirish uchun tubning sirt yuzasini oshirish kerak. Tubning sirt yuzasini oshirish uchun kapilyar-kovak materialidan qo'shimcha sifatida foydalanish kerak, bu esa bug'lanuvchi yuza vazifasini bajaradi. Akkumulyator sifatida kapilyar-kovak material gips tavsiya etiladi. Quyosh akkumulyatorlari qurilma ichida vertikal joylashtiriladi. Kapillar-kovak massasini quydagicha aniqlaymiz. Kapillar-kovak material element taxlili ham topiladi.

$d\upsilon = dx \cdot dy \cdot dz$ $\Delta\tau = \tau_2 - \tau_1$, vaqt ichida T_1 dan T_2 gacha isitilsa, unda issiqlik miqdori quydagicha topiladi.

$$Q = c \cdot \gamma \cdot (T_2 - T_1) d\upsilon. \qquad (19)$$

Akkumulyatorni isitish uchun ΔT vaqt ichida.

$$\Delta Q = Q_2 - Q_1 = c\gamma \int_{(V)} (T_2 - T_1) d\upsilon = c\gamma V \frac{1}{V} \int_{(V)} (T_2 - T_1) d\upsilon.$$

(20)

Integral harorat (o'rtacha temperatura)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

$$\bar{T} = \frac{1}{V}\int_{(V)} T d\upsilon, \quad (21)$$

Unda (21) formulani quydagicha yozamiz.

$$\Delta Q = Q_2 - Q_1 = c\gamma V(\bar{T}_2 - \bar{T}_1), \quad (22)$$

Akkumulyatsiya jarayonida . $\bar{T}_2 \rangle \bar{T}_1$.

Akkumulyatorni isitish uchun τ vaqtda quydagicha energiya isrof bo'ladi.

$$Q - Q_o = c\gamma V(\bar{T} - \bar{T}_o), \quad (23)$$

Solishtirma issiqlik isrofi quydagicha bo'ladi.

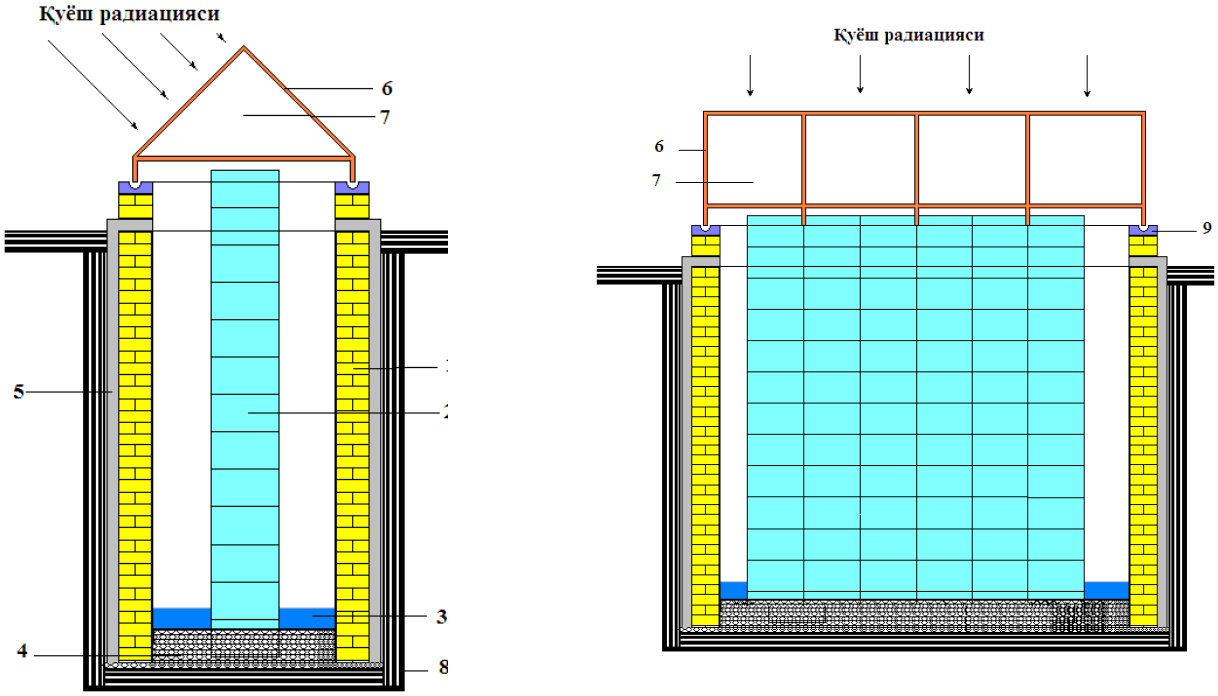
$$\Delta Q_\upsilon = c\gamma(\bar{T} - \bar{T}_o). \quad (24)$$

(23) formuladan kapilyar – kovak akkumulyatorini massasi aniqlanadi.

$$\mathrm{M} = \gamma V = \frac{Q - Q_o}{c(\bar{T} - \bar{T}_o)}. \quad (25)$$

Aytish joizki isrof qilingan issiqlik miqdori eksperimental aniqlanadi.

Masalan, sutkalik issiqlik miqdori qurilma ichida $(Q - Q_o) = 2{,}8\frac{Мдж}{м^2 град}$ bo'lsa, solishtirma issiqlik miqdori (gips uchun) - $c = 0{,}88\frac{кДж}{кг\cdot^o C}$; zichlik - $\gamma = 1650\frac{кг}{м^3}$; temperatura farqi $(60-70)^o C$, bo'lsa, unda akkumulyator massasi $M \approx 45кг$, bo'ladi, hajmi esa $V = 0{,}03м^3$ bo'ladi.

1-Chizma. Suv-nasos gelio chuchitgich qurilmasi:

1) Suv quvuri devorida ishlatilgan g'isht devor. 2) Kapilyar kovak materialidan yaralgan quyosh akkumulyatori. 3) Minerallashgan quvur suvi. 4) Quvur suvi osti qayroq tosh. 5) Issiqlik izlyatori- steklovator. 6) Suv chuchitgich qismi skeletining yog'ochli qismi. 7) Optik shaffof sirt. 8) Yer osti tuproq qism. 9) Nova.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

NATIJALAR

Quyosh radiatsiyasi qurilmaning shaffof qismidan o'tib (g'ishtli devor) qismini isitadi. G'ishtli devor quyosh akkumulyatori sifatida o'zini namoyon etadi. Kunduzi quyosh radiatsiyasi gishtli devor orqali to'liq yutiladi. Quvur devorlari kun bo'yi qabul qilingan quyosh radiatsiyasini akkumulyator sifatida ishlaydi.

Kechqurun quyosh radiatsiyasi tushmagan holatda gisht-akkumulyatordan chiqqan akkumulyatsilangan issiqlik energiyasi hisobida quvurdan absortsiyalangan suv bug'lanib, suv-havo aralashmasi yuzaga keltiriladi.

Suv-havo aralashmasi qurilmaning butun hajmi bo'yicha tarqalib suv chuchitgichi qismining shaffof sirtlarida kondensatsiyalanadi va sirt bo'yicha suv tomchilariga aylanib qurilma novasiga oqib tushadi. Nova orqali kondensat to'planadigan idishga yig'iladi.

Quyosh radiatsiyasining oshib borishi bilan qurilmadan ajralib chiqqan suv kondesati miqdori oshib boradi. Misol, 2019-yil 15-20 iyun oyida o'tkazilgan tajriba natijalariga asosan quyosh radiatsiyasining kunlik miqdori o'rtacha 2.10^8 $\frac{MJ}{kun \bullet m^2}$. Bunday holatda, sharoitda ajralib chiqqan suv miqdori 2.5 litrni tashkil etdi.

1-jadval. Issiqlikni yo'qotish koeffitsiyentlarini hisoblash va quyoshli chuchutgichlarning ba'zi bir xillarining qurilma tubiga ishlatish natijalari.

QSCHQ Nomi	QSCHQ bir tomonlama qiyalashgan uchburchak bilan		QSCHQ ikki tomonlama qiyalashgan ixtiyoriy uchburchak bilan		QSCHQ ikki tomonlama qiyalashgan teng yonli uchburchak bilan		QSCHQ yarim silindr sirtli qatlami bilan	
h,м	**0,5**							
$\frac{h}{\lambda} \leq$	$\frac{h}{l} \leq 0{,}2$		$\frac{h}{l} \leq 0{,}14$		$\frac{h}{l} \leq 0{,}14$		$\frac{h}{l} \leq 0{,}125$	
λ,м	α_T	β	α_T	β	α_T	β	α_T	β
0,5	0,121	0,230	0,156	0,29	0,159	0,292	0,175	0,24
1	0,115	0,250	0,141	0,33	0,144	0,340	0,153	0,30
1,5	0,112	0,265	0,136	0,35	0,139	0,362	0,146	0,32
2	0,110	0,270	0,134	0,37	0,136	0,373	0,142	0,33
2,5	0,109	0,276	0,133	0,38	0,135	0,380	0,140	0,34
3	0,109	0,278	0,132	0,38	0,134	0,385	0,139	0,35
3,5	0,109	0,280	0,131	0,39	0,133	0,389	0,138	0,36
4	0,108	0,281	0,131	0,39	0,133	0,391	0,137	0,36

XULOSA

Ushbu maqolada issiqlik parnikli quyosh suv chuchitgichining yoritilganlik tarixi, (distirlangan) suv ishlab chiqarish ko'rsatgichlari keltirilgan qurilmalar to'grisida ma'lumotlar keltirib o'tdik. Har bir yaratilgan qurilmalarning konstruksiyalariga va texnik ko'rsatmalari to'g'risida ma'lumotlar berdik. Shuni aytish joizki qurilmalarning konstruksiyalari elementlarining o'lchamlari , ularni muttanosibligiga e'tibor berilmaganligini aniqlab olindi.

Quyosh energiyasini akkumulyatsiya qilishni hisobga olgan holda parnikli quyosh suv chuchitgich strukturasi elementlarinig o'lchamlarining mutanosibligi aniqlab, quyosh suv chuchitgichining har qaysi konstruksiya elementlari yuzalarining qurilma butun nisbati asosida elementlardan yutilgan va isrof qilingan issiqlik energiya miqdorlari aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.
2. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.
3. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.
4. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.
5. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.
6. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.
7. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.
8. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.
9. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.
10. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.
11. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.
12. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.
13. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

14. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.

15. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.

16. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.

17. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

18. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

19. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

20. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.

21. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

22. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

23. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

24. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

25. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

26. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

27. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

28. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.

29. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

30. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

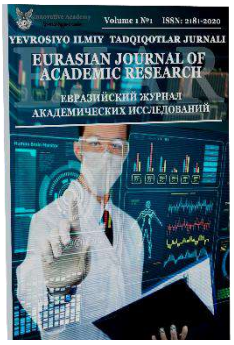
31. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

32. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360

33. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.

34. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TEMPERATURE MODE IN GREENHOUSE SOLAR DESALINATORS

Razhabov Bobokhon Khasanovich[1]

[1] Senior Lecturer, Department of Physics, Bukhara State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717858

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Inner chamber, scud, water vapor, photon, dew point, relative humidity, condensation chamber, convection process, trajectory, measurement point.

ABSTRACT

The most important need for solar desalination plants in the current era under present circumstances is potable water. Countries face a growing shortage of fresh water sources. Scientists around the world are conducting research on the use of the richest and most affordable source of solar energy for desalination of mineralized, marine, etc. water with almost zero energy consumption. Of particular interest are the relatively simple models of solar greenhouse desalination plants. This article examines the temperature regime at each point inside and outside, as well as the reasons for the increase in the temperature of water vapor compared to the temperature of salt water.

ПАРНИКЛИ ҚУЁШ СУВ ЧУЧИТГИЧЛАРДА ТЕМПЕРАТУРА РЕЖИМИ

Ражабов Бобохон Ҳасанович [1]

[1] Бухоро давлат университети “Физика” кафедраси катта ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma’qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Ички камера, нишаб, сув буғи, фотон, шудринг нуқтаси, нисбий намлик, конденсация камераси, конвекция жараёни, траектория, ўлчов нуқталари.

ANNOTATSIYA

Ҳозирги давр шароитида қуёш сув чучитгичларга энг муҳим эҳтиёж бу истеъмолга яроқли сув ишлаб чиқаришдан иборатдир. Кўп давлатлар чучук сув манбаларининг ортиб бораётган етишмовчилиги муаммоси олдида туришибди. Бутун жаҳон олимлари томонидан энг бой ва ҳаммабоп энергия манбаи бўлмиш қуёш ёрдамида денгиз, минераллашган ва ҳоказо сувларни энергиядан фойдаланмасдан чучитиш борасида изланишлар олиб борилмоқда. Айниқса, парник типли қуёш сув чучитгич қурилмаларнинг нисбатан оддий моделлари катта қизикиш уйготади. Ушбу мақолада ички ва ташқи ҳар бир нуқтадаги температуралар режими ҳамда сув буғининг ҳарорати шўр сув ҳароратига нисбатан кўтарилишининг сабаблари ўрганилган.

КИРИШ

Дунё олимларининг илмий ишларини таҳлили ва амалиёти парник типли қуёш чучитгич қурилмаларнинг унумдорлиги қурилма конструкциясининг шакли ва геометрик ўлчовларини ҳамда қурилмада фойдаланиладиган қуёш энергиясининг аккумуляторини тўғри танлашга бевосита боғлиқ эканлигини кўрсатади. Бундан ташқари, чучитиш қурилмаларининг иссиқлик унумдорлиги коэффициентлари конденсация камерасининг конструкция элементлари турига ва ўлчамига тўғридан тўғри боғлиқ. Шунингдек, ушбу коэффициентлар иссиқлик йўқотиш коэффициентига ва қурилманинг конструкция элементларидан фойдаланиш коэффициентига, айниқса, қурилманинг тубидан фойдаланиш коэффициентига боғлиқ.

Шу сабабдан, мақолада температура режими ва қурилманинг баъзи физик жараёнлари, қуёш энергиясини аккумуляция қилишни ҳисобга олган ҳолда парникли чучитгичлар ва уларнинг элементлари учун ўзига хос физик маънога эга юқорида қайд этилган коэффициентлар кўпайтмаси ҳисоб-китоб усуллари кўриб чиқилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ.

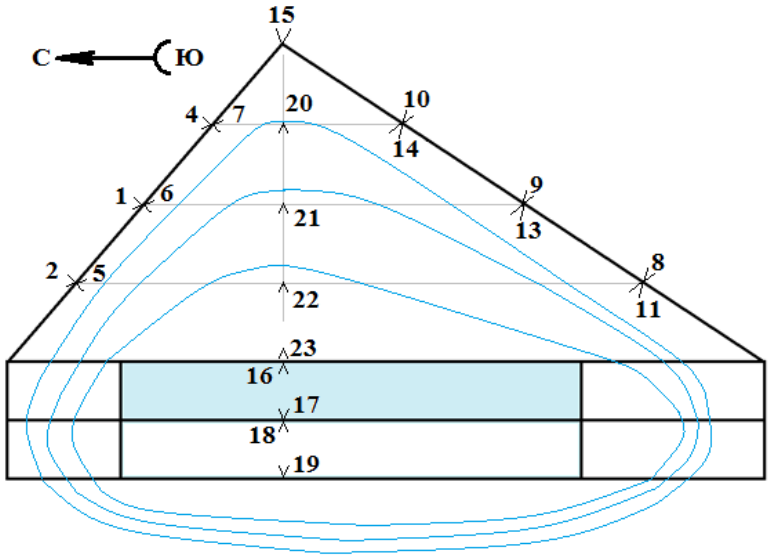
Дунё олимларидан К.Г.Трофимов ва А.Н.Текучевлар 1930-1935 йиллар парник типли қуёш сув чучитгич қурилмалари устида тадқиқотлар профессор Б.П.Вейиберг рахбарлигида олиб борилган. Яратилган қурилмалар бир поқонали бўлиб, минераллашган сув буғланиш шароитлари ва қурилма туби ва ён томон деворларини изолясия билан бир-бирларидан фарқ қилишган. Бундай қурилмаларнинг Ф.И.К 29 % ни ташкил етган.

Парникли қуёш сув чучитгичларини эксперимантал ва назарий йўллар билан тадқиқ қилиш ишларига Осиё мамлакатлари олимларига В.П.Вейнберг, В.Б.Венберг, К.Т.Трофимов, В.А.Баум, Г.Я.Умаров, Л.М.Бридлик, Р.Б.Байрамов, А.Н.Текучев, Л.М.Розенфелд, А.К.Какабоев, шунингдек, чет мамлакат олимларидан Г.Леф, М.Телкас, Л.Ейблинг, Е.Салам, Ф.Даниелс, Ф.Тромб, Ф.Фокс, М.Марел, И.В.Бломер, П.И.Купер, П.И.Морзе ва бошқаларни келтирса бўлади.

МУҲОКАМА

Парник типли қуёш чучитгич қурилмаларда ўтказилган илмий-назарий тадқиқотлар ва ҳисоб-китоб натижалари асосида қурилманинг ички камерасида кечадиган баъзи физик жараёнларни кўриб ўтамиз. Қурилманинг шаффоф юзасига кириб борадиган энергия шўрланган сувнинг сиртини иситади. Шўрланган сув ҳажми бўйлаб қуёш нурланиши иссиқлик энергиясига айланади. Бу албатта шўрланган сув идишининг бутун ҳажми бўйлаб конвекция жараёни юз беради.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

1-расм. Парникли қуёш сув чучитгич қурилмасида қуёш сув буғларининг траекторияси ва ўлчов нуқталарининг схематик тасвири.

Ҳароратни ўлчаш нуқталари: 1,2,4-чап нишабнинг ташқи юзасида; 5,6,7-чап нишабнинг ички юзасида; 8,9,10-ўнг нишабнинг ташқи юзасида; 11,13,14-ўнг нишабнинг ички юзасида; 16-шўр сув юзасида; 17-шўр сувнинг пастки қисмида; 18,19-юқори ва пастки сиртларда ва иссиқлик изоляциясида; 20,21,22,23-конденсация камерасидаги сув буғлари.

Сув буғлари шўрланган сув сатҳидан буғланади ва бутун ҳажм бўйлаб конденсат камерани аста секин тўлдиради. Маълумки H_2O сув буғлари ($\Delta\lambda_1$=0,8 мкм; $\Delta\lambda_2$=3,7 мкм; $\Delta\lambda_3$=18 мкм) тўлқин узунлигида ёруғлик нурланишини ютишга қодир. [Михиев 182-193].

Конденсат камерасини сув буғининг маълум бир консентрациясида сув буғи билан тўлдиргандан сўнг, қурилманинг шаффоф юзасига кириб борадиган қуёш нурлари сув буғлари томонидан сўрилади, қолган кириб борувчи қуёш нурлари шўр сув юзасига киради. Қуёш нурлари конденсат камерасининг ҳажмидан ўтганда нурланишнинг бир қисми ($\Delta\lambda_1$=0,8 мкм; $\Delta\lambda_2$=3,7 мкм; $\Delta\lambda_3$=18 мкм) сув буғлари молекулалари томонидан сўрилади, шунда энергия сув буғлари ҳажмига сингиб кетади. Бундай холда фақат λ_1=2,2 – 3,0 мкм, λ_2=4,8 – 8,5 мкм ва λ_3=12 – 30 мкм, тўлқин узунликдаги фотонлар сўрилади, энергияси эса E_1=9,27 – 6,62 * 10^{20} Ж; E_2=4,137 – 2,34 * 10^{20} Ж; E_3=1,655 – 0,662 * 10^{20} Ж, частотаси ν_1=1,36 – 1 * 10^8 Гц; ν_2=0,625 –0,353 * 10^8 Гц; ν_3=0,25 – 0,1 * 10^8 Гц, сув буғларига мос келадиган фотонлар катталиги. Бошқа энергияли фотонлар сув буғлари ҳажмида ютилмасдан ҳаракатланади.

Бир вақтнинг ўзида сув буғлари ҳажмида бошқа жараён содир бўлади. Сув буғлари молекулалари вақти-вақти билан фотонлар шаклида атрофдаги муҳитга (конденсат камераси ичида) иссиқлик энергиясининг бир қисмини йўқотади. Фотонларнинг “туғилиш” жараёни ҳар доим сув буғлари ҳажмида содир бўлади, сув буғлари консентрацияси қанча юқори бўлса, фотонлар “туғилиши” нинг интенсивлиги ва сув буғининг ҳарорати шунча юқори бўлади. Конденсатор

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

камераси ҳажмида пайдо бўладиган фотонлар сув буғларига мос келади. Ушбу ҳодисалар туфайли конденсатор камераси ҳажмидаги сув буғининг ҳарорати ошади, аммо шўр сув ҳароратига нисбатан 2-9 ^{0}C га ошади.

НАТИЖАЛАР

Конденсатор камераси ҳажмидаги конденсация жараёнларини аниқлаш учун чап ва ўнг ён нишабларнинг ички юзаларида ва шўр сув юзасида шудринг нуқталарини аниқлаймиз.

Кун давомида шудринг нуқталари қурилманинг ўнг нишабида 1-соатлик вақт оралиғида 1-формула бўйича ҳисоблаб чиқилган.

$$T_{шудринг}^{ўнг.н.} = \left(T_{с.б.} - T_{11,13,14}\right) - \frac{1-H\overline{R}_2}{0.05} \quad (1)$$

$T_{с.б.}$ -Сув буғлари ҳароратининг ўртача қиймати. T_{20}, T_{21}, T_{22}, T_{23}; $T_{11,13,14}$ – Ўнг нишаб ички сирти сув буғлари ҳароратининг ўртача қиймати, HR_2 – T_{11}, T_{13}, T_{14}. Ҳарорат нуқталари атрофидаги нисбий намлик,

Қурилманинг чап ён бағрида 1соат вақт оралиғи билан кун давомида шудринг нуқтаси [2] формула бўйича ҳисоблаб чиқилган.

$$T_{Ш.нуқ}^{чап.с.} = \left(T_{с.б.} - T_{5,6,7}\right) - \frac{1-H\overline{R}_{5,6}}{0.05} \quad (2)$$

$T_{5,6,7}$ -чап нишабнинг ички юзаси ҳароратининг ўртача қиймати, $HR_{5,6}$ – нуқталардаги нисбий намликнинг ўртача қиймати, HR_5 ва HR_6 -T_5, T_6 ,T_7 –ҳарорат нуқталаридаги нисбий намлик,

1-жадвал. Жадвалдаги ҳарорат қийматларидан кўриниб турибдики, 11,13,14 нуқталардаги ўртача ҳарорат 5,6,7 нуқталардаги қийматлар орасида каттароқдир.

№	Интервал время	$T_{5,6,7}$	$T_{11,13,14}$	$\Delta T = T_{11,13,14} - T_{5,6,7}$	$m_{пров.}$	$m_{левый}$
1	8:00 – 9:00	35,73	36,27	0,54	94,5	172,9
2	9:00 – 10:00	42,13	45,04	2,91	128,7	232,4
3	10:00 – 11:00	44,93	49,76	4,83	127,1	294,4
4	11:00 – 12:00	47,17	49,77	2,6	162,8	342,6
5	12:00 – 13:00	48,63	53,5	4,87	229,7	338,6
6	13:00 – 14:00	50,33	54,9	4,57	199,6	394,9
7	14:00 – 15:00	50,33	54,4	4,07	345,6	462,7
8	15:00 – 16:00	48,8	52,7	3,9	354,2	462,03
9	16:00 – 17:00	46,5	45,55	2,05	312,5	360,8
10	17:00 – 18:00	43,43	43,6	0,17	288,5	269,3
11	18:00 – 19:00	38,22	38,55	0,33	233,4	209,1

Курилмадаги шўрланган сув сиртидаги нисбий намлик қуйидагича аниқланади.

$$T_{\text{ш.нуқ}}^{\text{сув.с}} = (T_{\text{с.б.}} - T_{16}) - \frac{1-\overline{HR}_{2,5,6}}{0.05} \qquad (3)$$

Бу ерда T_6 – шўр сув сатҳининг ҳарорати, шу нуқталардаги нисбий намлик, HR_2, HR_5 ва HR_6 -T_{16}-нуқтадаги нисбий намлик,

Ўнг ва чап нишабларнинг ички юзаларида, ҳар бир соат интервалда кун давомида шўр сув юзасида ҳисоблаш натижаларини 2-жадвалда келтирамиз.

№	Интервал время	прав. с. $T_{\text{Росси}}$, ^{0}C	лев. с. $T_{\text{Росси}}$, ^{0}C	сол.вод. $T_{\text{Росси}}$, ^{0}C
1	8:00 – 9:00	-0,14	3,4	7,96
2	9:00 – 10:00	-1,06	4,04	5,7
3	10:00 – 11:00	-2,56	5,86	0,86
4	11:00 – 12:00	-0,5	9,14	-0,2
5	12:00 – 13:00	2,84	7,64	3,96
6	13:00 – 14:00	4,7	9,62	-2,94
7	14:00 – 15:00	7,6	11,94	5,56
8	15:00 – 16:00	8,1	11,9	3,18
9	16:00 – 17:00	6,86	8,78	1,9
10	17:00 – 18:00	6,86	6,26	0,16
11	18:00 – 19:00	6,4	5,2	-0.06

Кўриниб турибдики, ўнг нишабдаги шудринг нуқталари тушлик соат 9-12 гача минус қийматларни қабул қилади, куннинг шу даврида бу сиртда конденсация бўлмайди. Шу билан бирга, куннинг шу даврида шудринг нуқтаси чап нишабда ва шўр сув сирти нуқталарида мусбат қийматларга эга, яъни бу сиртларда конденсат ажралиб чиқади.

Конденсация камерасининг қайси юзасида конденсация жараёни интенсив равишда амалга оширилиши кун давомида конденсацияланиш тезлигини муаллифлар томонидан тавсия этилган формуладан бир соатлик интервалда ҳисоблаб чиқдик.

ХУЛОСА

Кўриниб турибдики ички ва ташқи ҳар бир нуқтадаги температуралар режими ҳамда сув буғининг ҳарорати шўр сув ҳароратига нисбатан кўтарилишининг сабаблари ўрганилган. Ички камерада содир бўладиган физик жараёнлар ҳосил бўладиган шудринг нуқтасининг конденсация жараёни ёритилиб махсус формулалар орқали ёритилган.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.
2. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.
3. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.
4. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.
5. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
6. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
7. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.
8. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.
9. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.
10. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.
11. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.
12. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.
13. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.
14. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.
15. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.
16. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.
17. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.
18. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.
19. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

20. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

21. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

22. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

23. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

24. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

25. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

26. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

27. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

28. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.

29. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

30. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

31. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

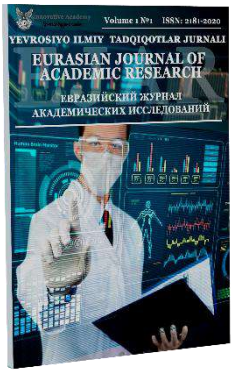
32. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360

33. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.

34. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.

35. Ochilov B.M., Narzullaev M.N. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy. 1996. №32 (3), PP.78-79.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FRESH WATER PRODUCTION OF SOLAR WATER HEATERS DEPENDS ON THE DESIGN OF THE DEVICE

Ravshanov Mustakim Tavakalovich [1]

[1] Teacher of the Department of Physics, Faculty of Physics and Mathematics, Bukhara State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717916

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

Distilled water, evaporation, solar radiation, accumulation, solar filter, energy transfer coefficient.

ABSTRACT

To create a water solar desalination device, it is necessary to design it, so for maximum production of water condensate, it is required that the dimensions of the structural elements of the device are in radial dimensions (optimal dimensions). Such mathematical calculations were carried out taking into account the energy accumulated by the device in the sun.

QUYOSH SUV CHUCHITGICHLARINING CHUCHUK SUV ISHLAB CHIQARISHI QURILMA KONSTRUKSIYASIGA BOG'LIG'LIGI

Ravshanov Mustaqim Tavakalovich [1]

[1] Buxoro davlat universiteti "Fizika-matematika" fakulteti Fizika kafedrasi o'qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Distillangan suv, bug'lanish, quyosh radiatsiyasi, akkumulyatsiya, quyosh chuchitgichi, energiyani uzatish koeffitsiyenti.

ANNOTATSIYA

Quyosh suv chuchitgichi qurilmasini yaratish uchun uni loyihalash zarur, shuning uchun suv kondensatini maksimal ishlab chiqarish uchun esa qurilma konstruksiyasi elementlarining o'lchamlarini radianal o'lchamda (optimal o'lchamda) bo'lishini talab qiladi. Bunday matematik hisoblashlarni olib borish uchun qurilma tomonidan quyosh akkumulyatsiyasi qilingan energiya hisobiga olgan holda olib borilgan.

KIRISH

Shuni alohida ta'kidlash kerakki hozirgi zamon sanoati va qishloq xo'jalikda ishlab chiqarishi juda katta miqdorda toza suvni talab etmoda. Masalan, bir tonna qand lavlagi yetishtirish uchun 130-160 m^3, bir tonna bug'doy uchun 800-1200 tonna, bir tonna beda 1000-1600 tonna, bir tonna paxta yetishtirish uchun 4000-5000 tonna, bir tonna guruch uchun 5000-7000 tonna sifatli va toza suv kerak bo'ladi. Shu bilan birga bu suv uchun kerak bo'lgan vaqtda

beriladi. Shundagina yerdan yuqori hosil olish mumkin bo'ladi. Xuddi shunday sanoatda bir tonna po'lat ishlab chiqarishda 250-330 tonna, bir tonna qog'oz yetishtirish uchun 550-700 tonna, bir tonna vezkoz tolasi uchun 470-1080 tonna suv kerak bo'ladi. Qishloq xo'jaligida 1900- yillarda dunyo bo'yicha 350 km^3. 1975- yilda 2100 km^3 va 2000-yilga kelib 3400 km^3 ni tashkil etdi. Sanoatning suvga bo'lgan ehtiyoji esa hozirgi kunda taxminan 1000 km^3 ga teng.

Daryolarning suvini oxiriga etib borishi 20-30 foizga, suv kam yillarda esa hatto 40-60 foizga yetmoqda. O'tkazilgan juda ko'pchilik tadbirlar bir qator ichki dengizlar va ko'llarda suv miqdorining kamayib ketishiga olib keldi, masalan Orol dengizining sathi 30-35 m ga kamaydi. Ekvatoriyasi esa deyarli 50 foizga tushib qoldi. Ko'rilayotgan chora tadbirlar o'zining yaqqol natijasini ko'rsatayotgani yo'q. Dengizning qurib borishi, dengiz atrofidagi hududlari nihoyatda sho'rlanishiga va ekologik muhitni buzilishiga olib kelmoqda. O'z-o'zidan ko'riladiki bu dengiz suvining sho'rlanishini ortishi va sifatining yomonlashuvi davom etmoqda. Qayt etilgan muammolarning o'zini echishda suvga miqdor va sifat jiatidan talab qo'yadi. Yuqorida aytilganlarni aniqroq tushuntirish uchun eslatamizki, masalan kelajakda organik yoqig'ilar (birinchi navbatda neft va gazni) o'rnini yadroviy energiyalar yoki noananaviy, qayta tiklanadigan gidravlik, shamol giotermal, okean dengiz to'lqinlari, quyosh radiasiyasi, energiya manbalari bilan almashtirish mumkin. Ichimlik suviga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga oshib bormoqda, uni insoniyat ehtiyojiga jalb etish uchun katta xarajatlar sarflanmoqda. Bunday masalani eng arzon va doimiy mavjud bo'lgan quyosh energiyasidan foydalangan holda hal etish hozirgi zamon olimlari oldiga qo'yilgan, eng dolzarb masaladan biri bo'lib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, cho'l zonalarida yer osti suv zaxiralari yetarlicha bo'lib, ular haddan tashqari dengiz suvlaridan kam achchiq va ko'p minerallar aralashmasidan iborat. Bu yer osti suvlari uncha chuqurlikda bo'lmay, ularni topish qiyinchilik tug'dirmaydi. Albatta bu suvlarda inson va hayvonot dunyosi uchun foydalanish zarur.

Quyosh suv chuchitgichini birinchi bo'lib Ch.Uilson tomonidan 1872 yilda Janubiy Amerikaning Chilidagi Las-Salinas xududida qurilgan. Uning loyihasi esa N.V.Uiller va V.V.Evans tomonidan tavsiya etilgan. Bunday qurilma 30 yil xizmat qilgan, uni egallagan umumiy maydoni 4760 m^2 bo'lgan. Yoz kunlari bu qurilma bir kunda 20 m^3 ichimlik suvi yetishtirgan, demak bir kunda 1 m^2 shaffoflangan yuzadan 4,2 l. Bunday qurilma o'sha zamonda dunyodagi eng katta quyosh inshooti bo'lgan. Qurilma suv xavzasidagi suv qatlami 5 sm bo'lgan, shaffoflangan yuza gorizontga nisbatan 100 burchak ostida qurilgan. Suv xavzasining tubi qora rangga bo'yalgan bunday qurilmaga 1,4% minerallashtirilgan suv ishlatilgan. Afsuski bunday qurilma eksperimental va nazariy tadqiq qilinmagan, adabiyotlardagi ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha bunday qurilmaning faqatgina texnik xarakteristikalari keltirilgan. Qurilmaning amaldagi ish natijalari quyosh energiyasi yordamida suvni chuchitish mumkin g'oyasini tarqatish mumkinlgini tasdiqlash edi. Lekin bunday ishda quyosh energiyasi yordamida suvni chuchitish bir xil sharoitda boshqa usullar yordamida suvni chuchitishga nisbatan iqtisodan afzalligi ko'rsatilmagan.

Turkmaniston fanlar akademiyasining “Quyosh ishlab chiqarish birlashmasida” akademiklar V.A.Baum va R. Bayramov, texnika fanlari doktori A.K.Kakaboyevlar raxbarligida parnikli quyosh suv chuchitgichlari har tomonlama tadqiq qilingan. Mualliflarning tadqiqotlari asosan quyosh qurilmalarining ichimlik suvini ishlab chiqarish ko’rsatkichini oshirishga, uncha murakkab bo’lmagan konstruksiyali quyosh suv chuchitgichini yaratishga, ishonchli va uzoq vaqt stabil rejimda ishlashi hamda iqtisodan qulay bo’lishga qaratilgan edi.

Mamlakatimiz olimlaridan K.G.Trofimov va A.N.Tekuchevlar 1930-1935 yillar parnik tipli quyosh suv chuchitgich qurilmalari ustida tadqiqotlar professor B.P.Veyiberg raxbarligida olib borilgan. Yaratilgan qurilmalar bir poqonali bo’lib, minerallashgan suv bug’lanish sharoitlari va qurilma tubi va yon tomon devorlarini izolyasiya bilan bir-birlaridan farq qilishgan. Bunday qurilmalarning F.I.K 29 % ni tashkil etgan.

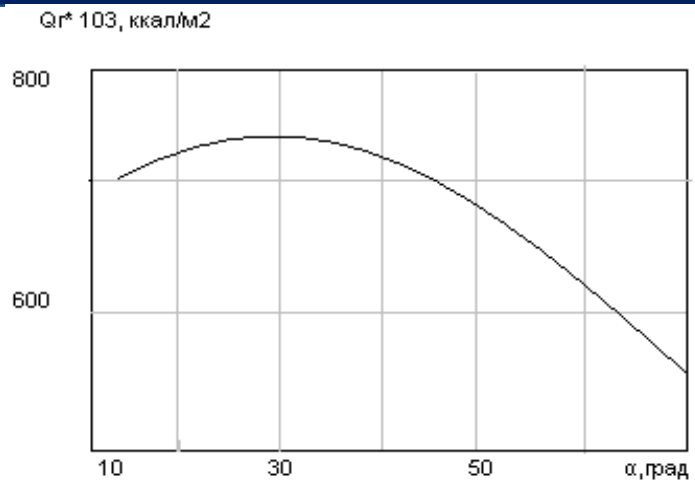
Quyosh suv chuchitgichlarini eksperimental va nazariy yo’llar bilan tadqiq qilish ishlariga Osiyo mamlakatlari olimlariga V.P.Veynberg, V.B.Venberg, K.T.Trofimov, V.A.Baum, G.Ya.Umarov, L.M.Bridlik, R.B.Bayramov, A.N.Tekuchev, L.M.Rozenfeld, A.K.Kakaboev, shuningdek, chet mamlakat olimlaridan G.Lef, M.Telkas, L.Eybling, E.Salam, F.Daniels, F.Tromb, F.Foks, M.Marel, I.V.Blomer, P.I.Kuper, P.I.Morze va boshqalarni keltirsa bo’ladi.

MUHOKAMA

Ko’pchilik avtorlarning fikriga ko’ra quyosh chuchitgich qurilmasining samarali ish rejimi ularning konstruksiya va parametriga, shaffof(shisha) sirti gorizontga qanday burchak ostida joylashganligiga, tashqi qo’shimcha joylashgan o’rniga, tubiga qoyilgan (basseyndagi) minerallashgan suv qatlamiga germetikligiga bog’liq ekan.

Quyosh suv chuchitgichining eng muhim ahamiyatidan biri quyosh radiatsiyasini shaffof sirt yuzasiga tushishi va va uning ko’proq qismini minerallashgan suvga yutilishi qurilma shaffof sirti (shisha)ning gorizontga qanday burchak ostida joylashganligiga bog’liqdir.

Ma'lumki quyosh har doim bir xil vaziyatda bo’lmaganligi tufayli uning radiatsiyasi o’zgarib turadi, shu sababli shafof sirtga tushayotgan quyosh radiatsiyasi bilan qurilmaning joylashgan o’rni va konstruktsiyalari orasida issiqlik-texnik bog’lanishlar mavjud. Ko’pchilik adabiyotlarda (turkmanlar) qurilmaning shaffof sirtiga tushayotgan quyosh radiatsiyasi maksimal qiymati va qurilmaning shaffof sirti gorizontga joylashgan optimal burchak orasidagi bog’lanish 1-chizmada tasvirlangan.

1-chizmadan ko’rinadiki quyosh chuchitgichining shaffof sirti gorizontga nisbattan 30^0 burchak ostida qo’yilganda shaffof sirtga tushadigan radiatsiya maksimal qiymatga ega bo’lar ekan.

Yuqorida aytib o’tilgan xulosalar respublikamiz va boshqa mamlakat olimlar tomonidan quyidagicha aniqlangan quyosh suv chuchitgich qurilmasining sirti garizontga nisbatan 10^0-60^0 oraliqda bo’lgan qurilmaning ish rejimining samarador bo’lishiga olib keldi.

Ma'lumki qurilmaning ish jarayonga mnerallashgan suv bug’lanib, shaffof(shisha) sirtning ichki sirtiga kondensatsiyalanib suv tomchilari hosil bo’ladi. hosil bo’lgan suv tomchisi shaffof sirtda harakatlanda sirtni ho’llaydi va unga sirt bilan tomchi orasida ishqalanish hamda gravitatsiya kuchlari paydo bo’ladi. Bu kuchlar ta'siri natijalarida tomchilar uzilib bug’lanish sirtiga(mnerallashgan suvga) uzilib tushadi

Bunday muammolarni bila turib shaffof sirtni gorizontga ixtiyoriy burchak ostida joylashtirish qurilmaning ish samaradorligini pasaytirishga olib keladi.

Bu muammolarni hal qilishda:

Bug’lanish sirti bilan kondensatsiyalanish sirti orasidagi masofani ixtiyoriy tanlanishi qurilma devorlaridan ko’p issiqlik yo’qoladi. Bu esa qurilma tubiga(basseynga) turgan minerallashgan suvni kamayishiga olib keladi. Bug’lanish sirti bilan kandensatsiyalanish sirtining orasidagi aniq o’lchamni topish qurilma shaffof sirtini garizontga qanday burchak ostida joylashtirishga olib keladi.

Quyosh suv chuchitgich qurilmasining bir asosiy jarayonlaridan biri shuki, bug’-havo aralashmasi egallagan hajm ya'ni bug’lanish sirti bilan kondensatsiya sirti orasidagi masofa bug’-havo aralashmasining sirkulyatsiyasi amalga oshishini taminlash qurilmani issiqlik va massa almashinuv aparatidir.

Quyidagi ma’lumotlarga ko’rsatilganki, bug’lanish sirti bilan kondensatsiya sirti orasidagi masofani orttirish issiqlik va massa almashinuvini bir oz kuchaygan lekin qurilmaning ish samarasi kam miqdorga ortgan.

Bug’lanish sirti shaffof sirt orasidagi masofaga bog’liqligini I.V.Blomer labaratoriya sharoitida o’rganib chiqgan. Bu masofa 15 dan 40sm masofagacha o’zgartirib borilganda qurilma chuchuk suv ishlab chiqarishga ta'sir etishiga uning burchagiga ko’ra qurilmaning ichki konveksiya ta'siri kamida 2.5-5sm atrofida bo’lishi kerak.

Shunday xulosaga kelinadiki bug’lanish sirti bilan kondensatsiya sirti orasidagi masofa, shaffof sirt gorizont bilan qanday burchak ostida qo’yilishi hamda minerallashgan suv qatlamining chuqurligi kabilari bir-biriga bog’liqligi issiqlik va massa almashinuvi jarayoni ta'sir ko’rsatar ekan.

Adabiyot avtorlarni fikriga ko'ra qurilmaga solingan minerallashgan suvning miqdorib suv satqining balandligi kamida 3-4sm bo'lishi kerak undan kam minerallashgan suv qatlami qurilmaning ishchi holatiga sezilarli ta'sir qiladi. Agar bu o'lcham 5-6sm qilib olinsa minerallashgan suvga tushayotgan quyosh radiatsiyasi yutiladi va qurilma tubidan energiya isrof bo'lmaydi. Shunga ko'ra minerallashgan suv qatlami 10-15sm atrofida olish maqsadga muvofiqdir.

NATIJALAR

Quyosh suv chuchitgichlarining ahamyatli elementlaridan biri quyosh radiatsiyasini o'tkazuvchi shaffof sirt sifatidir. Shaffof sirt sifatida Respublikamizda va boshqa mamlakatlarda shisha va har xil markali plyonkalardan foydalaniladi. Bular quyosh radiatsiyasini o'tkazuvchi va kandensatsiyalangan suv tomchilarini tutib turishi kabi bir nechita faktorlarga bog'liq.

Shaffof sirt sifatida shisha 85% atrofida quyosh radiatsiyasini o'tkazadi, 10% ni qaytaradi va 5%i qutblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki quyosh chuchitgichlar va teplitalar shaffof sirti sifatida shishani xizmat vaqti cheklanmagan. Keng masshtabda shaffof sirt sifatida shishani katta o'lchamda qo'llanilishi maqsadga muvofiq emas. Chunki, tashqi ta'sir, shamol ta'siri yoki tashqi atmosfera (kuchli yomg'ir, do'l) ta'sirida sinishi, ishlatishga yaroqsiz bo'lib qolishi mumkin. Bunday muammolarni hal etishda shishani standard o'lchamda tayyorlash talab etiladi.

Bazi olimlarining yozgan adabiyotlarida shishaning o'lchami 1200x600x3 tartibda bo'lishi taklif etilgan. Chet mamlakatlarda shisha o'rnida shaffof sirt sifatida plyonka ishlatib tadqiqot qilingan. Quyosh chuchitgich qurilmalari shaffof sirt sifatida "Dyukon" firmasida ishlab chiqarilgan 0.1mm qalinlikdagi tedlar plyonkasi taklif etilgan. Plyonka quyosh radiatsiyasini 92% atrofida o'tkazadi. 4% ini qaytaradi va 4% ini yutadi. O'rtacha xizmat vaqti 3 yildan iborat.

Quyosh suv chuchitgich qurilmalariga ko'p hollarda shaffof sirt sifatida ishlatilmaydi, chunki u shamol ta'sirida titrab turadi. Bu esa o'ziga to'plagan kandensatsiya suv tomchisini tushirib yuboradi.

Quyosh suv chuchitgichlarining asosiy elementlaridan biri distillangan suv yig'iladigan novdir. Novda yuz bergan kamchilik qurilmaning ish samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Novaning kamchiliklari uni teshilish, yorilishi, metall materialining karroziyaga uchrashi yoki issiqlikdan kengayishi va boshqa sabablar bo'lishi mumkin. Novadagi distillangan suv ikkilamchi kondensatsiyalanmasligi uchun temperaturani 70-75^{0}C atrofida saqlash zarur.

XULOSA

Ushbu maqolada tabiatdan foydalanish bilan bog'langan juda ko'pchilik masalalar o'rtasida aholini toza ichimlik suv bilan ta'minlash eng dolzarb masala sifatida dunyo bo'yicha barcha parnik tipli quyosh suv chuchitgich qurilmalarining tarixiy ma'lumotlari yoritilgan. Yillar kesimida geliofizik olimlarimizning qilgan ishlari, yutuq va kamchiliklari tahlil qilingan.

Suv manbalariga qo'yilgan talablar, ichimlik suvining sifati va suvning sho'rlik darajasi va quyosh suv chuchitgichlarida qo'yilgan talablar yoritilgan.

Parnik tipli quyosh suv chuchitgichlarini statsionar rejimda ishlaydigan qurilmani hisoblashning yaqinlashish metodi va bu qurilmalarda issiqlik va massa almashinish jarayonlarini eksperimental tadqiq qilingan.

Parnik tipli quyosh suv chuchitgichlarining suv ishlab chiqarish ko'rsatkichi va F.I.K. larini tahlil qilishda va shunday xulosaga keldik: chuchitgich qurilmalari shakli jihatidan bir-birlariga o'xshasalarda, lekin suv ishlab chiqarish

ko’rsatkichlari va F.I.K. bir-biridan keskin farq qiladi. Bunday bo’lish sabablaridan biri tajriba o’tkazish sharoiti va eksperiment natijalarning matematik ishlov berish metodikasi bo’lishi deb xulosa qilish mumkin. Qurilmalarning suv ishlab chiqarish ko’rsatkichiga qurilma yon devorlarining balandligi ham ta'sir etishi quyosh radiasiyasining shaffof sirtdan o’tishi (qurilma geometriyasi), qurilma kontstruktsiyasining sifatlari keskin ta'sir etishi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360
2. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.
3. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.
4. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.
5. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.
6. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.
7. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.
8. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.
9. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.
10. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.
11. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.
12. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.
13. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
14. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
15. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.

16. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.

17. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.

18. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

19. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.

20. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.

21. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.

22. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.

23. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.

24. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

25. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

26. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

27. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

28. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

29. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

30. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

31. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

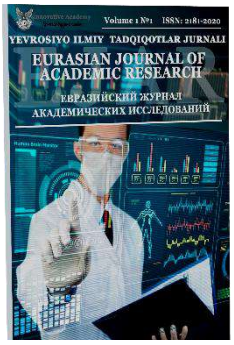
32. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

33. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

34. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

35. Ochilov B.M., Narzullaev M.N. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy. 1996. №32 (3), PP.78-79.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYSIS OF THE TEST RESULTS OF AN ADVANCED GREENHOUSE-TYPE SOLAR DRYER

Ibragimov Salim Safarovich [1]

[1] Lecturer at Bukhara State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4717956

ARTICLE INFO

Received: 17th April 2021
Accepted: 21nd April 2021
Online: 23rd April 2021

KEY WORDS

type greenhouse, insulation, range hood, advanced, solar dryer.

ABSTRACT

The high degree of solar radiation incident on the territory of the countries of Central Asia, especially Uzbekistan and Turkmenistan, makes it possible to maximize the use of solar installations. In this paper, the operating modes of a solar installation such as an advanced greenhouse are studied. The greenhouse type dryer is wrapped in polyethylene. The lower part of the dryer is thermally insulated and is located on a surface measuring 6.5x3m2. To maintain humidity in the dryer, natural convection is used. This process is carried out using 2 changes:

- for access of air in addition installed two holes

- to exhaust the air, an additional hood was installed with a length of 9 m.

The dryer was built in Uzbekistan, the city of Bukhara. It twice dried grapes of 800 kg. The grapes were initially dried for 3 days at a humidity of 82%, then for 5 days in the sun. Thus dried grapes are completely protected from insects, pests, dust and rain. In addition, the dried grapes turned out to be clean and of high quality.

ТАКОМИЛЛАШГАН ПАРНИК ТИПДАГИ ҚУЁШ ҚУРИТГИЧИНИНГ СИНОВ НАТИЖАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Ибрагимов Салим Сафарович [1]

[1] Бухоро давлат университети ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

парник типли, изоляция, мўра, такомиллашган, қуёш қуритгичи.

ANNOTATSIYA

Марказий Осиё мамлакатлари айниқса, Ўзбекистон ва Туркманистон Республикаларида тушаётган қуёш радиацияси миқдорининг юқори даражада эканлиги қуёш қурилмаларида ундан максимал фойдаланиш имкониятини бермоқда. Ушбу ишда узумни қуритиш учун такомиллашган парник типдаги қуёш қуритгичининг ишлаш режими ўрганилди. Қуритгич парник типли бўлиб унинг сирти полиетилен билан қопланган. Қуритгичнинг таг қисми 6,5x3,0м2 майдонга эга бўлган иссиқлик ўтказмайдиган изоляция билан қопланган.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Узумни қуриш тезлигии ошириш мақсадида қурилмада табиий конвекция ҳосил қилинди. Қуритиш жараёнида табиий конвекцсия қурилмада қўшимча равишда икки ўзгартириш орқали ҳосил қилинди:

- ҳаво кириш учун қўшимча иккита тешик ўрнатилди;

- ҳаво чиқиши учун қўшимча мўра (узунлиги 9м) ўрнатилди;

Қуритиш қурилмаси Ўзбекистоннинг Бухоро шаҳрида қурилди. Қуритгичда икки марта 800 кг дан узум қуритилди. Қуритиш жараёнида дастлабки намлик 82 % бўлган 800 кг узум 3 кун ичида қуритилган бўлса, табиий қуёшда 5 кун давомида қуритилди. Ушбу қуритгичда қуритилган узум ҳашоротлар, ҳайвонлар, чанг ва ёмғирдан тўлиқ ҳимояланган. Бундан ташқари қуритилган узум тоза ва сифатли олинди.

КИРИШ

Энергияга бўлган талабнинг кескин ортиши алтернатив энергия манбаларидан фойдаланишга олиб келади. Бундай энергия манбалари билан ишловчи энергетик қурилмалар фойдали иш коеффициентлари нисбатан пастлиги улардан фойдаланишни мураккаблаштиради. Дунёда аҳоли сонининг ортиши, қуритилган озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабнинг ҳам ортишига олиб келади. Аҳолига қуритилган озиқ-овқат маҳсулотларини узлуксиз етказишда қуёш қуритгичларининг ўрни беқиёсдир.

Бугунги кунда Ўрта Осиёда шу жумладан Ўзбекистонда қуруқ мевалар асосан очиқ ҳавода тайёрланади. Бу усулнинг ижобий томонлари билан малум бир камчиликлари бор. Жумладан қуриш жараёнининг узоқлиги, ноқулай об-ҳаво, айтайлик нам тушишиши, ёмғирли кунларда маҳсулотнинг қисман нобуд бўлиши, атмосфера чанглари тасирида ифлосланиши, ҳашоратлар ва ҳайвонлар туфайли сезиларли даражада ёқотилиши қўшимча ишлов беришни талаб қилади. Бу эса маҳсулотнинг чиқишини камайишига ва тан-нархини ошишига олиб келади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Сўнги 30 йил ичида бир неча турдаги қуёш қуритгичлари ишлаб чиқилган бўлса ҳам уларнинг кўпчилиги 10-50 г янги мева сабзавот сиғимига эга [1], бу кичик ҳажимдаги мева ва сабзавотлар аҳоли эҳтиёжини қондира олмайди. Бундан ташқари кўп қурилмаларда қуритгичда ҳаво оқимини ҳосил қилтш учун қўшимча жиҳозлардан фойдаланилган (вентиляторлар, қуёш батареялари ва ҳ.з) [2,3,4], қуритгич ичидаги ҳавони иситиш учун қўшимча ясси коллекторлардан фойдаланилган [4], бу қуритгичнинг тан нархини ошишига олиб келиб қуритгични ясаш учун қўшимча билим ва кўникмани талаб қилади.

Ушбу муаммоларни инобатга олган ҳолда, бизнинг тадқиқот гуруҳимиз парник типдаги қуёш қуритгичи яратди. Ҳудуднинг географик кенглигини билган ҳолда, қурилманинг тубидан фойдаланиш койффициентини аниқлаган ҳолатда унинг ўлчамлари танлаб олиниб, болт-гайка билан йиғиб-ажратиладиган алоҳида қисмлардан иборат қилиб, енгил ва ихчам қилиб яратилди.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Узумларни қуритиш жараёнини уни етиштирадиган жойнинг ўзида амалга ошириш учун кўчма қуёш қурилмаси яратилди. Қуритгич БухДу нинг гелиопалегонида синовдан ўтказилди ва натижалар ушбу ҳужжатда келтирилган.

МУҲОКАМА

Ўзбекистоннинг Бухоро шаҳрида парник типдаги қуёш қуритгичи ўрнатилган. Қурутгичнинг кенглиги 3м, узунлиги 6,5м ва баландлиги 2,20м. Қуритгичда ҳаво оқимини (табиий конвекция) ҳосил бўлишига хизмат қилувчи 20х20см^2 юзали ҳаво кирувчи иккита тешик бўлиб тирқишларнинг қарама-қарши деворининг юқори қисмида узунлиги 9м бўлган мўра ўрнатилган. Қуритиш қурилмаси горизонт билан бир томони 40˚, иккинчи томони 50˚ ни ташкил қилувчи томонлардан иборат. Қуритгичнинг тасвирий кўриниши 1-расмда келтирилган.

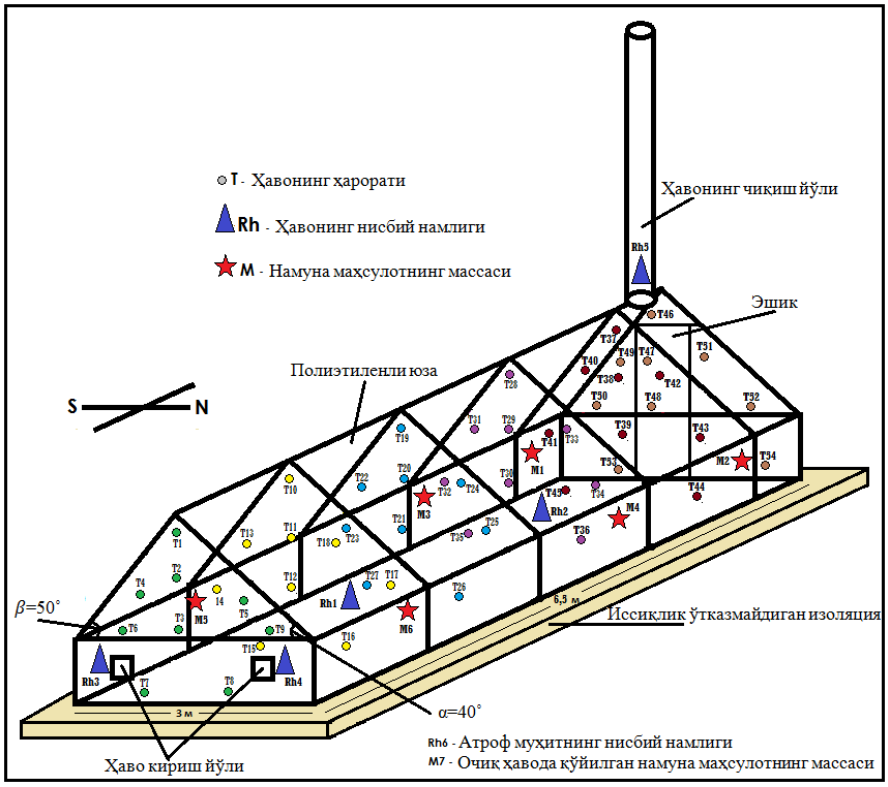
1-расм. Такомиллашган парник типли қуритгичнинг тасвирий кўриниши.

Парник типли қуритгичнинг сиртидаги полиетилендан қуёш нурлари ўтади ва қуритгич ичидаги ҳавони, маҳсулотни, шунингдек изоляцияланган сиртнинг юза қисмини иситади. Атмосфера ҳавоси қуритгич ичига қуритгичнинг ён томонининг пастки қисмида жойлашган ҳаво кириш тешиклари орқали киради ва қуёш нурлари тасирида маҳсулат билан бир вақтда қуритгич ичида исийди. Ҳаво кириш тиешикларининг қарама-қарши томонининг юқори қисмида ўрнатилган мўра орқали иссиқ нам ҳаво чиқиб кетади натижада қуритгич ичида табиий конвекция жараёни ҳосил бўлади. Иссиқ ҳаво оқими маҳсулотни кесиб ўтаётганда (табиий конвекция жараёнида) қуритилаётган маҳсулотдан чиқаётган намликни олиб мўра орқали чиқиб кетади. Қуёш нурлари тасирида қиздирилган ҳаво маҳсулотнинг намлигини буғлантириши маҳсулотнинг қуриш тезлигини оширади. Қуритгичдан нам ҳаво қуритгичнинг юқори қисмида жойлашган мўра орқали табиий усулда чиқариб юборилади.

НАТИЖАЛАР

Ушбу ишда парник типли қуёш қуритгичида 800 кг (дастлабки намлик 82%) узумни қурутиш мумкинлиги

тажриба орқали кўрсатиб берилган. 2018 йил сентябр – октябр ойларида жами иккита тажриба синовлари ўтказилди. Қуёш нурларидан тушаётган энергия миқдори қуритгичнинг ташқи қисмида ўрнатилган пиронометр (Kipp & Zone modeli CM 11, аниқлик даражаси 0,5 %) билан ўлчанди. Атроф – муҳит ва қуритгич ичидаги ҳар хил нуқталардаги ҳаво ҳароратини ўлчаш учун электрон термопаралар (DIGITAL HYGRO-THERMOMETER, Measuring Temperature Rangei-SOtJ-yo'Cf-SS^0 F—*-158° F, Temperature Accuracy: ±1t(± 2°F)) ишлатилди. Қуритгич ичидаги ҳаво ҳароратини ўлчаш учун ўрнатилган термопараларнинг жойлаштирилган ўрни 2-расмда кўрсатилган. Қуритгичнинг ичи, кириш ва чиқиш ҳаво тезлигини ўлчаш учун анемометр (Airflow, model TA5, accuracy r 2%) ишлатилди. Атмосфера ва қуритгич ичидаги нисбий намлик вақти – вақти билан гигрометр (електрон (DIGITAL HYGRO-THERMOMETER, Measuring Humidity Range: 10%RH~ 99%RH, Humidity Accuracy: ±5%, Humidity Display Resolution:1%RH)) билан ўлчанди. Пиранометр, гигрометрлар ва термопаралар кўрсатгичлари ҳар бир соатда қайт қилиб борилди.

2-расм. Узум қуритгичининг схематик кўриниши. Ҳарорат (T), қуритгич ичининг нисбий намлиги (Rh) ва маҳсулотнинг намлиги (M) ўлчанган нуқталарнинг қуритгич ичида жойлашуви.

Ҳар бир тажрибада қуритгич ичига 800 кг узум маҳсулоти жойлаштирилди. Қуритгич ичида узумни полкаларга солиб жойлаштириш учун махсус йўлак ажратилган. Синов натижаларини олиш 08:00 дан 17:00 гача олиб борилди. Қуритиш жараёни керакли намлик даражасига етгунча давом эттирилди. Ўлчанадиган маҳсулот намуналари қуритгичнинг ҳар хил жойларига жойлаштирилди ва даврий равишда икки соатлик интервалда электрон тарозида

(FEJ-1000B) ўлчаб борилди. Қуритгич ичида ва очиқ ҳавода қўйилган маҳсулот намуна намликлари назорат қилиниб таққосланди. Қуритиш жараёнида маҳсулот намуналарининг намликлари 24 соат давомида ўлчаб борилди ва 24 соат давомида маҳсулотдан чиқиб кетган намлик: қуритгич ичида ўртача 21%, очиқ ҳавода ўртача 12% ни ташкил қилиши аниқланди (24 соат давомида, 0,5% аниқлик).

Маҳсулот сифатини баҳолаш учун қуритилган узум Бухоро синов ва сертификатлаш маркази Давлат корхонасининг аккредитатсияланган синов лабораториялари мажмуасидан синовдан ўтказилди. Марказий аккредитатсияланган синов лабораторияларида синовдан ўтказилган маҳсулотлар ГОСТ 6882-88 мейёрий ҳужжатнинг 1,2,4 банди талабларига жавоб бериши аниқланди. Олинган натижалар шуни кўрсатадики, қуёш қуритгичида қуритилган узум маҳсулотини маҳаллий бозорда қуритилган сифатли қуритилган узум маҳсулоти сифати билан солиштириш мумкин.

Иқтисодий нуқтаи назардан баҳоласак, парник типли қуёш қуритгичини қуриш ва ўрнатиш учун капитал нарх 240 АҚШ доллари (1USD = 9400сўм) ва қурийгичнинг сиғими 1500кгни ташкил қилади. Қуритгични йилига 1500 кг дан 20 марта узумни қуритиш учун ишлатиш мумкинлиги ҳисоблаб чиқилди. Ушбу ҳисоб китобларга кўра, қуритгичда ҳар йили 6000 кг қуритилган узум ишлаб чиқарилади. Ушбу ишлаб чиқарилган маҳсулотга кўра, қуритиш тизимининг капитал ва файдаланиш харажатлари билан қуритилган маҳсулотнинг нархидан келиб чиқиб, 3000кг қуёш қуритгичида қуритилган узум маҳсулоти қурилманинг тўлиқ тан нархини қоплайди.

ХУЛОСА

Такомиллашган парник типли узум қуритгичини ишлаш режимини ўрганиш учун БухДУ гелиопалегонида 800 кг дан икки марта узум қуритилди. Парник типли қуёш қуритгичида узумни қуритиш очиқ ҳавода (табиий қуёшда) қуриш билан солиштирилганда қуритиш вақтини сезиларли даражада қисқаришига (48 соат) олиб келди ва узум қуритгичида қуритилган маҳсулотларнинг сифати, ранги очиқ ҳавода (табиий қуёшда) қуритилган маҳсулотга қараганда яхшироқ. Парник типли қуёш қуритгичининг ишлаш муддати икки йил. Ушбу турдаги қуритгичнинг ўндан ортиғи ҳозирги кунда кичик ҳажимдаги боғдорчилик фермер хўжаликларида, қуритилган маҳсулотларни ишлаб чиқаришда ишлатилмоқда.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.
2. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
3. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.
4. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.

5. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.

6. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.

7. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

8. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.

9. Назаров Э.С., Юсупбеков А.Х. Вулканизация резиновых смесей на основе каучука СКМС-30 АРКМ-15 под действием керамических ИК - излучателей. Каучук и резина, 2005. №2. С.29-30.

10. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.

11. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные направления в технологии композиционных материалов.// Международный академический вестник, 2018. №6 (26) С.75-78.

12. Назаров Э.С., Собиров Ш.О. Условия ультразвукового диспергирования слоистых минералов.// Проблемы и достижения современной науки. 2018. № 2 (1), С.74-75.

13. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.

14. Юсупбеков А.Х., Назаров Э.С., Сагатов Б.Б. Математическая модель наполненных полимерных композиций фрикционного назначения.// Композиционные материалы. 2003. №2. С.17-19.

15. Назаров Э.С., Назаров Ш.Э. Особенности интегрирования информационных технологий в преподавании предмета физики.// «Вестник науки и образования. № 18 (96). Часть 2. 2020. С.41-43.

16. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

17. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.

18. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.

19. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.

20. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

21. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

22. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

23. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

24. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

25. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

26. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

27. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

28. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.

29. Очилов Л.И. Исследование некоторых свойств капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 362-364

30. Очилов Л.И. Технология приготовления фитиля из капиллярнополых материалов.// Молодой ученый, (2016) №12 С 360-362

31. Курбанов К., Очилов Л.И. Определение механических воздействий гидротехнических сооружений с помощью оптических волоконных датчиков.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 247-251.

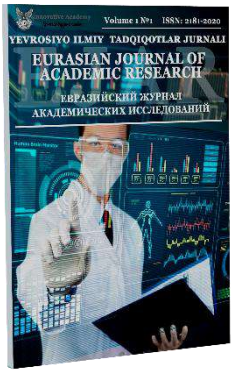
32. Очилов Л.И. Адсорбция воды на цеолитах типа ZSM-5.// Молодой ученый, (2016) №12 С 358-360

33. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.

34. Очилов Л.И., Абдуллаев Ж.М. Изъятие пресной воды из подземных грунтовых вод при помощи гелиоустановки водонасосного опреснителя.// Молодой ученый. 10 (2015), С. 274-277.

35. Ochilov B.M., Narzullaev M.N. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy. 1996. №32 (3), PP.78-79.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

MAGNETIC PROPERTIES OF RARE EARTH PARAMAGNETIC GARNETS

Saidov Kurbon Sayfulloevich [1] , Umedov Shokir Kamolovich [2]

Saidlonova Madina Shukhratovna [3]

[1] Bukhara State University
[2] TIQXMMI Bukhara branch
[3] BuxDU Master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4718259

ARTICLE INFO

Received: 21th April 2021
Accepted: 23nd April 2021
Online: 25rd April 2021

KEY WORDS

Zeeman effekti, kristall maydon, Shtark effekti, kramers singletlari, granat struktura, ortoalyuminat, kvazidublet, kvaziizing.

ABSTRACT

The magnetic properties of the rare earth TbAlO3 orthaluminate have been studied in detail in the wavelength range 420-750 nm, the temperature and spectral relationships in the temperature range 90-300 K. The temperature dependence of the Verdet constant measured along the axis of the TbAlO3 crystal [110], the contribution of the Van-Flax "mixing" mechanism electronic states of the Tb3+ - RE-ion in the Faraday rotation (in an external field H) in a given geometry of the experiment.

NODIR YER ELEMENTLI PARAMAGNIT GRANATLARNING MAGNIT XOSSALAR

Saidov Qurbon Sayfulloyevich [1] , Umedov Shokir Kamolovich [2]

Saidlonova Madina Shuxratovna [3]

[1] Buxoro davlat universiteti
[2] TIQXMMI Buxoro filiali
[3] BuxDU magistr

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Zeeman effect, crystal field, Stark effect, Kramers singlets, garnet structure, orthoaluminate, quasi-doublet, quasizing.Zeeman effekti, kristall maydon, Shtark effekti, kramers singletlari, granat struktura, ortoalyuminat, kvazidublet, kvaziizing

ANNOTATSIYA

Terbiy nodir yer ionli ortaluminatning magnit xossalarini 420 – 750nm to'lqin uzunliklari intervalida, 90 - 300K temperatura oralig'ida harorat va spektral bog'liqliklari batafsil tadqiqot qilingan. TbAlO3 kristallning [110] o'qi bo'ylab o'lchangan Verde doimiysining haroratga proporsionalligi, tajribaning berilgan geometriyasida Faradey aylanishida (tashqi H maydonda) Tb3+ - NY-ion elektron holatlarining Van-flek "qo'shilishlari" mexanizmining hissasi o'rganilgan.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

KIRISH

Yaxshi ma'lumki, yetarlicha past uyg'otish energiyalarida ($E<40000cm^{-1}$) uch valentli nodir yer elementlarining kristallardagi ionlarining optik spektrlari $4f-4f$ taqiqlangan o'tishlar bilan bog'liq bo'lganligi uchun muhim energetik ma'lumotlarga egadir. Bunda o'tishlar nodir yer ioning asosiy $4f^{(n)}$-konfigurastiyasi multipletlarning shtark sathlari orasida sodir bo'ladi. Hozirgi kunda qator nodir yer ionlarining (Tb^{3+}, Dy^{3+} va b.) granatlar va ortoalyuminatlar strukturalarda uyg'ongan sathlarining ($E<10000sm^{-1}$) energetik spektrlari, spektroskopik parametrlari va to'lqin funksiyalari muhimdir. Past simmetriyali kristall maydonlarda alohida nodir yer ionining shtark bo'linishlari o'ziga xos tavsifga ega bo'lishi ularni o'rganilishini qiyinlashtiradi.

Granat strukturada nodir yer (NY) ionining energetik spektri ortorombik simmetriyali (D_2) kristall maydon (KM) shakllanadi. Shuning uchun granat strukturalardagi nokramers ionlarining (to'lmagan $4f$ qobig'chada juft sonli elektronlar bo'lgan Tb^{3+}, Dy^{3+} ionlar) spektrlaridagi o'ziga xoslik ehtimoliy dubletlarning kvazidublet deb ataluvchi holati bilan tushintiriladi. Kvazidubletlar ~$1sm^{-1}$ energetik interval bilan ajralgan ikkita juda yaqin joylashgan shtark singletlari sistemasidan iborat, hamda ularni optik tajribalarda bevosita kuzatib bo'lmaydi. Bunday hollarda NY-birikmalarning odatdagi spektroskopiyasida optik spektrlarni aniqlashda yetarlicha qiyinchiliklar paydo bo'ladi va nazariy hisob qilinadigan komponentalardan kam chiqadi. Buning natijasida nokramers NY ionlarining asosiy $4f^{(n)}$-konfigurastiyasining uyg'ongan multipletining shtark sathchalari tabiatini aniqlash hozirgi kunda qismlardan iborat hatto ziddiyatli tavsifga egadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

NY-ionlarining spektrlarini aniqlashda ananaviy zeeman spektroskopiyasi usulida izlanish olib borish mumkin. Bunda elektrodipol yaqinlashishdagi $4f-4f$ taqiqlangan o'tishlarni o'rganish imkoniyati bo'ladi. Tadqiqotlarning magnitooptik usullarining yuqori informatsion usuli bo'lishiga sabab nokramers nodir yer ionlarining multipletlarining energetik spektrlaridagi shtark bo'linishlar bilan Zeeman effekti spektrlarida $4f-4f$ o'tishlar sohasida bir qiymatli munosabat hosil bo'ladi. Shuning uchun Zeeman effekti spektrlaridagi eksperimentda kuzatiladigan o'ziga xoslikni tahlil qilib NY-ionining energetik spektridagi kvazidublet holatlarni aniq pozistiyalash va identifikastiyalash imkoniyati tug'iladi. NY-granatlardagi optik o'tishlardagi matrisa elementlarini tanlash qoidasi bilan olinganda, amaliy ilovalarda qo'llaniladigan $4f-4f$ o'tishlar sodir bo'ladigan kvazidubletlarning to'lqin funksiyalarining simmetriyasini aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi[1].

Kristallardagi nodir yer ionlarining shtark bo'linishlarining tabiatini tadqiq etish usuli sifatida Zeeman effekti spektrini modellashtirish va interpritasiya qilish uslubi, optik va magnit o'lchashlar usullaridan shubhasiz ustundir. Magnit maydonga kiritilgan nodir yer birikmalaridagi ruxsat etilgan optik o'tishlar soni optik spektrlardagi o'tishlardan kamroq bo'ladi va nazariy yondashish bilan etarlicha yaqin keladi. Ichki $4f$-elektronlarning NY-ionning $5s^2$ va $5p^6$ - qobig'lar bilan kuchli ekranlanishi, ularning kristall maydoni bilan ta'sirlashish kattaligini aniqlaydi. Bu kattalik spin-orbital ta'sirning

kattaligidan yetarlicha kattadir. Bu holda erkin NY-ioni energetik spektrini qurish sxemasi buzilmaydi va kristall maydonni g'alayonlanish deyish mumkin. Bu g'alayonlanish multipletlarning va har xil J sonli sust aralashadigan (g'alayonlanish nazariyasining ikkinchi tartibida) holatlarning $(2J+1)$ - karrali ayniganligini qisman yoki to'liq yo'qotadi.

Bu holatda $\vec{J}$ to'liq burchakli moment taxminan «yaxshi» kvant sonligicha qoladi. Granatlarda NY-ionlarning kristall maydon bilan o'zaro ta'siri NY-ionlarning o'zaro almashinish va dipol-dipol o'zaro ta'siridan miqdor bo'yicha ancha katta bo'ladi. Granatlarda kristall maydon ta'sirida NY-ion asosiy multipletining ajralish $\approx 10^2 \div 10^3$ sm^{-1} ni tashkil etadi, shu vaqtning o'zida dipol-dipol va almashinish o'zaro ta'siri yuzaga keltirgan ajralish $\approx 1 sm^{-1}$ ga teng bo'ladi. Shuning uchun bu birikmalardagi NY-ionlarning energetik spektrini o'rganishda, almashinish va dipol-dipol o'zaro ta'sirlar, yuqori temperaturalar (T≈100K) sohasida hisobga olinmaydi.

Yuqorida aytilgandek, granatlardagi NY-ionlardagi D_2 nuqtaviy guruh simmetriyasi bilan ifodalanadigan, (c - o'rinlar) dodekaedrik vaziyatlarni egallaydi. NY-ionlar atrofidagi kristalli simmetriyaning past darajasi asosiy sath multipletlarning ayniganligini maksimal kamayishiga olib keladi. Bu sathlar juft sonli $4f$ - elektronlarning (nokramers ionlari) ionlari uchun $(2J+1)$ singlet sathlarga va toq sonli $4f$ - elektronlarning (kramers ionlari) ionlari uchun $(J+1/2)$ dublet sathlarga ajraladi. Kramers teoremasining bu asosiy natijasi NE-birikmalarning magnetizmida katta rol o'ynaydi. Bevosita optik o'lchovlar bilan yoki magnit, magnitooptik magnitoelastik tekshirishlar ma'lumotlaridan (natijalardan) bilvosita metodlar bilan aniqlangan. Bunday yondashish granat kristallaridagi NY-ionlarning kristall maydon ta'sirida shakllangan energetik holati strukturasini bir qiymatli rasshifrovka qilish va ifodalashga imkon beradi.

NATIJALAR

NY-granatlarda yutilish spektrlarini, lyuminesstenstiyani, Roman sochilishini va boshqa effektlarni o'lchash, kristall maydondagi NY-ionlar multipletlarining ajralishi tavsifi haqida ma'lumotlar olishga, ularning energetik sathlari joylashishi va sonini aniqlashga imkon berdi. Ishonchli aniqlanishicha, granatlar strukturasida (Dy^{3+}, Er^{3+} va h.z.) kramers ionlarning asosiy holati dublet bo'lib, u NY-ion asosiy multipletining birinchi uyg'ongan sathchasidan ~30÷500 sm^{-1} energetik interval bilan ajratilgan. Shu vaqtning o'zida, nokramers NY-ionlarining asosiy holatlari etarlicha yaxshi izolyastiyalangan (Pr^{3+}, Ho^{3+}) shtark singletlarini tashkil etadi. Yoki kvazidublet deb nomlanuvchi yaqin joylashgan shtark singletlaridan («tirqish») kengligi ~1 sm^{-1} dan oshmaydi) shakllanadi.

Xuddi shunday (Tb^{3+}, Ho^{3+}) NY-ioni asosiy multipletining uyg'otilgan shtark sathchasidan etarlicha aniq ajratilgan va Gd^{3+} ion asosiy holati bo'lib (S - ion, bu holda L=0) orbital singlet hisoblanadi. Nodir yer granatlari-gallatlari va alyuminatlarining magnit xossalarini asosiy holatidagi Rassel-Saunders bog'lanishiga bo'ysinadigan NY-ionlarning tugallanmagan $4f$ -qobig'i belgilaydi. Shu bilan birga $4f$ - elektronlarning to'lqin funksiyalari yaxshi lokallashtirilgan, ya'ni $4f$ - qobiqlarning radiuslarini panjara doimiysiga nisbatan ancha kichik deb hisoblash mumkin, bu esa kristallardagi NY-ionlarni magnit ma'nosida

erkin va o'zaro bir-biri bilan ta'sirlashmaydigan deb hisoblashga imkon beradi ($R^{3+} - R^{3+}$ magnitodipol o'zaro ta'sir faqatgina T~1K temperaturada ahamiyatga ega bo'ladi). Shuning uchun, NY-granatlar – gallatlar va alyuminatlar temperaturaning keng sohalarida parametrik hisoblanadi va faqat ~2K dan past temperaturalarda antiferromagnit holatda bo'ladi. Lekin oxirgi vaqtlarda NY-birikmalar (granatlar ortoalyuminatlar va boshqalar) magnetizmida quyidagi asosiy faktdan aktiv foydalaniladilar. NY-granatlarning magnit qabul qiluvchanligi χ (asosan T ning past sohalari) ning temperaturaga bog'liqligini (o'zini tutishini) aniq ifodalash uchun D_2 simmetriyaga ega bo'lgan past (kam) simmetrik kristall maydonning NY-ionlar energetik spektriga ta'sirini hisobga olish zarur. Bu holat past temperaturalarda hisobga olinsa past simmetriyali (D_2, C_s va h.k.z. simmetriyani) o'zini notrevial tutadi. Birinchidan, NY-granat magnit qabul qiluvchanligi anizotropiyasiga, ikkinchidan, NY-ionlar (Dy^{3+}, Er^{3+}) qatori asosiy dubletining g- faktori kuchli darajada anizotrop bo'lib – uning yagona g-parallel komponentasi noldan farqli bo'ladi va ion faqat bir yo'nalishda magnitlanadi.

Past simmetriyasi KM effekti va ancha katta bo'lgan kristallografik anizotrop magnit energiyasi – kristall panjara bilan magnit momentining o'zaro ta'sir energiyasi R^{3+} NY-ion magnit momentlarini «izing» magnetikka aylantirib, granat kristallida aniq bir yo'nalish bo'yicha joylashtiradi. Kramers NY-ionlari holida, atrof simmetriyasi va KM ning aniq parametrlari, NY-ion o'zini «izing» magnitidek tutishda katta rol o'ynaydi. Kramers dubletining aniq to'lqin funksiyalaridagina g - tenzor anizotrop bo'ladi . Bundan tashqari KM NY-ioni qabul qiluvchanligining ancha katta anizotropiyasiga olib keladi va buning natijasida tajriba ma'lumotlari mos keladi. Turli kristallografik yo'nalishlar bo'yicha χ(T) temperatura bog'lanishining sifat jihatdan farqli xarakterini aniqlaydi. Ishga asosan $H_{kr} = \alpha_2 B_2^0 O_2^0$ ko'rinishdagi sodda gamiltonian bilan bir o'qli KM da kramers NY-ionining NY-ionining asosiy dublet holatini qarab chiqish mumkin. Ancha yuqori T da qabul qiluvchanlik izotrop bo'lishini ko'rsatish mumkin:

$$\chi_{//}^0 = \chi_{zz}^0 = \frac{2g_{j_0}^2 \cdot \mu_B^2 \cdot N}{3kT} \quad (1)$$

Bunda g_{j_0}- NY-ion asosiy multipleti Lande faktori. Shu vaqtning o'zida, temperatura pasayishi bilan z o'qi bo'yicha qabul qiluvchanlik $\frac{1}{T}$ ko'rinishda o'sib boradi va $KT >> \Delta_1$ (Δ_1 -kramers ioni asosiy va birinchi qo'zg'olgan holatlari orasidagi masofa) shart bajarilganda ikki sathli sistemaning χ qabul qiluvchanligi ga mos keladi:

$$\chi_{//}^0 = \frac{M_{//}^0}{H} \qquad M_{//}^0 = \frac{1}{2}\mu_B \cdot g_{//} \cdot N \cdot th\left(\frac{\mu_B \cdot g_{//} \cdot H}{2kT}\right) \quad (2)$$

Bu holda «izing» o'qiga perpendikulyar bo'lgan, kristallografik yo'nalishga mos keladigan $\chi_{\perp}^0$ ko'ndalang qabul qiluvchanlik Van-Flek qo'shilishi kelib chiqishiga ega va temperatura pasayishi bilan doimiy (chegarada) limitga intiladi:

$$\chi_{\perp}^0 = \frac{g_{j_0}^2 \cdot \mu_B^2 \cdot N}{\Delta_1} \quad (3)$$

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

«Izing» NY-ioni qabul qiluvchanligiga qo'shiladigan bu ulush tashqi N magnit maydon qo'yilganda ionning asosiy holatiga qo'zg'olgan holatlarning «aralashishi» bilan Bog'liq. Umuman aytganda u, kristall magnitlanganda kramers dubletlarining og'irlik markazi siljishi bilan belgilanadi.

Asosiy holati singlet bo'lgan ($Pr^{3+}, Eu^{3+}, Tm^{3+}$) nokramers NY-ionlari uchun g'alayonlanish nazariyasi bo'yicha faqatgina asosiy holatga qo'zg'olgan sathchalarning «aralashishi» ni hisobga olganda noldan farqli magnit momenti yuzaga keladi (Van-Flek mexanizmi).

MUHOKAMA

Granat kristall maydonidagi (Tb^{3+}, Ho^{3+}) nokramers NY-ionlarining asosiy holati ikkita yaqin joylashgan singlet-kvazideblet ko'rinishida bo'ladi. D_2 simmetriyali joy egallagan NY-ion uchun «izing» o'qi orientastiyasi (nokramers NY-ionlari holidagidek) KM parametrlarining aniq kattaligiga bog'liq emas. Ammo, berilgan kvazidublet hosil qilgan shtark singletlari funksiyalari simmetriyasi bilan aniqlanadi.

Umuman aytganda, D_2 simmetriya holatida, «izing» o'qi yo'nalishi 2-tartibli burish o'qlarining biri bilan mos keladi (ya'ni kristallografik koordinatalar sistemasining o'qlaridan biri bilan). N tashqi magnit maydon tomonidan ajratilgan. NY-ionining (granat strukturasida -noekvivalent pozistiyani egallagan) kvazidublet energiya sathlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$E_n^{(\pm)2} = E_n^{(0)r} \pm \frac{1}{2}\Delta_n^{(r)};$$
$$\Delta^{(r)} = \sqrt{\Delta_0^2 + (\mu_\alpha H)^2}$$

(4)

Bu erda $\mu_\alpha = g_0 \cdot \langle a | \hat{j}_a | b \rangle \cdot \mu_B$ - kvazidublet magnit momenti; $E_n^{(0)}$ - kvazidubletning «og'irlik markazi; $|a\rangle, |b\rangle$ - singletlarning to'lqin funksiyalari; Δ_0 -past simmetik KM da kvazidubletning boshlang'ich ajralishi» («parchalanish»); μ_a parametrlar (burchakli moment operatori komponentasi) $\hat{j}_k$ operator matrista elementlari kattaliklari bilan aniqlanadi, xuddi shunday bo'lar g - tenzor simmetriya o'qi (ya'ni «izing» o'qi) yo'nalishini aniqlaydi. Tb^{3+} va Ho^{3+} ionli granatlar – gallatlar va alyuminatlar uchun Δ_0 da parametrlar KM nazariyasi bo'yicha hisoblangan. Shuni takidlash kerakki odatda granat strukturasida Tb^{3+} va Ho^{3+} ionlar keskin anizotrop g - faktorga ega (g-faktor komponentalardan biri boshqa ikkitasiga nisbatan ancha katta bo'ladi), bu esa ular magnitlanishing «kvaziizing» xarakterini ifodalaydi.

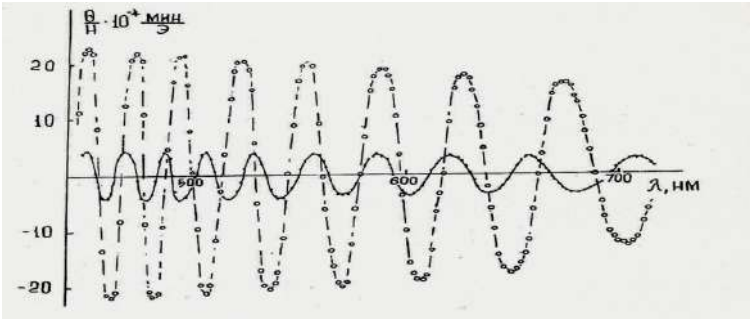
Haqiqatdan, agar nokramers NY-ionining asosiy holati kvazidublet bo'lsa va asosiy multiplet qo'zg'olgan shtark sathchalaridan etarlicha katta energetik interval bilan ajratilgan holatlarning (g'alayonlanish nazariyasi ikkinchi tartibda) «aralashishi» Van-Flek taklifi yordamida NE-sistemani magnitlanishi past temperaturada hisoblanganda, u ikki sathli sistema magnitlanishiga mos keladi. Xuddi shunday asosiy holatga ega nokramers NY-ionlar z - o'qiga perpendikulyar yo'nalishida (maydon bo'yicha chiziqli yaqinlashishida) magnitlanmaydilar.

Turli xil kristall pozistiyalarda joylashgan magnitoaktiv ionlarning spektrini farqlash uchun turli kristallografik yo'nalishlarda magnitlash kerak bo'ladi. Bunda ionning optik spektridan farqli ravishda, qo'yiladigan tashqi magnit maydon

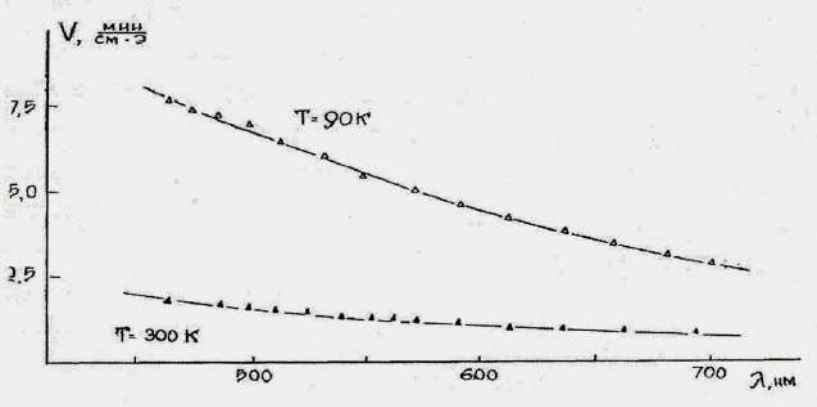
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

kristalldagi aynishni pasaytiradi va ionning elektron holatlarini «qo'shilishini» ta'minlaydi. Shuningdek magnit maydondagi kristalldagi NY-ioni uchun tanlash qoidasiga binoan ruxsat etilgan o'tishlar soni kamayishiga olib keladi. NY-granatlardagi optik o'tishlarning matrista elementlari uchun tanlash qoidasini hisobga olish etarlicha soddalashadi hamda shtark sathchalarning to'lqin funksiyalari simmetriyasini aniqlash imkonini beradi. Bunda shtark sathlarda $4f-4f$ taqiqlangan (elektrodipol yaqinlashishda) o'tishlar sodir bo'ladi.

NY –ortaluminat tuzilishga ega bo'lgan birikmalar optik nuqtai nazardan ikki o'qli kristallardir va ularni o'rganishda chiziqli magnitooptik effektlarni o'rganishda katta tabiiy ikkilamchi sinish uchun ($\Delta n \sim 10^{-2}$) jiddiy muammo yuzaga keladi [1,3]. Shuning uchun $TbAlO_3$ dagi polarizatsiya ellipsining katta o'qi burilish θ burchaklarining to'lqin uzunligiga λ bog'liqligi tebranuvchi xarakterga ega (1-rasm), va tebranishlar amplitudasi Faradeyning burilish burchagiga α_f , davri esa tabiiy ikkilamchi sinishi qiymatiga Δn mutanosib. Eksperimental ma'lumotlardan aniq ko'rinib turibdiki (1-rasmga) haroratning pasayishi bilan tebranishlar amplitudasi keskin oshadi, bu $V=2\Delta n\cdot\pi\cdot\theta/\lambda\cdot H$ formulaga muvofiq V doimiyning oshishiga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, burchakning T haroratiga tebranish bog'liqligi haroratning pasayishi bilan tebranish davrining pasayishini aniq ko'rsatadi, bu esa past temperaturalarda Δn o'sishini ko'rsatadi. $TbAlO_3$ da Verde doimiysi V ning spektral o'zgarishini tahlil qilish $V\sim\omega^2/(\omega^2_0-\omega^2)$ chastotaviy bog'liqligi yaxshi aniqlik darajasi bilan yaqinlashtirilganligini ko'rsatdi. Bu erda ω - yorug'lik chastotasi, $\omega_0=99\times10^{14}s^{-1}$ - ortalüminat strukturasida tuzilishidagi Tb^{3+} ionlaridagi 4f-5d elektr dipol ruxsat etilgan o'tishlarining (spini va juftligi bo'yicha) "effektiv" chastotasi. Shu bilan birga, 90-300K harorat oralig'ida [110] o'qi bo'ylab $TbAlO_3$ da t FE ning haroratga bog'liqligini o'rganish λ=506 nm to'lqin uzunligida teskari Verdet doimiysining 1/V T haroratga bog'liqligi chiziqli bo'lib chiqadi (eksperimental xato chegarasida ichida ~5÷7%). Shunday qilib, [110] o'qi yo'nalishi bo'yicha $TbAlO_3$ ortoaluminatining Verde doimiysi $V_{[110]}$ temperaturaga teskari proporsional (V~1/T), bu an'anaviy bog'liqlikdan (V~χ) sezilarli darajada farq qiladi [22].

Rasm 1. $TbAlO_3$ kristalli qutblanish ellipsi katta o'qining buralish burchagi spektral xarakteristikasi: (-◦-) – 90K; (-•-) - 300K; H‖[110].

Rasm 2. Verde doimiysining turli temperalardagi (90K va 300K) spektral xarakteristikalari.

XULOSA

1. NE - ortaluminat $TbAlO_3$ ning Verde doimiysining 4200 - 7500 A to'lqin uzunliklari oralig'ida, 90 - 300K harorat oralig'ida harorat va spektral bog'liqliklari batafsil o'rganildi. Magnit kirituvchanligi χ ning haroratga bog'liqligidan, [110] o'qi bo'ylab o'lchangan Verde doimiysi haroratga teskari proporsional.

2. $TbAlO_3$ kristallning [110] o'qi bo'ylab o'lchangan Verde doimiysining haroratga teskari proporsionalligi, tajribaning berilgan geometriyasida Faradey aylanishida (tashqi H maydonda) Tb^{3+} - NY-ion elektron holatlarining Van-flek "aralashishlari" mexanizmining hissasi yo'qligi bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidov Q.S., Bekmurodova M.B. Complex movement of object.// International Scientific Journal. 85:5 (2020), pp. 316-322.
2. Очилов Л.И., Арабов Ж.О., Ашурова У.Д. Измерение преобразования потенциальной энергии в поступательную и вращательную энергию с помощью колеса максвелла.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 18-21.
3. Shavkatovich S.F., Baxtièrovna N.Y.Changes occuring in ferromagnets by adding some mixture.// Scientific reports of Bukhara StateUniversity. (2020),pp8-13
4. Dzhuraev D.R., Turaev A.A. Features of key parameters of field transistors.// Scientific reports of Bukhara State University, (2020)№2 PP7-10.
5. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С., Аскаров М.А. Зависимость магнитно модулированной структуры от ориентации поля в кристалле.// Вестник науки и образования. (2020) № 18(96) Часть 2 С 6-9.
6. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020) С 4-6.
7. Turaev A.A. Термочувствительный параметр полевого транзистора в режиме ограничения токов.// №2 С 81-84.
8. Valiev U.V., Dzhuraev D.R., Malyshev E.E., Saidov K.S. Electronic structure of the ground multiplet of the Dy3 + ion in the DyAlO3 orthoaluminate.// Optics and Spectroscopy. (1999) PP 703-706.
9. U.V. Valiev., V. Nekvasil., Sh.I Mukhamedhanova., D.R. Dzhuraev., K.S.Saidov. Experimental Definition of Zeeman Splitting of Excited States of Tb3+ Ion in Y3Al5O12.// Physica status solidi (b) (1999). PP 493-501.

10. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020). С 4-6.

11. Saidov.Q.S. , Bekmurodova.M.B. The problem of teaching heat transfeer and heat exchange in schools and lyceums.// JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviawed Journal 6:9 (2020), pp. 176-183.

12. Boidedaev S.R., Dzhuraev D.R., Sokolov B.Y., Faiziev S.S. Effect of the transformation of the magnetic structure of a FeBO3:Mg crystal on its magnetooptical anisotropy.// Optics and Spectroscopy 107:4 (2009), pp. 651.

13. Шарипов М.З., Соколов Б.Ю. Файзиев Ш.Ш. Влияние перестройки магнитной структуры кристалла FeBO3:Mg на его магнитооптическую анизотропию.// Наука, техника и образование 10:4 (2015), С. 15-18.

14. Astanov S., Niyazkhonova B.E. Luminescent properties of vitamins in monomeric and associated states in a polar solvent.// Journal of Applied Spectroscopy. 55:5 (1991), pp. 1103-1106.

15. Nasirova N.K. Bound and ground states of a spin-boson model with at most one photon: non-integer lattice case.// Journal of Global Research in Mathematical Archives (JGRMA) 6 , (2019) PP 22-24.

16. Файзиев Ш.Ш., Саидов К.С. Электронная структура основного мультиплета иона диспрозия в ортоалюминате.// Academy, (2020) С 4-6.

17. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.// Вестник науки и образования. (2020). №20 (98). С 6-9.

18. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

19. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-1

20. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

21. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

22. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

23. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

24. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons.// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

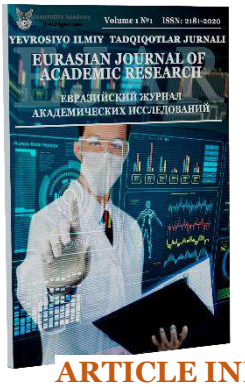
25. Juraev Kh. Training materials on sources of the alternative energy in integration of natural sciences.// Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. – Vienna, 2015. – P. 32–35.

26. Juraev Kh.O., Khamdamova N.M. Using alternative energy sources in education.// Modern humanitarian research. – Moscow, 2015. №3. – P. 42–48.

27. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

28. Kahhorov S.K., Juraev Kh.O. Use of alternative energy sources at the natural sciences lessons.// The Way of Science. 2017. №2 (36).–P. 148-150.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

BUKHARA FOLK ART AND ITS FEATURES

Janibekova Yulduz Mamarajab qizi [1]

[1] O'zMU master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4718274

ARTICLE INFO

Received: 21th April 2021
Accepted: 23nd April 2021
Online: 25rd April 2021

KEY WORDS

tradition, wedding, "Madaniyat", " Folklor", "Nikoh to'yi", "Buxorocha va Mavrigi", , "Sallabandon", "Guli surx", "Zang raqsi""Lachak taqish", "Qayroq ufori"," Ufor", "Larzon" "Lola sayli", "Kindik tushdi", "zirak taqish"

ABSTRACT

This article examines the scientific study of folklore in the system of traditions and national culture. In addition, the local forms of wedding ceremonies in the system of national folklore genre, their functions are revealed. In particular, the peculiarities of wedding ceremonies in Bukhara region were studied.

BUXORO FOLKLOR SAN'ATI VA UNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Janibekova Yulduz Mamarajab qizi [1]

[1] O'zMU magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

"Madaniyat", " Folklor", "Buxorocha va Mavrigi", , "Sallabandon", "Guli surx", "Zang raqsi""Lachak taqish", "Qayroq ufori"," Ufor", "Larzon" "Lola sayli", "Kindik tushdi", "zirak taqish"

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada milliy madaniyatimizning ko'rinishlaridan bo'lgan folklor, uning o'ziga xos xususiyatlari, shakllari tadqiq etilgan. Shuningdek, Buxoro folklori,uning namoyon bo'lishi, yoshlarda badiiy-estetik didni rivojlantirishiga ta'siri va zamonaviy ahamiyati tahlil etilgan.

Qadimdan diyorimizning ko'rkam va madaniy-ma'rifiy maskanlaridan biri bo'lgan Buxoroiy sharifning boy xalq ijodiyoti o'zining hayotbaxshligi, va ayni payta, kasbiy musiqa shakllanishida muhim manba bo'lganligi bilan ham benihoya ahamiyatlidir. Xalq og'zaki ijodi turli soha olimlari (folklorshunos, etnograf, adabiyaotshunos, va b.) tomonidan tadqiq etilgan.[1]Bu jixatdan alohida e'tiborli va qimmatli fikrlarni san'atshunoslik fanlari doktorlari F. Karomatli, I. Rajabov, T. Vizogo va A. Nazarovlarning tadqiqotlarida ko'ramiz.

Mutaxassislar Buxoro an'anaviy musiqasining kelib chiqish negizlarini aniqlashda, hamda o'ziga xos xususiyatlarni anlab olishda bir qator manbalarni inobatga olish zarurligini qayd etdilar. Masalan, musiqashunos olimlar A. Nazarov va R. Yunusovlarning fikricha, " Zardushtiylik (milloddan avvalgi XV asrdan)", budizm (Kushon podsholigi, miloddan avvalgi I asr-milodning III asri) diniy qo'shiqchiligi bilan, sosoniy, kushan va turkey (V – VII asrlar) sulolasining saroy musiqachiligi an'analari bilan uzviy bog'liq bo'lgan Buxoro musiqasi mahalliy asoslari, bir tomondan, hind- eron merosini, ikkinchi tomondan, turkey merosni o'ziga singdiradi. O'rta asrlarda ana shunday boy ijodiy negizda Buxoro ko'pgina milliy (eron, arab, tojik va boshqa) hamda mahalliy (Farg'ona, Toshkent, Xorazm va hokozo) musiqa uslublarining shakllanishiga kata ta'sir ko'rsatdi.[2] Bu fikirga katta asos bor albatta. Buxoro musiqasida qadimdan kelayotgan turli etnik guruhlarning musiqiy qadryatlari bir-biririga bog'lanib ketganligi shubha tug'dirmaydi. Biroq bu hudud musiqasining boshqa mahalliy musiqa uslublari shakllanishiga ko'rsatgan ta'sirini asoslovchi kuchli ilmiy dalil yo'q bizda. Bu masalaga taniqli mushiqashunos olim Fayzulla Koromatli tomonidan turli yil (1960. 1982) larda Buxoro shahri va viloyatlarida uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiya natijalarioydinlik kiritishi mumkin edi. Chunki ekspeditsiya davomida viloyatning uzoq tuman va shaharlarida istiqomad qilayotgan aholi hayotida kechayotgan musiqiy jarayonlar, hamda baxshilar ijodida yuzaga kelgan turfa an'ana va musiqiy namunalar magnit tasmalarga yozib olingan. Afsuski, atoqli olim jamlagan qimmatli ma'lumotlar va musiqiy materiallar to'liq holda chop etilmagan, balki maxsus hisobot tarzida yozilib, San'atshunoshlik instituti kutibxonasiga topshirilgan. Ekspeditsiya davomida magnit tasmalarga tushurilgan nashr ettirilgan " O'zbek xalqi musiqa merosi (XX asrda)" turkumida e'lon qilingan.[3]

Fayzulla Karomatlining Buxoro hududi bo'ylab qilgan musiqiy-folklor ekspeditsiyasining natijasi o'laroq olimning o'zbek musiqasida mavjud to'rta asosiy mahalliy (Farg'ona – Toshkent , Surxondaryo – Qashqadaryo, Xorazm va b.) uslubning biri – Buxoro – Samarqand musiqa uslubi ilmiy idrok etilgan edi. Olimning bu kabi ilmoy hulosalari musiqashunoslik fanida hozirgi kungacha e'tirof etilgan " O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"ning ikkinchi jildida " Buxoro – Samarqand musiqa uslubi"ga quyidagicha ta'rif berilgan: " Buxoro – Samarqand musiqa uslubi shu shaxarlar va viloyatlarning hududlarida muayyan ijtimoiy – tarixiy vaziyat kesimida uzul – kesil qaror topgan va ustuvorlik maqomiga yuksalgan musiqiy an'analar majmuidir. Qadimdan madaniyat maskanlari bo'lmish bu vohalarda cholg'u kuylari, xalq qo'shiq va ashulalari hamda mumtoz musiqa ijodiyoti namunalari keng

[1] To'raev F.J Buxoro mug'anniylari. - .: Fan. 2009. – 323 b
Remel L.I. Aritekturniy opnament Uzbekistana. Istoriya razvitaya I reoriya postroeniy.: -T., 1961.-604 s

[2] Alimbayeva K ., Axmedov M. Narodnaya muzikanti Uzbekistana. – T.: Goslitizdat. 1959. -127 s.

[3] Ibragimov O. Fargano - Tshkentskie. – T.: Media Land. 2006 – 175 s

o’rin tutadi. Ayniqsa, kasbiy musiqa yo’nalishlari xilma- xilligi va musiqa voqeligida keng yoyilganligi bilan ajralib turadi”.[4] Bu yerda Buxoro va Samarqand musiqa an’analari, jihatdan yaqinligi nuqtai nazardan bir uslubiga birlashtirib berilgan. Masalan, Buxoro-Samarqand mahalliy musiqa uslubining o’ziga xos jihatlaridan biri sifatida ikki tillilik (shiru – shakar) an’anasi tilga olinib, bunda ham xalq musiqasi, ham kasbiy musiqaga doir ko’plab aytimlar o’zbek va tojik tillarida kuylanishi qayd etilgan. Lekin bu kabi ta’riflarda Buxoroning o’zigagina xos, ammo musiqashunoslikda hanuz o’rganilmagan “Sozanda”, “ Bahri tavil”, “Chillaki”, “Chorchillaki”, “Zaboniy”, “Javoniy”, “Mayda g’azal”, “Mavrigi” va “Buxorocha”lar alohida bir uslubni ifodalashi takidlanmaydi, balki “Buxoro – Samarqand uslubi” iborasida umumlashtirilib yuritiladi. Holbuki, Buxoro musiqa an’analarini Samarqand uslubidan alohida ajratib turuvchiboshqa ko’rinishlari ham oz emas. Ayni paytda Samarqandning ham o’ziga xos musiqiy an’analari mavjud. Shu singari omillarni inobatga oladigan bo’lsak, bu har ikkala hududning betakror musiqa an’analarini “Buxoro – Samarqand ” iborasida umumlashtirilishi unchalik ham asosli emasligi ko’zga tashlanadi.

To’g’ri, Buxoro musiqasida mavjud qator jaraglar va ijro yo’sinlari Samarqand madaniyatida ham mavjud. Hattoki, Buxoro Shashmaqomining mohir ijrochilari Samarqandda ham bo’lgan. Lekin Shashmaqomning Buxoroga xos ohang kuy ijro yo’nalishlari ma’lum darajada Samarqanddan farq qiladi.

Xullas, hozirgi davr o’zbek san’atshunoslari oldida turgan yangi ilmiy vazifalar asnosida bu har ikkla hudud musiqiy an’analarini alohida o’rganish dolzarb ekanligi shubha tug’dirmaydi. Shundan kelib chiqqan holda mazkur dissertatsiya mazmunida Buxoro musiqiy an’analariga alohida badiiy qiymatli hamda ilmiy tadqiqotga munosib mavzu sifatida yondosharkanmiz, bu borada o’rganilayotgan ob’ekt bo’yicha uslubiy tayanchlardan biri bo’lgan quyidagi dastlabki ilmiy ta’rifni keltiramiz: *Buxoro musiqiy an’analari deganda biz Buxoroiy sharif va uning hududlarida barqaror tus olgan, badiiy qiymati yuksak, lekin shaklu shamoyili va ijrochilik uslubi bilan o’zbek musiqasida alohida o’ringa ega musiqiy qadryatlar majmuyini tushunamiz.*

Shu o’rinda alohida takidlash joizki musiqiy merosining ajoyib namunalari bo'lmish “Buxorcha” va “Mavrigi” turkum taronalarining ham o'ziga xos poetik tabiati, tarixiy ildizlari, shakllanish bosqichlari va ijro uslublari mavjud. Bu borada o’zining kata mehnatlarini ayamagan folklorshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor Oxunjon Safarov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, ustoz Orif Atoyev, professor Fayzulla To'rayevlarlarning zahmatli mehnatlarini tilga olish joizdir. Ularning qalamiga mansub “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalari kitobida mazkur qo'shiq-raqs turkumlarining paydo bo'lish tarixi, tarkibiy tuzilishi, badiiy estetik xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot berilganligi, ilk bor mazkur turkumlarga mansub qo'shiqlar matn va kuylar notasining nisbatan mukammal jamlanganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bir qarashda mazkur turkumlar haqida ustozlarimiz tomonidan hamma fikr uzil-kesil aytilganday, hamma narsaga nuqta qo'yilganday tuyuladi. Lekin ularni har bir ijodkor, har bir tadqiqotchi o'zicha talqin va idrok etishga, yurak va shuur prizmasidan o'tkazib talqin qilishga haqlidir, menimcha.

[4] Safarov O., Atoev O., To’raev F. Buxorocha va Mavrigi taronalari. – T.: Fan. 2005. -277 b.
Pugachenkova G.A. Sredneaziatskie miniatyuri (XVI – XVIII vekov izbrannix obrazax). – T.: Glavnaya redaklopediy. 1994. – 54 s

Buxoroda shakllangan va taraqqiy topgan “Buxorcha” va “Mavrigi” qo'shiq-raqs turkumlari haqida tarixiy-madaniy ildizlarini, shakllanish bosqichlarini, ijro xususiyatlarini, ijrochilar repertuarining o'ziga xosliklarini, boshqa madaniy-qo'shiqchilik an'analari bilan bog'liqligini filologik, madaniyatshunoslik, tarixiy-etnografik va musiqashunoslik nuqtai nazarlaridan xolis va keng o'rganish va ularning madaniyatimiz tizimidagi o'rnini belgilash mamlakatimizda madaniyat va san'at sohasida izchil o'zgarishlar kechayotgan jarayonda alohida dolzarblik kasb etmoqda.[5]

Chunki Buxoroni, bu hududda yuzaga kelgan madaniyatni, buxoroliklarning madaniy-ruhiy qiyofasini anglash uchun “Buxoro shashmaqomi” bilan birga “Buxorcha” va “Mavrigi” turkumlarining mohiyatini nafaqat musiqiy fan, balki falsafa, ilohiyot, filologiya, tarix, psixologiya va boshqa ijtimoiy fanlar nuqtai nazaridan ham tushunish va idrok etish kerak. Avvalo, ta'kidlash joizki, “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalarining ikki tilda – o'zbek va tojik tilida ijro etilishi Buxoro qo'shiqchiligiga xos zullisonaynlikning yaqqol ifodasidir.

“Buxorcha” va ayrim hollarda “Buxorcha zang” nomlari bilan aytiluvchi bu turkumda maьlum vaqt birligida ijro etilishi ko'zlangan qo'shiq va raqslardan iborat qism ma'nosini ham anglatadi.

Buxoro to'y marosimlarida ijro etiladigan bu turkum to'ydagi vaziyatga, imkoniyatlar taqozosiga ko'ra uch paytdan iborat holda ijro etilardi.

“Buxorcha” turkumidagi ashula va raqslar doira, qayroq va zang singari urma cholg'ular jo'rligida ijro etilgan bo'lsa, hozir uning qadimiy ijro uslubi tub o'zgarishlarga uchragan. Hozirgi zamonamizga kelib, musiqa asboblar qatoridan rubob, tor, g'ijjak (skripka), elektron musiqa asboblari (organ), doira, dovul o'rin olgan. O'tmishda ijrochilar dastasi 3 – 5 kishidan iborat bo'lsa, endilikda 6 – 8 kishidan iborat. “Buxorcha” yoki “Buxorcha zang” ijrochilari ayollar bo'lgan. Bu xalq ijrochilik sanьatida ayollar bazmi uchun alohida asarlar silsilasining yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Buxoroda bu ijrochilarni “sozanda”deb aytiladigan hofizalar va raqqosalar guruhi ijro etardi. Bu qo'shiqlar saraxbor va naqoratdan iborat bo'lib, saraxbor yakkaxon tomonidan ijro etilsa (ayni zamonda uning o'zi raqqoslik ham qilgan), naqorat esa – ansamblь (jo'rnavozlikda) doira jo'rligida ijro etilgan.

Birinchi bo'limi – to'yona deyilgan, ikkinchisi – yakkaxonlik, uchinchisi – sargardonlik. Ularning matni sevgi-muhabbat mazmunida bo'lib, ayrimlari ulug'vorlik ruhiga sug'orilgan. Qo'shiqlar turkumi doyra jo'rligidagi raqs (zang) bilan tugagan, so'ngra hofizalar yana chiqishib, butun turkum jamoa ijrosi asosida intiho topgan.

“Buxorcha” ashula va raqs turkumi qanaqa to'yda ijro etilganiga qarab, aniqrog'i bazm yo shodiyonaning xarakteriga qarab, oxirida ilova tarzida bazm yo shodiyonani sharaflovchi “Muchal qo'shig'i” (muchal nishonlanayotganda), “Hinobandon qo'shig'i” (qizlar bazmi yo qiz yig'ini marosimida), “Chimildiq taьrifi” (chimildiqqa kirgan kelinu kuyov tabrigi), “Kelini xushro'y ovardem” (chiroyli kelinni keltirdik), “Sharbat yalatar qo'shig'i” (chimildiq bazmi va unga aloqador udumlar ijrosi jarayonida), shuningdek beshik to'yi yo xatna to'yiga ulanib o'tkaziladigan, kelin to'ng'ich farzandini ko'rganda, uni ona va ayol sifatida alqaydigan sallabandon (lachakbandon) marosimiga dahldor “Sallabondon qo'shig'i” singarilar ham kuylanadi. Bular turkumga alaqador emas,

“Buxorcha” – shashmaqom sho"balarining “Ufor” qismlari ohanglariga asoslangan serjoziba raqslarga behad boy. Undagi raqslar

[5] Safarov O., Atoev O., To’raev F. “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalari .:Toshkent “FAN”. 2005.

taqriban tubandagi besh ko'rinishda qaror topgan:

1. “Qayroq ufori” – faqat qayroq jo'rligida tez va quvnoq harakatlar zamirida qurilgan raqs.
2. “ Ravona ” – go'zalning xush raftori, nozik xiromi negiziga qurilgan bu raqs xonanda jo'rligidaijro etiladi.
3. “Ufor” – yakka raqqosa ijrosidagi ritmik raqs. Go'zal mushku anbarini taratib, tomashibinni sarxush etishga chog'langan xarakatlardan tarkib topgan raqs.
4. “Larzon” – faqat doira yoki bir necha doira jo'rligidagi sho'x – shaddot raqs. Bunda tanadagi xar bir a'zoning nafis titrog'i asosidagi dil o'rtaguvchi xarakatlar garmoniyasi orqali ma'no ifodalashga e'tibor berilgan. Bu raqs mustaqil yakka raqs sifatida ham alohida sho'xrat qozongan va ommalashgan. Bunda mashhur xoreograf I. Oqilovning xizmati katta rolь o'ynadi.
5. “Zang raqsi” yoki “Zang bandi” – qo'l, bel va oyoqlarga zang bog'lagan holda kuylanayotgan jo'rnavozlikdagi raqs.

“Buxorcha”dagi bu raqslarni ijro etishda kiyimga alohida e'tibor berish an'anaga aylangan. Chunki kiyim raqs shaklini ifodalovchi vosita bo'lib, unda raqsning turmushining qay bir jabhasiga aloqadorligi, insonni to'lqinlatirgan tuyg'u oqimi jilolanishidan tashqari sevgining umidbaxsh va iztirobli lahzalari o'sha kiyimning rangida, raqqosa harakatlariga uyg'un holda yelpinishlari, silkinishlari, qomatni yayratib tovlanishlari bo'rtib, akslanib turadi. Shu vajdan “Buxorcha”dagi raqslarni ijro etishda raqqosa, avvalo, har bir raqsga mos kiyim kiyishga alohida e'tibor bergan. Bu kiyimlarning aksariyati oq va qizil ranglarda bo'lishiga diqqat qilingan. Odatda raqqosa egnidagi zardo'zi ko'ylak yoki zardo'zi kamzulning yoqa va yenglari ham zar yo ipak bilan kashtalangan bo'lgan. Zardo'zi peshonabog' tang'ib olingan yoki kundal do'ppi kiyilgan.

Raqsdagi harakatlar jozibadorligini kuchaytirishda qayroq hamda qo'l bilagiga va belga solingan zang, shuningdek, oyoq bilagiga solingan zang yoki qo'ng'iroqchalar ham muhim qimmat kasb etgan.

“Buxorcha” raqslar aksari qomatni egmagan xolda ijro etiladi. Raqslar mazmunini to'ldiruvchi bu harakatlar esa: “qosh qoqish”, “elka qoqish”, “chashmak zani” – ko'z uchirdi, “maqomi gardon” – aylanish maqomi, “qarsi girda”- aylanma qars, “yakka qars”, “qo'sh qars”, “halqa yo musht”, “pardai ro'y”- yuz pardalash, “kulcha”, “siynalarzon”- ko'krak titratma, “larzon qanot ”- qanot qoqish, “larzon dast”- qo'l titratma, “panja larzon”- panja titratma, “charx”- chir aylanish, “charximiyon”- bel aylantirish, “charxi dutaraf” ikki tamonlama chir aylanish, “mor pechon” – ilon o'rama, mayda qadam singari nomlari borki, ularning xar bir ijrochi o'z mahoratiga mos tarzda bajara turib yangilaydi, natijada raqslarga yangi ruh bag'ishlaydi.

“Mavrigi” turkumi to'g'risida gap yuritganimizda ustoz Fayzullo To'rayev bu turkum migratsion qo'shiq ekanligi, lekin bu asrlar davomida Buxoroda – Buxoro san'ati va Eron san'atining sintezlashuvi asosida shakllanganligini aytgan. “Mavrigi” Marvdan zo'rlab Buxoroga ko'chirilgan barcha marvliklarning – nainki faqat fors-tojik, balki turkman, o'zbeklarning ham mushtarak ijodiy mahsulidir.

“Mavrigi” - turkumi Buxoroda to'y va shodiyonalarda faqat erkaklar ijrosida doira jo'rligida kuylanib, raqsga tushiladigan turkum qo'shiqlar silsilasi bo'lib, uch mustaqil asosiy payt va alohida payt sifatida shakllanib ulgurmagan qo'shiqlar va raqslar guruhidan iborat qo'shimcha qismdan tarkib topgan mustaqil asosiy paytlarning har biri o'z nomlanishiga ega bo'lib, bular quyidagicha:

Birinchi payt- “shahd”, o'n qo'shiq va undan ortiq raqslardan iborat. Ikkinchi payt- “Chorzarb”, bu payt ikki nusxada ijro etiluvchi yigirma to'rt qo'shiq va undan ortiq raqs tarkib topgan: birinchi nusxasi faqat tojikcha o'n to'rt qo'shiq va raqsdan iborat bo'lsa, ikkinchi nusxasi shiru shakar va o'zbekcha o'n qo'shiq va raqsdan tarkib topgan. Gap shundaki, bu ikki nusxa tinglovchilarning milliy tarkibi hisobga olingan holda ijro etilishga mo'ljallangan: aytaylik, tinglovchilarning ko'pchiligi tojiklar bo'lsa - tojik tilida ijro qilingan, o'zbeklar bo'lsa - o'zbek tilida ijro etilgan. Ayrim hollarda aralash holda ijro etish uchraydi.[6] Uchinchi payt- “Shikan-shikan”, o'n qo'shiq va raqsdan iborat.Qo'shimcha qismga mansub hazil qo'shiqlaru raqslar payt sifatida alohida nomga ega emas. Unda, asosan, hashoratlar, hayvonlar va odamlar haqidagi hazilomuz qo'shiqlar kuylana turib, raqsga tushiladi. Hozircha bu guruhga mansub sakkiz qo'shiq aniqlangan, bu qo'shiqlarning ayrimlari o'zbekcha ijrochilar repertuarida bir necha musiqalar uchraydi.

Mavrigilarni o'tmishda to'rt, keyinroq ayrim hollarda uch kishilik erkaklar ijro etishi an'anaga aylangan. Dastaning barcha a'zolari doira chalib, qo'shiq kuylaganlar, lekin raqsga tushmaganlar. Mavrigixonlar chaqirilgan davraga alohida raqqos va doiradast chaqirilgan, boshqa dasta tarkibiga kirmaganlar. Ammo vaqtlar o'tishi bilan raqsni ham mavrigixonlar dastasidagilarning o'zlari ijro eta boshlaganlar, chunki har gal alohida raqqos taklif etishning iloji bo'lmagan, qolaversa, alohida raqqosning moddiy kelishuvga ishiroki ham bunga mone'lik qilgan. Bu turkum, asosan, Buxoro shahar va qishloqlarida kuylanib kelinmoqa. Hozirgi zamonamizda mavrigixonlik ijrochilari zamonaviy musiqa asboblarda ijro etib kelmoqdalar.

Yana bir fikr shuki, “Mavrigi” turkumini, uning nomidan kelib chiqqan holda, sof eronlikliklarga mansub san'at namunasi sifatida talqin qilishga urinish hollari ba'zi san'atkorlar orasida uchrab turadi. Bunda fikrlarga qarshi dalil sifatida bir necha yil avval Eronlik san'atkorlar bilan ijodiy hamkorligimiz mobaynida biz eronlik san'at muxlislari va musiqashunos mutaxassislar oldida “Mavrigi” turkumini yaxlit ijro qilganimizda, Sharqdagi hamma san'at namunasini o'ziniki deyishga moyil bo'lgan eronlik san'atkorlar olimlar ijromizni diqqat bilan tinglab va tomosha qila turib: “faqat ijroning boshlanishi – “Shahd” Eronnikiga o'xshaydi, qolgan hamma qismi butunlay mustaqil sizlarnikidir” deb e'tirof etishganini alohida ta'kidlamoqchiman.

Shu bilan birga “Buxorcha” va “Mavrigi” qo'shiq-raqs turkumlarining madaniyatimiz tizimidagi o'rnini belgilashda alohida e'tibor qaratilishga muhtoj qator muammolar mavjudligidan ko'z yumib bo'lmaydi. Avvalo, mazkur qo'shiq-raqs turkumlarining barchasi to'laligicha to'planib, mukammal ilmiy sharhlar bilan nashr etilmaganligini, ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish ishlari tarqoq holda olib borilayotganligini ta'kidlash kerak. Yana bir ilmiy e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan jihat shuki, nimagadir “Buxorcha” turkumiga kirgan yozma adabiyot namunalarining aksariyati buxorolik shoirlarning ijodiga mansub emas (Soleh Buxoriy bundan mustasno). Jaloliddin Rumiy, Pahlavon Mahmud, Kamol Xo'jandiy, Abdurahmon Jomiy, Foniy Kashmiriy, Nozim Hirotiy, Zebuniso va Ishoq kabi turli darajada mashhurlikka ega shoirlarning asarlari undan joy olgani holda, keyingi VIII asr mobaynida Buxoroda tug'ilib, barkamol ijod qilgan o'nlab shoirlardan birortasining she'rlari, g'azallari turkumga kirmaganligi ajablanarlidir. Fikrimizcha, “Buxorcha”ning shakllanishida kelib chiqish jihatidan o'tmishda Buxoro bilan

[6] Safarov O., Atoyev O., To'rayev F. “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalari. 18 – 41betlar: Toshkent “FAN”. 2005.

bir tarixiy-madaniy makonda bo'lgan hududlarga mansub ijodkorlarning ishtirokini inkor qilib bo'lmaydi. Qolaversa, Buxorodan uncha olis bo'lmagan manzilda, aniqrog'i Qorako'l tumanida “Buxorcha” nomli qishloq mavjud. Menimcha, bu masala ham alohida tadqiqotlarga muhtojdir.

“Buxorcha” va “Mavrigi” taronalari yaxlit holda, tugal spektaklь sifatida umumiy ketma-ketlikda ijro etilishi kerakligi, bunday ijroning bir necha soat davom etishi hech kimga sir emas. Demak, ularni o'z nafosati bilan ijro etish uchun alohida yuksak mahorat talab qilinadi. O'tmishda bu yo'lni tanlagan shogirdpeshalar ustozlar yonida 10-12 yil davomida “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalarini ijro qilish sirlarini o'rganganlar. Biz esa oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan bir yillik o'quv dasturlari asosida talabalarga bu taronalarni yuksak mahorat bilan ijro qilishni o'rgatishni istaymiz, ammo, bu juda mushkul ish ekanligini anglamaymiz. Natijada yosh ijrochilar ko'p hollarda har ikki turkum o'rtasidagi tafovutlarni bilmasdan, ularni qorishtirib ijro qiladilar. Ijro shuncha qiyin bo'lsa, uni tomoshabinga yetkazish, tomoshabinning tushunib, qabul qilishi undan ham qiyin ishdir. Jamiyatda “Buxorcha” va “Mavrigi” qo'shiq-raqs turkumlari taronalaridan bahramand bo'lishga ma'naviy-ruhiy, madaniy ehtiyojni yuzaga keltirish dolzarb vazifalardan biridir.[7]

Qolaversa, “Buxorcha” va “Mavrigi” qo'shiq-raqs turkumlarini faqat bir xalqqa mansub deb qarash ularning umuminsoniy mazmunini pasaytirgan bo'lur edi deb o'ylaymiz. Ularga o'zbek va tojik xalqlarining mushtarak madaniy merosi sifatida qarash, ularning taraqqiyoti va shakllanishida, sayqallanib nafosatli ko'rinish olishida taqdir taqozosi bilan Buxoroni o'ziga vatan tutgan eroniy xalqlar, yahudiy, ozarbayjon va turkman xalqlariga mansub ijodkorlarning bebaho ulushi borligini inkor etmaslik kerak.

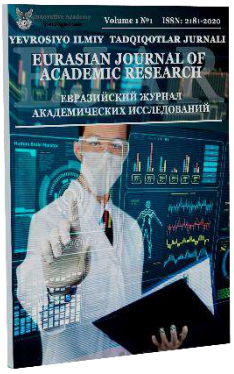
Yuqorida sanalgan masalalarni hal qilib, “Buxorcha” va “Mavrigi” qo'shiq-raqs turkumlarini madaniyatimiz tizimidagi o'rnini aniq belgilay olsak, biz ularni umuminsoniy madaniy mulkning tarkibiy qismiga aylantira olishimiz, YuNESKOning umumjahon nomoddiy merosi reprezentativ ro'yxatiga kiritishimiz va shu orqali xalqimizning, mamlakatimizning xalqaro maydondagi nufuzini yanada yuksaltirishimiz mumkin.

[7] Karomatov F. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi. Toshkent. “O'qituvchi”, 1996, 115- bet;Yana; Buxorcha mavrigixonlik.- “Guliston ”jurnali,1996, 1- son, 41- bet.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To’raev F.J Buxoro mug’anniylari. - .: Fan. 2009. – 323 b
   Remel L.I. Aritekturniy opnament Uzbekistana. Istoriya razvitaya I reoriya postroeniy.: -T., 1961.-604 s
2. Alimbayeva K ., Axmedov M. Narodnaya muzikanti Uzbekistana. – T.: Goslitizdat. 1959. -127 s.
3. Ibragimov O. Fargano - Tshkentskie. – T.: Media Land. 2006 – 175 s
4. Safarov O., Atoev O., To’raev F. Buxorocha va Mavrigi taronalari. – T.: Fan. 2005. -277 b.
5. Pugachenkova G.A. Sredneaziatskie miniatyuri (XVI – XVIII vekov izbrannix obrazax). – T.: Glavnaya redaklopediy. 1994. – 54 s
6. Safarov O., Atoyev O., To'rayev F. “Buxorcha” va “Mavrigi” taronalari. 18 – 41betlar: Toshkent “FAN”. 2005.
7. Karomatov F. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi. Toshkent. “O'qituvchi”, 1996, 115- bet;Yana; Buxorcha mavrigixonlik.- “Guliston ”jurnali,1996, 1-son, 41- bet.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODOLOGY OF TEACHING THREE-DIMEN MODELING USING THE PROGRAM "KOMPAS-3D"

Toxirov A'zamjon Ibrohim o'g'li [1]
[1] Andijon mashinasozlik instituti
Mashinasozlik ishlab chiqarishini avtomatlashtirish kafedrasi
Stajyor-o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.4718298

ARTICLE INFO
Received: 21th April 2021
Accepted: 23nd April 2021
Online: 25rd April 2021

KEY WORDS
Engineering graphics, computer graphics, three-dimensional modeling, KOMPAS graphics editor, information technology.

ABSTRACT
The article discusses the methodology of teaching solid state modeling in the study of the subject "Engineering and Computer Graphics" for the formation of professional competencies of future professionals and their readiness to work independently on the creation of electronic three-dimensional models. KOMPAS-3D software.

"KOMPAS-3D" DASTURIDAN FOYDALANGAN HOLDA UCH O'LCHOVLI MODELLASHTIRISHNI O'QITISH METODIKASI

Toxirov A'zamjon Ibrohim o'g'li [1]
[1] Andijan Institute of Mechanical Engineering
Department of Automation of Mechanical Engineering
Trainee teacher

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 17-aprel 2021
Ma'qullandi: 21-aprel 2021
Chop etildi: 23-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Muhandislik grafikasi, kompyuter grafikasi, uch o'lchovli modellashtirish, KOMPAS grafik muharriri, axborot texnologiyalari.

ANNOTATSIYA
Maqolada bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish va ularning elektron uch o'lchovli modellarni yaratish bo'yicha mustaqil ishlashga tayyorligi uchun "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanini o'rganishda qattiq jismlarni modellashtirishni o'qitish metodikasi muhokama qilinadi. "KOMPAS-3D" dasturi.

KOMPAS-3D dasturi uch o'lchovli va sirtni modellashtirish paradigmasiga asoslangan. "KOMPAS" grafik muharriri sizga standartlashtirilgan elementlar va mahsulotlarning ko'plab kutubxonalaridan foydalanishga imkon beradi, shuningdek dizayn hujjatlarini yaratish uchun ESKD standartlarining barcha talablarini qo'llab-quvvatlaydi. Undan foydalanish elektron chizmalar va modellarni ishlab chiqish

jarayonini jadallashtirish uchun keng imkoniyatlar ochadi, ularni bajarish jarayonida yuqori sifatni ta'minlaydi va hozirgi paytda muhim bo'lgan keng qo'llaniladigan kengaytma formatlarini qo'llab-quvvatlaydi (DWG, STEP, IGES, ACIS, DXF), bu turli xil CAD / CAM / CAE tizimlaridan ma'lumotlarni eksport qilishga imkon beradi

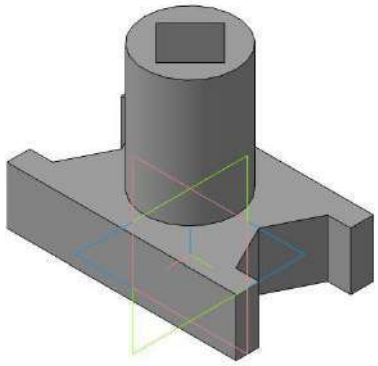
"Muhandislik va kompyuter grafikasi" fani quyidagi mavzular bilan tanishishni o'z ichiga oladi: kompyuter muhandislik grafikasi bilan tanishish, "KOMPAS-3D" dasturining maqsadi va xususiyatlari, chizmani kompyuterda ishlab chiqish bosqichlari, qismning modeli va xususiyatlari, model eskizlarini yaratish, modelni yaratish va tahrirlash, model bo'yicha chizmalarni bajarish, chizma parametrlarini o'rnatish, qirqimlar va qirqimlarni qurish, o'lchamlarni qo'yish va tahrirlash, matn kiritish.

Bunday katta hajmdagi materialni faqat zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yoritish mumkin. Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri bu kompyuter muhandislik grafikasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilish va o'tkazish uchun maqolada tavsiya etilgan metodikadan foydalanishdir.

O'qitish tajribasi shuni ko'rsatadiki, har bir amaliy mashg'ulot boshida tinglovchilar bilan o'zaro aloqalarni avtomatlashtirilgan test nazoratini o'tkazish orqali mustahkamlash mumkin. Uni amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot qobig'i va test konstruktoridan, shuningdek har bir dars uchun yaratilgan test topshiriqlari bankidan foydalaniladi. Uni kompilyatsiya qilish va undan amaliy foydalanish kompyuter sinovlarini tayyorlashda ustuvor vazifa hisoblanadi.

Amaliy mashg'ulotlarda yangi o'quv savollarini tushuntirishda mini-ma'ruza va kompyuter labaratoriyasi kombinatsiyasidan foydalanish tavsiya etiladi. Grafik konstruktsiyalar xususiyatlariga qarab yangi material tahlil qilinadi va kompyuter grafikasi kursining bo'limlariga mos keladigan bloklarga bo'linadi.

Mini-ma'ruzani tinglashda tinglovchilarga minimal zaruriy nazariy materiallar taqdim etiladi, masalan, qismning modelini ishlab chiqishda asosiy operatsiyalar (1-rasm), qismning elektron rasmini ishlab chiqish va bajarish va boshqalar.

Jarayonlar	Detal elementlari	Jarayonlar	Eskiz uchun tekkisliklar
1	Asos qismi	ekstruziya	ZX
2	Slindr	Yopishtirish ekstruziyasi	ZX
3	Teshik	Kesish	ZX

1-rasm – Detalning 3d modelni ishlab chiqishda asosiy operatsiyalar

KOMPAS dasturida bir vaqtning o'zida namoyish etish bilan ma'ruza materialining taqdimoti amaliy dasturlardan o'qitish vositasi sifatida foydalanish imkoniyatini beradi, o'qitishda ko'rish printsipidan foydalanish orqali talabalarning vizual e'tiborini mavzuning muhim masalalariga qaratishga imkon beradi.

Amaliy mashg'ulotlarga o'z-o'zini tayyorlashda talabalar "KOMPAS-3D" elektron darsligidan va dasturiy ta'minot bilan ishlash bo'yicha uslubiy tavsiyalaridan ham foydalanishlari mumkin.

Murakkab materialni o'zlashtirishda o'quvchilarning bilim faolligini oshirish uchun o'rganilayotgan materialdan foydalanib erishilgan imkoniyatlar va natijalarni namoyish etish foydali ko'rinadi. Masalan, oynadagi tasvirni boshqarish, ishlab chiqilgan modelni turli yo'nalishlarda va har xil miqyosda ko'rish va hokazo. Bunday namoyishlardan so'ng tinglovchilarning aksariyati grafik to'plamni o'rganishga va dasturni modellashtirish va dasturdan foydalanishga ko'proq intilishadi.

Vazifalarni ishlab chiqishda va tanlashda grafik muharrirning nozik tomonlarini o'rganish uchun KOMPAS imkoniyatlarining keng arsenalidan foydalanish zarurati hisobga olinadi.

Vazifalarni ishlab chiqishda va tanlashda grafik muharrirning nozik tomonlarini o'rganish uchun KOMPAS imkoniyatlarining keng arsenalidan foydalanish zarurati hisobga olinadi.

Kompyuter muhandiligining rivojlanishi talabalarga fazoviy fikrlashni rivojlantirish, geometrik shakllar, ularning o'zaro konfiguratsiyasi va joylashuvi haqidagi bilimlarni mustahkamlashga imkon beradi.

Amaliy ishlash uchun taklif etilgan vazifalar talabalarning grafik madaniyatini rivojlantirishga, ularning ijodiy o'zini namoyon qilishiga va grafik ibtidoiylardan foydalanish, modellarni yaratish va chizilgan elementlarni loyihalash bo'yicha qarorlar qabul qilishda mustaqillikning namoyon bo'lishiga yordam beradi.

Amaliy darslarda sozlash parametrlarini, tahrirlash usullarini, ob'ektlarni tanlashni, chizmalar va modellarni yaratish algoritmlarini tavsiflovchi uslubiy ko'rsatmalar qo'llaniladi. Organuvchilar tomonidan detallarning elektron chizmalarini tayyorlash jarayonida tasvirlar sonini oqilona tanlash, grafik konstruktsiyalarning to'g'riligi, dizayn hujjatini loyihalash uchun ESKD talablariga muvofiqligi hisobga olinadi.

"KOMPAS-3D" grafik muharriri tizim va yangi ko'rinishlarni yaratishga, modellar daraxtidan foydalanishga imkon beradi. Talabalar qismlarning elektron chizmalarini qurish bo'yicha topshiriqlarni bajarishda ushbu funktsiyalarni osongina o'rganishlari mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, KOMPAS dasturi kompyuter muhandislik grafikalarini o'qitish jarayonini faollashtiradi, talabalarning qiziqishini oshiradi.

Modellashtirish, o'qitishning samaradorligi va sifati, shuningdek o'quv materiallari va amaliy ko'nikmalar sizga chuqur bilimlarni berishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рычкова А.В., Смирнов А.А. Методические аспекты повышения эффективности обучения в smartуниверситете // Открытое образование. 2015. №5. С. 39—43.

2. Смирнов А.А. Встроенные языки прикладных экономических систем // Новая наука: Теоретический и практический взгляд. 2016. № 2-1 (63). С. 135—137.

3. Смирнов А.А. Особенности обучения конечного пользователя прикладных программных продуктов языкам пользовательского программирования // Перспективы развития информационных технологий. 2015. № 26. С. 110—115.

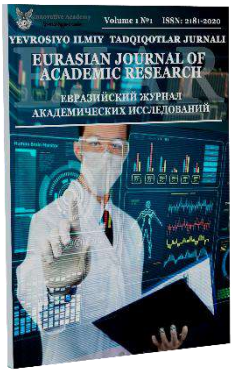
4. Тельной В.И., Рычкова А.В. Организация самостоятельной работы студентов при изучении курса инженерной графики // Вестник МГСУ. 2015. № 1. С. 120—128.

5. Смирнов А.А. Реализация основных принципов smart образования при обучении в магистратуре // В сборнике: Ценности и интересы современного общества Информационные технологии. Материалы конференции. 2014. С. 147—152.

6. Смирнов А.А. Роль компьютерной обработки информации в современном развитии общества. Влияние возрастания объемов информации на развитие общества // В сборнике: Ценности и интересы современного общества материалы Международной научно-практической конференции. 2013. С. 171—176.

7. Рычкова А.В., Тельной В.И., Царева М.В. Разработка трехмерных моделей при проведении занятий по компьютерной графике // В сборнике: Интеграция, партнерство и инновации в строительной науке и образовании Сборник материалов Международной научной конференции. Ответственные редакторы: Т.И. Квитка, И.П. Молчанова. 2015. С. 332—334.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO PRESCHOOL CHILDREN

Botirova Gulsanam [1] Xudoyorova Farangiz [2]

[1] Samarkand State Institute of Foreign Languages, 1st year student of the Faculty of Roman German

[2] Samarkand State Institute of Foreign Languages, 3rd year student of the Faculty of Roman German

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719001

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

preschool, foreign language, dramatization, graphic dictation, Soviet encyclopedic dictionary, ICT, audio fairy tale, video fairy tale, cartoon

ABSTRACT

In the last few years, learning a foreign language has become a necessity, not a way of self-development. Foreign language has become a mandatory component of education not only in schools and universities, but also in many additional preschools.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA CHET TILI O‘QITISH USULLARI

Botirova Gulsanam [1] Xudoyorova Farangiz [2]

[1] Samarqand davlat chet tillari instituti, roman-german fakulteti ingliz tili filologiyasining 1-bosqich talabasi

[2] Samarqand davlat chet tillari instituti Roman German tillari fakulteti 3- bosqich talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

maktabgacha yosh, chet tili, dramatizatsiya,grafik diktant,sovet ensiklopedik lug‘at, AKT,audio ertak, video ertak, multifilm

ANNOTATSIYA

So'nggi bir necha yil ichida chet tilini o'rganish o'z-o'zini rivojlantirishning bir usuli emas, balki zarurat bo'lib qoldi. Chet tili nafaqat maktablar va universitetlarda, balki ko'plab qo'shimcha maktabgacha ta'lim muassasalarida ham ta'limning majburiy tarkibiy qismiga aylandi.

Maktabgacha yoshi, ayniqsa, chet tilini o'rganishni boshlash uchun juda qulaydir: bu yoshdagi bolalar til hodisalariga nisbatan sezgirligi bilan ajralib turadi, ular o'zlarining nutq tajribalarini, tilning "sirlarini" tushunishga qiziqishadi. Ular kichik hajmni osongina va qat'iy eslashadi

Chet tilni o'rganish uchun erta yosh afzalroq bo'lishining yana bir sababi bor. Bola qancha yosh bo'lsa, shuncha kamroq bo'ladi so'z boyligi yilda mahalliy til, ammo shu bilan birga uning nutqiga bo'lgan ehtiyojlari ham kam: kichik bolada aloqa sohalari katta yoshdagilarga qaraganda kamroq, u hali murakkab aloqa muammolarini hal qilishi

shart emas. Bu shuni anglatadiki, u chet tilini o'zlashtirganda, ona va chet tillaridagi imkoniyatlar orasidagi bunday katta farqni sezmaydi va uning muvaffaqiyat hissi kattaroq bolalarnikiga qaraganda yorqinroq bo'ladi.

Bolalarni o'qitish - bu maktab o'quvchilari va kattalarga qaraganda mutlaqo boshqacha uslubiy yondashuvni talab qiladigan juda qiyin masala. Agar kattalar chet tilida gaplashsa, bu uning boshqalarga o'rgatishi mumkin degani emas. Uslubiy jihatdan nochor darslarga duch kelganda, bolalar uzoq vaqt davomida chet tilidan nafratlanishlari va o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchlarini yo'qotishlari mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan faqat tajribali mutaxassislar ishlashi kerak.

Metodika to'g'ridan-to'g'ri ta'lim tadbirlarini o'tkazish bolalarning til qobiliyatlari tuzilishining yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilishi va ularning rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Chet tilida muloqot motivatsiya va yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bolada chet tiliga nisbatan ijobiy psixologik munosabatni yaratish kerak va bunday ijobiy motivatsiyani yaratish usuli o'ynashdir. O'yin - bu ham tashkil etish shakli, ham bolalar ma'lum miqdorda to'planadigan darslarni o'tkazish usuli inglizcha so'z boyligi, ko'plab she'rlar, qo'shiqlar, qofiyalarni sanash va boshqalarni o'rganing. Darslarni o'tkazishning ushbu shakli til ko'nikmalarini va nutq qobiliyatlarini o'zlashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. O'yin faoliyatiga ishonish qobiliyati chet tilida nutq uchun tabiiy turtki berishga, hatto eng oddiy iboralarni ham qiziqarli va mazmunli qilishga imkon beradi. Chet tilini o'qitishda o'ynash ta'lim faoliyatiga zid emas, balki u bilan organik ravishda bog'liqdir. To'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatidagi o'yinlar epizodik va yakka bo'lmasligi kerak. Tilni o'rganish jarayonida boshqa tadbirlarni birlashtiradigan va birlashtiradigan uchidan uchigacha o'yin texnikasi zarur. O'yin metodikasi xayoliy vaziyatni yaratishga va bola yoki o'qituvchi tomonidan ma'lum bir rolni qabul qilishga asoslangan.O‘yinlar ikki turli bo‘lishi mumkin bular: Badiiy yoki ijodiy o'yinlar Bu o'yin va badiiy ijod chegarasida turgan faoliyat turi bo'lib, unga yo'l o'yin orqali bolaga to'g'ri keladi. Ular, o'z navbatida, bo'linishi mumkin:

1. Dramatizatsiya (ya'ni ingliz tilida kichik sahnalarni sahnalashtirish) "O'rmonda" - masalan: chanterelle va ayiq o'rmonda uchrashib, ozgina dialog o'ynaladi (Salom! Men tulkiman. Yugurishim mumkin. Men baliqni yaxshi ko'raman); "Qizil qalpoqcha" va boshqalar.

2. Nozik o'yinlar masalan, grafik diktant, rasmni bo'yash va boshqalar. Rasmlarni bo'yash, bu tinchlantiruvchi, har doim ham informatsion emas, lekin juda keng tarqalgan faoliyat. Masalan, siz tayyor rasmni ko'rsatishingiz mumkin. Bola konturni o'rganayotganda o'qituvchi bu so'zni ko'p marta takrorlaydi, tafsilotlarni nomlaydi. Shunday qilib, biz yangi tilni bolaning o'zi nima qilgani deb nomlanishiga asos solamiz. Grafik diktant - masalan: sinfda bolalarga qaysi rangni bo'yashlari, bolalarga qanday rang berishini aytib berishadi, so'ngra ular hosil bo'lgan tasvirlarni o'qituvchi diktatsiya qilgan rasm bilan taqqoslashadi.

O'yin tarbiyaviy bo'lishi kerak va bu o'yin bo'lishi kerak. Sovet Entsiklopedik Lug'atida o'yin samarasiz faoliyat turi sifatida ta'riflanadi, uning motivi uning natijasida emas, balki jarayonning o'zida. Bu juda muhim belgi... Shu sababli, sinfda o'yinni joriy etish, uning didaktik natijasi o'qituvchi uchun muhim, ammo bolalar faoliyati uchun

rag'bat bo'la olmaydi. Binobarin, o'yin bolalar va hech narsani majburlay olmaydigan kattalar o'qituvchisi o'rtasidagi munosabatlarning uslubini o'zgartirishi kerak: bola faqat o'zi xohlagan paytda va o'zi uchun qiziq bo'lgan paytda va uni xushyoqadiganlar bilan o'ynashi mumkin.Bundan tashqari O'qituvchi nafaqat o'yin tashkilotchisi bo'la oladi - u bola bilan o'ynashi kerak, chunki bolalar katta yoshlilar bilan katta zavq bilan o'ynaydilar va o'yin muhiti tashqi kuzatuvchining nigohi ostida bo‘ladi. Shunday qilib, har qanday o'yinning asosini rol o'ynash deb aytishimiz mumkin. Rol o'yinidagi bola o'zi kabi harakat qilishi mumkin, ingliz bolasi yoki kattalar, ertak xarakteri yoki hayvon, tirilgan ob'ekt va boshqalar - bu erda imkoniyatlar cheksizdir.

Chet tilini o'qitishning eng mashhur usullaridan biri bu axborot-kommunikatsiya usullaridan foydalanish kompyuter texnikasi, multimedia, audio va boshqalar kabi. To'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatida audio, video hikoyalar, ertaklar, kognitiv materiallardan foydalanish ta'limni individualizatsiya qilishga va maktabgacha yoshdagi bolalar nutq faoliyati uchun motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Aynan AKTni chet tilini to'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatida qo'llash motivatsiyaning ikki turi rivojlanadi: o'z-o'zini rag'batlantirish, tavsiya etilgan material o'zi qiziq bo'lsa va motivatsiya, bu maktabgacha yoshdagi bolada u o'rganayotgan tilini tushunishi mumkinligi bilan namoyon bo'ladi. Bu mamnuniyat keltiradi va o'z kuchiga ishonchni kuchaytiradi va yanada takomillashtirishga intiladi. O'quv dasturidan ko'ra, ertak, hikoya yoki o'quv filmlarini tinglash yoki tomosha qilish ancha qiziqroq. Bolalar juda tez tilning semantik asoslarini anglaydilar va o'zlari gapira boshlaydilar. Agar o'qitishda to'liq immersiya usuli qo'llanilsa. Ushbu usul bolaning chet tili bilan muntazam va chuqur aloqasini nazarda tutadi. Bolaning ong osti g'ayrioddiy sezgir bo'lib, hatto aniq natijalar hozir ko'rinmasa ham, bir-ikki yil ichida bolaning g'ayrioddiy rivojlangan lingvistik qobiliyatlariga duch kelish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaning so'z boyligi bir necha o'nlab so'zlarga yetganda, siz ingliz tilidagi audio ertaklari yordamida to'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatini diversifikatsiya qilishingiz mumkin.

Ovozli hikoyalarni quyidagilarga bo'lish mumkin: Sof audio hikoyalar. Ovozli hikoyalar bolalar uchun ingliz tilini o'rganishda katta yordam beradi. Birinchidan, inglizcha kichik hikoyalar yaxshi. Masalan, bolalar bilan siz "Uchta mushukcha", "Uchta kichik cho'chqa" yoki "Juda ko'p Daves" kabi hikoyalarni tinglashingiz mumkin. Audio hikoyaning mohiyati aniq bo'lishi shart, aks holda bola tezda qiziqishni yo'qotadi. To'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyati qiziqishsiz u unchalik samarali bo'lmaydi.

Audio hikoyalar illyustratsion material bilan birlashtirilgan. Ovozli ertak jarayonida bolalar o'qituvchi bilan birgalikda rasmlarni ko'rib chiqishadi va shu bilan birga so'zlarni talaffuz qilishadi.

Ovozli hikoyalar va "to'liq suvga cho'mish" usuli. Ingliz audio ertaklarini tinglashni yanada qiziqarli qilish uchun siz ertak terapiyasining usullaridan biri - ertak chizishidan foydalanishingiz mumkin. Ammo tinglash paytida rasm chizish, agar ertak syujeti bolaga kamida bir oz tanish bo'lsa, ishlaydi. Shuning uchun ertak ikkinchi yoki uchinchi marta tinglanganda bolalarga qalam va qog'oz beriladi. Haqiqat shundaki, tinglash paytida rasm chizish - bu ma'lumotni bir vaqtning o'zida idrok etish va ko'paytirishning chuqur ko'nikmalariga ta'sir qiluvchi jarayon. Chizish jarayonida bola eshitganlari bilan

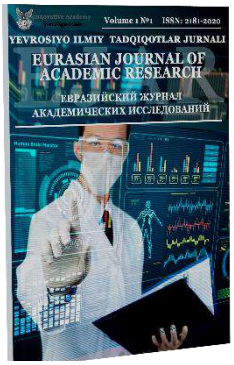
assotsiativ aloqalarni shakllantiradi. Ixtiyoriy yoki beixtiyor, rasmda tasvirlangan syujet bilan bog'liq bo'lgan begona so'zlar esga olinadi. Yo'lda, u bir vaqtning o'zida tinglashi va eshitgan narsalarini chizish qobiliyatiga ega ekanligiga e'tibor berish kerak. To'rt yoshdan besh yoshgacha bo'lgan bolalarning aksariyati eshitgan ma'lumotlarini tezda ko'paytirish qobiliyatiga ega emaslar. Ammo olti yoshga kelib, eshitgan ma'lumotlarini takrorlash, rasm chizish, ilova va hk shaklida muntazam ravishda tinglaydigan va ko'paytiradigan bolalar bir vaqtning o'zida tinglash, eshitish, tushunish va talqin qilish qobiliyatini rivojlantiradilar. Ingliz tilini o'rganish uchun videolar ham juda foydalai hisoblanadi. Maqsad videofilm bu maktabgacha va yosh bolalar tomonidan ingliz tilini o'rganishdir kommunikativ usul o'rganish. Dastur materiallari bola uchun qiziqarli, ammo ayni paytda tarbiyaviydir. Bolalar atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarga qo'shilib, o'ynab, ingliz tilini o'rganadilar. Leksik va grammatik materiallar ko'ngil ochish usulida kiritiladi. Nafaqat so'z boyligi bilan tanishibgina qolmay, balki ba'zi bir narsalar bilan bajarilishi mumkin bo'lgan harakatni aniq ko'rsatib beradi, bu so'zlarni tez yodlashga va chet tilida oddiy suhbat qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ona tilida so'zlashadigan kishining mavjudligi fonetik materialni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi.

Multfilmlar ingliz tilida - ingliz tilini o'qitishda eng yaxshi yordamchilardan biri. Bolalar multfilmlarni yaxshi ko'radilar va ularni ketma-ket tomosha qilishdan zavqlanadilar. Shuning uchun ingliz tilidagi multfilmlar bir vaqtning o'zida bolalarga chet tilini o'rgatishning ko'plab muammolarini hal qilishga yordam beradi: bolada "nima uchun bu so'zlarni o'rganish" degan savol yo'q; u multfilm tomosha qilishga qiziqadi va belgilar iboralarini takrorlashni yaxshi ko'radi; multfilmlar bolaga nafaqat yangi so'zlarni o'rganish, balki inglizcha nutq tovushlarini o'rganishda ham yordam beradi;takrorlash - agar bolaga multfilm yoqsa, u xuddi shu multfilmni yoddan o'rganmaguncha qayta-qayta ko'rishga tayyor. Bolalarni chet tiliga o'rgatish uchun videokliplarni maxsus tanlab olish kerak, eng yaxshisi bolaga 2-3 yoshga mo'ljallangan bolalar uchun animatsion qo'shiqlar va multfilmlar (masalan, Maisy Sichqoncha haqidagi videolar). Bolaga bunday multfilmlarni tushunish ancha oson bo'ladi..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Astafieva M.D. Ingliz tilini o'rganayotgan bolalar uchun ta'til. - M.: Mozaika-sintez, 2009 y.
2. Galskova N.D. Nikitenko Z.N. Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti. boshlang'ich maktab: uslubiy qo'llanma.-M.: Airis-press, 2004.
3. Guseva L.P. Biz o'ynaymiz, o'qitamiz, o'zlashtiramiz - biz ingliz tilini bilishni xohlaymiz. - Rostov n / a: Feniks, 2009 y.
4. Zemchenkova T.V. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ingliz tili. - M.: VAKO, 2008 yil.
5. Ivanova M.V. Bolalar uchun ingliz tili. - M.: AST: Astrel, 2009 y.
6. Trofimova G.S. Chet tillarni o'qitishning pedagogik asoslari (Subaktika didaktikasi). - Izhevsk: Udmurt universiteti nashriyoti, 1999 y.
7. Kozina S.V. Ingliz tilida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'til. - M.: TC Sphere, 2008 yil.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DEVELOPMENT OF A NEW TYPE OF TRIANGULAR AIR DUCT SOLAR AIR HEATER

Abdukarimov Bekzod Abobakirovich [1] Xoliqov Abdumalig Abduvahob ugli [2]

[1] Fergana Polytechnic Institute, doctor
[2] Fergana Polytechnic Institute, master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719050

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

Energy, sunstream, heat exchange, Air channel, absorber, insulation, transparent surface, body.

ABSTRACT

In this article, the urgency of use of renewable energy sources is also established to use solar energy to the environmental situation. In addition, the theoretical analysis of the widespread and applicable forms of sunbathers is now and the main types of operation, practical principles and their advantages and shortcomings provide. Also, on the basis of an analyzes, the new type of sun fiber is proposed.

ЯНГИЧА ТУРДАГИ УЧБУРЧАК ҲАВО КАНАЛЛИ ҚУЁШ ҲАВО ИСИТГИЧИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Абдукаримов Бекзод Абобакирович [1] Холиқов Абдумалиг Абдуваҳоб ўғли [2]

[1] Фарғона политехника институти, доктор
[2] Фарғона политехника институти, магистр

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

энергия, қуёш ҳаво иситгичи, ҳаво оқими, иссиқлик алмашинуви, ҳаво канали, абсорбер, изоляция, шаффоф юза, корпус

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада қайта тикланувчи энергия манбаъларидан фойдаланиш заруряти долзарблиги шунингдек қуёш энергиясидан фойдаланишни экологик вазиятга тасирига тўҳталиб ўтилган. Бундан ташқари қуёшший ҳаво иситгичлиарнинг ҳозирги кунда кенг тарқалган ҳамда қўлланилиб келинаётган асосий турлари, ишлаш принсиплари ҳамда уларнинг афзаллик ва камчиликларининг назарий таҳлили келтирилган. Шунингдек олиб борилган таҳлиллар асосида янгича турдаги қуёш ҳаво иситгичи таклиф этилган.

Бугунги кунда кўплаб тадқиқотчи ва олимлар иссиқлик таъминоти тизимига энергия ва ёқилғи ҳамда энергетик ресурсларидан самарали ва тежамкор фойдаланиш мумкин бўлган илғор технологиялар хамда ускуналарни жорий этиш масалалари бўйича илмий изланишларни олиб бормоқдалар. Маълумки бугунги кунда саноат масштабида қўлланилаётган табиий ёқилғи, энергетик ресурслари кескин камайиб бормоқда шу сабабдан, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш табиий ресурсларни ва

экологик вазиятни мавжуд сатхида сақлаб қолиш имконини беради [1] чунки XXI асрда дунё энергия соҳасида иккита жиддий муаммога дуч келди: бу ишончли энергия таъминотини таъминлаш ва иқлим ўзгаришига қарши курашиш. Ривожланаётган экологик муаммолар, бир томондан, энергия манбаларининг ўта беқарор бозори, иккинчи томондан энергия таъминоти тизимининг хавфлари, агар у фақат ёқилғидан фойдаланиш асосида қуриладиган бўлса, ҳар қандай турдаги ресурслар оҳири тугайдиган ресурслигини ҳисобга олсак бу келажакда энергия ресурслари билан боғлиқ бўлган жиддий муаммоларни олиб келиши мумкин. [2]

Турли хил энергия манбаъларидан фойдаланиш глобал иқтисодий тараққиёт ва саноатлаштиришда муҳим рўл тутади. Ҳозирги кунда қуёш энергиясидан барқарор ривожланиш жараёнида тобора ортиб бораётган энергияга бўлган эҳтиёжни қондириш учун энергиянинг ҳаётий муҳим манбаи ҳисобланади, чунки ушбу энергия чексиз ҳамда экологик тоза энергия манбаидир. [3]

Ҳозирги вақтда энергиянинг энг қиммат турларидан бири иссиқлик энергияси ҳисобланади. Бунинг сабаби, иссиқлик энергиясини ишлаб чиқаришнинг ўзига хос қийинчиликлари мавжуд, бундан таҳқари ёқилғи нархининг доимий ошиб бориши, иссиқлик электр станциялари самарадорлигининг паслиги, истеъмолчиларга иссиқлик таъминоти жараёнида уларнинг самарадорлиги тахминан 40-70% ни ташкил этади. [4-9].

Қуёший ҳаво иситгичларини ўрганишнинг биринчи тоифаси "Ҳаво каналларидаги оқимининг конфигурацияси бўйича таснифлаш" дир. Ушбу туркум тўрт хил конфигурацияга таснифланади. Ҳаво оқими каналлари конфигурацияси қуёш ҳаво иситгичнинг самарадорлиги ва коллектордан чиқаётган ҳаво ҳароратига таъсир кўрсатадиган муҳим катталик бўлганлиги сабабли, тадқиқотчилар ҳар хил турдаги ҳаво оқими каналлари конфигурациялари бўйича изланишлар олиб борганлар.[10]

Қуёш энергиясидан фойдаланиш бўйича кўплаб тавсиялар ишлаб чиқилмоқда. Қуёш энергияси коллекторларининг фойдали иш коэффициенти қуйидаги формула орқали ҳисобланади.

$$\eta_k = \frac{К_К}{E_k * A} \qquad (1)$$

Бу ерда: $К_К$ – коллекторнинг иссиқлик унумдорлиги, Вт/соат; қуёшли ҳаво иситгичларнинг 1 $м^2$ юзага тушадиган Қуёш энергияси миқдори; қуёшли ҳаво иситгичларнинг абсорберининг сирт майдони, $м^2$. $К_к$ нинг қийматини, иссиқлик ташувчи сарфи м, кг/с; унинг солиштирма иссиқлик сиғими, $С_п$, Вт соат/(кг ^{0}C) ва иссиқлик ташувчининг кириши ва чиқишидаги ҳароратлари фарқи бўйича аниқласа бўлади:

$$К_к = мс_р(Т_2 - Т_1) \qquad (2)$$

Қуёш энергияси коллекторининг фойдали иш коэффициентини унинг оптик фойдали иш коэффициенти ва иссиқлик йўқотиш коэффициенти $К_к$ орқали қуйидагича ёзиш мумкин:

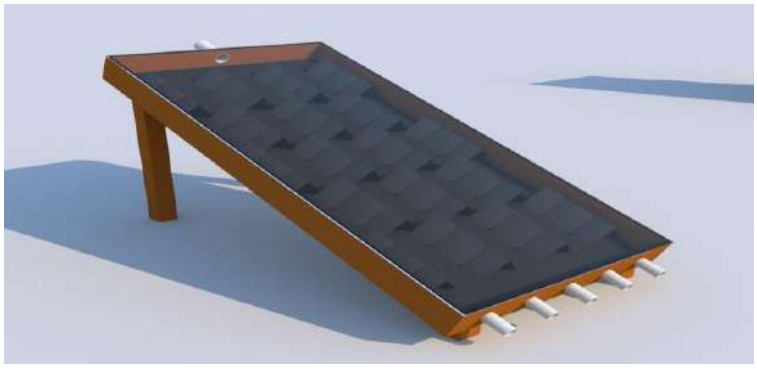
$$\eta_К = \eta_0 - К_К(Т_1 - Т_{ташки})/И_К \qquad (3)$$

Бу ерда: $И_к$ – қуёшли ҳаво иситгичларнинг юзасига тушадиган Қуёш энергияси оқимининг жадаллиги; Вт/$м^2$, $К_К$ – Иссиқлик ёъқолиш коэффициенти (Вт/$м^2$ ^{0}C) $Т_{ташқ}$- ташқи ҳаво ҳарорати, ^{0}C.[11]

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

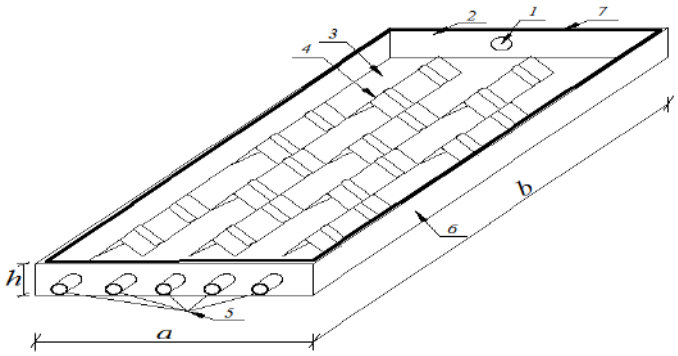
Юқоридаги келтирилган формулалар фойдали иш коэффициентининг оний қийматини беради, бу қийматни сутканинг берилган соати учун ўртача деб қабул қилиниши мумкин. Аммо қуёш энергияси оқимининг жадаллиги кун давомида нолдан максимумгача ўзгаради. Кўриниб турибдики, фойдали иш коэффициенти ўртача кунлик қиймати максимал қийматидан кичик бўлади.

Ўрганилган тадқиқот ишларидан шуни хулоса қилиш мумкинки, иссиқлик бериш қобиляти юқори ҳамда гидравлик қаршилиги кам бўлган янгича конструксияга эга бўлган ботиқ ҳаво каналли абсорберларини ишлаб чиқиш долзарб вазифа этиб белгиланди. Натижада учбурчак ботиқ ҳаво каналли қуёш ҳаво иситгичи ишлаб чиқилди.(7-расм)

7-расм. Ботиқ учбурчак каналли қуёший ҳаво иситгич қурилмасининг умумий кўриниши.

Ушбу турдаги ишлаб чиқилган қуёший ҳаво иситгичи ҳам юқорида келтирилган қурилма модели билан бир хил ишлаш принсипига эга. Ботиқ учбурчак ҳаво каналли қуёший ҳаво иситгичининг моделининг ўлчамлари қуйидагича: узунлиги б=800 мм, кенглиги а=400 мм, баландлиги ҳ=62 мм. Ушбу қуёший ҳаво иситгичининг ишчи камерасига учбурчак шаклга эга бўлган метал ҳаво каналлари ўрнатилган. **(7-расм)**

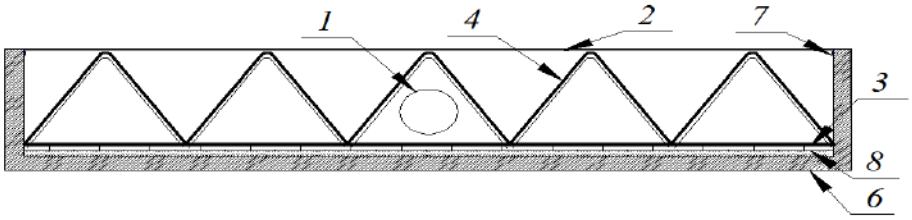
8-расм. Учбурчак каналли қуёшли ҳаво иситгичининг схемаси

1-қизиган ҳаво чиқиш қувури, 2-ойна, 3-қорайтирилган метал юза (абсорбер), 4-ботиқ ҳаво канали, 5-ҳаво кирувчи каналлар, 6-корпус, 7-бириктирувчи изоляцион қатлам.

Ушбу қурилмада ҳам қизиган ҳаво чиқиш қувури (1) қуёший ҳаво иситгичининг кенглиги бўйича марказида ҳамда баландлиги бўйича эса марказдан юқорига ўрнатилган бўлади чунки қизиган

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

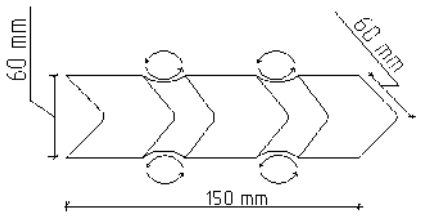
ҳаво юқорига ҳаракатланади. [9] Қуёший ҳаво иситгичнинг устки қисмига шаффоф ойна ўрнатилган (2) бўлиб, ойна ва асос изоляцион материал ёрдамида бириктирилган. Коллекторнинг ишчи камерасига абсорбер, h_1=1 мм қалинликдаги қорайтирилган метал (3) жойлаштирилган ва унинг ишчи сирт юзасига учбурчак шаклга эга бўлган ботиқ ҳаво каналлари (4) шахмацимон тартибда ўрнатилган. Қурилмада ҳаво кирувчи қувурлар (5) ва ҳаво чиқувчи қувурлар ўрнатилган. Қуёший ҳаво иситгичнинг корпуси (6) ички қисми ғовакдор бўлган пластик асосга эга. Қурилманинг абсорбер ва корпус орасига **(9-расм)** иссиқлик изоляцион материаллар жойлаштирилган бўлиб, булар қалинлиги h_2=2 мм бўлган бириктирувчи изоляцион материал (пенапласт) (7) ва қалинлиги h_3=2.5 мм бўлган фалгадан (8) иборат.

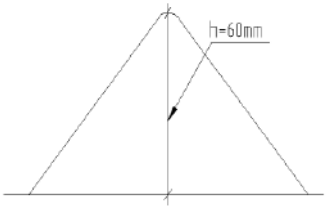
9-расм. Ботиқ учбурчак ҳаво каналли қуёш ҳаво иситгичининг бўйлама қирқим кўриниши.

1-қизиган ҳаво чиқиш қувури, 2-ойна, 3-қорайтирилган метал юза (абсорбер), 4-ботиқ ҳаво канали, 6-корпус, 7-бириктирувчи изоляцион қатлам (пенапласт), 8-фалга.

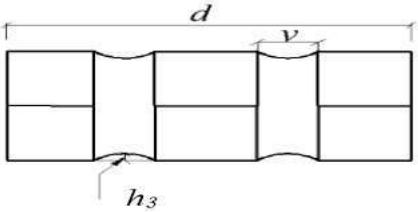
Ушбу қурилмада ҳар бир ҳаво каналининг узунлиги d=150 мм, ҳаво каналининг икки асоси оралиқ масофаси l_2=60 мм, каналнинг асослари баландлиги h_2=60 мм ташкил этади. Ҳаво каналларининг ҳар бир асос томонига икки қатор ички қаварик геометрик шакл берилган, бу шаклнинг чуқурлиги h_3=2 мм ҳамда кенглиги *b*=15 мм. (9-расм)

a)

b)

c)

10 a,b,c – расм. Ботиқ учбурчак ҳаво каналининг схематик кўриниши.

Қуёший ҳаво иситгичнинг абсорбер ва корпуси орасидаги бириктирувчи иссиқлик изоляция (7) қатлами жойлаштирилган бўлиб, қизиган абсорбердан иссиқлик йўқотилишини олдини олади ва мавжуд иссиқликни ҳавога узатилишига ёрдам беради.[12]

Таклиф этилаётган қуёший ҳаво иситгичининг афзалликлари.

Ушбу қуёший ҳаво иситгичнинг афзалликлари қуйидагилардан иборат.

1. Учбурчак шаклга эка бўлган ҳаво каналларини шахматсимон ўрнатилиши натижасида қуёшли ҳаво иситгичнинг ишчи сирти ва ҳаво каналларининг ички ва ташқи сирти бўйлаб иссиқлик алмашинув жараёни содир бўлади.

2. Учбурчак шаклга эга бўлган ҳаво каналларига берилган қаварик геометрик шаклга ҳаво урилиши натижасида ҳавода уюрма ҳаракат ҳосил бўлади ва иссиқлик алмашинув жараёнини жадаллаштиради.

3. Учбурчак шаклга эка бўлган ҳаво каналларини шахмацимон ўрнатилиши натижасида, умумий учбурчак каналли коллекторга нисбатан камроқ босим ёъқотилади.

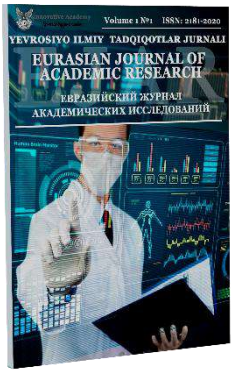
4. Ушбу қуёшли ҳаво иситгичга ўрнатилган ҳаво кирувчи қувурларнинг ҳар бир ҳаво канали учун алоҳида ўрнатилиши натижасида, ҳаво коллекторнинг тўлиқ ишчи сирт юзаси бўйлаб ҳаракат қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. Mohit B. Modeling, analysis, evaluation, selection and experimental investigation of parabolic trough solar collector system, M. Sc. Thesis, Thapar University, 2012. 107 p.
[2]. Uzbekov M. O. Thermal balance of the solar air heater with a heat sink of metal shavings // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. Vol. 6, Issue 5, May 2019 – C. 9246-9254 (05.00.00 № 8. (23) Scientific JournalImpact Factor, IF:6,126)
[2]. B.A.Abdukarimov., Yo.S.Abbosov., Sh.R.O'tbosarov Hydrodynamic Analysis of Air Solar Collectors // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 7, Issue 5 , May 2020 y. 13545-13549 p.
[3]. Abdukarimov B.A., Abbosov Yo.S., Mullayev I.I. Optimization of operating parameters of flat solar air heaters. // Bulletin of science and education 2019.No 19 (73). Part 2. p.6-9
[4]. Abdukarimov Bekzod Abobakirovich., O'tbosarov Shuhratjon Rustamjon O'g'li Relevance of use of solar energy and optimization of operating parameters of new solar heaters for effective use of solar energy // International Journal of Applied Research 2020; 6(6): p.16-20
[5]. Abbasov Yorqin Sodiqovich., Abdukarimov Bekzod Abobakirovich., Mominov Oybek Alisher ugli., Xolikov Abdumalik Abduvahob ugli. Research of the hydraulic resistance coefficient of sunny air heaters with bent pipes during turbulent air flow // Journal of critical reviews Issn-2394-5125 vol 7, issue 15, 2020 y. 1671-1678 p.
[6]. Абдукаримов Б. А., Муминов О. А., Утбосаров Ш. Р. Оптимизация рабочих параметров плоского солнечного воздушного обогревателя // Приоритетные направления инновационной деятельности в промышленности. – 2020. – b. 8-11.
[7]. Abdukarimov B.A., Abbosov Y. S. The issues of increasing the efficiency of conversion of primary energy resources in thermal energy in the workshops of the textile industry of the

company" daewoo-textiles"(Fergana) //Scientific-technical journal. – 2019. – T. 22. – №. 1. – b. 197-201.
[8]. Абдукаримов Б. А. и др. Исследование повышения коэффициента полезного действия солнечных воздухонагревателей //Достижения науки и образования. – 2019. №. 2. 13-15.
[9]. Абдукаримов Б. А. и др. Способы снижения аэродинамического сопротивления калориферов в системе воздушного отопления ткацких производств и вопросы расчета их тепловых характеристик //Достижения науки и образования. – 2019. – №. 2. – b. 43.
[10]. Abdukarimov BA., Mo'minov OA. 2, Shoyev MA. Calculation of the thermal performance of a flat solar air heater //Достижения науки и образования. – 2019. – b. 9.
[11]. Abobakirovich, Abdukarimov Bekzod, Abbosov Yorqin Sodikovich, and Mullayev Ikromjon Isroiljon Ogli. "Optimization of operating parameters of flat solar air heaters." Вестник науки и образования 19-2 (73) (2019).
[12]. Abdukarimov B. A., O'tbosarov S. R., Tursunaliyev M. M. Increasing Performance Efficiency by Investigating the Surface of the Solar Air Heater Collector. International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology (IJARSCT) Volume 2, Issue 2, February 2021.63-67 b.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THEORETICAL ANALYSIS OF THE VENTILATION EMITTERS USED IN LOW-TEMPERATURE HEAT SUPPLY SYSTEMS, AND HEAT PRODUCTION OF THESE EMITTERS

Mo'minov O.A [1] , O'tbosarov Sh.R [2]

[1] Doctorate, Department of Civil engineering construction, faculty of Construction Fergana polytechnic institute

[2] Assistant, Department of Civil engineering construction, faculty of Construction Fergana polytechnic institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719069

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

radiators, panel radiators, convectors, ventilation pipe, collector, convection, heat pump radiators, ventilation.

ABSTRACT

Currently, 60% of the total amount of energy consumed by the population falls on the heating system. To reduce this large amount of energy consumed, it is recommended to use energy-saving and low-temperature priority heating systems. In this article, we mainly analyze low-temperature heating systems, in particular (low-temperature heating systems and thermal pumps), as well as heat removal processes in the premises. Studies show that low-temperature heating systems are more energy efficient and environmentally friendly. This is of course, due to the use of renewable energy sources in thermal pumps, low-temperature heating systems and heat transfer equipment. In this report, we will consider the pros and cons of various low-temperature heat transfer devices.

Currently, the main part of the thermal energy consumed by the population is to heat supply and hot water supply, and this indicator is 40-60%. Taking into account the fact that in energy-efficient low-temperature heating systems for the heating of buildings, it is recommended to use ventilation channels and radiators together to increase the efficiency of low-temperature heating systems. Today, 90% of residential buildings are connected to the central heating system. This, in turn, will require the replacement of heat transfer equipment in buildings connected to the central heating system, which will result in additional costs. It is recommended to use ventilation radiators to prevent it and improve efficiency.

The use of a low-temperature heating system is not only energy efficient, but also is environmentally safe, as it reduces the amount of harmful gases. The CO_2 content decreases by 24% when the efficiency of the heat pump increases by 25%. The heat efficient radiators can cover heat in buildings with an area of 20 W / m2 and the temperature of the supplied water 40°C [1]. We can use the following expression to determine the effectiveness of existing heat transfer devices. Thermal radiator power (P) is a thermal conductivity coefficient (K), Surface surface (A) and the average difference between heat-insulating surfaces and ambient air (Δθm)

$$P = kA\Delta\theta_m \quad (1)$$

From the expression (1) it can be seen that the decrease in the radiator temperature

causes a decrease in the surface temperature ($\Delta\theta_m$), and the decrease in the surface temperature also reduces the convective heat exchange process with a radiant heat exchange to prevent it, we increase the efficiency of heat exchange equipment. One of the ways to increase the coefficient of heat transfer is a transition from natural convection to forced, which can be performed by combining ventilation consumption with radiator. To do this, you can increase the convective heat flux by connecting the ventilation pipe to the available radiators. We are discussing two types of low-temperature radiators, ventilation radiators and radiators with additional ventilation. The main principle of these two radiators is the strengthening of convection. The main function of this type of radiators is to combine the radiator into the ventilation air and the heating system, thereby enhancing the process of convective heat exchange.

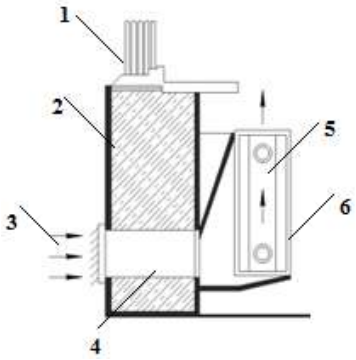

Figure 1. Ventilation radiator. 1-window, 2-reserved walls, 3-stream of hot air heated by a solar collector, 4-ventilation channel, 5-radiator, 6-outer radiator body

Combining these radiators and ventilation channels to increase the efficiency of radiators present in the heating system, it is possible to increase the convective heat transfer ability of radiators. To do this, the radiator and ventilation pipe connected to the external environment are connected (Fig. 1). The air duct is behind the radiator.

This combination increases the thermal power of the radiator before the ventilation air passes through the radiator panel, and then in the room before entering the room. In addition, the ventilation radiator is thermally more efficient than the usual radiator. Previous study [2] showed that ventilation radiators have the same heat transfer capacity as conventional radiators operating at a temperature of from 35 ° C to 55 ° C. This is due to the fact that the heated air is first sent to the radiator through the ventilation channel, which It is closed from a solar collector of air. [3.4.5.6.7] In this system, as in other heating systems, heat in the ventilation air can be obtained.

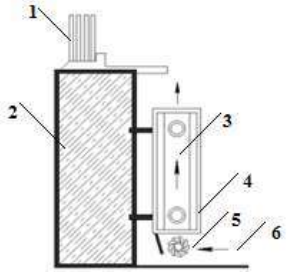

Figure 2. Ventilation radiator with an additional fan. 1-window, 2-reserved walls, 3-radiator, 4-external radiator body, 5-fan, 6-air flow

In the radiator with an additional fan, the fans are placed under the radiator panels. The previous study [8] showed that when installing 5 small fans, under the radiator, thermal power can almost double compared to a conventional radiator. This is due to the increased convective heat transfer through the surface of the radiator. Consequently, using equation (1), you can maintain the ability to transmit heat without reducing the heat flux in the radiator. It can be reduced heat in the system, and in this case the radiator heat transfer on the surface of the radiator decreases, but the ability to transmit heat is maintained due to increased convection [9]. Small fans placed under the radiator consume a very small amount of electricity, that is, the ratio of electricity consumed by a small fan to increase the thermal power of the radiator is 1-2%. However, small fans under the radiator when installing create some noise. What causes user complaints.

Conclusion:

In conclusion, it is important to increase the efficiency of heating systems, as well as use renewable energy sources in the heating system. This study examines the use of efficient and low-temperature heating systems, which are achieved by combining existing radiators and ventilation channels. The main focus is on the fact that the effectiveness of existing radiators can be summarized as a way to speed up the convective heat exchange process by connecting the ventilation channel and install additional fans.

References:

[1] Ploskic, A. Technical solutions for low-temperature heat emission in buildings, Stockholm: PhD thesis in KTH, 2013

[2] Myhren, A. Ventilation radiator, PhD thesis in KTH Royal Institute of Technology, 2011

[3] Б.А.Абдукаримов О.А.Муминов, and Ш. Р. Утбосаров "Оптимизация рабочих параметров плоского солнечного воздушного обогревателя." Приоритетные направления инновационной деятельности в промышленности. 2020.

[4] Abdukarimov Bekzod Abobakirovich. "Research of convective heat transfer in solar air heaters." Наука, техника и образование 9 (2019): 16-18.

[5] Abobakirovich A.B., Mo'minov O.A Calculation of the thermal performance of a flat solar air heater //Достижения науки и образования. – 2019. – №. 12 53).

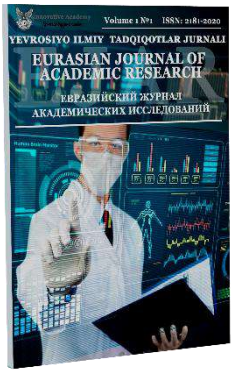
[6] Abobakirovich, Abdukarimov Bekzod, Abbosov Yorqin Sodikovich, and Mullayev Ikromjon Isroiljon Ogli. "Optimization of operating parameters of flat solar air heaters." Вестник науки и образования 19-2 (73) (2019).

[7] Abdukarimov B. A., O'tbosarov S. R., Tursunaliyev M. M. Increasing Performance Efficiency by Investigating the Surface of the Solar Air Heater Collector.

[8] Johansson, P.O. "Improved temperature performance of radiator heating system connected to district heating by using add-on-fan blowers," in Conference proceeding from the 12th International Symposium on District Heating and Cooling, Tallinn, Estonia, 2010.

[9] Ploskic, A., Holmberg, S. Low-temperature baseboard heaters with integrated air supply e An analytical and numerical investigation. Building and Environment 46 (2011) 176:186

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SCIENTIFICATION OF THE EFFECTS OF GROUNDWATER ON PLANT GROWTH

Tursunov Ikrom Numon ugli [1] ,Yoqubov Talabboy Abror ugli [2]
Ubaydullayev Sarvarjon Otabek ugli [3]

[1] Traine_teacher of the Department of Hydrology and ecology
Bukhara branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agriculture Mechanization Engineer

[2] UHC and PS student of the 3st group of the 2nd course
Bukhara branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agriculture Mechanization Engineer

[3] UHC and PS student of the 3st group of the 2nd course
Bukhara branch of Tashkent Institute of Irrigation and Agriculture Mechanization Engineer

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719530

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

irrigation sources; underground water; temperature; water consumption regime

ABSTRACT

Low groundwater temperatures lead to longer plant growth periods. All this ultimately affects the yield and quality of the agricultural crop, the ripening period of its fruits. In turn, the low-temperature water-air soil environment of the aeration zone, of course, does not ensure the timely dissolution of natural and artificial nutrients and fertilizers and does not allow their timely full assimilation by plant root systems. Under such conditions, some of these nutrients sink under the influence of falling currents of cold water and mix with groundwater. All this ultimately affects the yield and quality of the agricultural crop, the ripening period of its fruits.

Moistening of the fertile layer of soil often causes irrigation water to seep down from the fertile layer. In addition, water wastage is observed in irrigation networks. These waters are added to groundwater, often leading to an increase in groundwater levels in irrigated areas where ditches are insufficient and groundwater flow is insufficient. Rising saline groundwater causes soils to become swampy and secondary salinization.

-The main purpose of the application of mathematical methods to the sciences of the earth, hydrogeology and reclamation is to model the growth of plants, the impact of soil processes, groundwater levels and the processes occurring in them. Many scientists of the world have been engaged in this direction. However, they are mainly limited to studying the rise of groundwater to soil salinity through experimental methods and developing recommendations to prevent this salinization. During the former Soviet era, certain works were carried out in this direction, for example, drainage wells (boreholes) were dug and groundwater was discharged into ditches. But after the collapse of the former Soviet Union, this work remained halfway and was not completed.

-This project studies the effects of groundwater elevation on soil salinity (on the example of Gijduvan district of Bukhara region) using theoretical and experimental methods, mathematical modeling, mechanics of contact media, as well as methods and principles of biomechanics, based on existing norms, soil salinization with groundwater rise. mathematical models representing the relationship between the process are constructed. Depending on the temperature of groundwater and surface water (cotton, grain, rice, sunflower), multi-parameter empirical formulas of crop growth and yield for 3 years are developed and a long-term forecast of yield is developed.

According to its origin, groundwater is an infiltration formed as a result of the absorption of atmospheric precipitation, river and irrigation water; condensation formed by the condensation of water vapor in rock layers; sedimentary rocks are divided into sedimentary and magmatic cooling waters formed as a result of the immersion of seawater in the process of formation, or wash water released from the earth's mantle. The natural outflow of groundwater to the surface is called a spring, and is divided into flowing and boiling (hot spring).

Groundwater is a natural solution that contains almost all known chemical elements. In terms of mineralization (total amount of solutes in water, g / l), groundwater is fresh (up to 1.0), saline (1.0-10.0), saline (10.0-50.0) and saline (from 50). many) types. In terms of temperature, it is cold (up to 4 °C), cold (4-20 °C), warm (20-37 °C), hot (37-42 °C), hot (42-100 °C) and extremely hot (Above 100 °C) is divided into groundwater.

Infiltrative water is common in nature, the rest being very rare in its pure form. Groundwater is used in water supply of the population, industry and pastures, irrigation of lands, medicine (mineral waters), heat supply (hot water), extraction of various salts and chemical elements (iodine, boron, bromine, etc.). Groundwater causes swamps and salinization of soils. To combat this, open and closed horizontal drains and boreholes are drilled. Groundwater is widely used in deserts. The Karakum, Kyzylkum and Ustyurt pastures are mainly supplied with groundwater.

More than 150 large groundwater deposits have been identified in Central Asia. Their annual renewable operational reserves are more than 1,500 m/s, the share of fresh water is about 1,000 m/s, and the rest is mineralized at various levels (2-3 to 15 g/l). There are more than 40,000 used boreholes in Central Asia, of which about 5,000 are artesian wells; most of them are used to irrigate crops (see Artesian waters) [1,2,3,].

After the independence of the Republic of Uzbekistan, our country has undergone rapid changes in all areas and achieved a number of achievements.

Also, the rapid development of the agricultural sector, in turn, will lead to an increase in the consumption of water resources. Radical innovations have been introduced in the implementation of a unified policy in the field of water resources management, as well as in the field of rational use and protection of water resources, prevention and elimination of harmful effects of water. Consistent and sustainable development of agriculture is to ensure the food security of the country. Development of the concept of water development in 2020-2030 Water saving through the implementation of promising projects in the field of water management, foreign investment, active assistance to agricultural producers in the introduction of water-saving irrigation technologies, expansion of production capacity of modern irrigation systems through private investment to

increase the share of irrigated lands using technologies to at least 10 % of the total area of irrigated lands [4,5,].

Relevance of scientific research:

If we take the total volume of water on Earth as 100 percent, it is 97.5 percent saline, while freshwater is 2.5 percent. Groundwater sources are one of the most inexpensive and convenient sources when close to an irrigation area. That is why it is widely used in foreign countries. In particular, 40 % of irrigated land in the United States is irrigated from groundwater, 33 % in the People's Republic of China and 5-6 % in Uzbekistan. To date, the available and limited water resources in the region have been fully distributed and developed between countries. Under the current circumstances, the growing demand for water in the region can be met mainly through the rational use of available water resources and the discovery of internal water resources. Therefore, the development of water-saving technologies is also receiving great attention by scientists.

In addition to groundwater resources, surface water is also used to irrigate and water pastures. Currently, 7% of the total groundwater resources are used. It is mainly used in Crimea, Moldova, Ukraine, the Volga region, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Armenia, Georgia, Azerbaijan, USA, India, Algeria, Italy and other countries. When groundwater is used, its dynamic reserve is used, otherwise it is lost.

The advantages of using groundwater are:

1) Proximity to the irrigation area and shortness of the salt part of the main canal.

2) Decrease in groundwater level in the irrigated area.

3) High UWC of canals due to low water wastage, canal length.

4) No mud settling in the canals as the water is not turbid.

5) Low risk of salinization and swamping.

Disadvantages:

1) Deep waters and lack of reserves in some places.

2) Mineralization may be high.

3) The temperature is low.

4) Conditions for frequent mechanical lifting of water.

5) High operating costs.

Groundwater is used for irrigation as follows: through springs, through mine wells, through a water collection gallery [8,9,10].

One of the factors negatively affecting the current increase in grain yield is the shortage of water during the growing season, and the second is that most farms do not take into account local soil and hydrogeological conditions, real water requirements during the transition phases of their growth and development. Some of the toxic chemicals applied to the soil, weeds and insects applied to the soil during the irrigation of grain are washed into groundwater, leading to the deterioration of their ecological and reclamation status. The above reasons include the efficient use of water resources allocated to irrigated lands, a system of agro-technological measures that do not adversely affect the environmental situation, irrigation methods using hydrogel artificial polymer crystals to create opportunities for rational use of groundwater in the cultivation of cereals [12,13,14].

The purpose of the study:

Water sources for irrigation are assessed by the following indicators: water quality, the amount of water flow during the annual and

growing seasons, the variation of water flow over the years, water flow regime, level and pressure regime, location relative to the irrigated area.

It is characterized by the quality of water, its temperature, the amount of mechanical leaks, mineralization and chemical composition, bacteriological composition.

Study of the source of irrigation in the case of high yields from grain fields in relation to its temperature on the basis of experiments on the efficient use of groundwater.

Level of study of research results:

Wheat is an annual plant. Its root system is a poplar root, the main part of which develops in the drive layer of the soil, some roots are 100 sm. pit up to 40-130 sm in height. reaches The transpiration coefficient of wheat is 231-557 (average 400-500), the coefficient of water demand for grain is 60-190 m^3 / ts. is formed. These indicators vary depending on climatic conditions, type and variety of wheat, water supply, the amount of nutrients in the soil. Depending on the natural conditions of the cultivated areas, its autumn or spring varieties are planted on irrigated lands. Autumn wheat is more resistant to cold and drought than spring wheat, it germinates when the soil temperature is 4-5 °C. During the growing season, an effective temperature of 2100 °C is required for winter wheat and at least 1300 °C for spring wheat.

The effect of the temperature of irrigation sources on autumn cereal crops is in fact little studied scientifically.

The task of the research:

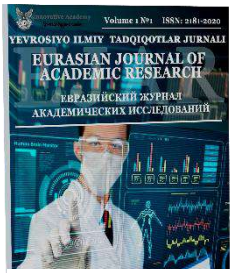
Based on the experiments conducted, the study of the source of irrigation depends on its temperature in the efficient use of groundwater to create clear guidelines. Water-saving technologies go through certain periods (phases) during the growth and development of cereals, that is, from seed germination to formation. During the developmental stages, morphological changes occur in plants and new organs are formed. Wheat goes through the following phases: germination, accumulation, germination, germination, flowering and ripening, as well as observations and study of the effectiveness of its yield [18,19,20].

References:

1. Хамидов М. Центральная Азия – водные ресурсы, озера и межгосударственные отношения. Международный симпозиум, 2003 г. Льеж, Бельгия Хамидов М. Центральная Азия – водные ресурсы, озера и межгосударственные отношения. Международный симпозиум, 2003 г. Льеж, Бельгия
2. Ҳамидов М. Х., Д. В. Назаралиев Технология полива озимой пшеницы и хлопчатника по микробороздам. ЎзҚСХВ, ЎзИИЧМ, ЎзПИТИ, ИКАРДА, ИВМИ, Тошкент. 2006. стр. 363-366
3. М. А. Саттаров, Ш. Р. Ахмедов Исследование влияния термических эффектов источников орошения на продуктивность хлопчатника
4. Ш. Р. Ахмедов Мудульные исследование динамики роста и продуктивности хлопчатника методом математического моделирования
5. Хамидов М. Х., Сувонов Б. У Ғўзани суғоришда томчилатиб суғориш технологиясини қўллаш “Irrigatsiya va melioratsiya” журнали. – Тошкент, 2018. - № 4(14).- Б.9-13.

6. Салохиддинов А. Т., Хомидов А. О., Боиров Р. К., Юсупов Х. Кучли шишувчан гидрогелларнинг лалмикор бўз тупроқлар шароитида кузги буғдойнинг биометрик курсаткичларига таъсири // “AGRO ILM” журнали. – Тошкент 2018. - №5 (55). – Б. 76-77
7. Жўраев А ва бошқалар, Туманлаштирилган турли ҳил буғдой навларининг Бухоро вилояти тупроқ иқлим шароитида ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлик кўрсаткичлари. ЎзИИЧМ, ЎзПИТИ, ИКАРДА, Тошкент, 2004. 240-242-бетлар
8. Хамидов М. Режим орошения и минеральное питание растений в условиях Хорезма. Журнал «Вопросы мелиорации» № 5-6., Москва. 2000 г., 94-96 стр.
9. Хамидов М. и др. Орошения сельскохозяйственных культур Хорезмского оазиса. Аграрная наука, № 5, Москва 2001. 43-48 стр.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INTERNAL BELIEF – IMPORTANT CRITERION OF THE INSTITUTE FOR EVALUATING EVIDENCE

Yangiev Kairat Avezkhonovich [1]
[1] Independent researcher at TSUL
https://doi.org/10.5281/zenodo.4719621

ARTICLE INFO
Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS
internal belief, legal mind, thinking of thinking, sociological aspect, psychological aspect, ideological aspect, spiritual aspect

ABSTRACT
In criminal proceedings, one of the most important issues is the activity of subjects based on internal belief in the evaluation of evidence. The factors that as internal belief play a special role in evaluating the evidence of the person embodied in it. In the formation of internal beief of the subjects in the assessment of evidence necessary is a for such factors: 1) life and legal experience; 2) legal knowledge and thinking; 3) worldview and personal thinking; 4) knowledge of personal feelings and real events; 5) ability to see the truth clearly; 6) the effectiveness of strong inner spiritual experiences; 7) strong spirituality and will of the subject.

ИЧКИ ИШОНЧ – ДАЛИЛЛАРГА БАҲО БЕРИШ ИНСТИТУТИНИНГ ЭНГ МУҲИМ МЕЗОНИ

Янгиев Ғайрат Авезхонович [1]
[1] ТДЮУ мустақил изланувчиси

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
ички ишонч, ҳуқуқий онг, субъект тафаккури, гносеологик аспект, психологик аспект, мафкуравий фактор, руҳий фактор.

ANNOTATSIYA
жиноят ишларини юритишда далилларга баҳо беришда субъектларнинг ички ишончга таяниб иш кўриши энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Ички ишончни шакллантирувчи омилларни ўзида мужассамлаштирган субъект далилларга баҳо беришда муносиб аҳамият касб этади. Далилларга баҳо бериш субъектларининг ички ишончини шакллантиришда: 1) ҳаётий ва ҳуқуқий тажриба; 2) ҳуқуқий билим ва тафаккур; 3) дунёқараш ва шахсий фикр юритиш; 4) шахс туйғулари ва ҳақиқий ҳодисалар тўғрисидаги билимлари; 5) ҳақиқатни аниқ кўриш қобилияти; 6) мустаҳкам ички руҳий кечинмалар самарадорлиги; 7) кучли руҳият ва субъект иродаси каби омиллар зарурияти мавжуд.

Бугунги кунда мамлакатимизда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли, самарали ҳимоя қилиш, одил судлов борасида аҳоли ишончини қозониш, жиноят судлов ишларини юритишданинг барча босқичларида тарафларнинг тортишув принципини амалда қўллашни янада кучайтириш ҳамда бу борада илғор хорижий тажрибани чуқур таҳлил этиш асносида жиноят процессуал

қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан кўплаб қонун ва фармонлар қабул қилинди.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2010 йил 10 августдаги "Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармонининг қабул қилиниши жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш, уларга баҳо бериш тизимини исботлаш стандартларини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш ва шахсга нисбатан қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомалада бўлган мансабдор шахсларга нисбатан жазо чораларини кучайтириш масалаларига ечим топиш вазифалари белгилаб берилди. Бу борада исбот қилишда далилларга баҳо бериш тизимини чуқур таҳлил этиш вазифасининг долзарблиги муҳим аҳамият касб этади.

Далилларга баҳо беришда ички ишонч масаласи жудаям мураккаб ҳисобланади, сабаби ушбу ҳолат субъектларнинг гнесологик ва руҳий факторларига асосланади.

Терговчи, прокурор ва суд далилларни баҳолашда озод ва мустақил равишда фаолият юритадилар. Бу амалдаги жиноят процессуал қонунчиликнинг бир қатор нормаларида мустаҳкамланган. Ички ишонч ҳар қандай ташқи мажбурлов, таъсирни истисно этади, бу сўзларнинг моҳияти қуйидагиларни назарда тутади:

а) бир мансабдор шахс томонидан далилларга берилган баҳонинг ишни ўз юритувига олган бошқа мансабдор шахс учун мажбурий эмаслиги;

б) бир процессуал инстанцияда далилларга берилган баҳонинг келгуси процессуал инстанция учун мажбурий эмаслиги ва илгари берилган баҳоларнинг процесснинг кейинги босқичида текшириш зарурлии (суриштирув органи томонидан берилган баҳонинг терговчи томонидан текширилиши, терговчи томонидан берилган баҳонинг прокурор томонидан текширилиши ва ҳ.к.);

в) юқори турувчи орган томонидан иш юритаётган қуйи турувчи органга далиллар ёки далиллар мажмуини қандай баҳолаш лозимлиги ҳақида кўрсатмалар берилмаслиги ;

г) иш юритаётган шахс учун бошқа шахслар томонидан уларнинг тушунтиришлари, кўрсатувлари, илтимосномалари, хулосалари ва бошқа ҳужжатларда далилларга берилган баҳонинг эътиборга олиш мажбурий эмаслиги;

д) далилларга жиноят процессидан ташқаридаги органлар (матбуот, телевидение, жамоатчилик вакиллари, турли муассасаларнинг мансабдор шахслари) томонидан берилган баҳонинг мажбурий эмаслиги ва иш юритаётган шахсга қандай бўлмасин тазъйиқ ўтказишга йўл қўйилмаслиги.

Тан олиш керакки, «юқоридан» ноқонуний ва асосланмаган кўрсатмалар бериш ҳолатлари мавжуд **[1, 43-бет]**, лекин жиноят ишини юритишда у ёки бу шароитларни аниқлаш учун терговчи, прокурор ва суд кўплаб процессуал ҳаракатларни амалга оширади, процесс иштирокчилари билан мулоқотда бўлади, бевосита уларнинг ахлоқи, юриш-туришини кузатади, саволларга берилган жавобларини таққослайди, тўпланган далилларга асосланиб, қонун асосида,

тўла, ҳар томонлама ва холисоналик билан ҳамда ўз ички ишончига таянган ҳолда уларни баҳолайди. Шунинг учун терговчи ва суднинг процессуал мустақиллиги – тергов ва суд ҳаракатларини ўтказишда қонун устуворлигини таъминлашнинг мажбурий шартларидан биридир **[2, 27-бет].**

Ишонч деганда инсоннинг фикрлари, туйғулари ва ҳақиқий ҳодисалар тўғрисидаги билимлари ҳам тушунилади. Бу маънода ички ишонч асосида далилларга баҳо бериш ишни юритаётган шахснинг ушбу мақсадларда шахсий фикрлари, қарашлари, билим ва кўникмаларидан фойдаланишини назарда тутади. Билимнинг индивидуал заҳиралари далилларга баҳо беришнинг мазмунини ташкил этувчи фикрлаш операциялари учун бошланғич материал вазифасини ўтайди. Бир вақтнинг ўзида билим олинган натижаларни текшириш воситаси вазифасини ўтайди ҳамда у ёки бу баҳонинг тўғрилигини текшириш, далиллар ўртасидаги зиддиятларни аниқлашни назорат қилишга кўмаклашади.

Жиноят-процессуал нормаларда ишнинг қандайдир ҳолатлари айнан қайси далиллар орқали аниқланиши ва қайсидир далилнинг кучи бошқасига нисбатан устунлик қилиши тўғрисида сўз юритилмаган. Жиноят-процессуал қонунчиликда далилларнинг кучи ва аҳамияти ҳақидаги қоидалар йўқ. Шунинг учун жиноят тўғрисида процессуал манбалардан олинган маълумотлар суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд томонидан формал хусусиятларига қараб эмас, ички ишонч асосида моҳиятан ҳаққонийлиги нуқтаи назаридан баҳоланади.

Ички ишонч баҳолаш натижаси, якуни сифатида далиллар мажмуи, тизимидан келиб чиқадиган ягона хулоса мавжудлигини англатади. Ички ишонч бўйича ишни ҳал қилиш таъкидланаётган ёки рад этилаётган далилларнинг бирдан-бир тўғрилигини англаш, ўз фикрлари ҳақиқийлигига қатъий асосланган ишончга эга бўлиш демакдир. Бизнингча, жиноят процессининг принциплари қаторига **«Исботлаш субъектининг ички ишончи асосида далилларни баҳолаш»** деб номланган янги **26^1-модда** мустақил принцип киритилиши ва уни **« Жиноят ишини юритишни амалга оширишда суриштирувчи, терговга қадар текширувчи, терговчи, прокурор ва суд барча ҳолатларни синчковлик билан ҳар томонлама ўрганиш натижасида шаклланган ички ишонч асосида далилларга мустақил равишда баҳо берадилар. Улар мақбул далиллар асосида қарор қабул қиладилар. Мақбул эмас деб топилган далилларга таяниб иш юритиш тақиқланади»** мазмунда ифода этилишини таклиф этамиз. Мазкур принцип далилларга баҳо бериш тўғрисидаги ЖПКнинг 95-моддасида келтирилган қоидаларга тўла мос келади.

Далилларни баҳолаш ваколатига эга бўлган барча субъектлар баҳолаш фаолиятида, ишнинг барча ҳолатларини ўрганиш натижасида хулосалар чиқаришда эркиндирлар. Ички ишонч асосида далилларга баҳо бериш ушбу фаолиятни юритаётган шахс мазкур далилларга баҳо беришда процесснинг илгариги босқичларида бошқа шахслар томонидан берилган баҳога алоқадор эмаслигини назарда тутади. Бу ҳолатда барча далилларга янгидан баҳо берилиши лозим.

Далилларга баҳо бериш субъектларининг ички ишончини

шакллантиришда: 1) ҳаётий ва ҳуқуқий тажриба; 2) ҳуқуқий билим ва тафаккур; 3) дунёқараш ва шахсий фикр юритиш; 4) шахс туйғулари ва ҳақиқий ҳодисалар тўғрисидаги билимлари; 5) ҳақиқатни аниқ кўриш қобилияти; 6) мустаҳкам ички руҳий кечинмалар самарадорлиги; 7) кучли руҳият ва субъект иродаси каби омиллар зарурияти мавжуд. Ушбу омилларни ўзида тўлиқ мужассамлаштирган субъектлар келгусида далилларга баҳо бериш фаолияти жараёнида ўзининг мукаммаллиги билан ишга ёндошуви алоҳида эътиборга сазовор бўлади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳодимлари ўртасида ўтказилган сўровда терговчи, прокурор ва судьяларга далилларга баҳо беришда асосан қандай қоидаларга амал қилишлари ҳақидаги савол билан мурожаат қилинганида, респондентларнинг 83% асосан ички ишончга таянишларини; 9% мавжуд тергов ва суд амалиёти асосида баҳолаш фаолиятини ташкил этишларини; 6% юқори ташкилотлар ва мансабдор шахсларнинг кўрсатмаларини ҳам далилларни баҳолашда эътиборга олишларини; 2% далилларни баҳолашда процесс иштирокчилари, хусусан адвокатнинг фикрини инобатга олишларини таъкидлаганлар.

Демак, хулоса сифатида далилларни баҳолаш ваколатига эга бўлган барча субъектлар баҳолаш фаолиятида, ишнинг барча ҳолатларини ўрганиш натижасида хулосалар чиқаришда эркиндирлар. Ички ишонч асосида далилларга баҳо бериш ушбу фаолиятни юритаётган шахс мазкур далилларга баҳо беришда процесснинг илгариги босқичларида бошқа шахслар томонидан берилган баҳога алоқадор эмаслигини назарда тутади. Бу ҳолатда барча далилларга янгидан баҳо берилиши лозим.

Foydalanilgan adabiyotlar:

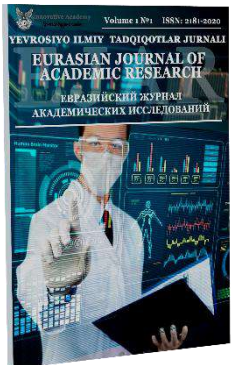
1. “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2010 йил 10 август ПФ – 6041 сон Президент фармони.

2. Ахмедов Т.Э., Мухаммадалиев Д.С. Характеристика некоторых факторов, способствующих противодействию расследования. // Ҳуқуқ, Право, Law. -2008. -№2. –Б.43

3. Егоров К. Особенности оценки доказательств при судебном контроле. // Российский судья. -2010. -№4. –Б.25-27

4. Досудебное производство по УПК Российской Федерации (участники досудебного производства, доказательства и доказывание, возбуждение уголовного дела, дознание и предварительное следствие): Учебно-практическое пособие / Пан Т.Д., Якимович Ю.К.. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. –Б. 254.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

METHODS AND OPPORTUNITIES FOR THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION

Dilmurod Rakhmatov [1] , Abduganiyev Akhror [2]
[1] Student of the Department of Applied Mathematics, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
[2] Student of the Department of Applied Mathematics, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.4719655

ARTICLE INFO
Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS
information, computer, technology, office, expert.

ABSTRACT
Information technology is a process that uses a set of means and methods for collecting, processing and transmitting data to obtain information of a new quality about the state of an object, process or phenomenon. The purpose of information technology is the production of information for its analysis by a person and making, on its basis, a decision to perform an action.

INTRODUCTION

The introduction of a personal computer into the information sphere and the use of telecommunication means of communication have determined a new stage in the development of information technology. New information technology is information technology with a "friendly" user interface, using personal computers and telecommunications facilities. The new information technology is based on the following basic principles.

1. Interactive (dialog) mode of working with a computer.
2. Integration with other software products.
3. Flexibility of the process of changing data and setting tasks. Common types of software products are used as information technology tools: word processors, publishing systems, spreadsheets, database management systems, electronic calendars, and functional information systems.

METHODOLOGY

Currently, the role of information technology in people's lives has significantly increased. Modern society has become involved in a general historical process called informatization. This process includes the access of any citizen to information sources, the penetration of information technologies into scientific, industrial, and public spheres, and a high level of information services. The processes taking place in connection with the informatization of society contribute not only to the acceleration of scientific and technological progress, the intellectualization of all types of human activity, but also to the creation of a qualitatively new information environment of society that ensures the development of human creative potential.

One of the priority directions of the process of informatization of modern society is the informatization of education, which is a system of methods, processes and software and hardware integrated for the purpose of collecting, processing, storing, distributing and using information in the interests of its consumers. The goal of informatization is the

global intensification of intellectual activity through the use of new information technologies: computer and telecommunications. Information technology provides an opportunity to:

1. Rationally organize the cognitive activity of students during the educational process;

2. Make learning more effective by involving all types of sensory perception of the student in a multimedia context and arming the intellect with new conceptual tools;

3. Build an open education system that provides each individual with their own learning path;

4. Involve categories of children with different abilities and learning styles in the process of active learning;

5. Use the specific properties of the computer, allowing you to individualize the learning process and turn to fundamentally new cognitive tools;

6. To intensify all levels of the educational process.

The main educational value of information technologies is that they allow you to create an immeasurably brighter multi-sensory interactive learning environment with almost unlimited potential opportunities at the disposal of both the teacher and the student. In contrast to the usual technical means of teaching, information technologies allow not only to saturate the student with a large amount of knowledge, but also to develop the intellectual and creative abilities of students, their ability to independently acquire new knowledge, work with various sources of information.

The main types of information technology include the following.

1. Information technology of data processing is intended for solving well-structured problems, the algorithms for solving which are well known and for the solution of which there are all the necessary input data. This technology is used at the level of performing activities of low-skilled personnel in order to automate some routine, constantly repeated operations of managerial work.

2. Information technology management is designed to provide information services to all employees of enterprises associated with making management decisions. Here information is usually presented in the form of regular or special management reports and contains information about the past, present and possible future of the enterprise.

3. Information technology of the automated office is designed to complement the existing communication system of the enterprise personnel. Office automation involves the organization and support of communication processes both within the company and with the external environment based on computer networks and other modern means of transferring and working with information.

4. Information technology decision support is designed to develop a management decision that occurs as a result of an iterative process involving a decision support system (computational unit and control object) and a person (control unit specifying input data and evaluating the result).

5. Information technology of expert systems is based on the use of artificial intelligence. Expert systems enable managers to receive expert advice on any problems that these systems have accumulated knowledge about.

The purpose of material production technology is to produce products that meet the needs of a person or a system. The purpose of information technology is the production of information for its analysis by a

person and making, on its basis, a decision to perform an action. It is known that by applying different technologies to the same material resource, you can get different products, products. The same will be true for information processing technology. Information technology is the most important component of the process of using society's information resources. To date, it has gone through several evolutionary stages, the change of which was determined mainly by the development of scientific and technological progress, the emergence of new technical means of information processing. In modern society, the main technical means of information processing technology is a personal computer, which significantly influenced both the concept of building and using technological processes and the quality of the resulting information. The introduction of a personal computer into the information sphere and the use of telecommunication means of communication have determined a new ethane for the development of information technology and, as a result, a change in its name due to the addition of one of the synonyms: "new", "computer" or "modern". Information technology is closely related to information systems, which are its main environment. At first glance, it may seem that the definitions of information technology and systems introduced in the textbook are very similar to each other. However, it is not. An information system is an environment, the constituent elements of which are computers, computer networks, software products, databases, people, various kinds of technical and software communication facilities, etc. The main purpose of the information system is to organize the storage and transmission of information. The information system is a human-computer information processing system. The implementation of the functions of an information system is impossible without knowledge of information technology oriented towards it. Information technology can exist outside the sphere of the information system. Information technology of work in the environment of the word processor Word 6.0, which is not an information system. Information technology of multimedia, where images and sound are transmitted and processed on a computer using telecommunications. Thus, information technology is a more capacious concept that reflects the modern understanding of the processes of information transformation in the information society. In a skillful combination of two information technologies - management and computer - the key to the successful operation of the information system. Information system - a human-computer system for decision support and production of information products, using computer information technology. Obsolescence of information technology It is quite natural for information technologies that they become obsolete and replaced by new ones. The technology of batch processing of programs on a mainframe in a computer center was replaced by the technology of working on a personal computer at the user's workplace. The telegraph has transferred all its functions to the telephone. The telephone is gradually being replaced by the express delivery service. Telex has transferred most of its functions to fax and e-mail, etc. When introducing new information technology in an organization, it is necessary to assess the risk of lagging behind competitors as a result of its inevitable obsolescence over time, since information products, like no other types of material goods, have extremely high rate of replacement by new species or versions. The turnover periods range from several months to one year. If, in the process of introducing new information technology, this factor is not

given due attention, it is possible that by the time the company is transferred to the new information technology, it will become outdated and it will be necessary to take measures to modernize it. Such failures in the implementation of information technology are usually associated with imperfect technical means, while the main reason for failures is the absence or poor elaboration of the methodology for using information technology.

CONCLUSION

The ability of a computer to act as a teacher in the educational process is evaluated in different ways: from their absolute denial to the statement that the computer can be transferred to all the main and auxiliary functions of the teacher. Most experts are of the opinion that computer, carrying out a number of features of training, not be able to fully replace a teacher for a number of reasons, the main of which are:

1. The computer cannot be fully simulated those aspects of a teacher related to its educational function;

2. The purpose of training is also to develop the human communication ability; the computer will not be able to replace human communication and understand the mystery of human thought.

At the present stage, the most constructive approach seems to be that the computer should not be opposed to the teacher, but it is advisable to consider it as a means of supporting the professional activity of the teacher.

References:

1. Rakhmatov Dilmurod & Nomozova Elmira. (2020). The use of multimedia technologies in the educational system and teaching methodology: problems and prospects. International Journal of Discourse on Innovation, Integration and Education, 1(2), 28-32. Retrieved from http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/80

2. Rakhmatov Dilmurod & Akhatov Akmal. (2020). Distance learning system in the higher education system of Uzbekistan: hybrid technology. Vol 6 (2020): Conference of Management of Islamic Education Leadership in The Era of Revolution 4.0, 150-153. Retrieved from https://doi.org/10.21070/icecrs2020575

3. Рахматов Д.Р., Асророва С.А., Тошназарова У.А. Изучение специфики компьютерной лингвистики и определение педагогических особенностей // Интернаука: электрон. научн. журн. 2020. № 27(156). URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43812252

4. Рахматов Д.Р. (2020). Современные информационные технологии в системе образования: проблемы и перспективы. Актуальные проблемы инновационного сотрудничества в повышении качества высшего образования, Международная научная онлайн конференция 27 мая 2020 года, Навои, 183-186.

5. Рахматов Д.Р., Абдуғаниев А.Ш., Бурибоев А.Ш. Возможности виртуальной реальности в образовании и развлечениях // Конкурс Лучших Студенческих Работ: сборник статей VI Международного научно-исследовательского конкурса. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020. – с. 29-34 URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44321811

6. Raxmatov D.R., Axatov A.R., (2020). Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining iqtisodiyot sohalarida tarqalishining dolzarbligi: raqamli iqtisodiyot. Iqtisodiyotda innovatsiyalar (Innovations in economy) ilmiy jurnali 7-soni 2019 yil, 56-61.

7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие. – М., Академия, 2000.

8. Горбунова, Л. И. Использование информационных технологий в процессе обучения / Л. И. Горбунова, Е. А. Субботина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2013. — № 4 (51). — С. 544-547. — URL: https://moluch.ru/archive/51/6685/ (дата обращения: 26.02.2021).

9. Dilmurod, R., & Fazliddin, A. (2021). Prospects for the introduction of artificial intelligence technologies in higher education. ACADEMICIA: an international multidisciplinary research journal, 11(2), 929-934.

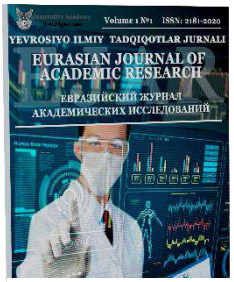
10. Rakhmatov, D. (2021). Til o ‘rganishda mobil ilovalardan foydalanish imkoniyatlari. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(3).

11. Dilmurod, R., Akmal, A., & Dostonjon, R. (2020). Research On Effective Ways to Intelligence Quotient Of Perception Through Mobile Games. The American Journal of Applied sciences, 2(08), 89-95.

12. Юсупов, Р. М., Рахматов, Д. Р., & Рахматов, Д. Р. (2020). Безопасность мультимедийной коммуникации с использованием криптографии. безопасность, 20(10).

13. Рахматов, Д., & Ахатов, А. Р. (2020). Кибер жиноятларни юзага келиш омиллари ва кибер этика: муаммо ва истиқболлар. Science and Education, 1(1), 227-234.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE OF REVIEWING COURT JUDGMENTS

Ibragimova Mahliyo Abdulaziz qizi [1]

[1] 3rd course of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719674

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

Constitution, court, judgment, judiciary, appeal, complaint, protest, justice, legality.

ABSTRACT

The article describes the tasks of further development of ensuring the rights and freedoms of citizens during court proceedings, timely consideration of complaints filed by citizens. The solutions to the problems encountered in the further development of these tasks are expressed.

СУД ХУКМЛАРИ, АЖРИМЛАРИНИ ҚАЙТА КЎРИБ ЧИҚИШНИНГ АХАМИЯТИ

Ибрагимова Махлиё Абдулазиз қизи [1]

[1] Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 3-ўқув курси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Конституция, суд, хукм, суд ҳокимияти, апелляция, шикоят, протест, адолат, қонунийлик.

ANNOTATSIYA

Мақолада суд ишлари юритилаётган вақтда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашни янада ривожлантириш, фуқаролар томонидан берилаётган шикоятларни ўз вақтида кўриб чиқиш вазифалари ёритилган. Ушбу вазифаларни янада ривожлантиришда учраётган муаммолар ечими ифодаланган.

Ҳар қандай давлатнинг обрў-эътибори ва нуфузи шу мамлакатда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари қай даражада таъминлангани билан баҳоланади. Фуқароларнинг қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш эса суд органлари билан боғлиқ. Мамлакатимизда босқичма-босқич олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг туб моҳияти, аввало, суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлашга, унинг жамиятдаги нуфузи ва мавқеини оширишга, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш ҳамда қонунийликни таъминлашга қаратилганлиги билан ғоятда қимматли.

Табиийки, фуқаро суд даргоҳига адолат топиш илинжида келади. Инсонпарварлик, қонунийлик, адолатлилик ва демократик тамойиллар асосида ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши фуқарода мустақил суд ҳокимиятига нисбатан бўлган ишончни кескин оширади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар,

муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийлиги назарда тутилган. Суд ҳужжатларининг буйруқ тарзидаги ўзига хос табиати уларнинг шакл ва мазмунига алоҳида қатъий талабларни қўяди. Шу сабабли суд ҳужжатларини тўғри тушуниш ва аниқ ижросини таъминлаш учун судлар томонидан чиқарилаётган суд ҳужжатини амалдаги қонунчиликка мувофиқлаштириш, процессуал норма ва қоидаларга риоя қилиш ўта муҳим саналади.

Давлатимиз раҳбарининг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида суд-ҳуқуқ соҳасидаги муҳим вазифалар белгилаб берилди. Суд қарорларининг адолатли, қонуний ва барқарорлигини таъминлаш мақсадида “бир суд – бир инстанция” тамойилини жорий этиш, бир-бирини такрорлайдиган суд босқичларини қисқартириш, суд муҳокамасига қадар дастлабки эшитиш амалиётини жорий этиш шулар жумласидандир.

Мазкур вазифаларнинг бажарилишини назарда тутувчи “Жиноят ишлари бўйича суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонун Президент томонидан имзоланди.

Мазкур қонунга асосан Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши билан жиноят ишларини юритиш давомида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини таъминлаш, суд қарорларининг ҳуқуқий аниқлиги ва барқарорлигини таъминлашга қаратилган бир қатор янги қоидалар жорий этилди.

ЖПКнинг “Суд ҳукмлари ва ажримларини қайта кўриб чиқиш” деб номланувчи бўлимидаги 55-боб чиқариб ташланиб, янги таҳрирдаги 55/1-боб киритилди.

Унга кўра, жиноят ишларини назорат тартибида кўриш институти бекор қилиниб ишларнинг йиллар давомида кўрилишига барҳам берилди. Суд қарорларини қайта кўриб чиқиш тартиби такомиллаштирилиб, туман-шаҳар судларида кўрилган жиноят ишлари вилоят ва унга тенглаштирилган судлар томонидан апелляция тартибида кўрилиши, апелляция суди қароридан норози бўлинган тақдирда Олий суд томонидан кассация тартибида кўриб чиқилиши белгиланди.

Вилоят ва унга тенглаштирилган судларда кўрилган ишларнинг шу судлар томонидан апелляция тартибида қайта кўриб чиқилишига чек қўйилиб, бу тоифадаги ишлар апелляция тартибида фақат Олий судда қайта кўрилиши қатъий белгиланди ва бу билан жиноят ишини бир судда биринчи босқичда ҳам, апелляция босқичида ҳам кўрилиши бекор қилиниб, суд қарорларига нисбатан юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай шубҳа ва гумонларга барҳам берилди. “Бир суд – бир инстанция” тамойилининг мазмун-моҳияти ҳам ишнинг бир инстанцияда фақат бир марта кўрилишидадир.

Бундан ташқари, суд қарорлари устидан шикоят ёки протест бериш муддати 10 кундан 20 кунга узайтирилиб, суд қароридан норози тарафнинг апелляция шикояти ёки протести бериш имкониятлари яхшиланди.

Шунингдек, иш бўйича тўпланган далиллар судланувчини айбдор деб топиш учун етарли бўлмаганда ва қўшимча далиллар тўплаш имконияти қолмаганда, апелляция инстанцияси суди жиноят

ишини тугатиши мумкинлиги ҳақида янги қоида жорий этилди.

Бундан ташқари, Олий судга берилган кассация шикояти ёки протестини кўриб чиқиш тартиби, янги очилган ҳолатлар туфайли иш юритишни қайтадан бошлаш каби инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган мезонларни ўзида мужасссам этган янги қоидалар амалиётга киритилди.

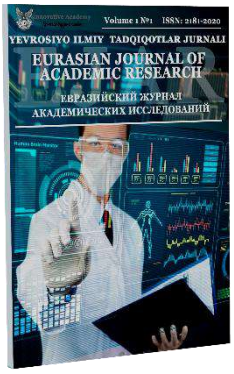
Суд қарорларининг барқарорлиги – бу қуйи суд чиқарган ҳукм ва ажримларнинг юқори суд томонидан ўзгартирилмаслиги ёки бекор қилинмаслигидир. Зеро, Мурожаатномада судлар зиммасига ўз қарорининг барқарорлигини таъминлаш вазифаси юклатилган экан, судья зиммасига улкан масъулият юкланганлигини ҳис этган ҳолда, суд муҳокамасида билдирилган барча важларни синчковлик билан, тўла ва холисона текшириб чиқиши, ҳақиқатни аниқлаши ва фақат қонуний, асосли ва адолатли қарор чиқаришга эришиши керак.

Судья ҳуқуқни нотўғри қўллаб чиқарган қарорининг юқори судда ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши баробарида ўзига нисбатан қайсидир тарзда жазо ҳам борлигини ҳис этиши ва ҳар қандай суд қарори фуқароларнинг кундалик ҳаётига таъсир қилишини доимо ёдда тутиш шарт. Бу эса судларнинг тўлақонли адолат қўрғонига айланиши учун улкан замин яратади.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси.
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси.
4. Ўзбекистон Республикасининг Судлар тўғрисидаги қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрь кунидаги Олий Мажлисга мурожаатномаси.
6. Жиноят-процессуал ҳуқуқ. Тошкент – 2019.
7. Ўзбекистон Республикаси Қонуни “Жиноят ишлари бўйича суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғриси”да.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PREPARATION OF TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL CREATIVITY OF STUDENTS IN TEACHING PHYSICS IN VOCATIONAL COLLEGES

Burhon Ahmedov [1]

[1] Jizzakh Polytechnic Institute. Senior teacher of the department "General technical sciences"

https://doi.org/10.5281/zenodo.4719812

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

mechanization, automation, polytechnics, assemblage, pressing, welding.

ABSTRACT

In given article questions of updating of the polytechnical maintenance in teaching physicists for the purpose of introduction to process of training of the basic directions of mechanization and manufacture automation are stated.

КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИДА ФИЗИКАНИ ЎҚИТИШДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК ИЖОДКОРЛИК ҚОБИЛИЯТИНИ ЎСТИРИШДА ТЕХНИКАВИЙ ҚУРИЛМАЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ

Бурҳон Аҳмедов [1]

[1] Жиззах политехника институти. “Умумтехника фанлари” кафедраси катта ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

механизациялаш, автоматлаштириш, политехника, йиғиш, прессласш, пайвандлаш

ANNOTATSIYA

Илмий-техника жараёнининг муҳим йўналишлари-ишлаб чиқаришни механизациялаш, автоматлаштириш ва таълим жараёнига олиб кириш мақсадида физика ўқитишнинг политехник мазмунини янгилаш масаласи мақоланинг мазмунида баён этилган

Ўқувчиларни ҳар томонлама ривожлантириш учун “Физика-техника” тўгараги катта аҳамият касб этади. Тўгарак машғулотларида ўқувчиларнинг техникага қизиқиши шаклланади, техникавий онги ошади, меҳнатга нисбатан ижодий ёндошади.

Биз томонимиздан ташкил этилган “Физика-техника” тўгараги аъзолари ўзлари ўқиётган коллежларга фойда келтиришлари аниқланди. Улар ўқув жиҳозларининг сақланишига хизмат кўрсатади, физикадан тажрибалар ўтказиш учун керакли мураккаб бўлмаган мосламалар тайёрлайдилар, физика кабинетидаги асбоб ва қурилмаларга профилактик қаров ва жорий таъмирлаш ишларини бажаради, коллежда ташкил

этилаётган кечалар ва бошқа тадбирларнинг техника таъминотига ёрдам беради, янги йил арчасини электрлаштиради ва бошқалар. “Физика-техника” тўгараги дастурининг тузилишида ахборотларнинг дастлабки манбалари - датчиклар, магнит бошқарувчи контактлар, реле, магнитли кучайтиргич, контактсиз улагичлар, ҳисоблаш техникаси элементлари каби физиканинг асоси сингдирилган асбоб ва қурилмалар ҳамда уларнинг ишлаш тамойиллари ҳисобга олинади.

“Физика-техника” тўгараги дастурини яратишда қуйидаги ҳолатларга таянилди:

- ўқувчиларнинг физика дарсларида олинган назарий билимлари тўгарак машғулотларида асқотиши, уларнинг фаолиятини ривожланишига ижобий таъсир этиши;
- тўгарак машғулотларида ўқувчиларнинг техникавий қурилмаларнинг ишлаш тамойиллари билан танишиши;
- тўгарак машғулотларида бажариладиган барча тажрибалар ва амалий ишлар стандарт талаблари асосида яратилиши;
- ўқувчиларнинг техникавий қурилмалар тайёрлаш бўйича кўникма ва малакалари ишлаб чиқариш соҳаларида фаолият кўрсатишлари учун етарли даражада шакллантирилиши;
- техникавий қурилмаларни лойиҳалаш ва моделлаштириш натижасида ўқувчиларнинг техник ижодий қобилиятлари оширилиши ва ҳ.к.лар.

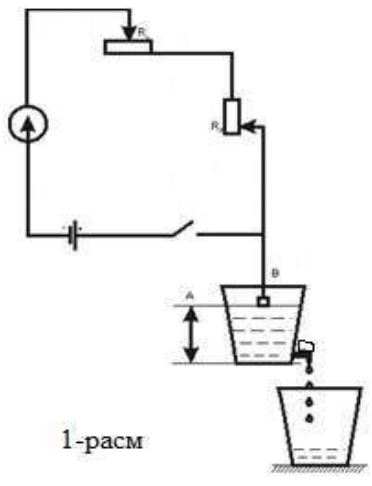
Тўгарак дастури 2 йилга мўлжалланган (I-II курслар) ва ойида бир марта ўтказилади. Амалий ишлар бўйича ҳар бир мавзунинг қисқача назарий қисми ўқитувчи томонидан тушунтириб берилади. Бунда ўқув материаллари физика курсининг қайси бўлимига боғлиқлиги, ясалиши мўлжалланган қурилманинг элементлари ва ишлаш тамойиллари баён этилади.

Техникавий қурилмаларни ўрганиш ва тайёрлаш бўйича “Физика-техника” тўгарагининг дастурида кўрсатилгандек тузилишини тавсия этамиз.

“Физика-техника” тўгараги машғулотларида “Ёпиқ идишдаги суюқлик миқдорини аниқлаш”, “Тенг вақт оралиқларини ҳисобловчи электромеханик асбоб қурилмаси”, “Электромагнит сигнализатор”, “Ёруғлик лампасини товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси”, “Транзисторли сигнализатор” каби бевосита тадқиқот мазмунига мос бўлган асбоб ва қурилмалар йиғилади.

Ёпиқ идишдаги суюқлик миқдорини аниқлаш

Ишни бажариш учун керакли асбоблар: 100 Ом. ли 2 та реостат, ЛИП-90 демонстрацион гальванометр 1 та, суюқлик учун идишлар 2 та (жўмракли ёпиқ ва очиқ), сувда чўкмайдиган жисм, ток манбаси, калит, уловчи симлар: расмда кўрсатилгандек қурилма йиғилади (1-расм). Ёпиқ идишдаги суюқлик миқдорини аниқлаш учун гальванометр-реостат тизими литрларда даражаланади.

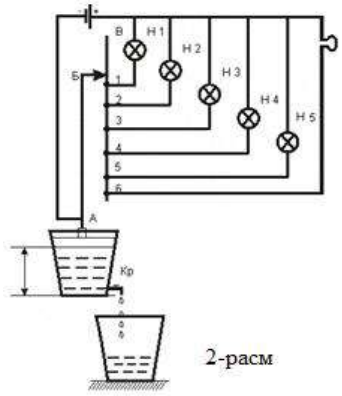
1-расм

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Ёпиқ идишдаги суюқлик миқдори камайиши билан R_2 реостат дастаги пастга силжийди. Занжирнинг қаршилиги ортади, ток камаяди. Бунда литрларда даражаланган гальванометр суюқлик миқдори сарфини кўрсатади.

Тенг вақт оралиқларини ҳисобловчи электромеханик асбоб қурилмаси

Ишни бажариш учун керакли асбоблар: ток манбаи-ВС-4-12 типли тўғрилагич, жумракли идиш, 3,5 В ли бир неча лампочка, электр қўнғироқ ва уловчи симлар. Қурилманинг ишлаш жараёни идишдаги сувнинг жўмрак орқали оқиши натижасида лампочкаларнинг кетма-кет ёнишига асосланган (2-расм).

2-расм

Қурилмани ўқувчи ўзининг техник ижодий қобилиятига асосан бошқача ўзгартириши ва ясаши мумкин.

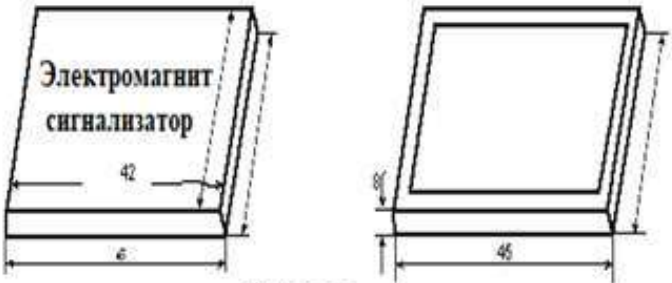
Биз 2–расмда келтирилган вариантни йиғишни таклиф этамиз. Унда Г-симон металл симнинг бир учи қалқовучга маҳкамланган, сув камайиши билан силжиб контактларга тегиб ўтади ва бир хил вақт оралиғида лампочкалар кетма-кет ёнади. Ниҳоят, электр қўнғироғи ишлайди. Бундай қурилмалардан мактаб қўнғироғини автоматлаштиришда ва бошқа шунга ўхшаш ишларда фойдаланса бўлади.

Электромагнит сигнализатор

Мазкур қурилма ишлаб чиқариш жараёнидаги температура, босим, ток миқдори ва бошқаларнинг ўзгариши авария юз беришига сабаб бўладиган ҳолатларда эҳтиёт сигналлари сифатида навбатчига хабар бериб туради.

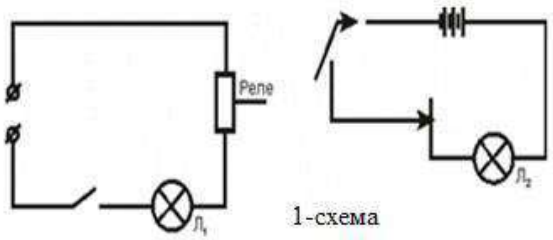
Ушбу қурилмалар асосида ўқувчиларнинг билим, кўникмаларини ва техник ижодкорлигини ошириш учун улар билан бирга тўгарак машғулотларида тайёрланган “Электромагнит-сигнализатор”нинг ясаш технологиясини келтириш мумкин. Бунинг учун электр токини ўтказмайдиган материаллар (полихлорвинелпласт, текистолит, фанер, органик ойна ва ҳоказолар)дан яшик ясалади. Унинг томонларини бир-бирига бирлаштириш учун тешикчалари бўлган металл учбурчаклардан фойдаланилади.

Техника хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, органик ойнадан қопқоқ қилинади (3-расм).

3-расм

РПК-1 маркали электромагнит реле, 4,5В ли батарея, қуввати 3Вт, 100Вт бўлган электр лампалар электр токини ўтказмайдиган яшикка схема асосида йиғилади (1-схема).

1-схема

Схемани ташкил қилган ҳар бир элемент винт, шайба, гайкалар билан

маҳкаланади. Агар тармоқда ток бўлса, 220В ли лампочка ёниб туради, агар ток бўлмаса электромагнит реле иккинчи занжирни улайди. Натижада 4В ли сигнал берувчи лампочка ёнади. Навбатчи-оператор дарҳол иш режимларини ўзгартириши ёки ёмон оқибатларга олиб келадиган ҳодисалар (портлаш, инсон учун заҳарли газ чиқариш, сифатсиз маҳсулот тайёрлаш ва ҳоказолар)нинг олдини олиши мумкин.

Бундай қурилмалар автоматлаштирилган ишлаб чиқариш корхоналарида, медицинада жарроҳлик хоналарини ёруғлик билан таъминлашда кенг қўлланилади.

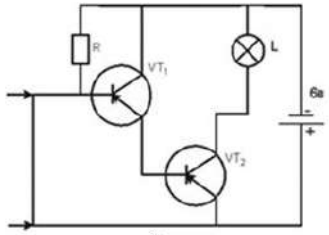
Транзисторли сигнализатор.

Махфий объектлар, омборхоналарни қўриқлашда, шунингдек катта майдондаги экинларни чорва молларидан асраш учун электрон сигнализатордан фойдаланилади (1-фотосурат).

1-фотосурат

Транзисторли сигнализатор (2-схема) қалинлиги 0,2-0,3 мм бўлган ингичка мис сим электрон қурилмага уланиб, керакли жойга тортилади. VT1 транзисторининг базаси сим орқали батариянинг мусбат қутбига уланади.

2-схема

Бу вақтда транзистор ёпиқ бўлади ва занжирдан ток ўтмайди. Агар сим узиб юборилса, занжирдаги транзистор базасида ток ҳосил бўлади. Натижада транзистор очилади, занжир орқали ток узатилади ва электр лампаси ёнади. 1-фотосурат

Ёруғлик лампасини товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси.

Кечқурин хонадан чиқишда ёруғлик тармоғини узамиз. Бунда баъзи бир ҳолатлар юз беради. Масалан, қоронғуликда инсон кўзи яхши кўрмай қолиши натижасида ташқарига чиқиш қийинлашади, беихтиёр қўли билан пайпаслаб хона деворларини, эшик пардаларини доғ қилиши ёки бошқа чинни идишларни тушириб юбориши мумкин. Қоронғи хонага қайтиб кираётган чоғда, яна юқоридаги ҳолатлар такрорланади. Бундай кўнгилсиз ҳолатларнинг олдини олиш учун тўгарак машғулотларида ясалган, “Ёруғлик лампасини товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси” ёрдам беради (2-фотосурат).

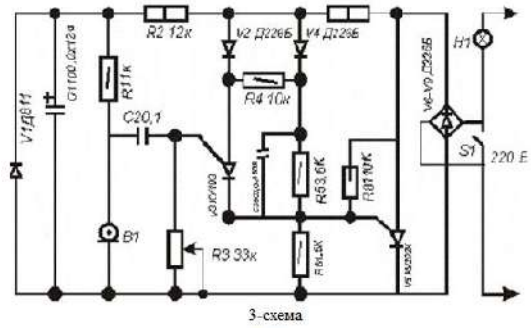

2-фотосурат

Ёруғлик лампасини товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси олдиндан тармоққа улаб қўйилади. Агар кафтни-кафтга уриб қарсак урилса, ёки бошқа баланд товуш сигналлари ҳосил қилинса, қурилма корпусига ўрнатилган ёруғлик лампаси ёнади. Лампанинг ёниб туриш муддати 30 секунд бўлиб, бу вақт оралиғида, пойабзал ва бошқа кийим-бошларни ечиш ва хонадаги ёритиш тармоғини улаб қўйишга

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

улгуриш мумкин. Агар 30 секунд давомида ушбу юмушларни бажаришга улгурилмаса яна баланд товуш сигналлари орқали қурилмадаги лампа ёқилади. Ёруғликни товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси товуш таъсирида С3 сиғимли конденсаторнинг зарядланишига ва разрядланишига асосланган (3-схема).

3-схема

Ёруғлик лампасини товуш ёрдамида узиб-улаш қурилмаси 2- фотосурат R2 ва R7 резисторлар тахминан 140Вга тенг бўлган кучланишни ажратиб олади. Бу кучланиш V2 диод орқали V3 тринистор анодига тушади. Занжир кўмирли микрофон B1 ва унинг нагрузкаси R1 га кетма-кет уланган ҳолатда конденсатор C1 пульселцияланган ток билан таъминланади. Стабилитрон V1 кучланишни конденсатор С1 дан микрофон занжири узилишини чегаралайди. Занжирда кучланиш товуши 10В дан ошмайди, шунинг учун улар R2 ва R7 кучланиш бўлувчига деярли таъсир қилмайди. Қабул қилишнинг дастлабки пайти, конденсатор С3 зарядланади ва Н1 лампа ўчади. Кафтни-кафтга уриб қарсақ қилинганда товуш тўлқинлари микрофонга таъсир қилади ва натижада серияли электр импульслари ҳосил бўлади. Биринчи мусбат (ижобий-маънода) импульс кичик қувватли V3 тринисторни очади. Шу пайт конденсатор С3 тахминан ўн секундлар ичида V3 тринистор очиқ ҳолатда, R4 резистор орқали зарядланади. Конденсатор заряд токини V3 тринистор очиқ ҳолатда ушлаб туради. Шу вақт занжирнинг V5 тринисторнинг бошқарувчи электродига R7 резистор, V2 диод ва V3 тринистор орқали пульсияцияланган ток келади. Ҳар бир импульс натижасида V5 тринистор очилади ва Н2 лампасининг ёниши кузатилади. V4 диоди шу вақтда С3 конденсаторидаги кучланишни ёпади, бундай вақтда диод С3 конденсаторнинг зарядланишига имконият бермайди. С3 конденсатор разрядланишида V3 тринисторни очиқ ҳолатда ушлаб туриши учун разрядланиш токи етарли бўлмайди. Кейин V3 тринистор ёпилади. Шу пайтда конденсатор С3 резистор R7, диод V4 ва V5 тринисторнинг бошқарувчи занжири орқали жараён яна такрорланади. Резистор R3 товуш сигналлар сезгирлигини ростлаш учун хизмат қилади. Қурилманинг В1 микрофон ва С3 конденсаторлари 100×60 мм ўлчамли асосга йиғилиши мумкин. Қуввати 100Вт дан катта бўлмаган ёруғлик лампасидан фойдаланилади.

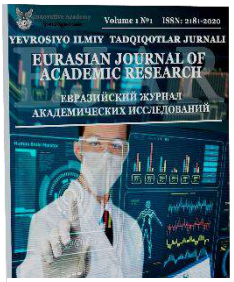
Техник-технологияларда қўлланиладиган физика асбоблари уларнинг ишлаш тамойиллари ва замонавий ишлаб чиқаришдаги аҳамияти фан ва техника ютуқлари асосида очиб берилди. Натижада замонавий ишлаб чиқариш асосида физиканинг роли ва физикавий асбоб-ускуналарнинг қўлланилиш жиҳатлари ҳақида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ошади.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган методика ўқувчиларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ўзаро боғлиқлигини исботлади. Ўқув жараёнида ўқувчиларнинг олган назарий билимларининг амалиётга тадбиқини, мустақил билим олишларини ташкил этиш, ўқув машғулотларида амалий тажрибалар ўтказиш орқали ўқитиш методикаси такомиллаштирилди;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алгинин Б.Е. Кружок электронной автоматики. Пособие для руководителей кружков. –М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
2. Атутов П.Р. О содержании политехнического образование школьников: сближение общеобразовательной и профессиональной школы –М.: Педагогика, 1986. - 176 с.
3. Андрианов П.Н. Мактаб ўқувчиларининг техник ижодкорлигини ривожлантириш. –Т.: Ўқитувчи, 1989. – 128 б.
4. Бакиева М.А. Реализация политехнического принципа в обучении физике в сельской средней школе как основа профессиональной ориентации учащихся: Дис. . . . канд.пед.наук.- Т.: ТДПУ, 1979. - 165 с.
5. Груздев Г.Н. Изучение на уроках физики автоматизации производства как реализация принципа политехнизма: Дис.кан.пед.наук. – М.: 1982. – 158 с.
6. Инатов Х. Элементы автоматики в курсе физики средней школы: Дис. … канд.пед. наук. – Киев: Научно-исследовательского института педагогика УССР, 1989. -152 с.
7. Матвеева Л.М. Конструирование и применение самодельных приборов по физике как средства повышения эффективности учебно-воспитательного процесса: Автореф. Дис. . . . канд. пед. наук. – М., 1977. – 21 с.
8. Нуъмонхўжаев А., Худойберганов А., Турсунметов К. ва б. Физика. I қисм Маърузалар матни - Т.: Ўқитувчи. 2002. – 400 б.
9. Ражабова С.Ф. Касб-ҳунар коллежи ўқитувчисининг касбий маҳоратини оширишнинг ташкилий-педагогик асослари (малака ошириш жараёнида). Дис. ... пед.фан.номизоди. Т.: ТДПУ, 2003. - 175 б.
10. Ғаниев А.Г., Авлиёқулов А.К., Алмардонова Г.А. Физика II қисм. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари учун дарслик -Т.: Ўқитувчи, 2005. - 192 б.
11. Ахмедов Б.И. Ўқувчиларнинг техник ижодкорлик иқтидорини шакллантириш //Ижодкор ёшлар ва фан-техника тараққиёти: Республика илмий-амалий анжумани илмий мақолалар тўплами, 2-қисм. – Бухоро, 2004. –Б.47-49.
12. Ахмедов Б. И. Физика таълимининг полтехник мазмунини янгилаш йўллари //Ж.Узлуксиз таълим. -2004. -4-сон. –Б.33-34.
13. Ахмедов Б.И, Инатов Х. Физика дарсларида педагогик технологияларни қўллаш орқали ўқувчиларни касб-ҳунарга йўллаш //Транспорт ва қурилиш иншоотларининг замонавий муаммолари мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари.- 2006 - 19-20 май. 2-қисм. –Жиззах, 2006. –Б.5-8.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

AIR-LOCK COTTON HARVESTING EQUIPMENT

Igamberdiev Kholmurot Khaydarovich [1] Turdaliev Zafarjon Saddin ugli [2]
[1] docent.,c.t.s Jizzakh Polytechnic Institute
[2] Assistant, Jizzakh Polytechnic Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720077

ARTICLE INFO
Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS
Spindle, hardware, horizontal, working body, air chamber, spring, fan, plate, drum, idea, double forces.

ABSTRACT
In the article, the use of an air-driven horizontal spindle cotton picking machine reduces the cost of metal fabrication and assembly due to the loss of the conical gear transmission.

ҲАВО ЮРИТМАЛИ ПАХТА ТЕРИШ АППАРАТИ

Игамбердиев Холмурот Хайдарович [1] Турдалиев Зафаржон Саддин ўғли [2]
[1] доцент., т.ф.н. Жиззах политехника институти
[2] Ассистент, Жиззах политехника институти

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Шпиндел, аппарат, горизонтал, ишчи орган, ҳаво камераси, пружина, вентилятор, пластинка, барабан, ғоя, жуфт кучлар.

ANNOTATSIYA
Мақолада ҳаво юритмали горизонтал шпинделли пахта териш аппарати қўлланилганда конуссимон тишли узатманинг йўқотилиши ҳисобига унга сарфланадиган металл тайёрлаш ва йиғиш ҳаражатлари камаяди.

Горизонтал шпинделли пахта териш аппарати вертикал устунларда жойлашган шпинделлари бўлган ва аппарат каркасининг вертикал ўқига юқори ва қуйи юмаланиш подшипниклари ёрдамида ўрнатилган горизонтал шпинделли барабанни ҳамда шпинделлар юритмасини ўз ичига олади. Шпинделлар юритмаси барабаннинг марказида ўрнатилган вентиляторни, барабаннинг ички деворига пружиналар сиқиб қўйилган сўрувчи ва хайдовчи камераларни ичига олган пневмоюритма кўринишида бажарилган. Камералар камераларнинг икки томонига айланиш имкониятига эга қилиб ўрнатилган цилиндрлар билан таъминланган. Шпиндел вентилятор билан пневматик боғланган ичи бўш тешикли қилиб тайёрланган. Шпиндел туб қисмида бўртма билан таъминланган, унинг ичига пропеллер ўрнатилган.

Горизонтал қамровчи элементли пахта териш аппарати ишчи органи мавжуд (1). Бу пахта териш аппарати

барабани сиртидф йўналтирувчи тирқишлар билан таъминланган ва қамровчи элементи эса винтсимон буралган пластинкали игначалардан иборат, игначасининг кўндаланг кесими йўналтирувчи тирқиш шаклига мос келади. У барабанга пружинали стержен орқали бирлаштирилган.

Бу ишчи органнинг камчилиги-аппарат юритмасини бошқаришнинг ўта мураккаблиги ва териш сифатининг тўла эмаслиги хисобланади.

Горизонтал шпинделли пахта териш аппарати [2] маълум бўлиб, бу горизонтал шпинделли пахта териш аппаратининг шпинделлари ҳаракатни ҳар бири алоҳида конус симон шестерня орқали оладиган қилиб жойлаштирилган.

Горизонтал шпинделли пахта териш аппаратининг нуқсонлари –конуссимон тишли юритмасининг ўта мураккаблиги, кўп жой эгаллаши ва мос ҳолда тайёрлаш билан боғлиқ қимматбахолиги. Шунингдек бу териш аппаратининг иккинчи жуъзий камчилиги, шпинделларининг очилган пахтани танлаб тера олмаслиги мажбурий айлантирилаётгандан шпинделлар ҳали тўлиқ очилмаган нам пахталарни ҳам мажбурий суғуриб олиб, ярмини чўзиб кетади. Бу нам пишмаган пахта толаси сифатсиз бўлишидан ташқари ғарамда чириб кетиб бошқаларнинг ҳам сифатини пасайтиради.

Пахта териш аппарати ҳаво юритмали горизонтал шпинделли пахта териш аппаратига шпиндел конструкцияси ва техник моҳияти бўйича энг яқин ҳисобланади.

Юқоридаги камчиликларни қуйидаги йўллар билан бартараф қилинади. Бунинг учун горизонтал шпинделлар конуссимон қувур шаклида тайёрланган бўлиб, айланаси бўйича бир-бирига қарама-қарши йўналишда ҳаво сўрувчи ва чиқарувчи (жуфт куч ҳосил қилувчи) тешиклар узунаси бўйлаб очилган. Шунингдек шпиндел қувури ичида винтсимон паррак (узунаси бўйлаб) тайёрланган, паррак ва винт чизиғининг йўналиши шпиндел қувуридан очилган тешиклардан чиқадиган ёки кирадиган ҳавонинг ҳосил қиладиган айлантирувчи куч йўналишига мосланган бўлиб, ҳаво сўрилганда ёки аксинча ҳайдалганда ҳавога қўшимча шпинделни айлантирувчи момент ҳосил қилади. Шпинделлар махсуз устунлардаги думаланиш подшипникларида жойлашган. Шпинделларга ҳаракатни сўриб ҳайдовчи вентилятор орқали берилади. Сўриш камераси пахтани териш зонасида жойлашган, ҳавони ҳайдаш камераси эса пахтани ажратиб олиш зонасида ўрнатилган бўлиб ҳаво шпинделлардаги тешиклар орқали сўрилганда жуфт куч ва парракларда ҳосил қилинадиган айлантирувчи (ҳаво уюрмаси) кучи ҳисобига соат стрелкасига қарши томонга айланиб, очилган пахтани ўзига ҳам сўриб, ҳам ўраб қамраб олади. Ажратиш зонасига эса ҳаво оқими аксинча ҳайдаш (нагнетание) режимида таъсир қилиб, шпинделларни тескари томонга айлантиради ва толалар ҳам чўтка ва ҳам кучли ҳаво босими остида осонгина шпинделдан ажралади. Бу жараёнда бир пайтнинг ўзида шпиндел тишларига кирган чанг, ифлосликларни ҳаво оқимида ва қўшимча чўткалар ёрдамида тозалаб шпинделларни тез-тез ювишга ҳожат қолмайди.

Бундан ташқари шпиндел юритмаси ҳаво орқали бўлганлиги учун тўла пишмаган ярим очиқ хўл пахталарни ўраб суғуриб олишга чек қўйилади, чунки шпинделнинг айлантирувчи моменти уни

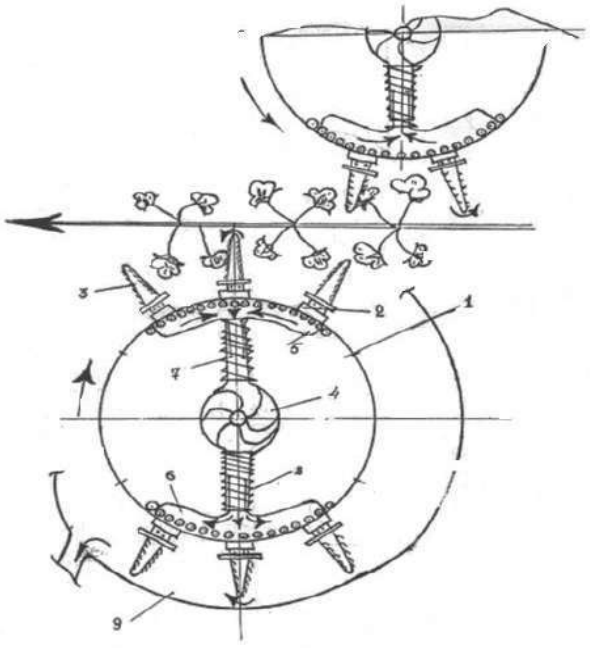
суғуриб олишга етмайди. У фақат очилган енгил пахталарнигина сўриб ўрайди.

Шпинделлар конструкциясида ҳаво юритмасидан фойдаланиш алоҳида конуссимон тишли узатмалардан вос кечишнинг ўзи эса пахта териш аппаратини енгил ва анча соддалаштиришдан ташқари, тишларни тайёрлашга метал сарфи, тайёрлатиш технологияси билан боғлиқ барча харажатларга мутлақо чек қўяди. Шунингдек бу принципдаги шпинделли пахта териш аппаратини ўзимизнинг пахта териш машиналаримиз териш аппарати ўрнига шундоққина жойлаштириб (албатта салгина қўшимча ўзгартиришлар билан) Америкадан келтирилаётган ўта қимматбахо пахта териш машиналарини сиқиб чиқариш имконияти туғилади. Бу ўз навбатида йилига неча миллиардлаб пулни тежаш демакдир.

Пахта териш аппарати (1-расм) барабан 1, унга айланаси бўйлаб қаттиқ маҳкамланган устун 2 ларга вертикал жойлаштирилган шпинделлар 3, ҳаво вентилятори 4, ҳаво сўрувчи 5 ва ҳайдовчи 6 камералари уларни доим зич итариб турувчи пружиналар 7 ва 8 қабул камераси 9, ажратгич чўткалар

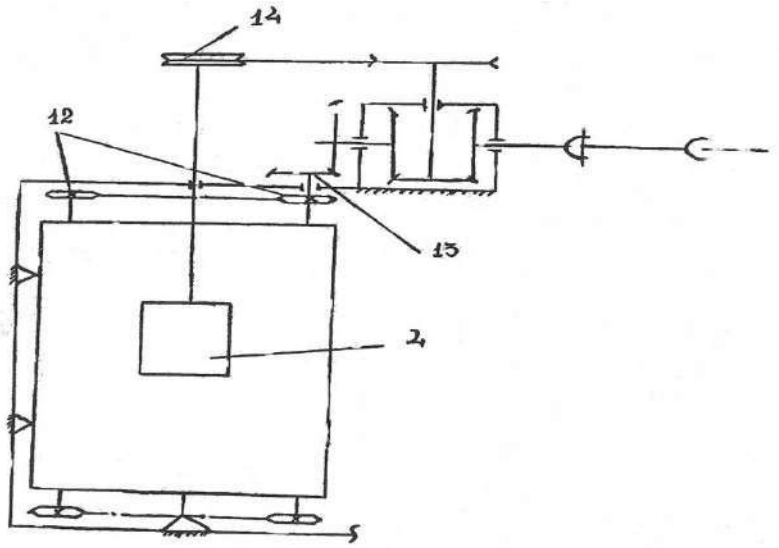
10 (2-расм) ва уларни тутиб тургич 11 ҳамда барабанга ҳаракат берувчи занжирли узатманинг юлдузчаси 12 лардан тузилган. Занжирли узатма юлдузчаси 12 га ўша юлдузча ўқида жойлашган конуссимон тиш 13 ли узатма орқали ҳаракатга келтирилади. Ҳаво вентилятори 4 эса тасмали узатма 14 орқали ҳаракатланади.

Шпиндел 2 (3-расм) уч қатор тиш 15, ҳаво сўрувчи ва ҳайдовчи тешиклар 16, айланасимон тўсиқ 17, қайрилма винтсимон паррак 18 лардан тузилган.

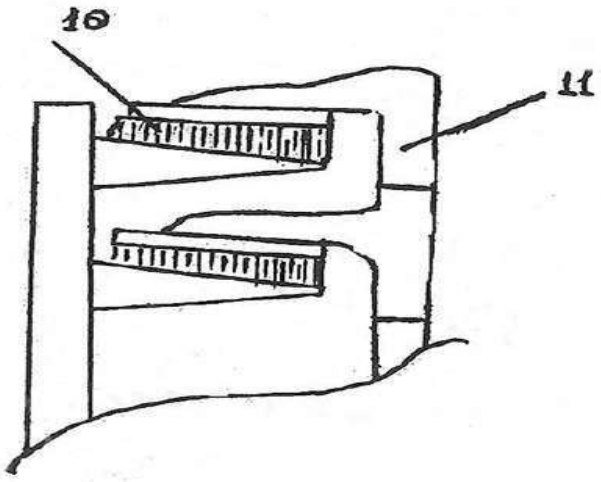

1-расм. Горизонтал шпинделли пахта териш аппарати ишлаш принципининг устки кўриниши

2-расм. Горизонтал шпинделли пахта териш аппаратининг ёнидан кўриниши (кинематик схемаси);

3-расм. Ҳаво юритмали пахта териш аппаратининг кинематик схемаси

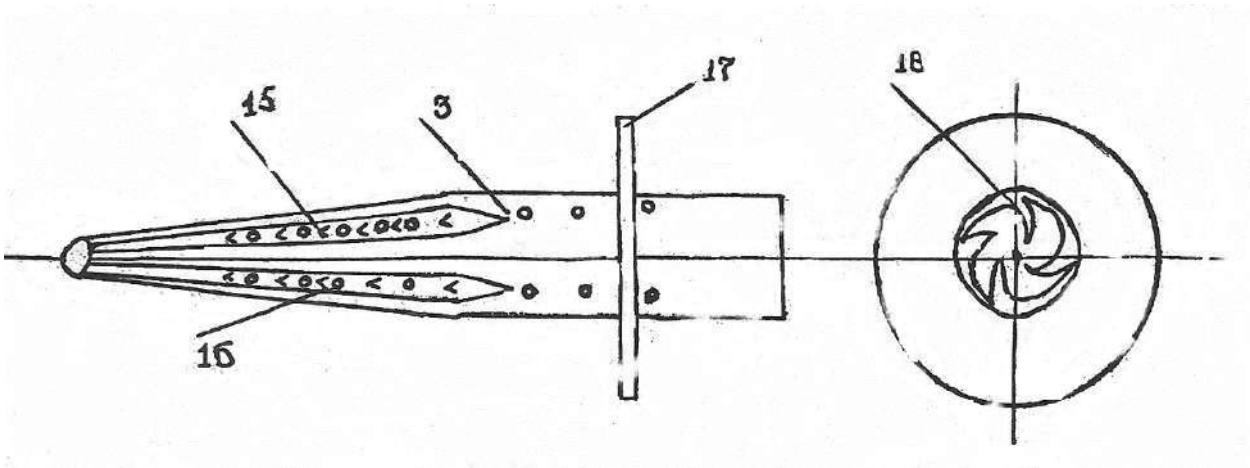

Тешик 16 лар пахтани териш зонасида шпиндел 3 ни тиш 15 ларнинг ўткир учига мос соат стрелкаси томонга айлантириладиган айлантирувчи момент ҳосил қилади. Ажратиш зонаси эса аксинча тескари айлантирувчи момент ҳосил қилади.

Ҳаво камераси 5 ва 6 лар (5-расм) ботиқ корпус 19дан, устки қисмида ҳавони тўсувчи (зичловчи) резина шайба 20 лар, ҳаво герметиклигини сақловчи вертикал резина цилиндр 21 лардан тузилган. Ҳаво камералари 5 ва 6 пружина 7 ва 8 лар ёрдамида барабан 1 ички девори сиртига зич итарилиб турилади. Тавсия қилинаётган қурилмада пахтани териш қўйидагича амалга оширилади. Пахта териш машинаси пахта қаторлари бўйлаб ҳаракатланганда пахта шохлари жуфт барабан 1 лар орасидан ўтади, бу пайтда

машина ҳаракатига қарама-қарши томонга айланадиган шпиндел 3 териш зонасида фақат очилган пахталарни тешикчалари 16 дан сўраётган ҳаво ёрдамида ўзига тортиб олади ва шу пайтда тишлар 15 ёрдамида қамраб ўрайди. Шпиндел 3 лар териш зонасидан ўтиб, ажратиш зонасига кириб келганда ҳавонинг ҳайдаш кучи таьсирида тескари томонга айланади ва ўралган пахталар ечилади ҳам кучли ҳаво оқими ва ҳам ажратгич чўтка 10 лар орқали осонгина шпиндел тишларидан ажратиб олинади.

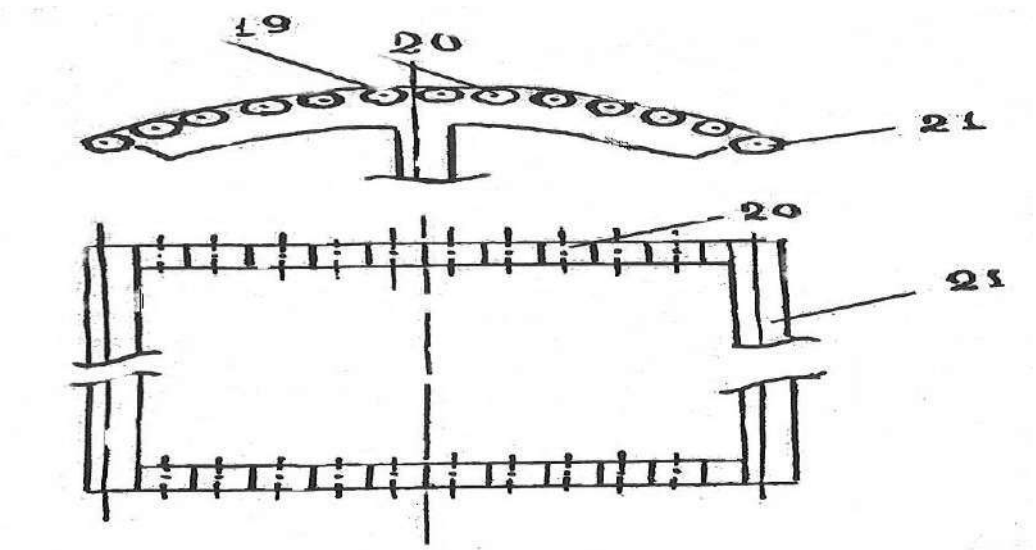
4-расм. Шпинделнинг устидан кўриниши

Шпиндел 3 вентилятор 4 да ҳосил қилинадиган ҳаво сийракланиши камера 5 шпиндел 3 лар тешигидан ҳаво сўради, сўрилаётган ҳаво тешикчалари 16 бир-бирига қарама-қарши очилганлиги туфайли марказга интилма жуфт кучлар ҳосил қилади ва жуфт кучлар моменти таъсирида соат милларига қарши йўналишда айланади. Бир пайтнинг ўзида сўрилаётган ҳаво винтсимон қайрилма паррак 18 лар орқали ўтиб соат милларига қарши айлантирувчи қўшимча айлантирувчи момент ҳосил қилиб, шпиндел 3 нинг айланиш самарадорлигини яна ҳам оширади.

Шпиндел 3 лар териш зонасидан ўтиб ажратиб олиш зонаси (ҳаво ҳайдаш камераси 6) га етиб келганда, кучли ҳайдовчи ҳаво оқими таьсирида тескари айлана бошлайди, яьни аввалгисининг тескариси ўлароқ ҳаво шпиндел 3 нинг қайрилма паррак 18 лари орқали учига қараб ҳайдалади, натижада паррак шпинделни тескари (соат миллари бўйлаб) айлантирилади, юқорида таькитлаганимиздек бу ерда ҳам қўшимча айлантирувчи момент ҳосил бўлади. Бу қўшимча айлантирувчи момент ҳавонинг тешик (16) лардан чиқишидан ҳосил бўлади.

5-расм. Шпинделнинг тузилиши

Шпиндел 3 нинг ажратиш зонасидаги айланиш самарадорлигини ошириш мақсадида унинг туб қисмида айланасимон тўсиқ 17 қилинган. Териш зонасидан келган шпиндел 3 нинг барча тешиклари берк (пахта ўралган) ҳолда бўлиб, ажратиш зонасида ҳайдалган ҳавонинг чиқиши учун имконият бўлмайди ва натижада реактив айланма куч (ҳаракат) ҳосил бўлиши самараси пасайиб кетиши мумкин.

Айланасимон тўсиқ 17 шпиндел 3 нинг шу қисмига пахта ўралишига тўсқинлик қилиб, тешик 16 ларни очиқ қолдиради ва ажратиш зонасига дастлабки ҳайдалган ҳаво шу тешиклардан чиқиб барча тешиклардан ҳаво чиққандагидек жуфт куч (айлантирувчи момент) ҳосил қиладиган (кичик юзалардан катта тезликлар ҳосил бўлиши ҳисобига) тескари айланиш ҳисобига шпинделга ўралган пахталар ечилади ва кучли ҳамда ажратгич чўткалар таъсирида осонгина ажратиб қабул камераси 9 га ташланади.

Бункергача пахтанинг олиб кетилиши оддий пахта териш машиналариники сингари кечади.

Тавсия қилинаётган ҳаво юритмали горизонтал шпиндели пахта териш аппарати қўлланилганда:

1. Пахта териш аппаратининг конструкцияси анча соддалашади.
2. Териш аппаратини ўзимизнинг вертикал шпинделли териш аппаратлари ўрнига жойлаштириш имконини беради.
3. ФҚШ нинг горизонтал шпинделлари конуссимон тишли узатмасига хожат қолдирмайди.
4. Америкадан келтирилаётган ўта қиммат пахта териш машиналарига эҳтиёж қолмайди.
5. Фақат очилган пахталарни танлаб теради (хом пахталарнинг терилишига чек қўйилади).

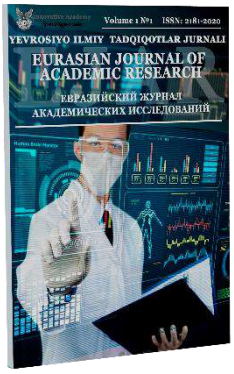
Конуссимон тишли узатманинг йўқотилиши ҳисобига унга сарфланадиган метал тайёрлаш ва йиғиш ҳаражатлари, таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш билан боғлиқ барча сарфларга чек қўйилишига олиб келади.

Умуман олганда тахминий самарадорлик бир неча миллиард сўмни ташкил қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Игамбердиев Х. Х., и др. Горизонтально шпиндельная хлопко-уборочная машина с приводом клиноременной передачи Научно-практические конференция. Пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельско-хозяйственного производства. – 2017. – С. 1225-1228.
2. Худайбердиев А. А., Игамбердиев Х. Х., Мухитдинов А. А. Исследование процесса послойного уплотнения хлопка-сырца в эластичном контейнере. Высокие технологии и инновации в науке. – 2019. – С. 218-222.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

DISTRIBUTION OF TOMATO PHYTOPHTHORA DISEASE IN NATURALLY AFFECTED AREAS

Omonova Nargiza Mahmudjonovna[1]

[1] Assistant, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, Andijan, Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720139

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

tomato, disease, fluorophoresis, cultivar, TMK-22, Sultan F1, Lojayn F1.

ABSTRACT

This article presents the prevalence of phytophthora tomato disease in some districts of Andijan region. At the same time, in 2018-2019, phytophthora disease was widespread in tomato fields, with phytophthora infestation ranging from 21.0% to 53.6% in the first year and from 21.9% to 58.0% in the second year.

ТАБИИЙ ЗАРАРЛАНГАН МАЙДОНЛАРДА ПОМИДОРНИНГ ФИТОФТОРОЗ КАСАЛЛИГИНИ ТАРҚАЛИШИ

Омонова Наргиза Махмуджоновна[1]

[1] Ассистент, Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар инситути, Андижон, Ўзбекистон

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

помидор, касаллик, фтофтороз, нав, ТМК-22, Султон F1, Ложайн F1.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада Андижон вилоятининг айрим туманларида помидорнинг фитофтороз касаллигининг тарқалиш кўрсаткичлари келтирилган. Бунда 2018 - 2019 йилларда помидор далаларида фитофтороз касаллиги кенг тарқалган бўлиб, фитотороз билан зарарланиши биринчи йили 21,0% дан 53,6% гача, иккинчи йили 21,9% дан 58,0% гачани ташкил этди.

Асосий қисм

Сўнгги йилларда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва соҳага бозор механизмларини жорий этиш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан республикада сабзавот экинлари майдонларини кенгайтириш бўйича хукумат томонидан катта эътибор қаратилмоқда.

Сабзавот экинлари орасида помидор маҳсулоти инсон ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлиб, озиқ-овқат рационида муҳим ўрин тутади.

Помидор экини республиканинг барча туман хўжаликларида ва аҳолининг шахсий томорқа ерларида етиштирилади. Бу экинларда турли хил касаллик ва зараркунандалар кўп миқдорда

учрайди ҳамда катта иқтисодий зарар келтиради.

Помидор ҳосили миқдори ва сифатига кўп касалликлар салбий таъсир қилади ва улардан муҳимлари альтернариоз, фузариоз вилт, вертициллёз вилт ва фитофтороз касалликларидир. Булар орасида *Phytopthora infestans* (Mont.) de Bary қўзғатадиган картошка ва помидорнинг фитофтороз касаллиги энг хавфлисидир ва у 19 аср ўртасида Ирландияда очарчилик бўлиши, 1 млн одам нобуд бўлиши ва 1,5 млн одам мамлакатдан кўчиб кетишининг сабабчисидир. Фитофтороз дунёнинг ҳам муътадил, ҳам тропик иқлимли мамлакатлари ва минтақаларида картошка ва помидорнинг энг хавфли касаллигидир Фитофтороз касаллиги 1843 йил АҚШ да кейинчалик бошқа Штатлар ва Канадага, 1845 йили эса Бельгия, Голландия, Германия, Швейцария, Франция, Италия, Англия, Шотландия ва Ирландия мамлакатларига тарқалган [3; 1369-1370-б].

P. infestans замбуруғи Марказий Мексикадан келиб чиқиб, бошқа мамлакатларга тарқалганлиги қайд этилган[2;8792-б].

Помидор экилган далаларда фитофтороз касаллигини тарқалишини аниқлаш мақсадида 2018 - 2019 йилларда Андижон вилоятининг Андижон туманида “Мирза уруғчилик” ва “Шавкатбек Шухратбек” фермер хўжаликлари, Асака туманида “Яқубжон боғлари” ва “Водий глобал агро” фермер хўжаликларида ҳамда Балиқчи туманида “Мамажонов Абдухалил”
ва “Мирзабошчек замини” фермер хўжаликлари далаларида йўналишли кузатувлар олиб борилди (1-жадвалга).

Касалликнинг тарқалишини ҳисобга олишда А.И.Меуа услубий қўлланмасидан фойдаланилди. Бунда намуна олиш нуқталарини танлаш учун помидор экилган майдондан диагнол бўйлаб 10 та жойдан 10 та ўсимлик танлаб олинди ҳамда ҳар бирининг тўрт томонидаги пастки, ўрта ва юқориги ярусининг акс эттирувчи тўртта новдадаги барча барглар ва улардан зарарланганларининг сони санаб олинди. Касаллик тарқалиши қуйидаги формула бўйича аниқланди [1; 8-15-б].

$$К_т = (n/N)•100,$$

бу ерда: $К_т$ – касаллик тарқалиши (%), n – фитофтороз белгилари бўлган барглар сони, N – саналган баргларнинг умумий сони. Фитофтороз ҳар бир далада учта нуқтада 10 тадан ўсимликда ҳисобга олинди.

Олиб борилган кузатувларга кўра, 2018 йилда Андижон туманида “Мирза уруғчилик” фермер хўжалигида (2,0 га) ТМК-22 помидор нави экилган бўлиб барглари сони жами 2250 дона бўлиб, шундан фитофтороз белгилари мавжуд барглар сони 1270 донани ташкил этди. Бунда касалликнинг тарқалиши 53,6% гача етди. 2019 йилда эса 56,7% гача майдонда фитофтороз касаллигини тарқалиши кузатилди. Ушбу тумандаги “Шавкатбек Шухратбек” фермер хўжалигида (1,0 га)2018 йил помидорнинг Султон F1 дурагайида саналган баргларнинг умумий сони 2402 дона, шундан фитофтороз белгилари мавжуд барглар сони 1075 донани ташкил этди. Касалликнинг тарқалиши эса 44,7% гача етди.

Кузатув натижаларига кўра, 2019 йилда саналган барглар сони жами 2485 донани ташкил этган бўлса, 48,7% майдонга фитофтороз касаллигининг

тарқалиши қайд этилди. Асака туманида 2018 йил “Водий глобал агро” фермер хўжалигининг 2 га майдонида (Ложайн F1) ва “Яқубжон боғлари” фермер хўжалигида (2,0 га) помидорнинг Султон F1 навида саналган барглар сони жами 4987 дона бўлиб, шундан 1660 донасида фитофтороз белгилари мавжуд барглар ташкил этди. Касалликнинг тарқалиши 21,0% дан 46,6% гача қайд этилди. Аммо ушбу майдонларда 2019 йил мос равишда 21,9% дан 50,3% гача фитофтороз касаллигини тарқалиши кузатилди.

Баликчи туманидаги “Мамажон Абдухалил” фермер хўжалигида 3,0 га майдонда олиб борилган кузатувларда (Султон F1) саналган барглар сони жами 2295 дона, шундан 1089 дона фитофтороз белгилари мавжуд барглар ўрганилди. Касалликнинг тарқалиши 47,4% гачани ташкил этди. 2019 йилда эса жами саналган барглар орасида 1148 донада фитофтороз белгилари аниқланган бўлиб, касалликнинг тарқалиши 49,0% гача етди. Шунингдек, “Мирзабошчек замини” фермер хўжалигининг 1,2 га помидор майдонида (ТМК-22) 2018 йил 56,2% ва 2019 йил 57,9% гача фитофтороз касаллигининг тарқалганлиги аниқланди.

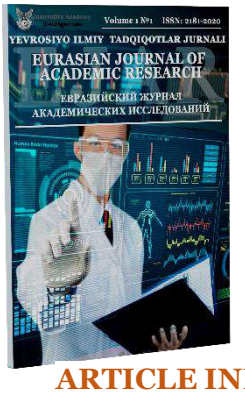
Юқорида қайд этилган маълумотларга кўра, 2018 - 2019 йилларда помидор далаларида фитофтороз касаллиги кенг тарқалган бўлиб, фитотороз билан зарарланиши биринчи йили 21,0% дан 53,6% гача, иккинчи йили 21,9% дан 58,0% гачани ташкил этди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Meya A.I., Mamiro, D. P. and Kusolwa, P. Response of late blight disease resistant variety to common occurring tomato diseases in the field. // Asian Journal of Plant Science Research.- 2015. -№3. - pp.8-15.
2. Goss E.M., Tabima, J.F., Cooke, D.E.L., et al."The Irish potato famine pathogen *Phytophthora infestans*originated in central Mexico rather than the Andes". // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. - 2014. vol. 111. - №24. - pp.8791-8796.
3. RistainoJ.B. Tracking historic migrations of the Irish potato famine pathogen, Phytophthora infestans. // JournalMicrobes and Infection. -2002. - №4. - pp.1369-1377.
4. Омонова, Н. М. (2020). ВЛИЯНИЕ РАЗНОЙ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА НА РОСТ ПАТОГЕННЫХ ГРИБОВ В ТОМАТАХ. Life Sciences and Agriculture, (2-3).
5. Раззаков, М. М., & Омонова, Н. М. (2019). ВИДОВОЙ СОСТАВ И АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ГРЫЗУНОВ СКЛАДСКИХ ПОМЕЩЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ. Актуальные проблемы современной науки, (6), 79-82.
6. Омонова, Н. М., Абдуллаева, Х. З., & Гофурова, Ю. К. (2019). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ФУНГИЦИДОВ ПРОТИВ ГРИБКОВЫХ БОЛЕЗНЕЙ ТОМАТА. In ПРОРЫВНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАК ДВИГАТЕЛЬ НАУКИ (pp.91-94).
7. Жураев, А. А., Камбарова, М. А., & Омонова, Н. М. (2016). ПРИМЕНЕНИЕ РЕГУЛЯТОРА РОСТА И РАЗВИТИЯ ЗЕРЕБРО АГРО В ВЫРАЩИВАНИИ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ. Современные тенденции развития науки и технологий, (5-1), 53-56.
8. Омонова, Н. М. (2013). ПРИМЕНЕНИЕ ФУНГИЦИДОВ ПРОТИВ ГРИБКОВЫХ БОЛЕЗНЕЙ ТОМАТА. SCIENCE AND WORLD, 54.

9. Omonova, N. M. (2020). THE EFFECT OF DIFFERENT AIR TEMPERATURES ON THE GROWTH OF PATHOGENIC FUNGI IN TOMATOES. In Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации (pp. 90-93).
10. Omonova, N. M., & Mukhtazar, K. (2019). Methods of fight against temperature diseases in natural damages. Indonesian Journal of Innovation Studies, 8.
11. MAHMUDJONOVNA, O. N., & MUHAMMADIYEVICH, B. F. Protection of Tomatoes From Phytophthora. JournalNX, 6(12), 384-389. Камбарова, М. Х., Расулова, М. Б., &Мўйдинова, М. (2019). РАСПРОСТРАНЕНИЕ МИКРООРГАНИЗМОВ В ПОЧВЕ. Академическая публицистика, (5), 115-117.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SPECIAL EXPERIMENTAL COTTON FIELDS AND PYTONEMATODOES OF ITS ECO-SYSTEMS

Daminova Yulduz Abdikodir qizi[1], Ochilov Eldor Utkir ogli[2]
Scientific Researcher: Abdurahmonova Gulnora Abdurahmonovna
[1,2] 1st year masters of the Faculty of Biology of the National University of Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720276

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

Phytonematodes, pararizobionts, phytohelminths, devisaprobionts

ABSTRACT

This article explores the phytonematodes in the cotton field and adjacent ecosystems. The phytonematodes found in the cotton field and adjacent ecosystems were also compared and the most common species were identified. The most common family members are: Rhabditida, Tylenchida and Rhabditida family of Cephalobidae. Methods of combating parasitic nematodes have been demonstrated.

ТАБИИЙ ЗАРАРЛАНГАН МАЙДОНЛАРДА ПОМИДОРНИНГ ФИТОФТОРОЗ КАСАЛЛИГИНИ ТАРҚАЛИШИ

Daminova Yulduz Abdikodir qizi[1], Ochilov Eldor Utkir ogli[2]
Ilmiy tadqiqotchi: Abdurahmonova Gulnora Abdurahmonovna
[1,2] O'zbekiston Milliy universiteti biologiya fakultetining 1-bosqich magistrlari

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Фитонематодалар, фитогелминтлар, параризобионтлар

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада ғўза майдони ва унга ёндош бўлган экотизимлардаги фитонематодалар ўрганилди. Шунингдек, ғўза майдони ва унга ёндош бўлган экотизимларда ўчраган фитонематодалар таққосланди ва энг кўп ўчраган турлар аниқланди. Энг кўп учраган туркум вакилларидан:Rhabditida,Tylenchida,Rhabditida туркумидан Cephalobidae оиласи вакиллари учраганлиги аниқланди. Паразит нематодаларга қарши кураш усуллари курсатиб ўтилди.

Кириш: Фитонематодалар ер юзида кенг тарқалган, айниқса турли агроценозларда кўп учрайди, бундай ерларда уларнинг кўпайишига қулай шароит етарли бўлади [1, 2].

Паразит фитонематодаларнинг биогеоценозлар компонентида бўлиши қишлоқ хўжалигини ривожига катта зарар келтиради. Шунга кўра биоценологик текширишларга катта эътибор бериш керак [4, 5].

Паразит фитонематодалар ғўзага шунингдек,бошқа екинларга ҳам катта зарар етказади.Улар ўсимликларнинг вегетатив ва генератив органларини яъни илдиз,поя,барг,гул,мева ва уруғ қисмларини зарарлайди.

Натижада ўсимликлар ҳосили камайади ёки умуман ҳосил бермайди.

Бунинг олдини олиш учун паразит фитонематодаларга қарши кураш чораларини ишлаб чиқиш керак.

Ҳозирги кунда фитонематодаларни назорат қилишнинг бир нечта самарали усуллари маълум,улар асосан зараркурандалардан ҳалос бўлиш учун ишлатилади.Булар:

1.Агротехник назорат чоралари

2.Кимёвий назорат чоралари

3.Биологик назорат чоралари

Агротехник назорат чораларига:

-фойдаланишдан олдин тупроқни стерилизатсия қилиш

-екишдан олдин екиш материалини иситиш

-нематодаларни барглари ёки барглари ўсадиган ўсимликлар дарҳол олиб ташланиши ва ёқиб юборилиши керак

-тупроқни ҳайдаб офтоб тафтида қуритиш

-алмашлаб екиш

-иссиқҳоналарда тупроқни буғлаш

Кимёвий назорат чораларига:

-куз ва баҳорда барча тупроқларга карбамид сепиб йуқтирган ўсимликларни олиб ташлаш тавсия етилади

-абамактинларга асосланган дорилар яъни акарин ва фитоверм ҳам қўлланилади

Биологик назорат чораларига:

-arthrobotris oligospora қузиқоринига асосланган Nematofagin BT биологик маҳсулоти ўсимликларни фитонематодалардан ҳимоя қилиш учун ишлатилади.

Бундан ташқари фитонематодаларга қарши курашишда янги чидамли навлар яратиш ҳам тавсия етилади.

Ва шунинг учун биз айнан тажриба майдонларининг фитонематодаларини ўргандик ва қуйидаги натижаларга эришдик.

Материал ва методлар: Тадқиқотларда ЎзМУ Ботаника боғи ғўза агробиоценозларидан олинган тупроқ намуналаридан фойдаланилди.

Нематодаларни тупроқ ва ўсимликлардан ажратиб олишнинг бир қанча усуллари мавжуд.Бу тадқиқот ишимизда тупроқдан фитонематодаларни ажратиб олишда лаборатория шароитида фитогельминтологияда кенг қўлланиладиган Берман усулидан фойдаландик [6]

Бу усул қуйидагича: 9-12 см диаметрли (10-15 см) шиша воронка олиб,унинг чузиқ томонига резина най (10-15 см узунликда) кийгизилади,резинани очиқ учки қисми Мор қисқичи билан қисиб қўйилади.

Воронка резина най билан ёғоч штативга тик ҳолда ўрнатилади.Шурдан сўнг воронкаларни сув билан тўлдирилади.Воронкадаги сув устига майда катакчали капрон тўр қўйилади.Воронкага яъни капрон тўр устига текшириладиган материал солинади.Солинган материал сувга ботиб туриши лозим.Намуналар бу ерда 12 соат туради,нематодалар воронканинг тагига чўкади.4 % ли формалин солинган пробиркага воронкадан секин нематодалари бор сув солиб олинади.Натижада бу фиксациялади.

Бу фиксациялаш пробиркага тушган нематодаларнинг узоқ туришига

ёрдам беради.Фиксатцияланган нематодалар бир томчи тоза сув солинган соат ойначасига олинади (махсус игначалар орқали териб олинади).

Териб олинган нематодалар соат ойначасида қолдирилади,устига глитсерин -спирт аралашмасидан (1-2 томчи) солиниб 1 суткага қолдирилади.

Спирт буғлангандан кейин нематодаларни MBS-1 микроскопи остида глитсерин -желатин бир томчисига терилади,устига қоплагич ойнача ёпилиб, доимий препаратлар таййорланади.Таййор бўлган препаратларни MBI-3 микроскопи остида кўрилиб тажриба ўтказиладиган майдонда қайси тур нематодалар учраганлиги аниқланди.

Олинган натижалар:Тадқиқотлар натижасида ҳаммаси бўлиб, 46 тур (616 та) фитонематодалар топилди. Топилган фитонематодалар 4 туркум (*Araelaimida, Dorylaimida, Rhabditida, Tylenchida*), 15 оила ва 24 авлодга мансуб эканлиги аниқланди.

Шунингдек,текширилган намуналарда қуйидаги туркум вакиллари хилма-хиллиги кузатилди: *Rhabditida* 14 тур, *Tylenchida* 20 тур. *Rhabditida* туркумидан *Cephalobidae* оиласи вакиллари кўп учради (11 тур, 164экз).

Tylenchida туркуми орасида *Aphelenchus, Aphelenchoides, Helicotylenchus* авлоди вакиллари кўпчиликни ташкил этди. *Dorylaimida* туркуми 11 турдан иборат бўлиб, *Eudorylaimus* авлоди вакиллари кўпроқ, *Araeolaimida* туркумидан эса битта *Plectus parietinus* тури учради. Топилган фитонематодалар А.А.Парамонов классификациясига [3] асосланиб, қуйидаги экологик гуруҳларга ажратилди: фитогельминтлар, параризобионтлар, девисапробионтлар ва эусаробионтлар.

Шунингдек,ботаника боғи ғўза биогеоценози тупроғи фитонематодалар таркибини эколого-трофик гуруҳлари солиштириб ўрганилганда фитогельминтлардан ҳақиқий паразитлар ва микогельминтлар доминантлик қилди. Экологик гуруҳлардан девисапробионтлар ҳам кўплаб учради. Эусапробионтлар эса учрамади.

Агроценоз тупроқларида фитонематодалар сони ёндош экосистемалари тупроқларига нисбатан кам учраганлиги тасдиқланди.

Ғўза агроценози ва ёндош экосистемаларидан топилган фитонематодалар туркумлари орасида тарқалиши қуйидагича: *Tylenchida* туркуми мос равишда 12 тур; 14 тур (150, 215 экземпляр) ни ташкил этди. Бу туркум вакиллари бошқа туркум вакилларига нисбатан кўп учради. Ҳамма учраган нематодаларга нисбатан фоиз ҳисобида 58 % ни ташкил этади (1-2-жадвал).

Rhabditida туркуми тупроқ намуналарида 8 тур (72 экземпляр), ёндош экосистемаларида ҳам 8 тур (78 экземпляр) ни ташкил этди. Бу ҳамма учраган фитонематодаларни 25% ини ташкил қилади.

1-жадвал

Ғўза агроценози ва ёндош экосистемалари тупроқ нематодаларининг туркумлар бўйича тақсимланиши

№	Туркумлар	Турлар	Индивидлар	Индивидларнинг умумий сони, фоиз
		Сони		

				ҳисобида
1	Tylenchida	12\14	150\215	55
2	Rhabditida	8\8	72\78	21
3	Araeolaimida	-\8	-\80	20
4	Dorylaimida	5\1	18\3	4
	Жами	**25\31**	**240\376**	**100**

2-жадвал

Ғўза агроценози ва ёндош экосистемалари тупроқ нематодаларининг экологик гуруҳлар бўйича тақсимланиши

№	**Туркумлар**	**Турлар**	**Индивидлар**	**Индивидларнинг умумий сони, фоиз ҳисобида**
		Сони		
1	Фитогельминтлар	12\14	150\215	59
2	Параризобионтлар	5\8	18\80	15
3	Девисапробионтлар	8\9	72\81	26
4	Эусапробионтлар	-	-	-
	Жами	**25**	**240**	**100**

Araeolaimida туркуми вакиллари ғўза агроценози тупроғида учрамади, ёндош экосистемалари тупроғида 8 тури (80экз.) аниқланди. *Dorylaimida* туркуми вакиллари 5 тур (18 экз.), ёндош экосистемалар тупроғида 1 тур (3 экз.) ни ташкил этди. Бу туркум вакиллари бошқа туркум вакилларига нисбатан кам учради. Ғўза агроценозлари тупроқ нематодаларини экологик гуруҳлар бўйича таҳлил қилганганда тур таркиби ва сони жиҳатдан фитогельминтлар бошқа экологик гуруҳ вакилларидан устун бўлди (2-жадвал). Фитогельминтлардан эудоминант турлар *Aphelenchus avenae, Ditylenchus dipsaci,* доминант - *Helicotylenchus multicintus, Merlinius dubius,* субдоминант - *Tylenchus davanii, Aglenchus agricola,* рецедент - *Neothylenchus acris, Aphelenchoides parietinus, Tylenchus filiformus,* қолган 5 тур субрецедент турлар бўлиб ҳисобланди.

Параризобионтлардан бу даладан олинган тупроқ намуналарида 5 тур (18 экземпляр), ёндош экосистемаларида 8 тур (80 экземпляр) топилди. Эудоминант ва доминант турлар учрамади, *Eudorylavmus* авлоди вакиллари субдоминант, девисапробионтлар ғўза агроценозларида 8 тур (72 экз.), ёндош экосистемаларида 9 тури (81 экз.) учради, рецедент турлар учрамади, эудоминант турлар – *Chiloplacus simmetricus*, доминант – *Cephalobus* авлоди вакиллари, субдоминант турлар - *Chiloplacus, Acrobeles авлоди вакиллари,* рецедент - *Chephalobus brevicaudatus*, 2 тур субрецедент бўлиб ҳисобланди.

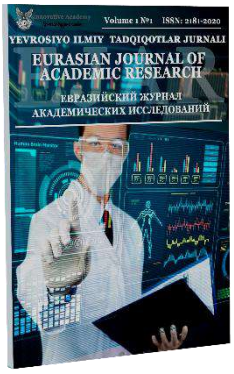
Хулоса:Шундай қилиб, ғўза агроценози ва унга ёндош экосистема тупроғидан топилган фитонематодалар комплекси солиштирилганда органик моддаларга бой ёндош экосистемалар тупроғида нематодалар тур, таркиби ва сони жиҳатидан устунлиги аниқланди. Ғўза агроценози учун характерли нематодалар 15 турни, ёндош экосистемаси учун характерли несматодалар 21 турни, иккала

экосистемалар учун характерли нематодлар 10 турни ташкил қилди. Ғўза агроценози ва унга ёндош экосистемалар тупроқларидан аниқланган нематодалар турлари ва сони жиҳатидан таққосланганда ҳар қайси биогеоценоз ўзига хос нематодофаунага эга эканлиги маълум бўлди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кирьянова Е.С., Кралль Э.П. Паразитические нематоды растений и меры борьбы с ними. Изд. Наука. М.: Т.2. 1971. С. 1-447
2. Кирьянова Е.С., Кралль Э.П. Паразитические нематоды рас и меры борьбы с ними. Изд. Наука. М.: Т.1. 1969. С. 1-357
3. Парамонов А.А. Основы фитогельминтологии. М., 1962, 1964, 1970. Т 1. С.479., Т 2. С.443., Т 3. С.253.
4. Тулаганов А.Т., Усманова А.З. Фитонематоды Узбекистана. Т.1. Изд. «Фан». Ташкент, 1975. С. 1-136
5. Тулаганов А.Т., Усманова А.З. Фитонематоды Узбекистан. Т.2. Изд. «Фан». Ташкент, 1978. С. 1-144
6.С.Дадаев ,Г.А.Абдураҳмонова “Умумий паразитология” Ташкент-2015
7.Х.С.Эшова,Г.А.Абдураҳмонова,Э.Н.Азизова “Фитогелментологиядан амалий машғулотлар” Ташкент-2004

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FACTORS DETERMINING THE STRUCTURE OF EXPENDITURES FINANCED FROM THE BUDGET

Khabibullayev Ibrahimjon Muhammadjon ogli[1]
[1] Master of Tashkent Financial Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720339

ARTICLE INFO
Received: 19th April 2021
Accepted: 23rd April 2021
Online: 25th April 2021

KEY WORDS
budget, financing, expenses

ABSTRACT
The article provides information on the structure of social expenditures, factors that determine the structure of the budget, and the tasks set.

БЮДЖЕТДАН МОЛИЯЛАШТИРИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР ТАРКИБИЙ ТУЗИЛМАСИНИ БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛЛАР

Xabibullayev Ibrohimjon Muhammadjon o'g'li[1]
[1] Тошкент молия институти магистранти

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 19-aprel 2021
Ma'qullandi: 23-aprel 2021
Chop etildi: 25-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
бюджет, молиялаштириш, ҳаражатлар, ресурс

ANNOTATSIYA
Мақолада ижтимоий ҳаражатлар таркиби, бюджетдан молиялаштириладиган таркибий тузилмани белгиловчи омиллар ҳамда вазифалар юзасидан маълумотлар келтирилган.

Бюджетдан амалга ошириладиган харажатлар, энг аввало, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун турли тармоқларга инвестиция қилиш учун мўлжалланган, аҳолининг турмуш даражасини кўтариш учун режалаштирилган, ижтимоий вазифаларни бажаришга ажратилган, давлатни бошқариш, мудофаани таъминлаш каби аниқ мақсадларга қаратилган харажатлардан иборат бўлади.

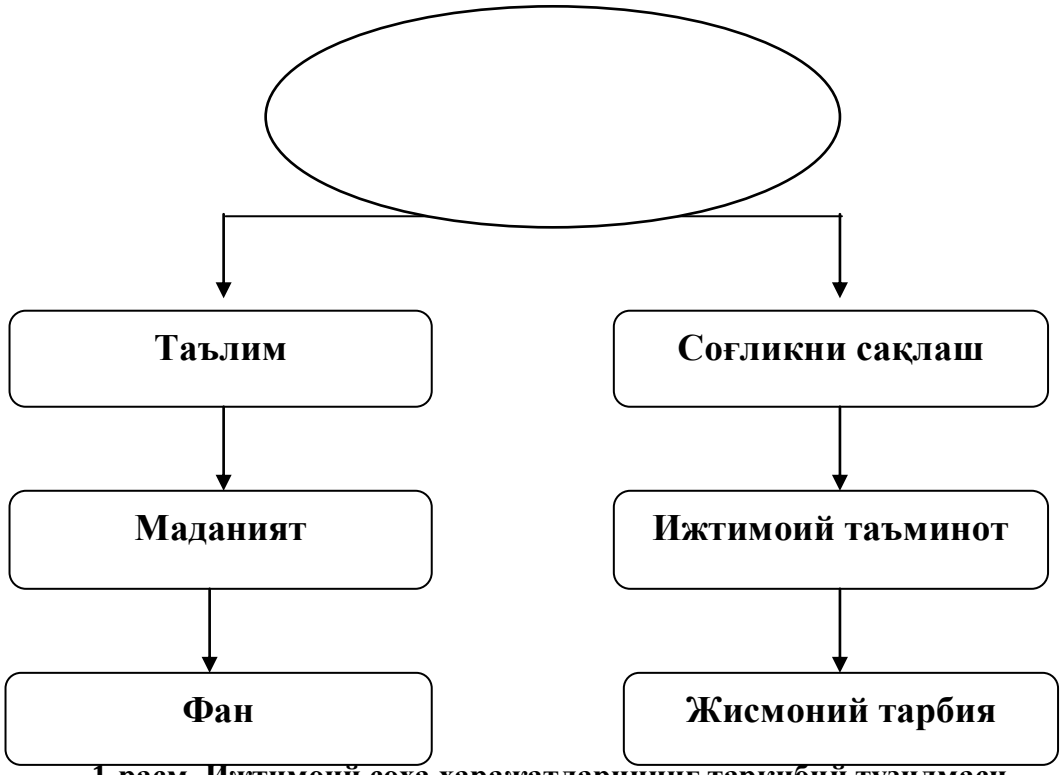
Умумдавлат харажатлари бюджет орқали молиялаштирилиши давлат ваколатли органлари вазифасига киради.

Табиий ресурслар, сармояни жамғариш билан бирга инсон капиталига сарфланган маблағ – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, мутахассисларнинг малакасини ошириш, соғлиқни сақлаш, маориф, касбни ўзгартириш, илмий тадқиқотларга сармоялар йўналтириш иқтисодий юксалишнинг энг муҳим манбаи бўлиб ҳисобланади. Бунга аҳоли сони ўсишиниг юқори суръатлари ва аҳоли таркибида ёшларнинг катта улушини ташкил этиши бюджетдан ижтимоий соҳадаги муассасаларга

маблағлар сарфлаш кўрсаткичига таъсир қилади.

Давлатимиз хар йили ижтимоий соҳа эҳтиёжлари учун таълимнинг устуворлигини таъминлайдиган миқдорда маблағ ажратилишини кафолатлайди. Инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан вазифанинг ижобий ҳал этилиши айнан ижтимоий-маданий соҳалар тараққиётига боғлиқдир. Шуни назарда тутган ҳолда, ҳозирги кунда мамлакатимизда ижтимоий соҳа харажатлари асосан маҳаллий бюджетлардан молиявий таъминланмоқда. Ижтимоий-маданий тадбирларни ўтказиш ва бюджет ташкилотларининг алоҳида харажатларнинг белгиланган меъёрларга асосан молиялаштириш ижтимоий-маданий тадбир харажатлари, аввало, лойиҳа параметрларига киритилади. Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тадбирларининг лойиҳа параметрларида кам таъминланган болали оилаларга тўланадиган нафақалар ва аҳоли учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хизматлар учун фарқни бюджетдан қоплаш билан ифодаланади.

Ижтимоий-маданий соҳалар иқтисодиётнинг катта бир бўлаги ҳисобланади, жамият ва унинг аъзоларига номоддий хусусиятдаги хизмат кўрсатиш вазифасини амалга ошириш билан шуғулланади. Улар бир қанча шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга хизмат қилади. Фуқароларнинг ижтимоий таъминотга бўлган ҳуқуқлари асосий қонунимиз бўлган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кафолатланади. Ижтимоий ёрдам тизимини ҳуқуқий асосда барпо этиш ва бу борадаги қонунларни ижро этилишини молиявий таъминлаш бозор иқтисодиёти шароитида муҳим вазифалардан бири ҳисобланади (1- расм).

1-расм. Ижтимоий соҳа харажатларининг таркибий тузилмаси.

Маҳаллий бюджетлар харажатларининг кейинги йилларда ўсиб бориши уларнинг давлат бюджетидаги салмоғини ҳам ошиб боришига олиб келган, буларнинг сабабини асосан 1995 йилдан бошлаб маҳаллий бюджетлар

томонидан олдинги йилларда республика бюджети ҳисобидан молиялаштириб келинган таълим харажатлари – яъни ўрта махсус ўқув юртлари харажатларини молиялаштирилишини ортиши, давлат капитал қуйилмаларининг маҳаллий бюджетлардаги ҳажмини ортиб бориши ҳисобига хамда аҳолини ижтимоий химоялашга қаратилган тадбирлар харажатларини сезиларли даражада ўсганлиги билан изоҳлаш ўринлидир.

Хулоса қилиб айтганда Республикамизда бюджет тизимида олиб борилаётган ўзгаришларнинг марказида маҳаллий бюджет даромадларини ошириш, маҳаллий бюджет имкониятларини кенгайтириш ҳамда маҳаллий бюджетлардан молиялаштириладиган иқтисодий-ижтимоий соҳа харажатларини ўз вақтида молиялаштириш масалалари муҳим ўрин тутади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Банк молия соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-4503-сонли қарори Т.: Ўзбекистон. 2019 йил.

2. Ўзбекистон Республикасининг “2021 йил учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети тўғрисида” ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-4938-сонли қарори Т.: Ўзбекистон. 2020 йил.

3. 2020-2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академиясини ривожлантириш концепцияси тўғрисидаги ПҚ-365-сонли қарори Т.: Ўзбекистон. 2020 йил.

4.Акперов И. и др. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. Учебное пособие. - М.: «Финансы и статистика», 2011год.

5.Акрамов Э.А. Иқтисодий тараққиётнинг “Ўзбек модели” амалда. Ўқув қўлланма. – Т.: Iqtisod-moliya, 2011йил.

6.Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы, денежной обращение, кредит. –М.: ЮНИТИ. 2000 год.

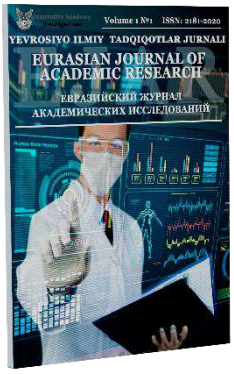
7.Барулин С.В. Финансы. – М.: КНОРУС, 2011год.

8.Брайчева Т. В. Государственные финансы. Санкт Петербург.: Питер. 2001год.

9.Вахабов А., Разыкова Г. Модернизация экономики. Учебное пособие. – Т.: Iqtisod-moliya, 2014 йил.

10.Ваҳобов А., Маликов Т. Молия. Дарслик. – Т.: Ношир, 2011 йил.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYSIS OF HOLER STORIES DETAILS

Kuchkarova Hafiza Sherbabaevna[1], Furkat Soatov Rahimnazarovich[2]
[1] Doctoral student of the National University of Uzbekistan
E-mail: hafisakuchkarova@mail.ru
[2]Teacher of Tashkent Financial Institute, E-Mail: f.soatov@yahoo.de

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720428

ARTICLE INFO
Received: 23RD April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27h April 2021

KEY WORDS
Franz Hochler, contemporary Swiss storyteller

ABSTRACT
Unique and working writer Franz Hohler in modern Swiss literature, his literary work and the main ideas raised in the writer's work

ҲОЛЕР ҲИКОЯЛАРИ ТАФСИЛОТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Kuchkarova Hafiza Sherbabaevna[1], Furkat Soatov Rahimnazarovich[2]
[1] ЎзМУ докторанти, E-mail: hafisakuchkarova@mail.ru
[2]Тошкент Молия институти ўқитувчиси, E-Mail: f.soatov@yahoo.de

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Франз Ҳоҳлер, замонавий Швейцария ҳикоянависти

ANNOTATSIYA
Замонавий Швейцария адабиётида бетакрор ва меҳнаткаш адиб Франз Ҳоҳлер, унинг адабиий ижоди ҳамда ёзувчи ижодидаги кўтарилган асосий ғоялар

Швейцар адиби Франц Ҳолер ижоди ҳозирги замон Швейцария адабиётида муҳим ўрин тутади, адиб ижодига диор илмий изланишлар бизнинг юртимизда фақатгина икки-учта мақола билан чегараланиб келган. Ҳолер прозаси ҳажман кичик бўлса-да, оҳанги жарангдор, инсон сезгилари орқали дунёни англаш, ифода усулларининг янги бадиий шакллари орқали XX аср насри ривожига инсоний тафаккур ва онгости сезгиларини янгича қарашларда талқин этади[1]. Аср бошидаёқ турли бадиий шакллар орқали оламни эркин идрок этишни тасвирлаш урфга айланган бўлса-да, бу жиҳатлар аср ёзувчиларининг ҳар бирлари эплай оладиган иш эмас эди.

XX аср адабиёти воқеликни тасвирлаш жиҳатдан анъанавий ёндашувдан аллақачон воз кечган эдилар. Оламни тасвирлашга бўлган муносабат бирламчи вазифа қилиб олинган бир паллада, умумий мазмун баъзан бирламчи, баъзида эса иккиламчи, айрим ҳолларда эса майда деталнинг энг аҳамиятли бўлиши – диққат марказида бўлиб қолди, яъни 20-аср адабиётининг аксарият қисми

воқеа-ҳодисани баён қилишнинг анъанавийлигидан тобора халос бўлиб бормоқда эди. Дунё қиёфасидаги нисбатлар ўзгариб борар, асосий эътибор иккиламчи масалага, умумийдан ўзига хосликка, бутундан тафсилотгача силжиб боради. Замонавий лирик насрнинг фарқи, метафора ва яширин метономик образларнинг йўқлиги, воқеликка ижтимоий-психологик маъно юкламасдан, аксинча оддий, одатий аҳмият касб этиши, китобхон онгида гўё иккинчи даражали, тасодифий ҳолат сифатида шаклланса-да, ўз қийматини йўқотмаслик ҳолатидир[2].

Инсон психологияси швейцар ёзувчиси асарларида таъсирчан аҳамиятга эга бўлган ҳаракат орқали эмас, балки энг кичик, аҳамиятсиз кўринаадиган тафсилотлар орқали аниқланади, фақат баъзида билвосита характернинг кечинмалари ҳақида гувоҳлик беради[3].

Ҳолер насридаги тафсилотлар қаҳрамонларнинг ҳис-туйғулари ва кайфиятлари ҳақида далолат беришдан ташқари, уларнинг ички олами руҳиятини ҳам акс этади. Бу нафақат лирик ёки психологик тафсилот, балки муаллифнинг дунёқарашини ифодаловчи восита бўлиб, шу йўл билан у нафақат қаҳрамон билан, балки муаллиф билан, муаллифнинг муносабати ва мавзуси билан боғлиқ бўлган дунёқараш деталидир[4].

Ф.Ҳолер насрининг асосий мавзуси мавжудлик муаммоси, унинг маъносини билмаслик, уни йўқотиш ва йўқотиш ҳақида ноаниқ тахмин қилиш ёки бу ҳақда ўйлашга журъат этмаслик билан белгиланиши ҳолатидир [5]. Ҳолер инсон ҳаётини гўё майда бўлакларга бўладики, ҳатто гоҳида инсоннинг ўзи ҳам бўлакларни бутун қилишга қурби келмайди, аммо бундан қайғурмайди, аксинча шунга суюнади,бошқаларга бир қарашда ҳеч қандай маъниси йўқ бўлган дам олиш кунидаги одатий сайрдаги ҳордиқ ҳам айнан байрамона кунлардан фарқ қилгани учун ҳам адиб қаҳрамонининг бахти ҳисобланади. Унинг лирик прозасидан китобхон оддий кундалик ҳаёт мазасини татиб кўришни ўрганади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Michael Bauer, Klaus Siblewski. Franz Hohler. Texte, Daten, Bilder. Sammlung Luchterhand. 1993. S.8-9.

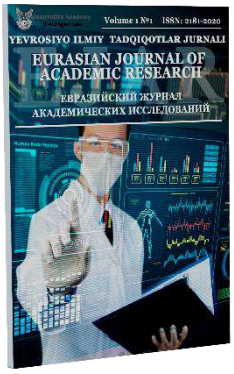
2. Вилисова Татьяна Геннадьевна. Немецкая историческая проза 70-80-х гг. XX века. Поэтика жанров. Автореферат. Нижний Новгород 2005. Стр. 25.

3. Heinz Ludwig Arnold (Hrsg.): Literatur in der Schweiz. Text & Kritik Sonderband, IX/98, München 1998, S.16.

4. Klaus Pezold (Hrsg.): Schweizer Literaturgeschichte. Die deutschsprachige Literatur im 20. Jahrhundert. Militzke, Leipzig 2007, S.35.

5. Michael Bauer, Klaus Siblewski. Franz Hohler. Texte, Daten, Bilder. Sammlung Luchterhand. 1993. S.10-11.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EFFICIENCY OF THE COLLECTED PENSION SYSTEM

Teshaboev Jamshidbek Qudratillaevich[1]

[1] Deputy Head of the Extra-budgetary Pension Fund under the Ministry of Finance, Ulugnor district, Andijan region

https://doi.org/10.5281/zenodo.4720492

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

Pensions, pension benefits, cash, government subsidies, pension funds

ABSTRACT

This article discusses and analyzes pensions, improving the pension system of the Republic of Uzbekistan, reforms in the financing of the pension system and similar issues.

JAMG‘ARIB BORILADIGAN PENSIYA TA’MINOTI TIZIMI SAMARADORLIGI

Teshaboev Jamshidbek Qudratillaevich[1]

[1] Moliya vazirligi xuzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi Andijon viloyati Ulug‘nor tuman bo‘lim boshliq o‘rinbosari

Email: teshaboevjq@gmail.com

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Pensiya, pensiya ta’minoti, pul mablag‘lari, davlat subvensiyalari, pensiya fondlari

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada pensiya, O‘zbekiston Respublikasi pensiya ta’minoti tizimini takomillashtirish, pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlar va shu kabi masalalar ko`rib chiqildi va tahlil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi pensiya ta’minoti tizimini takomillashtirish va uni isloh qilish, butunlay yangicha insonlar manfaatlariga xizmat qiladigan ko‘p bosqichli pensiya tizimini joriy etish kabi masalalar mamlakatimiz pensiya tizimini takomillashtirishning strategik maqsadlarining ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bermoqda. Chunki, aholining kuchli ijtimoiy siyosatini amalga oshirish uchun kuchli moliyaviy manbaga asoslangan pensiya ta’minoti institutini shakllantirish lozim. Zero, ijtimoiy siyosatning ahamiyati shundaki, mamlakatdagi mehnat qobiliyatini yo‘qotgan yoki ba’zi sabablarga ko‘ra ishlab daromad topish imkoniyatiga ega bo‘lmagan qatlamlarini ijtimoiy himoya tizimi orqali qamrab olinadi.

“Pensiya” - bu fuqarolarning qonunchilikda belgilangan keksalik yoshiga yetganida, nogironlik tufayli mehnat

faoliyatini yo‘qotganida, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo‘lganida va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda qonunchilikda belgilangan shartlar va normalar asosida beriladigan har oylik to‘lovlar hisoblanadi”. Pensiya ta’minoti esa ushbu to‘lovlarni maxsus Pensiya jamg‘armalari mablag‘lari hisobidan fuqarolarga to‘lanishining ta’minlanishidir. Ya’ni pensiya aholini iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashning asosi hisoblanadi. Pensiya ta’minoti tizimi jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlarining manfaatlarini qondirish uchun mo‘ljallangan, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy institutlarni birlashtiruvchi murakkab organizmdir. “Pensiya” atamasi XIX asrning ikkinchi yarmidan paydo bo‘ldi. Bunga sabab ilm-fan,sanoatning riivojlanishi hamda yollanma ishchilar sinfinig rivojlanishi bo‘ldi.

Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti to‘g‘risidagi Qonunning maqsadi: fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti sohasidagi munasabatlarini tartibga solishdan iborat. Davlatning nazorati ostida ish beruvchilar va ishlovchilarning shakllanuvchi maxsus byudjetdan tashqari ijtimoiy jamg‘armalardan pensiyalarni moliyalashtirilishi jamg‘arib boriladigan pensiya tizimining xususiyatli jihatidir.

“Jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti- fuqarolarni shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag‘laridan davlat pensiyasiga qo‘shimcha pul mablag‘lari bilan ta’minlashdir.

Pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlarni tezlikda amalga oshirib bo‘lmaydi, ularni Respublikamizda boshqa islohotlar bilan jumladan, mehnat bozoridagi, soliq tizimidagi, moliya va kredit tizimidagi islohotlar bilan birgalikda amalga oshirish lozim. Pensiya tizimini moliyalashtirish bo‘yicha islohotlarni amalga oshirishda milliy urf-odatlarimiz, oilalarga, qariyalarga yordam e’tiborga olinishi kerak. Mazkur tizimning mamlakatimizda qo‘llanilishi jarayonida quyidagilarni amal qilish ko‘zda tutilgan:

- jamg‘arib boriladigan pensiya’ning umumiy va majburiy xarakteri, ijtimoiy kafolatlarini amalga oshirishdagi imtiyozlar kishining ijtimoiy himoyalanish huquqining ta’minlanishi;

- jamg‘arib boriladigan pensiya majburiy va ixtiyoriy shakllarning birligi teng huquqliligi shaxsning ijtimoiy ta’minotga bo‘lgan zaruriy darajasi ta’minlanadi va uning keksalik chog‘ida yaxshi yashashi uchun ta’sir ko‘rsatishi;

- turli xil pensiya tizimining bir vaqtning o‘zida amal qilishidagi mustaqilligi va o‘zini-o‘zi idora qilish sharoitida majburiy jamg‘arib boriladigan pensiya bo‘yicha to‘lovlar darajasi va tizimni barqarorligining davlat tomonidan kafolatlanishi;

- jamg‘arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxs va ish beruvchini moliyaviy ishtirokining majburiyligi, zaruriy holatlarda davlat subvensiyalarining jalb etilishi.

- jamg‘arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxsga uning jamg‘argan badallari to‘lashidagi moliyaviy ishtiroki tufayli hosil bo‘lgan mablag‘dan turli shakldagi moddiy yordam va xizmatlar ko‘rsatishi ta’minlanishi;

- aholining tegishli ijtimoiy kategoriyalarni qamrab oluvchi kishilar guruhi yoki mamlakatning barcha aholisining u yoki bu pensiya ta’minot turidan manfaatdorligi;

- barcha jamg‘arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxslarning xarajatlarini moliyalashtirish bo‘yicha majburiyat va natijada ega bo‘lingan huquq

va kafolatlar nuqtai nazaridan tengligini ta’minlanishi.

Jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlari miqdori jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlarini oluvchining shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvarag‘iga o‘tkazilgan mablag‘lar summasidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlarining eng kam yoki eng ko‘p miqdorini belgilash nazarda tutilmaydi. Shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvarag‘ida jamg‘arilgan barcha mablag‘larni bir yo‘la olishda to‘lovlar jamg‘arilgan pensiya to‘lovlarini olish vaqtida shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvarag‘iga o‘tkazilgan mablag‘lar doirasida to‘liq hajmda amalga oshiriladi. Jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlari bo‘lib-bo‘lib olingan taqdirda shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvarag‘iga o‘tkazilgan jamg‘arilgan summa jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlarini oluvchi ushbu to‘lovlarni olishni hoxlaydigan oylar soniga bo‘linadi. Jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlarini amalga oshirish davri va davriyligi jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlarini oluvchi tomonidan belgilanadi va cheklanmaydi.

Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, pensiya ta’minoti sohasidagi o‘zgartirishlar natijasida tizimni mukammallashtirish zarur: imtiyozli pensiyalar va belgilangan muddat xizmat qilgani uchun tayinlanadigan pensiyalar bo‘yicha pensiya ta’minoti tizimini tartibga solish; belgilangan muddatdan ilgari pensiyaga chiqish tartibini bekor qilish; ijtimoiy to‘lovlar doirasini kengaytirish; majburiy ijtimoiy sug‘urta to‘lovlarni hisob-kitob qilish bazasini ko‘paytirish; yakka tartibda shaxsiy hisobga olish tizimini rivojlantirish. Rivojlangan mamlakatlarda nodavlat pensiya fondlari taraqqiy etib bormoqda. Nodavlat pensiya jamg‘armalari tabiatiga ko‘ra ikki tomonlama xususiyatga ega. Birinchidan, bu jamg‘armalar jamiyatdagi mehnatga layoqatsiz bo‘lgan a’zolarning moddiy holatini yaxshilash vazifasini hal qilish maqsadini ko‘zlaydigan muhim ijtimoiy institut deb hisoblanadilar. Ular yordamida odamlar keksalik davrida davlat tomonidan kafolatlangan eng kam miqdordan yuqoriroq daromad olish imkonini qo‘lga kiritadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

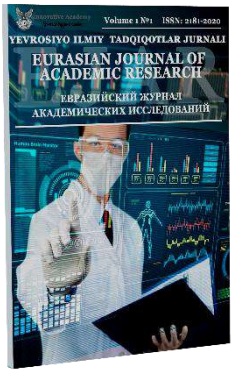
1. O`zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonuni. 2004 yil. 2 dekabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida” gi Qonuniga hamda O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 2010 yil 26 noyabr

3. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti to‘g‘risida” gi Qonuni. 2004 yil. 2 dekabr

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yildigi 2- fevraldagi “Ish haqqi,pyensiyalar,stipendiyalar,va nafaqalar to‘lash mexanizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-2753-sonli Qarori

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF THE DYNAMICS OF THE ORIGIN OF ALVEOLITES AFTER SURGERY OF TEETH REMOVAL IN CHRONIC PERIODONTITIS

Abduvaliyev Nodirbek Abduxoshim ugli [1]
Raimjonov Rustamjon Ravshanbekovich [2]
[1] Andijan State Medical Institute
[2] Andijan State Medical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4724509

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

Alveolitis, post-extraction complications, prevention of complications, object of study, questionnaire, examination, physical examination, radiography, use of statistical methods, chronic granular periodontitis, age composition

ABSTRACT

Post-extraction complications - alveolitis. Determination of the causes of recurrent alveolitis in patients and the study of the dynamics of the course.

СУРУНКАЛИ ПЕРИОДОНТИТЛАРДА ТИШЛАРНИ ОЛИШ ОПЕРАЦИЯСИ ЎТКАЗИЛГАНИДАН КЕЙИН АЛЬВЕОЛИТЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИ ДИНАМИКАСИНИ ЎРГАНИШ

Абдувалиев Нодирбек Абдухошим уғли [1] **, Раимжонов Рустамжон Рашанбекович** [2]
[1] Андижон давлат тиббиёт институти
[2] Андижон давлат тиббиёт институти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ANNOTATSIYA

Ekstraktsiyadan keyingi asoratlar - alveolit. Bemorlarda takroriy alveolit sabablarini aniqlash va kurs dinamikasini o'rganish.

альвеолит, постэкстракцион асоратлар, асоратлар профилактикаси, тадқиқот объекти, анкеталаш, сўров, объектив кўрик, рентгенография, статистик усуллардан фойдаланиш, сурункали грануляцияланувчи периодонтит, ёшга боғлиқ таркиби

Мавзунинг долзарблиги. Альвеолит – бу кенг тарқалган стоматологик касалликлардан бири бўлиб, турли муаллифларнинг фикрича беморларда тишлар олинганидан кейин учрайдиган барча асоратларнинг 24-35 % қисмини ташкил қилади (Бернадский Ю.И., 2000; Бодрова Р.А., 2006; Борисюк Р.В., 2007). Бошқа муаллифларнинг маълумотларига кўра альвеолитлар постэкстракцион асоратларнинг 13,4 % дан 42,8 % гача қисмини ташкил этади (Сирак С.В., Читанова А.Д., Сирак А.Г., Сасина М.А, 2010).

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, тиш олиш операциясидан кейин ривожланадиган асоратларнинг профилактикаси ва даволашнинг янги усулларини ишлаб чиқиш юзасидан ишлар бугунги кунга қадар давом этмоқда. Бу йўналишдаги фикрларнинг турли-туманлиги мазкур муаммонинг нақадар долзарб эканлигини кўрсатади ва ушбу муаммони янада чуқурроқ ўрганишни талаб қилади.

Тадқиқотнинг материали ва методологияси. Илмий тадқиқотнинг объекти сифатида Андижон вилоят стоматология поликлиникасига 2021 йил биринчи чорагида сурункали периодонтитларнинг асорати сабабли тишлар олинганидан кейин альвеолит касаллиги билан қайта мурожаат қилиб келган 67 нафар беморлар хизмат қилдилар. Тадқиқотни олиб боришда анкеталаш, сўров, объектив кўрик, рентгенография ва статистик усуллардан фойдаланилди. Беморлар ташхиси, жинси ва ёши буйича гуруҳларга ажратилди.

Олинган натижалар. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, бизнинг клиникамизга 2021 йилнинг январь-феврал-март ойлари давомида 83 нафар беморлар тишлар олинганидан кейин юзага келган альвеолит ташхиси билан мурожаат қилган. Беморлар билан ўтказилган сўров ва беморларнинг амбулатор карталарини таҳлил қилиш орқали юқорида қайд этиб ўтилган беморларнинг 67 нафарида тишлар сурункали периодонтит ва унинг асоратлари ташхиси билан олиб ташланганлиги аниқланди.

67 нафар беморларнинг барчасида сурункали периодонтит ташхиси қўйилган бўлиб, шундан 8 нафарида ёки 12% қисмида сурункали фиброз периодонтит, 17 нафарида ёки 25% қисмида сурункали

гранулёматоз периодонтит, 42 нафарида ёки 63% қисмида эса сурункали грануляцияланувчи периодонтит ташхиси белгиланган.

Шунингдек, беморларнинг 22 (33 %) нафари эркак кишилар бўлса, 45 нафари (67%) аёлларни ташкил этади. Мурожаат қилиб келган беморларнинг ўртача ёши 18-65 ёшлар орасига тегишли. Беморларнинг ёшга боғлиқ таркиби қуйидагича: 18-25 ёш – 6 нафар (9%), 26-35 ёш – 31 нафар (46 %), 36-45 ёш – 17 нафар (25 %), 46-55 ёш – 11 нафар (17 %), 56-65 ёш – 2 нафар (3 %).

Бундан ташқари 39 нафар (58 %) беморларда альвеолит касаллиги юқори жағда ва 28 нафар (42 %) беморларда пастки жағда кузатилди.

Хулосалар. Тадқиқот натижасида олинган натижаларга асосан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

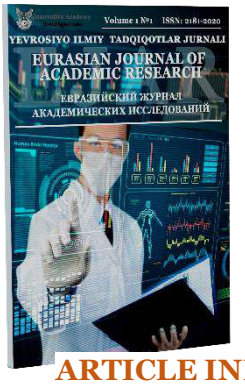
- альвеолит касаллигига чалинган беморларнинг 84 % қисми сурункали периодонтитлар сабабли тишлар олинганидан кейин юзага келган;
- сурункали периодонтитлар орасида аьвеолитлар асосан яъни 63 % ҳолатларда сурункали грануляцияланувчи периодонтит ташхиси билан тишлар олинганида юзага келади;
- беморларнинг жинсга боғлиқ ҳолда таҳлил қилганимизда, сурункали периодонтитлар сабабли тишлар олинганидан кейин кўпроқ (67 %) ҳолатда аёлларда альвеолит ксаллиги келиб чиқиши кузатилди;
- беморларнинг ёшга боғлиқ ҳолда таҳлил қилганимизда, сурункали периодонтитлар сабабли тишлар олинганидан кейин кўпроқ (46 %) ҳолатда 26-35 ёшлар оралиғидаги беморлар альвеолит касаллиги келиб чиқади;
- сурункали периодонтитларда тишлар олинганидан кейинги альвеолит касаллиги кўпинча яъни 58 % ҳолатда юқориги жағда учрайди.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти. Тадқиқотдан олинган натижаларни ўқув-илмий жараёнларда, хирургик стоматология амалиётида тиш олиш операциясидан кейинги асоратларни олдиндан таҳлил қилишда қўллаш мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бернардский Ю.И. Основы челюстно-лицевой хирургии и хирургической стоматологии. – М.: “Медицинская литература”, 2000.
2. Бодрова Р.А. Востановительное лечение слизистой оболочки лунки после удаления зуба. – Тезисы докладов научно-практической конференции молодых ученых, Казань, 2006.
3. Борисюк Р.В. Влияние аэроионотерапии на состояние лунки после удаления зуба. – Казанский медицинский журнал, 2007, Т. 88, №6.
4. Сирак С.В. и др. Вестник Смоленской государственной медицинской академии. - №2, 2010.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FUNCTIONAL FEATURES OF THE NASAL AND NASAL CAVITIES WITH CONGENITAL MALFORMATIONS

Ikramova Firangiz Suleymanovna [1], Alimova Shakhnoza Azamatovna [2]

[1] Otorhinolaryngology and ophthalmology / Bukhara State Medical Institute

[2] Anatomy / Bukhara State Medical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4725238

ARTICLE INFO

Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS

congenital cleft palate, congenital cleft lip, nasal congestion.

ABSTRACT

Functional features of the nasal and nasal adjacent cavities were studied in 50 patients with congenital malformations. Clinical-functional, radiological, computed tomography, endoscopic and microbiological examinations were performed in these patients, and the results were statistically analyzed. In children with congenital palate and lip defect, in 100% of cases on the defective side, only in 54% of children with palate defect (complete, incomplete, submucosal) curvature of the nasal barrier to the opposite side of the defect was observed. In addition, 32 (64%) children were found to have enlarged compensatory nasal lobes.

ТУҒМА ТАНГЛАЙ КЕМТИКЛИГИ БЎЛГАН БОЛАЛАРДА БУРУН ВА БУРУН ЁНДОШ БЎШЛИҚЛАРИ ФУНКЦИОНАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Икрамова Фирангиз Сулеймановна [1] , Алимова Шахноза Азаматовна [2]

[1] Оториноларингология ва офтальмология/ Бухоро Давлат тиббиёт институт

[2] Анатомия/ Бухоро Давлат тиббиёт институт

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

tуғма танглай кемтиги, туғма лаб кемтиглиги, бурун ёндош бўшлиғи

ANNOTATSIYA

Туғма танглай кемтиги бўлган 50 нафар беморда бурун ва бурун ёндош бўшлиқлари функционал хусусиятлари ўрганилди. Ушбу беморларда клиник-функционал, рентгенологик, компьютер томрография, эндоскопик ва микробиологик текширувлар ўтказилди, ҳамда натижалар статистик таҳлил қилинди. Туғма танглай ва лаб кемтиги бўлган болаларда 100% ҳолатда нуқсон томонда, фақат танглай нуқсони (тўлиқ, нотўлиқ, субмукоз) бўлган 54% болаларда нуқсон томонга қарама қарши томонга бурун тўсиғи эгрилиги кузатилди. Шу билан бир қаторда 32 нафар (64%) болаларда компенцатор бурун пастки чиғаноқлари катталашганлиги аниқланди.

Бугунги кунда туғма юз жағ соҳаси аномалиялари орасида туғма танглай ва лаб кемтиги 4-ўринни эгаллайди [13;15]. Хар йили бундай беморларни туғилиш кўрсаткичи 1:750 чақалоққа тўғри келмокда. Статистик маьлумотларга кўра, тўлиқ танглай ва лаб кемтиги 36.8%, бир томлонлама танглай ва лаб кемтиги 27.3%,

бир томонлама лаб кемтиги 23.3%, икки томонлама тўлиқ танглай ва лаб кемтиги 10.9% ташкил этади. Ўнг томонлама туғма танглай кемтиги, чап томонга нисбатан кўпроқ учрайди. Туғма танглай ва лаб кемтигининг биргаликда учраши, унинг турли оғир вариантларда кечиши, кўпрок ўғил болаларда кузатилади [1;14].

Оториноларингологларнинг асосий диққат эътиборини туғма танглай кемтиги (ТТК) билан туғилган болалар гуруҳи жалб этади [3;18]. Туғма танглай кемтиги барча туғма нуқсонларнинг 30%ни, юз–жағ сохаси аномалияларининг 86% ни ташкил этади [2;6].

Туғма танглай ва лаб кемтиги билан туғилган болаларда 20-40% дан 90-100% гача қулоқ ва бурун қасалликлари учрайди [4;12]. Қулоқ касалликлари соғлом болага нисбатан, ушбу нуқсон билан туғилган болаларда 1-1,5 % кўп учрайди [5;16]. Туғма танглай ва лаб кемтиги юз-жағ соҳаси патологиясининг 70-90% ни ташкил этади [7;11].

Туғма танглай ва лаб кемтиги билан қиз болаларга нисбатан ўғил болалар кўпроқ туғилади, аксинча туғма танглай кемтиги ўғил болаларга нисбатан қизларларда икки марта кўпрок учрайди [8]. Туғма танглай ва лаб кемтиги билан туғилган болаларда хаётининг биринчи кунидан нафас олиш, сўриш, ютиниш функциялари бузилган бўлиб, бу боланинг ривожланишига салбий таьсир кўрсатади. Бола катта бўлган сари, унинг руҳияти ҳам ўзгариб, бола жисмоний ривожланишдан орқада қолади [9;10].

Туғма танглай кемтиги билан туғилган болаларда, бурун орқали нафас олиш бузилиши билан бирга эшитиш, вестибуляр анализаторда бузилишлар, манқалик, сўрғичсимон ўсимта сохасида пневматизациянинг бузиши, шу билан биргаликда кўп ҳолатларда чап мия ярим шарларда ўзгариш кузатилиб, жисмоний ва ақлий ривожланишдан орқада қолади[17]. Гипоксия ва гипоксемия оқибатида юкори нафас йуллари анатомик тузилиши бузилади, болада бурун ва оғиз орқали нафас олиш шаклланади, юкори нафас йуллари ялиғланишга мойил бўлади, организмда кислород етишмовчилиги натижасида нафас олиш тизимида ва юрак қон- томир тизимида ҳам қон айланиш бузилади [1;9].

ТТК бўлган болаларда юқори нафас йулларининг ялиғланишига сабаб бўлувчи асосий омил, бурун орқали нафас олишнинг бузилиши ҳисобланади. Бурун орқали нафас олишнинг бузилиши оқибатида ўрта қулоқ бўшлиғида патологик ҳолат ривожланиб, болаларда ўрта қулоқ касалликлари ривожланишига ҳам сабаб бўлади [10].

Текшириш мақсади. Туғма танглай кемтиги бўлган болаларда бурун ва бурун ёндош бўшлиқлари функционал ҳусусиятларини баҳолашни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Текшириш материаллари ва усуллари. Туғма танглай кемтиги бўлган 50 нафар болалар текширилди. Ушбу беморларда клиник-функционал (транспорт, рН, ажратиш, сўриш), рентгенологик, компьютер томография, эндоскопик ва микробиологик текширувлар ўтказилди, ҳамда натижалар статистик таҳлил қилинди.

Бухоро вилоят кўп тармокли болалар тиббиёт маркази оториноларингология ва юз-жағ бўлимида текшириш ва даволанишда бўлган 50 та беморда клиник текширувлар ўтказилди. Шу билан бир каторда, назорат гуруҳига n=20 та кичик ўрта ва мактаб ёшдаги юз жағ соҳасида ҳеч қандай нуқсони бўлмаган болалар олинди.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Жадвал №1. Беморларни ёши ва жинси бўйича тақсимланиши

Беморлар ёши буйича гуруҳланиши	Беморлар сони					
	Қизлар		Ўғиллар		Жами	
	Абс	%	Абс	%	Абс	%
3-5 ёшгача	6	23. 0%	8	33,3%	8	16%
5-10ёшгача	13	50. 0%	10	41. 6%	23	46%
10-14 ёшгача	4	15. 3%	3	12. 5%	7	14%
14 ёшдан катта	3	11. 54%	3	37. 5%	6	12%
Жами	26	100%	24	100%	50	100%

1-Жадвал маълумотларига кўра, қизлар орасида 10-14 ёшгача беморлар 4 нафар (15,3%) ни ташкил этади . Ўғил болалар орасида бу кўрсаткич 3 нафар (12. 5%) ни ташкил этди. Қизлар ва ўғиллар орасида ҳам 14 ёшдан катта болалар, энг кам миқдор 3 нафарни(12 %) ташкил этди. Иккала гуруҳда ҳам 5-10 ёшгача бўлган болалар энг кўп миқдорни қизлар 13 нафарни (50. 0%), ўғил болаларда 10 нафарни (41. 6%) ташкил этди.

Жадвал №2. Болаларни нуқсон кўриниши бўйича тақсимланиши

Нуқсон кўриниши	Қизлар		Ўғиллар		Жами	
	Абс	%	Абс	%	Абс	%
Икки томонлама тўлиқ туғма лаб кемтиклиги	4	15,4	4	16,7	8	16%
Бир томонлама тўлиқ туғма лаб кемтиклиги	6	23,1	9	37,5	15	30%
ТТК (тўлиқ,қисман,субмукоз)	16	62	11	46	27	54 %
Жами	26	100	24	100	50	100 %

Беморларнинг жинс буйича тақсимланиши деярли бир хил. ТТК бўлган беморларни 26 нафарини (52%) қизлар, 24 нафарини (48%) ўғил болалар ташкил этади.

Олдимизга қўйилган вазифаларни амалга ошириш мақсадида, клиник текшириш учун олинган болаларни 2 та гуруҳга тақсимладик.

1 Асосий гуруҳ. Туғма танглай кемтиги бўлган болаларда уранопластика жарроҳлик амалидан аввалги ва кейинги даврда бўлган болалар;

2 Назорат гуруҳи. Юз жағ сохасида ҳеч қандай нуқсони бўлмаган болалар.

Жадвал №3. ТТК булган беморларнинг шикоятлари

Шикоятлари	Бемор шикоятларининг учраш частотаси	
	Ассосий гуруҳ (n=50)	Назорат гуруҳ (n=20)
Нафас олишнинг бурун орқали қийинлиги	3,12±0,3	1,03± 0,08
Ринорея	3,59± 0,4	1,11± 0,03
Ҳид билишнинг пасайиши	2,15±0,03	-
Эшитишнинг пасайиши	1,22±0,07	1,05±0,04
Нутқ бузилиши	4,68± 0,9	-
Бош оғриғи	1,46±0,05	-

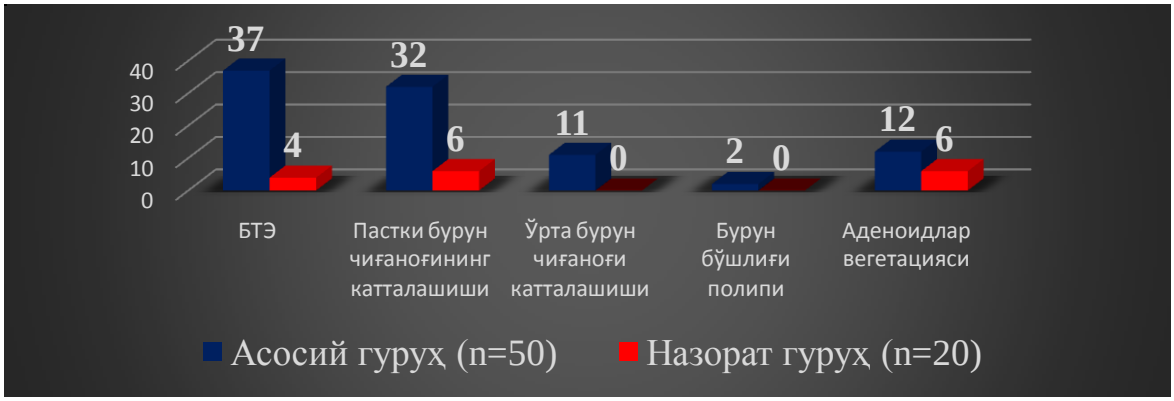
3-Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, асосий гуруҳдаги беморлар асосан нутқ бузилиши, эшитишнинг пасайишидан шикоят қилишган**.**

Анамнестик маълумотлар ўрганилганда, туғма танглай ва лаб кемтиги билан асосан биринчи туғруқдан 37 нафар (73%), иккинчи туғруқдан 12 нафар (24%) болалар туғилди. Учинчи туғрукда эса бу кўрсаткич 1 нафар (3%) болада кузатилди.

Бурун бўшлиғи эндоскопик текшируви 36 нафар ТТК бўлган болаларда ўтказилди. Барча текширилган беморларда уранопластика жарроҳлик амалигача ташки бурун ва бурун ички тузилишида турли хил патологик ҳолатлар аникланди. Асосий гуруҳ болаларида бурун тўсиғининг эгрилиги бир томонлама тўлиқ танглай кемтиклиги бўлган болаларда бурун орқали нафас олишда қийинчиликлар кузатилди. ТТК бўлган барча болаларда ҳалқум танглай ҳалқаси етишмовчилиги туфайли, бурун пастки чиғаноқлари орқа қисми гипертрофияси кузатилади

ТТК бўлган болаларнинг 2 нафарида бурун бўшлиғи полипи, 12 нафарида бурун ҳалқумда аденоидлар вегетацияси II-III даражаси аниқланди. Олинган натижалар диаграмма кўринишда ҳам тасвирланди.

Диаграмма №1. ТТК бўлган болалрда бурун бўшлиғининг анатомик хусусиятлари

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ ($p< 0.05$, $p>0.001$).

ТТК бўлган болаларда бурун бўшлиғи эндоскопик текширишда, бурун шиллиқ қавати ҳолатига, бурун йўлларидаги ажралма характери, ажралманинг жойлашган жойи, бурун чиғаноқлари, ҳалқум муртагининг ўлчамларига эътибор қаратилди.

Асосий гурух беморларимизда деярли барчасида бурун тўсиғи эгрилиги учраганлиги сабабли, компенсатор равишда бурун пастки чиғаноқлари гипертрофияси ҳам биргаликда қўшилиб келганлиги аниқланди. Бу эса беморларни бурун орқали нафас олишини қийинлаштиради.

ТТК ва туғма тўлиқ лаб кемтиклиги (ТТЛК) бўлган болаларда деярли барчасида бурун тўсиғи эгрилиги кузатилди. Улар оғиздан ва бурундан нафас олишлари, овқат маҳсулотларининг оғиз бўшлиғидан бурун бўшлиғига ўтиб турганлиги сабабли бурун чиғаноқлари катталашуви кузатилди. ТТК ва ТТЛК бўлган болаларда уранопластика, хейлоуранопластика жарроҳлик амалларидан сўнг бурун орқали нафас олиш тикланмаса ЛОР хакими томонидан режали равишда бурундан нафас олишни тиклаш мақсадида, септопластика, аденотомия, вазотомия жарроҳлик амаллари ўтказилади.

Асосий гуруҳда назорат гуруҳига нисбатан аденоидлар вегетацияси 6 баробар, бурун тўсиғи эгрилиги 7 баробар кўп кузатилди. Сурункали тонзиллит бир томонлама туғма лаб кемтиклиги (БТТЛК) бўлган болаларда (5 нафар), ТТК (3 нафар) бўлган болаларга нисбатан кўп учрайди. Бурун тўсиғи эгрилиги ҳам БТТЛК бўлган болаларда кўпроқ кузатилди. Қўшма патологияни учраши боланинг ёшига боғлиқ,яни 1-3 ёшгача бўлган болаларда ҳалқум ва бурун ҳалқум муртаклари гипертрофияси, 3-6 ёшли болаларда ҳалқум муртаклари гипертрофияси билан биргаликда бурун пастки чиғаноқлари гипертрофияси, 7 ёшдан катта болаларда бурун тўсиғи эгрилиги, бурун пастки чиғаноқлари гипертрофияси, шу билан биргаликда гипертрофик фарингит каби қўшма патология кузатилди.

Жадвал №4. Хилпилловчи эпителийнинг ҳаракат функцияси ўртача натижалари

Кемтик шакллари	*Ўртача курсаткичлар (мин)*	
	Асосий гуруҳ (n=50)	*Назорат гуруҳ (n=40)*
Икки томонлама туғма лаб кемтиклиги	*21,34 + 2,2*	*16,2± 1,4*
Бир томонлама тўлиқ туғма лаб кемтиклиги	*22,24 + 2,2*	
ТТК тўлиқ,нотўлиқ,субмукоз	*20,6 ± 2,4*	

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ТТК бўлган болаларда бурун шиллиқ қавати шикастланиши оқибатида бурун шиллиқ қавати мукоцилиар функцияси бузилади.

Бурун бўшлиғида водород ионларининг концентрациясини махсус Рифан индикатори ёрдамида аниқладик. Натижалари қуйидаги жадвалда берилган.

Жадвал №5. ТТК бўлган болаларда бурун бўшлиғида водород ионларининг концентрацияси натижалари

Кемтик шакллари	**Ўртача курсаткичлар (мин)**	
	Асосий гуруҳ (n=50)	**Назорат гуруҳ (n=40)**
Икки томонлама туғма лаб кемтиклиги	7,31-7,54	6,50-7. 15
Бир томонлама тўлиқ туғма лаб кемтиклиги	7. 65-8. 0	
ТТК тўлиқ,нотўлиқ,субмукоз	7. 30-7. 58	

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, ТТК бўлган беморларда бурун шиллиқ қавати водород ионларининг концентрацияси бурун бўшлиғи ва оғиз бўшлиғи доимий алоқада бўлганлиги сабабли, оғиз бўшлиғидаги ишкорий муҳит ҳисобига ишқорий томонга силжиган бўлади. Бу эса бизга бурун шиллиқ қавати мукоциляр клиренс функцияси бузилганлигидан ва бундай беморларда бу кўрсаткич синусит билан касалланишдан далолат беради.

Жадвал №6.ТТК бўлган болаларда бурун шиллиқ қавати ажратиш фаолияти натижалари

Кемтик шакллари	Ўртача кўрсаткичлар (мин)	
	Асосий гуруҳ (n=50)	Назорат гуруҳ (n=20)
Икки томонлама туғма лаб кемтиклиги	58,4±0,8	40,2±0,4
Бир томонлама тўлиқ туғма лаб кемтиклиги	61,7±0,6	
ТТК тўлиқ,нотўлиқ,субмукоз	45,4±0,02	

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

Берилган маьлумотларга кўра, туғма танглай нуқсони бўлган беморларда бу кўрсаткич 58,4±0,8 мг ни ташкил этади. Текширувлар натижаларига кўра, ТТН билан туғилган беморларда бурун шиллиқ қавати шиллиқ ва семиз ҳужайраларнинг секретор фаолияти ошиши натижасида, бурун шиллиқ қавати транспорт, ажратиш фаолиятлари шунингдек, pH кўрсаткичи ҳам ўзгаргарди.

Жадвал № 7. ТТН бўлган болаларда ольфактометрия натижалари абс. (%)

Хид билишнинг даражалари	ТТК (n=20)		Назорат гурухи (n=20)	
	Абс.	%	абс.	%
Нормосмия	12	60%	16	80%
Гипосмия:				
- I даража	5	25%	4	20%
- II даража	2	10%	-	-
- III даража	1	5%-	-	-
Аносмия	-	-	-	-

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

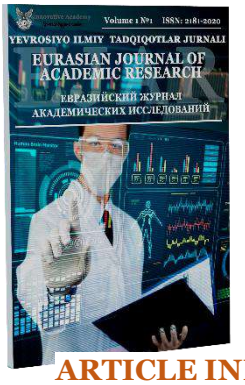
7-Жадвал маьлумотларига асосланиб, ТТК бўлган болаларда бурун бўшлиғи ҳид билиш фаолиятида сезиларли ўзгаришлар кузатилмайди. Текширилган болаларда 5 нафарида (25%) гипосмия I даража,2 нафарида (10%) II даража,1 нафарида(5%) III даража(полип ҳисобига) аниқланди.

Хулоса. Ўтказилган текширувларга асосланиб, туғма танглай ва лаб кемтиги бўлган болаларда 100% ҳолатда нуқсон томонда, фақат танглай нуқсони (тўлиқ, нотўлиқ, субмукоз)бўлган 54% болаларда нуқсон томонга қарама қарши томонга бурун тўсиғи эгрилиги кузатилди. Шу билан бир қаторда 32 нафар (64%) болаларда компенцатор бурун пастки чиғаноқлари катталашганлиги аниқланди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Азимов М.И., Шокиров Ш. Т. Основные принципы лечения больных с двусторонней расщелиной верхней губы и неба с выступающей межчелюстной костью // Стоматология. - 2011. - №1. – С. 69-74.
2. Баландина Е. А. Факторы риска возникновения врождённой расщелины губы и нёба у детей, проживающих на территории города Перми и Пермской области // Автореф. дисс. … канд. мед. наук. – Пермь, 2017 - 190 с.
3. Борзов Е. В. Распространенность патологии ЛОР-органов у детей // Новости оториноларингологии и логопатол. – 2016. -№ 1 (29). – С. 3-8.
4. Вадачкория З. О. Основные аспекты медицинской реабилитации детей с врожденной расщелиной неба // Автореф. дисс. д-ра мед. наук, - Тбилиси, 2010. – 90 с.
5. Васильева Е. Е. Профилактика нарушений слуха у детей с врожден ными расщелинами твердого и мягкого неба// Автореф. дис. канд. мед. наук. - Москва, 2015. - 21 с.
6. Влияние возраста на течение и результаты лечения воспалительных заболеваний ЛОР-органов // Вестн. оториноларингол. – 2017. – № 2. – С. 20-21.
7. Дусмухамедов М. З. Актуальные аспекты лечения детей с врожденной расщелиной неба // Мед. журн. Узбекистана. – 2015. - № 3. – С. 109-114.
8. Дусмухамедов М. З. , Азимов А. М. Значение традиционных методов обследования детей с ВРН в прогнозировании ранних местных осложнений после уранопластики // Проблемы современной стоматологии Казахстана. – Алматы, 2014. – С. 128-131.
9. Кицера А. А. Влияние врожденных дефектов неба на состояние сред- него уха и функцию слуха // Журн. ушных, носовых и горловых болезней. - 2011. - № 5 (приложение). - С. 3
10. Кицера А. А. Диагностика и лечение болезней среднего уха у детей с врожденными расщелиной неба // Журн. ушных, носовых и горловых болез- ней. - 2014. - № 3. - С. 206-207.
11. Кицера А. А. Лечение оториноларингологической патологии у детей с врожденными расщелиной неба - этические аспекты // Журн. ушных, носо- вых и горловых болезней. - 2012 . - № 3. - С. 173
12. Махкамов М.Э., Мамедов А. А. Регистрационно-статистическая программа для центра реабилитация больных с врожденной расщелиной губы и неба в Узбекистане // Стоматология. - 2012. - №6. – С. 48-52.
13. Махкамов Э. У. Зайнабидинова С. М. Современные методы хирур- гического лечения детей с врожденной расщелиной губы и неба // Стоматология. - 2014. - №3-4. – С. 68-72.
14. Махкамов М. Э. Дифференциальная лечебно-профилактическая тактика при лечении детей с врожденной расщелиной губы и неба// Автореф. дис. д-ра мед. наук. – Ташкент, 2002. – 32 с
15. Оптимизация тактики проведения эндоскопического исследования носоглотки у детей // Рос. ринол. – 2013. – № 2. – С. 58-59.
16. Пискунов Г. З., Пискунов С. З. Клиническая ринология. - Миклош, 2012. - 390 с.
17. Ходжаева К. А., Якубова Р. К., Шарипова А. У. Оценка состояния уха, горла и носа у детей с деформациями челюстей // Стоматология. – 2015. – № 1-2. – С. 23.
18. Юмашев Д. П. , Дьякова С. В. , Агаева В. Е. Диагностика небно- глоточной недостаточности у детей и подростков после уранопластики // Российский стоматологический журнал. - 2015. - №6. - С. 18-21.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IMPROVING THE MANAGEMENT OF EVALUATION SYSTEM OF THE MAIN ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Almosova Nargiza [1], Sadullayev Oybek [2]
[1] Master student of Tashkent financial institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4725276

ARTICLE INFO
Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS
enterprise, evaluation activity, assessment standards, evaluation criteria.

ABSTRACT
This article discusses the theoretical aspects of evaluating the performance of enterprises put forward by various scholars. It also highlights the need to assess the main activities of enterprises today and its expression in regulations.

As noted in the Message of the President of the Republic of Uzbekistan, the most real, requiring support and development sphere of activity of small and medium-sized enterprises is production. Providing the population with high-quality goods, the formation, and development of the commodity and logistics infrastructure can contribute to increasing the competitiveness of small and medium-sized business entities and create conditions for its entry into the foreign market. Until now, the economy has not formed a single scientifically grounded approach to the essence of economic efficiency of economic activity, which does not allow developing a unified concept of the system of its criteria and indicators. Domestic and foreign literature notes that performance evaluation of economic entities activities is a central problem both in theory and in the practice of the functioning of companies.

Modern conditions of functioning and development of enterprises are characterized by high level of instability, tough conditions of competition and growing challenges to ensure their dynamism, viability and anti-entropy. This requires the use of new approaches to the organization and conduct of entrepreneurial activity. In recent years, in the competition, there has been a tendency to shift emphasis from the level of competition for goods and services to the competition of management models. There is a need to rethink the factors of ensuring accelerated economic development at micro and macro levels on innovative basis, to change the scale and structure of production processes, to significantly enhance the competitiveness of enterprises and to introduce progressive business models and managerial innovations into their activities. In addition, effective management of enterprises, which turned into complex economic systems in the current state of the open information and global economy, actualizes the introduction of the latest theories, concepts, methods and tools into the practice of innovation management.

The decree “On further improvement of evaluation activity and simplication of sale mechanisms of low-profitable and non-

operated state-enterprises"(PQ-4381 June 1, 2019) was adopted by the President of the Republic of Uzbekistan. The decree defines to organize regular seminars and trainings for national appraisers on the implementation of uniform assessment standards, including with the involvement of international experts and appraisal companies and to introduce advanced foreign experience and assistance in bringing the services of national appraisal companies to foreign markets, initiating the opening of representative offices of well-known foreign public organizations in the field of appraisal activities in Uzbekistan. Further development of the independent appraisal system, improving the professionalism and quality of appraisal services, introduction of effective methods of regulating the activities of appraisal organizations, strengthening their responsibility for the results and objectivity of appraisal work, as well as simplifying the process of selling state assets

The purpose of enterprise evaluation is to determine if the enterprise is heading in the right direction. It does this by measuring progress towards realizing the enterprise vision. This process helps to "shape the environment" and to select among the program, project, and system opportunities. This is the primary means by which the technical dimensions of the enterprise are integrated into the business decisions.

This process establishes a measurement program as the means for collecting data for use in the evaluation and assessment of the enterprise. These measures help determine whether the strategy and its implementation are working as intended. Measures are projected into the future as the basis for determining discrepancies between what is observed and what had been predicted to occur. This process helps to identify risks and opportunities, diagnose problems, and prescribe appropriate actions. Sensitivity analysis is performed to determine the degree of robustness and agility of the enterprise.

Scholars such as Diana Heckl, Jürgen Moormann and P. Druecker evaluate business performance from the perspective of performance analysis. The enterprise must control production resources and use them as efficiently as possible[1], M. Porter assesses the performance of business through strategic analysis aimed at assessing competitiveness. The basis of competitiveness is productivity or "effective use of labor and capital"[2].

It is common knowledge that initially the performance of companies' activities was assessed using financial and economic indicators. Subsequently, it was recognized that the performance evaluation of the enterprises should be linked to the objectives of its activities. Some argue that performance indicators determine the actions of management, so they must flow from the strategy. A number of studies assess the performance of the company from the position of a functional approach[3], considering any indicator as a set of functions. Equally popular was the process approach, which notes that all functions performed in the organization are in a relationship[4]. In some cases scholars use the marketing concept based on customer satisfaction analysis, return on assets and sales, return on investment, profit, sales, and market share to evaluate business performance. The work of one of the most famous domestic researchers in the field[5] considers the system for entrepreneurial activity performance evaluation as an element of the model reflecting the interaction of the goal and the result. Such a variant approach involves analysis of the performance of the commodity, sales, price, and communication strategies in the organization's activities. For

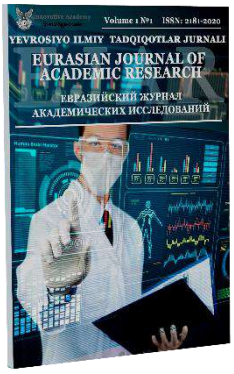
each of these potentials, evaluation criteria have been developed in science and practice.

In the practice of domestic enterprises, a systematic approach to main activities performance evaluating has been widely adopted. It is based on a comparison of the results obtained and incurred costs and provides for the calculation of a number of coefficients. A systematic approach to evaluating management performance assumes that any economic system is a set of interrelated elements. The system has an input, a link to the external environment, feedback, and output.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. HECKL, D., MOORMANN, J. (2010) Process Performance Management. In: vom Brocke J., Rosemann M. (eds): Handbook on Business Process Management 2. International Handbooks on Information Systems (pp 115-135). Berlin: Springer.
2. PORTER, Michael E. (2005). Competitive strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. http://www.klex.ru/7nf.
3. MOISEEVA, I.I. (2013). Approaches to the evaluation of the performance of entrepreneurial activity // Socio-economic phenomena and processes. https://elibrary.ru/item.asp?id=20617181.
4. GUHA, S., GROVER, V., KETTINGER, W. J., TENG, J.T.C. Business process change, and organizational performance: Exploring an antecedent model. Journal of Management Information Systems. Vol 14, year 1997, number 1, page 119-154.
5. BAGIEV, G.L., ASAUL A.N. (2001). Organization of entrepreneurial activity: textbook. Saint Petersburg: Publishing House of Saint Petersburg State University of Economics. Retrieved from: http://www.aup.ru/books/m72/7_1.htm.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

RESULTS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE IMPACT OF IRRIGATION REGIMES AND FERTILIZER RATES ON WINTER WHEAT YIELDS AND THEIR ANALYSIS

Rajabov Umidjon Yarashevich [1], Jo'rayev Azamat Jalil o'g'li [2]
Farmonov Nozimjon Qosimovich [3]
[1] Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara branch, master
[2] Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara branch, student
[3] Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara branch, student
https://doi.org/10.5281/zenodo.4725923

ARTICLE INFO
Received: 23rd April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 27th April 2021

KEY WORDS
Fertilizer types, irrigation, nitrogen, potassium, sanzar, float, tatyana, crochet, soil

ABSTRACT
This article discusses the results of our scientists' hard research on winter wheat cultivation and the impact of irrigation procedures and fertilizer rates on winter wheat yields.

KUZGI BUG'DOYNING HOSILDORLIGIGA SUG'ORISH TARTIBI VA O'G'ITLASH ME'YORINI TA'SIRI BUYICHA OLIB BORILGAN ILMIY TADQIQOT ISHLARI NATIJALARI VA ULARNING TAHLILI

Rajabov Umidjon Yarashevich [1], Jo'rayev Azamat Jalil o'g'li [2]
Farmonov Nozimjon Qosimovich [3]
[1] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali, magistrant
[2] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali, talaba
[3] Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Buxoro filiali, talaba

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
O'g'it turlari, sug'orish, azot, kaliy,sanzar, plavchanka, tatyana, kroshka, tuproq

ANNOTATSIYA
Ushbu maqolada kuzgi bug'doyni yetishtirishda olimlarimizni sermashaqqat tadqiqotlari natijalari va kuzgi bug'doyni hosildorligiga sug'orish tartibi va o'g'itlash me'yorini ta'siri borasida fikrlar yuritilgan.

Mamlakatimiz aholisining don va don mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojining o‘sib borishi, don etishtirishni ko‘paytirish hamda uning sifatini oshirishni taqoza etadi. Bugungi kunda Respublikamizda sug‘oriladigan erlarda kuzgi bug‘doy hosildorligi juda ko’p xo‘jaliklarda o‘rtacha gektaridan 30-40 s ni tashkil etmoqda, ammo intensiv bug‘doy navlarining potensial hosildorligi gektaridan 100-120 s tashkil qiladi. Potensial hosildorlik va amaldagi hosildorlik texnologiyasining shu jumladan kuzgi bug‘doyni o‘g‘itlash va sug‘orishning ilmiy asoslari ishlab chiqilmaganligidir. O‘simlikni o‘sish davrida etarli namlik bilan ta’minlash kam suv sarflagan holda hosildorlikka putur etkazmasdan mo‘l va sifatli hosil etishtirish bugungi kunda mamlakatimiz g‘allachiligidagi asosiy muammolardan biridir. Binobarin, kuzgi bug‘doyning biologik xususiyatlarini, mintaqaning tuproq-ikdim sharoitini hisobga olgan holda mineral o‘g‘itlar azot,fosfor va kaliyning eng maqbul me’yorlarini hamda sug‘orish tartiblarini aniqlash o‘rganish, aniqlash, ishlab chiqarishga joriy etish don etishtirishdagi eng dolzarb muammodir.

Ko‘p yillik dala tajribalari va amaliyot ko‘rsatdiki, donli ekinlarga o‘g‘it qo‘llanmaganda hosildorligi gektaridan 0,8-1,4 t bo‘ladi (Dorofeev va boshka, 1983). Ko‘p yillik ma’lumotlarga ko‘ra, hosilning 27-75%i mineral o‘gitlarni tuliq qo‘llash hisobiga shakllanadi, bunda tuproq iqlim sharoitlariga bog‘liq holda azotning hissasi 17-74% oralig‘ida bo‘ladi (Xalilov 1982; Basmanov Zimina 1991; Derjavin , 1992). Azot bug‘doy don hosilini oshirishda oldingi o‘rinni egallaydi (Buxarev , 1972; Hoshimov va boshka, 1990).

Azot ayniksa xlorofill va oqsil hosil bulishida bug‘doyning muhim oziq elementi hisoblanadi. SHuningdek, u o‘simlik hayotida muhim rol o‘ynaydigan, muhim organik moddalar, ya’ni nuklein kislotalar, nukleoproteidlar, alkoloidlar, fosfatidlar va kupgina boshqa moddalarning tarkibiy qismiga kiradi. (Pannikov, Mineev 1977).

A.I.Nosatovskiy (1965), N.Xalilov (1994) qayd etishiga, azotli ug‘itlar barg fotosintez intensivligini uzaytiradi va don pishishini sekinlashtiradi.

Bug‘doy mamlakatimizda yaqin yillarda va kelajakda xam asosiy oziq- ovqat ekini hamda o‘simlik oqsili manbai bo‘lib qoladi. Dunyo axolisining yarmidan ko‘pi uchun bug‘doy asosiy oziq-ovqat ekini bo‘lib, undan bursildoq, shirin va yoqimli xidli turli navdagi nonlar yopiladi.

Ko‘p yillik (Remeslo va boshqalar, 1977; Sozinov va boshqalar 1980; Xodjaqulov, 1992; Xalilov, 1994; Bobomirzaev, 2006) bajarilgan tadqiqotlarda tovar don sifatini oshirishda qo‘llanilgan muxim axam- iyatga ega agrotexnika lozim bulib, bunda asosiy rol azotga tegishlidir.

Xalilov N.X. (1987) yuqori sifatli don shakllanishida tuproqdagi azotning muhim ekanligini inkor etmaydi, shuni belgilab o‘tadiki, bug‘doy oqsilligi muammosi murakkab va muximdir. Uni faqat azotli o‘gitni tuproqqa solishni kupaytirishga ilmiy yondosh yuli bilan echish mumkin. Sug‘oriladigan erlardagi tajribalarda yuqori dozadagi ug‘itni solish (gektariga 240 kg) tufayli intensiv tipdagi bug‘doy navlaridagi donning oqsili sezilarli darajada oshishiga erishilmadi.

Solingan azot o‘simlik tomonidan asosan don hosilini (hosilni 52 - 74% ga oshirdi) kupaytirishga va kam darajada donning oqsil miqdorini kupaytirishda foydalanildi.Ravshanov K., Xalilov N., Bobomirzaev P., Turdieva N, (1999) tajriba

natijalari ko‘rsatdiki, azotli o‘g‘itning dozasini oshirib borish bilan xlorofilning miqdori, barg yuzasi, fotosintetik potensial, fotosinez sof maxsuldorligi oshdi. Ammo sug‘orishsiz nazorat variantda, azotli o‘g‘it middorini gektariga 120 kg dan 180 kg ga oshirilganda barg yuzasi oshmagan, fotosintez sof maxsuldorligi, fotosintetik potensial, FAR dan foydalanish koeffitsienti pasaygan. Don xosilini kupayishi o‘simlikni namlik bilan ta’minlanishi va azotli o‘git dozasini oshirish bilan amalga oshgan. Bobomirzaev P., (2006) tadqiqotlarida o‘tmishdosh ekin makkajo‘xori don uchun ekilgan maydonga azotli o‘g‘it me’yorini gektariga 60 kg dan 210 kg gacha oshirganda hosildorlik oshib borgan. Qashqadaryo viloyati sharoitida yuqori sifatli hosil shakllantirish uchun azotli o‘g‘itni gektariga 210 kg me’yorda (N60 - ekish bilan birga nam tuplaydigan sug‘orishdan so‘ng + N90 - erta baxorda + N_{60} + boshoqlash fazasida) bo‘lib berib tuproq namligini CHDNS nisbatan 70 % da ushlab turish tavsiya etilgan.

Jizzax viloyatining sug‘oriladigan tipik bo‘z tuproqlarida Z.Ziyadullaevning (1999) tajriba natijalarining yakuniga kura, kuzda ekilgan bug‘doy uchun ekishdan oldin R60 K90 + lifogum400 + N100 + ATG qullanilganda, tavsiya etilgan N_{180} P_{90} K_{60} nisbatan gektaridan 4 - 6 sentner qushimcha don hosili olingan.

P.Bobomirzaevning Qashqadaryo viloyatining sug‘oriladigan tipik bo‘z tuproqlari sharoitida olib borilgan tajriba natijalariga ko‘ra qattiq bug‘doyning «Istiqlol» navida azot me’yorini oshib borishi bilan don hosili ham oshib borgan. Fon + N_{240} variantida o‘simlik g‘ovlab ketishi, asosiy oziqani vegetativ organlar tomonidan o‘zlashtirilishi, yotib qolishi tufayli xosildorlik pasaygan.Tajribalarda azotli o‘g‘it me’yorlarining oshishi bilan 1000 ta don massasi, don naturasi pasayib borishi qonuniyati kuzatilsa, donning shishasimonligi dondagi oqsil va kleykovina miqdori oshib borishi kuzatiladi. Bir gektardan olinadigan oqsil va kleykovina hosili eng yuqori fon + N_{210} variantda muvofiq xolda gektaridan 9,75 va 20,46 sentner bo‘lgan.

Hoshimov F.X., Abbosov G.D. (1990) fikricha kuzgi bug‘doy ekishda azotli o‘g‘itlar samaradorligini oshirish uchun intrifikatsiya ingibitorlari va sekin ta’sir etuvchi o‘g‘itlarni qo‘llash zarur. Bu tuproqning nitrat bilan ifloslanishini pasaytiradi, hosildorlikni oshiradi, azot dozasini 20% ga xosildorlikka putur etkazmasdan ishga imkon beradi.

Tuproqqa fosforning etishmasligi o‘simlik o‘sishi va rivojlanishini sekinlashtiradi. Fosfor etishmaganda o‘simlik bargi qizaradi va asta-sekin quriydi. O‘simlikning nitratlardan foydalanishida fosfor katta axamiyatga ega. Agar u etishmasa, azotdan foydalanish ushlanib qoladi, oqsil sintezi to‘xtaydi va o‘simlikda oqsil tarkibiga kirmagan azot miqdori oshadi, uning etishmasligi organizmda moddalar almashinuvini buzadi. O‘simlikning dastlabki rivojlanishi davrida fosforning etishmasligini keyin fosfor bilan yaxshi ta’minlanganda xam to‘grilab bo‘lmaydi. (Dorofeev va boshkalar, 1983).

Tuproq unumdorligi va bug‘doy xosildorligini oshirish uchun solingan fosforli o‘g‘itning samaradorligini oshirishga talab etiladi. Buning uchun azot va fosforning o‘zaro nisbati to‘g‘ri bo‘lishi lozim (Remeslo, 1982; Ganjarova va boshkalar, 1991)

I.S.Sulaymonov (1960) hisoblashicha, O‘zbekistonda paxta, bugdoy va boshka ekinlarning fosforga bo‘lgan talabini

o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar revolyusiyagacha bo‘lgan davrda boshlangan. R.R.SHreder tomonidan Turkiston tajriba stansiyasida (1908-1913 yy) va O‘zbekiston tajriba stansiyasida (1925-1928 yy) fosforli o‘g‘itlarni o‘rganish buyicha dastlab tadqiqotlar olib borildi.

Kaliy o‘simlikda baquvvat ildiz tizimi rivojlanishini, hujayrada shakar va boshqa plastik modda to‘planishini taminlaydi, noqulay ob-havo sharoiti va kasalliklarga chidamliligini oshiradi.(Sayko.,1989)

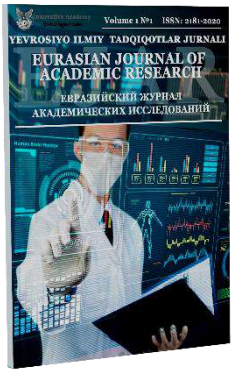
Don ishlab chikarishni ko‘paytirishda mineral o‘g‘itlarni to‘g‘ri qo‘llash muhim omildir. Kaliyli o‘g‘itlar o‘simlikda uglevodni sintez bo‘lishi, harakatlanishida muxim rol o‘ynaydi, ildiz orkali namlikni yutilishiga kumaklashadi, barglardan namlikni bug‘lanishini kamaytiradi, o‘simlikning suv balansini boshqaradi, kasalliklarga chidamligini oshiradi, pishishini tezlashtiradi. (Adinyaev, 1985).

Tajribada don hosilidan tashqari, somon hosili xam aniqlandi. Bunda xam don xosilida ruy bergan konuniyat “Sanzar-8” va “Avesto” navlarida takrorlandi, lekin “Turon” navida ma’dan o‘gitlarning ortishi don xosiliga salbiy ta’sir etib, somon xosilining yuqori bulishiga olib kelgan. YA’ni , N_{150} P_{100} K75 kg/ga bulganda don hosili kamaygan bo‘lsada, umumiy poyalar va to‘planish darajasi oshishi evaziga don hosiliga nisbatan somon xosili-18, 6 % ga oshishi kuzatilgan.Istikbolli nav sifatida qaralayotgan “Avesto” va “Turon” navlari Toshkent viloyatining tipik bo‘z tuproklari sharoitida tashqi muxitga yaxshi moslashganligi, ayniqsa kasallik va zararkunandalarga chidamliligi bilan yuqori baxolangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoev. Halqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. “Rizq-ro’zimiz bunyodkori bo’lgan qishloq xo’jaligi xodimlari mehnatini ulug’lash, soha rivojini yangi bosqichga ko’tarish – asosiy vazifamizdir” 2-kitob, Toshkent – “O’zbekiston” - 2018 yil. 41-70 b.
2. Karimov I.A. Dexkonchilik taraqqiyoti farovonlik manbai. Toshkent., Uzbekiston, 1994, 43 b.
3. Bobomirzaev P.X., Xalilov N.X., Ravshanov K.R. Nam to’playdigan sug’orishlarning kuzgi bug’doy xosildorligiga ta’siri // Qishloq xo’jalik taraqqiyoti – faravonlik manbai mavzusidagi ilmiy tuplam, O’zbekiston respublikasi mustaqilligining 10 - yilligiga bag’ishlanadi. Samarqand - 2001, 70 - 72 b.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TRANSFORMATION OF FINANCIAL STATEMENTS ACCORDING TO IFRS

Raxmatullayeva O'g'iloy Qadamovna [1]
Karimov Akram Abbasovich [2]

[1] Toshkent Moliya instituti
[2] Toshkent Moliya instituti

https://doi.org/10.5281/zenodo.4726397

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

International Financial Reporting Standards (IFRS), National Accounting Standard of Uzbekistan (NASU), Transformation, Transformation outside the accounting system (external transformation model), Transformation within the accounting system, Parallel accounting.

ABSTRACT

The article considers the steps of transformation financial statements from National Accounting Standards of Uzbekistan to IFRS through transformation, ways of preparing financial statements in accordance with IFRS, advantages and disadvantages of preparing reporting method in each methods.

IFRS (International Financial Reporting Standards) is a specific set of international accounting standards that indicate how to reflect different types of business transactions in financial statements. IFRS prescribes the procedure for maintaining accounts by an accountant. This is necessary, first of all, in order to have a «common language» of accounting, since accounting can differ both in different companies and in different countries. The main goal of IFRS is aimed at maintaining stability and transparency in the financial world. Thanks to these standards, enterprises from different countries can understand each other's financial statements and make decisions on further cooperation.

According to the Decree «On additional measures for the transition to international financial reporting standards» No. PP-4611 of February 24, 2020, it was established that joint-stock companies, commercial banks, insurance organizations and enterprises that are large taxpayers starting from the results of 2021, in mandatory the order will prepare financial statements in accordance with IFRS. All of the above organizations must implement accounting based on IFRS from January 1, 2021 and provide the accounting department with the appropriate personnel. In order to apply IFRS in Uzbekistan, the Cabinet of Ministers approved the «Regulation on the procedure for the recognition of international

financial reporting standards and the text of explanatory notes to it» (No. 507 of 08.24.2020). This document defines the order of work aimed at the recognition of IFRS and the texts of explanatory notes to them for subsequent application in Uzbekistan.

International financial reporting standards currently have about 43 standards. They cover all financial and accounting activities of the company. For example, there are standards that describe the accounting for inventories, fixed assets, revenue, earnings on shares, intangible assets, etc.

Transformation is the process of drawing up reports in accordance with IFRS on the basis of reporting data compiled in accordance with national standards *(accounting standards in Uzbekistan)*, by changing the parameters of the classification and assessment of accounting objects and disclosing information about them in order to bring them to international standards. Thus, the distinguishing feature of this method can be considered that it can be applied only after reporting in accordance with National rules.

There is no single methodology for transforming National financial statements into IFRS-compliant financial statements. In each specific case, the reporting process will be influenced by a significant number of subjective factors, including the specifics of financial and economic activities, the specifics of the organization of accounting and the applied accounting policy, the required level of reporting detail, the availability of time, financial and human resources, etc.

Many enterprises and organizations have long ago determined for themselves the need for organizing accounting and tax accounting within the framework of an international standard.

A very important stage of reporting is the assessment of assets and liabilities in accordance with IFRS requirements. Indeed, in accordance with international standards, the initial cost of an asset must be determined at the date of acquisition or at fair value. For this, an independent appraiser must be invited.

And when drawing up and submitting National financial statements in accordance with IFRS, one should not forget that they should not only be drawn up in accordance with IFRS requirements, but also be confirmed by an audit company. When drawing up the reporting, you will surely face a problem, because there are differences in NASU and IFRS.

A distinctive feature of National accounting standards in Uzbekistan, based on NASU, is their detailing and compulsory execution. The basis for its maintenance is the normative Chart of Accounts. The chart of accounts is strictly regulated and practically does not differentiate depending on the characteristics of the economic entity. This is what distinguishes it from international standards. International standards have a freer approach to the chart of accounts. In addition, National regulations clearly describe the procedure for reflecting certain types of transactions. And this method of accounting is due to the need to combine it with tax accounting, because National accounting is mainly intended for tax purposes.

Based on the above, we can identify two fundamental differences between National accounting regulations and IFRS.

These are, first of all, international standards and regulations. They, as a rule, regulate the procedure for drawing up public reporting, and National legislation determines the procedure for the very methods of conducting primary accounting.

And second, international financial reporting standards and accounting regulations may not fully meet the

requirements of tax legislation, and this entails the identification of different results in both accounting and tax accounting.

In order to transform the financial statements of enterprises in accordance with IFRS standards, it is necessary to carefully study and give a detailed description of this economic entity and its accounting policies. And already on the basis of the data obtained, a very thorough analysis of all the differences identified should be carried out. It is necessary to bring all the necessary elements of reporting in accordance with IFRS. It is also just necessary to determine the degree of conformity of accounting policies and the basic principles of international standards. Accordingly, the more the principles of the accounting policy of a National enterprise coincide with the principles of drawing up an accounting policy in accordance with IFRS, the easier the process of transformation of financial statements will be.

The transition of National accounting systems to IFRS should be gradual. In this case, the need for transformation of financial statements should be determined.

During the transition, it is necessary to conduct a thorough analysis of the costs of transforming financial statements in accordance with IFRS.

The very process of transforming financial statements in accordance with IFRS consists of three main stages.

First, there is the preparation of accounting information on the main elements of accounting and information about the economic entity as a whole.

Further, the received accounting information is analyzed for completeness and compliance with the requirements of national standards, in accordance with NASU.

And only then the accounting (financial) statements are formed in accordance with the requirements of international standards. And in order to do all this, you must:

1) change the reporting items related to the peculiarities of accounting in accordance with international standards. That is, to create a balance sheet with changed items in rubles;

2) it is necessary to group the items of the balance sheet and the income statement by main elements and sections for further compilation of the balance sheet in rubles in accordance with IFRS;

3) it is necessary to translate the generated statements, in accordance with the requirements of IFRS, into the required currency;

4) add detailed explanations to all items of the received financial statements.

In short, IFRS allows companies to provide additional information accompanying accounting (financial) statements. It can disclose in more detail certain indicators of reporting and information about the enterprise, if such information may be of interest to other users of the reporting.

IFRS regulate the preparation of financial statements and do not require accounting “in accordance with IFRS”. That is, they describe only the rules for preparing financial statements in accordance with IFRS. Thus, the standards prescribe and clarify the issues of recognition, measurement and disclosure of various reporting items - balance sheet, income statement, statement of changes in equity, cash flow statement and notes.

There are a number of steps that need to be taken before embarking on the actual process of bringing financial statements into conformity with IFRS through transformation. In particular, it is necessary:

1) draw up documents describing the existing accounting system at the enterprise;

2) check the financial statements prepared in accordance with the existing accounting system (in this case, RAS);

3) assess the amount of work to be done and draw up a timetable for the transformation;
4) draw up a request for information on the main activities of the enterprise and receive the specified information directly;
5) analyze the organizational structure of the subject;
6) determine the scheme of relations with branches or subsidiaries (subject to their availability);
7) determine the scheme of relations with third parties;
8) obtain documentary evidence of the cycle of receipt and payment of funds;
9) obtain documentary evidence of the cycle of origin of accounts payable and receivable;
10) collect data on any revaluation of intangible assets or fixed assets, on its results, method and directly by the appraiser;
11) determine the methods and procedures of accounting policies.

Therefore, the company can keep records in accordance with national standards, and then, at each reporting date, make amendments (adjustments) to prepare financial statements in accordance with IFRS. This process is called IFRS reporting transformation, and it is most often used in practice.

In general, we can talk about three ways of preparing financial statements in accordance with IFRS:

- *Transformation outside the accounting system (external transformation model);*
- *Transformation within the accounting system (when a special module is built into it, which reflects amendments for transformation, both automatic and "manual");*
- *Parallel accounting.*

Transformation is possible only after the National financial statements have been drawn up, which increases the time required to obtain financial statements in accordance with IFRS. During the transformation, the accuracy of IFRS reporting data often decreases, since in its process only the so-called material items are adjusted and a lot of value judgments and professional judgment are used (for example, various accruals without primary documents, the amount of asset impairment, determination of fair value in the absence of a liquid market for this type of assets, etc.).

Figure 1. Advantages and disadvantages of each reporting method.

Reporting method	Advantages	Disadvantages
Transformation within the accounting system	Usually lower costs than installing parallel metering. High level - especially important when there are a large number of small enterprises in the group). The link is visible between the reporting under the IFRS and NASU	Linkage (it is impossible to generate IFRS reporting with unclosed NASU accounts). The need to adjust the transformation program when changing accounting under NASU, which leads to additional costs for developers. The link between IFRS and NASU reporting is visible. Usually less transparency than outside the system. Difficulty conducting data analysis

Transformation outside the accounting system	Minimum development costs (compared to parallel accounting and transformations in a single accounting system). Transparency is understanding by all employees working in the program. Flexibility - the ability to easily change the program when changing business operations or national accounting. Ensuring a clear link between NASU and IFRS data. Ease of data analysis / error prevention by employees Typically using Excel spreadsheets	Higher requirements for the qualifications of employees (knowledge of NASU and IFRS reporting is required). Higher training costs for employees (since everyone must understand how reporting is transformed). The need to have closed general ledger accounts and prepared reporting forms in accordance with NASU for the transformation. The need to transfer Russian data (additional time). Ease of data analysis / error prevention by employees Typically using Excel spreadsheets
Parallel accounting	Great accuracy (implementation of detailed analytics in the system). Automation (reducing the time required to prepare reports) is relevant when there are a large number of small enterprises in the group. Training of employees, limited to the department for the preparation of consolidated financial statements in accordance with IFRS. Integration of data verification into the accounting system	Significant cost of software, costs of methodology, problem statement, development of a chart of accounts, etc. Dependence on developers when changing operations - additional system tuning is required (additional setting of tasks) - especially important for a new business. Automation of control leading to that. that employees do not have an understanding of the essence of the requirements, -increased possibility of errors (misinterpretation of data)

The transformation of National financial statements into statements that comply with international standards is carried out by specialized audit firms and consists in recalculating the data in the financial statements. However, the reporting that will result from the transformation still cannot be called fully consistent with international standards.

Thus, accounting in accordance with IFRS is an internal affair of each company and is not regulated in any way by standards. They give the accountant only a general guide to action, without specific methods with standard postings or a "chart of accounts of IFRS." The company must independently develop and then constantly adhere to a certain accounting policy for preparing financial statements in accordance with IFRS (it can also be used as a basis for developing a chart of accounts for IFRS).

It should be noted that in order to assess the feasibility of conducting parallel accounting or transformation, the management of an economic entity must analyze what benefits specific divisions and the entity as a whole will receive from this process.

Conclusion

The quality of the information presented in the financial statements is established by National legislation and international standards. At the same time, compliance with all requirements should be based on a principle, the essence of which can be defined as follows: the benefits that the company receives from the information should be greater than the costs of obtaining the information itself. This principle is typical for commercial activities in general, therefore, in a market economy, it is decisive in many issues.

The practical significance of this article lies in the fact that the correct alignment of financial statements in accordance with IFRS requires specially trained personnel or the involvement of consultants "outside". Gaining the experience and knowledge of the organization itself is associated with time and money, and the involvement of consultants is costly. In addition to this, there are very few really worthy specialists in this field of accounting now. After all, regardless of whether the company will carry out the transformation of reporting or it is planned to conduct parallel accounting, specialists in IFRS will be needed. And the training of such specialists should be a top priority. In addition, in order to reduce the cost of translating statements, you can resort to the help of company personnel, who at the initial stage can provide all possible assistance in this. So, the collected and processed primary information will become the foundation on which all further activities to transform the reporting will subsequently take place. At the same time, the cost of attracting third-party specialists will be significantly reduced. The management very quickly realizes the benefits of carrying out the transformation in this way, that is, using and applying the experience and skills of the company's own employees.

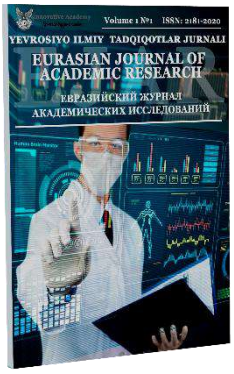
It should be especially emphasized that at National enterprises it is necessary to create all conditions for the possibility of keeping records in accordance with National and international standards in parallel.

In this context, financial information can be considered as the most important tool for making business decisions, because its quality depends on the efficiency of attracting investments and, ultimately, the financial condition of enterprises. Hopefully, National enterprises will speak the same language with international business and be treated as equal partners in foreign markets, which will make it possible to take full advantage of the wide opportunities offered by international capital markets.

REFERENCES:

1. Law of Uzbekistan on accounting new edition.
2. Resolution of the President of Uzbekistan on additional measures for the transition to International Financial Reporting Standards.
3. IFRS 1 "First-time Adoption of International Financial Reporting Standards: https://www.accaglobal.com

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ELEMENTS OF LANGUAGE GAME IN UZBEK POLITICAL TEXT

Yakubova Zarnigor [1]

Supervisor: PhD,as.prof. Arustamyan Ya.Yu.

[1] Second year of Master's Degree course, NUUz

https://doi.org/10.5281/zenodo.4726406

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

political language, political discourse, language game, metaphors, linguistic tools, stylistic devices

ABSTRACT

The topicality of research is determined by the special attention of linguists to axiological issues and the insufficient study of the phenomenon of language game in the regularity of the use of such means in the indicated discursive environment, which illustrates the general tendency to axiologize consciousness and speech. Despite the abundance of approaches to the study of the nature of language game, the linguistic nature of this phenomenon is not fully described, especially in Uzbek language. This article provide examples from the speech of politicians and analyzed.

The modern Uzbek political language is very simple and lacks any generally accepted norms and restrictions. If you compare it with a political language used at time of our previous president , we can find a lot of differences. At that time, every word, every comma, was thoroughly checked. Today, there are no common criteria for the selection of information. Newspapers, TV channels, radio stations do not depend on the state directly. And the politicians themselves began to behave more relaxed. New people came to power, elevated in the era of change due to non-standard actions, statements, etc.

With the words, politicians influence society. The word is a tool that allows politics to create images meaningful to voters, to "charge" people with energy, to encourage them to act. "There is the magic of certified, repeated words and formulations. It spreads, like an infection, with the speed of electric current and magnetizes the crowds. Words evoke clear images of blood or fire, inspiring or painful memories of victories or defeats, strong feelings of hatred or love.

As Mr. President Shavkat Mirziyoyev emphasised, not all politicians know how to use the word. For example, the record of F. Castro, who gave an eight-hour speech, is unique in its own way. Among today's Uzbek politicians, it is possible to note only S. Mirziyoyev, he has undoubted qualities. But politics doesn't have to be verbose. In his speech remembered short metaphors, aphorisms understandable for citizens. Deputy Rasul Kusherbayev's speech can also be taken for example.

On the one hand, language serves as a means of understanding people. On the other hand, language can serve as a means of

dividing people, erecting language barriers between them. So language can serve both to unite people and to divide them. This is used in politics in the most active way.

In general, the language of politics is very rich in all sorts of tricks and tricks, the purpose of which is to mislead the public or political opponents.

Here are a few examples:

O'zbekiston **robinzon oroli** emas. Axir bugun demokratiya deb, bilganini qiladigan bo'lsalar, qattiq adashadilar…[1]

Elmira Bosithonova

We all know that Robinson Island is a completely deserted, not civilized place. Ms. Elmira Basytkhanova means that Uzbekistan is not a backward country, quite a civilized state. He has his position, his rights.

This context could take this turn:

O'zbekiston kimsasiz orol emas.

O'zbekiston rivojlanmagan, qoloq davlat emas.

Bir ikkitasini ***dumi uzulmagan*** *hali man oxiri*ga *yetolmayapman. Ko'pini*

dumini o'zdik.[2]

Sh.Mirziyoyev

In the phraseological dictionary. The meaning of these phrases are given as follows :

Dumini uzmoq- ishdan bo'shatmoq, lovozimidan olmoq

Dumini tugmoq- qaytmas qilib haydamoq

Here, Mr. President addresses politicians. He wanted to say "I'm going to get to the end, those who don't do their duty to the people and don't fulfill their commitment completely, I'll dismiss them from office. He recalls that many have already been removed from office ". However he preferred to use this language game in order to make this his words more bright and attract attention to the problem.

Men sizlarga bir sirimni aytaman: hududlarga borganda ko'proq ypshlar bilan uchrashishga, ular bilan gaplashishga harakat qilaman.Chunki men sizlarday doim ***ko'zi yongan, yuragi yongan*** *yoshlarni izlayman*. Sizlar shunga munosibsizlar. [3]

Sh.Mirziyoyev

Ko'zi yongan yoshlar - yangi taraqqiyot yo'lida Ozbekistonning faol va intiluvchan yoshlari .

Mr. President speaks to the youth of Uzbekistan in such words. It emphasizes the activity, the readiness of young people for new feats. Spark and fire in the eyes of young people is their strength of readiness to reach new heights.

Men moliyaning avvalgi, 15-20 yil unga rahbarlik qilgan , uning "m" harfini ham tushunmagan balandparvoz- odamlarini ishdan haydab yubordim. Faqat rahbarlarini

[1] rus.azattyk.org/a/27121720.html
[2] rus.azattyk.org/a/27121720.html
[3] https://review.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev-ozbekiston-yoshlari-forumida

*haydadim, lekin qo'pol bo'lsada aytaman- pastdagi "**Kalamushlari"** hali ham o'tiripti.*[4]

***Kalamushlar**- xalqda kalamush bu o'g'ri kemiruvchi*

The president addresses officials, he uses the language game, literally does not say who exactly the thief in the country. They will understand to whom these negative words of the President are addressed. An allegory is used here. Political language is considered code, some codings are only clear to them.

*Ming afsuski, mansabga o'tirganlar mansabga o'tirganimdan keyin shaxsiy, boylik orttirishim kerak deganlar adashishini , qancha jazo olganiniyam siz bilan biz bilamiz. Hammayam mansab kursisiga o'tirganda xalq uchun xizmat qilishim kerak deb o'ylaganda, **qora kursiga** o'tirishmagan bo'lar edi*.[5]

Svetlana Artikova bosh prokuror o'rinbosari

If there were no language game here, the sentence would sound like this:

Ular **hibsda** o'tirishmagan bo'lar edilar, **yoki** qamoqda.

Ular **jazoni o'tash** koloniyasida o'tirishmagan bo'lar edilar.

Svetlana Artikova talks about prisoners who knew about the law and committed crimes. A black chair means prison in the language of politics. It is through the language game that the context is softened, and the word black chair is not clear to everyone.

Black chair - black chair

Black chair - prison

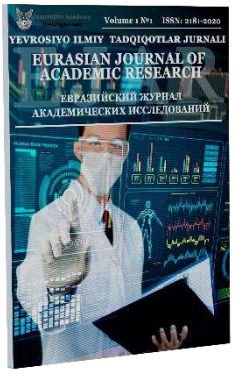
The linguistic tools used by speakers are rich and diverse. In Uzbek discourse there are metaphors, ironic comparisons, language play. Politicians use a variety of stylistic devices, including metaphors, metonymy, simile, etc, to carry out communicative intensities, especially the language game, which makes speech richer, brighter and more convenient. Political discourse has its own ethnocultural specifics, which is determined by the communicative values inherent in a particular culture.

[4] https://youto.be/bomYNIuj1WU
[5] https://rus.ozodlik.org/a/30436068.html

REFERENCES:

1. Валгина Н.С. Теория текста учебное пособие. –М.,Логос.2003
2. Gumperz J. Discourse Strategies. Cambridge. Cambridge University Press.1992
3. Harris S., Grainger K., Mullany L. The pragmatics of political apologies. Discourse & Society.2006
4. Pelinka A. Language as a political category: the viewpoint of political science. Journal of Language & Politics.2007

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ROLE OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS AN INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR PEACE AND SECURITY IN AFGHANISTAN

Iskandarov Zuxriddin Inomiddin o‘g‘li [1]
[1] master's student of TSUL
https://doi.org/10.5281/zenodo.4726412

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

international legal mechanism, peace and security, Afghanistan, Shanghai Cooperation Organization.

ABSTRACT

this thesis assesses the international legal mechanisms for peace and security, the role of regional organizations, in particular the SCO, as an international legal mechanism in ensuring peace and security in Afghanistan.

International legal mechanisms include the settlement of various disputes and conflicts that may arise within the framework of international law, peace and international security, respect for human rights, human security, the creation of a favorable interstate trade and economic environment, the prevention of environmental problems and understands the generally accepted means of international law in the rapid solution of existing environmental problems, the fight against drugs, the prevention and elimination of the threat of terrorism.

These mechanisms can be created in general before the conflict that needs to be resolved, or in the aftermath of the conflict, in order to resolve the conflict.

As subjects of international legal mechanisms, we can first of all mention the states, as well as international organizations. In addition, regional organizations can be subjects of international legal mechanisms.

The ongoing unrest in the Islamic Republic of Afghanistan for several years, the weakness of the central government, the fact that the country is in fact divided into two parts are affecting other countries, not only in Central Asia, but in the whole world. It is no secret to any of us that it poses a threat of terrorism and drug abuse.

Efforts by international organizations and states to resolve the current unrest in the country have yielded, at least in part, the expected results, as a result of the recent talks between the Afghan government and Taliban leaders in Doha, Qatar. We have to admit that the United States and the Taliban have reached an agreement[1].

However, the current situation requires the world community not only to unite, but also to create new and effective mechanisms to ensure peace and security.

Speaking at the SCO summit in November 2020, President Mirziyoyev said that "today it is more important than ever to

[1] https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-taliban/u-s-taliban-sign-historic-troop-withdrawal-deal-in-doha-idUSKBN20N06R

miss the historic opportunity to achieve the long-awaited peace in Afghanistan"[2].

Indeed, it is important to note that this is a good time to reconcile the parties to the conflict. Because now both sides want to take the talks to a new level.

Enhancing the role of not only international organizations but also regional organizations in the conduct and effective conclusion of these negotiations will play an important role in peace and security efforts. In particular, the greater involvement of the Shanghai Cooperation Organization, which is strengthening its position day by day, in the work of ensuring peace and security in Afghanistan may be crucial in overcoming the existing problem. In particular, the accession of India and Pakistan to the organization has further expanded the capabilities of the SCO[3].

We know that the main goals of the Shanghai Cooperation Organization are to further develop trade and economic cooperation between member states, as well as to combat terrorism, religious extremism and separatism in the field of security, and to strengthen regional security and stability[4]. The organization is working to improve its operations.

The next meeting of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) Council of Heads of State in the form of a video conference in 2020 also discussed issues of further strengthening multifaceted cooperation within the SCO in the face of new global threats and challenges.

In his speech at the summit, President Mirziyoyev stressed that the Shanghai Cooperation Organization is at a fundamentally new stage of development, and stressed that the fight against terrorism, extremism and drug trafficking should be in the focus of the SCO. The President of Uzbekistan also called on the summit participants to support the peace process in Afghanistan and the country's involvement in regional trade and economic ties.

In this regard, the SCO-Afghanistan Dialogue Group proposed to adopt a plan of practical measures to promote the socio-economic recovery of Afghanistan as soon as possible. Particular attention was paid to initiatives to build transport corridors to Afghanistan that would restore its historic role as a bridge connecting Central and South Asia[5].

These initiatives will require further reform of the SCO, increasing its role in ensuring peace and international security.

Today, the Islamic Republic of Afghanistan is an observer in the SCO. President Ashraf Ghani has also been active in the SCO, endorsing his focus on resolving the situation in Afghanistan. In general, the international community, recognizing the growing role of the SCO, is interested in its involvement in international relations as a mechanism for peace and security.

Therefore, in the future to ensure the SCO's economic and social assistance to Afghanistan, to improve the activities of the Regional Anti-Terrorist Structure, which is an important body of the organization, to establish a special unit on Afghanistan within

[2] https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-shankhaj-hamkorlik-tashkiloti-sammitidagi-nutqi

[3] На саммите ШОС утверждено решение о принятии в состав организации Индии и Пакистана // Официальный сайт телеканала Russia Today. Режим доступа: https://russian.rt.com/article/102646#top (дата обращения: 10.09.2015).

[4] Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Официальный сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации. Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/international_safety/crime//asset_publisher/3F5lZsLVSx4R/content/id/579622 (дата обращения: 18.10.2016).

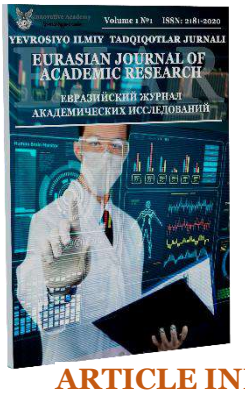
[5] https://uzlidep.uz/uz/news-of-uzbekistan/7610

this structure, to join the SCO. It is necessary to organize a peace conference with the participation of states and officials of the Afghan government and the Taliban, on the basis of which it is necessary to adopt a legal document outlining mutual commitments. The international legal framework of the SCO will include clear legal obligations of the parties, clauses on mutual assistance, and effective ways to ensure peace and security in the region. The implementation of these actions can play an important role in improving international legal mechanisms to ensure peace and security in the region.

REFERENCES:

1. На саммите ШОС утверждено решение о принятии в состав организации Индии и Пакистана // Официальный сайт телеканала Russia Today. Режим доступа: https://russian.rt.com/ article/102646#top (дата обращения: 10.09.2015).
2. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Официальный сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации. Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/international_safety/crime//asset_publisher/3F5lZsLVSx4R/content/ id/579622 (дата обращения: 18.10.2016).
3. https://uzlidep.uz/uz/news-of-uzbekistan/7610
4. https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-taliban/u-s-taliban-sign-historic-troop-withdrawal-deal-in-doha-idUSKBN20N06R
5. https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-shankhaj-hamkorlik-tashkiloti-sammitidagi-nutqi

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE POET OF HARMONY AND SEPARATION – FURKAT

Avganova Ozoda Olmos qizi [1]

[1] (Toshkent shahar Arxitektura qurilish Instituti
Menejment yo'nalishi 2- kurs talabasi)
https://doi.org/10.5281/zenodo.4726418

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

spiritual, translator, historian, "Zubdatul-hukamo", traveler, political publicist, ideological, Soviet era

ABSTRACT

An in-depth and comprehensive study of Furkat's life and literary heritage on a scientific basis, as well as all the great representatives of our past literature.

Zokirjon Mullo Kholmukhammad ugli Furkat is one of the leading representatives of Uzbek democratic literature and a poet who made a great contribution to the formation and development of a new enlightenment movement. Furkat is one of the authors who promoted in literature the progressive nature of the new social consciousness born as a result of the annexation of Central Asia to Russia. The poet is an enlightened democratic poet who dedicated his knowledge and all his abilities to the service of the people and sang the song of education, freedom and happiness.

Zokirjon Kholmuhammad ugli Furkat - Uzbek national awakening one of the most prolific representatives of literature. He is a poet and writer, literary critic and he left a rich spiritual legacy as a historian, scholar and translator. Not only this. He was also the first Uzbek journalist in the Turkestan region There are many literary, political and journalistic articles published in newspapers has not lost its relevance today. Also Furqat was one of the most famous calligraphers of his time. Zokirjon Xolmuhammad o'g'li , better known by his pen name Furqat, was an Uzbek author, poet, and political activist. He had a major influence on the development of modern Uzbek literature. He wrote one of the earliest pamphlets and satirical articles in Uzbek.

Furqat, like may other writers of the tsarist colonial period, was forced to praise the Russian Empire and its culture in his work. When he started to write poems that were critical of the cruelty of Russian rule, he was exiled to Chinese Turkestan.

He has many disciples in this regard It is mentioned in the sources that His reputation as a doctor is even higher known to be He was awarded the title of Zubdatul-Hukamo proof of his maturity in this regard. He is a tourist in Turkey, In Bulgaria, Greece, Arab countries, as well as India and China it has been. Impressions of the trip, the spiritual world of the people of that time, are different wrote down the level of socio-economic development of the states. In short, Furkat, as an encyclopedic scientist and creator, was a person who made a great contribution to the

development of our national spirituality. The study of the poet's works began in his lifetime. Turkistan this is confirmed by the fact that in his thirteenth issue he published a biography of the poet in a provincial newspaper. Significant achievements have been made in the study of the poet's life and work. The bulk of these achievements can be traced back to the Soviet era, and their significance becomes even more apparent when given the study of topics banned by communist ideology. One of the topics covered in Furkat studies during the independence period was Furkat's attitude towards Russian oppression. Research in this area is the work of the poet the uncompromising attitude towards colonial policy, the essence of this policy reveals its purpose and tragic consequences through his works proved that The poet's work in the field of national independence a new aspect that has not been studied at all is religious enlightenment and Sufism is also noteworthy for the publication, promotion and research of his works scientific researches (works of A.Madaminov, N.Jabborov, I.Hakkulov) are carried out. As a result, the religious and mystical themes in Furqat's work are somewhat of the Soviet era transient, as research has shown, "... not typical for him It is scientific that it is one of the main directions, not a reflection of moods based on Like other poets of the Soviet era, he published Furkat's works It was also based on the demands of the communist ideology. Most of it his works have been published in a fragmentary manner with inappropriate abbreviations. There is the results of comparing publications with manuscript sources are their current requirements indicates that it is not at the level of It is only thanks to national independence to think openly, to publish these works in full, to popularize them opportunities arose. As a result, the poet is still unknown many of his works, their originals, have been identified and researched published. There is no doubt that Furkat was a master of everything he did, whether he was a calligrapher or a writer or a celebrity. According to sources, his calligraphy was very different from the rest, and his handwriting was very ugly. In the field of medicine, according to a number of Furkat scholars, he prevented the mistakes of doctors of his time in medicine. Foreign researchers are also interested in Furkat's personality and literary heritage staring In the East and the West, in the near and far abroad, the life of Furkat and created research on his work. Professor at Columbia University in America E. Allworth, a leading scholar in Turkey, is one of the leaders of the Jadid movement Zaki Validi, Y. Eckman in Hungary, Nematullo in East Turkestan Scholars such as Ubaydullo Haji, Qadir Akbar, Arshildin Totliq describe the life and work of the poet have done remarkable work on research. To national independence in addition to the research mentioned in the period after the achievement of Sh.Yusupov's "Uzbek Enlightenment Literature and Furkat Methodology" manual has been published. N. Jabborov's "Manuscript of Furkat's works sources "was defended. The poet there was a study on participation in the periodical press. Furkat is the first Uzbek theater critic in Sh. Rizaev's "Jadid drama" interpreted as an art critic. This evidence alone is the life of Furkat and The study of creativity took to a whole new level after national independence that there are great opportunities for its further development indicates that Zokirjon Kholmuhammad his son Furkat with his lyrical poetry It is one of the most important sources of enlightenment in our literature and laid the foundation stone of Uzbek journalism is creative. The poet was born in 1859 in Kokand in a merchant family. His father is a

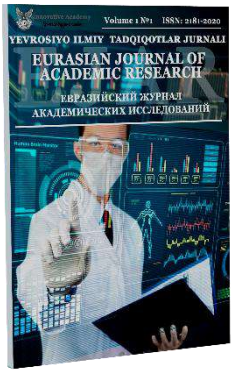
mullah Kholmuhammad was a poet and an artist. The future poet receives his primary education at a local school. Less than a year Haftiyak and Finishes reading The Four Books. At the age of eight, Fariddin Attor's "Mantiq ut-tayr" memorizes the epic,. From an early age, he practiced poetry with a pencil begins. He later recalled that he had been taught calligraphy since childhood Zakirjon wrote the following verse at the age of nine: "I want to go to school," If it turns out to be my letter, I will spell it. ” such verses are an example of his perfect mastery of the field of calligraphy.

"Everyone should be judged by what they do" (Servantes), in this sense, we say: Furkat is the most important part of our national spirituality one of the most iconic figures. His multifaceted creative activity is undoubtedly important in the development of the nation’s youth into well-rounded individuals important. That's why it's important to study his work, to promote his work has a good effect on education. The study of his work is more about the poet helps to create imagination. Furkat is in a time of conflict and danger Although he lived, he left a rich spiritual legacy. His works not only in Uzbek literature, but also abroad. In short, no matter what genre and subject matter fiction is written in, the main goal expected of it is to educate the person. From this point of view, each of the works of Zakirjon Kholmuhammad ugli Furkat has a unique moral, educational and spiritual significance. The general spirit of these works is aimed at educating man in the spirit of perfection.

REFERENCES:

1. Z. Furkat “Complex of works” Two-volume t. 1991.
2. Furqat. Selected works. Tashkent Publishing House of the Russian Academy of Sciences, 1958
3. Zohidov V. Furqat. Circle of Wise Men. Tashkent: Gulom Publishing House of Literature and Art, 1973
4. Hakkulov I. Immortal tones. Poetry-spiritual relationship. Tashkent: Gulom Publishing House of Literature and Art, 1990

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CAN CYBER CRIME BE PREVENTED?

[1] Gulmirzayeva Gulnoz To'liboy qizi
[2] Karamatdinova Gulzoda Shariboy qizi
[3] Ametov Atabek Maxmudovich
[1] 2nd year student of the Law College of the Republic of Karakalpakstan
[2] 2nd year student of the Law College of the Republic of Karakalpakstan
[3] Karakalpak State University named after Berdakh, Faculty of Law
1st year student
https://doi.org/10.5281/zenodo.4726522

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
cybercrime, PICyAN, IT, C3N, OIL, OCLCTIC

ABSTRACT
This article discusses the French experience in the prevention of cybercrime and practical proposals for its implementation in Uzbekistan

KIBER JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH MUMKINMI?

[1] Gulmirzayeva Gulnoz To'liboy qizi
[2] Karamatdinova Gulzoda Shariboy qizi
[3] Ametov Atabek Maxmudovich
[1] Qoraqalpog'iston Respublikasi yuridik texnikumi 2-bosqich talabasi
[2] Qoraqalpog'iston Respublikasi yuridik texnikumi 2-bosqich talabasi
[3] Berdoq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridik fakulteti 1- bosqich talabasi
MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma'qullandi: 27-aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
kiber jinoyatchilik, PICyAN, IT, C3N, NEFTI, OCLCTIC

ANNOTATSIYA
Mazkur maqolada kiber jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha Fransiya tajribasi va uni O'zbekistonga tatbiq etish bo'yicha amaliy takliflar haqida so'z yuritiladi

Kiber jinoyatchilik 21-asrning asosiy muammolaridan biridir. Ushbu kontseptsiya yuqori texnologiyalar sohasidagi jinoyatlarga tegishli. Bu juda ko'p noqonuniy xatti-harakatlarni o'z ichiga olgan juda keng atamadir.

Kiber jinoyatchilik tushunchasi mohiyatan juda keng bo'lib, uning ostiga ko'plab huquqbuzarliklar kiradi.

Kiber jinoyatlar - bu elektron texnologiyalar sohasida yoki kompyuter texnologiyalariga qarshi qilingan har qanday noqonuniy xatti-harakatlar.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksning 278^5-moddasiga ko‘ra, o‘zganing kompyuter uskunasini qasddan ishdan chiqarish, xuddi shuningdek kompyuter tizimini buzish:

3 yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilib, 66 mln 900 ming so‘mdan 89 mln 200 ming

so‘mgacha miqdorda jarima;
2 yilgacha ozodlikni cheklash;
2 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Shuningdek, mazkur harakatlarni guruh bo‘lib, takroran yoki xavfli retsidivist tomonidan sodir etish 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolashga sabab bo‘lishi mumkin.

Fransiyada XVIII asr o‘rtalaridayoq kiber jinoyatchilik jinoyat sifatida tan olinib, kiber jinoyatchilik qonun bilan tartibga solingan. Fransiyada kiberjinoyatchilik 200 yil oldin sodir bo‘lgan bo‘lsa, bizda endi shakllanyapdi. Demak shuni aytishimiz mumkinki Fransiya tajribasini o‘rganish orqali biz ko‘p yutuqlarga erishishimiz mumkin. Buning sababi shundaki ular shu soha bo‘yicha 200 yillik qonunchilik tajribasiga ega.

Fransiyada kiber xavfsizlikka ixtisoslashgan ko'plab politsiya xizmatlari mavjud. Masalan:

PICyAN (kiberjinoyatlarni tergov qilish platformasi va raqamli tahlil), bu maxsus dasturiy ta'minot tufayli politsiya tintuvlari paytida va internetda kuzatuv paytida olib qo'yilgan IT uskunalarini tahlil qiladi; missiyasi sud tergovi va jinoiy razvedkadan iborat bo'lgan C3N (Raqamli jinoyatchilik markazi); faqat Parij va uning atrofidagi shaharlarda faoliyat yuritadigan va ma'lumotlarni qayta ishlash tizimidagi har qanday buzilishlarni, dasturiy ta'minotni soxtalashtirishni va firibgarlik kabi klassik huquqbuzarliklarni

boshqarish uchun javobgar bo'lgan NEFTI (Axborot texnologiyalari firibgarligini tergov qilish brigadasi); va OCLCTIC (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga qarshi jinoyatchilikka qarshi kurashning markaziy idorasi), bu Internetda e'lon qilingan kontentning qonuniyligini va provayderlarga noqonuniy kontentni olib tashlashni buyurishini ta'minlaydi.

Yuqorida tilga olingan politsiya xizmatlari tergov, tintuv, qidiruv, ma'lumotlarni yig'ish, geolokatsiya, telefonni tinglash, kirib borish va

gumon qilinuvchilarni politsiya hibsxonasida hibsga olish va hibsga olishlari mumkin.

Fransiya Jinoyat kodeksining 323-moddasida quyidagilar belgilangan:

323¹-modda: Ma'lumotlarni qayta ishlashning avtomatlashtirilgan tizimiga yoki uning tarkibiga kirishda firibgarliklar bilan kirish yoki qolish, ikki yildan ortiq bo'lmagan qamoq jazosi va 30.000 evro jarima bilan jazolanadi.

Agar ushbu xatti-harakatlar ushbu tizimdagi ma'lumotlarni bostirishga yoki o'zgartirishga yoki ushbu tizimning ishlashini o'zgartirishga olib keladigan bo'lsa, hukm uch yillik qamoq jazosidan va 45.000 evro jarimadan oshmaydi.

323²-modda Ma'lumotlarni qayta ishlashning avtomatlashtirilgan tizimining ishlashiga to'sqinlik qilish yoki aralashish besh yildan ortiq bo'lmagan qamoq jazosi va 75.000 evro jarima bilan jazolanadi.

Fishingga FCC va Intellektual mulk kodeksining quyidagi moddalari bilan sanksiya berilgan:

firibgarlik, adolatsiz yoki noqonuniy usullar bilan ma'lumotlarni yig'ish FKning 226-18 moddasi bilan besh yilga ozodlikdan mahrum qilish va 300 000 evrogacha;

uchinchi shaxsning shaxsini o'g'irlash va undan foydalanish FKKning 226-4-1 moddasi bilan bir yilga ozodlikdan mahrum qilish va 15000 evrogacha jarima bilan jazolanadi - qo'llanilgan sanksiya tegishli sanksiyalar bilan jamlangan.

Firibgarlik yoki firibgarlik FCCning 313¹-moddasi bilan besh yilga ozodlikdan mahrum qilish va 375000 evrogacha jarima bilan jazolanadi;

tizimga ma'lumotlarni ruxsatsiz kiritish, ekstraktsiya qilish, ko'paytirish, ushbu tizimda

saqlangan ma'lumotlarni uzatish va ulardan foydalanish FKKning 323³- moddasi bilan besh yillik qamoq jazosi va 150 000 evrogacha jarima bilan sanksiyalangan;

fishing intellektual mulk huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin, xususan Frantsiya intellektual mulk kodeksining L.335-2, L.713-2 va L.713-3 moddalari asosida. Reproduktsiya qilingan yoki taqlid qilingan veb-sayt yoki savdo belgisining egasi buzg'unchilik asosida fisherni o'zining savdo belgisidan foydalanganligi uchun sudga berishi mumkin. Ushbu huquqbuzarlik uch yilga ozodlikdan mahrum qilish va 300 000 evrogacha jarima bilan jazolanadi.

Kiber jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha takliflarim quyidagicha:

Kompyuter tizimlari himoyasini kuchaytirish bo'yicha qonun loyihasini ishlab chiqish

Kiber jinoyatchilik bo'yicha Fransiya tajribasini O'zbekistonda qo'llash

O'zbekiston Respublikasi bosh prokuraturasi huzurida kiber jinoyatchilikka qarshi kurashish departamentini tashkil etish

Axborot texnologiyalari sohasida oliy ma’lumotga ega yosh, tajribali kadrlarni ishga olish va yurisprudensiya sohasida 6 oylik kursda o'qitish

Xorij davlatlarida axborot texnologiyalari sohasida malaka oshirish uchun imkoniyatlar yaratib berish

Muxtasar qilib aytganda, Fransiya qonunchiligini chuqur tahlil qilgan holda o‘zbek mentaliteti va qonunchiligiga implementatsiyasini to'g'ri amalga oshira olsak ushbu sohada hech qanday qonunchilik bo‘yicha muammo bo‘lmaydi.

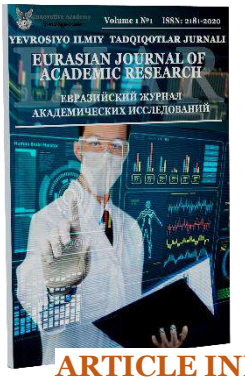
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fransiya kiber xavfsizlik to'g'risidagi qonunlari va qoidalari

2. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksi

3.Fransiya Jinoyat kodeksi

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TO THE SYSTEM OF ELECTRICITY SUPPLY OF MODERN ENTERPRISES REQUIREMENTS

[1] Narimanov. B.A.

[1] Jizzakh Polytechnic Institute
https://doi.org/10.5281/zenodo.4726541

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

ETT-power supply system power factor. ASKUE-backup connection device, recording system, energy balance, energy consumption and waste

ABSTRACT

The article summarizes the results of the simplification of the scheme selection scheme and the requirements for ETT in the design of industrial power supply systems (ETT), the creation of a complex system with automated information systems and tools for adjusting power parameters

ЗАМОНАВИЙ КОРХОНАЛАРНИ ЭЛЕКТР ТАЪМИНОТИ ТИЗИМИГА ҚЎЯДИГАН ТАЛАБЛАРИ

[1] Нариманов Б.А.

[1] Жиззах политехника институти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma'qullandi: 27-aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ЭТТ-электр таъминоти тизими қувват коэффициенти. АСКУЭ-заҳирани улаш қурилмаси, қайдлов тизими,энергия баланси, энергия сарфи ва исрофи

ANNOTATSIYA

Мақолада хозирги кунда саноат корхонаси электр таъминоти тизимини (ЭТТ) лойиҳалашда схемани танлаш схемани соддалаштиришни ва ЭТТ га қўйиладиган талабларни бажариш натижаларини умумлаштириш, автоматлаштирилган ахборот тизимига ва электр энергияси параметрларини ростлаш воситаларига эга бўлган мураккаб тизимни яратиш

Ҳозирги кунда саноат корхонаси электр таъминоти тизимини (ЭТТ) лойиҳалашда схемани танлаш схемани соддалаштиришни ва элементларни камайтиришни рағбатлантирувчи ЭТТ ни иқтисодий кўрсаткичлари асосида амалга оширилади. Келтирилган харажатларни таққослашга асосланган техник – иқтисодий таҳлил ЭТТ элементларини техник имкониятларини муҳим жиҳатларини ҳисобга олмагани учун тугал хулоса бермайди. Саноат корхонасининг замонавий ЭТТ кўп функционал имкониятларга эга бўлган,

автоматлаштирилган ахборот тизимига ва электр энергияси параметрларини ростлаш воситаларига эга бўлган мураккаб тизим ҳисобланади. Бу тизимни бир кўрсаткич ёки бир меъзон бўйича баҳолаш объектив ва аниқ баҳолаш имконини бермайди.

Бунинг учун ЭТТ ни ҳисобий схемаси тузилади. Бунда ЭТТ нинг барча элементлари: куч, ҳимоя, заҳира, ўлчов, қайдлов кўрсатилади. Бу схемада ЭТТ ни самарадорлиги шикастланиш ва тўхташларни бартараф этиш бўйича имкониятлари ўрганилиб баҳоланади.

Комплекс кўрсаткич асосида ЭТТ таҳлил усули ҳисобланади. ЭТТ ни оқилона схемасини танлашда ЭТТ ни фаолият кўрсатиш ишончлиги ва чиқишидаги электр энергияси сифатини тавсифловчи умумлашган кўрсаткич орқали баҳолаш ва танлашни тавсия этилади. ЭТТ га қўйиладиган талабларни бажариш натижаларини умумлаштирадиган самарадорлик кўрсаткичини шакллантириш лозим. Бунда ЭТТ электр тармоқ ва истемолчи орасидаги узатувчи бўғин сифатида қаралади. ЭТТ киришидаги ва чиқишидаги параметрларни орасидаги боғланишларни аниқлаб, ЭТТ ни электр энергияси параметрларига таъсирини характерловчи коэффициентлар аниқланади. Шунинг учун, барча кўрсаткичлар нисбий бирликларда ҳисобланади.

Корхона замонавий ЭТТ икки қисмдан: электр энергиясини узатувчи куч занжиридан ва ЭТТ ни эффектив ишлашини таъминловчи бошқарув занжиридан иборат. Бунда ЭТТ схемасини танлашда ҳисобга олинадиган иккиламчи занжирлар имкониятини характерловчи кўррсаткич мавжуд эмас. ЭТТ куч занжирини самарадорлигини баҳоловчи қуйидаги умумлашган кўрсаткичлар қабул қилинади: ЭТТ чиқишидаги электр энергиясини тавсифловчи сифат коэффициенти; ЭТТ ни электр энергиясини узатишини миқдоран тавсифловчи энергетик коэффициент. Иккиламчи занжирлар иши самарадорлиги ЭТТ ни автоматлаштириш даражаси, қайдлов тизими, ишончлилиги ва ҳимоя тизмини тавсифловчи ишлаш самарадорлиги коэффициенти билан баҳоланади.

Умумлашган сифат коэффициенти электр энергияси сифат коэффициентларини кўпайтириш орқали аниқланади:

$$K_{кач} = \prod_{n=1}^{n} K_n = K_1 \cdot K_2 \cdots K_n = K_{\sin} \cdot K_{\Delta U} \cdot K_{сим} \quad (1)$$

Бу ерда K_{sin} –носинусоидаллик коэффициенти; $K_{\Delta U}$–кучланиш оғиши коэффициенти; $K_{сим}$ –кучланишни симметриклик коэффициенти.

Автоматлаштириш коэффициенти қуйидаги ифодадан аниқланади:

$$K_{ав} = 0{,}5 \cdot \frac{N_{авр}}{N_{пс}} + 0{,}3 \cdot \frac{N_{\Delta u}}{N_{пс}} + 0{,}2 \cdot \frac{N_{\Delta q}}{N_{пс}}; \quad (2)$$

$N_{авр}$ –автоматик заҳирани улаш қурилмаси бўлган подстанциялар сони; $N_{\Delta U}$ –кучланишни ростлаш қурилмаси бўлган подстанциялар сони; $N_{\Delta q}$ –қувват коэффициентини ростлаш қурилмаси бўлган подстанциялар сони; $N_{пс}$–подстанциялар умумий сони.

ЭТТ қайдлов тизими коэффициенти қуйидаги ифодадан аниқланади:

$$K_y = K_{к.у} + \frac{N_{т.у}}{N_{т.р}} \cdot K_{m.y}, \quad (3)$$

Бу ерда $N_{m.p}$ – корхонада электр энергиясини тақсимланиш нуқталари; $N_{m.y}$ – корхонада техник қайдлов тизими бўлган электр энергиясини тақсимланиш нуқталари; $K_{к.у.}$– корхонада тижорат қайдлов тизимини тавсифловчи

коэффициент. Бунда агар қайдлов тизими автоматлаштирилган бўлса $K_y=0,5$ ва автоматлаштирилмаган бўлса $K_y=0,25$ бўлади.

Заҳиралаш коэффициенти қуйидаги ифодадан аниқланади:

$$К_{рез} = \frac{N_{эл} + N_{рез}}{2 \cdot N_{эл}} \qquad (4)$$

Бу ерда $N_{эл}$ – заҳиралаш имконияти бўлган ЭТТ элементлари сони; $N_{рез}$ – ЭТТ нинг заҳираланган элементлар сони; ЭТТ параллел уланган элементлардан ташкил топган бўлса ЭТТ тўла заҳираланган ҳисобланади, яъни $N_{эл}+N_{рез}=2\cdot N_{эл}$.

ЭТТ умумлашган самарадорлик кўрсаткичининг мейёрий қийматини ҳисоблаш учун электр энергиясидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичларини меъёрий қийматларидан фойдаланамиз. Масалан, қуйидаги қийматларни қабул қилганда:

Кучланишнинг рухсат этилган оғиш қиймати−5%.

Кучланишни рухсат этилган носимметриклиги−2%.

Кучланишни рухсат этилган носинусоидаллиги −2%.

ЭТТ даги исрофларни рухсат этилган қиймати −5%.

Қувват коэффициентини меъёрий қиймати−0,96.

Корхонада АСКУЭ тизимини мавжудлиги, яъни: $K_y=0,5$.

ЭТТ даги заҳираланган элементлар сони камида 50%.

Корхонада автоматик заҳирани улаш қурилмаси бўлган подстанциялар салмоғи −100%.

Қувват коэффициентини ростлаш имконияти бўлган подстанциялар салмоғи – 100%.

Тармоқ кучланишини ростлаш имконияти бўлган подстанциялар салмоғи – 100%.

Маълумки электр энергиясининг асосий истеъмолчиси саноат корхоналари ҳисобланади. Бу йўналишдаги дастлабки қадамни саноат корхоналаридаги электр энергияси истеъмоли бўйича маълумотлар базасини яратишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Корхона бош энергетик бўлимида корхона энергохўжалигини тавсифловчи маълумотлар базасини яратиш ва шу асосда корхона энергия истемоли бўйича электр таъминоти тизимининг барча босқичларида таҳлилий маълумотлар олиш имконини берувчи дастурлар яратиш энергия тежаш имкониятларини аниқлаб беради. Албатта, бундай ахборот тизими техник қайдлов тизими ўрнини боса олмайди. Аммо, барча корхоналарда қўллаш таъминловчи, минг маротаба арзон, энергия тежаш тадбирларини самаралироқ ташкил этиш имконини берувчи тизимни яратади.

Энерготежаш бўйича тадбирлар учун энергоаудитор корхона электр таъминоти бўйича тўлиқроқ маълумотни олиши керак, электр энергиясини истеъмол графиклари, қувватлар оқимини қуйилиш нуқтасига тақсимланиши бўйича, технологик ва энергетик ускуналарни тўла рўйхати бўлиши лозим. Ишлаб чиқарилган маҳсулот бўйича тўла маълумот охирги йил бўйича бўлиши лозим. Бу каби маълумотлар ташкил этилган ахборот тизимидан олинади ва энергия аудити текширувларини самаралироқ ташкил этиш имконини беради.

Бундай маълумотлар базасига қўйиладиган асосий талаблар қуйидагилар:

-жорий вақт бўйича энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларни тезкор олиш имконияти;

-электр таъминоти тизими барча босқичлари бўйича энергия балансларини аниқлаб бериши;

-саноат корхонаси электр таъминоти тизимининг барча элементлари бўйича ёйилма маълумотларни тақдим этмоғи лозим.

Маълумотлар базасини электрон кўринишида яратилиши бундай имкониятларни яратади. Бунинг учун у қуйидаги таркибий қисмларга эга бўлиши лозим:

1. Саноат корхонаси электр таъминоти тизими барча элементлари ва технологик ускуналарнинг электр истемолчилари бўйича маълумотлар базасига эга бўлиши.

2. Жорий вақт бўйича энергиядан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблаш дастурини ўз ичига олиши.

3. Маълумотлар ташқи дастурлар томонидан ўқилиши ва олинган натижалар маълумотлар базасига қайтарилиши имконияти.

Маълумотлар базаси электротехник ҳисоблашлари бўйича қўйидаги талаблар қўйилади:

-энергия сарфи ва исрофлар бўйича ҳисоблашлар электр таъминоти босқичлари бўйича қатъий изчилликда бажарилиши лозим;

-электр энергия сарфи ва исрофи электр ускуналарни технологик жараёндаги иштироки (асосий технологик, ёрдамчи ишлаб чиқариш, ўз эҳтиёж ваш .ў.) бўйича алоҳида электр таъминоти босқичлари бўйича ҳисобланиши лозим;

-бир хил шартлар асосида бажарилган бир неча вариант натижаларини бир вақтда чиқариш ва таҳлилий маълумотлар жадвалларини шакллантириш;

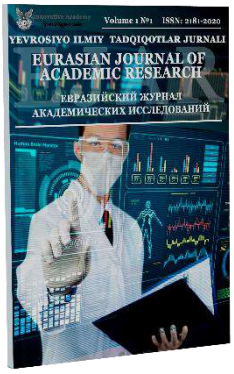
-маълумотлар базаси жадваллари ўртасидаги боғланишларни таъминловчи дастурлардан фойдаланиш. Юқорида белгиланган талаблар маълумотлар базасини структурасини, таркибий қисмларини ва ҳисоблаш услубиётини аниқлаб беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allaev K.R., Energetics world and Uzbekistan. - T.: Moliya, 2007
2. Klychev sh. I., Mukhammadiev M. M., Avezov R. R., etc. Non-traditional and renewable energy sources. Tashkent: Ed. Fan WA technology - 2010
3. АС Соодуллаев, БА Наримонов – Научно-практические пути …, 2017 – elibrary.ru
4. Нариманов Б.А., Арзикулов Ф.Ф. Возобновляемые источники энергии, вопросы устойчивости и смягчения последствий изменения климата // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2020. 10(79). URL: https://7universum.com/ru/tech/archive/item/10841 (дата обращения: 11.02.2021).
5. Absalamovich N. B. Research on the use of alternative energy sources in Uzbekistan: Problems and prospects //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 763-768.
6 Akhmedovich, M. A., & Fazliddin, A. (2020). Current State Of Wind Power Industry. The American Journal of Engineering and Technology, 2(09), 32-36. https://doi.org/10.37547/tajet/Volume02Issue09-05

7. Болиев А. М. влияние пандемии covid-19 на энергетический сектор. основные проблемы в секторах возобновляемых источников энергии //инновационное развитие науки и образования. – 2021. – с. 169-179.
8 Куланов Б. Я. и др. РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГЕТИКИ УЗБЕКИСТАНА //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ. – 2021. – С. 29-32.
9 Dilmurod, R., & Fazliddin, A. (2021). Prospects for the introduction of artificial intelligence technologies in higher education. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 929-934.
10 Мустафакулов А. А., Арзикулов Ф. Ф., Джуманов А. Использование Альтернативных Источников Энергии В Горных Районах Джизакской Области Узбекистана //Интернаука: электрон. научн. журн. – 2020. – №. 41 (170).
11 Arziqulov, F., & Majidov, O. (2021). O‘ZBEKISTONDA OCHIQ MA’LUMOTLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI VA XALQARO TAJRIBA. Science and Education, 2(1), 153-157. Retrieved from https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/966
12 Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, O. O. (2020). Use Of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied Sciences, 2(09), 46-50. https://doi.org/10.37547/tajas/Volume02Issue09-08
13 Nabijonovich J. A. Renewable energy sources in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 769-774.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CLINICAL AND LABORATORY DYNAMICS OF HYPOXIC-ISCHEMIC ENCEPHALOPATHY IN THE ACUTE PERIOD IN NEWBORNS

Tukhtaeva Mashkhura Mukhiddinovna [1]

[1] Samarkand State Medical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4726556

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27th April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

miscarriage, gestosis, developmental delay or fetal death, premature birth

ABSTRACT

Intrauterine fetal hypoxia occupies one of the first places in the structure of causes of perinatal diseases and mortality. This pathology, as a rule, is a consequence of placental insufficiency, which accompanies almost all complications of pregnancy - miscarriage, gestosis, developmental delay or fetal death, premature birth, acute or chronic infection

КЛИНИКО – ЛАБОРАТОРНАЯ ДИНАМИКА ГИПОКСИЧЕСКИ-ИШЕМИЧЕСКОЙ ЭНЦЕФАЛОПАТИИ В ОСТРЫЙ ПЕРИОД У НОВОРОЖДЕННЫХ

Тухтаева Машхура Мухиддиновна[1]

[1] Самаркандский Государственный медицинский институт

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 25 апреля 2021 г.
Утверждено: 27 апреля 2021 г.
Опубликовано: 29 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

выкидыш, гестоз, задержку развития или гибель плода, преждевременные роды

АННОТАЦИЯ

Внутриутробная гипоксия плода занимает одно из первых мест в структуре причин перинатальных заболеваний и смертности. Данная патология, как правило, является следствием плацентарной недостаточности, которая сопровождает практически все осложнения беременности - выкидыш, гестоз, задержку развития или гибель плода, преждевременные роды, острую или хроническую инфекцию.

Актуальность проблемы.

Внутриутробная гипоксия плода занимает одно из первых мест в структуре причин перинатальных заболеваний и смертности. Эта патология, как правило, является следствием плацентарной недостаточности, сопровождающей практически все осложнения беременности - невынашивание, гестозы, задержку развития или гибель плода, преждевременные роды, острую или хроническую инфекции [11,16,48].

Последние эпидемиологические исследования свидетельствуют о ведущей роли поражений мозга, возникших в перинатальный период в дальнейшей дизадаптации, а в ряде случаев и инвалидизации детей. Так в структуре детской инвалидности поражения нервной системы составляют около 50 % [27,56,67,99,102].Таким образом ,35-40 % детей инвалидов –это инвалиды вследствие перинатальной поражений нервной системы [67,68,92]. Поэтому вопросы гипоксико-ишемической энцефалопатии остаются актуальными.

Неонатальный период и первый год жизни ребенка характеризуются наиболее активным периодом созревания головного мозга, и действие столь агрессивного фактора, как гипоксия на развивающийся мозг ребенка диктует необходимость дальнейшего изучения данной патологии [6,10,59].

В научной среде активно продолжается изучение диагностики и клинических последствий перинатальных поражений центральной нервной системы (ЦНС), а также достигнут значительный прогресс в изучении механизмов развития тех или иных форм гипоксически - ишемических поражений ЦНС у новорожденных. В проводимых ранее исследованиях выявлено, что центральными звеньями патогенеза гипоксических поражений центральной нервной системы являются как цереброваскулярные расстройства, так и метаболические нарушения [69,76,83,97].

Выявление динамики метаболических нарушений при поражении ЦНС у новорожденных с ВПС остается актуальной задачей и открывает принципиально новые возможности как для понимания патогенеза, так и для ранней диагностики и коррекции выявленных нарушений [4,6,32].

Поскольку в структуре инвалидизации от последствий ГИЭ особую роль играет срок гестации новорожденного к моменту рождения, особый интерес представляет изучение клинико-инструментальных и метаболических характеристик гипоксических поражений центральной нервной системы у недоношенных новорожденных.

Малоизученными и требующими дополнительного научного обоснования остаются вопросы особенностей клинического, инструментального и лабораторного течения гипоксических поражений центральной нервной системы у новорожденных в зависимости от срока гестации как в острый период, так и в динамике, а также дальнейшее нервно-психическое развитие детей.

Немаловажным является разработка дополнительных критериев степени тяжести гипоксических поражений центральной нервной системы у новорожденных ГИЭ для своевременной, точной диагностики патологических состояний и более корректного динамического наблюдения за детьми с данной патологией.

Цель исследования: установить характер клинико-инструментальных, психомоторных и метаболических изменений при гипоксических поражениях центральной нервной системы у новорожденных с различными сроками гестации в острый период и в динамике.

Материал и методы исследования. Под нашим наблюдением находилось 60 новорожденных сроком гестации от 28 до 41 недель с гипоксическим поражением ЦНС раннего периода. Дети были разделены на 3 группы: 1 группа 20 новорождённых с ГИЭ со сроками гестации 28-31 недели, 2 группа 20 новорожденных с ГИЭ со сроками гестации 32-37 недели и 3 группа 20 новорожденных с ГИЭ и со сроком гестации 38-41 неделя. Группу контроля сформирована из 20 здоровых доношенных новорожденных.

На всех этапах исследования и наблюдения за новорожденными проводился сбор гинекологического, акушерского анамнеза, изучались особенности течения беременности и родов. Ранний неонатальный период оценивался с учетом данных гестационного возраста,массы и длины тела при рождении, окружности головы и грудной клетки, физиологической убыли массы тела, анализировалось состояние ребенка при рождении по шкале Ангар, наличие реанимационных мероприятий, а также вид вскармливания. В динамике оценивался нервно-психический статус обследованных детей.

Результаты и их обсуждение. Достижения фундаментальных наук - патоморфологии, патофизиологии, биохимии, методов инструментальной диагностики и технологий оказания помощи новорожденным детям легли в основу серьезного изменения представлений о патогенетических механизмах перинатальной патологии, алгоритмах диагностического поиска, тактике терапии и последующего наблюдения за новорожденными и детьми раннего возраста. Наиболее значительные изменения статистических показателей смертности и заболеваемости отмечены среди недоношенных детей. Высокая частота тяжелой сочетанной перинатальной патологии у данной категории детей обусловила рост детской инвалидности, в структуре которой ведущие позиции (21,2%) принадлежат патологии нервной системы и органов чувств (Барашнев Ю.И., 2006). Среди этиологических факторов, наиболее значимых в патогенезе перинатальных церебральных повреждений, лидирующая роль принадлежит гипоксии (LiptonP., 2005; PerlmanJ., 2009).

В связи с этим, под нашим наблюдением находилось 60 новорожденных с различным сроком гестации и с ГИЭ различной степени тяжести раннего периода.

По результатам клинико-инструментального обследования всем детям было диагностировано гипоксическое поражение ЦНС различной степени тяжести: у 14 новорожденных (в 23,3% случаев) имело место поражение ЦНС легкой степени, у 26 (43,3%) – средней, и у 20 (33,3%) тяжелой степени. (рисунок 3.1.1).

Диагноз гипоксического поражения ЦНС у новорожденных был выставлен в соответствии с Классификацией перинатальных поражений нервной системы у новорожденных, 2000 [49].

Степень тяжести гипоксической энцефалопатии устанавливалась на основании клинических синдромов и результатов обследования по следующим критериям: - для легкой степени

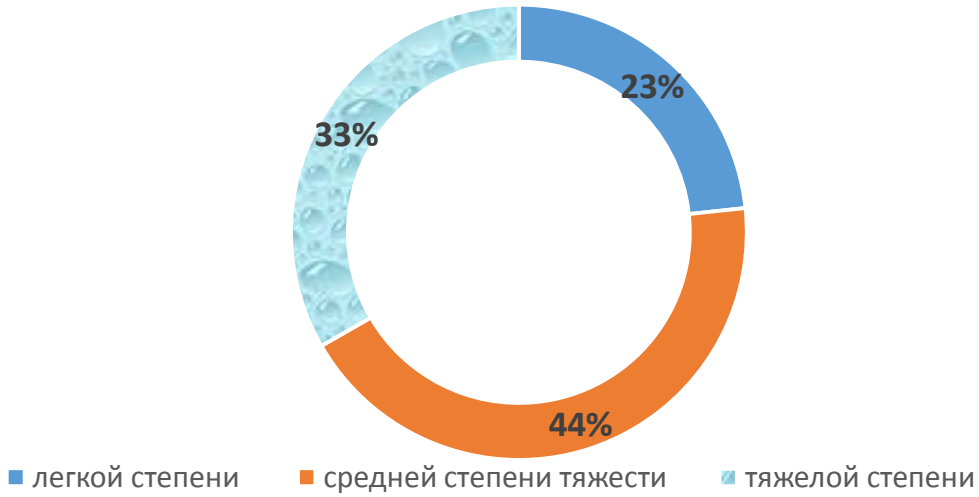
Церебральная ишемия I-й степени (легкая), интранатальная гипоксия, легкая асфиксия при рождении; возбуждение ЦНС чаще у доношенных, угнетение – у недоношенных, длительностью не более 5-7 суток; умеренные гипоксемия, ацидоз; НСГ – без патологических отклонений;

для средней степени тяжести: церебральная ишемия II ст., синдром угнетения возбуждения, гипертензионно - гидроцефальный синдром, умеренный перивентрикулярный отек или ВЖК I ст. на НСГ;

-для тяжелой степени: церебральная ишемия III ст., выраженный синдром угнетения/возбуждения, судорожный синдром, плотный перивентрикулярный отек или ВЖК II ст. на НСГ.

Рисунок 3.1.1.

Распределение новорожденных с ГИЭ по степени тяжести поражения ЦНС.

Принимая во внимание, что степень гестационной зрелости плода определяет как морфологические особенности церебрального повреждения, так и спектр соматической патологии неонатального периода, при анализе и изложении полученных результатов в качестве основного группирующего признака использовали гестационный возраст. В соответствии с поставленными задачами наблюдаемых новорожденных разделили на следующие группы: 1 группа -20 новорождённых с ГИЭ со сроками гестации 28-31 недели, 2 группа - 20 новорожденных с ГИЭ со сроками гестации 32-37 недели и 3 группа 20 - новорожденных с ГИЭ и со сроком гестации 38-41 неделя.

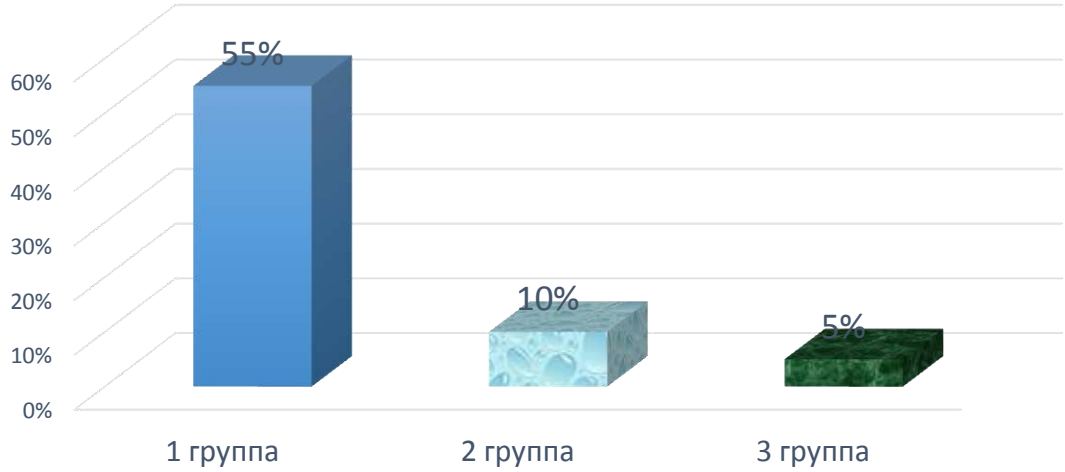
Клиническую тяжесть перинатальной патологии ЦНС анализировали как самостоятельный фактор, так и в сочетании с гестационным возрастом.

Значимых межгрупповых различий по половому составу выявлено не было, хотя в I группе сравнения отмечалось некоторое преобладание девочек. Очень низкую массу тела при рождении имели 11 (55%) новорожденных I группы, 2 (10%) детей во II группе и 1 ребенок (5%) с задержкой внутриутробного развития (ЗВУР) II-III степени в III группе (рисунок 3.1.2.). Следует отметить, что детей с экстремально низкой массой тела не наблюдалось. В целом, общие характеристики групп сравнения соответствовали литературным данным о

гендерном составе, массе тела и состоянии при рождении, а также частоте встречаемости поражений различной степени тяжести у детей, рожденных на разных сроках гестации (таблица 3.1.1).

Рисунок 3.1.2.

Частота наблюдения случаев очень низкой массы тела в сравниваемых группах.

Таким образом, сформированная нами выборка репрезентативно отражала особенности популяции новорожденных детей с перинатальной патологии ЦНС (PerlmanJ., 2009).

Таблица 3.1.1.

Характеристика детей сравниваемых групп по полу и массе тела

Группы		I группа, ГВ 28- 31 нед. n=20		II группа, ГВ 32-37 нед. n=20		III группа, ГВ 38-41 нед. n=20	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Пол	Мальчики	7	35	9	45	8	40
	Девочки	13	65	11	55	12	60
Масса, гр.	Диапазон	1090,0 - 2610,0		1167,0- 3560,0		1500,0- 4800,0	
	M ±m	1580,11±245,7		2231,07±424,3		3225,5±549,9	

Период ранней постнатальной адаптации был осложненным у всех детей. Состояние при рождении оценено как тяжелое у 20 (100%) детей I группы, 18 (90%) детей II группы, у 12 (60%) пациентов III группы соответственно (рисунок 3.1.3).

Основной шкалой, используемой для определения оценки состояния новорожденного и степени асфиксии у ребенка, является шкала Апгар (таблица 3.1.20

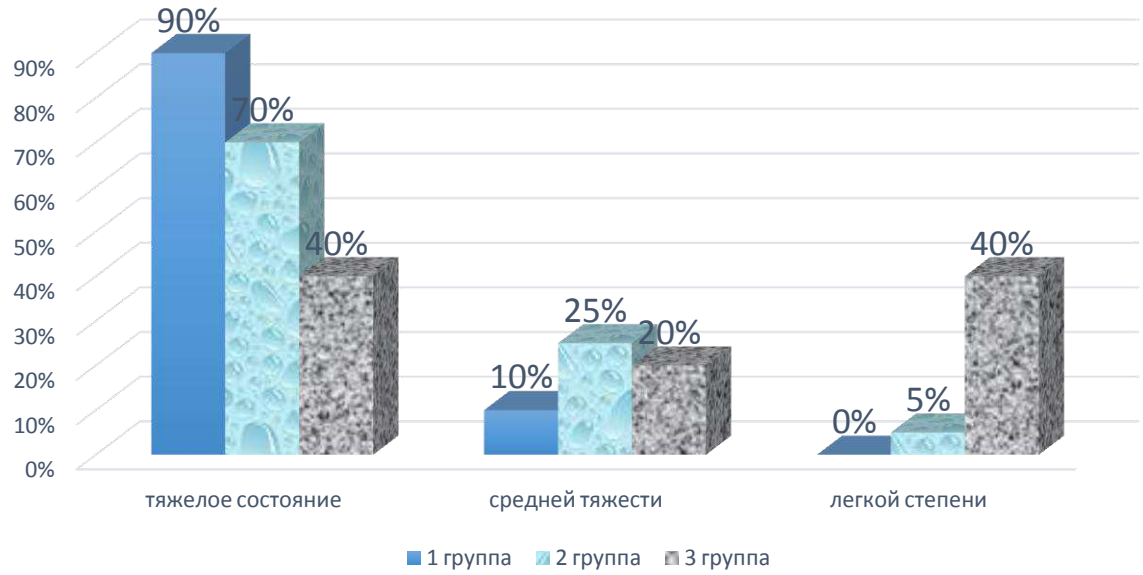
В связи с этим в ходе исследования установлено, что низкие показатели оценки по шкале Апгар на 1 минуте жизни выявлялись у новорожденных с ГИЭвсех сравниваемых групп, но с большей частотой у новорожденных 1 и 2 группы и достоверно по отношению как здоровым новорожденным ($p<0,001$), так и к группе детей с ГИЭ но родившихся с нормальным сроком гестации.

Показатели жизнедеятельности новорожденных на 5 минуте жизни в 1 группе исследования оставались на оценке 1-3 баллов у 50% новорожденных, во 2 группе данный показатель составил всего

20%, тогда как у всех детей с нормальными сроками гестации с оценкой 1-3 балла наблюдалось улучшение состояния.

Рисунок 3.1.3.

Распределение новорожденных сравниваемых групп по тяжести общего состояния.

Оценка по шкале Апгар на 1-й мин. имела достоверную положительную взаимосвязь со сроком гестации ребенка и тяжестью диагностированной впоследствии перинатальной патологии ЦНС (таблица 3.1.3). однако значимые отличия между оценками детей с перинатальной патологией ЦНС различной степени тяжести имели место лишь в III группе. Так у детей данной группы при нормальном весе и сроке гестации наблюдалось тяжелое поражение ЦНС.

Тяжесть гипоксического поражения ЦНС распределялась соответственно в сравниваемых группах (таблица 3.1.4.). Так доношенных новорожденных 3 группы исследования гипоксические поражения центральной нервной системы тяжелой степени тяжести выявлены всего лишь у 5 (25%) детей.

Таблица 3.1.2.

Оценка новорожденных сравниваемых групп по шкале Апгар на 1 и 5 минутах.

Оценка по Апгар (Баллы)	1 группа		2 группа		3 группа		Контрольная группа	
	1 мин	5 мин	1 мин	5 мин	1 мин	5 мин	1 мин	5 мин
1-3 балла	14 (70%)	10 (50%)	9 (45%)	4 (20%)	3 (15%)	-	-	-
4-6 балла	6 (30%)	10 (50%)	8 (40%)	4 (20%)	10 (50%)	6 (30%)	-	-
7-8 баллов	-	-	3 (15%)	12 (60%)	7 (35%)	14 (70%)	3(15%)	-
9-10 баллов	-	-					17 (85%)	20 (100%)

Таблица 3.1.3.

Взаимосвязь между гестационным возрастом, тяжестью гипоксического поражения ЦНС и оценкой по шкале Апгар на 1 минуте.

	Тяжесть поражения ЦНС	Оценка по шкале Апгар на 1 минуте
1 группа (28-31 неделя)	r=+0,705	r=+0,688
2 группа (32-37 недель)	r=+0,612	r=+0,525
3 группа (38-41 неделя)	r=+0,407	r=+0,500

Таким образом можно сделать вывод, что у недоношенных новорожденных с тяжелой степенью ГИЭ наблюдается наибольшие тяжелый метаболические нарушения, которые в динамике имеет тенденцию к нормализации но все равно достоверно отличаются от показателей нормы. Также у недоношенных новорожденных наблюдается более тяжелые сдвиги в газовом составе крови по сравнению с доношенными новорожденными с ГИЭ. Данные факты могут способствовать ухудшению неврологической симптоматики при ГИЭ в остром периоде, а также в более позднем периоде развития гипоксически - ишемической энцефалопатии.

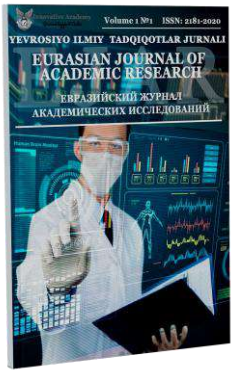
ВЫВОДЫ

1. Гипоксически-ишемический характер поражения центральной нервной системы у новорожденных зависит от срока гестации и проявляются синдромами угнетения у недоношенных, синдромами возбуждения и гипертензионно-гидроцефальными явлениями у доношенных новорожденных.
2. Повышение активности фермента щелочной у новорожденных с ГИЭ, особенно выражена у недоношенных новорожденных, на протяжении всего неонатального периода и играет значительную роль в механизмах гипоксического поражения ЦНС.
3. При ГИЭ у новорожденных с различными сроками гестации наблюдается гипераммониемия, которая вносит вклад в тяжесть состояния ГИЭ.
4. ГИЭ у новорожденных сопровождается нарушениями газового состава крови, что требует его динамического наблюдения и проведения своевременной оксигенотерапии.

Литературы:

1. Александрова, В. А. Перинатальные поражения центральной нервной системы и их последствия в практике педиатра: учебное пособие для врачей/ В.А. Александрова, Е.А.Братова.- СПб., 2008.- 70 с.
2. Альбицкий, В.Ю. Смертность подростков в Российской Федерации/ В.Ю. Альбицкий, А.Е. Иванова, А.Г. Ильин и др.// Российский педиатрический журнал. -2009.-№3.-С.4– 10.
3. Амасьянц, Р. А. Клиника интеллектуальных нарушений: Учебник /Р.А. Амасьянц, Э.А. Амасьянц.- Москва: Педагогическое общество России, 2009.- 320с.
4. Артемьева, И.И. Клинико-биохимические овобенности перинатального поражения ЦНС у новорожденных/ И.И. Артемьева, Н.С. Черкасин// Мать и дитя: Материалы II Российского форума.-М.-2000.-С.346-347.
5. Афонин, А.А. Динамика показателей церебральной гемодинамики и эндотелий зависимых факторов её регуляции у детей с перинатальным поражением ЦНС на первом году/ А.А. Афонин, В.В. Строгулин, И.Г. Логинова, Н.А. и др.//Педиатрия.-2011.-Т. 90.-№ 1.-с.30-33.
6. Баканов, М.И. Клинико-диагностическое значение енолазы и основного миелина у новорождённых с перинатальными гипоксическими поражениями ЦНС/М.И. Баканов, В.В. Алтырцев, О.В. Гончарова и др.//Российский медицинский журнал.-2003.-№4.-С. 19-23.
7. Баканов, М.И. Новые биохимические критерии диагностики и прогноза перинатальных поражений ЦНС у новорожденных детей/ М.И. Баканов, В.В. Алатырцева, В.Н. Подкопаев//Научный центр здоровья детей Российской АМН.-Москва.-2001.-235с.
8. Баранов, А.А. Состояние здоровья детей в Российской Федерации/ А.А. Баранов //Педиатрия.-2012.-Т. 91.-№ 3.- С. 9-14.
9. Барашнев, Ю.И. Перинатальная неврология/Ю.И. Барашнев.- Москва: Триада-Х, 2001.-640 с.113
11. Барашнев, Ю.И. Роль гипоксически-травматических повреждений головного

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ZARABOG STONE PICTURES AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIAN PRIMARY ART

Ashurova Ulguzi kizi
Termez State University, 2nd year master's degree in "History of Uzbekistan"
https://doi.org/10.5281/zenodo.4726597

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27th April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
Ya.A. Gulomov, A.Kabirov, V.A. Oskin, M.Xojanazarov, A.N. Kholmatov, Zarautsay, Sarmishsay, schematic, contour, shadow style, patterned and contour shadow, A.A.Formazov, Uzbek-Czech international archeological expeditions, Sh.B. Shaydullayev, Ladislav Stancho.

ABSTRACT
This article summarizes the study, antiquity, research of local and foreign scientists, expeditions in recent years on the territory of Uzbekistan.

ЗАРАБОҒ ТОШ СУРАТЛАРИ ВА УНИНГ ЎРТА ОСИЁ ИБТИДОИЙ САЪНАТИ ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ

Ашурова Улғўзи Исроил қизи
Термиз давлат университети магистратура бўлими “Ўзбекистон тарихи” йўналиши 2-босқич магистранти

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma’qullandi:27 -aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR
Я.Ғ. Гуломов, А. Кабиров, В.А. Оськин М. Хўжаназаров, А.Н. Холматов, Зараутсой, Сармишсой, схематик, контур тарзда, соя услубида нақшдор

ANNOTATSIYA
Мазкур мақолада Ўзбекистон ҳудудидаги қоятош суратларининг ўрганилиши, саналаштирилиши, маҳаллий ва хорижий олимларнинг тадқиқотлари, сўнги йилларда амалга оширилган экспедициялар ҳақида якуний хулосалар келтирилган.

безакли ҳамда контур-соя шаклли, А.А. Формозов, Ўзбекистон - Чехия халқаро археологик экспедицияси, Ш.Б. Шайдуллаев ва Ладислав Станчо

Ўрта Осиё ҳудудида маданий қатламга эга бўлган тош асри ёдгорликларидан ташкари аждодларимизнинг турмуш тарзини, маданиятини, санъатини, ҳатто урф-одатларини умуман, биз учун жуда аҳамиятли маълумотлар берувчи яна бир ўзига хос бўлган, ёдгорликларнинг бир тури тоғлардаги силлиқ қояларга айнан ўша аждодларимизни ўзлари томонидан чизиб қолдирган расмлардир. Ўрта Осиё тоғли ҳудудларида бундай суратлар кўплаб учрайди. Ўрта Осиё хусусан Ўзбекистон миқёсида қоятош расмларига эътибор XIX аср охирларида Н.А. Наследов, Н.С. Ликошин, Д.М. Граменицкий, Н.И. Веселовский каби олимлар тадқиқоти билан бошланган бўлсада, лекин том маънода мазкур турдаги ёдгорликларнинг илмий асосда ўрганиш ишлари ўтган асрнинг 40-50 йилларидан бошланади. Бу изланишлар М.Е Массон, М.Э Воронец, Х.А Алписбаев, Б.В Лунин, Г.В Парфёнов, А.А. Формозов каби олимлар фаолияти билан боғлик.

Ўзбекистоннинг тоғлик ҳудудларида мавжуд бўлган қоятош расмларни топиш ва тадқиқ қилишда Я.Ғ. Ғуломов, А. Кабиров, В.А. Оськин М. Хўжаназаров, А.Н. Холматовларнинг хизматлари катта. Ўзбекистонда қоятош расмларининг энг ноёб намуналарига мутахассислар хулосаларига кўра Зараутсой, Сармишсой, Биронсой, Тераклисой, Жарсой, Тутлисой, Қоронғи-унгирсой, Чадансой, Шўрабулоқсой, Каракиясой, Хўжакентсой ва бошқаларни киритиш мумкин. Бу жойлардаги қоятошларда Ўзбекистонимизни қадимги ва ҳозирги ҳайвонот оламини акс эттирувчи ажойиб расмларни кўришимиз мумкин. Улар ибтидоий буқалар, одамлар, узун қилич, ханжар, ўқ-ёй, ўқдон, дубулға, қопкон, арқон, қалқон, ниқоб каби тасвирларни хам кўплаб учрашидир. Ўзбекистон ҳудудида шу кунгача аниқланган 150 га яқин қоятош суратлари орасида энг қадимгилари Сармишсой ва Зараутсой қоятош тасвирлари ҳисобланади. Ўз бағрида қадимий суратларни сақлаб келаётган Сармишсой Зарафшон дарёси ўрта оқимининг ўнг томонида ястаниб ётган унча баланд бўлмаган Қоратоғнинг жанубий ёнбағрида, Навоий шаҳридан 40-45км шимоли-шарқда жойлашган. Сармишсой суратлари хақида дастлабки қисқача маълумот 1958 йилда даврий матбуотда эълон қилинган. Кейинги йилларда академик Я.Ғ. Ғуломов раҳбарлигидаги Моҳандарё экспедицияси аъзолари А.Р. Муҳаммаджонов, М.Р. Қосимов, Ў.И. Исломов, Н.Х. Тошкенбоев ва бошқалар Сармишсой ҳамда Қоронғиунгурсойда илмий кузатишлар олиб бордилар. 1964 йили Н.Х. Тошкенбоевнинг кузатишларининг дастлабки натижалари хақидаги мақоласи эълон қилинган. 1968 йили Санкт-Петербурглик биолог олим В. Танайсичук Сармишсой суратлари ҳақида мақола ёзган. 1966 -1967 йилларда А. Кабиров бу ердан 2000 га яқин қоятош суратлар аниқлайди. Айнан шу соҳада Ўзбекистонда биринчи бўлиб, А. Кабиров «Ўзбекистонда қоятош суратларини ўрганиш» мавзусида

номзодлик диссертациясини ёқлади. 1969-1970 йилларда Сармишсой суратларини ўрганиш учун махсус илмий гуруҳ тузилди ва Қоратоғнинг Тонготар, Бирон, Гуртут, Қиличлик, Тойтуёк, Корачарвоқ, Умартал, ҳамда Найманчаликсой каби даралардан янги ёдгорликлар топилди. Сармишсой суратлари мазмуни ҳамда ифода этилган манзарали жиҳатдан хилма-хилдир. Бу ердан жами 3500 та тасвир аниқланган бўлиб, 40 турга ажратиш мумкин. Бу суратлар ишланиш услубига кўра схематик, контур тарзда, соя услубида нақшдор безакли ҳамда контур-соя шаклдаги турларга ажралади.

Тош асрида ишланган қоятош суратларини сақлаб қолган ёдгорликларидан яна бири Сурхондарё вилоятидаги Зараутсой атрофида жойлашган. Зараутсой дараси Кўҳитангтоғининг шимолий-шарқий этакларида, Термиз шаҳридан 110 км шимоли-ғарбда Шеробод тумани ҳудудида жойлашган. Даранинг ўнг томонида қатор ғорлар ва харсанг тошлардан иборат айвонлар мавжуд бўлиб, уларнинг деворлари ва томларига қизил охра билан кадимий расмлар чизилган. 1940,1943-1945-йилларда бу ерларда бир неча маротаба экспедиция уюштирилган. Натижада қизил бўёқда чизилган 200 дан ортиқ тасвирлар топилган. Бу жойдаги тўртта ғорда суратлар аниқланган бўлиб, биринчи ғорда бешта, иккинчисида ўнта ва учинчисида учта расм топилган. Тўртинчиси бошқаларга нисбатан каттароқ. Бу расмларда ҳўкиз овлаш композицияси акс эттирилган. Зараутсой суратларини биринчи бўлиб ўрганган Г.В. Парфёнов уларни бешта даврга палеолит, мезолит, неолит, бронза ва сўнгги даврларга ажратган. Ушбу суратларни Италия ва Африканинг палеолит даври қоятош суратлари билан ўхшашлигини таъкидлаган. А.А. Формозов эса Зараутсойнинг энг қадимги расмлари мезолит, неолит, энеолит даврларга ҳослигини таъкидлаган. А.А. Формозов бу расмларни палеолит даври билан саналашга кескин қарши чиқиб расмлардаги ўқ-ёй ва итлар мезолит давридан олдин бўлиши мумкин эмас деб оқилона фикрни билдиради. Негаки ўқ-ёй мезолитда овчиликнинг асосий қуроли даражасига кўтарилган. Зараутсой қоятош расмлари жами 246 та мавжудлиги аниқланди. Бизнинг фикримизча, ҳозирги замон талаби асосида Зараутсой суратларини қайта ўрганиш вақти келди. Негаки ўтказилган энг сўнгги экспедиция XX асрнинг 70 йилларида олиб борилган асосий иш расмлардан шаффоф коғозларда нусха кўчиришдан иборат бўлган. Ҳозирги кунда эса сезгирли ниҳоятда кучли электрон фотоаппаратлар пайдо булди. Ёритгичлар ёрдамида суратларни қайта фото расмларга олиш, илгари номаълум булган янги расмларни кашф килиш имконини беради.

2015 йилда Сурхондарёнинг ибтидоий санъат тарихини ўрганиш бўйича яна бир муҳим янгилик қилинди. Ш.Б. Шайдуллаев ва Ладислав Станчо раҳбарлигидаги Ўзбекистон - Чехия халқаро археологик экспедицияси Шеробод туманининг тоғли Зарабоғ қишлоғи яқинида 42 та тош суратлар, 2016 йилда эса Ш.Б. Шайдуллаев ва Х. Ойназаровлар яна 72 та тош суратларни аниқлади. Суратлар юмшоқ таркибли қора тошларга чўкичлаб ишланган. Тош, жез, темир, пўлат ёки бошқа хилдаги қаттиқ буюмлар ёрдамида ўйиш, уриб чўкичлаш, чизиш, тирнаш ва ишқалаш натижасида ишланган. Суратларда Сурхон воҳасининг қадимги ҳайвонот дунёси ифодаланган. Тоғ эчкиси, оҳу, туя, от, ит, чаён, тошбақа каби ҳайвонлар одамлар билан ягона

композицияда чизилган. Зарабоғ тош расмларнинг илмий аҳамияти шундан иборатки, у Ўзбекистон ҳудудида илк санъат намуналарининг пайдо бўлиши ривожланишини илмий асослайди. Қадимги аҳолининг мифологик ва диний дунёқараши, тасаввури бўйича илмий манба бўлиб хизмат қилади. Зарабоғ тош суратлари даври дастлабки фаразларга кўра сўнгги бронза, илк темир асрларига оид. Бу тарихий маданий ёдгорликни ҳозирги ҳолатидагидек қилиб сақлашни таъминлаш, уларни ҳар томонлама ўрганиш ва келажак авлодга етказиш бизнинг асосий вазифаларимиздан биридир. Бугунги кунда Зарабоғ тош суратлари устида олиб бораётган илмий тадқиқот ишлари давом этмоқда.

Адабиётлар рўйхати:

1. Кабиров А , Сагдуллаев А Ўрта Осиё археологияси Ўқитувчи 1990

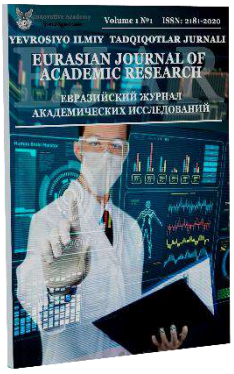
2. Формозов А.А Очерки первобытному искусству; наскалнье изображения и каменнье изображения эпохи камня и бронзь на территории СССР. Москва 1999

Қўшимча манбалар:

A.Augustinova, L.Stancho, L.Damashek, O.Khamidov “ Archeological Survey in the oases of Maydon and Goz in the Piedmont of the KugitangMountains” Preliminary report for season 2017

1. A.Augustinova, L.Stancho, L.Damashek, SH.Shaydullayev “Archeological Survey in the oases of Zarabag, Karabag and Kampyrtepa in the piedmont of the Kugitang mountains ” Preliminary report for season 2016and 2017

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TERRITORIAL STRUCTURE AND DEVELOPMENT CHARACTERISTICS OF FOOD PRODUCTION

[1] Madaminov Zafarjon Khudoyberdievich

[1] FSU teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4727425

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

Regional resource, non-food goods, food products, light industry, food industry, consumer goods

ABSTRACT

This article analyzes the factors affecting food production and their regional composition.

ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ҲУДУДИЙ ТАРКИБИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

[1] Мадаминов Зафаржон Худойбердиевич

[1] ФДУ ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma'qullandi: 27-aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ҳудудий ресурс, ноозиқ-овқат моллари, озиқ-овқат моллари, енгил саноат, озиқ-овқа саноати, халқ истеъмол моллари

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга таъсир қилувчи омиллар ва уларнинг ҳудудий таркиби таҳлил қилинган

Республикамизда халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш саноатининг шаклланиши ва аҳолининг бу маҳсулотлар билан таъминланишида, мавжуд табиий географик шароит, демографик ва ижтимоий-иқтисодий омиллар муҳим рол ўйнайди.

Ўзбекистон Ўрта денгиз атрофидаги мамлакатлар билан деярли бир географик кенгликда жойлашган. Ўрта денгиз атрофидаги мамлакатлар субтропикка хос ландшафт билан тавсифланади. Лекин Ўзбекистон илиқ океан ва денгизлардан узоқда, материк ичкарисида жойлашганлиги туфайли табиий шароити

жиҳатидан Ўрта денгиз атрофидаги давлатлардан бутунлай фарқ қилади. Чунки Ўзбекистон ҳудудининг шимолий қисми очиқ бўлиб, қишда шимолдан ва шимоли- шарқдан эсувчи совуқ, қуруқ ҳаво оқими бемалол ички қисмиларга етиб келади. Аксинча жанубида баланд тоғларнинг мавжудлиги эса Ҳинд океанидан эсадиган нам ва илиқ ҳаво массаларини Ўзбекситон ҳудудига ўтишига тўсқинлик қилади. Оқибатда Ўзбекистонда субтропикка хос бўлмаган ландшафт вужудга келиб, ёз булутсиз, серофтоб бўлиб, жазирама иссиқ, қуруқ қиш эса шу географик кенглик учун анча совуқ бўлади. Бинобарин, Ўзбекистон субтропик иқлим минтақасида жойлашса-да, асосан чўлга хос бўлган ландшафт билан тавсифланади. Фақат атрофи тоғлар билан ўралган Сурхон-Шеробод водийсидагина қуруқ субтропик ландшафт мавжуд, холос[1].

Республикамиз ўрта кенгликларда океанлардан узоқда ва материкнинг ўртасида жойлашганлиги, рельефи, ер усти тузилиши ва яна бир қанча табиий географик омиллар мамлакатимизда халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришида ўз таъсирини ўтказган. Чунки барча йил фасллари бизнинг ҳудудимизда яққол сезилади.

Мамлакат аҳолисининг кўпгина қисми қишлоқ аҳоли пунктларида, экологик муаммолари унчалик кескин бўлмаган тоғ, тоғ ёнбағри, воҳа, водийларда яшаётганлиги экологик жиҳатдан тоза маҳсулотларни истеъмол қилишга имкон яратган. Бироқ айнан шундай ҳудудлар ресурслар, табиий бойликлар негизида шаклланади, ривожланади[3].

Ўз навбатида ҳар бир фасл учун мос бўлган истеъмол молларини (асосан ноозиқ-овқат, қисман озиқ-овқат моллари) ишлаб чиқаришни тақозо қилади. Масалан қишнинг совуқ кунларида иссиқ кийим-кечак, пойафзал маҳсулотларига бўлган талаб йилнинг иссиқ даврларига қараганда кўп бўлиши табиий бир хол. Ёки ёз ойларида бундай маҳсулотларга умуман эхтиёж сезилмаслиги ҳам мумкин. Бу даврларда совуқ кунларга нисбатан салқин ичимликлар, енгил кийим- бошга бўлган зарурат кўпроқ бўлади.

Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш асосан енгил саноат ва озиқ-овқат саноати билан узвий боғланган. Аммо оғир саноатда ҳам халқ истеъмол молларининг бир қисми (музлатгич, совутгич, телевизор, кир ювиш машинаси ва бошқалар) ишлаб чиқарилади.

Халқ истеъмол молларинини ишлаб чиқариш енгил саноатда тикув ва трикотаж, пойафзал, газламалар ишлаб чиқаришдан ташкил топади. Бу махсулотлар қишлоқ хўжалик хом-ашёсидан эмас, балки унинг бирламчи қайта ишланишига асосланади.

Аксинча озиқ-овқат саноати махсулотлари: кўпчилиги (вино, консерва, пиво, гўшт, ун махсулотлари ва сут махсулотлари) тўғридан тўғри қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш билан боғлиқ. Шу боис ушбу тармоқнинг энергия ишлаб чиқариш циклидаги бўғинлари унча кўп эмас, яъни бу жараён “қишлоқ хўжалиги-енгил саноат”га қараганда қисқароқ[2].

Аммо шунга қарамай енгил ва озиқ-овқат саноатининг айрим тармоқлари ўртасида технологик алоқалар мавжуд. Масалан биргина пахта хом- ашёсидан ҳам енгил саноат махсулоти (хўжалик совуни, тола ва бошқа махсулотлар), ҳам енгил саноат махсулоти (ўсимлик ёғи) олиш мумкин.

Ўрганилаётган йиллар (2000-2019 йй.) давомида Республика саноатида халқ

истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг ҳиссаси 25(2005 йил)-44% (2000й) орасида ўзгарган.

Маъмурий бирликлар даражасида кўриш мумкинки ўрганилаётган йилларда Навоий ва Қашқадарё вилоятларида саноатда халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш улуши бошқа вилоятларга нисбатан паст бўлган (1-жадвал). Чунки бу икки вилоятда саноатнинг асосини оғир саноат (рангли металлургия, электр энергия ишлаб чиқариш, ёқилғи саноати) ташкил этади.

Саноатда халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг энг юқори кўрсаткичлари Андижон, Наманган, Самарқанд вилоятларига тўғри келади. Ушбу вилоятлар саноатида халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг улуши 60%дан юқори бўлган.

Чунки ўтган йиллар давомида енгил саноатда туб ўзгаришлар юз бериб, гилам махсулотлари, трикотаж ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш хажми кўпайди. Аммо шунга қарамай шу йиллар давомида енгил саноатда ип-газлама, жун-газлама ишлаб чиқариш миқдори кескин камайди. Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришда ноозиқ-овқат махсулотлари улушининг ортишига озиқ-овқат махсулотлари ишлаб чиқаришнинг камайиши ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Чунончи ўтган йиллар давомида нон ва нон махсулотлари, консерва, мева сабзавот консервалари ишлаб чиқариш кескин камайди.

1-жадвал

Ўзбекистон саноатида халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг улуши (%ҳ-да)

Йил	Саноат таркибида ХИМ улуши	Вилоятлар
2000 й	0<25	Навоий, Сирдарё
	25-50	Жиззах, Қашқадарё, Тошкент в, Фарғона
	50<100	Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Бухоро, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Хоразм, Тошкент шаҳри
2005 й	0<25	Қорақалпоғистон, Республикаси, Қашқадарё, Навоий, Сирдарё, Фарғона, Тошкент вилояти,
	25-50	Бухоро, Жиззах, Наманган, Сурхондарё, Хоразм, Тошкент шаҳри
	50<100	Андижон, Самарқанд
2010 й	0<25	Қашқадарё, Навоий, Тошкент вилояти
	25-50	Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Жиззах, Сурхондарё, Сирдарё, Фарғона, Тошкент шаҳри
	50<100	Андижон, Наманган, Самарқанд, Хоразм
2015 й	0<25	Қашқадарё, Навоий
	25-50	Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Сурхондарё, Сирдарё, Фарғона, Тошкент вилояти, Тошкент шаҳри
	50<100	Андижон, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Хоразм
2019 й	0<25	Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё, Навоий, Тошкент вилояти
	25-50	Бухоро, Сурхондарё, Сирдарё, Фарғона, Тошкент шаҳри
	50<100	Андижон, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Хоразм

Манба: Жадвал Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг асосини озиқ-овқат, ноозиқ-овқат ва вино-ароқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш ташкил этади. 2000-2019 йиллар оралиғида Республикамизда халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш таркибида озиқ-овқат моллари ишлаб чиқаришнинг улуши 46,93% дан (2000 й) 28,8 %га (2019 й) тушиб қолган. Бу оралиқ йилларда ноозиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш 45,77 %дан 68,87 %га кўтарилганлигини айтиш керак.

Бундай ички ўзгаришлар вилоятлар орасида ҳам кузатилган. 2000 йилда Қорақалпоғистон Республикаси (82,39%), Жиззах (80,51%), Қашқадарё (60,58%), Наманган (55,08%), Сурхондарё (79,54%), Сирдарё(84,01%), Хоразм (73,79%) вилоятларида халқ истеъмол моллари таркибида озиқ-овқат маҳсулотларининг улуши юқори бўлган бўлса, 2019 йилга келиб фақатгина Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё вилоятларидагина халқ истеъмол моллари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш етакчи улушга эга бўлган. Қолган барча вилоятларда ноозиқ-овқат моллари ишлаб чиқариш етакчи тармоққа айланган.

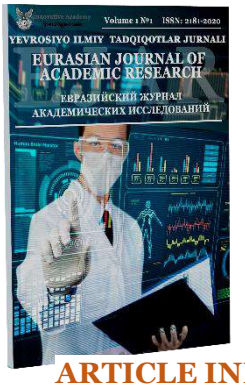
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баратов.П Ўзбекистон табиий географияси. Тошкент, 1996.5-6 б.

2.Солиев А.С, Абдуназаров Ҳ. Енгил ва озиқ-овқат саноатининг минтақавий муаммолари. Т.:Фан, 2007.-16 б

3.Тожиева З.Н. Ўзбекистон Республикасида демографик жараёнлар ва уларнинг ҳудудий хусусиятлари// геог.фан.док. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т.; 2017 й. 192-б, 225-б

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TEACHING READING AS AN INDEPENDENT TYPE OF SPEECH ACTIVITY

[1] Almatova Nazokat Abdulhamidovna
[1] Teacher of department of foreign languages, faculty of agro engineering and hydro melioration,
Andijan Institute of Agriculture and Agro technologies
https://doi.org/10.5281/zenodo.4727475

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
home reading, Internet, process, information, science, games, audio recording, teaching.

ABSTRACT
In the foreign language courses of most universities, the aspect of "home, or extracurricular reading" is still highlighted , but it also has a "bias" in speaking. Reading as a type of speech activity within the framework of this aspect in non-linguistic universities was taught rather superficially, and in some cases was not taught at all.

Today, it would seem, it is not so relevant to talk about teaching certain types of speech skills. But it was the competence-based approach that made us largely revise the methods, techniques and technologies of teaching writing, speaking, listening. We read, to discuss, to analyze, to translate , and even more often to work with the vocabulary of the text .

Huge flows of information in the Internet era, the emergence, in addition to traditional types of reading, new ones , for example, on the Internet and on electronic media, the need to develop speed reading, and, most importantly, the huge demand for this type of speech activity in the professional activities of bachelors and masters in all areas puts the task of revising and updating approaches.

Another important condition due to its restrictive nature is the need to intensify training due to the lack of time for gradual, step-by-step training.

The proposed concept, developed within the framework of a new undergraduate program at higher education, which somewhat changes the usual approaches to the aspect of "home reading", increases its practical significance.

The concept has three parts.

1. Criteria for the selection of language material for extracurricular reading.

2. New organizational and methodological approaches to teaching the aspect , involving the formal integration of the aspect, starting from the second semester of study, into other aspects (common language, economic translation and professional communication) .

3: A unified approach to training and reading as a form of speech activity at lessons of extracurricular reading and other aspects: the formation of the communicative, analytical, information and other competencies.

The content has the potential to awaken positive motivation in students , to arouse the need to read in a foreign language. It should be emphasized that with any approach to the organization of

extracurricular reading, the latter should be not only constant and abundant, easy, but also predominantly uninterrupted, containing interesting information and having an educational effect.

Although home reading as texts can use not only fiction , but also journalism, socio-political and professional literature, there is a tradition of attracting works of fiction of different forms and genres. Separately, it should be stipulated that fiction plays an important role in education, which is an integral part of the educational process. But in the context of the professionalization of teaching foreign languages, the program should include works of different genres , including those with a professionally oriented focus. These are, first of all, journalistic and popular science publications, fiction of relatively new genres (for example, a financial detective story), as well as memoirs and similar publications. In addition to solving professionally oriented problems, students will thus have access to works of those genres that, as a rule, were not covered by programs in non-linguistic universities and universities.

Naturally , no one disputes the importance of extracurricular reading. But what moments, from the point of view of modern pedagogical tasks, today cause the need to revise the aspect?

In home reading classes, students are confronted with real, not conditionally educational language. This language should be predominantly a modern and relevant , since the limitations of hours does not give us the right due to the study, although important for the younger generation of cultural phenomena , reduce the quality of training. You need to read the classics.

According to our concept, when selecting texts for home reading, one should be guided by the following criteria:

Selection criteria for literature for home reading:

1) Modern language samples.

2) If possible, regional and professional orientation of home reading.

3) Attracting works of high quality. From popular literature - the most famous and popular of its samples, which have nothing to do with mass culture.

4) Attracting works of various genres.

5) Using as small literary forms as possible or logically selected parts of large works.

6) The modular nature of the materials , allowing you to adapt the program to the needs of any group of students .

7) Attracting professional literature.

Organizational and methodical approach:

Home reading (the program fixes the name "extracurricular reading"), as an aspect for which a separate lesson is allocated, is taught only during one (first) semester, during which undergraduate students get an idea of the types of reading, learn basic reading strategies.

Further, due to the beginning of professionalization from the second semester of the first year, the aspect is taught in general language classes for 2 terms.

A unified approach to teaching reading as a type of speech activity in home reading classes and other aspects: the formation of communicative, analytical, informational and other competencies.

Obviously, reading acts as an independent type of speech activity if we read in order to obtain the necessary information from the text. At the same time, it is necessary to clarify that, depending on the situation, the completeness and accuracy of information extraction will be different.

Thus, the tasks of teaching reading as an independent type of speech activity are as

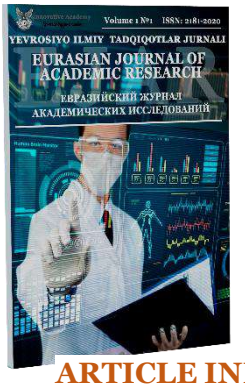
follows: to teach students to extract information from the text in the volume that is necessary for solving a specific communicative task using certain reading technologies.

At higher education, within the framework of this concept, an electronic library is being formed and new developments for extracurricular reading are being created, having a structure that is somewhat different from the previously adopted one. It is planned to create multimedia programs for extracurricular reading, allowing for effective control over the reading and implementation of the program by students.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E. N. Solovova Methodical training and retraining of a foreign language teacher: an integrative-reflexive approach. Monograph. - M .: GLOSSA-PRESS, 2004.
2. Falkovich M.M. To help the reader in English: A guide to analytical reading. - M .: International relations, 1981.
3. Usmonova Sh.R. Features of using information and communication technologies in English lessons //Economy And Society. № 6(73) -S.: 2020.
4. Irgashev M.U. Information Technology In The Process Of Learning A Foreign Language In A Non-Linguistic University//Economy And Society. № 6(73) -S.: 2020.
5. Majidova Z.A. The cognitive aspect of using phraseological units in teaching translation. International scientific journal. Economy and society. № 6(73) -s.: 2020.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TO THE QUESTION OF COMPETENCE APPROACH IN TEACHING BUSINESS ENGLISH

[1] Egamberdiyeva Dildora Usubjonovna
[1] Teacher of department of languages, faculty of agrology and business
Andijan Branch of Tashkent State Agrarian University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4727507

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
Competence, knowledge, skills and abilities, teaching, activity, language, specialists.

ABSTRACT
Competence is a set of knowledge, skills and abilities formed in the process of teaching a particular discipline, as well as the ability to perform any activity based on the acquired knowledge, skills and abilities.

In the methodology and pedagogy, a different classification of competencies is distinguished, which are applied specifically and exclusively to foreign languages. Foreign language competence characterizes a certain level of language proficiency and includes three interrelated competences: linguistic, speech and communicative [6]. Communicative competence is the ability to solve by means of a foreign language the tasks of communication that are relevant for students in everyday life, educational, industrial and cultural life; the student's ability to use the facts of language and speech to realize the goals of communication.

Communication competence is at the core of Business English teaching. Business English learners not only need to know the language well, but also be able to use it in specific situations. Typically, communicative competence consists of the following components: linguistic competence, discourse competence and intercultural competence.

Linguistic competence includes the study of the basic components of the language such as grammar, vocabulary, phonetics.

Discourse competence presupposes the practical use of language, i.e. communication of people within a certain context. Business discourse includes oral and written communication within the framework of business communication. This includes negotiations, presentations, meetings, business correspondence, business communication in person, by phone, via the Internet.

Role-playing games, which are learning through action, play an important role in the development of communicative competence. This is one of the active learning methods widely used in the classroom. In this exercise, speech activity is considered in a social context, taking into account the topic of the conversation, the relationship between communication partners, the place and time of the action, taking into account the preliminary knowledge about the interlocutor, which contributes to the approach of the learning

process to real life. In a role-playing game, students play a specific role. Usually their behavior and remarks are determined by the data presented on the card. The language used in role-playing games is usually pre-learned and reinforced through this activity. Another feature of role-playing games is that each of the participants does not have all the relevant information. This allows you to develop foresight skills, language guess, etc.

Role-playing games contribute to the formation of the following skills:

- to accept and fulfill the role;
- choose language means according to the situation;
- to pursue and defend their point of view ;
- tend to compromise;
- provide for a conflict and find ways to eliminate it;
- to formulate a problem and propose ways to solve it;
- change the strategy of their behavior;
- to master the communication strategy (it is appropriate to use speech and etiquette formulas, know the formulas of appeals, be able to express gratitude, request, consent, objection) [3].

Presentations are one of the most effective ways to develop discourse competence. Presentations are communication situations where one person speaks and the others listen. Speaking about presentations, we proceed from the fact that this is not a presentation of a new product or idea, but in a broader sense - a monologue speech with elements of public speech. Here it is advisable to talk about the art of oratory. At the same time, a modern presentation is almost always accompanied by visual materials (slides, multimedia materials), which are characterized by a special functional language, similar to titles, annotations, essay plans. At the same time, new types of presentations have appeared, which are associated with traditional speech accompanied by slides, only with individual elements.

Presentations can take place in different situations. An informal meeting of a small group over coffee can include a small presentation. A presentation for one person in an elevator is also possible. Presentations can also be directed to an audience of 200 people. Speaking skills are necessary here, but contrary to popular belief that the main thing is the content, the main thing in the presentation is what effect it has on the listener (how it is presented, how it is framed, etc.). A very important role is played here by the use of technical means - slides, computer technology. The main content of the presentation is presented in visual media. Teaching successful presentation skills includes many other skills in addition to language training. There are cases when, from a linguistic point of view, a presentation was flawless, but so boring and monotonous that the audience instantly lost interest in it. Conversely, a speaker who knows how to interest the audience and attract its attention is forgiven for shortcomings in terms of linguistic competence.

The course of Business English, therefore, allows you to integrate a variety of educational activities, which allows you to form and improve different competencies, both foreign language and other general and professional competencies highlighted at the university, among them:

a) system competences

- be able to carry out self-study;
- effectively present your project in English;
- be able to make independent decisions;

b) analytical competencies

- master the techniques of analysis and synthesis, including situational and complex analysis, comparative analysis;
- to form and improve skills within the framework of IT competencies;
- be able to work with multimedia materials;

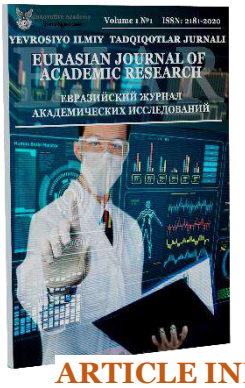
c) communication competencies

- effectively carry out oral and written communication in all forms (oral and written) and types (types of communication are determined by the conditions of communication, the number of participants, the goals of communication and the nature of the situation) in English;
- to conduct discussions on professional and business topics in English;
- to speak publicly in situations of professional and business communication in English;
- to work effectively in a team.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nosirova M.K. Formation of foreign language communicative competence of students in the framework of modular program. International scientific journal. Economy and society. № 6(73) -s.: 2020.
2. Egamberdiyeva D.U. The account of individual features of students in the process teaching english language. International scientific journal. Economy and society. № 6(73) -s.: 2020.
3. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: a textbook for students of linguistic universities and faculties of foreign languages of higher pedagogical educational institutions / N.D. Galskova, N.I. Gez. - 3rd edition, erased. - M. Publishing Center "Academy", 2006.
4. F.A. Tillabaeva. S.T. Jabbarova. The system of work on the use of terminological dictionaries in the educational process in universities. Scientific electronic journal. 2019., pp. 131-132.
5. Kiryigitov B., Nosirova M. Introduction & Purpose of the project: software facilities in translation. International conference. 2016, p. 268.
6. Shchukin, A.N. Linguodidactic encyclopedic dictionary: more than 2000 units / A.N. Shchukin. - M.: Astrel: AST: Keeper, 2007.
7. // Linguistics and Philosophie 2., 1978. S. 373-413.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROSPECTS OF INTERNET IN LEARNING AND FOREIGN LANGUAGES

[1] Nosirova Mukhayo Kimsanovna
[1] Senior teacher of department of foreign languages, faculty of agro engineering and hydro melioration, Andijan Institute of Agriculture and Agro technologies
https://doi.org/10.5281/zenodo.4727527

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
language, principles, educational process, speech activity, communication, method, training, competence

ABSTRACT
In the educational process, the importance of consistency and reflection increases against the background of a decrease in the emotionality of communication. Internet technologies have an impact on the personality of the learner / student. At the same time, both extreme forms indicating a negative personality change (for example, Internet addiction and social isolation of a person) are possible, as well as positive personality changes due to communicative and cognitive activities on the Internet.

In the field of communication as humanity has experienced several stages of revolutionary change: the emergence of language - the emergence of writing - the printing press - the emergence of electronic media. At the same time, the last to date "fourth communicative revolution" [6, p.92] is taking place almost before our eyes. Through the widespread distribution of television, and then electronic (computer, telecommunication, Internet) technologies, a modern person clearly traces the transition from linear thinking to global perception, hypertext thinking is actively developing.

There are a wide variety of classifications of how the computer and the Internet can be used in the educational process. One of the most complete classifications today can be considered those that were proposed in her works by prof. E.S. Polat [2]. We will only discuss those areas that we will consider on the pages of this monograph:

- the Internet as a means of delivering information, including educational;
- the Internet as a learning environment;
- the Internet as a basis for the course of study (Internet textbook);
- the Internet as a source of didactic and teaching materials for their further processing or processing by the teacher;
- the Internet as a communicative environment for the formation and development of basic speech skills and communicative competence.

The attractiveness of Internet technologies is also due to the fact that they create an environment conducive to the development of the creative abilities of pupils and students by stimulating curiosity, non-regulation and multivariate learning, the formation and development of divergent (non-stereotypical) thinking, which is characterized by the ability to put forward many correct ideas at the same time by speed. flexibility, originality, and accuracy [1] .

Learning, being a constructive process, is presented as one's own interaction with the world. Some of the characteristics that a student / student should possess seems

to be unrealistic. Such a student must be highly conscious and constantly motivated, have a comprehensive understanding of the learning process, which is not the sphere of his future professional competence. Most authors highlight the following main characteristics of the autonomous student. Autonomous student / learner:

- has an idea of the educational process, teaching methods and strategies;
- takes an active position in the learning process;
- takes risks in the learning process (risks include communication in a foreign language, associated with overcoming psychological barriers, etc.);
- develops a tolerant attitude towards the studied foreign language;
- takes responsibility for their own participation in the educational process;
- determines the goals and objectives of their own learning;
- has motivation in learning a foreign language and develops this motivation;
- draws attention equally to the form and content of the learning process;
- creates for its own purposes a reference system of the target language, regularly analyzing and revising the knowledge he has, generalizing and refining them.

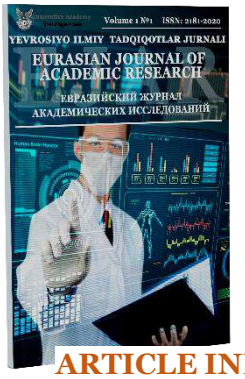
It should

Information and communication technologies, which include the Internet, in education are associated with a number of socio-cultural factors that can positively or negatively affect the availability and use of Internet technologies. A number of studies examine inequality of opportunities and problems of access to education through information and communication technologies for a number of social groups, primarily those with low social status, which creates certain barriers to the effective use of Internet technologies in this area.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zakharova I.G. Information technologies in education: Textbook. manual for stud. higher. ped. study. institutions. - 2nd ed., Stereotype. - M .: Publishing Center "Academy", 2005 ..
2. Internet in Humanities Education / Ed. E.S. Polat. - M .: Humanit. ed. center VLADOS, 2001.
3. Nuritdinova Y.A. Using multimedia presentations when learning English. International scientific journal. Economy and society. No. 6 (73) -s.: 2020.
4. Kodirova G.T. Didactic teaching concept based on computer technology. International scientific journal. Economy and society. No. 6 (73) -s .: 2020.
5. Irgashev M.U. Modern pedagogical technologies as a resource for a modern lesson, ensuring the development of educational standards. International scientific journal. Economy and society. No. 6 (73). 2020.
6. Rozina I.N. Educational computer-mediated communication. Theory and practice. - M .: Logos, 2005.
7. N.A. Odilova., M.U. Irgashev. Information and communication technologies in language learning. International Conference. 2016, p. 439.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IMPROVEMENT OF LANGUAGE COMPETENCIES THROUGH TEACHING TECHNOLOGIES

[1] Qodirova Gulbahor Turdiyevna

[1] Teacher of department of foreign languages, faculty of agro engineering and hydro melioration, Andijan Institute of Agriculture and Agro technologies

https://doi.org/10.5281/zenodo.4727556

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

ICT, competency approach, higher professional education, development, technology, interactive, methods.

ABSTRACT

Effective use of information technologies in independent work of students in many respects depends on the success of solving the problems of methodical nature, related to the information content and the way to use ICT.

The computer, as the strongest engine of progress, has easily established itself in the field of education, and for many years has been used in teaching foreign languages all over the world. Today it is difficult to imagine a higher educational institution without multimedia classrooms, wireless Internet, satellite TV, and distance learning. All of these technical innovations are aimed at improving language competence.

G.I. Gladkov understands competence as the personal ability of a specialist to solve a certain class of professional tasks and readiness for his professional role in a particular field of activity. The concept of "competence" includes a set of interrelated personality traits (knowledge, abilities, skills, methods of activity), set in relation to a certain range of objects and processes, and necessary for high-quality productive activity in relation to them. So, for example, a manager's competencies can include: systematic thinking, the ability to analyze a situation, negotiation skills in a foreign language, knowledge in the relevant field of economics, etc. [1]

Mastering a certain level of competence is seen as the ability to use and combine knowledge, skills and broad competencies, depending on the changing requirements of a particular situation or problem. In other words, the level of competence is determined by the ability to cope with complex, unpredictable situations and changes.

A competency-based approach is an important link between the educational process and the interests of employers. Already now, leading companies and government departments are formulating their requirements for personnel in the language of competencies. The development and implementation of so-called “profiles of competencies” (describing the requirements for individual categories of employees: top managers, line managers, administrative personnel, etc.) is an integral part of the performance management of many multinational companies.

The modern labor market dictates the need to modernize the higher education system, and most importantly, to modernize its professional component [1].

A breakthrough in the training of a highly qualified professional with knowledge of one or several foreign languages can occur only in the event of a radical change in the learning process, consistently implementing innovative educational methods aimed at training high-class professional personnel and creating conditions for ensuring the criteria for assessing language competencies.

Teaching foreign languages in different conditions and at different educational levels has created the conditions for changing the common European concepts of language proficiency. It was the Council of Europe that offered support for "lifelong learning" as a response to economic, social and cultural changes.

This trend has led to the creation of a descriptive system of levels of language proficiency.

This system allows:

implement an innovative educational policy in the field of teaching foreign languages;

develop and maintain personal interest in learning languages throughout life;

provide students and graduates with an accessible means of measuring achievements in mastering foreign languages;

further improve personal linguistic and communication skills and abilities;

assess the level of the student by the teacher and, accordingly, make adjustments to their activities; create opportunities for students to social mobility within a united Europe [4; 5] .

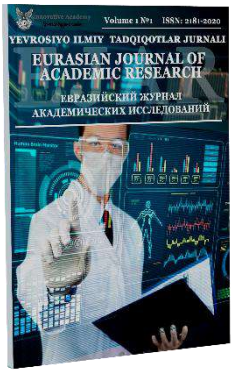
So, in the light of the latest educational trends in the field of teaching foreign languages, the emphasis is shifting from the prevalence of teaching activities in the educational process to the activities of the student. To maintain this phenomenon, it is vitally necessary to form the student's ability to reflect, or objective self-esteem.

It should be noted that self-assessment activities include more than self-examination or self-monitoring.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Competence model of the Department of Language Training and the Bologna Process and the development strategy of this unit. - 184 p., M .: MGIMO-University, 2008.
2. Egamberdiyeva D.U. The account of individual features of students in the process teaching english language. International scientific journal. Economy and society. № 6(73) -s.: 2020.
3. G.T. Qodirova. Linguistic and communicative competence in learning language. International conference., 2016, p.441.
4. European language portfolio for philologists. M .: MGLU, 2005.
5. European language portfolio for the senior classes of general education institutions. In three parts. - M .: MGLU; SPb: Zlatoust, 2001.
6. N.A. Odilova., M.U. Irgashev. Information and communication technology in language learning. International conference., 2016, p.439.
7. Usmonova Sh. Study of scientific technical transfusion in non-linguistic educational university. International journal. Moscow.2019.
8. Matkarimova G. Formation of the english scientific competence in students of non-factual faculties. International journal. Moscow.2019.
9. Peskova L.A. Methods and means of interactive interaction of students and teachers in online learning: AB- toref. dis. ... Cand. ped. sciences. Ulan-Ude, 2006.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE EFFECTIVENESS OF CHECKING WRITTEN HOMEWORK IN FOREIGN LANGUAGE AT HIGHER EDUCATION

[1] Matkarimova Gulshanoy

[1] Teacher of department of foreign languages, faculty of agro engineering and hydro melioration, Andijan Institute of Agriculture and Agro technologies

https://doi.org/10.5281/zenodo.4727597

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

grammatical material, tasks, writing skills, pedagogy, education, methods, students, teaching

ABSTRACT

In the Russian and foreign methods, there are different approaches to verification of written work in a foreign language depending on the fact that it checks the teacher. It is logical to assume that a continuous check of various tasks, including training exercises, the purpose of which is to master new grammatical material, which consists in repeatedly prescribing the same phenomenon according to the model, consumes a huge amount of time and is absolutely ineffective.

Foreign language training in teaching students involves, among other things, the formation of writing skills, as well as widespread use as compared with subspecialties written independent work and home. The rather clearly prescribed types of teaching load of the teacher do not allow him to spend an unlimited amount of time on checking written assignments, especially since this is ineffective from the point of view of the educational process . The teacher is faced with a dilemma of how to reduce the time for checking, while paying maximum attention to the written work of students.

The scope of this report does not allow to fully consider all types and methods of checking written works in a foreign language, but the following should be considered the main ones:

1. Correction of every mistake made in the text of the work.

This is exactly what most students want, but one must be aware of the possible negative psychological impact of this huge mass of red paste corrections. It may be better to use this method to check especially important parts of the work, or sometimes it is better to selectively pay attention only to basic errors. In addition, the question arises about how students are able to work through all the numerous errors on their own. Even when working on mistakes, students, firstly, cannot always arrive at the correct version without the help of a teacher, and secondly, if there are many mistakes, students are psychologically and even physically unable to analyze and, therefore, correct all mistakes. That is why solid error checking in most cases is not only redundant, but also harmful.

Indeed, in our opinion, it is necessary to correct all errors in the texts that determine the level of students, possibly in creative works (essays, essays, articles, etc.).

2. The list of errors and comments on a separate sheet of paper is a variation on the previous method.

Indicate each error in the margin (in an essay), then use the same icons to mark the errors on a separate sheet of paper and write your comments. Attach the sheet to the work so that students can read and analyze the errors point by point. This method increases the responsibility of students for further work on their mistakes, since the teacher's comments are perceived as a personal letter and, therefore, there is a direct communication between the teacher and the student.

3. Correction of previously agreed errors only.

For example, the teacher corrects only grammatical errors passed during the last lessons or all errors in one paragraph so that the student can correctly assess their knowledge and work through the material more thoroughly before submitting the next work. In our opinion, this is one of the most effective verification methods. By correcting errors for active grammar or vocabulary, the teacher can be sure that students have at their disposal learning materials that will effectively correct all marked errors.

4. Students themselves can propose a way to test.

At the very beginning of the work, students indicate how they want to be checked, for example - all grammatical errors. However, you should not always follow their lead and check all the mistakes. The check can be carried out orally, in the form of a dialogue with students. In turn, the teacher can offer students the most rational, from their point of view, methods of checking their choice. It makes sense to explain to students in advance what and how the teacher checks.

5. Underlining errors.

For example, choose a symbol - a line and a circle, for example, it will be a cross in the margins where a mistake was made, but not a correction or an underline of the mistake itself. This method will help motivate students to devote more time to proven work and try to learn more about their mistakes and opportunities to correct them. This method is especially effective when checking tasks for opening parentheses, inserting prepositions, prescribing by models.

6. Pointing some anonymous bugs on the board.

Either in a group or in pairs, students find mistakes and correct them. When the check is over, students can look at their work and mistakes. Estimates can be announced after checking incorrectly composed proposals. In our opinion, with any method of checking, the teacher must draw the students' attention to typical mass mistakes.

7. Self-correction of errors by students using the keys.

To prevent the teacher from being the only source of knowledge, students can be provided with keys and answers from the teacher's file so that they themselves can correct their mistakes, and the teacher can then help with those errors.

8. Work in groups, in pairs.

Students need to be reminded that whenever they write something, they can let a friend read it first. Once they get used to doing this, they will have knowledge gleaned from other people's mistakes, and this will also improve their understanding of their common mistakes.

9. Return to previously checked works.

Ask students to go back to previously written papers and look for 3 positions where their English has improved and 2 where they can still improve in order to see an improvement in their skills. Together with this, the teacher can scan and store the best copies of previously well-written works and use them in the educational process so that students can see the goal that needs to be

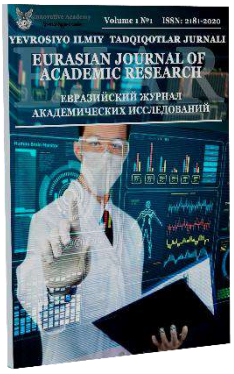
achieved or even surpassed. Such a bank of works is also needed as samples (for example, essays).

Pedagogical experience and specific tasks can help the teacher choose the most effective test method. In our opinion, the main thing is that the student is aware of the need to work on his mistakes, and the student's motivation does not decrease after receiving a proven work, containing even numerous mistakes.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mayorov A.N. Theory and practice of creating texts for the education system. - M .: Intellect-center, 20017
2. Teaching foreign languages at school and university. - SPb .: KARO, 2001.
3. Irgashev M.U. Modern pedagogical technologies as a resource of the modern lesson, ensuring the development of educational standards / - Journal: “Экономика и социум” -M., №6(73) 2020.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHANGES IN THE PROPERTIES OF IRRIGATED SOILS ALONG THE ISLAND UNDER THE INFLUENCE OF DESERTIFICATION AND SALINIZATION PROCESSES

N.N.Khurramov [1], T.A.Abdurakhmonov [2]
[1] Master of the National University of Uzbekistan
[2] National University of Uzbekistan,
the Department of Agrochemistry and Soil Science Professor, etc.
https://doi.org/10.5281/zenodo.4729511

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
Aral Sea, soil, desertification, salinization, land plots, cover, layer, melioration.

ABSTRACT
The article gives a brief overview of the manifestations of soil salinization processes in the Aral Sea region and salinity levels, the state of soils and vegetation cover. At the same time, an idea is given of the areas in which desertification is mainly formed.

ОРОЛ БЎЙИ СУҒОРИЛАДИГАН ТУПРОҚЛАРИ ХОССА-ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ САҲРОЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ ВА ШЎРЛАНИШ ТАЪСИРИДА ЎЗГАРИШИ

Н.Н. Хуррамов [1] , Т.А. Абдурахмонов [2]
[1] Ўзбекистон Миллий университети магистранти
[2] Ўзбекистон Миллий университети Тупроқшунослик
ва агрокимё кафедраси профессори в.б

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 23-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 27-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Орол бўйи, тупроқ, саҳроланиш, шўрланиш, ер майдонлари, қоплам, қатлам, мелиоратив.

ANNOTATSIYA
Ушбу мақолада Орол бўйи ҳудудидаги тупроқларни шўрланиш жараёнларини вужудга келиши ва шўрланиш даражалари, тупроқларни ва ўсимлик қопламини ҳолати ҳақида қисқача маълумотлар келтирилган. Шу билан бирга саҳроланиш асосан қайси ҳудудларда шакилланиб бораётганлиги ҳақида тушунчалар берилган.

Кириш. Бугунги кунда дунёда «саҳроланиш жараёни материклар юзасининг 36-40 фоизини қамраб олган бўлиб, унинг ўсиб боришини Африканинг Рифита шельфи, Чад, шимолий ва жанубий Американинг Атакама чўли, Ғарбнинг буюк ҳавзаси, Осиёнинг Чана, Балхаш, Орол каби денгиз кўлларининг йўқолиб кетиши ёки жиддий равишда кичрайиб қолганлигида ҳам кўриш мумкин. Саҳроланиш жараёни таъсирини юмшатиш ва уларнинг ечимини топиш мақсадида 1994 йил 17 июнда Парижда саҳроланиш билан курашиш бўйича Конвенция қабул қилинган. Бу конвенция Ўзбекистон Республикасида 1994 йил 7 декабрда имзоланган ва 1995 йилда ратификация қилинган». Бундай тупроқ унумдорлиги

паст, деградация ва саҳроланишга учраган, турли даражада шўрланган ерларнинг хосса- хусусиятлари ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш ҳамда улардан самарали фойдаланиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида «...глобал иқлим ўзгариши ва Орол денгизи қуриб қолишининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш» бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган. Орол бўйи ҳудудларида деградация ва саҳроланиш жараёнларини аниқлаш, мавжуд салбий жараёнлар таъсирини юмшатиш, тупроқлар унумдорлигини сақлаш, ошириш, бошқариш, ерлардан самарали фойдаланиш, уларни муҳофаза қилишга қаратилган тадқиқотларни олиб бориш ҳамда илмий асосланган самарадор чора-тадбирларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади [1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 январдаги ПҚ- 2731-сон «2017-2021 йилларда Орол бўйи регионини ривожлантириш бўйича давлат дастури тўғрисида»ги ва 2018 йил 16 октябрдаги ПҚ-3975-сон «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Оролбўйи халқаро инновация марказини ташкил этиш тўғрисида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Дунёда тупроқ қопламларида юз бераётган саҳроланиш жараёнларини аниқлаш, уларни олдини олиш ёки юмшатиш бўйича қуйидаги устувор йўналишларда илмий изланишлар олиб борилмоқда. Жумладан, антропоген босимнинг кучайиши ва глобал иқлим ўзгаришлари таъсирида юзага келаётган саҳроланиш жараёнларининг олдини олиш; тупроқлар мелиоратив-экологик ҳолатини яхшилаш; тупроқдаги ирригацион эрозиясига қарши курашиш; тупроқларни иккиламчи шўрланишдан асраш ҳамда саҳроланиш таъсиридаги тупроқлардан самарали фойдаланишга қаратилган илмий тадқиқотларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда [2,3].

Тадқиқот натижалари. Тупроқ қоплами биосферанинг асосий компонентларидан бири бўлиб, барча экотизимларнинг вужудга келиши, ривожланишида муҳим функционал роль ўйнайди. Тупроқ қопламининг шаклланиши, трансформацияси, унумдорлик қобилиятининг вужудга келиши табиий шароитда маълум қонуниятлар асосида юз беради ҳамда шу шароитда тупроқ ва уни ҳосил қилувчи омиллар ўртасида экологик мувозанат вужудга келади. Лекин, табиатда юз берадиган антропоген ўзгаришлар йиллар давомида экотизимлар . ўртасида вужудга келган мувозанатни ўзгартирган. Бундай ҳолат биосферанинг асосий компоненти бўлган тупроқ қоплами, ўсимлик ва ҳайвонот оламининг биохилма-хиллигини, жой рельефи, шунингдек иқлим кўрсаткичларини ҳам ўзгаришига олиб келган [4].

Кейинги йилларда Орол бўйи ҳудудларида табиий ва антропоген таъсирнинг кучайиши, Орол денгизининг қуриб бориши билан боғлиқ экологик ҳолатнинг кескинлашуви натижасида, регионда тупроқ компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва барқарорлигиги салбий томонга ўзгариб, табиий мувозанат бузилди, баъзи ҳудудларда минераллашган

ер ости сувлари юзага яқин кўтарилган бўлса, қолган майдонларда курғоқланиш ва саҳроланиш жараёнлари фаоллашиб, шўрланишларни кучайишига олиб келган.

Шўрланишларнинг кучайиши ҳудуднинг турли қисмларида шўрланиш даражаси, типлари (химизми)ни шаклланишига, тупроқ қопламларида заҳарли тузлар заҳирасини кескин ошишига, тупроқлар унумдорлиги ва мелиоратив ҳолатига салбий таъсир этган [5].

Саҳроланиш жараёнлари таъсирида Орол бўйи атрофларидаги катта майдонларда шўрхоклар ҳосил бўлган. Суғориладиган ерлар мелиоратив-экологик ҳолатининг кескин ёмонлашуви, тупрокда туз тўпланиш, иккиламчи шўрланиш жараёнларини фаоллашуви, шўрланган ерлар майдонларини йил сайин ортиб бораётганлиги, экин майдонлари ҳажмини камайишига, маданий экинлар ҳосилдорлигининг пасайишига олиб келган.

Деградация ва саҳроланиш жараёнлари таъсирида Орол денгизи тубида тўпланиб қолган заҳарли тузлар, суғориладиган ер майдонларига дефляция жараёнларида олиб бориб ётқизилиши ва ушбу ер майдонларининг экологик-мелиоратив ҳолати оғирлашган натижада, қишлоқ хўжалигининг айланма фондидаги суғориладиган унумдор ерлар маълум даражада ишлаб чиқаришдан чиқиб кетган.

Саҳроланишнинг асосий босқичларида Орол бўйи ҳудудлари суғориладиган тупроқлари юзаси сувда осон эрувчан тузлардан иборат бўлган қатқалоқ билан қопланади ва ушбу ерларда шўрсевар галофит ўсимликлар тарқалади. Натижада, саҳроланиш жараёнлари таъсирида тақир тупроқларни ўзгарганлиги, қатқалоқли зичлашганлиги, қатқалоқ остида қатламли қатламчаларнинг ҳосил бўлганлиги, гумус миқдори камайганлиги, тупроқ қопламини қуруқлашиши ҳамда сизот сувларининг сатҳи пасайганлиги кузатилди. Тупроқнинг юза қисмида ўсимликлар атрофида қум тўпланган ниҳоят, бу ҳудудлардаги ўсимлик қоплами ўрнини қора саксовуллар эгаллаётганлиги кузатилди.

Саҳроланиш жараёнларини салбий оқибатлари Амударёнинг чап ва ўнг қирғоқларидан танланган массивларини тупроқ қопламларида, табиий ва антропоген омиллар таъсирида содир бўлаётганлиги кузатилди.

Ўтказилган тупроқ тадқиқот натижалари қайта таҳлил қилиш ва солиштириш жараёнида Орол бўйи тупроқ қопламлари ҳолатларини тўла очиб бера оладиган яъни суғориладиган, мелиоратив ҳолати мураккаб бўлган тупроқларда грунт сувлари сатҳи 2010 йилда 135- 200 см да турган бўлса, тадқиқотлар ўтказилган 2016-2018 йилларда грунт сувлари сатҳи тупроқ юзасига яқин (ўртача 120-155см) жойлашганлиги Қорақалпоғистон Республикасининг Хўжайли, Шуманай, Амударё, Қўнғирот, Мўйноқ ва Нукус туманларида тарқалган гидроморф тупроқларида қайд этилди.

Саҳроланиш жараёнлари таъсирида Орол бўйи ҳудудларида жами шўрланган ерлар майдони 91,4% ни ташкил этади (2016 йил Тупроқ бонитировкаси шўъба корхонаси маълумотлари). Бу ҳолат келгусида экинлар ҳосилдорлигини мунтазам ошириб боришга имкон бермайди. Ерлардан тўғри ва самарали фойдаланиш, тупроқлар мелиоратив-экологик ҳолатини яхшилаш, унинг унумдорлик ва маҳсулдорлигини сақлаш ва ошириб бориш учун агротехник ва агромелиоратив тадбирларни ўз вақтида ўтказиш муҳим аҳамият касб этади.

Орол бўйи ҳудудларида саҳроланиш жараёнлари таъсирида турли даражада шўрланган тупроқлар шаклланган. Амударё олдинги “тирик” дельтасининг сезиларли қуриши XX асрнинг 60-йилларидан бошланган. Ҳар йили дарёнинг тошқин сувлари бостириб келиши, минг йиллар давомида Амударё сувлари билан келтирилган аллювиал ётқизиқлар тупроқ пайдо қилувчи она жинслар сифатида хизмат қилган. Бу ётқизиқларнинг турли хилдаги механик таркибга эга бўлиши грунт сувлари оқимини секинлаштиради шунингдек, ҳароратнинг юқорилиги тупроқнинг капиляр томирлари орқали юзага яқин келган грунт сувларини жадал буғланиши натижада ҳудуд тупроқ қопламларини турли даражада шўрланишига олиб келган. Бундан ташқари, Амударё сувларининг минераллашганлик даражаси йиллар давомида ортиб борган яъни, 1950-1963 йилларда ўртача 0,553 мг/л, 1985 йилда 1131 мг/л, 1997 йили 1148 мг/л, 2008 йилда 1250 мг/л гача ошганлиги қайд этилган. Саҳроланиш жараёнлари таъсирида Орол бўйи ҳудудларида бутун табиий шароит яъни иқлимнинг глобал ўзгариши, тупроқ қопламининг ўзгаришига ўзининг катта таъсирини кўрсатган. Қуруқ иқлим шароитида, денгизнинг қуриган тубидаги очилиб қолган ётқизиқлар: қумлар, қумоқлар, қумокди, лойли жинслар устида тупроқ пайдо бўлиш жараёнлари тубдан ўзгариш жараёнлари бошланганлиги кузатилди. Хусусан, Шуманай туман тупроқ қопламининг хосса-хусусиятларида кейинги 50-60 йил давомида кучли ўзгаришлар кузатилган. Туман тупроқ қопламида кескин ёки катта ҳажмдаги ўзгаришлар фақат янги ўзлаштирилган ер майдонлари ҳисобига ўзгариб турган.

Шуманай тумани тупроқ қопламининг мелиоратив ҳолати ўтган даврлар мобайнида нисбатан ўзгаришга учраган бўлиб, кучсиз шўрланган ер майдонлари 1966 йилда туман умумий майдонининг 33,4% ташкил этган бўлса, 1992 йилда 43,3% ва 2017 йилга келиб улар майдони 20,82%; ўртача шўрланган ерлар 1966 йилда 22,2%, 1992 йилда 38,3% ва 2017 йилда 47,67% ни; кучли шўрланган ерлар 1966 йилда 26,6% ва 2017 йилда 16,74% ни ва жуда кучли шўрланган ер майдонлари 1966 йилда 14,6%, 1992 йилда 11,0% ва 2017 йилда 14,77% ташкил этган. Утган 50 йил давомида туман ер майдонларида кучсиз шўрланган тупроқдар 1966 йилда 20,8%, 2017 йилда 33,4%, ўртача даражадаги шўрланган ер майдонлари ҳажми 1966 йилда 22,2% ни ташкил қилган бўлса, 2017 йилга келиб бу кўрсаткич 47,7% ни, кучли шўрланган тупроқлар 1966 йилда 16,7%, 2017 йилда эса 26,6 %, жуда кучли шўрланган тупроқлар 1966 йилда 14,8 ва 2017йилда 17,8% ни ташкил этган. Туман тупроқ қоплами мелиоратив ҳолатидаги ушбу салбий жараёнлар, Орол бўйи ҳудудларида экологик ҳолатни кейинги 50 йил мобайнида табиий шароитларни кескин ўзгариши оқибатида келиб чиқганлиги қайд этилди. Шуманай тумани тупроқлари унумдорлик кўрсаткичларини шаклланишида, унинг таркибидаги қишлоқ хўжалиги экинлари учун зарур бўлган гумус ва асосий озиқа моддалари муҳим аҳамиятга эга.

Суғориш сувлари таркибида сувда осон эрувчан тузлар миқдорининг ортиб бориши, суғориладиган тупроқларга ҳам ўз таъсирини кўрсатган, яъни йиллар давомида узлуксиз суғоришлар тупроқ таркибидаги тузларни тўпланишига олиб келган. Бу эса ушбу тупроқларда саҳроланиш жараёнларини бошланишига бирламчи манба бўлган. Суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқлардаги тузлар

таркибида С1 ва БС^гузлари доимо устунлик қилган. Тупроқларда сувда эрувчан тузлар заҳирасининг ортиб бориши ўз навбатида, ўсимлклар сонининг ҳам сийраклашувига олиб келади ва оқибатда, тупроқларга ўсимлик қолдиқларини тушиши ва унинг минераллашуви натижасида ҳосил бўладиган гумус миқдорининг кескин камайишига олиб келади. Шу нуқтаи назардан, ўрганилган тупроқларни кейинги 50-60 йиллар давомида улар (тузлар) микдорини ортиб бориши ҳудудларда саҳроланишни келтириб чиқарган.

Янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларда гумус миқдори ўрганилганда албатта тупрокдаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига боғлиқ ҳолда ва органик қолдиқларни минераллашув жараёнлари ва намлик, рельеф билан ҳам боғлиқ. Тупроқларда гумуснинг рельефга қараб ўзгариши тўғрисида Л. Турсунов ўз ишларида кўрсатиб берган. Ўрганилган туман тупроқлари саҳроланиш жараёни таъсирида, деградация ва дегумификацияга учраганлиги натижасида гумус миқдорининг камайганлиги қайд этилди. Ўрганилган янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларини ҳайдов қатламида гумус микдори ўртача 0,968% гача тебранади, лекин гумуснинг бу микдори қуйига томон 24-3 7см дан бошлаб кескин камайиб бориши кузатилади. Ўрганилган тупроқларни барчаси гумус билан кам даражада таъминланган. Янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларининг унумдорлик кўрсаткичлари бевосита вегетация даврида тупроқга ишлов бериш, органо-минерал ўғитлардан фойдаланиш, ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашга боғлиқ. Шу сабабли ўрганилган тупроқларга ограник ва минерал ўғитларни нотекис солиш, қишлоқ хўжалиги экинлари билан олиб чиқиб кетилган моддалар ўрнини етарли даражада тўлдириб борилмаганлиги ушбу тупроқларни унумдорлигида номутаносибликни келтириб чиқарган. Тадқиқотларда ўрганилган Шуманай тумани янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларида ҳаракатчан фосфор миқдори 1966 йилда 20,2 мг/кг ни, 1992 йилда 24,0 мг/кг ва 2017 йилда 28,5 мг/кг ни ташкил этган бўлиб, ўтган 52 йил давомида суғориладиган ушбу тупроқларда ҳаракатчан фосфор микдори кам миқдорда бўлса ҳам ортиб борганлиги аниқланди, лекин тупрокда улар миқдори кам таъминланганлик даражасида қолганлиги қайд этилди. Бу ҳолат суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларда нафақат инсонлар томонидан минерал ўғитларни киритилиши балки, тупрокда биоген фосфорни тўпланиши билан ҳам боғлиқ бўлган. Яъни, 2017 йилга келиб тупрокдаги ҳаракатчан фосфор микдори ўртача 28,5 мг/кг ташкил этган, лекин ушбу тупроқларни ўртача 52 йилдаги микдорини ҳисобланса 24,2мг/кг ташкил этган (1-жадвал). Маълумотларга кўра, узоқ муддатлар давомида бир хилда экинларни узоқ муддатлар давомида экилиши, тупрокда ўсимлик ўзлаштира оладиган фосфор шаклини ҳам камайишига олиб келган.

1-жадвал.

Янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларда ҳаракатчан фосфор ва алмашинувчан калий миқдорининг ўзгариши

Тупроқ номи	Қатламлар чуқурлиги, см	Ҳаракатчан фосфор мг/кг ҳисобида					
		1966*		1995**		2017***	
		P_2O_5	K_2O	P_2O_5	K_2O	P_2O_5	K_2O
Суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқ, кучсиз шўрланган	0-24	20,2	281	24,0	184,8	28,5	139
	24-37	18,9	233	19,2	192,8	25,0	84
	37-54	14,7	201	15,1	168,7	13,0	96
	54-86	11,1	145	13,2	176,7	11,0	65
	86-117	7,1	134	11,6	132,6	10,3	63
	117-140	6,8	87	10,5	132,6	9,0	47
	140-175	4,1	-	3,8	-	4,1	-

1966 йил маълумотлари Тупроқ бонитировкаси (аввалги Республика тупроқ экспедицияси) ШК архивидан олинган. **1995 йил Тупроқшунослик ва агрокимё ИТИ маълумотлари. 2017* Рамазон Б.Р. маълумотлари.*

Суғориладиган тупроқларни сахроланиш жараёнига 1960 йиллардан бошлаб учраганлиги, тупроқларда шўрланишни кучайиб борганлиги ва даврий шўр ювишлар натижасида, тупроқларни юқори қатламларидан қишлоқ хўжалиги экинлари ўзлаштириши мумкин бўлган ўғитларни ҳам қуйига ювилиши, улар миқдорининг нисбатан камайиб боришига сабаб бўлган.

Шуманай туманининг янгидан суғориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқларида гумус ва ҳаракатчан фосфор моддалари билан кам даражада таъминланганлиги, ўз навбатида алмашинувчи калий моддаларига таъсир этган. Яъни тупроқ таркибидаги алмашинувчи калий 1966 йилда ўртача 281 мг/кг (ўртача), 1995 йилда 184,6 мг/кг (кам) ва 2017 йилда 139 мг/кг (кам даражада) ни ташкил этган бўлиб, унинг миқдори ўтган 52 йил давомида динамик ўзгаришда яъни камайиб бориши кузатилди [6].

2017 йилга келиб ҳудуд тупроқ қопламларида ялпи сахроланиш жараёнларини жадаллашуви натижасида, ушбу тупроқларда алмашинувчи калий миқдорининг кам таъминланганлик кўрсаткичлари намоён бўлди. Тупроқларга калийли минерал ўғитларни етарли даражада солинмаслиги ҳамда тупроқ таркибидаги ялпи калий (заҳира)ни эриб алмашинувчи калий шаклига ўтишини камлиги тупроқда калий моддаларини камбағалашувига олиб келган. Бу эса ўз навбатида қишлоқ хўжалик экинлари маҳсулдорлиги ҳамда тупроқлар унумдорлигига салбий таъсир этганлигида кўринади.

ХУЛОСА. Глобал иқлим ўзгариши ва узоқ йиллар давомида юзага келган табиий мувозанатнинг бузилиши, биринчи навбатда сув заҳираларининг қайта тақсимланиши натижасида Орол денгизининг қуриши таъсирида денгиз бўйи ҳудудларида қурғоқланиш жараёнлари кучайиши сабабли тупроқ қопламининг сезиларли ўзгаришига сабаб бўлган. Бу ўзгаришлар Амударёнинг олдинги «тирик» дельтаси ҳудудларида грунт сувларининг кескин камайиши ва

уларнинг минерализацияси ошиши, ўсимлик қопламининг сезиларли камайиши, тупроқ қопламининг ўзига хос эволюция жараёни юз бериши кабиларда намоён бўла бошлаган.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ- 4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 январдаги ПҚ- 2731-сон «2017-2021 йилларда Орол бўйи регионини ривожлантириш бўйича давлат дастури тўғрисида»ги меърий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 октябрдаги ПҚ- 3975-сон «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Орол бўйи халқаро инновация марказини ташкил этиш тўғрисида»ги қарорлари.

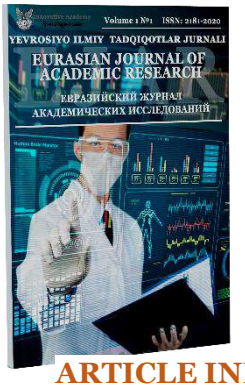
4. Герасимов И.П. и др. Проблемм Аральского моря и антропогенного опустьшивания Приаралья / Проблемм освоения пустьшь. 1983 №6. С. 22 - 33.

5. Жураева Г.Ш., Парпиев З.Т. Орол бўйи ерларида ва сувларида тузли қатламларнинг ҳосил бўлиш омиллари Орол денгизи ҳудудидаги экологик ва мелиоратив вазият хусусида Тупроқшунослик - мамлакат экологик ва озиқ- овқат хавфсизлиги хизматида Республика илмий - амалий анжумани мақолалари тўплами. Тошкент 2016. Б. *146* - 149.

6. Ўзбекистон Республикаси ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида Миллий Ҳисобот. - Тошкент. “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси, 2009. - Б. 92.

7. Рамазонов Б.Р. Орол бўйи ҳудудларининг тупроқ қоплами ва тупроқ хоссаларининг саҳроланиш таъсирида ўзгариши (Қорақалпоғистон Республикаси тупроқлари мисолида). Дис. автореф...Тошкент, 2019. Б. 1-17.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND ONLINE PLATFORMS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Solidjonov Dilyorjon Zoirjon ogli [1]
Scientific adviser: Mulaydinov Farhod Murotovich [2]
[1] 1st year student Foreign Language and Literature: English Kokand University
[2] Head of Business Department Kokand University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4729566

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

information technology, education, mobile learning, online platforms, students, distance learning

ABSTRACT

This article provides a number of guidelines for the use of information technology in education. There is information about various online platforms for teachers and new systems that increase students' enthusiasm for lessons, as well as instructions on how to use them.

TA`LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ONLINE PLATFORMALARDAN FOYDALANISH

Solidjonov Dilyorjon Zoirjon o'g'li [1] ,
Ilmiy rahbar: Mulaydinov Farhod Murotovich [2]
[1] Xorjiy til va adabiyoti: Ingliz tili birinchi bosqich talabasi Qo'qon Universiteti
[2] Biznes kafedrasi mudiri Qo'qon Universiteti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma'qullandi: 27-aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

axborot texnologiyalari, ta'lim, mobile learning, online platformalar, o'quvchilar, masofaviy ta'lim.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada, ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun bir qator ko'rsatmalar berilgan. O'qituvchilar uchun turli xildagi online platformalar va o'quvchilarni darslarga ishtiyoqini oshiruvchi yangi tizimlar haqida ma'lumotlar, ulardan foydalanishga ko'rsatmalar keltirilgan.

Mamlakatimizdagi axborot texnologiyalar haqida gap ketganida har doim va hamma faqat internetimizning sifati, sekinligi va qimmatligi shunga o'xshash salbiy fikrli gaplar bilan o'z e`tirozlarini bildirishadi. Biz esa hozir eng iliq va yaxshi fikrlar bilan yondoshamiz. Hozir kunda yurtimizda aborot texnologiyalari kundan-kunga rivojlanib bormoqda deb aytsak bo'ladi.

Axborot tushunchasi: axborot (informatsiya) tushunchasi lotin tilidagi «informatio» so'zidan olingan bo'lib, bayon etish, tushuntirish, izohlash kabi ma`nolarni bildiradi. Axborot deyilganda biz radio va televideniya xabarlarini, kitob, gazeta,

berilganlar bazasi, kutubxona ma'lumotlarini, insonlar bilan muloqot qilish orqali va ilmiy jurnallardan olingan bilimlarni nazarda tutamiz. Axborot texnologiyalari deganda oddiy misol tariqasida ijtimoiy tarmoqlarni misol tariqasida qilib olsak ham boladi. Chunki bugungi kundan jamiyatimiz odamlari televizor yoki radiodan ham ko'proq vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda vaqt sarflayapti. Ayniqsa pandemiya davrlarida. Yaxshilab e`tibor beradigan bo'lsak, pandemiya davri odamlari yangi, zamonaviy va serdaromad kasblar bilan tanishish va uni egallashga yordam berdi. Masalan: bloggerlik, grafik va interyer dizaynerlik, ijtimoiy tarmoqlar (SMM) dizayneri va marketologlik kasblari egalari ko'paydi. Agar siz ushbu kasblardan birini egasi bo'lsangiz, butun dunyo bo'ylab, uyda o'tirgan holatda ishlash mumkin, asosiysi halol va serdaromad. Hech o'ylab ko'rganmisiz, O'zbekistonimizda fantastik va kassabop kinolar kam, yo'q desa ham bo'ladi. Bilsangiz, "Marvel" kinostudiyasi ko'plab fantastik kinolari maxsus effekt beruvchi dasturlar yordamida yaratiladi. Demak bizni ham shunday kinofilmlar ishlab chiqarish ya'ni suratga olish uchun Grafik dizaynerlar va 3D effektlar bilan ishlovchi dasturlarni mukammal biladigan kasb egalari kerak. Axborot texnologiyalarni bugungi kundagi yana bir katta o'rni Dasturiy injinering. Bu ham albatta rivojlanmoqda. Mamlakatimizda dasturlashni o'rgatish uchun alohida lohiya bor. Bu "Bir Million O'zbek Dasturchilari" (https://uzbekcoders.uz) loyihasi. Bu loyiha mutlaqo tekin. Ro'yhatdan o'tgandan so'ng o'zingiz qiziqgan dasturlash sohasini tanlab va unda o'qishingiz mumkin. Masofasviy shaklda, uyda o'tirgan holatda o'rganishingiz mumkin.

Ta`lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish, bu darsingiz paytida o'quvchilar e'tiborini 80% o'zingizga tortish demakdir. Chunki, bugungi yoshlarning ko'p qismi texnologiyalarga qiziqishadi. Darsingiz vaqtida foydalanish uchun bir qator namunalarni ko'rib chiqamiz:

- quizizz.com Viktorinalar ushbu sayt o'qituvchilar uchun maxsus platforma bo'lib, o'tilgan mavzu yoki o'zingiz istagan savollar bilan, o'quvchilaringiz o'rtasida musobaqa o'tkazishingiz mumkin. O'qituvchi testlarni o'zi tuzib chiqadi va tog'ri variantlarni saytga taqdim etadi va musobaqa ssilkasini olib o'quvchilarga ulashadi. Ssilka ulashishda eng qulay yo'l Telegram ijtimoiy tarmog'ini tavsiya qilaman. Ushbu saytdan ro'yxatdan o'tish va udan foydalanish haqida ma'lumotlarni YouTube dan ko'rib o'rganishingiz mumkin. Bu saytning ijobiy tomonlari shundaki, siz uyushtirgan musobaqa haqida to'liq statistik ma'lumotlar bilan tanminlaydi. Qancha miqdordagi qatnashilar to'g'ri javob berdi, qanchasi xato, kimlar ko'proq to'g'ri javob topmoqda va uni javob yo'llash tezliginiyam inobatga olgan holda Top reyting yaratadi. O'quvchilar bu platformada test ishlab, musobaqada qatnashganida qiziqqonlik bilan harakat qiladi va o'qiganlari yodida qoladi.
- https://kahoot.com Kahoot – bu ham viktorina ko'rinishida musobaqa tashkil etish uchun sayt. Bu platformani mobile versiyasi ham bor. Google Play orqali yuklab olishingiz mumkin. O'qituvchi, talab ava mustaqil o'rganuvchilar uchun alohida bo'limlar mavjud.
- thinglink.com/ Thinglink o'qituvchilarga musiqa, tovushlar, matnlar va fotosuratlar bilan interaktiv tasvirlarni yaratishga imkon beradi. Ular boshqa veb-saytlarda yoki Twitter va Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlarda bo'lishishi mumkin. Thinglink o'qituvchilarga o'z bilimlarini kengaytirishi mumkin bo'lgan interaktiv tarkib orqali o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan o'quv metodikalarini yaratish imkoniyatini taklif etadi. Hamda, ushbu

platformada 360/VR education texnologiyalaridan foydalanilgan bo'lib, sinfxonani jonli videoda ko'rishingiz mumkin. Sinfxonani qanday tuzishda va uni dizayni juda muhim.

❖ projeqt.com/ Projeqt - bu boshqa variantlar qatorida interaktiv xaritalar, havolalar, onlayn viktorinalar, Twitter xronologiyalari va videofilmlarni joylashtirishingiz mumkin bo'lgan dinamik slaydlar bilan multimedia prezentatsiyalarini yaratishga imkon beruvchi vosita. Sinf mashg'ulotlari davomida o'qituvchilar o'quvchilar bilan turli xil moslamalarga moslashtirilgan akademik taqdimotlar bilan bo'lishishlari mumkin.

❖ socrative.com/ Ta'limga ishtiyoqmand bo'lgan bir guruh tadbirkorlar va muhandislar tomonidan ishlab chiqilgan Socrative - bu o'qituvchilarga o'quvchilar mobil qurilmalar yordamida, xoh smartfon, ham noutbuk yoki planshet yordamida hal qiladigan mashqlar yoki o'quv o'yinlarini yaratishga imkon beradigan tizim. O'qituvchilar mashg'ulotlar natijalarini ko'rishlari mumkin va bunga qarab, ularni yanada moslashtirish uchun keyingi darslarni o'zgartirishi mumkin.

❖ https://ed.ted.com TED-Ed - bu o'qituvchilar, talabalar, animatorlar - umuman bilim va yaxshi g'oyalarni kengaytirishni xohlaydigan odamlar hamkorligida ta'lim darslarini yaratishga imkon beradigan ta'lim platformasi. Ushbu veb-sayt o'qituvchilar uchun ham, talabalar uchun ham ma'lumotlardan foydalanishni demokratlashtirishga imkon beradi. Bu yerda odamlar boshqalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari mumkin.

❖ https://www.ck12.org/student/ cK-12 bu Amerika Qo'shma Shtatlari va dunyodagi K12 bozori uchun o'quv kitoblarining narxini pasaytirishga qaratilgan veb-sayt. Maqsadga erishish uchun ushbu platforma o'zgartirilishi va tarkibida video, audio va interaktiv mashqlarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan ta'lim materiallarini yaratish va tarqatish imkonini beradigan ochiq manbali interfeysga ega. Shuningdek, u har bir mintaqada nashr etilishi va kerakli tahrir standartlariga mos kelishi mumkin. CK-12 da yaratilgan kitoblar har qanday o'qituvchi yoki talabaning ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin.

❖ https://deck.toys/ Deks.Toys - ushbu platforma o'qituvchilarga o'zlarining oson vositalaridan foydalangan holda onlayn darslar yaratishda va almashishda yordam beradi. Dars davomida turli xil o'qitish yo'llarni taklif qilish, darsning boorish jarayonini yanada quvnoq va zavqli qilishga yordam beradi. (Izoh: O'qituvchilar va talabalardan Google yoki Microsoft hisob qaydnomalariga ega bo'lishlarini talab qiladi.)

❖ https://edu.google.com/intl/ru/products/classroom/ Google Education - ko'p o'qituvchilar buni allaqachon o'z sinflari uchun eng yaxshi virtual o'quv platformalaridan biri sifatida ishlatishadi. Bu yerda yangiliklar kashf etish uchun juda ko'p narsa bor, ko'plab texnologiyalari foydalanish uchun oson, shuning uchun sho'ng'ishdan qo'rqmang! Ishni boshlaganingizdan so'ng, Google Meet, Google Slides manbalaridan ham bemalol foydalana olasiz.

❖ https://www.microsoft.com/en-us/education/products/teams MicrosoftEdu - Microsoftning ta'lim uchun yaratilgan online platformasi juda foydali va katta auditoriyaga ega! Birgalikda dars olib borsa bo'ladigan sinflarni yaratish, professional o'quv jamoalarida bog'lanish va hamkasblar bilan bog'lanish imkoniyati. Shaxsiy va guruh suhbatlarini olib borish, fayllarni saqlash va hatto platforma orqali qo'ng'iroqlarni amalga oshirish. Bundan tashqari, sizning virtual sinfingiz xavfsiz tarzda ta'minlashingiz mumkin.

❖ https://eduplanet21.com/ Edeplanet - ushbu platformada o'qituvchilar ta'lim

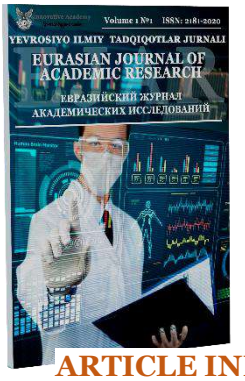
sohasidagi eng taniqli rahbarlarining o'qitish yo'llari to'plamidan foydalanishlari mumkin. Mavzularni qanday tushuntirish, talabalarning e'tiborini jamlash tog'risida bilimlarni dunyoning tajribali pedagoglarning nazaryalaridan foydalanishingiz mumkin.

Yuqorida online platformalar sinfxonangizda foydalanish mumkin bo'lgan yangi online platformalar ro'yxati bilan tanishib chiqdingiz. Ulardan foydalanish, darsingiz sifatini oshirishga juda katta ta'sir o'tkazadi. Bu platformalarning bir qismi bizning universitetda foydalaniladi. Darslari davomida ushbu online platformalardan foydalanadigan darslarga kirganimizda, u darsga qiziqish, online viktorina orqali talabalar orasida do'stona raqobat, darslarni o'zlashtirishimizda yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.A. Abduqodirov, A. G. (2004). Axborot Texnologiyalari. Toshkent: "O`qituvchi"
2. Maxarov, T. A. (2012). Axborot tizimlari nazriy asoslari. Toshkent.
3. Qosimov, S. S. (2006). Axborot texnologiyalari. Toshkent: "Aloqachi"
4. Solidjonov, D. Z. o'g'li. (2021). STEAM TA`LIM TIZIMI VA UNDA XORIIY TILLARNI O'QITISH. *Science and Education*, *2*(3), 309-312. Retrieved from https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/1144
5. Solidjonov, D. Z. o'g'li. (2021). THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF INTERNET TECHNOLOGIES ON EDUCATION AT PANDEMIC TIME IN UZBEKISTAN. СТУДЕНТ ГОДА 2021: сборник статей XVII Международного научноисследовательского конкурса. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2021. – 154 с. https://naukaip.ru/wpcontent/uploads/2021/02/%D0%9A-282.pdf

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EMPLOYMENT IN AGRICULTURE

Barakayeva Dilbar Hafizovna [1]
Subhonova Hushnuda Subkhonzoda [2]
[1] Senior teacher SamISE
[2] Student of SamISE

https://doi.org/10.5281/zenodo.4729608

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

employment, farming, export, industry, low-income population, agricultural sector, innovative technologies.

ABSTRACT

This article highlights the importance of employment in agriculture, how it affects the development of the economy of Uzbekistan and the way of development of agriculture.

Employment is the activity of people that does not contradict the Constitution and the laws of the Republic of Uzbekistan, related to the satisfaction of their personal and social needs, bringing them earnings (labor income). According to the Constitution of the Republic of Uzbekistan, citizens of the Republic of Uzbekistan have the exclusive right to dispose of their abilities for productive and creative work and to carry out any activity not prohibited by law, including those not related to the performance of paid work. [1]

Agriculture is a branch of the economy aimed at providing the population with food and obtaining raw materials for a number of industries. It is important to note that agriculture is one of the most important industries in almost all countries of the world. In the modern world, the agri-food sector, which includes agriculture, food and light industry, plays a vital role in the economy of Uzbekistan. In 2019, its share in the country's GDP was the largest at 41%, and it accumulated 19% of all export earnings. Agriculture alone now accounts for 28% of GDP. It employs more people than any other industry - 27% of the total workforce, or more than 3.65 million citizens. Despite the dire socio-economic consequences of the coronavirus pandemic for Uzbekistan, this industry continues to be an important driver of economic growth. It is projected to grow by 2.8% in 2020, compared with 0.6% growth in national GDP.

One of the advantages in agriculture is the ability to create more jobs than is currently happening. It is estimated that through thoughtful government support and investment in the agri-food sector, 700,000 to 1.3 million new workers can be employed annually. This is more than enough to solve the issue of creating jobs for 600 thousand young people who annually replenish the labor market throughout the country. The value of agriculture lies not only in the number of jobs created here. Employment in this sector has a stronger impact on reducing

[1] https://www.lex.uz/acts

poverty and inequality than in any other industry. About 80% of the country's low-income citizens live in rural areas, and their income is almost entirely dependent on agriculture. Due to the coronavirus outbreak in 2020, poverty rates in Uzbekistan are projected to rise for the first time after declining over twenty years. The experience of various countries confirms that economic growth in agriculture helps to reduce poverty by 2-3 times. This figure is higher than in any other sector of the economy. Thus, agricultural jobs not only help to reduce poverty, but also expand the opportunities for wider participation of the rural population in various economic processes. This rule is no exception in the case of Uzbekistan. So, what does the country need to do to achieve these goals? [2]

The total state control and insufficient level of public investment in agriculture, which existed until recently, have significantly reduced potential employment in the country's agri-food sector. Under the government procurement system, farmers were required to engage in monoculture production, growing cotton and wheat, and selling crops at low government prices. These crops are among the least profitable and at the same time the least labor intensive. In turn, the productivity of other crops was lower, since the land for them was allocated without taking into account the local conditions for their cultivation.

Population of the Republic of Uzbekistan as of January 1, 2021 is 34 million 558 thousand people, of which 49.4% are in rural areas and 50.6% live in the city. Employment of people living in rural areas, the increase in their well-being is carried out directly due to the ongoing economic and social reforms. Labor distribution by sector has changed in recent years. However, in our country agriculture is the main part of the workforce. The labor force in the Republic of Uzbekistan is 52.8% of the total population. With their conscious, purposeful activities, they make a significant contribution to the development of agriculture, as well as other sectors, increasing its efficiency. With the adoption of the

Employment Program by the Government of our country, great attention is paid to the use of labor resources in rural areas. In particular, the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-308 of March 23, 2006 "On measures to stimulate an increase in the livestock population in personal assistants, collective farms and farms." [3]

According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4947 on the development strategy , where the 3 priority includes the modernization and intensive development of agriculture. According to which the country will pay special attention to:

- strengthening the food security of the country;

- expansion of the production of an environmentally friendly product;

- increasing the export potential of the agricultural sector

- further optimization of sown areas, aimed at reducing the sown area for cotton and grain crops, with the placement of potatoes, vegetables, fodder and oilseeds, as well as

[2] https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/how-create-more-jobs-and-reduce-poverty
uzbekistan-focus-agri-food-sector

[3] **Agricultural economics (N.Nurmatov)**

new intensive orchards and vineyards on the released lands;

- creation and introduction of new varieties of agricultural products resistant to diseases and pests, etc.

It is important to point that, factors of increasing labor productivity in agriculture include:

- natural and climatic conditions;

- rational placement of agricultural crops on land, efficient use of arable land and irrigated land;

- acceleration of production;

- improving the quality of the material and technical base;

- implementation of scientific and technological development achievements;

- professional Development;

- improving the organization of work and material incentives.

The issue of increasing labor intensity in agriculture is very vital and is based on the specifics of this sector:

-Agriculture is currently the most diversified sector of the economy. This means that the problem of labor intensification is solved in different ways everywhere: in some cases it is self-employment as an incentive (agriculture, on its own territory; in these places the owner often works for free), in others - an increase in wages.

-Russia lags far behind developed countries in the production of agricultural machinery. For example, 10 tractors are installed per 1000 hectares of arable land, and in the USA - 36. Due to the low level of technical equipment in agriculture, more than 250 technological operations are performed manually in crop production. At the same time, labor costs are 4 times higher than in American farms.

The growth of agricultural production in the United States is mainly due to the growth of the material and technical base, the use of the achievements of scientific and technological progress, and the intensification of agricultural labor. Based on this, over the past 20 years, labor costs in certain sectors of agricultural production have decreased by 2-3 times. [4]

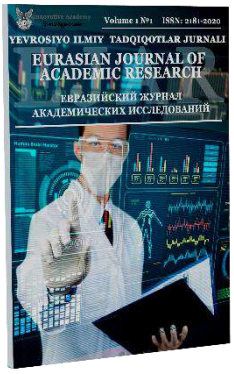
We think that in order to ensure employment for the population in rural areas, special attention should be paid to the introduction of innovative technologies in the agricultural sector. At the same time, improve the skills of local workers so that they can competently use the limited resources of the land to grow better quality products for the satisfaction of society. In addition, it is necessary to create conditions for farmers to have accurate and timely data on the opportunities and requirements for products in export markets, climatic

[4] **Economic Agriculture R. X. Yergashev**

REFERENCES:

1. Janobilova M.K., Makhmudova N.B.- National idea. development strategy of Uzbekistan;
2. Aziz Nurbekov, Uygun Aksoy, Hafiz Muminjanov and Alisher Shukurov "Organic agriculture in Uzbekistan. State, practice and prospects "
3. https://www.lex.uz/acts/9878
4. https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/how-create-more-jobs-and-reduce-poverty-uzbekistan-focus-agri-food-sector
5. Agricultural economics (N.Nurmatov)
6. Economic Agriculture R. X. Yergashev

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROMOTING AND ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Mamadjanova Tuygunoy Ahmadjanovna [1]
Mahfooz Arian [2]
[1] Termez State University, Head of the Department of Economics and Management, Ph.D.
[2] Masters, Termez State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4729682

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

Afghanistan, Economic growth; Exchange Rate; Foreign Direct Investment, Inflation; Interest Rate.

ABSTRACT

FDI is an important element of the economic development of any country and its functioning on market principles. They have a great importance for strengthening the economy of countries in transition and their integration into the world's economy. The modernization of national economies occurs with FDI help, by implementing advanced technologies, know-how sites, the most powerful equipment, and the new quality standards by switching to a higher type of growth. The purpose of this research is to identify of the policies to attract and promote FDI, adopted by host countries for foreign investors and are highlighted beneficial aspects of foreign investments flows on recipient economies. The research results show that policies aimed at ensuring access to foreign markets, those that are considering providing commercial facilities and last, but not least, policies focused on tax incentives are very important for foreign investors.

This study analyzes the relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and economic growth in Afghanistan. The objective of this paper is to examine the impact of major economic variables i.e., FDI, inflation rate, exchange rate and interest rate on economic growth of Afghanistan. The time series secondary data is used ranging from 2005-2016. GDP is considered as dependent variable, whereas FDI, inflation rate, exchange rate and interest rate are considered as independent variable. For this study multiple regression analysis has been used and the result shows that all variables show positive impact on economic growth except FDI and inflation rate which show negative impact. The study suggests that there is need of stabilization in inflation rate and considering the Foreign Direct Investment (FDI) the source of economic growth, there is a need of economic policy bound for attracting FDI.

1. Inroduction

The Relevance of the Topics: FDI were examined in the economic literature in various aspects of their impact on countries of origin or the host, benefits, costs, effects and variables observed or obscure etc. In the global economy, FDI is considered as an important factor and specific of economic growth.

Foreign direct investment (FDI) is particularly important for economic integration, opening up opportunities for accelerating growth, innovation and restructuring organizations.

A growing importance is given today to the problem of foreign direct investment (FDI), which is seen as the main factor of stimulating the economic growth. Attracting FDI has become increasingly important, most often based on the assumption that greater FDI flows bring some benefits to the economy of the receiving country. Foreign direct investment is an important and highly effective source for the development of a national economy. For Romania, as a country that wants to integrate into the world economy as efficiently as possible, but has limited resources of capital, FDI is a way to achieve such an objective. But beyond awareness of this reality, it is necessary to identify and implement practical and sustainable ways of attracting investments.

2. Literature Review

Definition of Investment Promotion: For the purposes of this research, investment promotion is defined to include only certain marketing activities through which governments try to attract foreign direct investors. Promotion excludes the granting of incentives to foreign investors, the screening of foreign investment, and negotiation with foreign investors, even though many of the organizations responsible for conducting investment promotion activities may also conduct these other activities.

Investment promotion includes the following types of activity: advertising, direct mailing, investment seminars, investment missions, participation in trade shows and exhibitions, distribution of literature, one-to-one direct marketing efforts, preparation of itineraries for visits of prospective investors, matching prospective investors with local partners, acquiring permits and approvals from various government departments, preparing project proposals, conducting feasibility studies, and providing services to the investor after projects have become operational. Definition of Investment:

The emphasis in this study will be on foreign direct investment: the establishment or purchase by residents of one country of a substantial ownership and management share-usually measured by a minimum equity stake of 10 percent-of a business in another country. At times during the study, reference will be made to reinvestment, defined to include any increase in the foreign holding in an existing investment, either through reinvested earnings or through inflows of new capital.

The foreign investor can be either an individual or a corporation, and the investment can be wholly owned by foreigners or a joint venture between foreign and local interests. Foreign direct investment excludes activities such as licensing, subcontracting, and portfolio investment, in which there is either no significant equity or no significant control by foreign management. Nevertheless, promotion efforts may well induce foreign firms to undertake activities other than direct investment. We shall not attempt to track such results.

On (2017) I have conducted a study on determinants of FDI in Afghanistan showing

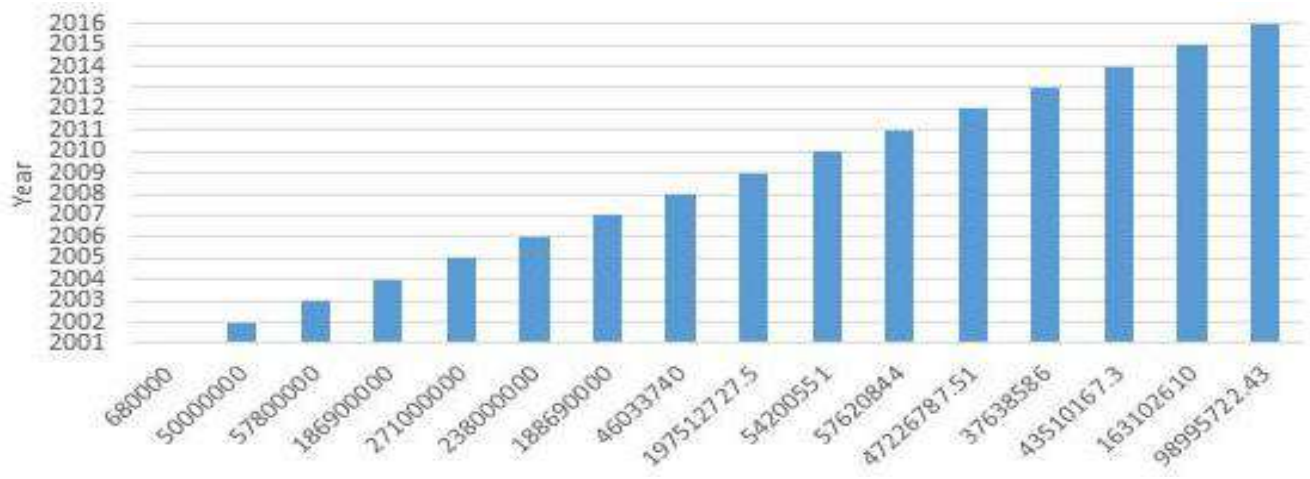
their capital inflow. There are investigations about the impact of FDI in Afghanistan economy in particular. Their research is supported by OLS method, for year (2005-2015) and the result of their study showed positive relation of FDI with determinants excluding inflation rate which showed negative impact. Muhammad et al. (2013) showed nexus between interest rate and investment from Pakistan perspective. These researchers have showed impact of interest rate for an investor, investing within country. They have used this method for year (1964-2012). The results of this study were that investment is one of the key determinants for GDP and it can cause an improved economy. They concluded that interest rate and investment are directly related to one another; hence fluctuation in interest rate would either cause loss in investment or saving for Pakistan economy. Ahmad (2013) focused on the economy of Pakistan showing that exchange rate is highly associated with growth rate. The result & analysis for this research study were that Pakistan occupies greater import balances than export balances, which lacks improvements in goods that are being exported. The research concluded that there is difference between balance of payments and trade balance and therefore the economy shows negative result and growth rate remains low. Zilinske (2010) conducted a study to show that foreign direct investments can have both the effects. There can be positive as well negative influence of FDI within a country. According to his research Greenfield FDI showed positive outcomes in a nation whereas merger & acquisition showed negative impact on economic growth of host country. Mun et al (2008) specifically designed their study to know the relationship of FDI and economic growth in Malaysia. They have used year (1970-2005) using OLS method. The result and analysis are such that FDI is a good source of income for Malaysian economy, as it attracts more employment, technology and competitive goods. Lee and Tcha (2004) concluded from their research paper that FDI is a moderating engine for economic growth and has considered as the only source which can bring growth and modernization for the countries with weak and low economies. Buckley et al. (2002) and De Mello (1999) study is based on China. They have used data for year 1996, 1999, 2000, and 2001. Based on their researcher findings, it was concluded that FDI has both positive and negative impact. The results lead to debatable topic, because they concluded we cannot entirely say FDI has positive or negative on an economy. So, they articulated it as conflicting findings. They say countries who possess that FDI has positive impact bring them capital inflow, job creation, increase in income level and many other aspects. Further they concluded that FDI is dependent on the social, economic, political, technology aspects or conditions of Host country whether they can support FDI or not. It entirely depends on capacity of host country to attract FDI. Malik and Chaodhry (2001) conducted their study for four Asian countries namely, India, Pakistan, Sri Lanka and Bangladesh. They wanted to examine the long run positive relationship with economies of these countries. This study used co-integration and error correction model. Hence according to their results, they said that there exists relationship between GDP growth rate and Inflation rate among all these four countries showing that a moderate inflation rate could lead to positive impact on economy. Hanson (2001) examined outward foreign direct investment (OFDI) in Chinese economy perspective. His conclusions are that china has strong effects of rising exports due to OFDI. The recommendations suggested that china should focus more on dual effects

of exporting and support platform for OFDI. Moreover, government should be supporting implementation of mixed inter-trade and strategies for investments, which could give opportunities for overseas investments. Borensztein et al (1998) analyzed 69 developing countries from previous two decades by regression framework. They concluded that FDI is an important vehicle for transmission of technology which contributes more to economic growth than domestic investment. They also determined that if a host country possesses sufficient advance technological capabilities, they can attract FDI from other countries. Balasubramanym et al (1996) examined the impact of FDI on developing economies. They have utilized OLS method and cross section method. Researcher also followed Durham (2004) whose study research conducted effects of FDI on economic growth of 80 developing countries, which suggested that FDI has and adverse effect dependent on the absorptive capacity of host country. According to their research countries who possess outward oriented trade policy can attract more FDI and have positive impact rather than countries having inward trade policy. From all research study, it is said that FDI is vehicle of economic growth to host countries, but if they are able to take benefit from inflows and transfer new technological aspects to host country.

So, the effects of foreign direct investment on economy of the host countries are yet debatable. A massive number of studies possess to find out the results of FDI on the economy but there is no agreement. Few of studies came up alongside the findings that FDI possesses positive affect on the economy as others conclude negative impact. Some studies discovered that the influence of FDI depends on the absorptive capacity of the host country that includes governmental, economic and technology condition. Based on all above research we also conclude our bases and more specifically to know FDI relationship with variables as Inflation rate, exchange rate, interest rate and etc., in economic growth in Afghanistan. FDI in Afghan Economy: Afghanistan Economy is one of the developing economies from eras of war and conflict. This economy has remained dependent over foreign aids and investments since 2001 (Taliban regime). A lot of challenges have been faced in post-2014 era regarding transitions into security, economic and political aspects. There has been decline in economy of Afghanistan due to extraction of international troops, assistance and grants. Economy of Afghanistan has struggled since start of 2016 with continuous uncertainty of provinces like Kunduz and Helmand which are key and northern provinces of Afghanistan, which showed progress of Taliban activities in those regions and became headlines hence investments declined and reason for such condition affected investors mind to investment their capitals in Afghanistan resulting extremely poor economy despite of fact that there have been improvements in life expectancy, income and literacy since 2001. Majority of Afghan population lacks housing shortage, clean water, electricity, medical care and unemployment. These factors cause Afghanistan living standard to be lowest in world among other countries. Resulting weak infrastructure, governance, insecurity, corruption, and government laws of country makes it hard and pose difficulties to future economic growth. Currently Afghanistan economy is dependent upon agriculture sector which covers an important portion of gross domestic product (GDP). And in year 2016 they had low harvests mainly of cereals. Due to instable security conditions weather has been aggravated causing diseases and

constrained agriculture productions. The Warsaw and Brussels conferences were crucial to ensure a continued support until 2020. Afghanistan's development partners pledged security grants of $4.5 billion and development support of $3.8 billion annually. Afghanistan government encourages FDI focused on improving infrastructure, pursing engagement in bilateral and multilateral trade agreements and trade related reforms in construction, telecommunication, and transport and logistic. FDI investments decreased from 2005 to 2013 in Afghanistan due to lack of rule of law. Afghanistan ranks last globally and regionally on the strength of investor protection in World Bank doing business 2012 report. The major sector attracting FDI in Afghanistan was the service sector 89 per cent while manufacturing attracted 10 per cent and agriculture 1 per cent, this information is taken by AISA. Afghanistan has perceived major accomplishments in terms of regional integration, economic cooperation, and infrastructure development when its concerned with FDI. Certain studies show that there was a decline in FDI in year 2011 till now, but the new strategies are projected to boost investors for investing that billions of dollars in foreign direct investment (FDI) and aid assistance, both foreigners and Afghan, to invest money into the economy. FDI in Afghan economy is covering 43 per cent of country GDP as there has been more than $83 million of foreign direct investment. Some of the FDI projects implemented in Afghanistan in year 2016 and 2017 are described below, briefly:

- In May 2016, Afghanistan, Iran, and India signed the Chabahar port agreement. The arrival of first freight train in Afghanistan's Hairatan port from China via Kazakhstan and Uzbekistan.
- In November 2017, inauguration of the Turkmen part of trilateral railway in Turkmenistan, which connected Afghanistan to an international railway network, were other significant steps in the right direction. In the same context, another important achievement was Afghanistan's formal admission to the World Trade Organization (WTO) in July.
- In another achievement, the Salma Dam, which was inaugurated in June by Indian and Afghan leaders, was an important breakthrough in energy infrastructure development in Afghanistan. This project can produce 42 megawatts of electricity and irrigate 80,000 hectares of farmland. There has been made 200$ million Investment in telecommunication sector more specifically Roshan wireless company by Agha khan foundation.
- Another investment is made for an amount of 150$ million in Afghan wireless company by US based telephone International company. Huge investment of Habib Gulzar company, who invested in owning patents for bottling plant (Coca-cola) and PepsiCo is competing against Alokozay bottling plant. These developments in Afghan economy will ensure consistency, cost-effective trade and transit opportunities in the region. Hopefully there will be expected gains of these projects will not be realized in short term.

The above figure 1 illustrated in the graph shows that for year 2001-2016 that shows total FDI on GDP, here we see increase in year 2001-2004, whereas year 2005 in graph is showing on its highest peak.

3. **Empirical analysis**

Research Methodology: The sources of data for this paper are collected from various published sources and the data has been extracted from sources like World Bank, UNCOMTRADE and UNCTAD. The data employed in this paper ranges from 2008-2016, thus time series data is employed in order to achieve the desired results. Furthermore, the model specification and the result interpretation are discussed in the subsequent sections as follows. Model Specification: For determination of relationship between dependent and independent variables, for this study multiple regression analysis is used for above-mentioned variables. The econometric model is presented as follows:

$$Y= \alpha+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\varepsilon$$

We will illustrate this equation as.

Y= GDP (Gross domestic product) representing (Dependent Variable)

X1= FDI

X2= Inflation rate

X3= Exchange rate

X4= Interest rate

Whereas β= coefficient of independent variables, α= constant and ε= error term.

Multiple Regression Analysis

Results after running the data in SPSS (Version 24.0) software by using multiple regression analysis, the output is presented in Table 1 as given below.

Table 1: Model Results

Model summary				
Model	R	R square	Adjusted R square	Std. error of the estimate
1	.995a	.89	.983	716724294.86
a. Predictors: (Constant), Interest, Exchange, Inflation, FDI				
b. Dependent Variable: GDP				

Source: Data output from SPSS

From the above Table 1, all above mentioned independent variables, inflation rate, exchange rate, FDI and interest rate indicates 89 per cent of variance in Economic growth in Afghanistan which is represented by R2. We can also conclude that variables which were not included in this study contribute 1 per cent of variance on dependent variable.

Table 2: ANOVA Statistics

Model	Sum of squares	Degree of freedom (df)	Mean Square	F	Sig.
Regression	298333.000				
Residual	308216.000	4	7458340.000	145.190	0.000
Total	301415.000	6	513693.000		

Source: Data output from SPSS

From the above Table 2, in ANOVA table, the results show its significance level less than 0.05, indicating that model is statistically significant stating that all variables affect GDP in Afghanistan. The value of F calculated here shows higher level than F critical possessing that model is of significance.

Model	**Table 3: Coefficients**				
	Unstandardized coefficient		Standardized coefficient	T	**Sig**
B	Std. Error	Beta			
(Constant)	-2083.470	4727625.125		-4.406	.005
FDI	-8.435	5.273	-.138	-1.600	.161
Inflation	-7822.468	3260875.952	-.139	-2.399	.053
Exchange	6055.297	6164561.258	.850	9.824	.000
Interest	6892.370	1676044.425	.002	.041	.969

Source: Data output from SPSS

Hence here we will modify our model from above findings depicted in Table.3

$Y= \alpha+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\varepsilon$

Giving it a review and putting above values of table in given equation, we get.

$Y = -2083.470 - 8.435X1 -7822.468 X2 + 6055.297X3 -6892.370X4+e$

The Equation shows Y as GDP (Dependent variable), X1 is FDI, X2 is Inflation Rate, X3 is Exchange Rate and X4 shows Interest Rate.

The equations show that by enduring all independent variables constant at zero, GDP will become 2083.470. Findings for both table and equations reveals that if there is a unit decrease in FDI for value of -8.435 then there is decline in GDP, a unit decrease in inflation rate will lead to -7822.468 thus will lead to decline in GDP, however a unit rise in exchange rate will rise 6055.297 in GDP, and one unit increase in interest rate will increase GDP by 6892.370. The model shows that two of variables, FDI and Inflation have showed negative impact on Economic growth in Afghanistan; there could be various reasons for such outcome as for this research study 11 years of data were available and valid and utilized.

4. Conclusions

This study concludes that role of government is extremely important here considering strategy conception and implementation for providing enthusiasm or effecting foreign investments and possessing long lasting contract. However, according to our results it showed negative relationship between FDI and economic growth in Afghanistan.

Following are the summarized implications based on the findings of research study. Overall, macroeconomic variables are of great importance to increase economic stability within a country. Afghan or International economist should make strategies that could support these variables. More opportunities available for investors, investment in Afghanistan causing more job creation, infrastructure, income level, transmission of advanced technology.

1. Afghan government should take initiative regarding judiciary activities because mostly countries wanted to aid or assist countries with stronger judiciary systems.
2. Afghanistan legal system should be supported to shield investor's property rights and contract legislation.
3. Moreover, the problems that were faced were lack of data, Ministry of Finance should take responsibility for providing data on timely basis for research studies so that researchers could provide them with better strategy implementation, after conducting time consuming research.

REFERENCES:

1. Ahmad, A., Ahmad, N., & Sharafat, A. (2013). Exchange rate and economic growth
2. Pakistan. Journal of Basic and Applied Sciences, Vol.3, No.8, pp. 740-746.
3. Balasubramanyam, V. N., Salisu, M., & Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. The Economic Journal, 92-105.
4. Borensztein, E., De, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? Journal of International Economics, 45(1), 115-135.
5. Buckley, P. J., Clegg, J., & Wang, C. (2006). Inward FDI and host country productivity: evidence from China's electronics industry. Transnational Corporations, 15(1), 13-37.
6. Khujamurodov AJ (2019) Economic Essential of Stock Infrastructure and Features of Its Development. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN: 2249 –

0892 Special Issue–2, Sep -2019

7. De, L. R. (1999). Foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data.

8. Oxford Economic Papers, 51(1), 133-151.

9. Durham, J. B. (2004). Absorptive capacity and the effects of foreign direct investment and equity foreign portfolio investment on economic growth. European economic review, 48(2),285-306.

10. Har, W. M., Teo, K. L., & Yee, K. M. (2008). FDI and economic growth relationship: An empirical study on Malaysia. Journal of International Economics, 45(1), 115-135.

11. Hanson, G. H., Mataloni Jr, R. J., & Slaughter, M. J. (2001). Expansion strategies of US multinational firms (No. W8433). National Bureau of Economic Research.

12. Lee, M., & Tcha, M. (2004). The color of money: The effects of foreign direct investment on economic growth in transition economies. Review of World Economics, 140(2), 211-229

13. Mamadjanova T.A. (2020). Methodology forming the international marketing strategy of fruit and vegetable products. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192

14. Malik, K. (2015). Impact of foreign direct investment on economic growth of Pakistan. American Journal of Business and Management, 4(4), 190-202.

15. Muhammad, D. S., Lakhan, R., Ghulam, K., & Numan, M. (2013). Rate of interest and its impact on investment to the extent of Pakistan. Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, vol. 7, (1), pp. 91-99.

16. Najabat A. & Hamid H. (2017) Impact of foreign direct investment on the economic growth of Pakistan: An analysis Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, vol. 7, (1), pp. 100-121.

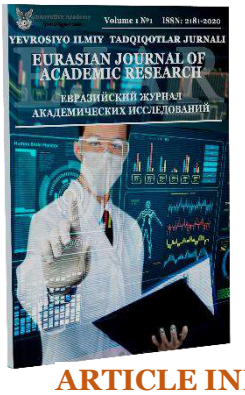
17. Wani, N.U.H., & Rehman, N. (2017) Determinants of FDI in Afghanistan: An empirical analysis. Munich Personel RePEc Archive, pp 12-31.

18. Žilinskė, A. (2010). Negative and positive effects of foreign direct investment.

19. Economics & Management. Vol. 3. pp 23-34.

20. Data Source: The World Bank

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SPECIFICS OF LEGAL ASSISTANCE UNDER AN AGREEMENT OF LEGAL AID CONCLUDED BY AN ATTORNEY

Khakimova Kamola [1]
[1] Masters student in Tashkent state University of Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4729720

ARTICLE INFO
Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS
qualified legal aid, legal services, notary, attorney, quality claims, quality of the lawyer's work

ABSTRACT

This article is devoted to the study of legal aid by various subjects. The author analyzes the criteria for legal aid provided within the framework of a legal aid agreement, as well as the correlation of legal services as part of the aid. The question of the limits of the lawyer's liability for low-quality legal aid and the solution is considered.

Introduction

The legal aid market in the Republic of Uzbekistan is considered quite young and emerging in comparison with foreign countries. In this regard, there is a lack of a theoretical and practical basis for regulating relations arising from the provision of legal services and aid within the framework of agreements. The increased interest in the exchange of goods and services leads to the expansion of legal relations, contributing to an increase in the demand for qualified professionals providing high-quality legal aid. Today, legal aid provided by a lawyer on a professional basis is qualified. In accordance with the latest official data, it is noted that significant factors affect the lack of appropriate full and free exercise of the rights of lawyers, as well as the lack of facilitation of the provision of high-quality legal aid by lawyers. For this reason, the creation of a clear legal mechanism for the implementation of the right to qualified legal aid is directly related to the proper legal consolidation of the relationship between the lawyer and the client.

Main part

Legal aid is considered to be powerless professional qualified aid in order to realize the rights and freedoms of the individual, to overcome a problematic legal situation, carried out by means of a legal nature. In the Republic of Uzbekistan, there is no legislative consolidation of the list of entities that are authorized to provide qualified legal aid, however, in the literature, scientist Kucherena A.G. distinguishes a classification by groups of entities that provide legal assistance[1. p. 34-35]. One such group is legal assistance provided by lawyers and notaries, implying legal aid as their main activity. In accordance with the Act "On Notaries" of the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as the Law on Notaries), a notary is obliged to ensure the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities by performing notarial actions provided for by law and actions of a legal and technical nature directly related to them[2]. However, it should be noted that the implementation of notarial actions may not always be of the

nature of legal aid. The main legal aid provided by a notary is consultation on the essence of notarial actions and its consequences so that legal ignorance is not used to harm, clarification of rights and obligations, and the peculiarity of such legal assistance is that the notary provides assistance to everyone impartially. Providing legal assistance to one person who applied, a notary cannot refuse to others, that is, legal aid in the interests of all participants in a notarial act. Despite the fact that legal aid can also be provided by notaries, an agreement on the provision of legal aid is a fundamental element in the activities of a lawyer. Consequently, when a person needs to protect his rights and interests, he often turns to a lawyer for legal aid.

A lawyer within the framework of the agreement provides legal aid as a specific characteristic of the lawyer's activities, as a result of which it is understood that the subject of the agreement describes the actions that the lawyer undertakes to perform in the interests of the person who applied for his help. Legal aid provided by a lawyer in accordance with Article 5 of the Act "On the advocacy" of the Republic of Uzbekistan consists of legal advice and explanations, drafting legal documents, representation in courts in courts of general jurisdiction and administrative courts, other state bodies, investigative bodies, implementation of legal servicing business entities, as well as representation in arbitration and international commercial arbitration[3]. The possibility of obtaining legal aid is first of all enshrined in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which says that the institute of the Bar functions in order to provide legal aid to citizens, enterprises, institutions and organizations. It should be noted that the special status of a lawyer places a great responsibility on him for the quality of the legal aid provided to him. In practice, one may encounter a number of cases of poor-quality assistance provided, as a result of which the parties to the agreement (principals) are inclined to initiate the imposition of criminal liability on a lawyer, in particular, assessing the unfair assistance provided by him as fraud.

The scientist I.S. Tokmakov identifies several types of claims to the quality of the legal aid provided by the lawyer to the client. These include: “the lawyer's failure to fulfill his professional duties (for example, the lawyer did not appeal against the verdict; did not file a motion; did not provide the court with the evidence in the case, etc.); improper performance by a lawyer of his professional duties (for example, a lawyer misinterpreted and applied the norms of the law when providing legal aid; incorrectly substantiated his position; did not demand the necessary evidence; filed a statement of claim in violation of the rules on jurisdiction, etc.) ”[4]. Analyzing these claims and the specifics of the legal aid provided by lawyers in the Republic of Uzbekistan, it would be advisable to highlight the signs of poor-quality work of a lawyer within the framework of an agreement on the provision of legal aid the lawyer's incorrect definition of the legal position on the case; inconsistency of the actions of a lawyer with procedural legislation; by passing and non-compliance by a lawyer with the norms of the Rules of professional ethics of lawyers of the Republic of Uzbekistan; dishonest attitude to the fulfillment of contractual obligations - misleading the principal regarding the state of affairs.

In legal circles, the question arose whether they could be called the services of a lawyer. Professor V.Yu. Panchenko in his work noted "... much of what is called services in the economic and legal sense, in

particular the legal services of a lawyer, in essence, is a kind of personal assistance"[5]. This is due to the fact that the service involves retribution, that is, within the framework of an agreement on the provision of legal aid, in most cases there is retribution. With regard to aid, it is provided free of charge to those in need. That is, within the framework of the agreement, such a case is possible in criminal proceedings, when the participation of a defense lawyer is mandatory, but the client does not have the funds to pay for the services of a lawyer. In addition, the service can also carry a social meaning, through social assistance in order to obtain a useful effect from the work, for example, representation in a civil or economic court, according to the results of which the violated rights of the client are restored.

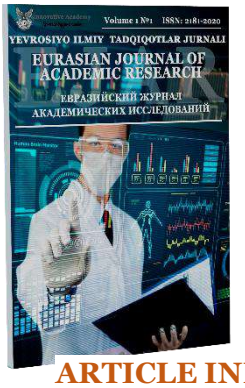
Conclusion

Based on the foregoing, it follows that "legal aid" is a general concept that characterizes the activities of a lawyer under an agreement, which may also include the services of a lawyer on a reimbursable basis. The quality of the legal aid provided by a lawyer is of great importance, as a result of which it is recommended to introduce a separate section "The quality of legal aid of a lawyer" into the Rules of Professional Ethics of a Lawyer, the provisions of which would cover the signs of a high-quality work of a lawyer.

REFERENCES:

1. Kucherena A.G. The role of the legal profession in the formation of civil society in Russia: Author's abstract. Diss. … Doctor of Law – M.: 2002 – 175 p.
2. The Act "On Notaries" of the Republic of Uzbekistan [Electronic resource]: https://lex.uz/docs/58372 Date of the application: 28.04.2021
3. The Act "On the advocacy" of the Republic of Uzbekistan [Electronic resource]: https://lex.uz/docs/57043 Date of the application: 28.04.2021
4. Tokmakov I.S. "Agreement on the provision of legal assistance: theory and practice of advocacy." - Moscow: 2003 –22 p.
5. Panchenko V.Yu. Legal assistance to the person: Dissertation for the degree of candidate of legal sciences. Krasnoyarsk: 2004.S. – 174 p.
6.. I. G. Nikonov, S. Mirzaev, F. Fazilov, U. Zakirova, F. Ramazanova, Z. Israilova, S. Negmatova. The advocacy. textbook for universities - T .: TSUU Publishing House, 2019 - 267 p.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SYSTEMATICS OF THE POTENTIAL OF TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

N.Jumanovich Toshmanov [1] , I.Jumanovich Toshmanov [2]
[1,2] Teachers of the Shakhrisabz branch of the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

https://doi.org/10.5281/zenodo.4730944

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted: 25rd April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
professors, secondary schools, categories, information

ABSTRACT

As can be seen from the table, the professor, who gave high marks to the majority of students, has a long pedagogical experience, an academic degree, and has undergone several in-service trainings. In preparation for the lesson, a teacher with a scientific degree analyzes and synthesizes the material, shapes it in his imagination and fully digests it himself. The effectiveness of the lessons organized by such educators will be high. Teachers who do not have an academic degree do not analyze-synthesize, accept the material in the literature as it is, and as a result cannot fully imagine. In the lessons he organizes, there are some shortcomings, which negatively affect the effectiveness of the lesson. One of the important aspects of the experience is to be aware of the shortcomings and achievements of professors-teachers on the basis of the assessment of their characteristics by students, to discuss this information with their own participation. Discussions with professors and teachers based on the results of the experiment yielded great results. This made the learned professors aware of what qualities they should work on and encouraged them to work on it. This experience has proven that professors are motivated to work on themselves. There is no doubt that only experienced, potential teachers will be formed in the future from teachers who have worked tirelessly on their shortcomings.

Educator (teacher) - a specialist who carries out educational work with students in various secondary schools, academic lyceums and vocational colleges. Because a teacher influences the formation of members of society, his or her personal qualities are more important than his or her professional qualities. Because it shapes the image of society today and tomorrow. Therefore, it is not enough for a teacher to be professionally mature. It must be saturated with the noble human qualities intended to be inculcated in the spiritual world. He notes that the teacher of modern pedagogy has such tasks as practical, research, organizational, mediation, executive. Only a teacher who fully fulfills these tasks can influence the formation of today's young generation as well-rounded individuals. Only teachers of the independence period can decide on such features to ensure the development of the country. [1]

Teachers are divided into categories that teach pedagogical subjects and other science teachers. The division into such categories is conditional, resulting in two different approaches to the organization of lessons. A teacher of pedagogy uses science topics as an example in the study of a method or technology, the purpose of which is to reveal the method or technology being studied. Science teachers use pedagogical methods or technologies to explain a topic of science, the purpose of which is to reveal information on that topic of science.

Today, the amount of knowledge and skills that a school teacher needs to know and be able to apply is increasing as the information is updated hour by hour, not day by day. In any case, the teacher should not underestimate his potential in three areas. These are: knowledge of the subject being taught, pedagogical skills and hygienic standards of education. These three indicators are of equal value, and if the performance of any of them decreases, the quality of the course it forms will not be high. Science is a human activity aimed at developing and systematizing objective knowledge about reality. This activity is accomplished through the collection of facts, their regular updating, systematization, and critical analysis. New knowledge is created based on the observation of nature, social phenomena, and the disclosure or generalization of their interrelationships, which allows for scientific prediction. These hypotheses are recognized as the sum of the results obtained by observation, the proof of which is proved on the basis of experiments, the law of nature or society. [2]

Science is a system of knowledge about the world, one of the forms of social consciousness. It includes both the acquisition of new knowledge and the knowledge that forms the basis of the scientific landscape of the universe, the product of that activity; represents some area of human knowledge. The immediate goal of science is to describe, explain, and predict the processes and events of suspicion based on the discovery of the laws of reality that are the subject of its study. The first buds of science emerged in connection with the emergence of human society. The first knowledge was of a practical nature. [3]

If we look at history, a lot of data has been gathered through observations, investigations and experiments. In terms of the specificity of this data, they were closely related and divided into groups. In the future, science emerged at the heart of these groups. As a result of the deepening of a particular science, the directions of that science emerged.

The level of knowledge of the educator means the knowledge of the specialist in the field of science, the ability to apply this knowledge in life and awareness of innovations in the field of science. This is assessed on the basis of his knowledge or level of knowledge. Knowledge is a very broad concept and has different interpretations.

Knowledge - people's information about natural and social phenomena; reflection of reality in human thinking. Such belief is knowledge if we believe in what is in our daily imagination and this belief does not contradict the usual events and phenomena (rules). In order for our knowledge of reality to rise to the level of knowledge, it must meet the following conditions: first, the relevance of this information to reality; second, to be sufficiently convincing; third, this information must be evidence-based. The three conditions together bring the available data to the level of knowledge. In the process of social development, man moves from ignorance to knowledge, from abstract knowledge to the production of perfect and concrete knowledge. Man's knowledge of the material

world is relative, it is constantly evolving. Knowledge is accumulated through daily practice and observation. [4]

Knowledge is the result of an understanding that can be logically and evidence-based and tested empirically or practically. Knowledge is the evidence-based product of human thinking, according to modern epistemology. When we talk about knowledge, we mean in this process - the reflection of reality in the human mind. Science and its scientific methods play an important role in gaining knowledge about the structure and phenomena of objects and their interrelationships. [5]

The potential of the educator in the second direction is pedagogical skill. If a teacher does not have a deep knowledge of his subject as well as pedagogical skills, the level of mastery of teachers will not be high. The high pedagogical skills of the teacher are the basis for the organization of quality lessons.

Pedagogical skill is a feature that defines such personal (childhood, kindness, humanity, kindness, etc.) and professional (knowledge, intelligence, devotion, creativity, erudition, etc.) qualities of a teacher, which deepens his knowledge and comprehensive knowledge, pedagogical-psychological and methodological training, finding and applying in practice the optimal ways of teaching, educating and developing students. Thus, in order to acquire pedagogical skills, a teacher must know his subject in accordance with the requirements of the time, master the disciplines of pedagogy, psychology, methodology, and strive to incorporate humanity and devotion. [6]

Any forced activity has a negative effect on the body. This effect is caused by the nervous system. In particular, the teaching process itself is a mandatory activity. In order to maintain the health of students during the lesson and at the same time increase their mastery, the teacher should know the requirements of educational hygiene, classroom and classroom equipment. At the same time, it is necessary to have mastered such concepts as the physiological basis of teaching, the ability of students to work, the hygiene of the nervous system of the student.

In order to prevent the disruption of the functional activity of the student's body, it is necessary to properly regulate the alternation of mental and physical activity during the working day, week and quarters of the school year. When one type of activity is replaced by another, the running cells rest. The norm of the load that a teacher gives to a student is determined by his age, state of health, cognitive ability, type of nerve and teaching conditions. When a student is overworked, his brain gets tired, and the younger the child, the faster he gets tired.

Prolonged cessation of muscle movements during the lesson impairs the child's ability to work mentally. As a result, the child's attention is distracted and his muscles begin to relax. Kindergarten children fall asleep when they are tired. When Hadeb engages in the same type of mental activity, the child's interest decreases and he falls asleep. Excessive fatigue or exhaustion leads to loss of appetite, headaches, lethargy, memory and attention deficit. When a person is very tired, the functional state of the nervous system changes and there is a slowdown.

During the course, students are influenced by many external and internal factors. Deviation of any of these factors from the norm becomes a pathogenic factor and harms the health of the student. For example, the height of the desk does not correspond to the height of the student, the lighting in the classroom is below or above the norm (norm 175-350 lux), the temperature is low or high, the air circulation and composition in the classroom

is disturbed, the teacher deviates from hygienic norms.

All mental processes are closely related to the neural processes in the large hemispheres of the brain, because at the heart of every mental process are neural processes: excitation, inhibition, distribution, concentration, dominance, and others. In addition, mental processes are formed on the basis of speech. [7]

It is necessary for educators to create and practice all types of internal braking in the education of children and adolescents. It is important to keep in mind that the learning process will only be effective if the methods of comparison and contrast are used. Demonstrating colorful, shiny visual aids in the teaching process can create a dominant focus in the cerebral cortex by stimulating children to an exciting, delightful level, improving attention, and increasing the interest of the learning material. On the contrary, the same effect, the same conditions, the same tone of speech causes children to fall asleep, to lose interest.

Mental work is the result of the activity of cortical cells in the cerebral hemispheres. Therefore, when you work hard mentally, the nerve cells of the brain become exhausted, and the person becomes very tired. Fatigue is the inhibition of brain cells. Fatigue is manifested by distraction, lethargy, drowsiness. If fatigue is not prevented, it leads to fatigue, in which the child has a headache, dizziness, decreased appetite, or the person becomes very impressionable, speaks in his sleep, wakes up, and so on. The lesson does not enter the brain well, the materials are not very memorable. Fatigue often occurs when the workload is increased, the schedule is disrupted, the child is less in the fresh air, and he does not eat properly.

Workability refers to the ability to do a job over a long period of time without compromising quality. Working ability varies from person to person and depends on age, health, strength, mood, work experience, exercise, team and family relationships, responsible approach to work, and many other factors. Ability to work varies from day to day, week to year, year to year. When the student wakes up from sleep, the ability to work is not so high, the body gradually begins to transition to a state of work. As the work progresses, it gradually increases, reaches a certain peak, then remains in this state, then subsides.

If a person does not get enough rest in time, he will get very tired. It adversely affects the functions of the body, especially the central nervous system, resulting in a deterioration of mood, increased sensitivity, insomnia, decreased interest in work, decreased ability to work. The student's mental ability in the classroom is divided into 5 stages: Start-up period - lasts a few minutes in the classroom and adapts to the conditions of the student;

-optimal period of work - a period of stabilization of mental work;

-period of full compensation - the first signs of fatigue begin to appear, but they are compensated by the will of man and do not appear;

-Unstable compensation period - an increase in fatigue is characterized by a decrease in performance.

-period of progressive decline in labor activity - this period is characterized by a rapid increase in fatigue, a sharp decrease in labor productivity;

-In order to ensure high productivity of mental work in the classroom, to prevent fatigue, it is necessary to carry out the following activities: visit and fill in the log at the start of work;

-Explain the new material when the student has the optimal working ability;

- In the first half of the lesson, using active methods of teaching, the student explains without keeping his attention on one subject for a long time;
- change the method of teaching;
- Extensive use of visual aids, didactic and technical aids in explaining the course material;
- Conducting physical minutes between lessons;

High mood of the teacher during the presentation of new material, the teacher speaks in different tones. [8]

In order to ensure high productivity of mental work in the classroom, to prevent fatigue, it is necessary to carry out the following activities: visit and fill in the log at the start of work; Explain the new material when the student has the optimal working ability; In the first half of the lesson, using active methods of teaching, the student explains without keeping his attention on one subject for a long time; change the method of teaching; Extensive use of visual aids, didactic and technical aids in explaining the course material; Conducting physical minutes between lessons; High mood of the teacher during the presentation of new material, the teacher speaks in different tones. [8]

... An experiment was conducted at the Shahrisabz branch of the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami in order to determine the knowledge of teachers. 350 students participated in the experiment and commented on the 35 teachers who teach them. Response to teachers was based on a questionnaire. The questionnaire highlighted the characteristics of the teacher in four areas to assess knowledge. These are: personal characteristics, pedagogical competence and upbringing, knowledge of the private subject and knowledge of educational hygiene. Personal characteristics - variable traits such as sound timbre, temperament, majesty; Pedagogical competence and education - the level of organization of the lesson, pedagogical skills, level of audience management, non-use of parasitic words, fairness in control, level of knowledge of ICT, speaking skills, level of organization of the lesson; Knowledge of a particular subject - the level of knowledge of the subject, the ability to apply knowledge in practice; Educational hygiene - the sanitary condition of the auditorium, the suitability of equipment for the student, the high mood of the lesson, not to tire students, the ability to distract when there are signs of hair loss.

Analyzing the associate professors in the table, 59% of the students rated the teacher's personal characteristics with 5 marks, 27% with 4, 9% with 3 and 5% with 2 marks. The number of students rated 5 is higher than the rest. The percentage of students who also rated the teacher's pedagogical competence and upbringing with 5 is high. In the same way, the percentage of students who have a special knowledge of the subject and knowledge of educational hygiene is high. The number of students assessed with 4 is higher than the rest. The percentage of students who rated the teacher's pedagogical competence and upbringing with 4 is also high. Similarly, the percentage of students who have a grade of 4 in the field of knowledge of special subjects and knowledge of educational hygiene is high. 10% of students rated their personal characteristics as teachers with 5 marks, 53% with 4, 27% with 3 and 17% with 2 marks. The percentage of students who scored 4 on the same level of qualification is high. At the same time, we can see an increase in the percentage of students who scored 3 and 2, even though the high percentage was 4 marks.

As can be seen from the table, the professor, who gave high marks to the majority of students, has a long pedagogical experience,

an academic degree, and has undergone several in-service trainings. In preparation for the lesson, a teacher with a scientific degree analyzes and synthesizes the material, shapes it in his imagination and fully digests it himself. The effectiveness of the lessons organized by such educators will be high. Teachers who do not have an academic degree do not analyze-synthesize, accept the material in the literature as it is, and as a result cannot fully imagine. In the lessons he organizes, there are some shortcomings, which negatively affect the effectiveness of the lesson. One of the important aspects of the experience is to be aware of the shortcomings and achievements of professors-teachers on the basis of the assessment of their characteristics by students, to discuss this information with their own participation. Discussions with professors and teachers based on the results of the experiment yielded great results. This made the learned professors aware of what qualities they should work on and encouraged them to work on it. This experience has proven that professors are motivated to work on themselves. There is no doubt that only experienced, potential teachers will be formed in the future from teachers who have worked tirelessly on their shortcomings.

REFERENCES:

1. KazakboyYuldashev, National Encyclopedia of Uzbekistan Volume 7 State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan" Tashkent, 704 pages, pages 9-30

2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Nauka

3. OmonullaFayzullaev National Encyclopedia of Uzbekistan Volume 9 "National Encyclopedia of Uzbekistan" State Scientific Publishing House. Tashkent- 2005, 704 pages, 183 pages

4. BakhtiyorTuraev. National Encyclopedia of Uzbekistan State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan". Tashkent- 2001, 704 pages, 23 pages

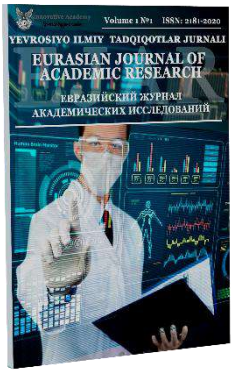
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Znanie

6.A.Xoliqov. "Pedagogical skills".T .: «Economy and Finance», 2010, 312 pages,

7. KS Sodikov, Physiology and hygiene of students, Tashkent "Teacher". 1992y. 198 pages, 28-29 pages, 11-14 pages

8. X.S. Aripova, GA Shakhmurova, Physiology and Hygiene of Youth, "Science and Technology" Tashkent-2013 176 pages, 70-71 pages

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROPERTIES OF QUARTZ CRYSTALS GREATED ON NEUTRON-IRRADIATED SEEDS

Mustafakulov Asror Akhmedovich [1], Arzikulov Fazliddin Fakhriddin ugli [2]
Kulanov Botir Yakhshibaevich [3], Saodullaev Abror Saypullaevich [4]

[1,2,3,4] Jizzakh Polytechnic Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4730975

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

quartz, seed, radiation, neutron, gamma irradiation, spectrum, luminescence, phase nucleus, band.

ABSTRACT

The kinetics of gamma-luminescence (GL) bands in quartz crystals rotated on seeds irradiated with neutrons with a dose of 5-1018..1019 and 5-1019 n / cm2 after additional neutron irradiation of 1016-8.1020n / cm2 in the temperature range 77-300 K has been studied. in the region of 77-200 K, a band at 490 nm is observed in crystals irradiated to 2-1020 n / cm2. Its intensity decreases with the radiation dose.

СВОЙСТВА КРИСТАЛЛОВ КВАРЦА ВЫРАЩЕННЫХ НА НЕЙТРОННО-ОБЛУЧЕННЫХ ЗАТРАВКАХ

Мустафакулов Асрор Ахмедович [1] , Арзикулов Фазлиддин Фахриддин угли [2]
Куланов Ботир Яхшибаевич [3] , Саодуллаев Аброр Сайпуллаевич [4]

[1,2,3,4] Джизакский политехнический институт

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

кварц, затравка, радиация, нейтрон, гамма облучения, спектр, люминесценция, зародыш фазы, полоса.

АННОТАЦИЯ

Исследована кинетика полос гаммалюминесценции (ГЛ) в кристаллах кварца вращеннъх на затравках облученных нейтронами дозой 5-1018..1019 и 5-1019 н/см2 после дополнительного нейтронного облучения 1016-8.1020н/см2 в области температур 77-300 К. Показано, что в области 77-200 К в кристаллах, облученных до 2-1020 н/см2 наблюдается полоса 490 нм. Ее интенсивностъ уменьшается с дозой облучения.

Введение: Фундаментом современной науки и техники является получение материалов с прогнозируемыми свойствами. В связи с этим большое внимание уделяется к вопросам, связанных с синтезом и ростом кристаллических веществ. Искусственный кварц широко используется в современных оптических приборах. Из него делают призмы для спектрографов, монохроматоров, линзы для ультрафиолетовой оптики. Пьезокварц по прежнему остается важным радиотехническим материалов, из которого изготавливают

пьезоэлектрические стабилизаторы частоты, фильтры, резонаторы, пьезопластинки в ультразвуковых установках. Без синтетического кварца не было бы радиоэлектронной аппаратуры, кварцевых часов, последних моделей телевизоров. Красивые искусственные самоцветы – аметисты, цитрины, морионы – родословную которых не определит и опытный ювелир, своим рождением тоже обязаны бесцетному кварцу. Кристаллы кварца обладают пьезоэлектрическим свойством: находясь в переменном электрическом поле, они начинают “вибрировать”, причем с очень стабильной частотой. Кварцевая пластина стала необходимой деталью высостабильного генератора высокой частоты – важного устройства радиотехники и электроники в технике связи. Потребность в таких генераторах увеличивалась, спрос на кристаллы кварца быстро возрастал. Тогда еще выяснилось, что совершенных-сверчистых и абсолютно правильного строения –кристаллы кварца в природе не так уж много, по существу, нет. Даже идеальные на первый взляд природные кристаллы имеют дефекты, и это ограничивает возможность их использования в радиоаппаратуре. Но выращенные кристаллы на автоклавах оказались высокого качества, с совершенно одинаковыми свойствами. Изучив различные кварцевые месторождения, создается в автоклаве оптимальные условия для синтеза, скорость роста кристаллов довольно высокая, может достигать 1 мм в сутке [1]. Сперва исходное сырье в шелочном растворе разрушается до молекулярного состояния, затем из молекул кремнезема создаются совершенные кристаллы. Их выращивают на специальных затравках , помещенных в автоклав. Успех синтеза определяет не только затравка, но и условия процесса: температура, давление, пересыщение, концентрация исходного раствора щелочи. Для синтеза объзателен перепад температур: внизу автоклава раствор должен быть горячее, чем вверху.Тогда возникает конвективный перенос вещества: горячие потоки кремнезема как более легкие поступают наверх к затравочным пластинам и оседают наних.

Автоклав заполняется водным раствором щелочи, по высоте разделен диафрагмой на две камеры. С помощью отверстий в диафрагме регулируется движение восходящих и нисходящих потоков раствора. В нижной камере помещается “корзина”с исходным кварцевым сырьем. В верхней –рамки с подвещенными на них затравочными пластинами. Число пластин достигает нескольких сотен штук. Раствор нагевают так, чтобы между камерами создавался перепад температур (разница около 25°C). В результате плотность расвора становится неодинаковой. Горячие потоки растворенного кремнезема поступают как более легкие наверх, к затравочным пластинам, оседая на них. Так начинается рост кристаллов кварца. Синтез идет при температуре примерно 400°C и давлении-около 1000 атмосфер [2].

Данная работа посвящена выращиванию и исследованию кристаллов кварца на облученных затравках с целью получения новых кристаллических веществ с заданными структурными и радиационно - оптическими характеристиками.

Методика эксперимента: Кристаллы кварца выращены в Российском Научно-исследовательском институте минерального сырья (РНИИСИМС, г. Александров) в стальных автоклавах под давлением 100 МПа в 3 %

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

растворе NaOH методом “температурного градиента” при 340 ± 10 ^{0} С (рис.1). Затравки были облучены нейтронами дозой 10^{16}-$8*10^{20}$ н.см$^{-2}$ (ядерный реактор ВВР-СМ, Институт ядерной физики АН РУз). Образцы- кристаллы кварца были предварительно облучены γ-лучами на ядерно-физической установке Институте ядерной физики АН РУз (гамма установка, источник Со 60). Фото-гаммалюминесценция (ФЛ, ГЛ образцов измерялись на спектрофотометрах «Specord UV-Vis» фирмы «CARL ZEISS» (Германия). Исследование ГЛ проводились на гамма- установке ИЯФ АН РУз. Спектры ГЛ снимались на установке, где основным элементом являлся спектрогаф SPM-2 фирмы «CARL ZEISS», на выходе которого стоял фотоэлектрический усилитель сигналов (ФЭУ-106), в диапазоне 200-900 нм. Это позволило регистрировать свечение в области 300-900 нм. Спектры фотолюминесценции (ФЛ) и их оптического возбуждения в области от 200 до 800 нм измерялись на установке, собранной на базе мощной ксеноновой лампы, монохроматором МДР-12 (ЛОМО). Термическая (до 650 К) и фототермическая обработка, запись спектров ФЛ при различных температурах производились на установке, созданной на базе монохроматора SPM-2.

Результаты исследований и обсуждение: В [3] сделано предположение, что свечение при 490 нм является собственным и возникает за счет излучательного распада экситонов образованных рекомбинационным путем подходом автолокализованных дырок к электронным центрам. Проведенные исследования кинетики полос ГЛ в области 77-300 К в необлученных и облученных дозами нейтронов (рис.2) 5-10^{16}-3,5-10^{20}н/см^{2}, протонов 10^{14}-10^{17} р/см^{2} чистых и примесных (*Al,Fe,Co,Ga,Ge*) кристаллах, а также в кристаллах, подвергнутых высокотемпературной электрообработке на воздухе показывает, что интенсивностъ полосы 490 нм зависит от типа дырочных ловушек [4].

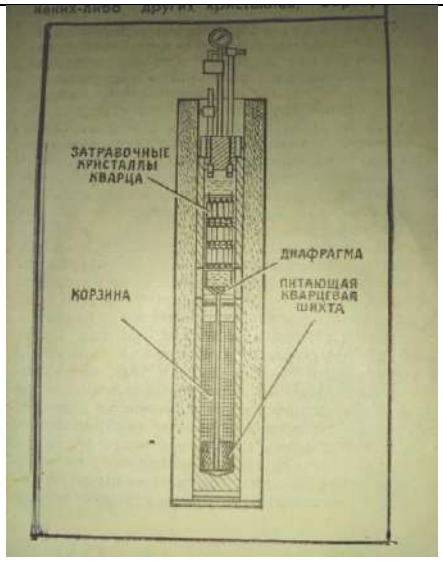

Рис.1. Схема автоклава, в котором выращивают кристаллы кварца.

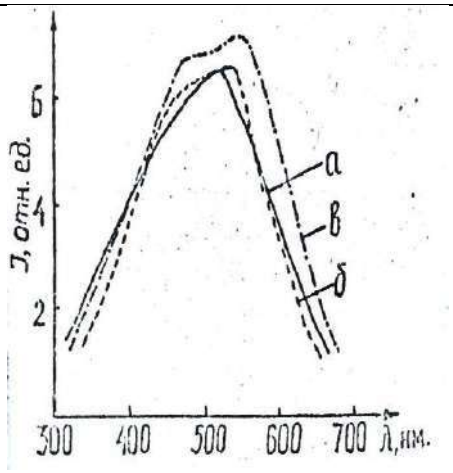

*Рис.2. Спектр ГЛ кристалла, выращенного на нейтронно- облученной дозой 5*10^{18} н/см^{2} затравке.*

Это дает основание полагать, что уменьшение интенсивности полосы 490 нм посли нейтронного облучения обусловлено увеличением вероятности захвата нерелаксированных дырок активаторами и нейтронного-наведенными дефектами структуры. Обнаружено, что при температурах выше 200 К в кристаллах, облученных до 10^{17} н/см^2 появляются полосы 450 и 400 нм, а выше – возникают полосы с максимумами 550 и 660 нм. Интенсивности полос 550 и 660 нм увеличивается вплоть до 10^{19} н/см^2. Причем интенсивности полосы 660 нм при > 10^{18} н/см^2 выше чем 550 нм. Дальнейшее повешение дозы приводит к уменьшению их интенсивностей (рис.3). В кристаллах, облученных дозой 2*10^{20} н/см^2 полоса 550 нм исчезает и появляется полоса 460 нм, интенсивность которой почти не зависит от температуры.

В [5] показано, что полосы 550 и 460 нм соответственно обусловлень β - и метамиктной фазами кварца. Исследованы структуры и радиационно-оптические характеристики кристаллов кварца, вырашенных на нейтронно-облученных затравках методом ЭПР спектроскопии [6], на основе экспериментальных результатов сделано предположение, что центрами свечения при 550 и 660 нм являются соответственно пероксидные радикалы и немостиковые атомы кислорода, находящиеся на границах раздела α – и β – фаз кварца [7]. Тогда можно, считать, что увеличение интенсивности полосы 550 нм с дозой дополнительного нейтронного облучения обусловлено ростом концентрации β – фазы [6-9]. Уменьшение ее интенсивности после 10^{19} н/см^2 свидетельствует о том, что при этом наблюдается взаимодействие между зародышами β – фазы, которое обусловливает уменьшение количества β – фазы и увеличение метамиктной фазы [10-19].

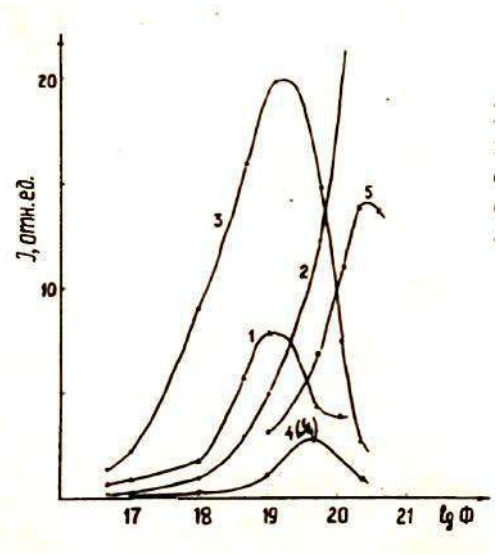

Рис.3. Зависимости интенсивностей полос ФЛ 550 (1), 660 (2), 840 нм (4) и ГЛ 660 (3), 460 нм (5) от флюенса нейтронов

Уменьшение интенсивности полоси 660 нм с ростом количества метамиктной фазы не согласуется с данными [20], где предполагается, что ее интенсивность характеризует долю аморфной фазы в нейтронно- облученных кристаллах, поскольку немостиковые атомы кислорода стабильно существуют только в стеклообразном состоянии. Это, по-видимому, обусловлено тем, что до дозы 10^{19} н/см^2 в кристаллах кварца, выращенных на нейтронно- облученных затравках зародыши β – фазы обеспечивают стабилизацию немостиковых атомов кислорода. При > 10^{19} н/см^2 взаимодействие между зародышами β – фазы приводит к

уменьшению числа немостиковых атомов кислорода.

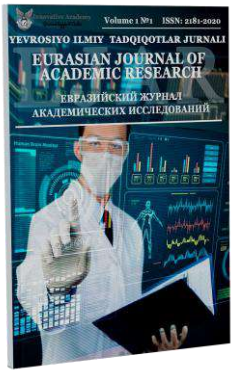
Выводы: Установлена зависимость интенсивностей полос люминесценций от дозы облучения затравки нейтронами, дополнительного нейтронного и гамма облучения и определены области термической стабильности центров свечений. На основе результатов исследований перераспределения интенсивностей полос фотолюминесценции при подсветке (λв = 300-340 нм) без нагрева и с нагревом в интервале температур 300-720 К, зависимости интенсивностей полос люминесценций от флюенса нейтронов сделано предположение, что центрами свечения при 550 и 660 нм являются соответственно пероксидные радикалы и немостиковые атомы кислорода, находящиеся на границах раздела α- и β-фаз кварца.

Литературы:

1.Синтез минералов и экспериментальные исследования. Под.ред.А.А.Шапошникова, Ю.М.Путилина. М. “Недра”, 1981.171 стр.
2.Самоцветы из Александрова., Ж. “Наука и жизнь. № 3 стр.33-38.
3.Гринфелдс Ф.У., Аболтынь Д.Э., Плеханов В.Г. ФТТ, 26,6 1777, 1984.
4. Мустафакулов, А. А., Нуритдинов, И., Самадов, М. Х., Астанов, Б., Тайланов, Н. А., Суярова, М. Х., ... & Наримонов, Б. А. (2018). Исследование аморфизации структуры кристаллов кварца при облучении люминесцентным методом. *«Узбекский физический журнал»*, *20*(2), 134-136.
5. Вахидов Ш.А., Гасанов Э.М., Ибрагимов Ж.Д. и др. ЖТФ, 55,9, 1837, 1985.
6. Mustafakulov, A. A., Axmadjonova, U. T., Djuraeva, N. M., & Suyarova, M. H. (2019). Paramagnetic resonanse of lattice defects in neutron-irradiated β-phase quartz. *1 том*, 264.
7. Boboyarov, S. G., Ibragimov, Z. D., Mustafakulov, A. A., Nuritdinov, I., & Turdiev, R. T. (2007). About multivendorness of luminescent centers near 2 eV in quartz crystals; O mnogotipichnosti tsentrov svecheniya vblizi 2 ehV v kristallakh kvartsa.
8. Мустафакулов, А. А., Нуритдинов, И., Ахмаджонова, У. Т., & Жўраева Н. М. (2020). Структура и свойства кристаллов кварца, выращенных на нейтронно-облученных затравках. *Менделеев*, (2), 4-7.
9. Vakhidov S. (1987). Neutron irradiation influence on crystalline quartz structure and properties. *Cryst. lattice defects amorphous mater.*, *13*(3), 241-244.
10. Арзикулов, Ф., Мустафакулов, А. А., & Болтаев, Ш. (2020). Рост Кристаллов Кварца На Нейтронно-Облученных Затравках. In *Приоритетные направления развития науки и образования* (pp. 139-152).
11. Вахидов, Ш. А., Гасанов, Э. М., Ибрагимов, Ж. Д., & Мустафакулов, А. А. (1984). Рентгеноструктурное исследование кристаллов кварца, выращенных на нейтронно-облученных затравках. In *Докл. АН УзССР* (No. 4, pp. 27-29).
12. Ashurov, M. K., Boboyarova, S. G., Ibragimov, D. D., Mustafakulov, A. A., Turdiev, R. T., Khushvakov, O. B., & Yuldashev, A. D. (1997). About the dependence of defect production processes in perfect and defect quartz and berlinite crystals on radiation type.; O zavisimosti protsessov defektoobrazovaniya v sovershennykh i defektnykh kristallakh kvartsa, berlinita ot vida radiatsii.
13.Mustafaqulov, A. A. (1987). Research of luminescent properties of crystals of the quartz which has been brought up on neutron irradiated seeds. *book Action of nuclear radiations on materials. Tashkent: Fan*, 80-85.
14.Мустафакулов, А. А. (2020). Рост Кристаллов Кварца На Нейтронно-Облученных Затравках. *Главный редактор: Величко Сергей Анатольевич, д-р техн. наук.*, *21*(11), 4

15.Mustafaqulov, A. A., Sattarov, S. A., & Adilov, N. H. (2002). Structure and properties of crystals of the quartz which has been growth up on neutron irradiated seeds. In *Abstracts of 2. Eurasian Conference on Nuclear Science and its Application*.
16.Арзикулов, Ф., Баташев, С. А., Болтаев, Ш., Бочкова, Д. С., Гончарова, Т. В., Иванов, Д. В., ... & Ушаков, Е. В. (2020). Приоритетные направления развития науки и образования.
17.Мустафакулов, А. А., Маматкулов, Б. Х., & Уринов, Ш. С. (2019). Гидротермальный рость минерального сырья на нейтронно-облученных затравках. *Материалы VI Международной научно-практической VI Global science and innovations*, 133-135.
18.Мустафакулов, А. А., Туропов, У. У., & Маллаев, О. У. (2018). Научно-практич. журн. *" Высшая школа" Пьезоэлектрический эффект в выращенных кристаллах кварца"*, (6), 30.
19.Хабибуллаев, П. К. (1985). О радиационной наследственности дефектов структуры в кристаллах кварца, выращенных на нейтронно-облученных затравках. *Журнал технической физики*, *55*(9), 1837-1838.
20.Силинь А.Р.Изв. АН СССР, сер,физич. 49, IO, 2015,1985.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

"TYPES AND BIOECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SITTING BIRDS IN THE TERMIZ CITY"

Boboxonov Muzaffar Ziyodullayevich [1]

[1] 2nd year master's degree student in zoology at Termez State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4730998

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online:30 th April 2021

KEY WORDS

Bird class, pigeons, music, sedentary bird, number, mating season

ABSTRACT

This article provides information on the biology and ecology of ring music from the sedentary birds found in our country, including the sedentary birds found in the city of Termez.

«TERMIZ SHAHRI SHAROITIDA UCHROVCHI O'TROQ QUSHLARNING TURLAR TARKIBI VA BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI»

Boboxonov Muzaffar Ziyodullayevich
Termiz Davlat Universiteti Magistratura bo'limi zoologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Qushlar sinfi, kaptarsimonlar, musicha, o'troq qush, soni, urchish davri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'lkamizda uchraydigan o'troq qushlar shu jumladan Termiz shahri sharoitida uchraydigan o'troq qushlardan halqali musichaning biologiyasi va ekologiyasi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Halqali musicha qushlar sinfining kaptarsimonlar (*Columbofermes*) turkumining musicha (*Streptopelia*) avlodiga mansub. Bu qush tanasining umumiy tuzilishi, par-patlarining rangi joylashish xarakteri bilan kaptarlarga o'xshaydi. Ammo u yana ham ko'proq musichalarga, ayniqsa katta musichaga o'xshash ekanligini ta'kidlash kerak. Voyaga yetgan halqali musichaning ko'rinishini quyidagicha tavsiflash mumkin: Ya'ni, uning bosh qismi, bo'ynining orqasidagi par- patlar bo'z, kulrang tusda bo'lib, ba'zan vinorang - pushti tusda tovlanib turadi. Bo'ynining orqa qismida

ko’ndalang qora tusli halqasi bor, u o’roqsimon yo’nalgan bo’lib uzoqdan ham ko’zga yaxshi ko’rinib turadi. Tananing orqa yelka qismi va qoqish qanotlarini qoplovchi patlari va dum usti patlari kulrang tusdadir. Birinchi darajali qoqish patlari bir oz qoramtirroq, ikkinchi darajalari esa bo’zroq, qanoti osti patlari esa ko’kimtirroq tusda bo’ladi. Tomog’ining patlari tiniq - oqish rangda. Bo’yinning oldingi qismi va yon qismi, jig’ildon zonasi ko’krak qismidagi patlari tiniq oqish va pushti tusda bo’lib, quyoshda kulrang bo’lib tovlanadi. Tanasining qorin qismi va yon tomonlari havorang - kulrang, dum ostki patlari qo’ng’ir ko’kish bo’lib, dum patlarining uchi oxiri oq rang bilan tugaydi. Dumning o’rtasidagi patlar tanasining orqa qismi bir xil rangda, qolganlari esa asosiy qismida qoramtir - kulrang, uchki qismiga tomon tiniq kulrang yoki oq bo’lib boradi. Tumshug’i qora, oyoqlari esa qizg’ish rangda ko’zlari rangdor pardasining cheti qizil. Voyaga yetmagan, uyani tark etgan yosh halqali musichalarning par-patlarining rangi uncha shaffof bo’lmaydi, bir oz nursiz tovlanadi. Ularning bo’ynida qora tusli o’roqsimon halqa yaqqol ko’zga tashlanmaydi.

O’zbekiston sharoitida halqali musicha asosan qishloqlarda va shaharlarda yashaydi. O’troq qush. Uning yashashi ko’pincha turli daraxtzorlarni, butazorlarni va odamlarning turli inshootlari bo’lishi bilan bog’liq. Ko’proq daraxtzorlarni yoqtiradi. Keng ochiq maydonlarni, daraxtsiz hududni halqali musicha yoqtirmaydi. Buni turning O’zbekistonda tarqalishi xususiyati ham tasdiqlaydi ya’ni asosan odamlar va ularning bog’-chorbog’lari bor bo’lgan madaniy landshaft muhim yashash joyi hisoblanadi. Ba’zan ovqat izlab yaqinda joylashgan bug’doyzorlarda ham ko’rish mumkin. Ammo uzoqqa bormaydi. Agar dala atrofida ixotazorlar bo’lsa, suv, ozuqa manbai aniq bo’lsa bunday joyda ham bola ochadi. Ammo zichligi yuqori bo’lmaydi. Uning odamga o’zini yaqin tutishi kichik musichadan ancha farq qiladi. Biroz hurkish unda doim bilinadi. Buni qishloq, shahar populyatsiyasi misolida ko’rish mumkin. Shaharda hurkish kamroq, qishloq, dalada esa ko’proq.

Soni. Ma’lumotlarga qaraganda halqali musicha soni, zichligi turli yashash joylarida, stanstiyalarida bir xil emas. Yangi qurilayotgan zonada ular juda ham kam o’rtacha soni 3 tani tashkil qiladi. Bunday tafovutlarni bo’lishi tabiiy bo’lib, o’rganilgan joylarda daraxt, buta, trofik sharoitning turlichaligi bilan bog’liq. Ba’zan un tegirmoni bo’lgan xonadonda ular ko’plab 50-100 tagacha to’planadi. Yirik ko’p qavatli imoratlar oldida daraxtlar bo’lmasa bunday joyda bu qush bormaydi ham. Ammo halqali musicha soniga abiotik omillar, ayniqsa qishda haroratning pasayishi ham ta’sir etadi. Yana ta’kidlash lozim bahordan yozga, kuzga tomon halqali musicha soni ortib boradi. Kuzdan bahorgacha soni kamayadi. Bu holatni albatta muayyan populyatsiya doirasidagi son dinamikasi, uni belgilovchi omillarning ta’siri bilan izohlash mumkin. Halqali musicha O’zbekistonda, jumladan Termiz shahri sharoitida o’troq yashaydi. Ya’ni yil davomida uya hududini tark etmaydi, boshqa uzoq joylarga ketmaydi. Urchish davri ancha erta fevral oyidan boshlanadi. Hatto ba’zan uning sayrashini yanvarning oxirgi dekadasigacha eshitish mumkin. Uning tuxumli uyalarini Termiz shahri sharoitida fevraldan to noyabr oyigacha topish mumkin. Urchish davrining cho’ziq bo’lishi bir tomondan turning ekologik valentligining yuqori bo’lishi bilan, ikkinchi tomondan yil davomida reproduktiv siklning bir necha marta takrorlanishi bilan ham bog’liqdir.

Halqali musicha ham boshqa kaptarsimonlar, musichalar kabi tipik donxo’r

qush. Dala ekinlarining urug'i bilan, kam hollarda esa ayrim qattiq qanotli hasharotlar-qo'ng'izlarni, mollyuskalarni ham yeydi. Hozirgacha O'zbekiston sharoitida uning ovqatlanishi maxsus o'rganilgan emas. Kech kuzda va qish davrida Termiz shahrida halqali musichalar qarg'alar tunaydigan xiyobonlarda ertalabdan to kechgacha ko'k kaptarlar galasi bilan birga qarg'alarni qusqilarini (pagadka) titkilab uning tarkibidan har xil urug'- donlarni terib olib ovqatlanadilar. Agar e'tibor berilsa bularda biotik munosabatlardan kommensalizmni namoyon ekanligini payqash mumkin. Ba'zan halqali musichalarni biz shahardagi axlat chiqindilari tashlanadigan punktlarda ozuqa qidirib turganini uchratamiz. Ammo alohida aytish lozim: halqali musicha boshoqdan don(urug')ni olmaydi. Doim yerga tushgan urug'larni terib yeydi. Uni ba'zan dala chumchug'i bilan tegirmon atrofida, bozorlarda, yo'llar yoqasida va boshqa hududlarda (hovlida, parranadachilik fabrikalarida va boshqa) ovqat izlaganini ko'rish mumkin. Bu qush hamma joyda ham yer yuzasidan tushgan donlar, urug'lar, non ushoqlarini terib oladi. U tamoman zararsiz qush. Halqali musichalar bizda madaniy landshaftlarda yashagani bois katta estetik ahamiyat ham kasb etadi.

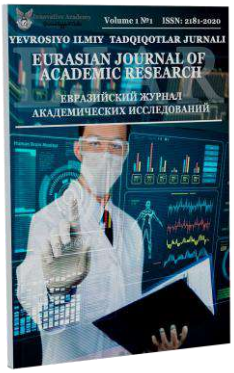
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ametov M.B. O naxojdenii kolchatoy gorlistы v nizovyax Amudari. Redkie i maloizuchnыe ptistы Uzbekistana i sopredelnыx territorii: Tashkent 1994. S. 6-7

2. Baqoev S.B. Xolboev F.R. Kumri kupayish biologiyasiga doir. Organizm va muxit. Toshkent, 1995.197-198 bet.

3. Nazarov A.P. Kolchataya gorlista-Streptopelia decaocto Friv. V kn Ptistы Uzbekistana. T-2. Tashkent. «Fan» 1990.S.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROBLEMS OF TEACHING APPLIED ART LESSONS IN SPECIALIZED ART SCHOOLS

Dolimov Valijon Muhammadyoqubjonovich [1]
[1] Namangan State University
Master of Fine Arts and Applied Decorative Arts
https://doi.org/10.5281/zenodo.4731007

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
Sports, culture, arts and crafts, folk arts, modern times, carpets, suzana, patnis, theater, film music, fine arts.

ABSTRACT
The problems of teaching applied art classes in specialized art schools, how clear and perfect the applied art classes are, ensure the strength of children's thinking processes - analysis and synthesis, logical thinking, inference. There are many types of applied arts, such as artistic decoration, wood and plaster carving, works of decorative art, painting, and children can choose according to their wishes and interests.

IXTISOSLASHTIRILGAN SAN'AT MAKTABLARIDA AMALIY SAN'AT DARSLARINI O'QITISH MUAMOLARI

Dolimov Valijon Muhammadyoqubjonovich [1]
[1] Namangan Davlat Universiteti
Tasviriy san’at va amaliy bezak san’ati magistranti
MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR
Sport, madaniy, Amaliy-bezak, Xalq amaliy san’ati , hozirgi davr, gilam, so‘zana, patnis, teatr, kino musiqa, tasviriy san’at.

ANNOTATSIYA
Ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida amaliy san'at darslarini o'qitish muamolari, amaliy san'at darslarini qanchalik aniq va mukammal bo‘lishi, bolalar tafakkurining – analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo‘lishini ta’minlaydi. amaliy san'atning badiiy bezak, yog‘och va ganch o‘ymakorligi, dekorativ san’ati asarlari, naqqoshlik kabi ko’plab turlari mavjud bo’lib bolalar xohishi va qiziqishiga qarab tanlashlari mumkin.

Amaliy – badiiy bezak san’ati-san’atning teatr, kino musiqa, tasviriy san’at turlari qatori mustaqil ahamiyat kasb etadi. U o‘z nomiga ko‘ra amaliyotda, ya’ni turmushda qo‘llaniladigan bezak san’ati ma’nosini anglatadi. Amaliy-badiiy bezak san’ati turli xil buyumlar, ko‘chalar, maydonlar, istirohat bog‘lari, ishlab chiqarish korxonalari, o‘quv – tarbiyaviy muassasalar, sport va madaniy inshootlarni bezatish bilan bog‘liqdir. Shuningdek, u kiyim-kechaklar, zargarlik buyumlari bezagini ham o‘z ichiga

oladi. Amaliy-bezak san’ati kishilar turmushida shunchalik keng qo‘llaniladiki, u siz turmushni tasavvur etish qiyin.

Shunday qilib, amaliy san’at buyumlari ularning vazifasi, shakli, bezagi, materiali, rangi o‘lchovlariga rioya qilishni talab etadi. Shundagina, bu buyumlar kishilarni hayajonlantiradi, to‘lqinlantiradi va ularga zavq bag‘ishlaydi.

Xalq amaliy san’ati o‘quvchilarda badiiy didni o‘stirish bilan bir qatorda, ularga borliqni idrok etishni va unga estetik munosabatda bo‘lishni shakllantiradi: O‘quvchilarning badiiy moyiliklarini amaliy jihatdan to‘g‘ri yo‘naltirish ularga keyinchalik shu jihozlarini, kiyim kechaklarni to‘g‘ri tashkil etishda, qadimda va 8 xozirgi badiiy bezak amaliy san’at asarlarining estetik mohiyatini tushunib olishida ko‘maklashadi. O‘quvchilarni xalq ustalari ijodidagi badiiy bezak obrazlari bilan tanishtirish borliqqa estetik munosabatini o‘stirishda yordam beradi.

O‘quvchilarni xalq amaliy san’atini idrok etishlari va borliqqa estetik munosabatlarini o‘stirish uchun quyidagi tushuncha va ma’lumotlarga ega bo‘lishlari kerak: - Xalq amaliy san’atlarini turlari: unda ishlatiladigan asbob va materillar, qo‘laniladigan usullarni bilish: - Xalq badiiy bezak va amaliy san’atida oid ma’lum terminlarni bilish; - o‘tmish va hozirgi xalq amaliy san’ati ustalarini bilish; yuqori badiiy saviyada ishlagan va mamlakatimiz hamda shuningdek, chet ellarda saqlanayotgan xalq amaliy san’ati bilan bog‘liq bo‘lgan asarlarni bilish:

- O‘tmish va hozirgi davrlarda O‘zbekistonda mavjud, bo‘lgan xalq amaliy san’ati bilan yirik tarixiy va madaniy yodgorliklarini bilish:

- Ijtimoiy foydali ishlarga va shuningdek chet ellarda turmushda xalq amaliy san’atidan foydalana bilish.

Xalq amaliy san’atini o‘rganish voqealarining tasviriy, ijodiy faoliyatlarida ham katta ahamiyatga ega. Masalan o‘quvchilar avvalgi xalq hayoti bilan bog‘liq, bo‘lgan mavzuda jumladan, uy jihozlari (gilam, so‘zana, patnis, lagan, tovoq, choynak, piyola, choy idish, sandiq, quti, hum xontaxta va boshqalar) kiyim kechaklar: - to‘n, ko‘ylak, do‘ppi, qiyiq, tillaqosh, etik, ro‘mol, va boshqalar.

Yog‘och va ganch o‘ymakorligida buyumlarini tasvirlashda xalq amaliy san’atidan olgan bilim va tushunchalari qo‘l keladi. Xalq amaliy san’atidan olib boriladigan suhbatlar amaliy san’atni turlarini ketma-ketlilik asosida tushuntirib berishdan iborat bo‘lishi o‘quv samaradorligini oshirishi mumkin. Xalq amaliy san’atining keng tarqalgan turlaridan biri badiiy bezak amaliy san’atidir. Bu san’at insoniyat hayotida ishlatiladigan buyumlar: - idish tovoq, kiyim-kechak, gilam, mebel buyumlari, o‘yinchoqlar va shu kabilarni bezatishda ishlatiladi.

Dekorativ san’ati asarlari odamlarning kundalik turmush ehtiyojlarini qondirish, tevarak atrofga, bog‘larga uylarning tashqi va ichki ko‘rinishlariga go‘zallik kiritish uchun qo‘llaniladi. Bu san’at o‘zining xalq ehtiyojida moslaganligi bilan farq qiladi. Dekorativ amaliy san’atda real narsalar aks etishi mumkin, lekin ular mustaqil xarakterga ega bo‘lmay balki, ma’lum bir buyum shakli va mazmuni bilan bog‘liq bo‘ladi: Dekorativ amaiy san’at buyumlari birmuncha erkin san’atkor fantaziyasida bog‘liq holda yaratiladi: va eng avvalo atrofga go‘zallik kiritishda qaratiladi. – Masalan jimjimador ustun, eshik va darvozalar, turli naqsh va bo‘rtma tasvirlar bunga misol bo‘la oladi.

Ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida amaliy bezak san'atini o'qitishda bir qancha muammolar mavjud bo'lib ,ularni bartaraf etishga doir izlanishlar olib borilmoqda.Jumladan

,ganchkorlik,naqqoshlik ,yog'och o'ymakorligi kabi amaliy san'at turlarini o'rgatish o'qituvchidan matonat va mehnatni talab etsa o'rganuvchidan esa sabr va mashaqqatni talab etadi.Shuningdek amaliy bezak san'atini o'qitishda bazi qiyinchiliklar mavjud.Birinchidan, yakka kishi hech qachon amaliy bezak san'atining hamma turlarini to`liq o`zlashtira olmaydi. Lekin, umumiy darajada tanishish shaxsning yuqori madaniy darajaga erishuvida zarur shartdir. Bundan kelib chiqadiki, ushbu san'atlarni o`rgatish ikki xil shaklda amalga oshirilishi mumkin: umumiy nazariy ma'lumotlarga ega bo`lish yoki biror turini amaliy jihatdan to`liq egallash.

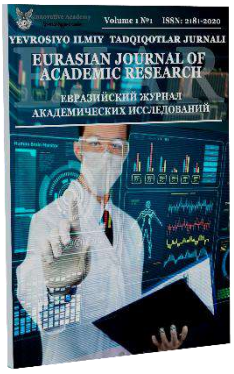
Ikkinchidan, har bir murabbiy — usta o`zi chuqur egallagan san'at turini shogirdlariga chuqur o`rgatish bilan cheklanishi mumkin.

Uchinchidan, har turli mahalliy sharoitlardan kelib chiqqan holda ushbu san'atlarning u yoki bu turi bo`yicha mashg`ulotlar tashkil etishda tanlash uchun keng imkoniyatlar mavjud. Lekin har qanday bilim va hunar o`rganishdan asosiy maqsad kelgusida amaliy, zarur vazifalarni hal etishga qaratilishi lozim.Dars mashg`ulotlarida o`quvchilar bajaradigan har turli topshiriqlar ularning botanika, biologiya, tarix, adabiyot va boshqa fan sohalaridagi bilimlaridan foydalanishni taqozo etadi, ya'ni bu mashg`ulotlarda predmetlararo bog`lanishni hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov. I.A. «Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo‘llari va choralari» kitobi. T.: 2009 yil. “Bu muqaddas Vatanda azizdir inson. – T: “O‘zbekiston”, 2010 y.
2. A. Sulaymonov. Sharq miniatyura san‘ati. Toshkent. 2005 yil.
3. A. Sulaymonov, N. Abdullayev Tasviriy san’at 7- sinf o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent- 2002 yil. 52
4. Amaliy san’at qisqacha lug‘ati. Qomuslar bosh tahririyati. Toshkent.1992 y
5. Barkamol avlod – kelajagimiz tayanchi. – T: “Ma’naviyat”, 2010 y. 6. Bulatov S., A. Dadashev. Naqsh alifbosi Toshkent. 2005 y.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

RESEARCH OF THERMOPHYSICAL PROCESSES IN MEDAL OF A PASSIVE SOLAR HOUSE

Narzullaev Mukhiddin Nasullaevich [1], Narzullaeva Zarnigor Mukhiddinovna[2]

[1] Senior Lecturer, Department of Physics, Bukhara State University

[2] Master student, Bukhara State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4731014

ARTICLE INFO

Received: 19th April 2021
Accepted: 23rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

passive solar house, physical model, mathematical model, thermophysical processes

ABSTRACT

The study describes the construction of a model of a faulty solar house, which is designed to study the thermophysical processes occurring in passive solar houses, and the works that can be studied in it.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕПЛОФИЗИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В МЕДЕЛИ ПАССИВНОГО СОЛНЕЧНОГО ДОМА

Нарзуллаев Мухиддин Насуллаевич [1], Нарзуллаева Зарнигор Мухиддиновна[2]

[1] Старший преподователь кафедра физика БухГУ

[2] Магистрант, БухГУ

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 19 апреля 2021 г.
Утверждено: 23 апреля 2021 г.
Опубликовано: 29 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

пассивный солнечный дом, физическая модель, математическая модель

АННОТАЦИЯ

В исследовании описывается построение модели неисправного солнечного дома, которая предназначена для изучения теплофизических процессов, происходящих в пассивных солнечных домах, и работ, которые можно изучать в нем.

Опыт зарубежных стран показывает, что качество теплоснабжения можно в определенной степени улучшить за счет использования солнечных систем отопления в пассивной системе. Такие системы экологически безопасны и конкурентоспособны по сравнению с обычными системами отопления. Пассивной системе солнечного отопления поглощение и накопление тепла осуществляется элементами здания, отвод тепла в отапливаемой конструкции

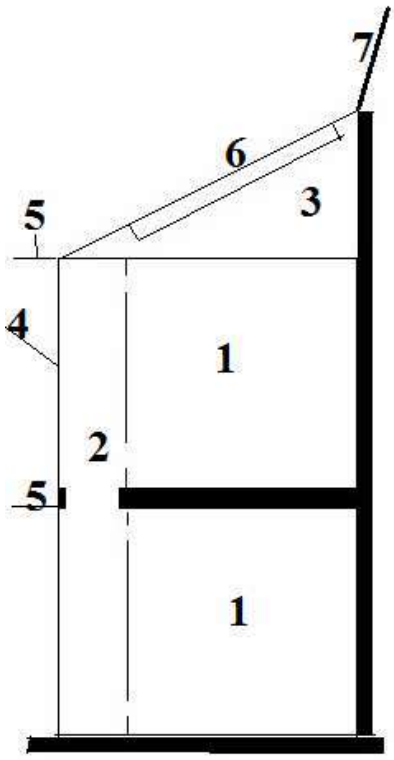
происходит за счет естественного движения воздуха в помещении.

Хотя технические аспекты систем солнечного отопления изучены достаточно хорошо, в настоящее время не существует удовлетворительной обобщенной методологии для расчета таких систем. Основной используемый сегодня метод основан на подготовке базовых элементов, составляющих систему, аналогично реальному рабочему процессу, адаптированному к климатическим зонам. Моделируются различные поверхностные коллекторы, способные получать тепло с минимальным рассеиванием энергии, соответствующим диапазону других расчетных параметров системы.

Ниже мы объясняем физическую модель солнечного дома, разработанную для того, чтобы предложить энергоэффективные пассивные солнечные дома, основанные на всестороннем исследовании теплофизических процессов, происходящих в пассивных солнечных домах. Для определения параметров, влияющих на эффективность преобразования солнечной энергии в тепловую, рассмотрим математическую модель потока теплового потока в системе.

Необходимым шагом в таком подходе является моделирование тепловой нагрузки здания. Существуют разные решения этой проблемы в зависимости от типа здания и требуемого размера. Исследовательская модель солнечного дома проиллюстрирована на рисунке 1. 1 - гостиная, 2-коридора-генератора, 3 - крыши, чердаки, 4- прозрачные стены с поглотителями тепла, 5,7 - светоотражателей, 6- водонагревателей, коллекторы. Модель сделана путем изменения реального размера в соотношении 10: 1. Модель имеет 2 этажа и секцию гератора отопителя и коллектор водонагревателя на крыше. В зоне с жарким климатом поверх прозрачной стеклянной стены устанавливают теплозащиту, чтобы исследовать возможность использования здания даже летом. Модель здания можно легко установить по сторонам света.

Хорошие утепленные стены позволяют значительно снизить тепловую нагрузку на здание. Использование пассивной системы может улучшить микроклимат в помещении, снизить температуру воздуха в помещении и увеличить зону комфорта. В зданиях с пассивной системой можно сэкономить много топлива, используемого для отопления, при очень низких затратах. Теплофизические процессы, происходящие в модели, удобнее изучать на

1-рис. Модель пассивного солнечного дома.

основе следующей математической модели.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

T_h-температура окружающего воздуха, T_x- температура воздуха в помещении, T_a-температура колектора. В этом случае пространственно-временное распределение температуры при одномерном приближении к стенке характеризуется уравнением неустойчивой теплоотдачи:

$$\frac{d\theta}{d\tau} = \frac{d^2\theta}{dz^2} \qquad (1)$$

Начальные условия:

$$\theta(\tau_1, z) = \theta_H(z) \qquad (2)$$

Граничные условия:

$$\frac{d\theta}{dz}_{z=0} = -q(\tau) + Bi_a[\theta(\tau,0) - \theta_v(\tau)]; \quad 3^a$$

$$\frac{d\theta}{dz}_{z=1} = -Bi_i\left[\theta(\tau,1) - \theta_p(\tau)\right] \qquad 3^b$$

Формулы 1-3 включали следующие безразмерные параметры и переменные:

$$z = \frac{x}{l},\ \theta = \frac{T}{T_0},\theta_v = \frac{T_v}{T_0},\ \theta_p = \frac{T_p}{T_0},\ \tau \equiv Fo = \frac{t}{\tau_0}$$

$$\tau_0 = \frac{l^2}{a},\ Bi_i = \frac{\alpha_i l}{\lambda_w},Bi_a = \frac{k_s l}{\lambda_w},\ q = \frac{g_s E_{90} l}{\lambda_w T_0}. \quad (4)$$

Здесь l-толщина стены (м), расчетная температура воздуха в помещении 0C, T_0-Расчетная температура воздуха внутри здания, λ - коэффициенты теплопроводности и температуропроводности материала стенки (Вт / м 0C) соответственно; (м2 / с), Fo-критерий Fure,τ0 - характерное время изменения температуры (с), α_i-коэффициент теплоотдачи внутренней поверхности стен-(Вт/м20C), k_s-теплопроводность прозрачного теплоизоляционного слоя (Вт / м20C), g_s-коэффициент пропускания солнечного излучения через прозрачный теплоизоляционный слой (оптический КПД), E_90-интенсивность солнечного излучения на вертикальной поверхности (Вт / м2).

(1) Находим решение линейного уравнения теплопередачи (3a) и (3b) в неоднородных граничных условиях в следующем виде:

$$\theta(\tau, z) = U(\tau, z) + W(\tau, z) \qquad (5)$$

В этом случае линейная функция координаты удовлетворяет неоднородным условиям (3a) и (3b).$U(\tau, z) = g_0(\tau) + g_1(\tau)$

Выполняя простые алгебраические преобразования, мы получаем следующие соотношения для коэффициентов, зависящих от времени:$g_0(\tau),\ g_1(\tau)$

$$g_0(\tau) = \frac{Bi_a(1+Bi_i)\Theta_v^*(\tau) + (Bi_i)\theta_p(\tau)}{Bi_a(1+Bi_i) + Bi_i}(6^a)$$

$$g_1(\tau) = \frac{Bi_a Bi_i\left[\theta_p(\tau) - \theta_v(\tau)\right]}{Bi_a(1+Bi_i) + Bi_i}(6^b)$$

Здесь.$\Theta_v^*(\tau) = \theta_v(\tau) + g(\tau)/Bi_a$

$W(\tau, z)$функция удовлетворяет уравнению теплопередачи объемного источника тепловыделения и следующим однородным граничным условиям:

$$\frac{\partial W}{\partial \tau} = \frac{\partial^2 W}{\partial z^2} - \frac{\partial U}{\partial \tau}; \qquad (7)$$

$$\frac{\partial W}{\partial \tau}|_{z=0} = Bi_a W(\tau, 0); \quad (7^a)$$

$$\frac{\partial W}{\partial z}|_{z=1} = -Bi_i W(\tau, 1); \quad (7^b)$$

Начальные условия:

$$W(\tau_1, z) = \theta_H(z) - U(\tau_1, z) \quad (7^c)$$

(7) Решение дифференциального уравнения (7a) - (7c) при однозначных условиях:

$$W(\tau, z) = \int_{\tau_1}^{\tau}\int_0^1 G(\tau - \xi, z, \delta)\,\Phi(\xi, \delta)d\xi d\delta + \int_0^1 G(\tau, z, \delta) f(\delta) d\delta \quad (8)$$

Bunda $\Phi(\xi, \delta) \equiv -\frac{\partial U(\xi,\delta)}{\partial \xi}$ f(δ) ≡thH (d) -U (d),

Зеленая функция$G(\tau, z, \delta) \equiv \sum_1^\infty \frac{1}{\|\Psi_k\|^2}\Psi_k(z)\Psi_k(\delta)\exp(-\gamma_k^2\ \tau)$,

Специальные функции выпуска-$\Psi_k(z) = Cos(\gamma_{k,}z) + \frac{Bi_a}{\gamma_{k,}} Sin(\gamma_{k,}z)$

Его модуль здесь является корнем следующего трансцендентного уравнения:

$$\|\Psi_k\|^2 = \frac{Bi_i(\gamma_k^2 + Bi_a^2)}{2\gamma_k^2(\gamma_k^2 + Bi_i^2)} + \frac{Bi_a}{2\gamma_k^2} + \frac{1}{2}\left(1 + \frac{Bi_a^2}{\gamma_k^2}\right)\gamma_k,$$

$$\frac{tg(\gamma)}{\gamma} = \frac{Bi_a + Bi_i}{\gamma^2 - Bi_a Bi_i} \qquad (8^a)$$

Согласно формулам (3b), (5) и (7b) плотность тепла на границе «стена - воздух в помещении» составляет:

$$q_i = -\frac{\partial\Theta}{\partial z}_{|\ z=1} = -g_1 - \frac{\partial W}{\partial z}_{|\ z=1} = -g_1(\tau) + Bi_i\, W(\tau, 1) \quad (9)$$

В уравнении (9) принято следующее соотношение знаков:

(-) - если на стену падает тепло из воздуха в помещении,

(+) - если тепло попадает в здание от стены.

В отсутствие солнечного излучения (q (**τ**) = 0):

$$q_{i0} = -\frac{\partial\Theta_0}{\partial z}_{|\ z=1} = -g_{10} - \frac{\partial W_0}{\partial z}_{|\ z=1} = -g_{10} + Bi_i\, W_0(\tau, 1) \ (9^a)$$

Изменение теплового потока под действием солнечной радиации выглядит следующим образом:

$$\Delta q_i = q_i - q_{i0} = \eta_{st} q(\tau) - \int_{\tau_1}^{\tau} q(\xi)\Xi(\tau - \xi)d\xi, (10)$$

здес

$$\eta_{st} = \frac{Bi_i}{Bi_a(1 + Bi_i) + Bi_i} = \frac{R_s}{R_s + R_w} = \frac{1}{1 + \frac{k_s}{k_w}} \quad (11)$$

В этом случае η_{st}статическая составляющая система солнечного отопления, КПД. k_w- коэффициент теплопередачи стены

Соотношение (11), записанное для статической составляющей, аналогично соотношению, полученному при квазистатическом рассмотрении процесса [3]. Интегральное ядро оператора

$$\Xi(\tau - \xi) = \sum_{k=1}^{\infty} C_k \exp\left[\gamma_k^2(\tau - \xi)\right], \qquad (12)$$

В этом случае систему можно интерпретировать как фокус на дельте - изменении первого продукта с течением времени.$C_k = \frac{Bi_i \Psi_k(1)}{\gamma_k^2 \|\Psi_k\|^2}\, q(\tau)$

На основе того же подхода, что и выше, можно получить следующую зависимость для потока теплопотерь и дополнительного тепла, хранящегося в стене:

$$\mathcal{D}q_{pot} = (1 \quad 3_{st}) q(\Phi) \int_{\Phi_1}^{\Phi} q(0)\, \Xi_{pot}(\phi \quad o) do \quad (13)$$

$$\frac{\partial \Delta Q}{\partial \tau} = \int_{\tau_1}^{\tau} q(\xi)\, \Xi_{\Delta Q}(\tau - \xi) d\xi \quad (14)$$

здес

$$\Xi_{pot}(\tau - \xi) = \sum_{k=1}^{\infty} \mathrm{B}_k \exp[-\gamma_k^2(\tau - \xi)] \quad (15)$$

$$\Xi_{\Delta Q}(\tau - \xi) = \sum_{k=1}^{\infty} \mathcal{D}_k \exp[-\gamma_k^2(\tau - \xi)] \quad (16)$$

$$\mathrm{B}_k = \frac{Bi_a}{\gamma_k^2 \|\Psi_k\|^2}, \quad \mathcal{D}_k = \frac{I_0(k)}{\|\Psi_k\|^2} I_0(k) = \int_0^1 \Psi_k(z)\, dz$$

Три коэффициента реляционных функций взаимосвязаны: $\mathcal{D}_k = \mathrm{B}_k + C_k$

Используя полученные выше формулы, рассмотрим, как происходит теплообмен между частями пассивной солнечной системы отопления. Для численных расчетов мы используем данные о потоке солнечного излучения и тепловом потоке в здании в качестве исходных величин.

Расчеты показывают, что тепло, выделяемое при обогреве генератора солнечным излучением в течение дня, может частично передаваться в здание и использоваться в полезных целях. Одна часть переносится в окружающую среду, а другая хранится внутри стены. Попадание в помещение воздуха здания за счет тепла, накопленного в коридоре, может длиться дольше, чем продолжительность ясного дня. Около 90% тепла, накопленного в материале стены, может передаваться за

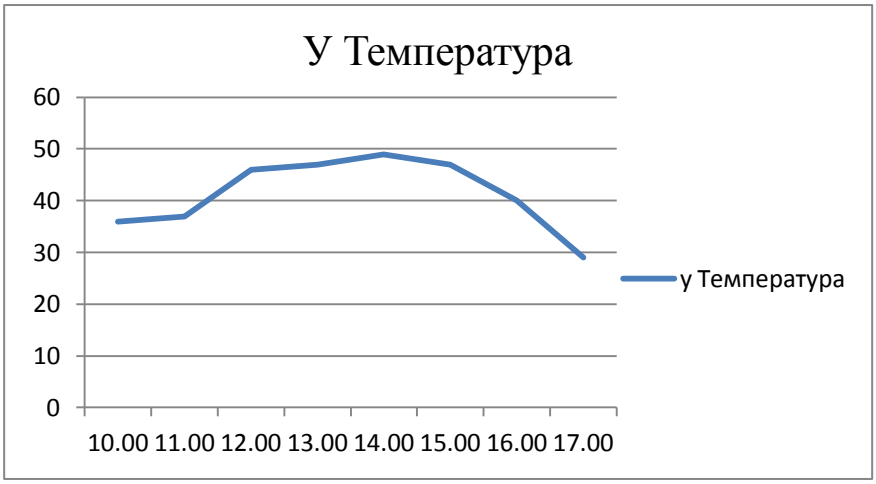
период времени, определяемый следующим неравенством:

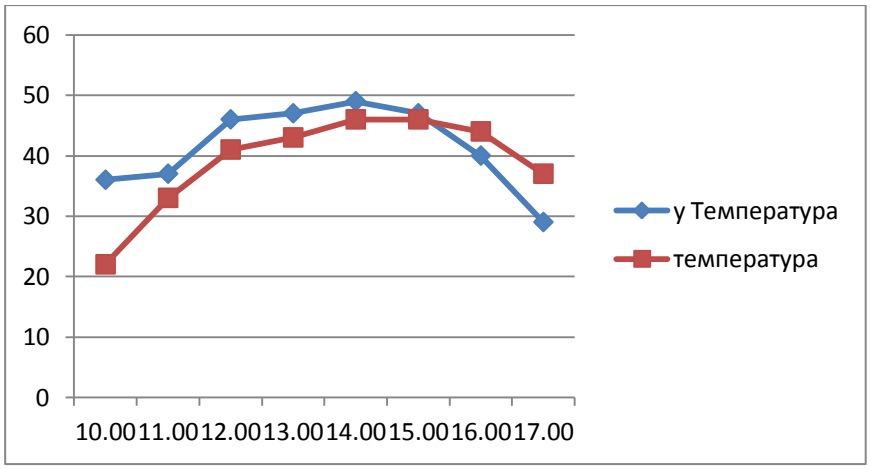
$$\Delta\tau = \tau - \tau_v < \frac{2.3}{\gamma_1^2} \qquad (17)$$

Вот наименьший положительный коэффициент трансцендентного уравнения - безразмерное время восхода солнца. γ_1 $(8^a)\tau_v$ −

Численный анализ показывает, что отношение потерь тепла, накопленного в стенах дома, к теплу, поступающему в дом и затем используемому для обогрева дома, зависит только от отношения прозрачной теплозащиты к сопротивлению стены. Это позволяет снизить теплопотери за счет добавления в вечернее время дополнительных теплостойкости (жалюзи). Абсолютное значение потерь тепла зависит от температуры теплопоглощающего слоя, поэтому снижение температуры слоя за счет приема дополнительного тепла может повысить общую энергоэффективность системы.

Результаты экспериментов в модели представлены графически.07.04.2021.

Модель, разработанная с целью исследования пассивных систем солнечного отопления рассматриваемого типа, позволяет разрабатывать наиболее эффективные солнечные дома, а также определять факторы, влияющие на эффективность.

Литературы:

1. Бахвалов Ю.А. Математическое моделирование [Текст]: учеб.// Пособие для вузов.

2. А.В. Шперный, С.Е. Чижов, Н.Ю. Бердышев. Низкопотенциальные и альтернативные источники энергии.// Методические указания к контрольной работе «Расчет системы солнечного теплоснабжения». — Запорожье, ЗГИА, 2003.

3. BM Ochilov, MN Narzullaev. Increasing the efficiency of solar heat treatment of liquid foodstuffs with the help of reflecting systems.// Applied solar energy 32 (3), 78-79

4. Даффи Д.А., Бекман У.А. Тепловые процессы с использованием солнечной энергии.// М.: Мир, 1977.

5. Авезов Р.Р., Самиев К.А. Тепловая эффективность сложного светопрозрачного ограждения инсоляционных пассивных систем солнечного отопления с частично лучепоглощающим слоем.// Гелиотехника. –Ташкент, 2006. -№2. -С.60-66.

6. С.С.Ибрагимов. Определение геометрических размеров теплицы и способы подбора материалов.// Молодой ученый, (2016) С 105-107.

7. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

8. С.С.Ибрагимов. Проектирование двухскатной теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// Молодой ученый, (2016) С 103-105.

9. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.

10. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройстванасосного гелиоводоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.

11. Ибрагимов С.С., Кодиров Ж.Р., Хакимова С.Ш.. Исследование усовершенствованной сушилки фруктов и выбор поверхностей, образующих явление естественной конвекции.//Вестник науки и образования (2020)№ 20 (98). С 6-9.

12. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

13. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.

14. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Научные основы использования минеральных ресурсов.// Международный академический вестник. 2019. № 12 (44) Уфа. С. 84-86.

15. Назаров Э.С., Тураев О.Г. Перспективные достижения в области технологии композиционных эластомерных материалов.// Наука и общество в условиях глобализации. 2016. 62-65.

16. B.KH. Razhabov, Z.M. Abdullaev, SH.M. Mirzaev. Technique for calculating geometric dimensions of a greenhouse-type solar-based one-cascade apparatus for demineralizing water.// Applied Solar Energy 46 (4), 2010. 288-291.

17. Б.Х. Ражабов, Э.С. Назаров, Ш.О. Собиров. Способ определения геометрических размеров теплицы.// Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, 2018.67-69.

18. Б.Х. Ражабов. Анализ физических процессов в двухступенчатых солнечных опреснителях.// Вестник науки и образования. 2020.

19. Б.Х. Ражабов, Ф.Б. Ата-Курбонова. Метод выбора типов и рациональных геометрических размеров аккумуляторов энергии для солнечных опреснителей.// International Scientific and Practical Conference World science 1 (6), 2017. 53-54.

20. Н.Г. Насирова, Б.Х. Ражабов. Создание теплицы с эффективным использованием солнечного излучения.// World science 1, 2016.(5 (9)).

21. B. Razhabov, S. Ibragimov. Heat and mass exchange in a greenhouse sunny designer with a two roof isoled triangle.// Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 198.

22. Б.Х. Ражабов. Тепло-и массообмен в парниковом солнечном опреснителе с двухскатным равнобедренным треугольником.// Молодой ученый, 2017. 142-144.

23. С.С.Ибрагимов., А.А. Маликов. Исследование теплового режима инсоляционных пассивных систем.// Молодой ученый, (2016) С 27-29.

24. С.С.Ибрагимов. Результаты лабораторной модели сушки фруктов.// Молодой ученый, (2016) С 79-80.

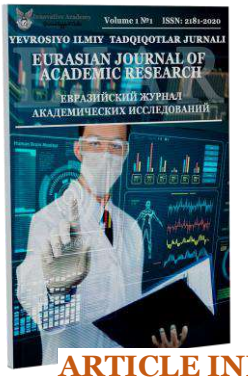
25. С.С.Ибрагимов. Результаты испытания водоопреснителя парникового типа.// Молодой ученый, (2016) С 67-69.

26. Ахатов Ж.С., Самиев К.А., Мирзаев М.С., А.Э.Ибраимов А.Э. Исследование теплотехнических характеристик солнечной комбинированной опреснительно-сушильной установки.// Гелиотехника. 2018. № 1. С.20 -29.

27. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Экспериментальное исследование растояния между испарителем и конденсатом наклонно-многоступеньчатой опреснительной установки.// Гелиотехника. 2018. № 6. С.27 -34.

28. Мирзаев М.С., Самиев К.А., Мирзаев Ш.М. Техникоэкономические показатели и оценка воздействияна окружающую среду усовершенствованной наклонной многоступенчатой солнечной установки для опреснения воды.// Путь науки Международный научный журнал. 2021. № 1 (83). С.17-23.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EVALUATION OF THE EFFECT OF HYGIENIC ISOTONIC NOSE IN PREGNANT WOMEN ON EARLY ACTIVE RHINOMETRY INDICATORS

Ikramova Firangiz Suleymanovna [1] , Erkinov Navfalbek Nosirovich [2]
[1,2] Otorhinolaryngology and ophthalmology / Bukhara State Medical Institute
https://doi.org/10.5281/zenodo.4732705

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
fetal rhinitis, preactive rhinomametry, volumetric flow rate, general resistance.

ABSTRACT

The research was conducted in 2018-2021 in the department of otorhinolaryngology of the Bukhara Regional Multidisciplinary Medical Center and the Department of Pregnancy Pathology of the Mohi Xosa maternity complex in Bukhara. The study examined 75 pregnant women (1-2-3 trimesters), as well as 10 non-pregnant students of the Bukhara State Medical Institute who did not suffer from upper and lower respiratory diseases. 1 study group included 25 women aged 18–35 years (mean age = 24.96 ± 2 years). The pregnancies studied were first or second (first pregnancy in 72% of patients, second pregnancy in 28% of patients).
Regular use of a nasal shower based on the method of filling the nasal cavity with a full volume of warm isotonic saline helped to objectively improve nasal breathing.

ҲОМИЛАДОР АЁЛЛАРДА ГИГИЕНИК ИЗОТОНИК БУРУН ДУШИНИНГ ОЛД ФАОЛ РИНОМЕТРИЯ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ.

Икрамова Фирангиз Сулеймановна [1] , Эркинов Навфалбек Носирович [2]
[1,2] Оториноларингология ва офтальмология/ Бухоро Давлат тиббиёт институти

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR
хомиладорлар ринити, олд фаол риномаметрия, ҳажмий оқим тезлиги, умумий қаршилик.

ANNOTATSIYA

Илмий иш 2018-2021 йиллар давомида Бухоро вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказининг оториноларингология бўлимида ва Бухоро шахар Мохи Хоса туғруқ комплексининг хомиладорлар патологияси бўлимида олиб борилди. Тадқиқот давомида 75 та ҳомиладор аёл (1-2-3 уч ойликда), хамда Бухоро давлат тиббиет институтининг10 та ҳомиладор бўлмаган, юқори ва пастки нафас йўллари касалликлари учрамаган талабалари текширилди. 1 тадқиқот гуруҳи 18-35 ёшдаги (ўртача ёш = 24.96 ±2 ёш) 25 аёлни қамраб олди. Ўрганилган ҳомиладорлик биринчи ёки иккинчи (биринчи ҳомиладорлик 72% беморларда, иккинчи ҳомиладорлик 28% беморда).
Илиқ изотоник физиологик эритма билан бурун бўшлиғини тўла ҳажмли тўлдириш усулига асосланган назал душни мунтазам қўллаш бурун орқали нафас олишни объектив яхшилашга ёрдам берди.

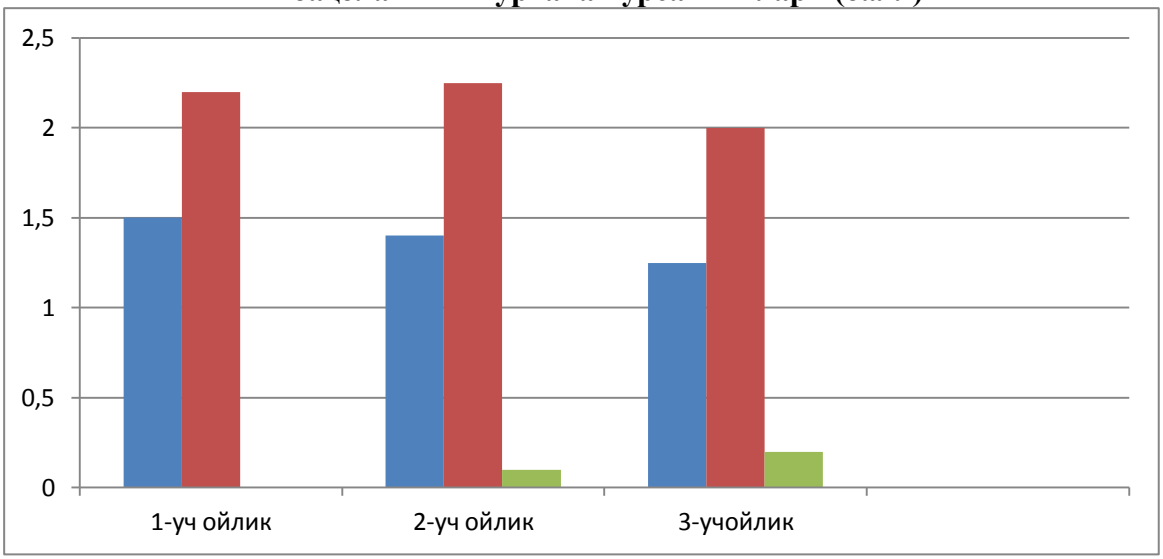
Туғруқни муҳофаза қилиш Ўзбекистонда соғлиқни сақлашнинг асосий йўналишларидан биридир. Ҳомиладорлик, аёл организмининг барча аъзо ва тизимлари шу жумладан, юқори нафас йўллари (ЮНЙ) физиологик кўрсаткичларинингўзгаришига сабаб бўлади [1;8]. Ҳомиладор аёлнинг бурни ўзининг барча функцияларини бажаради, бироқ, ҳомиладорлик пайтида аёл организмида юз берадиган ўзгаришлар бурун ҳолатига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Аёлларнинг ҳомиладорлик даврида бурун орқали нафас олишнинг идеопатик бузилиши полиэтиологик бўлиб, кўплаб факторлар таъсирида ривожланади. Ҳомиладорлик даврида бурун орқали нафас олишнинг бузулишига олиб келувчи энг аҳамиятли сабаблардан бири бу аёл организмида гормонал ўзгаришларнинг ривожланишидир. Бу назария конхотомия қилингандан кейин пастки бурун чиғаноқлари шиллиқ қаватида эстероген ва прогестрон рецепторлари топилганлиги билан ҳам исботланади [5;9]. Турли манбаларда келтирилган маълумотларга кўра, бурун битиши ва ҳомиладорлик даври билан боғлиқ бўлган вазомотор ўзгарувчанлик 30-72% аёлларда кузатилган. Ҳомиладор аёллар ринитининг клиник белгилари ҳомиладор аёл организмига хос бўлган, айланиб юрувчи қон ҳажмининг кўпайиши, прогестерон миқдорининг ортиши, эстерогенлар таъсирида бурун бўшлиғи томирларининг силлиқ мушаклари бўшашиши ва шиш ривожланишига сабаб бўлувчи бир қатор факторларга боғлиқ. Ринитнинг клиник белгилари 20% аёлларда ҳомиладорликнинг 1 уч ойлигида пайдо бўлиб, ҳомила ривожланиши давомида кучайиб боради ва туғруқдан кейин 2 ҳафта ўтгач белгиларнинг намоён бўлиши тўхтайди [2;4;7]. Ҳомиладорлик даврида бурун орқали нафас олишнинг бузулиши она организмида гипоксиясия ривожланиши ва хомила шаклланиши учун ноқулай шароит пайдо бўлишига олиб келади. Уйқу бузулиши ва ронхопатия бурун орқали нафас олиш бузулишининг асоратлари бўлиб, улар гипоксия, артериал гипертензия ва преэкламсия ривожланиши ва кечимини оғирлаштирувчи хавф омил ҳисобланади [3;6]. Муаллифлар,она бош миясида гипоксик ўзгаришга сабаб бўлувчи ҳар қандай патогенетик босқич, она ва хомиланинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатади деб айтишади. "Ҳомиладорлар ринити" ни даволаш қийин вазифадир. Асосий муаммо – бу бурун орқали нафас олишни тиклаш, бурун битиши организмга тизимли таъсирини ва ҳомиладорлик даврида ишлатиладиган дориларнинг ножўя таъсирини олдини олишдан иборат.

Текшириш мақсади. Ҳомиладор аёлларда гигиеник изотоник бурун душининг олд фаол ринометрия кўрсаткичларига таъсирини баҳолаш.

Текшириш материаллари ва усуллари. Илмий иш 2018-2021 йиллар давомида Бухоро вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказининг оториноларингология бўлимида ва Бухоро шахар Мохи Хоса туғруқ комплексининг хомиладорлар патологияси бўлимида олиб борилди. Тадқиқот давомида 75 та ҳомиладор аёл (1-2-3 уч ойликда), хамда Бухоро давлат тиббиет институтининг10 та ҳомиладор бўлмаган, юқори ва пастки нафас йўллари касалликлари учрамаган талабалари текширилди. 1 тадқиқот гуруҳи 18-35 ёшдаги(ўртача ёш = 24.96 ±2 ёш) 25 аёлни қамраб олди. Ўрганилган ҳомиладорлик биринчи ёки иккинчи (биринчи ҳомиладорлик 72% беморларда, иккинчи ҳомиладорлик 28% беморда).

Ҳомиладорликнинг I-уч ойлигидаги аёлларнинг тана вазни тадқиқот ўтказилган вақтда 45-75 кг, ўртача 55,66 ± 2,2 кг ни ташкил қилди. Ҳомиладорликнинг II-уч ойлигидаги бемор ларнинг тана вазни 48-84,2 кг (ўртача = 60,7 ± 2,6 кг), III-уч ойликда- 56-86 кг (ўртача - 66,4 ± 2,1 кг) га тенг.

Диаграмма №1. Ҳомиладорлик даврида бурун орқали нафас олишни субъектив баҳолашнинг ўртача кўрсаткичлари (балл)

Тадқиқот гуруҳларидаги ҳомиладор аёлларда олд фаол ринометрия (ОФРМ) кўрсаткичлари 1-жадвалда келтирилган.

1-Жадвал. ОФРМ маълумотларига кўра ҳомиладорликнинг I,II, IIIуч ойлигида бурун орқали нафас олишни баҳолаш (M ± m)

Гуруҳлар	I уч ойлик		II уч ойлик		IIIуч ойлик	
	ҲОТ $см^3$ / с	УҚ Па /$см^3$/ с	ҲОТ $см^3$ / с	УҚ Па /$см^3$/ с	ҲОТ $см^3$ / с	УҚ Па /$см^3$/ с
1-гуруҳ	579,8 ± 37,4	0,56 ± 0,06	588,0 ± 46,7	0,56 ± 0,09	670,5 ± 61,5	0,44 ± 0,03
2-гуруҳ	574,6 ± 50,5	0,67 ± 0,15	578,6 ± 81,6	0,71 ± 0,18	671,8 ± 64,4	0,53 ± 0,11
3-гуруҳ (назорат)	850,5 ± 73,8 *	0,39 ± 0,03*	838,0 ± 82,6 *	0,4 ± 0,04*	773,6 ± 62,02 *	0,41 ± 0,03 *

Изоҳ: $p<0.05$ биринчи ва иккинчи гуруҳларга нисбатан

Олинган маълумотларга кўра, тадқиқотнинг барча босқичларида ОФРМ кўрсаткичлари бурун орқали нафас олиш 1- ва 2-гуруҳларга нисбатан учинчи гуруҳда яхшироқ эканлиги аниқланади. Субъектив баҳолашда ишончли фарқ аниқланишига қарамасдан, 1-ва 2-гуруҳларнинг ўртача кўрсаткичлари деярли бир хил бўлиши қайд этилди.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

2-Жадвал. Бурун орқали нафас олиш қийинлигига шикоят қилган аёлларда ҲОТ нинг (см^3/с) ўртача кўрсаткичлари

Бурун орқали нафас олишни субъектив баҳолаш	1- Гуруҳ			2 – гуруҳ		
	I уч ойлик	IIуч ойлик	IIIуч ойлик	I уч ойлик	IIуч ойлик	III уч ойлик
1 балл	621,8±39,1	629,5±72,9	693,8±70,2	650,5 ±23,1	750,3 ±47,2	700,3±16,3
2 балл	531,6±42,7	526,5±54,6	610,6±16,7	623,5±26,5*	654,3±64,6*	712,9±65,8*
3 балл	Йўқ	Йўқ	Йўқ	463,8 ±62,3	436,1± 48,3	517,4 ±52,2

Изоҳ: 1-гуруҳ бурун битиши 2 балл деб баҳолаган аёлларга нисбатан p<0,05 га тенг.

Гестация даврида бурун орқали нафас олишни 2 балл деб баҳолаган, бурун тўсиғи эгрилиги ва СВР мавжуд аёлларда объектив бурун орқали нафас олиши эркин ёки ОФРМ (2-жадвал) бўйича енгил бурун битиши кўрсаткичларига мос келиб, "ҳомиладорлар ринити" бўлган аёлларга нисбатан бурун орқали нафас олиши яхшироқдир.

3-жадвал. Бурун шиллиқ қаватининг секретор фаоллиги (г / мин)

Гуруҳлар	I уч ойлик	II уч ойлик	III уч ойлик
1-гуруҳ	0,09 ± 0,01	0,14 ± 0,01	0,16 ± 0,1
2- гуруҳ	0,1 ± 0,02	0,1 ± 0,02	0,07 ± 0,01
3- гуруҳ	0,11 ± 0,02	0,11 ± 0,01	0,12 ± 0,02

Изоҳ: 1-гуруҳдаги Iуч ойликда бўлган даврга нисбатанр<0,05га тенг.

Субъектив бурун билан нормал нафас оладиган ҳомиладор аёлларда умумий қаршилик (УҚ) 0,27 ± 0,08 см3/с бўлганда, ҳажмий оқим тезлиги (ҲОТ) ўртача 882,4 ± 32,6 см3 / с га тенглиги аниқланди."Ҳомиладорлар ринити" билан оғриган беморларда ҲОТ дастлабки кўрсаткичи 628 ± 61 см3 / с, УҚ эса 0,71 ± 0,3 см3 / с тенг бўлди. 28 кун давомида олиб борилган ирригацион терапиядан сўнг, беморларнинг 91,6% бурун орқали нафас олиши сезиларли даражада яхшилаганлигини сезишди. УҲО сезиларли даражада ошди: 921 ± 97 см3 / с, УҚ 0,29 ± 0,17 см3/с (бошланғич даражасига нисбатан n= 10, α = 0,048, Wкр= 39, W наз. = 42).

Ирригацион терапия шиллиқ қаватнинг секретор фаолиятига таъсир кўрсатмади. Шуни таъкидлаш керакки, "ҳомиладорлар ринити" бўлган аёлларда ва назорат гуруҳидаги беморларда бурун шиллиқ қавати секретор фаолиятида сезиларли фарқлар аниқланмади. Шундай қилиб, назорат гуруҳида секретор фаолият ўртача 0,12 ± 0,02 г/мин, тадқиқот гуруҳида эса шиллиқ қаватнинг секретор фаоллиги мос равишда 0,16 ± 0,03 г/мин ва 0,15 ± 0,02 г / мин ни ташкил этди.

Назорат гуруҳида бурун ажралмаси pH-метрияси кучсиз кислоталикдан кучсиз ишқорийгача ўзгаришини кўрсатди ва ўртача 7,1 ± 0,4 тенг бўлди. Бурун ажралмасининг цитологик таркиби эпителиоцитлар, лейкоцит ҳужайралари, нейтрофиллар, лимфоцитлар, макрофаглар ва плазмоцитлардан иборат. Бунда, лимфоцитлар кўпроқ аниқланди. Бурун

билан эркин нафас олувчи ҳомиладор аёлларда бурун ажралмасининг ўртача цитологик формуласи қуйидагича бўлди: эпителиоцитлар 3,8 ± 1,1 ҳуж. / к.м; нейтрофиллар 3.1 ± 1.3 ҳуж./к.п.; лимфоцитлар 5,6 ± 0,8 ҳуж. / к.м.; макрофаглар 1,9 ± 0,4 ҳуж. / к.м.; плазмоцитлар 1,3 ± 0,6 ҳужай./ к.м.

"Ҳомиладорлар ринити" мавжуд бўлганда, бурун ажралмасининг pH қиймати 6,8±0,3 га тенглиги аниқланди. "Ҳомиладорлар ринити" аниқланганда бурун ажралмасининг ўртача цитологик формуласи қуйидагича бўлди: эпителиоцитлар 4,3 ± 1,4 ҳуж. / к.м.; нейтрофиллар 6,1 ± 1,1 ҳуж. / к.м.; лимфоцитлар 1,2 ± 0,6 ҳуж. / к. м.; макрофаглар 0,9 ± 0,7 ҳуж. / к.м.; плазмоцитлар 1,3 ± 0,4 ҳуж. / к. м.

"Ҳомиладорлар ринити" да ирригацион терапиядан сўнг бурун ажралмасининг кислоталиги 6-7 оралиғида, ўртача - 6,7 ± 0,3 га тенглиги қайд этилди. Цитологик формуласи қуйидагича бўлди: эпителиоцитлар 4.1 ± 1.5 ҳуж. / к. м.; нейтрофиллар 2,3 ± 0,7 ҳуж./ к.м; лимфоцитлар 4,8 ± 0,7 ҳуж. / к.м.; макрофаглар 1.1 ± 0.4 ҳуж. / к.м; плазмацитлар 1,6 ± 0,3 ҳуж. / к.м.

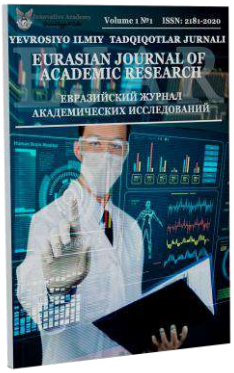
Шундай қилиб, "ҳомиладорлар ринити" да интраназал ирригацион терапиянинг таъсирини ўрганиш, унинг ҳаво ўтказилишида ва бурун ажралмаси таркибида лимфоцитлар миқдорининг кўпайишига самарали эканлиги кўрсатди. Субъектив бурун орқали нафас олиш сезиларли даражада яхшиланган беморларнинг 91,6 % да, бурун ажралмаси кислоталиги ва цитологик тузилиши, бурун билан нормал нафас олувчи ҳомиладор аёлларга ўхшаш эканлиги аниқланди.

Илиқ изотоник физиологик эритма билан бурун бўшлиғини тўла ҳажмли тўлдириш усулига асосланган назал душни мунтазам қўллаш бурун орқали нафас олишни объектив яхшилашга ёрдам беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мокроносова М.А. Ирригационная терапия полости носа с позиций доказательной медицины / М.А. Мокроносова // Вест, оториноларн. - 2009.- №1.- С.51-53.
2. Муратова Н.М. Состояние носового дыхания у беременных по данным анкетирования / Н.М. Муратова // Рос. оториноларн.-№1(20).-2006.- С.134-135.
3. Носуля Е.В. Особенности и клиническое значение объективного тестирования носового дыхания у беременных / Е.В. Носуля, Черных Е.М. // Рос. оториноларн. Прилож,- №2.-2009.-С.256-259.
4. Носуля Е.В. Оценка результатов ольфактометрии у беременных / Е.В. Носуля, Н.М. Черных // Мат.VI Всерос. научно-практ. конф. оториноларн. 2007.- С.168-169.
5. Расулов А.Б. Функциональное состояние полости носа при вазомоторном рините / А.Б. Расулов, К.Д. Джаббаров // Рос. оториноларн.- 2010,- Прилож. №2.- С.403-406.
6. Турусов А.А. Состояние мукоцилиарного клиренса при хроническом гипертрофическом и хроническом вазомоторном рините на основании данных морфометрии / А.А. Турусов, Е.А. Ружицкая // Вестн. Оториноларн.- 2009.-№5.- С.20-22.
7. Ozone-induced release of neuropeptides from humane nasal mucosa cells / K. Schierhorn [et al.] // Int. Arch. Allergy. Immunol.- 2002.- V.129.N2.- P.145-151.
8. Pregnansy outcomes in women using inhaled fluticasone during pregnancy: a case series / J.S. Choi [et al] // Allergol. Immunopathol.- 2002.-
9. Pollutional and meteorological factors are closely related to complaints of non-allergic, non-infectious perennial rhinitis patients: a time series model / J.P. Braat [et al.] // Clin Exp. Allergy.- 2002.-V.32N5.-P.690-697.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHEMISTRY, ITS FUNCTIONS AND SIGNIFICANCE. STRUCTURE OF PROTEINS

Avezova Nafosat Omonovna [1]

[1] Khorezm regionNo. 25 General Secondary School chemistry teacher

https://doi.org/10.5281/zenodo.4732737

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Biological chemistry Static biochemistry, dynamic biochemistry, functional biochemistry, "Laws of Medicine", microorganisms, enzymes.

ABSTRACT

In this article, biological chemistry, its functions and importance. The structure of proteins is studied by studying their distribution and location in various parts of the body, including the cell and its elements.

BIOLOGIK KIMYO, UNING VAZIFALARI VA AHAMIYATI. OQSILLARNING TUZILISHI

Avezova Nafosat Omonovna [1]

[1] Xorazm viloyati 25-son umumiy o‘rta ta’lim maktabining kimyo fani o‘qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Biologik kimyo Statik biokimyo, dinamik biokimyo, funktsional biokimyo, “Tib qonunlari”, mikroorganizmlar, ferment. BIOLOGICAL

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada biologik kimyo, uning vazifalari va ahamiyati. oqsillarning tuzilishi ularni organizmning turli qismlarida, jumladan, hujayra va uning elementlarida tarqalishi, joylashishini o`rganish haqida ma’lumotlar keltirilgan

Biologik kimyo – barcha tirik organizmlarda kechadigan kimyoviy jarayonlarni o`rganuvchi fan. Bu jarayonlar organizmlarda, uning to`qima va a’zolarida, hujayra hamda uning tarkibidagi tuzilmalar (strukturalar)da doim sodir bo`lib turadigan moddalar va energiya almashinuvidan iborat. Moddalar almashinuvini o`rganishdan oldin turli organizmlar tarkibida o`zgarib turadigan moddalar bilan tanishib chiqish zarur. Biologik kimyo fani oqsillar, nuklein kislotalar, uglevodlar, lipidlar, vitaminlar hamda anorganik birikmalarning kimyoviy tuzilishlari, xossalari, ularni organizmning turli qismlarida, jumladan, hujayra va uning elementlarida tarqalishi, joylashishini o`rganish bilan shug`ullanadi.

Biokimyo fani 3 bo`limdan iborat:

1. Statik biokimyo.
2. Dinamik biokimyo.
3. Funktsional biokimyo.

Statik biokimyo tirik organizm tarkibiga kiruvchi moddalarning kimyoviy tarkibi va xususiyatlarini o`rganadi. Bu bo`limning asosiy masalalari bioorganik kimyo tomonidan o`rganiladi.

Dinamik biokimyo organizmga moddalarning qabul qilinishidan boshlab oxirgi mahsulotlar shaklida chiqarib yuborilishigacha bo`lgan barcha o`zgarishlarni tahlil qiladi.

Funktsional biokimyo a'zo va to`qima funktsiyalariga bog`liq ravishda, ularda kechadigan kimyoviy jarayonlarni tadqiq etadi.

Biologik kimyoning barcha bo`limlari o`zaro uzviy bog`langan va zamonaviy biokimyoning qismlari hisoblanadi.

Biologik kimyo tadqiqot ob'yektiga ko`ra odam va hayvonlar biokimyosi, o`simliklar biokimyosi va mikroorganizmlar biokimyosiga bo`linadi.

Biologik kimyo biologiya va kimyo fanlari oralig`idagi bir soha bo`lganligi uchun u shu ikki fanning ma'lumotlari va g`oyalariga asoslanadi. Bu fan alohida fan sifatida biologiya va kimyo fanlarining ma'lum rivojlanish bosqichida paydo bo`lgan. Biologik kimyo haqidagi dastlabki tushuncha mashhur fransuz olimi Lavuaz'e (1743-1794) ning XVIII asr oxirlarida olib borgan tajribalaridan boshlangan deb hisoblanadi. Uning oksidlanish va bu jarayonda kislorodning o`rni haqidagi klassik tadqiqotlari tanadagi "yonish" hodisasining kimyoviy asosini aniqlashga olib keldi. Lavuaz'e bu reaktsiyada kislorod yutilib, karbonat angidrid ajralib chiqadi va issiqlik hosil bo`ladi, degan xulosaga kelgan edi.

O`rta asrning buyuk allomasi va tabibi Abu Ali ibn Sino (980-1037) o`zining "Tib qonunlari" asarida tibbiyotda qo`llaniladigan kimyoviy moddalarning tasnifini, tananing "suyuq"ligi va siydik tarkibidagi moddalarni aytib o`tgan.

Insonlarning kasalliklar sababini tushunish va unga qarshi dori izlashga bo`lgan tabiiy intilishlari tirik organizmlarda kechadigan jarayonlarga qiziqish uyg`ota bordi.

Farmasevtika amaliyotida biokimyo yangidan-yangi o`rinlarni egallamoqda. Jumladan, biologik katalizatorlar bo`lgan – fermentlar sanoatda dori moddalari (masalan, steroid gormonlar)ni sintez qilishda qo`llanilmoqda. Gen injeneriyasi usuli yordamida tabiiy dori preparatlarini ishlab chiqarishning istiqbolli yo`llari ko`rib chiqilmoqda. Mikroorganizmlar biokimyosini bilish aminokislotalar, nukleotidlar, nukleozidlar, vitaminlar, antibiotiklar kabi dori preparatlarini sanoatda ishlab chiqarishning qulay va iqtisodiy jihatdan samarali usullarini yaratish imkonini berdi. Fermentlardan analitik reagent sifatida foydalanib dorilarni tez va o`ziga xos (spesifik) tahlil qilish usullari ishlab chiqildi.

Amaliyotda dorilarning ta'sir mexanizmlarini bilish katta ahamiyatga ega. Hujayraning ferment sistemasi tomonidan dorilarning o`zgarishga uchrashini o`rganish qo`llaniladigan dorining me'yorini, uning organizmda almashinuvini boshqarish va ta'sir etuvchi moddaning tabiatini, ya'ni uning samarasi dastlabki moddaning ta'sirimi yoki uning almashinuv mahsuloti ekanligini tushunish imkoniyatini beradi.

**Biokimyo faninig asosiy yo`nalishlari.** Biologik kimyo faninig asosiy sohalari. Boshqa fan sohalarida bo`lgani kabi biologik kimyo shug`ullanadigan muammolarning kengayishi va tobora chuqurlashishi tufayli undan yangi shaxobchalar ajralib, mustaqil tarmoqlar paydo bo`ldi. Ilgariroq ajralib hozirgi davrda keng sohalarga aylangan enzimologiya, vitaminologiya,

endokrinologiya qatoriga keyingi yillarda membranalar biokimyosi, neyrobiokimyo, analitik biokimyo, kvant biokimyosi va boshqalar qo`shildi. Ammo biologiya fanlarida keyingi chorak asr ichida yuz bergan fundamental o`zgarishlar, molekulyar biologiya, molekulyar genetika va bu ajoyib sohalarning rivojlanishi asosida dunyoga kelgan gen, hujayra, oqsil injenerligi va umuman biotexnologiyaning mislsiz muvaffaqiyatlari bilan bo`liq.

Oqsillar va nuklein kislotalar molekulalarining strukturasi bilan ularning biologik vazifasi orasidagi bog`lanishning aniqlanishi 1-navbatda, biologiya faninig biokimyoviy ma'lumotlariga asoslangan eng yosh sohasi – molekulyar biologiyaning dastlabki, ammo eng muhim yutuqlaridandir.

Shunday qilib, hozirgi zamon biokimyosi hayotiy jarayonlarning eng chuqur sirlarini ochish, oqsil sintezi, moddalar almashinuvi va naslni idora qilish muammolarini hal etish arafasida turibdi. Bu muhim vazifalarning hal etilishi odamlar uchun eng og`ir ofat bo`lgan rak, virusli kasalliklar, irsiy kasalliklar va yurak-tomir kasalliklarini yengish, inson umrini uzaytirish kabi muammolarni hal qilishning nazariy asosini yaratadi.

**Biologik kimyo fanining boshqa fanlar bilan bog`lanishi.** Biologik kimyo fanining kimyo fanlari bilan, ya'ni fizik kimyo bilan umumiylik juda ko`p. Bu ayniqsa, ularning tabiiy moddalarni o`rganishda qo`llaniladigan usullari uchun taalluqlidir, ammo biologik kimyo va kimyo fanlari oldida turlicha vazifalar turadi. Organik va fizik kimyo fanlarini ko`proq kimyoviy birikmalarning tuzilishi va xossalari, masalan ularning elektron ctrukturalari, bog`lanish tabiati va ularning hosil bo`lish mexanizmi, izomeriyasi, konformasiyasi va boshqalar qiziqtiradi. Biologik kimyo uchun esa barcha kimyoviy moddalarning biologik (funksional) vazifalari va tirik organizmdagi fizik-kimyoviy jarayonlar, shuningdek turli kasalliklarda bu vazifalarning buzilish mexanizmlarini tushunish asosiy vazifa bo`lib hisoblanadi.

Biologik kimyo bir qancha aralash fanlardan kelib chiqqan bo`lib, ilgarigidek ular bilan tirik tabiatni o`rganishda uzviy aloqalarni saqlab qoladi, lekin shu bilan birga u o`ziga xos va mustaqil fan sifatida qoladi hamda moddalarning tuzilishi va ularning vazifalari o`rtasidagi bog`liqlikni, tirik organizmda kimyoviy birikmalarning almashinuvini, tirik sistemalarda energiyaning hosil bo`lish yo`llarini, organizm, to`qima, hujayrada fizik-kimyoviy jarayonlarning boshqarilish mexanizmlarini, tirik organizmlarda genetik axborotning ko`chirilishini molekulyar mexanizmlarini va hokazolarni o`rganishni o`zining asosiy vazifasi deb hisoblaydi.

Biokimyoviy tadqiqotlar va ularning uslubi. Bioximiklarning ishi tirik ob'ektlar bilan bog`liq bo`lganligi sababli biror bir moddani ajratib olish uchun yuqori darajadagi usullarni qo`llashi, odatdagi fizik-kimyoviy tahlillarga biologik molekulalarni olib borish uchun bir qator qo`shimcha jarayonlarni bajarishi lozim bo`ladi. Biologik materialdan moddalarni ajratib olishda jarayonlarning borish tartibi taxminan quyidagicha bo`ladi:

1. Gomogenlash.
2. Ultrasentrifugalash.
3. Ekstraksiya.
4. Tahlil (reekstraksiya, issiqlik bilan ishlov berish, dializ, sedimentasiya, elektroforez, xromatografiya).

Biologik moddalarni ajratib olish va tahlil qilish usuli ularning xususiyatlariga bog`liq holda tanlab olinadi.

Ajratib olinadigan moddalarning tuzilmalarini va fizik-kimyoviy xossalarini aniqlash, uni miqdoriy jihatdan o`rganish uchun turli xil fizik, fizik-kimyoviy, kimyoviy

tahlil usullari, shuningdek ajratilgan birikmaning elektron tuzilmasini kvant-mexanik hisoblaridan foydalaniladi. Bu usullarni qo`llash biologik moddalarning tabiiy strukturasini saqlab qolish imkonini berishi kerak.

Biologik materiallarni tekshirishda qo`yilgan maqsadga binoan lozim bo`lgan usullardan foydalaniladi. Eksperiment sharoitida biokimyoviy tadqiqot uchun har qanday biologik materialni osonlik bilan olish mumkin, klinikada esa bu imkoniyat nisbatan chegaralangan. Farmatsiyada esa biologik material sifatida hayvon to`qimalari va dori preparatlari ishlatiladi.

Plazma, qon zardobi va boshqa biologik suyuqliklar har xil tabiiy moddalarning suvda erigan aralashmasidan iborat. Fermentlar esa tabiatan murakkab oqsillardan tashkil topganligi sababli, ularni aniqlashda biologik suyuqliklarga tarkibini o`zgartiruvchi moddalar qo`shilmaydi, bordi-yu ferment kontsentratsiyasi yuqori bo`lsa, u suyultiriladi. Agarda biologik suyuqlikdagi ferment undagi tekshirilayotgan moddani katalizlab, aniqlashga to`sqinlik qilayotgan bo`lsa, ferment faolligi tegishli reaktiv bilan to`xtatiladi. Odatda, bu maqsad uchun uchhlorsirka kislotasi, nitrat, fosforvolframli, sulfat kislotalari yoki termik ta`sir qo`llaniladi. Bunda fermentlar bilan birga boshqa oqsillar ham cho`kmaga tushadi.

Gomogenlash. Biokimyoviy tadqiqotlar hujayra, to`qima, organ tarkibiy qismlarida joylashgan organoid yoki uning bo`lakchalarida, masalan, membranalarida o`tkaziladigan bo`lsa, unda hujayra yoki to`qimani avval maydalash kerak bo`ladi. Buning uchun ko`pincha to`qimani gomogenizator yordamida mexanik parchalash usuli qo`llaniladi. Gomogenizator ko`rinishi bo`yicha shisha stakanga o`xshash bo`lib, hajmlari har xil. Ushbu stakanga qaychi bilan maydalangan to`qima bo`lagi va olinayotgan hujayralar bo`lakchasini intaktligini saqlovchi muhit suyuqligi (odatda saharoza, kaliy xlorid) solinadi. Elektr toki yordamida stakandagi gomogenizator dastasining aylanishi natijasida hujayra membranasi parchalanadi, struktura bo`lakchalari ajraladi. Oddiy sharoitda gomogenat to`qimani farforli hovonchada shisha kukuni yoki kvarts qumi bilan maydalab olinadi.

Gomogenatlar tarkibi bo`yicha to`qima, hujayra bo`laklarining o`lchovi, shakli, kimyoviy tuzilishi jihatidan har hil bo`lgan murakkab aralashmasidan iborat. Biokimyoviy tadqiqotlar o`tkazish uchun ularni molekulasi bo`yicha taqsimlash va ajratib olishda bir qator fizik-kimyoviy usullardan foydalaniladi.

Sentrifugalash - suyuqlik tarkibidagi og`ir qismlarni markazdan qochuvchi kuch ta`sirida engil qismlaridan ajratish usuli. Aralashmadagi og`irligi katta bo`lgan bo`lakchalar birinchi navbatda cho`kadilar. Ular ajratib olingach, cho`kma usti suyuqligini (supernatant) qayta katta tezlikda sentrifugalab, boshqa qimslarini ham ajratish mumkin. Aralashmadagi komponentlarni aniqlash maqsadida o`tkaziladigan sentrifugalashni preparativ sentrifugalash deb atalib, undan qonning shaklli elementlarini ajratishda, siydikdagi hujayralarni cho`ktirib, ajratib olishda va boshqa maqsadlarda foydalaniladi.

Klinik-biokimyoviy laboratoriyalarda qo`llaniladigan kichik hajmdagi sentrifugalarning maksimal tezligi daqiqasiga 6000 aylanishdan oshmaydi. Maxsus biokimyoviy tadqiqotlarda oqsillar va nuklein kislotalarning molekula og`irligini aniqlashda o`lchovi va zichligi bo`yicha farqlanuvchi zarrachalarni bir-biridan taqsimlashda yuqori tezlikdagi ultrasentrifugalar (aylanish tezligi daqiqasiga 70000 gacha) qo`llanganligi uchun analitik sentrifugalash deb ataladi.

Zarrachalar cho`kish tezligi markazdan qochish kuchini ortishi bilan o`lchanadi. U g (gravitatsiya doimiyligi 980 sm·s-2) birligida ifodalanadi. Amaliyotda g har bir ultrasentrifugani nomogrammasida ko`rsatilgan qo`llanma bo`yicha tuziladi. Masalan, qon shaklli e`lementlari 300-400 g da 20-30 daqiqa sentrifugalanganda cho`kadi va h.k. Differentsial sentrifugalash yordamida subhujayra qismlari - yadro, mitoxondriya, lizosomalar, mikrosomalar va boshqalar ajratiladi.

Tahlil usullari. Elektroforez deb tashqi elektr maydoni ta`sirida zaryadlangan zarralarni taqsimlanishiga aytiladi. Elektroforez biologik eksperimentlarda, klinik meditsinada qon oqsillari va peptidlari, ayniqsa, qon zardobini tahlil qilishda qo`llaniladigan zamonaviy usul hisoblanadi. Zaryadlangan zarralar o`lchovi va zaryadining katta-kichikligiga qarab elektr maydonida har xil tezlikda harakatlanadilar, bu esa ularni o`zaro ajralib, taqsimlanishiga olib keladi.

Elektroforezni ikkita asosiy turi bo`lib, frontal va zonal usullarga bo`linadi, ulardan keyingisi ko`proq tarqalgan. Bunda oqsil eritmasi bufer eritmasiga yupqa qavat ko`rinishda joylashtiriladi. Elektroforez davomida har xil oqsil molekulalari alohida fraktsiyalarga bo`linadi. Bu fraktsiyalarni alohida-alohida ajratib, osonlik bilan kesib olinadi. Zonal elektroforezni asosi sifatida filtr qog`ozi tasmasi, atsetiltsellyuloza, kraxmal kukuni, agar, poliakrilamid geli va boshqa materiallardan foydalaniladi.

Hozirgi vaqtda biologik va tibbiy tadqiqotlarda maxsus apparat poliakrilamidli gel elektroforezi ko`proq ishlatilmoqda.

Fraktsiyalarga bo`lingan moddalarning foregrammasi kumassi ko`ki, bromfenol ko`ki yoki amidoshvarts 10 V eritmasida 20-30 daqiqa ushlanadi va miqdori ular bo`yalgan bo`yoqning quyuqligiga qarab aniqlanadi, ya`ni har xil oqsilni bo`yoq bilan bog`langan ko`rsatkichi shu oqsilning miqdoriga to`g`ri proportsional.

Xromatografiya. Xromatografiya har xil aralashmalarni o`z tarkibiy qismlariga taqsimlanishini o`rganadi. Xromatografiyaning asosan to`rt turi mavjud.

a). Informatsion kolonkali xromatografiya - bu usul ion ko`rinishida bo`lgan eruvchi moddalarni taqsimlashda qo`llaniladi. Usulni harakatsiz va harakatli fazalari farqlanib, harakatsiz fazasi asosini ion almashuvchilardan iborat bo`lgan organik polimerlar - smolalar tashkil etadi.

b) Suyuqlikli xromatografiyada harakatsiz faza o`rnida mikroskopik zarralar qo`llaniladi. Bu usul katta tezlikka ega bo`lib, qisqa vaqt oralig`ida deyarli har qanday birikmani taqsimlay oladi.

v) Taqsimlovchi xromatografiyada aralashma tarkibidagi moddalar radikallarining katta-kichikligi, funktsional (gidrofil) guruhlarining bor-yo`qligi, harakatli va harakatsiz eritmalarda har xil erishiga qarab o`z individual komponentlariga taqsimlanadilar.

Xromatografik qog`oz tasmasining pastki chegarasidan 1 sm yuqoriga bir tomchi tekshirilayotgan modda tomizilib, tagida harakatlanuvchi eritma, ko`pincha, organik eritma saqlagan xromatografiya kamerasiga joylashtiriladi. Kamera atmosferasidagi suv bug`lariga to`yingan modda harakatsiz (polyar) eritmani hosil qiladi. Harakatlanuvchi eritma yuqoriga o`zi bilan birga gidrofob moddani olib harakatlanadi, gidrofil moddalar esa suvda erigani uchun startda qoladi. Har bir moddani bo`yalgandan so`ng individual Rf lari o`lchanadi yoki standart modda bilan identifikatsiya qilinadi.

Optik usullar. Fotokolorimetrik usulda tahlil qilishda tekshirilayotgan eritma rangining ravshanlik darajasi (kontsentratsiyasi) avvaldan ma`lum bo`lgan standart eritma rangi bilan solishtiriladi.

Kolorimetrik aniqlashda miqdori o`lchanayotgan moddaning boshqa modda bilan rangli birikma hosil qilish reaktsiyasidan foydalaniladi. Olingan eritma rangini jadalligi bo`yalgan moddaning miqdoriga to`g`ri proportsional. Rang jadalligi qanchalik ko`p bo`lsa, optik zichlik ham shunchalik yuqori bo`ladi. Grafik bog`liqlikni aniqlashda abtsissa o`qiga mol'/l (S) da modda miqdori, ordinata o`qiga esa eritmaning optik zichligi (D) qo`yiladi. Uslubni qo`llash uchun D va S ko`rsatkichlari o`rtasida proportsional bog`liqlik bo`lishi shart.

Spektrofotometrik tahlil usulida eritmadagi yoki qattiq muhitdagi moddaning nur yutishi ma`lum to`lqin uzunligiga to`g`ri kelishi aniqlanadi. Spektrofotometrni qo`llab spektrni ko`zga ko`rinadigan (600 dan 1100 nm), ultrabinafsha spektr qismida (220 dan 650 nm gacha) ishlash mumkin.

Biologik birikmalarning tuzilishi, almashinuvi va vazifalarini o`rganish uchun kimyo, fizik-kimyo, matematika, fiziologiya usullari bilan bir qatorda biologik kimyoning o`zining xususiy tadqiqot usuli – fermentativ tahlil usuli ham bor. Bu usul amaliy tibbiyotda, farmasiya va ilm-fanning turli sohalarida hamda xalq xo`jaligida keng qo`llaniladi.

Hujayraning kimyoviy tarkibi. Biologik kimyo tirik sistemalarda moddalar almashinuvini, ya’ni organizmga tashqaridan ovqat tariqasida qabul qilingan moddalardan tortib to chiqarib tashlanadigan oxirgi mahsulotlargacha bo`lgan jarayonni tekshirar ekan, bu fan birinchi navbatda organizmning kimyoviy tarkibini, ya’ni turli kimyoviy moddalarning to`qima va organlarda, hujayra va hujayra komponentlarida tarqalishi to`g`risida to`la ma’lumotga ega bo`lishi kerak.

Tirik organizmlarda hozirgacha 40 ga yaqin elementlarning birikmalari topilgan. Ulardan eng muhimlari C, H, N, O, P va S bo`lib, ular organism to`qimalari tarkibida asosiy o`rinni egallaydi. Bulardan tashqari, kam miqdorda uchraydigan CI, F, I, Na, K, Ca, Mg, Fe va juda kam uchrydigan Cu, Mn, Zn, Mo va Co kabi elementlarning har birini ham organizm uchun o`ziga xos ahamiyati aniqlangan. Bu elementlar organizmda organik birikmalar, qisman mineral tuzlar tarkibiga kirgan holda uchraydi.

Turli hujayralarda oqsil, lipid, uglevodlar, nuklein kislotalar va mineral tuzlarning miqdori har xil bo`ladi, jumladan, o`simliklar hujayralari tarkibida hayvon hujayralariga nisbatan oqsil kam miqdorda bo`ladi, nuklein kislotalar esa o`simlik hujayralarida hayvon hujayralariga nisbatan ko`proq bo`ladi, yog` to`qimalari lipidlarga boy bo`ladi, polisaxaridlar esa o`simlik hujayralarida, jigar va mushak to`qimalarida ko`proq to`planadi.

Har bir organism tanasining asosiy massasini suv tashkil qiladi. Uning o`rtacha miqdori organism vaznining 60-70 %iga teng, ammo u 40 % (o`simlik hujayralari, yog` to`qimalari) dan 99 % (meduzalar) gacha bo`ladi.

Anorganik birikmalar suv bilan birgalikda hujayrada barcha jarayonlar borishi uchun muhit hosil qiladi. Hujayra tarkibidagi anorganik ionlarning turi nisbatan kam bo`lsada, ular organizmning ko`plab hayotiy vazifalarini belgilab beradi.

Oqsil - tirik to`qimaning muhim tarkibiy qismi.** Oqsillar- tarkibida azot tutuvchi yuqori molekulali organik birikmalar bo`lib, ularning molekulalari aminokislotalar qoldiqlaridan tashkil topgan. Bu moddalarning **protein (grekcha protos – birinchi darajali) deb nomlanishi ularning hayot uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ifodalaydi. Oqsil nomi esa tuxum oqi so`zidan kelib chiqqan atama bo`lib, uni tovuq tuxumi pishganda oq rangli bo`lishi (denaturatsiya) orqali tushuntirish mumkin.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Oqsillar barcha tirik organizmlar, o`simliklar, hayvonlar hamda odam organizmi, tirik organizmlar bilan jonsiz tabiat chegarasida turuvchi viruslar tarkibining ajralmas qismidir. Hujayrada yuz beradigan har qanday kimyoviy o`zgarish oqsillar ishtirokisiz amalga oshmaydi.

Odamning organ va to`qimalaridagi oqsil miqdori turlicha bo`ladi. Masalan, mushak, o`pka, buyrak quruq vazninig 70-80 % ini, butun tananing esa 45-50 % ini oqsil tashkil etadi.

Oqsillarning kimyoviy tarkibi, tuzilishi va xususiyatlarini o`rganish uchun suyuq to`qimalardan yoki hayvonlarning oqsilga boy organlaridan, masalan qon zardobi, sut, mushak, jigar, teri, sochdan oqsillar maxsus usullar yordamida ajratib olinadi.

Hujayrada oqsillarning turi cheksiz darajada ko`p. Organizmlarning har bir turi o`ziga xos oqsillarga ega. Eng sodda organizmlardan bo`lgan, biokimyoviy tomondan yaxshi o`rganilgan bakteriya – ichak tayoqchasi (E. coli) hujayrasida 3000 ga yaqin turdagi oqsil molekulalari mavjud.

Odam organizmida oqsillarning xillari 5000000 ga yetadi, lekin hozircha ularning juda kam qismi, taxminan 2000 ga yaqini kashf etilgan va yaxshi tekshirilgan.

Oqsillarning muhim belgilari. Oqsillar yuqori molekulali, tarkibida azot tutuvchi organik birikmalar bo`lib, peptid bog`lari yordamida zanjirda birlashgan aminokislotalardan tashkil topgan, murakkab tuzilishga ega bo`lgan moddalar.

Oqsillarga xos muhim belgilar quyidagilardan iborat:

1) tarkibidagi azotning miqdori doimiy (quruq vazninig 16 % i) bo`lishi;

2) doimo tuzilish birligi bo`lgan aminokislotalarning bo`lishi;

3) peptid zanjirida aminokislotalarni birlashtiruvchi peptid bog`larining mavjudligi;

4) yuqori molekula og`irligiga ega bo`lishi (4 – 5 mingdan bir necha million daltongacha);

5) oqsillarning fizik-kimyoviy va biologik xossalarini belgilab beruvchi polipeptid zanjirning murakkab tuzilganligi.

Oqsillarning tarkibidagi elementlar. Oqsilning birinchi belgisi uning tarkibidagi elementlarga bog`liq:

uglerod……..51-55
vodorod……6-7
kislorod…….21-23
oltingugurt……0,3-2,5
azot……15-18
anorganik moddalar…….0-0,5

Ko`pchilik o`simlik, hayvon va mikroblarning oqsili tarkibida azotning miqdori boshqa elementlardan farqli ravishda doimiy – taxminan 16 %; bu belgiga asosan oqsilning miqdorini hisoblash mumkin: tahlil natijasida topilgan azot miqdori 6,25 koeffitsiyenti (100:16=6,25) ga ko`paytiriladi. Lekin ba’zi oqsillar uchun bu belgi mos kelmaydi. Masalan, protamin tarkibida oqsilning miqdori 30% ga etadi, shu sababli tarkibidagi elementlarga qarab oqsilni boshqa tarkibida azot tutuvchi moddalardan aniq ajratish qiyin.

Oqsillarning struktura tarkibi yoki monomerlarini kislotali gidroliz yo`li bilan aniqlash mumkin. Bu usuldan ko`proq oqsil tarkibini aniqlashda foydalaniladi. L-qatorning aminokislotalari α-aminokislotalari oqsillarning monomerlari bo`lib hisoblanadi. Aminokislotalar zanjirda kovalent peptid bog`lari yordamida bog`lanadi.

**Oqsillarning molekula og`irligi.** Molekula og`irligining katta bo`lishi oqsillarning muhim belgisi hisoblanadi. Zanjirning uzunligiga qarab hamma polipeptidlarni uch guruhga bo`lish mumkin:

1) peptidlar – 2-10 ta aminokislota;
2) polipeptidlar – 10-40 ta aminokislota;

3) oqsillar – 40 tadan ortiq aminokislotadan tashkil topgan.

Agar har bir aminokislotaning molekula og`irligi o`rtacha 100 deb qabul qilinsa, unda peptidlarning molekula og`irligi 1000, polipeptidlarniki 4000, oqsillarniki esa 4000-5000 dan bir necha milliongacha bo`ladi.

Oqsillarning murakkab tuzilish darajasi. Ayrim tabiiy polipeptidlar (faqat bir xil aminokislotdan tashkil topganlari) va sun'iy usulda olingan polipeptidlar yuqori molekula og`irligiga ega bo`ladi, lekin ularni oqsillarga kiritib bo`lmaydi. Ularni oqsillardan farq qilishda oqsillarning denaturatsiyasi, ya'ni moddalarning ta'siri natijasida oqsillarning peptid bog`larini saqlab qolgan holda fizik-kimyoviy, asosiysi biologik vazifalarining buzilishi xususiyati oqsillarning noyob belgisi sifatida yordam beradi. Denaturatsiya xususiyati oqsil molekulasining murakkab fazoviy tuzilishini anglatib, bunday xususiyat oddiy polipeptidlarda namoyon bo`lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Pleshkov B.P. Bioximiya selskoxozyaystvennx rasteniy. M. "Kolos" 1969 g.*

2. *Lebedov S.I. Fiziologiya rasteniy. M. 1988 g.*

3. *Yakushkina N.I. Fiziologiya rasteniy. M. 1980 g.*

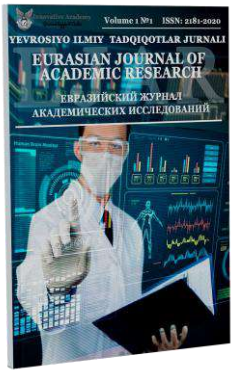
4. *Mustaqimov G.D. O`simliklar fiziologiyasi va mikrobiologiya asoslari. T. 1995 y.*

5. *Xo`jaev J. X O`simliklar fiziologiyasi Toshkent "Mexnat" 2004*

6. *Rubin B.A. Kurs fiziologii rasteniy. M. 1976 g.*

7. *www.ziyonet.uz*

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

REASONABLE USE OF NATURAL ENVIRONMENT AND NATURAL RESOURCES

Sarvarbek Isamov Mamurjonovich [1]
Sharipov Islomiddin Fazliddin Ogli [2]

[1] Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, assistant
[2] Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, student

https://doi.org/10.5281/zenodo.4732780

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

exogenous, tectonic movements, organic, rocks, relief, living things, elements, industry, household waste, forestry, nature reserve, national park, monuments.

ABSTRACT

A set of measures aimed at the rational use of nature and its resources, the conscious transformation of nature in the interests of man, the preservation and further enrichment of natural resources and nature in general, its beauty and purity. Nature protection. The set of activities includes states, international organizations, public, scientific, technical, industrial, economic and administrative organizations, activities carried out by everyone.

TABIAT ATROF MUXIT VA TABIY BOYLIKLARDAN OQILONA FOYDALANISH

Sarvarbek Isamov Mamurjonovich [1] **, Sharipov Islomiddin Fazliddin O'g'li** [2]

[1] Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnalogiyalar instituti, assistent
[1] Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnalogiyalar instituti, talaba

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ekzogen, tektonik harakatlar, organik, tog' jinslari, relyef, tirik mavjudot, elementlar, sanoat, maishiy chiqindilar, o'rmon xo'jaligi, qo'riqxona, milliy bog', yodgorliklar.

ANNOTATSIYA

Tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanishga, tabiatni inson manfaatlarini ko'zlab ongli ravishda o'zgartirishga, tabiat boyliklari va umuman tabiatni, uning go'zalligi, musaffoligini saqlab qolishga va yanada boyitishga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasi. Tabiatni muhofaza qilish. tadbirlari majmuasiga davlatlar, xalqaro tashkilotlar, jamoat, ilmiy-texnik, ishlab chiqarish., iqtisodiy va ma'muriy tashkilotlar, har bir odam tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar kiradi.

Hozirgi vaqtda inson yashab, to'xtovsiz munosabatda bo'lib kelayotgan tabiiy muhit uzoq geologik davrlar (4,5—4,7 mlrd. yil) mobaynida bir qancha omillarning birgalikda ta'sirida, ya'ni Quyosh nuri, Yerning massasi, gravitatsiya kuchi, ko'lami, aylanma harakatlari, tektonik harakatlar, havo va suv qobiqlarining vujudga kelishi va o'zgarishi, ekzogen jarayonlar ta'siri, organik dunyoning paydo bo'lishi va taraqqiyoti

ta’sirida tarkib topgan. Tabiiy muhitning holati o‘zaro ta’sir etib turuvchi ko‘p omillarning murakkab majmuida tarkib topgan tabiiy muvozanatga bog‘liq. Chunki bir joyning iqlimi Quyosh nurining tushish burchagiga, ya’ni geografik kenglik, yer yuzasining tuzilishi, shamollar, okeanlarning uzoq yaqinligi, oqimlari va boshqalarga; o‘simliklar qoplami esa iqlim, yer yuzidagi tog‘ jinslari, relyef, tuproqlarga bog‘liq. Bu tabiiy omillarning birontasida o‘zgarish ro‘y bersa, tabiiy muvozanat buziladi, bu esa tabiiy muhitda o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Ba’zan, tabiatning biror komponentiga ko‘rsatilgan arzimagan ta’sir hech kutilmagan katta o‘zgarishlarga, xususan xavfli o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Har qanday tirik mavjudot o‘z atrofini o‘rab turgan tabiiy muhit bilan o‘zaro ta’sirda bo‘ladi, undan o‘ziga kerakli narsalarni oladi, shu muhitda moslashadi, muhit tarkibiga, undagi modda va energiyaning aylanma harakatiga ma’lum darajada o‘zgarish kiritadi. Yerning havo qobig‘idagi hozirgi gazlar tarkibi, miqdori, ayrim foydali qazilmalari, mas., ohaktosh, toshko‘mir, qo‘ng‘ir ko‘mirning hosil bo‘lishi, tuproq qoplamining tarkib topishi, rivojlanishi organizmlarning hayot faoliyati natijasidir. Organik dunyoning tabiiy muhit bilan o‘zaro ta’siri biologik evolyutsiya jarayonida yangi turlarning paydo bo‘lishi, raqib turlar sonining ko‘payishi yoki kamayishi va atrof muhitning o‘zgarishi natijasida o‘zgaradi.

Yerda odamni paydo bo‘lishi organik dunyo bilan tabiiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni tubdan o‘zgartirib yubordi. Inson tabiatga mehnat qurollari vositasida yaylovlardan noto‘g‘ri foydalanish oqibatida ta’sir ko‘rsatadi. U o‘zining tabiat bilan bo‘lgan o‘zaro ta’siri usullarini takomillashtirib boradi. Natijada inson yashay oladigan hudud kengayadi, foydalaniladigan tabiiy elementlar soni va hajmi ortadi, binobarin, insonning tabiatga tazyiqi sifat jihatidan ham, ko‘lam jihatidan g’am ko‘payadi. [6] Inson o‘zi yashashi va faoliyat ko‘rsatishi uchun tabiiy muhitdan tashqari yana sun’iy muhitni ham bunyod etadi. Masalan, shaharlar, turar joy binolari, bog‘lar, suv omborlari, yo‘llar va boshqa Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, fan va texnikaning taraqqiy etishi bilan, tabiiy boyliklarning ahamiyati, ulardan foydalaniladigan sohalar, ularni ishlatish shakllari ham o‘zgarib boradi. Qadimda bir necha xil kimyoviy elementlardan foydalanilgan bo‘lsa, hozirgi vaqtda mavjud barcha elementlardan foydalaniladi. Shu bilan birga ko‘pchilik foydali qazilmalar tobora ko‘proq qazib chiqarilmoqda. Insonning tabiatga ta’siri kuchayishidan, antropogen landshaftlar ko‘paymoqda. [7] Hayvonot va o‘simlik olamidan rejasiz foydalanish yoki inson faoliyati bilan bog‘liq boshqa sabablar tufayli 16-asrning oxirlaridan 20-asrning 70 yillarigacha umurtqali hayvonlarning 250 turi va kichik turlari butkul yo‘qolib ketdi. 80 yillardan boshlab xar yili o‘rtacha 1 ta hayvon turi va 50 ga yaqin o‘simlik turi yo‘qolib bormoqda. Qush va sut emizuvchilarning 1000 dan ortiq turi yo‘qolib ketish arafasida turibdi. Yil davomida 1 mlrd. t yoqilg‘i yoqiladi, atmosferaga yuzlab mln. t azot oksidi, oltingugurt, uglerod, qurum, chang va boshqa chiqariladi. Tuproq va suvlar sanoat va maishiy chiqindilar (bir necha mlrd. t), neft mahsulotlari (bir necha mln. t), mineral o‘g‘itlar (yuz mln. t ga yaqin), og‘ir metallar, radiaktiv chiqindilar bilan ifloslanadi.

Inson tabiiy sharoit va boyliklardan ko‘p maqsadlarda foydalanadi. Bu esa ayni paytda, tabiatni tegishlicha muhofaza qilishni ham taqozo etadi. Bular: xo‘jalik, sog‘liqni saqlash va gigiyena, nafosat (estetik), turizm, ilmiy hamda tarbiyaviy maqsadga muvofiq foydalanish. Maqsadga muvofiq foydalanish deganda, tabiat boyliklaridan mamlakat yoki

butun insoniyat manfaati yo‘lida foydalanish tushuniladi. Bunda hozirgi va kelajak avlodning manfaatlarini ko‘zlab faoliyat yuritish nazarda tutiladi. O‘z taraqqiyotini oldindan uzoq muddatga ilmiy asosda rejalashtira oladigan va tabiiy muvozanatni o‘zgartirmasdan foydalana oladigan jamiyatgina taraqqiyotga erishadi.

Tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishdan tabiatda ro‘y beradigan jarayonlarning o‘zaro bog‘likligi va rivojlanishi qonuniyatlari haqidagi bilimlar katta ahamiyatga ega. Bu siz tabiiy jarayonlarga baho berish, ularni xisobga olish, tabiatga, tabiat komponentlariga ko‘rsatilgan har qanday ta’sirning kelajakda qanday oqibatlarga olib kelishini oldindan bilish mumkin emas. Inson tabiatdan foydalanganda va unga ta’sir ko‘rsatayotganda bilishi va faoliyatida amal qilish zarur bo‘lgan, asosan, 5 qonuniyat mavjud: 1) tabiatdagi barcha komponent va elementlar o‘zaro bir-birlari bilan bog‘langan, o‘zaro ta’sir etib, muayyan muvozanatda bo‘lib, uyg‘unlik hosil qilgan. Biron komponent yoki element o‘zgarsa, butun tabiiy kompleksda o‘zgarish ro‘y beradi; 2) tabiatda to‘xtovsiz modda va energiyaning aylanma harakati ro‘y berib turadi. Bu xayot asosi; 3) tabiiy jarayonlarning rivojlanishida muayyan davriyliklar mavjud (sutkalik, yillik, 12 yillik, 33— 35 yillik va ko‘p yillik); 4) zonallik; 5) regionallik.

Insonning tabiat bilan o‘zaro ta’siri jamiyat taraqqiyoti, ishlab chiqarish. usullari mukammallasha borgan sari jadallashadi, tabiatdan, uning boyliklarini, qurilish va ishlab chiqarish. tehnikasi, aloqa vositalari yirik shaharlarni o‘zgartirib, yirik vohalar, madaniy landshaftlar yaratishga, hosildor ekin hamda mevalar, mahsuldor chorva mollari yetishtirishga imkon beradi. Lekin ba’zan chuqur o‘rganmasdan inson qudratiga ortiqcha baho berib, tabiatga ta’sir ko‘rsatish tabiatni foydalanib bo‘lmaydigan holatga, uning buzilishi va ifloslanishiga olib kelishi mumkin. Bunday manzara insoniyatning butun tarixi mobaynida kuzatiladi. lekin 19-asrgacha insonning tabiatdan foydalanish ko‘lami uncha katta bo‘lmagani uchun inson faoliyatining tabiatga ta’siri ham kamroq bo‘lgan.

XX-asrning II-yarmida sanoat ishlab chiqarishning rivojlanishi, qishloq xo‘jaligida turli xil kimyoviy moddalarning ko‘p qo‘llanilishi, katta maydonlarda muttasil bir xil ekinlarning yetishtirilishi, transport vositalarining ortiqcha ko‘payib ketishi, shaharlarning yiriklashib ketishi, tabiat muhofazasiga yetarlicha e’tibor berilmaganligi tabiiy muhitning buzilishiga, ayrim joylarning ifloslanib ketishiga sabab bo‘ldi. Ayrim konchilik sanoatlarida tabiiy muhit juda buzilib ketgan. Katta maydonlarni kon chiqindi jinslari egallagan, chuqur ochiq karyerlar yer osti suvi sathini pasaytirishi natijasida o‘simlik qoplami qurib bormoqda[8]. Rekultivatsiya ishlariga, xususan rivojlanayotgan mamlakatlarda yetarlicha e’tibor berilmaydi. Hozirgi vaqtda Tabiatni muhofaza qilish muayyan o‘lka yoki mamlakat doirasidan chiqib, umumjahon muammosiga aylanib bormoqda. Yerning ozon pardasidagi o‘zgarishlar, dunyoda haroratning ko‘tarilib borayotgani, qutbiy va tog‘ muzliklarining qisqarib borayotgani ana shunday muammolardan. Ayniqsa, qayta tiklanmaydigan tabiiy boyliklarning kamayib borayotganligi va atrof tabiiy muhitning ifloslanayotgani bir qancha mamlakatlarda, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda Tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini ko‘rishga majbur etdi. Ko‘pchilik rivojlangan mamlakatlarda o‘rmonlarni kesish cheklandi, yerdan kadastr asosida foydalaniladigan bo‘ldi, daryo va ko‘llar suvlari tozalanib, baliqlarni ko‘paytirish boshlandi.[9] Ovchilik tartibga

solindi, qo‘riqxonalar, muhofaza qilinadigan hududlar ko‘paytirildi.

Biroq XX-asrning o‘rtalaridan boshlab zararli chiqindili ishlab chiqarish. korxonalarining rivojlanayotgan mamlakatlarga ko‘chirila boshlangani bu mamlakatlarda atrofmuhitning ifloslanishiga sabab bo‘lmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli tabiatni muhofaza qilishga yetarli mablag‘ ajratishga qodir emas. Tabiatni muhofaza qilish sohasida xalqaro qat’iy hamkorlikning yo‘qligi ham tabiiy boyliklardan foydalanishda va Tabiatni muhofaza qilishda yetarlicha samara bermayapti.[10]

Hozirgi vaqtda Tabiatni muhofaza qilishni ta’minlash masalalari nazariy jihatdan ishlab chiqilgan. Lekin bularni amalga oshirish juda katta mablag‘ sarflashni talab qiladi. Buning ustiga qirg‘in qurollarini ishlab chiqarish., ularni saqlash ham tabiiy muhitning ifloslanishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan qirg‘in qurollarni ishlashni ta’qiqlash, borlarini yo‘qotish ham tabiat muhofazasida katta ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda XX-asrda, ayniqsa, uning II-yarmida qishloq xo‘jaligida monokultura tizimining qo‘llanishi, gerbitsid va pestitsidlarning haddan tashqari ko‘p ishlatilishi, mavjud suv zaxiralaridan noto‘g‘ri foydalanish oqibatida atrofmuhit holatida katta salbiy o‘zgarishlar ro‘y berdi.[11] Orol dengizi deyarli quridi, uning atrofida cho‘llashish kuchayib ketdi, yer osti suvlari sho‘rligi darajasi oshdi. Inson salomatligi uchun zarur sharoit buzildi, kamqonlik, gepatit, zotiljam kabi kasalliklar ko‘paydi. Paxta monokulturasi ta’sirida boshqa hududlarda xam inson hayoti uchun zarur bo‘lgan ekologik vaziyat yomonlashdi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, dastlabki kunlardan boshlab, Tabiatni muhofaza qilishga, respublika hududini ekologik tanazzuldan muhofaza qilishga kirishdi. Tabiatni va uning komponentlarini muhofaza qilish to‘g‘risida bir qancha qonunlar qabul qilindi. Bular "Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida" (1992 y. 9 dek.), "Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida" (1993 y. 6 may), "Yer osti boyliklari to‘g‘risida" (1994 y. 23 sent.; 2002 y. 12 dek.da yangi tahrirdagi), "Atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida" (1996 y. 27 dek.), "O‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida" va "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida" (1997 y. 26 dek.), "Davlat kadastrlari to‘g‘risida" (2000 y. 15 dek.), "O‘rmon to‘g‘risida" (1999 y. 15 aprel), "Chiqindilar to‘g‘risida" (2000 y. 5 aprel) dagi qonunlardir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50, 54, 55 va 100-moddalarida Tabiatni muhofaza qilishga oid normalar bayon etilgan. Konstitutsiyaning 11 bobi 50 moddasida "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar", deb ko‘rsatilgan. 55-moddasida "Yer, yer osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir. Ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir", deyilgan. Mamlakatimizda "Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi" tashkil qilingan (1996 y. 26 aprelda Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangan Nizom asosida faoliyat ko‘rsatadi). Qo‘mita quyidagi vazifalarni bajaradi: atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni qayta tiklash ustidan nazorat qilish; Tabiatni muhofaza qilish faoliyatini tarmoqlararo kompleks boshqarish; Tabiatni muhofaza qilish hamda resurslarni tejash borasida yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish; atrofmuhitning ekologik holati qulay bo‘lishini ta’minlash, ekologik vaziyatni boshqarish.

O‘zbekiston Tabiatni muhofaza qilish sohasida bir qancha xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi va dasturlarda, jumladan, BMTning atrofmuhit bo‘yicha dasturi (YUNEP)da ishtirok etadi. YUNEP va ayrim rivojlangan mamlakatlar bilan hamkorlikda Biologik xilmaxillikni saqlashning milliy strategiyasi va 10 dan ortiq milliy ekologik qonunlar ishlab chiqildi. 1993 y. mart oyida Qozog‘istonning Qizilo‘rda shahrida O‘rta Osiyodagi 5 davlatning Oliy darajadagi uchrashuvida Orol dengizi muammolari bo‘yicha Davlatlararo kengash va uning ijroiya qo‘mitasi hamda Orolni qutqarish xalqaro fondi tashkil etildi.[12] Uning vazifasi Orol dengizi, uning sog‘lom ekologik sharoitini tiklash, mazkur regionni toza ichimlik suvi bilan ta’minlash, hudud sanitariyagigiyena muxitini yaxshilashdir.

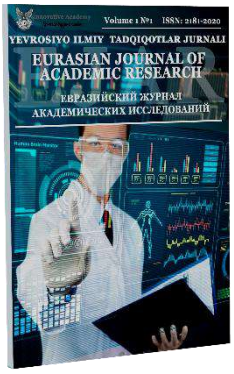
O‘zbekistonda 10 dan ortiq o‘rmon xo‘jaligi, 9 ta qo‘riqxona, 2 milliy bog‘, bir qancha buyurtma qo‘riqxona mavjud.[13] Ularda tabiat yodgorliklari, kamayib ketgan o‘simlik va hayvonlar qo‘riqlanadi, o‘rganiladi va ko‘paytiriladi. O‘zbekistonda tabiatni muhofaza qilish respublika jamiyati, 12 ta viloyat va Qoraqalpog‘iston jamiyati, O‘zbekiston geografiya jamiyati, EKOSAN, bir qancha ilmiy ommabop va ilmiy jurnallar, radio va televideniye, vaqtli matbuot Tabiatni muhofaza qilish haqidagi bilimlarni targ‘ib qilmoqda. Aholi o‘rtasida tabiat, undan oqilona foydalanish va muhofaza qilish haqidagi bilimlarni targ‘ib qilish, aholining geografik, ekologik madaniyatini ko‘tarish Tabiatni muhofaza qilishda katta ahamiyatga ega. Tabiatni, uning boyliklarini muhofaza qilish, geografik ekologiya o‘quv kurslari o‘rta maxsus va oliy yurtlarining tabiatshunoslik mutaxassisliklari talabalariga maxsus kurslar sifatida o‘qitilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A., O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997;
2. Akramov 3. M., Rafikov A.A., Proshloye, nastoyasheye i budusheye Aralskogo morya, T., 1990;
3. Nig‘matov A.N., O‘zbekiston Respublikasining ekologik huquqi, T., 2004;
4. Rafikov A.A., Geoekologik muammolar, T., 1997;
5. To‘xtayev L., Hamidov A., Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish, T., 1994;
6. Xudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., Razzakov, B. A., &Kholdarov, M. S. (2020). “To the fertilizer knife determination of resistance”. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)//, 9(8), 65-71. https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=9&issue=8&article=011
7. Холдаров, М. Ш. (2020). “УНИВЕРСАЛЬНО-КОМБИНИРОВАННЫЙ КУЛЬТИВАТОР УЛУЧШЕННАЯ КОНСТРУКЦИЯ УДОБРЕНИЯ”. //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION//, 1(5), 44-48. http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/355
8. Khudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., &Kholdarov, M. S. “Improved Design of Universal-combined Cultivator-fertilizer”. //International Journal on Orange Technologies//, 2(10), 83-85. https://www.neliti.com/publications/333419/improved-design-of-universal-combined-cultivator-fertilizer
9. Khudoyorov, A. N., &Yuldasheva, M. A. (2020). “RESULTS OF THE RESEARCH PERFORMED ON TO SUBSTANTIATE SIZE OF COMBINED AGREGATE SOFTENER”. //IN RECENT SCIETIFIC INVESTIGATION// (pp. 80-85). https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43151540

10. Rakhmatjonovna, K. S. (2020). “THE IMPORTANCE OF MICRONUTRIENTS IN PLANT LIFE. (IN THE EXAMPLE OF THE ELEMENTS BORON AND MANGANESE)”. //World Bulletin of Public Health//, 1(1), 4-6. https://scholarexpress.net/index.php/wbph/article/view/2
11. KIZI, K. S. R., & OGLI, M. K. B. “The Importance of Esparset or Tall Crowfoot in Livestock and Its Effect on Soil Fertility and Its Cultivation Technology”. //JournalNX//, 6(11), 104-106. https://www.neliti.com/publications/335642/the-importance-of-esparset-or-tall-crowfoot-in-livestock-and-its-effect-on-soil
12. KHUDOYAROV, A., ABDULLAEV, D., KHOLDAROV, M., & NORKULOV, H. “Study Of Operating Conditions Of Combined Unit”. //JournalNX//, 6(07), 178-180. https://www.neliti.com/publications/336540/study-of-operating-conditions-of-combined-unit
13. ТС Худойбердиев, ШН Нурматов, БР Болтабоев, МШЎ Холдаров, АМ Абдуманнопов. “НОВАЯ КОНСТРУКЦИЯ УНИВЕРСАЛЬНОГО КОМБИНИРОВАННОГО КУЛЬТИВАТОРА УДОБРИТЕЛЯ’’ //Life Sciences and Agriculture//, 1 (5). Дата публикации 2021. https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-konstruktsiya-universalnogo-kombinirovannogo-kultivatora-udobritelya

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE MAIN CAUSES AND FACTORS OF INFLUENCE OF PROTEIN METABOLISM IN PATIENTS WITH DIABETS MELLITUS

Ismoilov Ortik Ismoilovich [1], Murodkosimov Saidolim Murodosimovich [2]

Kamalova Malika Ilkhomovna [3], Khafiza Kipchakova Makhamadaxilovna [4]

[1] Associate Professor of the Department of Human Anatomy and OHTA Samarkand State Medical Institute
[2] Associate Professor of the Department of Epidemiology Samarkand State Medical Institute
[3] Assistant at the Department of Human Anatomy and OHTA Samarkand State Medical Institute
[4] 2nd year master of the Department of Endocrinology with Pediatric Endocrinology Tashkent State Pediatric Institute.
https://doi.org/10.5281/zenodo.4732790

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Type 2 diabetes mellitus, hyperglycemia, metabolism, insulin resistance, gluconeogenesis

ABSTRACT

This article is devoted to one of the pressing problems of today, type 2 diabetes mellitus. The article focuses on the control of blood sugar levels "and as well as the main factors leading to" hyperglycemia "," hyperlipidemia ". Many scientists and researchers have largely underestimated the changes in protein metabolism and the quality and quantity of dietary protein is important while it plays a huge role in the treatment of diabetes.

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ БЕЛКОВОГО ОБМЕНА У БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

Исмоилов Ортик Исмоилович [1] , Муродқосимов Саидолим Муродосимович [2]

Камалова Малика Ильхомовна [3] , Кипчакова Хафиза Махамадахиловна [4]

[1] Доцент кафедры «Анатомии человека и ОХТА»
Самаркандского государственного медицинского института
[2] Доцент кафедры «Эпидемиологии»
Самаркандского государственного медицинского института
[3] Ассистент кафедры анатомии человека и ОХТА
Самаркандского государственного медицинского института
[4] Магистр 2 курса кафедры « Эндокринологии с детской эндокринологией»
Ташкентского государственного педиатрического института

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем сегодняшнего дня сахарно диабета второго типа. В статье уделяется внимания на контроль уровня сахара в крови » и а так же основные факторы приводящие к « гипергликемия

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Сахарный диабет 2 го типа, гипергликемия, метаболизм, инсулинорезистентность, глюконеогенез

», «гиперлипидемия». Многие ученные и исследователи, в значительной степени недооценили изменения в метаболизм белка и качество и количество диетического белка важны в то время как он играет огромную роль при лечении сахарного диабета.

Цель исследования: Изучение основных причин и факторов оказывающих влияния на белкового обмена у больных сахарным диабетом

Актуальность. У пациентов с сахарным диабетом 2 типа наблюдается более высокий риск заболеть сердечно-сосудистыми заболеваниями чем у людей не наблюдающего диабета. Несколько крупных рандомизированных исследований рассматривали вопрос об оптимальном лечении пациентов с диабетом и стабильной ишемической болезнью сердца, определенной ангиографическими методами исследованиями.

Исследования показали, что среди пациентов с диабетом повышенный уровень инсулина предсказывает неблагоприятные исходы и что контроль гипергликемии путем снижения инсулино, а не путем введения инсулина, может улучшить сердечно-сосудистые исходы кроме того найти ответ на многие актуальные вопросы относящие данной темы.

Особенности белкового обмена у больных сахарным диабетом.

Абсолютное или относительное отсутствие секреции инсулина у пациентов с диабетом может вызывать нарушение метаболизма трех макроэлементов организма (жиры, углеводы и белки). Но стоит отметить: Некоторые ученые подвели итоги 2010-2015,опубликованное в Американской диабетической ассоциации (Американской ассоциации диабета или, ADA) соответствующих научно - исследовательские работы в научных журналах, из которых только 30 относятся к «метаболизму белков». Что даёт основание для изучения данного заболевания. В настоящее время, по сравнению с метаболизмом сахара и метаболизмом липидов, исследований метаболизма белков при диабете меньше, и результаты не являются полностью однородными. Основными ключевыми факторами механизма возникновения являются следующие:

1. Инсулинорезистентность- снижения её которая вызывает ограничение белка у пациентов с диабетом. Поданным некоторых авторов обнаружено, что резистентность к инсулину у пациентов с диабетом будет ингибироваться синтез белка, поскольку белок является основным функциональным фактором в организме, многие осложнения, связанные с инсулино - резистентностью, могут привести кухудшению синтеза определенных белков.

2.Глюконеогенез - метаболический путь, приводящий к образованию глюкозы из не углеводных соединений (в частности, пирувата). Наряду с гликогенолизом, этот путь поддерживает в крови уровень глюкозы, необходимый для работы многих тканей и органов, в первую очередь, нервной ткани и эритроцитов. Другими словами, даже если не полностью поступают углеводы, организм будет продолжать через глюконеогенез, другие питательные вещества будут преобразованы в глюкозу, например, единица, состоящая из белка - аминокислоты, большая часть «сырых аминокислот из глюкозы» могут

превратится в глюкозу в организме под действием ферментов. Клэмп-тест показал, что по сравнению с пациентами, не страдающими диабетом, скорость глюконеогенеза у пациентов с диабетом была значительно выше, а механизм до сих пор неясен. Считается, что это связано с изменениями уровня гормонов в организме пациентов с диабетом.

В клинической работе мы часто обнаруживаем, что пациенты не всегда соблюдают диету а так же инструкции указания врача. Мы понимаем диетический контроль как односторонний контроль употребления глюкозы (углеводов), но мы не знаем, что посредством глюконеогенеза другие питательные вещества могут вызвать повышение уровня сахара в крови после еды. Ученными Пражского университета «Даски» был изучен механизм влияния голода на гипергликемию, где участвовали 10 пациентов с диабетом из контрольной группы с ожирением, возрастом, полом и весом, все пациенты соблюдали голодание в течение 60 часов после проверки уровня сахара в крови и эндокринного метаболизма, результаты показали, что у пациентов гипергликемия все еще существовала, кроме того окислительное потребление белка увеличилось по сравнению с контрольной группой.

Как белок влияет на иммунную функцию больных диабетом?

Белок является материальной основой всей жизнедеятельности, а иммунитет является частью физиологических функций человеческого организма, поэтому белок также является важной материальной основой для поддержания иммунной функции человека. Помимо участия в формировании иммунных клеток, он участвует синтезе антител, секретируемых лимфоцитами, антибактериальных пептидов, секретируемых клетками Панета, а также различных цитокинов, иммуноглобулинов, лизоцимов, комплементов и других иммунно-активных веществ .

Некоторые исследования зарубежных авторов показали, что пациенты с недоеданием сахарного диабета 2го типа, риск смерти увеличивается, чем у тех, кто употребляет белок около70%. Некоторые пациенты с диабетом придерживаются слишком строгого диетического контроля, что приводит к недостаточному употреблению белка. У данных пациентов недостаточная секреция инсулина или снижение чувствительности приводит к недостаточному поглощению и утилизации белка клетками. Повышенный глюконеогенез приводит к увеличению потребления белка, а у пациентов с диабетической нефропатией может наблюдаться протеинурия.Осложнения чего может вызвать белковую недостаточность, что приведет к ослаблению иммунной функции. Следовательно, у данных больных должно обеспечено употребление белка в своем рационе, особенно высококачественного белка, чтобы поддерживать свою иммунную функцию.

Синдром ослабления мышц у пожилых больных с сахарным диабетом второго типа

Синдром ослабления мышц - это дегенеративный синдром, характеризующийся уменьшением массы скелетных мышц и снижением мышечной силы с возрастом. Наши исследование, скорректированное с учетом сопутствующих факторов, показало, что у пожилых людей с диабетом риск саркопении в три раза выше, чем у пожилых людей без диабета. Потеря мышечной массы и мышечной силы у

пациентов с диабетом положительно коррелирует с течением диабета .Высокий уровень сахара в крови - важный фактор риска, ускоряющий развитие саркопении.

Инсулин может не только стимулировать скелетные мышцы брать глюкозу из крови для регулирования углеводного обмена и стабилизации уровня сахара в крови, но также способствовать синтезу белка скелетных мышц и ингибировать гидролиз белка скелетных мышц под синергическим действием аминокислот. Следовательно, недостаточная секреция инсулина не только вызовет дисбаланс синтеза и деградации белка в мышцах, но и увеличит риск саркопении у пациентов с диабетом. В то же время, поскольку скелетные мышцы являются крупнейшим органом-мишенью для инсулина в организме, потеря скелетных мышцы также будут влиять на колебания сахара в крови.

Для предотвращения и лечения синдрома ослабления мышц мы рекомендуем, употребление белка для пациентов с синдромом ослабления мышц составляло 1,0–1,5 г / кг / день , а также соответствующее количество сывороточного белка и других высококачественных белков, богатых разветвленными: цепные аминокислоты, такие как лейцин, должны быть увеличены. Сывороточный протеин - это тип высококачественного протеина, который содержится в бычьей сыворотке. Он богат лейцином и глутамином. Лейцин считается наиболее эффективным стимулятором синтеза протеина.

Полезна - ли диета с высоким содержанием белка для контроля сахара в крови диабетиков?

Влияние диетического белка на уровень сахара в крови после приема пищи уже давно является предметом дискуссий. Поскольку диета с высоким содержанием белка дает хорошее ощущение сытости, она полезна для диабетиков, которым необходимо контролировать свой вес, чтобы эффективно бороться с голодом. Поэтому нынешняя высокобелковая диета стала популярной тенденцией. Однако популяционные исследования показали, что влияние высокобелковой диеты на уровень сахара в крови после приема пищи плохо влияет. У пациентов, не страдающих диабетом, потребление белка с пищей не влияет на уровень глюкозы в крови после еды. Чтобы поддерживать нормальный уровень сахара в крови, он также стимулирует секрецию глюкагона, который способствует высвобождению глюкозы в печени и регулированию уровня сахара в крови. Однако у пациентов с сахарным диабетом 1 типа после высокобелковой диеты уровень глюкагона в плазме повышается, а секреция инсулина недостаточна, что может привести к повышению уровня сахара в крови после еды. Кроме того, диета с высоким содержанием белка также может увеличить концентрацию кортизола, что, в свою очередь, может повысить инсулинорезистентность и потребность организма в инсулине. Следовательно, пациентам с диабетом 1 типа, которые придерживаются высокобелковой диеты, необходимо соответственно увеличить дозу инсулина.

Как правильно диабетикам выбирать белковые продукты?

Пищевыми источниками белка являются продукты животного и растительного происхождения. Среди них животный белок - содержащийся морских продуктах, мясе домашнего скота и птицы, яйцах, молоке и других продуктах животного происхождения,; зерновые,

бобы и продукты, овощи и фрукты. Белок в растительных продуктах. например, овощи и орехи - это растительный белок.

Белок, содержащийся в продуктах животного и растительного происхождения, совпадает с белком, необходимым человеческому организму. Оба они состоят из 20 видов аминокислот, включая лейцин, изолейцин, лизин, треонин, триптофан, валин и метионин. 8 аминокислот, фенилаланин, не может быть синтезирован организмом или скорость синтеза не может удовлетворить потребности человеческого организма. Они должны поступать с пищей. Эти 8 аминокислот называются незаменимыми аминокислотами. Для младенцев и детей младшего возраста гистидин добавляется к указанным выше 8 видам аминокислот, поэтому существует 9 видов аминокислот. По типу, количеству и соотношению незаменимых аминокислот в белке, поступающем с пищей, белок делится на полный белок (высококачественный белок), полу-полный белок и неполный белок. Все продукты животного происхождения, такие как рыба, креветки, домашний скот и птица, яйца, молоко и соя в растительных продуктах, содержат высококачественный белок, который может не только поддерживать здоровье взрослых, но и способствовать росту и развитию детей. Белок, содержащийся в большинстве растительных продуктов, - это полуполный белок, который может поддерживать жизнь, но не может способствовать росту и развитию, например глиадин в пшенице.Коллаген в тканях и коже животных узлов, бобовый в горохе и зеин в кукурузе - это неполноценные белки, которые не могут ни поддерживать жизнь, ни способствовать росту и развитию.

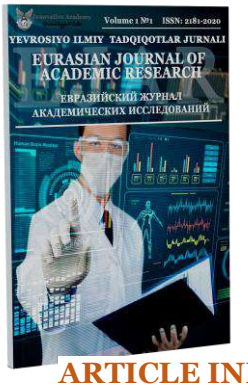
При выборе, помимо животного белка, растительный белок также является основным источником белка в могут стать многие бобовые продукты которые можно увидеть в любой национальной семье Узбекистана особенно бобов и продуктов (включая соевые бобы, черные бобы, стручковые бобы, включая горох, бобы, маш, фасоль, красную фасоль и т.д.). Содержание белка в которых составляет 35-40% и 20%, которые эквивалентны или даже выше, чем у животных. Бобовая пища, соя и продукты из нее являются хорошим пищевым источником высококачественного белка, а жир представляет собой ненасыщенную жирную кислоту, не содержащий холестерин, вышеуказанные растворимые пищевые волокна, которые превосходят контроль уровня сахара в крови, липидов крови и веса в пище для животных, больных диабетом. Из-за высокого содержания лизина и отсутствия метионина разные бобы можно смешивать с богатыми метионином злаками, чтобы они играли дополнительную роль в протеине и увеличивали их использование. Поэтому пациентам с диабетом рекомендуется смешивать и обрабатывать разные бобы, такие как маш. и красная фасоль с зерновыми продуктами.

Литературы:

1.Аметов А.С. Инсулинсекреция и инсулинорезистентность: две стороны одной медали / А.С. Аметов // Проблемы эндокринологии, 2002, Т.48, № 3.-С. 31-37.
2. Бутрова С.А. Метаболический синдром: патогенез, клиника, диагностика, подходы к лечению / С.А. Бутрова // РМЖ. 2001. Т. 9. № 2 56-60

3.Kamalova Malika, Islamov Shavkat. MORPHOLOGICAL FEATURES OF ISCHEMIC AND HEMORRHAGIC BRAIN STROKES. JCR. 2020; 7(19): 7906-7910. doi:10.31838/jcr.07.19.898
4.Musaev U.Y.,Rizaev J.A., Shomurodov K.E. New views on the problem of dysemryogenesis stigmas of dento-mandibular and facial system from the position of their formation in the disability of the population // Central Asian Scientific and Practical Journal "Stomatologiya "2017.-#3-(68).-P.9-12.
5.Shomurodov. K.E. Features of cytokine balance in gingival fluid at odontogenicphlegmon of maxillofacial area. // Doctor-aspirant 2010.-42 Vol.-No.5.1.-P.187-192;
6.Tillyashaykhov M. N., Rakhimov N. M. Khasanov Sh. T., Features of Clinical Manifestation of the bladder cancer in young people// Doctor Bulletin. - Samarkand, 2019. - №2. - P. 108-113
7.Ilkhomovna, K. M., Eriyigitovich, I. S., & Kadyrovich, K. N. (2020). Morphological Features Of Microvascular Tissue Of The Brain At Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2(10), 53-59. https://doi.org/10.37547/TAJMSPR/Volume02Issue10-08
8. S Ziyadullaev, O Elmamatov, N Raximov, F Raufov //Cytogenetic and immunological alterations of recurrent bladder cancer.European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 7, Issue 2, 2020
9. G. M. HODJIMATOV, Khabibullo Khamdamovich Hamdamov. DIAGNOSTICS AND TREATMENT OF CHOLEDOCHOLITIASIS IN ELDERLY AND SENILE AGE PATIENTS // European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS) Available Online at: https://www.scholarzest.com Vol. 2 No. 3, March 2021, ISSN: 2660-5570
10.Shomurodov. K.E. Features of cytokine balance in gingival fluid at odontogenicphlegmon of maxillofacial area. // Doctor-aspirant 2010.-42 Vol.-No.5.1.-P.187-192
11.Ilkhomovna, K. M., Eriyigitovich, I. S., & Kadyrovich, K. N. (2020). Morphological Features Of Microvascular Tissue Of The Brain At Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2(10), 53-59. https://doi.org/10.37547/TAJMSPR/Volume02Issue10-08
12.Камалова, М. И., & Хайдаров, Н. К. (2020). PREVENTION AND RISK FACTORS FOR BRAIN INFARCTION (LITERATURE REVIEW). Журнал неврологии и нейрохирургических исследований, 1(2).
14. Azimov M. I., Shomurodov K.E. A technique for Cleft Palate Repair. Journal of research in health science. Vol. 1, No. 2, 2018, pp. 56-5
15. Kamalova M. I., Islamov Sh. E., Khaydarov N.K.// MORPHOLOGICAL CHANGES IN BRAIN VESSELS IN ISCHEMIC STROKE. Journal of Biomedicine and Practice 2020, vol. 6, issue 5, pp.280-284
16. Hansen E. H. Decreased tolbutamide-stimulated insulin secretion in healthy subjects with sequence variants in the high-affinity sulfonylurea receptor gene / E. H.Hansen, S. M. Echwald., L. Hansen et al. // Diabetes 1998. -Vol. 47. -P. 598-601.
17. Henry R. R. Preventing cardiovascular complications of type 2 diabetes mellitus: focus on lipid management / R. R. Henry // Clinical Diabetes 2001; 19: 113-20.
18. Holvoel P. Circulating oxidized LDL is a useful marker for identifying patients with coronary artery disease. / P. Holvoel, A. Mertens, P. Verhamme et al. // Arterioscler Thromb Vase Biol 2001; 21:844-848.
19. Jeng C.Y. Relationship between hepatic glucose production and fasting plasma glucose concentration in patients with NIDDM. / C.Y. Jeng, W.H. Sheu, M.M. Fuh et al. // Diabetes 1994; 43:1440-44.
20. Joung S.G. When are low-density lipoproteins atherogenic? / S.G. Joung, S. Parthasarlhy//West J Med 1994; 160:153-164.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANT ROLE AND CHARACTERISTICS OF SOCIOLINGUISTICS IN LINGUISTICS

Aminova Nargiza Istamovna [1]

[1] Teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages

https://doi.org/10.5281/zenodo.4732804

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

sociolinguistics, language, society, social phenomenon, environment, gender, social factor, Harver Curry, history, vitality, normality, territoriality, communication, dialect

ABSTRACT

This article is devoted to sociolinguistics, one of the current fields of linguistics, which studies the relationship and influence between language and society, from which the field is explained, its origin, study and the invaluable role of social factors in communicating in a foreign language. It also provides information on the criteria for sociolinguistics to shed light on the social nature of language, and provides an example of the expected results.

SOTSIOLINGVISTIKANING TILSHUNOSLIKDAGI MUHIM O'RNI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Aminova Nargiza Istamovna [1]

[1] O'qituvchi, Samarqand davlat chet tillari instituti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

sotsiolingvistika, til, jamiyat, ijtimoiy hodisa, muhit, jins, ijtimoiy faktor, Xarver Kurri, tarixiylik, hayotiylik, me'yoriylik, hududiylik, muloqot, sheva.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ta'sirni o'rganuvchi tilshunoslik dolzarb sohalaridan bo'lgan sotsiolingvistikaga bag'ishlangan bo'lib, undan ushbu sohaga izoh berilib, uning kelib chiqishi, o'rganish sohasi hamda ijtimoiy faktorlarning chet tilida muloqotga kirisha olishdagi beqiyos ahamiyati haqidagi ma'lumotlar ham o'rin olgan. Shuningdek, sotsiolingvistikaning tilning ijtimoiy tabiatini yoritish mezonlari haqida ham ma'lumotlar berilgan va kutilayotgan natijalar misol tariqasida keltirilgan.

Bugungi global taraqqiyot asrida chet tillarini bilish qobiliyati insonlarga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri hisoblanadi. Zero, kishi turli millat va jamiyat vakillari bilan muloqotga kirishadi va o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishishda chet tilini yaxshi bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chet tili o'qituvchilari albatta tilni o'rgatish jarayonida chet tilining o'ziga xos jihatlarini, uning grammatik, fonetik, leksik xususiyatlarini va kerakli hollarda uslubiy tomonlarini ham hisobga olgan holda o'z o'quvchilariga o'rgatishga harakat qilishadi. Bu aytilgan jihatlar shubhasiz til o'zlashtirishda muhim hisoblanadi, ammo yana bir soha borki uni hisobga olinmasa, o'quvchilar chet tilida muvaffaqiyatli muloqotga erishishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu

tilshunoslikning nisbatan yangi sohalaridan biri bo'lib, sotsiolingvistika deb nom olgan.

O'z nomidan ham sezilib turganidek, sotsiolingvistika - bu tilshunoslikning jamiyat bilan bog'liq bo'lgan sohasidir, ya'ni jamiyatdagi turli faktorlarning tilga va o'z o'rnida, nutqqa bo'lgan ta'sirini o'rganuvchi tilshunoslikning bir tarmog'i hisoblanadi. Sotsiolingvistika til va insoniyat madaniy-ijtimoiy muhiti o'rtasidagi munosabatni va ushbu aloqa nutq uslubiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadigan fan.

Boshqa jihatlar qatorida esa insonning yoshi, jinsi, etnik kelib chiqishi, ijtimoiy tabaqasi, ma'lumoti, makon va vaqt muloqotning rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi. Ushbu soha mavhum tizim sifatida qaraladigan til bo'yicha tadqiqotlar sohasini kengaytirish maqsadida paydo bo'ldi.

Sotsiolingvistika atamasini birinchi bo'lib Xarver Kurri o'z ishida ishlatgan *(''Sotsiolingvistikaning proektsiyasi: nutqning jamiyatdagi bilan aloqasi* (1952)'').

Biroq, 1964 yilda Amerika Qo'shma Shtatlarida tilshunoslar, sotsiologlar va antropologlar o'rtasida ushbu yangi istiqbolni tahlil qilish uchun bir necha uchrashuvlar bo'lib o'tgandan so'ng, bu soha jadal rivojlanib, taniqli tadqiqot sohasi sifatida o'zini namoyon qila boshladi. Hozirgi vaqtda sotsiolingvistika ikkita keng tarmoqqa bo'linadi: empirik, u til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida ma'lumot olish bilan shug'ullanadi va nazariy, ularni tahlil qilish va ular haqida xulosalar chiqarish bilan shug'ullanuvchi tarmoq.

Sotsiolingvistika - bu tilni va uning yaratilishidagi ijtimoiy va madaniy sharoit bilan aloqalarini o'rganadigan fan.

Buning uchun u ma'lum bir jamoada foydalanishning haqiqiy holatlarini tekshiradi, shaxslarning og'zaki ravishda qanday munosabatda bo'lishlarini va ba'zi birikma va idiomatik qoidalarni qo'llanilishini tahlil qiladi.

Barcha jamiyatlarda nutqning o'ziga xos uslubi mavjud bo'lib, bu o'z navbatida suhbatdoshlarning yoshi, jinsi, tayyorgarlik darajasi va ijtimoiy sinfiga qarab o'zgaradi. Boshqa tomondan, so'zlashuv va so'zlashuv usullari ham dialog o'tkaziladigan joy va kontekstga qarab o'zgaradi. Ushbu omillar va ularning tilga ta'siri hamda uning so'zlarni tanlashga bo'lgan ta'siri usullari sotsiolingvistika tomonidan o'rganiladi.

Til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni, tilning falsafa, ijtimoiy psixologiya, etnografiya bilan bog'liq jihatlarini o'rganuvchi soha ***sotsiolingvistka*** (ijtimoiy tilshunoslik) dir. Sotsiolingvistika quyidagi masalalarni o'rganadi:

1. Jamiyat va til o'zaro bog'liq, mutanosib tarixiy jarayon, hodisadir.
2. Jmiyat taraqqiy eta borgan sari tilning ijtimoiy vazifalari ham takomillashib boradi.
3. Adabiy tilning, shevalarning lug'at boyligi kengayadi, ortib boradi.
4. Yashash muhiti yaqin, turmush tarzi o'xshash hamda o'zaro iqtisodiy munosabatlari shakllangan xalqlarning tillari bir-biriga ta'sir ko'satadi. Tillar leksik jihatdangina emas, balki grammatik jihatlariga ko'ra ham ta'sirlashadi.

Dunyo tillarining, ma'lum ma'noda, o'ziga xosligini yorituvchi, muayyan tilning boshqa tillardan farqli jihatlarini ko'rsatuvchi tadqiqotlar yaratilgan. Mazkur tadqiqotlarning bosh masalasi til va jamiyat munosabati talqinidir. Tilning jamiyat bilan bog'liq tomonlarini o'rganish tilning o'ziga xos ichki qurilishi, imkoniyatlarini yoritishda ahamiyatlidir.

Kishilik jamiyati taraqqiyoti davomida aloqa-munosabat vositasi bo'lgan tilning jamiyatga bo'lgan nisbatini turlicha izohlashgan. Har xil fikrlar, turli nazariyalar vujudga kelgan. Ba'zi guruhlar tilni tirik

organizm sifatida tushunishgan. Ba'zilari o'zgarmas voqelik sifatida qarashgan. Bunday qarashlarni tanqidiy-tahliliy ravishda o'rganib, quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1.Til tabiiy-biologik hodisa emas.
2.Tilning mavjud bo'lishi va uning taraqqiyoti tabiat qonunlariga bog'liq emas.
3.Til kishilarning tabiatiga, irqiga, nasliga aloqador emas.
4.Jamiyat bo'lib uyushgan kishilargina aloqa-munosabat vositasi bo'lgan tilga ega. Til kishilik jamiyatining asrlar davomidagi tarixiy-ijtimoiy tajribasi asosida yuzaga kelgan ijtimoiy hodisadir. Til va jamiyat taraqqiyoti uzviy bog'liqdir. Jamiyatda ro'y beradigan har qanday voqelik, ma'lum ma'noda tilda o'z ifodasini topadi. Tilning ijtimoiy tabiati uning jamiyatda mavjud bo'lishi hamda jamiyat manfaatlariga xizmat qilishida namoyon bo'ladi.

Sotsiolingvistika tilning ijtimoiy tabiatini tahlil qiluvchi asosiy soha hisoblanadi. Sotsiolingvistika tilning ijtimoiy tabiatini yoritishda ***tarixiylik, hayotiylik, me'yoriylik, hududiylik*** kabi qator mezonlarga amal qiladi.

Avvalo, til voqelik sifatida mavjud bo'lishi uchun muayyan tarixiy taraqqiyot bosqichini o'tishi kerak. Tilning paydo bo'lishi, yaxlit tizim tarzida shakllanishi, ijtimoiy hodisa sifatida mavjudligi uning ***tarixiyligi*** bilan bog'liq.

Tilning ***hayotiyligi*** uning aloqa-munosabat vositasi sifatida mavjuligidir. Til hayotiyligini yo'qotsa, o'lik tilga aylanadi. Til hayotiy bo'lishi uchun shu tildan foydalanadigan jamiyat zarur bo'ladi. Ba'zan o'lik tillar qaytadan tirik tilga aylanishi mumkin, degan fikr ham mavjud va buning isboti sifatida ivrit tilini misol qilib keltirish mumkin. Bu qarashni nisbiy deb baholash kerak. Negaki, til aloqa munosabat vositasi sifatidagi ahamiyatini yo'qotdimi, uni sun'iy ravishda tiklab bo'lmaydi.

Sotsiolingvistikadagi ***me'yoriylik*** mezoni deyilganda tilning muayyan me'yorlar asosida muvofiqlashtiriluvi tushuniladi. Til grammatikasiga oid qonun-qoidalarning yaratilishi me'yorlashtirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Me'yorlashtirilgan til muayyan jamiyatning ehtiyoji uchun xizmat qiladigan, muayyan qonun-qoidalar asosida muvofiqlashtirilgan milliy-adabiy tildir.

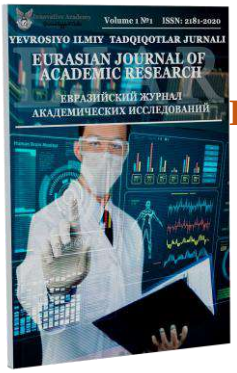
Hududiylik tilning ma'lum hudud bilan bog'liqligini ifoda etadi. Hududiylik millat, elatga xos urf-odat, an'analar, tarixiy-etnik birlik va yagona davlat tizimining shakllanganligi bilan bog'liq. Millatning, hududning, tarixiy-etnik asos va taraqqiyotning boshqa-boshqaligi tillar o'rtasidagi farqlar uchun asos bo'ladi. Millat va etnik asosning bir xil bo'lishi hududning farq qilishidan qat'i nazar, aloqa-munosabat vositasining bir xil bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, o'zbek va tojik tillarida har bir tilning o'ziga xosligi ko'zga tashlanadi. Bir xil etnik asosga ega bo'lgan o'zbek va qirg'iz tillari o'rtasida fonetik, leksik, grammatik farqlar bor. Adabiy til va shevalar o'rtasida ham tilning ichki tuzilishi bilan bog'liq farqlar kuzatiladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, sotsiolingvistika insoniyat jamiyatidagi muloqotning turli shakllarini o'rganuvchi tilshunoslikning muhim sohasi bo'lgani uchun ham bu soha tilshunoslikning rivojida shuningdek, jamiyatda insonlar o'rtasida samarali muloqot shakllanishida yuksak ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan ushbu soha oliy ta'lim o'quv rejalariga ham alohida fan sifatida kiritilsa tilshunoslik bilan shug'ullanuvchilar, shu sohada ta'lim olayotganlar va eng muhimi chet tilini o'rganayotganlar uchun turli ijtimoiy qatlamlarda oson muloqotga kirishib keta olishlari uchun samarali yordamga erishilgan bo'lar edi deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A., O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997;
2. Akramov 3. M., Rafikov A.A., Proshloye, nastoyasheye i budusheye Aralskogo morya, T., 1990;
3. Nig‘matov A.N., O‘zbekiston Respublikasining ekologik huquqi, T., 2004;
4. Rafikov A.A., Geoekologik muammolar, T., 1997;
5. To‘xtayev L., Hamidov A., Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish, T., 1994;
6. Xudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., Razzakov, B. A., &Kholdarov, M. S. (2020). “To the fertilizer knife determination of resistance”. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)//, 9(8), 65-71. https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=9&issue=8&article=011
7. Холдаров, М. Ш. (2020). “УНИВЕРСАЛЬНО-КОМБИНИРОВАННЫЙ КУЛЬТИВАТОР УЛУЧШЕННАЯ КОНСТРУКЦИЯ УДОБРЕНИЯ”. //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION//, 1(5), 44-48. http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/355
8. Khudoyberdiev, T. S., Boltaboev, B. R., &Kholdarov, M. S. “Improved Design of Universal-combined Cultivator-fertilizer”. //International Journal on Orange Technologies//, 2(10), 83-85. https://www.neliti.com/publications/333419/improved-design-of-universal-combined-cultivator-fertilizer
9. Khudoyorov, A. N., &Yuldasheva, M. A. (2020). “RESULTS OF THE RESEARCH PERFORMED ON TO SUBSTANTIATE SIZE OF COMBINED AGREGATE SOFTENER”. //IN RECENT SCIETIFIC INVESTIGATION// (pp. 80-85). https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43151540
10. Rakhmatjonovna, K. S. (2020). “THE IMPORTANCE OF MICRONUTRIENTS IN PLANT LIFE. (IN THE EXAMPLE OF THE ELEMENTS BORON AND MANGANESE)”. //World Bulletin of Public Health//, 1(1), 4-6. https://scholarexpress.net/index.php/wbph/article/view/2
11. KIZI, K. S. R., & OGLI, M. K. B. “The Importance of Esparset or Tall Crowfoot in Livestock and Its Effect on Soil Fertility and Its Cultivation Technology”. //JournalNX//, 6(11), 104-106. https://www.neliti.com/publications/335642/the-importance-of-esparset-or-tall-crowfoot-in-livestock-and-its-effect-on-soil
12. KHUDOYAROV, A., ABDULLAEV, D., KHOLDAROV, M., & NORKULOV, H. “Study Of Operating Conditions Of Combined Unit”. //JournalNX//, 6(07), 178-180. https://www.neliti.com/publications/336540/study-of-operating-conditions-of-combined-unit
13. ТС Худойбердиев, ШН Нурматов, БР Болтабоев, МШЎ Холдаров, АМ Абдуманнопов. “НОВАЯ КОНСТРУКЦИЯ УНИВЕРСАЛЬНОГО КОМБИНИРОВАННОГО КУЛЬТИВАТОРА УДОБРИТЕЛЯ’’ //Life Sciences and Agriculture//, 1 (5). Дата публикации 2021. https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-konstruktsiya-universalnogo-kombinirovannogo-kultivatora-udobritelya

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE AND ADVANTAGES OF ESTABLISHING RADIO NETWORK RADIO NETWORKS ON RAILWAY TRANSPORT BASED ON WIRELESS TECHNOLOGIES

Daniyarova Gulnaza Mauletbayevna [1]
Xalikov Sodikjon Salixdjanovich [2]
[1] Tashkent State Transport University, Department of Radio Electronic Devices and Systems, 1st stage master
[2] Tashkent State Transport University, Department of Radio Electronic Devices and Systems, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.4732853

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

GSM-R, TETRA, WiMAX, Wi-Fi, radiofrequensy, radio network.

ABSTRACT

In this article, we will discuss the importance and advantages of organizing data exchange radio stations on the basis of wireless technologies, i.e. the application of these technologies in Uzbekistan and increasing frustration, achieving electrical energy savings, expanding data capacity.

TEMIR YO‘L TRANSPORTIDA MA’LUMOTLARNI AYRIBOSHLASH RADIOTARMOQLARINI SIMSIZ TEXNOLOGIYALAR NEGIZIDA TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI VA AFZALLIKLARI

Daniyarova Gulnaza Mauletbayevna [1]

Xalikov Sodikjon Salixdjanovich [2]

[1] Toshkent Davlat Transport Universiteti Radioelektron qurilmalari va tizimlar kafedrasi 1bosqich magistranti
[2] Toshkent Davlat Transport Universiteti Radioelektron qurilmalari va tizimlar kafedrasi texnika fanlari nomzodi, dotsent

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Radiotarmoq, radiochastota, radioaloqa, GSM-R, TETRA, WiMAX, Wi-Fi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada temir yo`l transportida ma`lumotlarni ayirboshlash radiotarmoqlarini simsiz texnologiyalar negizida tashkil etishning ahamiyati va afzalliklari, ya`ni ushbu texnologiyalarni O`zbekistonda qo`llanilishi va xafvsizlikni oshirish, elektr energiya tejamkorligiga erishish, ma`lumotlar imkoniyatini kengaytirish haqida fikr yuritiladi.

Raqamli ma’lumot uzatish tizimlarida o‘tkazish qobiliyati yuqori bo‘lgan telekommunikatsiya tizim va texnologiyalarini qo‘llash orqali texnologik jarayonlarda boshqarish darajasini takomillashtirish, havfsizlikni oshirish, energiya tejamkorlikka erishish hamda ma’lumotlar ayriboshlash imkoniyatlarini kengaytirish imkoniyati yaratiladi.

Ishlab chiqarish sohalarining transport tizimlari, jumladan temir yo‘l transportining texnologik jarayonlari murakkab

telekommunikatsiya tizimlari bilan ta’minlangan bo‘lib, turli yirik ob’ektlar o‘rtasida telekommunikatsiya tarmoqlarini tashkil etish katta ahamiyatga ega hisoblanadi. SHu jihatdan hozirgi vaqtda temir yo‘l transporti tizimida turli aloqa tarmoqlari (kabelli, optik tolali, radioaloqa) vositalarini simsiz texnologiyalar negizida bir turdagi radiotarmoqlar tizimida tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda aksariyat MDH davlatlari temir yo‘llarida GSM-R va TETRA standartidagi istiqbolli aloqa vositalari qo‘llanilmoqda. Ushbu standartlar munozarasiz o‘z afzalliklari va kamchiliklariga ega. Bu albatta, masalan Rossiya Federatsiya davlati temir yo‘llarida o‘tkazilgan tajribada texnik ekspertlarning xulosasiga muvofiq aniqlangan. Ushbu ikki standart aloqa vositalari 2 va 160 MGs chastota diapazonida ishlatiladigan mavjud analog va raqamli radioaloqa tizimlari hamda radiotarmoqlarni yagona monitoring va administratsiyalash tizimlari bilan integratsiyalanishi natijasida aloqa jihozlarini standartlashning qo‘shimcha talablari va ularning tarkibida bir turdagi interfeys qo‘llash kabi amalga oshirishga to‘g‘ri kelib qoladi. Sohaning etakchi mutaxassislari fikriga bog‘liq holda poezdlar harakati havfsizligini ta’minlash masalasida radiochastota resurslariga e’tibor qaratish, shuningdek turli xildagi radioaloqa boshqarish tizimlari bilan elektromagnit moslashuvchanligi, ma’lumotlar uzatish kanallarining ishonchliligi hamda ma’lumotlarni uzatish tezligini hi sobga olish lozim [1].

Ushbu talablarni inobatga olgan holda masalan, harakatni boshqarish tizimida quyidagi taxminiy chastota resurslarini tavsiya etish mumkin [1]:

- 2 MGs – bog‘langan va og‘ir yukli poezdlarni boshqarish tizim radiokanalini zahiralash uchun;

- 160 MGs – bog‘langan va og‘ir yukli poezdlarni boshqarish tizim radiokanali, kam harakatlanadigan uchastkalarda stansiya ma’lumotlarini uzatish tizimlari, umumfoydalanadigan radiotarmoqlarni boshqarish tizimlarini qo‘llashda zahiraviy kanal tuzish uchun;

- 460 MGs (TETRA tizimi) – stansiyalarda manyovrli lokomotivlarni boshqarish tizimlari uchun;

- 900/1800 MGs – GSM-R tizimi, poezdli radioaloqa hamda tezyurar va yuqori tezlikdagi poezdlar harakatini intervali rostlash tizimlari uchun;

- 1800, 2400 MGs (DECT, Wi-Fi, WiMAX tizimlari) – axborot-boshqarish tizimlari va videokuzatuvni tashkil etish uchun stansiyali ma’lumotlarni yuqori tezlikda uzatuvchi tarmoqlar uchun tavsiya etilishi mumkin.

Zamonaviy aloqa tizimlariga qo‘yiladigan talablardan biri ma’lumotlarni ayriboshlashda samaradorlik va ishonchlilikni oshirishdir. GSM-R va TETRA aloqa tizimlari avvaldan ko‘pkanalli “suhbat o‘tkazish” uchun yaratilgan, shuningdek geografik zich joylashgan aholi punktlaridagi ma’lum abonentlar o‘rtasida nutqli xabarlar ayriboshlashga qaratilgan. Hozir kunda, bu masala bo‘yicha ko‘proq echimga ega bo‘lgan tizimlar turidan biri hisoblanadi. Ammo katta raqamli oqimdagi ma’lumotlarni ayriboshlash uchun bir qancha boshqa talablar qo‘yilgan. Bundan tashqari “suhbat o‘tkazish” tizimida ma’lumotlarni uzatishga adaptatsiya qilishida samaradorlik, ma’lumotlarni uzatish tavsifiga jiddiy ravishda bog‘liqdir. “Suhbat o‘tkazish” aloqasi bo‘yicha optimallashtirilgan trankli tizimlar aksariyat hollarda ma’lumotlar ayriboshlashda jiddiy ravishda chegaralanishga uchraydi. Masalan unda

aloqa o‘rnatilishi davrining hamma davrida kanallarni mustahkam bog‘lash imkoni yaratilmagan. Bu maqsadda bunday tizimlar uchun xizmat ko‘rsatuvchi va guruhli axborot kanallari qo‘llaniladi. Nutq ayriboshlash kanallarida axborot kanallariga kirish so‘rovi xizmat ko‘rsatish aloqa kanallari bo‘yicha qabul qilinadi. Abonent so‘rovi qabul qilingandan so‘ng tizim avtomatik ravishda bo‘sh axborot kanallarini izlaydi va unga kirishni taqdim etadi. Agar bitta kanal tizimda band bo‘lsa va boshqa abonentlar guruhi aloqa o‘rnatmoqchi bo‘lsa, tizim ikkinchi kanalni taqdim etadi. Aloqa seanslarida nisbatan u yoki boshqa abonentlarni aloqa kanallariga ulanishi vaqtini tez o‘zgarishi oqibatida bitta abonentlar guruhlari suxbati o‘tkazilishi uchun boshqa aloqani ta’minlashda “pauza” qo‘llash imkoniyatini yaratiladi. Natijada trankli aloqa uchun nutq xabarlarini ayriboshlash bo‘yicha o‘tkazish qobiliyati boshqa turdagi oddiy “suhbat o‘tkazish” aloqasiga nisbatan bir necha barobar yuqori darajali imkoniyatni yaratadi.

Xususiyatlari	TETRA	GSM-R
Operatsion chastotalar diapazoni MGs	457,4-458,45; 467,4-468,45	876-880; 921-925
Kanallarni ajratish usuli	TDMA	TDMA
Ishchi guruhdagi ish kanallarining soni	164	152
Ikki tomonlama turli kanallar MGs	10	45
Qo'shni kanallar orasidagi chastotalarni taqsimlash KGs	25	200
Bir tashuvchida kanallar soni	4	8
Modulyatsiya turi	π\4 DQPSK	GMSK
Baza stantsiya kuchi Вт	1-40	20-60
Qabul qilinadigan radio stantsiyasining kuchi	1-30	8
Носимой radiostansiya kuchi	1-3	2
Tavsiya etilgan xizmat ko'rsatish zonasi radiusi km	10-12	5-7,5
Qo'ng'iroqni o'rnatish vaqti	0,3	5-6
Ma'lumotlar uzatish tezligi kbit\s	7,2 ; 28,8	9,6
Handover	HA	HA
Rouming	HA	HA
Abonent terminallari o'rtasida bevosita aloqa rejimi	HA	YO`Q
Favqulodda, individual, guruh	HA	HA
Abonent radiosining rejimida ishlashi	HA	YO`Q

Trankli aloqa tizimini sozlashda, uzunligi bir necha soniyalarni tashkil etuvchi navbatdagi “nutq” xabarlarini tugashi bilan kanalni qo‘shimcha ushlanib qolish holati kuzatiladi. Bu xizmat ko‘rsatish kanallarida aktiv abonentlarni bitta kanalda ushlab turish va axborot kanallari o‘rtasida abonentlarni o‘tkazishga bog‘liq bo‘lgan xizmat ko‘rsatish kanallari yuklamasini kamaytirish imkonini beradi. Ushbu istiqbolli texnik echimlar ma’lumot ayriboshlash uchun samarasiz hisoblanadi.

SHunday qilib, nutq aloqalarini samarali optimallash bo‘yicha texnik echimni yaratuvchi GSM-R va TETRA stardartlarining zamonaviy radiotarmoqlari yuqori tezlikda va katta hajmdagi ma’lumotlarni uzatib qabul qilish uchun

ma’lumotlarni ayriboshlash tizimi uchun jiddiy darajada cheragalashga olib keladi [2].

Yuqoridan kelib chiqib temir yo‘l transporti tizimdagi shaxsiy radiotarmoqlarga ega bo‘lgan tizimni yaratishda WiMAX va Wi-Fi simsiz texnologiyalarni qo‘llab yagona monitoring boshqaruv tizimi negizida ma’lumotlarni ayriboshlash tizimini tashkil etish katta ahamiyat kasb etadi.

WiMAX 806.16d simsiz texnologiyasi turli ob’ektlarga magistral radiotarmoq vazifasini bajarish uchun qo‘llaniladi. Texnik tavsiflovchi ma’lumotlarga binoan WiMAX 806.16d standarti negizidagi simsiz texnologiya ochiq maydonda ishonchli raqamli to‘lqin tarqalishining uzunligi 30-50 kilometrlarni tashkil etadi. Ushbu standart asosida takomillashtirilgan WiMAX2 texnologiyasi 120-150 kilometrli aloqa o‘rnatish xususiyatiga ega. Foydalanuvchilar harkatsizligi davomiyligida ushbu aloqa ta’siri o‘zgarmaydi. Harakatlanuvchi ob’ektlarga aloqa bog‘lanishi WiMAX texnologiyasi uchun ancha murakkab vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin, ya’ni ob’ektga bog‘lanishda 120-150 kilometrli tezlikkacha harakat davomiyligi saqlanib qolinishi kerak. Bu tezlikdan yuqori tezliklarda harakatlangan ob’ektlar bilan bog‘lanish, aloqa uzilishiga olib keladi [3].

Simsiz texnologiyaning asosiy afzalliklaridan biri turli simsiz standartlari (WiMAX va Wi-Fi) o‘rtasida qulay integratsiyalash xususiyatiga ega. SHu jihatdan Wi-Fi texnik vositalari harakatlanmaydigan va harakatlanuvchi ob’ektlarning belgilangan nuqtasida joylashtiriladi. Bu bir turdagi ikki standart vositalari o‘rtasida raqamli radioko‘prik tashkil etiladi.

Xulosa qilib aytganda, temir yo‘l transportida turli ob’ektlarga simsiz texnologiyalar asosida tuzilgan shaxsiy radiotarmoqlarni tashkil etish yordamida murakkab tuzilgan mavjud aloqa tarmoqlarini adaptatsiyalash jarayonini osonlashtirish, radiotarmoqlarni monitoring qilishda qulay integratsiyali bog‘lanishni ta’minlash, mavjud tizimlardagi ortiq kuchaytirish punktlarini kamaytirish, mavjud aloqa (magistral) tarmoqlari qurilmalariga sarflanadigan elektr energiya kamaytirish kabi echimlarni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. С.Маргарян, В.Саруханов, А.Тшелухин. Технологические радиосети обмена данными на железнодорожном транспорте. Беспроводная технология. №1. 2013 г. С. 51-58.

2. В. Варонин, А. Вериго. Технологическая связь. Особенности развития технологической радиосвязи ОАО» РЖД " на современном этапе // Коннект! Мир связи. 2009. №3.

3. Shuang Song, Biju Issac. ANALYSIS OF WIFI AND WIMAX AND WIRELESS NETWORK COEXISTENCE /International Journal of Computer Networks & Communications (IJCNC) Vol.6, No.6, November 2014

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FUNDAMENTALS OF CREATION OF DRAFT NORMATIVE LEGAL DOCUMENTS BY PROSECUTOR'S OFFICE

Normurodov Samandar Qulto'ra o'g'li [1]

[1] Tashkent State Law University 5A240108 - first-year master's degree in public administration law (Uzbek)

https://doi.org/10.5281/zenodo.4732860

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

participation of prosecutor's offices in law-making, aspects of creation of drafts of normative-legal documents of prosecutor's offices, prosecutor's control in law-making activity, legislative initiative.

ABSTRACT

The article describes the basis for the participation of the prosecutor's office in lawmaking, discusses the legal framework for the activities of the prosecutor's office in the development of draft regulations.

PROKURATURA ORGANLARI TOMONIDAN NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR LOYIHALARNI YARATISH ASOSLARI

Normurodov Samandar Qulto'ra o'g'li [1]

[1] Toshkent Davlat Yuridik Universiteti 5A240108 - davlat boshqaruvi huquqi (o'zbek) yo'nalishi birinchi kurs magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

prokuratura organlarining qonun ijodkorligida ishtirok etishi, prokuratura organlarini normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari yaratish aspektlari, qonun ijodkorligi faoliyatida prokuror nazorati, qonunchillik tashabbusi.

ANNOTATSIYA

Maqolada prokuratura organlarining qonun ijodkorligida ishtirok etish asoslari bayon qilingan, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tuzishda prokuratura faoliyatining huquqiy asoslari muhokama qilingan.

KIRISH

Mustaqillika qadam qo'yganimizdan so'ng mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida, jumladan sud va huquq sohasida ulkan o'zgarishlar ro'y berdi. Shuningdek jamiyat hayotining huquqiy asoslari yangilandi. Birinchi prezidentimiz Islom

Karimovning aytganidek, “ qonunchilik mexanizmini va qabul qilingan qonun meyorlari ijrosini nazoratini yanada takomillashtirish, respublika qonunlarini umum e’tirof etgan meyor va qoidalarga muvofiq holga keltirish muhim vazifa hisoblanadi”[1]. Yuqoridagi funksiyani amlga oshirish uchun esa qonuni ijod qilish jarayonida barcha subyektlar doirasida eng muhim vazifalardan biri sanaladi.

Xususan, davlat darajasida amalga oshirilayotgan qonun ijodkorligi siyosati vakolatli sub'ektlarning huquqiy-ijodiy faoliyatining zaruriy sifatini va jamoat munosabatlarini tartibga solishning normativ-huquqiy bazasini ta'minlash vazifasini bajaradi. Qonun ijod qilish siyosati qonun ijodkorligi strategiyasi va taktikasini belgilashga qaratilgan davlat organlari va nodavlat tuzilmalarining ilmiy asoslangan, izchil va tizimli faoliyati sifatida qaraladi. Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan 2017-2021 yillarga mo’jallangan “O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da[2] ham yuqoridagi g’oya ilagari surilgan. Unda davlat boshqaruvini isloh qilish va qonun ustuvorligini ta’minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish bo’yicha yo’nalishlar belgilab berilgan.

Shuningdek, qonun ijodkorligi faoliyatining sifatini qabul qilinayotgan qonunlarning amlga oshirilayotgan ijtimoiy – siyosiy, itimoiy - iqtisodiy va sud huquq islohotlari jarayoniga ta’sirini kuchaytirishga yo’naltirilgan holda tubdan oshirish.[3] Shu bilan birga qonunchilik mexanizmini va ularini qabul qilish jarayonida huquqiy meyorlarga asoslangan holda qabul qilinishi va qonun ijod qilish jarayonni yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

Prokuratura organlarining qonun ijodkorligi faoliyatidagi ishtiroki ushbu vazifalarning to'liq va o'z vaqtida hal qilinishiga yordam beradi.

ASOSIY QISIM

O’zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 118-moddasida,yangi tahrirdagi “Prokuratura to’g’risida”[4] gi O’zbekiston Respublikasi Qonunining 2-moddasida keltirilgan normativ qoidalarning mazmunidan kelib chiqib aytish mumkinki, Bosh prokuror qonun ustuvorligini ta’minlash, qonuniylikn: mustahkamlash, fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan ko’riqlanadigan manfaatlarini, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, huquqbuzarliklar- oldini va profilaktika qilishdan iborat prokuratura organlarining asosiy vazifalarini bajarish jarayonida kuzatiladigan ijtimoiy holatdan kelib chiqqan holda qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshirishi mumkin. Shu bilan birga, prokuratura nazorat qilishdan tashqari, boshqa funksiyalarni ham, shu jumladan Prokuratura organlarining qonuni ijod qilish faoliyatidagi ishtiroki o’rinlidir. O’zbekiston Respublikasi “Prokuratura to’g’risida”[5] gi qonuning 4 – moddasida belgilangan prokuratura organlari faoliyatining asosiy yo’nalishlardan biri, bu – qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish hisoblanadi. Shu bilan birga O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasi [6] va «Prokuratura to’g’risida»gi qonunning 13-moddasiga ko’ra, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga qonunchilik tashabbusi huquqi berilganligini ta’kidlash darkor.

O’zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining ushbu huquqi «O’zbekiston

Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to’g’risida»gi Konstitutsiyaviy qonunni 27-moddasida[7] hamda «Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi to’g’risida»gi qonunni 3-moddasida[8] ham e’tirof etilgan. Bu degani O’zbekiston Respublikasi Bosh prokurori timsolida O’zbekiston Respublikasi prokuraturasi tomonidan muayyan huquqiy holatlar yuzasidan mustaqil ravishda Oliy Majlis va boshqa davlat organlaridan bog’liq bo’lmagan holda qonun loyihalari tayyorlanib, ular belgilangan tartibda mamlakatimiz Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi muhokamasiga kiritilishi mumkin. Shunday tartib orqali prokuratura organlarini mamlakatimizda qonunlar ishlab chiqarish jarayonida to’g’ridan-to’g’ri ishtirok etishi ta’minlanadi. Bu esa, o’z navbatida, prokuratura organlarining davlat hokimiyatining qonunchilik hokimiyati tizimi ish faoliyatida faol va bevosita ishtirok eta olishi uchun konstitutsiyaviy va qonuniy asoslar mavjudligini ifodalaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Xususan, Prokuratura to’grisidagi, shuningdek prokuror nazoratini takomillashtirish hamda jinoiy jazolarni liberallashtirish tayyorlangan qonun loyihalari Bosh prokurorning bu borada amalga oshirgan tashabbusi sirasiga kiradi.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan unga berilgan qonunchilik tashabbusi vakolatidan foydalangan O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga qonunlarga o’zgartish va qo’shimchalar kiritish, yangi qonunlar ishlab chiqish haqidagi 10 dan ortiq taklif kiritilib, ular o’zining mantiqiy yechimini topgan”.[9]

Bundan tashqari Qonun ijodkorligi faoliyatida Bosh prokurorning ishtirok etishi bir vaqtning o'zida ularning o‘z vazifa va funksiyalarini, ya'ni huquqni muhofaza qilish funksiyasi va qonun ustuvorligini ta'minlash vazifasini amalga oshirish bilan birga bajariladi.[10] Quyidan tortib yuqorigacha barcha ijro hokimiyati organlari tomonidan qonunosti hujjatlarini qabul qilinishidagi qonun ustuvorligini ta'minlash bo'yicha nazoratni amalga oshirishi hamda qonun chiqaruvchi Oliy organda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati majlislarida ishtirok etishi va bu majlislarda o‘z fikr-mulohazalarini bildirishi, qonunlarni talqini bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi majlislarida ishtirok etishi va qonunlar talqini bo'yicha o'z fikr va nuqtayi nazarini ifoda etishi qonun ijodkorligi faoliyatining ko'rinishidir.

Prokuratura tomonidan o'rganilgan huquqiy munosabatlar sohasidagi ushbu maqsadlarga erishish muammolarni hal qilish, shu jumladan ijro etuvchi hokimiyat organlari O’zbekiston Respublikasi ta'sis etuvchi subyektlari, mahalliy hokimiyat organlarining normativ-huquqiy hujjatlari talablariga rioya etilishini ta'minlash orqali osonlashadi. Hukumatlar, tijorat va notijorat tashkilotlarning boshqaruv organlari, qonunchilikni takomillashtirish, jamoatchilik bilan munosabatlarni huquqiy tartibga solish va uni takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash, shuningdek, qonun bilan belgilangan hollarda zarur huquqiy hujjatlar loyihalarni tayyorlash, shu bilan birga u tegishli va quyi darajadagi qonunlarni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni o'zgartirish, bekor qilish yoki qabul qilish to'g'risida takliflar kiritish huquqiga ega.

Shuni ta'kidlash kerakki, prokuratura organlarining qonun ijodkorligida ishtirok etish funksiyasini amalga oshirish yo'nalishlari qonuniy ravishda belgilanmagan,

bu degani prokuratura tomonidan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari ancha keng talqin qilishga imkon beradi va boshqa subyektlar qatorida proaktiv rivojlanishni nazarda tutadi.Prokuratura organlari tomonidan ushbu faoliyat sohasini amalga oshirishni nazariy jihatdan tushunish bir qator jihatlarga ega va birinchi navbatda nazorat organining vakolatlariga qo'yiladigan talablar (ularning ob'ektivligi uchun) yoki yo'qligini tushunish kerak. Prokuratura organalari tomonidan normativ-huquqiy hujjatlarning tashabbuskor loyihalarini tuzishda boshqaruv qarorlarini qabul qilish huquqining yo'qligi buzilmaydi, chunki normativ-huquqiy hujjat o'z mohiyatiga ko'ra aynan shunday qaror hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, prokuror tomonidan yaratilgan normativ-huquqiy hujjatni qabul qilish yoki rad etish to'g'risida yakuniy qaror qabul qilish huquqi qonun ijodkorligi subyektiga tegishli bo'lgani uchun, ushbu talabga rioya qilinadi. Xususan, prokuratura organlari tomonidan ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari qonun chiqaruvchi organlarga (mansabdor shaxslarga) yuboriladi, chunki u o'zi normativ-huquqiy hujjatlarning qonuniyligi ustidan nazoratni amlaga oshiradi.

Darhaqiqat, davlat siyosati bu davlat hokimiyati organlarining ijtimoiy muammolarni hal qilish bo'yicha maqsadga muvofiq faoliyatidir. Cheklangan resurslar barcha ijtimoiy muammolarni hal qilish bilan shug'ullanishga imkon bermasligi sababli, ulardan bir nechtasi tanlanadi ular davlat hokimiyati organlarining ta'sir obyektlariga aylanadi. Shuning uchun davlat tomonidan hal etishni talab qiladigan ustuvor muammolarni tanlash jarayoni davlat siyosatining elementidir.[11]

Boshqacha qilib aytganda, davlat siyosatini amalga oshirish siyosiy kurash bilan bog'liq bo'lib, unda turli xil manfaatlarga ega bo'lgan tashkilotlar, jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlari va qonunlar, hamda o'ziga xos normativ-huquqiy hujjatlar bir ijtimoiy guruh manfaatlarining boshqasining manfaatlari ustidan siyosiy g'alabasi natijalariga vositachilik qiladi.

Bizning fikrimizcha, prokuratura tomonidan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining yaratilishi jamiyatdagi manfaatlar muvozanatini saqlashga qaratilgan va shu munosabat bilan biz V.G. Bessarabov fikrlariga to’xtalib o’tmog’imiz darkor. Prokuratura ishtirok etishining maqsadlari qonunchilik - bu qarama-qarshi bo'lgan tor idoraviy manfaatlar ta'sirini kamaytirishdir; jamiyat va davlat ehtiyojlari; qonun ijodkorligi faoliyati ishtirokchilari tomonidan jinoiy doiralar bilan bog'liq tuzilmalar manfaatlari qarshi kurashish; inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish.[12] Shu munosabat bilan, prokuratura tomonidan normativ-huquqiy hujjatlarning tashabbuskor loyihalarini ishlab chiqishi kerak bo'lgan bir qator masalalar kabi ozgina o'rganilgan muammoga yechim taklif qilish zarur bo'lib tuyuladi.

Xulosa

Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz rivojlangan davlatlarning xalqaro tajribasi,huquqiy o’ziga xos jihatlarini olib, ularni milliy ijtimoiy muhitimizga moslashtirgan holda amalga kiritib borishimiz lozim.

Bunda,albatta, milliy qadriyatlarimiz va o’zbekona madaniyatimiz asosiy orinda turadi. Jamiyatimizda, xalqimizda yangi ijtimoiy ruhiyat,yangicha dunyoqarash, adolatga asoslangan murosasizlik prinsipi shakllanib, taraqqiy etib borgani sari biz yangi davrga, fuqarolik jamiyatini qurish

yo'lida rivojlanib boraveramiz .Buning uchun shu zaminda yashayotgan fuqarolarimiz yangi hayot va uni birga qurishda ijtimoiy daxldorlik mas`ulyati bilan yashab uni teran anglab yetishlari lozim.

Prokuratura organlarining huquqiy asoslari ular barcha ijtimoiy munosabatlarni xal etishda adolat prinsiplariga tayanishi va uning ijtimoiy adolat shakllari,jamoatchilik fikri va uning prokuratura boshqaruv va amaliy ish rejimida inobatga olinishi va o'rni , prokuratura organlarining huquqiy tizimi va mavjud ijtimoiy maslalarni xal etishda o'zingiz qonunchilik tashabbusi huquqidan foydalangan holda ularni hal etish bo'yicha xalqaro tajribaning o'ziga xos jihatlari va ularni milliy prinsip tizimiga qo'llash va ushbu sohani qamrab oluvchi barcha ijtimoiy munosabatlarni bilan belgilash mumkin.

Hozirgi rivojlangan zamon sharoitida prokuratura organlarining ijtimoiy - huquqiy jarayonlardagi o'rni va undagi milliy amaliyot asoslari va uning xalqaro tajribalarga asoslanganligi, Konstitutsiya asosiga qurilgan qonunchilik tizimlari ularni yaratish va takomillashtirib borish bilan bog'liq o'ziga xos jihatlar va mavjud muammolar sanaladi va bu o'rinda rivojlangan huquqiy davlat yangi ijtimoiy munosabatlarga hamohang tarzda huquqiy taraqqiy etib borishi lozim va bunda barcha davlat organlari shunga mos ravishda rivojlanib boradi bu borada prokuratura organlarining o'rni beqiyosdir. Biz ishonamizki ana shunda o'ziga xos "Milliy prokuratura huquqiy tizimini" yaratgan bo'lamiz va bu davlatchiligimiz huquqiy tarixida o'ziga xos davrga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Hozirgi bosqichda demokratik islohatlarni chuqurlashtirishning muhim vazifalari // Yangicha fikrlash va ishlash - davr talabi. T. 5. – T.: O'zbekiston 1997. – B. 125.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF – 4947 – son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil., 6 - son
3. 2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini « Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili »da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o'rganish bo'yicha ilmiy – uslubiy risola . – T.: Ma'naviyat . 2017. – B. 17.
4. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "prokuratura to'g'risida"gi qonuni. O'RQ – 257-II-son. 2001-yil 29-avgust // https://lex.uz/docs/106197
5. O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi Qonuni. «Xalq so'zi» gazetasi, 2001-yil 29-avgust.
6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., «O'zbekiston», 2019 .
7. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi Qonuni «Xalq so'zi» gazetasi, 2002-yil 12-dekabr.
8. O'zbekiston Respublikasining «Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi to'g'risida»gi Qonuni «Xalq so'zi» gazetasi, 2006-yil 11-oktabr,
9. Ibragimov Z. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qonunchilik tashabbusi huquqi konstitutsiyaviy asoslari Toshkent davlat yuridik instituti Axborotnomasi, 2009. – № 8. - 35-6.
10. Madaliyev. O. M. Prokuror nazorati (maxsus qism) T., TDYI - 2012. – B. 249.
11. Введение в государственное управление: В 3 кн. Кн.1. Право, государство и политика / Гуреев С.А., Парамонов А.Р., Лобанов В.В; ГГУ. М.: Финстатинформ, 1998. С. 166.
12. Бессарабов В.Г. Прокурорский надзор: Учебник. М.: Проспект, 2006. С. 405-406.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LAWYERS IN FORMING PROFESSIONAL ETHICS USE OF THE EASTERN CODE OF ETHICS

Khudoyberdieva Mahliyo Orif qizi [1]

[1] Lecturer at the Samarkand Regional College of Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4732869

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted:25 th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

professional ethics, ethics, lawyer, staff of specialists, spiritual and moral maturity, professionalism, harmoniously developed generation.

ABSTRACT

The article deals with the formation of the professional ethics of young lawyers, the ethical foundations of the legal profession, the use of the Eastern Code of Ethics in the continuous improvement of the professional skills of a lawyer.

ЮРИСТЛАР КАСБ ЭТИКАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ШАРҚОНА АҲЛОҚ КОДЕКСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Худойбердиева Махлиё Ориф кизи [1]

[1] Самарқанд вилоят юридик техникуми ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

касб этикаси, аҳлоқий меъёр, юрист, мутахассис кадр, маънавий-ахлоқий етуклик, профессионал маҳорат, баркамол авлод

ANNOTATSIYA

Мақолада ёш юрист касб этикасини шакллантириш, юридик касб вакиллари фаолиятининг ахлоқий асослари, юристнинг касбий фаолиятидаги профессионал маҳоратини узлуксиз ошириб боришда Шарқона аҳлоқ кодексидан фойдаланиш масалалари ёритилган.

Мутахассис кадрлар маънавияти, таълим-тарбияси масаласига тўхталар эканмиз, таъкидлаш керакки, ҳар бир мутахассис ўзида индивидуал ва ижтимоий-маънавий фазилатлар уйғунлигини қамраб олмоғи лозим, ўз навбатида бу уйғунлик мутахассиснинг билим савияси ва касбий этикасини намоён қилиш омилига айланади.

Умуман олганда, касб этикаси - жамият томонидан қабул қилинган аҳлоқ қоидаларини кишиларнинг ихтисосларига нисбатан амалда татбиқ қилувчи аниқ касбий бурч, шаън, ор-номус, қадр-қиммат каби хатти-ҳаракатларнинг мажмуи, умумий ахлоқнинг кишилар касб-коридаги ўзига хос кўринишидир[1;Б.29].

Шу маънода, касб этикада жавобгарлик маънавий ва юксак бўлади, яъни хатти- ҳаракатни қоралайди ёки маъқуллайди, ахлоқий баҳо бериш шаклида бўлиб одам аввало англаб олиши,

дилдан қабул қилиши ва бунга мос ҳолда ўзининг хатти-ҳаракатларини тартибга солиши ва йўналтириши лозим бўлади. Бундай баҳо бериш умумэътироф этилган норма ва тамойилларга, барча томонидан қабул қилинган зарур ва зарур бўлмаган, лойиқ ва лойиқ бўлмаган ва бошқа тушунчаларга мос бўлиши керак.

Биз эътиборимизни қартилган, юристнинг касб этикаси тушунчаси эса аҳлоқ, норматив-қадриятлар этикаси иборалари билан бевосита боғлиқ.

Тарихий маълумотларга кўра, давлат ҳизматчиларининг "Одоб-аҳлоқ Кодекси" илк бор Шарқ давлатларида - Японияда VII асрда Сетоку қироли даврида қабул қилинади [2;Б.29].

Бу борада халқаро миқёсда, фақат XX асрнинг ўрталарида давлат мансабдор шахсларнинг одоб-ахлоқига оид халқаро ҳужжатлар қабул қилинган.

Мамлакатимизда Вазирлар Маҳкамасининг "Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида"ги 2016 йил 2 март куни 62-сонли қарори белгиланганидек Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидалари эгаллаб турган лавозимидан қатъи назар давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг касбий одоб-ахлоқининг умумий принциплари ва хизматдаги хулқ-атворининг асосий қоидалари йиғиндисидан иборатдир **[3].** Одоб-ахлоқи қоидалари ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга, улар содир этилишининг 31 сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этишга, давлат хизматчиларини юксак ҳуқуқий онг, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига қатъий риоя қилиш руҳида тарбиялашга йўналтирилган.

Қадимдан Шарқ халқларининг менталитетида юксак аҳлоқийлик тамойилларини ишлаб чиқиш ва унга амал қилиш масаласи муҳим ўринни эгаллаган. Бу аҳлоқий тамойиллар вақт синовидан ўтиши натижасида улар аҳлоқий қоидалар кўринишини олиб, кейинчалик бу кишиларнинг аҳлоқий фазилатларини шакллантиришда муҳим ўринни эгаллай бошлади.

Шарқ халқлари маданиятида турли – туманлик кўзга ташлансада, бироқ, аҳлоқий қоидаларда ягоналикни кузатиш мумкин. Демак, киши Шарқнинг қайси ҳудудида яшашидан, қайси динга эътиқод қилишидан ва қайси тилда сўзлашишидан қатъий назар ягона мазмунга эга бўлган аҳлоқий қоидаларга амал қилган.

Айни шу маънода, Шарқона аҳлоқ кодекси бугунги кун авлодни маънавий – аҳлоқий жиҳатдан тарбиялашда ўзига ҳос муҳим дастур амал вазифасини ўтайди.

Шарқ халқлари томонидан инсоннинг инсонга, табиат, дин ва дунё, моддий ва маданий неъматларга, руҳий ва жисмоний ҳиссиётларга муносабатида маълум тартибга солинган меъёрларни ифодаловчи тушунчадир. Хулқ-атвор, юриш-туриш, тарбия, хушахлоқлик, боадаблик, ота-онага, устозларга ҳурмат-эҳтиром, хушмуомалалик, очиқ юзлилик, вазминлик, камтарлик, ваъдага вафодорлик, тўғрисўзлик ва ш.к. маънавий талабларнинг Шарқнинг турли-туман халқлари маданиятида яққол кўзга ташланиб туриши Ғарб дунёсида Шарқона аҳлоқ тушунчасининг шаклланишига олиб келган. Шунингдек, Шарқ халқлари тарихини турли томондан ўрганувчи

мутахассислар ҳам Шарқда ахлоқ масаласига қадимдан жуда катта эътибор қаратилгани ва асрлар мобайнида бу соҳада эришилган натижалар бутун инсоният тараққиётига катта ҳисса қўшганини таъкидлайдилар.

Бу борада Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов қуйидаги фикрларни билдиради: “Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аждодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз” [4]. Чунки, давлатимизнинг демократик сиёсатидаги устувор вазифалардан бири ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни тарбиялаш ҳисобланади.

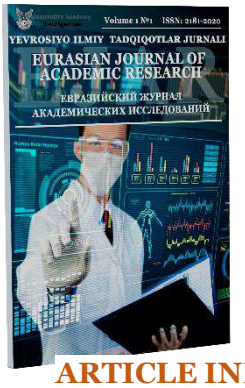
Хулоса қилиб айтишиш мумкинки, юристлар касб этика меъёрларининг пухта тизим сифатида шаклланиши пировард оқибатда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этишга хизмат қилади. Шуни унутмаслик керакки бугунги замон талабига жавоб берадиган рақобатбардош мутахассис-кадрларнинг ҳар бири инновацион фаолият юритиш, ўз олдидаги мақсадга эришиб маррани забт этишга лойиқ бўлсагина сифат ва самарадорликни кафолатлайди.

Шундай экан, келажак тақдири бугундан бошланишини, ёшларимиз миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқ, дунёвий билимлардан ҳабардор, маънавий баркамол бўлиб вояга етишларига ҳар биримиз масъул эканлигимизни англаш давр талабидир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Исмаилов Б.И. Юристнинг касбий этикаси.-Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура Академияси. 2019.-Б.21
2. Исмаилов Б.И. Юристнинг касбий этикаси.-Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура Академияси. 2019.-Б.29
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 2 мартдаги “Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги ВМ 62-сон Қарори //https://lex.uz/pages/forpda.aspx?lact_id=2911869
4. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.-Б.117-118.
5. Alikulov, X., Haqqulov, N. Q. Spiritual maturity and philosophical thinking dependence of development // ISJ Theoretical & Applied Science 04(84) 2020. Pages: 164-167.
6. Ҳаққулов Н.Қ. Сиддиқий-Ажзий маърифатпарварлик қарашларида миллий толерантлик масаласи // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ. -2020. -№10. –Б.296-302.
7. Xaqqulov N.Q. Perfect generation - personality of private education and humanity facilities // "МИРОВАЯ НАУКА" международное электорнное научно-практическое периодческое издание. -2019.- №2(23). - С.62-63
8. Сафаров А.И., Хаккулов Н.К. Свойственные качества совершенному человеку в суфизме //Современная наука как социально-политический факторразвития государства: материалы международной научно практической конференции (10 мая 2019г., Москва) Отв. ред. Зарайский А.А.– Издательство ЦПМ «Академия Бизнеса», Саратов 2019. С. 48-50.
9. Ҳаққулов Н.Қ. Сиддиқий-Ажзийнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари// Falsafa va Hayot | Философия и Жизнь | | Philosophy and Life. - 2020.- №SI-2Б. –Б.162-171.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CLASSIFICATION OF STABLE WORD COMBINATIONS IN THE CONTEMPORARY ENGLISH LANGUAGE

Ablakulova Orzigul Ulugbek qizi [1]

[1] Student of master degree at Chirchik State Pedagogical Institute
https://doi.org/10.5281/zenodo.4732883

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

stable word combinations, fixed expression, set expression, classification, criteria, phraseological units, phraseological fusions, polylexicality.

ABSTRACT

This article deals with classifications of stable word combinations in contemporary English based on various approaches. V. V. Vinogradov, N. N. Asamova, I. V. Arnold, A. I. Smimitsky, A. V. Kunin were the well-known linguists to study stable word combinations in English. Stable word combinations are main objects of phraseology which studies the nature, peculiarities, origin and function in speech of stable word combinations. They are non-motivated word groups and cannot be freely made up in speech.

Stable word combinations are collection of words which have one specific meaning. Those words are fixed together and it might have a particular idiomatic meaning, or at least a specific meaning. They are characterized by stability, their fixed and ready-made nature and consist of more than one lexical unit. They are always repro-duced as ready-made units and are structurally stable. As a rule, they possess stability of lexical components, and can be reproduced as single unchangeable collocations.

Stable word combinations are also called as set phrase (V.V. Vinogradov, semantic approach); idiom (N.N. Amosova, contextual approach); word-equivalent (A.I. Smirnitsky, functional approach); phraseological unit (A.V. Kunin). The differences in terminology reflect the differences in the main criteria used to distinguish between free word-groups and set-expressions.

“Three major approaches to the study of phraseological units, such as: - semantic, functional and contextual approaches - are very popular in current linguistics. “Semantic approach determines that phraseological units are non-motivated (idiomacity), and they are opposed to free-word combinations which are completely motivated. Functional approach shows that phraseological units are specific word-groups functioning like word-equivalents. Like words they possess

structural and semantic inseparability. Contextual approach describes the fact that phraseological units are used in specific contexts – non-variable, or "fixed". By the way, non-variability is a stability of the lexical components within the semantic structure"[1]

Classification based on a contextual approach was put forward by Amosova (1989). She divided them into three groups: "1) Phraseological units which are units of a fixed context. 2) Phrasemes which are always binary, one component has a phraseologically bound meaning, the other serves as a determining context small talk, small hos 3) idioms which are the new meaning created by the whole; here every element may have its original meaning weakened or completely lost. in the nick of the time - "at the exact moment". Besides this "she distinguishes two types of phraseological units: 1) phrasemes (units of fixed context in which one of the components has specialized meaning dependent on the second component, e.g., small talk, fair sex); 2) idioms (idioms are semantically and grammatically inseparable units, e.g., play with fire)".

Synchronic semantic classification of stable word combinations was studied wildly by academic V.V. Vinogradov. He divided stable word combinations into groups of three. 1. Phraseological collocations or combinations in which one component is used in its direct meaning, while the other – figuratively: to have a bite, to look a sight, bosom friends; 2. Phraseological unities - meaning of the whole does not correspond to the meanings of its constituents but the metaphor, on which the shift of meaning is based, is clear and transperent: to know the way the wind is blowing, to lose one's head, a fish out of water, a big bug; 3. Phraseological fusions or concretions which are demotivated, i.e. the meaning of the whole cannot be deduced from the meaning of its components, the metaphor, on which the shift of meaning was based, is obscure: tit for tat, neck and crop, at sixes and sevens.

"Thematic" classification of stable word combinations was suggested by L.P. Smith and W. Ball. They came up with the idea of categorizing stable word combinations according to their usages by sailors, fishermen, soldiers, hunters and associated with their occupations as well as the usage associated with domestic and wild animals and birds, agriculture and cooking, sports, arts.

On the other hand, there is also a classification which is based

[1] Kamala Guliyeva: "Different Approaches to the Objects of phraseology in linguistics" International journal of English linguistics 2011 vol. X no. XI

on the ability to perform the same syntactical functions as words (Ginzburg, 1979). From this sense, "he suggested three types of phraseological sets:

1. Phraseological fusions-completely non-motivated word-groups, characterized by the complete stability of the lexical components and the grammatical structure. to kick the bucket, red tape.
2. Phraseological unities—partially non-motivated, the meaning is perceived through the metaphoric meaning of the unit, characterized by high degree of stability of the lexical components. to show one's teeth, to wash one's dirty linen in the public.
3. Phraseological collocations—motivated word-groups, have specific lexical valency which results in their stability to take a liking/ fancy, to bear a grudge/ malice.

Classification of stable word combinations was formed according to their structural function by I.V. Arnold.

-verbal stable word combinations which function as verbs, for instance, to let one's hair down, to let the cat out of bag;

-substantive stable word combinations that are used as nouns: couch potato, nib in the bud, white lie;

-adjectival stable word combinations which are used to describe nouns: Down-To-Earth, barrel of lough, brand new,

-adverbial stable word combinations that function as adverbs: high and low, around the clock;

-interjectional stable word combinations to express emotions and wishes: good heavens!, break a leg!

A.I. Smirnitsky grouped stable word combinations in the following way. The first group of stable word combinations are one-summit units that have one meaningful constituent: to give up, to be tired and the second group is two-summit and multi-summit units which have two or more meaningful constituents: black art, common sense, to fish in the troubled water. Moreover he classified a group of proper phraseological units or collocations - units with non-figurative meanings, stylistically neutral and in which grammatical and syntactical centres are in one and same place: get up, fall in love and a group of idioms or set expressions - units with transferred meanings based on a metaphor, stylistically coloured and in which grammatical and syntactical centres are in different components: take the bull by the horns, dead as a doornail.

Classification by A.V. Koonin includes: Nominative - word-groups with one meaningful word, coordinative phrases: well and good; word-groups with a predicative structure, such as as the crow flies; predicative phrases of the type see how

the land lies; Interjectional: a pretty kettle of fish! Communicative word-groups are represented by proverbs and sayings: familiarity breeds contempt; Nominative-communicative units include verbal word-groups which are transformed into a sentence when the verb is used in the Passive Voice: to break the ice – the ice is broken.

He also distinguished 3 types of changeability: synonymic variation (contextual synonyms): sugar/sweeten the pill, drop a bomb/brick, run riot/wild; pronominal variation: to give smb/him/her a run for his/her money, make a pig of oneself, to scratch one's back; synonymic and pronominal variation: give sb a ring/buzz, drown one's troubles/sorrows, save one's skin/neck.

Anna Jansone from Daugavpils University (Latvia) states that, "phraseological units reflect the wealth of a language displaying cultural paradigms of the speakers of a particu lar language…The field of phraseology (or idiomaticity) in any language is so varied and fascinating that one could spend an entire lifetime considering and analysing it from various viewpoints…"[2].

To sum up, it should be noted that stable word combinations include all the combinations of two or more words functioning as a single unit, excluding free word combinations. It is a very interesting and at the same time young part of linguistics. However many linguists investigated it and tried to approach to it differently, there are some problems which remain unsolved now. In the article, we discussed the classification of stable word combinations.

[2] Anna Jansone. Phraseological units with the elements referring to "life" or "death" in English and Russian. p.1 https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Jansone.pdf

REFERENCES:

1.Adam Smith. An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. L dn.,

2. Амосова Н.Н. Фразеология современного английского языка. М., 1998.

3. Виноградов В.А. Методы типологии. Общее языкознание. Методы лингвистичес ких исследований. М., 1973.

4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. \\ А.А.Шахматов. Сборник статей и материалов. М., 1947.

5. Виноградов В.В.. Лексикология и лексикография. М., Наука. 1977.

6. Кунин А.В. Фразеология современного

английского языка. Изд. «Международные отношения»,Москва,1972. 7. Кунин А.В. А нгло-русский фразеологический словарь. Гос. Изд-
во иностранных и нацциональных словарей, Москва, 1984.

8. Ларин Б.А. Очерк по фразеологии. \\ Учен.зап. ЛГУ, №198. Филологические науки, вып. 24, 1956.

9. Телия В.Н. Что такое фразеология. Изд. Наука. Москва, 1966.

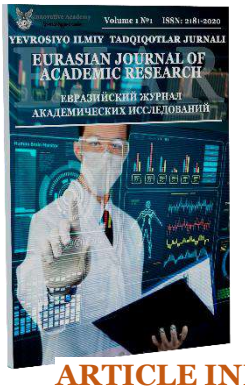
10. Anna Jansone. Phraseological units with the elements referring to “life” or “death” in English and Russian. p.1

https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Janso ne.pdf

11. Arnold, I. V. (1959). Lexicology of Modern English language (p. 351). Moscow: Publishing House of Literature in Foreign Language.

12. Ginzburg, R. A. (1979). A course in Modern English Lexicology (p. 269). Moscow: Visshaya Shkola.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE ENGLISH CONCEPT IN PHILOSOPHY

Shigabutdinova Dina Yasavievna [1] , Hasanova Halida Fattoevna [2]

[1] Bukhara State University, Lecturer, Independent researcher, faculty of foreign languages(ESP), Natural sciences department
[2] Lecturer, faculty of foreign languages(ESP), Natural sciences department
https://doi.org/10.5281/zenodo.4732891

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

British concept, culturology, distance, etiquette, Nobel prize, philosophy, pluralism, privacy, renaissance

ABSTRACT

The epoch of Victorian Britain is characterized by the rapid changes in Iron, Ornament and Architecture . Despite its underrepresentated in the population of the world the people from England hold second number after the representatives of US in the number of Nobel prize holders.

The concept of England has a rich history and is associated with the heritage of such ancient European peoples as the Celts, Germans and Scandinavians. Anglo-Saxon concept had a huge impact on neighboring states, but also stepped far beyond the British Isles, becoming the basis for the globalized concept of the USA, Canada, Australia and many other countries of the world. The highest achievement of the concept of England today, without a doubt, can be considered the generally recognized giving the English language the status of the language of international communication. Since the end of 18th till the beginning of the 20th century British Empire being the main powerhouse of the world impacted the lifestyles of most countries of the world.

This article is conducted about the concept of culture, philosophy, manners and customs of the English people; It introduces the traditions and cultures of England.

And, in my opinion, this article will prove to be an indispensable assistant for those who are going to travel abroad.

"Concept are defined as common notions in speech or thoughts.The study of concept has approach called cognitive science.

Philosophy of Culture - a section of theoretical cultural studies, which explores the concept, essence and structure of culture, determines its function in society. Cultural studies as a science arose in the middle of the twentieth century, however, as a separate branch of knowledge, it began to form at the end of the nineteenth century, by separating it from the philosophy of culture. Therefore, the philosophy of culture performs methodological functions in relation to cultural studies, this is its foundation, basis, the first section of theoretical cultural studies. The term "philosophy of culture" was first introduced at the beginning of the 19th century by German philosopher A. Müller[1].

Philosophy of culture is "designation of approaches to the study essence, goals and values of culture, its conditions and forms of manifestation. It has a huge number of forms and often turns out to be identical to the

philosophy of history, since it is history that is considered as the process of unfolding and embodying the meaning of culture"[2].

In addition, in the spiritual part, many cultures can be quite close to each other, while in the interactional part, these same cultures reveal serious differences (cf. British and American culture, the culture of Germany and Austria). That is why cultural specificity should be traced not only in the material and / or spiritual, but also in the interactional, that is, in how the joint activities of people are organized to achieve a certain goal [3].

British civilization is a separate world, formed on the basis of the traditions of the peoples who inhabited the numerous islands, regions and provinces of the United Kingdom. It is a multicultural state with sovereignty over 14 overseas territories and 3 crown lands.

In the culture of continental Europe there is a tendency towards Unity, monism in religion, philosophy, and worldview as a whole (Catholicism, patriotism, socialism ...), in England there is a cult of privacy (privacy): "my home is my fortress". The Englishman wants to define himself - in faith, in ideas, and in the style of life and way of life. There is no norm of a human character, on the contrary, multiplicity and diversity are honored.

The plays of William Shakespeare (1564-1616) entered the repertoire of the world theater and to this day occupy one of the first places in the posters. The device of the theater, for which Shakespeare wrote, the so-called "Elizabethan scene" (named after the queen who reigned at that time) for many years became an example and a model organization of the internal theater space, the subject of controversy and imitation.

The English principle of pluralism affects all areas. At the same time, the plural and the different are clothed in culture in separate, particular forms of existence. It has long been known that the British are united only by war. In everyday life, however, everyone is assigned their own place, their own "island" in the general system of forms of existence. First of all, this refers to the structure of society.

The British achieve enrollment in one class or another with the help of various complex maneuvers and feel quite comfortable getting into these closed groupings. From a psychological point of view, their behavior and style should make an impression on others that is characteristic of their social level. It is very important for an Englishman to feel like a member of a social group. This is why there is such a commitment to the clubbing community here.

At the same time, every person in this culture considers the right to preserve "private space" as important. Every inhabitant of England is his own island, "in his castle, the king", and he does not allow any invasion of his own borders [4].

As noted above, English-speaking cultures are characterized by a high degree of individualism, a large horizontal distance and a small vertical distance. Equality (egalitarianism) and distance are valuable. This is manifested in the use of space - the distance between people in the process of communication. E. Hall distinguishes 1 of the 4th types of distance:

public - the distance between the speaker and the audience, suggests loud speech (often using sound reinforcement) (more than 12 feet or 360 cm) [5].

The most important role in interpersonal communication is played by personal or personal distance. E. Hall figuratively calls it bubble (bubble), in different cultures its size varies, it is greatest, respectively, in distant ones. For English-speaking cultures, the value of personal distance, or personal space, is so high that

there is a special concept - privacy - to denote it. This zone of personal autonomy manifests itself in the daily life of the British. When observing them, it becomes obvious that privacy is not an abstract concept, it is an objective reality visible to the eye. It may seem that there is an invisible circle around people that repels people as soon as they approach - they demonstrate the subtlest sense of distance.

The ideal of an Englishman is a gentleman - a person who depends only on himself. Self-restraint and restraint, self-control and self-suppression are important principles for him. The consequence of this is self-respect and the right to irony. The gentleman believes that the highly intelligent claims of the intellect should also be limited. He prefers to find his way by instinct, through inner sensations, but not by the logical chain of deduction. We find ironically recreated images of gentlemen in the "Pickwick Papers" by Charles Dickens.

If a person in critical situations shows a restrained sense of humor - this is typical in English and makes it possible to protect your inner world from the invasion of other people's influences. **British humour** carries a strong element of satire aimed at the absurdity of everyday life. Common themes include sarcasm, insults, self-deprecation, taboo subjects, puns, innuendo, wit, and the British class system [6]. These are often accompanied by a deadpan delivery which is present throughout the British sense of humour [7].

The important concepts of the English value system are common sense, practicality and moderation, which are expressed in their extreme foresight and determine the reluctance of the English to make at least one mistake, to make at least one wrong step. The Englishman often follows the rule – "You should always be prepared for any twists of fate". Every planned event should always have an alternative option in case" the worst happens.

Unlike the Frenchman, the Englishman is inclined not so much to think as to act, so he does not strive to seek higher and final truths and thinks about what he can really do. It is no coincidence that the aphorism "knowledge is power" was proclaimed by F. Bacon, while the Frenchman R. Descartes sought truth in the abstract principle "I think-therefore I am" [8].

Science and philosophy occupy an important place in the general cultural system of England. Practice, experience, experiment and technique are key symbols of English thinking that explain the dominant importance of science as a way of exploring the world.

Since the era of the English bourgeois revolution and the industrial revolution, England has provided the world with many outstanding scientists in the fields of physics, chemistry, astronomy, medicine, philosophy and genetics.

British philosophy has a very long, literally centuries-old tradition. Its origins are in the Middle Ages and are associated with the names of Ionne Scott Eriugena, the Irish philosopher, and Anselm of Canterbury, the founding philosopher of scholasticism. One of the most popular philosophers of the 20th century is Bertrand Russell, known for his works related to the defense of pacifism, atheism, and leftist trends in politics.

In the 14-15th centuries. - W.Hilbert explores geomagnetism. Hilbert was the first in England to support the heliocentric teachings of Copernicus and the conclusion of Giordano Bruno that the sun is only one of the countless stars in the universe. Gilbert died in London (or Colchester) on November 30, 1603.

Thomas More became the founder of utopian socialism. Among the topics

discussed by More in *Utopia* were penology, state-controlled education, religious pluralism, divorce, euthanasia, and women's rights. The resulting demonstration of his learning, invention, and wit established his reputation as one of the foremost humanists. Soon translated into most European languages, *Utopia* became the ancestor of a new literary genre, the utopian romance [9].

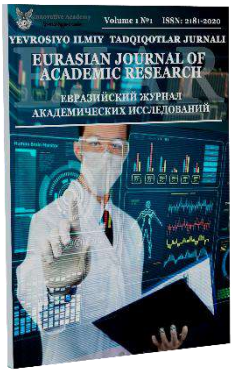
Isaac Newton's discovery of the law of universal gravitation became the foundation of the European mechanistic picture of the world until the end of the 19th century. Newton made seminal contributions to several other scientific disciplines. In his book the Principia or "Mathematical Principles of Natural Philosophy, «which was published in 1687, Newton formulated the laws of motion and universal gravitation and is considered to have laid the foundations for classical mechanics. He also introduced the notion of a Newtonian fluid, studied the speed of sound, and developed an empirical law of cooling among other major contributions made to scientific discovery. Newton's image appeared on the Bank of England notes for about 10 years in the 1970s and 1980s. He has also been commemorated on various stamp sand coins [10].

Like most educators, Locke, in his understanding of society, proceeded from the recognition of the private interests of individuals. Law, according to Locke, must ensure the possibility of gaining benefits for everyone, without violating the freedom and private interests of everyone else [11].

REFERENCES:

1. Budnik G.A., Koroleva T.V. Culturology: Ivanovo State Power Engineering University named after V.I. Lenin. - Ivanovo, 2018 . -9 p.
2. Kasyanov V.V., Culturology: textbook. manual for higher education. - Rostov: Phoenix, 2010. -574 p.
3. Timko, N.V. The factor "culture" in translation. - 2nd ed., Supplemented. - Kursk: Kursk. state un-t, 2007 . -13 p.
4. Turdiyev B. S. The role of national harmony in the strategy of spiritual renewal //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 6. – C. 229-233.
5. Cultural features of English-speaking peoples. //https://studopedia.net/5_42985_kulturnie-osobennosti-angloyazichnih-narodov.html
6. History of English Humour, Vol. 1, by Alfred Guy Kingan L'Estrange, 1878. // https://www.gutenberg.org/ebooks/18300
7. History of English Humour, Vol. 2, by Alfred Guy Kingan L'Estrange, 1878. // https://www.gutenberg.org/ebooks/18906
8. Hertogh C. P. ThoughT ExpErimEnT Analyses of René Descartes' Cogito. //Trans/Form/Ação, Marília, v. 39, n. 3, p. 9-22, Jul./Set., 2016.
9. Thomas More: English humanist and statesman. // https://www.britannica.com/biography/Thomas-More-English-humanist-and-statesman
10. Renzo Shamey. Newton, (Sir) Isaac. //Encyclopedia of Color Science and Technology, New York 2015. -p.5.
11. Popova E. V. Culturology. Ekaterinburg: Publishing house of GOU VPO "Ros. state prof.-ped. un-t ", 2009. -p.198.
12. Yasavievna, Shigabutdinova Dina. "The Concept Of Culture In English Philosophy". *Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol* 27.1 (2021).
13. https://www.learnenglish.de/britishculture.html
14. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=jasur+kamolov&btnG=#d=gs_qabs&u=%23p%3DZBz14AN5I84J

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

EVALUATION OF WINTER BREAD WHEAT VARIETIES AND LINES ON COMPLEX VALUABLE TRAITS

Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich [1]
Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich [2]
Shodiyev Sherzod Shomiljonovich [3]
Boysunov Nurzod Bekmurodovich [4]
Kayumov Norboy Shakirjanovich [5]

[1] Kashkadarya branch of the Resspikech Institute for Grain and Leguminous crops Doctor of Philosophy (PhD) in Agricultural Science, Senior scientific researcher
[2,3,4,5] PhD students. Junior scientific researchers

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733069

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

lines, hybrids, selection, yield, plant, weight of 1000 grains

ABSTRACT

Scientists are faced with the task of creating new highly productive, resistant to different types of diseases and pests of winter wheat varieties. The article presents the study of kantant forms of various origin in the southern region of the Republic.

Increasing the yield of cereals requires the creation of varieties with a yield of 5-10 c / ha higher than the existing bread wheat varieties and grain quality indicators that fully meet the requirements of a strong wheat class [3, 11, 15, 20, 25, 31].

The importance of intensive varieties is further enhanced by the use of accelerated technology in wheat cultivation. The potential yield and quality of the variety depends on the genetic characteristics as well as the growing conditions and agronomic techniques [5, 8, 18, 22, 28, 32].

High yields are achieved when the conditions of cultivation, including agronomic techniques, are compatible with the biological and ecological characteristics of the variety [6, 12, 16, 21, 29, 35].

In order to create a variety that meets the production requirements, it is advisable to spend more time during the drought years. Selection of plants with a grain weight of 1000 grains to create a high-yielding variety gives good results [2, 9, 17, 24, 30, 33].

In determining the yield of winter wheat, the ripening period plays an important role. The germination period is important in determining early maturity, which depends on the biological characteristics of the variety [1, 7, 13, 19, 26, 34].

For this purpose, the evaluation of hybrid lines, which have remained unchanged as a result of selection work, in different soil climatic conditions, on the basis of selection indicators and the selection of the most productive lines and their introduction into production is an urgent task [4, 10, 14, 23, 27].

The experiment was carried out in the central experimental area of the Kashkadarya branch of RIGLC, located in the territory of Ya. Omonov, using 30 lines with constant state. The object of the study was experiments using 10 lines of bread wheat from RIGLC, 10 from Gallaorol branch RIGLC, and 10 lines of Dashchi Kashkadarya branch. The

experiments were performed on a 15 m^2 cropland, in the 3rd row, by the randomized method.

By the method of phenological observation, calculation and analysis during the placement and experiment (All-Union Institute of Botany VIR, 1984) and biometric analysis by the method of the State Variety Testing Commission of Agricultural Crops (1985, 1989), statistical analysis by the method of B.A. Dospekhov (1985) was carried out on the basis of. The coefficient of interdependence of characters is calculated on the basis of the method of P.V. Terentev (1959). The field experimental scheme in the study was based on the Complete block design and Alpha lattice design of the Genestat 3 program.

Table 1

Selection indicators of bread wheat varieties and lines

№	Name	Heading date	Days to heading date	Maturity date	Days to maturity date	Plant height, cm	Peduncle length, cm	Spike length, cm	Number of spikelets of per spike	Grain yield, c/ha
1	Kesh-2016	16 апр	164	30 май	208	101,3	34,3	9,7	19	88,4
2	Shukrona	14 апр	162	31 май	208	101,0	38,7	9,3	18	90,8
3	KR-12-18	20 апр	168	31 май	209	91,7	34,0	9,3	18	90,5
4	KR15-Fawwon-irr-52	14 апр	161	2 июн	210	103,0	37,3	10,0	20	84,6
5	KR15-PYT13-970	13 апр	161	3 июн	212	96,7	40,7	10,3	19	90,3
6	GCB-7/2017-1	16 апр	164	31 май	209	90,0	32,0	8,0	16	90,6
7	GCB-8/2017-2	17 апр	165	1 июн	209	91,3	33,7	9,0	17	85,2
8	GCB-9/2017-3	22 апр	170	1 июн	210	93,7	35,0	10,0	19	97,4
9	GCB-10/2017-4	13 апр	161	29 май	207	99,3	34,0	11,3	19	89,2
10	GCB-16/2017-9	9 апр	157	31 май	209	90,0	37,0	9,0	17	91,0
11	GCB-17/2017-10	16 апр	164	30 май	207	94,3	39,3	8,0	15	95,9
12	AC-2006-Д-20	22 апр	170	4 июн	212	88,3	33,7	9,0	19	96,8
	$LSD_{05\ \%}$									**4,05**
	Cv %									**2,4**

The experimental planting was carried out on 22 October. It was noted that the germination period was November 3-4, the accumulation period was December 1-6, and the germination period was February 25-March 10.

Variety and hybrid lines are one of the important features of the ripening period. The mating season ran from 9 to 22 April. The germination period lasted 157-170 days. The GCB-16 / 2017-9 ridge was observed to be in the early stages on April 9, the KR15-9808, GCB-10 / 2017-4, KR15-PYT13-970 lines on April 13. The transition of the lines to the full ripening phase took place between 28 May and 5 June. The full growth period ranged from 205 to 214 days.

Measurements were carried out on biometric indicators of the studied lines, such as plant height, final joint length, spike length, number of spikes.

According to the results of the study, the height of the varieties ranged from 85.7 to 105.3 cm. The number of short-stemmed hybrid lines with plant height less than 90 cm was found to be 7. It was noted that the

number of hybrid lines with a plant height of 90-100 cm was 18, and the number of 100-105.3 cm was 5.

During the study, it was observed that the length of the last joint of the lines ranged from 31.0 to 44.7 cm. It was found that the number of the last joints of the lines with a length of 35 cm and less was 11, the number of those with a distance of 35 - 40 cm was 16, the number of those with a length of 40 cm and above was 3.

The study found that the average yield of the studied lines was 80.9 c / ha. One of the main reasons for the high productivity is the selection of the lines with the highest productivity selected in the selection work. According to the results obtained, it was found that there were 12 lines showing yields above 85 c / ha. The highest yield was 97.4 c / ha on the GCB-9 / 2017-3 ridge, 96.8 c / ha on the AC-2006-D-20 ridge, 95.9 c / ha on the GCB-17 / 2017-10 ridge, KR- 90.5 c / ha was observed in the 12-18 ridge and 90.3 c / ha in the KR15-PYT13-970 ridge.

In conclusion, it should be noted that 12 lines with high productivity were isolated from the studied lines. It was recommended that the selected lines be transferred to a competitive variety testing nursery next year.

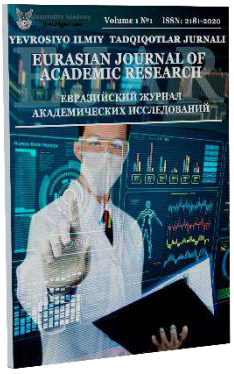
REFERENCES:

1. Juraev D. T. et al. To study the heat resistance features of bread wheat varieties and species for the southern regions of the republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 2254-2270.
2. Дилмуродов Ш. Д. Подбор исходного материала для селекции пшеницы озимой мягкой для условий Узбекистана на основе изучения хозяйственно ценных характеристик //Аграрная наука. – 2018. – №. 2. – С. 58-61.
3. Мейлиев Т. Х., Дилмуродов Ш. Д. Рост и развитие, урожайность и устойчивость к желтой ржавчине сортов в питомнике отбора продуктивных сортов //Приоритетные направления развития науки и образования. – 2019. – С. 130-133.
4. Juraev D. T. et al. Influence of hot dry winds on productivity elements of wheat crop observed in southern regions of the republic of uzbekistan //International jurnal of applied and pure science and agriculture. ISSN. – 2017. – С. 2394-5532.
5. Sh K. N. et al. Selection of spikely bread wheat lines based on studying the time of development //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL “INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY”. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 69-71.
6. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Юмшоқ буғдой дурагай тизмаларида ҳосилдорликнинг биометрик кўрсаткичларга боғлиқлиги //Инновацион технологиялар. – 2020. – №. 2 (38).
7. Fayzullayev A. Z. et al. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND HIGH-QUALITY LINES OF BREAD WHEAT //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL “INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY”. – 2020. – Т. 1. – №. 3. – С. 10-14.
8. Odirovich J. F., Anvarovich A. O., Dilmurodovich D. S. VALUABLE PROPERTIES AFFECTING THE HIGH-YIELD ELEMENTS OF DURUM WHEAT //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-41.
9. Дилмуродов Ш. Д. Юмшоқ буғдойнинг маҳаллий маҳсулдор тизмалари селекцияси //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
10. Juraev D. T. et al. Heritability of Valuable Economic Traits in the Hybrid Generations of Bread Wheat //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 2008-2019.

11. Дилмуродов Ш. Д., Жабаров Ф. О. Селекция высокоурожайных линий озимой твёрдой пшеницы с высоким качеством зерна //Молодой ученый. – 2019. – №. 31. – С. 34-38.
12. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Отбор продуктивных линий мягких пшениц из гибридного питомника в условиях южного региона Республики Узбекистан //World Science: Problems and Innovations. – 2018. – С. 58-60.
13. Khushvaktovich M. A., Dilmurodovich D. S. THE CHOICE OF SPIKELY MATURING LINES OF SPRING BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ. – 2021. – С. 30.
14. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Селекция местных гибридных линий мягкой пшеницы на юге Республики Узбекистан //Сборник материалов. – 2018. – С. 113-119.
15. Dilmurodov S. Some valuable properties in evaluating the productivity of bread wheat lines //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-62.
16. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Юмшоқ буғдойда ўтказилган оддий ва мураккаб дурагайлаш ишлари натижалари //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2.
17. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Рақобатли нав синаш кўчатзорида юмшоқ буғдойнинг биометрик кўрсаткичларини ўрганиш //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
18. Дилмуродов Ш. Д. и др. Гибридизация в различном направлении и создание гибридного поколения мягкой пшеницы //Инновационное развитие науки и образования. – 2018. – С. 74-77.
19. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Selection of spikely and productive lines in preliminary yield trial of bread wheat //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 55-59.
20. Дилмуродов Ш. Д. ЦЕННЫЕ СВОЙСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫСОКОУРОЖАЙНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //ББК. – 2020. – Т. 60. – С. 38.
21. Dilmurodovich D. S., Bekmurodovich B. N., Shakirjonovich K. N. WINTER BREAD WHEAT GRAIN QUALITY DEPENDS ON DIFFERENT SOIL-CLIMATE CONDITIONS //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-380.
22. Жураев Д. Т., Дилмуродов Ш. Д. Юмшок бутдойнинг бошоклаш-пишиш даврида иссикликнинг таъсири //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-2.
23. Жураев Д. Т. и др. Влияние суховеев, наблюдаемых в южных регионах республики узбекистан, на продуктивные элементы мягкой пшеницы //Путь науки. – 2017. – №. 2. – С. 84-92.
24. Dilmurodovich D. S., Shakirjanovich K. N. ANALYSIS OF YIELD AND GRAIN QUALITY TRIATS IN THEADVANCED YIELD TRIAL OF WINTER BREAD WHEAT //Euro-Asia Conferences. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 550-555.
25. Dilmurodovich D. S. et al. Analysis of yield and yield components traits in the advanced yield trial of winter bread wheat //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 64-68.
26. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш. ОЦЕНКА ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛИНИЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 17-1 (95).
27. Dilmurodov S. D., Toshmetova F. N., Fayzullayeva D. SELECTION OF HIGH-QUALITY DONOR VARIETIES OF BREAD WHEAT FOR HYBRIDIZATION //МОЛОДЫЕ УЧЁНЫЕ РОССИИ. – 2020. – С. 55-58.
28. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш., Бойсунов Н. Б. ЗНАЧЕНИЕ БИОМЕТРИЧЕСКИХ И ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ СОЗДАНИИ ПШЕНИЦЫ С КОМПЛЕКСОМ ЦЕННЫХ СВОЙСТВ //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-3.

29. DILMURODOVICH D. S. et al. Productivity, quality and technological characteristics of bread wheat (Triticum aestivum L.) variety and lines for the southern regions of the Republic of Uzbekistan //Plant cell biotechnology and molecular biology. – 2021. – С. 63-74.
30. Dilmurodov S. D., Tukhtayeva U. A. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND GRAIN-QUALITY DONORS OF WINTER BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: СОХРАНЯЯ ПРОШЛОЕ, СОЗДАЁМ БУДУЩЕЕ. – 2020. – С. 92-95.
31. Хазраткулова Ш. У., Дилмуродов Ш. Д. Оценка жароустойчивости сортов и линий мягкой пшеницы //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 9 (44).
32. Dilmurodovich D. S. et al. STUDY OF MORPHO-BIOLOGICAL PROPERTIES AND RESISTANCE TO YELLOW RUST DISEASE OF NEW LINES OF WINTER BREAD WHEAT //InterConf. – 2021.
33. Shakirjanovich K. N., Dilmurodovich D. S. Analysis of yield and protein content of drought-resistant chickpea lines for rainfed areas //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 108-111.
34. Dilmurodovich D. S., Nasirulloevna T. F. SELECTION OF SPIKELY MATURITY LINES IN AGROECOLOGICAL YIELD TRIAL OF BREAD WHEAT //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И. – С. 41.
35. Дилмуродов Ш. Д. и др. Сувсизликка чидамли кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмаларининг баъзи қимматли хусусиятларини баҳолаш //Молодой ученый. – 2020. – №. 34. – С. 158-161.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SELECTION OF EARLY MATURING AND HIGH YIELDING LINES OF DURUM WHEAT FOR IRRIGATED AREAS

Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich [1]
Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich [2]
Shodiyev Sherzod Shomiljonovich [3]
Boysunov Nurzod Bekmurodovich [4]
Kayumov Norboy Shakirjanovich [5]

[1] Kashkadarya branch of the Resspikech Institute for Grain and Leguminous crops
Doctor of Philosophy (PhD) in Agricultural Science, Senior scientific researcher
[2,3,4,5] PhD students. Junior scientific researchers

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733079

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

durum wheat, variety, lines, early maturity, grain yield.

ABSTRACT

Currently, the import of large quantities of pasta and confectionery products from foreign countries, which are necessary for the needs of the population, affects the state budget. The quality of grain grown often does not fully meet the requirements of the bakery, pasta and confectionery industries. One of the most pressing issues in agriculture is the creation of new high-yielding, fast-maturing, dormant and disease-resistant varieties in the cultivation of durum wheat. The article is based on the study of new forms of hybrid lines to create early-maturing and yielding varieties of durum wheat.

The existing wheat varieties created by breeders are required to maintain their high yield, disease and pest resistance in different climatic conditions of the year, as well as high quality indicators in the competitive varietal testing nursery of durum wheat [2, 10, 21, 27, 34].

The high protein content and high gluten content of durum wheat ensure that pasta made from it is yellow-gold or lemon-colored and does not crumble during cooking [6, 9, 16, 25, 35].

Durum wheat is the only and irreplaceable raw material for the production of pasta and wheat bran. It has original properties compared to other wheat products: high transportability, taste and nutritional quality even when stored in a dry place for a long time, ease of cooking in a minimum time, relatively low cost, versatility, dietary product for patients[7, 12, 20, 22, 30].

Depending on the natural-climatic conditions of each region, it is necessary to create new varieties with a new genotype, high yields, alternate yields and good quality [1, 13, 17, 26, 33].

Development and introduction of new varieties of durum wheat requires high heat, drought tolerance and high yield elements [4, 11, 15, 23, 31].

Increasing wheat production to meet protein demand, improving the structure of arable land, efficient use of mineral and organic fertilizers, the use of high agronomic techniques, can be achieved with varieties with high protein content [3, 8, 19, 24, 29].

Durum wheat varieties are less resistant to drought, high temperatures, yellow and brown rust and black spot disease than soft wheat varieties, and are

distinguished by the fact that the grains in the ears do not spill when ripe [5, 14, 18, 28, 32].

20 durum wheat varieties and lines were selected as the object of study. Krupinka variety, which is planted for irrigated areas, was taken as a standard variety. In Experiment 3, the crop area was planted at 10 m2.

Field experiment was conducted in the Karshi experimental field of the Kashkadarya branch of the Scientific Research Institute of Cereals and Legumes. Experimental placement and experimentation were carried out according to the method of phenological observation, calculation and analysis (All-Union Institute of Botany VIR, 1984) and biometric analysis according to the method of the State Variety Testing Commission of Agricultural Crops (1985, 1989). Statistical analyzes were performed based on the method of B.A. Dospekhov (1985). The coefficient of interdependence of characters is calculated on the basis of the method of P.V. Terentev (1959). The field experimental scheme in the study was based on the Complete block design and Alpha lattice design of the Genestat 3 program.

The experiment was sown on October 22 at the expense of 5 million germinated seeds. Irrigation with seed water was carried out to fully recover the planted varieties. According to the results of phenological observations, germination of varieties and lines occurred from 1 to 2 November. The accumulation phase was observed on November 30 in 3 lines, and on December 1-3 in the remaining 17 cultivars and lines. The piping phase lasted from February 27 to March 6.

The maturing period of the variety and lines is the most favorable stage for the separation of early maturing lines. In the experiment, it was noted that the grazing phase of the varietal lines began a little earlier, depending on the weather, and lasted from 4 to 16 April. While the standard Krupinka variety entered the germination phase on April 9, 9 lines entered the early stage, 8 lines entered the late stage, and 2 lines entered the germination phase at the same time as the standard variety.

The maturing period was from May 25 to June 4, and the growth period was found to be 204 to 215 days. While the standard Krupinka variety entered the full maturing phase on May 29, 16 lines were found to ripen earlier than the standard variety. KR17_DurumYT_Entry-18, KR17_DurumAgro_Entry-3, KR17_DurumYT_Entry-15, KR17_DurumYT_Entry-16 lines were assessed as early maturing and were found to have entered the full maturing phase on 25 May.

Table 1

Results of phenological observation and biometric measurements of varieties and lines (Karshi, 2018).

№	Name	Heading date	Days to heading date	Maturity date	Days to maturity date	Plant height, cm	Peduncle length, cm	Spike length, cm	Number of spikelets of per spike	Grain yield, c/ha
1	KR17_DurumAgro_Entry-3	8 апр	158	25 май	205	86,0	39,3	6,3	17	75,4
2	KR17_DurumAgro_Entry-7	9 апр	159	28 май	207	91,3	38,7	5,3	17	85,8
3	KR17_DurumAgro_Entry-16	8 апр	157	26 май	205	89,7	43,0	6,0	17	83,2
4	KR17_DurumAgro_Entry-18	13 апр	163	28 май	209	96,0	39,3	6,0	17	75,0

5	KR17_DurumAgro_Entry-19	10 апр	160	31 май	211	90,7	36,3	5,7	16	82,0
6	KR17_DurumAgro_Entry-20	9 апр	159	27 май	207	92,3	36,3	6,7	17	77,2
7	KR17_DurumYT_Entry-2	7 апр	157	26 май	206	89,0	35,0	6,0	18	87,3
8	KR17_DurumYT_Entry-3	5 апр	155	26 май	206	81,7	35,7	5,3	15	85,1
9	KR17_DurumYT_Entry-7	5 апр	155	26 май	206	94,7	36,7	7,0	18	73,9
10	KR17_DurumYT_Entry-14	10 апр	160	27 май	206	102,7	43,3	8,3	19	82,7
11	KR17_DurumYT_Entry-15	4 апр	153	25 май	204	88,0	44,3	6,3	17	62,3
12	KR17_DurumYT_Entry-16	5 апр	155	25 май	205	76,0	37,0	5,7	15	62,5
13	KR17_DurumYT_Entry-18	4 апр	154	25 май	204	95,3	41,0	6,7	17	74,8
14	KR17_DurumYT_Entry-19	7 апр	156	26 май	205	79,7	38,0	5,3	15	81,8
15	KRDW17-1	13 апр	162	4 июн	215	96,0	34,3	7,3	21	81,5
16	KRDW17-2	16 апр	165	1 июн	212	90,0	32,7	6,7	17	71,7
17	KRDW17-3	11 апр	162	26 май	206	86,7	36,7	5,7	16	69,0
18	KRDW17-4	10 апр	160	28 май	208	82,3	37,3	5,3	17	74,8
19	KRDW17-5	10 апр	160	28 май	208	91,7	40,0	7,7	19	78,0
20	Krupinka (андоза)	9 апр	159	29 май	208	94,0	32,3	7,3	20	73,4
	Mean	**8 апр**	**158**	**27 май**	**207**	**89,7**	**37,9**	**6,3**	**17,1**	**76,9**
	Maximum	**16 апр**	**165**	**4 июн**	**215**	**102,7**	**44,3**	**8,3**	**20,7**	**87,3**
	Minimum	**4 апр**	**153**	**25 май**	**204**	**76,0**	**32,3**	**5,3**	**14,7**	**62,3**
	$LSD_{0.5}$		**3,49**		**2,01**	**3,38**	**2,83**			**1,02**
	$LSD_{0.5}$ %		**2,2**		**1,0**	**3,8**	**7,5**			**1,3**
	CV%		**1,3**		**0,6**	**2,2**	**4,4**			**0,8**

The height of the varieties studied in the study has a significant impact on high yields. Stunted varieties have a sharp decline in yield and grain quality in drought conditions. Therefore, the choice of varieties with long plant height in irrigated areas is one of the main features.

According to the results of the study, the height of the varieties ranged from 76.0 to 102.7 cm. It was found that the number of short-stemmed lines with a plant height of less than 80 cm was 2. It was noted that the plant height of the remaining cultivars and lines ranged from 90 to 102.7 cm.

When the relationship between plant height and yield was studied, it was found that there was a positive correlation between r = 0.25. From the above, it can be seen that the height of the plant had a great influence on the high yield of the elements.

In order to determine the yield of varieties, harvesting was carried out on a special selection combine. The average yield of returns was calculated and the yield of the cultivars and lines studied ranged from 62.3 to 87.3 ts / ha. In the experiment, it was found that the yield of Krupinka variety, taken as a standard variety, was 73.4 ts / ha, and the yield of 15 lines was higher than the standard variety. According to the results, the KR17_DurumYT_Entry-2 ridge showed a high yield of 87.3 ts / ha, the KR17_DurumAgro_Entry-7 ridge 85.8 ts / ha, the KR17_DurumYT_Entry-3 ridge 85.1 ts / ha, the KRDW17-1 ridge 81.5 ts / ha. .

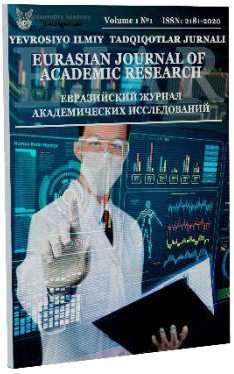
In conclusion, it should be noted that from the studied durum wheat lines (KR17_DurumYT_Entry-18, KR17_DurumYT_Entry-3, KR17_DurumYT_Entry-19, KR17_DurumYT_Entry-2, KR17_DurumAchro_Entry) were transferred to Agroecological yield trial.

REFERENCES:

1. Juraev D. T. et al. To study the heat resistance features of bread wheat varieties and species for the southern regions of the republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 2254-2270.
2. Дилмуродов Ш. Д. Подбор исходного материала для селекции пшеницы озимой мягкой для условий Узбекистана на основе изучения хозяйственно ценных характеристик //Аграрная наука. – 2018. – №. 2. – С. 58-61.
3. Мейлиев Т. Х., Дилмуродов Ш. Д. Рост и развитие, урожайность и устойчивость к желтой ржавчине сортов в питомнике отбора продуктивных сортов //Приоритетные направления развития науки и образования. – 2019. – С. 130-133.
4. Juraev D. T. et al. Influence of hot dry winds on productivity elements of wheat crop observed in southern regions of the republic of uzbekistan //International jurnal of applied and pure science and agriculture. ISSN. – 2017. – С. 2394-5532.
5. Sh K. N. et al. Selection of spikely bread wheat lines based on studying the time of development //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 69-71.
6. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Юмшоқ буғдой дурагай тизмаларида ҳосилдорликнинг биометрик кўрсаткичларга боғлиқлиги //Инновацион технологиялар. – 2020. – №. 2 (38).
7. Fayzullayev A. Z. et al. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND HIGH-QUALITY LINES OF BREAD WHEAT //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 3. – С. 10-14.
8. Odirovich J. F., Anvarovich A. O., Dilmurodovich D. S. VALUABLE PROPERTIES AFFECTING THE HIGH-YIELD ELEMENTS OF DURUM WHEAT //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-41.
9. Дилмуродов Ш. Д. Юмшоқ буғдойнинг маҳаллий маҳсулдор тизмалари селекцияси //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
10. Juraev D. T. et al. Heritability of Valuable Economic Traits in the Hybrid Generations of Bread Wheat //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 2008-2019.
11. Дилмуродов Ш. Д., Жабаров Ф. О. Селекция высокоурожайных линий озимой твёрдой пшеницы с высоким качеством зерна //Молодой ученый. – 2019. – №. 31. – С. 34-38.
12. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Отбор продуктивных линий мягких пшениц из гибридного питомника в условиях южного региона Республики Узбекистан //World Science: Problems and Innovations. – 2018. – С. 58-60.
13. Khushvaktovich M. A., Dilmurodovich D. S. THE CHOICE OF SPIKELY MATURING LINES OF SPRING BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ. – 2021. – С. 30.
14. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Селекция местных гибридных линий мягкой пшеницы на юге Республики Узбекистан //Сборник материалов. – 2018. – С. 113-119.
15. Dilmurodov S. Some valuable properties in evaluating the productivity of bread wheat lines //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-62.
16. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Юмшоқ буғдойда ўтказилган оддий ва мураккаб дурагайлаш ишлари натижалари //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2.
17. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Рақобатли нав синаш кўчатзорида юмшоқ буғдойнинг биометрик кўрсаткичларини ўрганиш //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
18. Дилмуродов Ш. Д. и др. Гибридизация в различном направлении и создание гибридного поколения мягкой пшеницы //Инновационное развитие науки и образования. – 2018. – С. 74-77.

19. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Selection of spikely and productive lines in preliminary yield trial of bread wheat //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 55-59.
20. Дилмуродов Ш. Д. ЦЕННЫЕ СВОЙСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫСОКОУРОЖАЙНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //ББК. – 2020. – Т. 60. – С. 38.
21. Dilmurodovich D. S., Bekmurodovich B. N., Shakirjonovich K. N. WINTER BREAD WHEAT GRAIN QUALITY DEPENDS ON DIFFERENT SOIL-CLIMATE CONDITIONS //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-380.
22. Жураев Д. Т., Дилмуродов Ш. Д. Юмшок бутдойнинг бошоклаш-пишиш даврида иссикликнинг таъсири //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-2.
23. Жураев Д. Т. и др. Влияние суховеев, наблюдаемых в южных регионах республики узбекистан, на продуктивные элементы мягкой пшеницы //Путь науки. – 2017. – №. 2. – С. 84-92.
24. Dilmurodovich D. S., Shakirjanovich K. N. ANALYSIS OF YIELD AND GRAIN QUALITY TRIATS IN THEADVANCED YIELD TRIAL OF WINTER BREAD WHEAT //Euro-Asia Conferences. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 550-555.
25. Dilmurodovich D. S. et al. Analysis of yield and yield components traits in the advanced yield trial of winter bread wheat //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 64-68.
26. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш. ОЦЕНКА ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛИНИЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 17-1 (95).
27. Dilmurodov S. D., Toshmetova F. N., Fayzullayeva D. SELECTION OF HIGH-QUALITY DONOR VARIETIES OF BREAD WHEAT FOR HYBRIDIZATION //МОЛОДЫЕ УЧЁНЫЕ РОССИИ. – 2020. – С. 55-58.
28. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш., Бойсунов Н. Б. ЗНАЧЕНИЕ БИОМЕТРИЧЕСКИХ И ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ СОЗДАНИИ ПШЕНИЦЫ С КОМПЛЕКСОМ ЦЕННЫХ СВОЙСТВ //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-3.
29. DILMURODOVICH D. S. et al. Productivity, quality and technological characteristics of bread wheat (Triticum aestivum L.) variety and lines for the southern regions of the Republic of Uzbekistan //Plant cell biotechnology and molecular biology. – 2021. – С. 63-74.
30. Dilmurodov S. D., Tukhtayeva U. A. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND GRAIN-QUALITY DONORS OF WINTER BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: СОХРАНЯЯ ПРОШЛОЕ, СОЗДАЁМ БУДУЩЕЕ. – 2020. – С. 92-95.
31. Хазраткулова Ш. У., Дилмуродов Ш. Д. Оценка жароустойчивости сортов и линий мягкой пшеницы //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 9 (44).
32. Dilmurodovich D. S. et al. STUDY OF MORPHO-BIOLOGICAL PROPERTIES AND RESISTANCE TO YELLOW RUST DISEASE OF NEW LINES OF WINTER BREAD WHEAT //InterConf. – 2021.
33. Shakirjanovich K. N., Dilmurodovich D. S. Analysis of yield and protein content of drought-resistant chickpea lines for rainfed areas //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 108-111.
34. Dilmurodovich D. S., Nasirulloevna T. F. SELECTION OF SPIKELY MATURITY LINES IN AGROECOLOGICAL YIELD TRIAL OF BREAD WHEAT //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И. – С. 41.
35. Дилмуродов Ш. Д. и др. Сувсизликка чидамли кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмаларининг баъзи қимматли хусусиятларини баҳолаш //Молодой ученый. – 2020. – №. 34. – С. 158-161.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SELECTION OF HIGH GRAIN QUALITY LINES OF DURUM WHEAT FOR IRRIGATED AREAS

Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich [1]
Abdimajidov Jaloliddin Raxmatullaevich [2]
Shodiyev Sherzod Shomiljonovich [3]
Boysunov Nurzod Bekmurodovich [4]
Kayumov Norboy Shakirjanovich [5]

[1] Kashkadarya branch of the Resspikech Institute for Grain and Leguminous crops Doctor of Philosophy (PhD) in Agricultural Science, Senior scientific researcher
[2,3,4,5] PhD students. Junior scientific researchers

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733083

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27rd April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

durum wheat, lines, protein, gluten, 1000 kernel weight.

ABSTRACT

In the breeding process in selection, a very important factor is the quality of grain and yield. The article analyzes the hybrid lines of durum wheat.

It is expedient to cultivate 30,000 tons of durum wheat in the dry lands of Kashkadarya and Surkhandarya regions, and the rest in the wetlands of these regions. When placing durum wheat, it should be taken into account that it is more resistant to cold, heat-demanding than soft wheat, and the yield quality is higher in the southern regions.

Currently, a large amount of pasta and confectionery products imported from foreign countries, which are necessary for the needs of the population, affects the state budget. The quality of grain grown often does not fully meet the requirements of the bakery, pasta and confectionery industries [2, 6, 11, 19, 21, 26, 34].

Hard wheat varieties are less resistant to drought, high temperatures, yellow and brown rust, and black currant than soft wheat varieties and the grains in the ears do not spill when ripe. In the arable lands of the republic it is expedient to sow durum wheat in autumn [4, 9, 13, 17, 24, 28, 32].

Creating new high-yielding, early-maturing, dormant and disease-resistant varieties is one of the most pressing challenges in agriculture in increasing grain production [3, 7, 15, 18, 22, 27, 35].

Hard wheat growers grow large quantities of durum wheat in Mexico, Italy, the United States, Kazakhstan, France and Spain [1, 8, 12, 20, 25, 29, 31].

Planting of durum wheat varieties in the Republic ensures high dry and hot temperatures, high amount of protein and gluten in the grain, high grain quality as a result of high photosynthetic radiation [5, 10, 14, 16, 23, 30, 33].

20 durum wheat varieties and lines were selected as the object of study. Krupinka variety, which is planted for irrigated areas, was taken as a standard variety. Experiment 3 was replanted, with a crop area of 10 m^2, planted at the rate of 5 million germinated seeds.

Field experiment was conducted in the Karshi experimental field of the Kashkadarya

branch of the Scientific Research Institute of Cereals and Legumes. Statistical analyzes were performed based on the method of B.A. Dospekhov (1985). Technological quality indicators of durum wheat grown in the experimental field "Methodical recommendations for the evaluation of the quality of grain", "Methods of biochemical research of plants", gluten content GOST 13586-1-68, grain vitreous GOST 10987-76, grain moisture content 93, grain nature was studied in comparison with GOST 3040-55, 1000 grain weight in accordance with GOST 10842-89.

The study examined the weight of 1000 grains of durum wheat varieties and lines, its dependence on yield indicators.

Varieties are divided into 4 groups according to the weight of 1000 grains: 1) very large grains - more than 50 g, 2) large - 41-50 g, 3) medium large - 31-40 g, 4) small - less than 30 g.

While the standard grain size of the Krupinka variety was 38.7 g per 1000 grains, 18 lines were found to be higher.

During the study, it was found that durum wheat varieties and lines have 6 lines corresponding to 1 group of 1000 grain weight. The number of lines belonging to the second group, with a grain weight of 41.0-50.0 g, was 12, while there were 2 cultivars and lines belonging to the third group. No small grains less than 30 g were detected in the experiment. When the correlation of 1000 grain weights with yield was studied, it was found that r = 0.22 had a positive correlation.

Table 1

Productivity and grain quality indicators of durum wheat varieties and lines (Karshi, 2018).

№	Name	Grain yield, c/ha	1000 kernel weight, g	Test weight, g/l	Protein, %	Gluten, %	IDK	Vitreousity, %
1	Krupinka (check)	73,4	38,7	793,7	16,6	22,3	100,7	74
2	KR17_DurumAgro_Entry-3	75,4	40,5	817,3	17,7	28,3	104,9	78,5
3	KR17_DurumAgro_Entry-7	85,8	47,9	820,0	18,3	19,2	108,6	86,5
4	KR17_DurumAgro_Entry-16	83,2	44,5	814,3	15,7	21,7	93,0	84
5	KR17_DurumAgro_Entry-18	75,0	43,7	790,0	16,8	25,7	104,7	80
6	KR17_DurumAgro_Entry-19	82,0	48,7	819,3	18,1	31,2	102,1	84
7	KR17_DurumAgro_Entry-20	77,2	42,8	810,0	16,9	29,8	99,5	82
8	KR17_DurumYT_Entry-2	87,3	47,4	784,7	15,6	23,7	89,6	73
9	KR17_DurumYT_Entry-3	85,1	53,3	804,7	16,6	21,9	92,2	71
10	KR17_DurumYT_Entry-7	73,9	46,7	792,3	19,2	29,7	98,0	80
11	KR17_DurumYT_Entry-14	82,7	52,2	804,3	17,2	23,6	93,7	73,5
12	KR17_DurumYT_Entry-15	62,3	51,3	824,3	16,3	29,3	92,1	79
13	KR17_DurumYT_Entry-16	62,5	46,9	813,7	15,1	29,9	95,1	78
14	KR17_DurumYT_Entry-18	74,8	53,6	790,7	17,8	25,1	109,8	83
15	KR17_DurumYT_Entry-19	81,8	51,3	809,3	17,6	30,1	98,8	80
16	KRDW17-1	81,5	50,7	814,3	17,4	27,6	91,8	80
17	KRDW17-2	71,7	41,3	801,3	16,9	29,7	98,3	85
18	KRDW17-3	69,0	46,6	804,0	17,8	30,6	92,9	82
19	KRDW17-4	74,8	35,7	801,7	19,0	24,1	84,4	84

20	KRDW17-5	78,0	43,8	816,0	17,7	28,1	108,5	80,5
	Mean	**76,9**	**46,4**	**806,3**	**17,2**	**26,6**	**97,9**	**79,8**
	Maximum	**87,3**	**53,6**	**824,3**	**19,2**	**31,2**	**109,8**	**86,5**
	Minimum	**62,3**	**35,7**	**784,7**	**15,1**	**19,2**	**84,4**	**70,7**
	$LSD_{0.5}$	**1,02**	**2,69**	**2,98**	**1,71**	**3,21**	**2,54**	**2,34**
	$LSD_{0.5}$ %	**0,8**	**3,4**	**2**	**6**	**7,4**	**1,5**	**1,8**

The grain yield of durum wheat varieties and lines was 784.7-824.3 g / l, the grain yield of the standard Krupinka variety was 793.7 g / l. It was found that the grain yield of the 15 lines studied was higher than 800 g / l and the standard variety.

When the grain protein content of durum wheat varieties and lines was studied, it was found that it was 15.1-19.2 percent. If the protein content of the grain is higher than 14%, it is included in class 1, when it is 11-13.9%, it is included in class 2, when it is less than 10.9%, it is included in classes 3 and 4. It was determined that the protein content of the grain of all cultivars and lines studied belonged to the 1st class. Although the grain protein content of the standard Krupinka variety was 16.6 percent, in 14 lines this figure was found to be higher than that of the standard variety.

The non-binding properties of wheat flour are mainly assessed by the amount and quality of gluten. The amount and quality of gluten is understood as a hydrated gel-rubber mass of wheat dough washed in water, consisting mainly of water-insoluble protein.

Wheat grains are divided into the following classes depending on the amount of gluten:

Class 1 - wheat grains with gluten content not less than 28% and quality not lower than group II;

Class 2-gluten content not less than 25%;

Class 3 - gluten content not less than 22%.

If the gluten content is less than 22% and the quality is lower than Group II, such wheat is called “classless”.

According to the results of the experiment, it was found that the number of lines of varieties and lines with a grain gluten content of more than 28% was 11. The grain gluten content of the standard Krupinka variety was 22.3%, 31.2% in the KR17_DurumAgro_Entry-19 line, 30.6% in the KRDW17-3 line, and 30.1% in the KR17_DurumYT_Entry-19 line.

In conclusion, it should be noted that KRDW17-5, KR17_DurumAgro_Entry-19, KR17_DurumYT_Entry-19, KRDW17-1, KR17_DurumAgro_Entry-20, KR17_DurumYntiR17, KR17_DurumYntiR-3, KR17_DurumYT_E recommended.

REFERENCES:

1. Juraev D. T. et al. To study the heat resistance features of bread wheat varieties and species for the southern regions of the republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 2254-2270.
2. Дилмуродов Ш. Д. Подбор исходного материала для селекции пшеницы озимой мягкой для условий Узбекистана на основе изучения хозяйственно ценных характеристик //Аграрная наука. – 2018. – №. 2. – С. 58-61.
3. Мейлиев Т. Х., Дилмуродов Ш. Д. Рост и развитие, урожайность и устойчивость к желтой ржавчине сортов в питомнике отбора продуктивных сортов //Приоритетные направления развития науки и образования. – 2019. – С. 130-133.

4. Juraev D. T. et al. Influence of hot dry winds on productivity elements of wheat crop observed in southern regions of the republic of uzbekistan //International jurnal of applied and pure science and agriculture. ISSN. – 2017. – С. 2394-5532.
5. Sh K. N. et al. Selection of spikely bread wheat lines based on studying the time of development //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 69-71.
6. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Юмшоқ буғдой дурагай тизмаларида ҳосилдорликнинг биометрик кўрсаткичларга боғлиқлиги //Инновацион технологиялар. – 2020. – №. 2 (38).
7. Fayzullayev A. Z. et al. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND HIGH-QUALITY LINES OF BREAD WHEAT //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 3. – С. 10-14.
8. Odirovich J. F., Anvarovich A. O., Dilmurodovich D. S. VALUABLE PROPERTIES AFFECTING THE HIGH-YIELD ELEMENTS OF DURUM WHEAT //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-41.
9. Дилмуродов Ш. Д. Юмшоқ буғдойнинг маҳаллий маҳсулдор тизмалари селекцияси //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
10. Juraev D. T. et al. Heritability of Valuable Economic Traits in the Hybrid Generations of Bread Wheat //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 2008-2019.
11. Дилмуродов Ш. Д., Жабаров Ф. О. Селекция высокоурожайных линий озимой твёрдой пшеницы с высоким качеством зерна //Молодой ученый. – 2019. – №. 31. – С. 34-38.
12. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Отбор продуктивных линий мягких пшениц из гибридного питомника в условиях южного региона Республики Узбекистан //World Science: Problems and Innovations. – 2018. – С. 58-60.
13. Khushvaktovich M. A., Dilmurodovich D. S. THE CHOICE OF SPIKELY MATURING LINES OF SPRING BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ. – 2021. – С. 30.
14. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Селекция местных гибридных линий мягкой пшеницы на юге Республики Узбекистан //Сборник материалов. – 2018. – С. 113-119.
15. Dilmurodov S. Some valuable properties in evaluating the productivity of bread wheat lines //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-62.
16. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Юмшоқ буғдойда ўтказилган оддий ва мураккаб дурагайлаш ишлари натижалари //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2.
17. Дилмуродов Ш. Д., Бойсунов Н. Б. Рақобатли нав синаш кўчатзорида юмшоқ буғдойнинг биометрик кўрсаткичларини ўрганиш //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 1.
18. Дилмуродов Ш. Д. и др. Гибридизация в различном направлении и создание гибридного поколения мягкой пшеницы //Инновационное развитие науки и образования. – 2018. – С. 74-77.
19. Дилмуродов Ш. Д., Зиядуллаев З. Ф. Selection of spikely and productive lines in preliminary yield trial of bread wheat //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL "INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 55-59.
20. Дилмуродов Ш. Д. ЦЕННЫЕ СВОЙСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫСОКОУРОЖАЙНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //ББК. – 2020. – Т. 60. – С. 38.
21. Dilmurodovich D. S., Bekmurodovich B. N., Shakirjonovich K. N. WINTER BREAD WHEAT GRAIN QUALITY DEPENDS ON DIFFERENT SOIL-CLIMATE CONDITIONS //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-380.

22. Жураев Д. Т., Дилмуродов Ш. Д. Юмшок бутдойнинг бошоклаш-пишиш даврида иссикликнинг таъсири //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-2.
23. Жураев Д. Т. и др. Влияние суховеев, наблюдаемых в южных регионах республики узбекистан, на продуктивные элементы мягкой пшеницы //Путь науки. – 2017. – №. 2. – С. 84-92.
24. Dilmurodovich D. S., Shakirjanovich K. N. ANALYSIS OF YIELD AND GRAIN QUALITY TRIATS IN THEADVANCED YIELD TRIAL OF WINTER BREAD WHEAT //Euro-Asia Conferences. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 550-555.
25. Dilmurodovich D. S. et al. Analysis of yield and yield components traits in the advanced yield trial of winter bread wheat //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 64-68.
26. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш. ОЦЕНКА ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛИНИЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 17-1 (95).
27. Dilmurodov S. D., Toshmetova F. N., Fayzullayeva D. SELECTION OF HIGH-QUALITY DONOR VARIETIES OF BREAD WHEAT FOR HYBRIDIZATION //МОЛОДЫЕ УЧЁНЫЕ РОССИИ. – 2020. – С. 55-58.
28. Дилмуродов Ш. Д., Каюмов Н. Ш., Бойсунов Н. Б. ЗНАЧЕНИЕ БИОМЕТРИЧЕСКИХ И ПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ СОЗДАНИИ ПШЕНИЦЫ С КОМПЛЕКСОМ ЦЕННЫХ СВОЙСТВ //Life Sciences and Agriculture. – 2020. – №. 2-3.
29. DILMURODOVICH D. S. et al. Productivity, quality and technological characteristics of bread wheat (Triticum aestivum L.) variety and lines for the southern regions of the Republic of Uzbekistan //Plant cell biotechnology and molecular biology. – 2021. – С. 63-74.
30. Dilmurodov S. D., Tukhtayeva U. A. SELECTION OF HIGH-YIELDING AND GRAIN-QUALITY DONORS OF WINTER BREAD WHEAT FOR IRRIGATED AREAS //НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: СОХРАНЯЯ ПРОШЛОЕ, СОЗДАЁМ БУДУЩЕЕ. – 2020. – С. 92-95.
31. Хазраткулова Ш. У., Дилмуродов Ш. Д. Оценка жароустойчивости сортов и линий мягкой пшеницы //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 9 (44).
32. Dilmurodovich D. S. et al. STUDY OF MORPHO-BIOLOGICAL PROPERTIES AND RESISTANCE TO YELLOW RUST DISEASE OF NEW LINES OF WINTER BREAD WHEAT //InterConf. – 2021.
33. Shakirjanovich K. N., Dilmurodovich D. S. Analysis of yield and protein content of drought-resistant chickpea lines for rainfed areas //INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 108-111.
34. Dilmurodovich D. S., Nasirulloevna T. F. SELECTION OF SPIKELY MATURITY LINES IN AGROECOLOGICAL YIELD TRIAL OF BREAD WHEAT //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И. – С. 41.
35. Дилмуродов Ш. Д. и др. Сувсизликка чидамли кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмаларининг баъзи қимматли хусусиятларини баҳолаш //Молодой ученый. – 2020. – №. 34. – С. 158-161.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SEPARATE SCHEMES FOR SPECIFIC PRODUCTIVE DIFFERENTIAL EQUATIONS

Jabborov Ilyor Yo'ldoshevich[1]

[1] Termez State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733109

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Differential schemes, diffusion problems, differential equations with special derivatives, approximation, stability.

ABSTRACT

This article is devoted to the development of differential schemes for special derivative differential equations, in which differential schemes for solving differential differential equations are suitable differential templates, differential and differential problems for diffusion, approximation of differential schemes, constant flour and convergence, an algorithm for solving the problem of thermal conductivity with a weighted scheme is given.

XUSUSIY HOSILALI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN AYIRMALI SXEMALAR

Jabborov Ilyor Yo'ldoshevich[1]

[1] Termiz Davlat Universiteti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ayirmali sxemalar, diffuziya masalalari, xususiy hosilali differensial tenglamalar, approksimatsiya, turg'unlik.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola xususiy hosilali differensial tenglamalar uchun ayirmali sxemalar tuzishga bag'ishlangan bo'lib, unda xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechish uchun ayirmali sxemalar ularga mos ayirmali shablonlar, diffuziya masalasi uchun differensial va ayirmali masalalarni qo'yish, ayirmali sxemalarning approksimatsiyasi, turg'unligi va yaqinlashishi, issiqlik o'tkazuvchanlik masalasini vaznli sxema bilan yechish algoritmi keltirilgan.

Ko'pgina ayirmali sxemalarni tuzishda differensial chegaraviy masalaning yetarlicha silliq yechimi mavjud deb faraz qilinadi hamda differensial tenglamadagi hosilalar taqriban ayirmali munosabatlarga almashtiriladi. Ammo ko'pgina muhim fizik jarayonlarni tavsiflashda funksiyalarning differensiallanuvchi bo'lishi yetarli emas. Masalan, fizik eksperimentlar ko'rsatadiki, bosim, zichlik va temperaturaning qovushqoq bo'lmagan, tovushdan tez gaz oqimlardagi taqsimotini tavsiflashda shunday funksiyalar paydo bo'ladiki, ular sakrash – zarbali to'lqinlar bilan xarakterlanadi. Sakrashlar

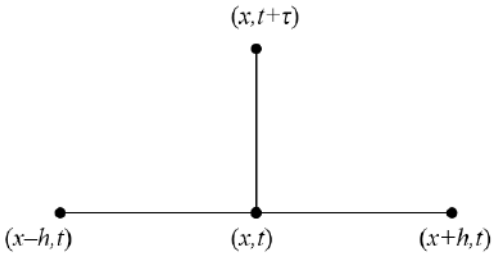
boshlang‘ich shartlar silliq bo‘lganda ham vaqt og‘ishi bilan paydo bo‘lishi mumkin.

Xususiy xosilali differensial tenglamalarni yechish uchun ayirmali sxemalar

a) $$Lu = \frac{\partial u}{\partial t} - \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, u = u(x,t)$$

xususiy xosilali differensial operatorlarni qaraylik.

Tekislik (x,t) da x va t nuqtalarni belgilab olaylik $h>0$ va $\tau>0$ – ikkita son (to`r qadamlari) bo`lsin. Differensial operator L ning ayirmali approksimatsiyasi $L_{h\tau}$ ni yozish uchun, avvalambor tegishli shablonni aniqlash lozim. Shablon bu ayirmali sxema aniqlangan to`r tugunlari to`plamidan iborat. Ayirmali shablon 1a-rasmda keltirilgan to`rt nuqtali shablonda aniqlangan bo`lsin:

1a-rasm

Bu holda ayirmali operator $L_{h\tau}$ ni quyidagicha aniqlaymiz

$$L_{h\tau}^{(0)} u = \frac{u(x,t+\tau)-u(x,t)}{\tau} - \frac{u(x+h,t)-2u(x,t)-u(x-h,t)}{h^2} \quad (1)$$

Ayirmali sxemalarning yozilishini soddalashtirish maqsadida quyidagi shartli belgilardan foydalaniladi:

$$u = u(x,t) \quad \hat{u} = u(x,t+\tau),$$

$$\check{u} = u(x,t-\tau).$$

Kiritilgan belgilashlar asosida, masalan t bo`yicha ayirmali hosila quyidagicha yozilishi mumkin

$$u_t = \frac{u(x,t+\tau)-u(x,t)}{\tau} = \frac{\hat{u}-u}{\tau}. \quad (2)$$

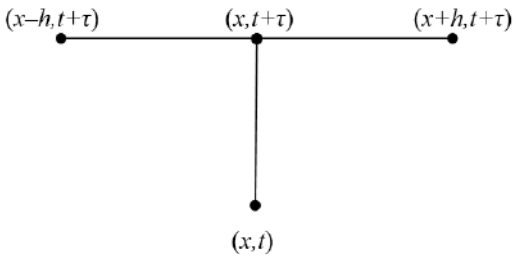
Bu holda formula (6.1) ni ushbu ko`rinishda yozish mumkin

$$L_{h\tau}^{(0)} u = u_t - u_{\bar{x}x}, \quad (3)$$

bunda

$$\vartheta_{\bar{x}x} = \frac{\vartheta(x+h,t)-2\vartheta(x,t)+\vartheta(x-h,t)}{h^2}$$

ayirmali operator $L_{h\tau}^{(0)}$ ni tuzishda biz $\vartheta_{\bar{x}x}$ ning qiymatini vaqt bo`yicha quyi qatlamda oldik. 1b-rasmda tasvirlangan shablondan foydalansak

1b-rasm

$\vartheta_{\bar{x}x}$ ni vaqtning $t+\tau$ (yuqori qatlamda) momentida olishimiz mumkin, bu holda

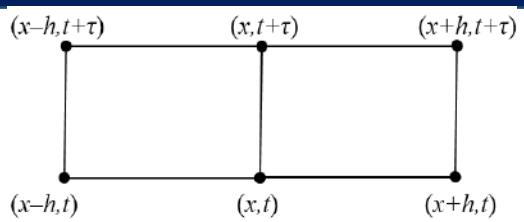
$$L_{h\tau}^{(1)} u = u_t - \hat{u}_{\bar{x}x} \quad (4)$$

ayirmali operator o’rinli bo’ladi.

Endi (6.3) va (6.4) ning chiziqli kombinatsiyasini qarasak, ayirmali sxemalarning bir parametrli oilasi

$$L_{h\tau}^{(\sigma)} \vartheta = \vartheta_t - (\sigma \hat{\vartheta}_{\bar{x}x} + (1-\sigma)\vartheta_{\bar{x}x} \quad (5)$$

ni hosil qilamiz, ushbu sxema $\sigma \neq 0$ va $\sigma \neq 1$ bo`lganda olti nuqtali shablonda aniqlangan, bu shablon 1c-rasmda tasvirlangan

1c-rasm

$L\upsilon = \frac{\partial^2 \upsilon}{\partial t^2} - \frac{\partial^2 \upsilon}{\partial x^2}$ - differensial operatorni qaraylik. Operatorda vaqt bo`yicha ikkinchi tartibli hosila mavjudligi sababli to`r uch qatlamli bo`lib to`r funksiyasi vaqtning $t-\tau, t, t+\tau$ momentlarida qaraladi. Bunda minimal shablon besh nuqtali shablon bo`ladi (rasm 2,a,b,c).

Ushbu shablonlardagi mumkin bo`lgan approksimatsiyalardan biri (shablon 2c rasm) da $\vartheta_{\bar{x}x}$ ning qiymati vaqt $t$, ning o`rta qatlamida topiladi

$$L_{h\tau} = \vartheta_{\bar{t}t} - \hat{\vartheta}_{\bar{x}x} \quad (6)$$

bu yerda

$$\vartheta_{\bar{t}t}(x,t) = \frac{\vartheta(x,t+\tau) - 2\vartheta(x,t) + \vartheta(x,t-\tau)}{\tau^2}$$

.

Xuddi shu tariqa (shablon 2a) da aniqlangan operatorni yozish mumkin.

$$L_{h\tau} = \vartheta_{\bar{t}t} - \hat{\vartheta}_{\bar{x}x}.$$

To`qqiz nuqtali shablon(2d rasm) da ikki parametrli ayirmali sxemalar oilasini qarash mumkin

$$L_{h\tau}^{(\delta_1,\delta_2)}\vartheta = \vartheta_{\bar{t}t} - (\sigma_1\vartheta_{\bar{x}x} + (1-\sigma_1-\sigma_2)\vartheta_{\bar{t}t} + \sigma_2\vartheta_{\bar{t}t})$$

.

c) Ushbu differensial operator $L\upsilon = \upsilon''$ ning noregulyar shablon (tengmas oraliqli to`rdagi) approksimatsiyasini qaraymiz.

$h_- > 0$ va $h_+ > 0$ ikkita ixtiyoriy son bo`lsin. Uch nuqtali shablonni olamiz. Agarda $h_- \neq h_+$ , bo`lsa shablon noregulyar deyiladi (bunday shablonlardan tashkil topgan to`r tengmas oraliqli deyiladi). Quyidagi belgilashni kiritib

$$\upsilon_{\bar{x}} = \frac{\upsilon(x) - \upsilon(x-h_-)}{h_-},$$

$$\upsilon_{\bar{x}} = \frac{\upsilon(x+h_+) - \upsilon(x)}{h_+}, \quad \hbar = 0,5(h_- + h_+)$$

ayirmali operator $L_h\upsilon$ ni ushbu formula bo`yicha aniqlaymiz

$$L_h\upsilon = \frac{1}{\hbar}\left[\frac{\upsilon(x+h_+) - \upsilon(x)}{h_+} - \frac{\upsilon(x) - \upsilon(x-h_-)}{h_-}\right] = \frac{\upsilon_x - \upsilon_{\bar{x}}}{\hbar} \quad (7)$$

Ayirmali sxemaning turg'unligiga ham to`xtalib o'tamiz. Odatda boshlang'ich shart bo`yicha o`ng tomondagi funksiya bo`yicha turg'unlik tushunchalaridan foydalaniladi.

1-*Ta'rif.* Ayirmali sxema boshlang'ich shart bo`yicha turg'un deyiladi, agar birjinsli tenglamaning

$$By_t + Ay = 0, \quad t = n\tau > 0, \quad y(0) = y_0, \quad (8)$$

yechimi uchun ushbu baho o`rinli bo`lsa

$$\| y_{h\tau}(t+\tau) \|_{(1h)} \le M_1 \| y_{0h} \|_{(1h)} \quad (9)$$

2-*Ta'rif.* Ayirmali sxema o`ng tomon bo`yicha turg'un deyiladi, agarda tenglamaning birjinsli boshlang'ich shart $y(0) = 0$ bilan olingan yechimi uchun, ya'ni

$$By_t + Ay = \varphi, y(0) = 0, \quad (10)$$

tenglamaning yechimi uchun quyidagi baho o`rinli bo`lsa

$$\| y_{h\tau}(t+\tau) \|_{(1h)} \le M \max_{0 \le t' \le t} \| \varphi_{h\tau}(t') \|_{(2h)}. \quad (11)$$

Ayirmali masala ning yechimini $y = y^{(1)} + y^{(2)}$ ko`rinishida ifodalaymiz, bu yerda $y^{(1)}$-masala (8)(ning yechimi, $y^{(2)}$ esa masala (9) ning yechimi.

Uchburchaklar tengsizligiga asosan

$$\| y_{h\tau}(t+\tau) \|_{(1h)} \le \| y_{h\tau}^{(1)}(t+\tau) \|_{(1h)} + \| y_{h\tau}^{(2)}(t+\tau) \|_{(1h)}$$

tengsizlikka, yoki tengsizliklar (10) va (11) ni e'tiborga olgan holda

$$\| y_{h\tau}(t+\tau) \|_{(1h)} \le M_1 \| y_{h\tau}^{(1)}(t+\tau) \|_{(1h)} + M_2 \max_{0 \le t' \le t} \| \varphi_{h\tau}(t') \|_{(2h)} \quad (12)$$

munosabatga ega bo`lamiz. Ushbu tengsizlik Koshi masalasi $By_t + Ay = \varphi(t), t = t_n = n\tau \in w_\tau, y(0) = y_0 \in B_h,$ ning boshlang'ich shartlardan $h$ va $\tau$ bo`yicha tekis va uzliksiz bog'liq ekanligini anglatadi. Ana shu shart turg'unlik deb ataladi.

3-*Ta'rif.* Ayirmali sxema $By_t + Ay = \varphi(t), t = t_n = n\tau \in w_\tau, y(0) = y_0 \in B_h,$ ni absolyut turg'un deyiladi, agarda u ixtiyoriy h va τ lar uchun turg'un bo`lsa (nafaqat yetarlicha kichik).

Shart 12 ni qisqacha quyidagicha yozish kerak:

$$\| y\ (t+\tau) \|_{(1)} \le M_1 \| y_0 \|_{(1)} + M_2 \max_{0 \le t' \le t} \| \varphi_{h\tau}(t') \|_{(2)}$$

Ayirmali sxemalarning turg'unligini tadqiq etishda $\|*\|_{(1)}$ sifatida asosiy norma $\| y \| = \sqrt{(y,y)}$ bilan bir qatorda energetik normalardan

$$\| y \|_A = \sqrt{(Ay,y)}, \text{ agar } A = A^x > 0 \text{ da,}$$

$$\| y \|_B = \sqrt{(By,y)}, \text{ agar } B = B^x > 0 \text{ da}$$

foydalanamiz. Ayirmali sxemalarning turg'unligi ayirmali sxemalarning biror-bir dastlabki oilasida olib boriladi. Dastlabki sxemalar oilasi quyidagicha aniqlanadi:

1) A va B operatorlar t dan bog'liq emas (o`zgarmas operatorlar),

2) B operator musbat, $B > 0$

3) A-o`z-o`ziga qo`shma va musbat operator, $A = A^* > 0$.

Shartlarni 1)-3) va yechimga ega bo`lish sharti barcha mumkin bo`lgan sxemalardan to`plamidan yo`l qo`yilishi mumkin bo`lgan (dastlabki oila) sxemalar oilasini ajratib olishga imkon beradi.

Ayirmali sxema $By_t + Ay = \varphi(t), t = t_n = n\tau \in w_\tau, y(0) = y_0 \in B_h,$ ning turg'unligini energetik tengsizliklar metodi bilan olib beramiz. Tenglama $By_t + Ay = \varphi(t), t = t_n = n\tau \in w_\tau, y(0) = y_0 \in B_h,$ ni skalyar ravishda $2\tau y_t = 2(\hat{y} - y)$ ga ko`paytiramiz:

$$2\tau(By_t, y_t) + 2\tau(Ay, y_t) = 2\tau(\varphi, y_t) \quad (13)$$

Ushbu formuladan foydalangan holda

$$y = \frac{\hat{y} + y}{2} - \frac{\hat{y} - y}{2} = \frac{1}{2}(\hat{y} + y) - \frac{\tau}{2} y_t, \quad (14)$$

formula (6.31) ni quyidagicha yozib olamiz

$$2\tau((B - 0{,}5EA)y_t, y_t) + (A(\hat{y} + y), \hat{y} - y) = 2\tau(\varphi, y_t). \quad (15)$$

1-*Lemma.* A o`z o`ziga qo`shma operator bo`lsin. U holda ushbu munosabat o`rinli bo`ladi

$$(A(\hat{y} + y), \hat{y} - y) = A(\hat{y}, \hat{y}) - A(y, y). \quad (16)$$

Isbot. Haqiqatan ham

$$(A(\hat{y} + y), \hat{y} - y) = (A\hat{y}, \hat{y}) + (Ay, \hat{y}) - (A\hat{y}, y) - (Ay, y) = (\hat{y}, \hat{y}) - A(y, y).$$

o`rinli bo`ladi, chunki A operatorning o`z-o`ziga qo`shmaligiga asosan

$$(Ay, \overset{\$}{y}) = (y, A\overset{\$}{y}) = (A\overset{\$}{y}, y).$$

tenglik o`rinli.

Endi (16) ni (14) ga qo`yib, ayirmali sxema

$By_t + Ay = \varphi(t), t = t_n = n\tau \in w_\tau, y(0) = y_0 \in B_h,$

uchun energetik ayniyat hosil qilamiz.

$$2\tau((B-0,5\tau A)y_t, y_t) + (A\overset{\$}{y}, \overset{\$}{y}) = (Ay, y) + 2\tau(\varphi, y_t). \quad (17)$$

Ikki qatlamli sxema (8) ning H_A fazoda boshlang'ich shart bo`yicha turg'unligini qaraymiz.

1-*Teorema.* Dastlsabki sxemalar oilasiga mansub bo`lgan sxema (8) ning $H_A$ fazoda boshlang'ich shart bo`yicha $M_1 = 1$ o`zgarmas bilan turg'un bo`lishi, ya'ni masala (8) ning yechimi y_n uchun

$$\| y_N \|_A \le \| y_0 \|_A, n = 1, 2, ..., \quad (18)$$

baho o`rinli bo`lishi uchun

$$B \ge \frac{\tau}{2} A \qquad (19)$$

shartning bajarilishi zarur va yetarlidir.

Isbot. **Yetarlilik.** Shart (19) bajarilgan bo`lsin, masala uchun $(\varphi = 0)$ energetik ayniyat (16) dan quyidagi ayniyatga ega bo'lamiz

$$2\tau((B-0,5\tau A)y_t, y_t) + (A\overset{\$}{y}, \overset{\$}{y}) = (Ay, y). \quad (20)$$

bunda ushbu tengsizlik $(A\overset{\$}{y}, \overset{\$}{y}) \le (Ay, y).$ yoki $\| \overset{\$}{y}_N \|^2_A \le \| y \|^2_A,$ kelib chiqadi, bundan o`z navbatida

$$\| y_{n+1} \|_A \le \| y_n \|_A \le ... \le \| y_0 \|_A$$

ekanligi yoki tengsizlik (19) o`rinli ekanligi kelib chiqadi.

Zaruriylik. Ayirmali sxema (8) turg'un va tengsizlik (18) bajarilgan bo`lsin. Bundan operatorli tengsizlik (19), ya'ni

$(B\upsilon, \upsilon) \ge 0,5\tau(A\upsilon, \upsilon)$ ixtiyoriy $\upsilon \in H$ (20)

uchun bajarilishligini isbotlaymiz.

Ayniyat (20) dan birinchi qatlam uchun $(n = 0)$ quyidagiga ega bo`lamiz:

$$2\tau((B-0,5\tau A)y_t(0), y_t(0)) + (Ay_1, y_1) = (Ay_0, y_0).$$

Tengsizlik (18) o`rinli bo`lganligi uchun ushbu tengsizlik faqat

$$2\tau((B-0,5\tau A)y_t(0), y_t(0)) = (Ay_0, y_0) - (Ay_1, y_1) \ge 0$$

bo`lgandagina bajariladi, ya'ni

$$2\tau((B-0,5\tau A)y_t(0), y_t(0)) \ge 0 \quad (21)$$

bo`ladi. Chunki $y_0 \in H$ ixtiyoriy element, u holda $\upsilon = y_t(0) = -B^{-1}Ay_0 \in H$ ham ixtiyoriy bo`ladi.

Haqiqatan ham, ixtiyoriy $\upsilon = y_t(0) \in H$ elementni berib, $y_0 = -A^{-1}By_0 \in H$ ekanligini topamiz, chunki A^{-1} operator mavjud. Shunday qilib, tengsizlik (21) ixtiyoriy $\upsilon = y_t(0) \in H$ uchun o`rinli, ya'ni operatorli tengsizlik (19) o`rinli, talab qilingan mulohaza isbotlanadi.

Turg'unlik sharti (19) ning samaradorligini vaznli sxema misolida ko`rib o`tamiz

$$y_t + A(\sigma\hat{y} + (1-\sigma)y) = 0.$$

Ushbu sxemaning kanonik ko`rinishi

$$(E+\sigma\tau A)y_t + hy = 0,\ \ B = E+\sigma\tau A \qquad (22)$$

ekanligi ma'lum. Agarda $A = A^* > 0$ va u t dan bog'liq bo`lmasa, hamda $\delta > -\frac{1}{\tau \| A \|}$ bo`lsa, u holda vaznli sxema (22) dastlabki sxemalar oilasiga mansub bo`ladi. Ayirmali sxema turg'unligining zaruriylik va yetarlilik sharti (19) quyidagi ko`rinishni oladi

$$B - 0.5\tau A = E + (\sigma - 0.5)\tau A \geq 0.$$

Endi $A \leq \|A\| E$ va $E \geq A/\|A\|$ ekanligini e'tiborga olib ushbuga ega bo`lamiz

$$B - 0.5\tau A \geq (\frac{1}{\tau\|A\|} + (\sigma - 0.5)\tau)A$$

Bundan ko`rinadiki, shart (19) ushbu tengsizlikka ekvivalent

$\sigma \geq \sigma_0$, bu yerda $\sigma_0 = \frac{1}{2} - \frac{1}{\tau\|A\|}$.

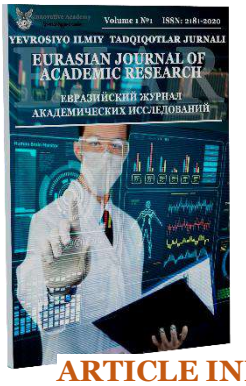
Ana shu shart vaznli sxemaning turg'unligi uchun zarur va yetarlidir.

Ayirmali masala differensial masalani approksimatsiyalasa va turg'un bo`lsa, albatta u yaqinlashuvchi bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Годунов С. К., Рябенький В. С. "Разностные схемы, введению в теорию" М. Наука 1977 год
2. Рождественский Б.Л., Яненко Н.Н. "СИСТЕМЫ КВАЗИЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ И ИХ ПРИЛОЖЕНИЯ К ГАЗОВОЙ ДИНАМИКЕ"
3. Рихтмайер Р., Мортон К. "Разностные методы решения краевых задач."-М.: Мир, 1972.
4. Самарский А.А. "Теория разностных схем" – М., Наука, 1989
5. Самарский А.А., Гулин В.А. "Численные методы" – М., Наука, 1989
6. Калиткин Н.Н. "Численные методы" – М., Наука, 1978
7. Самарский А.А., Николаев Е.С. "Методы решения сеточных уравнений" – М., Наука, 1978
8. Jo'rayev G'. U., Xudoyberganov M. O'., Baxramov S. A. "Ayirmali sxemalar nazariyasi elementlari" Toshkent. 2014-yil
9. Петров И. Б., Лобанов А. И. "Лекции по вычислительной математике: Учебное пособие" М. БИНОМ. 2006 год
10. To'rayev D.Sh. "Umumlashgan yechimlarni hisoblash uchun ayirmali sxemalar tushunchasi", Tadqiqot.uz elektron jurnali maqolasi, Toshkent, 2021 yil.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HISTORY AND METHODS OF PERFORMANCE

Umarov Qahramon Shokirovich[1]

[1] Fergana Specialized Art School

Head of the "Traditional Executive Department."

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733114

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

gijjak, instrument, education, method, culture, marifat, narrow, bow, percussion, music, melody

ABSTRACT

The article describes the history of the musical instrument gijjak and its development, the basics of its origin, appearance and structure.

GIJJAK SOZI TARIXI VA IJRO USLUBLARI

Umarov Qahramon Shokirovich[1]

[1] Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabi "Ananaviy ijrochilik bo'limi" boshlig'i

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

gijjak , cholg'u, ta'lim, usul, madaniyat, marifat, tor, kamonli, zarbli, musiqa , kuy

ANNOTATSIYA

Maqolada musiqa asbobi gijjak va uni rivojlanish tarixi , kelib chiqishi chalish asoslari , ko'rinishi va tuzilishi bayon etib o'tilgan.

Insonning irqi, millati, tili va boshqa hususiyatlaridan qat'iy nazar uning qalbiga yo'l topib, his-tuyg'ulari, kayfiyati va ruhiy holatiga serjilo nafis tovushlar vositasida badiiy obrazlar orqali kuchli emotsional ta'sir ko'rsatib, maxliyo qila oladigan kuchli tarbiya vositalaridan biri –musiqa san'atidir.

Inson qalbi doimo musiqaga oshno bo'lgan asrlar o'tsada hech bir musiqiy asbob o'z qadryatini yo'qotgani yo'q .Sababi bu kuy va navolar kuylanishi uchun hizmat qiladigan musiqiy asboblar har qachon ham e'zozda bo'lgan , uni chalish u haqida ma'lumotga ega bo'lish musiqa shaydolarining diqqat markazida bo'lgan. Quyida biz gijjak torli,kamonli musiqiy cholg'u asbobi haqida bilganlarimiz haqida to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

G'ijjak — torli kamonli musiqa asbobi.Uning o'zbek, tojik, turkman, ozarbayjon, arman hamda ko'pgina sharq davlatlari jumladan Afg'oniston, Eron, Turkiya va boshqalarda keng ishlatilishida ham biz ushbu cholg'uga xos jiddiy

fazilatlar turini ko‘ramiz. G‘ijjak yoki kamon haqidagi ilk ilmiy ma’lumotni biz IX-asr musiqiy risolasida uchratamiz. Asrlar davomida yakkanavoz soz sifatida xamda turli ansambllarda g‘ijjakning keng ishlatilib kelishi esa uning ijrochilik imkoniyatlarinig to‘xtovsiz rivojlanib borishiga zamin bo‘ldi. G‘ijjaknavoz sozandalar esa o‘rta asrlardanoq katta hurmat va extirom sohibi bo‘lganliklarini biz Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muxammad Bobur kabi ulug‘ siymolar asarlarida xamda Darvesh Ali, Buxoriy, Changiy kabi o‘tmish musiqa tadqiqotchilari risolalarida ko‘ramiz.

Bu xususda qiziqarli ma’lumot bor. «Ziynat al -majolis» (Ziynatlarning majlisi) antalogiyasida hikoya qilinishicha, Farobiy Ray shahrida Sohib ibn Abbod qabulida bo‘lganida, vazir sharafiga o‘tkazilgan ziyofatda o‘zi ixtiro qilgan cholg‘uda kuy ijro etadi. Tashqi ko‘rinishidan kichik qovoqqa o‘xshagan bu soz « g‘ipchak» nomi bilan tanilgan ekan. Bu cholg‘uda Farobiy uch qismli kuy ijro etib, tinglovchilarni ham yig‘latgan , ham kuldirgan va hayajonga solgan ekan. G‘ijjak avval ikki torli, Ibn Sino dastlabki 2 torini kvartaga sozlagan, ba'zan ashulachilarning ovoziga moslashtirib sozlashgan. Kosaning pastki qismiga tayoqcha o’rnatilib, ijrochining tizzasiga qo'yib, o'tirgan holda chalingan. Dastasi dumaloq bo'lib, kosaga yaqinlashib borgan sari ingichka ishlangan. O'sha davrda g'ijjak unison, yakka tartibda, ansambl jo'rligida ham ijro etilgan.

Kamonchasining qillari (otning dumidan ishlanadi) chalish vaqtida o'ng qo'l barmoqlari bilan tortib chalingan

Bobur zamonidan boshlab uch torli cholg‘u qilingan. «Boburnoma»da aytilishicha, o‘z davrining mashhur sozandasi Qulmuhammad Udiy g‘ijjakka uchinchi torni tortib, yuqori ijrochilik mahoratini namoyish etgan. Ungacha ipakdan eshilgan ikki simli g‘ijjak bo’lib, 8-tadan, 11-tagacha aks-sado beruvchi qo’shimcha simli torlari bo‘lgan.

Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois“ asarida aytilishicha, g‘ijjakni ijro qilish barcha saroy sozandalari uchun shart bo‘lgan. O‘rta asrda Alijon G‘ijjakiy, Xo‘ja O‘zbek G‘ijjakiy kabi san’atkorlar mashhur bo‘lgan.

G‘ijjak odatda o‘rik, tut yoki yong‘oq daraxti g‘o‘lasidan ishlanadi. Kosasi asosan baliq terisi bilan qoplangan bo‘lib, dastasida pardalar bo‘lmaydi. Kosadagi baliq teri ustiga harrak (cholg‘ularda torlarni tutib turuvchi moslama) o‘rnatilib, shu harrak orqali torlar quloqlarga taqiladi. G’ijjak dasta bilan kosaxonaning umumiy uzunligi 550-900 mm atrofida, dastasi dumaloq, simlarini ushlab turuvchi teri ustidagi xarragi tomon ingichkalashib borgan, g’ijjak dastasining quyi qismida musiqa ijro qilishda noqulaylik yuzaga kelgan. G‘ijjak sozining sifati uning yog‘och materiallariga, qoplanadigan baliq terisining hamda cholg‘uga taqiladigan torlarning sifatiga, shuningdek sozgar ustaning mahoratiga bog‘liq. Shuning uchun cholg‘uni yaxshi saqlash, uni o‘ta nam yoki o‘ta issiq haroratdan ehtiyot qilish, torlarni ijrodan so‘ng muntazam maxsus material bilan artib turish va torlarni o‘z vaqtida almashtirib turish maqsadga muvofiq. G‘ijjak ot qili tortilgan kamon bilan chalinadi, hozirgi vaqtda sun’iy qil ham tortiladi. G‘ijjak milliy cholg‘u asboblari orasida o‘zining kuychan, yoqimli va mayin tovushi bilan ajralib turadi. G‘ijjakni o‘zbek, tojik va turkman xalqlari «*g‘ijjak*», qirg‘iz, qoraqalpoq, qozoq xalqlari «*qobuz*», kavkaz xalqlari «*kemancha*» deb nomlaydilar. Garchi bu asboblarning ijrochilik uslublari bir- biridan ma’lum darajada farq qilsa-da, ammo mazkur xalqlar foydalanayotgan g‘ijjaklar tuzilishida deyarli farq yo‘q. Shu boisdan bir millat foydalanayotgan g‘ijjakdan ikkinchi millat

sozandasi foydalana oladi. G‘ijjak cholg‘u asbobining takomillashuvida yuqorida bayon etilgan qardosh xalqlar sozanda ustalarining ham hissasi bor.

G‘ijjakning kosaxonasi ustidagi teri sovuq havoda, nam sharoitida cho‘kib ketishi, ingichka simlarining ovozi noqisligi tufayli O‘zbekistonda (ayniqsa Andijon)da XIX-asr oxiridan g‘ijjak o‘rniga an’anaviy ansambllar tarkibida skripka ishlatila boshladi. Ammo keyinchalik g’ijjak cholg’usi takomillashtirilib qayta ishlandi.

XX asr boshlarida cholg’u ijrochilik san’ati ancha yuqorilab ketdi, va undan yana keng qo'llanila boshlandi,to’rtta tor (oldin uchta bo’lgan) joriy qilindi. To’rtinchi eng yo’g’on tor kichik oktavadagi *sol* ga, uchinchi tor birinchi oktavadagi *re* ga, ikkinchi tor birinchi oktavadagi *lya* ga va oxirgi birinchi tor ikkinchi oktavadagi *mi* notasiga sozlandi. G’ijjak qaytadan ishlanib, g’ijjakning dastasi dumaloq emas, aksincha, skripka dastasidek yassi qilib ishlandi, stulga o’tirib ijro qilish uchun g’ijjak moslamasi qulaylashtirildi. Orkestrlarda chalish uchun g’ijjakning g’ijjak prima, g’ijjak alt, g’ijjak bas, g’ijjak kontra bas turlari yaratildi.Xozirda g’ijjak cholg’usi orkestrlarda eng asosiy, yetakchi vazifani bajaradi, yakkanavozlikda mashhurdir. Uning nota matni skripka kalitida eshitilishicha yoziladi.

Ushbu sozlar bugungi kunda irochilik amaliyotida orkestr, ansambl va

yakkanavoz cholg‘u sifatida keng qo‘llanilmoqda. Bu cholg‘ular ko‘p ovozli

musiqalar ijrosida, ayniqsa, orkestr ijrochiligida orkestrning tovush diapozonini kengaytiribgina qolmay, balki uning sifatiga, ijrochilik imkoniyatlarining kengayishiga,shu bilan bir qatorda, o‘ziga xos milliy xususiyatga ega bo‘lgan tovushlarning rang-barang bo‘lishini ta’minlab berdi.

G‘ijjak turkumining takomillashuvidan so‘ng yuqorida bayon etilgan g‘ijjaklarda quyidagi ijrochilik imkoniyatlari vujudga keldi:

1. Har bir g‘ijjak turining o‘ziga xos barqaror – professional ijrochilik holatlari

(postanovka) yaratildi.

2. G‘ijjak tovushlari kuchaydi va har biri o‘ziga xos yoqimli tovush xususiyatlariga ega bo‘ldi.

3. Sozlar *kvarta* intervalidan *kvintaga* o‘tkazildi.

4. O‘ng qo‘l holati (postanovkasi)ning yangi professional – postanovkaga

o‘tishi ijrochilik va mahorat jihatidan qulay imkoniyatlarni vujudga keltirdi.

5. G‘ijjakning umumiy tovush diapozoni kichik oktava *sol* dan to‘rtinchi oktava *mi* notasigacha kengaytirildi.

6. G‘ijjaklarda an’anaviy ijrochilik bilan birga, nota yozuvi asosida jahon

kompozitorlari asarlarini ijro etish imkoniyati paydo bo‘ldi.

O‘zbekistonda g‘ijjak ijrochiligining o‘ziga xos uslublari, asosan, Andijon, Buxoro va Xorazm an’anaviy maktablari orqali namoyon bo‘lgan. Farg‘ona vodiysi hofizlik san’ati hamda surnay ijrochilik an’analari ta’sirida shakllangan Andijon maktabi (To’xtasin Jalilov, Sobirjon Siddiqov, Yunusqori Yusupov, G‘ulomjon Hojiqulov, G’ulomjon Ro‘ziboyev va boshqalar) mayda urg‘u (aksent)lar, kuy tuzilmalarini uzmasdan chalish yo‘llari, chap qo‘l barmoqlari yordamida asosiy tovushda ikkinchi barmoq bilan sayqal berish, mayda forshlaglar bilan qaltiratib ijro qilish,(o’sha davr xofizlarining ashula ijrochiligida ashulalarni qaltiratib ijro qilishgan, shunga taqlid qilib g’ijjakchilar ham qaltiratib ijro qilishgan) chap qo’lining rang-barang mayda qochirim va nolalarga boyligi, kamonning ravon harakatlari ijroda o‘z aksini topgan, surnayga xos qochirimlar singdirilganligi bilan ajralib turadi. Komiljon

Jabborov, Mamadaziz Niyozov, G‘anijon Toshmatov, Maxmudjon Muhammedov ijrosida „Surnay Irog‘i“, „O‘yin Munojoti“, „Dugohi Husayniy“ hamda „Kezarman“ , „Gul mavsumi“) kabi g‘ijjak kuylari mashhur.

Mahalliy musiqa an’analari,Shashmaqom yo’llari negizida shakllangan Buxoro maktabiga g’ijjakning xuddi titrayotgan kamonni yurg’izib sadolanishi, har pardani o’zida to’lqinlatib (tebranishi) tezlashishi ushbu maktabga xosdir. Buxoro g’ijjakchilik maktabi namoyondalari Haydarqul Qorovulbegi (Buxoro amirlari saroylarida xizmat qilgan) XX-asrlarda Aminjon Ismatov, Samo Vohidov, Hikmat Ne’matov, O’lmas Rasulovlar ijrosida “Surnay Irog’i”, “Bahri tavil”, “Kamon ufari”,”Zulayxo” , “Noz”,(O’lmas Rasulov) kabi asarlar fikrimizga asos bo’ladi.

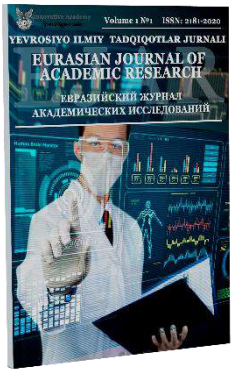
Xorazm maktabi ijro uslubi shiddat, kamonni urg'u bilan tortish, ayni paytda yumshoq to‘lqinlatish bilan ajralib turadi. Mazkur maktab vakillaridan Patak-g‘ijjakchi (mashhur Suyav-baxshi dastasida faoliyat ko‘rsatgan, XIX-asr), Abdulla Mijana, Matyoqub Xarratov, Ollanazar Hasanov, Hasanboy Atayevlar talqinida Xorazm maqomlarining cholg‘u yo‘llari, surnay yo‘llari, shuningdek, „Aliqambar“, „Qalabandi“, „Xarrotiy“ (M. Xarratov), „Gech polvon“ singari kuylar mashhur.

G‘ijjak yakkanavoz cholg‘u, ayni paytda jo‘rnavoz soz sifatida ham keng qo‘llanilmoqda. Turkman, qoraqalpoq, xorazm baxshilari (masalan, Ro’zimboy Murodov), Andijonda To’xtasin Jalilov, G‘ulomjon Hojiqulov, Salohiddin To‘xtasinovlar o‘ziga xos jo‘rnavozlik yo‘llarini yaratishgan, 1970-yillardan boshlab g‘ijjakni yakkanavoz va milliy cholg‘u ansambli tarkibida alohida ko‘rsatish, unda o‘ziga xos kuy tuzilmalarini badiha tarzida chalish usullari Abduhoshim Ismoilov, Axmadjon Dadayev, O’lmas Rasulov va boshqalar ijrosida ommalashgan. Zamonaviy texnika vositalari (masalan, pitsikatto – tovushni kamon bilan emas o’ng qo’l barmoqlar yordamida ijro qilish, qisqa cho‘zimli tovushlarni ishlatish yo‘llari) keng kirib kelib, polifoniya va polimonodiya xususiyatlaridan foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Y.Rajabiy. “O’zbek xalq musiqasi” V- jild .Toshkent 1959 yil
2. Toshmuhamedov M. “ G’ijjak taronalari”. – Toshkent, 1983 yil.
3. Holmuhamedov O.M. “ G’ijjak sinfi metodikasi ”. - Toshkent, 1987 yil.
4. Toshmuhamedov M.“G’ijjak darsligi ”. - Toshkent., <O’qituvchi>,1995 yil.
5. Qosimov R.”An’anaviy rubob ijrochiligi”. – Toshkent.,”O’zbekiston”,1999 yil
6. Mannopov S. “O’zbek xalq musiqa madaniyati”. –Toshkent.,<Yangi asr avlodi> ,-2003 yil.
7. S. Begmatov , M. Matyoqubov " O'zbek ananaviy cholg'ulari " Toshkent
8. Q.Umarov. “ An’anaviy g’ijjak ijrochiligi”.-Toshkent.,”Musiqa”, 2014 yil
9. O’.Rasulov. Qomus.info>G’ harfi > G’ijjak.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

INTRDUCTORY BIOECOLOGY OF ORIGANUM TYTTHANTHUM GONTSCH

Djumayev Xudoyberdi Kurbandurdiyevich[1], Aslanova Xolida Gafurovna[2]

[1] Candidate of Biological Sciences Associate Professor, Termez State University

[2] The first course student of the specialty of Master's Degree in biology (science) of Termez State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733119

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Lamiaceae, polycarpic, hemicryphyte, phenols, ether, medicinal plant type, development, phenological, physiological indicators.

ABSTRACT

The article provides information on the effects of Mountain Ash (Origanumtytthanthum Gontsch) observation and external environmental factors, on the plant, efirium oil and medicinal disorders..There is also information about the differences between the plants grown in the conditions of Honjiza and Termez.

TOҒРАЙҲОН ORIGANUM TYTTHANTHUM GONTSCH ЎСИМЛИГИНИНГ ИНТРОДУКСИОН ШАРОИТДАГИ БИОЭКОЛОГИЯСИ

Jumayev Xudoyberdi Kurbandurdiyevich[1], Aslanova Xolida Gafurovna[2]

[1] Biologiya fanlari nomzodi, dosent. Termiz Davlat Universiteti

[1] Termiz Davlat Universiteti biologiya (fan yo'nalishlari bo'yicha) magistratura mutaxassisligi II-kurs magistranti.

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Lamiaceae, поликарпик ,гемикриптофит,фенолла р, ефир, доривор,ўсимлик тури, ривожланиш, фенологик, физиологик кўрсаткичлар

ANNOTATSIYA

Мақолада Тоғрайҳон(Origanum tytthanthum Gontsch) кузатиш ва ташқи муҳит омилларнинг ўсимликка таъсирини ўрганиш, эфир мойли ва дориворлик хусусиятлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Хонжиза ва Термиз шароитида ўстирилаётган ўсимликнинг фарқлари хақида ҳам маьлумотлар келтирилган.

Майдагул тоғрайҳон–*Origanum tyttanthum Gontsh.* ялпиздошлар (лабгулдошлар) *Lamiaceae* (Labiatae) оиласига мансуб, кўп йиллик (поликарпик) ўт ўсимлик (гемикриптофит) бўлиб, бўйи 30-75 см га етадиган ҳушбўй ўсимликдир. Илдизлари сертармоқ, бир нечта поя чиқаради. Поялари тик ўсувчи, тўрт қиррали, майда туклар билан қопланган, юқори қисмидан шохланади. Барглари тухумсимон ёки чўзиқ, учки томони ўткир, текис қиррали, асоси кенг. Поя ва шохларга банди ёрдамида қарама-қарши жойлашган. Баргларининг устки томони тўқ яшил, пастки томони эса кулранг тусда. Гуллари новдаларнинг учки қисмида барг қўлтиқларида жойлашган бўлиб, тирс типидаги тўпгулни ҳосил қилади. Гуллари майда, оч пушти, оч бинафша рангли бўлиб, жуда қисқа бандлари билан пояга бирикади. Косача барглари қўнғироқсимон, икки лабли. Тожибарглари ҳам икки лабли. Чангчилари 4 та, уруғчиси битта, тўрт мевачибаргнинг қўшилишидан ҳосил бўлган. Меваси тухумсимон, тўқ қўнғир тусли, тўрт қўшалоқ ёнғоқча. Уруғи юмалоқ ва қўнғир рангли. Июн-август ойларида гуллаб, уруғи август-сентябр ойларида тўлиқ етилади (Холматов, Аҳмедов, 1995; Набиев ва бошқалар, 1989).

Бу ўсимлик республикамизнинг барча тоғли минтақаларидаги тоғ ён бағирларида денгиз сатҳидан 700-2400 м гача баландликда кўпроқ тарқалган (Ходжиматов ва бошқалар, 1995).

Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг ер устки қисмлари дори–дармон хусусиятларига эга бўлиб, марказий асаб системалари касалликларида тинчлантирувчи, уйқусизликни даволовчи, иштаҳа очувчи овқат ҳазм қилиш жараёнини яхшиловчи ҳамда балғам кўчирувчи ва шамоллашга қарши восита сифатида ишлатилади. Шунингдек ундан бод, шол, эпилепсияни даволашда, терлатувчи, сийдик ҳайдовчи ва ошқозон–ичак спазмларини даволашда фойдаланилади (Ходжиматов ва бошқалар, 1995).

Сўнгги вақтларда тоғрайҳон ўсимлигининг эфир мойлари медицинанинг янги тармоғи - ароматерапия соҳасида ҳам фойдаланилмоқда (Артемова, 2000; Кастельский, 2005).

МАТЕРИАЛЛАР ВА МЕТОДЛАР

Майдагул тоғрайҳон ўсимлиги тўғрисидаги маълумотларда 1998-2017 йиллар мобайнида Термиз шаҳрига иқлимлаштирилган ва Сариосиё туманидаги Хонжиза қишлоғи атрофида ўсаётган ценопопуляциялари устида олиб борилган кузатувлар натижасида олинган материаллардан фойдаланилди. Ишда 2005-2008 йилларда Термиз ва Хонжиза қишлоғида таққослаш учун олиб борилган айрим кузатувлар натижаларидан ҳам фойдаланилди. Кузатувлар Термиз шаҳрида 12 йил мобайнида ўстирилган ва иқлимлаштирилган майдагул тоғрайҳон ўсимлиги устида олиб борилди. Ундан ташқари факультет тажриба майдонига 2020 йилнинг 21 январ куни экилган обьект устида ҳам кузатув ишлари амалга оширилди Бу ўсимликлар 2020 йилда Хонжиза қишлоғида ўсаётган ценопопуляцияларидан вегетатив усулда (тупини бўлиб ўтказиш) ҳамда уруғларини сепиш орқали кўпайтирилган бўлиб, Термиз шаҳри шароитида тўлиқ иқлимлаштирилди. 12 йил мобайида бу ўсимлик Термиз шароитида жуда яхши ривожланди, барча вегетация фазаларини тўлиқ ўтаб, етилган уруғ ҳосил қилади.

Кузатишлар олиб бориш учун тажриба участкасида ўсаётган ўсимликлардан 10 та модел индивидлар

танлаб олинди. Барча кузатувлар ушбу модел ўсимликлар устида олиб борилди ва ёввойи холда ўсаётган ценопопуляцияларида кузатилган фенологик фазалари билан солиштирилди. Ўсимликлар устида барча фенологик кузатувларни олиб боришда ҳамда феноспектрларни тузишда И.Н.Бейдеман (I960) методикаларидан фойдаланилди. Ўсимликларнинг гуллаш биологиясини ўрганишда А.Н.Понамарёв (1960), З.Г.Беспалова ва И.В.Борисова (1963) методикаларидан фойданилди ҳамда бу ишларни амалга оширишда Ал.А.Фёдоров ва З.Т.Артюшенко (1979) ишларида келтирилган терминологиялар қўлланилди.

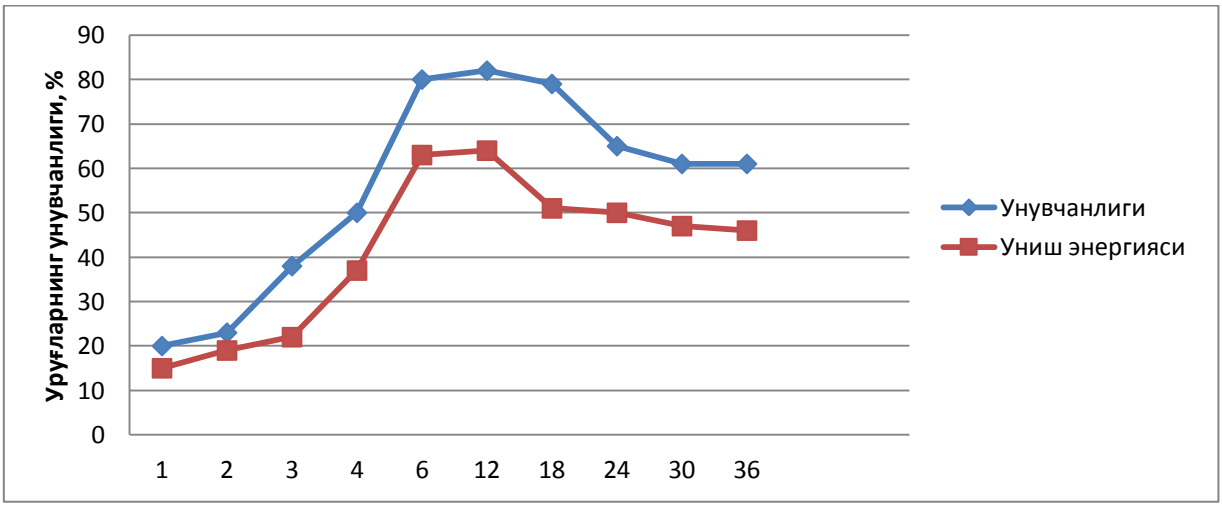
Гулларининг жинсини аниқлашда — гермофродит (икки жинсли) ва функционал урғочи (айрим жинсли) гулларни ажратишда В.А.Крупнов (1973), В.А.Верещагина ва Л.И.Маланина (I974) ҳамда Пономарёв ва Е.И.Демьянова (1975) ишларида келтирилган терминологиялардан фойдаланилди. Ўсимликнинг суткалик ва мавсумий гуллаш динамикасини аниқлади. Суткалик гуллаш динамикасини аниқлашда бир кун олдин, кечқурун участкада ўсаётган ва гуллаш динамикаси аниқланмоқчи бўлган модел ўсимликларнинг барча очилиб турган гуллари юлиб ташланди ва тажриба куни эрталаб соат 5:00 дан кузатувлар олиб борилди. Ҳар икки соатда бир марта очилган гуллар ҳисобга олиб борилди. Ҳисобга олинган гуллар ҳар сафар, кейинги ҳисобларга ҳалақит килмаслиги учун юлиб ташланди. Мавсумий гуллаш динамикасини аниқлаш учун эса гулга кирмаган 10 та ўсимлик танлаб олинди ва уларда кунлик очилган гуллар ҳисобга олиб борилди.

МАЙДАГУЛ ТОҒРАЙҲОННИНГ УМУМИЙ ТАЪРИФИ

Майдагул тоғрайҳон гемикриптофит ўсимлик бўлиб, ер устки узун новдалари ҳар йили асосигача нобуд бўлади ва янгиланиш куртаклари орқали қайта тикланади.

Тажриба участкамиздаги ўсаётган майдагул тоғрайҳон ўсимлиги 12 йиллик вегетатив даврга эга бўлиб, иссиқ иқлимли Термиз шароитига яхши мослашган. Тоғрайҳоннинг кичикроқ экземплярлари ҳар йили 40-45 тагача новда ҳосил қилса, йириклари 90 тагача новда ҳосил қилади.

Тоғрайҳон ҳосил қилган новдаларнинг 50-60 % и тўпгуллар ҳосил қилиб гуллайди ва уруғлари тўлиқ пишиб етилади. Ҳосил бўлган уруғларнинг унувчанлиги анча юқори бўлиб (лаборатория шароитидаги унувчанлиги 82 фоизни ташкил килади), дала шароитига экилганда яхши униб чиқади.

Уруғларнинг сақланиш муддатлари (ой).

1-расм. Майдагул тоғрайҳон ўсимлиги уруғларининг лаборатория шароитидаги унувчанлиги ва униш энергияси.

1-расмдаги маълумотларга кўра ўсимлик уруғларининг унувчанлиги дастлабки 6 ой мобайнида паст бўлиб, 6 ойда 80 % га, 1 йил сақланганда 82 % га етади ва бир ярим йил мобайнида нисбатан юқори кўрсатгичда сақланади. Уруғларнинг униш энергияси ҳам унувчанликка параллел ўзгариб боради. Эътиборлиси шундаки, ўсимлик уруғлари пишиб етилгандан кейин ўтган 6 ой ва 1.5 йил (18 ой) мобайнида юқори унувчанликни сақлаши уларнинг айни баҳор ойларида униб чиқиш муддатларига тўғри келади

ФЕНОЛОГИК КУЗАТИШЛАР

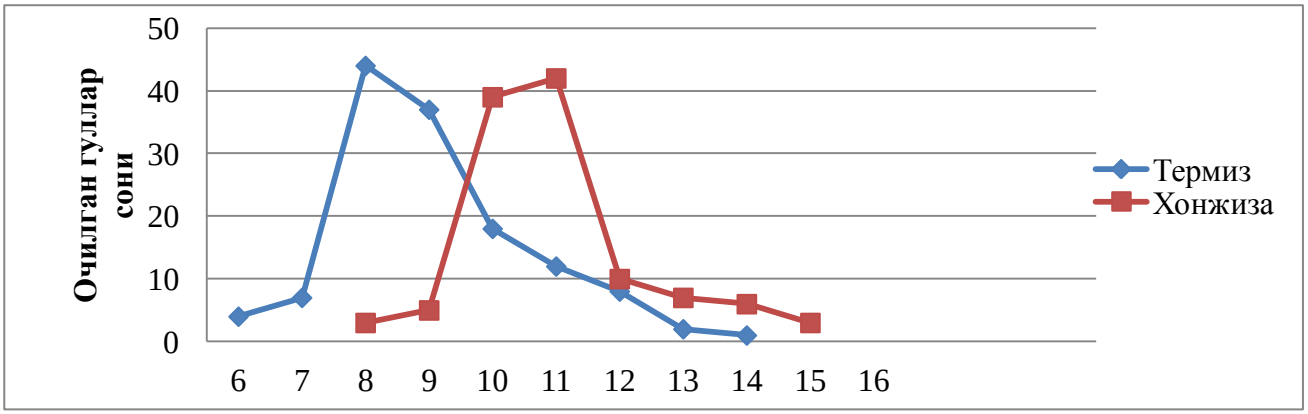
Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг тўпгуллари А.А.Фёдоров ва З.Т.Артюшенко (1979) системаси бўйича тирс типидаги мураккаб тўпгул ҳисобланади. Ҳар бир тўпгул бўғинидан гуллар бир жуфтдан, қарама-қарши ҳолатда жойлашади. Ҳар бир гул 1-1.5 мм узунликда бўлган гулбандларига бирикади. Тоғрайҳон ўсимлигининг битта новдасида гуллар сони 875-2000 тагача, бир ўсимликда эса 6640 тадан 17600 тагача боради. Йирик ўсимликларда эса 30000 дан 90000 тагача гуллар ҳосил бўлиши мумкин (1-жадвал). Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, Термиз шароитига иқлимлаштирилган майдагул тоғрайҳон ўсимлигидаги гуллар сони ёввойи ҳолда ўсадиган вакилларидан анча кўпдир. Чунки ҳар бир ўсимлик иқлимлаштирилиб, қулай шароит яратилиши сабабли ўсимликлардан ҳосил бўлган гуллар сони ҳам, унинг ҳосилдорлиги ҳам ортади.

1-жадвал. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигида ҳосил бўладиган гуллар сони.

Гуллар сони	Хонжизада		Термизда	
	Майда ўсимликларда	Йирик ўсимликларда	Майда ўсимликларда	Йирик ўсимликларда
1 новдада	838-1590	2244-2686	875-2000	2630-3215
1 ўсимликда	6000-15000	25000-80000	6640-17600	30000-90000

Тоғрайҳон ўсимлигининг гуллаши тўпгулларида – акропетал, новдаларда эса базипетал типда содир бўлади.

Термиз шароитида ўстирилаётган ва Хонжиза қишлоғи атрофида ўсадиган майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг суткалик гуллаш динамикаси тўғрисидаги маълумотлар 5-расмда келтирилди. Расмдаги маълумотларга кўра тоғрайҳон ўсимлиги гулларининг очилиши кундузги типда бўлиб, Термизда эрталабки соат 6:00 дан бошланиб, соат 14 гача давом этади. Ўсимлик гулларининг сутка давомида максимум очилиш кўрсатгичи эрталаб соат 8:00 га тўғри келади, ундан кейин гулларининг очилиши камайиб боради ва соат 14:00 да очилган гуллар сони биттагача камаяди. Ўсимликда сутка давомида гулларнинг очилиши 9 соат давом этади

очилган гуллар максимал миқдори 20-24-июн кунларига тўғри келиб, уларнинг сони 42-50 тагача етди. 24-июндан кейин эса бу кўрсаткичларнинг яна пасайиш ҳолати кузатилди. Олинган маълумотлар шуни кўрсатдики, майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг Термиз шароитида мавсумий гуллаш динамикасидаги максимум кўрсаткич июн ойининг учинчи декадасига тўғри келади.

Майдагул тоғрайҳон ўсимлигидаги гинодиэция ва гиномоноэция ҳодисалари кузатилади. Майдагул тоғрайхон асосан икки жинсли ўсимлик бўлса ҳам, улар орасида бир жинсли (функционал урғочи) индивидлари ҳам учрайди (гинодиэция). Лекин улар орасида шундай индивидлари ҳам борки, уларда ҳам икки жинсли гуллар, ҳам айрим жинсли (функционал урғочи) гуллар учрайди (гиномоноэция).

Майдагул тоғрайҳон икки жинсли гуллари функционал урғочи гулларга нисбатан анча йирик бўлади: икки жинсли гулларнинг узунлиги – 5-6 мм, функционал урғочи гулларнинг узунлиги – 4 мм келади (7-расм).

Икки жинсли гулларида тўртта чангчи бўлиб, юқорига бир жуфт чангчилар пастки жуфтларидан узунроқ бўлади. Тўртала чангчи ҳам гулдан ташқарига чиқиб кўзга аниқ ташланиб туради. Функционал урғочи гуллар эса стерил бўлиб, улардаги чангчилар редукцияланган бўлади.

Майдагул тоғрайҳоннинг турли жинсдаги гуллари ўзларининг гуллаш давринг давомийлиги билан ҳам бир-биридан фарқ қилади. Икки жинсли гулларининг гуллаш даври 2-2.5 кун, функционал урғочи гулларда эса 1-1.5 кун давом этади, яъни функционал урғочи гулларда гуллаш даври деярли икки баробар қисқа бўлади. Бир новдадаги асосий тўпгулнинг гуллаш даври 32-36 кун, ён новдадаги тўпгулларнинг гуллаш даври 66-80 кунга чўзилиши мумкин. Қулай шароит бўлганда бутун ўсимликларнинг гуллаш даври 110 кунгача давом этиши мумкин. Чунки бир ўсимликда бир нечта генератив новдалар ҳосил бўлади.

Тоғрайҳон ўсимлигининг икки жинсли гулларида олдин эркаклик фазаси бошланади (протерандрия). Бу фаза гуллар очилгандан кейин 1-2 соат ўтгач, чангдонларнинг ёрилиши билан бошланади ва 30-34 соат давом этади. Чангчилар чангларни тарқатиб бўлгандан кейин чангдонларнинг тўқ пушти ёки малла рангга кириши ҳамда қуриб қолиши билан гулдаги эркаклик фазаси тугайди. Чангдонлар етилиб, чангларни тарқатиш вақтида гулдаги уруғчилар ҳали етилмаган

бўлиб, унинг устунчаси анча калта бўлади (7-расм, А). Айни вақтда уруғчилар гулда умуман кўзга ташланмайди, бу ҳолат эса уларнинг ўзидан чангланишларига тўсқинлик қилади. Гул очилгандан сўнг, орадан 12 соат вақт ўтгач уруғчи устунчалари аста секин ўса бошлайди ва 24 соатдан кейин чангдонлар узунлигига тенг бўлади, 30-34 соатдан сўнг чангчилардан анча узун бўлиб гулдан ташқарига чиқади ва тумшуқчаси айри шаклига киради. Шу вақтдан бошлаб гулда урғочилик фазаси бошланади. Айри шаклидаги тумшуқчалар чангларни қабул қилишга тайёр бўлади (7-расм, Б). Икки жинсли гулларни урғочилик фазаси 25-30 соат давом этади.

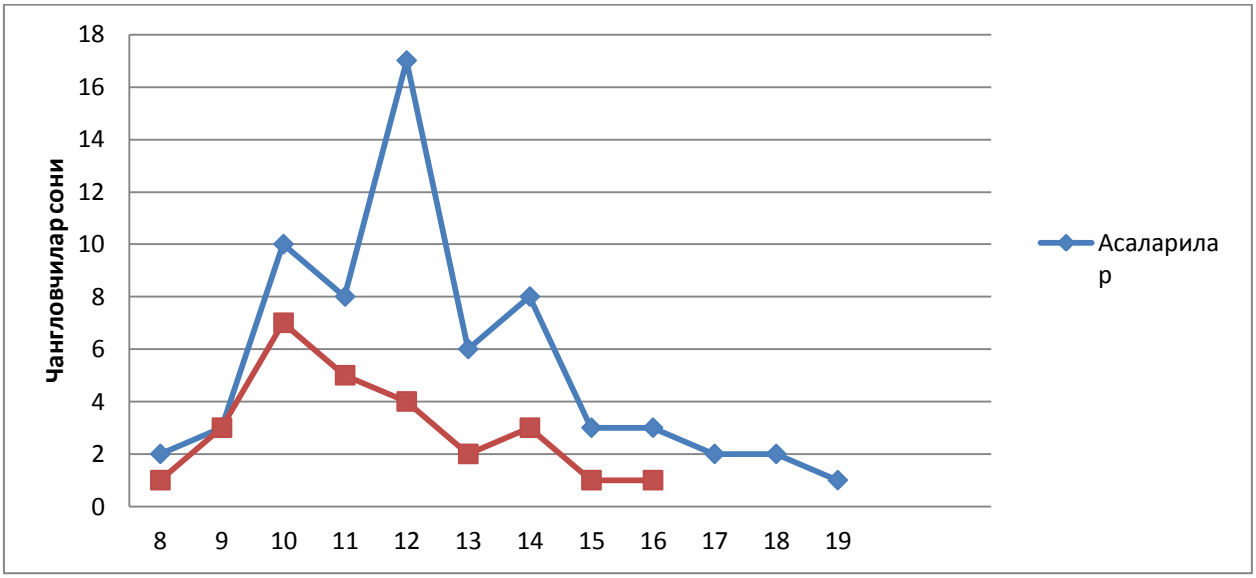
7-расм. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг икки жинсли гулларидаги эркаклик (А) ва урғочилик (Б) фазалари.

Функционал жиҳатдан урғочи бўлган гулларда гуллар очилган вақтда чангчилар стерил ҳолатда бўлади. Бу гулларда уруғчи устунчаларининг ўсиши икки жинсли гуллардагига нисбатан анча жадал бўлиб, гуллар очилгандан кейин унинг ўсиши 1-4 соатгача давом этади. Шундан кейин уларнинг тумшуқчалари айри шаклга кириб, гул чангини қабул қилишга тайёр бўлади ва гулда урғочилик фазаси бошланади (8-расм,). Функционал урғочи гулларнинг гуллаш даври 24-28 соат давом этади.

8-расм. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг функционал урғочи гуллари.

Майдагул тоғрайҳон энтомофил ўсимлик бўлиб, ҳашаротлар ёрдамида чангланади. Бу ўсимлик гулларини асалари ва пашшалар чанглантиради. Чангловчи ҳашаротлардан асалариларнинг гулларга келиши соат 8:00 дан 19:00 гача, пашшаларники эса соат 8 дан 16 гача кузатилади (9-расм). Асаларилар гулларга максимал даражада соат 11:00 дан 13:00 гача, пашшалар эса 9:00 дан 11:00 гача ташриф буюришади.

эфир мойлари ҳам олиш мумкин (2-3-жадваллар).

2 - жадвал. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг тўпгулларидаги эфир мойлари миқдорининг вегетатив фазаларига боғлиқ ҳолда ўзгариши (қуруқ массага нисбатан % ҳисобида).

Вегетатив фаза	Гуллашнинг			Уруғ ҳосил қилиш фазасининг
	бошланиши	Ялпи гуллаш	тугаши	

Ўсимлик				бошланиши
Майдагул тоғрайҳон	0.32-0.57	0.80-1.21	0.87-1.26	1.43-1.66

Ўсимлик эфир мойлари таркибида бизнинг тенширишимиз натижасида 28 компонент аниқланди. Эфир мойларининг асосий компонентлари тимол ва карвакрол бўлиб, уларнинг миқдори 89 % гача етади. Бу икки асосий компонентлардан ташқари эфир мойлари таркибида 1-октен-3-ол (0.7-5.5%), γ-терпинен (0.3 - 11.0%), ментол (0.6 - 3.9 %), тимол ва карвакрол ацетати (0.2 - 2.1 %), кариофиллен (0.9 - 6.8 %) ва β-бисаболен (0.2 - 1.9 %) лар доимий компонентлари ҳисобланади. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг эфир мойлари парфюмерия баҳоси бўйича 4 баллга баҳоланди (Джумаев, 1990).

Бундан ташқари майдагул тоғрайҳон ўсимлиги асал ширали ва манзарали ўсимлик ҳамдир (3-жадвал). Майдагул тоғрайҳон ўсимлиги экилган ҳар бир гектар майдондан 26.2 дан 55.3 кг гача асал олиш мумкин (Джумаев, 2017).

3-жадвал. Майдагул тоғрайхон ўсимлигининг хом-ашё, эфир мойлари ва асалшира ҳосилдорлиги.

Ўсимлик	Ҳосилдорлик		Эфир мойлари кг/га	Асалшира ҳосили, кг/га
	Уруғ, ц/га	Тўпгул ҳосили, ц/га		
Майдагул тоғрайҳон	0.3 - 1.7	75.9 - 90.0	49.3 - 58.5	26.2-55.3

Хулоса.

1. Майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг Термиз шаҳри шароитига тўлиқ иқлимлаштириш имконияти мавжуд бўлиб, ўсимлик бу шароитда ўзларининг фенологик фазаларини тўлиқ ўтай олади ва уруғлари август ойида тўлиқ пишиб етилади.

2. Термиз шароитида майдагул тоғрайҳон ўсимлигининг деярли барча фазалари Сариосиё тумани Хонжиза қишлоғи атрофида ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимликларнинг фенологик фазаларига нисбатан 30-40 кун илгари бошланади.

3. Термиз шароитига иқлимлаштирилган ўсимликларда ҳосил бўлган гуллар сони Хонжиза қишлоғи атрофида ёввойи ҳолда ўсадиган вакилларидан анча кўпдир, чунки ўсимлик учун қулай шароитлар яратилганлиги сабабли улардаги гуллар сони ҳам ортади.

4. Тажриба учаскаларида ўстирилаётган тоғрайҳон ўсимлиги гуллари сутка давомида максимал эрталаб соат 8:00 га тўғри келса, мавсумий гуллаш динамикасида эса очилган гулларнинг максимал миқдори май ойининг охири июн ойининг бошларига тўғри келади.

5. Майдагул тоғрайхон ўсимлигида гинодиэция ва гиномоноэция ҳодисаси кузатилади. Унинг икки жинсли гуллари функционал урғочи гулларига нисбатан анча йирик бўлади.

6. Ўсимликнинг икки жинсли гулларида олдин эркаклик фазаси бошланиб, 30-34 соат давом этади. Урғочилик фазаси эса гул очилгандан кейин 25-30 соат давом этади.

7. Урғочи гулларининг чангчилари редукцияланган бўлиб бу гулларнинг гуллаш даври икки жинсли гулларникига нисбатан деярли икки баробар қисқа бўлади.

8. Майдагул тоғрайхон энтомофил ўсимликлар қаторига киради. Уларни Термиз шароитида асалари ва пашшалар чанглантиради.

Амалий тавсияномалар:

1. Майдагул тоғрайхон ўсимлигидан халқ хўжалигида доривор, эфир мойли, зиравор, асал ширали ўсимликлар сифатида фойдаланиш мумкин бўлиб, уларни маданийлаштириш тавсия этилади.

2. Майдагул тоғрайхон ўсимлигини Термиз шароитида экиб ўстириш имконияти мавжуд эканлиги ҳисобга олинган ҳолда бу ўсимликни қатта майдонларда етиштириб, олинган хом-ашёни доривор препаратлар тайёрлашда фойдаланиш мумкин. Бунда Термиз – Аджанта корхонаси билан ҳамкорлик қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Майдагул тоғрайҳон ўсимлиги экилган ҳар бир гектар майдондан ҳар йили 0.3-1.7 кг уруғ, 75.9-90.0 кг тўпгул ҳосили, 49.3-58.5 кг эфир мойлари, 26.2-55.3 кг гача асал олиш мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

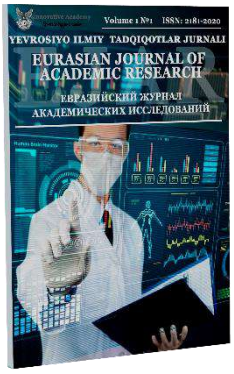
1. Артемова А. Ароматы и масла, исцеляющие и омолаживающие. М., СПб., 2000. 160 с.

2. Бейдеман И.Н. Изучение фенологии растений. Полевая геоботаника, Т.2. –М.-Л.Изд-во АН СССР. I960, - С. 333-366.

3. Беспалова З.Г., Борисова И.В. Фенологические наблюдения в степных сообществах с учетом морфологии и биологии растений. Ботанический журнал. -1963. –Т. 48, № 9. –С. 1271-1281.

4. Васильева А. Витамины и минералы – энергия жизни. СПб., 2001. 160 с.5. Верещагина В.А., Маланина Л.И. О гинодиэции душицы обыкновенной (Origanum vulgare L.). Научн. докл. высш. школы. Биол. Науки. - I974. -№ 6.- С. 51-57.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IDEOLOGY IN THE MODERN WORLD: A CHOICE BETWEEN THE GAP AND THE FUTURE

Malikova Dildorakhon Kobilovna[1]
[1] National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Master's Degree in the Faculty of Social Sciences, soul_db@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.4733128

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Ideology, paradigm change, ideology in the modern world.

ABSTRACT

Ideology has always played an important role in the life of society. Ideology in the general sense is understood as a set, a structured system of views, ideas, representations as a way of expressing or protecting the interests of a class or social community. The purpose of this work is to trace the evolution of views on political ideology, finding out how the term and the phenomenon itself have changed from its appearance to the present. The object of this study is ideology, the subject, respectively, is the evolution of ideologies.

ИДЕОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ВЫБОР МЕЖДУ ПРОПАСТЬЮ И БУДУЩЕМ

Маликова Дилдорахон Кобиловна[1]
[1] Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
магистр факультета социальных наук

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Идеология, смена парадигм, идеология в современном мире.

АННОТАЦИЯ

Идеология всегда играла важную роль в жизни общества. Под идеологией в общем смысле понимается совокупность, структурированная система взглядов, идей, представлений как способ выражения или защиты интересов класса или социальной общности. Цель данной работы проследить эволюцию взглядов на политическую идеологию, выяснив, как менялся термин и само явление с его появления до настоящего времени. Объектом данного исследования является идеология, предметом соответственно – эволюция идеологий.

Если окунаться в сферу политики, то здесь идет осмысление политического бытия сквозь призму определенного мировоззрения, часто предложенного политическими элитами. А.И. Соловьев дает следующее определение политической идеологии: «это определенная доктрина, оправдывающая притязания той или иной группы лиц на власть (или ее использование) и добивающуюся в соответствии с этими целями подчинения общественного мнения собственным идеям». Политическая идеология – это рычаг воздействия на сознание общества, с помощью которого стоящие у власти люди пытаются сформировать определенный

вектор политического и социального развития. Степень мощности этого «рычага» часто зависит от характера овладения общественным сознанием, которое осуществляется путем реализации важнейших функции: познавательно-оценочной, согласно которой идеология формирует политическое сознание мировоззрение общества, дает определенные ценности и нормы; ориентационной, с помощью которой обеспечивается выражение интересов социума, производится анализ социально-политической действительности сквозь призму данных ценностей; интегрирующей, при которой идеология, объединяя людей по схожим характеристикам, рассматривается как фактор организации и мобилизации общества; воспитательной, которая обеспечивает политическую социализацию индивидуума, развивает политическую культуру общества в целом; футурологo-прогностической, при которой идеология гарантирует модель лучшего будущего, к которой стремится политическая система; легитимирующей, которая позволяет политическим силам оправдать законность любых действий. Осуществляя данные функции, идеология интегрирует социум для решения четко поставленных элитами задач. И часто теоретическая опора политических идеологий держится только на вере людей, дистанцируясь от реального положения вещей. Этот факт обосновывает распространенную характеристику идеологии как иллюзорного представления о действительности. Кроме того, проводя параллели между сознанием и политической идеологией, в науке принято разделять несколько уровней функционирования последней. Первым выделяется теоретико-концептуальный уровень. На данном уровне создаются и определяются концепции, идеи, принципы, идеалы определенной группы, нравственное обоснование идеологии. На следующем уровне – программно-политическом – теоретическая философия превращается в конкретную программу действий, которая позволит завоевать расположение социума, что в дальнейшем даст устойчивую базу для принятия решений. Как ни странно, нередко возникают некоторые противоречия между первыми двумя уровнями, когда идеи и догмы трактуются на практике совсем иначе. Актуализированный уровень позволяет определить степень овладения сознанием общества. Идеология в одних случая просто принимается личностью как некий возможный вариант трактовки действительности, в других – принимается полностью и отождествляется с собственным мировоззрением. Если же идеология не оказывает существенного влияния на массовое сознание общества, это ведет к деидеологизации политической системы, т.е. уменьшению роли идеологии, вытесняемой позитивным знанием. Таким образом, политическая идеология – совокупность концепций отраженной действительности, защищающей интересы социальных групп. Она представляет собой как явление в широком смысле, так и отдельные программы, и реальную политическую практику, и теоретическое учение. За годы существования этого концепта было создано значительное количество идеологических систем. Каждая из них отражает интересы различных групп социума или классов, опирается на разные нормы и ценности, отличаются сферой и степенью влияния и популярности в определенный исторический период, пользуется разными средствами достижения целей. Самые значимые из таких политических

идеологий: либерализм, консерватизм, национализм, социализм, коммунизм, феминизм и энвайронментализм и другие. Все одни имеют свою специфику и направленность исходя из условий развития и появления. Каждая из них играет важную роль в политической науке. Идеология как наука об идеях Великая французская революция разрушила устои европейского общества, которые формировались столетиями. Все произошедшее нуждалось в переосмыслении для того, чтобы понять действительность, определить новые ориентиры и цели, на базе которых будет развиваться новое капиталистическое общество. Кроме того высоко была оценена роль философов 18 века, которые идейно подготовили революцию и смогли отразить ее сущность в теориях. Именно это стало основой и подтолкнуло французского мыслителя, философа, экономиста и политического деятеля Антуана Дестюта де Траси сформулировать свою концепцию «науки об идеях» - идеологии, которую он изложил в работе «Элементы идеологии» (1801-1815). В этой работе А.Д. де Траси ставит цель определить сущность идеологии и исследовать ее как науку, определяющую появление, развитие и смену идей в обществе. Работа разделена автором на четыре части: «Идеология как таковая»(1801г.), «Общая грамматика»(1803г.), «Логика»(1805г.), «Трактат о воле и ее воздействиях» (1815г.) 7 В первой части автор анализирует идеи как способность человека. Он определил четыре вида способностей, участвующих в образовании идеи: суждение, воля, память и чувства. Во второй части работы рассматривается семиотика идеологии: с помощью каких знаков, приемов, оборотов языка могут быть выражены те или иные идеи. В следующей статье автор анализирует методологию познания идей. В последней части поднимается проблема нравственности: А.Д. де Траси размышляет о соответствии желаний и страстей человека истинным целям жизни. В своем научном труде ученый в качестве объекта исследования выделяет человека, а его сознание со всеми присущими характеристиками – предметом исследования. На основании этого утверждалось, что идеология представляет собой позитивное знание. А.Д. де Траси утверждал, что всестороннее объективное понимание процессов и явлений в социальной действительности может дать только глубокое познание сущности идеи, что в дальнейшем поможет создать общество справедливости и прогресса. Определив генезис и функционирование идей, будет возможность понять мотивацию и желания людей, определить, почему те или иные идеи вызывают симпатию, отторжение или вообще равнодушие. По словам А.Д. де Траси, смыслы и ценности существуют в форме идей, поэтому ни мыслительный процесс, ни его практическую реализацию невозможно представить без существования идеи. Таким образом, в центре ставится принятие безграничной роли, которую идея как одна из главных форм мышления играет в жизни любого человека. Идея мыслителя состояла в том, чтобы создать всеохватывающую науку об идеях, которая будет занимать главенствующее положение относительно других наук, стремясь стать для них фундаментом и восстановить единство всех наук. По мнению ученого идеология должна была отодвинуть «королеву наук» - философию - на второй план. Иными словами, “идеология должна изменить лицо мира”. Методы, которые лежали в основе понимания такой науки, опирались на

лапласовский детерминизм, то есть абсолютизировались природные явления. Следующее определение своей науке: «Эту науку можно назвать идеологией, если исходить только из ее предмета, общей грамматикой, если обращать внимание только на ее средства, и логикой, если рассматривать только ее цель. Однако как бы ее не именовать, она обязательно охватывает эти три аспекта, ибо невозможно заниматься серьезно одним из них, не занимаясь двумя другими. Идеология мне представляется родовым термином, так как наука об идеях включает в себя и науку об их выражении, и науку о допускаемых ими дедукциях»1. Де Траси поставил перед собой высоконравственную, однако неосуществимую цель – создать не просто «науку об идеях», а выявить идеи истинные, которые помогут сформировать разумное общество, и как следствие, идеальное государство. Однако, сейчас это очевидно, что невозможно создать модель науки, которая основывается только лишь на общечеловеческих истинах, при этом, не обращая внимания на различие менталитета, культуры, наций, классов и так далее. В роли всеохватывающей науки идеология была утопией со схоластическим характером. Объясняется этот факт методологией, выбранной ученым – основу составляли идеалистические взгляды, при которых исследование сознания должно было осуществляться с помощью философии, в отрыве от реальности. Кроме того не было устойчивой социальной базы, генерирующей новые идея, которые были бы способны заменить существующий общественно-политический строй и искоренить традиционные институты. Еще современниками де Траси научность данной концепции была поставлена под большой вопрос, а в дальнейшим названа лженаукой, из-за отсутствия какого-либо практического применения. Де Траси попал под опалу Наполеона, сначала поддержавшего его идеи. Император, в конечном счете, отверг превосходство концепции Де Траси, которая отвергала значение и влияние политики как на общество в целом, так и на сознание индивида. Как политик Наполеон не смог признать это, и был убежден в ложности заявления: «Учение идеологов – это туманная метафизика, которая каверзно отыскивает первоначальные причины и на основе которой хотят строить законодательства народов. Все ошибки и несчастья нашей прекрасной Франции следует приписать именно идеологии, этой туманной метафизике, которой придавали слишком много значения, вместо того чтобы обрести законы сообразно знанию человеческого сердца и урокам истории»2. Во всех неудачах правительства на политическом поприще Наполеон объявил «идеологов», возложив на них всю ответственность. Институт, в котором разрабатывал свою философию де Траси, был назван разрушителем спокойствия, который подрывает авторитет власти. Кроме того выпустили статью-обличение идеологии, которая была заказана лично Наполеоном. Интересно заметить, что именно с начала восемнадцатого века с легкой руки Наполеона началась тенденция негативного восприятия идеологии, определение термина как нечто ложное и ненаучное. Идеология как надстройка над экономикой Второю жизнь идеологии дал немецкий ученый, философ, экономист, основатель научного социализма Карл Маркс. Во многих своих трудах Маркс затрагивает тему идеологии: «Различие между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпиктура», «Немецкая философия» (соавторство с Ф. Энгельсом)

и даже знаменитый «Капитал» поднимает вопрос самого феномена идеологии и его места в социальной жизни общества.

ИДЕОЛОГИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ГЕГЕМОНИИ ГОСПОДСТВУЮЩЕГО КЛАССА

Некоторую модификацию теории Маркса осуществил итальянский философ, журналист и один из основателей Итальянской компартии Антонио Грамши. Свой обновленческий взгляд на марксистскую теорию, не теряющий при всем классической базы концепта, Грамши изложил в своем основном труде «Тюремные тетради»(1929-1935гг.), написанном в годы заключения. Главная мысль теоретика заключается в том, что идеология имеет практическое значение: она способна превращать идеи в социальное действие. Данный подход проявился в явном отрицании экономизма, поиске границы между сознанием и идеологии. В своем исследовании Грамши главным образом стремиться избавить классический марксизм от экономического детерминизма, согласно которому экономический базис имеет влияния и является единственной причиной любых изменений в остальных сферах деятельности общества. Уход от экономического детерминизма осуществлялся через установление независимости идеологии и политики в целом от экономики и через понимания возможности человека изменять свою жизнь путем борьбы. 40 В основу своей концепции Грамши ставит понятие «гегемонии» - способность господствующего класса иметь и сохранять интеллектуальное, моральное и политического превосходство по отношению к остальным классам, но не используя насильственные методы. Проявление гегемонии философ видит в обыденном сознании и практике людей. 41 Грамши утверждает, что господство какого-либо класса не может обосновываться только лишь экономическими факторами – для его поддержания необходима политическая сила в качестве идеологической системы. Именно она гарантирует подчинение остальных классов. Таким образом, реальным способом артикуляции выступила идеология («поле боя постоянной борьбы»), которая служит «цементом», скрепляющим все разрозненные силы. Грамши видит в гегемонии создание «более высокого синтеза», который будет олицетворять соединение убеждений различных классов в так называемую «коллективную волю». И на основе этого сформируется определенный базис в виде «исторического блока» сил, которому отдается роль главного политического действующего игрока в данный исторический период, на протяжении которого сохраняется его гегемония. Значение такого исторического блока заключается в его способности «объединять группу экономических и политических связей». Идеология в данной системе выступает фактором объединения – завоевывая своей идеей различные слои населения, она задает общую цель и стимул, который способствует единению. Сама идеология может транслироваться в массы в различных формах – начиная с открытой политической агитации до полунамеков, содержащихся в литературных произведениях, школьных пособиях, на первый взгляд абсолютно аполитичных. Но не зависимо от формы, все они направлены на создание определенного мировоззрения, которое выгодно гегемону. В данном вопросе Грамши разделяет точку зрения

Макиавелли: власть, опирающаяся на силу оружия и насилия, лишь на первый взгляд сильная. Однако при любом кризисе погибает и рушится. Тогда как сильный правитель завоевывает уважение и авторитет путем убеждения граждан в своей легитимности, естественности и необходимости. Особенно значимым фактом является то, что Грамши не разделяет взгляды классического марксизма, где идеология трактуется как ложное сознание. В его работе «Тюремные тетради» определяются следующие различия. Во-первых, Грамши создает свою типологию идеологий. Первый тип – «исторически органичные» идеологии, соответствующие определенному периоду времени. Подобные идеологии отражают действительность, имеют психологическую действенность, так как являются платформой объединения людских масс, являются почвой, на которой люди осознают свою значимость, свои позиции и на которой могут осуществлять борьбу. Второй тип – произвольные, «надуманные» идеологии. Данный тип идеологий занимается лишь пустой полемикой и способно создать лишь волнения и неконтролируемые движения в обществе (однако они не являются бесполезными, ибо противопоставляя себя истине, утверждают ее). Во-вторых, Грамши говорит об идеологии как о некотором мировоззрении, которое транслируется через искусство, право, экономику и других типах человеческой деятельности. Резюмируя, следует отметить, что Грамши рассматривал идеологию как средство достижения гегемонии доминирующего класса. Идеологическая гегемония намного эффективнее и выгоднее как инструмент поддержания и удержания власти господствующего класса, так как сопряжена с меньшими экономическими издержками, в отличии от политики прямого насилия.

НАСТОЯЩАЯ КАРТИНА ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО МИРА.

Итак, по мнению Шварцмантеля современную идеологическую картину мира лучше всего представляет образ доминантной совокупности идей (неолиберализм), которую оспаривает целый ряд движений сопротивления. Эти движения (молекулярные, «новые» идеологии) находятся в противоречивых отношениях с оппозиционными идеологиями прошлого. Молекулярные идеологии имеют разную социальную базу, защищают широкий круг идентичностей. Они имеют более подвижную структуру и больше ориентированы на сетевую модель (Интернет), чем традиционные партии, и они не стремятся захватить власть. Нарисованная Шварцмантелем картина предполагает, что «новые» идеологии должны заменить «старые», а скорее в некотором роде объединиться с ними для того, чтобы появилась новая идеология, способная удовлетворить потребности современного мира. 56 Шварцмантель описал тройственные отношения между доминирующей идеологией, проявлениями противодействия и критики и традиционными идеологиями и представил эту систему в схеме (Приложение 1). Шварцмантель обосновал это следующим образом. Неолиберальному мировоззрению противостоят молекулярные идеологии, которые также содержат в себе критику и противодействие «старым» идеология. Однако, стоит обратить внимание, что Шварцмантель ставит «стрелки» двухсторонние. Между доминирующей идеологией и «новыми» этот факт говорит о том, что неолиберальная идеология влияет на «новые» - например, она может

«подчинить» себе феминизм или энвайронментализм, которые будут вынуждены лишь принять существующий порядок и выбрать лишь образ жизни или приверженность к идентичности. Что же касается отношениями между «новыми» и «старыми» идеологиями, то здесь двухстороння стрелка указывает на то, что «новые» идеологии играют роль «сигнала тревоги», и критикуют игнорирование важных проблем общества. Традиционные идеологии в свою очередь могут выступать с критикой в адрес «новых», обвинив их в узкой, специфичной направленности, ограниченности и зацикленности, которая мешает им обеспечить полноценную критику общества. Именно это и показывают двухсторонние стрелки. Однако, Шварцмантель предлагает концепцию контр-идеологии – критической идеологии, которая сейчас находится в зародышевом состоянии, но тем не менее способна превратиться в мощную силу. Это своеобразный синтез, объединение «старых» и «новых» идеологий с целью противостояния гегемонии либерализма. Эта идеология формируется с двух позиции. Во-первых, молекулярные идеологии нельзя назвать полноценными идеологиями, а потому они не способны заменить или сделать ненужными более масштабные картины общества, которые предлагают традиционные идеологии политики. Во-вторых, нужно констатировать факт, что, с одной стороны, старые идеологии нуждаются в критике, которую им часто «предоставляют» новые идеологии, а с другой – они представляют собой составную часть обобщенной критики неолиберализма как доминантной идеологии. И «старые», и «новые» идеологии нуждаются друг в друге: первые – чтоб окончательно не утратить свою значимость и не деградировать, а вторые – чтобы избежать участии исключительно эпизодических движений протеста. Все это в целом и формирует контр-идеологию, которая возникла как потенциально масштабная идеологическая структура, способная объединить конкретные элементы критики противодействия. Политической силой такой идеологией станет комбинация политической партии и движения гражданского общества, поскольку первая «имеет тенденции превратиться в бюрократическую и исключительно направленную на выборы машину», а второе «способно мобилизовать людей, но при этом не имеет инструментов политической власти государства»16. 58 На основе этих выводов Шварцмантель формирует новую схему (Приложение 2). В ней речь идет о том, что «старые» и «новые» идеологии могут в некотором роде объединиться и в этом и есть будущее идеологии как политической силы. Шварцмантель предполагает, что должно произойти обновление традиционных идеологии согласно вызовам «новых». Подразумевается процесс переосмысления тотальных идеологий с тем, чтобы они смогли учесть не только новые проблемы, но и фрагментированную структуру общества, и вопрос политической силы. Такая сформированная контр-идеология будет содержать в себе критику неолиберального мирового порядка и свойственного ему социального неравенства. Ее можно считать политической идеологией, исходя из «свойственного ей стремления подвести под эту критику мощный фундамент, основанный на глобальном видении человеческой природы и на полноценной политической философии, которая предусматривает отказ рассматривать человека исключительно как рыночного потребителя»17. 59 На протяжении долгих

лет велись и по сей день ведутся многочисленные споры о том, что такое идеология, какое место в общественной системе она занимает и какую роль играет. Длительное время с легкой руки императора Наполеона идеологию воспринимали как явление без смысла и содержания, лицемерное и оторванное от реальности. Но все же данную тенденцию удалось преодолеть, ибо в обществе есть спрос и потребность в идеологии: людям всегда необходимы ответы на вопросы, ориентиры, мотивация и вера в лучшее будущее. Именно все это дает простым людям политическая идеология, это и есть, на мой взгляд, высшая «миссия» идеологии. 60 Подводя итоги, следует отметить, что идеология как явление охватывает практически все сферы общественно-политической жизни, являясь важным компонентом социальной структуры и неотъемлемым элементом для прогрессивного функционирования государства. История нашей цивилизации давно доказала грандиозные возможности идеологии в качестве преобразующей силы, несмотря на то, что был разный опыт: и созидания, и разрушения. Однако следует признать, что идеология как своеобразный феномен никогда не превратится в достояние истории, не уйдет в прошлое, ибо слишком большая роль в общественной системе ей отведена. Идеология всегда будет оказывать влияние на дальнейшее развитие истории, и определять ее вектор. И даже если образуется кризис, идеология потеряет актуальность и практическую значимость, она не сможет исчезнуть – обязательно возникнет новая, которая будет в состоянии удовлетворить потребности современности.

Литературы:

1. Дополнительные источники и материалы Пугачев В., Соловьев А.. Введение в политическую теорию. Изд.: Москва, 2000 – стр. 291 Изд.: Академический проект, 2013 г. - стр. 4 стр. 271 Ойзерман, Т. И. Марксизм и утопизм. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – стр. 30

2. Еськевич, К.Р. Феномен «ложного сознания» и поиск нового обоснования идеологии в творчестве К.Маркса// Проблемы управления. 2009, №4(33) – стр.114 стр. 414-415

3. Идеология и политика. Джон Шварцмантель. Изд.: Гуманитарный центр, 2009 - стр. 13

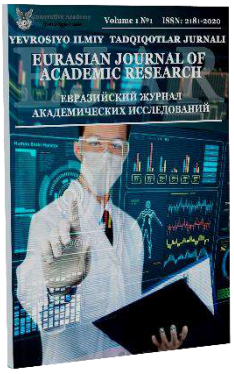
4. Коваленко В. И., Голошумов Е. В. Национальная идея как научная проблема современной российской политологии. //Вестник московского университета. Сер. 12. Политические науки. - 1998. - №4. - С. 3-20.

5. Короткевич А. О., Плуготаренко С. А. К моделированию политического взаимодействия с учетом информационного фактора: расширение модели Вайдлиха. - В кн.: Круг идей: макро и микроподходы в исторической информатике. Труды конференции Ассоциации "История и компьютер". Минск: БГУ, 1998. -Т. 1.-С. 150-166.

6. См.: Моделирование динамики взаимодействия в системе " народ-провительство ": модификация модели Вайдлиха // Математические модели исторических процессов. Сборник статей // Ред. Л. И. Бородкин. М., 1996.-С. 122-142.

7. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис. — 1998. —№2, —С. 123.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IMPROVING TACTICS OF TREATMENT OF ALLERGIC RHINITIS WITH CHRONIC DIFFUS DISEASES

Ikramova Firangiz Suleymanovna[1], Radjabov Rahim Ramazonovich[2]

[1]Otorhinolaryngology and ophthalmology / Bukhara State Medical Institute, Bukhara, Uzbekistan

[2]Otorhinolaryngology and ophthalmology / Bukhara State Medical Institute, Bukhara, Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737475

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

allergic rhinitis, chronic hepatitis, cirrhosis of the liver, chronic diffuse liver disease.

ABSTRACT

The functional state of the liver was studied in 64 patients. Changes in the functional state of the nose are manifested when accompanied by allergic rhinitis chronic diffuse liver disease. According to the results of biochemical analyzes in the blood of patients in the examination, it was found that as the activity of alt increased, allergic symptoms in patients also increased. Allergic rhinitis in cases accompanied by chronic diffuse diseases of the liver, the clinical course of allergic rhinitis was characteristic, significantly severe and prolonged. After the addition of hepatoproteins to the standard treatment of allergic rhinitis, dynamic changes were observed, the effectiveness of treatment was improved, the patients ' availability in the hospital was reduced

АЛЛЕРГИК РИНИТНИ ЖИГАР СУРУНКАЛИ ДИФФУЗ КАСАЛЛИКЛАРИ БИЛАН БИРГА КЕЧГАНДА ДАВОЛАШ ТАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Икрамова Фирангиз Сулеймановна[1], Раджабов Рахим Рамазонович[2]

[1]Оториноларингология ва офтальмология/ Бухоро Давлат тиббиёт институт, Бухоро, Ўзбекистон

[2]Оториноларингология ва офтальмология/ Бухоро Давлат тиббиёт институт, Бухоро, Ўзбекистон

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

аллергик ринит, жигарнинг сурункали диффуз касалликлари, жигар циррози, сурункали гепатит

ANNOTATSIYA

64 та беморда жигарнинг функционал ҳолати ўрганилди. Аллергик ринит жигарнинг сурункали диффуз касалликлари билан бирга кечганда бурун функционал ҳолатларидаги ўзгаришлар яққолрок намоён бўлади. Текширувдаги беморларнинг қонидаги биохимик таҳлилллар натижасига кўра АЛТ активлиги ошиб борган сари беморлардаги аллергик белгилар ҳам кучайиб борганлиги аниқланди. Аллергик ринит жигарнинг сурункали диффуз касалликлари билан бирга келган ҳолатларда аллергик ринитнинг клиник кечиши ўзига хос бўлиб, сезиларли даражада оғир ва узоқ давом этди. Аллергик ринитни стандарт даволашга гепатопротекторлар қўшилгандан сўнг динамик ўзгаришлар кузатилиб,даволаш самарадорлиги яхшиланди, беморларнинг стационарда бўлиши қисқарди

Аллергик ринит бугунги кунда соғлиқни сақлаш тизимидаги энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Бу касаллик дунё бўйича кенг тарқалган бўлиб, 10-25% аҳоли ушбу касаллик билан зарарланган ва бу кўрсаткич кундан кунга кўпаймоқда. Аллергик ринит беморнинг жисмоний, руҳий ва социал фаолиятига таъсир қилиб,ҳаёт сифатининг пасайиши, уйқу бузулиши, оғир холларда беморнинг касбий фаолиятигадаги муаммоларга олиб келиши мумкин [1, 12]. Ушбу муаммонинг долзарблиги аллергик ринит бронхиал астма ривожланишига сабаб бўлувчи энг жиддий хавф омилларидан бирилиги билан изоҳланади [1, 8].

Аллергик ринит бурун қичиши, аксириш, ринорея, бурун битиши каби 4 та классик симптомлар ва кўпинча бош оғриши, конюктивит, ҳид сезишнинг пасайиши каби қўшимча белгиларнинг қўшилиши билан намоён бўлади [1].

Сўнгги йилларда бутун дунёда комбинацияланган аллергик касалликлар учраш даражасининг ошиши кузатилмоқда. 80% дан ортиқ ҳолларда комбинацияланган аллергик патология овқат ҳазм қилиш аъзоларининг зараланиши билан боғлиқ бўлиб, бу эса тўлиқ парчаланмаган озиқ-овқат махсулотларининг сўрилишига, озиқ-овқат, маиший, эпидермал ва чанг аллергенларига юқори сезувчанликнинг ривожланишига олиб келади[6, 7].

Жигарнинг сурункали зарарланиши, хусусан, кимёвий зарарланиши умумий касалланиш ва ўлим кўрсаткичи бўйича ошишда давом этмоқда. Шу билан бир қаторда охирги 20 йил ичида аллергик касалликлар сони ҳам ортиб бормоқда. ЖССТ маълумотларига кўра, жигарнинг токсик зарарланиш даражаси 1960-йилдан бери бутун дунё бўйлаб 6-8 мартага ошди.

Жигар кўплаб патологик жараёнларда иштирок этади ва унинг зарарланиши организмдаги метаболизм, иммун жавоб, детоксикацион ва микробларга қарши ҳимоя кучининг жиддий бузилишига олиб келади. Жигар организмнинг энергия ва пластик эҳтиёжларини таъминловчи аъзо бўлиб, шунингдек, маълум даражада дезинтаксикацион функцияни ҳам бажаради, яъни организмни ташқи ҳамда эндоген зарарлардан ҳимоя қилади[9, 10].

Жигар функциясидаги патологик ўзгаришларнинг хилма-хиллиги аллергик касалликларни медикаментоз даволашни сезиларли даражада мураккаблаштиради ва кенг спектрли фармакологик воситалардан фойдаланишни талаб қилади. Бундан ташқари, турли жигар касалликлари патогенезида ушбу аъзодаги иммунологик ўзгаришлар муҳим рол ўйнашини ёдда тутиш керак[7,10].

Экзоген ваэндоген заҳарли моддаларнинг 95% га яқини жигарда зарарсизлантирилади. Кимёвий моддаларнинг катта оқими, жигарнинг ҳимоя биотрансформацион механизмларининг узоқ муддатли зўриқиши, вақт ўтиши билан жигарда компенсатор жараёнларнинг бузилиши ва унда патологик ўзгаришларнинг ривожланиши учун қулай шароит яратиши мумкин [10].

Кимёвий омиллар таъсирида жигардаги доимий зўриқиш, жигар ва бошқа аъзо ва тизим касалликларининг кечимидаги ўзгаришлар, сурункали шаклга

ўтиши ва тарқалишига олиб келиши мумкин. Жигар паренхимасининг шикастланиши ва унинг функционал етишмовчилиги фонида зарарсизлантириш жараёнларига масъул бўлган жигар ҳужайраларининг микросомал ферментлари фаолияти пасаяди, бу эса организмга кирадиган ёд моддалар клиренсининг пасайишига ва метаболизмнинг ендоген маҳсулотларини нотўлиқ зарарсизланишига олиб келиши мумкин. Бунинг натижасида организмнинг аъзо ва тўқималарида токсик зарарланишга мойиллик туғдирувчи бирикмаларнинг тўпланишига олиб келиши мумкин. Жигарда кимёвий бирикмалар ва бир қатор оқсил бирикмаларининг нотўлиқ метоболизми организмдаги умумий ва маҳаллий аллергик реаксияларга ва ўз навбатида иммунопатологик реаксияларнинг ривожланишига олиб келиши мумкин [8,9,10].

Жигар нафақат гепатоцитлардан, балки стромани ҳосил қилувчи ва иммунтизимига мансуб ҳужайралардан иборат – булар қўзғалмас макрофаглар (Купфер ҳужайралар) ҳисобланади. Шуни таъкидлаш керакки, Купфер ҳужайралари антигенни танишда муҳим аҳамиятга эга макрофаг гуруҳига мансубдир. Жигарнинг эндотелий ҳужайралари яллиғланиш ва иммунитетнинг медиаторларини (ИЛ-1, ИЛ-6) ишлаб чиқара олади. Гепатоцитлар ташқи стимуллар таъсирида комплементар системанинг айрим компонентларини (С3, Б-омил), шунингдекинтерлейкинларни (ИЛ-6, ИЛ-8) синтезлайди ва ишлаб чиқаради. Ситокинлар таъсирида гепатоцитлар организмни патоген моддалар ва турли хил бегона компонентлардан ҳимоя қилишга қаратилган гомеостаз механизми омиллари бўлган яллиғланишнинг ўткир босқичидаги оқсилларни ишлаб чиқаради. Жигар ичак ёки бошқа аъзолардан тизимли қон оқимига ва ундан лимфоид органларга оқиб келадиган антиген даражасини тартибга солишда муҳим рол ўйнайди. Шундай қилиб, жигар ҳужайралари яллиғланиш ва иммунитет жараёнларида муҳим рол ўйнайдиган биологик фаол молекулалар ассоциацияси билан боғлиқ.

Текшириш мақсади.Аллергик ринитни бутун организмга таъсирини инобатга олиб, ушбу беморларда жигарнинг функционал ҳолатини баҳолашни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Тадқиқот материали ва текшириш усуллари. Бухоро вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказининг оториноларингология, аллергология ва гастроэнтерология бўлимларида ётиб даволанган 64 та беморда изланиш олиб борилди.

Барча беморларни 3 гуруҳга бўлиб ўргандик. 1- гурухда АР ва жигарнинг сурункали диффуз касалликлари (ЖСДК)дан сурункали гепатит (СГ) билан касалланган 24 бемор (37,5%) , 2- гуруҳда АР билан ЖСДК дан жигар жиррози (ЖЦ) билан касалланган 20 бемор (31,25%)ва 3 – гуруҳда фақатгина аллергик ринит билан оғриган 20 (31,25%) бемор ташкил қилди.

Аллергик ринит ташхиси беморнинг шикоятлари, клиник белгилар, риноскопик ва эндоскопик текшириш натижалари, аллергологик анамнез маълумотлари, переферик қондаги ва бурун ажралмасидаги эозонофиллар миқдори, бурун ёндош бўшлиқлари рентгенологик текширув натижаларига асосланиб қўйилди. Жигарнинг ҳолати қоннинг биокимёвий таҳлили, қон пигментлари (умумий, боғланган ва боғланмаган

билурубин) ва ферментларининг(АЛТ-АСТ) миқдорига асосланиб баҳоланди.

Тадқиқот натижаларини статистик ишланмаси умумий статистик методлар орқали бажарилди. Олинган маълумотлар шахсий компютерда, Intel(R) Core(TM)2 Quad CPU va OC Windows7 дастурида амалга оширилди. Тадқиқотда STATISTICA 6,0 программасидан фойдаланилди.

Таҳлил натижалари. Аллергик ринит кечишининг оғирлик даражаси беморларни текширув жараёнидаги сўровнома натижаларига асосланган ҳолда баҳоланди. Беморларни асосий кисмини ўрта оғир даражада кечувчи ринит билан оғриган беморлар ташкил этди ва ўртача 62.5% кўрсаткичга эга. Аллергик ринит ЖСДК билан бирга учраганда 6-8% ҳолатда оғир даражада кечган бўлса, Аллергик ринит ЖСДК сиз кечганда эса 3% ҳолатда оғир даражада кечиши аниқланди (жадвал №1).

Жадвал № 1. Текширув гуруҳида беморларнинг аллергик ринит кечиш оғирлигига кўра тақсимланиши

Аллергик ринит кечиш оғирлигини баллардаги ифодаси	1-гуруҳ		2-гуруҳ		3-гуруҳ		Жами	
	№	%%	абс	%%	№	%%	№	%%
Енгил (1-4 балл)	5	7.8	2	3.12	8	12.5	15	20.3
Ўрта оғир (5-8 балл)	15	23.4	12	18.8	10	15.6	37	62.5
Оғир (9-12 балл)	4	6.25	6	9.4	2	3.12	12	17.2
Жами	24	37.5	20	31.3	20	31,2	64	100

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ ($p< 0.05$, $p>0.001$).

Бу бизнингча, жигарнинг сурункали диффуз зарарланишиорганизмда иммун холатнинг сусайиши, моддалар алмашинувининг чуқур ўзгаришларига олиб келиш хусусияти билан боғликдир.

Барча беморларнинг бурун бўшлиғи функционал ҳолати текширилганда, буруннинг маълум бир функциаларидаги ўзгаришлар аниқланди. Бурун ажралмаси pH кўрсаткичи (7,6±0,05-7,7±0,05) таҳлил қилинганда ишқорий томонга силжиганлиги кузатилди. Глатцел ойнаси билан буруннинг нафас олиш фаолияти текширилганда 1-гуруҳдаги беморларда 4.59±0.4- 5.0±0.42 $см^2$, 2- гурухда 4.3 ±0.4$см^2$-4.5 ± 0.36, 3-гурухда 5.5±0.4-6.0±0.42$см^2$ ни ташкил қилди. Ҳид билиш фаолияти текширилганда эса 1-гуруҳдаги беморларда 9,76±0,42-14,6±0,58, 2- гурухда 11,0±0,71-16,5±0,56, 3-гурухда 8,7±0,42 - 13,6±0,58 ни ташкил қилди. Демак, аллергик ринит ЖСДКбилан бирга

кечганда бурун функционал ҳолатларидаги ўзгаришлар яққолрок намоён бўлади (жадвал №2).

Жадвал №2. Бурун бўшлиғи функционал ҳолатининг кўрсаткичлари

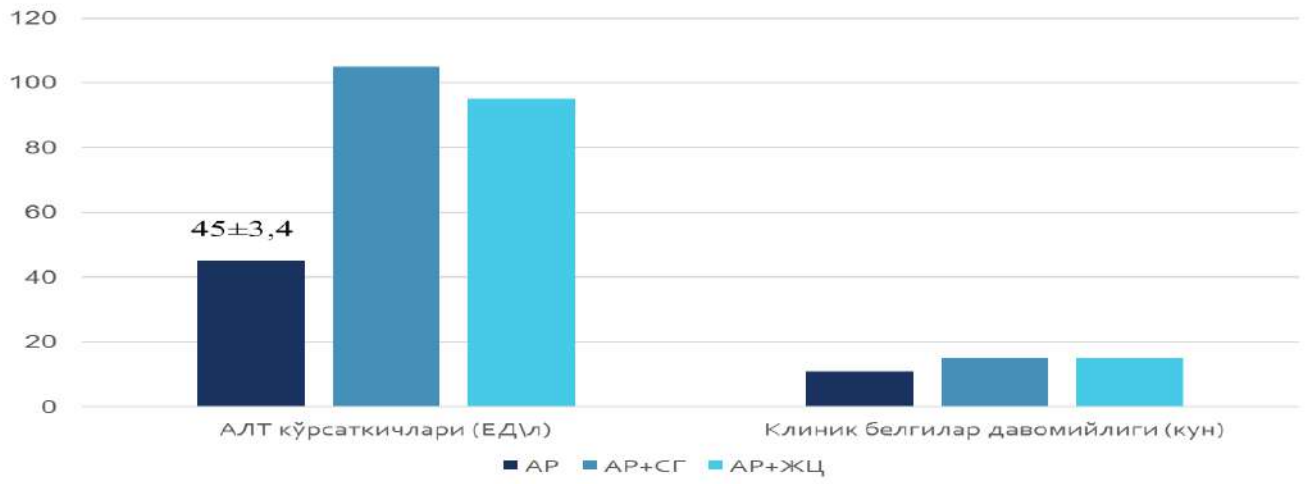
Бурун функциялари	АР+СГ	АР+ЖЦ	АР	Соғлом
Нафас олиш фаолияти $см^2$	4,59±0,4 5,0±0,42	4,3 ±0,4 4,5 ± 0,36	5.5±0,4 6,0±0,42	9,0±0,35
Ҳид билиш фаолияти	а)9,76±0,42 б)14,6±0,58	а)11,0±0,71 б)16,5±0,56	а)8,7±0,42 б)13,6±0,58	а) 7,4±0,22 б)12,3±0,24
Бурун ажралмаси pH кўрсаткичи	7,7±0,05	7,7 ±0,05	7,6±0,05	7,2±0,13

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ ($p< 0.05$, $p>0.001$).

Шунингдек зардобдаги умумий IgE миқдори ҳар 3 та гуруҳда текширилганда ҳам, ёшга нисбатан физиологик нормага (166,4±7,5 МЕ/мл) нисбатан анча юқорилиги аниқланди (445,3±28,7 МЕ/мл).

Текширувдаги беморларнинг қонидаги биохимик таҳлилллар натижасига кўра АЛТ активлиги ошиб борган сари беморлардаги аллергик белгилар ҳам кучайиб борганини қуйидаги жадвалда кўриш мумкин (диаграмма №1).

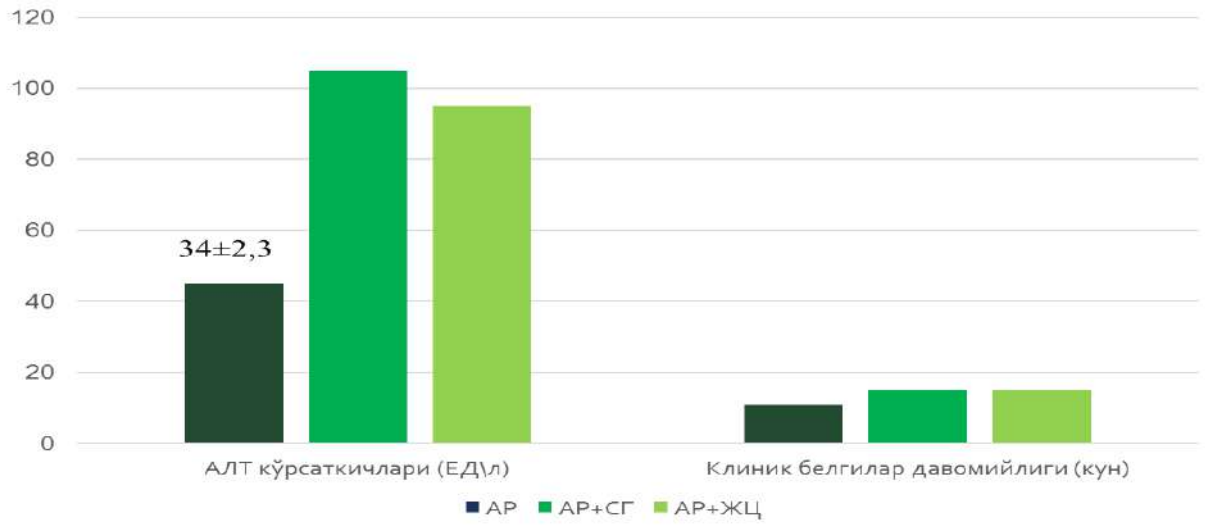
Диаграмма №1. АЛТ активлик даражасига кўра аллергик ринит клиник белгиларининг давомийлиги (даволангунга қадар)

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

АЛТ активлик даражаси ва аллергик ринит клиник белгиларининг динамик кўрсаткичлари (даволангандан кейин), аллергик ринитни стандарт даволашга гепатопротекторлар қўшилгандан сўнг динамик ўзгаришлар кузатилди, яъни аллергик ринитда АЛТ кўрсаткичлари 34±2.3 ЕД/лга тенг бўлиб, клиник белгиларининг давомийлиги 5-7 кунни ташкил этди. АР+СГ билан кечганда АЛТ кўрсаткичлари 98±2.6 ЕД/лга тенг бўлиб,клиник белгиларининг давомийлиги 10-12 кунни ташкил этди. АР+ЖЦ билан кечганда АЛТ кўрсаткичлари 86± 2.1 ЕД/л га тенг бўлиб,клиник белгиларининг давомийлиги 8-13 кунни ташкил этди, даволаш самарадорлиги яхшиланди, беморларнинг стационарда бўлиши 2 кунга қисқарди (диаграмма №1).

Диаграмма №2. АЛТ активлик даражасива аллергик ринит клиник белгиларининг динамик кўрсаткичлари (даволангандан кейин)

Изоҳ: назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичларга нисбатан фарқ (p< 0.05, p>0.001).

Юқоридагиларга асосланиб, шуни айтиш мумкинки аллергик касалликларни патогенетик даволашда ёндош жигар касалликларини даволаш муҳим аҳамиятга эга. Аллергик жараённинг патологик ҳалқаси ривожланиши ва турли маҳаллий клиник белгилар ривожланишини олдини олишда гепатопротектор ва фермент препаратларини тавсия қилиш асосий саналади. Гепатопротекторлар ҳужайра мембранаси зарарланишини олдини олади ва гепатоцитлар регенерациясини стимуллаб, жигар ҳужайраларини патологик таъсирларга чидамлилигини оширади, фермент системаси (ситохром П450 ва бошқа микросомал энзимлар) фаолиятини активлаш орқали, унинг детоксикацион вазифасини яхшилайди, шунингдек, турли патологик ҳолатларда жигарнинг ўз вазифаларини қайта тиклашга ёрдам беради[7, 10].

1.Аллергик ринит билан касалхонага ётқизилган беморларнинг 25%да жигарнинг сурункали диффуз касалликлари аниқланиб, жигарнинг сурункали диффуз касалликлари билан даволанган беморларнинг 31%да аллергик ринит касаллиги аниқланди

2. Аллергик ринит жигарнинг сурункали диффуз касалликлари билан бирга келган ҳолатларда 33 % беморларда аллергик ринитнинг клиник кечиши ўзига хос бўлиб, сезиларли даражада оғир ва узоқ давом этди.

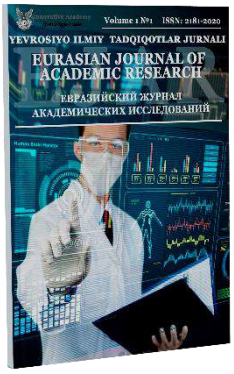
3. Аллергик ринитни стандарт даволашга гепатопротекторлар қўшилгандан сўнг динамик ўзгаришлар кузатилди, яъни аллергик ринитда АЛТ кўрсаткичлари 34±2.3 ЕД/лга тенг бўлиб, клиник белгиларининг давомийлиги 5-7 кунни ташкил этди. АР+СГ билан кечганда АЛТ кўрсаткичлари 98±2.6 ЕД/лга тенг бўлиб, клиник белгиларининг давомийлиги 10-12 кунни ташкил этди. АР+ЖЦ билан кечганда АЛТ кўрсаткичлари 86± 2.1 ЕД/л га тенг бўлиб, клиник белгиларининг давомийлиги 8-13 кунни ташкил этди, даволаш самарадорлиги яхшиланди, беморларнинг стационарда бўлиши 2 кунга қисқарди

Шундай қилиб, жигарнинг функционал ҳолатини баҳолаш, зарур бўлганда уни коррекция қилиш аллергик ринитни ташхислаш ва даволашда муҳим босқич ҳисобланади

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аллергический ринит и его связь с астмой. Карманное руководство для врачей и медицинских сестер // Медицина свиту. Додаток. -2011. - 24 с.
2. Боровик Т.Э., Сирота А.Б., Ревякина В.А., Митина Н.В. Функциональное состояние поджелудочной железы и кишечника у детей с пищевой аллергией // Педиатрия. — 2010. — № 2. — С. 77-79.
3. Клиническая аллергология: Рукводства для практических врачей / Под ред. акад. РАМН, проф. Р.М. Хаитова. — М.: МЕД экспресс-информ, 2012.— С.208-230.
4. Клиническая аллергология: Рукводства для практических врачей / Под ред. акад. РАМН, проф. Р.М. Хаитова. – М.: МЕД экспресс-информ, 2011. – С. 208-230.
5. Лопатин А.С., Гущин И.С., Емельянов А.В. и др. Клинические рекомендации по диагностике и лечению аллергического ринита // Ринология. — 2012. — № 1. — С. 3-24.
6. Патерсон Р., Грэммер Л.К., Гринбергер П.А. Аллергические болезни: диагностика и лечение: Пер. с англ. / Под ред акад. РАМН А.Г. Чучалина. – М.: Медицина, 2010. – С. 454-483.
7. Икрамова Ф.С. //Аллергический ринит и функциональное состояние печени //Материалы XII Международной научно-практической конференции и студентов и молодых ученых-медиков Молодеж-практическому здравоохранению. Россия,г Тверь, 2018 г.
8. Икрамова Ф.С. //Встречаемость аллергического ринит при функциональных изменениях печени// Биология ва тиббиёт муаммолари, 2018, №2.1(101).
9. Ильченко А.А. Дисфункции билиарного тракта и их медикаментозная коррекция // Клин. перспективы гастроэнтерологии, гепатологии. — 2009. — № 5. — С. 25-29.
10. Шерлок Ш., Дули Дж. Заболевания печени и желчных путей. — М.: Гэотар Медицина, 2001. — 864 с.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF POLYFUNCTIONAL CATALYSTS OF SYNTHESIS OF PYRIDINE BASES

Khusan Tilovov Shomurodovich[1], E.R.Boymurodov[2], Lola Anvarovna Ismailova [3], Kadirov Hasan Irgashevich[4]

[1] Applicant for the Tashkent Chemical-Technological Institute
[2] Master of the Tashkent Chemical-Technological Institute
[3] Cand. tech. Sciences, Associate Professor of the Department of Organic Chemistry and Technology of Basic Organic Synthesis, Tashkent Institute of Chemical Technology
[4]Doctor tech. Sciences, Associate Professor of the Department of Organic Chemistry and Technology of Basic Organic Synthesis, Tashkent Institute of Chemical Technology

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737480

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

pyridine base, dimethyl ketone, acetylene, ammonia, d-metal oxides and fluorides, catalyst

ABSTRACT

The catalytic reactions of acetylene and dimethyl ketone with ammonia for the synthesis of pyridine bases have been systematically studied. It was found that, depending on the nature of the starting reagents used, targeted syntheses of alkyl pyridines can be carried out. The basic principles of selection and preparation of active and selective catalysts for the synthesis of pyridine bases are proposed. Seven catalytic systems using metal oxides of variable valence have been developed. CCCP-20 is an effective catalyst for the synthesis of 2,4,6-trimethylpyridine from dimethyl ketone and ammonia. The catalyst selectively conducts the process, providing a moderate yield of 2,4,6-trimethylpyridine and operates at relatively low temperatures for a long time with constant activity.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНЫХ КАТАЛИЗАТОРОВ СИНТЕЗ ПИРИДИНОВЫХ ОСНОВАНИЙ

Хусан Тиловов Шомуродович[1], Э.Р. Боймурадов[2], Лола Анваровна Исмаилова[3], Кадиров Хасан Иргашевич[4]

[1] Соискатель Ташкентского химико-технологического института
[2] Магистр Ташкентского химико-технологического института
[3]Канд. техн. наук, доцент кафедры «Органическая химия и технология основного органического синтеза» Ташкентского химико-технологического института
[4]Доктор техн. наук, доцент кафедры «Органическая химия и технология основного органического синтеза» Ташкентского химико-технологического института

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

АННОТАЦИЯ

Систематически исследованы каталитические реакции ацетилена и диметилкетона с аммиаком для синтеза пиридиновых оснований. Установлено, что в зависимости от природы использованных исходных реагентов можно проводить

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

пиридиновые основание, диметилкетон, ацетилен, аммиак, оксиды и фториды d-металлов, катализатор

целенаправленные синтезы алкил пиридинов. Предложены основные принципы подбора и методики приготовления активных и селективных катализаторов для синтеза пиридиновых оснований Разработаны 7 каталитических систем с применением оксидов металлов переменной валентности. Эффективным катализатором синтеза 2,4,6-триметилпиридина из диметилкетона и аммиака служит КЦХФ-20. Катализатор селективно ведет процесс, обеспечивая умеренный выход 2,4,6-триметилпиридина и работает в относительно пониженных температурных длительное время с постоянной активностью.

В последние годы в нашей республике и ряде зарубежных стран проводятся усиленные работы по синтезу новых дешевых химических средств защиты растений, лекарственных препаратов, красителей, ингибиторов коррозии металлов, экстрагентов, ряда лигандов для получения комплексов с учетом естественного и последственного их воздействия на окружающую среду. В этом аспекте весьма перспективными являются препараты на основе пиридина и различных его производных [1 - 4]. Следует также подчеркнуть, что они выгодно отличаются от подобных других соединений повышенной эффективностью при относительно малых дозах, быстро разрушаются, т.е. не накапливаются в испытуемых объектах.

Из-за широкого применения пиридиновых оснований в различных областях к ним имеется повышенное внимание[5, 6]. Например, в настоящее время из пиридина и его гомологов получены и применяются в сельском хозяйстве гербициды сплошного и избирательного действия, инсектициды, фунгициды и бактерициды. Производные пиридина в определенной степени нашли применение и в качестве витаминов, мономеров и полимеров, присадок к маслам, ингибиторов коррозии металлов стабилизаторов суспензий, экстрагентов, красителей и аналитических реагентов. Препараты типа нитропирин и 2-хлор-6-(трихлорметил)пиридин являются стабилизаторами азотных удобрений в почве. На основе этих соединений также разработаны широко используемые лекарства - фтивазид, салюзид и метазид, применяемые при лечении туберкулезных заболеваний.

Цель и задачи работы является: гетерогенно-каталитический синтез пиридиновых оснований (ПО) на основе ацетилена, диметилкетона и аммиака, разработка для этой реакции высокопроизводительных катализаторов, изучение их физико-химических характеристик.

Таблица 1

Гетерогенно- каталитический синтез ПО из кетона и аммиака

Кетоны (или их смеси)	Соотношение кетона (или их смеси) и аммиака, моль	Состав катализатора (%)	Температура, °С	Содержание ПО в продуктах реакции, %	Литература
Диметилкетон	1:2	Al_2O_3	350-400	2,4,6-ТМП	[7]

Диметилкетон	1:2	алюмосиликат	425-475	2,4,6-ТМП (29,0)	[8]
Диметилкетон	1:2	$Cd_3(PO)_4$ + каолин	400-600	2,4,6-ТМП (36,0)	[9]
Диметилкетон	1:2	$Cd_3(PO)_4 + Al_2O_3$	400	2,4,6-ТМП (38,0)	[10]
Диметилкетон	1:2	$CrWO_4$, $CdCrO_4$, $PbCrO_4$	420	2,4,6-ТМП	[7]
Диметилкетон + формальдегид	2:0,5-2,0	SiO_2 (85) + Al_2O_3 (15)	470	2,6-ДМП (41,1)	[11]
Диметилкетон + формальдегид	2:1	SiO_2 (85) + Al_2O_3 (15) пропитан PbF_2 (4,8)	400	2-МП 3-МП 2,6-ДМП 2,4,6-ТМП	[12]
Диметилкетон + н-масляный альдегид + формальдегид	4,6:9:1-4,6	$Al_2O_3 + PbF_2$ (4,9)	400	2,6-ДМП 2-М-5-ЭП 3,5-диэтилпиридин	[13]
Диметилкетон + метилэтил-кетон	0,7:1-2	Ca - Ni - фосфат	360-600	2,3,6-ТМП (38,0)	[13]
Диметилкетон + метилвинил-кетон	1:1:3	$Ca_3(PO)_4$(20) + Al_2O_3 (80)	400	2,4,6-ТМП (56,2)	[14]
Метилэтилкетон	1:3	Кальцийни-кельфосфат	400	2,3,6-ТМП (38,0)	[15]
Метилэтилкетон	1:2	$Cd_3(PO)_4 + Al_2O_3$	400	2,3,4-ТМП 2,3,6-ТМП	[15]
Метилэтилкетон	1:1,5-1,2	CoO (4-10) + Al_2O_3 (90-96)	375-400	2,4,6-ТМП	[10]
Метилпропил-кетон	1:3	Кальций никель фосфат	350-400	2,4,6-ТМ-3-ЭП	[15]
Метилфенил-кетон	1:3	Кальций никель фосфат	350-500	2,4,6-ТФП	[15]
Этилфенилкетон + метилвинил-кетон	2:1:2	$Ca_3(PO)_4$ (20) + Al_2O_3 (80)	380	2,5-ДМ-6-ФП (39,5)	[14]

Существующие до сих пор синтетические методы получения ПО условно можно разделить на следующие группы:

а) получение по реакции Ганча;

б) синтез по реакции Байера-Чичибабина;

в) получение на основе ацетиленовых соединений;

г) синтез из некоторых гетероциклических соединений.

Весьма привлекательным является синтез пиридиновых оснований из карбонильных соединений, в том числе на

основе кетонов, обзор которых проведены в табл.2.

С целью поиска новых стабильных и высокоактивных катализаторов для гетероциклизации моно- и бифункциональных соединений в паровой фазе приготовлены 7 образцов катализаторов (табл.2).

Таблица 2

Состав разработанных катализаторов

Условное обозначение катализатора	Состав катализатора, масс. %							
	ZnO	**Cr_2O_3**	**CdF_2**	**$A1F_3$**	Fe_2O_3	**Na_2CO_3**	**бентонит**	**каолин**
ЦБ-1	**20,0**						**80,0**	
ЦАХБ-1	**5,0**	**5,0**	**5,0**	**2,0**		4,0	**79,0**	
ЦХКАБ-3	**5,0**	**5,0**	**2,0**	**2,0**		1,0	**85,0**	
ЦАКК-4	**3,0**	**5,0**		**3,0**				**89,0**
КЦХФ-15	**5,0**	**5,0**	**5,0**	**2,0**	3,0		**80,0**	
КЦХФ-20	**3,0**	**3,0**	**2,0**		3,0		**89,0**	
ЦКХФ-21	**3,0**	**3,0**	**5,0**		5,0		**84,0**	

Катализаторы готовили по следующей последовательности. К 180 г бентониту (Навбахорского месторождения) добавляли 10,0 г оксида цинка (ТУ 6-09-4061-75). С целью повышения механической прочности, а также создания кислотных центров на поверхности катализатора и обеспечения равномерного распределения компонентов в носителе к полученной массе добавили 120 мл 3-5%-ного раствора плавиковой кислоты. Образовавшуюся однородную массу формовали через фильер диаметром 4 мм, и провяливали в течение сушили при температуре 100±5 °С в течение 3-х часов, затем прокаливали при температуре 425±25 °С с подъемом температуры на 50 °С в час и поддерживая температуру 450 °С в течении 3-х часов. Затем цилиндры резали длиной 4 мм, отсеивали от пыли. Готовый катализатор имеет состав, вес %: ZnO - 10,0; бентонит - 90,0 %.

Для каждого свежеприготовленного нового катализатора прежде всего найдены такие важные показатели как механическая прочность, удельная поверхность, пористость, насыпная масса и длительность работы в условиях проведенных реакций (до первой регенерации). Все полученные результаты обобщены в **табл.2.**

Таблица 2

Некоторые характерные свойства разработанных катализаторов

№	Условные обозначения катализатора	Механическая прочность, кг/см^2	Удельная поверхность, м^2/г	Пористость, см^3/г	Насыпная масса, г/см^3	Длительность работы до регенерации, час
1	**ЦБК-1**	44,0	132,6	0,38	0,93	250
2	**ЦАХБ-1**	37,3	140,0	0,31	0,60	51
3	**ЦХКАБ-3**	41,4	278,2	0,71	0,72	127

4	**ЦАКК-4**	41,9	275,2	0,70	0,75	133
5	**КЦХФ-15**	46,4	274,4	0,67	0,78	129
6	**КЦХФ-20**	47,1	264,1	0,64	0,79	146
7	**ЦКХФ-21**	48,6	250,0	0,63	0,85	142

Образцы катализаторов на основе природных бентонитовых глин, обладающих высокой активностью в реакции парофазного окисления нафталина исследовались методами ICP-масс-спектральный анализ, спектроскопии комбинационного рассеяния и оптической микроскопии.

Модификацией бентонитовых глин пяти окисью ванадия и сульфатом калия в растворе 30% ледяной уксусной кислоты удается увеличить количество кислотных центров, за счет этого повышается активность катализатора в реакции парофазного окисления нафталина.

Исследования состава 4 образцов катализатора проводилось с использованием ICP-масс-спектрального анализа на приборе Nexion 2000B (фирмы Perkin Elmer). Состав образцов катализаторов с использованием ICP-масс-спектрального анализа представлен в табл.3.

Таблица 3

Элементный состав катализаторов

№	Элементы	**ЦАКК-4**	**КЦХФ-15**	**КЦХФ-20**	**ЦКХФ-21**
1.	Li 7 (mg/kg)	6,113	5,675	5,644	6,050
2.	Be 9 (mg/kg)	1,294	1,086	1,123	1,203
3.	B 11 (mg/kg)	74,853	63,479	57,632	66,674
4.	Na 23 (mg/kg)	7736,339	6041,263	7626,021	8705,226
5.	Mg 24 (mg/kg)	7122,849	6469,758	7220,943	7790,893
6.	Al 27 (mg/kg)	11307,727	9679,988	10598,755	11515,435
7.	Si 28 (mg/kg)	7662,586	5798,867	6414,993	8320,964
8.	P 31 (mg/kg)	985,554	883,226	945,693	1038,744
9.	S 32 (mg/kg)	821,125	773,513	1419,133	1830,556
10.	K 39 (mg/kg)	4321,721	3827,031	10249,563	14452,839
11.	Ca 42 (mg/kg)	14032,641	13106,946	12871,992	14357,605
12.	Ti 48 (mg/kg)	20,290	15,756	15,678	13,997
13.	V 51 (mg/kg)	50473,273	93014,291	50661,635	65729,213
14.	Cr 52 (mg/kg)	54,737	60,322	41,858	43,075
15.	Mn 55 (mg/kg)	180,013	223,437	165,886	151,012
16.	Fe 57 (mg/kg)	11661,314	10227,666	8509,570	11292,886
17.	Co 59 (mg/kg)	3,346	2,980	2,888	3,627
18.	Ni 60 (mg/kg)	25,990	21,620	37,412	20,510
19.	Cu 63 (mg/kg)	14,657	6,935	14,396	8,199
20.	Zn 66 (mg/kg)	1274,601	127,230	126,431	66,367
21.	Ga 69 (mg/kg)	7,479	5,717	5,151	5,339
22.	Ge 74 (mg/kg)	0,075	0,057	0,062	0,071
23.	As 75 (mg/kg)	4,227	3,732	3,992	4,189

24.	Se 82 (mg/kg)	0,348	0,936	0,853	0,070
25.	Rb 85 (mg/kg)	13,431	10,407	6,817	7,253
26.	Sr 88 (mg/kg)	486,390	438,979	472,209	528,516
27.	Zr 90 (mg/kg)	0,049	0,061	0,056	0,037
28.	Nb 93 (mg/kg)	0,016	0,010	0,173	0,013
29.	Mo 98 (mg/kg)	3,391	3,241	3,457	3,540
30.	Ag 107 (mg/kg)	0,408	0,220	0,261	0,241
31.	Cd 111 (mg/kg)	28,150	30,523	15,730	8,511
32.	In 115 (mg/kg)	0,015	0,012	0,013	0,013
33.	Sn 118 (mg/kg)	0,602	0,256	0,321	0,398
34.	Sb 121 (mg/kg)	0,022	0,012	0,017	0,012
35.	Cs 133 (mg/kg)	0,799	0,466	0,140	0,171
36.	Ba 138 (mg/kg)	164,263	60,385	84,193	61,571
37.	Ta 181 (mg/kg)	0,006	0,005	0,009	0,005
38.	W 184 (mg/kg)	0,071	0,065	0,082	0,051
39.	Re 187 (mg/kg)	0,005	0,006	0,009	0,003
40.	Hg 202 (mg/kg)	1,161	0,605	0,476	0,451
41.	Tl 205 (mg/kg)	0,327	0,247	0,217	0,203
42.	Pb 208 (mg/kg)	14,701	22,456	15,332	23,070
43.	Bi 209 (mg/kg)	0,044	0,019	0,019	0,024
44.	U 238 (mg/kg)	5,036	4,406	5,307	5,173
45.	Остаток (Силикаты) %	58,3	58,3	62,5	54,5

Подготовка проб для ICP-масс-спектрального анализа**:** для определения элементного состава, от всех представленных на исследование объектов отбирали навески массой по 0,100 - 0,200 грамм в термостойкие контейнеры для разложения, приливали по 10 мл концентрированной азотной кислоты, помещали в микроволновую систему разложения Speedwave Xpert и разлагали при четырехступенчатом программировании мощности от 250 до 500 Вт и температуры от 180 до 220 °C. Полученные растворы охлаждали, количественно переносили в мерные колбы объемом 100 мл, осадок количественно сушили на фильтрах и взвешивали. Полученные растворы использовали для прямого ввода в спрей-камеру прибора ИСП-масс спектрометра Nexion 2000B (фирмы Perkin Elmer).

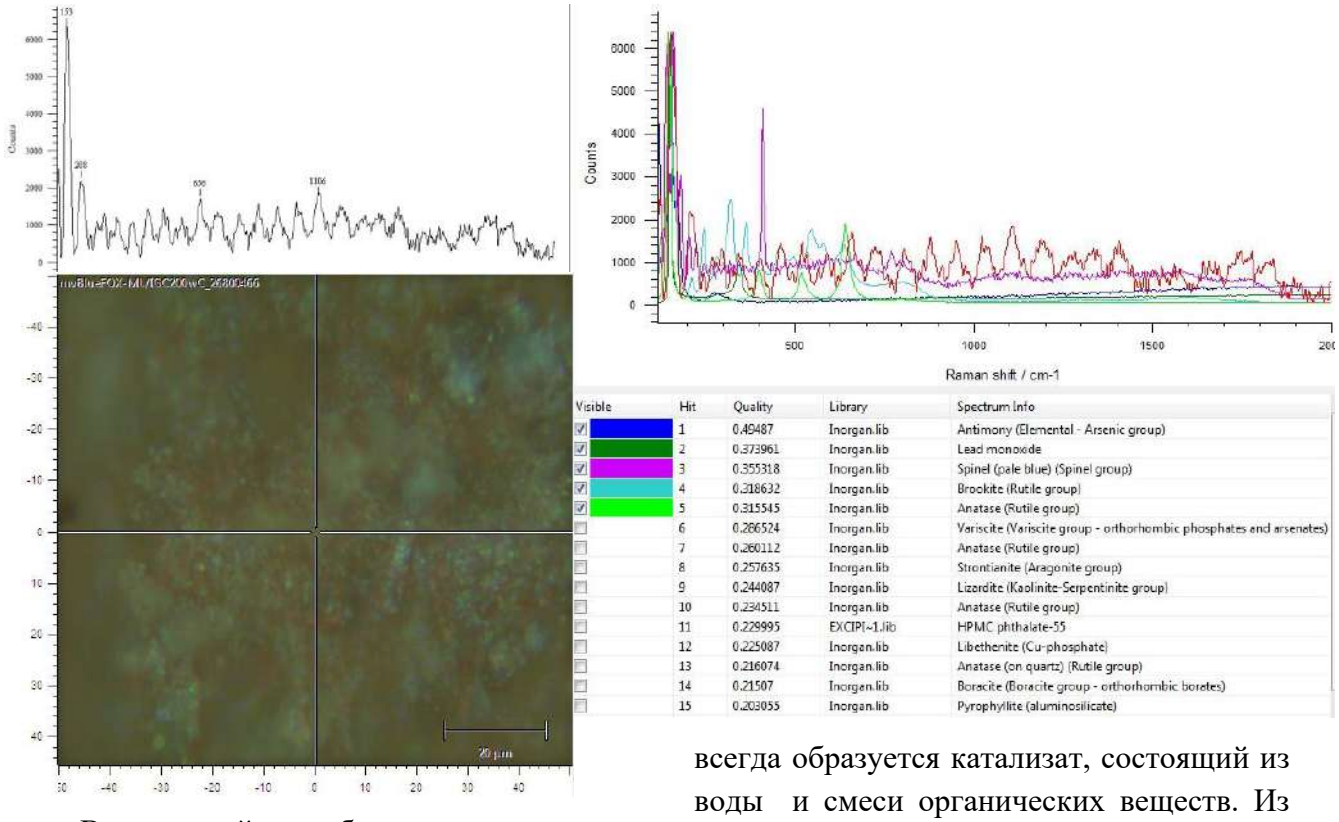
Параметры прибора: мощность плазмы 1200 Вт, время интегрирования 0,1 сек, скорость вращения перистальтического насоса - 0,1 об/сек. Остальные параметры прибора установлены в процессе настройки и неизменны в течении между периодами проведения технического обслуживания.

Калибровка прибора и количественный расчет проводились на основании мульти-элементных калибровочных стандартов фирмы «Perkin Elmer», 44 элемента.

Исследования данных образцов проводилось с использованием спектроскопии комбинационного рассеяния на InVia Raman Spectrometer производства компании «Renishaw»,

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Великобритания, при возбуждении линиями RL785 Class 3B Laser лазера с длиной волны излучения 785 нм. В процессе измерений использовалась дифракционная решётка с периодом 1200 линий/мм, а в качестве регистрирующего устройства - штатный детектор Renishaw CCD Camera..

Visible	Hit	Quality	Library	Spectrum Info
☑	1	0.49487	Inorgan.lib	Antimony (Elemental - Arsenic group)
☑	2	0.373961	Inorgan.lib	Lead monoxide
☑	3	0.355318	Inorgan.lib	Spinel (pale blue) (Spinel group)
☑	4	0.318632	Inorgan.lib	Brookite (Rutile group)
☑	5	0.315545	Inorgan.lib	Anatase (Rutile group)
☐	6	0.266524	Inorgan.lib	Variscite (Variscite group - orthorhombic phosphates and arsenates)
☐	7	0.260112	Inorgan.lib	Anatase (Rutile group)
☐	8	0.257635	Inorgan.lib	Strontianite (Aragonite group)
☐	9	0.244087	Inorgan.lib	Lizardite (Kaolinite-Serpentinite group)
☐	10	0.234511	Inorgan.lib	Anatase (Rutile group)
☐	11	0.229995	EXCIPI~1.lib	HPMC phthalate-55
☐	12	0.225087	Inorgan.lib	Libethenite (Cu-phosphate)
☐	13	0.216074	Inorgan.lib	Anatase (on quartz) (Rutile group)
☐	14	0.21507	Inorgan.lib	Boracite (Boracite group - orthorhombic boretes)
☐	15	0.203055	Inorgan.lib	Pyrophyllite (aluminosilicate)

В данной работе проводили каталитическую конденсацию диметилкетона (ДМК) с аммиаком в присутствии **КЦХФ-20** катализатора. Реакции взаимодействии ДМК с аммиаком осуществлялись в специальном проточном реакторе. Предварительными опытами установлено, что в данных реакциях целевые продукты со стабильными выходами синтезируются после индукции катализатора (4 - 5 часовой работы). Поэтому процессы обычно проводились в течение не менее 5 часов.

Также выяснено, что оптимальными являются: объем применяемого катализатора в реакторе 60 $см^3$, общая скорость подачи смеси компонентов в реакционную зону 92-93 $час^{-1}$. В изученных гетерогенно-каталитических процессах всегда образуется катализат, состоящий из воды и смеси органических веществ. Из него общепринятыми известными методами выделяли органическую часть и определяли ее состав в объемных процентах (об.%). Конверсия же исходных реагентов оценивалась по их прореагировавшим количествам.

Опыты проводили в интервале температур 300 - 420 °C. При этом и далее предварительными опытами установлено, что наилучший выход целевых продуктов достигается в случае исходного мольного соотношения ДМК и аммиака 1:2. В данных условиях **КЦХФ-20** катализатор работает до 55 часов, после чего активность начинает постепенно снижаться, очевидно, из-за коксоотложения на его поверхности. Выяснено, что использованный

катализатор эффективно может быть регенерирован при 450 - 500 °С в потоке воздуха.

На протекание изучаемой реакции существенно воздействует температура **(табл.4). Так,** в сравнимых условиях **с** повышением температуры до 380 °С выход основного продукта - 2,4,6-триметилпиридина (2,4,6-ТМП) возрастает до 62,4 %. В то же время конверсия ДМК составляет 86,5 %. Причем, в интервале температур 300 - 420 °С этот показатель увеличивается от **71,5** до 90,3 %.

Таблица 4

Влияние температуры на реакцию ДМК с аммиаком в присутствии **КЦХФ-20** катализатора (соотношение ДМК : аммиака 1:2)

Температура °С	Конверсия ДМК,%	Содержание в органической части катализата, %		
		2,4,6-ТМП	ацетонитрил	др. соединения
300	71,5	55,5	3,5	41,0
320	75,3	56,7	7,0	36,3
340	82,4	59,5	9,2	31,3
360	85,7	61,2	9,4	29,4
380	86,5	62,4	11,2	26,4
>400	90,3	56,3	**20,1**	23,6

Из приведенных данных видно, что с возрастанием температуры до 280°С синтез 2,4,6-ТМП увеличивается, *а* затем равномерно падает. В отличие от него выход ацетонитрила постоянно растет. При более повышенных температурах наблюдается деструкция образующихся продуктов, о чем свидетельствует образование сажи и изменение цвета катализатора. В использованных условиях **КЦХФ-20** катализатор эффективно работает до 90 часов, после же регенерации в токе воздуха почти полностью восстанавливает свою первоначальную активность.

Таким образом, систематически исследованы каталитические реакции ацетилена и диметилкетона с аммиаком для синтеза пиридиновых оснований. Установлено, что в зависимости от природы использованных исходных реагентов можно проводить целенаправленные синтезы алкил пиридинов. Предложены основные принципы подбора и методики приготовления активных и селективных катализаторов для синтеза пиридиновых оснований Разработаны 7 каталитических систем с применением оксидов ряда металлов переменной валентности. Изучено физико-механические свойства: механическая прочность 37,3 - 48,6 кг/см^2, удельная поверхность 132,6 - 278,2 м^2/г, пористость 0,31 - 0,71 см^3/г, насыпная масса 0,60 - 0,93 г/см^3 и длительности пробега от 51 до 250 час разработанных катализаторов. Исследовано адсорбция ацетилена на поверхности катализаторов серии **ЦБ и КЦХФ** и определено определенные закономерности. Установлено, что эффективным катализатором синтеза 2,4,6-триметилпиридина из диметилкетона и аммиака служит оксиды цинка и хрома (III), фториды кадмия и алюминий на носителе

бентоните. Катализатор селективно ведет процесс, обеспечивает хороший выход 2,4,6-триметилпиридина (55,5 - 72,7 %) и работает в относительно пониженных температурных 300 - 360 °C длительное время с постоянной активностью.

Литературы:

1. **Vishnu Ji Ram**, **Arun Sethi**, **Mahendra Nath**, **Ramendra Pratap**. **The Chemistry of Heterocycles**. Nomenclature and Chemistry of Three-to-Five Membered Heterocycles. Chapter 5 - Five-Membered Heterocycles. 2019, Pages 149-478. **https://doi.org/10.1016/B978-0-08-101033-4.00005-X**
2. **José Sebastião, Santos Neto Gilson Zeni**. Ten years of progress in the synthesis of six-membered *N*-heterocycles from alkynes and nitrogen sources. **Tetrahedron**. **Volume 76, Issue 4**, 24 January 2020, 130876.
3. **https://doi.org/10.1016/j.tet.2019.130876**.
4. **Justin M.Lopchuk**. Five-Membered Ring Systems: Pyrroles and Benzo Analogs. **Progress in Heterocyclic Chemistry**. **Volume 31**, 2020, Pages 223-280.
5. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819962-6.00006-3.
6. William R. Dolbier, Zhaoyun Zheng. Use of 1,3-dipolar reactions for the preparation of SF5-substitutedfive-membered ring heterocycles. Pyrroles and thiophenes. Journal of Fluorine Chemistry. Volume. 132, Issue 6 June 2011 Pages 389-393.
7. Justin M. Lopchuk. Five-Membered Ring Systems: Pyrroles and Benzo Analogs. **Progress in Heterocyclic Chemistry**. **Volume 30**, 2018, Pages 111-168. **https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102788-2.00006-4**.
8. Анисимова Н.А. Химия гетероциклических соединений. Ч.1. Основы номенклатуры. Моногетероциклические соединения с одним гетероатомом: учебное пособие; ВШТЭ СПбГУПТД. – СПб., 2017. -81 с.
9. Huining Tea, Liandi Wang, Tinting Liu and Zhengkun Yu. Universal complex catalyst Ru (II) -NNP for the synthesis of multisubstituted pyrroles and pyridines. Organometallic 2017, 36 (24), 4936-4942. DOI: 10.1021 / acs.organomet.7b00774.
10. Юсупов Д., Туробджонов С. М., Асадуллаев М.А. Каталитический синтез пиридинов на основе ацетилена. Ташкент //Известия вузов, 1998. № 1-4. С. 56-58.
11. Реактивы и особое чистое вещества: Науч.техн.сб. / Шиханов В.А., Ивановский А.П., Кутьин А.М., Коршунов М.А. // Вып. 3. - М. - 1976. - С. 33-34.
12. Боровой В.Ю. Синтез пиридина из производных бензола и циклических алканов. Молодой ученый. - 2018. №34 (220). -С.1-4.
13. А.с. 116883 РФ. Способ получения 2,4- и 2,6-диметилпиридинов и 2,4,6-триметилпиридина /Верещагин Л.И., Котляровский И.Л. // 1958. - №12.
14. Пат. 22579 Япония. Способ получения 2,6-диметилпиридина / Микамо Кадэо, Вада Ясуо, Ясудо Фунти, Ниьа Иосикадзу // РЖхим. - 1973. - 4Н220П.
15. Пат. 966264 Англия. Prodaction of alkyl pyridines / Hargvave Kenneth Raymond // РЖхим. - 1966. - 12Н 190П.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ORGANIZATION OF OFFENSE PREVENTION WITH MUNICIPAL BODIES OF STATE AUTHORITY

Abdukhalilov Kh.D [1]

[1] Cadet of the third training course of the 328-group of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737494

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

development, analysis, employee, nihilism, poster, bulletin.

ABSTRACT

One of the most important tasks of any state is crime prevention and crime prevention. The development of antisocial ideas is inextricably linked with the problem of its prevention. At that time, human society did not know other ways to overcome it, except for the most severe punishments for criminals, taking into account the development of social relations, the formation of legal knowledge of the essence of social processes, their refraction in individual cognition, society increasingly became to real possibilities and means of prevention as separate types of crime and individual, specific socially dangerous acts.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИИ С МУНИЦИПАЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Абдухалилов Х.Д

[1] Курсант третьего учебного курса 328-группы Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

разработка, Анализ, сотрудник, нигилизм, афиша, бюллетен.

АННОТАЦИЯ

Один из самых важных задач любого государства являтся профилактика правонарушений и предотвращение преступности. Развитие антисоциальных идей неразрывно сопряжена с проблемой ее предупреждения. В те времена человеческое общество не знало других путей её преодоления, кроме самых тяжелых наказаний преступникам, с учетом развития общественных отношений, формирования юридических знаний сущности социальных процессов, их преломление в индивидуальном познанинии общество все чаще стало к реальным возможностям и средствам предупреждения как отдельных видов преступности, так и отдельных, конкретных общественно опасных деяний.

Юристы даже в своих работах доказывали, что социалиный выигрыш такого способа решения проблемы, которой самоочевиден и понятен. Теперь перед ними встала другая задача – задача разработки и внедрения в общественную политику действующих и эффективных мер предупреждения преступности. Для решения таких проблем огромное внимание уделяется с точки зрения криминологичечкой направленности.

В криминологической литературе имеет место и другой подход. Иногда часть деятельности по снижению уровня

преступности, которая находится за рамками правоохранительной деятельности, обозначается термином “предупреждение преступности” [1]

Принимаемые в некоторых странах новые законодательные акты обязывают органы самоуправления граждан и охраны правопорядка взаимодействовать на основе партнерства. Такое сотрудничество может охватывать разные вопросы – например, принятие решений об определении участков и времени их потрулирования и моторизированными нарядами сотрудников осуществляющих профилактику, предостовление консультаций гражданам о мерах по предупреждению возможных преступлений.

По этому в некоторох странах могут существовать весомые аргументы в пользу учреждения муниципиальных органов, сотрудники которой были бы с состоянии оптимальным образом учитывать причины выражаемого публикой беспокойства и поддерживать связи с местными жителями в вопросах преступности и пропаганде мер её профилактике. Они хорошо знакомы с местными условиями и находятся выгодном положении для того, чтобы формировать у представителей территориальной общины чувство доверия. Они могут участвовать в районных совещаниях с представителями заинтересованных ведомств и вносить вклад в создание планов предотвращения преступлений против порядка, но и всей преступности. [2]

Анализ нормативно-правовой базы данной деятельности позволяет выделить следующие направления по совершенствованию правового регулирования :

во – первых разработка нормативно правового акта по взаимодействию органов внутренних дел с органами участвующие в профилактике правонарушений на местах, то есть с муниципиальными органами.

во – вторых выявление и устранение пробелов и недостатков в действующих законах и исключить норм терявших свою силу.

в – третьих разрабатывать эффективную коммуникационную стратегию, используя все методы – афишы, бюллетени информационных связей, процедуры рассмотрения жалоб, встречи с общественными и местными политическими организациями, районные форумы, комиссия граждан и группы взаимодействия.

В статье 121 Конституции Республики Узбекистан закреплено, что в защите законности и правопорядка, прав и свобод граждан правоохранительным органам могут оказывать содействие общественные объединения и граждане, в связи с чем, созданные опорные пункты милиции играют важную роль в реализации общественности подобных правовых возможностей. [3]

В этих целях между Академией МВД Республики Узбекистана и с Корейским национальным полицейским университетом состоялось видеоконференцсвязь, где были обсуждены вопросы подготовки сотрудников правоохранительных органов. Стороны обменялись мнениями об обеспечении мира и стабильности в сложной ситуации в

[1] Криминология. Учебник для юридических вузов / Под общ. ред А.И. Долговой. М.: ИНФРА М-НОРМА, 1997. С. 319 – 320)

[2] **Учебное пособие Профилактика преступности в городах стр 37**

[3] Коституция Республики Узбекситан 2021 год

регионе и мире, обмене опытом в борьбе с такими угрозами, как терроризм, экстремизм, торговля людьми, киберпреступность, обучении сотрудников правоохранительных органов через развитие полицейского образования. Представители Корейского национального полицейского университета с удовлетворением отметили, что реализуются перспективные программы, направленные на развитие науки и образования между нашими странами. В последние годы в Узбекистане эффективно созданы филиалы и совместные центры ведущих южнокорейских университетов.[4]

Одним из недостатков нашей деятельности является необъективная, необоснованная критика со стороны СМИ, отсутствие сотрудничества пресс-службы ОВД со СМИ.

По устранению вышеуказанных недостатков мы предлогаем : принятие нормативно-правовой базы направленное на обеспечения защиты сотрудников ОВД от агитационных материалов в сети интернет и в печати, повышение правовой культуры населения, развитие чувства уважения Закона, борьба против правого нигилизма, а также повышения профессионализма у сотрудников ОВД путем организации специализированных тренингов, а также лекционных и семинарских занятий и внедрение на законодательном уровне понятия «штатный репортёр». Данная программа заключает в себе закрепление работника СМИ (репортёра) к определенным территориям для всестороннего сотрудничества их с инспекторами профилактика направленные на обеспечение гласности и прозрачности в деятельности сотрудников ОВД.

Литературы:

1. **Vishnu Ji Ram**, **Arun Sethi**, **Mahendra Nath**, **Ramendra Pratap**. **The Chemistry of Heterocycles**. Nomenclature and Chemistry of Three-to-Five Membered Heterocycles. Chapter 5 - Five-Membered Heterocycles. 2019, Pages 149-478. **https://doi.org/10.1016/B978-0-08-101033-4.00005-X**
2. **José Sebastião, Santos Neto Gilson Zeni**. Ten years of progress in the synthesis of six-membered *N*-heterocycles from alkynes and nitrogen sources. **Tetrahedron**. **Volume 76, Issue 4**, 24 January 2020, 130876.
3. **https://doi.org/10.1016/j.tet.2019.130876**.
4. **Justin M.Lopchuk**. Five-Membered Ring Systems: Pyrroles and Benzo Analogs. **Progress in Heterocyclic Chemistry**. **Volume 31**, 2020, Pages 223-280.
5. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819962-6.00006-3.
6. William R. Dolbier, Zhaoyun Zheng. Use of 1,3-dipolar reactions for the preparation of SF5-substitutedfive-membered ring heterocycles. Pyrroles and thiophenes. Journal of Fluorine Chemistry. Volume. 132, Issue 6 June 2011 Pages 389-393.
7. Justin M. Lopchuk. Five-Membered Ring Systems: Pyrroles and Benzo Analogs. **Progress in Heterocyclic Chemistry**. **Volume 30**, 2018, Pages 111-168. **https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102788-2.00006-4**.

[4]Akad.mvd.uz

8. Анисимова Н.А. Химия гетероциклических соединений. Ч.1. Основы номенклатуры. Моногетероциклические соединения с одним гетероатомом: учебное пособие; ВШТЭ СПбГУПТД. – СПб., 2017. -81 с.

9. Huining Tea, Liandi Wang, Tinting Liu and Zhengkun Yu. Universal complex catalyst Ru (II) -NNP for the synthesis of multisubstituted pyrroles and pyridines. Organometallic 2017, 36 (24), 4936-4942. DOI: 10.1021 / acs.organomet.7b00774.

10. Юсупов Д., Туробджонов С. М., Асадуллаев М.А. Каталитический синтез пиридинов на основе ацетилена. Ташкент //Известия вузов, 1998. № 1-4. С. 56-58.

11. Реактивы и особое чистое вещества: Науч.техн.сб. / Шиханов В.А., Ивановский А.П., Кутьин А.М., Коршунов М.А. // Вып. 3. - М. - 1976. - С. 33-34.

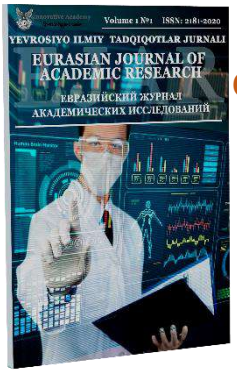
12. Боровой В.Ю. Синтез пиридина из производных бензола и циклических алканов. Молодой ученый. - 2018. №34 (220). -С.1-4.

13. А.с. 116883 РФ. Способ получения 2,4- и 2,6-диметилпиридинов и 2,4,6-триметилпиридина /Верещагин Л.И., Котляровский И.Л. // 1958. - №12.

14. Пат. 22579 Япония. Способ получения 2,6-диметилпиридина / Микамо Кадэо, Вада Ясуо, Ясудо Фунти, Ниьа Иосикадзу // РЖхим. - 1973. - 4Н220П.

15. Пат. 966264 Англия. Prodaction of alkyl pyridines / Hargvave Kenneth Raymond // РЖхим. - 1966. - 12Н 190П.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LEGALITY OF GOVERNOR'S DECISIONS IS UNDER CONTROL. JUDICIAL CONTROL, TODAY'S AND FUTURE HISTORY ISSUES

Toshov Ikromjon Murodilloevich [1]

[1] Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan Master's student, judge of Bukhara regional court

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737517

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

judicial control, administrative relations, legality of decisions of local public administration authorities, legal system, property relations, organizational and legal relations.

ABSTRACT

Work is underway to ensure the full independence of the judiciary, which is an independent branch of government, in order to increase the confidence of our people in the judicial system, in this regard, some problematic issues arise regarding the balance of the principle of separation of the judiciary. powers.

For example, the separation of powers and the absence of judicial control mechanisms in local self-government bodies under the leadership of the governor raise unresolved issues of law enforcement and prevention of violations in this institution of power and, ultimately, arouses well-founded objections from our people.

This article is devoted to this issue, the problems in this area that have arisen as a result of the master's thesis are studied in detail, the existing problems and shortcomings in this area are studied in detail, scientifically and practically grounded proposals and recommendations are given.

Relevance of the research topic From the first days of Uzbekistan's independence, we set ourselves the goal of building a democratic state based on the rule of law. For this, a number of regulatory legal acts have been adopted and measures have been taken to implement them. Reliable protection of the rights and freedoms of citizens, the interests of society and the state, the achievement of justice are defined as the main tasks of the judicial system of the Republic of Uzbekistan.

Today is the time to strengthen judicial control over the decisions of local authorities.

Judicial control should be strengthened to ensure the correct application of the law by local public authorities, retaining the elements of the previous totalitarian regime, administration, and not violating the rights of citizens.

However, in the context of large-scale construction work in every region and city of the country, violations of the rights of landowners are widespread in the seizure of land by citizens and legal entities for state and public needs.

Therefore, it is necessary to establish judicial control over the activities of local authorities. At the same time, it is necessary to express your attitude towards violations during the trial.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ҲОКИМ ҚАРОРЛАРИНИНГ ҚОНУНИЙЛИГИ СУД НАЗОРАТИДА. СУД НАЗОРАТИ, ТАРИХИ БУГУН ВА КЕЛАЖАКДАГИ ИСТИҚБОЛЛИ МАСАЛАЛАР

Тошов Икромжон Муродиллоевич [1]

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси магистратура тингловчиси, Бухоро вилоят суди судьяси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

суд назорати, маъмурий муносабатлар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг қонунийлиги, ҳуқуқий тизим, мулкий муносабатлар, ташкилий-ҳуқуқий муносабатлар.

ANNOTATSIYA

Ҳокимиятнинг мустақил тармоғи бўлган суд ҳокимиятини тўлақонли мустақиллигини таъминлаш, халқимизнинг судга бўлган ишончини ошириш бўйича олиб борилаётган ишлар, бу борада ҳокимиятларнинг бўлиниш принципининг мувозанати бўйича айрим муаммовий масалалар борки, ушбу масалалар ўз ечимини кутиб ётмоқда.

Биргина, мисол сифатида ваколатларнинг тақсимланиши ва ҳоким бошчилигида маҳаллий давлат ҳокимияти органларида суд назорати механизмларининг кенг жорий этилмаганлиги ушбу ҳокимият тармоғи институтида қонун ижроси ва қонунбузарликларнинг олдини олиш бўйича ечимини кутаётган муаммоларни ва пировардида халқимизнинг асосли эътирозларини келтириб чиқармоқда.

Мазкур масалани ушбу мақола доирасида ёритиб, соҳадаги ечимини кутаётган муаммоларни магистрлик диссертация ишининг натижаси сифатида соҳада мавжуд бўлган муаммо ва камчиликлар атрофлича ўрганилиб, уларни бартараф этиш борасида илмий ва амалий жиҳатдан асослантирилган таклиф ва тафсиялар берилган.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги Ўзбекистон мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ҳуқуқий демократик давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Бунга эришиш учун бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди ва уларнинг ижроси бўйича чора-тадбирлар амалга оширилди. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш, одил судловга эришиш эса Ўзбекистон Республикаси суд тизимининг асосий вазифалари этиб белгиланди.

Бугунги кунда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорлари устидан суд назоратини кучайтириш даврнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Собиқ тоталитар тузуми, маъмурий буйруқбозлик элементлари сақланиб келинаётган маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қонунларни тўғри қўллаш, фуқароларнинг ҳуқуқларини бузмаслик мақсадида суд назоратини кучайтириш лозим.

Биргина, республикамизнинг ҳар бир туман-шаҳарларида қурилиш ишлари кенг миқёсида олиб борилаётган бир шароитда туман-шаҳар ҳокимлари томонидан фуқаро ва юридик шахсларга тегишли кўчмас мулк объектлари ер майдонларини давлат ва жамият эҳтижлари учун олиниш жараёнида мулкдорларнинг ҳуқуқлари бузилиш ҳолатлари кенг миқёсида учрамоқда.

Шунинг учун маҳаллий давлат ҳокимияти органлари

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

фаолияти устидан суд назоратини ўрнатиш албатта лозим. Бунда албатта суд низони кўриш мобайнида қонунбузилиш ҳолатларига ўз муносабати билдириб бориш керак.

Кириш.

Ўзбекистон мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ҳуқуқий демократик давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйилди. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш, одил судловга эришиш эса Ўзбекистон Республикаси суд тизимининг асосий вазифалари этиб белгиланди. Суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва либераллаштириш борасида олиб борилган кенг кўламли ишлар қаторида суд ҳокимиятини ислоҳ қилиш, судни ҳокимиятнинг мустақил тармоғи сифатида ислоҳ қилиш, жазолаш қуроли эмас, балки қонунларнинг қатъий ижро этилишини, мамлакатимизда демократик ислоҳотларнинг изчил ривожланишини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган органга айлантириш бўйича ҳокимиятлар бўлиниши назариясида суд ҳокимиятининг маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунийлиги устидан назорат функцияларини ишлаб чиқиш долзарб вазифалар ва ўзаро тийиб туриш механизмларидан бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот усуллари. *Ушбу мақолани ёзишда тарихий, сиёсий фанни қиёсий таҳлил қилиш, назарий, умумий мантиқ ва башорат қилиш усулларидан фойдаланилган. Хусусан, Европа ва Америкада тарихий даврларда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари қонунийлиги юзасидан суд назоратининг ўрнатилиши хусусиятлари хронологик ёндашувлар билан қамраб олинган бўлса, шахслар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар ва халқлар, халқлар ва давлатларнинг ривожланиши таққослаш усули ёрдамида таҳлил қилинди. таҳлил. Умумий мантиқ ва башорат қилиш усуллари, сиёсий институтлар ва сиёсий жараёнлар, сиёсий маданият ва халқаро тизимлар орқали уларнинг механизмлари ва воситалари ўрганилди.*

Натижалар ва мунозаралар*. Ушбу мақолада маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари қонунийлиги устидан суд назорати аҳамияти ва такомиллаштириш масалалари тасвирланган. Юриспруденцияда суд назорати тушунчаси муноазаралигича қолган бир шароитда мазкур мавзу кенг маънода суд назоратига тавсиф берилган ва бу борадаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш масалалари таҳлил қилинган.*

Бу албатта ҳар иккала ҳокимиятларнинг мустақил тармоғида ўзаро тийиб туриш ва таъсир пировард мақсадида қонунийликни таъминлашга ёрдам бериши ёритилган

Хулоса. *Мақолада маҳаллий ижро ҳокимияти органлари ва уларнинг қарорлари қонунийлигини таъминлашнинг бир воситаси суд назорати эканлиги ва бу самарали ричак калиги, бу борадаги ҳуқуқий муносабатларни такомиллаштириш замон талаби эканлиги омиллари батафсил кўриб чиқилган.*

Кириш. Ҳокимиятлар бўлинишида мустақил ҳокимият тармоғи бўлган суд ҳокимиятини тубдан такомиллаштиришга, суднинг жамиятдаги нуфузини оширишга қаратилган ҳаракатлар, умуман олганда давлатдаги барча ислоҳотлар марказида турган инсон, унинг шаъни ва қадр қимматини олий қадрият саналишига,

давлат органларининг асосий фаолияти халқни рози қилишга қаратилган ислоҳотлар ўз натижасини эртага эмас бугунги кунда бериши кераклиги жамиятда ижтимоий адолатни ўрнатишга бўлган мақсад сари олиб борилмоқда.

Давлатимиздаги ҳар бир инсон онгида аввалдан қонун устиворлиги, бузилган ҳуқуқ ва манфаатлари албатта суд орқали ҳимояланишга бўлган ишончини шакллантирмас эканмиз, ислоҳотларимиздан кутилаётган натижаларни, инвесторларнинг мулк ҳуқуқларини ва мулкдор ҳуқуқларининг кафолатларини етарли даражада таъминлаш мушкул.

Шу билан бирга давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бири бўлиб қоладиган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, суднинг ҳокимиятлар бўлинишидаги мустақил ҳокимият сифатидаги нуфузи ва тўлақонли мустақиллигини таъминлаш, ҳокимиятларнинг бошқа тармоғи, хусусан ижро ҳокимияти билан ўзаро таъсир ва тийиб туриш механизмларининг ҳуқуқий асослари тўла ишлаб чиқилмагани, ижро ҳокимияти органларининг, хусусан маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қонун устиворлигини таъминлаш бўйича суд назорати имкониятларидан қонунийликни таъминлаш борасида ўз ечимини кутиб ётган масалалардан десак хато бўлмайди.

2019–2020 йилларда маъмурий судлар томонидан 31 минг 322 та ариза кўрилиб, улардан 21 минг 272 таси ёки салкам 70 фоизи қаноатлантирилган, шу жумладан ҳокимларнинг 3 мингга яқин қарори ноқонуний деб топилиб, фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланган.

Кўриниб турибдики, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорлари қонунийлигини суд ва одил судлов орқали таъминлаш қонунийликни таъминлашнинг самарали воситаларидан.

Бу борадаги хорижий тажрибани ўрганиш ва миллий қонунчилиигимиз негизларини инобатга олиб тадқиқ қилиниши ўз ечимини топмай келаётган ҳокимиятлар бўлинишининг классик назариясини рўёбга чиқариш бўйича ўзаро тийиб туриш механизмини реал таъминлашни замоннинг ўзи кўрсатмоқда.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг қонунийлиги устидан суд назорати маълум маънода маъмурий ҳуқуқнинг моҳиятидир.

Бу, маҳаллий давлат ҳокимияти органининг қонуний ваколатларини рўёбга чиқаришини текшириш учун давлат сиёсатининг энг мақбул усулдир. Расмий қарор ёки маъмурий ҳужжатнинг суд жараёни доирасида ўрганилиши мумкин бўлган жиҳатларига давлат органининг ваколатлари, давлат органининг қонуний ваколатлари доираси, тартиб-таомилнинг етарлилиги ва одиллиги, олинган далилларни суд жараёнида текшириш одил судловни таъминлашга оид мазкур масалага киради. Кейинчалик бу ўз-ўзидан превентив характер касб этиб бошқа маҳаллий давлат ҳокимияти органларида қарорлар қабул қилишда ўзининг таъсири ўтказмасдан қолмайди.

Асосий қисм.

Суд назорати илмий жиҳатдан анча мунозарали тушунчадир. Суд назорати объекти бу норматив актлар, шунингдек давлат органлар ва мансабдор шахсларнинг муайян ҳуқуқий оқибатларга олиб келадиган ҳаракатлари (ҳаракати ва ҳаракатсизлиги) киритиш мумкин. Шу муносабат билан, суд назорати концепциясида суд ҳокимияти ва суд бошқаруви соҳасидаги мансабдор шахсларнинг юрисдикцияга боғлиқ

бўлмаган функцияларини киритиш мумкин.

Суд назоратининг учта функцияси бор. Биринчидан, бу қуйи судларнинг нотўғри қарорларини бекор қилиш орқали адолатни таъминлайди; Иккинчидан, апелляция судлари қуйи судларнинг ишини назорат қилади; Учинчидан, ижро ҳокимият органлари ҳужжатларининг қонунийлигини назорат қилади.

К.Бретсшнайдернинг таъкидлашича, суд назоратининг мақсади халқнинг демократик жараёнлардаги иштирокини сақлаб қолишдир. Суд назорати фуқароларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳукуматга қарши туришда муҳим рол ўйнайди..

Суднинг назорат фаолияти маълум процессуал доирада амалга оширилади, унинг тартиботи процессуал қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Суд назорати одил судлов шаклида, конституциявий, фуқаролик, маъмурий ёки жиноий суд ишларини юритиш, шунингдек бошқа юрисдикция шаклларида кўриб чиқиш ва ҳал қилиш йўли билан амалга оширилиши мумкин.

В.А. Ржевский ва Н.М. Чепурновалар юқоридаги фикларга қарши чиқадилар. Жумладан, улар суд назорати ва одил судлов каби суд фаолиятининг турларини (шаклларини) қатъий равишда бир-биридан кескин фарқлайдилар, чунки суднинг назорат қилиш фаолияти одил судлов доирасидан ташқарига чиқади.

Юқоридаги фикрга қисман қўшилиш мумкин. Лекин суд иш юритуви маълум маънода суд назорати билан боғлиқдир. Мисол учун, маъмурий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш фаолиятини айтиш мумкин.

Шунинг учун ҳам баъзи олимлардан томонидан суд назоратини суд функцияни амалга оширувчи ёрдамчи тизим билан боғлашади.

Бироқ, бир қатор олимларнинг фикрича, суд назорати суд тизимининг алоҳида функцияси сифатида кўриб чиқилиши мумкин эмас. С.К. Загаинованинг таъкидлашича, суд ҳокимияти норматив ҳуқуқий-ҳужжатларни кўриб чиқиш ва ҳал қилишда назоратни амалга оширади. Шунинг учун суд конституциявий назоратни амалга ошириш вазифа эмас, балки одил судлов олдида турган вазифалардан биридир.

Ушбу фиркга қўшилиш мумкин. Суд назорати суд иш юритувининг муҳим қисми ҳисобланади. Мисол, учун идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳақиқий эмас деб топиш махсус процессуал тартибда амалга оширилади.

С.В.Никитиннинг таъкидлашича, одил судловни амалга ошириш суд ҳокимиятининг асосий фаолият йўналишидир. Суд назорати ва одил судлов функционал нуқтаи назардан ўзаро боғлиқ, аммо суд тизими фаолиятининг турли томонларини (жиҳатларини) тавсифловчи турли хил юридик категориялардир.

Буюк Британиялик ҳуқуқшунос А.Стрит томонидан суд назорати тушунчаси шахснинг конституциявий ҳуқуқи билан боғланади. Яъни шахс ўзининг Конституциявия ва қонунларда белгиланган ҳуқуқларини ҳукуматнинг ноқонуний қонуности ҳужжатларидан суд назорати орқали ҳимоя қила олиши керак.

Шу муносабат билан шуни таъкидлаш керакки, юқори суд инстанциялари томонидан суд ҳужжатларининг қонунийлиги ва ҳақиқийлигини текшириш назорат характерига эга. Бироқ, белгиланган аниқ процессуал фаолиятни суд назорати концепциясига киритиш мақсадга мувофиқ эмас, чунки давлат ҳокимиятининг

мустақил тармоғи сифатида суд ҳокимиятининг назорат функциялари биринчи навбатда бошқа куч тузилмаларининг ҳаракатларининг қонунийлигини назорат қилишга қаратилган. Ушбу ташқи назорат функциялари бир қатор умумий тамойилларга, қонунларга, хусусиятларга ва бошқаларга эга бўлиб, уларни суд назорати ягона концепцияси билан бирлаштиришга асос беради. Шу маънода, суд назорати адлия доирасида амалга ошириладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, давлат ҳокимияти органлари ва мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан ташқи назоратдир.

Айрим тадқиқотчилар томонидан суд назорати тушунчасинни конституциявий назорат асосида таҳлил қилинганлигини кузатиш мумкин. Яъни, назоратни тушунишда асосий эътибор низоли норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг норматив тартибга мувофиқлигини текширишга қаратилган бўлади. Бу борада, Н.В. Витрукнинг таъкидлашича, конституциявий назорат бу юридик шахсларнинг хатти-ҳаракатлари, қарорлари ва ҳаракатларининг конституциявийлигини текширишдир.

Мазкур фикрга қисман қўшилиш мумкин. Суд назорати фақатгина конституциявийликни таъминлашга хизмат қилмаслик керак, бошқа қонунларда белгиланган ҳуқуқ ва эркинликларни ҳам ҳимоя қилишини лозим.

Т.В. Паршинанинг фикрига кўра, суд назорати ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунийлиги устидан суд назорати ҳисобланиб, бу судларда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга ошириладиган, қонун ҳужжатларининг талабларга мувофиқлигини текшириш бўйича суд фаолиятидир. Мазкур таърифда айрим жиҳатлар очиб берилмаган. Жумладан, мурожаат қилувчи субъектлар, қонун ҳужжатлари доираси ва махсус процессуал тартибот каби масалалар акс этмаган.

Шу нуқтаи назардан, суд назорати тушунчасига қуйидагича муаллифлик таърифи бериш мумкин: “Суд назорати бу жисмоний ва юридик шахсларнинг Конституция ва қонунларда белгиланган ҳуқуқ, эркинликлари ва қонуний манфаатарини ҳимоя қилиш мақсадида конституциявий ва маъмурий суд иш юритув тартибида амалга ошириладиган суд фаолиятидир”.

Суд назорати суд томонидан маъмурий ҳужжат ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш жараёнида юзага келадиган ҳуқуқий муносабатлар нуқтаи назаридан тавсифланиши мумкин, чунки бу ҳуқуқий муносабатлар суд ишларининг алоҳида тоифасини ташкил этади. Бироқ, ушбу қарашлар бизга суд норматив назоратининг ўзига хос хусусиятларини тўлиқ акс эттиришга имкон бермайди, чунки суднинг одил судлов (суд жараёни) доирасида амалга ошириладиган ҳар қандай назорат фаолияти суд процесслари доирасида амалга оширилади.

Ўзбекистон қонунчилиги асосида суд назоратининг қуйидаги хусусиятлари ажратиб кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, суд назорати қонун ижодкорлиги соҳасида суд ҳокимиятининг мустақил функциясидир. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни текшириш бўйича суд ваколатларининг аниқ даражада амалга оширилиши суд ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлайди ва бутун ҳуқуқий тизим балансини сақлашнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади. Шу муносабат билан суд

назоратини суд тизимининг мустақил функцияси деб айтиш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг "Судлар тўғрисида"ги Қонуннинг 4-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган. Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси "Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида"ги қонуннинг 2-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият ҳужжатларининг Конституцияга мувофиқ лиги тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш бўйича доимий фаолият кўрсатувчи суд ҳокимияти органидир.

Иккинчидан, суд назорати бу судларнинг маъмурий ҳужжат ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни текшириш бўйича ҳаракатларидир. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар устидан суд назорати Ўзбекистон Республикаси Конституциявий ва Олий суди томонидан амалга оширилади. Суд томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатни текшириш унинг қонунийлигини аниқлаш мақсадида амалга оширилади. Суд меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатни Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва юқори юридик кучга эга эканлигини текширади. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатни текшириш натижасида суд унинг қонунийлигини тасдиқлайди ёки ноқонуний деб тан олади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаши кодексига кўра, суд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланган фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузган деб ҳисобласа, ушбу идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни тўлиқ ёки қисман ҳақиқий эмас деб топиш мумкин.

Учинчидан, суд назорати суд ҳал қилув қарорлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро таъсирининг шаклларидан биридир.

Юридик адабиётларда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро таъсири масаласи чуқур ўрганилмаган. "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро таъсири" тушунчаси таҳлил қилинмаган ва унинг илмий таърифи ишлаб чиқилмаган.

Суд ҳал қилув қарорлари ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро таъсири масалаларининг чуқурлиги, мураккаблиги ва кўп қирралилигини ҳисобга олиб, биз фақат суд қарорларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга таъсир қилиш асосий шаклларининг хусусиятларига тўхталамиз.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг юридик кучдан маҳрум қилиниши унинг ҳақиқий эмас деб эътироф этилишини ва шунга мос равишда тўлиқ қонуний дисквалификациясини ва тартибга солувчи тизимдан чиқарилишини англатади[i].

Суд ҳал қилув қарорининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг тартибга солиш хусусиятларига таъсири уни ҳақиқий эмас деб тан олиниши билан ифодаланади. Натижада уни қўлламасликка эришилади.

Суд ҳал қарори нафақат суд назорати объекти бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатга, балки ноқонуний норматив-ҳуқуқий ҳужжатга асосланган

қоидаларни ўз ичига олган бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ҳам таъсир қилиши мумкин. Лекин, мазкур тартибот миллий қонунчилигимизда мавжуд эмас. Амалдаги қонунчиликка кўра, суд норманазорати объекти бўлган ҳужжат жисмоний ва юридик шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузаётган ҳужжат ҳисобланади. Суд фақатгина ушбу ҳужжатни текшириши мумкин.

Суд ҳал қарори норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг тартибга солувчи таъсирини тўғирлаш воситаси сифатида ҳам хизмат қилиши мумкин. Агар норматив-ҳуқуқий ҳужжатдаги қоидалар чекланган тарзда баён қилинган бўлса, суд унга шарҳ бериши мумкин.

Демак, суд назорати суд қарорининг қонуний кучга эга бўлмаган ҳужжатни бекор қилиш, ҳужжатнинг тартибга солиш таъсирини тўхтатиб туриш, шунингдек, суд томонидан ноқонуний деб тан олинган қоидаларни норматив равишда такрорлашга тақиқ орқали норматив-ҳуқуқий ҳужжатга таъсир кўрсатади.

Тўртинчидан, суд назорати бу Конституциявий суд ва маъмурий судларнинг процессуал фаолиятидир. Идоравий норматив ҳуқуқий ҳужжатнинг қонунийлигини текшириш маъмурий процессуал қонунчилигида белгиланган қоидаларга мувофиқ одил судлов доирасида амалга оширилади. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунийлигини суд муҳокамаси доирасидан ташқарида текшириш бўйича суд фаолиятига йўл қўйилмайди ва бундай текшириш натижалари юридик аҳамиятга эга бўлмаслиги мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Зеро, республикамиздаги барча фуқаро ва юридик шахслари ўзининг бузган ва манфаатларига даҳл қилган маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорлари юзасидан суд орқали низолашиш, суд орқали ҳимояланиш кафолатларини кенгайтириш орқали маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолиятида қонунийликни таъминлаш имконини яратади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nobuyoshi Ashibe, Kenpo [Constitution]326,329 (Iwanami Shoten 2011).
2.https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html
3. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон
4. Сова Тошифуми, Ямада Хироши, Ватари Тадасу. Введение в административное право. Юхикаку, 2011. С. 213 (曽和俊文、 山田洋、 亘理格『現代行政法入門』 (有斐閣、 2011年).
5. Judicial Review - The Functions Of Judicial Review - Court, Appeal, Trial, and Error - JRank Articles https://law.jrank.org/pages/22738/Judicial-Review-Functions-Judicial-Review.html#ixzz6VwmqD08m
6. Corey Brettschneider, Democratic Rights and the Substance of Self-7. Government, Princeton University Press, 2007. P.38
8. Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть: конституционные основы организации и деятельности. — М.: Юристь, 1998. С. 96-98.
9. Богданов Е.В. Правосудие как форма осуществления судебной власти: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Минск, 2003. С. 4.

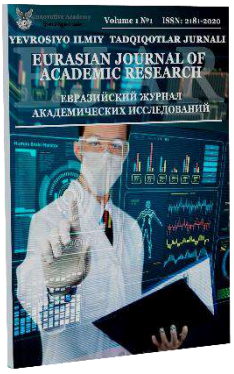
10. Загайнова С.К**.** Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. — М., 2007. С. 34.
11. С.В. Никитин. Судебный нормоконтроль в гражданском процессе и арбитражном процессе: вопросы теории. Дисс... док.. юрид. наук.- М., 2001.с.26

12. Amy Street. Judicial review and the rule of law // https://www.consoc.org.uk/wp-content/uploads/2013 /12/J1446_Constitution _Society_Judicial_Review_WEB-22.pdf
13. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001 гг.): Очерки теории и практики. — М., 2001. С. 72.

14. Паршина Т.В. Понятие и виды судебного контроля за законностью правовых актов: Лекция. - Нижний Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2004. С.24

15. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон, 05.09.2019 й., 03/19/564/3690-сон, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон; 11.03.2020 й., 03/20/607/0279-сон
16. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.03.2020 й., 03/20/612/0326-сон
17. Сивицкий В.А**.** Оспаривание нормативных и ненормативных правовых актов // Юридический мир. 1999. № 1. С. 8-9;

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THEORETICAL DESCRIPTION OF CORRUPTION RISKS IN HIGHER EDUCATION

Kusherbaev Rasul Khidiralievich [1]

[1] Master of Tashkent State Law University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737562

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

corruption, the concept of corruption risks, forms and characteristics of corruption offences.

ABSTRACT

The article highlights the relevance of the fight against corruption in higher education today, the main theoretical concepts that play an important role in the study of corruption features of this sphere.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАРНИНГ НАЗАРИЙ ТАВСИФИ

Кушербаев Расул Хидиралиевич [1]

[1] Тошкент давлат юридик университети магистри

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

коррупция, коррпупциявий хавф-хатар тушунчаси, ҳуқуқбузарлик шакллари, хусусиятлари

ANNOTATSIYA

Мақолада бугунги кунда олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш масаласининг долзарблиги, мазкур соҳани коррупциявий жихатларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этадиган асосий назарий тушунчалар ёритилган.

Сўнги йилларда мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш соҳасида муҳим ташкилий-ҳуқуқий ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Аҳолининг ҳуқуқий онг ва маданиятини оширишга, жамиятда коррупцияга қарши муросасиз муносабатни шакллантиришга йўналтирилган тизимли чоралар кўрилмоқда.

Коррупциядан ҳоли жамият ва давлатни яратиш мамлакат тараққиётининг мустаҳкам кафолати бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев – 2018 йил 7 декабрь куни Конституциямиз қабул қилинганлигининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида *“Коррупция билан ҳеч қачон*

мақсадимизга эриша олмаймиз",[1] деб таъкидлаган эдилар.

Шунингдек, Президентимизнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаларида, *"олий маълумот оламан, ўз устимда ишлаб, илмли бўламан деган, юрагида ўти бор, жўшқин ёшларимизнинг таҳсил олиши учун ҳамма қулайликларни яратишимиз шарт. Шунинг учун мактаб битирувчиларининг олий таълим билан қамраб олиш даражасини 2020 йилда камида 25 фоизга ва келгусида 50-60 фоизга етказамиз",*[2] деб таъкидлаб ўтдилар.

Барча соҳаларда амалга оширилган ислоҳотлар шахс ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари очиқлигини таъминлаш, жамоат ва парламент назоратининг механизмларини такомиллаштиришга йўналтирилмоқда.

Жумладан, таълим соҳасида коррупцияга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш билан мустақил фикрлайдиган, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, рақобатбардош кадрларни тайёрлаш алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Олий таълим соҳаси коррупцияга қарши курашишда муҳимлиги билан ажралиб туради, чунки олий таълим меҳнат фаолиятига йўлланма берувчи якуний таълим босқичи ҳисобланади. Бугунги кунда республикада 114 та, улардан 93 таси маҳаллий, 21 таси хорижий олий таълим муассасаси ва филиаллари мавжуд бўлиб, уларда бакалавриат йўналиши бўйича 410 минг, магистратура мутахассислиги бўйича эса 13 минг талаба таълим олаётгани, сўнгги 3 йилда бу кўрсаткич 1,7 бараварга ошгани олий таълим соҳасини давлат ва жамият ҳаётидаги муҳим ўрнини белгилаб беради[3].

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги "Таълим тўғрисида"ги Қонуннинг 14-моддасида, олий таълим юқори малакали мутахассислар тайёрлашни таъминлаб бериши белгилаб қўйилган[4]. Коррупциянинг олий таълим тизимига кириб борганлиги янгилик эмас, лекин биринчи қадамда мазкур соҳада коррупцияга қарши ислоҳотларни амалга ошириш лозим бўлади. Зеро, барча соҳаларда жадал ўзгаришлар амалга оширилаётган вақтда ҳар томонлама етук олий маълумотли кадрларга эҳтиёж катта бўлади.

Бундан ташқари, олий таълим "коррупциянинг дастлабки мактаби" ҳисобланади, чунки бу фаолиятда талаба ўқитувчи билан тўғридан-тўғри ҳуқуққа зид фаолиятга киришади ва унда коррупцияга мойил шахсият шаклланиб боради[5]. Келажакда коррупциявий ҳаракатларга мойил кадрнинг масъулятли лавозимни эгаллаши жиддий коррупциявий оқибатларни келтириб чиқариши аниқ.

[1] Ш.М.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Конституциямиз қабул қилинганининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2018 йил, 7 декабрь, газета.uz.

[2] Интернет манзили: http://uza.uz.

[3] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

[4] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2013 й., 41-сон, 543-модда.

[5] Музалевская Е.А. К проблеме коррупции в высшей школе [Электронный ресурс] // Знание. Понимание. Умение. 2007. № 4. С. 58. Электрон. версия печат. публ. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-korruptsii-v-vysshey-shkole. Научная библиотека Кибер Ленинка (дата обращения: 12.02.2016).

Шунга кўра, мазкур соҳанинг муҳимлик даражасини инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони қабул қилиниб[6], коррупцияга қарши курашиш ва шаффофликни таъминлашнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш белгиланди.

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарлар тушунчасини ёритишдан аввал “коррупция” тушунчасига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Коррупция атамаси лотинча “corruption” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “пора эвазига оғдириш” деган маънони англатади[7]. Кейинги қарашларга кўра коррупция атамаси лотинча “corrumpere” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “бузилиш, айниш, таназзул” деган маъноларни англатади[8].

Дастлаб миллий қонунчилигимизда коррупция тушунчасига таъриф Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида келтирилган бўлиб, унга кўра, **коррупция** — шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этишидир[9].

Мазкур қонун қабул қилингунга қадар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 210-моддасида белгиланган “Пора олиш” жиноятида келтирилган таърифни коррупция тушунчасининг қонуний ёзма таърифи сифатида тушунилган. Мазкур моддага кўра, пора олиш, яъни давлат органи, давлат иштирокидаги ташкилот ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мансабдор шахсининг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкий манфаатдор бўлиши тушунилади[10].

Коррупция тушунчасига таъриф беришда назарий жиҳатдан икки ҳил ёндашув, яъни кенг ва тор маънолардаги ёндашув мавжуд.

Тор талқин тарафдорлари ҳукумат вакилларининг порахўрлигини коррупция деб аташади. Жумладан, А.И.Долгова ва С.В.Ванюшкинларнинг фикрича, “давлат хизматчилари ва бошқа ходимларнинг пора эвазига сотилиши билан боғлиқ ижтимоий ҳодиса ёки шахсий, тор доирадаги тижорат манфаатлари учун давлат хизматчилари

[6] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
[7] Криминология. Учебник. Отв.редактор: Рустамбаев. М.Х. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С. 219.
[8] Интернет манзили: http://ru.wikipedia.org/wiki/Коррупция.
[9] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.
[10] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 03/19/586/4106-сон.

ваколатлари, обрўлари ва имкониятларидан фойдаланиши ҳисобланади[11].

Коррупция тушунчасига кенг маънода таъриф берувчилар фақатгина мансабдор ва хусусий шахс ўртасидаги жиноий битимга эмас, мансабдор шахсни ўзига хизмат қиладиган хатти-ҳаракатларига эътибор қаратадилар. В.С.Комиссаровнинг таърифиича, коррупция – бошқарув субъектларини ҳокимият ваколатларидан фойдаланишда шахсий манфаатларни хизмат манфаатларидан устун қўйиши тушунилади”[12].

Ижтимоий мақомдан, яъни лавозим, мансабдан фойдаланиш коррупциянинг бир кўриниши бўлади, лекин ягона кўриниш бўла олмайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, халқаро ҳуқуқда коррупциянинг ҳар томонлама мукаммал таърифи мавжуд эмас. Коррупциянинг ушбу таърифи амалиётда кўп қўлланилади, “коррупция бу – давлат секторидаги мансабдор шахснинг ҳам сиёсатчилар, ҳам давлат хизматчиларининг ваколатларини суиистеъмол қилиши орқали ўзлари ёки уларнинг яқинларини асоссиз ва ноқонуний бойиши билан боғлиқ ҳаракатлари ҳисобланади”. Бироқ мазкур таъриф хусусий сектордаги коррупцияни қамраб олмайди, шунинг учун кўпчилик ташкилотлар қуйидаги қисқа таърифидан фойдаланадилар “коррупция – шахсий даромад олиш учун давлат ва хусусий сектордаги ваколатни суиистеъмол қилиш сифатида тушунилади”[13].

Юқоридаги таърифлардан келиб чиққан ҳолда олий таълим соҳасида коррупция тушунчасини аниқлаштириб оламиз.

Олий таълим соҳасида коррупция – олий таълим соҳасида фаолият кўрсатувчи шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш ҳисобланади.

“Коррупциявий хавф-хатар” тушунчаси кўп қўлланишига қарамасдан унинг мукаммал таърифии ишлаб чиқилмаган. Бу тушунча “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 24-моддасида, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллаш жараёнида коррупция хусусиятига эга хавфларнинг юзага келиши эҳтимолини прогноз қилиш шаклида келган[14].

Коррупциявий хавф-хатарлар – коррупциявий ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарадиган ёки уларнинг тарқалишига ҳисса қўшадиган ҳодиса ёки ҳодисалар йиғиндиси ҳисобланади[15]. В.В.Астанин давлат хизматчиси давлат хизматини амалга оширишда белгиланган вазифалар, таъқиқлар ва чекловларга риоя қилмаслиги билан боғлиқ коррупциявий хулқ-атворларни давлат хизматидаги коррупциявий хавф-хатарлар деб

[11] Долгова А.И. Криминология: учебное пособие. М., 1999. С 501.

[12] Комиссаров В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией // Вестник МГУ. Сер. 11. 1993.№ 1. С. 26.

[13] Власенко Н. А., Цирин А. М., Спектор Е. И. Словарь-справочник. М, 2016. С. 82.

[14] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.

[15] Балыков П.Н., Богданова Е.Л., Дорошкова О.А., Петерикова Ю.Е., Федотова М.В. Организация психологической работы антикоррупционной направленности в таможенных органах Российской Федерации: методические рекомендации. - СПб., 2010

ҳисоблайди[16]. О.В.Казаченкова коррупциявий хавф-хатарларни давлат органлари ва давлат хизматчилари фаолиятини амалга оширишда коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқишига сабабчи бўладиган ҳолатлар, ҳодисалар ва омиллар деб таърифилайди[17]. Баъзи олимлар коррупциявий хавф-хатар тушунчасини коррупциявий муаммонинг синоними ёки давлат ва жамият фаолиятида қийинчиликлар келтириб чиқарувчи омил сифатида баҳолашган[18]. В.Георгиев коррупциявий ҳаракатларнинг содир бўлишини эҳтимоллик даражаси деб баҳолаган[19].

Фикримизча, коррупциявий хавф-хатарлар тушунчасини икки хил ёндашув асосида таърифи бериш мумкин.

Биринчидан, коррупциявий ҳаракатлар содир этилишига олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар ва шароитлар сифатида. Мисол учун, бошқарувда коррупциявий хусусиятлар мавжудлиги, яқин қариндошларни ўзаро бўйсинув асосида бир ташкилотда меҳнат қилиши ва бошқа ҳолатларни бунга мисол қилсак бўлади. Бу ҳолатлар коррупциявий ҳаракатлар содир этилиш эҳтимолини, яъни хавфини келтириб чиқариши мумкин.

Иккинчидан, коррупциявий хавф-хатарларни бевосита коррупциявий ҳаракатлар содир этилиши натижасида юзага келадиган салбий оқибатлар сифатида тушунишимиз мумкин. Масалан, коррупциянинг юқори даражаси натижасида давлатда юз берадиган иқтисодий инқироз, фуқароларнинг ижтимоий ҳимояси таъминланмаслиги, сиёсий инқилоб ва бошқалар.

Демак, **олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарлар бу** – олий таълим соҳасидаги давлат ҳокимияти органлари фаолият олиб бориши, давлат хизматчиларининг фаолияти жараёнида юзага келадиган, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликни содир этиш вазиятини яратадиган ҳамда улар натижасида нохуш оқибатлар келтириб чиқарадиган ҳолатлар, омиллар ва ҳаракатлар ҳисобланади.

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарлар тушунчасидан кейинги ўринда коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг намоён бўлиш шаклларига эътибор қаратамиз.

Дастлаб, шакл тушунчасини ёритиб ўтсак, С.И.Ожегова шакл мазмуннинг ажралмас қисми бўлиб, унинг мавжудлигини таъминловчи, ифодаланишига хизмат қилувчи тушунча сифатида таърифилайди[20]. Д.Н.Ушаков эса,

[16] Методика экспертизы нормативных правовых актов органов государственной власти Калининградской областии их проектов на коррупциогенность [Электронны ресурс]. - URL: pravoteka.ru/docs/kaliningradsk.

[17] О.В. Казаченкова предлагает понимать под коррупционными рисками обстоятельства, факторы и явления, возникающие в процессе функционирования органов государственной власти, осуществления служебной деятельности государственных служащих, создающие ситуацию возможного совершения коррупционного правонарушения

[18] Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: науч.-практ. пособие / отв. ред. Ю.А.Тихомиров. М., 2013.

[19] Georgiev, V. (2013). Methods and techniques for assessment of corruption risk in Defenceand Security. Journal of Defense Management, S3, 1-2. Retrieved from: http://doi: 10.4172/2167-0374.S3- e002.

[20] Ожегов С. И. Словарь [Электронный ресурс] // Толковый словарь Ожегова онлайн, Электрон. дан. [Б.м.], 2008-2009. URL: http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=34006 (дата обращения: 04.03.2016).

шакл бу ташқи кўриниш, объектнинг кўриниши деб ҳисоблайди[21].

Олий таълим соҳасида коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари –олий таълим соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишининг кўринишлари ҳисобланади.

Жумладан, К.С.Кузина олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг қуйидаги шаклларини кўрсатиб ўтган:

а) давлатга қарашли олий таълим муассасаларида бюджет маблағларининг талон-торож қилиниши;

б) олий таълим муасасаларини акредитация қилиш учун пора бериш;

в) олий таълимга оид диплом ва бошқа ҳужжатларни ноқонуний усулда олиш;

г) танлов натижасини ҳисобга олмаган ҳолда олий таълим муассасасини рўйхатдан ўтказиш;

д) талабаларни баҳолаш жараёнидаги ўқитувчиларнинг коррупциявий товламачилиги;

е) ўқишни истамаган талабаларни ўқитувчиларга коррупциявий босим қилиши;

ж) ҳамкасблар ва раҳбариятнинг масъул ўқитувчиларга талабаларни қўллаб-қувватлаш масаласида коррупциявий босимлар ўтказиши[22].

Мамлакатимз мисолида олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг қуйидаги шаклларини келтириб ўтишимиз мумкин:

– олий таълим муассасасига кириш имтихонлари жараёнида коррупциявий ҳаракатларни содир қилиш;

– талабани таълим жараёнида баҳолаш бўйича коррупциявий ҳаракатларни содир этиш;

– битирув малакавий иши ёки магистрлик диссертациясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш жараёнида коррупциявий ҳаракатларни содир этиш;

– олий таълим муассасаларида талабаларнинг давомати бўйича коррупциявий ҳаракатларни содир этиш;

– талабаларни ўқиш жойини кўчириши, ўқиш йўналишини ўзгартириши ҳамда ўқишга қайта тиклашида коррупциявий ҳаракатларни содир этиш;

– олий таълим муассасаларидаги илмий-тадқиқот фаолиятида коррупциявий ҳаракатларни содир этиш;

– бюджет маблағларининг сарфлаш жараёнидаги талон-торожликларга йўл қўйиш;

– олий таълим муассасасининг раҳбар ходимлари ва хамкасбларни масъул ўқитувчиларга коррупциявий босим ўтказиши;

– кадрларни лавозимга тайинлаш, уларни ишдан бўшатиш, молиявий рағбатлантиришда коррупциявий ҳаракатларни содир этиш.

Олий таълим соҳасида содир этилаётган коррупциявий ҳуқуқбузарлик

[21]Ушаков Д. Н. Словарь [Электронный ресурс] // Толковый словарь Ушакова онлайн, Электрон. дан. [Б.м.], 2008-2009 URL: http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=82769 (дата обращения: 04.03.2016).

[22] Кузина К.С. Коррупция в сфере высшего профессионального образования на примере Омской области: студенческий малый грант [Электронный ресурс] С. 10-11 // Центр научно-правовых инициатив Н.А. Лопашенко. Электрон. дан. [Б. м.], 2008-2016. URL: http://www.sartraccc.ru (дата обращения: 10.03.2016).

шаклларини турли асосларга кўра таснифлаш мумкин.

Жумладан, коррупциявий манфаатни ким кўришига қараб **индивидул ва институционал** кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар бўлиш мумкин. Индивидул кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар натижасида алоҳида якка шахс ёки шахслар манфаатдор бўлади. Мисол учун, пора эвазига олий таълим муассасига киритиб қўйиш, талабага пул эвазига ижобий баҳо қўйиш. Институционал кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар натижасида алоҳида шахс ёки шахслар эмас, балки маълум соҳа вакиллари ёхуд маълум тузилма манфаатдор бўлади. Масалан, олий таълим муассасини пора бериш эвазига ноқонуний равишда давлат рўйхатидан ўтказиш.

Шунингдек, содир этиладиган коррупциявий хатти-ҳаракатларнинг қонунийлигига кўра, **қонуний фаолият асосда ва ноқонуний фаолият асосида** амалга ошириладиган коррупциявий ҳаракатларга ажратиш мумкин. Қонуний фаолият асосида амалга ошириладиган коррупциявий ҳаракатлар доирасига олий таълим соҳасига алоқадор шахсларнинг ўз хизмат вазифаларини амалга ошириши давомида ҳолатга субъектив ёндашувлари асосида амалга оширилади. Масалан, ўқитувчининг таълим бериш жараёнида дўстининг фарзандига таълим стандартлари талабига жавоб бермасада, ижобий баҳо қўйиши қонуний фаолият асосида амалга оширилган коррупциявий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади. Ноқонуний фаолият асосида амалга ошириладиган коррупциявий ҳаракатлар олий таълим соҳасига алоқадор шахсларни қонуний жавобгарликка тортишга сабаб бўладиган ҳаракатлар содир этиши тушунилади. Масалан, талабани пора эвазига бир таълим йўналишидан бошқасига кўчириш.

Бундан ташқари, олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳаракатларнинг содир этилиши соҳаларига қараб, **олий таълим жараёнидаги, хизмат кўрсатиш ва бошқарув** соҳасидаги коррупциявий ҳаракатларга бўлиш мумкин. Талабаларни якуний бахоларини моддий манфаатдорлик эвазига ижобий баҳолаш таълим жараёнидаги коррупцияга мисол бўлади. Академик таътил олган талабанинг ўқишини пора эвазига тиклаб бериш олий таълим хизматини кўрсатишдаги коррупциявий ҳаракат ҳисобланади. Олий таълим вазирлиги мансабдорини бирор номзодни олий таълим муассаси ректорилигига пора эвазига тайинлаши бошқарув соҳасидаги коррупциядир[23].

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларга қарши кураш учун, энг аввало, ушбу хавф-хатарларнинг ўзига хос хусусиятларини, яъни мазкур соҳада амалга ошириладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг хусусиятларини таҳлил қилиш лозим бўлади. Ҳар қандай касалликка қарши курашиш учун, аввало, ушбу касалликнинг хусусиятлари, инсон организимига салбий таъсирлари аниқлангандан сўнггина унга қарши курашиш чоралари кўрилади. Демак, олий таълим соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг ва бунинг натижасида келиб чиқадиган хавф-хатарларнинг хусусиятларини аниқлаб олиб, кейинги босқичда унга қарши курашаш масалаларини кўриб чиқамиз.

[23] Osipian Ararat. Corrution in higher education: for the degree of Doctor of philosophy. 2013 pp.25-26 pages.

Олий таълим соҳасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг ўзига хос хусусиятлари алоҳида рўйхат сифатида бирор тадқиқотда келтирилмаган. Бу хусусиятлар олий таълим соҳасида коррупция бўйича тадқиқот ишларида умумий асосда келтириб ўтилган.

Шундай бўлса-да, соҳадаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар хусусиятларини тўлиқ келтиришга ҳаракат қиламиз, улар қуйидагилар:

Биринчидан, олий таълим муассасаларида коррупциявий муносабат субъектларининг кўплиги ва соҳада коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилиши юқорилиги ҳисобланади.

Жумладан, 2019 йил ҳолатига Республикада бакалавриат таълим йўналиши бўйича 410 минг, магистратура мутахассислиги бўйича 13 минг нафар талабалар бўлиб, 25.418 та профессор ўқитувчилар меҳнат фаолиятини олиб боради[24]. Мазкур субъектларнинг деярли ҳар куни манфаатлари тўқнашиши ва бу жараёнда инсон омилининг устунлиги коррупциявий ҳаракатларни содир этилиш хавфи юқори бўлишига сабаб бўлади.

*Иккинчидан,*олий таълим муассасаларида талабаларни бахолашга доир коррупциявий ҳолатларни кўзга кўринмаслиги, муносабат субъектлари ва жамоатчилик томонидан бу турдаги ҳаракатларни енгил турдаги ҳуқуқбузарлик сифатида баҳолаши ҳисобланади.

Хусусан, талабани пул бериб ёки таниш мансабдорларни орқали ижобий баҳо олиши ўқитувчи учун ҳам талаба учун жиноят даражасидаги ҳуқуқуқбузарлик сифатида тасаввур қолдирмайди. Мазкур майда коррупциявий ҳаракатларни муттасил содир этилиши ўқитувчининг иш фаолиятида, талабанинг таълим олиш жараёнида улар учун бу ҳуқуқбузарликларни арзимас ахлоқий қоидабузиш деб эътироф этиши айни ҳақиқат.

Учинчидан, олий таълим соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликлар даврий асосда юз беришидир.

Жумладан, ҳар йили олий таълим муассасаларига кириш имтихонларини ўтказилиши, йилда икки марта жорий, якуний имтихонларини амалга оширилиши ва битириш курсларида давлат имтихонлари, битирув малакавий ишларни топширилиши бунга аниқ мисол бўла олади. Даврий асосда коррупциявий ўчоқларни юзага келиши ҳуқуқбузарлар учун узоқ ва пухта тайёргарликлар кўриш имкониятини яратади ҳамда бу соҳадаги коррупциявий хавф-хатарларни юқори бўлишига хизмат қилади.

Тўртинчидан, абитуриент ва талабалрнинг олий таълим даражасини олиши катта ҳаёт йўлидаги ҳал қилувчи нуқта, кўп эҳтимол билан унинг келажак йўлида кўприк бўлиши алоҳида бир хусусият ҳисобланади. Ушбу муҳим ҳаёт босқичида ижобий натижага қонуний йўл билан эриша олмаган шахслар коррупциявий ҳаракатларни содир этиш эҳтимолини кучайтиради.

Бешинчидан, олий таълим соҳасидаги коррупция бўлажак кадрларда

[24] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

коррупциявий иллатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Масалан, талабанинг ўқитувчи билан тўғридан-тўғри коррупциявий муносабатларга киришиши уни саводсиз кадр бўлишига олиб келиши билан бир қаторда, келгуси иш фаолиятида вазифаларини бажаришда ҳам коррупциявий ҳаракатларни содир этишга ўргатиб боради. Зеро, соҳада коррупцияни авж олиши коррупцияга мойил бўлажак кадрлар учун тажриба майдони бўлиб ҳизмат қилади.

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар соҳадаги коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этишда асосий таъдқиқот манбаси ҳисобланади. Шунинг учун коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари назарий жиҳатдан тадқиқ қилиш коррупциявий ҳуқуқбузарликларни сабаб ва омилларини аниқ белгилаб олишга имкон беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

I. Илмий адабиётлар ва мақолалар:

1. Музалевская Е.А. К проблеме коррупции в высшей школе Знание. Понимание. Умение. 2007. № 4. С. 58.
2. Криминология. Учебник. Отв.редактор: Рустамбаев. М.Х. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С. 219.
3. Долгова А.И. Криминология: учебное пособие. М., 1999. С 501.
4. Комиссаров В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией // Вестник МГУ. Сер. 11. 1993.№ 1. С. 26.
5. Власенко Н. А., Цирин А. М., Спектор Е. И. Словарь-справочник. М, 2016. С. 82.
6. Балыков П.Н., Богданова Е.Л., Дорошкова О.А., Петерикова Ю.Е., Федотова М.В. Организация психологической работы антикоррупционной направленности в таможенных органах Российской Федерации: методические рекомендации. - СПБ., 2010
7. Методика экспертизы нормативных правовых актов органов государственной власти Калининградской областии их проектов на коррупциогенность [Электронны ресурс] - pravoteka.ru/docs/kaliningradsk.
8. Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: науч.-практ. пособие / отв. ред. Ю.А.Тихомиров. М., 2013.
9. Georgiev, V. (2013). Methods and techniques for assessment of corruption risk in Defenceand Security. Journal of Defense Management, S3, 1-2. Retrieved from: http://doi: 10.4172/2167-0374.S3- e002.

10. Ожегов С. И. Словарь [Электронный ресурс] // Толковый словарь Ожегова онлайн, Электрон. дан. [Б.м.], 2008-2009. URL: http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=34006 (дата обращения: 04.03.2016).

11. Ушаков Д. Н. Словарь [Электронный ресурс] // Толковый словарь Ушакова онлайн, Электрон. дан. [Б.м.], 2008-2009 URL: http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=82769 (дата обращения: 04.03.2016).

12. Кузина К.С. Коррупция в сфере высшего профессионального образования на примере Омской области: студенческий малый грант [Электронный ресурс] С. 10-11 // Центр научно-правовых инициатив Н.А. Лопашенко. Электрон. дан. [Б. м.], 2008-2016. URL: http://www.sartraccc.ru (дата обращения: 10.03.2016).

13. Osipian Ararat. Corrution in higher education: for the degree of Doctor of philosophy. 2013 pp.25-26 pages.

14. О.В. Казаченкова предлагает понимать под коррупционными рисками обстоятельства, факторы и явления, возникающие в процессе функционирования органов государственной власти, осуществления служебной деятельности государственных служащих, создающие ситуацию возможного совершения коррупционного правонарушения.

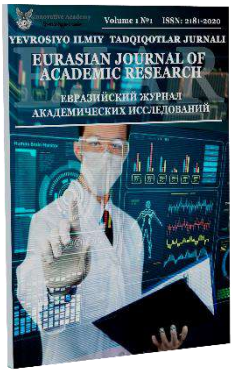
II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2013 й., 41-сон, 543-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.

III. WEB сайтлар:

1. Интернет манзили: http://газета.uz.
2. Интернет манзили: http://uza.uz.
3. Интернет манзили: http://ru.wikipedia.org/wiki/Коррупция.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYSIS OF OUR NATIONAL LEGISLATION ON THE ENFORCEMENT AND RECOGNITION OF DECISIONS OF THE INTERNATIONAL COURT OF ARBITRATION

Ergashev Isomiddin Shaxobidinovich [1]

Supervisor - Ph.D., S. Gulyamov, Professor of International Private Law

[1] Master's degree in International Arbitration and Dispute Resolution from Tashkent State Law University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737667

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

International arbitration, arbitration, arbitral tribunal, arbitrator, arbitral tribunal, court.

ABSTRACT

As a result of the formation of the investment climate in our country and the emergence of enterprises with a foreign element, it is important to theoretically implement the process of enforcement and recognition of decisions of international arbitration courts. Because today, the International Arbitration Courts are becoming an important tool for resolving disputes arising in relations between enterprises with interstate investment and foreign elements. In this context, it is necessary to study the legal basis for the enforcement and recognition of decisions of international arbitral tribunals. This article analyzes some aspects of the enforcement and recognition of decisions of international arbitral tribunals in practice.

ХАЛҚАРО АРБИТРАЖ СУДИ ҚАРОРЛАРИНИ ИЖРО ЭТИШ ВА ТАН ОЛИШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИГИМИЗ ТАҲЛИЛИ

Эргашев Исомиддин Шахобидинович [1]

Илмий раҳбар –ю.ф.д, С. Гулямов, Халқаро хусусий ҳуқуқ кафедраси профессори

[1] Тошкент Давлат Юридик Университетининг Халқаро арбитраж ва низоларни ҳал этиш йўналиши магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Халқаро арбитраж, арбитраж, арбитраж муассаси, арбитр, арбитраж суди, суд.

ANNOTATSIYA

Мамлакатимизда инвестициявий муҳитнинг шаклланиши ҳамда чет эл элементи иштирокидаги корхоналарнинг юзага келиши натижасида халқаро арбитраж суди қарорларини ижро этиш ва тан олиш жараёнини назарий жиҳатдан тадбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки бугунги кунда Халқаро арбитраж судлари давлатлараро инвестициявий ва чет эл элементи аралашган корхоналар низолари билан боғлиқ муносабатларда юзага келадиган низоларни ҳал этишнинг муҳим воситасига айланиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда халқаро арбитраж судлари қарорларини ижро этиш ва тан олишнинг ҳуқуқий асосларини ўрганиш зарурияти келтириб чиқармоқда. Ушбу мақолада халқаро арбитраж судлари қарорларини ижро этиш ва тан олишни амалиётда қўллаш билан боғлиқ айрим жиҳатлари таҳлил қилинган.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислоҳотларини амалга ошириш жараёни бошқа ҳуқуқ соҳаларга нисбатан долзарблигини йўқотмай келмоқда. Чунки, давлатнинг суд ҳокимияти ва улар томонидан чиқарилган қарорларнинг ижросини таъминлаш соҳасидаги фунцияси жамият ва давлатнинг хавфсизлигига, аҳолининг тинчлигини таъминдаш, иқтисодиётнинг мустаҳкамланиши ҳамда халқаро доирада давлатнинг обрўсини таминлашга хизмат қилади. Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида халқаро муносабатларга киришар экан ўз олдига ташқи сиёсатнинг устувор принципларини белгилаб олади. улардан бири сифатида низоларни тинч йўл билан ҳал этиш принципининг Конституция орқали белгиланиши халқаро арбитраж суди қарорларини ижро этиш ва тан олиш жараёнларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Шу муносабат билан жамиятда юз бераётган ижтимоий муносабатларинг ўзгариши, халқаро ташкилотларнинг тавсиялари ҳамда илғор хориж тажрибаси асосида халқаро арбитраж суди қарорларини ижро этиш ва тан олиш тизими ислоҳ қилинмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947-сон фармони [1] иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларини белгилашда ҳамда суд-ҳуқуқ соҳасида янги бир босқични бошлаб берди.

Буюк Британия Олий арбитраж суди судъяси П.Гросснинг таъкидлашича, одил судловни таъминлашнинг асосий шарти қонун устуворлиги ва судларнинг тўлиқ мустақиллигидадир. Ушбу икки омилдан бирининг бўлмаслиги жамиятда тенглик, адолат, одил судлов ҳақида гапирилишига имкон бермаслигини таъкидлаган.

Ўзбекистон Республикаси кўпчилик ривожланган давлатлар сингари халқаро арбитраж судлари қарорларини тан олиш ва ижрога қаратишни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш мақсадида 1954 йил 1 мартдаги “Фуқаролик процесси масалалари тўғрисида”ги Гаага Конвенциясини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 22 декабрдаги 183-I-сонли “1954 йил 1 мартда имзоланган Фуқаролик процесси масалаларига доир Гаага Конвенцияси ратификация қилиш тўғрисида”ги қарори билан ратификация қилган ҳамда 1958 йил 10 июндаги “Чет эл мамлакатлари арбитраж қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисида”ги Нью-Йорк Конвенциясига Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 22 декабрдаги 184-I-сонли “1958 йил 10 июндаги халқаро ҳакамлик қарорларини ижросини таъминлаш ва уларни тан олиш бўйича Нью-Йорк Конвенциясига қўшилиш тўғрисида”ги қарори билан қўшилган.

“Чет эл мамлакатлари арбитраж қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисида”ги 1958 йил 10 июндаги Нью-Йорк Конвенцияси нодавлат (ҳакамлик) судларининг қарорларини эътироф этиш ва ижро этиш тартибини ҳамда бевосита бир давлатнинг халқаро арбитраж суди қабул қилган қарорнинг бошқа бир давлат ҳудудида тан олиниши ва ижрога қаратилишини ёхуд ижрога қаратишни рад этиш шартлари билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишни назарда тутади.

Мазкур Нью-Йорк Конвенцияси 16 моддадан иборат бўлиб, нодавлат (ҳакамлик) судларининг қарорларини эътироф этиш ва ижро этишнинг халқаро стандартларини ҳамда ижро этишнинг тартибини белгилаб беради. Ушбу халқаро стандартлар ўз навбатида Конвенцияни ратификатция қилган давлатлар учун умуммажбурий бўлиб ҳисобланади.

Халқаро арбитраж судлари қарорларини тан олиш ва ижрога қаратишнинг ҳуқуқий асосларининг миллий қонунчилик нормаларини қуйидагича тизимга ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси - олий юридик кучга эга бўлиб, қолган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар учун дастурамал норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси кодекслари - хўжалик юритувчи субъеклар ўртасидаги, хўжалик юритувчи субъеклар ва давлат ҳамда бошқа органлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодекси ҳамда фуқаролар ўртасида юзага келадиган шахсий ва шахсий номулкий муносабатларни тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва Фуқаролик процессуал кодексини мисол қилиб келтирсак бўлади.

Ўзбекитон Республикаси қонунлари - ижро ҳаракатларини амалга оширишнинг умумий шартлари, ижро ишини юритишда иштирок этадиган шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати, мажбурий ижро асослари ва чоралари, ижро ҳужжатини бажармаслик учун жавобгарлик ва бошқа жиҳатлар тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги 258-II-сонли “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида” ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 16 октябрда қабул қилинган 64-сонли “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 1 августда қабул қилинган 106-сонли “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонунларини келтириб ўтсак бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 5 февралдаги ПФ-1704-сонли “Хўжалик судларининг қарорлари ижросини таъминлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 14 августдаги ПФ-2682-сонли “Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонлари.

Бошқа локал ҳужжатлар - Ўзбекистон Ҳакамлик судлари Ассоциацияси ҳузуридаги доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик судининг Регламенти, Ўзбекистон Ҳакамлик судлари Ассоциацияси ҳузуридаги доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик судининг Низоми киради.

Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъекти сифатида халқаро ҳуқуқ нормалари ва халқаро ташкилотлар томонидан чиқарилган қарорларни тан олиш, уларни миллий қонунчилигимизга мослаштириб бормоқда. Бу билан давлатнинг халқаро миқиёсдаги обрўсини ошиб бориши ҳамда мамлакатимизда инвестиция муҳитини шаклланишига олиб келади. Айниқса, халқаро савдо сотиқларни амалга оширишда юзага келадиган

низоларни тўғри ҳал этиш давлатнинг ва тадбиркорлик фаолияти субъектларининг манфаатларига таъсир кўрсатади.

Шу муносабат билан, 2021 йил 16 февралда қабул қилинган “Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида”ги қонуни [2] халқаро тижорат арбитражларининг фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солишда янги бурилиш ясади.

Мазкур Қонун Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлат (давлатлар) ўртасида амалда бўлган келишувларга риоя этган ҳолда халқаро тижорат арбитражига нисбатан ҳамда халқаро тижорат арбитражига тарафларнинг келишувига биноан тижорат хусусиятига эга бўлган ҳам шартномавий, ҳам шартномадан ташқари барча муносабатлардан юзага келадиган низолар берилиши мумкин.

Халқаро тижорат арбитражларида иш кўрилиши кўп жиҳатдан савдо-сотиқ битими қатнашчиларининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлганлиги сабабли, уларнинг ташкил этилиши бериладиган ваколатлар, низони кўриб ҳал этиш тартиби, низо юзасидан чиқарилган ҳал қилув қарорларининг албатта бажарилишини таъминлаш масалалари ҳам низо иштирокчиларининг хоҳиши билан, яъни улар ўртасидаги арбитраж келишувлари ва арбитраж изоҳларига кўра белгиланади.

Халқаро савдо-сотиқ муносабатлари чоғида юзага келадиган низоларни ҳал этишнинг ҳуқуқий тизимлари яратилган бўлиб, унинг асосий шакли халқаро тижорат арбитражлари (ҳакамлик судлари)дир. Халқаро тижорат арбитражи бу савдо-иқтисодий низони низолашаётган томонлар танлаган ва келишиб ваколат берган бир ёки бир неча арбитрлар томонидан кўриб ҳал этишга қаратилган, нодавлат суд органи бўлиб, унинг қарорлари мажбурий тарзда бажарилиши назарда тутилади [3].

Дарвоқеа, одил судловни амалга оширишнинг шартли белгиси бу – суд қарорларини ижро этиш ҳисобланади. “Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида”ги қонуннинг 30-моддасига кўра, арбитраж суди томонидан белгиланган таъминлаш чораси мажбурий кучга эга деб тан олинади ва, агар арбитраж суди томонидан бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, ушбу Қонуннинг 31-моддаси қоидаларига риоя этилган тақдирда, арбитраж жойидан қатъи назар, судга мурожаат этиш орқали ижрога қаратилади. Демак, арбитраж суди қарорлари мажбурий ҳисобланиб, тегишли тартибда судга мурожаат қилиш орқали ижрога қаратиш ҳуқуқи берилган.

Иқтисодий процессуал кодекси [4] нинг 248-моддасига мувофиқ, чет давлатлар судларининг ва арбитражларининг иқтисодиёт соҳасида юзага келадиган низолар ҳамда бошқа ишлар бўйича қабул қилинган ҳал қилув қарорлари, агар бундай қарорларни тан олиш ва ижрога қаратиш Ўзбекистон Республикасининг тегишли халқаро шартномалари ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлса, улар Ўзбекистон Республикаси иқтисодий судлари томонидан тан олинади ва ижрога қаратилади.

Чет давлат судининг ва арбитражининг ҳал қилув қарорини тан олиш ҳамда ижрога қаратиш масалалари иқтисодий суд томонидан низо бўйича ҳал қилув қарори ўз фойдасига чиқарилган тарафнинг аризаси бўйича ҳал этилади.

Ушбу Кодекс мақсадлари учун чет давлат суди деганда чет давлатнинг тарафлар ўртасидаги низони ҳал этувчи ваколатли органи тушунилади, чет эл арбитражи деганда чет давлатнинг тарафлар ўртасидаги низони ҳал этиш учун

доимий ёки вақтинча асосда фаолият кўрсатадиган нодавлат ташкилоти тушунилади.

Чет давлат судининг ёки арбитражининг ҳал қилув қарори, агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, у қонуний кучга кирган пайтдан эътиборан уч йил муддат ичида, тан олиш ва ижрога қаратиш учун тақдим этилиши мумкин.

Мазкур Кодекснинг 249-моддасига асосан чет давлат судининг ёки арбитражининг ҳал қилув қарорини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисидаги ариза аризачи томонидан Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига қарздорнинг жойлашган ери ёки яшаш жойи бўйича ёхуд, агар қарздорнинг жойлашган ери ёки яшаш жойи номаълум бўлса, қарздор давлат рўйхатидан ўтказилган жой бўйича берилади.

Кодекснинг 258-моддасига кўра, чет давлат судининг ва арбитражининг ҳал қилув қарорини ижрога қаратиш чет давлат судининг ёки арбитражининг ҳал қилув қарорини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисида ажрим чиқарган суд томонидан бериладиган ижро варақаси асосида Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда амалга оширилади.

Юқорида чет давлат судининг ёки арбитражининг ҳал қилув қарорини тан олиш ва ижрога қаратилишининг айрим масаларига тўхталиб ўтдик. Ҳозирги кунгача ушбу соҳага оид муносабатларни тартибга солувчи ягона қонун ҳужжати мавжуд эмаслиги ҳамда тарқоқ ҳолда тартибга солиниши сабабли кўплаб қийинчиликлар юзага келган. Холбуки, Англя, Франция ҳамда Россия давлатларида арбитраж қарорларини тан олиши ва ижро этиш бўйича ягона норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд. Шуни инобатга олган ҳолда мамлакатимизда 2021 йил 16 февралда “Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонун орқали халқаро тижорат арбитражларининг фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга қаратилган бўлиб, халқаро тижорат арбитражлари қарорларини тан олиш ва ижро этиш Иқтисодий процессуал кодекси орқали амалга оширилиши белгиланган.

Бироқ, ушбу соҳага оид қуйидаги камчиликлар ҳам мавжуд.

Биринчидан, ИПК ва ФПК бўйича фақатгина Ўзбекистон Республикасининг тегишли халқаро шартномасида ва қонун ҳужжатларида назарда тутган ҳоллардагина (ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича икки ва кўп томонлама шартнома назарда тутилмоқда) арбитраж қарорларни тан олиш ва ижро этишни сўраб мурожаат қила олиш мумкинлиги, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси билан шартномавий муносабатларга киришмаган, ёки Нью-Йорк Конвенсияси ёки шунга доир бошқа халқаро шартномаларни имзоламаган давлатлар, уларнинг жисмоний ва юридик шахслари билан бўладиган ҳуқуқий муносабатлар очиқлигича қолмоқда.

Ваҳоланки, Халқаро хусусий ҳуқуқда ўзаролик тамойили мавжуд. Бу тамойил орқали икки томонлама ҳамкорлик ёки ҳуқуқий ёрдам тўгрисида шартноманинг бўлиш бўлмаслигидан қатъий назар муносабатларга киришиш мумкинлигини назарда тутади. Англияда, масалан, 1996 йилда қабул қилинган Қонуннинг (The Arbitration Act 1996) 101-бўлимига асосан, агар Конвесияга ҳам аъзо

бўлмаган, шартнома ҳам мавжуд бўлмаса, инглиз судларига қилинган мурожаатлар, айнан тан олиш ва ижро этилиш билан боғлиқ мурожаатлар, судлар томонидан кўриб чиқилиши мумкин. Миллий қонунчилигимизда бу масала ҳал этилмаган.

Иккинчидан, тан олиб ижрога қаратилган ва МИБ томонидан ижроси таъминланган қарорларнинг натижалари ҳақида ундирувчиларга тегишли тартибда хабардор қилиш механизмини ҳам тартибга солиш зарур. Сабаби, амалиётда ижроси таъминланган арбитраж қарорлари ҳақида ундирувчиларга маълумот тақдим этилмаганлиги натижасида, улар қайта мурожаат қилишга мажбур бўлишмоқдалар.

Юқоридагиларни инобатга олиб, шу каби муносабатларни тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинишини ўринли деб ҳисоблайман.

Учинчидан, ИПК 254-моддасига асосан, тан олиш ва ижро этиш бўйича ариза келиб тушган кундан этиборан **олти ойдан ошмаган муддатда** суд мажлисида кўрилиши белгиланган.

Тарафларга эса ҳеч қандай муддат берилмаган, яъни далиллар тақдим этиш ва жавобгарга рад этиш учун асослар тақдим этишга. Буюк Британияда қабул қилинган “The Arbitration Act 1996”нинг 101 ва 66-бўлимларига кўра, тарафларга суд томонида белгиланган муддатлар берилиши мумкин.

Тан олиш ва ижро этишни сўраб мурожаат қилингач, аризани кўриб чиқиш учун қабул қилган суд, тақдим этилган ҳужжатларни жавобгарга йўллайди ва муддат беради.

Бу муддат давомида тарафлар рад этишни сўраб мурожаат қилиши ёки ижро этиб бўлмаслиги тўғрисида маълумотлар тақдим этиши учун. Агарда тараф ҳужжат тақдим этмаса, суд ижро этиш тўғрисида қарор қабул қилишидан олдин жавобгарга яна муддат беради ва бу муддат жавобгар томондан аризани тан олиш ёки судда ўзини ҳимоя қилиш мақсадида далиллар тўплаш учун берилади.

Агарда, жавобгар томонидан ижро этиш бошланган бўлса, у қайси босқичда бўлишидан қатъий назар, суд далиллар ва аризалар алмашинуви бўйича кўрсатмалар беради.

Бу амалиёт кўплаб хорижий мамлакатлар, жумладан, Франция ва Швецияда қўлланилади. Буюк Британия тажрибасини ўрганиш натижасида, агар ушбу амалиёт, яъни ишни кўриш учун белгилаган олти ойнинг ўрнига юқоридаги тажрибани амалиётга қўллаш учун қайта кўриб чиқиш лозим бўлади.

Бу тажриба миллий қонунчилигимизда ҳам жорий этилса, жавобгар судда ўз позициясини мустаҳкамлаши ёки суд процесси учун зарур материлларни тўплаши ёки ижрони таъминлаш чораларини кўриши учун муддатлар берилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси ваколатли судлари томонидан халқаро арбитраж қарорларини тан олиш ва ижро этиш билан боғлиқ процессларда, судьяларга амалиёт, хорижий тажрибалар кам ўрганилганлиги учун маълум бир камчиликларга йўл қўйилмоқда.

Шунинг учун, судьяларнинг ҳуқуқни қўллаш жараёнида малакасини ошириш мақсадида малака курслари ташкил этиш лозим деб топилди. Бу малака курсларида судяларга тан олиш ва ижро этишга доир ҳуқуқни қўллаш амалиёти ҳам хорижий давлатларнинг тажрибалари ўргатилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Буюк Британияда арбитраж қарорларини тан олиш ва ижро этиш икки метод асосида: бири арбитраж томонидан қабул қилинган қарорни ўзини борича ижрога қаратиш, иккинчиси эса, миллий судлар томонидан (1996 The Act, 101 (3)) арбитраж қарорига тарафларнинг позициясидан келиб чиқиб ва улар учун фойдалироқ бўлиши учун ўзгартириш киритиши мумкин [5]. Демак, инглиз судларига арбитраж қарорларига тарафларнинг розилиги билан ҳамда уларнинг фойдасига қарорга ўзгартириш киритиш ҳуқуқи берилган.

Таъкидлаш жоизки, юқорида келтирилган таклифлар мақолада таҳлил қилинган халқаро арбитраж қарорини тан олиш ва ижро этиш билан боғлиқ амалиёт, шунингдек, ҳозирги даврда мавжуд бўлган замон талабларидан келиб чиққан, хориж тажрибасини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилди.

Билдирилган таклифлар мамлакатимизда одил судловни амалга ошириш жараёнида қўл келиши мумкин деган фикрдаман.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида”ги қонуни. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.02.2021 й., 03/21/674/0123-сон).

3. Халқаро савдо ҳуқуқи.Дарслик// Муаллифлар жамоаси / ю.ф.д., проф. С.Гулямов умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮУ, 2016. 331-бет.

4. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.01.2021 й., 03/21/663/0013-сон).

5. Charlie Lightfoot, James Woolrich. Guide to Enforcement of Foreign Arbitral Awards and Court Judgments in England & Wales. Practice Series. 2017. p.4.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TYPES OF COERCIVE MEASURES IN THE CIVIL PROCEEDINGS: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Davronov Doniyorbek Abdullo o`g`li [1]

[1] Tashkent State Law University, Master of Business Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737681

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

coercive measures, court fine, removal from the courtroom, compulsory attendance, judicial fine

ABSTRACT

This article deals with the concept and necessity of coercive measures in the judicial process, international practice in this area, the role and importance of coercive measures in society, the judicial system, the theoretical and practical issues of the basis and procedure for applying coercive measures.

In the process of litigation of civil cases by the courts, all participants in the proceedings resolve the content of civil cases, provided that they follow the procedural discipline established by the Code of Civil Procedure. The parties are also obliged for each participant to exercise fairly the rights and obligations of the parties to the proceedings established by the procedural code, which will prevent unnecessary time and money in the process and increase the efficiency of the court.

Compulsory citation in the cases provided for in the Code of Civil Procedure as a measure of coercive procedure in Chapter 14 of the Code of Civil Procedure adopted in the new edition;

- warning;
- removal from the courtroom;
- judicial fine,
- as well as the imposition of coercive procedural measures on a person, the imposition of an order not to release him from the performance of the relevant obligations established by the Code of Civil Procedure or the court; serves to increase the prestige of the institute. In turn, it saves procedural time and strengthens procedural coercion and discipline in court.

In turn, a number of scientific and theoretical views and debates on the need and essence of this institute continue. In particular, our teacher, a lawyer, Ph.D., Professor Z.N. Esanova divided procedural coercive measures into compulsory measures of a property nature and compulsory measures of a non-property nature and compulsory measures of a compulsory nature. In cases provided for in the Code of Procedure, the introduction of coercion, warning, removal from the courtroom[1].

Professor D.Yu. Khabibullayev states that as a coercive measure, judicial fines can be imposed on experts or specialists, for example, if the expert does not appear on the attendance of the court for reasons that the court finds unjustified, the court may impose a fine [2]. Procedural scholar E.V. Chuklova notes that civil procedural responsibility can be divided

into positive and negative forms in terms of meaning [3].

While not disproving the views of the above authors, the possible procedural coercive measures serve to strengthen discipline in the trial and in some cases are the basis for disciplinary action against the subjects, as provided by Article 14 of the Code of Civil Procedure. In case of disobedience, they are warned. If these persons again disobey the orders of the presiding judge, and if it is not possible to replace them with another person without harming the case, the case may be postponed by a court ruling. The court shall simultaneously issue a private ruling, which shall be forwarded to a higher prosecutor or to a qualification commission under the territorial administration of the Chamber of Advocates of the Republic of Uzbekistan.

It should be noted that in our current legislation, procedural coercive measures are regulated only by the Code of Civil Procedure of the Republic of Uzbekistan and are limited to the above coercive measures. As a result of non-compliance with modern requirements and the development of a good system of coercive measures, there are cases when participants in court proceedings do not participate in court proceedings, trials are prolonged and coercive measures do not work.

In the experience of foreign countries, in particular, the system of coercive measures of the German state is effectively organized. According to the German Code of Civil Procedure [4], the following coercive measures are established in civil proceedings:

1. Reimbursement of expenses
2. Administrative fine
3. Compulsory imprisonment
4. Forced production may be ordered
5. Arrest
6. Removal from the court session

In the practice of this state, the costs incurred as a result of the absence of witnesses, experts and specialists from the parties to the court session convened in the prescribed manner, third parties assisting the proceedings, shall be recovered from these persons, he was sentenced to compulsory imprisonment.

A system has been developed for forcing a person to pay a court fine or an administrative fine if he or she is unable to pay it. This ensures the effectiveness of coercive measures.

The system of coercive measures in the Anglo-Saxon legal system. In the United Kingdom, the Contempt of Court Act was passed in 1981. This act establishes liability for contempt of court. If someone tries to delay or suspend a fair trial and influence the outcome of the trial, he will be held accountable. In the British experience, the following cases are considered disrespectful to the court.

- disobedience or disregard of court decisions;
- taking photographs or shouting in court (disrupting the trial);
- Refuse to answer court questions if you have been called as a witness;
- Public comment on the case, for example, on social media or on the Internet;

Paragraph 17 of the Contempt of Court Act provides for the imposition of a fine for breach of the court for contempt of court, and failure to pay the fine may result in an additional fine or deprivation of certain rights. The offender could face up to two years in prison, a fine, or both [5].

In the experience of foreign countries, it is necessary to emphasize the system of coercive measures in the Scandinavian countries. In the practice of the Finland, coercive measures are divided into three groups: coercive measures against the individual, against property and imposed by a fair court.

It is regulated by the following legal documents:

1. Coercive measure act [6]
2. Police act [7]
3. Aliens act for some foreign citizens [8]

In Finland, creditors or other plaintiffs in civil or commercial proceedings may take precautionary measures in their favor. The purpose of precautionary measures is to ensure that any decision made on the merits of the case is enforced. The rules for prescribing precautionary measures are set out in Chapter 7 of the Code of Judicial Procedure [9] and in Chapter 8 of the Code of Enforcement.

Under Finnish law, coercive measures may be applied on the basis of a court decision or without a court order. Law enforcement agencies may apply coercive measures without a court order if they deem it necessary under the Police Act.

The precautionary measures to be taken by the court are clearly defined. They are:

- deprivation of certain rights (prohibiting the defendant to do or enter anything under threat of punishment);
- coercion (ordering the defendant to do something under threat of punishment);
- authorization (empowering the applicant to do something or do something);
- order the transfer of the defendant's property to the agent's custody;
- order other precautionary measures necessary to ensure the applicant's rights.

In the CIS countries, including Russia, Ukraine, Kazakhstan, Turkmenistan, and Kyrgyzstan, the procedural codes, in particular the procedural codes, are mainly used for warning and expulsion from the courtroom. The Code of Civil Procedure of the Russian Federation [10] provides for warnings of offenders in court, removal from the courtroom, fines, criminal charges, referral of materials to the prosecutor, and public hearings. The Code of Civil Procedure of Ukraine [11] provides for warning, removal from the courtroom, temporary receipt of evidence for judicial examination; The Code of Civil Procedure of Kazakhstan [12] provides for coercive measures for contempt of court, compulsory attendance, removal from the courtroom. The Kyrgyz Code of Civil Procedure [13] provides for fines and warnings for violators of court proceedings, removal from the courtroom, fines, and the prosecution of criminal cases.

In our opinion, Article 145, paragraph 3 of the Code of Civil Procedure stipulates that "in the event of a mass violation of the order by the participants in the trial, the court may adjourn the case." In order not to omit this paragraph, it is expedient to add the sentence "in case of mass violation of the order by the participants of the trial, the court may adjourn the case and send the materials to the prosecutor if there are signs of a crime".

References:

1. ZN Esanova. Procedural coercive measures in civil proceedings: (grounds, procedure, innovations in this area). / Newsletter of Legal Sciences. TSU. B.-10.

2. D.Yu. Habibullaev. Civil procedural law. Textbook. Team of authors // Responsible editors: Ph.D., Prof. MM Mamasiddikov, Ph.D., Prof. D.Yu.Habibullaev.-Tashkent. Lesson press publishing house. 2020. -607. –B. 258.

3. Chuklova EV About and and, signs and measures of civil procedural responsibility // Bulletin of the Samara Humanitarian Academy. "Right" series. - 2008. - №2

4. The Code of Civil Procedure, published on 5 December 2005 (Bundesgesetzblatt (BGBl., Federal Law), p. 3202; 2006, p. 431; 2007, p. 1781), last amended by Article 1 of the Act of 10 October 2013 (Federal Law) Page 3786;

5. Contempt of Court Act 1981
(https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/49)

6. Coercive Measures Act (30 April 1987/450)
(https://www.imolin.org/doc/amlid/Finland/Finland_Coercive_Measures_Act_1987.pdf)

7. 1995 Police act of Finland (https://www.policinglaw.info/country/finland)

8. Aliens Act of Finland (301/2004, amendments up to 973/2007 included)

9. Code of Judicial Procedure
(4/1734; amendments up to 732/2015 included)

10. Civil procedure code of the Russian Federation of November 14, 2002 no. 138-fz (as amended on 08-12-2020)

11. Civil procedure code of Ukraine with amendments and additions provided by the law of Ukraine issued on 23rd June, 2005

12. Civil procedural code of the Republic of Kazakhstan. (Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V ZRK).

13. Code of civil procedure of the Kyrgyz Republic of January 25, 2017 no. 14 (as amended on 11-04-2020)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LEGAL ISSUES OF PARTY IDENTIFICATION IN ELECTRONIC CONTRACTS

Gaybullaeva Zilola Gaybullo qizi [1]

[1] Master of Tashkent State Law University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737697

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

electronic transaction, electronic contract, electronic commerce, electronic message, identification, mobile number, electronic signature, public key, private key.

ABSTRACT

This article provides information on the importance of identification, types of identification to ensure the security of the parties in electronic transactions, which are currently widely used by individuals and legal entities. It is also proposed to provide a broader definition of electronic signature, which is a means of identification in national legislation.

It is known that in electronic transactions, the parties enter into a relationship from a distance without seeing each other. It is important that the parties make sure that each other is trustworthy as obligations arise in the middle and the burden of responsibility falls on them.

In this case, the parties must have identified themselves. Given that electronic transactions are concluded through electronic documents and electronic messages, it can be said that the most basic form of identification of the parties is the electronic signature.

According to Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On electronic digital signature" and an electronic digital signature is a signature that allows the owner of a private key to be identified. [1]

Usually, the signature is the main document confirming the authenticity of the document. Signing ensures that its owner is compulsorily recognized through that document. In e-contracts, too, the signature is as important as a regular signature, the relationship is paperless, completely online.

While the use of an electronic signature to ensure the identification of the sender and acceptor of an offer is as important as a signature in a simple contractual relationship, there is still a higher percentage of misunderstandings in society about the importance of an electronic signature and its ability to identify its owner.

In accordance with the legislation of Uzbekistan, the authenticity of an electronic digital signature must be verified in order to recognize that an electronic digital signature has the same value as a paper signature. , the electronic digital signature must be used for the purposes specified in the certificate of the electronic digital signature key.

Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of June 2, 2016 No 185 "On measures to further improve the

implementation of transactions in e-commerce" "On the use of electronic digital signatures in contracts and storage of electronic documents and existing information in e-commerce According to the regulation, electronic digital signatures in the conclusion of contracts in e-commerce:

- Ensuring the circulation of legally significant electronic documents and identifying changes and terminating legal relations in the framework of concluding an e-commerce contract;
- to ensure the necessary requirements of information security, including to confirm the integrity and invariability of information after signing;
- should be used to ensure the identification of the owner of the EDS who signed the electronic document. [2]

The electronic digital signature consists of 2: open and closed keys.

The private key of an electronic digital signature is a sequence of characters generated using an electronic digital signature, known only to the signatory and intended to create an electronic digital signature in an electronic document, and the public key of an electronic digital signature is generated using an electronic digital signature. , is a sequence of characters that corresponds to the private key of an electronic digital signature, can be used by any user of the information system, and is designed to verify the authenticity of an electronic digital signature in an electronic document. A certificate is required to obtain an electronic digital signature. The certificate of the electronic digital signature key consists of a document confirming that the public key of the electronic digital signature corresponds to the private key of the electronic digital signature and issued by the registration center to the owner of the electronic digital signature private key. In short, in this way, the owner of an electronic digital signature can enter into a relationship through an electronic signature in electronic contracts.

According to Article 9 of the Law on Electronic Commerce, electronic documents in electronic commerce, as well as information recorded in electronic form, which allows to identify the sender, are equated to handwritten paper documents and can be used as evidence of transactions. Because electronic digital signatures are considered to identify their owners, electronic transactions can be easily entered into with electronic signatures. [3]

But at the same time, transactions between citizens are not just about digital signatures. Individuals and legal entities also use other means of identification: subscriber numbers, e-mail, social network accounts. But the question must be answered as to whether these allow the identification of the parties under the law.

Article 9 of the Law on Electronic Commerce states that "information that allows to identify the sender is equated to documents signed by hand." It is understood that even with the information sent electronically, it confirms the authenticity of the sender. This is important in determining the validity of a contract. The reason is that the types of online services and the means of providing such services are increasing nowadays, and the question of whether they are a real contract should not remain open.

Now every retail store has pages on social networks. For example, the store "7rings.tashkent", which specializes in the sale of various jewelry and women's clothing, also accepts orders through the social networks Telegram and Instagram. It is understood that in online orders, the parties are identified through their accounts on these social networks. Because electronic information is also sent and received through social networks. However, realizing that the number of cases of cyber fraud is also increasing, when concluding an electronic contract, it is

advisable for the parties to request information that allows for additional identification, not just based on the messages sent by the other party. For example, it is necessary to verify the authenticity of messages sent through the social network account of the party receiving or ordering an electronic order, as well as his mobile number.

The point that a mobile number is a means of identification is reflected in the resolution of the President of the Republic of Uzbekistan in 2018 "On measures to accelerate the development of e-commerce."

The resolution states that "in order to ensure the effective operation of the mechanism of remote identification of customers by mobile number, by the end of 2018 the mobile network subscriber should develop and approve the procedure for maintaining a phone number when switching to another mobile network." [4]

This proves that the identification of the parties to the contract by mobile numbers is enshrined in our national legislation.

In addition, the resolution stipulates that electronic checks, receipts, messages and other methods generated by information systems in the process of providing services by e-commerce participants, identifying the parties to transactions, are equated to receipts, coupons, tickets and other documents confirming payment for goods (services). In this way, the parties can use electronic checks, receipts, messages as a means of identification. However, it is unclear what is meant by "other methods" in the decision.

Looking at foreign experience, there are 2 different types of electronic signatures in e-commerce relationships. The EU Electronic Signature Directive distinguishes between the electronic signature and the advanced electronic signature.

Electronic signature is an electronic information that communicates with other electronic information and is a method of verifying them.

The advanced electronic signature must meet a number of requirements. These are:

• it is uniquely associated with its signatory;

• allow identification of the signatory;

• The electronic signature must be affixed using the only controlled means available.

You must also have a certificate of this type of electronic signature. [5]

However, this clause on ordinary electronic signatures is not included in the electronic signature law of countries with 2 different legal systems, such as Germany and the United Kingdom. However, according to the descriptions given in other sources, an electronic signature (a simple electronic signature) is indicated as a method of confirming an electronic message sent using various means.

In particular, in the US ESIGN act - Electronic Signatures in Global and National Commerce, an electronic signature is a logical contract or other information associated with an electronic sound, symbol or process for which it is intended to be signed (ratified). defined. [6] That is, not only an open and closed key signature approved by a specially authorized body with a certificate, but also other electronic methods used to certify a document can be an electronic signature.

For example, in order for a citizen to make payments using the Pay me program, he or she will first need to register through the program. In this process, a confirmation code is sent to the user's mobile number via SMS-code. The user then performs various operations by entering a code known only to himself. This code allows the identification of one of the parties in an electronic contract and can be taken as a simple electronic signature.

Based on these data, it can be said that the concept of "electronic signature" can be further

clarified in the legislation of Uzbekistan. Although not registered as an electronic signature, the Uzbek legislation lists methods and tools that allow identifying the parties to an electronic transaction. But the fact that they are in different documents and norms and are scattered can be confusing. A clear definition of this concept in a single definition can help make electronic identification easier to understand.

In addition, due to a lack of sufficient legal and financial literacy, in some cases, parties to an electronic relationship face fraud because they pass on their verification codes to others.

Especially since the beginning of the pandemic, the fact that many services have been transferred to the online form has also increased the number of cases of deception of the parties in electronic transactions and other electronic relations.

In April 2020, Uzkomnazorat, the State Inspectorate for Information and Telecommunications, issued a warning to the population: , ask about the card number and its validity period, find out the secret code received via SMS-notification, and then there may be cases of theft of money from their electronic account.

As a result of the increase in the number of bank plastic cards among pensioners and the disabled, criminals have been known to fraudulently obtain bank card numbers, send requests on behalf of social services and promise to pay special social assistance to the card during quarantine. can misappropriate people's money.

The State Inspectorate "Uzkomnazorat" warns citizens not to be deceived by such "fake" SMS notifications, not to share personal information and important information on social networks, not to give it to strangers, to warn elderly relatives about such dangerous actions, the government's measures against the coronavirus pandemic and official and trusted sources. "[7]

In conclusion, in electronic transactions and contractual relationships, the parties need to better understand the importance of the information that allows them to identify themselves electronically, giving them to others so that other people can interact with the other party on their own behalf. Increasing e-literacy among the population can be a good help for this.

The Law on Electronic Signature also provides a detailed and clear definition of the means of identification of the parties, as well as a more complete definition of the concept of "electronic signature" as in US and EU law ("Electronic signature" only allows open and closed identification). signatures consisting of keys, but also electronic voice, symbols and processes that allow the identification of the parties) the essence of the concept of electronic identification should be clarified. This helps the parties to the electronic transaction to be active in the electronic relationship.

References:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On electronic digital signature" Article 3, Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, No. 562-II 11.12.2003 // https://lex.uz/docs/64467

2. Resolution of the Cabinet of Ministers "On measures to further improve the procedure for implementing transactions in e-commerce", No. 185 02.06.2016 // URL https://lex.uz/docs/2973939#2973995

3. Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-385 of May 22, 2015 "On Amendments and Addenda to the Law of the Republic of Uzbekistan" On Electronic Commerce ". // National Database of Legislation, 30.12.2017, No. 03/18/455/0492 // URL: https://www.lex.uz/acts/2650293?ONDATE=23.05.2015%2000#2650301

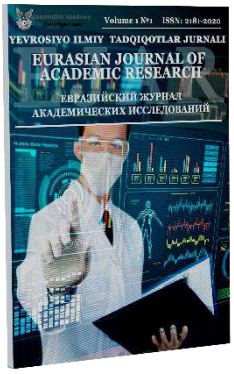
4. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to accelerate the development of e-commerce" Item 5, National Database of Legislation, 15.05.2018 // URL: https://lex.uz/docs/3744594

5. The EU Electronic Signature Directive - https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l24118&from=EN

6. US Electronic Signatures in Global and National Commerce, 2000, - https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf

7. "Uzkomnazorat": fraudsters may become more active in the field of information due to the increase in non-cash payments // URL: https://kun.uz/news/2020/04/21/ozkomnazorat-naqdsiz-shaklda-tolovlar-hajmi-oshgani-tufayli-axborot-sohasida-firibgarlar-faollashishi-mumkin

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF INVESTMENT ACTIVITIES IN FREE ECONOMIC ZONES

Ortikov Doniyor Husen ugli [1]
Rashidov Komil Kayumovich - Supervisor: Professor of the Department of International Private Law of Tashkent State Law University
[1] Master's student at Tashkent State University of Law
https://doi.org/10.5281/zenodo.4737721

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

direct investment, free economic zones, investment insurance, investment project, investment code, investment policy.

ABSTRACT

This article analyzes the investment policy of Uzbekistan in recent years, its reforms, and changes in legislation, guarantees and opportunities for investors. It is also discussed to more considerably strengthen the vision as one of the primary means of facilitating investment to free economic zones, as well as plans in this area.

Uzbekistan's economic performance has remained stable for decades. However, with the initiatives of our President in recent years, there have been dramatic economic upheavals. Uzbekistan's performance in international indexes has risen several places.

Because of the liberalization reforms launched by our government in 2016, the total volume of foreign direct investment in Uzbekistan increased from about $ 1.6 billion in 2018 to $ 4.2 billion in 2019. He was also named The Economist's Country of the Year 2019. [1]

In the World Bank's Doing Business 2020 annual report, Uzbekistan has risen seven places to become one of the top 20 countries in terms of improving the business environment.

In the World Bank's annual Doing Business 2020 ranking, Uzbekistan ranked 69th out of 190 countries, scoring 69.9 out of 100 points in 2019. Compared to the 2019 rankings, the country has risen from 76th to 7th place.

According to World Bank experts, one of the key reforms to improve the business environment in Uzbekistan has been to expand the rights and role of shareholders in key corporate decisions, clarify ownership and governance structures, and strengthen the protection of minority investors by increasing corporate transparency. It also ranks 66th out of 190 countries in the Global Sustainable Development Goals ranking. [2]

Reforms in our country are reflected in our national legislation, and a number of changes have been made. In particular, it is worth noting the following:

First, in the framework of investment projects funded by the Fund for Support of Young Entrepreneurs in order to organize the activities of youth industrial and entrepreneurial zones and to support youth entrepreneurship initiatives:

Financial resources are provided by commercial banks for one young business entity for a period not exceeding the equivalent of 100 thousand US dollars at a time for a period of up to 7 years;

Investment projects worth up to the equivalent of 100 thousand US dollars are

financed from the Fund, the excess of which is provided in general through commercial banks, without the benefits provided for in this resolution;

Financial resources for financing investment projects are provided to commercial banks within the existing funds of the Fund at the rate of 10% per annum on loans in national currency and 2% per annum on loans in foreign currency.

Secondly, according to the Law “On Public Procurement” (Law of the Republic of Uzbekistan No. 684, 22.04.2021), projects included in the Investment and other state programs in accordance with the decrees and resolutions of the President on the terms of “commissioning” fast-track ”(simultaneous design, procurement and construction).

Third, in accordance with the presidential decree, the main targets for the efficiency of the electrical network for 2021-2022 have been set.

From March 1, 2021 for the implementation of investment projects in the production of electrical and household appliances to the enterprises of the electrical industry at a rate not exceeding 1.5 times the base rate of the Central Bank on the part of loans up to 20 billion sums in excess of the Central Bank. Nevertheless, shall be compensated for up to three years in an amount not exceeding 5 per cent.

In addition, one of the most important changes in our country to improve the investment climate is a change in the system of judicial review of these disputes. As required by applicable law, disputes involving investments, including foreign ones, were settled by inter-district, district, and city-level courts.

This includes civil, economic and administrative courts. Now, new procedures for resolving investment disputes in the courts have been introduced. In the economic courts alone, 576 disputes related to investment activities were resolved in 2017, 609 in 2018, and 647 in 2019.

Last year, more than 3,000 disputes involving foreign investors and enterprises with foreign investment were resolved in economic courts. Almost half of these economic cases were heard in the Tashkent City Economic Court.

The role of investment in the economy is important. Nevertheless, it is no secret that in the settlement of investment disputes in our country there are cases of various approaches and bureaucracies that negatively affect the formation of a favorable investment climate.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 24, 2020 "On additional measures to further improve the work of the courts and increase the efficiency of justice" addresses current issues related to the practical implementation of the right of citizens to justice. It is not in vain that special attention has been paid. In this regard, in particular, the issue of timely and effective protection of the rights and legitimate interests of investors in the courts.

To this end, on January 12, 2021, the law "On amendments and additions to the Code of Economic Procedure of the Republic of Uzbekistan in connection with the improvement of the institution of review of court decisions" was adopted.

The law introduced into the Code of Economic Procedure the norms on the relevance and relevance of cases on disputes arising from investment agreements between investors and government agencies in the field of economics and competition.

In particular, at the request of a large investor and the parties to the competition, this category of cases should be considered by the Supreme Court's investment disputes and competition courts, the remaining investment disputes are at the discretion of investors. The

Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city courts have decided to consider it as a court of first instance.

At the same time, a new Article 301 was added to the Code of Economic Procedure. According to him, a clear scope of work on investment disputes has been defined.

In addition, Article 302 supplemented this code. This new article contains provisions on the inclusion of disputes between legal entities, including foreign legal entities, economic management bodies, individual entrepreneurs and antitrust authorities in the field of competition in the commodity and financial markets.

The Address of the President to the Oliy Majlis of December 29, 2020 is of historical significance and will serve to further deepen the reforms in this area. An important innovation in this regard was the establishment of a special court in the Supreme Court to consider investment disputes and competition in order to properly protect the rights of investors.

The establishment of a special court on investment disputes in the Supreme Court, the establishment of separate rules of jurisdiction in this category of cases will prevent investors from wandering between different courts to resolve disputes. It ensures that their problems are resolved in a single court. In short, the essence of the ongoing radical reforms in the industry is to further increase the attractiveness of the investment climate, develop the economy and thereby achieve the welfare of the people.

Improving the mechanism of judicial protection of the rights and legitimate interests of investors, including foreign investors, will help to resolve investment disputes quickly and efficiently, to ensure a unified judicial practice.[3]

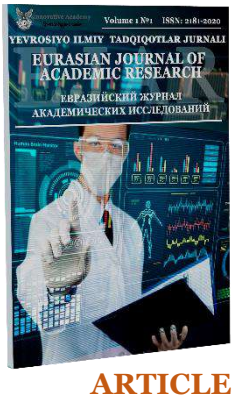
From the process of analyzing changes in the field of investment, one of the main problems in the legislation for investors is the fragmented nature of investment legislation.

It is well known that in the romano-germanic legal system the systematization of legal norms through codes was accepted as the most optimal way. Therefore, the establishment of an investment code in Uzbekistan will prevent many problems in this area and will further increase the flow of investors in Uzbekistan. At the same time, it is expedient to establish in this Code special procedures and guarantees for investment activities in free economic zones.

References:

1. 2020 Investment Climate Statements: Uzbekistan.
2. https://uz.usembassy.gov/2020-investment-climate-statements-uzbekistan
3. Khojamkulov, Dilmurod. (2020). Erkin iqtisodiy hududlar. https://www.researchgate.net/publication/342561838_ERKIN_IQTISODIY_HUDUDLAR

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF ENGLISH WORDS. MORPHEMES. FREE AND BOUND FORMS, MORPHOLOGICAL CLASSIFICATION OF WORDS, WORD-FAMILIES

Botirova Gulsanam [1]

[1] 1st year student of the Department of English Philology, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Faculty of Romance-German

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737735

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

A free morpheme, "morphe" and "logos", The Greek suffix, affixation, Semi-bound (semi-free) morphemes, Many root-morphemes.

ABSTRACT

The present study aims to determine whether semantic relatedness plays a role in the production of speech errors involving derivational morphemes. A word order competition technique was used to induce morpheme and syllable exchange errors. Semantic relatedness was manipulated by contrasting error rates for prefixed words derived from free stems to those derived from bound roots.

In contrast to the genealogical classification of languages, which relies on the proof of the existence between languages of kinship (common origin), morphological classification takes into account only the formal aspect of languages. Initially, the morphological classification of languages was associated with morphology as one of the branches of linguistics. The term "morphology" itself came from a combination of two Greek words: "morphe" and "logos", which are translated into Russian as "form" and "teaching", respectively. That is, morphology in the general sense of the word is a doctrine of form. Thus, the morphological classification meant the external similarity of words in general.

The morphological classification of languages was the original form of the typological classification of languages. This is due to the fact that during the period of compilation of the first typological classifications, the most developed area of linguistics (in comparison with phonetics, syntax, semantics, etc.) was morphology. Subsequently, using the results of other linguistic studies, the typological classification moved away from the morphological classification, which currently serves as one of the constituent parts of the typological classification

If we describe a word as an autonomous unit of language in which a particular meaning is associated with a particular sound complex and which is capable of a particular grammatical employment and able to form a sentence by itself, we have the possibility to dis- tinguish it from the other fundamental language unit, namely, the morpheme.

A morpheme is also an association of a given meaning with a given sound pattern. But unlike a word it is not autonomous. Morphemes occur in speech only as constituent parts of words, not independent- ly, although a word may consist of a single morpheme. Nor are they di- visible into smaller meaningful units. That is why the morpheme may be defined as the minimum

meaningful language unit. The term morpheme is derived from Gr morphē 'form' + -eme.

The Greek suffix -eme has been adopted by linguists to denote the smallest significant or distinctive unit. The morpheme is the smallest meaningful unit of form. A form in these cases is a recurring discrete unit of speech. A form is said to be free if it may stand alone without changing its meaning; if not, it is a bound form, so called because it is always bound to something else. For example, if we compare the words sportive and elegant and their parts, we see that sport, sportive, elegant may oc- cur alone as utterances, whereas eleg-, -ive, -ant are bound forms because they never occur alone. A word is, by L. Bloomfield's definition, a minimum free form. A morpheme is said to be either bound or free. This statement should be taken with caution. It means that some mor- phemes are capable of forming words without adding other morphemes: that is, they are homonymous to free forms.

According to the role they play in constructing words, morphemes are subdivided into roots and affixes. The latter are further subdivided, according to their position, into prefixes, suffixes and infixes, and according to their function and meaning, into derivational and functional affixes, the latter also called endings or outer formatives. When a derivational or functional affix is stripped from the word, what remains is a stem (or a stem base). The stem expresses the lexical and the part of speech meaning. For the word hearty and for the paradigm heart (sing.) - hearts (pl.) the stem may be represented as heart. This stem is a single morpheme, it contains nothing but the root, so it is a simple stem. It is also a free stem because it homonymous to the word heart.

A stem may also be defined as the part of the word that remains un- changed throughout its paradigm. The stem of the paradigm hearty- is homonymous to the word heart of a root morpheme and an affix, it is not simple but derived. Thus stem containing one or more alfixes is aderived stem. lf deducing the affix the remaining stem is not homonymous to a separate word of the same root, we call it a bound stem. Thus, in the word cordial 'proceeding as if from the heart', the adjective-forming suffix can be separated on the analogy with such words as bronchial, radial Social. The remaining stem, however, cannot form a separate word b itself, it is bound. In cordially and cordiality, on the other hand, the de. rived stems are free. Bound stems are especially characteristic of loan words.

The point may be illustrated by the following French borrowings: arrogance, charity, courage, coward, distort, in volve, notion, legible and tolerable, to give but a few. After the affixes of these words are taken away the remaining elements are: arrog-, char-, cour-, cow-, -tort, -volve, not-, leg-, to ler-, which do not coincide with any semantically related independent words. Roots are main morphemic vehicles of a given idea in a given language at a given stage of its development. A root may be also regarded as the ultimate constituent element which remains after the removal of all functional and derivational affixes and does not admit any further analysis. It is the common element of words within a word of a mily. Thus, heart is the common root of the following series of words: heart, hear ten, dishear ten, hearti ly, heartless, hearty, heartiness, sweetheart, heart-broken, kind-hear ted, whole-hear tedly, ete. In some of these, as, for example, in hearten, there is only one root; in others the root -heart is combined with some other root, thus forming a compound like sweetheart. The root word heart is unsegmentable, it is non-motivated morpho- logically. The morphemic structure of all the other words in this word- family is obvious

they are segmentable as consisting of at least two distinct morphemes.

They may be further subdivided into: 1) those formed by affixation or affixational derivatives consisting of a root morpheme and one or more affixes: hear ten, dishear ten, heartily, heart less, hearty, hear tiness;

2) compound s, in which two, or very rarely more, stems simple or derived are combined into a lexical unit: sweetheart, heart-shaped, heart-broken or

3) derivational com- pounds where words of a phrase are joined together by composition hear tier - (the) hear tiest is hearty. It is a free stem, but as it consists A paradigm is defined here as the system of grammatical forms characteristic of a word. See also p. 23. * Historical lexicology shows how sometimes the stem becomes bound due to the internal changes in the stem that accompany the addition of affixes; broad, bread, cleanth, cleanly, dear, dearth .

And affixation: kind-hearted. This last process is also called phrasal derivation ((kind hear t) + -ed)). There exist word-families with several unsegmentable members, the derived elements being formed by conversion or clipping.

The word family with the noun father as its centre contains alongside affixational derivatives fatherhood, father less, fatherly a verb father 'to adopt' or Ho originate' formed by conversion. We shall now present the different types of morphemes starting with the root. It will at once be noticed that the root in English is very often hom- onymous with the word. This fact is of fundamental importance as it is one of the most specific features of the English language arising from its general grammatical system on the one hand, and from its phonemic system on the other. The influence of the analytical structure of the lan- guage is obvious. The second point, however, calls for some explanation. Actually the usual phonemic shape most favoured in English is one sin- gle stressed syllable: bear, find, jump, land, man, sing, etc. This does not give much space for a second morpheme to add classifying lexico- grammatical meaning to the lexical meaning already present in the root-stem, so the lexico-grammatical meaning must be signalled by distri- bution. In the phrases a morning's drive, a morning's ride, a morning's walk the words drive, ride and walk receive the lexico-grammatical meaning of a noun not due to the structure of their stems, but because they are preceded by a genitive.

An English word does not necessarily contain formatives indicating to what part of speech it belongs. This holds true even with respect to inflectable parts of speech, i.e. nouns, verbs, adjectives. Not all roots are free forms, but productive roots, i.e. roots capable of producing new words, usually are. The semantic realization of an English word is therefore very specific. Its dependence on context is further enhanced by the widespread occurrence of homonymy both among root morphemes and affixes. Note how many words in the following state- ment might be ambiguous if taken in isolation: A change of work is as good as a rest. The above treatment of the root is purely synchronic, as we have taken into consideration only the facts of present-day English. But the same problem of the morpheme serving as the main signal of a given lex- ical meaning is studied in e tymology.

Thus, when approached historically or diachronically the word heart will be classified as Common Germanic. One will look for cognate s, i.e. words descended from a common ancestor. The cognates of heart are the Latin cor, whence cor- dial 'hearty', 'sincere', and so cordially and cordiality; also the Greek kardia, whence English cardiac condition. The cognates outside the English vocabulary are the Russian cepdye, the

German Herz, the Spanish corazon and other words. To emphasize the difference between the synchronic and the diachronic treatment, we shall call the common element of cognate words in different languages not their root but their r adical element.

If we describe a word as an autonomous unit of language in which a particular meaning is associated with a particular sound complex and which is capable of a particular grammatical employment and able to form a sentence by itself, we have the possibility to distinguish it from the other fundamental language unit, namely, the morpheme.

A morpheme is also an association of a given meaning with a given sound pattern. But unlike a word it is not autonomous. Morphemes occur in speech only as constituent parts of words, not independently, although a word may consist of a single morpheme. Nor are they divisible into smaller meaningful units. That is why the morpheme may be defined as the minimum meaningful language unit.

Morphemes may be classified:from the semantic point of view, from the structural point of view.

a) Semantically morphemes fall into two classes: root-morphemes and non-root or affixational morphemes. Roots and affixes make two distinct classes of morphemes due to the different roles they play in word-structure.Roots and affixational morphemes are generally easily distinguished and the difference between them is clearly felt as, e.g., in the words helpless, handy, blackness, Londoner, refill, etc.: the root-morphemes help-, hand-, black-, London-, -fill are understood as the lexical centres of the words, as the basic constituent part of a word without which the word is inconceivable. The root-morpheme is the lexical nucleus of a ward, it has an individual lexical meaning shared by no other morpheme of the language. Besides it may also possess all other types of meaning proper to morphemes1 except the part-of-speech meaning which is not found in roots. The root-morpheme is isolated as the morpheme common to a set of words making up a word-cluster, for example the morpheme teach-in to teach, teacher, teaching, theor- in theory, theorist, theoretical, etc.

Non-root morphemes include inflectional morphemes or inflections and affixational morphemes or affixes. Inflections carry only grammatical meaning and are thus relevant only for the formation of word-forms, whereas affixes are relevant for building various types of stems — the part of a word that remains unchanged throughout its paradigm. Lexicology is concerned only with affixational morphemes. Affixes are classified into prefixes and suffixes: a prefix precedes the root-morpheme, a suffix follows it. Affixes besides the meaning proper to root-morphemes possess the part-of-speech meaning and a generalised lexical meaning.

b) Structurally morphemes fall into three types: free morphemes, bound morphemes, semi-free (semi- bound) morphemes.

A free morpheme is defined as one that coincides with the stem 2 or a word-form. A great many root-morphemes are free morphemes, for example, the root-morpheme friend — of the noun friendship is naturally qualified as a free morpheme because it coincides with one of the forms of the noun friend. A bound morpheme occurs only as a constituent part of a word. Affixes are, naturally, bound morphemes, for they always make part of a word, e.g. the suffixes -ness, -ship, -ise (-ize), etc., the prefixes un-, dis-, de-, etc. (e.g. readiness, comradeship, to activise; unnatural, to displease, to decipher).

Many root-morphemes also belong to the class of bound morphemes which always occur in morphemic sequences, i.e. in

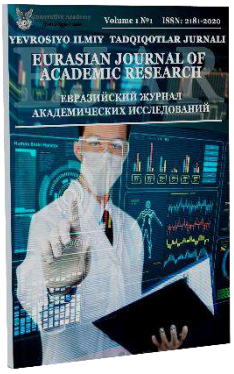
combinations with ‘ roots or affixes. All unique roots and pseudo-roots are-bound morphemes. Such are the root-morphemes theor- in theory, theoretical, etc., barbar-in barbarism, barbarian, etc., -ceive in conceive, perceive, etc.

Semi-bound (semi-free) morphemes are morphemes that can function in a morphemic sequence both as an affix and as a free morpheme. For example, the morpheme well and half on the one hand occur as free morphemes that coincide with the stem and the word-form in utterances like sleep well, half an hour,” on the other hand they occur as bound morphemes in words like well-known, half-eaten, half-done.

References:

1. Bochner, H. (1993). Simplicity in generative morphology. Publications in Language Sciences, Vol. 37. New York: Mouton de Gruyter.
2. Bybee, J., & Slobin, D. (1982). Rules and schemas in the development and use of English past tense. Language
3. Caramazza, A. (1997). How many levels of processing are there in lexical access? Cognitive Neuropsychology
4. Carstairs-McCarthy, A. (1992). Morphology without word-internal constituents Booij & J. van Marle (Eds.), Yearbook of morphology 1992 (pp. 209–233). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
5. Cutler, A. (1980). Errors of stress and intonation. In V. Fromkin (Ed.), Errors in linguistic performance: Slips of the tongue, ear, pen, and hand (pp. 67–80). New York: Academic Press. Dell, G. (1986). A spreading activation theory of retrieval in sentence production. Psychological Review
6. Dell, G., & Reich, P.A. (1977). A model of slips of the tongue.
7. Jackendoff, R. (1975). Morphological and semantic regularities in the lexicon. Language

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ROLE OF PARTIES' AUTONOMY IN THE MAKING OF INTERNATIONAL ARBITRATION AGREEMENTS

Xatamjonova Gulsanam Yasharjon qizi [1]

[1] Master student at Tashkent state university of law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737917

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

International commercial arbitration, party autonomy, arbitration agreement, parties of an arbitration agreement, autonomy and validity requirements of arbitration agreements.

ABSTRACT

International commercial arbitration is an alternative dispute settlement based on the principle of party autonomy. Parties' autonomy and their will are crucial in International commercial arbitration. Arbitration processes begin only when parties agree to start processes. Parties fulfill their autonomy by drafting an arbitration agreement to resolve their current or future disputes. Drafting an arbitration agreement is the first step to realize parties' autonomy in International commercial arbitration. Briefly, arbitration agreements are guarantees to commence arbitration processes whenever there is a dispute between parties.

XALQARO TIJORAT ARBITRAJIDA ERK MUXTORIYATI (PARTY AUTONOMY) PRINSIPINING ARBITRAJ KELISHUVLARINI TUZISHDAGI AHAMIYATI

Xatamjonova Gulsanam Yasharjon qizi [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Xalqaro tijorat arbitraji, erk muxtoriyati (Party autnomy), arbitraj kelishuvi, arbitraj kelishuvi taraflari, avtonomiya, arbitraj kelishuvining haqiqiylik talablar.

ANNOTATSIYA

Xalqaro tijorat arbitraji taraflarning xohishlaridan vujudga kelgan nizolarni muqobil hal etish vositasidir. Bunda taraflarning xohish va irodalari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Aynan shu taraflarning xohishlari arbitraj jarayonlari boshlanishiga turtki bo'ladi. Nizolashuvchi taraflar yoki nizo yuzaga kelishi mumkinligi bois taraflar o'zlarining arbitraj jarayonlarini tashkil etishga bo'lgan irodasini kelishuv shaklida, aniqroq aytganda Arbitraj kelishuvi shaklida namoyon etadilar. Xalqaro tijorat arbitraji doirasida ishtirokchilar o'zlarining dastlabki avtonomiyalarini arbitraj kelishuvi tuzib realizatsiya qiladilar. Shu boisdan ham arbitraj kelishuvlari arbitraj jarayonlari boshlanishining birinchi qadami hamda garovi bo'lib hisoblanadi.

Arbitraj kelishuvlarining pozitsiyasi va ahamiyatini belgilash erk muxtoriyati (party autonomy) prinisipining qamrovi va rolini aniqlash uchun muhimdir, negaki aynan arbitraj kelishuvlari arbitraj jarayonlarining eng ahamiyatli elementi hisoblanadi va o'zida taraflarning avtonomiyasini aks ettiradi. Shu sababli ham Okezie Chukwumerije o'zining "Xalqaro tijorat arbitrajida tanlov huquqi" deb nomlangan kitobida *arbitraj kelishuvlarini taraflarning dastlabki avtonomiyasi* sifatida baholagan. [1, B.10] Bu avtonomiya taraflarning birinchi bosqichdayoq o'zlarining nizolarini sudlar orqali hal etish huquqlaridan voz kechganligi bilan namoyon bo'ladi. Faqatgina arbitraj kelishuvi taraflarning sud orqali nizolarni hal etish huquqlaridan voz kechganliklarini aks ettiruvchi hujjat bo'la oladi. Aynan shu hujjat asosida arbitraj kelishuvini tuzuvchilar o'zlarining nizolarini mustaqil yo'l bilan tashkil etiladigan arbitraj orqali ko'rish huquqini qo'lga kiritadilar. Keyinchalik taraflarning xohishlari asosida arbitraj kelishuvlari arbitraj protsesslarining qanday borishini yo'naltirib turuvchi hujjatga aylanishi mumkin. Ya'ni, arbitraj kelishuvlari tuzilib bo'lganidan so'ng arbitraj jarayonlari boshlanishi bilan protseduraviy xususiyatlarini o'zida namoyon eta boshlaydi. Arbitraj kelishuvi va arbitraj kelishuvining shartlari arbitraj jarayonlarining qanday borishi uchun dastur vazifasini o'tay boshlaydi. Shu boisdan arbitraj kelishuvi arbitraj jarayonlari boshlangunicha taraflarning irodasini namoyon etuvchi hujjat, arbitraj jarayonlari boshlangandan so'ng esa arbitraj jarayonlarining protseduraviy harakterini belgilovchi dastur tabiatiga ega bo'ladi. Arbitraj kelishuvlari arbitraj jarayonlarining har bir bosqichida o'z ahamiyatiga ega.

Har qanday sharoitda ham har bir arbitraj jarayoni milliy yoki xalqaro bo'lishidan qat'i nazar, arbitraj kelishuvi bilan boshlanadi. Shu sababli Manchester huquq universiteti professori Nadia Ramzy Salama o'zining "Xalqaro tijorat arbitraji kelishuvlarining tayyorlanishida erk muxtoriyatining tabiati, qamrovi va roli" kitobida *arbitraj kelishuvlarini boshlovchi* bo'g'in sifatida ta'riflaydi. [2, B.25]

Arbitraj taraflarning xohishlaridan vujudga kelgan xususiy sud yuritish tartib-tamoyilidir. Bunda taraflarning xohish va irodalari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Aynan shu taraflarning xohishlari arbitraj jarayonlari boshlanishiga turtki bo'ladi. Nizolashuvchi taraflar yoki nizo yuzaga kelishi mumkinligi bois taraflar o'zlarining arbitraj jarayonlarini tashkil etishga bo'lgan irodasini kelishuv shaklida, aniqroq aytganda Arbitraj kelishuvi shaklida namoyon etadilar. Xalqaro tijorat arbitraji doirasida ishtirokchilar o'zlarining dastlabki avtonomiyalarini arbitraj kelishuvi tuzib realizatsiya qiladilar. Ayni shunday xususiyatlari sabab ham arbitraj kelishuvlari arbitraj jarayonlari boshlanishining birinchi qadami hamda garovi vazifasini bajara oladi.

Arbitraj kelishuvlarining huquqiy ta'rifi ko'plab xalqaro konvensiyalar yoki milliy qonunchilik tomonidan keltirilgan. Berilgan ta'riflarning ko'pi bir-biriga o'xshash yoki aynan bir –birini takrorlaydi. Bu takroriylik arbitraj kelishuvini tuzuvchilar mustaqil ekanliklari, kelishuvlarida o'zlarining irodasini namoyon eta olish erkinligi mavjudligida namoyon bo'ladi. Misol uchun UNCITRAL Model Law ning 7 – moddasida arbitraj kelishuvlariga quyidagicha ta'rif berilgan:

Aniq bir huquqiy munosabatlar doirasida vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning hammasini yoki ayrim qismini arbitrajga topshirish to'g'risidagi taraflarning kelishuvidir. Arbitraj kelishuvlari asosiy shartnomaning bir qismi sifatida yoki alohida shartnoma sifatida tuzilishi mumkin

1994 – yilda qabul qilingan Misr Arbitraj Kodeksi esa arbitraj kelishuvlariga mana bunday ta'rif keltirgan:

Shartnomaviy munosabat yoki shartnomaviy munosabat emasligidan qat'i nazar qonuniy asoslarda vujudga kelgan munosabatlar doirasida vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning hammasini yoki bir qismini arbitrajda hal etish uchun taraflarning kelishuvidir

1997 – yilda qabul qilingan Ingliz Arbitraj Akti arbitraj kelishuvlariga quyidagicha ta'rif keltirgan:

Kelajakdagi yoki hozirda mavjud bo'lgan nizolarni hal etish uchun taraflarning xohish-irodasini aks ettiradigan kelishuv [3, B.6]

Ushbu keltirilgan ta'riflarning umumiy jihatlari bir xil, ya'ni kelishuvlar eng kamida ikki taraf o'rtasida tuzilishi, allaqachon vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgani nizolarni ham ko'zda tutishi mumkin bo'lishi, mavjud nizoning barchasini yoki uning bir qismini arbitrajga taqdim etish mumkinligidir. Bu yerdagi yagona farq qiluvchi qoida Misr Qonunchiligida mavjud bo'lib, Misr Qonuni tomonidan ko'riladigan munosabatlar qonuniy asosda vujudga kelishi lozimligi va qonuniy asosda vujudga kelgan bo'lsa, shartnomaviy bo'lmagan munosabatlar ham arbitraj kelishuvining predmeti bo'la olishligi belgilanganligir.

Yuqoridagi ikki ta'rifdan ham to'laroq va mukammalroq ta'rif New York Konvensiyasi tomonidan keltirilgan:

Arbitrajda ko'rib hal etilishi mumkin bo'lgan mavzudagi qonuniy munosabatlardan vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgan, shartnomaviy munosabat yoki shartnomaviy bo'lmagan munosabat, nizolarning hammasini yoki bir qismini arbitrajda ko'rish uchun yozma shaklda tuzilgan yozma kelishuv

Ushbu ta'rifdan arbitraj kelishuvlari faqatgina arbitaj jarayonlari orqali ko'rib hal qilinishi lozim bo'lgan masalalarni qayd etishi, munosabatlar qonuniy asosda vujudga kelishi va yozma shaklda bo'lishi lozimligini tushunamiz. Demakki, arbitraj kelishuvlari yozma tarzda tuzilishi lozim va og'zaki kelishuvlarga asoslanib arbitraj jarayonlarini boshlash mukin emas.

O'zbekiston Respublikasining "Xalqaro Tijorat Arbitraji to'g'risida"gi Qonunining 12 –moddasida arbitraj kelishuvi quyidagicha ta'riflangan:

Taraflarning shartnomaviy xususiyatga egaligidan yoki ega emasligidan qat'i nazar, biror-bir aniq huquqiy munosabat bilan bog'liq bo'lgan, ular o'rtasida yuzaga kelgan yoki kelishi mumkin bo'lgan barcha yoki muayyan nizolarni arbitrajga topshirish to'g'risidagi kelishuvi arbitraj kelishuvi hisoblanadi. Arbitraj kelishuvi shartnomaning arbitraj sharti yoki alohida kelishuv tarzida tuzilishi mumkin

O'zbekiston Respublikasining "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida" Qonunining keltirgan ta'rifi kelishuvlar uchun eng asosiy elementlarni qayd etish uchun asosiy tushunchalarni keltirib, arbitraj kelishuvlari tuzilishi uchun munosabatlar qonuniy asosda vujudga kelishining o'zi yetarli ekanligini belgilab qo'ygan.

Dastlabki davrlarda milliy sudlarning arbitraj sudlari o'tkazish jarayonlari va arbitraj kelishuvlarining rad etilishi ustidan vakolati juda yuqori bo'lib, istalgan arbitraj kelishuvini davlat siyosatiga zid deya bekor qilish huquqi mavjud bo'lgan. Hattoki ayrim holatlarda qonuniy bo'lgan arbitraj kelishuvlari asosida qabul qilingan arbitraj qarorlari ham ijrosiz qolish holatlari kuzatilgan. Ba'zan esa arbitraj qarorlari boshqa hududlarda ijro etilishi lozim bo'lgan holatlarda arbitraj qarorlarini davlat Qonunlariga zid deb bajarmaslik holatlari ham mavjud bo'lgan. [4, B 112]

Arbitraj kelishuvlarining tabiati. Umumiy qoida sifatida arbitraj kelishuvlari protseduraviy tabiati mavjud. Ya'ni arbitraj kelishuvlari taraflar o'rtasidagi huquqni belgilmasdan, balki taraflar o'rtasida nizoni hal qilishning protseduralarini belgilaydi. Bunda taraflar nizolarni hal qilishning vositalari, hal qilish uchun usullar va nizo uchun yechim mexanizmini yaratadilar. Bir so'z bilan aytganda, taraflar mustaqil arbitraj sudlari qanday tartibda amalga oshirilishi qoidalarini belgilaydilar. Shuning uchun Laurence Shore o'zining "Arbitrajga taalluqlilikni belgilash" maqolasida arbitraj kelishuvlariga quyidagicha ta'rif keltiradi:

Arbitraj kelishuvlari shunchaki mustaqil individlarning kelishuvi emas, balki ommaviy huquq subyektlarining protseduraviy kelishuvidir

Arbitraj kelishuvlari asosiy shartnomaning bir qismi sifatida keltirilganda ham, o'zining protseduraviy harakteri bilan ajralib turadi va asosiy shartnomaning umumiy xususiyatidan farqlanadi. Asosiy shartnomadan ham mustaqil deb qaraladi. Asosiy shartnoma bekor qilinganda, arbitrajga doir shartnomaning qismi o'z kuchini yo'qotmaydi. Shuning uchun ushbu turdagi kelishuvlar asosan o'tkaziladigan arbitraj jarayonlariga taalluqli bo'ladi va asosiy shartnomaning bajarilishi bu kelishuvning ham bajarilgan deb hisoblanishiga olib kelmaydi. Asosiy shartnoma va arbitraj kelishuvlari bir-biridan ajratib olina bilish xususiyatiga ega bo'ladi. Ajrata olish xususiyati mavjudligi shartnomalarning bir-biridan mustaqil shartnoma ekanligini va alohida holatda ham o'zining ahamiyatini yo'qotmasligini ta'minlaydi. Arbitraj kelishuvlari asosiy shartnomaning bir qismi hisoblanmaydi.

Arbitraj kelishuvi haqiqiy hisoblanishi uchun qo'yiladigan ayrim talablar mavjud. Nafaqat New York Konvensiyasi, balki UNCITRAL Model Law arbitraj kelishuvi *yozma* shaklda tuzilishi lozim deb hisoblaydi. Har qanday holatda ham taraflar o'zlarining arbitraj o'tkazishga doir kelishuvlarini yozma bayon etishlari va mana shu yozma kelishuv asosida harakatlanishlari lozim. UNCITRAL Model Law yozma tarzda tuzilishni faqatgina qog'ozga tushirilgan holatda deb hisoblamaslik, balki elektronik ma'lumotlar almashinuvi (EDI), elektron e-mail, telegram, telex yoki telecopy orqali almashlangan hujjatlar ham yozma shakl sifatida qabul qilinishini belgilaydi. New York Konvensiyasi esa arbitraj kelishuvlari yozma tuzilib taraflar tomonidan imzolanishini ham talab etadi.

New York Konvensiyasiga asosan, *taraflar o'rtasidagi har qanday munosabat Qonuniy* bo'lishi lozim. Ya'ni, bu munosabatlar shartnomaviy munosabat hisoblanadimi yoki yo'q, munosabatlar qonuniylikka asoslanishi lozim. Noqonuniy munosabatlar arbitraj kelishuvlarining mavzusi bo'lishi mumkin emas.

New York Konvensiyasi hamda UNCITRAL Model Law talabiga asosan, arbitraj *kelishuvlarining mavzusi arbitraj jarayonlari orqali hal qila olish xususiyatiga ega bo'lishi lozim*. Bu qoidaning kiritilishiga asosiy sabab – bu arbitraj jamoaviy oqibatlarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan nizolarni hal etishning xususiy metodi ekanligidir. Ya'ni, har bir davlat qonunlarining o'ziga xosligidan kelib chiqib ayrim masalalar arbitraj bilan hal etila olmasligi mumkin. Umumiy qoida sifatida jinoiy ishlar yoki bankrotlik bilan bog'liq masalalar arbitraj bilan hal etilishi mumkin emas. [5]

Arbitraj kelishuvini tuzuvchilar shartnomaviy munosabatlarga kirishish layoqatiga ega bo'lishi lozim. [6, B. 114] Arbitraj kelishuvlarining tabiati boshqa shartnomalarning tabiatidan farqlanib tursa ham, umumiy o'rnatilgan qoidalarga asosan, shartnoma taraflari muomalaga layoqatsiz, muoamola layoqati cheklangan yoki kichik

yoshdagi shaxslar bo'lmasligi lozim. Ayrim qonunchiliklar ushbu talablar tashqari, davlat korxonalarining ayrim doiradagi faoliyatlari yuzasidan arbitrajga murojaat qilishini va davlat ulushi mavjud bo'lgan tashkilotlarning faoliyatini arbitraj orqali hal etib bo'lmasligi qoidalarini ham keltirishgan. Taraflarning shartnomaviy munosabatlarga kirisha olish layoqatiga ega bo'lishi fundamental talab bo'lib ko'plab xalqaro Konvensiyalar va milliy Qonunchilik tomonidan majburiy qoida sifatida keltirilgan.

Eng ohirgi talab sifatida arbitraj kelishuvi bajarib bo'lmaydigan bo'lmasligi lozim. [7] Bu talabdan ko'zlangan asosiy maqsad kelishuvdan ko'zlangan natijalarg erisha olishni ta'minlashdir.

Arbitraj kelishuvlarining tuzilishi va nizolarni arbitraj jarayonlari bilan hal etilishi arbitraj kelishuvi tuzuvchilar, arbitorlar va milliy sudlar uchun ham ayrim oqibatlar tug'diradi. Bular ijobiy va salbiy oqibatlarga bo'linadi.

Arbitraj kelishuvlarining ijobiy oqibatlari. Fundamental tushunishlarga asosan, arbitraj jarayonlari faqatgina arbitraj kelishuvlari bilan boshlanadi. Kelishuvlar esa asosan qarama-qarshilikka asoslanadi, ya'ni bir-biridan boshqacha manfaatlarni ko'zlagan eng kamida ikkki tomon. Aynan shuning oqibatida ikki tomon birgalikda harakat qilishi, arbitraj kelishuvlari va arbitraj jarayonlarining muvafaqqiyatli o'tishi uchun birgalikda harakat qiladilar. Natijada taraflar harakatining umumlashuvi, manfaatlarning yakdillashuviga erishiladi. Bu harakatlar oqibatida arbitraj kelishuvlarining muvafaqqiyatli tashkil etilishi bilan birga arbitraj qarorlarining bajarilishi osonlashadi. Bu esa o'z navbatida arbitraj jarayonlaridan keyingi qarorlarning ijrosi bosqichining muvafaqqiyatli bajarilishini ta'minlaydi.

Arbitraj jarayonlarining o'tkazilishida taraflarning hamkorlikka undalishi. Arbitraj kelishuvlari har ikki tomonning manfaatini ko'zda tutadi. Taraflar kelishuv tuzishda erkin bo'lganliklari sababli arbitraj kelishuvlarini mumkin qadar o'zlari uchun manfaatli qilib tuzishga harakat qiladilar. Buning natijasi o'laroq, o'zlari foydalari uchun taraflar arbitraj o'tkazish jarayonlarida, misol uchun, arbitraj tribunalining tanlanishi, arbitorlar haqlarining to'lanishi, abitraj joylari va arbitraj amal qiladigan qonun manbaalarini tanlashda faol ishtirok etadilar.

Arbitraj kelishuvlarining tuzilishidagi asosiy sanalgan erk muxtoriyati (Party autonomy) bir tomondan ustunlik sanalsa, ikkinchi tomondan ma'suliyat ham hisoblanadi. Bu ma'suliyatni ayrim davlatlar o'zlarining qonunchiligida alohida ko'rsatib ham o'tganlar. English Arbitration Act 1996 ning 40 – moddasida quyidagicha majburiyat mavjud:

1. Taraflar arbitraj jarayonlarining munosib va kutilganidek o'tishi uchun barcha zarur yumushlarni bajarishlari lozim.
2. Taraflar tribunalning jarayonlar o'tkazishga doir har qanday buyruq va ko'rsatmalarini kechiktirishsiz bajarishlari lozim

Bular bir taraf ikkinchi taraf oldida ma'sulligi va ikki tarafning umumiy ko'zlagan maqsadlariga erishish uchun bir-birlariga bog'liq qilib qo'yilishini anglatadi. Ayni shu bog'liqlik arbitraj kelishuvlarining yana bir afzalligi hisoblanib, taraflarga arbitraj qarorlarini bajarishda insof bilan harakat qilish va belgilangan vaqt rejimida arbitraj qarorlarini bajarishga undaydi. Ko'p holatlarda tizimning kamchiligi uning ijro etilishi bilan bog'liq muammolarda namoyon bo'ladi. Arbitraj kelishuvlari ikki tomon manfaatlarini bir xilda ko'zlaganligi bois ham arbitraj qarorlarining ijrosi bilan bog'liq muammolar kam uchraydi.

Arbitraj kelishuvlarining salbiy oqibatlari. Arbitraj kelishuvlarining ijobiy

oqibatlari bilan birga salbiy oqibatlari ham mavjud. Avvalo, nizolarni arbitraj orqali hal etish uchun kelishuv mavjud bo'lganida, nizolarning sud orqali hal etish mumkin emasligi. Bu qoida ko'plab davlatlarning qonunchiligi va UNCITRAL Model Law ning 8-moddasida majburiy qoida sifatida keltirilgan. Taraflarning kelib chiqqan yoki kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolari ularning kelishuvi bilan arbitraj orqali hal etilishga kelishilsa, ushbu nizolar faqatgina arbitraj orqali hal etilishi lozim.

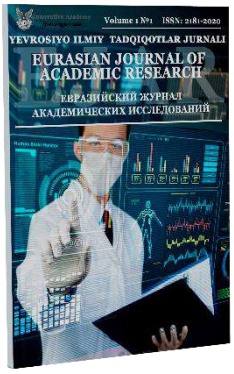
Arbitraj kelishuvlari arbitrajning eksklyuzivligini [8, B. 18] nazarda tutadi. Nafaqat taraflar arbitraj kelishuvi mavjud bo'lganida nizolarni sudda ko'rishi mumkin emas, balki arbitrajdan boshqa nizolarni hal qilish vositalaridan foydalanmasligi zarur. Bu shuni anglatadiki, taraflar arbitraj jarayonlari o'tkazilishida parallel hech qanday boshqa nizolarni hal etish usullaridan foydalanmasligi zarur. Lekin bu salbiy ta'sir tomonlarga nizolarni hal etishning gibrid usullaridan foydalanishlariga to'siq yaratmaydi. Taraflar ikki tarafning roziligi bilan arbitraj kelishuvini bekor qilishlari yoki arbitraj qarorlarini tan olmasdan, boshqa arbitraj institutlarida nizolarini ko'rishlari mumkin. Ammo faqat bir taraf arbitraj kelishuvini yoki arbitraj qarorlarini bekor qilishi mumkin emas, har qanday harakat ikki taraflamalikka asoslanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, arbitraj kelishuvlari taraflarning mustaqil irodasi asosida o'zlarining avtonom huquqi realizatsiyasi sifatida yaratiladi. Taraflarning arbitraj uchun qo'ygan dastlabki va eng muhim qadami bo'lib hisoblanadi. Tabiatan, arbitraj kelishuvlari boshqa kelishuvlardan o'zida ko'proq protseduraga oid qoidalarni keltirganligi bilan farqlanib turadi. Shunga qaramay, bunday turdagi kelishuvlar ham, majburlashga asoslanmaslik, imkoniyatlarning tengligi, qonuniylik tamoyillariga asoslanib tuziladi. Ushbu kelishuv taraflarga arbitraj jarayonlari o'tkazilishi uchun garov bo'lib xizmat qiladi. Arbitraj kelishuvlarining tuzilishi erk muxtoriyati (Party autonomy) prinsipi doirasida taraflarning avtonom huquqlarining dastlabki realizatsiyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Okezie Chukwumerije, Choice of Law in International Commercial Arbitration (Quorum Books, 1994) 30
2. Nadia Ramzy Salama, "Nature, extent, and Role of Parties' Autonomy in the making of International Commercial Arbitration Agreements" – Manchester School of Law, 2015, at 80.
3. English Arbitration Act1996. First published 1996, Reprinted 2001.
4. S. Sterk, "Enforceability of Agreements to Arbitrate: An Examination of the Public Policy Defense", Cardozo Law Review at p. 482.
5. Alan Redfern and Martin Hunter, Redfern and Hunter on International Arbitration, (student edition, Oxford University Press, 2009) para 2.176.
6. Klaus Peter Berger, "Re-examining the Arbitration Agreement: Applicable Law – Consensus or Confusion?" EWCH 13.04.2011.
7. The New York Convention of 1958. First published 1958, Reprinted 2012.
8. J. Michaelson and G. Blanke, "Anti-Suit Injunctions and Recoverability of Legal Costs as Damages for Breach on An Arbitration Agreement" 7 (4) Arbitration 12, (2008)
9. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 with amendments as adopted in 2006.
10. ICC Rules of Arbitration

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IN NEW UZBEKISTAN - IMPROVING THE ROLE OF LOCAL COUNCILS OF PEOPLE'S DEPUTIES IN HEARING THE REPORTS OF TERRITORIAL PROSECUTOR'S OFFICES

Shomurotov Ma'ruf Abdusamat o'g'li [1]

[1] Tashkent State Law University in public administration

(Uzbek) first-year master's degree

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737927

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

accountability of territorial prosecutor's offices, the place and role of local Councils of People's Deputies, control of local Councils of People's Deputies, local councils of people's deputies vote of no confidence in the prosecutor.

ABSTRACT

In the new Uzbekistan - the basis for increasing the role and place of local Councils of People's Deputies in improving the accountability of regional prosecutor's offices, the legal framework for their activities was discussed.

YANGI O'ZBEKISTONDA – XALQ DEPUTATLARI MAHALLIY KENGASHLARINING HUDUDIY PROKURATURA ORGANLARINI HISOBOTINI ESHITISHDAGI O'RNI VA ROLINI TAKOMILLASHTIRISH

Shomurotov Ma'ruf Abdusamat o'g'li [1]

[1] Toshkent Davlat Yuridik Universiteti davlat boshqaruvi huquqi
(o'zbek) yo'nalishi birinchi kurs magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

hududiy prokuratura organlari hisobdorligi, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari o'rni va roli, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari nazorat, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari prokurorga nisbatan ishonchsizlik votumi.

ANNOTATSIYA

Yangi O'zbekistonda – Xalq deputatlari mahalliy Kengashlari hududiy prokuratura organlari hisobdorligini takomillashtirishdagi o'rni va rolini oshirish asoslari bayon qilingan, faoliyatining huquqiy asoslari muhokama qilingan.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasida “xalq – hokimiyatning birdan bir manbai” ekanligi konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan. Ushbu ta’kid shuni anglatadiki, xalq fikri davlat huquqiy faoliyatning mazmunini, uning asosini tashkil qiladi. Davlat hokimiyatining xalq manfaatlarini ko‘zlab, o‘z faoliyatini yo‘lga qo‘yishi konstitutsiyamizning muqaddimasida qat’iy belgilangan, davlat hokimiyati zimmasiga qo‘yilgan ustuvor vazifadir. Davlat hokimiyatining faoliyati xalq hokimiyatini amalga oshirishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu faoliyat, avvalambor, konstitutsiya va qonunlar, Prezident farmon, qarorlari va boshqa normativ hujjatlar bilan belgilangan tartibda davlatning Konstitutsiyasida belgilangan organlari va mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi. Ular ham o‘z navbatida vaqti-vaqti bilan o‘tkaziladigan saylovlar orqali tarkiban shakllanib yoki almashib turadi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, Xalq deputatlari mahalliy kengashlarining o’rni har qachongidan ham oshib bormoqda.

‘’ 2017-yildan boshlab barcha darajadagi hokimlar, prokuratura va ichki ishlar organlari rahbarlarining aholi oldida hisobot berish tizimi joriy etiladi. Bundan tashqari, viloyatlarda prokurorlarning ishiga qarab oylik reytingi tuzib boriladi. Ularning faoliyatiga reyting natijalari asosida baho beriladi” [1].

ASOSIY QISM

Keyingi paytda yurtimizda xalq deputatlari Kengashlarining roli, xalq vakillarining vakolatlari tubdan oshirilmoqda. Siyosiy partiyalarning mahalliy hokimiyat idoralarini shakllantirish borasidagi vakolatlari bosqichma-bosqich kengaytirilmoqda, deputatlik nazorati esa mustahkamlanmoqda.Hududiy ijro organlarining bajarayotgan vazifalari yuzasidan nazoratni o’rnatuvchi organ sifatida shakllantirish zarurli oshib bormoqda ,xususan,hududiy prokuratura organlarining faoliyati davomida amalga oshiradigan ishlab borasida hisobdorligi masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda.Umuman olgan prokuratura organlarining hisobdorligiga nazar tashlaydigan bo’lsak,’’Prokuratura organlari to’g’risida’’gi qonun hujjatida berilgan hisobdorlik masalalari haqida quyidagilarni bayon qila olamiz.

Prokuratura organlari yagona markazlashgan tizimdan iboratligi munsabati bilan quyi turuvchi prokurorlar yuqori turuvchi prokurorlarga va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunishi hamda hisobdordligi asosida faoliyat ko’rsatishi prinsipini amal qilishi prokuratura organlaridagi hisobdorligi masalalarini yuritilish mezoni aynan qanday bo‘lishi kerakligi belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlarga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O‘zbekiston Respublikasining «Prokuratura to’g’risida»gi qonuni va O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonunlari, qonunosti hujjatlarida belgilangan vazifa va vakolatlaridan kelib chiqqan holda quyi turuvchi prokurorlarning yuqori turuvchi prokurorlarga va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunishi hamda hisobdorligi asosida faoliyat ko’rsatishi mustahkamlangan.[2]

O‘zbekiston Respublikasining «Prokuratura tugrisida»gi qonunining 5-moddasiga muvofiq, Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar xalq deputatlari tegishli Kengashlariga, zarurat bo’lgan hollarda esa fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga qonuniylikning hamda jinoyatchilikka karshi kurashning holati

to’g’risida har yili axborot berishlari belgilangan.

“Mahalliy davlat hohimiyati tog’risida”gi qonun hujjatining 24-moddasida ko’rasatilgan – Xalq deputatlari Kengashining vakolatlari bu sohaga qo’yilgan talablarning ham muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Vakolatlari jumlasida :

- hokimning taqdimiga binoan, hududni rivojlantirishning istiqbolga mo‘ljallangan dasturlarini, tuman, shaharning bosh rejasi va uni qurish qoidalarini tasdiqlash
- tegishli budjetlardan moliyalashtiriladigan hududiy budjet mablag‘larini taqsimlovchilarning budjet mablag‘laridan samarali foydalanilishi hamda erishilgan natijalar to‘g‘risidagi hisobotlarini eshitish
- mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning stavkalarini qonun hujjatlarida belgilangan miqdorlar doirasida belgilash
- ijroiya hokimiyati bo‘limlari, boshqarmalari, boshqa tarkibiy bo‘linmalari rahbarlarining hisobotlarini, shu jumladan qonunlarga rioya etilishi, tegishli xalq deputatlari Kengashlari qarorlarining va doimiy komissiyalar tavsiyalarining bajarilishi yuzasidan hisobotlarini eshitadi
- **tegishli prokurorlarning hisobotlarini eshitish**

Yuqoridagi vakolatlardan kelib chiqib, shu ta’kidlash lozimki, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatlarining vakolati anchagina yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi “Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta’minlashda prokuratura organlarining rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi PF–5019-son Farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tarkibida Tadbirkorlik va investitsiyalarni huquqiy himoya qilish boshqarmasi tashkil etilgan.Biroq O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-martdagi “Tadbirkorlik faoliyatini himoya qilish tizimini tubdan takomillashtirish va prokuratura organlari faoliyatini optimallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5690-son Farmoni, shuningdek, 2017-yil 8-avgustda qabul qilingan “Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to’g’risida’’gi PQ-4102 son qarori muvofiq, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholining yashash sharoitlarini tubdan yaxshilash, turmush darajasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga erishish maqsadda hududlarni sektorlarga bo‘lib ishni tashkil etish tizimining joriy etilganligi xalq bilan manzilli muloqotning yo‘lga qo‘yilishiga imkon yaratdi. Sektorlar, boshqarma va joylarda tegishli organlar bilan hamkorlikda hududiy prokurorlar e’tibori aholini (jumladan, xotin-qizlar) tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish, o’zini-o’zi band qilish, kredetlar ajaratish, qo’shimcha ish o’rinlari bilan ishsizlarni ta’minlash uchun zarur shart-sharoit va imkoniyat yaratish, javobgarlik belgilash tizimini yengillashtirishga qaratilishi lozim bo’lgan ishlarni amalga oshirmoqda. Bunda, albatta, prokurorlar ish faoliyati shaffofligini yanada oshirish, ushbu sohada prokurorlarning qonunlar ijrosi ustidan nazoratni kuchaytirmoqda.Shuning uchun ham hududiy prokuratura organlarining faoliyati davomida amalga oshiradigan ishlab borasida hisobdorligi masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Davlat va jamiyat qurulish tizmini takomillashtirishning ustivor yo’nalishlaridan biri sifatida hududiy prokuratura va xalq

deputatlari mahalliy Kengashining ishtirokining kengashtirish ikkala tashkilotning o'zaro bo'g'liqligini yanada kuchaytirish choralari takomillashtirilmoqda. Aytish joizki,joylardagi mahalliy davlat boshqaruv organlari borasida amalga oshirladigan islohotlar o'z ichiga nafaqat markazdan ayrim boshqaruv funksiyalarini joylardagi organlarga o'tkazish va ularni boshqaruv sohasidagi huquq va majburiyatlarini kengaytirishni nazarda turib qolmay, balkim ayni paytda "Mahalliy davlat hokimiyati tizimini tashkil etishda hokimiyatlar bo'linishi prinsipini amaliy ro'yobga chiqarishni taqozo etadi.Bu esa o'z navbatida vakillik va qonunlarni ijrosini bir xilda amalga oshirishni taminlovchi prokuratura organlarining vakolatlari va ularni tashkil etish mexanizmlarida muayyan islohotlarni talab etadi.

Xalq deputatlari mahalliy Kengashlari Yangi O'zbekistonda o'rni muhimligi oshib bormoqda. Ularni jamiyatimizning muhim tashkilotiga aylantirishimiz kerakligi yuqoridagi ma'lumotlarda keltirib o'tildi. Chunki, deputatlar o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi , ''Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatlari maqomi to'g'risida''gi qonun hujjatlaridagi vakolatlari qolib ketmoqda, nazarimizda.

Biz jamiyatimizda qonunlar ustuvorligini, norma ijodkorligi, xalq bilan ishlash tizimining eng muhim bo'g'inini mahalliy deputatlarni huquq va majburiyatlarini to'laqonli amalga oshirishlariga imkoniyat yaratmog'imiz lozim.Xususan,Davlat boshqaruv organlari ,tashkilot va mansabdor shaxslarni hisobotini eshitish , hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari,normativ huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish yuzasidan takliflarni kiritish faoliyatini takomillashtirish zarur.

Muxtaram Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "O'zbekistonda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, avvalambor, xalq bilan muloqot prinsipiga g'oyat uyg'un va hamohang bo'lib, bizning ish faoliyatimiz samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi, deb o'ylayman"[4]. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari hududlarni o'rganish va ularni muammolarini aniqlash maqsadida har bir organ huzurida sektor tashkil etilgan, shu jumladan prokuraturada ham faoliyat yuritmoqda.Ilohotlar davomida ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin -qizlar, ishsiz yoshlar, tadbirlar bilan uchrashuvlar, kam ta'minlangan oilalarni qo'llab-quvvatlash , "Yoshlar daftari","Ayollar daftari" tuzilayotganligi va ularni hal etish masalasida har bir deputat o'z hududida bir qator ishlar olib borilayotgani alohida ahamiyatga ega.

Bugungi kunda "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida''gi qonunda belgilangan deputat nazoratini xalq deputatlari mahalliy Kengash nazorati shaklida batafsilroq yoritish belgilash lozim.1993-yil qabul qilingan "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida''gi Qonunni yangi tahrirda qabul qilish va unda deputatlik nazorati shakllari,ularni amalga oshirish mexanizmlari,nazorat obyekt va subyekti qonunda aniq belgilanishi lozim.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribasini milliy qonunchiligimizga implikatsiya qilish maqsadida milliy qonunchilikka Kengash hisobot taqdim etuvchi mansabdor shaxslarga nisbatan kengash tomonidan ishonchsizlik votumi berish mexanizmini yaratish lozim. Qoniqarsiz faoliyat yuritadigan mansabdor shaxslarga kengash tomonidan berilgan e'tirozlarni tuzatish uchun olti oylik muhlat berish maqsadga muvofiq.Shuningdek,hududiy prokuratura (viloyat ,tuman , shahar

prokuratura organlari) har oyda kamida bir marta hudud miqyosidagi ishlarning bajarilish davomida olib borilgan ishlar bo'yicha prokuror hisobotini eshitish mexanizmini joriy etish kerak.

Xorijiy davlatlarning (AQSH, Germaniya, Fransiya, Yaponiya,Janubiy Koreya, Rossiya, Qozog'iston) ushbu yo'nalishda prokuror nazoratini ta'minlash borasidagi ilg'or tajriba va o'ziga xos jihatlarni milliy prokuraturaga tatbiq etish lozim.[5]

Xalq deputatlari mahalliy Kengashlari tomonidan nazorat qilinadigan organlar jumlasini aniq belgilab berilishi bu sohadagi sonsolorliklarni ayniqsa,korrupsion vaziyatlarni kamaytiradi.

Yangi O'zbekistonda xalq bilan muuloqot qiladigan asl deputatlarni shakllantirishimiz xalq bilan mahalliy Kengash deputatlari o'rtasida lokamativ yaratiladi.Bu esa demokratik jamiyatning ustunidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi .Toshkent. Adolat.2020
2. Shavkat Mirziyoyev Miramonivich 2017-yil 7- yanvarda Prokratura organlari kuni tabriknomasi
3. O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi qonun 14-modda (yangi tahrir).29.01.2001.
4. 1993-yil 2-sentyabr qabul qilingan Mahalliy davlat hohimiyati tog'risida"gi qonun
5. Ш. Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ
6. фаровонлигининг гарови // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга
7. кўтарамиз. - Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, - 2017. - Б.209.
8. Комилов Авазбек Бокижонович тадбиркорларни ҳуқуқий ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати .Тошкент – 2020. 15-bet

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

IMPACT OF CORPORATE BANKRUPTCY LAWS ON ENTREPRENEURSHIP

Aminjon Kalandarov [1]

[1] Tashkent State Law University in public administration

(Uzbek) first-year master's degree

https://doi.org/10.5281/zenodo.4737939

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

bankruptcy institute, bankruptcy law, corporate bankruptcy, bankruptcy procedures, pre-trial rehabilitation, supervision, judicial rehabilitation, external manajment, settlement agreement.

ABSTRACT

This article discusses the development of the institution of bankruptcy in our country, the process of forming the national legislative system in the field of bankruptcy and the impact of the current legislation in the field of bankruptcy on business activities.

KORPORATIV BANKROTLIK TO`G`RISIDAGI QONUNLARNING TADBIRKORLIK FAOLIYATIGA TA`SIRI

Aminjon Qalandarov [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti, magistratura talabasi, biznes huquqi yo'nalishi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

bankrotlik instituti, "Bankrotlik to`g`risida"gi qonun, korporativ bankrotlik, bankrotlik tartib taomillari, sudgacha sanatsiya qilish, kuzatuv, sud sanatsiyasi, tashqi boshqaruv, kelishuv bitimi.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada mamlakatimizda bankrotlik institutining rivojlanishi, bankrotlik to`g`risidagi milliy qonunchilik tizimining shakllanish jarayoni hamda "Bankrotlik to`g`risida" gi amaldagi qonunchilikning tadbirkorlik faoliyatiga ta`siri masalalari ko`rib chiqilgan.

Korporativ bankrotlik deyarli barcha davlatlarda keng tarqalgan tushunchadir. Barcha tadbirkorlar muvaffaqiyatga sari intilishsada, afsuski, ularning ayrim korxonalari muvaffaqiyatsizlikka uchraydi va ayrimlari bankrotlik bilan tugaydi. Bankrotlik to'g'risidagi qonun mavjudligining standart asoslari kreditorlarning talablari bir-biriga mos kelmaydigan vaziyatni hal qilish zarurati hisoblanadi.

So`nggi yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda tadbirkorlik subyektlariga qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, ular faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solishning yanada qulay mexanizmlarini ishlab chiqish va har jabhada tadbirkorlik faoliyati subyektlari huquqlarining ustuvorligi prinsipiga amal qilish masalalariga katta e`tibor qaratilmoqda. Xususan, 2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq iqtisodiyotni rivojlantirish va faol tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash sohasida qator islohotlar amalga oshirildi. Bunda asosiy e`tibor faol tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay huquqiy, tashkiliy sharoitlar yaratish, innovatsion g`oyalar va texnologiyalarni joriy qilish, tadbirkorlik subyektlarini himoya qilishning huquqiy kafolatlarini yanada takomillashtirishga qaratildi. Mazkur islohotlar natijasida O`zbekiston Jahon banki va Xalqaro moliya korporatsiyasining “Biznes yuritish” (Doing business) xalqaro reytinggida so`nggi besh yil ichida o`z o`rnini 18 pog`onaga yaxshiladi. “Biznes yuritish 2020” (Doing businesss) hisobotiga ko`ra, O`zbekistonning reyting o`rni dunyoning 190 ta mamlakati orasida 76-o`rindan 69-o`ringa ko`tarilgan. Bunday ko`tarilishga asosiy sabab sifatida minoritar aksiyadorlarni himoyalash, shartnomalar ijrosini ta`minlash hamda xalqaro savdo sohasini soddalashtirish yo`nalishlaridagi indikatorlarning yaxshilanganligi e`tirof etilgan. Erishilgan yutuqlarga qaramay, bir qancha indikatorlarda o`sish qayd etilmagan, bunday indikatorlardan biri bu “to`lovga qobilyatsizlikni hal qilish” (Resolving insolvency) hisoblanadi. Ushbu indekator bo`yicha O`zbekiston “Biznes yuritish 2020” (Doing businesss) reytinggida 100 o`rinni egallagan[1].

Xo`sh, mamlakatimiz iqtisodiyotida bankrotlik institutining tutgan o`rni hamda bankrotlik to`g`risidagi qonunchilik normalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta`siri qanday?

Bugungi rivojlanib borayotgan iqtisodiy davrda bankrotlik instituti bozor munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo`lib bormoqda. Aynan bankrotlik instituti xo`jalik yurituvchi subyektlarni moliyaviy sog`lomlashtirish yo`li bilan ularning to`lov qobiliyatini tiklash yoki norentabl, istiqbolsiz, zarar ko`rib ishlayotgan xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tugatish jarayonini tartibga solishda muhim ahamiyatga egadir. Mamlakatimizda bankrotlik instituti nisbatan yangi huquqiy institut bo`lib, u mustaqillikdan so`ng turli mulk shakllariga asoslangan bozor iqtisodiyotiga o`tilishi bilan rivojlana boshladi. O`zbekiston Respublikasida xo`jalik yurituvchi subyektlar o`rtasidagi bankrotlik munosabatlarini tartibga soluvchi dastlablki qonun 1994-yil 5-mayda qabul qilindi. Ushbu qonunda ilk marotaba xo`jalik subyektlarining o`z faoliyatlari natijalari uchun, eng avvalo, o‘z kreditorlari oldida javobgar ekanliklari, samarali ish yuritmaganliklari uchun birinchi navbatda o‘z mol-mulklari bilan iqtisodiy mas’uliyatga ega ekanliklari mustahkamlandi. Qonunda bankrotlik tushunchasiga ta’rif berish bilan birga bankrot deb topishning aniq mexanizmlari o‘rnatildi, bankrotlikning iqtisodiy va huquqiy oqibatlari belgilab berildi. Mazkur Qonun 35 ta moddadan iborat

edi.“Bankrotlik to‘g‘risida”gi Qonun 1998-yil 28-avgustda yangi tahrirda qabul qilindi. U mazmunan boyitilib, yangi tartib-taomillarni belgilab berdi. Mazkur Qonun 133 ta moddadan tashkil topgan edi. Bankrotlik to‘g‘risidagi qonunchilik tizimida O‘zbekiston Respublikasining amaldagi 2003-yil 24-aprelda qabul qilingan “Bankrotlik to‘g‘risida”gi Qonunining yangi tahriri muhim ahamiyatga ega. Mazkur Qonun bankrotlikka oid munosabatlarni tartibga soluvchi maxsus qonun bo‘lib, bankrotlikning asosiy tartib-taomillarini belgilab beruvchi normativ-huquqiy hujjatdir. Ushbu yangi tahrirdagi Qonun 1994 va 1998-yillardagi “Bankrotlik to‘g‘risida”gi Qonunlardan sezilarli darajada o‘ziga xos qo‘shimcha va o‘zgartirishlar bilan farqlanadi. Qonunning yangi tahriri 12 bob, 192 moddadan iborat bo‘lib, ushbu Qonunda avvalgilaridan farqli ravishda bankrotlikning asosiy belgilari o‘zgardi, yuridik shaxs va yakka tartibdagi tadbirkorlarning bankrotligi tushunchalari bir-biridan farqlandi. Alohida toifadagi subyektlar bankrotligining qoidalari belgilandi [2].

Ushbu qonunning 3-moddasida bankrotlik tushunchasiga quyidagicha ta`rif berilgan: “Bankrotlik (iqtisodiy nochorlik) – iqtisodiy sud tomonidan e`tirof etilgan, qarzdorning pul majburiyatlari bo`yicha kreditorlar talablarini to`la hajmda qondirishga va (yoki) majburiy to`lovlar majburiyatini bajarish bo`yicha o`z majburiyatlarini to`la hajmda bajarishga qodir emasligi”dir [3].

H.R.Rahmonqulov va S.S.Gulyamovlarning ta`kidlashicha, bankrotlik doim natijaning aniq emasligi va tavakkalchilik bilan birga bo`ladigan tadbirkorlikning mohiyatida oldindan belgilangan bo`ladi. Albatta, agar korxona muvaffaqqiyatsizlikka uchrasa, bu uning rahbari uchun ham, qolaversa, bu korxonaga o`zining mulkini tikkan shaxslar uchun ham, korxonaning xodimlari uchun ham ayanchli, fojiali holatdir. Lekin to`lovga qobilyatsizlik jarayoni ular uchun noqulay bo`lgan inqiroz oqibatlarini eng kam darajaga keltirgan holda ularni yengillashtiradi [4].

Amaldagi O`zbekiston Respublikasining “Bankrotlik to`g`risda” gi qonuni bir paytning o`zida yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda yakka tartibdagi tadbirkor maqomini yo`qotgan jismoniy shaxslarning bankrotligi sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Lekin bizning qonunchiligimizda korporativ bankrotlik degan tushuncha mavjud emas. Korporativ bankrotlik tushunchasi AQSH bankrotlik kodeksining 11 bo`limida batavsil yoritilgan bo`lib, tadbirkorlik subyektlari shu jumladan korporatsiyalar bankrotlik holatida qayta tashkil etilishi hamda mavjud qarzdorlikni yopish maqsadida o’z aktivlarini likvidatsiya qilishlari mumkin. Bunda dastavval qarzdor o`z rejalarini taklif etadi, lekin ma`lum bir vaqt o`tgandan so`ng kreditorlar ham o`zlarining qayta tashkil etishga doir rejalarini taklif etishlari mumkin. Kreditorlar har bir tanlangan rejani tasdiqlash uchun ovoz berishlari lozim.

Bizning qonunchiligimizda korporatsiya tushunchasi mavjud emas, aniqrog`i mazkur atama qonunchiligimizda ishlatilmaydi. Lekin korporatsiya mohiyatiga ko`ra qonunchiligimizda mavjud xo`jalik shirkatlari va xo`jalik jamiyatlariga to`g`ri keladi. Yuridik shaxs bo`lgan tadbirkorlik subyektlarining bankrotligi bilan bog`liq barcha qoidalar, avvalo, “Bankrotlik to`g`risida”gi qonunda, shuningdek, O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida, Iqtisodiy protsessual kodeksida, Jinoyat kodeksida, Soliq kodeksida, “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to`g`risida” gi qonunda, “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to`g`risida’ gi qonunida va boshqa bir qator qonunlarda, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va

qarorlari hamda hukumat qarorlari bilan mustahkamlangan.

Bankrotlikning yuridik mexazimlari tadbirkorlik faoliyatida hal qiluvchi ahamiyatga egadir, chunki ushbu mexanizmlar yordamida “tugagan o`yinning qoidalari” shakllantiriladi. Agar bankrotlik tog`risidagi qonunlar qarzdorga nisbatan uning moliyaviy ahvolini tiklashga hamda unga ijobiy ta`sir ko`rsatishga qaratilgan bo`lsa, bunda mamlakatda bankrotlik darajasi pasayishi bilan bir qatorda tadbirkorlik faoliyati yanada jozibador bo`ladi. Shuningdek, bunday holat bozorga yangi tadbirkorlik subyektlarining kirishiga qulay imkoniyat yaratishi mumkin. Lekin bunda kreditorlar manfaatlarini ham hisobga olish lozim[5].

Ko`rib turganimizdek, “Bankrotlik to`g`risda” gi qonunning tadbirkorlik faoliyatiga ta`siri yuqori. Bizning “Bankrotlik tog`risida”gi qonunchiligimizda kreditorlarning mulkiy manfaatlarini himoya qilish masalasi asosiy o`rin tutadi. Bunda bankrotlik tartib taomillarini joriy etishdan ko`zlagan maqsad, eng avvalo, kreditor huquqlarini himoya qilish va qarzdor mol-mulkini talon-taroj qilinishidan himoyalashdir.

“Bankrotlik to`g`risida”gi qonunda xo`jalik yurituvchi subyektlarni to`lov qobiliyatini tiklash, ularni moliyaviy ahvolini sog`lomlashtirish uchun bir qator bankrotlik tartib taomillari belgilangan. Ular quyidagilar:

- Sudgacha sanatsiya qilish;
- Kuzatuv;
- Sud sanatsiyasi;
- Tashqi boshqaruv.

Sudgacha sanatsiya qilish qarzdorga nisbatan bankrotlik to`g`risida ish qo`zg`atilgunga qadar amalga oshiriladi, shu xususiyati bilan ushbu taomil boshqa bankrotlik taomillaridan farq qiladi.

Kuzatuv – iqtisodiy sud tomonidan qarzdor yuridik shaxsga nisbatan uning mol-mulki but saqlanishini ta’minlash, qarzdorning moliyaviy ahvoli tahlilini o‘tkazish maqsadida qarzdorni bankrot deb topish to‘g‘risidagi ariza qabul qilingan paytdan e’tiboran keyingi taomilga qadar qo‘llaniladigan bankrotlik taomilidir.

Sud sanatsiyasi – iqtisodiy sud tomonidan qarzdor yuridik shaxsga nisbatan uning to‘lov qobiliyatini tiklash hamda kreditorlar oldidagi qarzini uzish maqsadida qarzdorning ishlarini boshqarish vakolatlarini sanatsiya qiluvchi boshqaruvchiga o‘tkazmagan holda qo‘llaniladigan bankrotlik taomilidir.

Tashqi boshqaruv – iqtisodiy sud tomonidan yuridik shaxsga nisbatan uning to‘lov qobiliyatini tiklash maqsadida qarzdorning ishlarini boshqarish vakolatlarini tashqi boshqaruvchiga o‘tkazgan holda qo‘llaniladigan bankrotlik taomilidir.

Shuningdek, “Bankrotlik to`g`risida” gi qonuning 145-moddasida qarzdor va kreditorlar iqtisodiy sud tomonidan bankrotlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqishning har qanday bosqichida kelishuv bitimi tuzishga haqli ekanligi belgilangan.

Xo`jalik yurituvchi subyektni moliyaviy sog`lomlashtirish uchun qo`llangan tartib taomillarga qaramasdan, mazkur xo`jalik yurituvchi subyektni “asrab qolish” imkoni bo`lmasa, sud qarzdorni bankrot deb topish to`g`risida qaror qabul qiladi va bu qaror xo`jalik yurituvchi subyektni tugatishga doir ishlarning boshlanishiga sabab bo`ladi.

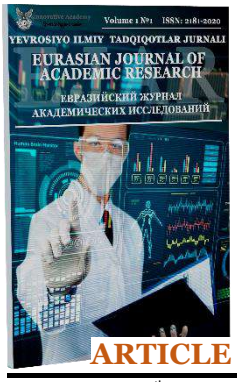
Xulosa qilib aytganda, mamlakatda qulay tadbirkorlik muhitini yaratishda tabirkorlik subyektlarining bankrotlik munosabatlarini tartibga soluvchi qonunlarning o`rni muhimdir. Chunki har bir tadbirkorlik subyekti bozor munosabatlariga kirishar ekan, ular o`z faoliyatini tavakkalchilik asosida olib boradi. Bozor munosabatlari rivojlangan sari tadbirkorlik subyektlari o`rtasida raqobat muhiti ham o`sib boradi. Bu jarayonda ba`zi tadbirkorlik

subyektlari iqtisodiy nochorlik, ya`ni bankrotlik holatlarini boshdan kechirishi tabiiy holdir. Mamlakatda adolatli, ham kreditorlar ham qarzdorlarning manfaatlarini himoya qiladigan korporativ bankrotlik to`g`risidagi qonunchilikning mavjud bo`lishi to`lov qobiliyatini tiklash imkoniyati mavjud korxonalarni moliyaviy sog`lomlashtirish imkonini beradi va aksincha iqtisodiyotga zarar kelitirib ishlayotgan, samarasiz iqtisodiy nochor korxonalarni tugatish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.doingbusiness.org/content/dasm/doingBusiness/country/u/uzbekistan/UZB.pdf ;
2. Azizov Xudoyqul Tojiyevich. Bankrotlikni huquqiy tartibga solish. Darslik. – T.: TDYU nashriyoti, 2017. – 205 bet;
3. O`zbekiston Respublikasining “Bankrotlik to`g`risida” gi Qonuni. 2003-yil 24-aprel;
4. H.R.Rahmonqulov, S.S Gulyamov. Korporativ huquq. Huquqshunoslik oliy o`quv yurtlari uchun darslik – T.: TDYU nashriyoti, 2008. 448-bet;
5. Prospect theory and the effects of bankruptcy laws on entrepreneurial aspirations/ https://link.springer.com/article/10.1007/s1187-016-9810-1.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY ON THE LEGAL REGULATION OF BLOCKCHAIN, BITCOIN AND OTHER CRYPTOCURRENCIES

Tukhtaev Uktamjon Zarifjon ugli [1]
[1] Master of Tashkent State University of Law
https://doi.org/10.5281/zenodo.4738362

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

blockchain, bitcoin, crypto-active, crypto-exchange, securities, token.

ABSTRACT

The article provides an analysis of German legislation on the legal regulation of blockchain, bitcoin and other crypto-assets, which is one of the new means of payment. It also cites Germany's official position on digitization and its elements. It was emphasized that in order to make the most effective use of digital technologies in various spheres of public life, the legislation should find a compromise between public interests, economic needs and technological opportunities.

БЛОКЧЕЙН, БИТКОИН ВА БОШҚА КРИВТОАКТИВЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА ГЕРМАНИЯ ФЕДЕРАТИВ РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ

Тўхтаев Ўктамжон Зарифжон ўғли [1]
[1] Тошкент давлат юридик университети магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

блокчейн, биткоин, крипто-актив, крипто-биржа, қимматли қоғозлар, токен.

ANNOTATSIYA

Мақолада янги тўлов воситаларидан бири ҳисобланган блокчейн, биткоин ва бошқа крипто-активларни ҳуқуқий тартибга солиш бўйича Германия мамлакати қонунчилиги таҳлили баён этилган. Шунингдек Германиянинг рақамлаштириш соҳасига нисбатан расмий позицияси келтириб ўтилади. Жамият ҳаётининг турли соҳаларида рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш учун қонунчилик жамият манфаатлари, иқтисодий эҳтиёжлар ва технологик имкониятлар ўртасида муросани топиши кераклиги таъкидланган.

Бугунги кунга келиб бутун дунё валютанинг янги авлоди – барчага маълум бўлиб улгурган криптовалюталар ҳақида гапирмоқда. Криптовалюта нима ўзи ва у қандай вужудга келган? У қайси давлат ёки ташкилот томонидан бошқарилади? У орқали тўловлар қандай амалга оширилади? Нима учун унинг қиймати тез ўзгармоқда? Уни қандай сотиб олиш мумкин, деган саволлар деярли бутун дунёнинг сармоядорларидан тортиб оддий аҳолисигача қизиқтираётгани сир эмас. Интернет ривожланагани сайин одамлар “узоқдан туриб” пул тўлашига тўғри кела бошлади. Пулни қўлдан қўлга бериш эса, муайян ювворагарчиликларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам воситачиларга, яъни электрон тўлов тизимлари, банк ёки

куръерга мурожаат этишга мажбур бўлинади. Бу эса маълум миқдордаги комиссион ҳақни уларга тўлаш мажбуриятини келтириб чиқариши табиий. Чунки ҳар қандай хизмат кўрсатган субъект ўз хизмати учун ҳақ талаб қилади. Бунда ўтказилаётган пул қанча кўп бўлса, ушлаб қолинадиган пул миқдори ҳам шунчалик йирик миқдорни ташкил қилади. Ахборот технологиялари ривожлангани сайин одамларда бир ўй шакллана бошлади, яъни қандай қилиб ҳаражатларни камайтириш ва фойдали иш коеффициентини иложи борича максималлаштириш мумкин. Албатта, таклифлар жуда турли хил бўлди. Шундан сўнг, валютанинг янги шакли “криптовалюта” дунёга келди. Валюта деганда ҳамманинг кўз олдига маълум пул бирлиги келади. Барча фикр пул ва унинг атрофида экан, аввало, пул ва унинг турлари ҳақида бир оз тўхталиш ўринли. Пул – бу бирор мамлакатнинг ёки келишув асосида бир нечта давлатнинг товар ва хизматлар олди-сотдиси учун умумий эквивалент сифатида қабул қилинадиган валюта бўлиб, у қоғоз, металл ёки электрон кўринишда бугунги кун иқтисодиётида амал қилади. Валютанинг энг муҳим жиҳатларидан бири унда эмиссия қилувчи (пул чиқарувчи) бирор муассаса белгиланади ва тегишли қонунга мувофиқ тўловларда белгиланган ҳудудларда ўз қийматида қабул қилиниши қатъий белгиланади. Бугунги кундаги пуллар фиат пуллар (номинал қиймати реал қийматидан катта фарқ қиладиган пуллар) ҳисобланиб, уларни муомалага чиқариш учун сарфланадиган харажатлар одатда пул устида кўрсатилган қийматдан анча арзон бўлади (Масалан, 100 долларлик купюрани чиқариш учун 14 центлик харажат сарф этилади). Ярим аср олдин пулларнинг қиймати олтин билан таъминланган бўлса, бугунги кунга келиб, улар мамлакатда яратилган маҳсулотлар ва хизматлар умумий йиғиндиси билан белгиланади. Бироқ, нақдсиз пуллар билан амалга оширилган ҳар бир транзакция (пул ўтказиш амалиёти) бевосита бирор молия муассасаси орқали амалга оширилиши йўлга қўйилган. Бунда ўзига хос назорат мавжуд бўлиб, хавфсизлик ва кўрсатилган хизматлар учун молиявий воситачилар хизмат ҳақи олиб қолиши белгиланган. Тўғри, нақд пул билан ҳеч қандай тўлов тўламасдан тўғридан-тўғри тўловларни амалга ошириш мумкин, бироқ бу йирик битимларда ва узоқдаги ҳамкорлар билан амалга ошириладиган тўловлар учун жуда ноқулай ҳисобланади. Бунинг устига нақд пулларнинг қалбаки бўлиб чиқиши, яъни уларнинг ҳақиқийлигини аниқлаш масаласи ҳам бор.

Йигирма биринчи аср ахборот технологиялари асри бўлганлиги учун компьютер ва интернет технологилари шиддат билан ривожланиши оқибатида тўловларни мукаммаллаштириш ва тобора осонлаштириш устида бир қанча ишлар олиб борилди. Анъанавий тўлов инструментлари бўлмиш мамлакатлар валютаси билан бўладиган интернет тармоғи орқали мамлакатлараро тўловларда бир қанча ўзига хос муаммолар мавжуд эди. Булар:

тўловни амалга оширишда албатта банклар томонидан белгиланган юқори комиссион ҳақни тўлаш;

томонларнинг тўлиқ реквизитлари (манзил, ҳисобраками, Ф.И.Ш ва бошқалар) ўзаро олди-сотди қилаётган шахслардан ташқари, албатта, учинчи томонга маълум бўлиши;

тўловларни марказлашган ҳолда қайсидир ташкилот томонидан бошқарилиши.

Айрим ҳолатларда тўловларни амалга оширилгач, бекор қилиш мумкинлиги туфайли сотувчи ҳам ишонч ҳосил қилиш учун кўпроқ маълумотлар сўраши керак бўлади ва бошқа ҳолатлар.

Юқорида келтирилган барча камчиликларни еча оладиган бир тизим сифатида илк криптовалюта – биткоин вужудга келди. У 2009 йил 3 январда ўзини Сатоши Накамото деб номлаган бир ёки бир неча шахслар томонидан яратилган, бироқ унинг ишлаш тизими ва ўзига хос жиҳатлари ҳақидаги дастлабки мақола Сатоши Накамото муаллифлигида «Биткоин – электрон тўловларга тенг рақамли тизим» (“Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”) [1] сарлавҳаси билан 2008 йил 31 октабрда чоп этилган. Сатоши Накамото исми ортида турган киши ёки бир гуруҳ инсонларнинг ким эканлигини аниқлаш учун олиб борилган барча ҳаракатлар зое кетгани боис, бугунги кунга келиб шу буюк биткоиннинг ҳақиқий яратувчиси ким экани номаълум ҳисобланади [2].

Биткоин криптовалютаси – бу ишончга эмас, балки криптографик кодлаш тизимига асосланган, ўзаро ҳеч қандай воситачиларсиз (банк ёки бошқа молиявий инструментлар) тўловларни бевосита иштирокчилар ўртасида амалга оширилишини таъминловчи тўлов тизими валютасидир. Бунда назорат қилувчи органларсиз, тангаларнинг ҳақиқийлиги мураккаб математик алгоритмлар асосида тасдиқланадиган тизим амал қилган ҳолда иштирокчиларнинг ҳар бири ушбу тангаларни эмиссия қилиши ҳам мумкин.

Биткоиннинг ўзига хос жиҳатлари:

марказлашмаган тизим – бунда ҳар бир иштирокчи тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга;

ҳисоб-китобларнинг тўлиқ шаффофлиги – ҳар бир иштирокчи барча транзакцияни кўриши мумкин;

назоратнинг йўқлиги – ҳеч бир давлат ёки ташкилот тизим ичидаги операцияларни назорат қила олмайди;

махфийлик – тизим иштирокчилар ҳақидаги маълумотларнинг тасдиқланишини сўрамайди;

тангаларни эмиссия қилиш чекланган – жами бўлиб 21 00 0 000 БТС (биткоин тангаси) чиқарилади;

баланс икки ёқлама ёзув асосида бўлмайди, балки барча транзакциялар хронологик тартибда барча иштирокчиларда кўринади;

инфляцияга учрамайди, қиймати талаб ва таклифга қараб ўзгаради;

юридик жиҳатдан ҳеч қандай асос мавжуд эмас.

Биткоин ва шу каби крипто-валюталар орқали тузиладиган битимлар бўйича маълумотларни марказлаштириш имконини берувчи блокчейн технологияси ҳам мавжуд бўлиб, у орқали крипто-валюталар тўлов воситаси сифатида фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда қўлланилади. Блокчейн нимани англатишини тушуниш ҳали Ўзбекистон қонунчилигида тўлиқ шаклланмаган. Айни пайтда, турли соҳаларда блокчейндан фаол фойдаланиш уни ҳуқуқий нуқтаи назардан белгилаш зарурлигини келтириб чиқаради. Блокчейннинг ҳуқуқий моҳиятини белгилашда бир нечта ёндашувлар мавжуд. Шундай қилиб, кўпчилик буни кўплаб крипто-валюталар пайдо бўладиган технология деб таъкидлашади [3]; тақсимланган технология, яъни воситачи бўлмаган ягона макон технологияси [4], дея таъкидлайди бошқа муаллиф. А.И. Савелиев бу “сохталаштиришдан ҳимоя қилувчи криптографик алгоритмларга асосланган, тугалланган битимлар

тўғрисидаги маълумотларнинг марказлаштирилмаган регистри” бўлган технология эканлигини айтиб ўтади [5].

Блокчейннинг асосий хусусиятлари, Франкфурт тадқиқотчиларининг фикрига кўра:

– марказсизлаштириш: маълумотлар битта марказий серверда эмас, балки барча томонларнинг компьютерларида сақланади: блок занжири Peer-to-Peer (P2P) тизимига асосланган, шу туфайли занжирнинг барча иштирокчилари тенг ҳуқуқларга эга ва улар билан ўзаро воситачиларсиз, тўғридан-тўғри бир-бирлари билан алоқада бўлишлари мумкин;

– универсаллик: битимлар молиявий характерга эга бўлиши шарт эмас. Блокчейн орқали, молиявий операциялардан ташқари, ҳар қандай маълумот, шу жумладан матнли маълумот узатилиши мумкин, улар ёзиб олингандан сўнг, келажакда энди ўзгартирилиши мумкин эмас.

Битимларни амалга ошириш учун очиқ ва ёпиқ калитдан иборат бўлган рақамли ҳамён керак бўлади. Шахсий калитни ҳеч кимга бериш мумкин эмас (PIN-код ёки бошқа паролларга ўхшаш), бунинг натижасида барча операцияларга рухсат берилади ва транзакциянинг ҳақиқийлиги тасдиқланади. Очиқ калит — бу маълумот узатиладиган шифр. Шахсий калит ҳам, очиқ калитлар ҳам битимни махфий қиладиган криптографияга асосланади [6].

Аммо масаланинг бошқа жиҳати ҳам мавжудки, бу крипто-активларни ҳуқуқий тартибга солиш билан боғлиқ. Бу муаммо яқин ўн йилликниг долзарб масалаларидан бири бўлиб келмоқда. Чунки крипто-валюталар (биткоин) билан амалга ошириладиган транзакцияларни назорат қилувчи алоҳида бошқарув органи ёки ташкилот йўқ. Хаттоки транзакцияни амалга оширувчи тарафлар реквизитлари яширин ҳолатда бўлади. Сўнги декада ичида профессионал иқтисодиётчилар орасида “терроризм иқтисодиёти” консепцияси тобора кенгайиб бормоқда. Кўпинча бу атама “иқтисодий терроризм” [7] тушунчаси билан синоним бўлиб, террористик фаолиятнинг алоҳида ўзига хос тури сифатида, иқтисодий воситаларни қўллаган ҳолда террорчилик фаолиятини молиялаштиришдир [8]. Ҳақиқатан ҳам, терроризмни нолегал усуллар орқали моддий таъминлашда крипто-валюталар ўзига хос воситага айланиб бораётганлигига шубҳа йўқ. Чунки транзакцияни ким кимга жўнатаётганлигини аниқлашнинг имкони йўқ.

Ҳукуматлар ҳар доим жадал ривожланаётган замонавий молиявий технологияларга ўз муносабатини билдирмасдан қолмайди. Улар таваккалчиликларни минималлаштириш, савдо, банк ва бошқа операцияларни оптималлаштириш учун ҳаракат қилишади ва шунга мос равишда мавжуд ҳуқуқий муносабатларга маълум даражада ўз таъсирини ўтказиш орқали вужудга келган ижтимоий муносабатларни тартибга солиш ишига бошчилик қилишади. Бундай таъсир фақат ижобий хусусиятларга эга деб таъкидлаш мумкин эмас: ҳатто битим тузиш пайтида ақлли шартномадан фойдаланилган тақдирда ҳам, у ёки бошқа шахсга зарар этказиш ҳолатлари учраши мумкин. Қонун чиқарувчининг вазифаси бу ҳолда рақамли технологияларни кундалик ҳаётда қўллашнинг умумий ва хусусий жиҳатларини ҳуқуқий тартибга солишни шакллантиришдан иборат бўлиб, улар иқтисодиёт учун салбий оқибатларга йўл қўймаслик учун тезкор илмий-техник тараққиёт билан ҳамнафас бўлиши керак, шунингдек, ҳам давлат, ҳам бутун жамият,

шунингдек шахслар манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадига эришиши лозим.

Замонавий рақамли технологияларнинг ўзига хос хусусияти глобал миқёсда қўлланилиш имкониятидир, шу муносабат билан уларни ҳуқуқий тартибга солиш масаласини халқаро масала деб ҳисоблаш мумкин ва бундай вазиятда турли мамлакатлар тажрибасини ўрганиш фойдалидир. Ҳозирда кўриб чиқилаётган технологиялар ҳеч қаерда тўлиқ тартибга солинмаганига қарамай, бу йўналишдаги энг катта ютуқларга, эҳтимол Германия ва Италия эришган дея айта оламиз. Ушбу мамлакатларнинг мазкур соҳадаги қонунчилигини таҳлил қилиш Ғарбий Европада рақамли технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш самарадорлиги, шунингдек, қонун нормалари ва тажрибасидан намуна олиш имконияти тўғрисида хулоса чиқаришга имкон беради.

Германия криптовалюталар ва блокчейн технологияларини ҳуқуқий тартибга солиш бўйича намунавий давлатлардан биридир. Германия Европада биринчилардан бўлиб крипто-валютанинг ривожланишига эътибор қаратди. 2013 йилда Германия Федератив Республикаси Федерал Молиявий Назорат Бошқармаси (BaFin) қуйидагича фармон чиқаради, яъни унга кўра крипто-валюта (шу жумладан биткоин) ҳисоб бирлиги сифатида, шунингдек, “Германия кредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонунга [9] мувофиқ тўлов воситаси сифатида тан олинди. Шу пайтдан бошлаб Германияда крипто-валюталарга нисбатан қўлланиладиган тўлов воситалари қонуний тартибга солинган.

Аммо крипто-активлар ҳуқуқий тартибга солингани билан уларнинг ҳуқуқий табиати ва моҳияти тўғрисидаги савол очиқ қолди. BaFin-нинг ушбу масалада бўйича позициясига кўра крипто-валюталарни электрон пуллар деб таснифлаш керак эмас. Германиянинг “Тўлов тизимини назорат қилиш тўғрисида”ги қонунига мувофиқ, электрон пуллар пул қийматига эга бўлган ва тўловни амалга ошириш мақсадида эмитентлар томонидан чиқариладиган электрон қийматлар ҳисобланади. Шуни таъкидлаш керакки, рақамли пулнинг муҳим хусусияти — бу марказий эмитентнинг мавжудлиги. Биткоинни ҳам ўз ичига олган ҳар қандай крипто-валюталар охирги мезонга жавоб бермайди, шунинг учун уларни Германия қонунларига биноан электрон пул деб ҳисоблаш мумкин эмас [10].

2018 йил февраль ойида BaFin ICO қўлланмасини нашр этди, унга кўра ICO доирасида чиқарилган токенлар ёки крипто-валюталар қимматли қоғозлар (бундан кейин “Германия қимматли қоғозлари тўғрисида”ги қонун [11] билан тартибга солинади) ёки инвестиция сифатида таснифланиши мумкин (ва, шунингдек, “Германия пулни инвестиция қилиш тўғрисида”ги қонуни [12] билан тартиба солинади).

Бундесбанк ҳам шу қоидага амал қилади, чунки крипто-валюталарни электрон пул деб таснифлаш мумкин эмас, улар валюта сифатида ишламайди ва Германия пул тизимига кирмайди. Германия Марказий банки президенти Енс Вайдманнинг таъкидлашича, биткоиннинг рақамли валютага ҳеч қандай алоқаси йўқ, чунки ҳар қандай тўлов воситасида нарх барқарорлиги белгиси бўлиши керак. 2018 йил январь ойида Германия Федерал Банки ҳатто хусусий инвесторларни рақамли валютага сармоя киритиш хавфи тўғрисида огоҳлантирди. Бироқ, регуляторнинг фикрига кўра, крипто-валютанинг

муомалага қўйилишини тақиқлаш зарурий чора эмас [13].

Бундан ташқари, 2018 йил февраль ойида Германия Федерал ҳукумати крипто-валюталарнинг ноқонуний савдоси масаласини олиб чиққан огоҳлантиришни эълон қилди. Ҳукумат крипто-валютани қонуний тўлов воситаси эмас, балки фақат айрим тижорий муносабатларда валютани алмаштириш воситаси деган позицияни илгари суради. Ушбу ҳужжатнинг қабул қилинишига крипто-валюта бозоридаги хизматлар истеъмолчиларининг кўплаб норозиликлари сабаб бўлди. Хусусан, 2018 йил февраль ойида Гессен Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш федерал давлат агентлиги ана шундай баёнотлар асосида крипто-валюта бозоридаги 20 та профессионал иштирокчини текшириш ва назорат қилишни бошлади [14].

Ҳар қандай молиявий бозорни ҳуқуқий тартибга солишнинг муҳим элементи лицензиялаш институтидир. Германияда крипто-валюта бозорида (платформалар ва бошқалар) хизмат кўрсатувчи ва доимий ва тижорат асосида крипто-валюталар билан операцияларни амалга оширадиган (спекулятив фаолиятни амалга оширадиган) шахслар тегишли BaFin лицензиясини олишлари керак [14].

Шундай қилиб, Германияда иқтисодиётнинг молиявий секторини тартибга солувчи давлат органлари орасида крипто-валютага нисбатан маълум назарий билим ва унга бўлган муносабат аллақачон шаклланиб улгурган эди.

2013 йилда Германия крипто-активларинг тан олиниши йўлида ҳал қилувчи қадам ташлади, аммо кейинги тадқиқотлар бу соҳада кўплаб хатар ва камчиликларни кўрсатдики, бу эса крипто-валютага бўлган ишончнинг сезиларли пасайишига олиб келди. Бугунги кунда Германия ҳукумати крипто-валютани иқтисодиёт учун потенциал хавф деб ҳисоблаб, унга шубҳа билан қарайди ва шунинг учун уни ҳуқуқий тартибга солишга эҳтиёж бор деб қаралган. Шу билан бирга, Бундесбанк директорлар кенгаши аъзоси Ёахим Вурмелинг крипто-валютани фақат халқаро даражада самарали тартибга солиш мумкин, деб ҳисоблайди, чунки бу соҳадаги ички имкониятлар жуда чекланган [15].

Блокчейн-технологияларини ҳисобга олган ҳолда, немис олимлари смарт шартнома тушунчасини яқиндан кўриб чиқмоқдалар. Смарт шартнома – рақамли транзакцияларни автоматик тартибда амалга ошириш орқали ҳуқуқ ва мажбуриятлар бажарилишини назарда тутувчи электрон шаклдаги шартнома [16]. У орқали пудратчининг ишонч муаммоларини ҳал қилиш мумкин ва у дастлаб келишиб олинади, чунки смарт шартномага ўзгартиришлар қиритиш мумкин эмас [17].

Ҳозирги вақтда немис ҳуқуқий доктринаси томонидан ҳал қилинаётган муҳим муаммолардан бири ҳам айнан смарт шартномаларни Германиянинг Фуқаролик Кодекси доирасида шартноманинг ҳуқуқий тузилмасига ҳавола этиш масаласи. “Смарт шартнома” тушунчаси на ГФКда, на бошқа меъёрий ҳужжатларда тартибга солинмаганлиги сабабли, ушбу ҳодисанинг ҳуқуқий моҳияти ҳам ноаниқ бўлиб қолмоқда. Шартнома тузиш томонларнинг хоҳиш-иродасини эркин ифода этишидир, аммо дастур коди томонларнинг иродасини ифода эта олмаслиги, одам уни ўқий олмаганлиги учун, қонуний маънода смарт шартнома шартнома эмас, аммо фақат унинг компьютер тилидаги ифодаси. Шу муносабат билан, ҳали ҳам доимий шартнома тузиш зарур, ва ақлли шартнома

уни бажариш воситаси сифатида ишлатилади [18].

Ақлли шартноманинг ҳуқуқий табиати тўғрисида яна бир нуқтаи назар мавжуд, унга кўра ишлатилган дастур коди шартнома матнининг тили (чет тиллари билан бир қаторда) ҳисобланади. Ушбу тушунча билан томонларнинг иродасини ифода этиш эркинлиги шунчаки бошқа тилда ифодаланади, айниқса ГФК битимлар матни тилини танлаш эркинлигини кафолатлайди. Шу билан бирга, агар ҳуқуқий низо юзага келса, ишни кўриб чиқиш учун экспертни жалб қилиш зарурлигини ёдда тутиш керак [19].

Ақлли шартномаларнинг асосий муаммоси код ёзишда фуқаролик-ҳуқуқий тамойиллари ва меъёрларига риоя этилиши устидан назорат бўлиб қолмоқда. Ҳозирги вақтда ушбу қоидаларнинг қонунийлигини назорат қилишнинг имкони йўқ, энди савол туғилади: ақлли шартнома билан қайси ҳолатларда қонун бузилишларига йўл қўйилади? Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ақлли шартнома шартларини ўзгартириш мумкин эмас. Бундан ташқари, ақлли шартнома ҳам техник жиҳатдан тўғри тузилган бўлиши керак: унинг ишини бузиши ёки бекор қилиши мумкин бўлган хатолар бўлмаслиги лозим. Ақлли шартнома тузишда ушбу иккала жиҳатни ҳам ҳисобга олиш шарт: у ҳам қонуний, ҳам техник талабларга жавоб бериши керак, аммо буни бошқариш ҳали ҳам қийин.

Юқоридагилар асосида хулоса қилишимиз мумкинки, немис доктринаси рақамли технологияларни ривожлантиришга катта эътибор беради ва уларни қўллаш билан боғлиқ асосий бўшлиқларни тўлдиришга ҳаракат қилади, хусусан, блокчейн тушунчаси ва хусусиятлари ва ҳуқуқий табиати билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга ҳаракат қилади. Шу билан бирга қуйидагиларни белгилаб ўтиш жоиз:

1. Крипто-валюта нафақат ички назоратнинг, балки халқаро назоратнинг объекти бўлиши керак. Германиянинг крипто-муносабатларни тартибга солиш бўйича тажрибаси бошқа мамлакатларнинг ҳуқуқий тизимлари учун намуна бўлиши мумкин.

2. Германияда лицензия олиш билан боғлиқ крипто-валюта бозорининг профессионал иштирокчиларига нисбатан янада қатъий талаблар қўйилади.

3. Германияда ақлли шартноманинг ёзма шартномага альтернатив сифатида кўрилиши бўйича қонунчилик ёки доктринал даражасида ягона ёндашув мавжуд эмас.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System // URL: https://bitcoin.org/bitcoin.pdf
2. Сидоренко Э.Л. Криптовалюта как новый юридический феномен. / ОБЩЕСТВО И ПРАВО. 2016, № 3 (57), С.193
3. Абрамова, М. А. Об итогах деятельности Банка России в 2015 году: мнение экспертов финансового университета при Правительстве Российской Федерации / М. А. Абрамова, С. Е. Дубова, С. В. Криворучко, О. И. Лаврушин, И. В. Ларионова, В. В. Масленников, А. И. Милюков, Е. М. Свирина // Банковское право. – 2016. – № 4. – С. 7–20.
4. Самигулина, А. В. Банковская деятельность: проблемы имплементации международно-правовых принципов и основные направления дальнейшего развития / А. В. Самигулина // Право и экономика. – 2016. – № 12. – С. 50–55.

5. Савельев, А. И. Договорное право 2.0: «умные» контракты как начало конца классического договорного права / А. И. Савельев // Вестник гражданского права. – 2016. – № 3. – С. 32–60

6. Initial Coin Offering Studie zu Kryptowährungen und der Blockchain-Technologie.

7. David Gold, **Economics of Terrorism** // URL: https://www.files.ethz.ch/isn/10698/doc_10729_290_en.pdf

8. Сальников Е.В., Сальникова И.Н. Криптовалюта как инновация экономики террора // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 8, №3 (2016) http://naukovedenie.ru/PDF/86EVN316.pdf

9. Gesetz über das Kreditwesen (Kreditwesengesetz, KWG) // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/kredwg/ BJNR008810961.html (Ташриф санаси: 17.04.2021).

10. Gesetz über den Vorrang für Investitionen bei Rückübertragungsansprüchen nach dem Vermögensgesetz (Investitionsvorranggesetz, InVorG) // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/invorg/BJNR012680992.html (Ташриф санаси: 17.04.2021).

11. Gesetz über den Wertpapierhandel // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/wphg/ (Ташриф санаси: 17.04.2021).

12. Gesetz über den Vorrang für Investitionen bei Rückübertragungsansprüchen nach dem Vermögensgesetz (Investitionsvorranggesetz, InVorG) // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/invorg/BJNR012680992.html (Ташриф санаси: 17.04.2021).

13. Initial Coin Offering Studie zu Kryptowährungen und der Blockchain-Technologie Frankfurt University of Applied Sciences Frankfurt am Main Stand Mai 2018 // URL: https://www.frankfurt-university.de/fileadmin/standard/Hochschule/Fachbereich_3/Kontakt/Professor_inn_en/Hoenig/20180502_Bitcoin_Studie_fra_uas_Hoenig_ V1.0.pdf (ташриф санаси: 17.04.2021).

14. GLI — Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2019, First Edition.

15. Any rule on Bitcoin must be global, Germany's central bank says // URL: https://www.reuters.com/ article/us-bitcoin-regulations-germany/any-rule-on-bitcoin-must-be-global-germanys-central-bank-saysidUSKBN1F420E?il=0 (ташриф санаси: 17.04.2021).

16. «Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-3832. 03.07.2018 // https://lex.uz/ru/docs/3806053

17. VBW — Vereinigung der Bayerischen Wirtschaft e. V. Blockchain und Smart Contracts Recht und Technik im Überblick Oktober 2017 München.

18. Fraunhofer Gesellschaft Blockchain und Smart Contracts Technologien, Forschungsfragen und Anwendungen November 2017 // URL: https://www.sit.fraunhofer.de/fileadmin/dokumente/studien_und_technical_ reports/Fraunhofer-Positionspapier_Blockchain-und-Smart-Contracts.pdf?_=1516641660 (ташриф санаси: 17.04.2021).

19. Studie Eine VBW Studie, erstellt vom Lehrstuhl für Öffentliches Recht, Sicherheitsrecht und Internetrecht,

20. Universität Passau Stand: Oktober 2017 // URL: https://www.vbw-bayern.de/Redaktion/Frei-zugaenglicheMedien/Abteilungen-GS/Planung-und-Koordination/2017/Downloads/2017-09-12-NH-vbw-Blockchain-undSmart-Contracts_ChV-Fu%C3%9Fnoten.pdf (ташриф санаси: 17.04.2021).

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CORRUPTION — THE DESTRUCTION OF REFORM AND SOCIAL DEVELOPMENT

Eshquvatov Bobomurod [1]

[1] Tashkent State University of Law,

student of the theory and practice of criminal law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4738381

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

The concept of bribery, corruption, corruption risk, normative-legal documents

ABSTRACT

This article highlights the urgency of the issue of combating corruption in the reforms today, the main theoretical concepts that play an important role in the study of corruption in this area.

КОРРУПЦИЯ - ИСЛОҲОТЛАР ВА ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШНИНГ КУШАНДАСИ

Эшқуватов Бобомурод [1]

[1] Тошкент давлат юридик университети Жиноят қонунчилигини қўллаш назарияси ва амалиёти мутахассислиги талабаси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Порахўрлик , коррупция, коррпупциявий хавф-хатар тушунчаси, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада бугунги кунда ислохотларда коррупцияга қарши курашиш масаласининг долзарблиги, мазкур соҳани коррупциявий жихатларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этадиган асосий назарий тушунчалар ёритилган.

Халқаро ҳужжатларда биринчи бор коррупция тушунчасига БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1979 йил 17декабрда қабул қилинган "Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг хулқ-атвор кодекси"да тўхталинган бўлиб, унда коррупция деганда "... мансабдор шахснинг ҳар қандайшаклдаги мукофот эвазига ўз мансаб ваколатлари доирасида мазкур мукофотни берувчи шахс манфаатларини кўзлаб, лавозим йўриқномаси қоидаларини бузган ҳолда ёки бузмасдан муайян ҳаракатларни бажариши ёки ҳаракатсизлиги"[1] тушунилади дейилган.

[1] Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят резолюцией Генеральной Ассамблеи от 17 декабря 1979 г.).

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил Гаванада коррупция муаммоларига бағишлаб ўтказилган минтақалараро семинарида қабул қилинган Давлат хизматчилари учун халқаро хулқ-атвор кодексида “коррупция бу мансабдор шахсларнинг шахсий ёки гуруҳ манфаатини кўзлаб мансабини суиистеъмол қилиш, шунингдек, давлат хизматчилари томонидан ўзлари эгаллаб турган хизмат вазифаларидан ғайриқонуний фойдаланиш кўринишларидир” дейилади.[2]

Мамлакатимизда коррупциявий жиноятларга қарши кураш бўйича сўнгги йилларда салмоқли натижаларга эришилиб ушбу соҳада қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Аввало, 2017-йил 3 январь куни “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги тўғрисидаги Қонуни, “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5729 сонли Фармони асосида Қоррупцияга қарши кураш Давлат дастури, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-6013-сон Фармонига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, коррупция ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса сифатида давлат ҳамда унинг бошқарув соҳасидаги мансабдор шахслари пайдо бўлиши билан вужудга келган.

“Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги тўғрисидаги Қонунга кўра, қонунчиликда айрим терминлар коррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, манфаатлар тўқнашуви каби тушунчалар киритилди.

Қонуннинг 5-моддасига кўра, Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

Коррупциявий жиноятларга қарши кураш дунёнинг кўплаб мамлакатларини қамраб олмоқда. Коррупциявий жиноятларга қарши кураш масаласи хорижий давлатлар ва Халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда амалга оширилиши ҳам ушбу соҳада мухим қадам бўлади. Ўзбекистон ҳам коррупция қарши кураш мақсадида ривожланган давлатларнинг ушбу соҳа бўйича қонунчилигини миллий қонучиликка имплементация қилиши ҳам соҳада маълум ютуқларга сабаб бўлиши мумкин.

Порахўрлик — бошқарув органлари фаолияти тартибига қарши қаратилган уч мустақил мансабдорлик жиноятлари — пора олиш, пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилишни ўз ичига оладиган тушунчадир. Санаб ўтилган ҳар бир тажовуз ЖК 210—212-

[2] “Коррупция иллати глобал муаммо” Ш.Хайдаров

моддаларида назарда тутилган жиноятлар билан боғлиқ бўлмаган ҳолда содир этилиши мумкин эмас. Улар бир-бири билан шу даражада боғлиқ бўладики, пора олиш фактининг мавжуд эмаслиги пора бериш фактини ҳам истисно этади. Мазкур жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги шу билан изоҳланадики, пора олиш мансабдор шахслар томонидан ўзларининг мансаб ваколатларини ижро этишнинг ўрнатилган тартибини кескин ўзгартиради ва бу билан давлат хизмати манфаатларини қўпол бузади.

Коррупция — ҳокимият ва бошқарув асосларини емирадиган, унинг аҳоли олдидаги обрўсига путур етказадиган, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига дахл қиладиган хавфли жиноий ҳодисанинг нисбатан кўп тарқалган ва ўзига хос ҳодисаси ҳисобланади. Пора олиш жиноятининг бевосита объекти ҳокимият ёки бошқарув органларининг обрўси, нормал фаолият юритишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларидир. Пул, валюта қимматликлари, қимматбаҳо буюмлар, автомобиллар ва бошқа ҳар қандай мол-мулк, озиқ-овқат маҳсулотлари, спиртли ичимликлар, антиқа буюмлар ва ҳ.к., яъни моддий қимматга ега бўлган ҳар қандай нарсалар ёхуд мулкий хусусиятдаги наф кўриш (санаторийга йўлланма, туристик йўлланма, бирон-бир пулли хизматни кўрсатиш кабилар) поранинг предмети бўлиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, коррупциявий жиноятлар ўзининг латентлиги(яширинлиги) билан ажралиб туради.

“Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги тўғрисидаги Қонуннинг 3-моддасига кўра, ***коррупция*** — шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш дейилган. Коррупциявий жиноятлар пул ювиш (money loundring), жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш билан боғлиқ жиноятлар билан узвий боғлиқ.

Коррупциявий жиноятлар учун жавобгарлик учун жазо тайинлаш дунё мамлакатларида айнан ўша мамлакатларнинг сиёсий режими ва бошқарув шаклига кўра, тавсифланади.

Мисол тариқасида, коммунистик Хитой Халқ Республикасида мансабдор шахсларнинг порахўрлик жинояти билан қўлга тушиши уларга ўлим жазоси тайинланишига олиб келиши мумкин. Шу билан бирга, ҳатто ўлим жазоси ҳам Хитойнинг коррупцияга қарши тўлиқ ғалабдасини таъминлагани йўқ. Шу ўринда коррупцияга қарши кураш бўйича биз аввало яна бир Осиё давлати Сингапур 1965-йил 9-августида Малайзия Федерациясидан мустақилликка эришгач, ўта қисқа муддатда порахўрлик ботқоғига ботган дунёнинг қолоқ мамлакатидан дунёнинг энг кучли иқтисодига эга, коррупциявий жиноятларнинг камлиги билан ажралиб турувчи мамлакат даражасига чиқди. “Transparency International ” халқаро нодавлат ташкилотининг 2019-йилги ҳисоботида Сингапур коррупция даражаси енг паст бўлган давлатлар орасида 4-ўринни эгаллади. Ушбу мамлакатнинг тарихий ютуқларидан энг асосийлари ҳақида сўз юритадиган бўлсак, аввало Сингапурда судьялар ва бошқа давлат органи мансабдорларининг мустақиллиги, уларнинг моддий аҳволи яхшиланишига

катта эътибор берилди. Иккинчидан, амалдорларнинг ноқонуний бойиганлиги факти аниқланадиган бўлса, ушбу амалдорлар давлат органларида бутун умр ишлашдан маҳрум қилинади.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари муҳокамалари порталида Жиноят кодексининг лойиҳаси муҳокамага қўйилган.

Янги таҳрирда қабул қилиниши кутилаётган Жиноят кодекси лойиҳаси амалдагиси каби умумий ва махсус қисмлардан ташкил топган ва жами 395 моддадан иборат бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сон карори асосида янги таҳрирда қабул қилинаётган ушбу Жиноят колексида коррупциявий жиноятлар учун жавобгарлик жиноятларининг қамрови кенгайтирилган.

Хусусан, янги таҳрирдаги Жиноят кодексининг 271-моддасида “Ноқонуний бойиш” учун жавобгарлик моддаси билан бойитилмоқда.

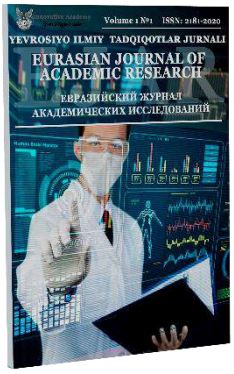
“Ноқонуний бойиш бу- Давлат хизматчисининг даромад ва мол-мулк декларациясида назарда тутилганидан ортиқ пул маблағлари ёки мол-мулкка ноқонуний эга бўлиши ёки шундай мулкни орттириши анча миқдорда содир этилган бўлса, базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача жарима ёки уч йилгача иш ҳақидан ушлаб қолиш билан жазоланади.” деб белгиланди.

Аммо шу билан бирга янги таҳрирдаги Жиноят кодекси лойиҳасида давлат хизматчиси, даромад ва мол-мулк декларацияси каби тушунчалар очиқ қолмоқда.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят резолюцией Генеральной
2. Ассамблеи от 17 декабря 1979 г.).
3. “Коррупция иллати глобал муаммо” Ш.Хайдаров
4. Музалевская Е.А. К проблеме коррупции в высшей школе Знание. Понимание. Умение. 2007. № 4. С. 58.
5. Криминология. Учебник. Отв.редактор: Рустамбаев. М.Х. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С. 219.
6. Долгова А.И. Криминология: учебное пособие. М., 1999. С 501.
7. Комиссаров В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией // Вестник МГУ. Сер. 11. 1993.№ 1. С. 26.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STRENGTHENING THE ROLE OF PROSECUTOR'S OFFICES IN ENSURING COMPLIANCE WITH THE LAW IN MILITARY STRUCTURES

Pulatov Shokhrux Bakhram ugli [1]

[1] Tashkent State University of Law, Master's degree in Public Administration Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4738384

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

prevention, repression, fight against crime, fight against corruption, interagency commission, rule of law.

ABSTRACT

This article analyzes the issues of further improving the activities of the prosecutor's office in the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, ministries, state committees and military structures to monitor compliance with the law.

HARBIY TUZILMALARDA QONUNLARGA RIOYA QILINISHINI TA'MINLASHDA PROKURATURA ORGANLARINING ROLINI KUCHAYTIRISH

Po'latov Shoxrux Baxram o'g'li [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti Davlat boshqaruvi huquqi yo'nalishi magistratura bosqichi talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

profilaktika, repressiya, jinoyatchilikka qarshi kurash, korrupsiyaga qarshi kurash, idoralararo komissiya, qonun ustuvorligi.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola prokuratura organlarining O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish borasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish masalalarini tahlil qilishga bag'ishlanadi.

KIRISH

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-yanvardagi Prokuratura xodimlari va faxriylari bilan uchrashuvidagi "Xalqimiz bizdan qonun va adolat ustuvorligini amalda ta'minlashni kutmoqda" nomli ma'ruzasida "prokuratura ilgarigidek faqat jazolaydigan, repressiya organi bo'lib qolmasligi, aksincha, fuqarolarning huquq va erkinliklarini qog'ozda emas, amalda himoya qiladigan tizimga aylanishi zarur"[1] deb bejizga ta'kidlamagan edi. Chunki prokuratura qonuniylikni ta'minlaydigan, inson huquq va erkinliklarini qonun doirasida himoya qiladigan asosiy organ hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishini nazorat qilish, davlat hayotining har bir jabhasida qonuniylikni himoya qilish

hamda qonun ustuvorligini ro'yobga chiqarish, inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, ularning qonuniy manfaatlarini ta'minlash prokuratura organlari zimmasidagi vazifa sanaladi. Oxirgi yillarda respublikamizda huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishda kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilib, davlatda huquq-tartibotni ta'minlashda ijobiy natijalarga hamda kriminogen vaziyatni ancha yaxshi holatga keltirishga erishildi. Bunday ijobiy natijalarga erishishga prokuratura organlari salmoqli hissa qo'shib kelmoqdalar va ularning jinoyatchilikning va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi roli va ahamiyati yildan yilga oshib bormoqda. O'z navbatida prokuratura organlari faoliyatini tashkil etish va ularning faoliyatini tartibga solish, prokuratura organlarining asosiy vazifalari hamda prinsiplari, prokuratura faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilab beruvchi qoidalar "Prokuratura to'g'risida"gi qonunda batafsil yoritilgan. Mazkur qonun prokuratura organlari tizimi faoliyatining asosiy negizini, ish yuritish tartibi va qonun-qoidalarini o'zida jamlagan va shunisi bilan e'tiborga molik hisoblanadi. Davlat qo'mitalari va idoralari, vazirliklar, Qurolli Kuchlar tizimida yoki ularning harbiy bo'linmalarida ham qonuniylik, ularga og'ishmasdan amal qilish borasida nazorat qilish funksiyasi ham ushbu qonunga muvofiq prokuratura organlariga yuklangan.

ASOSIY QISM

"Prokuratura to'g'risida"gi qonunning 4-moddasida prokuratura organlari faoliyatining asosiy yo'nalishlari belgilangan. Unga ko'ra:

"Prokuratura organlari o'z faoliyatini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiradi:

vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

fuqaroning huquq hamda erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

tezkor-qidiruv faoliyatni, tergovga qadar tekshiruvni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

sudlarda jinoyat ishlari ko'rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni hamda iqtisodiy nizolarni ko'rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo'lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valyuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish"[2].

Prokuratura organlari tizimidagi har bitta bo'linma, shu jumladan, viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan Harbiy prokuratura ham o'z faoliyatini ushbu belgilab

berilgan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda yo'lga qo'yadi va olib boradi. 2017-yil 1-may kuni prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan O'zbekiston Prokuraturasi faoliyatiga bag'ishlangan 2017-yil 18-aprel imzolangan PF-5019-sonli "Ijtimoiy – iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta'minlashda prokuratura organlarining rolini kuchaytirish to'g'risida" nomli farmon matni e'lon qilindi. Ushbu farmonda O'zbekiston Prokuraturasi yangi islohotlar ijrosida muhim rol o'ynashi lozimligi va prokuratura organlarining ustuvor vazifasi – xalq manfaatlariga xizmat qilish deya ta'kidlangan[3] edi. Prokuraturaning kelgusidagi asosiy vazifasi xalq manfaatlariga xizmat qilish deb belgilanar ekan, demak, prokuratura organlarining butun kuch va imkoniyatlarini shu jabhaga safar qilish va ularning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini yanada yuqori bosqichga olib chiqish lozim bo'ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

2017-yil 14-martdagi prezidentning PQ-2833-sonli "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq prokuraturaning bu sohada qilishi lozim bo'lgan ishlari belgilab berilgan bo'lib, xususan, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi quyidagi komissiyalar bo'yicha yagona muvofiqlashtiruvchi organ etib belgilangan:

Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi;

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi;

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi[4].

Qarorga muvofiq tuzilgan Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish komissiyasi tomonidan belgilab beriluvchi ko'rsatmalarning harbiy tuzilmalarda bajarilishini, komissiya tomonidan o'rnatilgan qoidalarga rioya qilinishini Harbiy prokuratura nazorat ostiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish prokuratura organlari faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida asosan Harbiy prokuratura va uning hududiy harbiy prokuratura bo'limlari tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlari tizimida viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan Harbiy prokuratura va uning hududiy harbiy prokuraturalari mavjud bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, harbiy idoralarda, vazirliklar hamda idoralarning harbiylashtirilgan tarkibiy bo'linmalarida qonunchilikka rioya etilishi ustidan prokuror nazoratining to'laligi va samaradorligini ta'minlash maqsadida 1999-yil 30-martdagi PF-2277-sonli prezident farmoniga asosan tashkil qilingan. Harbiy prokuratura O'zbekiston Respublikasining harbiy prokuraturasi to'g'risidagi nizomga ko'ra, «Prokuratura to'g'risida»gi qonunda o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajara turib, o'z faoliyatini Qurolli Kuchlar, chegara va ichki qo'shinlarda, qorovul qo'shinlarida, shuningdek FVV bo'linmalarida qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlashga qaratadi. U quyidagilarni muhofaza qiladi:

– harbiylar, harbiy quruvchilar hamda yig'inlarga chaqirilgan harbiy xizmat o'tashga majbur shaxslar, ularning oila a'zolari va Qurolli Kuchlarning ichki qo'shinlari va FVV bo'linmalari xizmatchilarining, shuningdek, boshqa fuqarolarning ham huquq va erkinliklarini;

– O‘zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligini, Qurolli Kuchlarning, chegara qo‘shinlari, ichki qo‘shinlarning hamda qorovul qo‘shinlarining, shuningdek, FVV bo‘linmalarining harbiy qobiliyat darajasi va harbiy tayyorgarligini, harbiy intizom va harbiy xizmatni olib borishning qonunda belgilangan tartibini;

– harbiy qismlar, Qurolli Kuchlarning muassasalari, harbiy o‘quv yurtlari, korxonalari hamda tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini.

Harbiy prokuraturaning o‘ziga yuklatilgan muhofaza qilish va yuqoridagi muhofaza obyektlarida qonuniylikni ta’minlash bo’yicha vazifalardan kelib chiqib, quyidagi asosiy yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatadi deb hisoblaymiz:

a) barcha harbiy boshqaruv organlari, harbiy qismlar, harbiy o‘quv yurtlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari, ichki qo‘shinlar va FVV bo‘linmalarining komandirlari, boshliqlari va boshqa mansabdor shaxslari tomonidan, harbiy chaqiruvdagilar, shuningdek, Qurolli Kuchlar, ichki qo‘shinlar va FVV bo‘linmalarining ishchilari va xizmatchilari tomonidan o‘z xizmat vazifalarini bajarish paytida qonunlarga, nizomlarga va boshqa harbiy qonun hujjatlariga amal qilinishini nazorat qilish;

b) Qurolli Kuchlardagi surishtiruv, harbiy prokuratura tergovchilari organlari, shuningdek, DXX surishtiruv organlari, tergovchilari tomonidan harbiy sudlarga taalluqli jinoiy ishlarni tergov qilish paytida qonunlarga amal qilinishini nazorat qilish;

v) sudlarda ishlarni ko‘rib chiqish paytida ishtirok etish va sud ishlari to‘g‘risidagi qonunlarning bajarilishini nazorat qilish;

g) gauptvaxtalar, shuningdek, hibsga olinganlarni va qamalgan harbiy quruvchilarni saqlashning boshqa muassasalarida, intizomiy qismlarda hamda harbiy qismlarda harbiy sudlar belgilangan jazolarni o‘tashda qonunlar va harbiy nizomlarga amal qilinishini nazorat qilish.

XULOSA

Xulosa qilib aytamizki, Harbiy prokuratura O’zbekiston Respublikasi prokuratura tizimining Qurolli Kuchlarda, boshqa harbiy tuzilmalar, harbiy korxonalar, harbiy o‘quv muassasalari, harbiylashtirilgan bo‘linmalarda prokuror nazoratini olib boruvchi ixtisoslashgan organi hisoblanadi. Harbiy prokuraturaning asosiy vazifalariga davlat xavfsizligi, xududiy daxlsizlik va qo‘shinlardagi harbiy tayyorgarlik bo‘yicha qonun ustuvorligini ta’minlash, harbiylarning hamda ularning oilalari huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, Qurolli Kuchlarning qonuniy manfaatlarini kasbiy huquqbuzarliklardan himoya etish va bunday huquqbuzarliklarning oldini olish kiradi. Harbiy prokuratura organlari qonunda belgilangan tartibda fuqarolarning, harbiy xizmatchilarning va yuridik shaxslarning ariza hamda shikoyatlarini ko‘rib chiqadilar, ularning buzilgan qonuniy huquq va manfaatlarini tiklash yuzasidan tegishli choralarni ko‘radilar. O’zbekiston Respublikasi Harbiy prokuraturasiga lavozimiga ko’ra O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining o‘rinbosari bo‘lmish O‘zbekiston Respublikasi Harbiy prokurori rahbarlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. URL. https://lex.uz/ru/docs/-106197
2. O’zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. URL. https://lex.uz/docs/-3141186#-3141347
3. “Ijtimoiy – iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta’minlashda prokuratura organlarining rolini kuchaytirish to’g’risida” – PF-5019-son farmoni URL. https://lex.uz/ru/docs/-3177796
4. Sh. Mirziyoyev – “Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz”. Toshkent – “O’zbekiston”-2017

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ISSUES OF DETERMINATION AND EXECUTION OF PUNISHMENT OF COMPULSORY PUBLIC AFFAIRS

Salayev Alisher [1]

[1] Tashkent State University of Law Master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4738392

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Able-bodied, criminal, compulsory community service, JK, convict, executor, court.

ABSTRACT

This article discusses the dates of compulsory community service, the system of criminal penalties, the procedure for their execution, as well as the laws of the Criminal Code.

MAJBURIY JAMOAT ISHLARI JAZOSINI TAYINLASH VA IJRO ETISH MASALALARI

Salayev Alisher [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti Magistratura talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Mehnatga layoqatli, jinoiy jazolar, majburiy jamoat ishlari, JK, mahkum, ijro etuvchi, sud.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada majburiy jamoat ishlari vaqti vadam olish kunlari, jinoiy jazolar tizimi, ularni ijro qilish tartibi shunungdek JK dagi qonunlar haqida so'z boradi.

Jinoiy jazolar tizimiga yangi — majburiy jamoat ishlari kiritildi. U mahkumni bepul ijtimoiy foydali ishlarga majburiy jalb etishdan iborat. Agar mahkum ishlayotgan yoki o'qiyotgan bo'lsa, majburiy jamoat ishlari ish yoki o'qishdan bo'sh vaqtlarda o'taladi.

Jazo 120 soatdan 480 soatgacha bo'lgan muddatga tayinlanadi va 6 oy mobaynida, mahkumga bog'liq bo'lmagan holatlarda esa 1 yilgacha bo'lgan muddatda kuniga 4 soatdan ko'p bo'lmagan vaqtda o'taladi.

Mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlar uchun ushbu muddat 60 dan 240 soatgacha bo'lgan muddatni tashkil etadi. 16 dan 18 gacha bo'lgan yoshdagi shaxslar uchun ijroning davomiyligi – 6 oy mobaynida, mahkumga bog'liq bo'lmagan holatlarda esa – 1 yilgacha kuniga 2 soatdan o'taladi. Bunda ular tomonidan bajarilayotgan ishlar sog'lig'iga va ma'naviy jihatdan rivojlanishiga zarar yetkazmasligi, o'qish jarayonini buzmasligi lozim.

Jazoning bu turi:

- pensiya yoshiga yetganlar;
- 16 yoshga to‘lmaganlar;
- homilador ayollar;
- uch yoshga to‘lmagan bolalari bor ayollar;
- I va II guruh nogironlari;
- harbiy xizmatchilar;
- chet el fuqarolari va O‘zbekistonda doimiy yashamaydigan shaxslarga nisbatan qo‘llanilmaydi.

Mahkum jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlagan taqdirda, sud majburiy jamoat ishlarining o‘talmagan muddatini majburiy jamoat ishlarining 4 soatini ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning 1 kuniga tenglashtirgan holda hisoblab, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Bundan tashqari, mahkum jarimani to‘lashdan bosh tortganda yanada qat’iyroq jazo qo‘llaniladi. Bunday holatda hisob-kitob quyidagi tartibda olib boriladi: EKIHning 1 barobariga teng jarima summasiga 2,5 soat, ammo 480 soatdan oshmasligi kerak (*voyaga yetmaganlar uchun – EQIHning 1 barobari uchun 2 soat*).

Shuningdek, har xil turdagi asosiy jazolarni qo‘shganda ozodlikdan mahrum qilishning bir kuni majburiy jamoat ishlarining 4 soatiga to‘g‘ri keladi.

Majburiy jamoat ishlari tarzidagi jazo Jinoyat kodeksining shaxsga qarshi, iqtisodiyot, ekologiya sohasidagi, shuningdek hokimiyat, boshqaruv va jamoat birlashmalarining faoliyat tartibiga qarshi, jamoat xavfsizlik hamda jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlikni reglamentlovchi moddalariga kiritildi.

Ijro etish tartibi

Mazkur turdagi jazoni ijro etish mahkumning yashash joyidagi ichki ishlar organlarining jazolarni ijro etish inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Mahkum majburiy jamoat ishlarini o‘tashi mumkin bo‘lgan joylar (ob’yektlar) va majburiy jamoat ishlarining turlari jazolarni ijro etish inspeksiyalari tomonidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining taklifiga ko‘ra belgilanadi.

Majburiy jamoat ishlariga hukm qilingan shaxs jazoni o‘tashga sudning hukm qonuniy kuchga kirganligi haqidagi xabarnomasi jazolarni ijro etish inspeksiyasiga kelib tushgan kundan e’tiboran 10 kundan kechiktirmay jalb qilinadi.

Ko‘rsatilishicha, mahkumga asosiy ish joyidan navbatdagi har yilgi mehnat ta’tilining berilishi majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazoning ijrosini to‘xtatib turmaydi.

Jazoni o‘tash jarayonida mahkum quyidagilarga majbur:

- sudning hukmi, ajrimi yoki qarori qonuniy kuchga kirgan kundan e’tiboran 10 kun ichida yashash joyidagi jazolarni ijro etish inspeksiyasida hisobga turishi;
- majburiy jamoat ishlarini bajarish va o‘tash shartlariga rioya etishi;
- o‘zi uchun belgilangan joyda (ob’yektda) ishlashi hamda majburiy jamoat ishlarining belgilangan muddatlari va hajmlarini ishlab berishi;
- majburiy jamoat ishlarini o‘tash joyidagi (ob’yektidagi) tashkilotning (organning) ichki mehnat tartibi qoidalariga rioya etishi, mehnatga vijdonan munosabatda bo‘lishi;
- yashash joyi o‘zgarganligi haqida jazolarni ijro etish inspeksiyasini xabardor qilishi, shuningdek uning chaqiruviga binoan yetib kelishi shart.

Majburiy jamoat ishlari vaqti dam olish kunlari va mahkum o‘qishda yoki asosiy ishda band bo‘lmagan kunlari 4 soatdan oshmasligi kerak (*voyaga yetmaganlar uchun – 3 soat*). Ish kunlari, o‘quv darslari (mashg‘ulotlar) o‘tkaziladigan kunlari esa, ish/o‘qishdan oldin yoki keyin 2 soatdan, mahkumning iltimosiga ko‘ra esa, 4 soatdan oshmasligi (*voyaga*

yetmaganlar uchun – 2 soat, haftasiga 3 kundan oshmasligi) lozim.

Mahkum o‘taydigan majburiy jamoat ishlarining vaqti, qoida tariqasida, haftasiga 12 soatdan kam bo‘lmasligi lozim. Biroq, mahkumga bog‘liq bo‘lmagan holatlar yuzaga kelgan taqdirda, jazolarni ijro etish inspeksiyasi mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan kelishilgan holda mahkumga hafta yoki oy mobaynida majburiy jamoat ishlari soatlarining kamroq miqdorini ishlab berish uchun ruxsat etishga haqli.

Quyidagilar majburiy jamoat ishlarini o‘tashdan bo‘yin tovlovchilar deb e’tirof etiladi:

- 10 kun ichida hisobga turmagan, shuningdek jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlash maqsadida yashiringan mahkum;
- yozma ogohlantirish olganidan so‘ng, o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan holatlar mavjud bo‘lmasa-da, majburiy jamoat ishlarida 1 oy davomida 2 martadan ko‘p ishtirok etmagan mahkum;
- yozma ogohlantirish olganidan so‘ng majburiy jamoat ishlarini o‘tash joyidagi (ob’yektidagi) tashkilotning (organning) ichki mehnat tartibi qoidalarini 1 oy davomida 3 martadan ko‘p buzgan mahkum.

Jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlayotgan mahkumning turgan joyi noma’lum bo‘lgan taqdirda, unga nisbatan qidiruv e’lon qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Sterk, “Enforceability of Agreements to Arbitrate: An Examination of the Public Policy Defense”, Cardozo Law Review at p. 482.
2. Alan Redfern and Martin Hunter, Redfern and Hunter on International Arbitration, (student edition, Oxford University Press, 2009) para 2.176.
3. Klaus Peter Berger, “Re-examining the Arbitration Agreement: Applicable Law – Consensus or Confusion?” EWCH 13.04.2011.
4. The New York Convention of 1958. First published 1958, Reprinted 2012.
5. https://lex.uz/docs/-3731125
6. https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/majburiy_jamoat_ishlari_qanday_utaladi

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CRIMINAL RESPONSIBILITY ISSUES

Sharipov Ahror [1]

[1] Tashkent State University of Law Master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4738403

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Involvement in a crime, the crime being committed, the Criminal Code, the objective and subjective side.

ABSTRACT

We know that no crime is big or small, and ignorance of the law does not exempt from punishment. Therefore, this article discusses the concept of crime, involvement in crime and its legal basis in the Criminal Code and its practical expression.

JINOYATGA DAXLDORLIK UCHUN JAVOBGARLIK MASALALARI

Sharipov Ahror [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti Magistratura talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Jinoyatga daxldorlik, sodir etilayotgan jinoyat, JK, obyektiv va subyektiv tomon.

ANNOTATSIYA

Bilamizki, sodir etilayotgan jinoyatning katta kichigi bo'lmaydi, qonunni bilmaslik esa jazodan ozod etilmaydi. Shundan kelib chiqib ushbu maqolada jinoyat tushunchasi, jinoyatda daxldorlik va uning JK dagi qonuniy asosi va uning amaliy ifodasi haqida so'z boradi.

Jinoyatga daxldorlik – bu jinoiy daxldorlikning jinoyat haqida oldindan va'da bermagan holda xabar qilmaslik, oldindan va'da bermagan holda jinoyatchini yashirganlik va oldindan va'da bermagan holda jinoyatga yo'l qo'yganlikda ifodalanuvchi bajaruvchining qilmishi bilan sababiy bog'lanishda bo'lmagan shaklidir.

Daxldorlik ishtirokchilikdan shu bilan farqlanadiki, bunda jinoyatga daxldor shaxslar sodir etilgan jinoyatga muayyan munosabatda daxldor bo'lsalar-da, u bilan sababiy bog'lanishda bo'lmaydilar, jinoiy natijaning kelib chiqishiga ko'maklashmaydilar. Jinoyatga daxldorlik jinoiy javobgarlikni keltirib chiqaradigan va jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarmaydigan bo'lishi mumkin. Jinoiy javobgarlikni keltirib chiqaradiganlarga oldindan va'da bermagan holda jinoyat sodir etilayotganligi yoki jinoyat sodir etilganligi haqida aniq bila turib, oldindan va'da bermagan holda hokimiyat organlariga xabar qilmaslik yoxud jinoyat sodir qilishga yo'l qo'yib berish

1 (JK 205-, 208- moddalari va boshqalar), oldindan va'da bermagan holda xabar

qilmaslik va oldindan va'da bermagan holda yashirganlik, agar mazkur holatlar o'ta og'ir va og'ir jinoyatlar bilan bog'liq bo'lsa (JK 241-moddasi), kabilarni aytish mumkin.

Jinoyatga daxldorlikning ijtimoiy xavfliligi shundan iboratki, u huquqni muhofaza etish organlariga o'z faoliyatini, xususan, jinoyat sodir etishning oldini olish faoliyatini samarali amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Jinoyat haqida xabar qilmaslik, jinoyatni yashirish singari, jinoyatchilarda yoki jinoyat sodir etish niyatida bo'lgan shaxslarda jazosiz qolish hissini vujudga keltiradi, ongda salbiy tasavvurni shakllantiradi, muayyan hollarda og'ir va o'ta og'ir jinoyat sodir etgan aybdor shaxslarning javobgarlikdan va jazodan qutulib qolishiga yordam beradi.

JK 31-moddasi 1-qismi tayyorlanayotgan, sodir etilayotgan yoki sodir etilgan jinoyat haqida oldindan va'da bermagan holda xabar qilmaslik shaklini ko'rib chiqadi. Oldindan va'da qilinmagan xabar bermaslikning obyektiv tomoni harakatsizlikdan, ya'ni og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotganligi, jinoyat sodir etilayotganligi yoki jinoyat sodir etilganligi haqida aniq bila turib xabar bermaslikdan iborat passiv xulq-atvorda ifodalanadi.

Ko'p hollarda, jinoyat haqida xabar berish, avvalambor, fuqaroviy burch bo'lganligi sababli xabar qilmaslik axloqiy nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi lozim. Biroq ba'zi hollarda, ayniqsa, qonun chiqaruvchi tomonidan eng xavfli deb belgilangan hollarda (ular tajovuzning ijtimoiy xavflilik darajasida ifodalanadi) Jinoyat kodeksining 241-moddasi mazmunida jinoiy jazoga sazovor qilmish sifatida ko'rib chiqilishi lozim. Tayyorlanayotgan jinoyat – jinoyatga tayyorgarlik ko'rishda ifodalanadigan tugallanmagan jinoyat bosqichidir. U jinoyat sodir etish sharoitlarini yaratish, jinoyat sodir etish rejalarining ishlab chiqilishi, ishtirokchilarning qidirib topilishiga qaratilgan harakatlarda va ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishga bo'lgan boshqa shu kabi tayyorgarlik harakatlarida ifodalanadi. Bundan tashqari, jinoyatga tayyorgarlik zarur qurolga ega bo'lish, atrofni o'rganish, ishtirokchilarni qidirish va hokazolarda ifodalanishi mumkin. Sodir etilayotgan jinoyat – suiqasdda ifodalanadigan tugallanmagan jinoyat bosqichidir. Amaliyotda har xil maxsus akt jinoiy jazoga sazovor qilmishni tashkil etadigan, ammo umuman olganda tugallangan jinoyat tarkibini tashkil etmaydigan davomli jinoyatlar ham uchraydi. Bu kabilar ham sodir etilayotgan jinoyat deb topilishi lozim.

Sodir etilgan jinoyat jinoyat tarkiblari formal va moddiy konstruksiyalaridan kelib chiqib, tugallangan jinoyatdir. JK Maxsus qismi aniq moddalari konstruksiyalari bo'yicha tugallangan jinoyat tarkibini tashkil qiladigan harakatlarda o'z ifodasini topadi. Xabar bermaslikni tayyorgarlik ko'rilayotgan, sodir etilayotgan yoki sodir etilgan jinoyat haqida aniq bila turib aybdorning huquqni muhofaza qilish organlari: surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura va sudlarga ma'lum qilmaganligida qayd etish mumkin. Mazkur organlarni xabardor qilishlik og'zaki yoki yozma; shaxsan yoki boshqa shaxslar yordamida; ma'lumot kim tomonidan berilayotganligini ko'rsatib yoki anonim tarzda va hokazo ko'rinishida amalga oshirilishi mumkin, bunda ma'lumot berish shakli va turi ahamiyatga ega emas. Bundan tashqari, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga berilayotgan ma'lum bo'lgan tayyorlanayotgan jinoyat, sodir etilayotgan jinoyat yoki sodir etilgan jinoyatlar haqidagi ma'lumotlar to'liq va o'z vaqtida yetkazilishi darkor. Ya'ni, shaxs jinoyat bilan bog'liq unga ma'lum bo'lgan barcha ma'lumotlarni juda tez vaqt ichida xabar berishi shart.

Tugallanmagan yoki tugallangan jinoyat haqida xabar bermaslik jinoyat faktining mavjudligi uchun asosiy shartlardan

biri – aybdor shaxs xabardorligining haqiqiyligidir. Jinoyatchi xabardorligining haqiqiyligi shuni anglatadiki, unga ayon bo‘lgan faktlar, boshqa shaxs yoki shaxslar tomonidan sodir etilayotgan qilmishning jinoyatligi unda hech qanday shubha-gumon uyg‘otmaydi. Bunda, aybdor shaxs shuni tushunib yetishi kerakki, tayyorlanayotgan jinoyat, sodir etilayotgan jinoyat yoki sodir etilgan jinoyatlar o‘zining xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko‘ra og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar kategoriyasiga kiradi.

Subyekt tomondan aybdor tayyorgarlik ko‘rilayotgan, sodir etilayotgan yoki sodir etilgan jinoyatni aniq bila turib xabar bermayotganligini biladi, o‘z harakatlari xarakterini anglaydi, bu harakatlar oqibatini oldindan ko‘ra biladi hamda istaydi yoxud shunga ongli ravishda yo‘l qo‘yadi. Bunda motiv va maqsad jinoiy-huquqiy ahamiyatga ega emas.

JK 31-moddasi 2-qismi daxldorlikning oldindan va’da bermagan holda yashirganlik shaklini belgilaydi. Uning ijtimoiy xavfliligi jinoyatni fosh etishda qiyinchiliklar tug‘dirishidadir.

Oldindan va’da bermagan holda jinoyatni yashirganlik – jinoyat tugallanishigacha bajaruvchiga va’da berilmagan yashirishdir. U jinoyat bilan sababiy bog‘lanishda bo‘lmaydi, shu holat bilan oldindan va’da bergan holda yashirish shaklidagi yordamchilikdan farq qiladi. Oldindan va’da bermasdan jinoyatni yashirish obyektiv tomondan aynan harakatlarda, ya’ni jinoyatchiga jismoniy ko‘mak berish, u yashirinishi mumkin bo‘lgan turar joyni taqdim etish orqali uni odil sudlov organlaridan yashirish, uni qalbaki yoki o‘zga shaxslarga tegishli hujjatlar bilan ta’minlashda ifodalanadi.

Jinoyatda yordamchilikdan farqliroq, uni yashirganlik jinoyatga daxldorlikning shakli sifatida shundan kelib chiqadiki, yashirishga rozilik jinoyat tugallanganidan keyin beriladi va shuning uchun u jinoyat bilan sababiy-oqibat bog‘liqlikda bo‘lmaydi. Oldindan va’da bermagan holda yashirishni uning obyektiv tomoniga kiradigan harakatlardan biri bajarilgan paytdan boshlab tugallangan deb hisoblash lozim. Oldindan va’da qilmagan holda jinoiy yo‘l bilan topilganligi aniq ayon bo‘lgan mulkni olish oldindan va’da bermagan holda yashirish deb qaralishi mumkin emas, chunki bu qilmish JK 171-moddasida javobgarlik belgilangan jinoyatning mustaqil tarkibini tashkil qiladi.

Yashirish subyekt tomondan faqat to‘g‘ri qasd bilan amalga oshiriladi. Yashiruvchi, birinchidan, o‘ta og‘ir yoki og‘ir jinoyatni yashirayotganligini, ikkinchidan, o‘z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglaydi. Shaxs jinoyatni yashirganlik uchun faqat o‘zi bilgan jinoyat uchungina javobgarlikka tortilishi mumkin. Jinoyatni yashirish jinoyatining tarkibi formal bo‘lganligi sababli aybdor o‘zi amalga oshirayotgan harakatlarning sodir etilishini xohlaydi. Faqat 16 yoshga yetgan shaxslar oldindan va’da bermagan holda jinoyat haqida xabar bermaganlik yoki jinoyatni yashirganlik uchun javobgarlikka tortiladilar. Bunda JK 31-moddasi 3-qismiga ko‘ra, oldindan va’da bermagan holda jinoyat haqida xabar bermaganlik yoki jinoyatni yashirganlik uchun gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining yaqin qarindoshlari javobgarlikka tortilmaydi. JK Maxsus qismining sakkizinchi bo‘limida izohlanishicha, yaqin qarindoshlarga qarindosh yoki quda tomondan qarindosh bo‘lgan shaxslar, ya’ni ota-ona, aka-uka va opa-singillar, er-xotin, farzand, shu jumladan, farzandlikka olinganlar, nevaralar, shuningdek, er-xotinning ota-onasi, aka-uka va opa- singillari kiradi.

Jinoyat huquqi nazariyasida jinoyat haqida xabar bermaganlik va uni yashirganlik bilan birga, jinoyatga daxldorlikning JK Umumiy

qismida nazarda tutilmagan uchinchi shakli – jinoyatga yo‘l qo‘yib berish ham ajratib ko‘rsatiladi.

Oldindan va’da bermagan holda yo‘l qo‘yib berish jinoyatga to‘sqinlik qilishi shart bo‘lgan va bunga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan shaxsning jinoyat sodir etilishga to‘sqinlik qilmaganligidan iboratdir. Oldindan va’da qilingan holda jinoyatga yo‘l qo‘yib berish yordamchilik ko‘rinishida jinoyatda ishtirokchilikni tashkil qiladi.

Jinoyatga yo‘l qo‘yib berish obyektiv tomondan biror shaxs zimmasida xizmat yoki mansab holatiga ko‘ra, qonun to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatgan bo‘lishiga qaramay, harakatsizlik, tayyorlanayotgan jinoyatni bartaraf etish, sodir etilayotgan jinoyatning oldini olish yoki jinoyat sodir etgan shaxsning kelgusi jinoiy faoliyatiga to‘sqinlik qilish choralarini ko‘rmaslikda namoyon bo‘ladi. Yo‘l qo‘yib berish subyekt tomondan to‘g‘ri qasd bilan tavsiflanadi. Aybdor o‘z passiv xulq-atvorining (harakat qilishning real imkoni bo‘lgani holda) ijtimoiy xavfini tushunadi va shuni xohlaydi. Aytish lozimki, oldindan va’da bermay jinoyatga yo‘l qo‘yib berish xavf ostida qoldirish (JK 117-moddasi), mulkni qo‘riqlashga vijdonsiz munosabatda bo‘lish (JK 172-moddasi), hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste’mol qilish (JK 205-moddasi), hokimiyat harakatsizligi (JK 208-moddasi) kabi jinoyatlarning alohida tarkibi sifatida nazarda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдумажидов Г.А., Абдурасулова К.Р. Правовой анализ организованной преступности и наркомании // Ж. Научные Труды Академии финансовой полиции. Вып.2. – Алматы.: Жеты жаргы. 2001. – 144–147-б.

2. Галиакбаров Р.Р. Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации. – Кубань: Кубанский государственный аграрный университет, 2000. – 200 Б.

3. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 362 Б.

4. Топильская Е.В. Организованная преступность. – СПб.: «Юридический центр Пресс». 1999. – 256 Б.

Ilmiy maqolalar

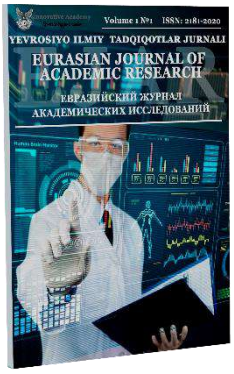
1. Зуфаров Р.А. Институт соучастия в уголовном праве зарубежных стран // Иштирокчиликда содир этиладиган жиноятларга қарши курашнинг миллий тажрибаси: бугунги ҳолати ва қонунчиликни такомиллаштириш истиқболлари. Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами (2016 йил 25 апрель). – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – Б. 45-54.

2. Ниёзова С.С. Бир гуруҳ шахслар томонидан жинсий жиноятларни содир

этганлик учун жавобгарлик масалалари ҳамда жабрланувчининг хулқ-атворига доир айрим мулоҳазалар // Иштирокчиликда содир этиладиган жиноятларга қарши курашнинг миллий тажрибаси: бугунги

ҳолати ва қонунчиликни такомиллаштириш истиқболлари. Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами (2016 йил 25 апрель). – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – Б. 134-143. 343

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SPECIAL ORDER IN CRIMINAL PROCEDURE: PLEA AGREEMENT

Saydullo Ne'matillayevich Azimov [1]

[1] Tashkent State University of Law Master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4738419

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

plea agreement, simplified procedure, petition, prosecutor, accused, court hearing

ABSTRACT

This article provides a short analysis of the institute of Plea Agreement, which was introduced into the Criminal Procedure Code of Republic of Uzbekistan, as well as analysis of problems that may occur when applying the said institute, suggestions of solutions of such problems are also put forward in the article.

ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ЮРИТИШНИНГ АЛОҲИДА ТАРТИБИ: АЙБГА ИҚРОРЛИК ТЎҒРИСИДАГИ КЕЛИШУВ

Сайдулло Неъматиллаевич Азимов [1]

[1] Тошкент давлат юридик университети магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

айбга иқрор тўғрисида келишув, соддалаштирилган тартиб, илтимоснома, прокурор, айбланувчи, суд муҳокамаси.

ANNOTATSIYA

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига киритилган айбига иқрорлик тўғрисидаги келишув институти ҳамда уни қўллашда юзага келиши мумкин бўлган муаммолар таҳлил қилиниб, ушбу муаммоларнинг ечими юзасидан таклифлар илгари сурилган.

Бирлашган миллатлар ташкилотининг (Бразилия, Сальвадор, 12-19.04.2010) муҳокама қилинган жиноятчиликни олдини олиш ва жиноий одил судлов масалалари муҳокамасига бағишланган XII Конгрессида ҳам жиноятчиликка қарши курашишни такомиллаштириш замонавий ҳаётда кўплаб факторларни эътиборга олишни тақазо этаётгани таъкидланган.

Хусусан, қайд этилган салбий ҳолатлар сифатида терговнинг самарасиз ва узоқ давом этиши, судда ишларнинг кўриб чиқилишини самарасиз амалиёти, суд ва прокуратура органларидаги мавжуд ресурсларнинг чекланганлиги (иш кучи, маблағлар, техника воситалари) ҳамда жиноят ишларини юритишнинг соддалаштирилган тартибини йўқлиги ёки ундан етарли даражада

фойдаланмаслик алоҳида белгилаб берилди. Шунингдек, ушбу салбий ҳолатлар судлар томонидан кўриб чиқиб тугатилмаган жиноят ишлари сонининг ортишига, терговни тамомлаш ва жиноят ишини судга юбориш муддатларини асоссиз сурилишига, суд муҳокамаларини қайта-қайта қолдирилишига, натижада суд томонидан жиноят иши бўйича узил-кесил қарори қабул қилинишининг чўзилишига олиб келаётгани, бу эса шасхни қамоқда сақлаб туриш муддатларига ҳам таъсир қилиб, баъзи ҳолларда шахснинг қамоқда бўлиш муддати хатто унга тайинланадиган жазо муддатидан ҳам ортиб кетишига олиб келаётганига алоҳида эътибор қаратилди.[1]

Бугунги кунда ҳар бир давлат, у қайси ҳуқуқий оилага тегишли бўлишидан қатъий назар, жиноят ишларини юритишни самарали усулларидан фойдаланган ҳолда ташкил этишни ўз олдига муҳим вазифалардан бири сифатида белгилайди.

Зеро, жиноятларни тергов қилиш кўп вақт талаб қиладиган, мураккаб жараён ҳисобланиб, ушбу жараённи тез ва сифатли амалга оширилиши одил судловни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли ҳам ривожланган давлатлар ўзларининг жиноят-процессуал қонунчилигига жиноят ишларини юритишнинг соддалаштирилган тартибларини жорий этганлар ва бундан суд-тергов амалиётида самарали фойдаланиб келмоқдалар.

Россиялик олим А.Г.Волеводз ва П.А.Литвишколар суд ишларини соддалаштирилган тартибда юритиш - одил судлов самарадорлигини таъминлаш мақсадида суд муҳокамасини соддалаштириш, жадаллаштириш ва ҳаражатларни камайтириш, муайян расмий тартибларни амалга оширмаслик ёки қисқартиришни, бунда жиноят ишини юритишнинг асосий талабларидан чекинилиб, фақатгина зарур тергов ҳаракатларини ўтказишни назарда тутади, деган фикрни илгари суради.[2]

Россиялик олима Т.В.Трубникова ҳам жиноят ишларини соддалаштирилган тартибда юритишни жорий этишда 2 та мақсад, жиноят содир этилганидан бошлаб жазо тайинлангунга қадар бўлган вақтни қисқартириш ҳамда зарурати бўлмаган процессуал расмиятчиликдан воз кечиш кўзланишини таъкидлаган.[3]

Шу сабабли, мамлакатимизда ҳам сўнгги йилларда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларида жиноят ишларини юритишнинг анъанавий шаклларидан воз кечиб, иш юритишни соддалаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 18 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ҳамда Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-675-сонли қонуни билан Жиноят-процессуал кодексига айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув институти 62^1-боб сифатида миллий қонунчилигимизга жорий этилди.

Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар бўйича иш судга юборилгунга қадар гумон қилинувчи, айбланувчи билан прокурор ўртасида тузилади. Бунда, гумон қилинувчи, айбланувчи ўз ҳаракатларини моҳиятини ёки илтимосномасининг оқибатини англаб етган, илтимосномани ихтиёрий равишда ва ҳимоячи билан маслаҳатлашганидан сўнг берган бўлиши, эълон қилинган гумон ёки айблов билан келишиши, тақдим этилган далилларни инкор қилмаслиги, жиноят оқибатида етказилган зарарнинг хусусияти ва миқдорини тан олган ҳолда уларни бартараф этган бўлиши лозим (ЖПК 586^1-моддаси).

Айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузиш ҳақидаги илтимоснома гумон қилинувчи, айбланувчи, унинг ҳимоячиси ва қонуний вакил (агар ишда қатнашаётган бўлса) томонидан имзоланади ва ишни юритаётган

суриштирувчи, терговчи орқали прокурорга берилади (ЖПК 586^2-моддаси).

Прокурор илтимосноманинг келишув тузиш шартларига риоя қилинганлигини текширади, бунда прокурор зарур деб топган ҳолларда жабрланувчи, фуқаровий даъвогарни ҳам келишув тузиш масаласини кўриб чиқиш учун жалб қилиши мумкин. Шу билан бирга, прокурор гумон қилинувчи, айбланувчига келишувнинг оқибатларини, хусусан келишувга асосан ҳукм чиқарилганидан сўнг, келишув шартларига риоя қилинилмаганлиги аниқланган тақдирда келишув бекор қилиниши ва суд ҳукми қайта кўриб чиқилиши мумкинлигини тушунтиради (ЖПК 586^3-моддаси).

Агар иш бўйича гумон қилинувчи, айбланувчи сифатида бир неча шахс жалб этилган бўлса, айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув уларнинг ҳар бири билан алоҳида-алоҳида тузилади, акс ҳолда келишув тузилмаган гумон қилинувчи, айбланувчига тааллуқли материаллар жиноят ишидан ажратиб олиниб, умумий қоидалар асосида алоҳида тергов қилинади (ЖПК 586^5 ва 586^6-моддалари).

Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув имзоланган ҳолларда, айблов хулосаси (далолатномаси) тузилади ва прокурор томонидан тасдиқланиб, жиноят иши билан бирга судга юборилади (ЖПК 586^6-моддаси).

Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув тузилган жиноят ишлари судга келиб тушган вақтдан бошлаб бир ой ичида кўриб чиқилади. Суд мажлисида прокурор, судланувчи ва ҳимоячиси иштирок этиши шарт. Жабрланувчи (фуқаровий даъвогар) ҳам суд мажлисида қатнашиши мумкин бўлиб, бу ҳақда улар хабардор қилинади, бироқ, уларнинг суд мажлисига келмаганлиги, ишни кўришга монелик қилмайди.

Суд келишув тузилган жиноят ишларини кўриб чиқар экан, келишув тузишда гумон қилинувчи, айбланувчининг процессуал ҳуқуқлари тўлиқ таъминланганлигини, келишув тузиш учун белгиланган талаблар бажарилган-бажарилмаганлигини, келишув ихтиёрий тузилганлигини, гумон қилинувчи, айбланувчи келишувнинг моҳиятини, унинг шартларини тушунганлиги, унинг оқибатларини англаб етганлигини, судланувчининг айни вақтда келишувни қўвватлашини, жиноят оқибатида етказилган зарарларни бартараф этиш чораси кўрилганлигини аниқлайди, судланувчи ва унинг ҳимоячисининг, прокурорнинг, шунингдек, зарур ҳолларда жабрланувчи (фуқаровий даъвогарнинг) фикрини эшитади (ЖПК 586^7-моддаси).

Суд айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузиш ҳақидаги қарорни кўриб чиқар экан, келишувни тасдиқлаган тақдирда айблов ҳукмини чиқариши ёки ўз ажрими билан келишувни тасдиқлашни рад этиши ва ишни прокурорга юбориш мумкин бўлиб, суд қарорларига нисбатан белгиланган тартибда (хусусий) шикоят ёки протест берилиши мумкин (ЖПК 586^8-моддаси).

Мазкур институт миллий қонунчилигимизга киритилиши фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини қисқа вақт ичида, камроқ иш кучи ва ҳаражат сарф қилган ҳолда тиклаш имконини берди.

Айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузилганда айбдор шахсга Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддасида (қисмида) назарда тутилган энг кўп жазонинг ярмидан кўп бўлмаган муддат ёки миқдорда жазо тайинланади.

Мазкур институт бизнинг қонунчилигимизга жорий қилинганлигига кўп бўлмаган бўлсада, ушбу институт АҚШ, Европа давлатларида, шунингдек Россия Федерацияси, қўшни Қозоғистон, Қирғизистон Республикалари амалиётида бир неча йилдан бери қўлланиб келинмоқда. Ушбу давлатларнинг бу сохадаги қонунчилиги таҳлили, миллий қонунчилигимизда мазкур

институтни қўллаш борасида муайян чекловлар мавжудлигини, бу эса ушбу институтдан тўлақонли фойдаланишда тўсиқлар юзага келишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Жумладан, қонунчилигимизда айбига иқрорлик тўғрисидаги келишув тузиш ҳақида илтимоснома фақатгина ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар бўйича берилиши мумкинлиги белгиланган.

Бу борада хорижий мамлакатлар қонунчилигига эътибор қаратсак, Молдова Республикаси[4], Латвия Республикаси[5] жиноят-процессуал қонунчилигида келишув тузишда бундай чекловлар мавжуд эмаслиги аниқланди.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 57^1-моддасида ҳам айбдор ўз қилмишига амалда пушаймон бўлган ҳолларда шахсга нисбатан айбдор деб топилган модда санкциясидаги энг кўп жазонинг учдан икки қисмидан ошмаган миқдорда ёки муддатда жазо тайинланиши белгиланган бўлиб, ушбу норма фақатгина жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш ва терроризм жиноятларини содир этган шахсларга татбиқ этилмаслиги кўрсатилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигида ўта оғир жиноятга оид иш умумий тартибда тергов қилиниб, судда кўриб чиқилгач, суд томонидан айбдор шахсга енгилроқ жазо тайинланишини чекловчи нормалар мавжуд бўлмай, ушбу масала суднинг ваколатига берилган.

Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари тўғрисидни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенциянинг 6-моддасида ҳам ҳар бир шахснинг унга оид жиноят иши суд томонидан оқилона муддатларда кўриб чиқилиши, Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14-моддасида шахснинг ўзига билдирилган айблов бўйича тўлиқ тенглик асосида қисқа муддатда судланиш ҳуқуқи кафолатланган.

Юқоридагилардан кўринадики, айбга иқрорлик тўғрисидаги келишувни барча жиноятлар бўйича қўлланилмаслиги жиноят-процессининг тенглик принципига зид бўлиб, фуқароларнинг ҳуқуқларини чеклайди ҳамдир. Бундан ташқари, айнан кўп вақт, куч ва ҳаражат талаб қиладиган ўта оғир жиноятлар бўйича ушбу институтни қўлламаслик, унинг асл мақсади ва моҳиятига номувофиқдир.

Шунингдек, Жиноят-процессуал кодексининг 586^1-моддасига кўра, айбга иқрорлик тўғирсидаги келишув тузиш ҳақида илтимоснома бериш ҳуқуқига гумон қилинувчи ва айбланувчи эга бўлиб, бунинг учун улар жиноятнинг очилишига фаол кўмаклашган ва келтирилган зарарни бартараф этган бўлиши талаб этилади.

Россия Федерацияси (ЖПК 314-м.), Қозоғистон Республикаси (ЖПК 613, 615-моддалари), Қирғизистон Республикаси (ЖПК 487-моддаси), Арманистон Республикаси (ЖПК 317^1-моддаси), Молдова Республикаси (ЖПК 504-моддаси) жиноят процессуал қонунчилигида келишув тузилишида етказилган зарарнинг ўрни қопланишини назарда тутувчи нормалар кузатилмайди.

Шунингдек, Россия Федерацияси (ЖПК 314-м.), Қозоғистон Республикаси (ЖПК 613, 615-моддалари), Беларусь Республикасида келишув тузиш ёки суд терговини қисқартирилган тартибда олиб бориш учун жабрланувчининг розилиги талаб этилади.

Мазкур масалада тадқиқот олиб борган олимлардан А.В.Курдова келишув тузишда жабрланувчининг иштирок этиши зарурлигини ёқлаб, ишни якунидан манфаатдор бўлган процесс иштирокчиси сифатида жабрланувчини ҳуқуқлари чекланмаслиги, улар ҳам келишувни тузишда иштирок этувчи

субъектлар доирасига кириши кераклигини баён қилган.[6][1]

Шунингдек, И.М.Беляева, А.К.Кусаинова, Б.М.Нургалиева, К.С.Уалиевалар ҳам ўз фикрларида жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида уларнинг айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузилишига розилигини алоҳида процессуал ҳужжат асосида расмийлаштиришни мақсадга мувофиқ деб таъкидлаганлар.[7]

Таъкидлаш жоизки, жиноят оқибатида етказилган зарарнинг қопланиши ёки жабрланувчининг розилиги бирор-бир процессуал ҳаракатни амалга оширишни истисно этмай, фақатгина ҳукм чиқариш вақтида суд томонидан жазони енгиллаштирувчи ҳолат сифатида баҳоланади.

Шу билан бирга, ЖКнинг 66[1]-моддасида жиноят оқибатида етказилган зарарнинг бартараф этилганлиги, жабрланувчининг розилиги мавжуд бўлганда шахс жавобгарликдан озод қилиниши назарда тутилган моддалар мавжуд бўлиб, айнан шундай талабларни айблов ҳукми чиқарилиши билан якунланадиган келишув институтига татбиқ қилини, ҳуқуқий жиҳатдан моддалар рақобатини юзага келтириш билан бирга уни самарали қўллаш имконини бермайди.

Келишув институтида айбланувчи билан келишув тузиш орқали жиноят ишини юритишни соддалаштириш, бу билан ишчи кучи ва сарф-ҳаражатларни тежаб, уларни очилмаган ёки оғирроқ жиноятларга қаратиш назарда тутилади. Суд-тергов амалиётида кўп ҳолларда жиноят оқибатида етказилган зарар миқдори бўйича жабрланувчи билан айбланувчини фикри ҳар доим ҳам мувофиқ келмайди. Бундай ҳолда, келишув шартларида жиноят оқибатида етказилган зарарни қоплаш талабини белгиланиши, келишувдан кўзланган мақсадга эришиш йўлида катта ғов бўлиши мумкин.

Шунингдек, амалдаги жиноят ёки жиноят-процессуал қонунчилигида гумон қилинувчи, айбланувчи жиноят оқибатида етказилган зарарни бартараф этмаганлиги ёки жабрланувчининг даъвосинин мавжудлиги судлар томонидан айбдор шахсга нисбатан жазони енгиллаштирувчи нормани қўллашни чекламайди.

Бундан кўринадики, қонунчиликда тергов органи билан келишувга бормаган шахсга нисбатан енгилроқ жазо тайинлаш имкони мавжуд бўлиб, аксинча келишувга бориб, айбига иқрорлик билдирган, терговга ёдам берган шахсга нисбатан енгилроқ жазо тайинлаш чекланмоқда.

Шунингдек, гумон қилинувчи, айбланувчи айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузиш ҳақидаги илтимосномани суриштирувнинг ва дастлабки терговнинг исталган босқичида бериши мумкин (ЖПК 586[2]-моддаси) бўлиб, бундай илтимосномани жиноят иши судга келиб тушгандан сўнг бериш имкони қонунчиликда назарда тутилмаган.

Маълумки, айбланувчи ва унинг ҳимоячиси жиноят иши материаллари билан тергов якунланганидан сўнг таништирилади, шу сабабли айбланувчи ва унинг ҳимоячиси унинг айби қанчалик исботланганини шундан сўнг билади. Суд-тергов амалиётида айбланувчининг манфаатларини терговда бир ҳимоячи, судда бошқа ҳимоячи амалга ошириш ҳорлатлари кўп учрайди ва шахснинг айби бўйича ҳимоясиларнинг фикрлари турлича бўлиши мумкин. Шу сабабли, судда ҳимояни амалга ошираётган ҳимоячи иш материаллари билан танишиб чиқиб, айбланувчини айби исботланган деб ҳисоблаши ва унга келишув

[1] А.В.Курдова Практика приминения ускоренного порядка рассмотрения уголовных дел судом в УПК РА (сравнительно-правовой анализ с законодательствами ряда европейских стран, СНГ, США // Вектор науки ТГУ. 2009. №4 (7). Ст. 41-42

тузиш имконидан фойдаланиб, аҳволини енгиллаштиришни таклиф қилиши мумкин.

Айбланувчининг жиноят иши судга келиб тушганидан сўнг келишув ҳақида илтимоснома бериш ҳуқуқининг чекланганлиги, ҳеч қайси тараф учун манфаат келтирмайди. Аксинча, тарафларнинг келишувга судда келиши айблов тарафни шахс айбини исботлаш, судни эса суд тергови ўтказиб, далилларни текшириш каби процессуал мажбуриятлардан озод қилса, жабрланувчини судга ортиқча келиб-кетиши каби сарсонгарчиликдан озод қилиб, жиноят оқибатида етказилган зарарни тезроқ бартараф этилишини таъминлаш имконини беради.

Бу борадаги хорижий мамлакатлар қонунчилигига эътибор қаратсак, айбига иқрорлик тўғрисидаги келишув тузиш ҳақида илтимоснома гумон қилинувчи, айбланувчи томонидан Қирғизистонда айб эълон қилинган вақтдан бошлаб суд муҳокамаси якунлангунга қадар (ЖПК 487-м.), Қозоғистонда иш юритишнинг исталган босқичида, бироқ суд маслахатхонага киргунга қадар (ЖПК 613, 615-м.), Арманистонда жиноят иши судга юборилган вақтдан бошлаб суд муҳокамаси бошлангунга қадар (ЖПК 317^1-м.), Молдовада эса илтимоснома айб эълон қилинган вақтдан бошлаб, суд муҳокамаси бошлангунга қадар (ЖПК 504-моддаси) берилиши мумкин.

Юқорида қайд этилганлар асосида хулоса қилиш мумкинки, миллий қонунчилигимизга жорий қилинган жиноят ишларини соддалаштирилган тартибда юритишнинг айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув шакли фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини ўз вақтида тиклаш, давлатнинг ва фуқароларнинг вақти, кучи ҳамда ҳаражатларини тежаган ҳолда одил судловни таъминлаш имконини беради.

Шу сабабли, жиноят ишларини юритишнинг соддалаштирилган тартибда юритиш, хусусан, айбга иқрорлик тўғрисидаги келишувни қўллаш имконини кенгайтириш мақсадида, айбга иқрорлик тўғрисида келишувни нафақат судга қадар иш юритиш босқичида балки, жиноят иши судга келиб тушган вақтдан бошлаб то суд қарор қабул қилиш учун алоҳида хонага киргунга қадар ҳам тузиш мумкинлигини жиноят-процессуал қонунчилигида назарда тутиш таклиф қилинади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. XII Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию / Семинар-практикум по стратегиям и оптимальным видам практики по предупреждению переполненности исправительных учреждений. Справочный документ //Документ ООН A/CONF/213/16 25 January 2010. П. 12.

2. А.Г.Волеводз, П.А.Литвишко Упрощенное (ускоренное) уголовное судопроизводство в некоторых странах Европы // Российская юстиция 2010 № 11 ст. 40-44

3. Т.В.Трубникова Упрощенные судебные производства в уголовном процессе России: диссертация кандидат юридически наук. Томск 1997 й. стр.243-248 / общ. стр 264 / http://dissercat.com

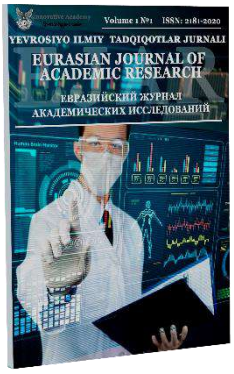
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдовы от 14.03.2013 года №122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.12.2020 г.)/ статья 504 // http://www.continent-online.com

5. Уголовно-процессуальный Закон Республики Латвии от 11.05.2005 года (с изменениями, внесенными по состоянию на 28 сентября 2005 года) /глава 38// http://www.pravo.lv

6. А.В.Курдова Практика приминения ускоренного порядка рассмотрения уголовных дел судом в УПК РА (сравнительно-правовой анализ с законодательствами ряда европейских стран, СНГ, США // Вектор науки ТГУ. 2009. №4 (7). Ст. 41-42

7. И.М.Беляева, А.К.Кусаинова, Б.М.Нургалиева, К.С.Уалиева Правовое положение и права потерпевшего в сделке о признании вины по уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан // Вестник ЮУрГУ. Серия “Право”. 2018.Т.18, № 4 ст. 7-14 // https://cyberleninka.ru

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

NEUROSIS

Boboyorov Sardor Uchqun ugli [1] , Berdiyev Ergash Abdullayevich [2]

[1] Termez branch of the Tashkent Medical Academy Stage 3 "Treatment" faculty a student of the 309th group in the field of "Medical work"
[2] Termez branch of Tashkent Medical Academy, Deputy Director for Research and Innovation,Candidate of Medical Sciences, Associate Professor. High category pediatric surgeon
https://doi.org/10.5281/zenodo.4738434

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Neurosis, symptoms and causes, theory, etymology.

ABSTRACT

This article discusses neurosis, its types, origin, occurrence, clinical signs, and treatment options.

Neurosis is a class of functional mental disorders involving chronic distress, but neither delusions nor hallucinations. The term is no longer used by the professional psychiatric community in the United States, having been eliminated from the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) in 1980 with the publication of DSM III. However, it is still used in the ICD-10 Chapter V F40–48.

Neurosis should not be mistaken for *psychosis*, which refers to a loss of touch with reality. Nor should it be mistaken for *neuroticism*, a fundamental personality trait proposed in the Big Five personality traits theory.

Etymology

The term is derived from the Greek word *neuron* (νεῦρον, 'nerve') and the suffix *-osis* (-ωσις, 'diseased' or 'abnormal condition'). The term *neurosis* was coined by Scottish doctor William Cullen in 1769 to refer to "disorders of sense and motion" caused by a "general affection of the nervous system." Cullen used the term to describe various nervous disorders and symptoms that could not be explained physiologically. Physical features, however, were almost inevitably present, and physical diagnostic tests, such as exaggerated knee-jerks, loss of the gag reflex and dermatographia, were used into the 20th century.[1] The meaning of the term was redefined by Carl Jung and Sigmund Freud over the early and middle 20th century, and has continued to be used in psychology and philosophy.[2][3]

The *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) eliminated the *neurosis* category in 1980, because of a decision by its editors to provide descriptions of behavior rather than descriptions of hidden psychological mechanisms.[4] This change has been controversial.[5] Likewise, according to the *American Heritage Medical Dictionary*, *neurosis* is "no longer used in psychiatric diagnosis."[6]

Symptoms and causes

Neurosis may be defined simply as a "poor ability to adapt to one's environment, an inability to change one's life patterns, and the inability to develop a richer, more complex,

more satisfying personality."[7] There are many different neuroses, including:

- obsessive–compulsive disorder
- obsessive–compulsive personality disorder
- impulse control disorder
- anxiety disorder
- hysteria
- a great variety of phobias

According to C. George Boeree, professor emeritus at Shippensburg University, the symptoms of neurosis may involve:[7]

... anxiety, sadness or depression, anger, irritability, mental confusion, low sense of self-worth, etc., behavioral symptoms such as phobic avoidance, vigilance, impulsive and compulsive acts, lethargy, etc., cognitive problems such as unpleasant or disturbing thoughts, repetition of thoughts and obsession, habitual fantasizing, negativity and cynicism, etc. Interpersonally, neurosis involves dependency, aggressiveness, perfectionism, schizoid isolation, socio-culturally inappropriate behaviors, etc.

Jungian theory

Carl Jung found his approach particularly effective for patients who are well adjusted by social standards but are troubled by existential questions. Jung claims to have "frequently seen people become neurotic when they content themselves with inadequate or wrong answers to the questions of life".[8]:140 Accordingly, the majority of his patients "consisted not of believers but of those who had lost their faith".[8]:140 Contemporary man, according to Jung,

…is blind to the fact that, with all his rationality and efficiency, he is possessed by 'powers' that are beyond his control. His gods and demons have not disappeared at all; they have merely got new names. They keep him on the run with restlessness, vague apprehensions, psychological complications, an insatiable need for pills, alcohol, tobacco, food — and, above all, a large array of neuroses.[9]:82

Jung found that the unconscious finds expression primarily through an individual's inferior psychological function, whether it is thinking, feeling, sensation, or intuition. The characteristic effects of a neurosis on the dominant and inferior functions are discussed in his *Psychological Types*. Jung also found collective neuroses in politics: "Our world is, so to speak, dissociated like a neurotic."[9]:85

Psychoanalytic theory

According to psychoanalytic theory, neuroses may be rooted in ego defense mechanisms, though the two concepts are not synonymous. Defense mechanisms are a normal way of developing and maintaining a consistent sense of self (i.e., an *ego*). However, only those thoughts and behaviors that produce difficulties in one's life should be called *neuroses*.

A neurotic person experiences emotional distress and unconscious conflict, which are manifested in various physical or mental illnesses; the definitive symptom being anxiety. Neurotic tendencies are common and may manifest themselves as acute or chronic anxiety, depression, an obsessive–compulsive disorder, a phobia, or a personality disorder.

Horney's theory

In her final book, *Neurosis and Human Growth*, Karen Horney lays out a complete theory of the origin and dynamics of neurosis.[10] In her theory, neurosis is a distorted way of looking at the world and at oneself, which is determined by compulsive needs rather than by a genuine interest in the world as it is. Horney proposes that neurosis is transmitted to a child from his or her early environment and that there are many ways in which this can occur:[10]:18

When summarized, they all boil down to the fact that the people in the environment are too

wrapped up in their own neuroses to be able to love the child, or even to conceive of him as the particular individual he is; their attitudes toward him are determined by their own neurotic needs and responses.

The child's initial reality is then distorted by his or her parents' needs and pretenses. Growing up with neurotic caretakers, the child quickly becomes insecure and develops basic anxiety. To deal with this anxiety, the child's imagination creates an idealized self-image:[10]:22

Each person builds up his personal idealized image from the materials of his own special experiences, his earlier fantasies, his particular needs, and also his given faculties. If it were not for the personal character of the image, he would not attain a feeling of identity and unity. He idealizes, to begin with, his particular "solution" of his basic conflict: compliance becomes goodness, love, saintliness; aggressiveness becomes strength, leadership, heroism, omnipotence; aloofness becomes wisdom, self-sufficiency, independence. What—according to his particular solution—appear as shortcomings or flaws are always dimmed out or retouched.

Once he identifies himself with his idealized image, a number of effects follow. He will make claims on others and on life based on the prestige he feels entitled to because of his idealized self-image. He will impose a rigorous set of standards upon himself in order to try to measure up to that image. He will cultivate pride, and with that will come the vulnerabilities associated with pride that lacks any foundation. Finally, he will despise himself for all his limitations. Vicious circles will operate to strengthen all of these effects.

Eventually, as he grows to adulthood, a particular "solution" to all the inner conflicts and vulnerabilities will solidify. He will be either

- expansive, displaying symptoms of narcissism, perfectionism, or vindictiveness
- self-effacing and compulsively compliant, displaying symptoms of neediness or codependence
- resigned, displaying schizoid tendencies

In Horney's view, mild anxiety disorders and full-blown personality disorders all fall under her basic scheme of neurosis as variations in the degree of severity and in the individual dynamics. The opposite of neurosis is a condition Horney calls *self-realization*, a state of being in which the person responds to the world with the full depth of his or her spontaneous feelings, rather than with anxiety-driven compulsion. Thus the person grows to actualize his or her inborn potentialities. Horney compares this process to an acorn that grows and becomes a tree: the acorn has had the potential for a tree inside it all along.

References:

1. *Bailey, Hamilton (1927). Demonstrations of physical signs in clinical surgery (1st ed.). Bristol: J. Wright and Sons. p. 208.*
2. *Russon, John (2003). Human Experience: Philosophy, Neurosis, and the Elements of Everyday Life. State University of New York Press. ISBN 0-7914-5754-0.*
3. Jacobson, Kirsten. 2006. "The Interpersonal Expression of Human Spatiality: A Phenomenological Interpretation of *Anorexia Nervosa.*" *Chiasmi International* 8:157–74.
4. *Horwitz and Wakefield (2007). The Loss of Sadness. Oxford. ISBN 978-0-19-531304-8.*

5. Wilson, Mitchell. 1993. "DSM-III and the Transformation of American Psychiatry: A History." *The American Journal of Psychiatry* 150(3):399–410.
6. *The American Heritage Medical Dictionary*. *Houghton Mifflin. 2007.* ISBN 978-0-618-82435-9.
7. Jump up to:[a] [b] *Boeree, C. George (2002).* *"A Bio-Social Theory of Neurosis"*. *Retrieved 2009-04-21.*
8. Jump up to:[a] [b] Jung, Carl G., and Aniela Jaffé. [1961] 1989. *Memories, Dreams, Reflections.* New York: Vantage Books. ISBN 0-679-72395-1.
9. Jump up to:[a] [b] Jung, Carl G., et al. 1964. *Man and His Symbols.* New York: Anchor Books: Doubleday. ISBN 0-385-05221-9.
10. Jump up to:[a] [b] [c] Horney, Karen (1950). *Neurosis and Human Growth: The Struggle Toward Self-Realization*. W.W. Norton & Company, Inc. ISBN 978-0-393-30775-7.
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Neurosis_(band)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

MATHEMATICS IS THE BASIS OF LOGICAL OBSERVATION TEACHER'S METHOD IS IMPORTANT!

Fazliddin Rahimov Ruziyevich [1]

[1] Teacher of the 2nd comprehensive school of Shakhrisabz city

https://doi.org/10.5281/zenodo.4741237

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Mathematics, style, technology, lesson

ABSTRACT

Teacher of the 2nd comprehensive school of Shakhrisabz cityThe article discusses the importance of mathematics, the relevance of the teacher's skills, pedagogical methods and the importance of computer technology in the development of science.

MATEMATIKA – MANTIQIY MUSHOHADALAR ASOSI O`QITUVCHINING METODI MUHIM!

Fazliddin Rahimov Ro`ziyevich [1]

[1] Shaxrisabz shahar 2- umumta`lim maktabi matematika o`qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Matematika, uslub, texnologiyalar, dars

ANNOTATSIYA

Maqolada matematika fanining ahamiyati, dolzarbligi barobarida o`qituvchining fanga bo`lgan qiziqishini oshishida o`qituvchining mahorati, pedagogik uslubi hamda fanni o`zlashtirishda kompyuter texnologiyalarning ahamiyati xaqida so`z boradi.

Darvoqe, matematika, riyoziyot — aniq mantiqiy mushohadalarga asoslangan bilimlar haqidagi fandir. Ob'yekti sanoq bo'lgani uchun ko'pincha unga "hisob-kitob haqidagi fan" deb qaraladi. Matematika eng qadimiy fanlardan biri bo'lib, Yunonistonda matematika deganda geometriya tushunilgan. IX-XIII asrlarda matematika tushunchasini algebra va trigonometriya kengaytirgan. 17—18-asrlarda matematikada analitik geometriya, differensial va integral hisob asosiy o'rinni egallaganidan so'ng, to XX asr boshlarigacha u "miqdoriy munosabatlar va fazoviy shakllar haqidagi fan" mazmunida ta'riflangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turli geometriyalar algebralar cheksiz o'lchovli fazolar kabi mazmunan juda xilma-xil, ko'pincha sun'iy tabiatli ob'yektlar o'rganila boshlanishi bilan matematikaning yuqoridagi ta'rifi o'ta tor bo'lib qolgan. Bu davrda matematik mantiq va to'plamlar nazariyasi asosida o'ziga xos mushohada uslubi hamda tili shakllanishi natijasida matematikada eng asosiy xususiyat — qat'iy mantiqiy mushohada, degan g'oya vujudga keldi XX asr o'rtalarida Burbaki taxallusi ostida matematika ta'rifini qayta ko'rib chiqqan bir guruh fransuz matematiklari bu g'oyani rivojlantirib, "Matematika —

matematik strukturalar haqidagi fan" degan ta’rif kiritdi. Bu yondashuv avvalgi ta’riflarga ko‘ra kengroq va aniqroq bo‘lsada, baribir cheklangan edi — strukturalar o‘rtasidagi munosabatlar amaliy hamda tatbiqiy nazariyalar, xususan, fizika, texnika va ijtimoiy fanlarda matematik modellar bu ta’rif doirasiga sig‘avermas edi. So‘nggi asrda xilma-xil matematik ob’yektlar orasida juda chuqur munosabatlar mavjudligi va aynan shunga asoslangan natijalar Matematikaning bundan keyingi taraqqiyotida asosiy o‘rinni egallashini ko‘rsatmoqda. Elektron hisoblash vositalari bilan birga Matematika tatbiqlarining kengayishi (biometriya, sotsiometriya, ekonometrika, psixometriya va boshqalar), matematik usullar hayotining turli sohalariga jadal sur’atlar bilan kirib borayotgani ham Matematika predmetini ixcham ta’rif bilan qamrab bo‘lmaydigan darajada kengaytirib yubordi. Demak, Matematika aksiomatik nazariyalar va matematik modellarni, ular orasidagi munosabatlarni o‘rganadigan, xulosalari qat’iy mantiqiy mushohadalar orqali asoslanadigan fandir. Dastlab oddiy sanoq sonlar va ular ustidagi arifmetik amallardan boshlangan tematik bilimlar umuminsoniy taraqqiyot bilan birga kengayib va chuqurlashib borgan. Eng qadimgi yozma manbalardayoq (masalan, matematik papiruslar) kayerlar ustida amallar va chiziqli tenglamalarni yechishga doir misollar uchraydi. Sug‘orma dehqonchilik, me’morlikning rivojlanishi, astronomik kuzatuvlarning ahamiyati ortishi geometriyaga oid dalillar jamg‘arilishiga olib kelgan. Masalan, Qadimgi Misrda tomonlari 3, 4 va 5 birlik bo‘lgan uchburchak to‘g‘ri burchakli bulishidan foydalanilgan.

Darxaqiqat, bola markaziy pozitsiyani egalllar ekan matematika fanini o`zlashtirishi uning kelajagini ham yaratib beradi. O'qitish - o'quv jarayoni bolaning ehtiyojlari, qiziqishlari, imkoniyatlari va talablariga moslashtirilgan. psixologik tamoyillarga asoslangan. O`quvchilar orasida qobiliyat, ko'nikma va kashfiyotga bo'lgan munosabatni rivojlantirish lozim.

Matematika fanini o`quvchi xazm qilishi uchun pedagogic maxoratdan keng foydalanish lozim. Ayniqsa fanni o`yinlar orqali tashkillashtirilsa o`quvchining faolligi oshadi. Bundan tashqari o'yinlar bir vaqtning o'zida strategik matematik fikrlash, hisoblash ravonligi va operatsiyalarni tushunishga ko'maklashish bilan birga, o'rganishni yanada qiziqarli qilishning ajoyib usuli hisoblanadi. O'yinlar, shuningdek, qo'shimcha mashg'ulotlar uchun uyga yuborilganda, uy-maktab aloqasini kuchaytiradi.

Tushunishni rivojlantirishga intilish;

Yodda tutish tushunishni kuchaytirmaydi, matematik ma'noda o'qitish formulalar va protseduralarni yodlashdan tashqarida. Yuqori maqsadlar qo'yish, tadqiq qilish uchun joy yaratish va o`quvchilar bilan mustahkam poydevor yaratish uchun muhim. "Bolalarga matematiklar kabi munosabatda bo'ling", deydi Endryus. Keng mavzuni taqdim etish, muammoni hal qilishning turli strategiyalarini ko'rib chiqish va keyin formuladan boshlashdan ko'ra bolalardan formulani yoki g'oyani olish lozim. Bu o`quvchi uchun yanada mustahkam kontseptual tushuncha va material bilan aqliy aloqalarni yaratadi. Hayotiy muammolarni hal qilish kerak bo'lganda, bolalar matematikadan hayajonlanadilar. Masalan, oltinchi sinf o'quvchilariga maydonni aniqlashni o'rgatishda, uyni qayta qurish bilan bog'liq vazifalarni taqdim etish ularni devorlarning o'lchamlari va derazalarning o'lchamlari bilan ta'minlash va devor qog'ozi uchun qancha joy qolganligini aniqlash bolani mustaqil fikr yurishga o`rgatadi. Yoki kemani to'ldirish uchun qancha plitka kerakligini ko'rib chiqishni iltimos qilish bilan hatto virtual

dunyoda ham muammoli ta'limni mutlaqo joriy qilisa bo`ladi.

Samarali kurashga ruxsat berish usuli;

O'quvchilarga haqiqiy muammo berayotganda, katta savol berish va ularni hal qilishning bir necha usullarini topishda qiynalish kerak. O'qituvchi sifatida vazifamiz - kerakli vaqtda kerakli savollarni berish orqali uni o'ziga jalb qilishdan iborat. Shunday qilib, biz ularning fikrlashlarini olib tashlamaymiz, balki ularga echim topishga yordam beramiz.

O`quvchilar samarali bo'lishlari uchun imkon qadar kam ma'lumot beriladi. Ammo etarli darajada ma'lumot berish matematikani samarali o'qitish o'quvchilarni matematik g'oyalar va munosabatlar bilan kurashishda qo'llab-quvvatlaydi. Matematikaga oid o'sish tafakkurini o'zlashtirganda, yo'lda qanday nosozliklarni boshdan kechirayotganini bilib olishga imkon beriladi.

Hayajonni kuchaytirish va taraqqiyotni mukofotlash.

O`quvchilar, ayniqsa muvaffaqiyatga erishmaganlar, matematikaga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishlari mumkin. O`quvchilar bal to'plab, sertifikatlar, stikerlar, nishonlar yoki sovrinlarni olayotganlarida ilgarilab borishini o'ylab ko'rish lozim. Eng yaxshi o'yinchilar va jamoalarni nishonlaydigan haftalik e'lon va anjumanlar o`quvchilar uchun haqiqatan ham ilhom baxsh etishi mumkin. Qayta mashq qilish orqali ular yaxshilanadi va g'ayratli bo'ladi.

O'qituvchilarning jamoaviy ishi va mulohazalarini rag'batlantirish;

Biz vakuumda dars berolmaysiz. Matematikadan dars berish mahoratini oshirish uchun boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish ancha samaralidir. Matematika darsining maqsadi, u qanday bo'lishini muhokama qilishdan boshlab va eng samarali bo'lishni jamoaviy ravishda rejalashtirish kerak. "Birgalikda, duch kelishingiz mumkin bo'lgan vazifalar va o`quvchilarning javoblari haqida o'ylang", deydi Endryus. Amaliyotingizni yaxshilash uchun nima qilgan va ishlamaganligi haqida mulohaza qiling.

Matematik dasturlarning ta'limi va uni o`rganishning ahamiyati.

Matematikani o'qitishda ko'plab AKT vositalaridan foydalaniladi. Xususan, MATLAB, SCILAB, SAGEMATH, MATHEMATICA va boshqalar nafaqat muhim ahamiyatga ega ko'plab matematik mavzularni kontseptual tushunish, shuningdek

vizualizatsiya orqali geometrik tushunishga yordam beradi. Matematikani o'qitishda ushbu dasturlar nafaqat o'quvchilarni rag'batlantiradi, mavzuni idrok etish bilan birga o'quvchilarning chuqur o'rganish darajasini oshiradi.

Xulosa

Dars muqaddas. U qaysi fan bo`lmasin eng muhimi o`quvchi qalbini egallab, dars mavzusini o`zlashtirishida o`qituvchining mahoratiga bo`g`liq. Yuqoridagi usullar esa o`quvchining yanada ko`proq o`z ustida ishlashiga, kelajagini mustaqil o`zi aniq maqsadlar bilan reshalashtira olish imkoniyatini bersa, o`qituvchiga ham, o`z ustida ishlashga, o`quvchisi bilan o`zaro mustahkam rishtalar bog`lashga yordam beradi.

Pedagog qobiliyati - bu bolalar bilan ishlashga ishtiyoq, bolalarga nisbatan muhabbat, ular bilan bo`lgan muloqotdan mamnun bo`lish bilan ifoda bo`ladigan shaxs sifatlari ekan, ana shu sifatlarni o`zida namoyon qila olish gam katta qobiliyat. Qobiliyat esa faoliyat jarayonida paydo bo`lar va rivojlanar ekan, imkoniyatimizdan kelib chiqib darsni muqaddas bilib shu qobiliyatimizni ishga solsakkina ko`zlangan natijalarga erishamiz. Bilimdon, dono shogirdlarimiz ortidan esa ko`kraklarimiz fax-iftixor medullar m=bilan bezatiladi.

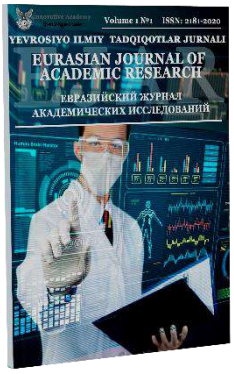
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumaev. M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. T., »Ilm-Ziyo »2010
2. Jumaev. M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. T., »Ilm-Ziyo »2004.
3. Jumaev. M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan labaratoriya mashg'ulotlari. T., »Ilm-Ziyo »2005.
4. Zaynutdinova M. Tabaqalashtirilgan ta'lim. Boshlang'ich ta'lim. 2-son. 2002. 22-23 betlar.

Internet materiallari

WWW.referat.uz Turli fanlardan referatlar to'plamiga boy saxifa.
WWW.dialup.internet.uz. Internet foydalanuvchilar uchun informatsion saxifa.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN PRESCHOOL EDUCATION

Shaxodat Kurbanova [1]

[1] Teacher of Shakhrisabz branch of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742029

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Preschool education, first step state program, mathematics, imagination

ABSTRACT

The Constitution of the Republic of Uzbekistan and the Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" Preschool education is organized in order to form a healthy and mature child at the level of readiness for school. This education is carried out in the family until the child reaches the age of six or seven in pre-school educational institutions (kindergartens for children under three, kindergartens for children from 3 to 6-7 years) and educational institutions, regardless of ownership

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМДА МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АҲАМИЯТИ

Шаходат Курбанова [1]

[1] Низомий номидаги ТДПУ Шахрисабз филиали ўқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Мактабгача таълим, илк қадам давлат дастури, математика, тасаввур

ANNOTATSIYA

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Мактабгача таълим бола шахсини согълом ва етук, мактабда ўқишга тайёргарлик даражасида шакллантириш мақсадида ташкил этилади. Ушбу таълим боланинг олти-етти ёшга тўлгунига қадар оилада мактабгача таълим муассасалари (яслилар уч ёшгача бўлган болалар учун, болалар боғчалари 3 ёшдан 6—7 ёшгача бўлган болалар учун) ва мулк шаклидан қатъи назар, таълим муассасаларида олиб борилади. Мактабгача таълим муассасаларида болалар ривожланадилар ва таълим-тарбия оладилар. Уларнинг соғлиғи мустаҳкамланади, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш кўникмаларини ҳосил қилади. Уларда меҳнатга муҳаббат уйғонади. Катталарга ҳурмат, ватанпарварлик туйғулари тарбияланади. Болалар мактаб таълими учун тайёргарлик кўрадилар. Мактабгача таълим муассасалари умумий ўрта таълим мактабининг бошланғич синфлари билан узлуксиз алоқани амалга ошириши лозим. Мактабгача таълим соғлом, ҳар томонлама етук болаларни тарбиялаш учун зарур ташкилий, услубий, психологик, педагогик шарт-шароитлар яратади, болаларни мактабда мунтазам равишда таълим олишга тайёрлашда ота-оналарга ёрдам беради. Хусусан, мактабгача таълимда илк математик тасаввурлар ҳам давлат дастурлари, талаблари асосида олиб борилади.

Дарвоке, математик билимлар болаларга, улар нимани билиб олганликлари ва ниманинг уддасидан чиқа олишларини ҳисобга олган ҳолда, аниқ система ва кетма-кетликда берилади. Болаларнинг математик тушунчаларини муваффакиятли ўзлаштириши, уларнинг идрокини, яъни сенсор туйгуларини устириш билан бевосита боғликдир. Математик тушунчаларни шакллантиришда интуиция муҳим аҳамиятга эга. Бу ерда интуитсия бирдан хаёлга келган фикр, муваффақиятли ғоядек намоён бўлади. Ечиш ғояси фараз, таҳлил қилиш, гипотеза шаклида пайдо бўлишига қарамай, олдин шаклланган билимлар, фаолият услублари (билиш ва кўникиш) масалада қўйилган шартлар, хусусиятлар асосидаги янги боғланишларнинг муҳимлиги ечим асоси бўлиб хизмат қилади. Математик тушунчалар ўз навбатида инсоният тўплаган катта тажрибани умумлаштириш натижасида юзага келади ва моддий дунёнинг туб моҳиятини акс эттиради, лекин реал обектларнинг кўпгина хоссаларидан кўз юмган ҳолда уларни идеаллаштиришнатижасида ҳосил бўлади.Математик тушунчаларни шакллантириш мактабгача ёшдаги болаларни математикани ўргатишга тайёрлаш мактабнинг зарур предметларидан бири сифатида тан олинган.Болаларда математик тушунчаларни шакллантириш назарияси ва методикаси нинг бош масаласи болаларда математик тушунчаларни шакллантирислининг дидактик асосларини ишлаб чиқишдан иборат. Бу ўз навбатида дунёни чуқур билиш, фикрлашни ривожланишини янги методларини ўрганиш каби вазифаларни 23 бажариш орқали ечилади.Болаларда математик тушунчаларни шакллантиришнинг назарий жиҳатлари психологик, педагогик ва бошқа фундаментал фанлар асосида яратилади: — кўргазмали дастурли ҳужжатлар (болаларда математик тушунчаларни шакллантириш бўйича кўрсатмалар ва ҳоказо); —- методик адабиётлар (махсус журналларда чоп этилган мақолалар, масалан, мактабгача тарбия тўғрисида ўқув қўлланмалар, ўйинлар ва ҳоказо); — жамоа ва якка тартибда иш олиб бориш, илғор тажриба ва олимларнинг фикрлари.

Машғулотнинг ҳар бир мақсади аниқ бўлиб, билимда аниқ бир сифат ўзгаришни кўзда тутган бўлиши керак. Болада масалалар ечиш учун тегишли кўникма ва малакалари, мантиқий ҳамда ижодий фикрлаш фаолияти, қолаверса, унда ахлоқий тарбияси ҳам тўла шаклланган бўлиши керак. Тарбиячи савол ёрдами билан болани рағбатлантириши, машғулотларда инуаммолижараёнлар яратиш, эркин ижодий машғулотлар ташкил қилиши керак. Бу ишларни амалга оширишда қуйидаги қатор шартларга риоя қилиши керак ва зарур: — тасодифий „бўшлиққа" йўл қўймайдиган машғулотнинг бориш тезлигини сақлаб турмоқ; — ишнинг бошланишига қадар барча тушунтиришлар, буйруқ ва кўрсатмалар аниқ қилинган бўлиши зарур; — педагог (тарбиячи) ўз тушунтиришларида болаларнинг индивидуал жавоблари вақтида болаларнинг фикрлаш фаолиятини доимий равишда фаоллаштириб бориши керак; — болаларнинг барчаси ишлаётган пайтда уларни ортиқча гаплар билан чалғитмаслик, синф хонада айлаи.иб юрмаслик ва айрим гуруҳ болаларига бериладиган танбеҳлар юқори овозда айтилмаслиги керак; — ишнинг шакли ва кўриниши ҳар хил бўлишлиги; — муҳокама

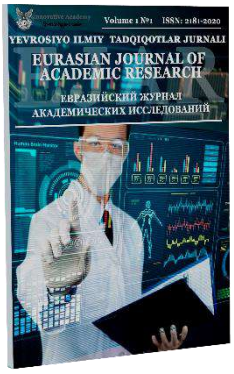
қилинаётган материални таҳлил қилишда ҳар хил стратегик усулларни ташкил қилшдан фойдаланиш; — мактабга тайёрлов гуруҳида иш тажрибаси шуни тасдиқлайдики, бир масалани турли усуллар билан оғзаки ечиш болаларнинг мантиқий фикрлашини, уддабуронлигини, тезда тиклай олишини, пайдо бўлган бар хил муаммоларни оғзаки бажаришнинг тўғри йўлини топа билишлик қобилиятини янада ривожлантиради ва шакллантиради Кичкинтойларга нарсалар билан турли хил ишларни бажартириб, уларни саноқни ўзлаштиришга олиб келинади, уларда натурал сон ҳақида тушунча пайдо қилиш учун имкониятлар яратилади.Кичик гуруҳда нарсаларни бўйига, энига, баландлигига, ҳажр қараб таққослаш машқларига катта эътибор берилади. Болаларда каттал (миқдор) ва уларнинг хусусиятлари тўғрисида дастлабки тасаввурини ҳосил қилинади, улар фигуралар билан таништирилади, доира, квадра учбурчак шаклидаги нарсаларнинг ранги ва катта-кичиклигид қатъий назар, бир-биридан фарқ қилишга, уларнинг номини айтишбу шаклларнинг моделини танлай олишга ўргатилади.Болалар нарсаларнинг ўрнини (олдинда, орқада, чапда, ўнгда) билишга ва шунингдек, вақтни тўғри аниқлашга, тонг, кун, кеч, тун сўзларини тўғри, ўринли қўлланишига ўргатилади.Бажариладиган ишлар 2-сентабрдан болаларни (6-8 бола) гуруҳларга бўлиб ва октабр ойидан бошлаб режага кўра бутун гуруҳ билан бараварига математикадан машғулотларда олиб борилади. Болаларда 10 гача санаш кўникмаларини мустаҳкамлаш учун турли хил машқлардан. масалан, ,,Худди шунча кўрсат" машқидан фойдаланилади. 10 гача бўлган предметларни санаш. Предметларни санаш машқлари мураккаблашиб боради.Бирданига турли хил предметларни 2 гуруҳини (6 та пиёла ва 7 та косани сананг) ёки бир хил кўринис эга, аммо бир-биридан ранги, шакли ёки катта-кичиклиги билан ажралиб турувчи (7 та катта ва 8 та кичкина тугмачаларни), 2 гуруҳ предметларини ҳосил қилиш машқлари билан биргаликда фақатгина иккита гуруҳдаги предметларни санашнигина эмас, балки уларни маълум жойга, масалан, қоғоз варағининг кўрсатилган қисмига: юқорига, пастга, чапга, ўнгга, ўртасига жойлаштириш топшириғи ҳам берилади. Бир оз кейинроқ тарбиячи кўрсатмаси асосида, болалар Мана энди нима иш бажарган бўлсанг, ҳаммаси тўғрисида гапириб; бер!" — деб 45 сўрайди. Ниҳояижавоблар бажарилган язифа ҳақида я ҳикояга айланади. Болалар 6-10 Уларга? кўзларини юмиб, тугмачаларни қўллари билан ушлаб кўриб санаш, у қўлидан бу қўлига олиб снаш топшириқлари берилади. Бундан ташқари, ,,Кетдик, кетдик, ттдик..", ,,Нима ўзгарди" ўйинларил ёрдамида қўл билан ушлаб санашни машқ қиладилар

Хулоса килганда математик тасаввурларни ривожлантиришда педагогнинг махорати юкори даражага кутарилар экан, бунда машгулотларни мукаммалштириш лозим. Болалар олган билимлари кундалик ҳаётда, ўйинда, меҳнатда, турмушда, шунингдек бошқа машғулотларда доим мустаҳкамланиши жуда муҳим. Билимларни мустаҳкамлашда дидактик ўйинлар: халқ дидактик ўйинлари, пирамидачалар бошқа ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар муҳим роль ўйнайди. Фазода мўлжал (ориентация) олиш машқларини таъминловчи ўйинларга катта аҳамият берилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида» қонуни. Т., 1997
2. Ўзбекистонда «Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури». Т., 1997.
3.Бикбаева Н.У, Ибрагимова З.И, Қосимова Х.И ―Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда математик тасаввурларни шакллантириш‖ Т ,1995
4. «Мактабгача педагогика» Ш.Содиқова Т.2013.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHILD'S HEART FLOWER

Surayyo Arziqulova [1]

[1] Teacher of Shakhrisabz branch of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742033

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

The first step, development competencies, education, preschool education.

ABSTRACT

The article describes the exemplary functioning of the preschool education system, the use of a competency-based approach to education for the development of children's abilities, its importance and relevance, as well as the essence of the State Curriculum "First Step", the "Student Workshop". options are listed

BOLA QALBI GUL

Surayyo Arziqulova [1]

[1] Nizomiy nomidagi TDPU Shaxrisabz filiali o`qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Ilk qadam, rivojlanish sohasi kompetensiyalari, ta`lim, maktabgacha ta`lim.

ANNOTATSIYA

Maqolada , maktabgacha ta`lim tizimida namunali faoliyat ko`rsatish, bola iqtidorini rivojlantirish uchun ularga ta`lim berishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanilayotgani, uning ahamiyati, dolzarbligi shuningdek "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi mohiyati, o`quv dargohning "Talabalar ustaxonasi" imkoniyatlari sanab o`tilgan

Bola qalbi gul! Uni yosh niholga qiyoslashadi. Gulni parvarishlash, unga hayot bag`ishlash mohir bog`bonning san`atiga bog`liq. Shunday ekan bog`bon gulni o`z tajribasi, iqtidorini ishga solgan holda parvarishlaydi. Xuddi shunday, tarbiyachi ham o`z bog`ining gulu g`unchalarini kamol topishida o`z iqtidorini, imkoniyatlarini chamalaydi.

Darxaqiqat, maktabgacha ta`lim barcha ta`limlarning negizidir. Boshqacha aytganda, buyuk kashfiyotlar, ishlanmalar, ixtirolar debochasi maktabgacha ta`lim bosqichidan o`tadi desak yanglishmaymiz.

Ming shukrki, Yangi O`zbekiston rivojlanish jarayonining ilk bosqichlarida maktabgacha ta`lim tizimi vazirlik darajasida ko`tarilgani ham bu tizimning nechog`li ahamiyat kasb etishidan dalolatdir.

Darvoqe, tizimda namunali faoliyat ko`rsatish, bola iqtidorini rivojlantirish uchun ularga ta`lim berishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalaniladi. Bunda 5 ta majburiy ta`lim ya'ni rivojlanish soxasidan foydalanib kelinmoqda. Xususan, «Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish» sohasi komp etensiyalari,«Ijtimoiy-hissiy rivojlanish»

sohasi kompetensiyalari,
«Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasi kompetensiyalari,
”Bilish jarayonining rivojlanishi» sohasi kom petensiyalari ,«Ijodiy rivojlanish» sohasi kompetensiyalaridir(2517-сон 18.10.2013. Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida (lex.uz). «Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish» sohasi kompetensiyalari bosqichida bola yirik matorika usulida asosiy harakatlar yurush, yugurish, sakrash, yumalatish, emaklash, o`rmalab chiqish orqali jamoa bo’lib, doira bo‘lib saflanadi,qayta saflana oladi, muvozanatni saqlab yuradi, yuguradi, sport zinasida yuqori va pastga harakatlanadi, bir joyda ikki oyoqlab sakraydi, oldinga siljib sakraydi, aylana yoyi tagidan emaklab o‘tadi, badantarbiya vaqtida mashqlarni takrorlaydi, uch oyoqli va ikki oyoqli velosipedda uchadi, oyoqlarini uchidan tovoniga almashtirib yuradi, to‘siqlarni aylanib yoki xatlab o‘tadi, gimnastika skameykasida muvozanatni saqlagan xolda, qadamba qadam yuradi, qiya doska ustida to‘g‘ri va yoni bilan yuradi, yugurishning har xil turlarini bajaradi (ilonizi, zigzag, mokisimon, to‘siqlarni yengib o‘tib), turli usullar bilan sakraydi, bir necha predmet oralab emaklaydi, qornida yotib, qo‘llari bilan tortilib emaklaydi, gimnastika narvoniga o‘rmalab chiqadi. “Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” da mustaqil qo‘li, yuzini yuvadi, tishini tozalaydi, sochiqdan, taroq va dastro‘mol yoki salfetkadan ovqat vaqtida mustaqil qoshiq bilan foydalanadi, ovqatdan so‘ng og‘zini chayadi, xonada tartibni saqlaydi, o‘zidan keyin o‘yinchoqlarni yig‘ishtiradi, mustaqil hojatxonaga boradi, xavfli bo‘ladigan predmetlarni farqiga boradi.«Ijtimoiy-hissiy rivojlanish» sohasi kompetensiyalarida esa ertak, hikoya, multfilmlar qahramonlariga hamdardlik bildiradi, quvonch, qayg‘u kabi hissiy holatni tushunadi, o‘z kechinmalari va hissiyotlarini namoyon etadi («menga yoqadi», «men yoqtirmayman»), boshqa bolaning hissiyotlarini aniqlaydi va so‘z bilan ifoda etadi, boshqalarga hamdardlik bildiradi; syujetli-rolli o‘yinlarda ishtirok etadi, o‘z oilasi haqida so‘zlar ekan, nima yoqishi va yoqmasligi haqida gapiradi. «Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasi kompetensiyalarida o‘zining ayrim harakatlarini so‘zlar bilan sharhlaydi, rasmda ko‘rgan narsasi haqida so‘zlaydi, kattalarning turli savollariga javob beradi (yaqin atrofiga tegishli), muloqot davrida faollik bildiradi, biror bir parchani tinglab, tanish asarning nomini aytadi, kichik she’rni yoddan aytadi; kattalar tomonidan aytilgan tanish hikoya, ertakni davom ettiradi yoki tugallaydi, didaktik o‘yinlar o‘ynaydi.Bundan tashqari 5-6 yoshdagi bolalar kuzatayotgan hodisa va voqealarni tushuntirib beradi,umumlashtiruvchi so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llaydi (meva, sabzavot, daraxtlar, qushlar, idish-tovoq), o‘ziga nisbatan predmetlar joylashuvini ta’riflaydi (oldimda, stolda) ; so‘zlarni mazmuniga ko‘ra to‘g‘ri qo‘llaydi, nutqida ma’nosiga monand asosiy so‘z turkumlarini qo‘llaydi, bir negizli so‘zlarni (namuna asosida) tuza oladi (mushuk-mushukcha-mushukli) ; grammatik sodda va murakkab gaplar tuzadi, suhbatlasha oladi, kattalar yordamida ijodiy hikoya tuzadi, barcha tovushlarni to‘g‘ri va aniq talaffuz qiladi, xorijiy tilni bilishi, salomlashish va xayrlashish so‘zlarini qo‘llaydi, 10gacha sanoqni biladi, Asosiy ranglar nomini biladi (oq, sariq, qizil, yashil, ko‘k,qora)(2517-сон 8.10.2013. Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida (lex.uz).

Bilish jarayonining rivojlanishi 5-6 yoshli bolada rasm asosida syujetni eslab qoladi va gapiradi;

ketma-ketlikni saqlagan holda fikr yuritadi, mulohaza qiladi, turli hayvonlarning yashash joylarini aytadi (baliq suvda yashaydi, bo‘ri o‘rmonda), geografik tushunchalarni biladi (yer, dengiz, tog‘, daryo), oddiy sabab va oqibat aloqalarni tushunadi (yomg‘ir yog‘yapti — panaga o‘tish kerak), sinash va xatolarni tahlil qilish yo‘li bilan amaliy vazifalar

yechimini topishga harakat qiladi (mashinani yurg‘izish uchun kalitni burash kerak), obyektlarni tizimga solish kabi imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa qilganda, shuni ta`kidlash kerakki, Prezidentimizning 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori hamda Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya jarayoni ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari va “Ilk qadam” davlat dasturi ta`lim tizimida salohiyatli mashg`ulot turlarining ko`payishiga asos bo`ldi va maktabgacha ta`lim tashkilotlarida tematik rejalashtirishlar asosida faollik markazlarida mashg`ulotlar jarayoni oy mavzusi hafta mavzisida tashkil etilishi bo`lajak kashfiyotchilarning ulg`ayishiga yordam bermoqda. Xususan, biz ta`lim tarbiya berayotgan o`quv dargohida ham bo`lajak tarbiyachilarni tayyorlashda ushbu tizimdan keng foydalanib kelinmoqda. Ayniqsa, “Ilk qadam” Davlat o’quv dasturining amaldagi ifodasi bo`lgan talabalarning ijodiy ishlari jamlangan “Talabalar ustaxonasi” ishimizni yanada faol bosqichga ko`tarmoqda. Ustaxonada talabalarning innovatsion g`oyali yuzdan oshiq ishlari namuna sifatida ustaxona peshtoqchalarida terib qo`yilgan. Xaftasiga ikki soatdan to`rt kun uyushtirilgan besh turdagi to`garagimizda ushbu innovatsion ishlarning mulohazalarga boy taqdimotlarini uyushtirmoqdamiz.

Xususan,

- Til va nutq markazi. (Nutq o‘stirish, tabiat, atrof-olam va badiiy adabiyot bilan bog‘liq mashg’ulotlar)
- 2. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi. (Qurish yasash va matematika mashg‘ulotlari)
- 3. San’at markazi (Rasm, applikatsiya, loy va plastilindan buyumlar yasash, origami mashg‘ulotlari)
- 4. Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirilgan markaz. (Guruh yoshiga mos bo‘lgan syujetli qoidali o‘yinlar)
- 5. Ilm-fan va tabiat (Tabiat, atrofi olam bilan tanishtirish mashg‘ulotlari)

markazlari ketma-ketligida g`oyalar majmuasi shakllantirildi.Talabalarga mavzu asosida yasalgan ko'rgazmalar bolaning yangi bilimni o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etishi haqida tushuntirikdi. Bundan tashqari, "Mohir qullar"tugaragida talalabar faollik markazlari bo'yicha ko'rgazmali qurollar,tarqatma materiallar tayorlashdi.Eng yaxshi ishlanmalar mualliflari Zumrad Xasanova, Sevara Qalandarova, Hanifa Sharipova, Indira Aminboyeva, Dilbar Meliboyeva aniqlanib taqdirlandi.

Faraz qiling siz yaratgan ijodiy ish katta baholarda baholanib sharaflansa dilingizda g`urur, iftixor bilan birga g`oyaga yanada ko`proq ilmiy izlanish, yuksakroq yaratishga kirishasiz. Talabalar ham ana shu jarayonga kirishib, yangidan-yangi g`oyalarni kashf qilishmoqda.

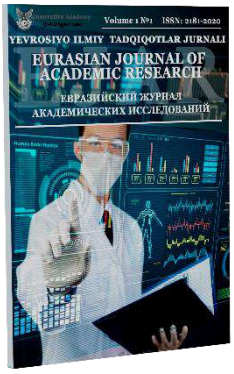

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2517-сон 18.10.2013. Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida (lex.uz)
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi - hozir.org https://hozir.org › pars_docs › refs

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

TOPOLOGY OF COMPUTER NETWORKS

Zufarov Zair Makhmudovich [1]

[1] Assistant professor, The chair of "Informatics and natural sciences", Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742124

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

network topology, bus network topology, star network topology, ring network topology, passive star topology

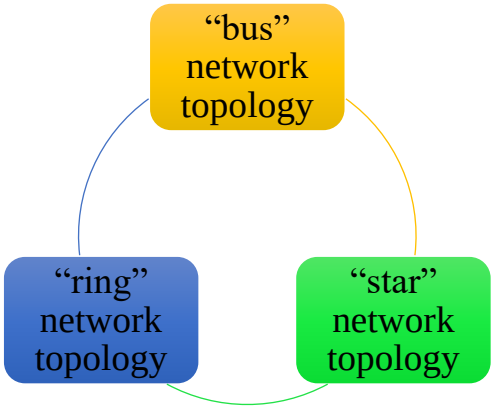
ABSTRACT

The article provides information on computer network topologies. The topology of computer networks provides information on their application, as well as the types of network topologies and their use, as well as their advantages and disadvantages.

Under topology, the structure (structure, configuration, structure) of a computer network is generally understood as the physical location of network computers relative to each other and the method of connection via communication lines. It should be noted that the concept of topology mainly applies to local networks where the structure of connections can be easily traced. In global networks, the communication structure is usually less important by users because each communication session can be conducted automatically.

The topology determines the requirements for the equipment, the type of cable used, the possible and most convenient ways of managing the exchange, reliability, opportunities for network expansion.

There are three main network topologies:

1. A network topology bus (bus) in which all computers are connected in parallel to a single communication line and the data received from each computer is transmitted simultaneously to all other computers *(Figure 1);*

2. Network topology star (asterisk), in which other central computers are connected to a single central computer, and each uses its own separate communication line *(Figure 2);*

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

3. The network topology is a ring (ring) in which each computer always transmits data from one computer to another in the next chain and receives data only from the previous computer in the chain, and this chain is closed in a “loop” *(Figure 3).*

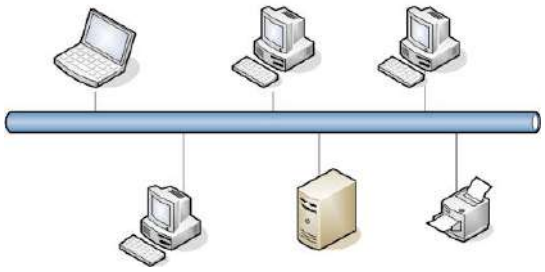

Figure 1. “bus” network topology

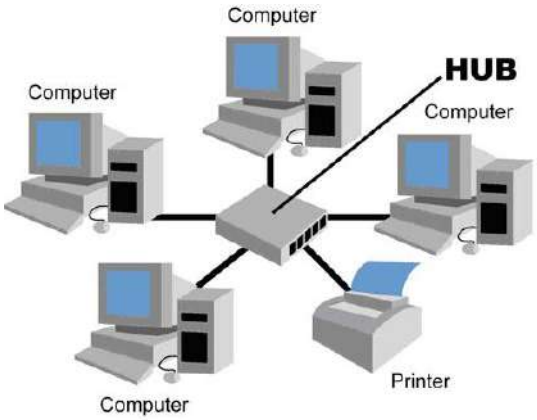

Figure 2. “star” network topology

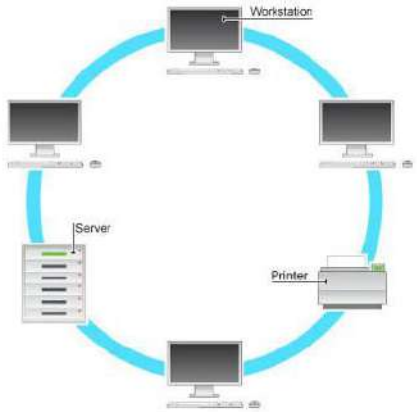

Figure 3. “ring” network topology

The bus topology, by its structure (or also referred to as the “ordinary bus”), allows computers to define network equipment, as well as the equal rights of all subscribers. With this connection, computers can only be transmitted sequentially because it is a single communication line. Otherwise, the transmitted data will be corrupted as a result of overuse (conflict, conflict). Thus, the bus performs a half-duplex (half-duplex) exchange (in both directions, but in turn, but not at the same time).

The "bus" topology does not have a central subscriber to which all data is transmitted, which increases its reliability (if any center does not work, the whole system managed by this center stops working). Adding new subscribers to the bus is very simple and is usually possible even in network operation. In most cases, when using a bus, a minimal amount of patch cable is required compared to other topologies. True, you need to consider that two cables are compatible for each computer (except for two), and this is not always convenient.

Since the resolution of possible conflicts in this case depends on the network equipment of each subscriber, equipping the network adapter with a "bus" topology is more complicated than other topologies. However, due to the widespread use of bus topology (Ethernet, Arcnet) networks, the cost of network equipment will not be so high.

The bus is not a terrible failure of personal computers, as all other computers on the network can usually continue to share. The bus didn’t seem scary and broke the cable because in this case we were overwhelmed with two fully running tires.

However, through the characteristics of the propagation of electrical signals along long communication lines, it is necessary to ensure the insertion of special devices into the terminals of the bus terminals shown in the figure. 1 in the form of a rectangle. Without the involvement of terminators, the signal is reflected from the end of the line and distorted, making communication through the network

impossible. When the cable is broken or damaged, the coordination of the communication line is broken and even the exchange between the computers connected to each other stops. A short circuit at any point on the bus cable will destroy the entire network. It is very difficult to localize any fault in the network equipment on the bus because all the adapters are connected in parallel and it is not easy to understand which one is failing.

When a network with a bus topology crosses a communication line, the information signals are weakened and in no way restored, which places strict limits on the total length of the communication lines, moreover, depending on the distance each subscriber transmits. can receive signals of other levels from the network. This places additional demands on network equipment reception nodes. To increase the length of the network with the bus topology, several segments (each of which is a bus) connected to each other using special signal carriers - repeaters are often used.

However, such an increase in network length cannot last indefinitely, as there are also limitations associated with the rapid propagation of signals along communication lines.

Disadvantages of bus networks
It is difficult to expand such networks (to increase the number of computers in the network and the number of segments - individual cable segments that connect them).
Because the bus is common, the transmission can be transmitted at any time. only one computer. If two or more computers start transmitting at the same time, the signal will be distorted (collision or.) Collision) may damage all frames. Computers are then forced to stop transmitting and then transfer data in turn. The impact of the collisions is so significant that the amount of data transmitted over the network increases and more computers are connected to the bus. Both of these factors will undoubtedly reduce the maximum and maximum network performance and slow down its performance.
"Bus" is a passive topology - computers only "listen" to the cable and cannot recover the signals that are broken during transmission over the network. To expand the network, you need to use repeaters (repeaters) that amplify the signal before moving it to the next segment.
Network reliability is low with bus topology. When the power transmission reaches the end of the cable, it is reflected (unless special precautions are taken), which disrupts the operation of the entire network segment. To prevent this reflection of the signals, special cable ends are installed at the ends of the cable. resistors (terminals) winning signals. If there is a break in any part of the cable - for example, the integrity of the cable is compromised or the connector is broken - then there are two unfinished segments at the end of which the signals begin to reflect and the whole network does not work.

Topology star- This is a topology that has a well-defined center to which all other subscribers are connected. All data exchange is done only through a central computer, this method has a very large load, so it can not do any work other than the network. It is clear that the network equipment of the central subscriber should be more complex than the equipment of the peripheral subscribers. In this case, there is no need to talk about the equal rights of subscribers. As a rule, it is the most powerful central computer and all the

functions of exchange management are loaded on it. No conflicts with the star topology are in principle possible because the management is fully centralized, which is why there is no conflict.

If we are talking about a star resistance to a computer failure, then a peripheral computer failure will not affect the operation of the rest of the network, but any failure of the central computer will cause the network to fail completely. Therefore, special measures should be taken to increase the reliability of the central computer and its network equipment. I dug up any cable or short circuit, the star topology just broke the exchange with one computer and all the other computers could continue to work normally.

When you get off the bus, there are only two subscribers in the asterisk on each communication line: central and peripheral one. Often two communication lines are used to connect them, each of which transmits data in only one direction. Thus, each communication line has one receiver and one transmitter. All this greatly simplifies the installation of the network compared to the bus and prevents the need for additional external terminals. The problem of signal drop on a communication line is easier to solve than a "bus" on a "star" because each receiver always receives the same level of signal. A serious shortcoming in the stellar topology is the sharp limit on the number of subscribers. Typically, a central subscriber can serve 8-16 peripheral subscribers. If it is very easy to connect new subscribers within these limits, it is impossible to set them up if they are exceeded. True, sometimes a star allows for multiplication, i.e. it connects to each other instead of another central subscriber (peripheral subscribers) (resulting in a topology of interconnected stars).

The star shown in the figure. 2, is called an active or real star. There is also a topology called the passive star, which only looks like a star (Figure 4). At this time, it is more common than an active star. Suffice it to say that it is used in the most popular Ethernet network today.

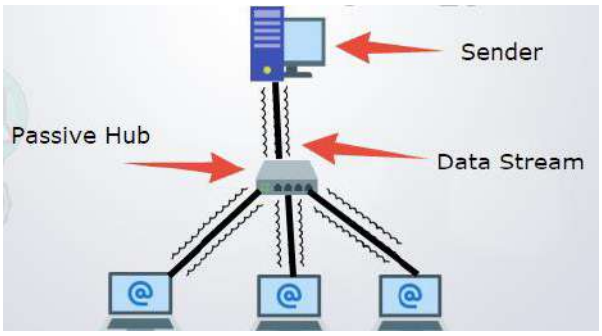

Figure 4. "Passive star" topology

A network hub with this topology does not have a computer, but a cell or hub that performs the same function as a repeater. It restores incoming signals and sends them to other communication lines. While the wiring diagram is similar to a real or active star, in reality we are dealing with a bus topology because the data received from each computer is transmitted to all other computers at the same time and there is no central subscriber. Naturally, the passive star turns out to be more expensive than regular plastic, as in this case you will also need slots. However, it offers a number of additional features related to the star's preferences. Therefore, in recent years, the passive star is replacing the real star, which is increasingly considered an uncompromising topology.

An intermediate type topology between active and passive stars can also be distinguished. In this case, the slots not only transmit signals, but also control the exchange, but it does not participate in the exchange itself.

The big star advantage (both active and passive) is that all the connection points are concentrated in one place. This allows you to easily manage the network, detect network

faults by disconnecting one or another subscriber from the hub (for example, on a bus), as well as restricting unauthorized access points that are critical to the network. In star mode, each peripheral subscriber can be contacted with one wire (transmitted in both directions) or two wires (each transmitted in one direction), while the second situation is more common. The general disadvantage of an all-star type topology is that the cable consumption of another topology is much larger. For example, if the computers are located on a single line (as in Figure 1), then choosing a star topology will require several times more cabling than the bus topology. This can significantly affect the cost of the entire network.

Advantages of star topology networks:
Reliability - connecting to a central socket and disconnecting computers from it does not affect the operation of the rest of the network; cable interruptions affect only one computer;
Ease of maintenance and troubleshooting - All computers and network devices are connected to a central connection device, which significantly simplifies maintenance and repair of the network.
Security - The concentration of access points in one place makes it easier to restrict access to important objects of life.

Topology ring- This is a topology in which each computer is connected to only two through communication lines: it receives only one data and transmits it to another. On each communication line, just like a star, only one transmitter and one receiver work. This eliminates the use of external terminators. An important feature of the ring is that each computer transmits (restarts) the signal, i.e. it performs a repeater function, because the signal drop across the entire ring is insignificant, only the decrease between the neighboring computers of the ring is significant. In this case, there is no clearly defined center, all computers can be the same. However, often a special subscriber who manages the exchange or manages the exchange is allocated in the sprat. It is clear that the presence of such a control subscriber reduces the reliability of the network, as its failure paralyzes the entire exchange.

Strictly speaking, sprat computers are not exactly equal (unlike bus topologies, for example). Some of them receive information from the computer, which is currently being transmitted, earlier, and others - later. Based on this feature of the topology, exchange control methods developed specifically for the “ring” for the network have been created. In these methods, the next transfer right (or, as they say, network capture) passes to the next computer in the circle.

Connecting new subscribers to a “call” is usually absolutely painless, but it requires forcibly shutting down the entire network during the duration of the connection. As in the “bus” topology, the maximum number of subscribers on a sprat can be very large (a thousand or more). The ring topology is usually the most resistant to overloads, which ensures reliable operation with the largest flow of data transmitted over the network, because, as a rule, there are no collisions (unlike the bus). and no central subscriber (unlike the star). .

Since the signal in Sprata passes through all the computers on the network, the failure of at least one of them (or the

restoration of its network) will completely destroy the robot of the entire network. Similarly, any open or short circuit in each ring wire makes the whole network impossible. The ring is the most vulnerable to cable damage, as this topology typically provides for the laying of two (or more) parallel communication lines, one of which is in reserve.

However, the big advantage of the ring is that the location of the signals by each subscriber can significantly increase the size of the entire network (sometimes up to several tens of kilometers). The rings in this regard are far superior to other topologies.

Advantages of ring topology networks:	Disadvantages:
since the cables in this network do not have loose ends, no terminals are needed here;	the signal inside the “ring” must pass through all computers in series (and only in one direction), each of which checks that the data is directed to it, so the transmission time can be very large;
each computer acts as a signal amplifier that allows you to build long-distance networks;	connecting a new computer to the network often requires it to shut down, which disables all other computers;
in the absence of collisions, the topology is highly resistant to overloads, ensuring the efficient operation of large volumes of data transmitted over the network.	failure of at least one computer or device disrupts the operation of the entire network;
	an open or short circuit in any of the loop wires makes the whole network impossible;
	usually put two loops to prevent the network from shutting down in the event of a computer failure or cable breakage, which significantly increases the cost of the network.

References:

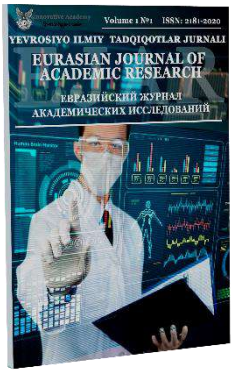
1. *Computer systems and networks [Text]: textbook. Manual / V.P. Kosarev [and others]; under the editorship of V.P. Kosareva, L.V. Eremina. - M .: Finance and statistics, 1999 .-- 538 p.*

2. *Olifer, V. G Computer networks. Principles, technologies, protocols [Text] / V. G Olifer, N.A. Olifer. - SPb .: Peter, 2001 .-- 429 p.*

3. *"Computer networks and rules of their use" Kamolov N.*

4. *Modeling the Network Topology by Matthias Wählisch*

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

SPORTS MEDIATION

Vahobov Shohjahon Umidjon ugli [1]

[1] Lawyer Training Center Organization and control of the educational process Chief Specialist of the Department

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742128

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

sports mediation, sports conflict (dispute), mediation, alternative (effective) dispute resolution

ABSTRACT

The article analyzes the factors that determine the effectiveness of sports-related dispute resolution through mediation. The advantages and prospects of introducing meditation into the practice of sports dispute resolution have been revealed through mediation technology.

СПОРТ МЕДИАЦИЯСИ

Ваҳобов Шоҳжаҳон Умиджон ўғли [1]

[1] Юристлар малакасини ошириш маркази Ўқув жараёнини ташкил этиш ва назорат қилиш бўлими бош мутахассиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

спорт медиацияси, спорт можароси (низо), медиация, низоларни муқобил (самарали) ҳал қилиш.

ANNOTATSIYA

Мақолада спорт билан боғлиқ низоларни медиация йўли билан ҳал етиш самарадорлигини белгиловчи омиллар таҳлил қилинган. Медитацияни спорт низоларни ҳал қилиш амалиётига жорий этишнинг афзалликлари ва истиқболлари медиация технологияси орқали очиб берилган.

XXI асрнинг бошларига келиб медиация халқаро ҳуқуқ ва халқаро муносабатларнинг ҳақиқий драйверига айланди десак муболаға бўлмайди. Халқаро тижорат муносабатларидаги яраштириш тўғрисидаги намунавий қонун (ЮНСИТРАЛ) асосида 2004 йил 2 июнда Брюсселда (Белгия) Европа Иттифоқи учун тавсия этилган Медиаторларнинг Европа одоб-ахлоқ қоидалари қабул қилинди [1]. Ҳозирги вақтда Европа мамлакатларида медиация ҳақиқатан ҳам давлат ва фуқаролик ҳуқуқий муносабатларида, шу жумладан, спорт низоларини судгача ҳал қилишнинг энг мақбул алтернатив воситаси даражасига кўтарилди.

Низоларни судгача ҳал қилишнинг хеч қайси тури медиациянининг ўрнини боса олмайди. Масалан, Франция, Буюк Британия, Россия давлатларида спорт низоларни ҳал қилишни амалга оширадиган Низоларни ҳал қилиш

палаталари мавжуд. Агар бундай органларнинг фаолиятини батафсил кўриб чиқадиган бўлсак, улар дастлаб медиациянинг асосий тамойилларига, хусусан, томонларнинг объективлиги ва мустақиллигига мос келмаслиги намоён бўлади. Бундай "палаталар"нинг қарорлари тўғридан-тўғри спорт федерацияларининг қарорларига боғлиқ бўлади ва уларнинг идоравий органлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, Франциянинг етакчи конституциявий ҳуқуқшуноси Маитре Бернард Фучер спорт билан боғлиқ ҳуқуқий низоларни "*спорт оиласи ичида*" ҳал қилиш анча яхши деб ҳисоблаган [2].

Спорт ҳуқуқи соҳасида таниқли рус олимлари С.В. Алексеев, С.С. Алексеев, А.М. Бриллиантова, С.И. Гусков, Р.О. Зайков, В.В. Ярков ва бошқалар фаолият олиб боришган бўлса, Е.В. Погосян (2009), А.В. Сердюков (2010), А.А. Соловьев (2011), А.Е. Базикин (2012), Е.А. Вострикова (2012)лар спорт ҳуқуқи бўйича бир қанча тезисларни ҳимоя қилишган. Умуман олганда, мазкур ҳуқуқ доирасида кўплаб конференциялар, давра суҳбатлари ва симпозиумлар ўтказилган. Шунингдек, О.Е. Кутафин номидаги Москва давлат юридик академиясида ҳар йили халқаро илмий-амалий конференциялар ўтказилиб, уларнинг материалларида баъзида спорт медиацияси тўғрисида маърузалар мавжуд эканлигини кўришимиз мумкин (Р.О. Зайков, И.А. Благодарева, М.А. Погорелов) [3, Б. 695].

Спорт соҳасида медиацияни ривожлантириш низоларни ҳал қилиш жараёнини тезлаштиради, молиявий юкни камайтиради, шунингдек, спорт низоларини ҳал қилишнинг ушбу усулидан фойдаланилганида томонлар ўртасидаги шерикчилик (иттифоқ) муносабатлари сақланиб қолинади [4]. Аслида, бу 1999 йилда таниқли бокс промоутери Франк Уоррен ва супер оғир вазнда собиқ (WBO) жаҳон чемпиони Ричи Вудхолл ўртасидаги келишмовчилик медиаторлик йўли билан муваффақиятли ҳал қилинишининг омилларидан бири эди. Ишни кўриш дастлаб судда бошланган. Шундай қилиб, бу иккала томон учун нафақат кўп вақт ва қиммат, балки уларнинг обрўсига ҳам зарар етказиши мумкин эди. Вудхолл рингга қайтишни орзу қилар ва агар у Уоррен билан жангни хоҳласа, қисқа вақт ичида ўзининг жаҳон чемпионлиги унвони учун уни ҳимоя қилиши керак эди. Бу ҳолатларнинг барчаси суд ишни воситачиликка юборишга қарор қилишига олиб келди. Ва 72 соат ўтгач, келишмовчиликлар ҳал қилинди ва Вудхолл Уоррен билан янги шартнома имзолади [5]. Шубҳасиз, медиация Вудхолл / Уоррен иши ва бошқа кўплаб спорт низоларида катта муваффақиятларга сабабчи бўлган.

Спорт низоларининг хилма-хиллиги уларнинг ягона таснифини ишлаб чиқишга ва уларни амалда фарқлашга имкон бермаслигига қарамай, спорт низолари дейилганида қуйидагиларни келтириб ўтишимиз мумкин:

– молиявий характерга эга низолар (спортчи ва спорт ташкилоти, жамоаси, клуби ўртасида меҳнат шартномалари бўйича иш ҳақи, мукофотлар, компенсациялар, жарималар тўлаш);

– шартномавий характерга эга низолар (меҳнат шартномаларини бажариш ва бекор қилиш, спортчи ва спорт агенти ўртасида, спорт агенти ва клуб ўртасида тузилган шартномалар, спортчиларни кўчириш шартномалари ва бошқалар);

– ташкилий характерга эга низолар (мусобақаларга танлов ўтказиш, федерация ёки спорт клубига аъзолик, спорт федерацияларининг қарорларига

норозилик билдириш, масалан, спорт санкцияларини қўллаш тартиби тўғрисида);

– жамоа ичидаги низолар (мураббий ва жамоа, спортчи ва мураббий, спортчи ва жамоа, мураббий ва клуб раҳбарияти ўртасидаги муносабатлар ва бошқалар);

– допингдан фойдаланиш фактлари билан боғлиқ низолар;

– коррупция ҳолатлари билан боғлиқ низолар.

С.А. Юрловнинг юридик фанлари номзоди илмий даражаси учун диссертация ишида “спорт низоси”га қуйидагича таъриф берилган бўлиб, бу спорт ҳуқуқий муносабатларидаги субъектлар ўртасида ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар бўйича келишмовчиликдир [6]. Спорт можароси эса мутлақо бошқа тушунча. Спорт можаросида спортчи билан бирга бошқа актёрлар, мухлислар ва спорт муносабатлари субъектлари бўлмаган шахслар қатнашадилар, яъни спорт можаролари кўп компонентли ва стихияли бўлади. Бундан ташқари, спорт можаролари табиатан ҳиссий, психологик ва ҳк. натижасида содир бўлади.

Спорт низоларини ҳал қилиш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари қуйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

– спорт низоларини ҳал қилишда нафақат турли хил ҳуқуқ соҳаларининг моддий ва процессуал нормалари, балки ўзаро боғлиқлигига қарамай, бир-бирига зид бўлиши мумкин бўлган спорт ташкилотларининг меъёрий ҳужжатлари қоидалари ҳам ўзаро муносабатларда қўлланилади.

Медиация тўғрисида кенг тарқалган нотўғри тушунчалар қуйидагилар бўлиши мумкин:

Медиацияга рози бўлиш аслида муваффақияцизликни тан олиш деган нотўғри тушунча мавжуд. Медиация жараёнида назорат тарафларда қолади, чунки медиатор бирон бир қарорни қабул қилиш ёки бирон бир келишувни мажбурлаш ҳуқуқига эга эмас. Томонларга таклиф қилинган келишув адолатли ва оқилона деб ҳисоблаган тақдирдагина, келишувга эришилади.

Кўп одамлар медиацияни қўллашни истамайдилар, чунки улар медиация пайтида рақиб ўз иши тўғрисида кўпроқ маълумот олишлари мумкин деган нотўғри тушунчада бўлишади. Бироқ, медиация жараёнида ҳар бир томон ошкор қилинган маълумотларни тўлиқ назорат қилади. Агар бирон бир томон “рақибга” бирон бир нарсани айтишни хоҳламаса, уни ўзларида сақлаб қолишлари ёки медиаторга айтишлари мумкин бўлади. Албатта, агар маълумот бошқа томонни келишувни қабул қилишга ишонтирадиган нарса бўлса, бу вазиятларда ушбу маълумотни ошкор қилиш билан жуда оз нарса йўқолади. Медиацияда аниқланган ҳеч нарса бирон бир томондан ишлатилиши мумкин эмас, шунингдек, кейинги суд жараёнлари ёки ҳакамлик муҳокамаларида медиатордан иккала томон номидан далил беришни талаб қилиниши мумкин эмас.

Медиациянинг афзалликлари қаторида қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш лозим:

– *универсаллик.* Спорт муносабатлари ҳуқуқнинг турли соҳалари (фуқаролик, меҳнат, солиқ, маъмурий ва ҳ.к.) томонидан тартибга солинади, шунинг учун ҳам медиацияни турли моддий-ҳуқуқий низолар билан боғлаб қўллаш мумкин бўлади. Бироқ, баъзи спорт низолари (допинг, келишилган ўйинлар, коррупция, интизомий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида) бундан мустасно [7];

– *махфийлик.* Спорт фаолиятининг тобора кўпайиб бораётган тижоратлаштирилиши шароитида спортчилар учун бу ҳал қилувчи омил

бўлиши мумкин, чунки томошабинлар олдида спортчиларнинг обрўси ҳомийларнинг реклама шартномаларини тузиш истаги билан бевосита боғлиқдир. Медиация жараёнининг икки жиҳати қатъий равишда махфийдир. Биринчиси, жараён давомида ҳеч кимга, на томонларга, на воситачига ёки бошқа бирон бир шахсга бирон бир маълумот беришга ёки бу жараён давомида айтилган ёки содир бўлган ҳар қандай нарсани ошкор қилишга йўл қўйилмайди. Махфийликнинг иккинчи параметри медиаторнинг ўзи билан боғлиқ бўлиб, жараён давомида медиатор томонлар билан "шахсий учрашувлар" ўтказади, яъни учрашувларда фақат медиатор ва томонлардан бири иштирок этади. Медиатор бошқа томонга ушбу "шахсий учрашувлар" пайтида айтилган ёки содир бўлган нарсаларни ошкор қилишга йўл қўйилмайди;

– *нисбий арзонлик* (бу воситачининг хизматлари учун тўлов ва суд харажатлари миқдори ўртасидаги фарқ билан, шунингдек, битта воситачилик сеанси давомида низони ҳал қилиш имконияти билан белгиланади). Низони медиация йўли билан ҳал қилиш томонларнинг вақтини ва пулини тежашга имкон беради, деган тахминга асосланиб, низони судда ҳал қилиш билан таққослаганда, 2011 йилда европалик мутахассислар томонидан тегишли тадқиқотлар ўтказилган. Татқиқот натижаларига кўра, медиация вақт харажатларини 19 фоизга камайтириши ва молиявий харажатларни 24% га тежашга олиб келиниши аниқланган [8];

– *низоларни ҳал қилиш тезлиги.* Низоларни медиация процедурасида ҳал қилиш тезлиги тўғрисида фақат процедуранинг ўзи самарали бўлган тақдирда ва томонлар медиация шартномасини бажарган тақдирдагина гаплашишимиз мумкин. Бошқа ҳолларда, медиация вақтни беҳуда сарфлаш жараёни бўлади, чунки низо юрисдикция органига юборилади;

– *ўзаро манфаатли ечимга келиш эҳтимоли ва низо тарафлари ўртасида дўстона муносабатларни сақлаш.* Медиаторлик келишувлари ҳакамлик қарорларига қараганда ихтиёрий ишлаш ва ишончлиликнинг юқори бўлишини таъминлайди [9];

– *медиаторнинг бетарафлиги ва холислиги.* Медиатор у ёки бу тараф фойдасига қарор чиқармайди. Медиатор фақат томонларнинг ҳаммаси томонидан эркин қабул қилинадиган ечимни топишда ёрдам беради. Бундай ечим, агар қонунга зид келмаса, ҳар қандай шаклда шакллантирилиши мумкин. Медиатор бутун жараён давомида бетараф бўлиши керак.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, спорт низолари медиациясининг сони ва натижаси тўғрисидаги статистик маълумотлар деярли мавжуд эмас, бу аввало процедуранинг махфийлиги билан боғлиқдир [10].

Шу билан бирга, медиациянинг кенг қўлланилиши қуйидаги омиллар билан чекланган:

– спорт билан боғлиқ низоларнинг айрим турларида (допинг, келишилган ўйинлар, спорт мансабдорларининг коррупцияси) медиация жараёнини қўллаб бўлмаслиги. Спорт низоларига оид адабиётларда ушбу тоифадаги спорт низолари медиаторлик йўли билан ҳал қилиниши мумкин эмаслиги келтириб ўтилган ва бу амалда тўғри ҳисобланади. Сабаби, допингга оид жиноятлар квази-жиноий ишдир. Бундай ҳолат музокара олиб борилмайди. Айбдорлик ёки айбсизлик хулосаси ҳар қандай ҳолатда ҳам чиқарилиши керак [11];

– айрим давлатларда медиация соҳасидаги қонунчилик чекловлари;

– умуман жамиятни ва, хусусан, спортчиларни медиация, унинг афзалликлари ва хусусиятлари тўғрисида маълумотларга эга эмаслиги ва натижада низоларни ҳал қилишнинг ушбу услубига ишонч етишмаслиги;

– медиаторлик шартномасини ихтиёрий равишда бажаришда юзага келиши мумкин бўлган муаммолар. Бундай келишувларни ихтиёрий равишда амалга ошириш тўғрисида юқоридаги айтиб ўтилган келишувга қарамай, мажбуриятларни бажармаслик эҳтимоли мавжуд ва айнан шу омил низоларни ҳал қилиш усулини танлашга таъсир қилиши мумкин.

Шунга қарамай, медиация спорт билан боғлиқ низоларни ҳал қилиш соҳасида тобора кенг қўлланилмоқ ва спорт соҳасининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, низоларни ҳал қилишнинг арбитражгача бўлган жараён ролини ўташи мумкин.

Бошқа томондан, спорт ташкилотларининг молиявий имкониятлари чекланган ва спорт ҳакамлиги бўлмаган давлатларда медиация спортчиларга давлат судларидан қочиб, спорт баҳсларини тинч йўл билан ҳал қилиш имкониятларини яратиши мумкин. Бу, ўз навбатида, спорт мунозаралари соҳасида медиаторлар учун махсус тайёргарликни талаб қилади.

Хулоса шундан иборатки, спорт Европа Иттифоқига аъзо бўлган 15 та давлатнинг жаҳон савдосининг 3 фоизидан кўпроғини ва ялпи ички маҳсулотининг 1 фоизини ташкил этадиган йирик бизнес тармоғи ҳисобланади [12]. Фақатгина Европа Иттифоқида спорт билан бевосита ва билвосита боғлиқ бўлган 2 миллионга яқин иш ўринлари яратилган. Буюк Британияда аҳолининг спортга йиллик сарф-харажатлари 12 миллиард фунт стерлингни ташкил қилади [13]. Шу сабабли, пул билан боғлиқ спорт низолари кўпайиб бораётганлиги ажабланарли ҳолат эмас.

Бугунги кунга келиб, спорт медиацияси “спорт оиласи ичида” адолатли, самарали, тез ва нисбатан арзон нархларда низоларни ҳал қилиш учун жуда машҳур ва самарали воситага айланди. Унинг процедуралари фойдаланувчиларга қулай ва мослашувчан бўлиб, унга мурожаат қилинган кўп ҳолатлар йиллар давомида эмас, балки бир неча ой ичида ҳал қилинади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Европейский кодекс поведения для медиаторов (European Code of Conduct for Mediators) // URL: https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf
2. B. Foucher, ‘La Conciliation comme Mode de Règlement des Conflits Sportifs en Droit Français’, paper presented at the Court of Arbitration for Sport Symposium on Mediation in Lausanne, Switzerland, 4 November 2000.
3. Алексеев С. В. Спортивное право. Трудовые отношения в спорте: учебник. М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2013.
4. Wiler, P., and Robers R., 1998. Sporting and the Law: Text, Cases and Problems, 2 nd eds, St Paul Mini West.

5. Centre for Effective Dispute Resolution, a commercial organisation based in London, which offers a wide range of alternative dispute resolution services, including mediation.
6. Юрлов С.А. Разрешение спортивных споров: вопросы теории и практики: дис. ... канд юрид наук: 12.00.15. М., 2017. – 208 с. – С. 137.
7. Споры, связанные с дисциплинарными вопросами, такие как допинг, договорные матчи и коррупция, исключаются из процедуры медиации CAS. Однако в некоторых случаях, где этого требуют обстоятельства и стороны согласны, споры, связанные с дисциплинарными вопросами, могут быть переданы на разрешение с помощью процедуры медиации CAS. CAS Mediation Rules. Режим доступа: http://www.tas-cas.org/en/mediation/rules.html
8. "Quantifying the cost of not using mediation–a data analysis" (2011) // URL: http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201105/20110518ATT19592/20110518ATT19592EN.pdf.
9. Brown H. & Marriott A. (2011). ADR: principles and practice. Third edition. London: Thomson Reuters; Spencer D., Brogan M. (2006). Mediation Law and Practice. New York: Cambridge University Press.
10. Hesse V. Is mediation suitable to resolve sports related disputes? // URL: https://www.lawinsport.comtopics/articles/item/is-mediation-a-suitable-to-resolve-sports-related-disputes?tmpl=component&print=1.
11. Юрлов С.А. Разрешение спортивных споров: вопросы теории и практики: дис. ... канд юрид наук: 12.00.15 . М., 2017. – 208 с. – С.114.
12. Sport Unit, Directorate General for Education and Culture, European Commission, Brussels.
13. UK Department of Culture Media and Sport (DCMS), London. According to a joint Report of the DCMS and the Downing Street Strategy Unit, entitled 'Game plan', published in December 2002, the UK Government, with the benefit of funding from the National Lottery, will invest over £2bn in sport over the next three years.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

RESPONSIBILITY FOR DAMAGE DAMAGED AS A RESULT OF ILLEGAL ACTIONS BY PROSECUTOR'S OFFICE AND COURT

Qurbonov Dilmurod Almiratovich [1]

[1] Master of Sports Law, Tashkent State Law University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742141

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Damage, inaction, liability, moral damage, subject, investigative and inquiry bodies, law and citizens.

ABSTRACT

The investigation was initiated by the pre-trial investigation, the prosecution and the judiciary. This article also defines the right to claim compensation for damages caused by government agencies in the conditions of civil liability of officials. At the same time, the increase of civil rights by violated state bodies, especially by the bodies of preliminary investigation, is a very common phenomenon. In this regard, it is necessary to pay more compensation for the damage to the institution. The difficulties identified in practice provide a description of the subject to be covered, the damage caused as a result of the illegal actions of the new investigation. On the one hand, the subject of compensation must, of course, be the identity of the citizen who violated the right of a law enforcement officer as an official. However, given that officials are representatives of the state government, there are a large number of norms in the legislation in this regard, the actions of public authorities and their officials to compensate for the damage caused by regulators.

SURISHTIRUV DASTLABKI TERGOV ORGANLARI PROKRATURA VA SUDNING G'AYRIQONUNIY HARAKATLARI NATIJASIDA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN JAVOBGARLIK

Qurbonov Dilmurod Almiratovich [1]

[1] Toshkent Davlat Yuridik universiteti "sport huquqi" mutaxassisligi magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Zarar, harakatsizlik, javobgarlik, ma'naviy zarar, sub'yekt, tergov va surishtiruv organlari, qonun va fuqarolar.

ANNOTATSIYA

Tergov, dastlabki tergov, prokuratura va sud organlari tomonidan qo'zg'atilgan. Shuningdek mansabdor shaxslarning fuqarolik javobgarligiga tortish shartlaridavlat idoralari.Ushbu maqola tovon puli talab qilish huquqini belgilaydi etkazilgan zarar. Ayni paytda buzilgan davlat organlari tomonidan fuqaroning huquqlarini oshirish,xususan dastlabki tergov organlari tomonidan, juda keng tarqalgan hodisa. Shu munosabat bilan institutzarar uchun tovon puli kattaroq berilishi kerak bo'lganqiymat. Amalda ma'lum bo'lgan qiyinchiliklar mavjud qoplashi kerak bo'lgan sub'ektning ta'rifini beradi, noqonuniy harakatlari natijasida yetkazilgan zarar yangi tergov. Bir tomondan, mavzusi zararni qoplash, albatta, birgalikda bo'lishi kerak mansabdor shaxs sifatida ichki ishlar organlari xodimi huquqni buzgan fuqaroning shaxsi. Ammo hisobga olsak mansabdor shaxslar vakillar ekanligi davlat

hokimiyati, bu borada qonunchilikda juda ko'p miqdordagi me'yorlar mavjud, tartibga soluvchilar tomonidan etkazilgan zararni qoplash davlat hokimiyati organlarining harakatlari va ularning rasmiylari.

Huquqlar, inson erkinliklari, o'zi kabi, eng yuqori qadriyatdir. Shuningdek, davlatning vazifasi inson va fuqaroning huquqlari va asosiy erkinliklariga rioya qilish, tan olish va himoya qilishdir. Darhaqiqat, ushbu huquq va erkinliklarni himoya qilish usullaridan biri bu davlat tomonidan yetkazilgan zararni qoplash huquqidir, davlat hokimiyati organlari yoki ularning mansabdor shaxslarining noqonuniy xatti-harakatlari (harakatsizligi) tufayli kelib chiqadi. Shunga asoslanib, biz xulosa qilishimiz mumkin. Davlatning huquqiy javobgarlik instituti huquq va erkinliklarning kafolatlari tizimida muhim rol o'ynashi, yetkazilgan zarar uchun javobgarlik tartibi va chegaralarini tartibga soluvchi qoidalar, shuningdek yetkazilgan zararni qoplash shartlari va asoslari fuqarolik qonunchiligida, xususan, davlat organlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va ularning mansabdor shaxslarining noqonuniy xatti-harakatlari (harakatsizligi) bilan fuqaro ta'sis etuvchi sub'ekti yoki tegishli shahar tashkiloti tomonidan tovon puli to'laydi. Va tergov organlari, prokuratura va sudning noqonuniy xatti-harakatlari natijasida yetkazilgan zararni qoplash shart. Surishtiruv, tergov, prokuratura va sud organlari tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlikning alohida holati, noqonuniy jinoiy ta'qib qilish va hibsga olish va tark etmaslik to'g'risida qaror qabul qilish tarzidagi ehtiyot chorasini qonunga xilof ravishda qo'llash natijasida kelib chiqqan javobgarlikdir. Ushbu holatlar insonning erkinligi va shaxsiy daxlsizligi konstitutsiyaviy huquqining buzilishi hisoblanadi. Zarar yetkazgan sub'ektlarning mansabdor shaxslari, qoida tariqasida, fuqaroga yoki yuridik shaxsga yetkazilgan zarar uchun mulkiy javobgarlik davlat g'aznasi mablag'lari hisobidan qoplanadi.O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 15-modda. Davlat organlari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan yetkazilgan zararni to‘lash.

Davlat organi yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq bo‘lmagan hujjat qabul qilinishi, shuningdek ular mansabdor shaxslarining g‘ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi) natijasida fuqaroga yoki yuridik shaxsga yetkazilgan zararning o‘rni davlat tomonidan yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi tomonidan qoplanishi lozim. Bunday zararning o‘rni davlat organining budjetdan tashqari mablag‘lari yoki fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organining mablag‘lari hisobidan qoplanadi.

Davlat organi yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi bekor qilingan, ularning mablag‘lari yetishmagan yoxud davlat organining budjetdan tashqari mablag‘lari yoki fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organining mablag‘lari bo‘lmagan taqdirda fuqaroga yoki yuridik shaxsga yetkazilgan zararning o‘rni O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag‘lari hisobidan qoplanadi[2].

Zarar davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari mansabdor shaxslarining aybi bilan yetkazilgan bo‘lsa, sudning qarori bilan zararning o‘rnini qoplash ushbu organlar mansabdor shaxslarining zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Javobgarlik va zararni keltirib chiqaruvchi omil bunga misol tariqasida keltirish mumkinki Jinoyat Kodeksining 167-moddasi (o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon taroj qilish) 3- qismi ayblanuvchi tomonidan yetkazilgan moddiy zararning o'rni to'liq qoplangan taqdirda ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan bog'liq bo'lmagan jazo qo'llanilishi keltirilgan[3]. Qonunchiligiga binoan, fuqaroning tergov va surishtiruv organlari tomonidan yetkazilgan zararni qoplash huquqi paydo bo'lishi, ularning mansabdor shaxslar zararning sabablari va bunday huquqning paydo bo'lishi shartlariga bog'liq.

Demak, davlatning javobgarligini boshlash uchun moddiy asos surishtiruv, dastlabki tergov organlari, prokuratura va sudning (ularning mansabdor shaxslarining) harakatlari (harakatsizligi) bo'lib, ular moddiy va nodavlat zarar yetkazishga olib keladi. Davlatning fuqarolik javobgarligining umumiy sharti qonunga xilof harakatlar (harakatsizlik), zararning mavjudligi va jinoyatchining o'zini aybidir. Jinoyat ishini tugatishning boshqa sabablari amnistiya to'g'risidagi sabablar bo'lib, ular boshqa sabablarga ko'ra qilmish uchun va boshqa reabilitatsiya qilinmagan asoslar uchun jinoiy javobgarlikni olib tashlaydi, bu esa ushbu qilmishni normaga muvofiq qayta malakalash bilan barobardir[3]. Zararni qoplash uchun asos bo'lmagan yengilroq jazo. Zarar qiymati u yoki bu moddiy qonunchilikka rioya qilmaslik yoki kamaytirilishi bilan teng ravishda oshkor qilinishi kerak. Muhim zararli natijalar profilaktika chorasi sifatida hibsga olish kabi noqonuniy harakatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Demak, bu holda fuqaroning o'ziga ham, uning moddiy manfaatlariga ham zarar yetkazilishi tushunilishi kerak. Shunday qilib, bu ishning yo'qolishiga ta'sir qilishi mumkin, shuning uchun moddiy ta'minotni yo'qotish, hatto tiklanish holatida ham uning ishlashi ko'pincha yomonlashadi[2]. Surishtiruv, dastlabki tergov organlarining bunday harakatlari haqiqatan ham jismoniy, ham ma'naviy azob-uqubatlarning sababi bo'lib, uning oqibatlari axloqiy azob deb tushunilishi kerak. Jinoiy ta'qib qilish, yurak xuruji, asab kasalliklari, ruhiy tushkunlik stress va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 44-moddasida "Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi[1]."

Masalan, sud amaliyotidan olingan misol: 2-1061 / 2017 ishidagi qaror ~ M-892/2017 Lutfullayev A.N. da'vo bilan sudga murojaat qildi. Da'vogar, da'vo qo'zg'atganligi sababli, Navoiy viloyat sudining 2008 yil 7-noyabrdagi hukmiga binoan jinoiy ta'qib qilish paytida u tergovchining psixologik ta'siridan stressni boshdan kechirdi, bu unga teri kasalligini keltirib chiqardi. Sud A.N. Lutfullayevning Moliya vazirligiga reabilitatsiya asosida ma'naviy zararni qoplashni undirish to'g'risidagi da'volarini qisman qondirish to'g'risida qaror qabul qildi. G'ayriqonuniy harakatlar (harakatsizlik) va natijada kelib chiqadigan oqibatlar o'rtasidagi sababiy bog'liqlikda ifodalangan zarar uchun davlat javobgarligini belgilashning asosiy sababi, birinchisi o'z vaqtida ikkinchisidan oldin, birinchisi kelib chiqishi bilan izohlanadi. Ikkinchisi, ya'ni bitta sabab (hodisa) har doim boshqa sababni (hodisani) keltirib chiqaradi. Zarar yetkazish majburiyatining paydo bo'lishi muammosini hal qilishda fuqarolik qonunchiligi sabab va ta'sirning ikkilik yoki ikki zanjirli munosabati bilan qiziqadi. Ko'pincha, nafaqat bitta organning harakatlari natijalari, balki bir vaqtning o'zida bir nechta organlar yoki mansabdor shaxslarning harakatlari ishtirok etadi va shu bilan kimning

o'ziga xos xatti-harakatlari zarar yetkazganligini aniqlash qiyinlashadi. Fuqaroga yetkazilgan barcha noqonuniy harakatlar va harakatsizliklar uchun amalda mansabdor shaxslarning aybidan qat'iy nazar, tovon puli to'lanadi. Ammo, agar surishtiruv yoki dastlabki tergov jarayonida to'sqinlik qilgan fuqaro, demak u O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida bunday sabablar ko'rsatilmaganligi sababli, bunday harakatlar sabab bo'lishiga qaramay, zarar yetkazish kabi holatlarning paydo bo'lishiga hissa qo'shganligini anglatadi. Ko'pincha bu sabablarga jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik yoki oddiy so'zlar bilan aytganda, kuch ishlatib, fuqaroga ishonchli ma'lumot olish uchun ta'sir qilish kiradi.

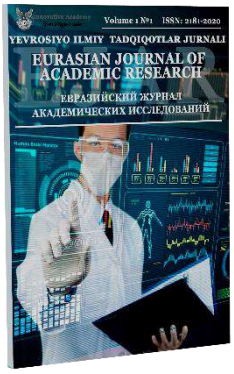
Ammo O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26- moddasida "Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi[1]. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas.Hech kimda uning roziligisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emas." Hech kim qiynoqqa solinmasligi kerak va shu yo'l bilan olingan ma'lumotlar dalil sifatida qaralmaydi, chunki ma'lumotlar qonunni buzgan holda olingan deb hisoblanadi. Shunday qilib, agar fuqaro mansabdor shaxslarning bosimini qo'llashda o'zini ayblagan bo'lsa va noqonuniy hibsga olingan bo'lsa, unga yetkazilgan zararni qoplash huquqi beriladi. Xulosa qilib aytish kerakki, vaqt o'tishi bilan biz fuqarolarning huquqlarini buzish kabi hodisani o'zgartiramiz bunday hodisalar huquqni muhofaza qilish organlarining harakatlariga aylanadi. Fuqorolarning huquqlarini buzish kam uchraydigan hodisa emas. Ulardan ba'zilari shaxsiy nomulkiy huquqlarning buzilishini tashkil etadi, chunki axloqiy azob har kimda mavjud.

Albatta, qonun hukumat uning yordamida normalarni o'rnatadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, tovonning asosiy turi zarar - bu pul kompensatsiyasi, ammo kamroq ularning ma'naviy tomoniga e'tibor beriladigan munosabatlar, bu psixologik azob haqida huquqi buzilgan shaxsga yetkazilgan zarar. Himoya kafolatini belgilaydigan normalarni joriy etish tajovuzlardan shaxsiy axloqiy huquqlar mansabdorlar tomoni, nafaqat yordam beradi jamoatimizning axloqiy va axloqiy darajasini tushunish mol-mulk, shuningdek yetkazilgan bebaho zararni qoplash uchun insonning moddiy bo'lmagan foydalari nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –T.: O'zbekiston, 2012.
2. **Jinoyat Kodeksi** (167-modda birinchi qismining sanksiyasi O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 3-dekabrdagi O'RQ-586-sonli Qonuni *tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.12.2019-y., 03/19/586/4106-son)*
3. **Jinoyat Kodeksi** (167-modda to'rtinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 10-avgustdagi O'RQ-389-sonli Qonuni *tahririda — O'R QHT, 2015-y., 32-son, 425-modda)*
4. **Fuqorolik Kodeksi** (15-moddaning matni O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 22-yanvardagi O'RQ-603-sonli Qonuni tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.01.2020-y., 03/20/603/0071-son)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HIGH LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE GUARANTEE OF INTERPRETATION OF LAW NORMS

Klichbayev Muhammad Xamroyevich [1]

[1] Tashkent State Law University, first-year master's degree in Public Administration Law (Uzbek)

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742146

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Legal consciousness, interpretation of legal norms, legal literacy, professional interpretation, legal culture, rule of law

ABSTRACT

This article is devoted to the analysis of the role of legal consciousness and culture in the interpretation of legal norms, the effective implementation of interpretation activities, increasing the legal literacy of citizens and officials, eliminating shortcomings in the interpretation of legal norms. The article develops scientifically based proposals to increase legal literacy in the country, to improve the mechanism of interpretation of legal norms.

HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING YUKSAKLIGI HUQUQ NORMALARINI SHARHLASH KAFOLATI

Klichbayev Muhammad Xamroyevich [1]

[1] Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Davlat boshqaruvi huquqi (o`zbek ) yo`nalishi birinchi kurs magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Huquqiy ong , huquq normalarini sharhlash, huquqiy savodxonlik, kasbiy sharhlash, huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola huquq normalarini sharhlashda huquqiy ong va madaniyatning o`rni, sharhlash faoliyatini samarali amalga oshirish, fuqarolar va mansabdor shaxslarning huquqiy savodxonligini oshirish, huquq normalarini sharhlashdagi kamchiliklarni bartaraf etishni tahli etishga bag`ishlangan. Maqolada mamlakatimizda huquqiy savodxonlikni oshirish, huquq normalarini sharhlash faoliyati mexanizmini takomillashtirish bo`yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Huquq normalarini sharhlash masalasi hozirgi davr huquqiy jarayonlaridagi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Huquqni sharhlash jarayoni orqali huquqdagi ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar yuzaga chiqadi va ularga asosli izoh beriladi. Normativ-huquqiy hujjatlarni hamma birdek tushunishi uchun albatta ular sharhlanishi lozim. Huquqiy madaniyat va ongning rivojlanishida huquqni sharhlash muhim rol

o`ynaydi.

Huquqiy munosabatlar o`rnatilishida har bir shaxsdan yetarlicha huquqiy ongga ega bo`lish talab etiladi. Huquqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo`lib, jamiyat a'zolarining mavjud huquqiy munosabatlar va huquqni tushunishi, huquq-tartibot haqidagi tasavvurida o‘z aksini topadi. Huquqiy ong nafaqat amaldagi huquq, balki uning tarixi, shuningdek boshqa jamiyatlardagi voqeliklarni bilishni ham o‘z ichiga oladi.

Yuridik adabiyotlarda huquqiy ongni individual, guruh, korporativ, ommaviy, ijtimoiy kabi turlari qayd etilgan [1]. Shaxsda huquqiy ong darajasi qanchalik yaxshi bo`lsa, mavjud huquq normalarini tushunish nisbatan oson bo`ladi. Huquqiy ongning tarkibi axborot va baholashdan iborat hisoblanadi. Ijtimoiy munosabat ishtirokchilari huquqiy ong mavjudligi sababli ham qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar mazmunini tushunishga erishadi.

V.M.Korelskiy va V.D.Perevalov fikricha, huquqiy ong ikkita tarkibiy qismdan huquqiy psixologiya va huquqiy mafkuradan iborat [2]. Huquq va huquqiy ong o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud. Ushbu bog'liqlik huquqiy ongning huquqqa ta'sirida ham, aksincha huquqning huquqiy ongga ta'sirida ham namoyon bo'ladi. Buning sababi shundaki, aynan huquqiy ong ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalarni qabul qilish zarurati va ehtiyoji to'g'risida g'oyalarni rivojlantiradi. Normativ-huquqiy hujjatlarni yaratishda ishtirok etayotgan barcha subyektlarning huquqiy ongi, huquqiy madaniyati darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qonun talablariga rioya qilish jamiyatning barcha a'zolarining huquqiy ongi darajasiga, ularning madaniyatiga bevosita bog'liqdir.

Huquqiy madaniyat darajasiga qarab, huquqiy ong turlari uchga ajratiladi: oddiy, ilmiy va kasbiy. Oddiy huquqiy ong, odatda, o‘z-o‘zidan vujudga keladi va insonning shaxsiy tajribasi va huquqiy hodisalar bilan bog‘liq bo‘lgan hayotiy vaziyatlar haqidagi tushunchasi bilan belgilanadi.

Ilmiy huquqiy ong ijtimoiy-huquqiy haqiqatni u yoki bu darajada to‘g‘ri aks ettiruvchi bilimlar tizimini o‘z ichiga oladi. Ilmiy huquqiy ong huquqni ijod qilish faoliyatining birinchi darajali manbayi bo‘lgani uchun huquqiy amaliyotni takomillashtiradi.

Huquqshunoslarning kasbiy huquqiy ongi qonunga bo‘ysunuvchi fuqarolarning huquqiy mulohazalaridan o‘zlarining huquqiy me’yor va nuqtayi nazarlari, bilimining teranligi hamda katta hajmi va eng muhimi, huquq qoidalari va me’yorlarini qo‘llashni bilishlari bilan farq qiladilar. Kasbiy huquqiy ong oliy o‘quv yurtlarida ta’lim olish natijasida shakllanadi, so‘ngra huquqiy amaliyot jarayonida sayqallanadi[3] .

Oldingi mavzularimizda sharhlash uni amalga oshirish subyektlariga ko`ra rasmiy va norasmiy sharhlash turlariga bo`linishini aytib o`tgandik. Norasmiy sharhlash ham o`z ichida oddiy, kasbiy, doktrinal (ilmiy) sharhlash turlariga bo`linadi. Huquq normalarini sharhlashda kasbiy huquqiy ong muhim ahamiyatga ega. D.A.Gavrilov huquqni muhofaza qilish organlari sharhlashining quyidagi funksiyalarini sanab o`tadi: axborot qidirish, tahlil qilish va umumlashtirish, malaka , nazorat , qonunchilikka yo'naltirish[4].

Sharhlovchi subyekt huquq normasi mazmunini to`g`ri anglasagina uni boshqalarga yetkaza olishi mumkin. Kasbiy sharhlashni amalga oshirish uchun kasbiy huquqiy ong yetarlicha bo`lishi lozim hamda u huquqiy faoliyat orqali takomillashib boradi. Huquq normasini qay darajada sharhlanishi sharhlovchining bilim va ong darajasi bilan belgilanadi. Huquq normasi mazmuni yetarlicha ochib berilishi sharhlovchi subyektga bog`liq.

Huquq normalarini doktrinal sharhlashda ilmiy huquqiy ong yetarlicha bo`lishi lozim. Chunki ushbu sharhlash - qoidalarning mazmunini aniqlashga va tushuntirishga qaratilgan intellektual jarayon bo`lib , amalga oshiriladigan huquqiy hodisalar ilmiy izlanishlar natijasida olimlar va mutaxasislar tomonidan amalga oshiriladi [5] .

Huquq normalarini sharhlash jarayoni jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga o`zini katta hissasini qo`shadi. Huquqiy madaniyat sharhlovchi subyektni huquq normalarini samarali sharhlashda o`rni beqiyos hisoblanadi. Davlatda huquq ustuvorligini ta`minlash uchun albatta qonunlarga rioya qilinishi hamda takomillashtirilib borilishi lozim.

Huquqiy madaniyat - jamiyatning huquq normalariga bo'lgan obyektiv munosabati bo`lib, o`z ichiga huquqiy bilimlar to`plamini qamrab oladi. E.V.Agranovskaya fikricha, huquqiy madaniyat jamiyatning umumiy madaniyatining bir qismi bo`lib, inson va huquq sohasida o`rtasidagi munosabatlarni qamrab oladi [6]. Huquqiy madaniyat o`z navbatida qonunni tushunish va qabul qilish hamda unga ongli ravishda rioya etish va ijro etish kabi xususiyatlarni ham qamrab oladi.

Har bir shaxsda huquqiy madaniyat rivojlanish darajasi huquqiy qadriyatlarni, yuridik xulq-atvorni o'zlashtirish mobaynida o`zgarib boradi. Jamiyatda huquq ustuvorligiga erishish faqat davlat organlariga emas, bevosita xalqqa ham bog`liq. Chunki huquq normalari jamiyatda o`rnatilishi xalqning irodasi bilan amalga oshadi. Buyuk yunon faylasufi Aflotun shunday degan edi: “Xalq qonunlarga ehtiyoj sezib, ularni puxta o`rgansa, bu faqat uning o`ziga foyda keltiradi. Aks holda qonundan ko`zlangan maqsadga erishib bo`lmaydi”. Haqiqatdan ham, xalqimiz qonun buzilishiga qarshi qattiq turmas ekan, davlat idoralari, mansabdor shaxslar qanchalik urinmasin, qonun ustuvorligini ta`minlash qiyin bo`ladi [7].

Jamiyatda o`rnatilgan huquq normalari va qoidalarga amal qilish fuqarolarning huquqiy madaniyat darajasi bilan belgilanadi. Qonunga muvofiq ravishda harakat qilish uchun albatta qonunni yaxshi bilish lozim. Dunyodagi ko`plab demokratik davlatlar masalan, AQSh, Shvetsiya, Singapur kabi mamlakatlarda qonun ustuvorligi qattiq jazo choralari bilan emas, aholining huquqiy madaniyati orqali ta`minlandi. Chunki ushbu davlatlar aholisi jazo choralaridan qo`rqqanligi uchunmas, aksincha qonunni hurmat qilganligi sababli ham unga bo`ysunishadi.

Mamlakatimizda aholining huquqiy madaniyat darajasini oshirishga xizmat qiluvchi O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1997-yil 29-avgustda tasdiqlangan “ Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi” qabul qilindi. Ushbu dasturni amalga oshirishda asosiy vazifalar etib quyidagilar belgilandi:

− huquqiy ta’lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirish; − barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning qonunga hamda huquqqa hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga erishish;

− aholining huquqiy savodxonligini oshirish; fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy faolligini ta’minlash.

Huquqiy madaniyatning sotsiologik funksiyasini amalga oshirish uchun maqsadli huquqiy tarbiyaviy ishlarni olib borish, aholining huquqiy ta’limini tashkil qilish chorasini ko`rish, ularga yuridik yordam ko`rsatish, shaxsning o`zini o`zi tarbiyalash jarayonini faollashtirish zarur [8].

Huquq normalarini sharhlash masalasi mamlakatimizda demokratik huquqiy davlat barpo etishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Sharhlash orqali davlat organlari qonunga muvofiq faoliyat olib borilayotganligi isbotlanadi, shu bilan birgalikda fuqarolarning

davlatning irodasini to`g`ri anglashi ta`minlanadi. Bunga erishish uchun huquq ijodkorligi subyektlari va huquq qo`llaniluvchi subyektlar ham yetarlicha huquqiy savodxonlikka ega bo`lishi lozim. Ushbu holatlarning o`zi ham huquqiy madaniyatning nechog`lik ahamiyatga ega ekanligini ko`rsatadi. Jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirishda huquq normalarining sharhlash usullari va turlaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sharhlash usullaridan ayniqsa mantiqiy sharhlashni amalga oshirishda huquqiy ong va madaniyat darajasi muhimdir. Chunki mantiqiy sharhlash usulidan ko`p hollarda faqatgina davlat organlari emas, oddiy fuqarolar ham ishtirok etadi. Misol uchun, Jinoyat protsessual kodeksining 23-moddasida “gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o‘zining aybsizligini isbotlab berishi shart emas” deb belgilangan. Mantiqiy sharhlash usuli orqali ushbu normadagi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining aybdor ekanligini isbotlab berish majburiyati davlat organlari zimmasida ekanligini mantiqan sharhlashimiz mumkin.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchasi o`zaro chambarchas tushunchadir. I.A. Ivannikov huquqiy madaniyat tarkibiy qismlariga quyidagilarni kiritadi: huquq, huquqiy ong, huquqiy munosabatlar, qonuniylik va tartib, subyektlarning huquqiy faoliyati, huquqiy institutlar. A.B.Vengerov fikricha, huquqiy madaniyat huquqiy ongning yuqori shaklidir [9] .

Fuqarolar qonunga to`liq itoat etishi uchun albatta uni to`g`ri anglashi lozim. Shu bilan birgalikda davlat organlari qonunni to`g`ri talqin qilishi shartdir. Normativ-huquqiy hujjatlar puxta tuzilishi lozim shundagina uni ijro etuvchilar ortiqcha huquq normasi qabul qilmaydilar. Huquq ijodkorligi jarayoniga ham huquqiy madaniyatning ta`siri katta hisoblanadi. Huquq ijodkorligi jarayoni qanchalik sifatli bo`lsa, sharhlash mazmunli va oson kechadi, turli xil huquq normalari o`rtasida ziddiyatlar kelib chiqmaydi. Yuridik kolliziyalar oldi olinadi. Huquqiy madaniyat bo`yicha xorijiy davlatlarga qarasak, Yaponiyada ko`chaga axlat tashash ta`qiqlangan. Shuningdek axlat tashaydigan idishlar jamoat joylari va ko`chalarga o`rnatilmagan. Shunga qaramay hamma joy ozoda. Ular ko`chaga axlat tashash qonunga zid ekanligini bilishadi va unga kamera o`rnatilmagan bo`lsa ham ushbu qoidaga rioya qilishadi. Albatta bu hodisa huquqiy madaniyat yuksakligidan dalolat beradi.

Hozirgi zamon yurispridensiyasida inson huquq va erkinliklarini ta`minlash eng muhim masalalar sirasiga kiradi. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish faqatgina davlatning emas, fuqarolarning ham vazifasidir. Huquqiy ongi yetuk bo`lgan shaxslargina o`zining huquqlarini to`liq talab qila oladilar. Huquq normalarini to`g`ri sharhlashda kasbiy sharhlashning hissasi katta. V.A.Petrushev kasbiy huquqiy sharhlashni vakolatli va vakolatga ega bo`lmagan sharhlashga bo`ladi. Uning fikricha, vakolatli sharhlash huquqshunos olimlar va huquqshunos-amaliyotchilar tomonidan amalga oshiriladigan huquq normalarini sharhlashdir. Huquqshunos bo`lmagan amaliyotchilar, maxsus huquqiy bilimlarga ega bo`lmagan shaxslarning huquqni sharhlashi huquqni vakolatsiz sharhlash sifatida tasavvur etiladi [10].

Yuridik va lingvistik bilimlarning uyg`unligi huquq normalarini qoidaga muvofiq sharhlashga xizmat qiladi. Yuridik tilni huquqshunos ham, tilshunos ham o‘rganishi mumkin, lekin ularning tadqiqot obyekti turlicha bo‘ladi. Huquqshunos qonunlarning huquqiy jihatlariga e’tibor qaratsa, tilshunos esa normativ-huquqiy hujjat matnining leksik-grammatik jihatlarini tahlil etishga kirishib ketadi. Agar shu normativ-

huquqiy hujjat matni bir mutaxassis tomonidan lingvo-yuridik bilim doirasida o‘rganilsa, bunday hujjat yuqori sifatga ega bo‘ladi [11].

Huquqni sharhlovchi subyekt huquqiy bilimlar bilan birgalikda lingvistik bilimlarga ham ega bo`lishi lozim. Huquq normasidagi matnning tuzilishi, egalik hamda shaxs-son qo`shimchalarini to`g`ri izohlash ham ma`suliyatli vazifadir. Konstitutsiyamizning 7-moddasida “Konstitutsiyada nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o‘zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to‘xtatib qo‘yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo‘ladi” degan qismi bor. Ushbu moddada muvoziy degan so`zni ma`nosini bilish uchun lingvistik bilimlarga ega bo`lish lozim. Muvoziy so`zi parallel so`zi bilan bir xil ma`noga ega.

Demokratik huquqiy davlat qurishda davlat apparati hamda fuqarolarning huquqiy ong va madaniyatining yetukligi hal qiluvchi xususiyatga ega. Fuqarolarga huquqiy ong va madaniyatning yetishmasligi huquqiy nigilizm ya`ni huquqni mensimaslikga olib keladi. Jamiyatda bo`layotgan demokratik islohotlarning eng katta to`siqlaridan biri bu huquqiy nigilizm sanaladi. Bu esa o`z navbatida huquq normalarini sharhlash samaradorligiga jiddiy putur yetkazadi.

Huquqiy madaniyatning taraqqiyoti shaxs huquqlari va erkinliklari hajmining kengayishi, ularning himoyalanganlik darajasining kuchaytirilishidir. Huquqiy taraqqiyot markazida shaxs, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari hamda madaniyatida uning oliy qadriyatining, ya’ni “barcha narsalarning mezoni bo‘lgan inson”ning maqomini mustahkamlashga qaratilgan barcha huquqiy vositalar, mexanizmlar va institutlar turadi [12] .

Normativ-huquqiy hujjatlar ijobiy samara berish uchun yetarlicha asoslantirib sharhlash lozim. Huquq normalarini samarali sharhlashda huquqiy madaniyatning kognitiv tarkibiy qismi ham muhim rol o`ynaydi. Huquqiy madaniyatning kognitiv tarkibiy qismi amaldagi huquqiy tizim to'g'risidagi bilimlarning boshlang'ich darajasini o'z ichiga oladi, shuningdek, ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqalar uchun zarur bo'lgan huquqiy normalarning ma'nosini to'g'ri tushunish vahuquqiy ma'lumotlarni olish va tanqidiy qayta ko'rib chiqish, ma'lumotlarni tahlil qilish qamrab oladi [13] . Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, aytadigan bo`lsak, huquqiy ong va madaniyatning yuksak saviyada bo`lishi huquqni sharhlovchi subyekt hamda fuqarolarga ham birdek ahamiyatlidir. Huquqni sharhlash jarayoni orqali huquqdagi ziddiyatlar, qarama-qarshiliklarga yuzaga chiqadi va ularga asosli izoh beriladi. Yurtimizda huquq normalarini sharhlash faoliyatini yanada takomillashtirish lozim. Birinchidan, huquq normalarini sharhlovchi subyektlarini savodxonligini doimiy oshirish borish mexanizmini joriy etish; ikkinchidan huquq normalarini sharhlashda huquqiy ong va madaniyatning ta`siriga urg`u berish; uchinchidan fuqarolarning qonunlarga rioya qilish samaradorligini yanada oshirishni o`rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Стуканов, В. Г. Теоретико-методологические вопросы изучения правосознания / В. Г. Стуканов // Инновационные образовательные технологии. – 2013. – №1 (33). – С. 30-34.
2. Теория государства и права (под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова) с. 335-336.
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T., 2018. 280-b.
4. Гаврилов Д.А. Правоприменительное толкование. Автореф. дис… канд. Саратов, 2000. С. 5-6.
5. Георгий Н.Н. Доктринальное толкование норм права. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук.Нижний Новгород – 2005.
6. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е.В. Аграновская; Отв. ред. Е.А. Лукашева; АН СССР, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1988. - С.12-15.
7. Мирзиёев Ш. Миллий тикланишдан - миллий юксалиш сари. - Т., Ўзбекистон. 2020. 108-б.
8. У. Таджиханов А. Саидов. Хукукий маданият назарияси. 1- том. Т., 1998. 33-Б.
9. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов. М.: Юриспруденция, 1999. 520 с.
10. Академический юридический журнал. - N.1. - 2005. -С.5-6.
11. Ш.Н.Кўчимов. Юридик тил назарияси ва амалиёти. - Т., 2017. 30-б.
12. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T., 2018. 288-b.
13. Ловничая Т.Н. Формирование правосознания личности ребенка. М.: Волгоград, 2001.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE CONCEPT OF THE INSTITUTION OF KHOKIMIYAT IN THE SYSTEM OF PUBLIC AUTHORITIES AND ITS DEVELOPMENT

Tursunov Mumin Marufovich [1]

[1] Tashkent State University of Public Administration Law, Master

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742150

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

governance, reforms, legitimacy, principle, law, jurisprudence, international legal instruments

ABSTRACT

The article analyzes the concept of the institution of khokimiyat and the theoretical and legal aspects of its development in law and other normative legal acts. It also describes the mechanisms for organizing the development of the institution of khokimiyat on the basis of constitutional principles, and develops proposals and recommendations for the development of the institution of khokimiyat.

ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИ ТИЗИМИДА ҲОКИМЛИК ИНСТИТУТИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Турсунов Мўмин Маруфович [1]

[1] ТДЮУ Давлат Бошқарув Ҳуқуқи, магистр

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ҳокимлик, ислоҳотлар, қонунийлик, тамойил, қонун, ҳуқуқ, халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар

ANNOTATSIYA

Мақолада қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳокимлик институти тушунчаси ва унинг ривожланишининг назарий ва ҳуқуқий жиҳатлари таҳлил этилган. Шунингдек, ҳокимлик институтини ривожлантиришнинг конституциявий принциплар асосида ташкил этишнинг механизмлари ёритилиб, ҳокимлик институтини ривожлантиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Юртимизда мустақиллик йилларида маҳаллий давлат ҳокимияти ва вакиллик органларининг қонуний асослари бир-бири билан боғлиқ равишда, давлат ва жамият манфаатлари инобатга олинган ҳолда ривожланиб борди.

Аввало,«Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида»ги қонунга мувофиқ 1992 йилнинг январидан бошлаб вилоят, туман ва шаҳарларда вакиллик органлари ҳамда ижроия-бошқарув ҳокимиятига раҳбарлик қилувчи ҳокимлик институти жорий этилди.

Асосий қонунимизда маҳаллий ҳокимиятни ташкил этишнинг конституциявий асослари белгилаб қўйилди. Унинг XXI боби «Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари» деб номланиб, унда вилоят, туман ва шаҳарларда (туманга бўйсунадиган шаҳарлардан, шунингдек,

шаҳар таркибига кирувчи туманлардан ташқари) ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари кенгашлари ҳокимиятнинг вакиллик органлари бўлиб, улар давлат ва фуқароларнинг манфаатларини кўзлаб ўз ваколатларига тааллуқли масалаларни ҳал этишлари белгилаб қўйилди.

Маҳаллий ҳокимият органлари тизимини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу органларнинг асосини фуқаролар йиғинлари - маҳаллалар ташкил этади. Улар халқнинг тарихий анъаналари ва руҳиятини ҳисобга олиш асосида тузилади.

Ҳуқуқшунос А.Саидовнинг ёзишича, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари иккига бўлинади: маҳаллий вакиллик органлари ва маҳаллий ижроия органлари. Маҳаллий вакиллик органлари ўз фаолиятини коллегиаллик асосида олиб боради. Маҳаллий кенгашнинг асосий ташкилий-ҳуқуқий шакли сессия ҳисобланади. Маҳаллий вакиллик органларининг ҳамма бўғинлари сайлов йўли билан ташкил қилинади[1].

1992 йил 4 январдаги қонун - ҳоким лавозимини таъсис этар экан, бунинг сабабини, ҳокимларнинг мавқеи, тизими, уларни ташкил қилиш тартиби, вазифасини белгилаб берди. Ҳамда Конституцияда ҳоким ўз фаолиятининг яккабошчилик асосида амалга ошириш ва ўзи раҳбарлик қилаётган органларининг қарорлари ва фаолияти учун ҳам шахсан жавоб бериши белгиланди. (103-модда)[2].

Қонунда ижро ҳокимиятини мустаҳкамлашнинг асосий сабаби қилиб, иқтисодиётнинг бозор муносабатларига ўтиш шароити кўрсатилди. Яъни бозор муносабатлари шароитида ижро аниқ бўлиши керак. Бўлмаса, сансалорлик, бошбодоқлик вужудга келади. Бозор муносабати янги-янги муносабатларни вужудга келтирди ва бу муносабатларни оқилона тартибга солиш учун эса албатта самарали ижро ҳокимияти бўлиши зарур эди.

Қонунда биринчи марта расмий қонун даражасида маҳаллий вакиллик ҳокимияти ва ижроия-бошқарув ҳокимияти эътироф этилди. Шу билан мустақил маҳаллий ижро ҳокимияти органлари вужудга келди. Ҳокимлар фақатгина ижро ҳокимияти органларигагина эмас, маҳаллий вакиллик органларига ҳам раҳбарлик қиладиган орган сифатида мустаҳкамланди. Ҳокимлар вилоятларда, туманларда ва шаҳарларда таъсис этиладиган бўлди[3].

Ижро ҳокимияти органларида боғлиқликни кучайтириш мақсадида, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари Ўзбекистон Президенти томонидан, туман ва шаҳар ҳокимлари вилоят ҳокими томонидан лавозимига тайинланиши ва лавозимидан озод қилиниши ҳамда бу масалалар тегишли халқ депутатлари Кенгашлари томонидан тасдиқланиши тартиблари белгиланди. Қонунда Тошкент шаҳар ҳокимини тайинлаш ва лавозимидан озод қилишга тегишли қонун қоидалари қўлланилмаслиги кўрсатилган. Чунки, Тошкент шаҳар ҳокими Тошкент шаҳар аҳолиси томонидан сайланган эди.

Умуман олганда, бу қонун мустақил Ўзбекистон Республикасида ҳокимиятнинг бўлиниш принципларидан келиб чиқиб, янги шаклдаги (яккабошчилик асосида) мустақил ижро ҳокимиятини вужудга келтирди.

1993 йилда Ўзбекистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тўғрисида» қонун қабул қилинди.

Қонуннинг 1-моддасига мувофиқ вилоят, туман, шаҳар ҳокими вилоят, туман

ва шаҳарнинг олий мансабдор шахси деб белгилаб қўйилди[4].

Ҳокимнинг маҳаллий ҳокимият органларига раҳбарлик қилиши баробарида, вакиллик органлари олдидаги масъуллиги белгиланди. Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш жараёнида вакиллик органлари, хусусан сиёсий партияларнинг маҳаллий бошқарувни амалга ошириш, хусусан ҳоким фаолияти ва қабул қилаётган қарорларига таъсири кучайиб бормоқда.

Ҳоким ҳудудда олий мансабдор шахс бўлиб, айни бир вақтда ҳудудда вакиллик ва ижроия ҳокимиятини бошқаради. Ўз ваколатларини яккабошчилик асосида амалга оширади. Ҳоким Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгиланган ваколатлар доирасида ижроия ҳокимияти фаолиятини ташкил этади.

Ижро ҳокимиятининг жойлардаги бўғини ҳам ҳисобланган Ҳокимлар Ўзбекистон Республикаси Конституция, қонунлари, Президент фармонлари, Ҳукумат қарорлари ҳамда юқори турувчи халқ депутатлари Кенгашлари ва окимларнинг қарорларини ижросини таъминлашга қаратилган[5].

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидланганидек, бу жараёнда марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув тузилмалари ва маьмурий органларнинг вазифаларини ўзгартиришга, уларнинг бошқариш, тартибга солиш ва тақсимлаш борасидаги ваколатларини, хўжалик тузилмалари фаолиятига бевосита аралашувини кескин қисқартиришга катта эътибор берилди. Бошқача айтганда, уларнинг ваколатларини бозор тамойилларига мувофиқлаштириш ва пировард натижада давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдаги ролини жиддий камайтириш кўзда тутилган эди.

Қуйида ушбу изланишлар натижалари бўлган айрим таклиф ва тавсияларни келтирамиз.

Биринчидан, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги Қонунида қонуннинг мақсади, маҳаллий давлат ҳокимияти тушунчаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг асосий принциплари ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинмаган.

Иккинчидан, қонунни қуйидаги таҳрирда маҳаллий давлат ҳокимияти тушунчасига оид нормалар билан тўлдириш зарур.[6]

Учинчидан, қонунни алоҳида модда сифатида маҳаллий вакиллик ва ижроия органлари фаолиятининг фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қонунийлик, жамоатчилик фикрини ҳисобга олиш, ошкоралик, ўз ваколати доирасида мустақиллик, масалаларни биргаликда ва эркин муҳокама қилиш, умумдавлат ва ҳудудий манфаатларни ифода этиш каби асосий принципларни назарда тутувчи норма билан мустаҳкамлаш талаб этилади.

Тўртинчидан, қонуннинг IV бобини "Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар кенгаши фаолиятининг ташкилий шакллари" номли янги модда билан тўлдириш зарур.

Бешинчидан, Қонуннинг алоҳида моддаларида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари жавобгарлиги ва ҳокимнинг жавобгарлиги, Халқ депутатлари кенгаши ва ҳоким ваколатларини муддатидан

илгари тугатиш ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти депутатларининг таъсирини янада кучайтириш ҳақидаги нормаларни белгилаш зарур[7].

Шундай қилиб, Ўзбекистон ўз амалиётида «... узоқ тарихий тажрибаларга, миллий анъаналарга таянган ҳолда илғор мамлакатлар тажрибасидаги ижобий томонларни ўрганиб, ўзининг давлат идораларини тубдан қайта ташкил қила бошлади. Бу айрим ҳолларда илгаридан мавжуд бўлган давлат органлари (шакл жиҳатдан сақлаб қолиниб, янги шароитга мослаб сифат жиҳатдан ўзгартиришлар киритиш натижасида янгиланган бўлса (масалан, маҳаллий вакиллик органлари), айрим давлат органлари, яъни ижро ҳокимияти органларининг мутлақо янги тури ҳокимликлар таъсис этилди»[8].

Хулоса қилиб айтганда Ўзбекистонда ҳокимлик институтининг жорий қилиниши мамлакатимизда маҳаллий давлат бошқаруви тизимини ислоҳ этишнинг муҳим босқичи бўлди ва жойлардаги ижро ҳокимиятини амалга оширишда самарали механизм сифатида ўзини тўла оқлади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Умидуллаев Қ. Маҳаллий давлат ҳокимияти ва вакиллик органлари // Huquq va burch 2016 йил 11-сон, 56-58 бетлар. www.huquqburch.uz

2.Миллий қонунчилик базаси. www.lex.uz

3.Mahalliy davlat hokimyati organlari. Maqola.www.uz.vikipediya. 26.11.2018

4. Миллий қонунчилик базаси. www.lex.uz

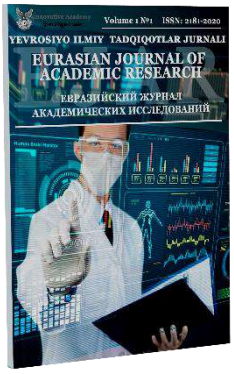
5. Жумаев Й. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларининг ҳуқуқий ҳолати. Автореферат. -Т.: 2004. -24б.

6.Турғунов.О, Асадов.Ш, Бекчанов.Д, Ғайбуллаев.О. Маҳаллий бошқарув. Дарслик. Т.: 2017. 53– б.

7.Авезов.Д. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий вакиллик ва ижроия ҳокимияти органлари ўзаро муносабатларини янада такомиллаштириш .дис. 2016. 65–б.

8.Хусанов О. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. –Т.: «Шарқ», 1996, 5-б.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THEORETICAL LEGAL BASIS FOR REGULATING THE FIELD OF MIGRATION

Erkaboev Anvarjon Askaralievich [1]

[1] Tashkent State Law University Master of Public Administration Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742160

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

migration, public administration, information technology, legal solutions.

ABSTRACT

This article discusses the specifics of international labor migration, the reasons for the increase in migration processes around the world, the norms of international and national legislation on external labor migration, the introduction of information technology in public administration in the field of migration, existing problems in migration and their solutions. proposals were developed and analyzed.

МИГРАЦИЯ СОҲАСИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИ НАЗАРИЙ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Эркабоев Анваржон Асқаралиевич [1]

[1] Тошкент Давлат Юридик Университети
Давлат бошқаруви ҳуқуқи йўналиши магистри

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

ҳокимлик, ислоҳотлар, қонунийлик, тамойил, қонун, ҳуқуқ, халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар

ANNOTATSIYA

Мазкур мақолада халқаро ишчи кучи миграциясини ўзига хос хусусиятлари, дунё бўйлаб миграцион жараёнларнинг ортиши сабаблари, Ташқи меҳнат миграцияси халқаро ва миллий қонунчилик меъёрлари, миграция соҳасидаги давлат бошқарувига ахборот технологияларини тадбиқ қилиш, миграция соҳасидаги мавжуд муаммолар ҳамда уларни ечими бўйича ҳуқуқий асосланган ва муҳим амалий аҳамият касб этувчи таклифлар ишлаб чиқилиб таҳлил этилган.

Жамиятда инсон яшар экан аввало муносиб турмуш тарзига, қулай меҳнат шароитларига ҳамда эркин ва фаровон хаёт кечиришга интилади, хаёти давомида буларга эришиш учун астойдил харакат қилади.

Меҳнат ресурслари макроиқтисодиётнинг асосий қисми ҳисобланади. Дунё аҳолисининг қандайдир қисми, ҳар хил таъсирлар ёрдамида иш ва яшаш жойини алмаштириб туради. Бу омил миграция деб аталиб, у бир пайтнинг ўзида ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, диний, экологик характерга эга. Миграциянинг турли таърифлари мавжуд. Миграцияга мавжуд таърифлар орасида умумий тарзда, қуйидаги таърифни ажратиб кўрсатиш мумкин: жисмоний шахс (аҳоли) нинг

маълум бир географик ҳудуддан бошқа бир муайян ҳудудга кўчиши миграция дейилади.

Миграция жараёнлари илгари маълум бир ҳудудлардагина (Африка, Осиё, АҚШ, Ғарбий Европа) рўй берган бўлса, эндиликда миграция тобора халқаро глобал жараёнга айланиб бормоқда.

Жаҳон аҳолиси ёшига боғлик равишда икки типдаги одамларни ўз ичига олади: меҳнатга лаёқатли - 15-60 ёшлилар, меҳнатга лаёқатсиз -болалар ва қариялар. Аҳоли умумий ҳажмининг тахминан 70 фоизи биринчи типга тегишли.

Меҳнатга лаёқатли аҳоли хам иккига ажратилади: иқтисодий фаол ва фаол бўлмаганлар. Уй бекалари, талабалар (таътил пайтида), давлат қарамоғидаги фуқаролар, шунингдек, фуқаролиги бўлмаганлар иқтисодий фаол бўлмаганлар қаторига киради. Бизни иқтисодий фаол аҳоли, яъни меҳнатга лаёқатли ва унга интилувчи одамлар қизиқтиради. Фуқароларнинг айнан шу тоифаси мамлакат ичкарисида ва хориждан иш қидириш жараёнида фаол иштирок этади.

Ҳозирги кунга келиб жаҳон ишчи кучи бозори (ЖИКБ) вужудга келдики, бу бозор асосини миллий хўжалик тизимлари ва жаҳон иқтисодиёти доирасида ишлаб чиқарувчи кучларнинг даражаси, табиати ва жойлашувига сезиларли таъсир этувчи иқтисодий фаол аҳолининг мамлакатлар ва ҳудудлар ўртасида жами миграция айланмаси ташкил этади.

Ишчи кучининг халқаро миграцияси туфайли иккала давлат ҳам ўзаро манфаатли натижаларга эришади.

Меҳнат миграцияси ички иқтисодиётга пул ва маҳсулот заҳираларининг сезиларли даражада жамланиши омили ҳисобланади. Халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ишсизликни камайтириш, мигрант ишчилардан валюта маблағларини кириб келиши, қабул қилувчи мамлакатда уларга етарли даражадаги турмуш шароитини таъминлашга кўмак бериш учун миграцион сиёсат олиб борилиши қайд этилади.

Мигрантларнинг асосий қисмини 30-40 ёшдагилар ташкил этади, уларнинг хорижга чиқиши ички меҳнат бозоридаги рақобатни юмшатиш имкониятини беради.

Ишчи кучи экспортининг ўзига хос ижобий томонлари мавжуд:

Ишчи кучи экспорти туфайли республика миллий даромадига хориждан маблағ келиб қўшилади;

Хорижда ишлаб келган фуқароларимиз ўзлари билан бирга энг замонавий билимларни, ишлаб чиқаришдаги илғор тажрибаларни, замонавий технологияни ва янги техникани бошқаришни ўрганиб қайтадилар;

Фуқаролар хориж корхоналарида мавжуд бўлган меҳнатни ташкил этиш, меҳнат интизоми, ишлаб чиқариш жараёнини бошқариш, унумли меҳнат қилиш, замонавий билимларни эгаллайдилар;

Мамлакатимизни ўз меҳнатсеварликлари билан жаҳонга танитадилар, чет тилларини ўрганадилар, меҳнат қилиш ва малака ошириш усулларини ўрганиб келадилар.

Узоқ вақт давом этган хорижий фаолиятдан сўнг бу ишчиларнинг умумий касб-маҳорати даражаси ортади ва улар ўз ватанларида иқтисодий ҳаётнинг янги соҳаларида ишлашга тайёр бўлишини киритиш мумкин.

Ишчи кучининг чет элга юборилишининг салбий жиҳатлари ичида энг асосийси меҳнатга лаёқатли ва юқори малакали мутахасисларнинг йўқотилиши ҳисобланади.

Ишчи кучини импорт қилувчи мамлакатлар одатда, мигрантлар сони ва

сифат таркибини тартибга солиб борувчи иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатлардир. Тартибга солиш дастаклари сифатида миграцион квоталар ва турли чеклашлардан (мигрантнинг ёши, маълумотлилик савияси, касб маҳорати даражаси, соғлиги кабилар) фойдаланилади.

Ишчи кучи экспортининг миллий иқтисодиётимизга салбий таъсир кўрсатувчи яна бир жиҳати. Бу энг аввало "Ақлли кишиларнинг кетиб қолиши" деб аталувчи юқори малакали мутахасисларнинг хорижга кетиб қолиши билан боғликдир. Бу жараённинг моҳияти шундаки, мутахасислар турмуш даражаси паст давлатлардан юқори иш ҳаққи, яхши меҳнат шароитлари, ижодий имкониятларни амалга оширишга етарли шарт-шароит ва албатта ижтимоий кафолатлар яратиб бера оладиган мамлакатларга кетиб қолади.

"Юқори сифатли" ишчи кучини ўзига жалб қилувчи асосий марказлар энг бой мамлакатлар: АҚШ, Канада, Германия, Франция, Буюк Британия, Швеция, Жанубий Корея камроқ даражада Япония, Сингапур, Тайван саналади. Ақлли кишиларнинг чиқиб кетишининг асосий каналлари биринчидан, хорижий талабалар ва аспирантларни чет элдаги университетлари томонидан жалб этилиши, иккинчидан, тажрибали мутахасисларни халқаро компанияларда ишга таклиф этилиши ҳисобланади.

Халқаро ишчи кучи миграциясини муддати бўйича қуйидагиларга бўлиш мумкин:

- бутунлай (қайтиб келмаслик) миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга доимий яшаш учун бориши;
- вақтинчалик (қайтиб келинадиган) миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга маълум муддатга бориши;
- мавсумий миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга маълум бир вақт мобайнида ва маълум бир муддатга бориши (масалан қишлоқ хўжалиги ишлари учун);
- маятникли миграция (кўп такрорланадиган) – ишчилар бир мамлакатда яшайдилар, лекин доимо ёки вақтинча бошқа мамлакатда ишлайдилар. Бу жаҳон ҳамжамиятининг чегарадош мамлакатларига хосдир (Польша, Германия).

Меҳнат миграцияси ўзининг иш жойини ўзгартиришига қаратилган ҳаракатдир.

Меҳнат миграцияси 2 турга бўлинади.

1. Ички меҳнат миграцияси – бир мамлакат миқёсида ишчи кучининг ҳаракатланиши.
2. Ташқи меҳнат миграцияси – бир мамлакат ҳудудидан иккинчи бир мамлакатга ишчи кучининг кўчиши.

Ички меҳнат миграцияси миллий қонунлар, меҳнат кодекси орқали бошқарилади, тартибга солинади. Ташқи меҳнат миграцияси миллий қонунчилик меъёрлари, БМТ стандартлари ва Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) кўрсатма ва тавсияномаларига мувофиқ келувчи давлатлараро келишувлар асосида бошқарилади. Ташқи меҳнат миграцияси халқаро иқтисодий алоқаларда муҳим ўрин тутиб, аввало ишчи кучини экспорт қилувчи мамлакатларда ишсизлик сонини қисқартириб, уларга ишчи кучини қабул қилган мамлакатлар томонидан хорижий валюта келиб тушишини таъминлайди. Жаҳон иқтисодий алоқаларида меҳнат миграцияси муҳим аҳамият касб этиб, ҳалқаро меҳнат бозорларининг асосий марказлари маълумдир. Халқаро меҳнат бозорининг биринчи маркази АҚШдир. Бу меҳнат бозорининг ўзига хос хусусияти

шундаки, аввало илмий-техникавий ходимлар ёлланади, юқори малакали мутахассислар ишга қабул қилиниб, Европа ва дунёнинг бошқа мамлакатларидан турли соҳалар бўйича юқори профессионал малакага эга бўлган мутахассислар ёлланади.

Дунё аҳолисини миграцияга мажбур этувчи асосий сабаблар қуйидагилардан иборат:

1. Халқаро миқёсда ишсизликнинг юқорилигини келтириб чиқарувчи сабаблар фақат малака, касб-кордагина эмас, бунинг асосий сабабларидан бири ривожланаётган мамлакатларнинг аксариятида ишчилар иш ҳақининг пастлигидадир.
2. Ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилигида меҳнат шароитлари талабларга жавоб бермаслиги ва ўта оғирлиги.
3. Ривожланаётган мамлакатларда иш вақтининг ҳаддан ташқари узунлиги.
4. Иш жойларида мавқени ошириш имкониятларининг йўқлиги.

Ҳозирги пайтда давлатлар меҳнат миграциясини тартибга солиш борасида ўз ҳаракатларини кучайтириб боришмоқда. Мигрантларни жўнатувчи (экспортёр-мамлакатлар) ва қабул қилувчи (импортёр-мамлакатлар) томонларнинг ўзаро манфаатларини ҳуқуқий ифодаси одатда икки ва кўп томонлама келишувлар кўринишида амалга оширилади. Бу соҳада халқаро конвенцияларни тайёрлашда аҳоли бўйича БМТ Комиссияси, Халқаро меҳнат ташкилоти, Миграция бўйича халқаро ташкилот каби глобал ташкилотлар сезиларли кўмак бериб келмоқда. Ишчи-мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланувчи ҳудудий тузилмаларга мисол сифатида Ғарбий Европадаги Миграция масалалари бўйича ҳукуматлараро қўмитани келтириш мумкин. ЖИКБ доирасидаги муносабатларни тартибга солишнинг асосий халқаро меъёрий хужжатлари Халқаро меҳнат ташкилотининг 1962, 1975, 1982 йиллардаги Конвенциялари ҳисобланади. Бу хужжатларнинг моддалари мигрантларни ёллаш, уларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш, миграциянинг яшириш каналлари билан кўрашиш каби масалаларни тартибга солади.

Халқаро меҳнат меъёрларини белгилаб қўйишда Халқаро меҳнат ташкилотининг конвенция ва тавсиялари алоҳида аҳамиятга эга.

Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимининг ихтисослаштирилган муассасаси бўлиб, у ижтимоий адолат тамойилларини, халқаро тан олинган инсон ҳуқуқлари ва меҳнат соҳасидаги ҳуқуқларни илгари суришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. 1919 йилда ташкил топган ХМТ 1946 йилда БМТ тизимига кирган биринчи ихтисослаштирилган муассаса бўлди.

Бу ташкилот фаолияти Филадельфия декларациясида (1944 йил) эълон қилинган қуйидаги тамойилларга асосланади:

- меҳнат товар эмас;
- сўз эркинлиги ва бирлашиш эркинлиги доимий тараққиётнинг зарурий шартидир;
- ҳар қандай жойдаги қашшоқлик умумий фаровонлик учун таҳдидлидир;
- ирқи, эътиқоди ёки жинсидан қатъи назар, барча одамлар эркинлик ва инсон қадр-қимматини ҳурматлаш, иқтисодий барқарорлик ва тенг имкониятлар шароитида моддий фаровонлик ва маънавий ривожланиш ҳуқуқига эгадирлар.

Ўзбекистон Республикаси ХМТ га 1992 йилдан аъзо бўлиб, бугунги кунгача ушбу Ташкилотнинг 14 конвенциясини ратифицикация қилган:

• Мажбурий Меҳнат тўғрисида Конвенция (С29)-13.07.1992й;
• Қирқ соатлик иш ҳафтаси ҳақида Конвенция(С47)-13.07.1992й;
• Байрам кунларига ҳақ тўлаш ҳақида Конвенция(С52)-13.07.1992й;
• Бирлашмалар эркинлиги ва касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида Конвенция (С87) - 17.06.1948й;
• Бирлашиш эркинлиги ҳақида Конвенция (С98)-13.07.1992й;
• Бажарилган Меҳнат учун бир хил маош тўлови ҳақида Конвенция (С100) - 13.07.1992й;
• Оналикни ҳимоя қилиш ҳақида Конвенция (С103) - 13.07.1992й;
• Мажбурий Меҳнатни йўқотиш тўғрисида Конвенция(С105)15.12.1997й;
• Дискриминация ҳақида Конвенция (С111) -13.07.1992й;
• Бандлик сиёсати ҳақида Конвенция (С122) -13.07.1992й;
• Меҳнаткашларнинг вакиллари ҳақида Конвенция (С135) - 15.12.1997 й;
• Коллектив шартномалар ҳақида Конвенция (С154)- 15.12.1997 й;
• Ишга олишда минимал ёш ҳақида Конвенция (С138) – 03.2008 й;
• Болалар меҳнатини энг ёмон формаларини тақиқлаш ва зудлик билан чоралар кўриш ҳақида Конвенция (С182) – 03.2008 й.

Халқаро меҳнат ташкилотининг аъзоси бўлган давлат ҳукумати ХМТ Конвенциялари ва Тавсияларини уларни ратификациялаш тўғрисида қарор қабул қилиш учун ўз мамлакатининг ваколатли миллий органига (кўпинча Парламентга) тақдим этилишини ташкил қилади. ХМТга аъзо давлат у ёки бу Конвенцияни ратификациялаганда ундаги қоидаларни миллий қонун ҳужжатларида ва амалиётда қўллаш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

ХМТ Тавсиялари унчалик мажбурий тусда бўлмасдан, сиёсат, қонунчилик ва амалий фаолият соҳасида қўлланма вазифасини бажаради.

1998 йилда Халқаро меҳнат конференцияси меҳнат соҳасидаги асос солувчи тамойиллар ва ҳуқуқлар тўғрисида Декларацияни қабул қилди. Унда таъкидланишича, ХМТга аъзо давлатлар (улар тегишли Конвенцияларни ратификациялагани ёки йўқлигидан қатъи назар) фақат ХМТга аъзо бўлганликларининг ўзи сабабли ҳам меҳнат соҳасидаги фундаментал принциплар ва ҳуқуқларга “риоя этишлари, уларни қўллашлари ҳамда ҳаётга сидқидилдан татбиқ қилишлари” шарт. Бу асос солувчи тамойиллар ва ҳуқуқлар қуйидагилардан иборат:

- меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг ташкилотга бирлашиш ҳамда жамоа музокараларини юритиш ҳуқуқи;
- мажбурий меҳнатнинг барча шаклларига барҳам бериш;
- болалар меҳнатини таъсирчан тақиқлаш;
- меҳнат ва машғулотлар соҳасидаги камситишларни бартараф этиш.

Охирги йилларда, Ўзбекистоннинг Халқаро Меҳнат Ташкилоти билан биргаликдаги алоқалари кучайиб бормоқда. 2018-2020 йилларда Халқаро меҳнат ташкилотининг Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган конвенцияларини амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ҳукумат қарори қабул қилинди.

Дунё бўйлаб миграцион жараёнларнинг ортиши кўплаб муаммоларни келтириб чиқармоқда. Жумладан, бошқа давлатларга келаётган кишиларнинг тил билмаслиги, маҳаллий аҳоли урф-одатларини билмаслиги, маҳаллий аҳоли билан турли низоларнинг келиб чиқиши, диний омил, ишчиларнинг оддий гигиеник қоидаларга риоя қилмасликлари, турли юқумли касалликларнинг келиб чиқиши, тиббий хизматнинг вақтида олинмаслиги, шунингдек, турли жамоат жойларида ўзини тутиш қоидаларини билмаслиги ёки риоя қилмаслиги каби омилларни кўрсатиш мумкин.

Юқоридаги ҳолатларнинг авж олиб кетмаслиги учун миграцион жараёнларни бошқариш тушунчаси қўлланилади. Бундай бошқариш асосида, иш кучи ресурсларини биринчи навбатда, қонунийлаштириш, тартибга солиш ётади.

Мигрантлар, ўз табиатига кўра жамиятнинг ишбилармон ва ҳаракатчан аъзолари ҳисобланади. Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, миграция иқтисодий ўсишга, янги миллатларнинг пайдо бўлишига, маданиятларнинг бойишига кўмак бўлиб келган.

Миграцион жараёнларни таҳлил этишда, ундаги муҳим муаммовий масалаларнинг ҳам мавжудлигини инобатга олиш зарур бўлади. Маълумки, ҳаракат фаолияти мобайнида аксарият мигрантлар эксплуатация қилинади ва уларнинг ҳуқуқлари поймол қилинади; аксарият ҳолатларда ўзлари йўналиш олган манзил мамлакатлар маданияти ва турмуш тарзига нисбатан интеграциялашув қийин кечиши мумкин; мигрантларни қабул қилаётган давлатларнинг малакали ва зарур ҳисобланган кадрларига нисбатан арзон ишчи кучи сифатида рақобатбардош бўлиб, уларни иш жойларидан маҳрум этиши мумкин. Мана шу ва бошқа кўплаб сабабларга кўра миграция ҳолатини ҳар томонлама, жумладан ҳуқуқий тартибга солиш муҳим ахамиятга эга.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида ўтиш даврининг табиий қийинчиликлари оқибатида юзага келган ва тобора авж олиб бораётган ишсизликнинг олдини олиш, имкон қадар унинг кўламини жиловлашнинг, яъни ишсизлик муаммосини оқилона ҳал қилишнинг икки йўли бор эди.

Биринчи йўл – бу мамлакатда кўплаб янги иш ўринларини яратиш ва ўтиш даври қийинчиликлари ҳамда тизимли ўзгаришлар оқибатида барча ишдан бўшаганларни янгидан яратилган иш ўринларига жойлаштириш. Муаммонинг ечими сифатида давлат иқтисодий ислоҳотларнинг дастлабки босқичларидаёқ кичик ва хусусий тадиркорликка кенг йўл очиб бериш, унга имтиёзлар бериш, қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришнинг тезкор чораларини кўриш сиёсатини тутди. Лекин, эндигина мустақилликка эришган ва ўтиш даври инқирозини бошидан кечираётган мамлакатда ишсизлик муаммосини узил-кесил ҳал этишда давлатнинг молиявий имкониятлари бениҳоя чекланган эди. Боз устига халқимизда тадбиркорлик билан шуғулланиш ва унинг ҳисобидан даромад топиш тажрибаси ҳали шаклланмаган эди.

Иккинчи йўл – аҳолига бошқа мамлакатларга чиқиб, тирикчилик қилишлари, оиласини боқиш учун имконият яратиб бериш, аниқроғи меҳнат миграциясига йўл очиб беришдан иборат эди. Республикамиз учун бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида ана шундай машаққатли ва беқарор вазиятда ишсиз қолганларнинг бир қисми, аниқроғи номигагина бандликда бўлиб, маош олиб юрганлар ёки ишдан бўшаб, ишсизлар тоифасига мансуб бўлганлар мана шу

иккинчи йўлни танлашга мажбур бўлишди. **[1]**

Мамалакатимизда кейинги вақтларда меҳнат миграцияси билан боғлиқ масалаларга давлатимиз, шахсан давлат раҳбари, катта эътибор қаратмоқда. Ҳусусан мамлакат Президенти Ш. М. Мирзиёев томонидан «Хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграцияси тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорнинг имзоланиши Президент раҳбарлигида давлатимиз томонидан халқ фаровонлигини ошириш, давлатимизнинг халқаро нуфузини кўтариш, мамлакатни нотўғри шакллантирилган ва бизга яхши самара бермаётган меҳнат миграцияси иллат ва камчиликларидан холос этишга қаратилган муҳим ислохотлардан бири бўлди.[2]

Юқоридаги қарорга кўра Сўнгги тўрт йил давомида хорижда ишлаётган фуқароларга нисбатан муносабат тубдан ўзгариб, меҳнат мигрантлари билан мулоқот ўрнатилди, уларнинг муаммо ва эҳтиёжларини ўрганиш ҳамда ҳал қилиш бўйича янги тизим жорий қилинди.

Хорижда меҳнат фаолиятини амалга оширувчи шахсларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш жамғармаси ташкил этилди, меҳнат мигрантларининг ҳаёти ва соғлиғини суғурталаш, уларнинг оила аъзолари учун ипотека кредитларини ажратиш амалиёти жорий қилинди.

Шу билан бирга, хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқароларни қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш, меҳнат миграциясидан қайтиб келган шахсларнинг реинтеграциясини таъминлаш, уларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича комплекс чора-тадбирларни қабул қилиш белгиланди.

Ташқи меҳнат миграцияси соҳасидаги ваколатли органларнинг фаолиятини такомиллаштириш, хорижда ишламоқчи бўлган шахсларни талаб юқори бўлган касбларга ўқитиш, фуқароларнинг чет элда бўлиш даврида ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қайтиб келган меҳнат мигрантларининг бандлигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг оила аъзоларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида устувор вазифалар амалга оширилди.

Республикамизнинг меҳнат қонунчилиги, фуқароларнинг мамлакатга келиши ва чиқиб кетиши билан боғлиқ бўлган тартиб ва маъмурий-ҳуқуқий меъёрлар Ўзбекистон аъзо бўлган Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий талабларига мувофиқлаштириб борилган. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги Қонунида Ўзбекистон фуқароларининг чет элларда касб фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқи, мамлакат ташқарисида уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, ишга жойлаштиришни тартибга солиш ва мувофиқлаштиришда давлатнинг масъулияти мустаҳкамлаб қўйилган.

Меҳнат миграциясига ахборот комуникация технологияларини давлатлар томонидан соҳага тадбиқ этилиши, бир қатор тизимли муаммоларни ҳал қилинишини таъминлайди. Жумладан хорижга мигрант сифатида чиқувчи фуқаролар маълумотлари ягона тизимда шаклланади. Улар хақидаги умумий маълумотлар, қайси давлатда нима мақсадда юрганлиги, хориж мамалакатдаги аниқ яшаш манзили каби маълумотларни ягона тизимда шаклланиши миграция ресурсларини экспорт импорт қилувчи давлатлар ҳамда мигрантлар учун хам бир қатор қулайликларни келтириб чиқаради.

Соҳага ахборот комуникация технологияларини жорий қилиш бўйича ҳам мамлакатимизда бир қатор чора-тадбирлар белгиланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ягона миллий меҳнат тизими” идоралараро дастурий-аппарат комплекси жорий қилинишини ва унинг ишлашини таъминлашга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисидаги қарорида:

хорижга вақтинчалик меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун кетадиган фуқароларни онлайн рўйхатдан ўтказиш, ташкилий тартибдаги меҳнат миграцияси тўғрисидаги келишувга асосан Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳузуридаги Ташқи меҳнат миграцияси агентлиги ваколатхоналари ҳамда Ўзбекистон Республикасининг чет элдаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасаларида меҳнат миграцияси масалалари бўйича атташе томонидан хорижда ишга жойлаштирилган фуқаролар ҳақида маълумотлар базасини яратиш, шунингдек, ишга жойлаштирилаётган мамлакатда бўлиш қоидалари, меҳнат шароитлари, ижтимоий ва яшаш-турмуш таъминоти, чет эллик иш берувчилар билан тузиладиган меҳнат шартномаларининг ҳуқуқий жиҳатлари, қонунчиликда назарда тутилган молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари тўғрисида онлайн тартибда маълумотлар тақдим этиш имконияти;

меҳнат бозорининг, ҳудудлар, жинс ва ёш омиллари, соҳалар ва мутахассисликлар кесимида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг ривожланиш тенденциялари прогнозини шакллантириш;

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг амалга оширилган ва амалга оширилиши режалаштирилаётган ахборот ресурслари билан интеграциялаш;

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигига меҳнат ва аҳоли бандлиги соҳаларида давлат бошқаруви бўйича юклатилган функцияларни тўла ҳажмда ва тезкорлик билан амалга оширишга доир чора тадбирлар белгиланган. [3]

Президентимиз томонидан имзоланган“Ўзбекистон Республикасининг ташқи меҳнат миграция тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори соҳада ечимини топмаётган ана шундай оғриқли муаммоларни бартараф қилишга қаратилгани билан аҳамиятлидир.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ, чет эл фуқаролари учун кириш визаларини бериш тизимини соддалаштириш, шахснинг хорижга чиқиш паспортини татбиқ этиш, фуқароларга паспорт хизмати кўрсатиш тизимини осонлаштириш, бу борадаги қонун бузилишини бартараф этиш, аниқлаш ва олдини олиш орқали ноқонуний миграцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш бўйича тегишли давлат идоралари чора тадбирларни амалга оширмоқда.[4]

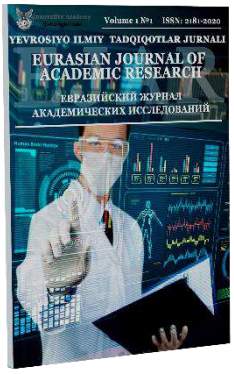
Хулоса қилиб айтганда, миграция жараёнларини тартибга солиш борасида, энг аввало, меҳнат бозоридаги ишчи кучи таклифи ва унга бўлган талаб ўртасидаги номутаносибликни бартараф этиш, “йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш, миграция жараёнларида асосан ноқонуний миграцияни тартибга солиш, назорат қилиш ҳамда бошқариш, миграция жараёнларини оптималлаштириш, аҳолининг, айниқса, ёшларнинг юз бераётган ўзгаришларга тайёрлигини ўрганиш ва мақбуллаштириш орқали ижобий таъсир кўрсатишнинг психологик-

инновацион ечимларини асослаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш талаб этилади. Буларнинг барчаси мамлакатимизда олиб борилаётган миграция соҳасидаги ислохотларнинг реал ҳаётда ижобий натижасини беришини кафолати ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гулямов С.С. и.ф.д., академик Муҳаммедов М.М. , и.ф д., проф. Мақола.” Меҳнат миграцияси ва унинг салбий оқибатларини бартараф этиш йўллари”
2. «Хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграцияси тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4829-сон 15.09.2020й
3. «Ягона миллий меҳнат тизими» идоралараро дастурий-аппарат комплексини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4502-сон 31.10.2019й
4. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида ПФ-5635-сон 17.01.2019й

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

FUNDAMENTALS OF CONTRACTUAL RESPONSIBILITY OF THE DOCTRINE OF CIVIL LAW CHARACTERISTICS OF THE CONTINENTAL LEGAL SYSTEM OF GERMANY AND FRANCE

Imomniyozov Doniyorbek Bakhtiyor ugli [1]
[1] Master of Business Law, Tashkent State Law University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742175

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
contract, obligation, civil liability, guilt, damage, causal link, debtor, creditor, culpa in contrahendo doctrine

ABSTRACT
This article provides a comparative analysis of the grounds for civil liability for non-performance of contractual obligations. In particular, the article describes the violation of the contract, which is the basis for contractual liability of subjects of civil law relations in German and French law, the fault of the debtor, the damage to the creditor and the terms of the causal relationship between them.

GERMANIYA VA FRANSIYANING KONTINENTAL HUQUQ TIZIMIGA XOS BO‘LGAN FUQAROLIK-HUQUQIY DOKTRINASINING SHARTNOMAVIY JAVOBGARLIK ASOSLARI

Imomniyozov Doniyorbek Baxtiyor o‘g‘li [1]
[1] Toshkent davlat yuridik universiteti Biznes huquqi mutaxasisligi magistranti

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR
shartnoma, majburiyat, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, ayb, zarar, sababiy bog‘lanish, qarzdor, kreditor, culpa in contrahendo doktorinasi

ANNOTATSIYA
Mazkur maqolada shartnoma majburiyatlarini bajarmaganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlikning asoslar qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, maqolada nemis va fransuz huquqida fuqarolik-huquqiy munosabatlar subyektlarini shartnomaviy javobgarlikka tortish asoslari bo‘lgan shartnomaning buzilishi, qazrdorning aybi, kreditorga yetkazilgan zarar va ular o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish shartlari yoritilgan.

Kontinental Yevropa mamlakatlari huquqida fuqarolik-huquqiy javobgarlikni vujudga keltiruvchi an’anaviy asoslar sifatida shartnomaning buzilishi va shartnomani buzgan shaxsga nisbatan javobgarlik choralarini qo‘llash uchun shartlar majmuining (zararning mavjudligi, kontragentning aybi va ular o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish) mavjud bo‘lishi e’tirof etiladi.

Mazkur maqola ish doirasida o‘rganilayotgan davlatlardan biri Germaniya fuqarolik qonunchiligi bo‘yicha darslik mualliflaridan biri shunday yozadi: “shaxsga nisbatan javobgarlik shaklida huquqiy

oqibatlarning yuzaga kelishi bilan bog‘liq bo‘lgan huquq normasining tarkibini: obyektiv tarkibni, aybni va subyektiv tarkibni tahlil qilish zarur. Obyektiv tarkibni tahlil qilishda ma’lum bir harakatni huquqiy jihatdan noqonuniy deb baholash mumkin yoki yo‘qligi tekshiriladi. Tahlilning ikkinchi bosqichida noqonuniy xatti-harakatning haqiqatda huquqbuzalik ekanligi tekshiriladi. Subyektiv tarkibni tahlil qilganda, huquqiy normaning tegishli obyektiv tarkibiga mos keladigan va qonunga xilof bo‘lgan harakatni uni sodir etgan shaxsga javobgarlik yuklash mumkinmi? degan savolga aniqlik kiritish kerak[1]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, javobgarlikni belgilaydigan huquq normasining shartlari odatda “obyektiv” va “subyektiv” kompozitsiyalarga bo‘linadi. Shunga ko‘ra birinchi galda, majburiyat buzilganligi (Pflichtverlettzung) haqida, ikkinchidan – qarzdor bunday huquqbuzarlik uchun javobgar bo‘lishi yoki bo‘lmasligi haqida fikr yuritamiz. Qarzdor javobgarligining umumiy asosi Germaniya fuqarolik kodeksi 280-moddasida belgilagan bo‘lib[2], u quyidagi tahrirda bayon etilgan: “qarzdor tarafidan shartnomadan kelib chiqadigan majburiyat buzilgan taqdirda, kreditor yetkazilgan zararni qoplashni talab qilishi mumkin. Biroq bu qoida qarzdor ushbu buzilish uchun javobgar bo‘lmagan holda qo‘llanilmaydi”. Yuqoridagi qoidalarning birinchi jumlasi javobgarlikning obyektiv asosini ya’ni majburiyatning buzilishini belgilaydi, ikkinchisida esa javobgarlikning subyektiv asosi ko‘rsatilgan bo‘lib, uning batafsil tartibga solinishi ushbu kodeksning 276-moddasida mustahkamlab qo‘yilgan. Unga ko‘ra qarzdor qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir huquqqa hilof qilmishi uchun majburiyatning mohiyatidan boshqacha qoida kelib chiqmasa, to‘liq yoki qisman javobgar bo‘ladi. Shu o‘rinda nemis fuqarolik huquqida fuqarolik-huquqiy javobgarlikka torish shartlaridan bir bo‘lgan aybning ikkiga bo‘lishi qonun bilan mustahkamlab qo‘yilganligiga guvoh bo‘lishimiz mumkin.

Nemis huquqiy doktrinasidan farqli o‘laroq, Fransiya an’anaviy ravishda fuqarolik-huquqiy javobgarligining yuzaga chiqishi uchun uchta: qarzdorning aybi, kreditorga yetkazilgan zarar va ular o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish shartlarini ajratadi. Gap shundaki, fransuz fuqarolik huquqi “shartnomaiy ayb” (la faute contractuelle) tushunchasida mohiyatan obyektiv va subyektiv elementlar birlashtirilgan[3].

Biz yuqorida har ikki davlatda fuqarolik-huquqiy javobgarlikni qo‘llash uchun asos bo‘ladigan holatlarni umumiy ma’noda ko‘rib o‘tdik. Endilikda ularning har biriga alohida to‘xtalib, ushbu holatlarning mohiyatini ochib berishga harakat qilamiz.

Ta’kidlash kerakki, Germaniya fuqarolik kodeksining 2002-yilda kuchga kirgan ikkinchi kitobining yangi nashriga[4] muvofiq, majburiyatni buzish tushunchasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– *ijro etishning imkonsizligi,*
– *ijroning kechikishi,*
– *ijobiy buzilish,*
– *bitim asoslarining bekor bo‘lishi;*
– *shartnomadan oldingi munosabatlardan kelib chiqadigan majburiyatlarning buzilishi (culpa in contrahendo).*

Ijro etishning imkonsizligi. Mazkur doktrina asosida “agar shartnoma tuzilgandan so‘ng uning ishtirokchilari tarafidan majburiyatlarning bajarilishi imkonsiz bo‘lgan bo‘lsa, shartnoma har doim va har qanday

[1] Шапп **Я.** Основы гражданского права Германии. М., 1996 г. – С 109.
[2] Германское гражданское уложение/Книга 2/Раздел 2 — Викитека (wikisource.org)
[3] Mazeaud H., Mazeaud G., Chabas F. Op. cit. - P. 450.
[4] Германское гражданское уложение/Книга 2/Раздел 2 — Викитека (wikisource.org)

holatda bekor bo‘ladi (impossibilium nulla obligatio)” degan prinsip yotadi[5]. Nemis fuqarolik doktrinasi bunday “imkonsizlik”ning bir nechta turlarini ajratib turadi. Misol uchun, “obyektiv imkonsizlik” – majburiyatni hech kim bajara olmaydigan ijro to‘siqlar, “subyektiv imkonsizlik” sifatida qarzdor tarafidan majburiyatlarni bajara olmaydigan holatlar keltiriladi. Huquqiy doktrina va sud amaliyoti qarzdor shartnoma tuzilgan paytdan boshlab avtomatik ravishda shartnomani bajarish qobiliyatini kafolatlagan deb hisoblaydi, garcha qarzdor bunga qodir bo‘lmasa ham (garantie für seine leistungsvermogen ubernehme). Shunga ko‘ra qarzdorning aybidan qat’i nazar, u shartnoma bajarilmasligi sababli ikkinchi tarafning zararini qoplashi shart, chunki shartnoma tuzilgan paytda majburiyatni bajarishni o‘z zimmasiga olgan.

Shartnomani tuzish paytida shartnomani bajarishni dastlab imkonsiz qiladigan holatlar Germaniya fuqarolik kodeksida belgilangan keyinchalik yuzaga kelgan “keyingi imkonsizlik” (nachtraglihen) holatidan ajralib turadi. Shartnomani bajarmaslikning dastlabki imkonsizligi ko‘proq qarzdorga bog‘liq bo‘lsa, keyingi imkonsizlik qarzdorga ham kreditorga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu holatda hal qiluvchi rolni uning aybi bilan shartnomani bajarishda to‘siqlar bo‘lgan shaxsni aniqlash o‘ynaydi. Agar ayb qarzdorda bo‘lsa, u zararni qoplashi shart (GFK 280-, 325-m.). Agar, aksincha, kreditorning xatti-harakatlari shartnomani bajarishga to‘sqinlik qilsa, u holda qarzdor javobgarlikdan ozod qilinadi va muayyan holatlarda o‘ziga nisbatan olingan majburiyatlarni talab qilishi mumkin (GFK 275-, 324-m.). Agar shartnomani bajarishga to‘sqinlik qiladigan holatlar shartnoma shartlariga qo‘shimcha ravishda yuzaga kelgan bo‘lsa, bu holda taraflar javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin (GFK 275-, 323-m.). Ushbu holatlarning barchasida “pacta sunt servanda” tamoyiliga asoslangan umumiy qoida amal qiladi ya’ni qarzdor o‘z xatti-harakatlari shartnoma bajarilishiga to‘sqinlik qilganligini isbotlamaguncha javobgar bo‘ladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, qarzdor shartnomani bajarmaganlikda o‘zining aybi yo‘qligini isbotlashi kerak bo‘ladi.

Ijroni kechiktirish. GFK 286-moddasida belgilangan umumiy qoidaga binoan, kreditor tarafidan majburiyatning bajarilishi to‘g‘risida aniq talablar mavjud bo‘lgan qarzdor, muddati tugaganiga va kreditorning ogohlantirishiga qaramay, uni bajarmaganida, majburiyatni bajarish muddati o‘tgan hisoblanadi. Bundan tashqari, kechikish faqat qarzdor javobgar bo‘lgan holatlar tufayli yuzaga kelishi mumkin.

Ijro muddati kechiktirilgan taqdirda kreditor qanday sharoitlarda kechikish natijasida yetkazilgan zararni qoplashni talab qilishi mumkin va qanday sharoitlarda shartnomani bekor qilish va kechikish bilan bajarilgan majburiyatlarni qabul qilishdan bosh tortish mumkin degan savol tug‘iladi.

Nemis fuqarolik huquqida shartnomaviy muddatlarga rioya qilmaslik oqibatida yetkazilgan zararni qoplash to‘g‘risidagi da’vo faqat ma’lum shartlar bajarilgan taqdirda amalga oshirilishi mumkin. Ushbu shartlardan biri qarzdorning kreditor tarafidan to‘lovni to‘lash muddati tugaganidan keyin kechikishi to‘g‘risida oldindan ogohlantirishdir. Soddaroq aytganda, qarzdor kretidorni o‘z majburiyatini kechiktirib bajarishi to‘g‘risida ogohlantirishidir. Agar qarzdor shartnoma majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmaganligini ushbu ogohlantirish

[5] Цваргейт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 2000 г. Т.2. - С 221.

bilan isbotlab berolmasa, majburiyat kechikib bajarilgan hisoblanadi va qarzdor javobgarlikka tortilishi mumkin bo‘ladi (GFK 286-m).

Kechikish boshlanishi bilan kreditor unga yetkazilgan zararni qoplashni talab qilish huquqiga ega, biroq bu shartnomaning muddati o‘tgan ijroni qabul qilish majburiyatidan ozod qilmaydi. Bunday holatda kreditor shartnomani bekor qilishi yoki uni bajarmaganligi sababli zararni qoplashni talab qilishi mumkin. Faqat birinchidan, qarzdor uchun u tarafidan belgilangan shartnomani bajarish uchun qo‘shimcha muddati o‘tgan bo‘lishi, ikkinchidan, u qarzdorga o‘zi tarafidan belgilangan muddatlar tugaganidan keyin shartnomani ijro etish uchun qabul qilmasligini e’lon qilgan bo‘lishi kerak (GFK 323-m). Ogohlantirish va qo‘shimcha muddatlarni belgilash bir vaqtning o‘zida amalga oshirilishi mumkin. Biroq shuni ham aytish kerakki, “muddatli bitimlar”da (Fixgeschäft), ya’ni taraflar shartnomani bajarish uchun ma’lum bir muddat to‘g‘risida kelishib olganlarida ogohlantirish ham, qo‘shimcha muddatlarni belgilash ham talab qilinmaydi. Agar biron bir muddat davomida amal qilish sharti bilan tuzilgan bitim taraflarning birortasi uchun tijorat maqsadiga muvofiq bo‘lsa, unda uning bajarilishining belgilangan muddatlari buzilgan taqdirda, qonunni buzmagan taraf uni bekor qilishni yoki kontragent kechikishda aybdor bo‘lsa, yetkazilgan zararni qoplashni talab qilishi mumkin. Lekin u sudda shartnomaning bajarilishini talab qila olmaydi, faqat unda belgilangan muddatlar tugagandan so‘ng, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri uning bajarilishini talab qilishni davom ettiradigan holatlar bundan mustasno.

Shuni ta’kidlash kerakki, GFKning 323-moddasi agar kechikish qarzdorning asosiy shartnoma majburiyatini bajarishga qaratilgan bo‘lsa, bunday kechikish kreditorga talab qilish huquqini beradi. Misol uchun, mahsulot yetkazib berish shartnomasida sotuvchining tovarni yetkazib berish majburiyati asosiy hisoblanadi. Shuning uchun, agar xaridor unga sotilgan mahsulotni yetkazib berish muddati bugzilgan holda qabul qilsa, sotuvchi faqat kechikish munosabati bilan yuzaga kelgan zararni qoplashi, lekin u belgilangan qo‘shimcha muddat tugagandan so‘ng shartnomani bekor qila olmaydi (GK 326-m).

Agar qarzdor shartnomada ko‘rsatilgan majburiyatlarini bajarish muddati tugashidan oldin ham kreditorga shartnomani bajarish niyati yo‘qligi to‘g‘risida aniq xabar bergan bo‘lsa, u holda ikkinchi taraf darhol GFK 323-moddasiga muvofiq talab qilish huquqidan foydalanishi mumkin. Bunday holatda qarzdorga ogohlantirish yuborish yoki qo‘shimcha muddatlarni belgilashga hojat yo‘q. Huquqiy doktorina va sud amaliyoti qarzdorning shartnomani bajarishdan bosh tortishi “shartnomani ijobiy buzilishini’ tashkil etadi degan qarashni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa o‘z navbatida ma’lum sharoitlarda zararni qoplash yoki shartnomani bekor qilish uchun talab qilish huquqining paydo bo‘lishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bitim asoslarini bekor bo‘lishi. Bitim asoslarining bekor bo‘lishi formulasi agar taraflar o‘zaro majburiyatlar to‘g‘risida kelishibgina qolmasdan, balki ular shartnomani tuzish bilan bog‘laydigan ba’zi iqtisodiy maqsadlarni shartnomada aks ettirish sharti bilan qo‘llaniladi. Agar belgilangan maqsadlarga erishilmasa yoki shartnoma tuzilgandan keyin vaziyat o‘zgarishi sababli qisman erishilsa, unda taraflardan birining majburiyatlarga rioya qilishini talab qilish mumkin emas. Bunday vaziyatda bitim asoslarining yo‘qolishi formulasi qo‘llaniladi.

GFK 313-moddasiga ko‘ra, shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilish to‘g‘risidagi iltimosnoma, shartnoma

tuzilgandan so‘ng, vaziyat va taraflarda jiddiy o‘zgarishlar yuz bergan hollarda berilishi mumkin. Ushbu qoida:

– shartnoma tuzishda taraflardan biri keyinchalik o‘zgargan holatga tayangan bo‘lsa;

– shartnomaning shartlarini o‘zgartirmasdan bajarish ushbu tarafning manfaatlarini sezilarli darajada buzsa qo‘llaniladi.

Culpa in Contrahendo doktorinasi[6]. Culpa in contrahendo doktorinasi muzokara yoki shartnoma tuzish jarayonidan oldin yetkazilgan zararlarni qoplashga qaratilgan huquqiy majburiyatning asosini tashkil etadi. “Culpa in contrahendo” institutining asosiy mohiyati shundan iboratki, unda taraflar o‘rtasida muzokaralar boshlanganidan so‘ng o‘zaro halollik ko‘rsatishni talab qiladigan o‘ziga xos aloqa – ishonch munosabatlari paydo bo‘ladi.

Ko‘p hollarda culpa in contrahendo instituti shartnoma tuzilishidan oldingi davrda o‘zaro maslahat va ma’lumot berish majburiyatini buzishidan kelib chiqadi. Bunda har bir ish bo‘yicha kontragentni javobgarlikka tortish uchun bir qator o‘ziga xos holatlarni, xususan:

– shartnoma tuzish uchun kerakli ma’lumotlar yetarliligi;

– ishonchsiz ma’lumotlar qanday sharoitlarda zararni qoplash uchun asos bo‘lishini aniqlash talab qilinadi.

Culpa in contrahendo printsipi kontragent shartnomani tuzilgan deb hisoblagan paytda bitim bo‘yicha dastlabki muzokaralarni o‘zboshimchalik bilan bekor qilishiga nisbatan ham qo‘llaniladi.

Bunga misol sifatida oferta yuborgan taraf keyinchalik uni qaytarib olganda kontragent zararni qoplashni talab qilishga haqli bo‘lishini keltirishimiz mumkin. Garchi hali shartnoma imzolanmagan (oferta akseptlanmagan) bo‘lsa-da, kontragent shu shartnomani tuzishdan olishi mumkin bo‘lgan foydani boy bergan holda ushbu prinsip ishlashi mumkin. Ushbu fikrimizning asosini GFKning 122-moddasi bilan asoslashimiz mumkin. Qoidaning mazmuniga ko‘ra dekloratsiya (oferta) qabul qiluvchi, ushbu oferta uni qabul qilgandan so‘ng xatolik tufayli oferta yuboruvchi tarafidan bekor qilinganda, ikkinchi taraf zararni qoplashni talab qilishga haqli bo‘ladi.

Culpa in contrahendo prinsipi mohiyatidan javobgarlik aybdorlik mavjudligi bilan bog‘liqligi ko‘zga tashlanadi. Culpa in contrahendo printsipidan kelib chiqadigan talab birinchi navbatda majburiyatlarning buzilishi natijasida yuzaga kelgan zararni qoplashga qaratilgan. Agar zarar ko‘rgan taraf bila turib adolatsiz muzokara natijasida o‘zi uchun foydasiz bitim tuzgan bo‘lsa, u nafaqat ijro hajmini qisqartirishni, balki shartnomani bekor qilishni ham talab qilishga haqli.

Fransuz fuqarolik huquqi, nemis fuqarolik huquqida bo‘lganidek, shartnoma majburiyatlarini bajarmaslik xususiyatiga qarab, shartnoma buzilishini ajratib turadi, bu esa ijro etilishning kechikishi va majburiyatlarni bajarmaslik o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi.

Shartnoma majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmaslik (ijro etishni kechiktirish) va bajarmaganlik uchun javobgarlikni tartibga solishning huquqiy asoslari Fransiya fuqarolik kodeksi 1146- va 1147-moddalarida[7] keltirilgan. Qonun majburiyatlarning lozim darajada bajarilmasligini shartnomani buzishning alohida toifasi sifatida ajratmaydi,

[6] Доктрина culpa in contrahendo в судебной практике Германии начала XX века. ** статья 1 (cyberleninka.ru)

[7] Гражданский кодекс (Кодекс Наполеона) 1804 г | Контент-платформа Pandia.ru.

sud amaliyoti va doktrinasida bu bajarilmaslikning alohida holati sifatida qaraladi.

Shartnomani buzish zarar ko‘rgan tarafga shartnomani o‘z shartlariga muvofiq bajarish talabini va shartnomani bekor qilish talabini tanlash huquqini beradi hamda bu zararni qoplash huquqi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Agar shartnomani bajarish talabi qo‘yilgan bo‘lsa, zarar ko‘rgan taraf keyinchalik shartnomani bekor qilish va yetkazilgan zararni qoplash to‘g‘risidagi da’vo qilishi mumkin.

Zarar ko‘rgan tarafning shartnomani bekor qilish bilan bir vaqtda zararni qoplashni talab qilish huquqi o‘rtasidagi munosabatlar masalasiga kelsak, fransuz qonunchiligi asosan ikkala vositaning mos kelishidan kelib chiqadi. Fransiya fuqarolik kodeksi 1884-moddasida shartnomasining bekor qilinishi zararni qoplash to‘g‘risidagi da’vo bilan birlashtirilganini ko‘rish mumkin. Shartnomani bekor qilish bilan bir vaqtda zarar o‘rnini qoplagan taqdirda, ularning hajmini aniqlash tartibi va ularning hajmini belgilashning boshqa jihatlari zararlar to‘g‘risida umumiy qoidalarga bo‘ysunadi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, zararni qoplash to‘g‘risidagi da’vo ba’zi hollarda zarar ko‘rgan taraf uchun shartnomani bekor qilishdan ko‘ra nisbatan katta qiziqish uyg‘otishi mumkin. Agar majburiyatni kechiktirib ijro etish zarar ko‘rgan taraf uchun hali ham maqbul bo‘lib tuyulsa va unga qiziqishni davom ettirsa, u qarzdordan yetkazilgan zararning o‘zini undirishni talab qilishi va shartnomani bekor qilmasligi mumkin. Agar vaziyat qarama-qarshi xarakterga ega bo‘lsa, unda zarar ko‘rgan taraf kompensatsiya qilingan zararni qoplash to‘g‘risida da’vo bilan murojaat qilishga haqli, bu qoida tariqasida, shartnomani bekor qilish talabi bilan birga keladi.

Zararni qoplash talabi – bu shartnoma ijro etilishining kechikishi yoki bajarilmasligi bilan bog‘liq zararlar, asosan, qarzdorga muddati tugaganligi haqida rasmiy eslatmani nazarda tutadi.

Zarar fuqarolik-huquqiy javobgarlik sharti sifatida. Nemis huquqida ham, fransuz huquqida ham moddiy va ma’naviy (axloqiy) zarar qoplanishi mumkin.

Moddiy zararni qoplash tartibi va hajmi GFKning 249-255-moddalari bilan tartibga solinadi. Bundan tashqari, Germaniya fuqarolik kodeksining yuqoridagi me’yorlari bilan belgilangan zararni qoplash tartibi shartnoma buzilgan taqdirda ham shartnoma qonunchiligi uchun, ham delict majburiyatlar uchun xarakterlidir. GFK 249-moddasiga binoan zararni qoplash majburiyati bo‘lgan shaxs, majburiyatni bajarish holati yuzaga kelsa, zarar yetkazilishidan oldingi holatni tiklashi kerak.

Germaniya qonunchiligida ma’naviy zararni qoplash GFK 253-moddasi va “Schmerzensgeld” – “ma’naviy zarar uchun pul” deb nomlangan doktrinada tartibga solinadi. Nemis qonunida kompensatsiya qilinishi kerak bo‘lgan ma’naviy zarar ostida jismoniy va ruhiy azob-uqubatlar tushuniladi.

Fransiya fuqarolik qonunchiligidagi zararni qoplash to‘g‘risidagi qoidalar Fransiya fuqarolik kodeksining 1149-, 1382- va 1383-moddalarida belgilangan. Ushbu me’yorlar aybdorning noqonuniy xatti-harakatlari tufayli yetkazilgan zararni qoplash majburiyatini nazarda tutadi. Shu bilan birga, Fransiya fuqarolik kodeksida yoki boshqa me’yorlari mulkiy va nomulkiy zararni qoplash bilan bog‘liq farqlar ajratilmagan. Zarar FFKda umumiy toifa sifatida qayd etilgan va uni keyinchalik mulkiy va nomulkiy ko‘rinishlar bo‘yicha farqlash fuqarolik qonunlarida mavjud bo‘lmasa-da, fuqarolik huquqi nazariyasi va sud amaliyotida zarar mulkiy va

mulkiy bo‘lmagan (“Dommage moral” – ma’naviy zarar) zararga ajratiladi.

Fransiya fuqarolik kodeksining keltirilgan moddalari shartnoma majburiyatlariga ham, delikt majburiyatlar uchun ham qo‘llaniladi. Yuridik adabiyotlarda shartnoma majburiyatlarini bajarmaganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarligi (ayniqsa, zararni qoplash bo‘yicha) delikt to‘g‘risidagi printsiplarga asoslanadi.

Fransiya fuqarolik qonunchiligi doktrinasi zararni qoplash uchun javob beradigan bir qator mezonlarni ishlab chiqdi. Xususan:

birinchidan, zarar ishonchli bo‘lishi lozim. Zararni qoplash uchun sud zararning mavjudligini aniqlashi kerak.

ikkinchidan, zarar subyektiv huquqlarni va (yoki) qonuniy manfaatlarni buzgan bo‘lishi kerak.

uchinchidan, zarar aniq miqdoriy bo‘lishi kerak. Ushbu talablar qarzdorning aybdorligi tushunchasidan kelib chiqadi, xususan, ushbu qilmish bilan zarar o‘rtasida sababiy bog‘liqlik bo‘lishi kerak. Aybdor qilmish nafaqat zarar yetkazgan, balki zararning “hal qiluvchi sababi” bo‘lgan haqiqat bo‘lishi kerak.

Kontinental Yevropa davlatlari qonunchiligidagi sababiy bog‘lanish shartnomaviy javobgarlikning vujudga kelishining muhim sharti hisoblanadi.

Harakat va natijaning paydo bo‘lishi o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlik “conditio sine qua pop” formulasi bilan belgilanadi. Ushbu formulaga ko‘ra, har qanday holat natija uchun sabab bo‘ladi, agar u bunday holat bo‘lmasa, natijaning o‘zi yo‘qoladi. Germaniya sud amaliyotiga ko‘ra, shartnomaviy majburiyatlarni bajarmaslikda qarzdorning aybi va yetkazilgan zara o‘rtasida sababiy bog‘liqlik mavjud bo‘lsa, unda yetkazilgan zarar qarzdor tarafidan qoplanishi shart[8].

Fransuz qonunchiligida shartnomaviy javobgarlik sharti sifatida sababiy bog‘liqlikni huquqiy tartibga solish uchun FFKning 1151-moddasi asos bo‘lib xizmat qiladi. Zarar faqat shartnoma buzilishining bevosita oqibatlari bo‘lgan narsalarni o‘z ichiga olishi kerakligini ta’minlaydi. Yuridik adabiyotlarda ta’kidlanganidek, hodisa (yetkazilgan zarar) bitta sabab bilan yuzaga kelmaydi, balki ko‘plab sabablar bilan bog‘liq. Shu munosabat bilan fransuz olimlari shartnomani buzganlik uchun javobgarlikni belgilashda haligacha ikkita konsepsiyani ilgari suradilar. Sabablarning ekvivalentligi tushunchasi deb nomlangan birinchisiga muvofiq, barcha sabablar teng deb tan olinishi kerak, chunki bu ularning natijasiga aloqadordir. Qarzdorning yetkazilgan zarar uchun javobgar bo‘lishi uchun yetarli bo‘lgan zarar va qarzdorning xatti-harakati o‘rtasidagi har qanday bog‘liqlik tan olinishi mumkin. Aks holda, bu masala ikkinchi konsepsiyaga ko‘ra hal qilinadi. Unga ko‘ra “ma’lum bir hodisaning paydo bo‘lishiga olib kelgan ko‘plab sabablar orasidan hal qiluvchi sabablarni ajratish kerak, ularsiz bu natija paydo bo‘lmaydi”[9]. Qarzdorga javobgarlikni yuklash uchun uning majburiyatini bajarmaganlik haqiqatan ham zarar yyetkazganligini aniqlovchi sabab bo‘lishi kerak.

Ayb fuqarolik-huquqiy javobgarlikning sharti sifatida. Kontinental Yevropa mamlakatlari qonunida qarzdorning ayblari shartnoma majburiyatini bajarmaslik uchun javobgarlikning zarur sharti sifatida e’tirof etiladi. Fuqarolik qonunchiligi qarzdorning aybdorlik prezumptsiyasidan kelib chiqadi (masalan, Fransuz fuqarolik kodeksining 1147-moddasi; Germaniya fuqarolik kodeksi 276-moddasi) ya’ni qarz

[8] Цваргейт К. Кетц Х. Указанное сочинение. М., 2000 г. Т.2. - С.364.

[9] Морандьер Ж. Гражданское право Франции. М., 1958 г. Т.2. - С.334.

beruvchi qarzdorning o‘z majburiyatlarini bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi faktini isbotlashi kerak.

Germaniya va Fransiya qonunchiligida ayb tushunchasining ta’rifi mavjud emas, shu sababli bu masala huquqiy doktrinalarning ixtiyoriga topshirilgan. Masalan, L. Ennekcerus aybni “irodaning buzilishi, buning natijasida odam sodir etilgan haqiqat uchun javobgar bo‘lishi mumkin” deb ta’riflaydi.

Aybdorlik tushunchasining qonuniy ta’rifi yo‘qligiga qaramay, qonunchilik uning qasd va beparvolik kabi shakllarini aniq tartibga soladi. GFK 276-moddasiga muvofiq “agar shartnomada yengilroq javobgarlik chorasi belgilanmagan yoki majburiyatning mohiyatidan boshqacha qoida kelib chiqmasa, qarzdor qasd va beparvolik uchun javobgardir”. Aybning turli shakllarini farqlash mezoni sifatida qarzdor majburiyatni bajarishda ko‘rsatishi kerak bo‘lgan ehtiyotkorlik darajasidan foydalaniladi.

Aybdorlik shakllari bo‘yicha mezonlarni belgilash masalasiga fransuz fuqarolik kodeksi bu masalaga nemis qonunchiligiga o‘xshash tarzda yondashadi. Fransiya fuqarolik kodeksi 1383-moddasiga muvofiq fuqarolik aylanmasi ishtirokchisi culpa levis abstracto prinspiga ko‘ra o‘zining ayblilik darajasidan qat’iy nazara javobgar bo‘ladi.

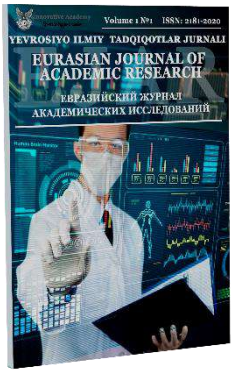
E’tiborli jihati shundaki, fransuz fuqarolik qonunchiligida ayblilik darajasi nemis qonunchiligidagi kabi darajaga bo‘linmagan. Ya’ni aybdorlikni qasd va beparvolik darajasiga bo‘lish prinsipi mavjud emas. Unda shaxs o‘zining aybidan qat’iy nazar javobgar bo‘ladi.

Ushbu tahlillar shuni ko‘rsatadiki, romano-german huquq tizimidagi davlatlarda shartnoma majburiyatlarini bajarmaganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik institutini qo‘llash uchun asos bo‘lib, shartnomaning buzilishi hamda konragentning ushbu buzilishdagi aybi, zarar va ular o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish muhim ahamiyatga ega. Nemis va fransuz huquqidagi ushbu javobgarlikni chaqirishdagi ayrim farqlarni hisobga olmaganda, har ikki davlatning huquqida ham yuqoridagi ajratilgan uch elementning mavjudligi shartnomaviy majburiyatni bajarmagan konragentga fuqarolik-huquqiy javobgarlik chorasini qo‘llash mumkin bo‘ladi. Agarda ulardan birortasi mavjud bo‘lmasa, unday holatda javobgarlikni chaqirish masalasi so‘roq ostida qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. М., 1996 г. - С. 109.
2. Mazeaud H., Mazeaud G., Chabas F. Op. cit. - P. 450.
3. Цваргейт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 2000 г. Т.2. - С 221.
4. Цваргейт К. Кетц Х. Указанное сочинение. М., 2000 г. Т.2. - С.364.
5. Морандьер Ж. Гражданское право Франции. М., 1958 г. Т.2. - С.334.
6. Доктрина culpa in contrahendo в судебной практике Германии начала XX века. ** статья 1 (cyberleninka.ru)
7. Гражданский кодекс (Кодекс Наполеона) 1804 г | Контент-платформа Pandia.ru.
8. Германское гражданское уложение/Книга 2/Раздел 2 — Викитека (wikisource.org)

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

RIGHT TO COMPETITION: THE CONCEPT OF POSITION AND THE IMPORTANCE OF ITS REGULATION

Imomniyozov Doniyorbek Bakhtiyor ugli [1]

[1] Tashkent State Law University, Master of Business Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742184

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

competition, dominance, monopoly, commodity market, national legislation, abuse of dominance.

ABSTRACT

Competition, competition policy, and competition is a natural and social phenomenon related to market relations, a concept that encompasses both economic and legal aspects. In addition, the study of free competition in the context of emerging market relations addresses a number of pressing issues. The period requires a wide range of opportunities, conditions, privileges and advantages for business, an increase in the number of business entities, the study of the legal regulation of these relations due to the development of free competition, research and development of proposals.

The development of a competitive environment is inevitable due to the parallel growth of some of its negatives, one of which is the dominant category.

This article provides a brief overview of competition law and its basic concepts, as well as the author's views on the concept of priority, its legal nature and regulatory significance for national legislation today.

RAQOBAT HUQUQI: USTUN MAVQE TUSHUNCHASI VA UNI TARTIBGA SOLISHNING AHAMIYATI

Imomniyozov Doniyorbek Baxtiyor o‘g‘li [1]

[1] Toshkent davlat yuridik universiteti biznes huquqiy faoliyat soha mutaxassisligi magistri

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

raqobat, ustun mavqe, monopol mavqe, tovar bozori, milliy qonunchilik, ustun mavqeni suiiste’mol qilish.

ANNOTATSIYA

Raqobat, raqobat siyosatining yuritilishi hamda raqobatlashish bozor munosabatlari bilan bog‘liq tabiiy-ijtimoiy hodisa bo‘lib, ushbu tushuncha o‘z navbatida ham iqtisodiy, ham huquqiy jihatlarni qamrab oladigan jarayon sanaladi. Qolaversa, rivojlanib borayotgan bozor munosabatlaridan kelib chiqib, erkin raqobat munosabatlarini o‘rganish o‘zida bir qator dolzarb masalalarni aks ettiradi. Davr, tadbirkorlik faoliyatiga keng imkoniyatlar, sharoitlar, imtiyoz va afzalliklar berilayotganligi, xo‘jalik yurituvchi subyektlar sonining ko‘payib borayotganligi, erkin raqobat munosabatlarining rivojlanishi hisobidan ushbu munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalarini o‘rganilishi, tatqiqot olib borilishi hamda rivojlantirish bo`yicha takliflar tayyorlashni talab qilmoqda.

Raqobat muhitining rivojlanib borishi uni inkor etuvchi

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ayrim holatlarning parallel ravishda o'sib borishidan holi yuzaga kelmaydi, bulardan biri – ustun mavqe kategoriyasi.

Mazkur maqola, raqobat huquqi va uning asosiy tushunchalariga qisqacha yondashuv qilish bilan birga, bugungi kunda milliy qonunchilik uchun huquqiy tartibga solinishga ehtiyoj sezuvchi ustun mavqe tushunchasi, uning yuridik tabiati hamda tartibga solish ahamiyati nuqtayi nazaridan muallif fikrlarini yoritib o`tadi.

So`nggi o'n yilliklar butun dunyo miqyosida raqobat to'g'risidagi qonunlarni (ular trestlarga qarshi yoki monopoliyaga qarshi qonunlar deb ham ataladi) yanada rivojlantirish va amaliyotga kiritish davri bo'ldi.

Sobiq sotsialistik lagerning parchalanib ketishi oqibatida Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyoning ko'pchilik mamlakatlari raqobat siyosatining negizi hisoblangan bozor iqtisodiyoti tamoyillarini joriy qila boshlagan bir vaqtda, bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar ham bir joyda to'xtab qolmay, amaliyotda foydalanilayotgan monopoliyaga qarshi qonunchilikka o`zgartirishlar kiritib bordilar. Hozirgi kunda dunyoning 100 dan ortiq mamlakatlarida monopoliyaga qarshi qonunchilik tizimi mavjuddir.[1]

Joriy huquq sohalaridan farqli o'laroq, raqobat huquqi o'z yondashuvi, o'z himoya doirasi (tartibga soluvchi ijtimoiy munosabatlar), umumiy olib aytganda, o'z manerasiga ega bo'lgan, 1990-yillardan tokim hozirga qadar nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo bo'yicha sezilarli o'zgarish yasay olgan kenja huquq sohalaridan biridir. Ammo, qiziq tomoni shundaki, raqobat huquqining diqqat markazida bo'lgan obyekti savdo munosabatlari kabi qadimiy hamda har sohada, har tarmoqda mavjud, inkor etib bo'lmaydigan tabiiy hodisadir.

Raqobat muhitning mavjud bo'lishi jamiyatdagi munosabatlarning balans harakatini ta'minlasa, aksincha holati esa salbiy vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Ko'pgina adabiyotlarda, iqtisodiy kategoriya sifatida qaraladigan hamda izlanish olib borilgan raqobat nazariyasi hozirgi kunga kelib, huquqiy bilim sifatida ham o'z ko'lamini kengaytirib bormoqda, ammo bu orqali yaqin davrga qadar raqobat tushunchasi huquqiy sohada mavjud bo'lmagan degan xulosadan yiroq bo`lishimiz lozim, chunki jamiyatda qanaqa ijtimoiy munosabat mavjud bo'lmasin, albatta, huquqiy jihatdan tartibga solinishga muhtoj bo'ladi (ayrim ijtimoiy munosabatlar bundan mustasno), shu jumladan, raqobat va u bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar ham.

Raqobat huquqining yuridik atmosferasiga kirar ekanmiz, avvalo, uning huquqiy tarmoq ekanini isbotlovchi, tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatlariga to'xtalib o'tmog'imiz lozimdir.

2012-yil 6-yanvardagi O'RQ–319-sonli O'zbekiston Respublikasining "Raqobat to'g'risida"gi qonuni, raqobat muhitini tartibga soluvchi fundamental yuridik hujjat hisoblanib, ushbu hujjatning qabul qilinishi sohanining rivojlanishi uchun katta ahamiyat kasb etdi. Qonunning 4-moddasiga ko'ra, raqobat – xo'jalik yurituvchi subyektlarning (raqobatchilarning) musobaqalashuvi bo'lib, bunda ularning mustaqil harakatlari ulardan har birining tovar yoki moliya bozoridagi tovar muomalasining umumiy shart-sharoitlariga bir tomonlama tartibda ta'sir ko'rsatish imkoniyatini istisno etadi yoki cheklaydi.

XX asr iqtisodiyotni erkinlashuvi, bozorlarning ochilishi va tovarlar hamda

xizmatlarni tarqatish va taqsimlashda ko‘pchilik rivojlangan mamlakatlar davlat boshqaruviga emas, balki bozor kuchlariga suyana boshlanishiga guvoh bo‘ldi. Raqobat siyosati iqtisodiy erkinlikni rag‘batlantirish, ba’zida esa mustaqil xaridorlar va sotuvchilar o‘rtasida raqobatni talab qilish yo‘li bilan qo‘llab quvvatlandi.

Raqobat huquqiy munosabatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan qonunlar asosan ikkita, ammo bir-biriga bo‘g‘liq bo‘lgan konsepsiyalarga asoslanadi: **bozor hukmronligi** va **bozorda ustun mavqega ega bo‘lish**.

Amaliyotda ko‘pgina raqobat siyosatining shakllari yoxud yetkazib beruvchilarni bozor hukmronligini amalga oshirishga to‘sqinlik qilish yoxud ustun mavqeni suiste’mol qilishini to‘xtatib turish hamda oldini olishga qaratilgandir.

Bunday holat bozor hukmronligini amalga oshirish iqtisodiy samaradorlik bilan bir-biriga to‘g‘ri kelmasligi, ustun mavqega ega bo‘lish esa yetkazib beruvchiga savdo-sotiq yo‘lida xususiy to‘siqlarni yuzaga keltirishga, raqobatni cheklashga va boshqa tomonlarni iqtisodiy erkinligi va faoliyat ko‘rsatishiga imkon yaratadi. [2]

Bozor hukmronligi iqtisodiy bozorlarning nisbiy hajmi (bozor ulushi) va tuzilmasiga, ya’ni o‘zaro raqobatlashuvchi yetkazib beruvchilar soniga, savdo-sotiqni amalga oshirishda mavjud bo‘lgan juddiy to‘siqlar, tovarni o‘rnini bosuvchisi mavjudiligiga bog‘liq bo‘ladi.

Ustun mavqega ega bo‘lish yetkazib beruvchilarni absolyut hajmiga, uni buyurtmachilar va shaxsiy yetkazib beruvchilari bilan aloqalariga, shuningdek, uni savdo bo‘yicha hamkorlarini iqtisodiy ahvolini bilish qobiliyatiga bog‘liqdir. Bozor hukmronligi konsentratsiyasi va samaradorligiga asoslanadigan raqobat to‘g‘risidagi qonunlar iste’molchilarni farovonligini ko‘zlagan holda yuzaga keladi. Aksincha, ustunlik konsentratsiyasiga asoslangan qonunlar raqobat jarayonini emas balki raqobatchilarni himoyalashga xizmat qiladi.[3]

Raqobat to‘g‘risidagi qonun uchta sohaga kirib boradi, ya’ni: biznesni amalga oshirish usuliga, iqtisodiy bozorlar tuzilmasiga va xo‘jalik yuritish usullariga. O‘rganib chiqilgan qonunchiliklar o‘rtasida harakatlanishni o‘zining bozordagi ustun mavqeini suiiste’mol qiluvchi, yoxud savdo-sotiqni cheklovchi, raqobatni susaytiruvchi man qilingan shakllarini oluvchi o‘zini tutish qoidalari mazmunan bir-biriga yaqinligi bilan ajralib turadi.

Raqobat bilan bog`liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga yo`naltirilgan qonunlarning barchasi (nafaqat miliy balki xorij davlatlarining qonunchiligini ham hisobga olganda) to`rtta asosiy harakatlar (faoliyatlar) natijasida zarar yetishi mumkin bo`lgan sog`lom raqobatni himoya qilishga mo`ljallangan:

1. Raqobatga qarshi bitimlar va kelishib qilingan harakatlar, jumladan kartel bitimlar, shuningdek bir nechta korxona, shaxslarni raqobatni cheklashga qaratilgan ataylab yoki ataylab qilmagan harakatlari, bitimlari;

2. Bitta yoki bir nechta korxonalar tomonidan o‘z ustun mavqeyini, bozor hukmronligini suiiste’mol qilishi;

3. Insofsiz raqobat;

4. Bozor konsentratsiyasi, jumladan korxonalarni qo‘shib yuborish bo‘yicha bitimlar yoki korxonalarni faoliyati ustidan nazorat olib borish bo‘yicha mulkiy (odatda paylar yoki aksiya paketlarini ulushlar orqali va boshqa) huquqlar berish;

Raqobat huquqining tartibga solish nuqtayi nazari yo`naltirilgan asosiy jihatlardan biri, yuqorida aytib o‘tilganidek, barcha davlatlar qonunchiligida uchraydigan, ustun

(monopol) mavqeni suiiste'mol qilish holatidir.

Davlatlar qonunchilik nazariyasida ustun mavqe atamasi bilan birdek, *dominant mavqe, hukmronlik holati* kabi atamalarning o'zaro alternativ qo'llanganligini ko'rish mumkin.[4]

Hukmronlikni suiiste'mol qilish – bu bozor raqobatiga va pirovard farovonlikka zarar yetkazish hamda o'z manfaatlarini ta'minlash uchun ustun bozor kuchidan (ustun mavqedan) foydalangan holda, bir tomonlama amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, deb qaraladi ko'pgina raqobat huquqi olimlari fikrlarida.

O'zbekiston Respublikasining "Raqobat to'g'risida"gi qonunning 6-moddasi bergan ta'rifga ko'ra, ustun mavqe tovar yoki moliya bozorida xo'jalik yurituvchi subyektning yoxud shaxslar guruhining raqobatlashuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarga bog'liq bo'lmagan holda unga o'z faoliyatini amalga oshirish va raqobatning holatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish, tegishli bozorga boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarning kirishini qiyinlashtirish yoxud ularning iqtisodiy faoliyat erkinligini boshqacha tarzda cheklash imkoniyatini beradigan holatidir.

Shu o'rinda xorij davlatlarida mavjud ustun mavqega berilgan ta'riflar bilan tanishsak:

AQSh

Ushbu davlat qonunida shunga o'xshash ustun mavqe degan ta'rif keltirilmagan. AQSH yurisprudensiyasida ishlatiladigan o'xshash tushuncha – monopol (yoki bozor) hukmronlik qonun matnida yo'q bo'lsada, Oliy Sud tomonidan belgilangan (AQSH-Dyu-Pont, 1956): Monopol hukmronlik – bozor narxlarini yoki raqobatni nazorat qiladigan hukmronlikdir deb keltirib o'tilgan.

YeI

Qonunda aynan ta'rif berilmagan, Yevropa Komissiyasi singari Yevropa Sudi diqqat e'tiborni korxonani bozorda erkin harakatlanishi natijasida mustaqil xatti-harakatlarni amalga oshirish qobiliyatiga qaratadi. "Kontinental Ken" ishini [5] ko'rib chiqishda Komissiya bozor hukmronligini mustaqillik va narx ustidan hukmronlik sifatida tavsiflagan.

Korxonalar ustun mavqega ega bo'ladilar, qachonki ular mustaqil tarzda harakatlanish va o'zlarini raqiblari, xaridorlar yoki yetkazib beruvchilarni harakatlarini hisobga olmagan holda harakatlana olsalar. Ular o'zlarining bozordagi ulushlariga qarab, yoki birgalikdagi ulushiga qarab, yoxud texnologik bilimlari, "xom-ashyosi" yoki kapitali mavjudligi sababli ko'rilayotgan tovarlar (ximatlar)ni sezilarli qismi uchun narx belgilash yoki ishlab chiqarish yoki sotishni nazorat qilish kuchiga ega bo'ladilar.

"United Brends" ishini [6] ko'rib chiqishda Yevropa Sudi "ustun mavqega"ga ta'rif berdi va ko'pchilik hollarda undan foydalanib keladi.

Ushbu maoddada (Shartnomaning 82-bandi) qayd etilgan "ustun mavqe" korxonaga o'zining raqiblari, xaridorlar va nihoyat iste'molchilardan qat'iy nazar, o'ziga berilgan huquqdan foydalangan holda relevant (tegishli) tovar bozorida samarali raqobatni oldini olishga to'sqinlik qilishda korxona foydalanadigan iqtisodiy kuchlar pozitsiyasiga taalluqlidir.

"Hoffman-La-Roche" ishini [7] ko'rib chiqishda Yevropa Sudi ushbu ta'rifni yanada rivojlantiridi.

Rossiya

Rossiya tovar bozorlarida ustun mavqeni aniqlash mezoni moliya bozorlari ta'rifidan farqlanadi. Ta'rif shuningdek, yirik korxonalarni ulushini hisoblash orqali jamoa ustunligiga misollar keltiradi. Ta'rifning

boshqa kuchli tomoni shundaki, bozordagi ulushi katta bo‘lgan hollarda ham, korxonaga ustun mavqeni rad etishiga imkon beradi, bu xalqaro standartlar talablariga javob beradi.

Ustun mavqe - tovar bozorida yoki bir birining o‘rnini bosadigan tovarlar bozorida(keyinchalik-ma’lum bozorda) xo‘jalik yurituvchi subyektning yoki bir nechta xo‘jalik yurituvchi subyektlarni o‘ziga (ularga) tegishli tovar bozorida tovar muomalasini umumiy shartlariga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatish, boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bozorga kirish erkinligini qiyinlashtirish yoki ularni bozordan chiqarib tashlashni iqtisodiy faoliyat erkinligini boshqacha tarzda cheklash imkoniyatini beradigan mavqe.

Yaponiya

Yaponiyaning monopoliyaga qarshi qonuni ustun mavqeni taqiqlash, savdo-sotiqni va insofsiz savdo usullarini cheklash, iqtisodiy hokimiyatning haddan ziyod bir joyda to‘planishining oldini olishga qaratilgan qoidalarni o‘zida mustahkamlagan. U ishlab chiqarish, sotish, narxlar, texnologiyalar va boshqalarni noto‘g‘ri cheklashni bartaraf qilish, shuningdek tadbirkorlik subyektlarining noqonuniy manfaatlarda qo‘shilib ketishi, birlashishiga yo‘l qo‘ymaslikka xizmat qiladi. Mazkur qonun tadbirkorlarning ijobiy tashabbusini rag‘batlantirib, ularning ishdagi faolligini oshirish orqali erkin va haqqoniy raqobatni qo‘llab-quvvatlashga, bandlikni ta’minlanishiga va aholining real daromadini ko‘paytirishga, buning natijasida iqtisodiyotni demokratik tarzda va sog‘lom rivojlanishini, shuningdek iste’molchilarning manfaatlarini qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi.[8]

Germaniya

GFR “Raqobatni cheklashga qarshi” Qonunida ustun mavqega berilgan ta’rif ham, ustun mavqening mavjudligiga asos sifatida ham korxonaning moliyaviy hukmronligidan foydalaniladi. Ta’rif shuningdek jamoa ustunligini ham hisobga oladi.

Xo‘jalik yurituvchi subyekt ma’lum bir tovarni yoki tijorat xizmatini yetkazib beruvchi yoki sotib oluvchi sifatida ustun mavqega ega bo‘lsa, *u raqobatchilarga ega emas yoki raqobatlashishga tortilmagan* yoki *raqobatchilarga nisbatan sezilarli bozor pozitsiyasiga ega* deb qaraladi.

Ushbu maqsadda uning bozor ulushi, moliyaviy hukmronligi, xom-ashyo resurslaridan yoki bozorlardan foydalanishi, uni boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan aloqalari, boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarni bozorga kirishi uchun to‘siqlar, ushbu qonun chegarasida yoki uni ta’sir doirasidan tashqarida xo‘jalik yurituvchi subyektlarni haqiqiy yoki potensial raqobatlashni shakllantirishi, uni o‘z tovarlari va tijorat joylashtirish imkoniyatlari, hamda bozorni qarama-qarshi tomonlarini boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarga o‘tkazish imkoniyatlari hisobga olinadi. [9]

Qolaversa, *ikki va undan ortiq xo‘jalik yurituvchi subyekt ustunlikka ega bo‘ladi*, qachonki ularni o‘rtasida ma’lum tovarlar yoki tijorat xizmatlariga nisbatan sezilarli raqobat bo‘lmasa va ular birgalikda taklif shartlarini qondirsalar.

Shuningdek, *xo‘jalik yurituvchi subyekt ustunlikka ega bo‘ladi*, qachonki uning bozor ulushi 1/3 ortiq bo‘lsa.

Bir nechta xo‘jalik yurituvchi subyekt ustunlikka ega bo‘ladi, agarda ular

1. uchta va undan kam xo‘jalik yurituvchi subyektni bozordagi birgalikdagi ulushi 50% yetsa, yoki

2. 5 ta yoki undan kam xo‘jalik yurituvchi subyektni bozordagi birgalikdagi ulushi 2/3 yetsa.

Raqobat harakatlaridan farqli ovlaroq, firmaning xatti-harakatlari bozor kuchidan suiiste’mol qilinishini aniqlash, raqobat siyosatining eng murakkab va ziddiyatli

yonalishlaridan biridir. Raqobat bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi normativ hujjatlar, odatda, dominant xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan bozorda mavjud ustun kuchini suiiste’mol qilish yoki hukmron bo‘lmagan firmalarning bozorlarni monopollashtirishga urinishlarini taqiqlovchi qoidalarni o‘z ichiga oladi. [10]

Hukmronlik qoidalarini buzadigan maqbul xatti-harakatlar va xatti-harakatlar o‘rtasidagi farqni ajratish ko‘pincha qiyinchilik tug‘diradi. Ko‘pgina davlatlar qonunchiligida ustunlik yoki katta bozor kuchini aniqlash uchun raqamli asosda bozor ulushining aniq chegaralari begilanmagan, ba’zi yurisdiksiyalarda esa aksincha, hukmronlik haqidagi taxminiy belgilar bozor ulushlari (masalan, Xitoy , Koreya, shu jumladan milliy qonunchilikda ham) hisobidan kelib chiqadi.

Tovar bozorida dominant pozitsiyaning yuzaga kelishi milliy qonunchilikda o‘ziga xos me’zonlarning mavjud bo‘lishi orqali ta’min etiladi.

Tovar bozorida qaysi xo‘jalik yurituvchi subyekt yoki shaxslar guruhi tovarining ulushi:

1) ellik va undan ortiq foizni tashkil etsa;

2) o‘ttiz besh foizdan ellik foizgacha hajmda bo‘lib, bunda quyidagi shartlar:

xo‘jalik yurituvchi subyektning tovar bozoridagi ulushi kamida bir yil mobaynida barqaror bo‘lib turishi;

tovar bozorida boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarga (raqobatchilarga) tegishli ulushlarning nisbiy miqdorda bo‘lib turishi;

ushbu bozorga yangi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning (raqobatchilarning) kirishiga imkoniyat bo‘lishi shartlari belgilangan bo‘lsa, shu xo‘jalik yurituvchi subyektning yoki shaxslar guruhining mavqeyi ustun mavqe deb e’tirof etiladi. [11]

Qonunda firmalar tomonidan bozorda ustun mavqeini suiiste’mol qilish taqiqlanadi, ammo firmalarning ustun mavqega ega bo‘lishi taqiqlanmaydi. Dominant holatlarini suiiste’mol qilishni isbotlash uchun me’zonlarning bo‘lishi juda muhim, ammo ularning maqbul ravishda ishlashi va samara berishi yanada muhimroqdir.

Hozirgi paytda bozordagi tovari (ish, xizmati)ning ulushi 50% va undan ko‘pni tashkil etadigan xo‘jalik yurituvchi subyektning mavqeyi ustun deb hisoblanadi. Biroq xo‘jalik yurituvchi subyektning bozordagi ulushi 50% va undan ortiq bo‘lgani bilan uning mavqeyi ustun deb e’tirof etilmasligi ham mumkin. Buning uchun xo‘jalik yurituvchi subyekt raqobatga salbiy ta’sir ko‘rsatmayotganligini asoslab berishi lozim.

Bozordagi ulushi 35% dan 50% gacha bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subyekt ustun mavqega ega bo‘lmaydi. Biroq monopoliyaga qarshi davlat organi tomonidan mazkur holat ustun mavqe deb e’tirof etilishi ham mumkin. Bunda xo‘jalik yurituvchi subyektning bozordagi ulushining barqarorligi, bozordagi raqobatchilarga tegishli ulushlarning miqdori, mazkur bozorga yangi raqobatchilarning kira olishlari va boshqa mezonlar inobatga olinadi. 35% gacha bo‘lgan ulush esa ustun mavqe holatini vujudga keltirmaydi. [12]

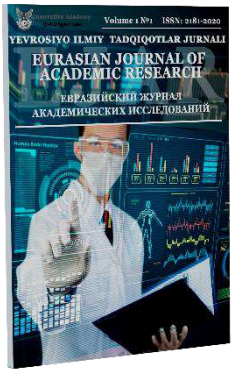
Ustunlik strategik iqtisodiy samaradorlikni raqobat siyosatini asoslash sifatida to‘ldiradi. Ba’zi bir olimlar va siyosatni ishlab chiquvchilar, bozor hukmronligi va iqtisodiy samaradorlik raqobat to‘g‘risidagi qonuning asosiy bazasi bo‘lmasligi kerak degan fikrdalar. Iqtisodiy hukumat konsentratsiyasini demokratiyaga qarshi sifatida ko‘riladi, raqobatlashuvchi bozor tuzilmalarini qo‘llab-quvvatlashda va kichik korxonalarni himoya qilishdan olinadigan foyda esa samaradorlikni yo‘qotishdan yuzaga keladigan barcha yo‘qotishlarni qoplaydi deb ko‘riladi.

Savdo-sotiqni erkinlashuvi samarali raqobat siyosatini o‘zgartiradi, sababi ko‘pgina holatlarda erkin savdo-sotiq bozorning raqobat tuzilmasida unchalik aniq namoyon bo‘lmaydi va bozorda samarali faoliyat ko‘rsatishni rag‘batlantirmaydi. Shuning uchun, raqobat siyosati va savdo-sotqni erkinlashuvini muqobil siyosatga qo‘shimcha sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Moritz Lorenz. An introduction to EU competition law. – Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York. 2013. – P.428.
2. 4.1.2 of the Merger Assessment Guidelines of the UK Office of Fair Trading and Competition Commission, CC2 revised and OFT 1254, September 2010, available at www.competition-commission. org.uk.
3. Moritz Lorenz, An introduction to EU competition law, 2013, Chapter 7: The limitations of the market mechanism, p.23. Smith and King, ‘Does Competition Law Adequately Protect Consumers?’, European Competition Law Review, 28 (2007)
4. https://ec.europa.eu/competition/speeches/text/sp2018_11_en.pdf
5. James D. Hurwitz, The Impact of the Continental Can Case on Combinations and Concentrations within the Common Market, 25 Hastings L.J. 469 (1974)
6. Margaret H. Fitz Patrick, United Brands Company v. Commission of the European Communities: Window to Price Discrimination Law in the European Economic Community, 1 Nw. J. Intel L. & Bus. 338 (1979)
7. https://competition.cyrilamarchandblogs.com/tag/hoffmann-la-roche-case/
8. Competition Law in Japan. Abstract of Doctoral Thesis by Simon Vande Walle and Tadashi Shiraishi. University of Tokyo. 2015. p.34.
9. Competition Law in Germany. Watson, Farley and Williams 2014. Guide book. Published by Hamburg Publishing house.
10. https://www.oecd.org/competition/abuse/
11. 2012-yil 6-yanvardagi O‘RQ–319-sonli O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi qonun
12. Mualliflar jamoasi. Raqobat huquqi. Darslik. – T.: TDYU nashriyoti, 2017. bet.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

VIRTUAL ARBITRAL HEARINGS IN UZBEK AND INTERNATIONAL LEGISLATION

Sayyora Makhmudova [1]

[1] Student at Tashkent State University of Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742189

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Virtual, remote hearings, international arbitration, alternative dispute resolution (ADR), online dispute resolution (ODR), TIAC Rules, SIAC Rules, SCC Rules, the Covid-19 pandemic, Tashkent Law Spring, revolution.

ABSTRACT

Recent achievements and issues related to online arbitration have been provided in this article. This article also reports theoretical and practical significance of newly adopted Law of the Republic of Uzbekistan on International commercial arbitration and opportunities for foreign investors. Special attention is paid to the role of virtual arbitration court in order to diminish volume of international disputes in pandemic period. Moreover, available drawbacks of remote hearing and testimony have been thoroughly discussed.

INTRODUCTION

"Once a new technology rolls over you, if you are not part of the steamroller, you are part of the road. "

Stewart Brand

The faster interstate relations progress the more need for dispute settlement emerges. In turn, this phenomenon requires another methods to resolve the dispute unlike national courts since a foreigner is unwilling to bring the disputable issue to national courts owing to lack of confidence for them. In order to satisfy these needs, alternative dispute resolution (ADR) is regarded the most effective way to reach the desired settlement.

As might be expected, with the sudden onset of COVID-19 and related confinement measures imposed by many states, impending implications have made impossible to be present in courtroom triggering virtual proceedings. International arbitration hearings globally was nearly to cancel such hearings until a later date. However, the solution was remotely using online video platforms. Whereas many arbitration practitioners were aware of holding procedural hearings by telephone or videolink, the thought of holding a completely remote merits hearing was unheard of.

Implementing technological advances into dispute settlement has both advantages and disadvantages which have not been not mentioned in legislations but defined in litigations.

MAIN PART

Since technology is developing rapidly, most fields are ‘affected’ by it, even litigation proceedings. As a result, athough in-person hearings are generally deemed to be important

for effective communication between participants, arbitration hearings which are ordinarily held in person are likely to be held virtually. Inspite of the fact that sufficient opportunities are availabile in online coutroom, there still exist inconviniences and drawbacks in screen-based conferences. However, some arbitrators may use virtual hearing as an emergancy method when there is no any other option to hold the procedings due to pandemic period or incapacity to show up in person. Many arbitration rules either expressly provide for, or at least leave open, the possibility of dealing with matters "remotely" through the use of technology, including video hearings and telephone hearings.

Before analysing international rules on arbitration, it should be clarified that the difference between two notions: seat of arbitration and form of hearing. However, it is totally confusional to differentiate the meaning of seat of arbitration (geographical place) that parties have agreed in advance, and form of proceedings. It is because that online court makes both seat of arbitration and form of hearing be virtual. As a confimation of the abovementioned views, some of the key provisions are provided below.

1.8 of the Attachment 1 of the TIAC Rules provides that the emergency arbitrator must as soon as possible, but in any case within two working days from the date of appointment, establish a schedule for considering an application for the provision of emergency security for the claim. Such a schedule provides each Party with a reaonable opportunity to be heard, but *may provide for proceedings by teleconference or videoconference* or in the form of written submissions as alternatives to a formal hearing.

Article 25.2 of the Law of the Republic of Uzbekistan on International commercial arbitration (concerning Seat of arbitration) which is not yet in force, does not directly address video hearings but exclude them considering unless the parties have agreed otherwise, the Arbitral Tribunal may meet *at any place which is appropriate for holding consultations between its members, hearing witnesses, experts or parties, or inspecting goods, other property or documents*. Article 40 (concerning Oral hearings) represents that considering any agreement of the parties, the Arbitral Tribunal will decide whether to conduct an oral hearing for the presentation of evidence or oral argument, or to conduct proceedings only on the basis of documents and other materials.

Article 24.4 of the ICC Rules represents that case management conferences may be conducted through a meeting *in person, by video conference, telephone* or *similar means of communication* where in-person attendance is not essential.

According to Article 19.2 of the LCIA Arbitration Rules 2020, the Arbitral Tribunal shall organise the conduct of any hearing in advance, in consultation with the parties. The Arbitral Tribunal shall have the fullest authority under the Arbitration Agreement to establish the conduct of a hearing, regarding its date, duration, form, content, procedure, time-limits and geographical place (if applicable). As to form, *a hearing may be held in person, or virtually by conference call, videoconference or using other communications technology* with participants in one or more geographical places (or in a combined form)[1].

Rule 19.3 of the SIAC Arbitration Rules 2016 allows for the Tribunal to hold at least the initial preliminary hearing "*in person or by any other means*". As such Rule 24 of the SIAC Arbitration Rules 2016 (concerning "Hearings") does not directly mean the issue of video hearings, but does not exclude them.

Article 32 of the SCC Arbitration Rules 2017 (concerning "Hearings") does not

directly mean video hearings, but does not exclude them.

Rule 32 of the ICSID Arbitration Rules (concerning "The Oral Procedure") does not directly state video hearings, but does not exclude them.

However, Article 39.7 of the RAC Arbitration Rules (as amended January 21, 2019 January) directly addresses that the oral hearings may be conducted *via tele- or videoconferencing*.

As provided above that most of the arbitration rules do not exclude virtual hearings using currently available videoconferencing technology. The observed increase in legislation concerning using technology in arbitration proceedings is due to the Covid-19 pandemic which has made impossible to appear at an appointed place at a right time. But videoconferencing via computer monitors or screensfalls have come to the stage despite the shortage of providing the rich interactive experience of in-person hearings. Participants in videoconferences may find it difficult to "connect" with other participants, a video camera may not express all of the mannerisms and demeanor of witnesses, and witnessestend to modify their behaviour to fit within the video boundaries. And, of course, videoconferencing can still suffer from technical glitches.

Many arbitration practitioners thought that Online Dispute Resolution (ODR) was not ready for use in the arbitration sector after the failure of the first experiment (the Virtual Magistrate program) in 1999. However, the coronavirus pandemic has dramatically affected the business and social activity, in particular, the area of international arbitration that related organizations have adopted special rules and guidelines for the parties and their counsel in order to encourage them to conduct their hearings online. As for an example, The Singapore International Arbitration Centre SIAC advises its users to make any inquiries or submissions electronically, as SIAC is fully operational and working remotely. According to the SIAC guidance, provision of the need to implement measures ensuring the security and confidentiality of the hearing is utmost important. The Stockholm Chamber of Commerce (SCC) also started to offer its online case management tool to parties to use free of charge during the COVID-19 pandemic which is stated as revolution in arbitration in Kluwer Arbitration Blog [2]. In connection with the above, one of the parts of the II International Legal Forum "Tashkent Law Spring" has been devoted to the ADR namely mediation and arbitration during the period of coronavirus restrictions. Moreover, one of the topical issues discussed has been appropriate dispute resolution for the infrastructure sector[3]. Thus, it can be summarized that legal relationships exist first, and then regulative measures will be adopted. As it has been apparent from the current pandemic period, some alternative forms of dispute settlement ought to be stated in arbitration rules inspite of several drawback like lack of confidentiality, unfair witness testimony, time zone difference, etc.

CONCLUSION

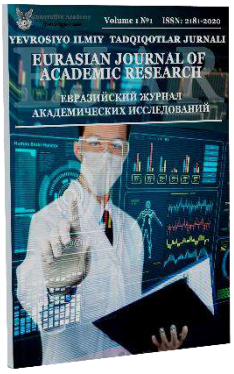
To conclude, mankind has experienced a real dilemma whether to use another method in dispute settlement other than in-person participation or to postpone appointed arbitral proceedings. It is obvious from the above that alternative dispute settlement is a commonly prefered way by many to resolve their dispute requiring regular amendments to both substantive and procedural rules of arbitration. Unlike state courts, it is preferable that ADR ought to have several options to offer regarding the form of arbitral procedure as parties know arbitration as an alternative method to prioritize parties' preferences. As it is analysed from the above that not in all arbitration rules,

possibility of virtual arbitral proceedings is mentioned which parties may set an objection for the Tribunal later on blaming for any inconviniences occurred during tele- or videoconferencing. In terms of Uzbek Arbitration Law, it can be stated that there exist same uncertainty in the use of remote communication in proceedings, and therefore, it is recommended that Arbitration Rules should include a clear clause which refers the use of virtual hearings if necessary.

References:

1. 1.8 of the Attachment 1 of the TIAC Rules
2. Article 25.2 of the Law of the Republic of Uzbekistan on International commercial arbitration
3. Article 24.4 of the ICC Rules
4. 19.2 of the LCIA Arbitration Rules 2020
5. Michael Ostrove/Kate Brown de Vejar/Ben Sanderson/Peter Anagnostou 'Online Arbitration Hearings' September 2020. page 5. file:///C:/Users/user/Downloads/Virtual%20Hearings%20report%20%20September%2020%20updateV6.pdf
6. Rule 19.3 of the SIAC Arbitration Rules 2016
7. Article 32 of the SCC Arbitration Rules 2017
8. Rule 32 of the ICSID Arbitration Rules
9. Article 39.7 of the RAC Arbitration Rules (as amended January 21, 2019 January)
10. Maxi Scherer/Niuscha Bassiri/Mohamed S. Abdel Wahab, International Arbitration and the COVID-19 Revolution. ISBN 9789403528458, 2020 https://www.kluwerarbitration.com/book-toc?title=International+Arbitration+and+the+COVID-19+Revolution&_ga=2.63034799.1457864375.1619936714-1506151162.1619936714
11. "Mediation and Arbitration during the coronavirus restrictions" 10.04.2021. https://tashkentlawspring.uz/article/118

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ISSUES OF REGISTRATION OF POWERS OF A REPRESENTATIVE IN THE CIVIL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Mamadiev Abror Abdurakhmon ugli [1]

[1] Master's student of TSUL

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742191

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

power of attorney, attorney, decision, attorney's certificate, legal representative (5).

ABSTRACT

This article analyzes the issues of formalization of the powers of representatives in civil procedural law, the confirmation of their powers in court and the scope of documents required for the confirmation of powers. The basics of the documents confirming the powers of the representative in the procedural and substantive legislation were discussed, and suggestions and recommendations were made to improve the registration of representative activities in the legislation.

The inability of the parties to civil proceedings to participate directly in the case or the need for qualified legal assistance from a representative requires that the activity be carried out through a representative. As long as they operate through the institution of representation in civil proceedings, the law requires that their activities be properly documented and that a representative be involved. In this case, the relevant procedure is a procedure that is mandatory for all persons engaged in representative activities, established by law.

When applying to the court in civil cases, whether they are a legal representative or a contractual representative, they must submit to the court the documents confirming the authority of the representative in the form of a statement of claim, application, complaint.

Since the lists of documents to be attached are regulated on the basis of legislative norms, the court does not have the right to request other documents from them in the process of viewing the work materials. One of these documents is the power of attorney:

According to Article 68 of the Code of Civil Procedure of the Republic of Uzbekistan, the powers of the representative must be specified in the power of attorney issued and executed in accordance with the law [1]. From this norm we must not conclude that the power of attorney alone is a document confirming the authority of the representative. A power of attorney is a general requirement for all contractual representatives. Depending on who issues them and to whom they are issued, we can see that the order of registration and the form of documents confirming the authority will change.

Articles 134, 139-141 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan specify the procedure for issuing and issuing a power of attorney.

Power of attorney issued by citizens is certified by notaries or other officials authorized to perform notarial acts [2].

Full or partial refusal of the contract representative from the requested claims, change of their basis or subject matter, increase or decrease in the amount, recognition of the

plaintiff's claims, consent, conclusion of an agreement or mediation agreement on the implementation of the media procedure, transfer of authority to another person (power of attorney to another person), complaint against a court document, the authority to receive the collected property or money must be specifically specified in the power of attorney issued by the representative in each specific case.

Representatives of public administration bodies, officials shall act on the basis of a power of attorney signed by the head of the relevant body or official.

The power of attorney issued on behalf of the organization is signed by the head of the organization and the signature is confirmed by the seal of the organization (if any).

The heads of the organizations shall submit to the court documents confirming their official positions or powers [3].

The issue of the commissioning of representatives shall be resolved by the judge during the preparation of the case for trial, which shall be specified in the ruling issued in accordance with Article 204 of the Code of Civil Procedure of the Republic of Uzbekistan. If the request to hire a representative is made at the court session, the issue shall be resolved by issuing a ruling, which shall be recorded in the minutes after hearing the opinion of other persons involved in the case.

Separately from the appeal (Cassation) can not be appealed, since it does not prevent the person from taking part in the court as a representative (refusal to participate) on the grounds that he did not interfere with the further movement of the case.

Documents authorizing the employment of legal representatives include:

documents confirming the fact of birth of the child from the relevant parents, adoption;

decisions on the appointment of a guardian or trustee, custodian of the inherited property.

In order to allow certain representatives to work under the contract, the law requires the court to provide other documents in addition to the power of attorney, including:

for relatives of the principal - documents confirming the relationship between the principal and the representative;

for the head of a legal entity - a document confirming his position.

In order for a lawyer to start working, it is enough to present a lawyer's certificate and an order issued by the bar association, which gives the lawyer the right to defend the interests of the person seeking legal assistance in court[4].

In summary, the civil procedure legislation regulates the rules of registration of representative activities and the scope of documents confirming the powers in a more positive way. Only in the case of the participation of a lawyer in the case, it is considered expedient to cancel the issue of submitting to the court the warrant issued to him by the bar associations. The reason is that lawyers present a power of attorney to participate as a representative, along with a lawyer’s certificate, when they participate in civil proceedings. The power of attorney also contains the names of the persons specified in the order, and the status of the notarized power of attorney is also increased through the introduction of this operation.

References:

1. Code of Civil Procedure of the Republic of Uzbekistan.
2. Civil Code of the Republic of Uzbekistan.
3. Law of the Republic of Uzbekistan “On Joint Stock Companies and Protection of Shareholders’ Rights”. (New edition). Law of the Republic of Uzbekistan “On Limited Liability and Additional Liability Companies”. Law of the Republic of Uzbekistan “On Private Enterprise”.
4. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated May 14, 2010 “On the application by courts of the rules of civil procedure legislation on representation”.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

THE IMPORTANCE OF ESTABLISHING PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT BODIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Hosilova Shahnoza Abdumomin qizi [1]

[1] Tashkent State Law University, Master of Public Administration Law

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742197

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Public oversight, Public Chamber, open budget, open justice

ABSTRACT

This article examines the issues of ensuring the transparency of government agencies, strengthening them through legislation, legal and economic regulation of the system of public control, the creation of a systematic and effective mechanism for monitoring the adoption and implementation of legislation by government agencies, its theoretical and legal aspects. devoted to analysis. The article provides scientifically based and practical proposals for improving the reforms in the system of public control, the implementation of the legal framework for the full implementation of the system.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ЎРНАТИШ АҲАМИЯТИ

Ҳосилова Шаҳноза Абдумўмин қизи [1]

[1] Тошкент давлат юридик университети Давлат бошқаруви ҳуқуқи юналиши магистри

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Жамоатчилик назорати, Жамоатчилик палатаси, очиқ бюджет, очиқ адлия

ANNOTATSIYA

Мазкур мақола давлат органлари фаолияти очиқлигини таъминлаш, қонунчилик орқали мустаҳкамлаш, жамоатчилик назорати тизимини ҳуқуқий, иқтисодий жиҳатдан тартибга солиш, давлат органлари томонидан қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва ижро этиш устидан назоратни амалга оширишнинг тизимли ва самарали механизмини яратиш масалаларини, унинг назарий ва ҳуқуқий жиҳатларини ўрганиш ва таҳлил қилишга бағишланган. Мақолада жамоатчилик назорати тизимидаги ислоҳотларни такомиллаштириш, тизим фаолиятини тўлиқ амалга оширилишининг ҳуқуқий асосларини амалиётга жорий этиш бўйича илмий асосланган ва амалий аҳамиятга ега таклифлар берилган.

Қонунларнинг тўкис ишлаши кўп жиҳатдан фуқароларнинг ҳуқуқий онгига, жамоатчилик фикри кучига ҳам боғлиқ. Шу сабабли жамоатчилик назорати институтининг амалда ишлаши учун мамлакатимизда яшайдиган ҳар бир фуқаронинг сиёсий, ҳуқуқий ҳамда ижтимоий фаоллигини ошириш талаб этилади. Бунинг учун эса ҳар бир маҳалла, ҳар бир жамоа, оммавий ахборот

воситаларида жамоатчилик назорати хусусида доимий тарғибот ишларини олиб бориш талаб этилади.

Ўзбекистонда жамият ҳаётининг барча жабҳаларини эркинлаштириш, сўз ва матбуот эркинлиги, шунингдек, очиқлик ва ошкоралик тамойилларини чуқур қарор топтириш, давлат ҳокимияти идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш бўйича бошлаган ишлар ортга қайтмас тус олган.

Бунга мисоли сифатида Президент Шавкат Мирзиёев томонидан 2020-йил 16 апрель куни «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатасини ташкил этиш тўғрисида"ги фармон имзоланганлигини келтириш мумкин.

Фармонга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги **Жамоатчилик палатаси** ва ҳар бир ҳудудда унинг бўлимлари ташкил этилди.

Палатанинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- Фуқаролик жамиятининг ҳолати ва ривожланиш тенденциялари тўғрисида йиллик миллий маърузалар тайёрлайди;
- Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартириш ҳамда тузатишлар киритиш тўғрисидаги таклифлар беради;
- Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид ва жамоатчиликда алоҳида қизиқиш уйғотадиган ўта муҳим ва долзарб масалаларга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини кўриб чиқади;
- Давлат органларига қонунлар, турли соҳалардаги давлат дастурларининг ижроси ҳамда уларнинг ваколатларига кирадиган бошқа муҳим масалалар юзасидан тушунтириш бериш талабини юбориш ҳуқуқига эга.

Ушбу палата фаолиятидаги диққатни тортадиган жиҳати шуки, у кенг жамоатчилик номидан нафақат ички, балки ташқи сиёсатда ҳам ўз позитсиясига ега бўлади.

Давлат органи фаолиятининг очиқлиги нима учун керак? Бу давлат органига нима беради?

Давлат органининг очиқлиги, аввало, ҳисобдорлик учун керак. Яъни халқ давлат органига эмас, балки давлат органи халққа хизмат қилиши керак деган тамойилни тўлақонли амалга ошириш учун зарур. Одамлар у ёки бу ташкилот нима иш қилаётганини ва унинг фаолияти самарадорлигини билиб туриши керак.

Қолаверса, ҳеч қайси идора ўз ходимларини тўлиқ назорат қила олмайди. Шу сабабли муаммонинг ечими сифатида жамоатчилик назорати ва замонавий ахборот технологиялари қўлланилиши лозим. Яъни ҳар бир ходим, ўзининг фаолияти тўлиқ жамоатчилик назоратида эканлигини, айтилган ҳар бир гапи, ҳаракати минглаб нигоҳлар кузатувида эканлигини ҳис қилса, у ўз ўзидан ноқонуний ҳаракатлар ҳақида ўйлаб ҳам кўрмайди.

Бу борада ислоҳотларнинг энг муҳим босқичларидан бири - 2018 йилда қабул қилинган Президент қарори **[1]** бўлди.

2020 йилдан бошлаб Давлат бюджети ҳамда давлат мақсадли жамғармалари бюджетлари ахборотлар батафсил баён этилган, илғор халқаро стандартларга мувофиқ тайёрланган қонун билан тасдиқланиши йўлга қўйилди.

«Очиқ бюджет» ахборот портали ишга туширилди. Жорий йилда эса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони билан “Рақамли Ўзбекистон - 2030” стратегияси тасдиқланди.

Бундан кўзланган мақсад - давлат идоралари фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, интернет тармоғида очиқ маълумотларни, бошқа ахборотларни жойлаштириб боришни таъминлашдир.

Адлия вазирлиги тажрибасига тўхталсак. Адлия вазирлиги барча соҳадаги ислоҳотларнинг локомотивига айланишни мақсад қилган.

Вазирлик фаолияти ҳақида кенг жамоатчиликка мунтазам ахборот бериб бориш ва уларнинг ҳуқуқий маълумотларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга қаратилган “Очиқ адлия” дастури 2018 йилдаёқ ишга туширилган. Дастур 34 та чора-тадбирни қамраб олди.

“Очиқ адлия” ижтимоий дастури орқали видео-аудио ёзувга рухсат берилди. Яъни жисмоний ва юридик шахслар адлия органлари биноларида аудио-видео ёзиш мосламаларидан эркин фойдаланиши мумкин.

Шу йўл билан эътибордан четда қолаётган жиҳатларни, ўз вазифасини лозим даражада бажармаётган ходимларни аниқлаш бўйича жамоатчилик ёрдамидан фойдаланилмоқда.

Бунга мисол тариқасида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги халқ олдидаги масъулият ва ҳисобдорлик туйғусини тўлиқ англаган ҳолда 2019 йил учун бир йиллик фаолияти ҳақидаги ҳисоботни батафсил, кўргазмали тарзда омма эътиборига ҳавола этганлигини айтиш мумкин.

Очиқлик ва шаффофлик давр талаби экан, ҳар бир давлат ташкилоти жамоатчилик олдида ҳисобот бериши лозим!

Бугунги кунда эса, давлат бошқаруви ва ҳокимияти органларининг самарали фаолият юритишида жамоатчилик назорати омили жуда муҳим аҳамият касб этади. Давлат органлари раҳбар-ходимларининг қонунларга қатъий амал қилиб, ўз зиммаларидаги вазифа ва мажбуриятларини масъулият билан адо этишларида бу институтнинг таъсир доираси ниҳоятда юқори.

Шундай экан, жамоатчилик назоратини амалга оширишда, биринчи навбатда, барча фуқароларнинг, қолаверса, нодавлат ташкилотлар ва оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва ролини янада кучайтириш лозим. Бу борада бугун мамлакатда кечаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий жараёнларга нисбатан масъулият, ташаббускорлик, дахлдорлик ҳислари ҳар бир инсон онгида шаклланиши керак. Биз ҳар қандай қонунбузилиш ҳолатларига муросасиз бўлсак, мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатларига кўпчилик бўлиб баҳо берсак, ўз фикр-мулоҳазаларимизни эмин-эркин баён этсак, ана ўшанда чинакам қонун устуворлиги таъминланади.

Дарҳақиқат, жамоатчилик назорати ижтимоий адолатни қарор топтириш учун шахс, жамият ҳамда давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилади. Мазкур институт юртимизда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатлангани, балки давлат органлари фаолиятида устувор аҳамиятга эга эканлигини таъминлайди ва бунда жамоатчилик назоратининг мавжуд эканлиги сиёсий ҳокимиятнинг том маънода халқ қўлида бўлишининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Маълумки, давлат раҳбарининг 2018 йил 4 июлдаги Қарорига **[2]** кўра, давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашининг асосий вазифалари, функциялари, ваколатлари ва фаолиятини ташкил этиш тартиби белгилаб берилганди.

Унга асосан, жамоатчилик кенгаши давлат органи раҳбарининг қарори билан ташкил этилиши, у ўз ишини жамоатчилик асосида олиб бориши ҳамда доимий фаолият юритувчи маслаҳат кенгаш органи ҳисобланиши, унинг қарорлари тавсиявий хусусиятга эга ҳисобланиши назарда тутилганди.

Бироқ, орадан мана 1,5 йил ўтяптики, давлат органлари ҳузурида тузилган жамоатчилик кенгашлари фаолияти бугунги кун талаблари даражасида ташкил этилмаяпти. “Тараққиёт стратегияси” маркази томонидан олиб борилган мониторинг ишлари ва таҳлиллар натижаси бу каби жамоатчилик ишлари аксарият ҳолларда номигагина, расмиятчилик учун фақат қоғозда ташкил этилгани, реал ҳаётда уларнинг роли деярли сезилмаётганидан далолат бермоқда.

Ваҳоланки, Ҳаракатлар стратегиясида назарда тутилган чора-тадбирларга мувофиқ, қабул қилинган ва 2018 йил 13 апрель кунидан кучга кирган “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонун ижросини таъминлашда давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашларининг фаолияти самарадор бўлиши долзарб аҳамиятга эга.

Хусусан, ушбу Қонунда давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар; давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиш; жамоатчилик муҳокамаси; эшитуви; мониторинги; экспертизаси; жамоатчилик фикрини ўрганиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг, бошқа ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳисоботларини эшитиш каби жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг шакллари белгилаб қўйилган.

Бироқ, “Тараққиёт стратегияси” маркази томонидан ўрганишлар якунлари жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ушбу шаклларидан фойдаланиш ва натижаларга эришиш ишлари қониқарли эмаслигидан далолат бермоқда. Айниқса, жамоатчилик эшитуви, жамоатчилик мониторинги, жамоатчилик экспертизаси каби нормалар деярли фаолиятга жорий этилмаяпти. Шунингдек, маҳалла фуқаролар йиғинлари томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг, бошқа ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳисоботларини эшитиш амалиёти ҳанузгача йўлга қўйилмаган.

Қонунда давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг фаолиятига тааллуқли ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш учун нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва оммавий ахборот воситалари жамоатчилик эшитувларини ўтказишлари мумкинлиги белгиланган бўлса-да, бу норманинг ҳам амалиётда ишлатилиши ниҳоятда суст бормоқда. Жамоатчилик фикрини ўрганиш институтидан эса, фақатгина саноқли нодавлат ташкилотлар фойданишмоқда, холос.

Бундан ташқари, жамоатчилик назорати тизимида , шунингдек, унинг субъектлари ваколатлари ва фаолиятида еътиборга лойиқ ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Президентнинг 6181-сонли Фармонида **[3]** нодавлат нотижорат ташкилотларининг парламентда доимий вакили бўлиши кўзда тутилган.

Унга кўра, нодавлат нотижорат ташкилотларининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва унинг қўмиталари (комиссиялар) мажлисларида иштирок этувчи доимий вакили жорий этилади.

Доимий вакилнинг асосий вазифалари этиб қонун лойиҳалари ва қуйи палатанинг ваколатларига кирадиган масалалар бўйича муҳокамалар ва

йиғилишларда ижтимоий шериклик, таъсирчан жамоатчилик назорати механизмларини жорий қилишб, шунингдек, уларни амалиётга тўғри қўллаш, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ифода қилиш белгиланган.

Шунингдек, бугунги кунда маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига бозор ислоҳотларини амалга ошириш, тадбиркорликни рағбатлантириш, хусусий мулкни ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлаш, истеъмол бозорини тўлдириш, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, одамларнинг моддий фаровонлигини ошириш ва аҳолини кучли ижтимоий муҳофаза қилиш каби муҳим вазифалар қўйилган.

Юқорида таъкидлаб ўтилган вазифаларни бажариш борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлардан кўзланган натижаларга эришишда жамоатчилик назоратини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади. Жамоатчилик назоратини ўрнатишнинг зарурлиги энг аввало, коррупция, таъмагирлик, маҳаллийчилик, ўз вазифасини суистеъмол қилиш, фирибгарлик, одамлар онгини турли хил унсурлар билан заҳарлаш каби таҳдидларнинг олдини олиш ҳамда уларга барҳам беришга хизмат қилиши билан изоҳланади.

Дарҳақиқат, фуқаролик жамиятида кишиларнинг фаоллиги ҳамда ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги, давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар ходимнинг ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканини чуқур ҳис этиши жамият ривожида муҳим аҳамиятга эга.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш демократияни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб, бунда жамиятнинг барча институтлари маҳаллалар билан ҳамкорликда амалий ҳаракатлар олиб бориши мақсадга мувофиқдир. Фуқаролар йиғини “ҳар чоракда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитади. Фуқаролар йиғинларининг ҳисоботлар тўғрисидаги баённомалари тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларига юборилади, улар бу баённомаларнинг ҳисобини юритади, фуқаролар йиғинларининг мурожаатлари кўриб чиқилиши устидан назоратни амалга оширади” **[4]** деб белгилаб қўйилган.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назоратининг амалга оширилиши қонун ҳужжатларининг устуворлигини таъминлашда, уларнинг амалиётга тўлиқ тадбиқ этилишида, фуқароларнинг, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда, улар томонидан турли хил ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олишда, фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини такомиллаштиришда, тадбиркорликни ривожлантиришда, соғлом рақобат муҳитини яратишда, энг муҳими, фуқароларнинг фаровон турмуш тарзини кучайтириш тизимини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат ҳокимияти

органларига у ёки бу қарорларни қабул қилиш бўйича мурожаатлар қилиш, давлат ҳокимияти органлари ваколатига кирувчи масалалар бўйича сўровларни амалга ошириш, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллалар ҳудудларидаги корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш каби шаклларида йўлга қўйилган. Бу эса жамоатчилик назоратининг жамиятда ижтимоий адолатнинг қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омилдир.

Юқорида илгари сурилган масалалардан келиб чиқиб, қуйидагича таклифни илгари суриш мумкин:

Хусусийлаштириш жараёнлари тўлиқ жамоатчилик назорати остида бўлиши лозим.

Афсуски мамлакат келажагига дахлдор бўлган муҳим масала-хусусийлаштириш жараёнлари тор доирадаги шахслар иштирокида амалга оширилмоқда.

Жамоатчилик шу жумладан, аҳолининг турмуш даражаси ва инфратузилмаси пастлигидан доимий шикоят ва эътирозларини эшитишга мажбур, ҳал қилишнинг реал ричаги чекланган депутатларда ҳам бу жараёнларнинг холислигига шубҳалари ортиб бормоқда.

Чунки давлат улуши бўлган ҳар қандай ташкилотда халқнинг ҳам улуши бор. Халқ давлатнинг бирдан бир манбаи ва унинг бойлиги кимга, нима учун берилаётганини билишга ва буни ўзгартиришга тўла ҳаққи бор. Токи унга ҳам тегишли бойликка кимлар эгалик қилмоқчи-ю, нега унга ичимлик суви етиб келмагани, унинг фарзанди бораётган мактаб йўли нима учун абгорлигини билиб олиши учун.

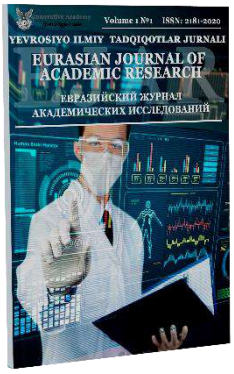
Шу сабабдан айни вақтдаги ҳар қайси хусусийлаштириш билан боғлиқ масала кенг жамоатчилик энг камида парламентга ҳисоб бериб, халқ вакиллари таклифларини инобатга олиш шаклида амалга оширилиши керак.

Хулоса ўрнида шуни келтириш мумкинки, давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг ўрнатилиши фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шартларидан биридир. Фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга дахлдорлик ҳиссининг ортиши ҳамда ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолияти жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиб бориши фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнининг муҳим шартларидандир. Яъни, давлат органлари халққа ўз сиёсати, ҳаракатларини тушунтириб бериши, унинг олдида ҳисобот бериб бориши лозимдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4086-сонли Президент қарори. 2018. URL. http: //lex.uz.
2. “Давлат органлари ҳузурида жамоатчилик кенгашлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 3837-сонли Президент қарори. 2018. URL. http: //lex.uz.
3. «2021 — 2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги 6181-сонли Президент фармони. URL. http: //lex.uz.
4. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги 350-сонли Ўзбекистон Республикаси Қонуни (янги тахрирда). 2013. URL. http:// lex.uz.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STEAM EDUCATION TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF EARLY DEVELOPMENT

Abdumajitova Sayokhat Abduqosimovna [1], Kholikova Zilola Sadullo qizi [2]
Ismoilova Shokhnoza Abdurashidovna [3]
[1] Master in Termez State University
[2] Teacher at Sariosiyo Pedagogy College
[3] Master in Termez State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742202

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

preschool, STEAM, learning, technology, early development.

ABSTRACT

The article is a study of the early development of preschool children through the STEAM education system based on scientific, theoretical, methodological, socio-political sources, analysis of the current situation in practice.

ТЕХНОЛОГИЯ ПАРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ КАК ФАКТОР РАННЕГО РАЗВИТИЯ

Абдумажитова Саёхат Абдуқосимовна [1], Холиқова Зилола Саъдулло қизи [2]
Исмоилова Шохноза Абдурашидовна [3]
[1] Магистр Термезского Государственного Университета
[2] Преподаватель педагогического колледжа Сариасия
[3] Магистр Термезского Государственного Университета
ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

дошкольное учреждение, STEAM, обучение, технологии, раннее развитие.

АННОТАЦИЯ

Статья представляет собой исследование раннего развития детей дошкольного возраста через систему образования STEAM на основе научных, теоретических, методических, общественно-политических источников, анализа текущей ситуации на практике.

В настоящее время растет интерес к использованию инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в учебном процессе, учит их учиться и анализировать самостоятельно и даже делать собственные выводы.

В этом процессе педагог создает условия для развития, формирования, приобретения и воспитания личности, и одновременно выполняет функцию управления, направления. В процессе обучения ученик становится главной фигурой. Знания, опыт и интерактивные методы, связанные с педагогическими технологиями и педагогическими навыками, гарантируют, что учащиеся приобретут знающие, зрелые навыки.

Без преувеличения можно сказать, что одним из нововведений в этой сфере является, прежде всего, необходимость подготовки нового поколения потенциальных лидеров, для чего создание одного нового вида дошкольного образования в каждом регионе страны. Ряд экспертов в данной области подчеркивают необходимость нового подхода к образованию в ходе реформ в этой области, в которой велики важные аспекты обучения STEAM.

Образовательная технология STEAM - это новая методика обучения дошкольников, отличная от традиционных методов обучения.

Что такое образовательная система STEAM?

Если распространить эту аббревиатуру, то получим: STEAM - это -

S - наука,

T - технология,

E - инженерия,

A - арт ва

M - математика.

Он спросил студентов по пять за раз:

• наука (Science),

• Технологии(Technology),

• Инженерное дело (Engineering)

• Изобразительное искусство (Art),

• Предназначен для обучения математике (Math).

На английском это будет: естественные науки, технология, инженерия, искусство и математика. Имейте в виду, что эти тенденции становятся самыми популярными в современном мире. Поэтому сегодня система STEAM развивается как один из основных трендов. STEAM основан на направлении образования и применении практического подхода, а также на интеграции всех пяти направлений в единую систему образования.

В учебной среде STEAM дети получают знания и сразу же учатся их использовать. Поэтому по мере того, как они становятся старше и сталкиваются с жизненными проблемами, будь то загрязнение окружающей среды или глобальное изменение климата, они понимают, что такие сложные проблемы можно решить, только полагаясь на знания в разных областях и работая вместе.

Недостаточно полагаться только на знания по одной теме, основная идея заключается в том, что практика так же важна, как и теоретические знания. То есть, обучаясь, нужно работать не только мозгом, но и руками. Обучение только на стенах класса не успевает за быстро меняющимся миром. Основное отличие подхода STEAM заключается в том, что дети используют и мозг, и руки для успешного изучения различных тем. Они «читают» полученные знания. Сосредоточившись на практических способностях, студенты развивают силу воли, творческие способности, гибкость и учатся сотрудничать с другими. То есть эти

навыки и знания составляют основную образовательную задачу. это то, к чему стремится вся система образования. Это логическое следствие совмещения теории и практики. STEAM Сделано в Америке. Некоторые школы учли карьеру выпускников и решили объединить такие предметы, как наука, технология, инженерия и математика, и таким образом была сформирована система STEM. (Наука, инженерия и математика).

Позже сюда добавили Art, и теперь STEAM сформирован до конца. Учителя считают, что знание этих тем, в частности, этих предметов, поможет учащимся в будущем стать высококвалифицированными профессионалами. Ведь дети стремятся получить хорошие знания и сразу же применить их на практике.

На международной конференции STEAM Forward в Иерусалиме в 2014 году были сделаны следующие заявления:

Вовлекайте детей в STEAM. Это обучение должно начинаться с дошкольного возраста, поэтому программы должны быть включены в детские сады.

Язык науки - английский. Если вы хотите изучать науку и стать ученым, вам необходимо знать этот язык.

Девушкам нужны программы обучения Steam. Девочки, занимающиеся наукой, могут делать то, что мальчики не могут делать из-за их упорядоченности.

Наука - это весело! Наука должна приносить удовольствие, она должна быть интересной и увлекательной для студентов.

В ближайшем будущем потребность в инженерах, специалистах высокотехнологичного производства в мире, а значит и в Узбекистане, будет очень высокой.

В долгосрочной перспективе у нас будут профессии, связанные с технологиями и высокотехнологичным производством, наряду с естественными науками, которые будут пользоваться большим спросом, особенно для профессионалов в области био и нанотехнологий.

Специалистам потребуется обширная подготовка и опыт работы в различных областях техники, естествознания и инженерии.

Самый популярный пример подхода STEAM - Массачусетский технологический институт (MIT). Девиз этого всемирного университета - «Mens et Manus» («Разум и рука»). Массачусетский технологический институт разработал курсы STEAM, чтобы дать детям возможность заранее изучить и познакомиться с концепцией STEAM, и даже создал учебные центры STEAM в некоторых учебных заведениях. По статистике, спрос на STEAM-профессии с 2011 года увеличился на 17%, в то время как спрос на обычные профессии увеличился всего на 9,8%, что говорит об огромной востребованности данной системы образования во всем мире.

Если мы говорим, что основная цель традиционного образования - обучать знаниям и использовать эти знания для мышления и творчества, подход STEAM учит нас сочетать полученные знания с реальными навыками. Это дает школьникам возможность не только иметь какие-то идеи, но и применять их на практике. Вот и все. действительно ценно только знание, которое действительно можно использовать. Так в чем же разница между этой системой образования и традиционным способом преподавания науки?

STEAM-образование относится к смешанной среде, в которой студенты начинают понимать, как применять научные методы на практике. В этой

программе учащиеся, помимо математики и физики, узнают о роботах, которые проектируют и создают собственных роботов. На уроках используется специальное технологическое оборудование. Таким образом, по сравнению с традиционными методами обучения, подход STEAM в старшей школе побуждает детей экспериментировать, создавать модели, независимо создавать музыку и фильмы, воплощать идеи. Такой образовательный подход позволяет детям эффективно совмещать теоретические и практические навыки, завершать аспирантуру в университете и повышать квалификацию.Как бы ни совершенствовалась в образовании материальная база, стандарты, учебные планы, программы и учебники, достижение ожидаемого главного результата, глубоких и основательных знаний, высокого качества мастерства будет напрямую зависеть от творческих способностей, любознательности, квалификации, педагогических навыков обучаемого учитель. Любое образование должно быть ориентировано на личность ученика, его интересы, желания, потребности. То есть требуется сделать акцент на индивидуализации обучения.

При эффективной организации этого процесса организация обучения на основе учебной программы STEAM дает прекрасную основу для решения поставленных задач на практике.

Литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании - 2020»

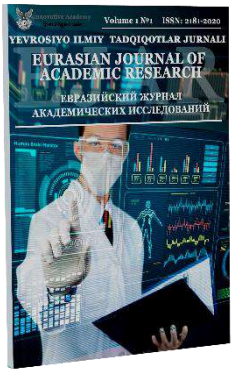
2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 8 мая 2019 года № ПП-4312 «Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года».

3. Ишмухамедов Р. Пути повышения эффективности обучения с использованием инновационных технологий. - Т .: ТДПУ им. Низами, 2009.

4. Очилов М. Новые педагогические технологии. - Против. НАСАФ, 2000. STEAM

5. M.O.Norbosheva “The importance of pedagogical and psyochological literasy of parents in preparing children for shcool education”. 2021

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HISTORY OF OCCURRENCE, STAGES OF DEVELOPMENT AND SPECIFIC FEATURES OF THE INSTITUTE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Irkabaev Alisher Adkhamovich [1]
Legal advisor: (PhD), assistant professor
Babadjanov Atabek Davronbekovich
[1] Master at Tashkent state university of law
https://doi.org/

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

institute of the president, democratization, public administration, Constitution, parliament.

ABSTRACT

This article analyzes the history of occurrence, stages of development and specific features of the institute of the president of the Republic Of Uzbekistan. Special attention is also paid to the role of the President's Institute in public administration. As a result of the analysis, suggestions and recommendations were formulated to improve the Institution of the President in the process of democratization of public administration.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ПРЕЗИДЕНТЛИК ИНСТИТУТИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ТАРИХИ, РИВОЖЛАНИШИ БОСҚИЧЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Иркабаев Алишер Адхамович [1]
Илмий раҳбар (маслаҳатчи): ю.ф.ф.д. (PhD), доцент в.в.б.,
Бабаджанов Атабек Давронбекович
[1] Тошкент давлат юридик университети магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

президентлик институти, демократиклаштириш, давлат бошқаруви, конституция, парламент

ANNOTATSIYA

Мазкур мақола Президентлик институтининг Ўзбекистон Республикасида вужудга келиши тарихи, унинг ривожланиши босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, президентлик институтнинг давлат бошқарувидаги ўрни ва ролига алоҳида эътибор қаратилган. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида давлат бошқарувини демократлаштириш жараёнида президентлик институтини такомиллаштиш юзасидан таклиф ва тавсиялар берилган.

1991 йилнинг 31 август куни ўзбек халқининг ўз тақдирини ўзи белгилаш хукуки амалга ошди - Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги эълон қилинди. Мустақил юртимиз бутун кўп миллатли ахолисининг иродаси

“Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида”ги Конституциявий қонунда мустахкамланди хамда умумхалқ референдумида якдиллик билан тасдиғини топди. Ўзбекистон Республикаси худуди ва иктисодий салохияти булинмаслиги, унинг чегаралари эса дахлсиз бўлиб, давлат ҳимоясида эканлиги принципи қарор топди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIX боби президентлик институтига бағишланган. Унга кўра Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди.

Бундан йигирма етти йил аввал, 1990 йил 24 мартда демократия жараёнларини янада ривожлантириш, сиёсий ўзгаришларни чуқурлаштириш, конституцион тузумни, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш, Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органларининг ўзаро алоқасини такомиллаштириш мақсадида МДҲ давлатлари ичида эса биринчи бўлиб Ўзбекистон Республикасида Президенти лавозими таъсис этилди.[1]

Ўзбекистон тарихида илк марта жорий этилган Республика Президенти лавозими янги Ўзбекистон давлат ҳокимияти органлари тизимида марказий ўринни эгаллади. У сиёсий тизимнинг ўзаги бўлиб қолди. Президентлик ҳокимиятида Президентнинг давлат бошлиғи ваколатлари келтирилган. Бу ҳокимият жамиятдаги барқарорликнинг ва Ўзбекистон ислоҳотлар йўлидан муваффақиятли олға боришининг кафолати бўлгани ҳолда, янги ўзбек давлатчилиги биносининг асосий таянчига айланиб қолди.[2]

Ўзбекистонда таъсис этилган Президент лавозимининг ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиб баралла айтишимиз мумкинки, мамлакатимизда Президентнинг сайланиши, ваколатлари демократик стандартларга мос тўла келади.

Дунёда президент лавозими мавжуд бўлган давлатларни шартли равишда 3 га ажратилиб, президентлик ва парламентар, аралаш республикалар деган таснифлаш мавжуд. Бунда асосий мезонлардан бири бўлиб, Президентнинг сайланиш усули ҳисобланиб, бевосита халқ томонидан тўғридан-тўғри сайланган Президент кучли ваколатларга эга бўлади. Президент тўғридан-тўғри сайланганда фуқаролар унинг сайловолди дастури билан бевосита танишиш, мамлакат ва фуқароларни қизиқтираётган масалаларга номзодлар эътиборини қаратиш имконияти мавжуддир. Конституциямиз 90-моддасига кўра Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан беш йил муддатга сайланади.

Президентни умумий, тенг, тўғридан-тўғри сайлов асосида яширин овоз бериш йўли билан сайлаш дунёнинг 110 та давлатида қабул қилинган усулдир.

Ўзбекистондаги Президентлик институтининг ўзига хослиги шундаки, бизда давлат бошлиғининг ваколатида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига риоя этилишига кафиллик белгиланганлиги, давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлаши, Президент сайлови куни Конституцияда аниқ белгилаб қўйилгани, сайлов комиссияларининг аъзолари

сайловдан манфаатдор бирон бир партия аъзоси, ёки номзод, унинг ишончли вакили бўлиши мумкин эмаслиги, Президент сайловининг молиявий таъминоти давлат маблағлари томонидан қопланиши ва тенг тақсимланиши, номзодлардан ҳеч қандай сайлов гарови, сайлов фондини ташкил этиш талаб қилинмаслиги, номзодларга сайловолди ташвиқотини ўтказиш учун давлат ҳисобидан тенг эфир вақти ва босма майдон ажратилиши, йиғилишлар ва учрашувлар ўтказиладиган вақт ҳамда жой ҳақида сайловчиларга барвақт хабар қилиниши, давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналарнинг, муассасаларнинг, ташкилотларнинг раҳбарлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга сайловчилар билан учрашувлар ўтказишни ташкил этишда, зарур маълумот ва ахборот материаллари олишда ёрдам кўрсатишлари шартлиги кабиларда кўришимиз мумкин.

Ўзбекистонда Президентлик институтининг халқимиз ҳаётига яқинлигини мустақиллик йилларида бўлиб ўтган Президент сайловларида сайловчиларнинг 90 % дан ортиғи иштирок этганлигидан ҳам билиб олишимиз мумкин. Жаҳоннинг кўплаб давлатларида бу рақам одатда ўртача 50-60 %дан ошмаслигини кўришимиз мумкин.

Шу маънода президентлик институти демократик институт ҳисобланиб, биринчидан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли сайланади ва фуқароларнинг давлат ишларини бошқаришда вакиллигини таъминлашдек конституциявий функсияни бажаради. Иккинчидан, Президент лавозимига номзод бўлишда Ўзбекистон Республикаси барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий аҳволига, ирқий ёки миллий мансублигига, жинси, маълумоти, тили, динга муносабатига, машғулот тури ва хусусиятига қараб Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқини бирон-бир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш тақиқланади. Учинчидан, Президент сайлови демократик стандартларда белгиланган ҳолда ҳалоллик билан очиқ, шаффоф ўтиши, эркин, ихтиёрий, ҳақиқий ва адолатли ташкил этилиши ва ўтказилиши Конституция ва қонунларимизда белгилаб қўйилган. Тўртинчидан, Президент ваколатлари Конституция ва қонунларда белгилаб қўйилади. Яъни бунда демократик сайловлар орқали сайлаб қўйилган вакиллари орқали халқ иштирок этади. Бешинчидан, монархиядан фарқли ўлароқ, Конститутсимиз
1-моддасига асосан Ўзбекистон – суверен демократик республика бўлганлиги боис Президентнинг лавозимда бўлиш вақти конституциявий асосда маълум муддатлар билан чегараланган. Яъни Асосий қонунимизга асосан беш йил муддатга сайланади. Бу ҳам демократик стандартлардан бўлиб, халқ давлат ҳокимиятининг манбаи сифатида даврий асосда ўз номидан, яъни халқ номидан иш олиб бориши мумкин бўлган шахсни муқобиллик асосида сайлаб туриш имкониятига эга бўлиши лозим. Олтинчидан, республика Президенти лавозимга киришиш олдидан халқ сайлаган олий вакиллик органи – Олий Мажлисда қасамёд қабул қилиши ҳам ўз қасамёдида

биринчи жумла “Ўзбекистон халқига садоқат билан хизмат қилишга” деган жумланинг ўзиёқ демократиянинг белгилари сифатида айтилган: демократия халқдан чиқиши, демократия халқ томонидан ва халқ манфаатлари йўлида оширилишига яққол мисол бўла олади. Еттинчидан, президентлик институти ҳуқуқий давлатнинг муҳим ва ажралмас белгиси – ҳокимият бўлиниши принсипининг таркибий қисмидир.

Президент лавозимининг жорий этилиши ўзбек давлатчилиги тарихида янги босқични бошлаб берди. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Президент институтининг жорий этилиши – республикамиз учун суверенитет ва давлатчиликда принсип жиҳатдан янги босқичга ўтилишини билдиради. Чунки шунчаки эмас, балки ҳақиқий давлатчилик ҳокимиятнинг бундай тузилмасини қўлга киритиш имкониятига эга. ... Президент бошқарувини ҳаётнинг ўзи, қайта қуришнинг мантиғи, моҳияти, унинг мураккаб ва зиддиятли жараёнлари тақозо этди”[3].

Дастлабки босқичда президентлик институти давлат ҳокимияти тизимида марказий ўринни эгаллаб, сиёсий тизимнинг ўзагига айланди. Демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятининг пойдеворини барпо этиш ҳамда давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиши зарурати ўтиш даврида Президент зиммасига катта масъулият ва стратегик вазифаларни ҳал этиш заруратини юклаш баробарида унинг кенг ваколатларга эга бўлишини тақозо этди. Президент давлат ва айни вақтда ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатида ислоҳотларнинг ташаббускори, янгиланиш ва ўзгаришлар жараёнини ҳаракатга келтирувчи асосий кучга айланди.

Демократияга ўтиш жараёни стратегия ва тактик жиҳатдан кучли президентлик бўлишини тақозо этади, Президент нафақат модернизациялашни амалга ошириши, балки демократик ҳуқуқ ва эркинликларнинг ҳақиқий кафили бўлиши, жамиятда бузғунчи жараёнларнинг таъсирини йўқ қилиш, бартараф қилиш имконига эга бўлиши лозим”[4] эди.

Миллий давлатчилик асосларини шакллантиришга қаратилган ислоҳотлар натижасида сиёсий ва иқтисодий ҳаёт, давлат ва жамият қурилишининг барча жабҳаларини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш, мустақил суд тизими, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини ошириш ҳамда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг мустаҳкам пойдевори яратилиб, демократик ислоҳотлар ортга қайтмас жараёнга айланди.

Ушбу мустаҳкам пойдевор асосида мамлакатимизни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг янги даври – миллий тараққиётимизнинг кейинги мантиқий босқичи изчил давом этмоқда. Фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври (5) ҳисобланмиш ушбу босқичда давлат ҳокимияти тизимида ўзаро мутаносиб ва барқарор мувозанатни таъминлаш, ҳокимият тизимида президентлик институтининг ўрни ва ролига оид муҳим демократик ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Миллий давлатчилигимиз ва биз учун янги бўлган эркин бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва қарор топаётган дастлабки йилларда Президентга берилган ҳуқуқ ва ваколатларнинг бир қисмини ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тузилмаларига бериш ишлари

изчиллик билан олиб борилмоқда. Агар мустақиллик (6) йилларида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига 7 марта ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинган бўлса, уларнинг 5 таси билан Ўзбекистон Республикаси Президентига оид ХИХ бобдаги қатор моддаларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритилгани президентлик институтининг ҳуқуқий асослари сезиларли такомиллашаётганидан далолат қилади.

Хулоса қилиб айтганда мамлакатимизда президентлик институти Ўзбекистонни давлат мустақиллигига эришишининг асосий омили бўлди, республикамиз учун суверенитет ва давлатчиликда принсип жиҳатдан янги босқичга ўтилишини билдирди ҳамда президентлик институти қайсидир маънода давлат мустақиллиги кафили ҳамда давлат рамзига айланди.

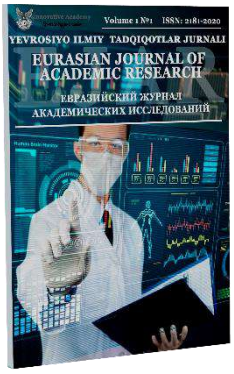
Президентлик институти таъсис этилишини ҳаётнинг ўзи, мураккаб ва зиддиятли жараёнлар ечими тақозо этди. Президентлик институти ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиси бўлган ҳокимият бўлиниши принсипининг таркибий қисми сифатида ҳуқуқий тизимимизга киритилди. Президент лавозими таъсис этилиши билан қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд тармоқлари фаолиятини ўзаро келиштириш, аввало қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштириш механизмлари яратилди.

Президентлик институти жамиятдаги барқарорликнинг кафолати бўлгани ҳолда, янги ўзбек давлатчилиги биносининг асосий таянчи вазифасини бажармоқда.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1990.– № 10-11, 197-модда.
2. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б.140.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 142, 144.
4. Гордиенко С.В. Институт Президентства в России, США, Франции: консептуалныэ основы, политико-административная практика (сравнительный анализ). – М. 2004. Дисс.канд.полит.наук. –С. 4.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS

Sotvoldiev Akbarjon Tokhirjon ugli [1]

[1] Master of Tashkent State Law University

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742221

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Human rights, international documents, United Nations, treaty committees, international universal organization, regional organizations, international cooperation, political and legal rating, indices, strategy.

ABSTRACT

This article analyzes the cooperation of the Republic of Uzbekistan in the framework of international human rights organizations, the universal mechanism for the protection of human rights and international cooperation of the Republic of Uzbekistan in the framework of regional human rights organizations and makes recommendations for their development.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ СОҲАСИДА ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ

Сотволдиев Акбаржон Тохиржон ўғли [1]

[1] Тошкент давлат юридик университети магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma’qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO’ZLAR

Инсон ҳуқуқлари, халқаро ҳужжатлар, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, шартномавий қўмиталар, халқаро универсал ташкилот, минтақавий ташкилотлар, халқаро ҳамкорлик, сиёсий-ҳуқуқий рейтинг, индекслар, стратегия.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро универсал ташкилотлар доирасидаги ҳамкорлиги, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг универсал механизми ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий ташкилотлар доирасидаги халқаро ҳамкорлиги таҳлил этилиб уларни ривожлантириш бўйича тавсиялар берилади.

Сўнгги йилларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонунчилик ва ташкилий-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш ва халқаро мажбуриятларни бажариш, шунингдек, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари юзасидан халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни фаоллаштиришга доир тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари бўйича 80 дан ортиқ халқаро ҳужжатларга, жумладан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (кейинги ўринларда — БМТ) 6 та асосий шартнома ва 4 та факултатив протоколига қўшилган бўлиб, уларнинг амалга оширилиши юзасидан БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши ва шартномавий қўмиталарига мунтазам равишда миллий маърузаларни тақдим этиб келмоқда.[1]

Шу билан бирга, инсон ҳуқуқлари соҳасида узоқ муддатли стратегиянинг қабул қилиниши ушбу соҳада давлат сиёсатининг самарали амалга оширилишига, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳурмат муносабати шаклланишига, мамлакатнинг халқаро майдондаги обрўси янада мустаҳкамланишига, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий рейтинг ҳамда индекслардаги мавқеи яхшиланишига хизмат қилади.

Халқаро универсал ташкилот сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) доирасида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг универсал халқаро механизм мавжуд бўлиб, у кўп тармоқланган тузилмадан иборат. БМТнинг асосий органлари ҳам, ёрдамчи органлари ҳам у ёки бу даражада инсон ҳуқуқларини ҳимоя этишга тааллуқли масалалар билан шуғулланадилар.

БМТ Бош Ассамблеяси инсон ҳуқуқлари соҳасида резолюциялар қабул қилиш орқали аъзо-давлатлар эътиборини инсон ҳуқуқлари борасидаги муаммоларга қаратади ва бу борада ҳамкорлик қилишга даъват этади.

Бош Ассамблеянинг асосий вазифаларидан бири инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ирқи, жинси, тили ва динини ажратмаган ҳолда амалга оширишга кўмаклашиш мақсадида инсон ҳуқуқлари масалаларини ўрганиш ва тадқиқ этиш ишларини уюштириш ҳамда тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича институционал тизимида инсон ҳуқуқлари бўйича конвенциявий (шартномавий) органлар инсон ҳуқуқлари бўйича алоҳида шартномалар асосида тузилган ва муайян шартнома қоидаларини, унга аъзо бўлган давлатлар томонидан қандай бажариб борилаётганлигини назорат қилиб боради. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси қуйидаги қўмиталар билан ўз мажбуриятларини бажариши юзасидан ҳамкорлик олиб боради:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита – “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт”[2] бўйича тавсиялар – “Қўмита озодликдан маҳрум қилинган шахсларга, шу қаторда сиёсий айблов билан ҳибсга олинган шахсларга нисбатан жазони ижро этиш муасасаи раҳбарлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари томонидан қийноққа солиниши ва шафқатсиз муносабатда

бўлиш, шу жумладан жинсий зўравонлик тўғрисидаги доимий хабарларидан хавотирда. Шунингдек, ушбу қонунбузарликлар тўғрисида хабар берганларга қарши репрессиялар ҳақидаги хабарлар ташвишга солмоқда. Бундан ташқари, ушбу ҳолатларда Жиноят кодексининг 235-моддаси бўйича тергов, прокуратура ва суд ҳукмлари сонининг камлиги билан намоён бўладиган жазосизликнинг юқори даражаси ва жиноятчиларга нисбатан тез-тез бериладиган енгилроқ жазолар ҳақида ташвишланмоқда. Омбудсманнинг озодликдан маҳрум қилинган шахсларнинг шикоятларини қабул қилиш ваколатлари кенгайтирилганлигини таъкидлаб, Қўмита бундай шикоятлар ҳар доим ҳам билдириш мумкин эмаслиги ва уни амалга ошириш хавфсиз эмаслиги сабабли келиб тушганлиги ҳақидаги шикоятлардан келиб чиқади ва келиб тушган шикоятлар ўз вақтида ва холис текширилмайди. Шунингдек, ёлғон гувоҳлик бериш ва сохта денонсация қилиш учун жазо қўлланилиши қийноқлар ва бошқа шафқатсиз муомалалар тўғрисидаги хабарларни сусайтириши хавотирга солмоқда (2, 7 ва 14-моддалар)” – деб кўрсатилган ташкилот сайтида;[3]

- Иқтисодий, ижтимой ва маданий ҳуқуқлар бўйича қўмита – “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт”[4] бўйича тавсиялар – “Қўмита Ўзбекистон Республикасини (кейинг ўринларда - иштирокчи давлатни) хавфсиз сув таъминоти ва санитария ҳолатини яхшилаш учун кўпроқ маблағ сарфлашга, хусусан қишлоқ жойларига ва сувни, тупроқни ва ҳавони ифлосланишдан ҳимоя қилишга қаратилган тезкор чораларни кўришга ундайди. У иштирокчи давлатни сув ва ҳаводан юқадиган касалликларнинг олдини олиш ва даволаш учун зарур чораларни кўришга, шу жумладан сиёсат ва хабардорликни ошириш чораларини кўришга чақиради. Бу иштирокчи давлатни Орол денгизи фалокатига қарши самарали ечимларни топиш мақсадида қўшни мамлакатлар билан сув ресурсларини бошқариш бўйича ҳамкорликни давом эттиришга ундайди. У иштирок этувчи давлатга сувга бўлган ҳуқуқ ҳақидаги 15-сонли (2002 й.) Умумий шарҳига ва санитария ҳуқуқи тўғрисидаги баёнотига ишора қилади”;[5]

- Ирқий камситишларни тугатиш бўйича қўмита - Ирқий камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги халқаро конвенция[6] бўйича тавсиялар – “Жиноий адлия тизимини бошқариш ва амалга ошираётган фаолиятида ирқий камситишларнинг олдини олиш тўғрисидаги 31-сонли (2005) умумий тавсиясига ишора қилиб, Қўмита иштирокчи давлатга ирқий камситишлар тўғрисида шикоятларнинг йўқлиги ва қонуний чоралар кўрилиши мумкинлигини эслатади. тегишли қонунчиликнинг этишмаслиги, мавжуд ҳуқуқий воситаларнинг ёмон хабардорлиги, ҳокимият томонидан бундай хатти-ҳаракатларни содир этганларни жавобгарликка тортиш учун ироданинг этишмаслиги, жиноий адлия тизимига ишонмаслик ёки жабрланганларга қарши жазолардан қўрқиш. Қўмита иштирокчи давлатга жамоатчиликни, хусусан, этник гуруҳларни, бошпана изловчиларни ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни ўз ҳуқуқларини, шу жумладан, ирқий камситиш соҳасидаги барча қонуний воситаларни билишини таъминлаш учун қонунчилик ва маъмурий чоралар кўришни тавсия қилади”;[7]

- Қийноқларга қарши қўмита - Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг

қаттиқ, шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши конвенция[8] бўйича тавсиялар – “Қўмита вояга етмаганлар учун адлия тизимини ислоҳ қилиш ва миллий қонунчиликка киритилган ўзгартиришларни эътиборга олади; Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Болалар жамғармаси ва Бош прокуратуранинг вояга етмаган жиноятчилар учун қамоқхонага ва тўртта ахлоқ тузатиш муассасаларига қўшма ташрифлари; ва болалар учун қулай бўлган 32 та сўроқ хонасининг очилиши шу билан бирга, Қўмита ҳибсда сақланаётган болалар, шу жумладан, дастлабки тергов ҳибшонасида сақланаётганлар ва интизомий жазо сифатида якка тартибдаги камералар қўлланилиши билан боғлиқ ҳамда уларнинг оилаларга мунтазам равишда ташриф буюриш имкониятлари ва иккита ёпиқ, ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларида жойлашган 167 та қиз билан боғлиқ вазият бўйича(2, 11 ва 16-модда) хавотирда”;[9]

- Хотин-қизларни камситишларга барҳам бериш бўйича қўмита - Хотин-қизларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенссия[10] бўйича тавсиялар – “Қўмита иштирокчи давлатни хотинлар ва эркаклар учун энг кам никоҳ ёшини 18 га кўтаришга ва унинг бутун мамлакат бўйлаб, шу жумладан қишлоқ жойларида бажарилишини таъминлашга чақиради. Бола ва мажбурий никоҳ, келин ўғирлаш каби ҳолатларга қарши курашиш учун барча чораларни кўришни тавсия қилади”;[11]

- Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита - Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция[12] бўйича тавсиялар – “2012 йилда ОИВ / ОИТСга қарши миллий дастур қабул қилинганлигини ва шу билан боғлиқ барча саъй-ҳаракатларни, хусусан, ўспиринларни ўқитиш ва шифокорларни ўқитишни кутиб олаётганда, Қўмита расмий статистик маълумотларга кўра ОИВ / ОИТС билан касалланганлик ҳолатлари мавжуд эмаслигини таъкидлайди. Қўмита шифокорлар касалликни аниқлашни истамаслиги мумкинлиги ҳақидаги хабарлардан хавотирда. Қўмита, шунингдек, қўллаб-қувватлаш гуруҳлари ёки жамоатчиликка асосланган реабилитация дастурларининг этишмаслиги, хусусан Афғонистон ва Ўзбекистон билан чегарадош қишлоқ жойларда ОИТСнинг гиёҳвандликка учраган ота-онадан ўз фарзандларига юқиш даражаси юқори эканлиги ҳақида ташвишланмоқда”.[13]

Қўмиталарнинг асосий вазифаси пакт ва конвенциялар бажарилиши юзасидан аъзо-давлатларнинг қонунчилик, суд, маъмурий ёки бошқа чоралар тўғрисидаги маърузаларини кўриб чиқишдир. Барча аъзо давлатлар қўмиталарга ҳуқуқлар қай даражада таъминланаётгани тўғрисида миллий маърузаларни тақдим этиши шарт.

Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЙХҲТ) хавфсизликни таъминлаш масалалари билан бир қаторда, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида ҳам муҳим ишларни амалга оширмоқда. У БМТ томонидан инсон ҳуқуқлари ва уларни ҳимоя қилишга доир барча ҳужжатларни эътироф этиш ҳамда уларда белгиланган тамойилларни амалга оширишга интилмоқда. Унинг БМТ билан бу борадаги ҳамкорлиги инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида амалга оширилаётган ишлар кўламининг ошиб боришига ёрдам бермоқда.

ЙХҲТнинг Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси сайловларда кузатувчилик вазифасини

бажаради ва миллий сайлов органларининг вужудга келишида кўмаклашади, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг ривожланишига кўмаклашади ва техникавий ёрдам беради, турли мамлакатларда нодавлат ташкилотларининг ташкил этилиши ва фуқаролик жамиятининг шаклланишига ёрдам беради.

Низоларнинг олдини олиш ва тугатилишида ЙХҲТнинг кам сонли миллатлар бўйича Олий Комиссари институтининг ҳам роли катта. Олий комиссар низоларнинг иложи борича барвакт таҳлил қилиниши ва бартараф этилиши чораларини кўради. Консультациялар ўтказиш ва тавсиялар бериш йўли билан низодаги томонларни тўқнашувларга бормасликка чақиради.

ЙХҲТ Парламент Ассамблеясининг ҳар йили ўтказиладиган сессияларида ташкилот фаолиятига тегишли масалалар муҳокама этилади, минтақада хавфсизлик ва ҳамкорликни кучайтириш борасида декларация, тавсия ва таклифлар тайёрланади.[14]

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ЙХҲТ томонидан Ўзбекистон Республикасида бир неча лойиҳалар режалаштириб бир неча йиллардан буён амалга оширилиб келинмоқда, хусусан, 2020 йил, 6 октабрда ЙХҲТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори (ПУз) пандемия билан боғлиқ ёрдам сифатида Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Вирусология илмий-тадқиқот институтига ультрабинафша (УВ) антибактериал тизим ускуналарини топширди ва юртимиздаги соғлиқни сақлаш тизими ходимлари томонидан пандемияга қарши курашишда фаол фойдаланилиб келинмоқда. Кўчма пулсли ультрабинафша нурли антибактериал тизим ускуналари шифохоналарда ҳаво ва сиртни дезинфекциялашга ёрдам беради, бу тиббиёт ходимларини ўз вазифалари ва мажбуриятларини бажаришда COVID-19 билан касалланиш ҳолатларини бартараф этишда кенг қўлланиши мумкин. Ускуналар соғлиқни сақлаш тизимида қўлланилади ва мамлакатда COVID-19 тарқалишининг олдини олишга ёрдам беради.

"COVID-19 тарқалишини қисқартириш Ўзбекистонга пандемиянинг салбий иқтисодий оқибатлари ва хавфсизлик таъсирини яхшироқ ҳал қилишга имкон беради", деб тушунтирди ЙХҲТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори Жон МакГрегор. “COVID-19 билан боғлиқ пандемия кўп авлодлар учун глобал ва минтақавий хавфсизликка энг жиддий трансмиллий таҳдиддир. ЙХҲТнинг кенг қамровли хавфсизлик бўйича топшириғига биноан, ПУз ушбу трансмиллий таҳдидга қарши курашда Ўзбекистонга ёрдам бериш учун мобил пулсли ультрафиолет антибактериал тизимни тақдим этди”.[15]

Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) дунёда мусулмонлар истиқомат қилувчи давлатларнинг энг йирик халқаро ташкилоти ҳисобланади. Ташкилотнинг инсон ҳуқуқларига ихтиссослашган органи сифатида Инсон ҳуқуқлари бўйича мустақил доимий комиссияси 2011 - йил ташкил этилган.

Инсон ҳуқуқлари бўйича мустақил доимий комиссияси ИҲТга аъзо давлатларнинг хотин-қизлар, ёшлар ва эҳтиёжманд кишиларнинг ҳуқуқларини мустаҳкамлашга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш йўлидаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Бу борада иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий-маърифий соҳалардаги ҳуқуқларни таъминлаш, барча шаклдаги

зўравонлик ва камситишларга барҳам бериш масалаларига алоҳида эътибор қаратади.

Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ)нинг бир неча халқаро даражадаги ҳужжатлари мавжуд бўлиб улар бевосита ҳукуматимиз томонидан имзоланиб, ижро этиш бўйича турли чора – тадбирлар ўтказилиб келинмоқда. Шулардан, “Ислом ҳамкорлик ташкилоти Меҳнат маркази тўғрисида”ги низом, “Озиқ-овқат хавфсизлиги бўйича Ислом ташкилоти тўғрисида”ги низом, “Терроризмга қарши кураш бўйича конвенцияси” (1999-1420Ҳ) ва бошқалар.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, умумжаҳон ҳуқуқий ҳужжатлар билан бир қаторда кўплаб инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий келишувлар ва конвенциялар мавжуд бўлиб ҳисобланади.

Улардан энг муҳими 1950 - йилги “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Европа конвенцияси, 1969 йилги “Америка инсон ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенцияси, 1981 йил “Инсон ва халқларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Африка хартияси” ва бошқалар бўлиб, улар ичидан Европа конвенцияси самарали ҳисобланади. Унинг қоидалари бажарилишини назорат қилиш учун 1998 - йил ноябрь ойида Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди (Страсбург суди) ташкил этилди.

Страсбург суди 1950 йил 4 ноябрда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги конвенция ва унинг баённомаларини талқин қилиш ва қўллаш билан боғлиқ барча масалаларни ҳал қилишга ваколатли доимий суддир. Ишнинг суд ваколатига оид низо юзага келганда, суд томонидан масала ҳал қилинади. Конвенциянинг ҳар қандай иштирокчиси бошқа томон томонидан Конвенция қоидалари ва уларга тегишли баённомаларнинг бузилиши тўғрисидаги ҳар қандай саволни Судга юбориши мумкин (Конвенциянинг 33-моддаси). Суд ҳар қандай шахсдан ёки бирон бир шахс гуруҳидан Конвенция ва унинг баённомалари бўйича ҳуқуқларнинг бузилиши қурбониман деб даъво қилиши мумкин.

Конвенциянинг Томонлари ушбу ҳуқуқни самарали амалга оширишга ҳеч қандай тўсқинлик қилмаслик мажбуриятини оладилар (34-модда).

Суд Ижро Қўмитасининг илтимосига биноан Конвенция қоидаларини ва унинг баённомаларини шарҳлашга оид ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳат хулосаларини чиқариши мумкин (47-модда). Судни ташкил қилувчи судялар сони Конвенцияга аъзо давлатлар сонига тенг (20-модда). Ҳар бир давлатдандан судялар Парламент Ассамблеяси томонидан ушбу давлат томонидан кўрсатилган учта номзод рўйхатидан улар учун берилган кўпчилик овоз билан сайланади (22-модда). Судялар 6 йил муддатга сайланади ва қайта сайланиши мумкин (23-модда). Суд аъзоларининг ваколат муддати 70 ёшга тўлганида тугайди (23-модда). Судни сақлаш харажатлари Европа Кенгаши томонидан қопланади (50-модда).

МДҲ давлатлари 1995 – йил, 26 - майда “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари тўғрисида”ги конвенцияни имзоладилар ва унинг қоидалари бажарилишини назорат қилиш учун МДҲ Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиясини туздилар (низом 24 сентябрда Давлат раҳбарлари кенгаши томонидан тасдиқланди, 1995). МДҲ Уставига биноан (33-модда), ушбу Комиссия МДҲнинг маслаҳат органи бўлиб, МДҲга аъзо

давлатлар томонидан қабул қилинган инсон ҳуқуқлари бўйича мажбуриятларнинг бажарилишини назорат қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6012-son Farmoni;
[2] International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49;
[3] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[4] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27;
[5] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[6] International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965 entry into force 4 January 1969, in accordance with Article 19;
[7] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[8] The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (the "Torture Convention") was adopted by the General Assembly of the United Nations on 10 December 1984 (resolution 39/46). The Convention entered into force on 26 June 1987 after it had been ratified by 20 States;
[9] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[10] The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) is an international legal instrument that requires countries to eliminate discrimination against women and girls in all areas and promotes womenъs and girlsъ equal rights;
[11] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[12] Convention on the Rights of the Child Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49;
[13] https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations;
[14]https://www.osce.org/gsearch?qr=%20OSCE%20Project%20Co-ordinator%20in%20uzbekistan%20;
[15] https://www.osce.org/project-coordinator-in-uzbekistan/465882;

Интернет манбаалари:

1. https://www.notinmycountry.org
2. http://cfm.pitb.gov.pk/
3. https://www.lapor.go.id/
4. http://www.ccdi.gov.cn/client/index.html

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

ELECTRONIC GOVERNMENT SERVICES: FORM AND CONTENT

Ashurov Nuriddin Nuralizoda [1]
Scientific adviser (consultant): Professor of the Department of Civil Law, Tashkent State University, Ph.D. M.Kh. Baratov
[1] Master's student at Tashkent State Law University
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742231

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
public service, e-government service, public service center, single window, e-government, single interactive public services Portal.d

ABSTRACT
This article discusses the experience of foreign countries in the provision of public services, the process of improving public services in the Republic of Uzbekistan, further improvement of the public service delivery system on the basis of relevant presidential decrees, the scope of public services, tariffs for public services and e-government services, number of public services , with numerical data on the form, specific solutions, suggestions and comments on the work to be done in the field.

ЭЛЕКТРОН ДАВЛАТ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШ: ШАКЛ ВА МАЗМУН

Ашуров Нуриддин Нурализода [1]
Илмий раҳбар (маслаҳатчи): ТДЮУ Фуқаролик ҳуқуқи кафедраси профессори, ю.ф.д М.Х Баратов
[1] Тошкент давлат юридик университети магистратура талабаси

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
давлат хизмати, электрон давлат химати, давлат хизматлари маркази, ягона дарча, электрон ҳукумат, ягона интерактив давлат хизматлари Портали.d

ANNOTATSIYA
Ушбу мақолада давлат хизматлари кўрсатишда хорижий давлатлар тажрибаси, Ўзбекистон Республикасида давлат хизматлари кўрсатиш соҳасининг такомиллашиб бориш жараёни, давлат хизматлари кўрсатиш тизимининг тегишли Президент қарор ва фармонлари асосида янада такомиллаштирилиши, кўрсатилаётган давлат хизматларининг доираси, давлат хизмати ҳамда электрон давлат хизмати тушунчалари тарифи, кўрсатилаётган давлат хизматларининг сони, шакли ҳақидаги рақамли маълумотлар келтирилиб соҳада амалга оширилиши керак бўлган ишлар тўғрисида таклиф ва мулоҳазалар юритилган ҳолда муайян ечимлар кўрсатиб ўтилган.

Кириш

Ҳар бир демократик давлатда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини эътироф этувчи, тан олувчи ва амалга оширилишида асос бўлиб хизмат қилувчи муҳим ҳужжат бу Конституция ҳисобланади. Конституцияни фуқаролар ва давлат ўртасидаги ижтимоий шартнома

сифатида кўрсатиш мумкин. Унда давлатнинг фуқаролар олдидаги вазифалари, мажбуриятлари ҳамда фуқароларнинг давлат олдидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ баён этилади. Демак, Конституция ҳар бир мамлакатнинг ўз ҳудудида яшаётган фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари доирасини асосий қомус сифатида кўрсатиб туради. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул[1] экани белгилаб қўйилган. Кейинги йилларда Конституциямизда белгиланган инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқларини эътироф этиш, таъминлаш соҳасида эътиборга молик ишлар амалга оширилмоқда.

Шулардан бири фуқаролар ҳаётини енгиллаштиришга, турли оворагарчиликларни олдини олишга кўмаклашувчи давлат хизматлари марказлари фаолиятининг ташкил этилганлиги ҳамда “электрон ҳукумат”нинг жорий этилишидир. Мамлакат тараққиётининг замонавий босқичида инсон манфаатлари бош мезон сифатида белгиланган ҳамда “Халқ давлат идораларига эмас, давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак”, деган улуғвор ғоя илгари сурилгани давлат органлари томонидан кўрсатиладиган хизматларни янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

АСОСИЙ ҚИСМ

Бугунги ахборот технологиялари ривожланган дунёда хизмат кўрсатиш соҳаларининг рақамли технологиялар асосида амалга оширилиши, халқ манфаатларини рўёбга чиқаришда муҳим аҳамият касб этади. Ривожланган айрим мамлакатларда бу турдаги хизматлар жамоат хизмати сифатида ҳам эътироф этилади. Чунончи, Франция, Буюк Британия, Канада каби давлатлар “public service”, яъни жамоат хизмати сифатида аҳолига хизмат кўрсатиш тизимини йўлга қўйган. Ёки давлат хизматини ташкил этишда улкан муваффақият қозонган давлатлардан бири Сингапур давлати мисолида қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш жоиз.

Сингапур – аҳоли ва бизнесга электрон хизматлар тақдим этиш бўйича дунёнинг етакчи мамлакатлардан бири ҳисобланади. 2005 – 2016 йиллар давомида Сингапур давлат органлари ўз хизматларини электрон шаклда тақдим этишни бошлади. 2005 – 2009 йиллар давомида 1600 та давлат хизматлари (барча хизматларининг 80 фоизи) электрон шаклга ўтказилди. Ҳозир мамлакат “Рақамли ҳукумат” тизимини қурмоқда. Мазкур тизим доирасида фуқаролар рақамли давлат хизматларидан қачон хоҳласа ва қаерда истаса фойдаланиш имкониятига эга бўлиши керак. Тизим барча идораларнинг фаолияти мужассам бўлган ҳамда фуқаро билан икки томонлама алоқа таъминланган ягона рақамли платформада давлат бошқарув қарорларини қабул қилиш имконини беради. Сингапур “агиле” (тезкор) режимидаги давлат хизматларини ишлаб чиқаришга катта эътибор қаратмоқда. Яъни, давлат идоралари тезкор суратда давлат хизматларини ишлаб чиқаради ҳамда татбиқ этади. “Рақамли ҳукумат” тизимини яратишда кадрлар тайёрлаш ва тадқиқотлар ўтказиш сўзсиз муҳим жиҳатлардан бири ҳисобланади. Сингапур Миллий университетининг Тизимли фанлар институти қошидаги Электрон ҳукуматнинг етакчилик маркази (NUS ISS/eGL) салоҳиятни мустаҳкамлаш, маслаҳат ва амалий тадқиқотларда кўмак кўрсатади. Талаб қилинган рақамли давлат

хизматларини ишлаб чиқаришда хизматлардан фойдаланувчининг талабларига ҳамда дизайн-фикрлашга катта эътибор берилади. Бунга эса электрон ҳукуматнинг етакчилик маркази тингловчилари ўқитилади.

Ўзбекистонда ҳам давлат хизматларини кўрсатиш тизими изчиллик билан ривожланиб бормоқда ва модернизация қилинмоқда. Жумладан 2015-йил 9-декабрда “Электрон ҳукумат тўғрисида” қонун қабул қилиниб, унинг 4-моддасида ариза берувчилар учун мамалакатнинг бутун ҳудудида давлат органлари билан ўзаро муносабатларни электрон ҳукумат доирасида амалга ошириш бўйича имкониятлар яратиш белгиланди. Бундан ташқари, қонунда давлат хизмати ҳамда елестрон давлат хизмати тушунчаларига ҳам изоҳ бериб ўтилган. Унга кўра давлат хизмати – ариза берувчиларнинг сўровларига кўра амалга ошириладиган, давлат органларининг вазифаларини бажариш бўйича улар томонидан кўрсатиладиган хизмат, электрон давлат хизмати – ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилган ҳолда кўрсатиладиган давлат хизмати[2] ҳисобланади. Давлат хизматлари кўрсатишдаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатда давлатнинг муайян функцияларини амалга ошираётган давлат органлари ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш ваколатига эга давлат органи ижрочи, жисмоний ва юридик шахслар буюртмачи сифатида гавдаланади. Кўрсатилаётган электрон давлат хизматлари тартибига этибор қаратадиган бўлсак, унга кўра хизматдан фойдаланувчи шахс давлат хизмати кўрсатувчи органга тегишли сўров юбориши лозим. Қонунда сўров ариза берувчининг давлат хизматлари кўрсатилиши тўғрисида давлат органларига юбориладиган талаби деб таьрифланган. Қонуннинг 21-моддасида электрон давлат хизмати кўрсатиш тўғрисидаги сўровга доир талаблар белгиланган бўлиб, унда: электрон давлат хизмати кўрсатиш тўғрисидаги сўровнинг таркибига, ҳажмига, идентификациясига, уни расмийлаштириш ва юбориш тартибига доир талаблар электрон давлат хизматининг регламенти билан тасдиқланади. Ариза берувчининг идентификацияланишини талаб этувчи электрон давлат хизмати кўрсатиш тўғрисидаги сўров, қоида тариқасида, электрон ҳужжат тарзида бўлиши керак. Электрон давлат хизмати кўрсатиш тўғрисида электрон ҳужжат тарзида юборилган сўров қоғоз шаклида юборилган сўровга тенглаштирилиши белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 12-декабрдаги “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5278-сон Фармонига[3] мувофиқ, Адлия вазирлиги ҳузурида Давлат хизматлари агентлиги ташкил этилди. Дастлабки йилларда “ягона дарча” марказлари асосан тадбиркорларга хизмат қилган бўлса, 2018-йил 1-январдан “ягона дарча” марказлари Халқ қабулхоналари ҳузуридаги Давлат хизматлари марказларига айлантирилди. Ушбу давлат хизматлари марказлари орқали фуқаролар ўзларининг Конституцияда белгиланган шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини амалга оширишда катта қулайликларга эга бўлди. Ушбу жараён давлат ва фуқаролар ўртасидаги муносабатларни тартибга солишда ҳам қатор енгилликлар яратди. Белгиланган чоралар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017-йил 15-сентабрдаги “Ўзбекистон Республикаси ягона интерактив давлат хизматлари

портали орқали электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори[4] асосида ҳозирда https://fo.birdarcha.uz, https://my.gov.uz/uz порталлари орқали Ягона интерактив давлат хизматлари портали (Ягона Портал, ЯИДХП) фуқаролар ва тадбиркорларнинг давлат хизматларидан фойдаланиш ва улар ҳақида энг зарур маълумотлардан фойдаланишнинг ягона нуқтаси яратилди. Ягона Портал хизматларининг янги талқинида барча хизматлар ҳар бир шахсга мослаштирилган ва рўйхатдан ўтгандан сўнг фойдаланиш имконини беради. Портал орқали хизматлардан фойдаланишда марказга бориб фойдаланиладиган хизматлардан фарқли равишда чегирмалар белгиланган. Бу ҳам айнан содда, қулай, шаффоф ва тезкор хизматларни таъминлашга қаратилган фаолиятнинг ёрқин намунасидир[7].

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

Бугунги кунда ДХМ(давлат хизматлари маркази)лар орқали ижтимоий соҳага оид 22 турдаги, иқтисодиёт ва молия соҳасида 47 турдаги, экология соҳасида 11 турдаги, архитектура ва қурилиш соҳасида 47 турдаги ва 12 турдаги гувоҳномалар бериш каби хизматлар[9] республикадаги давлат хизматлари марказлари орқали амалга оширилмоқда. Қайд этилган фармонга мувофиқ, давлат хизматлари ягона Реестри[5] тасдиқланган. Унга кўра бугунги кунда 716 турдаги давлат хизматлари давлат органларининг бевосита ўзи ҳамда давлат хизматлари марказлари орқали кўрсатилмоқда. Кўрсатилаётган хизматларнинг аксарияти анъанавий, нисбатан камроқ қисми эса электрон тарзда амалга белгиланган бўлса, айни вақтда хизматларнинг 261 таси бепул, 477 таси эса пуллик амалга оширилиши белгиланган. Аҳолига қулай шарт-шароитлар яратиш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш давом эттирилишини таъминлаш мақсадида 2020-йил 31-январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини жадал ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ–5930-сон Фармони[6] қабул қилинди.

Ушбу фармоннинг 6-бандига кўра, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларининг шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллаларда юридик шахс ташкил этмаган ҳолда давлат хизматлари марказлари филиалларини босқичма-босқич ташкил этиш белгиланди.

Фармоннинг 7-бандида эса Филиалларнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

жисмоний ва юридик шахсларга кенг қамровли, шу жумладан мобил (сайёр) давлат хизматларини кўрсатиш;

фуқароларнинг электрон давлат хизматларидан фойдаланиш маданиятини ошириш, ягона интерактив давлат хизматлари порталидан фойдаланишнинг бошланғич кўникмалари бўйича маслаҳатлар бериш;

тегишли ҳудуд аҳолисини кўрсатиладиган давлат хизматлари ҳақида мунтазам хабардор қилиб бориш.

Фармонга кўра, Агентлик тузилмасида Агентликнинг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган қўшимча 5 та штат бирлигини ажратган ҳолда Давлат хизматларини рақамлаштириш бошқармаси ташкил этилди.

Қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар давлатимизнинг аҳолига хизматлар кўрсатиш соҳаларини янада кенгайтиришга хизмат қилмоқда. Хусусан 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон

Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021-йил 3-февралдаги ПФ–6155-сон Фармонига асосан Адлия вазирлиги икки ой муддатда аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг давлат органлари билан муносабатга киришишида бюрократик тўсиқларни тубдан қисқартиришга қаратилган, қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони лойиҳасини киритиши кўрсатиб ўтилди:

фуқароларнинг доимий (вақтинча) рўйхатдан ўтган жойидан қатъи назар фойдаланиши мумкин бўлган давлат хизматларининг кўламини кенгайтириш;

давлат, ижтимоий ва бошқа хизматларни кўрсатишда фуқаро шахсини тасдиқлашнинг ягона идентификация рақамини жорий этиш;

давлат органлари ва ташкилотлари ўртасида электрон маълумот алмашинувини йўлга қўйиш орқали улар ўртасида қоғоз кўринишида ҳужжат тақдим этиш амалиётига чек қўйиш;

фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларига кўрсатилган давлат хизматларининг натижаларини почта алоқаси орқали етказиш амалиётини йўлга қўйиш;

“марказ – маҳалла – фуқаро” тамойили бўйича давлат хизматлари марказлари орқали кўрсатиб келинаётган хизматларнинг ҳар бир оилага кириб боришини таъминлаш бўйича Қарши шаҳар тажрибасини жорий этиш.

Кўриниб турибдики, давлат хизматлари кўрсатиш дастлабки йилларда республика марказий шаҳарлари, вилоятлар, туман ва шаҳарлар марказларида ташкил этилган бўлса, бугунга келиб, хизматларнинг ҳар бир оилага кириб бориши масаласи алоҳида этиборга олинмоқда. Умумий қоидага кўра, давлатнинг хатти-ҳаракатлари жамият ва унинг ҳар бир аъзоси фаровонлигига қаратилади, давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади.[8]

ХУЛОСА

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, давлат хизматлари кўрсатишнинг рақамлаштирилиши аҳолига ҳар жабҳада қулай. Аммо электрон давлат хизматларидан фойдаланишда фуқароларда интернет тармоғи билан боғлиқ муаммолар ҳам юзага келмоқдаки, бу айниқса, шаҳар марказларидан узоқда жойлашган аҳоли манзилларида яққол кўзга ташланмоқда. Фикримизча, юқорида келтирилган ривожланган давлатлар тажрибаси мисолида айтиш керакки, **биринчидан** давлат томонидан алоқа хизматларини янада яхшилаш масаласига этибор қаратилиши, етарли маблағлар ажратилиши, аҳолига сифатли интернет тармоқларидан фойдаланиш имкониятини яратиш лозим. **Иккинчидан**, давлат хизматлари ишлаб чиқилишида хизматлардан фойдаланувчилар фикри инобатга олиниши керак. **Учинчидан**, фуқароларда электрон давлат хизматларидан фойдаланиш кўникмаларининг етарли шаклланмаганлиги ҳам ушбу соҳада электрон ҳукумат хизматларидан фойдаланиш бўйича тарғибот чора-тадбирларни кенгайтиришни тақозо этади. **Тўртинчидан**, Давлат хизматлари ягона Реестрида келтирилган аньанавий тарзда кўрсатилаётган хизматларнинг электрон шаклда амалга оширилиши мумкин

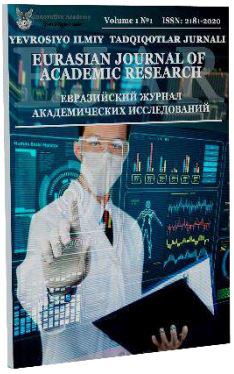
бўлганларини қайта кўриб чикиб, электрон хизматлар ҳажмини ошириш лозим.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозим, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасининг такомиллаштирилиши, электрон давлат хизматлари кўрсатиш ҳажмининг оширилиши ҳамда "электрон ҳукумат"нинг жорий этилиши фуқаролар, тадбиркорлик субектлари ва давлат ўртасида очиқлик, ошкоралик ҳамда шаффофликни таъминлаган ҳолда аҳоли ҳаётида катта қулайликлар яратади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 2020-йил
2. Ўзбекистон Республикасининг "Электрон ҳукумат тўғрисида"ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 йил, 49-сон, 611-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 12-декабрдаги "Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ–5278-сон Фармони
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017-йил 15-сентабрдаги "Ўзбекистон Республикаси ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017-й., 38-сон, 1037-модда
5. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Лойиҳа бошқаруви миллий агентлигининг "Давлат хизматлари ягона реестрини тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2019 йил 13 сентабрда рўйхатдан ўтказилган. Рўйхат рақами: 3181-сон // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.09.2019 йил, 19/19/3181/3738-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини жадал ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ–5930-сон Фармони. 2020-йил 31-январ// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.02.2020 йил, 06/20/5930/0105-сон.
7. Ш.Гаффарова. Халқимизга замонавий давлат хизматларини кўрсатишни таъминлаш – асосий вазифамиз // Юрист ахборотномаси. 2019. –№1 –Б.45-51.
8. Баротов М.Х. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида давлат иштирокининг назарий ва амалий муаммолари: Юрид. фан. докт. дис. ...Автореф. –Тошкент: 2008. -37 б.
9. www.davxizmat.uz
10. www.lex.uz

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

LINEAR CHANGE OF VARIABLES AND ON SIMPLIFICATION OF EXPRESSIONS IN THE SPACE OF GENERALIZED FUNCTIONS

Daujanov Ainazar Shinnazarovich [1],Turganbaeva Aysanem Kuanishbaevna [2]
Raximboyev Muxtorbek [3] , Xiyasova Aynura [4]
[1] Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of Mathematical Analysis, Karakalpak State University named after Berdakh.
[2,3,4] Karakalpak State University named after Berdakh, Master degree of direction of "Mathematical Analysis"
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742240

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

basic functions, locally integral functions, generalized functions, regular generalized function, function, linear change of variables.

ABSTRACT

The rigorous mathematical theory of generalized functions contains the definition of a set of basic functions, the definition of a continuous functional, rules for performing limit transitions, delta-like sequences, etc. Special literature is devoted to these questions, in which one can find formulations and proofs of the corresponding theorems (see, for example, the book by V.S. Vladimirov "Generalized functions in mathematical physics", I.M. Gelfand and G.E.Shilov "Generalized functions and actions on them ", MS Agranovich" Generalized functions and Sobolev spaces ", MA Shubin" Lectures on the equations of mathematical physics "and many others). In this article, we will look at techniques for changing a variable in an argument of a generic function, multiplying by a locally integral function, and simplifying expressions.

ЛИНЕЙНОЙ ЗАМЕНЕ ПЕРЕМЕННЫХ И ОБ УПРОЩЕНИИ ВЫРАЖЕНИЙ В ПРОСТРАНСТВЕ ОБОБЩЁННЫХ ФУНКЦИЙ

Даужанов Аиназар Шынназарович [1], Турганбаева Айсанем Куанышбаевна [2]
Рахимбоев Мухторбек [3] , Хиясова Айнура [4]
[1] Кандидат физико-математических наук, доцент кафедры математического анализа Каракалпакского государственного университета им. Бердаха.
[2,3,4] магистрант направление «Математический анализ», Каракалпакского государственного университета им. Бердаха.

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

АННОТАЦИЯ

Математическая строгая теория обобщённых функций содержит определение множества основных функций, определение непрерывного функционала, правила выполнения предельных переходов, дельта-образные

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

основные функции, локально-интегрируемые функции, обобщенные функции, регулярная обобщенная функция, функция, линейная замена переменных.

последовательности и т.п. Этим вопросам посвящена специальная литература, в которой можно найти формулировки и доказательства соответствующих теорем (см., например, книгу В.С. Владимирова «Обобщённые функции в математической физике», И.М. Гельфанда и Г.Е. Шилова «Обобщённые функции и действия над ними», М.С. Агранович «Обобщённые функции и соболевские пространства», М.А. Шубина «Лекции об уравнениях математической физики» и многие другие). В настоящей статье мы рассмотрим методику замены переменной в аргументе обобщённой функции, умножение на локально-интегрируемую функцию и упрощение выражений.

Введение

Важность обобщённых функций в самой математике и её приложениях не нуждается в доказательствах. Возникновение обобщённых функций связано с именами многих математиков и физиков. Простейшая обобщённая функция δ – функция использовалась Д. Максвеллом (1873), О. Хевисайдом (1898), П. Дираком (1926). Основы математической теории обобщённых функций были заложены С.Л. Соболевым (1939) и Л. Шварцом (1950). Важнейшие результаты в теории обобщённых функций был получен К. Фридрихсом (1940). Дальнейшие развитие в теории обобщённых функций имеются в работах И.М. Гельфанда и Г.Е. Шилова (1959), Н.Н. Боголюбова и О.С. Парасюка (1955-1960), В.С. Владимирова, Л. Хёрмандера, А. Земаняна, Г. Бремермана (1968-1971) и др.

В современном математическом анализе основным математическом аппаратом служат пространства Соболева и теория обобщённых функций Шварца.

Изложим некоторые определения и утверждения относительно обобщённых функций, которые будут использованы в дальнейшем [1, 3, 6].

1. Введем важное пространство основных функций D. Отнесем ко множеству $D = D(\mathrm{R})$ всевозможных функций $\varphi(x)$, определённых на всей числовой прямой R и обладающих следующими свойствами:

1)каждаяфункция $\varphi(x) \in C^{\infty}(R)$ – имеет производные всех порядков на всей числовой прямой;

2) для каждой функции $\varphi(x)$ существует интервал, вне которого она равна нулю.

Обозначим через X_{φ} множество всех точек x, в которых $\varphi(x) \neq 0$, а через $\overline{X_{\varphi}}$ – замыкание множества X_{φ}, т.е. $\overline{X_{\varphi}}$ – объединение множества X_{φ} и всех его предельных точек.

Множество $\overline{X_{\varphi}}$ называется носителем функции $\varphi(x)$ и обозначается

$$\operatorname{supp}\varphi(x) = \overline{X}_{\varphi} = \{\overline{x : \varphi(x) \neq 0}\}$$

Совокупность основных функций, носители которых содержатся в данной области G, обозначим через $D(G)$. Таким образом, $D(G) \subset D(\mathrm{R}^n) = D$.

2. Сходимость в D определяется следующим образом. Последовательность основных функций $\varphi_1, \varphi_2, .., \{\varphi_n(x)\}$ из D сходится к функции $\varphi(x)$ из D, если:

1) существует интервал $(-a, a)$, такой, что $\forall n \in N$:

$$supp\varphi_n(x) \in (-a, a);$$

2)$\forall k = 0,1,2,..$ последовательность производных $\left\{\varphi_n^{(k)}(x)\right\}$ равномерно в G сходится к $\varphi^{(k)}(x)$.

Обозначение: $\varphi_n(x) \to \varphi(x)$ при $n \to \infty$ в пространстве D.

Функция $\varphi: R^n \to R$ называется основной, если $\varphi(x)$ бесконечно дифференцируема и $supp\varphi$ является ограниченным подмножеством в G.

Сделаем более ясным теперь, что приведённая построение в определенном смысле расширяет $R_{1,loc}$ —класс локально интегрируемых функций на числовой прямой. Этот класс состоит из функций f, обладающих свойством

$$\forall a, b \in \boldsymbol{R}(a < b) \Rightarrow f \in R_1[a, b]$$

Имеет место включение $R_1(\boldsymbol{R}) \subset R_{1,loc}$.

3. Каждой функции $f \in R_{1,loc}$ соответствует обобщённая функция $f \in D/$, определённая равенством

$$(f, \varphi) = \int f(x)\varphi(x)dx, \ \varphi \in D \qquad (0.1)$$

Пространство $D/$ шире чем $R_{1,loc}$, существуют обобщённые функции, не являющиеся функционалами вида (0.1). Таким образом, осуществляется вложение $R_{1,loc} \subset D/$.

4. Определим δ — функцию. Всякую меру можно отождествить с линейным непрерывным функционалом на пространстве непрерывных функций, и заметим, что такой функционал для функции $\delta(x)$ действует по формуле

$$(\delta(x), f(x)) = f(0), \qquad (0.2)$$

где $f(x)$ любая непрерывная на отрезке функция, например, $f(x) \in C_{[-1,1]}$. Следовательно, функция $\delta(x)$ - это по определению, функционал на $C_{[-1,1]}$, сопоставляющий функции $f(x)$ её значение в точке 0.

δ —функция представляет собой математическое выражение плотности единичной массы сосредоточенной в точке $x = 0$. Если такая масса сосредоточена в точке $x = a$, мы приходим к δ —функции $\delta(a) = \delta(x - a)$, которая определяется равенством

$$(\delta(x - a), \varphi(x)) \equiv (\delta(x), \varphi(x + a) = \varphi(x + a)|_{x=0} = \varphi(a)$$

Возникает вопрос: соответствует ли любому линейно-непрерывному функционалу g локально интегрируемая функция $f \in L_{1,loc}(m.e. R_{1,loc})$, т.е. верно ли

$$g(\varphi) = (g, \varphi) = \int f(x)\,\varphi(x)dx?$$

Ответ отрицательный. Функционалу $(\delta, \varphi) = \varphi(0)$ не соответствует никакая функция $f \in L_{1,loc}$, чтобы имело место $\int f(x)\,\varphi(x)dx = \varphi(0)$.

Следовательно, $(\delta, \varphi) \notin L_{1,loc}$.

Справедливы следующие утверждения.

Теорема 4.1. δ −функцию можно представить как предел в пространстве $D/$ последовательности регулярных обобщённых функций:

$$\forall\varphi(x)\in D:\lim_{a\to 0}(\delta_a(x),\varphi(x))=\lim_{a\to 0}\int_{-\infty}^{+\infty}\delta_a(x)\varphi(x)dx=(\delta,\varphi)=$$

$$\lim_{a\to+0}\delta_a(x)=\begin{cases}0, x\neq 0,\\ +\infty, x=0.\end{cases}$$

Теорема 4.2. Любую сингулярную обобщённую функцию можно представить как предел в пространстве $D/$ последовательности регулярных обобщённых функций.

Другими словами, пространство обобщённых функций является пополнением пространства классических локально интегрируемых функций, т.е. получается путём добавления к пространству $R_{1,loc}$ всех предельных элементов в смысле слабой сходимости (в смысле обобщённых функции).

5. Для обычных функций $f:\boldsymbol{R}\to\boldsymbol{R}$ по самому определению можно говорить о значении $f(x)$ функции f в точке x. Для элемента f пространства $R_{1,loc}$ это уже не так (f −это класс функций, отличающихся между собой на множестве лебеговой меры нуль). Выбрав функцию – представителя класса, можно говорить о её значениях в точках. Для обобщённых функций утрачивается и такое понимание. Отметим, однако, что при рассмотренном выше вложении $R_{1,loc}\subset D/$ по обобщённой функции (f,φ) можно восстановить значение f в её точках непрерывности.

Пространство обобщённых функций

Введём понятие функционала, лежащее в основе определения обобщённых функций.

1. Всякое отображение $f:D(G)\to R$ пространства основных функций во множество вещественных чисел называется функционалом.

Определение 1. Будем говорить, что на пространстве D задан функционал, если указано правило, по которому каждой функции $\varphi(x)\in D$ ставится в соответствие определенное число $f(\varphi)$.

Функционал также будем обозначать (f,φ).

Функционал f называется линейным, если для любых вещественных чисел a и b и любых основных функций $\varphi_1(x),\varphi_2(x)$ из пространства D выполняется равенство

$$(f,a\varphi_1+b\varphi_2)=a(f,\varphi_1)+b(f,\varphi_2)$$

2. Введём теперь понятие непрерывного функционала, определённого на пространстве D основных функций.

Определение 2. Функционал f, определённый на пространстве D, называется непрерывным, если для любой последовательности основных функций $\{\varphi_n(x)\}$, сходящейся к какой-нибудь функции $\varphi(x)\in D(G)$, числовая последовательность (f,φ_n) сходится к числу (f,φ).

Теперь сформулируем центральное определение данной работы.

Определение 3. Обобщённой функцией называется линейный непрерывный функционал на пространстве основных функций.

Значение функционала f на элементе $\varphi(x)$ пространства D, как и было оговорено, будем обозначать (f,φ).

Совокупность всех обобщённых функций на G образует линейное пространство и обозначается через $D'(G)$.

3. В векторном пространстве D' обобщённых функций над основным пространством D дадим определение понятия сходимости.

Определение 4. Последовательность $\{f_n(x)\} \in D'$ обобщённых функции называется сходящейся к обобщённой функции $f \in D'$, если для любой функции $\varphi(x)$ из пространства D основных функции числовая последовательность (f_n,φ) сходится к числу (f,φ):

$$\lim_{n\to\infty}(f_n,\varphi) = (f,\varphi), \forall\varphi \in D.$$

Заключение

Решение многих теоретических и практических задач тесно связано как с методологическим подходом, так и с используемым математическим аппаратом.

Теория обобщённых функций является мощным математическим аппаратом, позволяющим решать широкий класс задач, которые, вообще говоря, не поддаются решению методом классического математического анализа. Этот аппарат позволяет строго обосновать применяемые методы и полученные результаты и дает возможность построить и общую теорию.

Методика, которая легла в основу данной работы позволяет сформулировать правильное представление о таких понятиях, как основные и обобщенные функции, замена переменных в обобщенных функциях. Приведено большое количество примеров, связанные с обобщёнными функциями, которые построены из дельта-функции с помощью замен в аргументе и умножение на локально-интегрируемую функцию. Приведенные примеры дают представление значимости элементов теории обобщённых функций для их разрешимости. Теоретический материал статьи носит справочный характер и помогает преподавателям и студентам в подготовке к практическим занятиям, а также в овладении методами теории обобщённых функций при их самостоятельной работе над курсом.

Литературы:

1. Александров В.А. Обобщённые функции. Учебное пособие. Новосибирский государственный университет, 2005. 46с.
2. Аленицын А.Г., Грикуров В.Э. Обобщённые функции в математической

физике. СПбГУ, 2001. 64с.

3. Бутузов В.Ф., Бутузова М.В. Ряды и интеграл Фурье. Обобщённые функции. Учебное пособие. М., 2017. 60с.
4. Пожарский А.А. Методическое пособие. СПбГУ, 2015. 183с.
5. Попова Е.М., Чигирёва О.Ю. Методические особенности изложения темы «Обобщённые функции. Обобщённые производные. Дельта-функция Дирака» // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2018.
6. Даужанов А.Ш. Методические изложения элементов теории обобщённых функций // Научно-методический журнал «ILM SARCHASHMALARI», Ургенчский гос. университет. 2020. №10. С. 11-25.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT OF TEMPORALITY IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Murzajanova Dilnoza Shavkatbek kizi [1]
[1] National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Faculty of Foreign Philology Linguistics (English) direction
Level 2 Master
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742250

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
Uzbek language, time, words, play, important, semantic group

ABSTRACT
Phrases expressing the concept of time in the Uzbek language and the division of these concepts into semantic groups.

In the Uzbek language phraseological expressions forming concept “time” are the following set expressions containing words kun, ertalab, tong, kecha: kun bo’yi – all day long, kundan kunga – day by day, butun kun – the whole day, ertalabdan kechgacha – from morning till night, tong-azondan, kallayi saharlab – at an unearthly hour, tunu-kun – day and night, kuppa-kunduz kuni – in broad daylight. Most of set expressions reflecting the concept time are in their syntactic properties idiomatic units with qualitative-adverbial characteristics as they tell the time when the action is performed. Such set phrases play an important role in the formation of understanding the spatial-temporal organization of reality and uncover the ideas about the category of time in linguistic cognition of language bearers. This refers to such phraseological units in the English as: the golden age, the clock round, all day long, only a short while ago, day-to-day, day and night, in any moment, from dawn to dusk, and etc. As we see, these expressions contain such nouns in their structure as morning, day, night, dawn, dusk, and prepositions from, till, in, and etc.

Of course the above mentioned expressions make up only a small part of all set expressions expressing time. Phraseological units forming this concept can be divided into the following semantic groups:

1. The first group includes qualitative-adverbial idioms expressing the time of the day when the action happens. These phraseological units tell that the action happens in the morning, afternoon, or evening. The components of such idiomatic phrases are closely connected with their semantics. They are usually formed with such nouns as evening, day, morning, dawn.

2. The second group of set expressions is formed with idioms expressing a very short period of time – blink, instant, moment, second, minute, flash: for instant, for a second, in a twinkling of an eye, on the stroke, on the dot, in a minute, half a moment, in a flash. The semantics of a word in these expressions changes into a general meaning expressing a very short period of time. There are similar set expressions in Uzbek that also express short moment: bir lahzada, bir pasda, dam o’tmay, bir onda – on the stroke, in a minute, bir

zumda, “hash-pash” deguncha, “ha-hu” deguncha – in a flash, ko’z ochib yumguncha – in a twinkling of an eye.

3. The third group of set expressions unite the units expressing indefinitely long period of time. Structurally, they can be grouped into the following classes: “noun + noun with preposition” based on repetition: day by day (kundan-kunga), from day to day, day and night (tunu-kun); set expressions formed of “pronoun +noun”- all the day, all the time (har on) «adjective+noun» yil bo’yi, yil o’n ikki oy, and etc.

4. The fourth group of idioms include set expressions characterizing the starting point of the action: since the beginning of time (qadimdan, azaldan, ko’pdan beri, ro’si azal), then a days (o’sha paytda, o’sha davrda, o’sha zamonda, o’sha kezda), for the time being (vaqti-soati kelguncha). Their structure contain such noun components that name indefinite periods of time – «time», «days». Usually idioms expressing the beginning period of the action are used after a certain flow of events that bring about the beginning of a new period of life.

5. The fifth semantic group includes set expressions denoting the beginning and end of human life: on the go, (kun (i)bitdi, kun(i) tugadi), in the vale of years, in the afternoon of life (qariganda, qarigan chog’da). There are also idioms expressing indefinite time close in the meaning to never, when two Sundays come in one week, in a pigs eye, when cows come home. Uzbek language is also rich in such idioms that express the notion of never. For example: hapshanba kuni, tuyaning dumi yerga tekkanda, hukkiz tuqqanda, and etc. Knowing the above mentioned semantic groups is very helpful in translating fiction from English into Uzbek and vice versa. Below we shall give some examples of translating phraseological units from English into Uzbek on the example of the translation made by Muhabbat Ismailova of the book by Jane Austin “Pride and Prejudice”. -in a moment “A lady's imagination is very rapid; it jumps from admiration to love, from love to matrimony, in a moment.” “Ayollarning tasavvuri qanchalik tez-a!” In a moment they were all out of the chaise, rejoicing at the sight of each other. Mrs. Collins welcomed her friend with the liveliest pleasure, and Elizabeth was more and more satisfied with coming when she found herself so affectionately received. Kelganlar o’sha zahoti karetadan tushib uy egalari bilan ko’risha ketishdi. -one day After a few minutes' reflection, however, she continued, «I do remember his boasting one day, at Netherfield, of the implacability of his resentments, of his having an unforgiving temper…” Bir oz jimlikdan so’ng, Elizabet gapida davom etdi: “Hozir bir kuni Nezerfildda u o’zining haddan tashqari ginachi ekanligini aytgani esimga tushdi. Qanday murakkab tabiatli kishi! Mr. Bennet treated the matter differently. «So, Lizzy,» said he one day, «your sister is crossed in love, I find. I congratulate her.” Mister Bennetning fikri esa bu borada butunlay boshqacha edi: “Shunday qilib, Lizzi, anglashimcha, opangning yuragi bir oz yaralandi, – dedi u bir kuni.- Uni meni nomimdan tabriklab qo’y. ” -from this day «An unhappy alternative is before you, Elizabeth. From this day you must be a stranger to one of your parents. Your mother will never see you again if you do not marry Mr. Collins, and I will never see you again if you do.» “Demak, qizim, sening sharoiting hozir juda og’ir. Shu daqiqadan boshlab sen yoki mendan, yoki onangdan ayrilasan. Agar sen Kollinzga turmushga chiqmaydigan bo’lsang, onang sendan kechadi, agar unga turmushga chiqadigan bo’lsang, men seni ko’rishni istamayman.” -the other day «As I did the other day,» said Elizabeth with a conscious smile: «very true, it will be wise in me to refrain from that. But do not imagine that he is always here

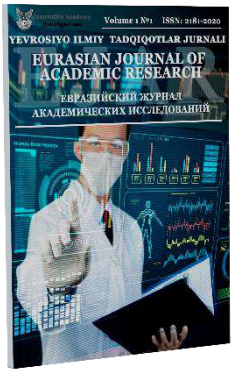
so often. It is on your account that he has been so frequently invited this week. “Kecha qilganimni aytyapsizmi? – qizarib so’radi Eliza. – Ha siz haqsiz. Men noto’g’ri ish qildim. Lekin siz u doimo biznikida ekan deb o’ylamang. Bu hafta uni sizlar shu yerda ekanligingiz uchungina taklif qildik.” -all day long –«Oh! Yes—the handsomest young lady that ever was seen; and so accomplished!—She plays and sings all day long. In the next room is a new instrument just come down for her — a present from my master; she comes here to-morrow with him.» “Shubhasiz! – xitob qildi missis Reynolds. – U dunyodagi eng go’zallardan qolishmaydi. Yana qanday tarbiyali! Ertadan kechgacha musiqa bilan shug’ullanadi. Yonimizdagi xonada yaqindagina olib kelishgan musiqa asbobini ko’rasizlar – xo’jayinimizning miss Darsiga sovg’asi. Biz ertaga u ham akasi bilan kelishini kutyapmiz.”. As we see from the above brought examples, idiomatic expressions expressing the concept “time” in the English are translated into Uzbek either with their equivalent set expressions in the target language, or sometimes by free word combinations.

Comparative analysis of the semantic structure of the word “time” – “vaqt” in three different system languages allows revealing rich connotation (perhaps, it is motivated by how invaluable the concept of time is for humanity), to reveal similar variants of phraseological units like: for the time there is a time for all things – everything has its time – har bir narsaning o’z vaqti soati bor; one time or another – sooner or later – ertami kechmi; Vaqt chog’ (Chog’) – in a cheerful mood echoes the meaning of idioms in English have a fine time – meaning: have a good time, have fun. A comparative analysis of the semantic structure of the connotative meanings of the word «time» in Uzbek languages allows us to draw the following conclusions. Despite the fact that each of these languages has clichéd units peculiar only to them with the component “time”, one can find in Uzbek languages equivalent phraseological units and similar in semantics.

References:

1. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashakov N. Umumiy tilshunoslik T., 1979.
2. Abdullayev F. O’zbek tili leksikasining ba’zi bir masalalariga doir til va adabiyot instituti asarlari. Tosh.: Fan , 1949.
3. Azizova F.S. “Ingizcha-o’zbekcha-ruscha phraseologizmlarning qisqacha lugati”. T.: «Fan va texnologiya», 2010. 160 p.
4. Concise dictionary of modern English idioms / V.A. Kabulianskiy, K.G. Savelyeva. M: Astrel: AST: the Keeper, 2007. 175 p. ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ № 20(74). Часть 2. 2019.
5. Litvinov P.P. 100 English nouns. 1000 idioms. The key to memory: textbook. / P.P. Litvinov. M.: Astrel: AST: Transitkniga, 2006. 670 p.
6. Rahmatullayev Sh. O’zbek tilining izohli frazeologik lug’ati. T., 1978.
7. Qilichev E. Hozirgi o’zbek adabiy tili. B., 1999.
8. Sulaymonov M. English lexicology. B., 2004.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

STUDY OF U-SHAPED DIELECTRIC RESONATOR ANTENNA

Boysunov Botir Pulat ugli [1], Korotkova Larisa Alexandrovna [2]

[1] Second-year student of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

[2] Senior Lecturer, Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742268

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

dielectric resonator antennas, broadband antennas, small antennas.

ABSTRACT

This article presents a U-shaped dielectric resonant antenna (DRA) of small size, but with a wide bandwidth. The antenna is made of a material with a very high dielectric constant (e_r = 81) and has a new shape that supports many modes. The size of the proposed antenna is smaller than that of other DRAS created for the 2.4 GHz – 3.0 GHz bands, while the achievable bandwidth resistance for S11 < -10 dB is about 22%. Thus, this antenna can be used for IEEE 802.11 b/g for WLAN (2.4-2.5 GHz) and LTE (2.5-2.7 GHz), and can also be modified for other frequency bands.

ИССЛЕДОВАНИЕ U-ОБРАЗНОЙ ДИЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ РЕЗОНАТОРНОЙ АНТЕННЫ

Бойсунов Ботир Пулат угли [1], Короткова Лариса Александровна [2]

[1] Студент второго курса Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова.

[2] Старший преподаватель Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 20 апреля 2021 г.
Утверждено: 25 апреля 2021 г.
Опубликовано: 30 апреля 2021 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

антенны с диэлектрическим резонатором, широкополосные антенны, малые антенны.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена U-образная диэлектрическая резонансная антенна (ДРА) небольшого размера, но с широкой полосой пропускания. Антенна изготовлена из материала с очень высокой диэлектрической проницаемостью (e_r = 81) и имеет новую форму, которая поддерживает множество мод. Размер предлагаемой антенны меньше, чем у других DRAS, созданных для диапазонов 2,4–3,0 ГГц, в то время как достижимое сопротивление полосы пропускания для S11 <-10 дБ составляет около 22%. Таким образом, эта антенна может использоваться для IEEE 802.11 b / g для WLAN (2,4–2,5 ГГц) и LTE (2,5–2,7 ГГц), а также может быть модифицирована для других диапазонов частот.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

I. ВВЕДЕНИЕ

Диэлектрические резонаторы использовались в фильтрах, генераторах и схемах СВЧ-схем задолго до 1983 года, когда это было замечено Лонгом и др. [1] что ДР, помещенные в открытые среды, имели низкий коэффициент качества излучения. Это привело к открытию нового вида излучающих антенных элементов, известных как диэлектрические резонансные антенны (ДРА). С тех пор ДРА получили большое внимание благодаря своим характеристикам, таким как высокая эффективность излучения за счет низких потерь рассеяния [2], простые схемы связи (подачи) со всеми линиями передачи, используемыми в СВЧ-и миллиметровых волнах. Кроме того, они обладают отличной устойчивостью к близкой отстройке от биологических тел [3]. ДРА предлагают привлекательный выбор для легких и недорогих антенн. Более того, поскольку ДРА могут возбуждать разные режимы (в зависимости от структуры питания), то из разных режимов для одной и той же антенны могут быть получены разные характеристики излучения [3]. Кроме того, еще одной очень важной особенностью ДРА является возможность быть компактным (небольшого размера) излучающим элементом для более низких диапазонов СВЧ-частот с высокой диэлектрической проницаемостью материала (более 20). Это связано с тем, что направленная длина волны λ_g внутри ДРА меньше рабочей длины волны в свободном пространстве λ_0, как показано в уравнении (1).

$$\lambda_g = \frac{\lambda_0}{\sqrt{\varepsilon_r}} \quad (1)$$

Таким образом, ДРА с высокой диэлектрической проницаемостью являются перспективными кандидатами для небольших, низкопрофильных и компактных антенн в более низких диапазонах СВЧ-частот, таких как сотовые мобильные телефоны, WLAN, Bluetooth и LTE-системы.

Широко используются несколько ДРА, такие как прямоугольные, цилиндрические, полусферические и округлые формы. Прямоугольная форма имеет практические преимущества перед другими формами, потому что нет выраженного режима, как в других случаях, когда режим увеличит поперечную поляризацию. Кроме того, в отличие от сферических и цилиндрических форм, которые имеют один или два конструктивных параметра, прямоугольная имеет три конструктивных параметра (длина, ширина и высота). Что означает, что прямоугольный ДРА предлагает два аспектных соотношения (длина/высота и длина/ширина), которые могут использоваться независимо, что дает большую гибкость при проектировании ДРА. Они оказывают значительное влияние на рабочую полосу пропускания при заданной резонансной частоте и диэлектрической проницаемости [4]. Одним из основных недостатков, делающих ДРА непригодным для большинства современных коммуникационных приложений, является узкая полоса пропускания. Чтобы преодолеть это ограничение, за последние два десятилетия было описано несколько методов повышения пропускной способности. Первым представленным подходом была многослойная структура DRA [5], при использовании различных вертикальных слоев с различными диэлектрическими материалами в структуре DRA образуются множественные резонансы, обеспечивающие непрерывную широкую полосу пропускания. Однако эта техника

имеет трудности в изготовлении и использует большое пространство. Введение воздушного зазора между ДРА и плоскостью земли было использовано для увеличения полосы пропускания ДРА в работе [6], но этот метод увеличивает резонансную частоту, кроме того, для ДРА необходимы держатели, что на практике означает сложность. Для увеличения общей полосы пропускания использовалась гибридная конструкция (ДРА с другими излучающими элементами), как и в работе [7], излучение создавалось за счет использования схем подачи в качестве излучающего элемента. Пропускная способность также может быть увеличена путем введения изогнутой выемки в ДРА [8]. Более того, такие модификации формы ДРА были применены для получения лучших характеристик полосы пропускания; трапециевидная форма [9], Z-образная форма ДРА [10], H-образное [11], коническая форма [12] и тетраэдрическая форма.

Однако лишь немногие исследовали ДРА с очень высокой диэлектрической проницаемостью (более 77). В основном это связано с очень узкой полосой пропускания для такого рода антенн. В данной работе новая антенна ДРА получена из прямоугольной ДРА. Предлагаемая антенна моделируется с помощью CST Microwave Studio и предназначена для работы на относительно низких частотах, таких как WLAN и LTE. Он имеет небольшие размеры и изготовлен из материала с высокой диэлектрической проницаемостью в контейнере из ПВХ в качестве основной части ДРА. Для увеличения полосы пропускания при сохранении относительно малых размеров по сравнению с существующими в литературе конструкциями введена U-образная антенна с несимметричной толщиной, питаемая коаксиальным зондом.

II. КОНСТРУКЦИЯ АНТЕННЫ

Как уже упоминалось во введении, для низкочастотных применений особый интерес представляют небольшие ДРА. Для достижения этой цели следует использовать материал с высокой диэлектрической проницаемостью, но это будет происходить за счет очень узкой полосы пропускания. Это связано с тем, что добротность ДРА увеличивается с увеличением $\varepsilon^{3/2}{}_r$[4]. Эффективная методика повышения пропускной способности для ДРА с высокой диэлектрической проницаемостью была введена в 2004 году. Просто, используя два параллельных подхода для уменьшения Qfactor; первый - путем выбора формы ДРА, минимизирующей отношение объема к поверхности, а второй-путем возбуждения более чем одной резонансной моды, близкой друг к другу. Эффект отношения объема к поверхности показан в уравнении (2), где уменьшение отношения объема к поверхности означает уменьшение параметра Q и, следовательно, увеличение полосы пропускания.

$$Q = 2w_0 \frac{\text{Накопленная энергия}}{\text{Излучаемая мощность}} \infty 2\omega_0 \varepsilon^p{}_r \left(\frac{\text{Объем}}{\text{Поверхность}}\right)^s \quad (2)$$

Где e_r - диэлектрическая проницаемость, ω_0 - угловая резонансная частота, p-около 1.5 и $1 \leq s < p$.

На основе этого подхода была разработана ДРА прямоугольной ДРА формы (длина = 25 мм, ширина = 2 мм и высота = 23 мм) размером 0,00064 × 30 с очень высокой диэлектрической проницаемостью (e_r = 80) керамического материала с тангенсом потерь 0,0005 на частоте 2 ГГц, результирующая полоса

пропускания составила (2,17 ГГц – 2,77 ГГц) с полосой пропускания 25%. Кроме того, для мобильных телефонов (1,73 ГГц – 2,03 ГГц) с размером 0,00064×30 и полосой пропускания 15,9% был разработан смещенный от центра цилиндрический ДРА с очень высокой диэлектрической проницаемостью керамического материала (e_r =77) [15]. Хотя в этих конструкциях ДРА было достигнуто увеличение полосы пропускания, мало внимания уделялось компактности антенной конструкции, особенно высоте антенны, которая иногда является ограничивающим параметром. В большинстве представленных работ использовались твердые диэлектрические материалы, и существуют некоторые трудности изготовления, такие как проблема сверления при формировании ДРА, в то время как жидкий диэлектрический материал имеет преимущество перед твердыми, поскольку различные формы могут быть легко сконструированы. Таким образом, диэлектрическим материалом, используемым в предлагаемом ДРА, является чистая вода с относительной диэлектрической проницаемостью e_r = 81, заключенная в контейнер из ПВХ.

По той же методике, что и в работе [15], U-образная структура ДРА с асимметричной толщиной, как показано на рис.1, расположена в правом краевом углу плоскости грунта с размерами Wg и Lg. Вместо микрополосковой связи это обычно используется для ДРА с черепичной формой для упрощения конструкции, избегая проблемы сверления, предлагаемый ДРА подается зондовой подачей, так как используется жидкий материал и нет необходимости в сверлении. Результаты моделирования показывают, что это может увеличить полосу пропускания без дальнейшего увеличения высоты антенны, как в. U-образный DRA состоит из трех прямоугольных плиток разной длины и ширины; два из них расположены в плоскости YZ, ортогональной основному, имеющему длину a, ширину g4 и высоту b, эти размеры определены с помощью обычной модели диэлектрического волновода (CDWM) [4] на частоте 2,7 ГГц, расчетные размеры с использованием уравнений (3) и (4) составляют 25 мм, 1,8 мм и 9 мм соответственно.

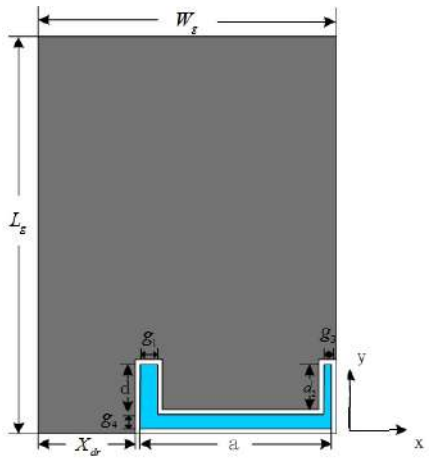
$$k_x{}^2 + k_y{}^2 + k_z{}^2 = \varepsilon_r k_0{}^2 \quad (3)$$

$$k_x = \frac{\pi}{a} \quad (3.a)$$

$$k_z = \frac{\pi}{2b} \quad (3.b)$$

$$k_0 = \frac{2\pi f_0}{c} \quad (3.c)$$

$$k_x = \frac{2}{g_4} tan^{-1}\left(\frac{\sqrt{(\varepsilon_r - 1)k_0{}^2 - k_y{}^2}}{k_y}\right) \quad (4)$$

(a)

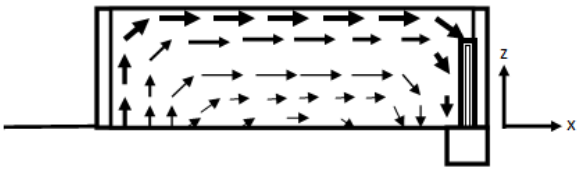
(b)

Рис. 1. Предлагаемая U-образная ДРА антенна: (а) вид сверху, (б) вид сбоку.

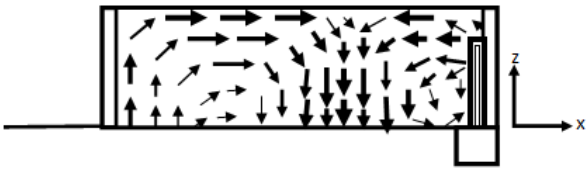
III. ПАРАМЕТРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ОБСУЖДЕНИЕ

Начальное параметрическое исследование начинается для основного сегмента DRA (XZ-сегмент), где другие сегменты не существуют (d =d_2 = 0). Изучено влияние таких параметров на резонансные частоты и полосу пропускания импеданса, более тесная связь с ДРА достигается при увеличении длины зонда до 7,25 мм. положение конструкции над плоскостью земли также влияет на величину резонансных частот так, что Y-положение Y_{dr} = 0 и X-положение X_{dr}= 13 мм. Размеры плоскости заземления устанавливаются равными L_g = 90 мм и W_g= 40 мм. Полученные три нижних резонансных режима $TE^y{}_{111}$, $TE^y{}_{211}$и $TE^y{}_{311}$исследованы и изучены, но не имеют непрерывной полосы пропускания для (S11 < -10 дБ). Соотношение сторон высоты к длине играет важную роль в снижении добротности излучения и обеспечении непрерывной полосы пропускания, но это будет происходить за счет увеличения высоты и, следовательно, увеличения общего размера ДРА. Для того чтобы обеспечить непрерывную широкую полосу пропускания, два сегменты ДРА добавляются к прямоугольной структуре, они расположены в ортогональной плоскости к структуре плитки (длина a, ширина g4 и высота b). Эти два сегмента имеют разную ширину и длину, первый имеет размеры (длина d, ширина g_1 и высота b), а второй-размеры (длина d_2, ширина g_3 и высота b). Отклик кривой S11 смещается вниз к более низким частотам путем введения этих сегментов, так как общая эффективная ширина структуры (g4 + d_4) будет увеличиваться. С увеличением глубины левого сегмента (g_1) до 2,5 мм новая и дополнительная ортогональная резонансная мода начинает очень хорошо резонировать на частоте 2,94 ГГц, как показано на кривой коэффициента отражения на рис. 3. В то время как другой сегмент с толщиной (g_3) не может резонировать. Это связано с тем, что DWM используется для анализа трех резонансных частот; хорошее согласие достигается между моделируемыми желаемыми резонансными частотами (2,496 ГГц, 2,862 ГГц и 2,94 ГГц) и вычисленными с использованием уравнения (3) с небольшой погрешностью. С другой стороны, правый сегмент с размерами (длина d_2 , глубина g_3 и высота b) также анализируется DWM по его фундаментальному резонансу частоты 4,1 ГГц, что больше желаемой полосы частот. Таким образом, этот сегмент влияет только на изменение общей эффективной ширины. Кроме того, уровень согласования увеличивается между двумя нижними частотами путем добавления ортогональных сегментов, другими словами, глубина кривой S11 увеличивается так, что достигается непрерывная полоса пропускания между полосой частот 2,4 ГГц и полосой частот 3 ГГц.

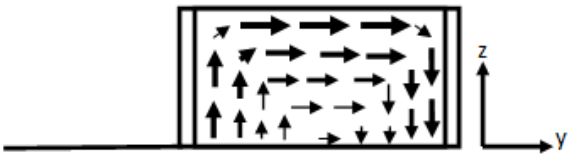
Оптимизированные параметры предлагаемой антенны: Lg = 90 мм, Wg = 40 мм, Xdr = 13 мм, Ydr = 0 мм, a = 25 мм, g4 = 1,4 мм, g1 = 2,5 мм, g3 = 1 мм, d = 13 мм, d2 = 14 мм, b = 9 мм, высота зонда 7,25 мм. На рис. 3 показана смоделированная кривая коэффициента отражения. По сравнению с антенной в эта конструкция меньше по объему, так как результирующий размер составляет около 0,00053λ_0^3, а для этой-около 0,00064 λ_0^3. Также приведенное отношение объема к поверхности составляет около 0,674. Более того, эффективность излучения для всех режимов выше 99%.

(a)

(b)

(c)

Рис. 2. Моделируемые распределения электрического поля в плоскости (а) XZ f = 2.496 ГГц, $TE^{y}{}_{111}$ (б) XZ f = 2.862 ГГц, $TE^{y}{}_{211}$ (в) YZ плоскости f = 2.94 ГГц, $TE^{x}{}_{111}$

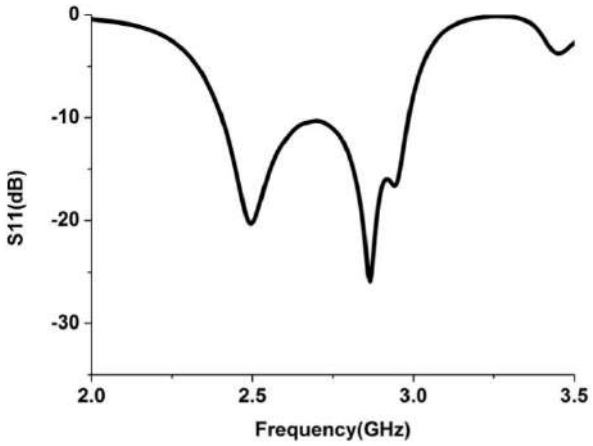
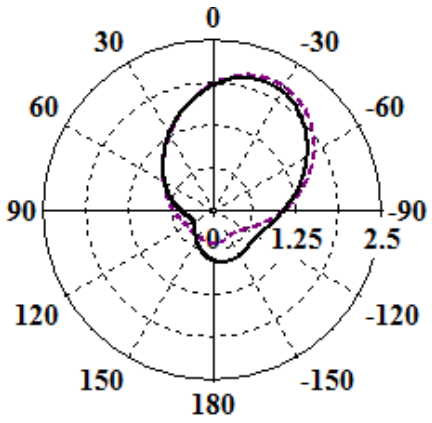

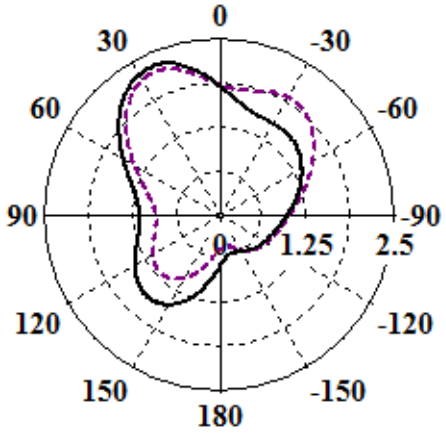
Рис. 3. Смоделированная кривая коэффициента отражения

Диаграмма направленности излучения дальнего поля показана на рис. 4. В отличие от диаграммы направленности для, которая имеет нулевую диаграмму направленности для второй резонансной моды, для этой предлагаемой антенны диаграммы направленности излучения в плоскостях XZ и YZ имеют главный лепесток с -30 и 30 градусами от направления направленности соответственно. Это происходит по двум причинам; первый из них относится к влиянию положения и длины зонда на деформацию конфигурации поля внутри ДРА, если длина зонда превышает четверть длины волны, то его влияние будет увеличиваться при изменении характеристик излучения некоторых мод. Второй -это существование моды $TE^{x}{}_{111}$, которая резонирует вблизи второй резонансной величины $TE^{y}{}_{211}$.

(а) для плоскости X (сплошная - ,—f = 2,496 ГГц),

(пунктирная - - -, f = 2,862 ГГц)

(b) плоскость YZ (сплошная ,—f = 2,496 ГГц),

(пунктирная - - -, f = 2,862 ГГц)

Рис. 4. Диаграмма направленности, (а) плоскость XZ, (б) плоскость YZ.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Был разработан и оптимизирован U-образный ДРА с высокой диэлектрической проницаемостью. Было показано, что при использовании материала с высокой диэлектрической проницаемостью и выборе подходящей структуры компактная и широкополосная антенна может быть реализована для низкочастотных приложений, таких как WLAN, Bluetooth и LTE. U-образная форма обеспечивает небольшое отношение объема к поверхности, что, в свою очередь, снижает добротность и, следовательно, увеличивает пропускную способность. Более того, стабильная картина излучения получается даже при наличии моды с нулевым излучением в бортовом направлении. Достигнутая полоса пропускания импеданса составляет от 2,4 до 3,0 ГГц, что составляет около 22%, что достаточно хорошо для текущих и новых приложений в этом диапазоне.

Литературы:

1. S. A. Long, M. W. McAllister, and L. C. Shen, “The resonant cylindrical dielectric cavity antenna,” IEEE Transactions. Antennas and Propagation, vol.31, no.3, pp.406-412, 1983

2. M. W. McAllister, S. A. Long, and G. L. Conway, “Rectangular dielectric resonator antenna,” Electronics Letters, vol. 19, pp. 218-219, 1983

3. R. K. Mongia, and P. Bhartia, “Dielectric resonator antennas— a review and general design relations for resonant frequency and bandwidth,” International Journal of Microwave and Millimeter-Wave Computer-Aided Engineering, vol. 4, pp. 230–247, 1994

4. R. K. Mongia, and A. Ittipiboon, “Theoretical and experimental investigations on rectangular dielectric resonator antennas,” IEEE Transactions on Antennas and Propagation, vol. 45, no.9, pp. 1348-1356, 1997

5. A. A. Kishk, B. Ahn, and D. Kajfez, “Broadband stacked dielectric resonator antennas,” Electronics Letters, vol.25, no.18, pp. 1232-1233, 1989

6. G. P. Junker, et al., “Effect of air gap on cylindrical dielectric resonator antenna operating in TM01 mode,” Electronics Letters, vol.30, no.2, pp. 97-98, Jan.1994

7. G. Almpanis, C. Fumeaux, and R. Vahldieck, “Novel broadband dielectric resonator antennas fed through doublebowtie-slot excitation scheme,” Applied Computational Electromagnetic Society Journal, vol.22, no.1, pp. 97-104, 2007

8. M. Khalily, et al. “Wide-band rectangular dielectric resonator antenna design,” in Applied Electromagnetics (APACE), IEEE Asia-Pacific Conference. 2010

9. G. Almpanis, C. Fumeaux, and R. Vahldieck, “The Trapezoidal Dielectric Resonator Antenna. Antennas and Propagation,” IEEE Transactions on Antennas and Propagation, vol. 56, no.9, pp. 2810-2816, 2008

10. T. A. Denidni, W. Zibin, and M. Niroo-Jazi, “Z-Shaped Dielectric Resonator Antenna for Ultrawideband Applications. Antennas and Propagation,” IEEE Transactions on Antennas and Propagation, vol. 58, no.12, pp. 4059-4062, 2010

11. L. Xian-Ling, and T.A. Denidni, “H-Shaped Dielectric Resonator Antenna for Wideband Applications,” IEEE Antennas and Wireless Propagation Letters, vol. 7, pp. 163- 166, 2008

12. A. A. Kishk, Y. Yan, and A. W. Glisson, “Conical dielectric resonator antennas for wide-band applications. Antennas and Propagation,” IEEE Transactions on Antennas and Propagation, vol.50, no.4, pp. 469-474, 2002

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

CHARACTERISTICS OF THE FUNCTIONAL STATUS OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM OF ATHLETES

Niyazov Zafar Muqimovich, Ph.D. [1], Primqulova Gulbaxor Nazirjonovna[2]
Valieva Zulfiya Sayfitdinovna [3]
[1,2,3] Andijan State Medical Institute
assistant of the department of internal medicine prepedeutics
https://doi.org/10.5281/zenodo.4742288

ARTICLE INFO
Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS
Cardiovascular system, physical activity, cardiovascular system, functional status, myocardial hypertrophy, dilated myocardium, echocardiography, systole, diastole, tachycardia.

ABSTRACT
The article describes the specifics of the functional state of the cardiovascular system of athletes and the structural features of the athlete's heart.

СПОРТЧИЛАРНИНГ ЮРАК- ҚОН ТОМИР ТИЗИМИНИНГ ФУНКЦИОНАЛ ҲОЛАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Ниязов Зафар Муқимович, тфн [1] , Примқулова Гулбахор Назиржоновна [2]
Валиева Зулфия Сайфитдиновна [3]
[1,2,3] Андижон давлат тиббиёт институти
ички касалликлар препедевтика кафедраси ассистенти

MAQOLA TARIXI
Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR
Юрак- қон томир тизими, жисмоний юкланиш, юрак-нафас олиш системаси , функционал ҳолат, гипертрофия миокард, дилятацая миокарда, эхокардиография, систола, диастола, тахикардия

ANNOTATSIYA
Мақолада спортчиларнинг юрак- қон томир тизимининг функционал ҳолатининг ўзига хос жихатлари ва спортчилар юрагининг структур (тузилиш) хусусиятлари ёритилган.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Спорт тиббиётида юрак-қон томир тизимини текширишга катта аҳамият берилади, чунки юрак-қон томир тизими одам организмининг ҳаётий зарурий асосий тизимидир.

Юрак-қон тизими атрофидаги муҳитда ишлаб турган мушаклар ва ички аъзоларга кислородни ташишда асосий ўрин эгаллайди. Мунтазамлик спорт машғулотлар жараёнида юрак-қон томир тизимларда ва бошқа ички аъзоларда мосланиш ўзгаришлар ривожланади. Жисмоний машқларга узоқ кўникиши (мосланиш) натижасида ҳар бир ички тизимларда ўзига хос функционал ўзгаришлар пайдо бўлди ва бу ўзгаришлар айрим ички аъзоларда морфологик тузилишидаги ўзгаришлар билан кечади. Бундай ўзгаришлар ички аъзоларни юқори иш қобилиятини таъминлайди.

Спорт иш қобилиятининг даражаси кўпинча юрак-қон томир тизимининг самарали ишига боғлиқдир. Спортчилар шиддатли ва узоқ давоимли жисмоний юкланишларни бажаришга муяссар бўладилар. Бошқача айтганда, жисмоний машғулотлар давомида марказдан узоқлашган аъзолар кўп миқдорли қон билан таъминланадилар. Спортчиларнинг ички аьзолар тизимида жисмоний юкланишга жавобан узоқ давомли кўникиши натижасида ўзига хос функционал ва морфологик ўзгаришлар ривожланади. Бу ўзгаришлар спортчиларни ички аъзоларни иш қобилиятини оширади. Бундай ўзгаришлар спортчиларнинг шиддатли ва узоқ муддатли вақтли жисмоний юкланишларни бажаришга имкон беради.

Баъзи ички тизимлар, масалан овқат ҳазм қилиш тизими, ажратув тизимлари мускуллар ҳаракатида иштирок этмайдилар, аксинча, жисмоний юкланишларда овқат ҳазм қилиш ва бошқа тизимларнинг фаолиятларини сусайиши кузатилади. Қорин бўшлиғида жойлашган ички аъзоларнинг қон билан таьминланиши жисмоний юкланишлар давомида пайтида тинч ҳолатига нисбатан тўрт баравар камаяди.

Бу икки системалар жисмоний юкланишлар даврида нейрогуморал томонидан жиддий бошқарилади. Бу туфайли организмда ягона кислородни ташувчи (транспорт қилувчи тизими), бошқача айтганда юрак-нафас олиш системаси фаолият кўрсатади. Юрак-нафас олиш системаси ташқи нафас аппаратини, қонни юрак-томир системаси ва тўқима нафас олиш системасини ўз ичига олади. Қон айланиш ташқи муҳитдан ишлаб турган мушакларда ва аьзоларга кислородни ташишда алохида ўрин эгаллайди, шу туфайли бу системасининг асосий лимитловчи (чегараловчи) халқаси бўлиб ҳисобланади.

Мускуллар (мушаклар) ҳаракати даврида юракнинг иш қобилятини ҳаддан ташқари ошириш мумкин эмаслиги туфайли инсонни индувидуал (шахсий) “кислород шифти” бир минутда 3-6 л кислород билан чегараланилади. Шу муҳим факт спорт иш қобилиятини таъминлашда юрак фаолиятини аҳамиятини исботлайди. Жисмоний юкланишда ўпкадан 1 мин 140-160 литр ҳаво ўтказилади. Ҳар 1 л ҳавода, нормал атмосфера босими шароитида, 0,21 л кислород ташкил қилади. 140-16О х О,21 кўпайтирилишида ўпка 1 минутда организмга 29 л кислородни еказишлигини аниқлаймиз, демак бу кўрсаткич одамнинг “кислород шифти”дан 4 баравар ошиқроқдир. Энди қон айланиш системасига эътибор берайлик, қоннинг кислород ташувчи моддаси гемоглобиндир, 100 гр гемоглобин 0,134 кислородни ташиши (транспорт) мумкин.

Кислородни ҳаддан ташқари талаб қилувчи спорт турларида (жисмоний чидамлиликни ривожлантирувчи) спортчилар машғулотлари асосан юрак фаолиятини оширишига қаратилган бўлади.

Спорт фаолиятини таъминлашда юракни лимитловчи (чегараловчи) роли туфайли юракнинг зўриқиши бошқа аъзоларга нисбатан кўпроқ учрайди. Соғлом кишиларнинг 1 л қонда 150 гр гемоглобин бор. Демак 1 л қонда нормал шароитда 0,134x150=0,2 л кислородни ташкил этади. Қон айланиш системаси ишлаб турган муддатларга кислородни етказишини чегаралайди.

Юракни шу чегараловчи хусусияти спорт фаолиятини таъминлашда асосийлардан биридир ва бошқа ички аъзоларга нисбатан ўта зўриқишга кўпроқ чалинади. Юрак миокардини шикастланиши ва функционал ҳолатини бузилишини олдини олишда мунтазам равишда тиббий назоратни ўтказилиши ҳақида билишлари лозим.

Юрак-томир системасининг чегараловчи хусусияти юракни ишлаб чиқариш фаолияти билангина боғлиқ эмас. Бунда четда жойлашган механизмлар, масалан капиллярдаги қон оқиши ҳам муҳимдир. Майда капиллярлардаги қон айланишнинг тезлиги эритроцитдан О2 га маъсул ҳужайраларининг митохондрияларига ўтиши ҳам кўзга кўринарли таъсир қилиши мумкин.

Яхши жисмоний чиниққан кишиларда юракнинг катталиги, кучли томир уриши ва бошқалар аниқланган янги тиббий атама”спорт юраги” (Хеишен) тавсия этилган соғлом, юқори функционал имкониятга эга бўлган юракни билдиради.

Спортчилар юрагининг катталашиши, юрак бўшлиқларининг кенгайиши, юрак қоринчаларининг ва юрак бўлмачалари деворларининг қалинлашишига боғлиқдир.

Дилятацая – юрак бўшлиқларининг (қоринчалар ва бўлмачалар) кенгайишидир. Юрак қоринчаларини кенгайиши катта аҳамиятга эга. Бу спортчиларнинг юрагининг энг муҳим функционал хусусиятлари юқори иш қобилятини таъминлайди.

Бокс, карате, спорт ўйинлари билан шуғулланувчи спортчиларнинг юраклари кўзга кўринарли катталашмайди. Асосан тезкорлик ва кучни ривожлантирувчи спорт турлари билан шуғулланувчиларнинг юраги спорт билан шуғулланмаганларникидан кам фарқланади. Демак, дилятация асосан чидамлиликни ривожлантирувчи спорт турлари билан шуғулланувчиларга таълуқлидир.

Ҳаддан ташқари юрак ҳажмининг катталашуви нотўғри машғулотлар уюштирилиши натижасида юрак мушакларини зарарланишини ифодалайди.

Спорт тиббиёти амалиётида шахсий нисбий юрак ҳажми (юрак ҳажми кўрсаткичи спортчининг вазнига бўлинади) аниқланади.

Охирги йилларда спортчиларнинг юрагини текширишда ультра-товуш, эхокардиография усули кенг қўлланилмоқда. Эхокардиограммада юракнинг систола ва диастола давридаги фаолиятини, бўшлиқлар диаметрини, деворларининг ва қоринчалараро пардасининг қалинлашганлигини аниқлаш мумкин.

Махсус формулалар ёрдамида қоринча бўшлиғининг охирги диастолик ҳажми (ОДХ) ва охирги – систолик ҳажми (ОСХ) миокард массаси (ММ), уруш ҳажмининг (УХ) ҳисоблаб чиқиш мумкин. ОДХ-спорт юрагини кенгайиши (дилятация) даражасини ўлчами бўлиб

спортчиларда спорт турига қараб 100-200 мл атрофида, шуғулланмаганларда эса 80-140 мл бўлади.

Жисмоний машғулотларни бажарилишида спорт юраги бир қисқаришда тинч ҳолатга қараганда икки баравар, қисқа вақт давомида 2-3 марта кўпроқ қонни ҳайдаши керак. Ўз - ўзидан кўриниб турибдики, қон ҳайдашда куч ошмоқлиги лозим. Бу миокард гипертрофияси юрак мускулини катталаниши туфайли амалга ошади.

Юрак массасини катталаниши миокарднинг гипертрофиясини асосидир. Табийки, юракнинг гипертрофияси, патологик гипертрофияга чалинган беморларга қараганда бир мунча кичикроқ. Юракка тушадиган жисмоний юкланишларни камайиши миокарднинг физиологик гипертрофиясига қайтиши мумкин.

Марҳум спортчилрни юрагини текширилганда кўпчилигида юракнинг массаси норманинг юқори даражасида ёки нормадан ошганлиги исботланган (Н.Д. Граевская, Райдель ва бошқалар)

Ишчан гипертрофия ривожланишида миокард толаларининг сонига нисбатан капиллярлар сони ошади (Комадел ва бошқалар), шу туфайли мушак элементларни қон билан таъминланиши ўзгармайди. Мақсадга мувофиқ ривожланган миокарднинг ишчан гипертрофияси ҳақидаги сўзлар фақат унинг мўтадил даражагагина таълуқлидир.

Рационал равишда машқ қилинган вақтда энг кучли спортчи юрагининг массасини камдан-кам ҳолларда ва жуда оз миқдорда 500г катталигидаги критик ҳолатидан сал ортиқ бўлади. Агарда гипертрофия ҳаддан ташқари бўлса, бунда миокарднинг қон билан таъминланиши ёмонлашади. Бу ҳолатларда айрим мушак элементларининг нисбий кислородга очлик ҳолатлари вужудга келади. Булар натижасида юрак ҳужайралари некрозга (ўлим) учрайди. Кейинчалик ўлган мушак тўқималари қўшимча тўқималар билан алмашлади, бошқача айтганда кардиосилероз касаллиги ривожланади.

Бундай гипертрофия (катталаниши) соғ спортчи юрагини исботламайди. Юрак гипертрофиясининг бу тури спорт машғулотларининг норационал қўлланишида, содир бўлган айрим касалликларда вужудга келиши мумкин. Ҳаддан ташқари миокард гипертрофияси, ҳаддан ташқари юрак дилятацияси каби (юрак бўшлиқларнинг кенгайиши) спортчилар юрагининг касалланиши ҳақида маълумот беради. Бундай юракнинг қисқариш ҳусусияти пасаяди ва унинг иш қобилияти камаяди.

Юқорида баён қилиб берилган структур (тузилиш) ўзгаришлар спортчи юрагининг функциясини ҳам сезиларли равишда ўзгартиради.

Жисмоний машғулот ва спорт турлари билан шуғулланувчиларни юраги бирмунча фарқланади. Спортчи юрагига иккита муҳим специфик функционал хусусиятлари таълуқлидир. Спортчи юрагининг муҳим функционал хусусиятлардан бири – тинч ва жисмоний машғулотлар бажарилиш ҳолатларда тежамкорлик билан ишлашидир.

Спортчи юрагининг функционал хусусиятларига, барча унинг функциясига: автоматизм, қўзғалувчанлик, ўтказувчанлик ва қисқарувчанлигкга таълуқлидир. Чидамлиликни ривожлантирувчи спорт турларининг вакилларида систоланинг асосий фазаларининг давомийлиги шуғулланмаганлардан кўзга кўринлари фарқланиши исботланган.

Функционал имкониятларнинг ортиши тўқималарга кўпроқ кислород

етказиб беришга, бинобарин, организм энергетик потенциаллининг ўсишига олиб келади.

Юракнинг тренировка натижасида миокардда энергия алмашинувининг анча тежамлироқ ва самаралироқ ҳолатига эришиши мумкин. Бунда юрак скелет мускулларида ҳосил бўладиган лактат таркибидан 90% қадар энергия ажратиб олишга қодир бўлиб қолади ва шу билан билан ўз энергетик субстратини тежайди, ҳамда интенсив (жадаллик) жисмоний юкланишларга (спорт юкламаларга) узоқ муддат чидай олади.

Юқорида айтилганларни хисобга олиб, спорт билан шуғиллантирувчи мураббийларга қуйидаги тавсиялар берамиз. Спорт билан шуғилланишдан олдин албатта врач назоратидан бўлишини. Катта юкламали спорт турлари билан шуғилланиётганларни албатта ЭКГ, Холтерли ЭКГ, Доплер ЭхоКГ, тридмилтест ва велоэргометрияда юкламаларидан хар 6 ойда ўтказилиб туриш керак.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. Т., 1992.

2.Абу Али ибн Сино выдающийся врач, ученый, энциклопедист. Т., Медицина, 1980.

3.Виру А.А., Кирче П.К., Гормоны и спортивная работоспособность. М., ФиС, 1983.

4. Граевская Н.Д., Долматова Т.И. Спортивная медицина. Курс лекций и практических занятий. Часть 1, 2. М., 2005.

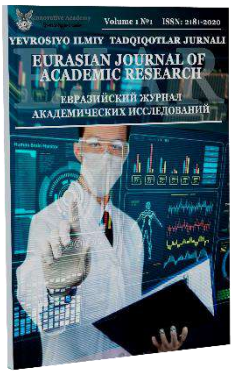
5. Дембо А.Г. Врачебный контроль в спорте М., Медицина, 1988.

6. Дубровский В.И. Спортивная медицина. М., Владос, 2005.

7. Дубровский В.И. Реабилитация в спорте М., ФиС, 1991.

8. Макарова Г.А. Спортивная медицина. Учебник для медицинских институтов и институтов физической культуры. М., 2002г.

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

HOMOCYSTEINE: EFFECT ON BIOCHEMICAL PROCESSES IN THE HUMAN BODY

Kucharova Inobat Sharofovna[1], Akbarov Nurislom Akhtamjon ugli[2]

[1] Candidate of Biological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Organic and Biological Chemistry, Tashkent Pharmaceutical Institute
[2] 2nd year student of the Faculty of Industrial Pharmacy, Tashkent Pharmaceutical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.4742449

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2021
Accepted: 25th April 2021
Online: 30th April 2021

KEY WORDS

Homocysteine, hyperhomocysteinemia, hemocoagulation, DNA dimethylization, oxidative stress, vitamins of group B.

ABSTRACT

The article presents a review of the literature on the metabolism of the amino acid homocysteine, the emergence of risks for the development of a number of diseases due to excessive accumulation homocysteine in the human body, and possible ways of correcting hyperhomocysteinemia.

GOMOSISTEINNING INSON TANASIDAGI BIOKIMYOVIY JARAYONLARGA TA'SIRI

Ko'charova Inobat Sharofovna[1], Akbarov Nurislom Axtamjon o'g'li[2]

[1] Biologiya fanlari nomzodi, Toshkent farmatsevtika instituti Organik va biologik kimyo kafedrasi katta o'qituvchisi
[2] Toshkent farmatsevtika instituti Sanoat farmatsiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2021
Ma'qullandi: 25-aprel 2021
Chop etildi: 30-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Gomosistein, gipergomosisteinemiya, gemokoagulyatsiya, DNK dimetilizatsiyasi, oksidlovchi stress, B guruhi vitaminlari.

ANNOTATSIYA

Maqolada gomosistein aminokislota metabolizmi, inson organizmida gomosisteinning haddan tashqari ko'p to'planib qolishi tufayli bir qator kasalliklarning rivojlanish xavfi paydo bo'lishi va gipergomosisteinemiyani tuzatishning mumkin bo'lgan usullari haqidagi adabiyotlar sharhi keltirilgan.

Ma'lumki, zamonaviy ilm-fan rivojlanish xatarlari va turli xil kasalliklarning rivojlanish xususiyatlarini aks ettiradigan hamda ularning natijalarini oldindan aytib beradigan biokimyoviy markerlarni izlashga qiziqadi ... So'nggi yillarda ko'plab birikmalar topildi. tananing biokimyoviy profilini aks ettirishi va ta'sir qilishi mumkin. Metioninning metabolizm mahsuloti - gomosistein ulardan biridir va turli ixtisoslikdagi ko'plab tadqiqotchilar e'tiborini tortadi.

Gomosistein. Asosiy ma'lumotlar.

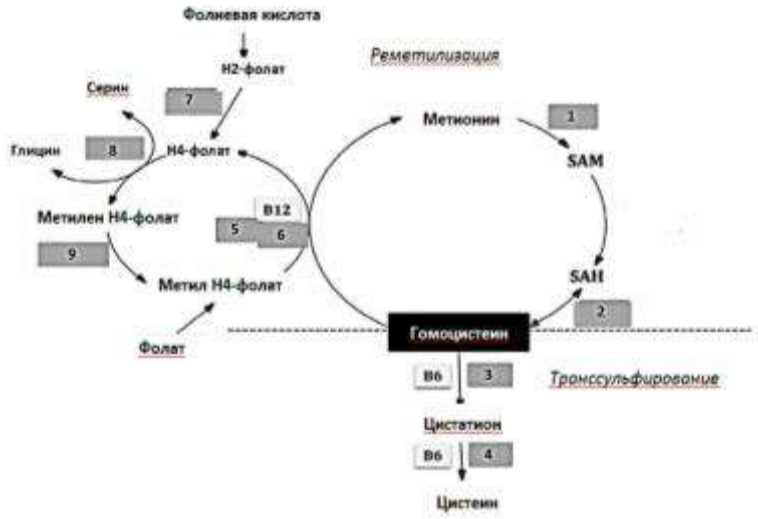
EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Gomosistein ($HS-CH_2-CH_2-CH-COOH$ | NH_2) - metionin katabolizmida organizmda sintezlanadigan oltingugurt tarkibidagi oqsilsiz birikma. Ushbu birikma organizm uchun zarurdir, ammo ortiqcha bo'lsa, u oksidlovchi stressni keltirib chiqarishi, genetik mutatsiyalarga olib kelishi, hujayralar apoptozini keltirib chiqarishi, boshqa aterogen omillarning mavjudligidan qat'i nazar, ateroskleroz rivojlanishiga yordam berishi mumkin.

Gomosisteinni sintezi va ulardan foydalanish usuli

Gomosistein jigarda metionindan sintezlanib, transmetilatsiya reaktsiyalarida metil guruhi donori bo'lgan SAM hosil qiladi. Qonda gomosisteinning optimal kontsentratsiyasi 5-16 umol / l ni tashkil qiladi va shu darajada ikki asosiy metabolik yo'l bilan saqlanadi: sistein hosil bo'lishi bilan transsulfatsiya yoki remetilatsiya, ya'ni ferment ta'sirida gomosisteinni metioninga aylantirish. metionin sintaz.

Ushbu reaktsiyalar paydo bo'lishi uchun B6, B12 vitaminlari va foliy kislotasi talab qilinadi (1-rasm). Aynan shu moddalarning etishmasligi gipergomosisteinemiyaga olib kelishi mumkin.

Shakl 1. Gomosistein almashinuvining soddalashtirilgan sxemasi: fermentlar: 1 - metionin adenosiltransferaza; 2 - s-adenil-L-gomosistein gidrolaza; 3 - tsistotion b-sintaz; 4 - sistotion b-liaza; 5 - metionin sintaz reduktaza; 6 - metionin sintaz; 7 - dihidrofolat reduktaza; 8 - serin gidroksimetiltransferaza; 9 - metilen tetrahidrofolat reduktaza

Gipergomotsisteinemiya

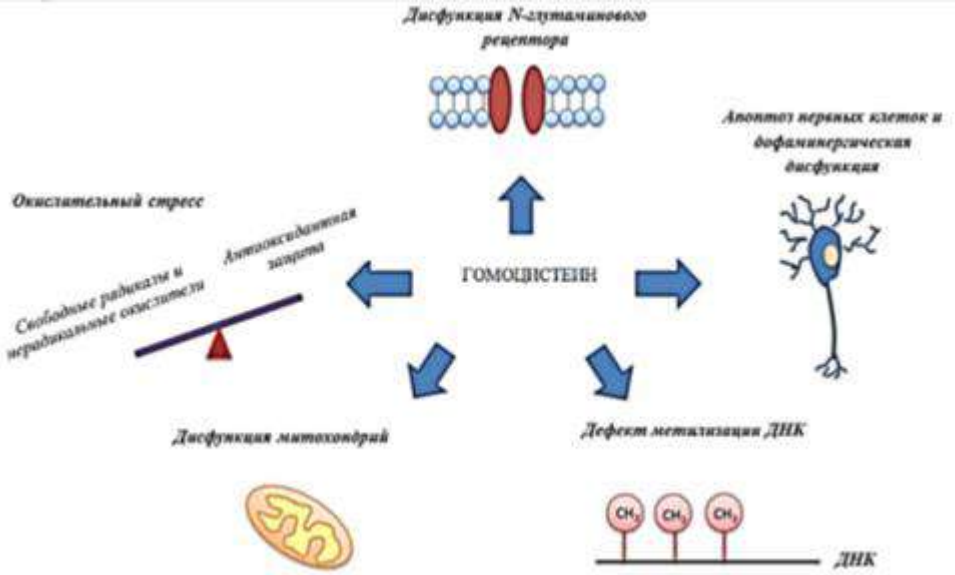
Gipergomosisteinemiya qonda yuqori darajadagi gomosistein darajasi bilan ajralib turadigan holatdir.

Gipergomosisteinemiya sabablari:

- ❖ irsiy fermentopatiyalar;
- ❖ Body organizmda foliy kislotasi va B vitaminlari etishmasligi;
- ❖ G gen polimorfizmi;
- ❖ chekish va spirtli ichimliklar ichish;
- ❖ gormonga bog'liq kasalliklar;
- ❖ kofeni haddan tashqari iste'mol qilish;
- ❖ Ren buyrak funktsiyasi buzilganligi;
- ❖ harakatsiz turmush tarzi.

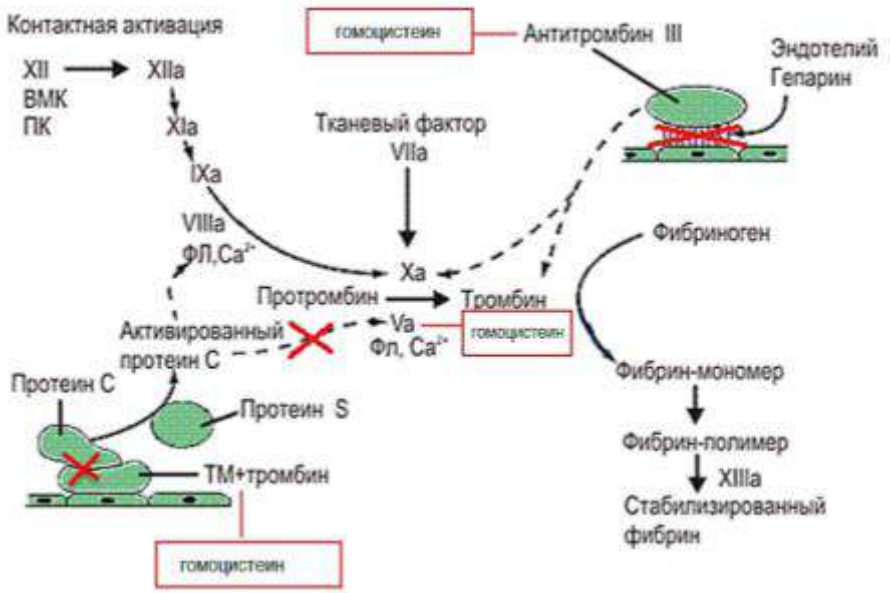
Gomosistein tromboz xavfini oshiradi, DNK metilatsiyasini va oksidlanish stressini keltirib chiqaradi, asab hujayralari va mitoxondriyalarga zarar etkazadi (2-rasm).

EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH
Innovative Academy Research Support Center
www.innacademy.uz

Shakl 2. Gomosistein ta'sir mexanizmi

Adabiyotga ko'ra, gipergomotsisteinemiya V faktorning gomosistein bilan bog'lanishi tufayli V omilni faollashtirilgan S oqsil ta'siriga qarshilik ko'rsatishi mumkin. Gomosistein, shuningdek, trombomodulinning trombin bilan o'zaro ta'sirini bloklaydi, bu esa S oqsilining faollashuviga to'sqinlik qiladi, shu bilan birga, gomosistein antitrombin III ning tomirlar endoteliyasida joylashgan heparan sulfat bilan bog'lanishini buzadi, bu esa antikoagulyantni yanada ko'proq bostirishga olib keladi. tizim (3-rasm)

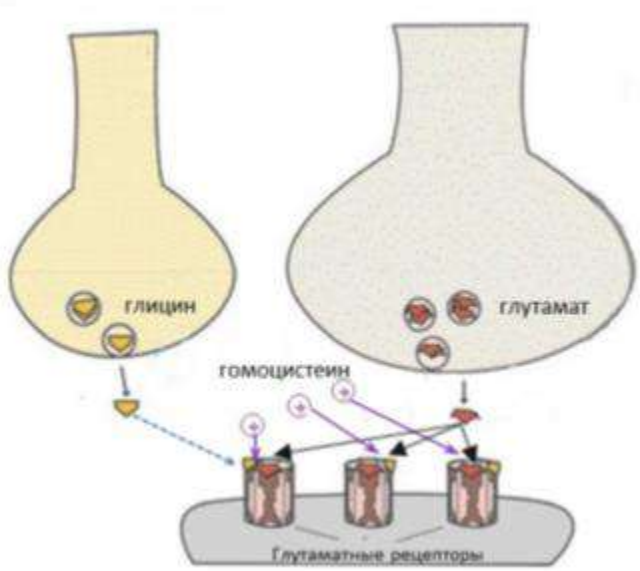
Shakl 3. Gomosisteinning gemokoagulyatsiya jarayoniga ta'siri

Odatda, anneksin II plazminogen retseptorlari S100A10 ni stabillashtiradi va uning hujayra yuzasiga harakatlanishini osonlashtiradi, bu erda retseptor plazminogen bilan bog'lanib plazmin hosil bo'lishini tartibga soladi. Annexin II domenlaridan biriga bog'langan gomosistein plazminogenning faollashishini bloklaydi, bu esa lizisga chidamli kuchli qon pıhtılarının shakllanishiga, shuningdek tromboz xavfining oshishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, McCullyKS tadqiqotlariga ko'ra, gomosistein arteriyalarning endoteliyasiga zarar etkazadi, bu sitokinlar, tsiklinlar va yallig'lanishning boshqa vositachilarining faollashuvi va hujayralarni ko'payishini boshlaydi.

Gomosistein ta'sirida LDL va endotelial hujayra membranalarining lipidlariga oksidlovchi ta'sir ko'rsatadigan, ularning yo'q qilinishiga olib keladigan reaktiv kislorod turlari hosil bo'ladi. Gomosistein konsentratsiyasining oshishi CpG genining dimetilatsiyasiga olib kelishi va shu bilan metil-CpG-biriktiruvchi oqsilning faolligini bostirishi mumkin. Natijada giston sitilaza faolligi pasayadi va H3, H4 gistonlarining atsetilatsiyasi sodir bo'ladi, bu esa gen ekspressionining pasayishiga olib keladi. Ushbu jarayonlar passiv transkripsiya xromatiniga bog'liq bo'lib, konformatsiyasining o'zgarishi repressor oqsillari bilan bog'lanishni kuchaytirishi va transkripsiyani bostirishi mumkin.

Glytsinning past konsentratsiyasida gomosistein N-glutamat retseptorlari uchun qisman antagonist rolini o'ynaydi, natijada glutamaterjik transmissiya gipofonksiyasi paydo bo'lib, depressiv kasalliklarga olib keladi (4-rasm).

Shakl 4. Gomosisteinning glutamat retseptorlari bilan o'zaro ta'siri

Gomosisteinning zararli ta'sirini oldini olish Paraoksonaza endotelial hujayralarni gomosisteinning zararli ta'siridan himoya qilishda alohida rol o'ynaydi. Ushbu ferment HDLda lokalize qilingan va laktonaza faolligiga ega, bu lipoprotein oksidlanishining oldini oladi va gomosistein bilan reaktsiyaga kirishgan oqsillarni zararsizlantiradi. Organizmda etarli miqdorda mavjud bo'lgan va ko'katlar, donlar, yong'oqlar, donli non kabi oziq-ovqat bilan ta'minlangan B vitaminlari va foliy kislotasi, jigar gomosistein metabolizmasida ishtirok etib, uni toksik bo'lmagan moddaga aylantirish reaktsiyalarini katalizator qiladi. gipergomotsisteinemiya rivojlanishiga to'sqinlik qiladi ...

Tadqiqot istiqbollari Tadqiqotning ushbu bosqichida gomosisteinning inson organizmidagi biokimyoviy va patofiziologik jarayonlarga ta'siri shartsizdir. Gipergomosisteinemiya ko'plab metabolik yo'llarning buzilishini ko'rsatishi va Altsgeymer kasalligi, demans, miokard infarkti, yurak etishmovchiligi, buyrak etishmovchiligi, ateroskleroz va boshqa qon tomirlari shikastlanishi bilan bog'liq kasalliklar paydo bo'lishi uchun xavfli omil bo'lishi mumkinligi isbotlangan. va to'qima

ishemiyasi. Ammo ushbu birikmaning mitoxondriya va asab hujayralariga zararli ta'sir mexanizmi etarlicha tushunilmagan, bu keyingi tadqiqotlar uchun dolzarb mavzudir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андрианова М. Ю., Ройтман Е. В., Исаева А. М., Колесникова И. М., Нуреев М. В. Патогенетическое и клиническое обоснование комплексной профилактики гипергомоцистеинемии // Архивъ внутренней медицины. 2014. № 4. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/patogeneticheskoe-i-klinicheskoe-obosnovanie-kompleksnoy-profilaktiki-gipergomotsisteinemii (дата обращения: 12.12.2015).

2. Вильчук К. У. Роль гомоцистеина и окислительного стресса в патогенезе дисфункции эндотелия у детей с пиелонефритами // Проблемы здоровья и экологии. 2013. № 1 (35). URL: http://cyberleninka.ru/article/n/rol-gomotsisteina-i-okislitelnogo-stressa-v-patogeneze-disfunktsii-endoteliya-u-detey-s-pielonefritami (дата обращения: 12.12.2015).

3. Грабан А. Ю., Рыглевич Д. Гипергомоцистеинемия — независимый фактор риска атеросклероза // Вестник ВГМУ. 2003. № 3. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/gipergomotsisteinemiya-nezavisimyy-faktor-riska-ateroskleroza (дата обращения: 12.12.2015).

4. Шевчук В. В., Малютина Н. Н. Ассоциация гипергомоцистеинемии с функциональным состоянием щитовидной железы у подростков в йоддифецитном регионе // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 2. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/assotsiatsiya-gomotsisteinemii-s-funktsionalnym-sostoyaniem-schitovidnoy-zhelezy-u-podrostkov-v-yoddefitsitnom-regione (дата обращения: 12.12.2015).

5. Pardayeva Maftuna Ilgomovna, & Akbarov Nurislom Akhtamjon ugli. (2021). ROSEHIP AND ITS HEALING PROPERTIES. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 7(04), 65–67. Retrieved from https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/2839